

P O S T N I N A P L A Č A N A V G O T O V I N I

GLASNIK

MUZEJSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO
BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ DU MUSÉE DE SLOVÉNIE

LETNIK	ZVEZEK
XX	1-4
ANNÉE	CAHIER

ZBORNİK OB STOLETNICI DRUŠTVA
1839-1939

S SODELOVANJEM ČLANOV ODBORA

UREDIL

DR. JOSIP MAL

LJUBLJANA 1939

Uredništvo in upravništvo »Glasnika« je v Ljubljani, Bleiweisova c. 24 (Narodni muzej), kamor naj se pošiljajo tudi vsi za »Glasnik« namenjeni rokopisi in recenzijski izvodi.

Za vsebino in obliko so odgovorni pisatelji. Ponatiskovati ali prevajati v »Glasniku« objavljene spise in slike je dovoljeno samo s pritrditvijo avtorja in društvenega odbora ter z navedbo vira.

»Glasnik« izhaja četrtletno. Članska cena znaša za letnik **30 Din**. Pričujoči XX. letnik »Glasnika« prejmejo za to udnino novi člani Muzejskega društva le pod pogojem, če plačajo članarino za tri leta naprej. Poleg dvajsetega letnika »Glasnika« dobijo torej za 90 din še dva naslednja letnika (XXI. in XXII.) »Glasnika«. — Ob svoji stoletnici je Muzejsko društvo izdalo tudi izčrpno »**KAZALO**« k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva (Izvestja, Mitteilungen, Carniola, Glasnik) v razdobju 1891—1939. To že dolgo nujno potrebno in močno pogrešano izpopolnilo Gratzyjevega Repertorija dobijo člani pri upravi »Glasnika« za 20 din.

P. n. člane prosi odbor Muzejskega društva, da blagovolijo poravnati letno članarino (à 30 din). Kdor bi imel še kak zaostanek na članarini iz prejšnjih let, tega bo društveni blagajnik s posebnim dopisom opozoril na skupni znesek dolga. Društvo ima svoj čekovni račun pri Poštni hranilnici, podružnica v Ljubljani, s št. 10773 in z naslovom: »Muzejsko društvo za Slovenijo, Ljubljana«.

Pričujoči zvezek (1—4) »Glasnika« je izšel 16. decembra 1939.

IZDAJA IN ZALAGA MUZEJSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO

TISKA JUGOSLOVANSKA TISKARNA V LJUBLJANI (JOŽE KRAMARIČ)

GLASNIK

MUZEJSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO
BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ DU MUSÉE DE SLOVÉNIE

LETNIK	ZVEZEK
XX	1-4
ANNÉE	CAHIER

ZBORNİK OB STOLETNICI DRUŠTVA
1839-1939

S SODELOVANJEM ČLANOV ODBORA

UREDIL

DR. JOSIP MAL

LJUBLJANA 1939

I 441557

И 44551

030024822

Kazalo — Index

1. Jos. Mal , Naše Muzejsko društvo v teku sto let. (Z 1 sliko v tekstu) . <i>Notre Société du Musée après cent ans d'existence. (Avec 1 facsimilé dans le texte.)</i>	1
2. Fr. Kos , Neveljski paleolitik. (S 15 slikami, 1 v tekstu, 14 na tab. 1—6.) <i>Le paléolithique de Nevlje. (Avec 15 figures, 1 dans le texte, 14 sur les tables 1—6.)</i>	25
3. Srečko Brodar , O stratigrafiji Potočke zijalke. (Z 9 slikami, 1 v tekstu, 8 na tab. 7—12.) <i>Sur la stratigraphie de la grotte de Potočka zijalka. (Avec 9 figures, 1 dans le texte, 8 sur les tables 7—12.)</i>	66
4. W. Schmid , Vače — predzgodovinska naselbina. (S slikami v tekstu in na tab. 13—14.) <i>Vače — établissement préhistorique. (Avec figures dans le texte et sur les tables 13—14.)</i>	96
5. B. Saria , Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi . . <i>Contribution à l'histoire militaire de notre région à l'époque romaine</i>	115 ✓
6. Jože Rus , Johannes — zadnji škof panonske, a prvi istrske Emone . . <i>Johannes — dernier évêque de l'Emona de Pannonie et premier évêque de l'Emona d'Istrie</i>	152 ✓
7. Fr. Grivec , Sv. Ciril in Metod v Spodnji Panoniji <i>SS Cyrille et Méthode en Pannonie Inférieure</i>	168
8. R. Ložar , Staroslovansko in srednjeveško lončarstvo v Sloveniji. (S slikami v tekstu in na tab. 15—22.) <i>Céramique paléoslave et médiévale en Slovénie. (Avec figures dans le texte et sur les tables 15—22.)</i>	180
9. Milko Kos , Vlahi in vlaška imena med Slovenci <i>Les Romains et les noms romains en Slovénie</i>	226
10. M. Kos — Jos. Žontar , Neznana listina o gorenjskih lastniških cerkvicah 12. stoletja <i>Document inconnu sur les chapelles féodales de la Haute Carniole au 12e siècle</i>	236
11. Jože Turk , Cisterciensium fratrum instituta <i>Cisterciensium fratrum instituta</i>	244
12. Jos. Klemenc , Breški denarji na Hrvatskem. (Z zemljevidom v tekstu) . <i>Pièces de monnaie de Breže trouvées en Croatie. (Avec 1 carte dans le texte.)</i>	268
13. Metod Dolenc , O »krvavem penezu« in sorodnih dajatvah <i>Le prix du sang et autres faits analogues</i>	272

14. Jak. Kelemina , K terminologiji gorskega prava	284
<i>Termes juridiques de la coutume des vigneronns</i>	
15. Janko Polec , Paberki o klavzuli deželne obveze za škodo (Landschadenbund). Pravnozgodovinsko poročilo	290
<i>Contribution à l'étude de l'institution juridique »clause de Allgemeiner Landschadenbund«</i>	
16. Fr. Stelè , Potovanje skozi Slovenijo leta 1571 in 1574	304
<i>Voyage à travers la Slovénie en 1571 et 1574</i>	
17. Rud. Andrejka , Doneski k postanku in razvitku rodbinskih imen v Selški dolini	310
<i>Sur l'origine et l'évolution des noms de famille dans la vallée de Selce</i>	
18. Anton Melik , O mestih in trgih na Slovenskem	333
<i>Villes et bourgs en Slovénie</i>	
19. Gr. Čremošnik , Naša vojaška narodna pesem	345
<i>Nos chansons nationales militaires</i>	
20. Fr. Zwitter , Prva koncepcija slovenske zgodovine	355
<i>La première conception slovène de notre histoire</i>	
21. Viktor Novak , Slomšek saradnik u Gajevoj »Danici Ilirskoj«	373
<i>M. Slomšek collaborateur à la »Danica Ilirska« de Lj. Gaj</i>	
22. Silvo Kranjec , Slomškov »Vbogi otrok v' faberkah« in njegova predloga	381
<i>»Le pauvre enfant à l'usine« de M. Slomšek et son modèle</i>	
23. Janko Glaser , Stritariana v študijski knjižnici v Mariboru	386
<i>Stritariana à la Bibliothèque d'Études de Maribor</i>	
24. Fr. Baš , O stikih Maribora z Ljubljano v 19. stoletju	394
<i>Les relations entre Maribor et Ljubljana au 19e siècle</i>	
25. Fr. Mesesnel , Slovensko krajinarstvo v 19. stoletju. Zgodovinski pregled. (S slikami na tab. 23—28.)	400
<i>Les paysagistes slovènes au 19e siècle. (Avec figures sur les tables 23—28.)</i>	
Corrigenda	411

NAŠE MUZEJSKO DRUŠTVO V TEKU STO LET

Jos. Mal

Ustanovitev društva

V prvih dveh desetletjih 19. stoletja se je pod mogočnim vplivom narodnostnega in romantičnega gibanja in deloma v posredni zvezi z delovanjem mavrinske kongregacije (prim. n. pr. l. 1821 ustanovljeno laično école des chartes) osnovala širom po Evropi vrsta ustanov z namenom, da raziskujejo in odkrivajo posebnosti posameznih dežel. Večinoma so si ti pokrajinski zavodi stavili za cilj, da se ne bavijo zgolj le s politično, literarno in kulturno zgodovino, marveč so hoteli postati središča in zbirališča za vse, kar nudi dežela važnega in zanimivega tudi iz področja naravoslovja, obrti, industrije in umetnosti. Pod egido visokih protektorjev so se s to nalogo tudi na ozemlju nekdanje Avstrije osnovali muzeji na Moravskem, Štajerskem, Češkem in Tirolskem. Ker cesarska vlada ni dovolila, da bi se ti domoznanski zavodi vzdrževali iz javnih sredstev države oziroma deželnih stanov, je morala to breme prevzeti nase zasebna pobuda in domoljubna požrtvovalnost.

Na Moravskem je obstajalo že l. 1800 malo zasebno društvo »prijateljev narave in domoznanstva«, ki se je l. 1804 združilo z že obstoječo kmetijsko družbo v »moravsko-šlezijsko družbo za pospeševanje kmetijstva, prirodno- in domoznanstva«, ki je ob vrhovnem vodstvu stanov prevzela pod svoje okrilje l. 1818 s cesarjevo odobritvijo ustanovljeni Francov muzej v Brnu. Spomladi istega leta je češki deželni šef grof Franc Kolowrat izdal poziv, da se v Pragi osnuje muzej. Še do konca leta so rodoljubi nabrali nad 100.000 gl in bogato zbirko muzejskih predmetov. Cesar Franc je 11. junija 1820 dovolil, »da se češki muzej konstituira kot društvo, čigar pravila se morajo predložiti Najvišji odobritvi«. Po dveh letih je cesar (14. junija 1822) potrdil pravila »družbe češkega domovinskega muzeja«.

Ko so poleti l. 1821 kranjski deželni stanovi sklepali o ustanovitvi muzeja v Ljubljani, je predlagatelj škof Avguštin Gruber menil, da bo mogoče izhajati brez posebnega društva, zlasti še zaradi tega, ker je bila kranjska Kmetijska družba (Gesellschaft des Ackerbaues und der nützlichen Künste) pripravljena začasno oskrbovati vse posle muzeja. Stanovi, ki so za vzdrževanje muzeja predvidevali letno kolekto med plemstvom, duhovščino, uradništvom in trgovstvom, so računali tudi na ugodno rešitev prošnje, da bi smeli za muzej porabiti letno 1000 gl iz provincialnega fonda odn. iz sredstev stanovske dotacije.

To slednjo nado je, soglasno s stališčem vlade po drugih deželah, uničil ilirski gubernij, ki je 11. oktobra 1821 odklonil vsak prispevek iz provincialnega fonda odn. iz stanovske dotacije, razen ako bi cesar odločil drugače. Le-ta je

pa 8. junija 1826 potrdil ustanovitev kranjskega deželnege muzeja z izrečnim pridržkom in pod pogojem, da se muzej vzdržuje izključno le s prostovoljnimi prispevki, brez direktne ali indirektna podpore iz državnega zaklada in ne da bi se deželanom nalagala zaradi tega kaka prisilna bremena.

Ker je bilo težavno in neprijetno vsako leto obletavati in iskati dobrotnike zaradi prispevkov za vzdrževanje muzeja, so mislili, da bi se v ta namen dal porabiti postojnski jamski fond, ki se ga spočetka še ni bil polastil erar. Prav tako je gubernij glede na cesarjev odlok z dne 8. junija 1826 odbil (l. 1841) nadaljnjo prošnjo, da bi se v korist muzeja smela pobirati užitnina od uvoženega žita. Seveda je ostalo brezuspešno prizadevanje na kako drugo državno podporo, ponovno je bil odbit tudi predlog stanov, da bi se vsaj muzejski kustos smel uvrstiti v stalež deželnih uradnikov.

Ko so stanovi videli, da jim je slana vladne nepristopnosti poparila vse upe, da bi se njihov muzej smel prišteti med javnopravne zavode, so se ozrli po načinu, kakor so druge avstrijske dežele takrat skrbele za svoje domoznastvene ustanove. Prišli so nazaj na misel stiškega okrajnega gozdarja Henrika Stratila, ki je že l. 1822 — morda pod češkim vplivom — predlagal, da se ustanovi posebno društvo.

Nezadostna in negotova gmotna sredstva muzeja so privedla nekega člana stanovskega zbora na misel, da bi se po načinu drugih dežel tudi potrebsčine kranjskega deželnege muzeja zagotovile s prispevki društva, čigar člani bi pripadali vsem stanovom in bi ne bili omejeni le na ozek krog stanovskega deželnege zbora. Na to zasebno pobudo je guverner Schmidburg kot predsednik stanov pisal 26. julija 1837 češkemu, moravskemu in tirolskemu deželnemu šefu, da bi mu pojasnili organizacijo muzeja in mu sporočili pravila društev in družb, ki so si nadele nalogo, da skrbijo za napredek muzeja in ga gmotno vzdržujejo. Ko so došli odgovori, jih je v začetku meseca septembra 1837 predsedstvena pisarna odstopila stanovskemu odboru glede nadaljnjege sklepanja. Le-ta je zadevo odstopil prav tedaj zasedajočemu deželnemu zboru, ki je dne 18. septembra 1837 ugotovil, da je »predlog za ustanovitev Muzejskega društva našel splošno dopadajenje, le da so po gospodu poročevalcu naznačene osnovne smeri tega društva po predlogu gospoda grofa Hohenwarta bile spremenjene tako, da imej iz društvenih članov voljeni upravni odbor samo posvetovalno pravico, ker se sploh ob priliki tega društva niti kuratoriju niti kustosu v smislu danih navodil dodeljeni delokrog ne sme prav nič spremeniti.«¹

Dosedanji, za organizacijo muzeja in pomnožitev njegovih zbirk zaslužni, toda avtokratski muzejski kurator grof Franc Hohenwart ni mogel prenesti, da bi v muzejskih zadevah odločeval odbor zasebnega društva. Skrbel naj bi pač za ojačitev muzejskega fonda, drugače pa naj bi se omejil zgolj le na predloge in nasvete. V teku razprave bomo videli, da je Hohenwart v naslednjih letih še večkrat odkrito nastopil zoper Muzejsko društvo, ki ž njim nikakor ni hotel deliti vpliva na vodstvo muzeja.

¹ Od virov za zgodovino Muzejskega društva prim.: Arhiv kranjskih deželnih stanov, fasc. 8 de a. 1836 ss. — Sejni zapisniki Muzejskega društva. — Uradna registratura Narodnega muzeja v Ljubljani (spisi izza l. 1836 dalje). — Obravnave deželnege zbora kranjskega. — Publikacije Muzejskega in Historičnega društva za Kranjsko.

Glede na gornji sklep deželnega zbora je guverner Schmidburg izdal 12. oktobra 1837 v imenu kranjskega stanovskega pomnoženega odbora tiskano »vabilo domoljubnim prijateljem znanosti za ustanovitev splošnega društva kranjskega deželnega muzeja«. Omenja oklic predsedstva stanovskega odbora z dne 15. februarja 1823 glede ustanovitve muzeja samega, ki je imel popoln uspeh, ker se je v kratkem času in z majhnimi sredstvi ustanovil vsega upoštevanja vreden znanstveni zavod. Kar pa tiče gmotnih sredstev, zagotavlja dosedanji muzejski sklad letni dohodek 284 gl 48 kr. To pa ne zadostuje niti za tekoče potrebščine, še manj pa je mogoče s tem denarjem izvršiti kake neizogibne nakupe. Dosedanji prostovoljni prispevki so mogli muzej kvečjemu le vzdrževati v dosedanjem obsegu, niso pa zadostovali za kako izpopolnjevanje. V smislu deželnozborskega sklepa vabi zato stanovski odbor, da bi domoljubi pristopali k društvu, ki se bo ustanovilo po vzorcu drugih dežel, zlasti Tirolske, ter tako dokazali, da je želja, ohraniti muzej, prav tako močna, kakor je bila poprej močna misel, da se muzej ustanovi.

Temu oklicu je bil priložen tudi izvleček pravil Muzejskega društva, ki se v splošnem ujemajo z redakcijo, v kateri so bila predložena cesarju v sankcijo. Takrat, v jeseni, namreč pravila še niso bila do vseh podrobnosti izgotovljena. Saj je šele prve dni meseca januarja 1838 stanovski referent vitez Kreizberg predložil svoja, po tirolskem vzorcu izdelana pravila Muzejskega društva. Pokazal jih je tudi grofu Hohenwartu, ki se pa z njimi ni strinjal. Morda je bil to tudi vzrok, da je zadeva obtičala. Stanovi so se zganili šele, ko je Schmidburg (12. aprila 1838) vanje dregnil, češ da njega vprašujejo, kako da v javnosti že razglašeno Muzejsko društvo še vedno ni stopilo v življenje, pa čeprav so mnogi že prijaviili svoj pristop in plačali tudi svoje prispevke; naj se pravila vendar že enkrat ugotovijo.

To je pomagalo. Že 5. junija 1838 so namreč deželni stanovi predložili v potrditev pravila Muzejskega društva. V predmarčni dobi ni bilo tako lahko snovati društva, ki so o njih odločevale najvišje instance, pa je bil zato vsakdo ponosen, če je bil član tega ali onega znanstvenega ali strokovnega društva, ki je svojim udom izstavljalo posebne članske diplome. Tako so tudi pravila Muzejskega društva odromala zaradi potrditve na Dunaj. Tu se je vtaknil vmes zopet grof Franc Hohenwart, ki je poslal 8. julija 1838 na združeno Dvorno pisarno posebno spomenico, ki v njej hoče dokazati, da pravila niso v skladu s sklepom in z navodili zadnjega deželnega zbora in da ogrožajo obstoj muzeja kot stanovske institucije. Dvorna pisarna je glede na to, da bi se s pritegnitvijo Muzejskega društva pri vzdrževanju muzeja spremenila z osnovnim dekretom z dne 8. junija 1826 potrjena uredba, zahtevala od kranjskih stanov 27. julija 1838 izjavo, da li na to novo spremembo pristanejo.

Tako se je torej točno po enem letu, dne 17. septembra 1838, na deželnem zboru zopet obravnavalo vprašanje Muzejskega društva. Grof Hohenwart se zaradi bolezni stanovskega zbora ni mogel udeležiti, pa je zato 14. septembra poslal pismo svoje pripombe in ugovore. Tam pravi, da je zoper sedanja pravila, ker bi potem muzej ne bil nič več stanovski, marveč kakor na Tirolskem društveni, stanovski kuratorji bi ne bili več samostojni upravniki muzeja, temveč le referenti in orodje društvenega odbora, kjer bi pri desetih odbornikih bili trije

kuratorji potisnjeni v manjšino, pravila pa da razen tega tudi nasprotujejo sklepom zadnjega deželnega zbora, po katerih naj se društvo ustanovi edino le zaradi vzdrževanja muzeja, a se glede položaja kuratorjev in kustosa ne sme nič spremeniti. Hohenwart je na koncu kar zahteval, naj bi se sklepanje odložilo do prihodnjega zasedanja, ko bo on osebno mogel navesti svoje razloge.

Deželni zbor je soglasno odglasoval, da je Hohenwartov strah popolnoma neutemeljen, ker so pravila sestavljena v smislu sklepov zadnjega deželnega zbora in so zato za stanove brez vsega sprejemljiva. Nobenega vzroka ni, da bi se lanski sklepi sistirali, stanovi so nasprotno še neprikrito grajali Hohenwartovo drznost, da odsoten zahteva ukinitev sklepa, ko njegovega predloga niti na odborovi seji niso mogli poprej obravnavati; v razpravo so ga vzeli zgolj le iz ozira na njegove posebne zasluge in veliko skrb za deželni muzej.

Po vsem tem je bil med vsemi člani stanovskega zbora Hohenwart edini oponent. Sprevidel je sedaj tudi sam, da pravila le niso tako nevarna in je že 24. septembra 1838 sporočil Dvorni pisarni, naj njegove vloge z dne 8. julija ne upošteva. Stanovski odbor je v začetku meseca decembra 1838 prosil gubernij, naj bi pospešil zadevo glede potrditve pravil Muzejskega društva, ki bi nanj stanovi sploh ne mislili, če bi prejeli za namene muzeja 1000 gl iz stanovskega domestikalnega fonda.

Čez dober mesec dni je (19. januarja 1839) odšlo na Dunaj gubernijsko poročilo, 25. junija 1839 je končno cesar sankcioniral statute, kar je sporočila 29. junija Dvorna pisarna v Ljubljano, kjer so stanovi v smislu pravil na deželnem zboru 17. septembra 1839 izvolili polhograjskega grofa Riharda Blagaja za predsednika Muzejskemu društvu.

Pravila »Društva kranjskega deželnega muzeja« ugotavljajo takoj spočetka, da se je društvo kot zasebno ustanovilo v prvi vrsti za Kranjsko z namenom, da vzdržuje in pospešuje kranjski deželni muzej v tesnem sodelovanju s stanovi. Muzej je ostal tudi za naprej pod skrbstvom stanovskega kuratorija in pod varstvom kustosa. Tesno povezanost označuje najbolj okolnost, da se je novo društvo smelo v pečatu posluževati stanovskega grba z napisom »Deželni muzej na Kranjskem«. Člen 5. določa, da more biti ne glede na stan sprejet za člana vsak, ki plača v društven namen letni prispevek ali pa, ki hoče znanstveno ali drugače poslovno sodelovati. Letnina se je določila v treh skupinah po 2, 5 in 8 gl konvencijskega denarja; v odbor pa so mogli biti izvoljeni le tisti člani, ki so stanovali v Ljubljani ter plačevali po 5 ali 8 gl. Pravila ugotavljajo izrecno, da se za pobiranje prispevkov ne bodo uporabljala nobena prisilna sredstva; kdor bi kljub trikratnemu opominu po enem letu ne plačal prispevka v blagajno muzejskega fonda, se smatra, ko da je izstopil iz društva. V začetku meseca maja se vrši vsako leto v stanovski zbornični dvorani na lantovžu občni zbor društva pod predsedstvom deželnega guvernerja oz. njegovega namestnika. Predstojnika društva izvolijo stanovi na tri leta. On vodi vse društvene posle na odborovih sejah in splošnih zborovanjih. Odbor, ki kot posvetovalni organ sodeluje pri znanstvenih in gospodarskih poslih, obstoji iz treh na šest let iz srede stanov izvoljenih kuratorjev ter iz devetih na občnem zboru za dobo treh let izvoljenih društvenikov. Ta odbor je odločal z večino glasov ter dajal svoja strokovna mnenja in predloge stanovskemu odboru. Na

občnem zboru so izvolili za vsako od treh kranjskih kresij — po potrebi pa tudi za Trst, Celovec, Gradec, Dunaj itd. — mandatarje iz srede ondotnih društvenih udov; tak društveni mandatar je smel prisostvovati odborovim sejam, kjer je imel tudi glasovalno pravico. Ti mandatarji so v svojih okrajih nabirali nove člane, zastopali koristi muzeja, zbirali zanj prispevke v predmetih in denarju ter sploh pazili in poročali odboru o vsem, kar se je v okraju odkrilo in bi moglo biti koristno za muzejske namene. Sporazumno s kuratorijem poroča društveni odbor občnemu zboru o stanju muzeja in blagajne ter o delovanju društva. To poročilo, ki naj bi obsegalo tudi imenik vseh rednih in častnih članov, naj bi se natisnilo in brezplačno razdelilo med društvenike. Naslednji in poslednji (24.) člen pravil želi, da bi se na občnem zboru vršila strokovna domoznanska predavanja, ki bi se potem ponatisnila v letnem poročilu, s čimer bi bil polagoma položen temelj domoznanskemu časopisu.

Dne 5. decembra 1839 je izšlo v inteligenčnem (inserirnem) delu ljubljanskega uradnega lista vabilo pomnoženega stanovskega odbora, da se člani Muzejskega društva sedaj, ko je cesar potrdil pravila in so stanovi izvolili predsednika, zberejo 18. decembra 1839 ob 10 dopoldne v dvorani na lontovžu, da izvolijo v smislu pravil posvetovalni odbor in določijo blagajnika. Omenjenega dne se je zbralo na lontovžu 37 članov; posle zapisnikarja je opravljal stanovski protokolist vitez Henrik Gariboldi. Dvorni svetnik pri guberniju grof Karel Welsperg je namesto obolelega guvernerja Schmidburga predsedoval občnemu zboru. Predstavil mu je designiranega predsednika grofa Riharda Blagaja, ki je v svoji zahvali izjavil, da se čuti izredno počaščenega in da si bo v zvezi z društvom prizadeval, da bo opravičil vanj stavljeno zaupanje. V ta prvi odbor so bili izvoljeni zvonar Ant. Samassa, gub. svetnik Jož. Wagner, trgovec Ferd. Schmid, prof. dr. J. Zhuber, knjižničar dr. Jož. K. Likavec, graščak Fr. Galle, major Jož. Sühnl, kanonik Jurij Pavšek ter normalnošolski ravnatelj Šlaker, namesto katerega je potem vstopil v odbor lekarnar Fr. Gromadzky. Za društvenega tajnika je bil določen gub. tajnik Karel Raab, za blagajnika pa inspektor stanovskih posestev Fr. Possanner, ki se je odpovedal vsaki nagradi. Društvenemu odboru so pripadali tudi trije stanovski muzejski kuratorji: grof Volbenk Lichtenberg, grof Franc Hohenwart in baron Leopold Lichtenberg.

Poročilo v uradnem listu o občnem zboru pravi na koncu, naj bi se vsi prijatelji deželnega muzeja odslej v vseh znanstvenih in gmotnih muzejskih zadevah obračali na društveni odbor odnosno neposredno na njegovega predsednika. Društvu naj bi se posrečilo, da bi dobilo pregled vsega tega, kar je rodila narava in človeška pridnost, pa je še raztreseno po deželi ali izven nje, in da bi se vse to združilo pod muzejsko streho v prid in korist splošnosti.

Ta tesna združitev Muzejskega društva z muzejem se kaže tudi v tem, da so starejši društveni spisi vloženi med akti muzeja. Še preden je društvo dobilo uradno in pravno obliko, so že nabirali prispevke med bodočimi člani. Med spisi za l. 1836 je vložen nedatiran, s pisavo muzejskega kuratorja Urbana Jerina pisan seznam društvenih članov. Po tem je plačalo po 8 gl 20 oseb (večinoma iz vrst aristokracije, od drugih pa Miha Smole, Jurij Pavšek, Urban Jerin), po 5 gl je plačalo 75 oseb (med drugimi Julijana Primic, Simon Pessiak,

Emil Korytko, nekaj duhovščine, plemstva in višjega uradništva), po 2 gl pa 58 oseb (trgovci, obrtniki, uradniki, duhovščina in ljubljanski odvetniki z izjemo dr. Blaža Chrobatha, ki je vplačal 3 gl). Prešernov šef Chrobath in sicer v skromnih razmerah živeči prijatelj Korytko sta tudi v l. 1838 (ko je kolekta znesla 732 gl) zabeležena z enakim zneskom. L. 1839 je znesla članarina 805 gl; med novimi udi srečamo m. dr. šentviškega župnika Blaža Potočnika, Fr. Metlkota, dr. Jur. Šporerja.

Pozneje je pristopilo še nekaj podeželske duhovščine, graščakov, uradnikov in meščanov (m. dr. učitelj Mart. Ivanetič in Jož. Blasnik), vidnejših predstavnikov našega slovstvenega življenja pa zastonj iščemo med člani Muzejskega društva, ki je l. 1842 štelo 215 udov. L. 1848 je bil v Kranju za društvenega poverjenika dekan Jož. Dažarin, ki je imel med člani vpisanega poznejšega poslanca Ambroža v Smledniku in vodiškega župnika Jern. Arkota, ne pa kranjskega odvetnika Prešerna. Meseca februarja 1849 je prosil za sprejem v društvo (s članarino 2 gl) Karel Deshman (sic!), doktorand prava in docent poljudnega poljedelstva na ljubljanskem liceju. V prijavi pravi, da bo za name-ravani društveni časopis napisal kaj o prirodno- in domoznanstvu Kranjske. Odbor je z zahvalo sprejel na znanje sotrudništvo 'od tako uvaževanega naravoslovca'.

Boj za pravila

Komaj se je društvo porodilo, že je trčilo na ovire, ki mu jih je po mnenju nekaterih odbornikov stavila pretesna zveza z muzejskim kuratorijem odnosno prevelika podrejenost stanovskemu odboru. Že na eni prvih sej je 15. marca 1840 predlagal dr. Zhuber, naj bi se pravila že na prihodnjem občnem zboru 6. maja 1840 tako spremenila, da bi se društvo otreslo svoje dosedanje nesamostojnosti, ki je v škodo tako hitremu in neoviranemu poslovanju kakor tudi muzejskim koristim vobče. Saj mora društvo svojo delavnost omejevati skoro izključno le na predloge in posvete. Odbornikoma Wagnerju in Schmidu so naročili, naj izdelata nova pravila. Ker so doslej le kuratorji dajali dovoljenje za izreden poset zbirk, sta odbornika Gromadzky in Schmid predlagala, naj imajo to pravico tudi vsi odborniki, da bi se na ta način obisk olajšal in zanimanje za muzej povečalo.

Kurator grof Fr. Hohenwart, ki je trpel na podagri in ga je trla peza let, na seji ni bil navzoč. Sprejeti sklepi pa so ga tako razburili, da je v pismu na društvenega predsednika grofa Blagaja dne 28. marca zatrjeval, da bi se dal k seji prinesiti, če bi bil slutil, da se bo na seji kaj takega obravnavalo. Rezko je svetoval, naj odbor Muzejskega društva ne ruši pravil, marveč naj skrbi za vzdrževanje muzeja in upošteva tiste točke pravil, zaradi katerih je bilo društvo ustanovljeno: po § 12 je to znanstvena in ekonomska stroka. Hohenwart zanika dalje samostojnost in neodvisnost društva, češ da rabi deželni grb in se odbor izrecno imenuje kot posvetovalni organ.

Predsednik je sicer že naslednjega dne zavrnil nekatere obtožbe, vendar je stanovski odbor v glavnem pritegnil Hohenwartovemu mnenju. To se razvidi iz poročila stanovskega referenta kanonika Jak. Praprotnika z dne 25. aprila 1840. Izrecno stoji tam, da naziranje kuratorja Hohenwarta ni tako neut-

meljeno. Muzeju bi več koristilo tesno sodelovanje društva s stanovi, kakor pa kaka povečana neodvisnost ali celo popolna ločitev. Če bo društvo, kar se doslej v kratkem času še ni moglo zgoditi, prijelo krepko za delo, bo spoznalo, da delovno področje le ni tako omejeno, kakor misli, in da odvisnost od stanov nikogar ne ovira pri skrbi za napredek muzeja. Stanovi bi ne mogli privoliti v spremembo sedanjih pravil. Poročevalec opozarja, da društvo ni odvisno od kuratorjev, ki so sami le del posvetovalnega odbora. Če bi se pa izkazalo, da l. 1836 za kuratorij izdana navodila ne soglašajo z društvenimi pravili in z namenom društvenega odbora, naj slednji predlaga modifikacijo, ki je stanovi ne bodo odrekli, tem manj, ker jim zato ni treba nobenega višjega privoljenja.

Dva dni pozneje (27. aprila 1840) so na seji Muzejskega društva zopet razpravljali o vprašanju pravil. Kurator grof Lichtenberg je v skladu s Praprotnikovim poročilom dejal, da se ne more iti za tem, da bi se vpliv stanov na muzej omejil; pač pa bi se moglo govoriti o prilagoditvi instrukcij za kuratorij. Na seji to pot seve ni manjkal grof Hohenwart, ki je menil, da bi se zaradi pomanjkanja izkušenj s sedanjimi pravili zamerilo, če bi kar takoj zahtevali spremembo. Wagner je odkril, da budi željo po reviziji pravil nesoglasje med statuti in instrukcijo kuratorija, kar je treba zato spraviti v skladnost. Do pravih sklepov na seji ni prišlo; našli so izhod, češ da zadeva zahteva zrelega premisleka in naj se o stvari izjavijo tudi društveni člani.

Stanovski odbor je na svoji seji dne 3. maja 1840 tudi formalno pritrdil Praprotnikovemu poročilu, ki odobrava Hohenwartovo stališče, da ne kaže spreminjati pravil, marveč kvečjemu le l. 1836 izdane instrukcije za kuratorij, če se izkaže, da niso v skladu z nameni in pravili društva. Ne ločitev, temveč tesna naslonitev društva na stanove bo koristila muzeju.

Vprašanje razmerja med društvom in kuratorijem je ostalo nerešeno, med obema pa tudi ni bilo pravega zaupanja, kar je pri samolastnem nastopanju kuratorja Hohenwarta prav lahko razumljivo. Zaradi vednih trenj je ta 23. julija 1842 resigniral na mesto muzejskega kuratorja. V pismu na stanovski odbor pravi, kako lepo in hitro sta v prejšnjih letih z županom Hradeckijem razstavljala muzejske predmete. Pod novim Muzejskim društvom pa se delo ne gane naprej; vršijo se same brezkoristne debate, stavljajo se ovire njegovemu delu in se poskuša stanovom iztrgati vrhovno vodstvo muzeja. Ves užaljen predlaga, naj se namesto njega izvoli drug kurator; poseben odsek deželnega zbora naj bi tudi predelal pravila Muzejskega društva.

Deželni zbor pa (19. septembra 1842) ni vzel na znanje Hohenwartovega odstopa, marveč ga je naprosil, naj bi skupno z ostalima dvema kuratorjema in s predsednikom društva pregledal pravila društva in navodila za muzejske kuratorje ter stavil potrebne spreminjevalne predloge. To zaupanje je Hohenwartu laskalo. Izjavil je (30. oktobra 1842) stanovskemu odboru, da pri reviziji pravil Muzejskega društva, ki se zaradi nedelavnosti nahaja v krizi, rad sodeluje. Ne more pa iz zdravstvenih razlogov obdržati mesta kuratorja, saj je ves čas mogel biti le dvakrat pri sejah društvenega odbora, kjer njegove predloge omalovažujejo, ne da bi sami vedeli svetovati kaj boljšega.

Stanovi pa so vztrajali pri tem, da ostane Hohenwart tudi še nadalje v kuratoriju. Še več! Ker grof Rihard Blagaj, ki mu je po pravilih potekla triletna doba predsednikovanja, tega mesta zaradi stalne odsotnosti iz Ljubljane ni hotel več sprejeti, so stanovi kar takoj poverili tudi društveno predsedstvo kuratorju Hohenwartu. Na ta način so hoteli zvariti čim ožjo zvezo med kuratorijem in Muzejskim društvom, na katero misel so se v naslednjih letih vedno zopet povračali. Hohenwart se je končno vdal, da je izrecno le do prihodnjega deželnega zbora kot prvi kurator prevzel tudi posle Muzejskega društva. Ker ga je pa bolezen vedno huje mučila, je prosil (13. februarja 1843) stanovski odbor, da poveri koga drugega z osnutkom novih pravil. V začetku meseca maja (1843) se je odpovedal tudi vodstvu društva, nakar je prevzel do izvolitve novega predsednika društvene posle muzejski kurator grof Volbenk Lichtenberg.

Jesenski deželni zbor je izvolil 11. septembra 1843 za predsednika Muzejskega društva barona Leopolda Lichtenberga, za kuratorja pa namesto Hohenwarta kanonika Urbana Jerina. L. 1844 se deželni zbor ni bavil z Muzejskim društvom, pač pa je bilo na prihodnjem dne 15. septembra 1845 na predhodni predlog stanovskega odbora sklenjeno, naj stanovski odbor izdela osnutek pravil, ki naj se pošlje v izjavo tudi odboru Muzejskega društva. Pomnoženi stanovski odbor naj potem operat pregleda in predloži naslednjemu deželnemu zboru v razpravo in potem v sankcijo.

Stanovski referent kanonik Jurij Zupan je po teh navodilih pisal tudi društvenemu odboru, ki pa ni dal nobenega odgovora. V svojem poročilu pravi, da to nič ne de, ker je bil medtem muzejski kustos s cesarjevim dovoljenjem itak sprejet v stalež stanovskega uradništva (30. decembra 1845). Bil je za to, da bi se z revizijo društvenih pravil počakalo, da se vidi, kako se bo obnesla (30. novembra 1842 od stanov predlagana) združitev mesta enega od kuratorjev z mestom društvenega predsednika. Nekateri stanovski odborniki so bili mnenja, naj bi sedaj, ko je kustos prevzet v breme stanovskega sklada, stanovi pokritje muzejskega primanjkljaja v znesku 160 gl med seboj subskribirali, nakar bo potem dosti lažje doseči času primerno spremembo pravil Muzejskega društva.

Majhen primanjkljaj, ki je nastal s tem, da je kustosa plačevala dežela, pa je napravil sedaj stanove mnogo bolj odločne in pogumne. Njihov muzej ni bil več v toliki meri odvisen od društvenih prispevkov, razen tega so prav tedaj tudi upali na znaten prispevek iz postojnskega jamskega fonda, pa so zato na svoji seji 24. avgusta 1846, glede na stalno pojemanje zanimanja za Muzejsko društvo in za zavod, kakor so dejali, sklenili predlagati, da se Muzejsko društvo razpusti.

Škof Wolf se je tega sklepa čez teden dni pokesal. Podal je zato stanovskemu odboru pismeno svoja razmišljanja. Zadnji sklep o razpustu društva se mu je zdel prerobati in preveč brezobziren; tudi je slišal marsikaj, kar ga je nagnilo, da je začel stvari drugače gledati. Ni skrival očitka, češ če že majhnih društvenih letnih prispevkov niso vsi plačali, tudi ni gotovo, da bi se manjka-jočih 160 gl redno zbralo. Če se to ne zgodi, bi se bilo treba naknadno obrniti na Kranjce, potem bi se pa po pravici reklo, čemu je bilo treba društvo raz-

puščati. Stanovi sami so ustanovili Muzejsko društvo, če bi ga po tako kratkem času odpravili, bi s tem priznali, da stvari niso dobro premislili in da so celo cesarja pripravili, da je podpisal nekaj prenačelnega. Škof je priporočal diplomatsko previdno taktiko. Nadaljnji obstoj Muzejskega društva muzeju nikakor ne škodi; ker se mnogi udje čutijo po statutih preveč vezane, naj se jim pusti, da neovirano povedo svoje želje. Zahtevali bodo, da stanovi prepustijo društvu svoj vpliv na muzej. Takrat pa bo pravi čas, tako končuje Wolf svoja izvajanja, da stanovi izjavijo, da take spremembe ne morejo sprejeti in da se društvu rajši odpovedo.

Ko je spomladi l. 1847 sestavljal Jurij Zupan poročilo za sejo stanovskega odbora, je očitno vplivala nanj škofova spomenica. Izrekel se je zoper razpust društva, ker bi bilo to preveč odločno. Glavna hiba je bila po njegovem ta, da sta bila muzejski kuratorij in društveni odbor preveč neodvisna drug od drugega; saj n. pr. predsednik društva ni smel brez vednosti kuratorja nikogar pustiti v muzej ali odpreti kako omaro, nasprotno pa je smel predsednik samostojno odrediti izplačila brez vednosti kuratorjev, ki so kot zastopniki stanov nasproti odboru v manjšini za devet glasov. Zupan je mislil na že prej sproženo spojitve kuratorija z odborom, ali pa naj bi se društvo spremenilo v »Kranjsko stanovsko muzejsko družbo«. Ustanovitev nadaljnega novega »Znanstvenega društva za naravo- in domoznastvo Ilirije« so predlagali že l. 1846; zdi se, da je bil tu vmes muzejski kustos Freyer. Društvo naj bi se po zgledu Muzejskega društva naslonilo na muzej, ki bi ostal pod vodstvom in varstvom stanov, in bi gojilo vse v muzeju zastopane stroke ter izdajalo svoj znanstveni časopis. Za enkrat bi se društveno področje raztezalo le na raziskovanje kranjske dežele; pravila so posneta po vzorcu Muzejskega društva, društveni delokrog pa ustreza oklicu za osnovanje muzeja iz l. 1823.

Stanovski odbor se ni oziral ne na en, ne na drug predlog, na svoji seji dne 8. marca 1847 je marveč sklenil, da vztraja pri sklepu z dne 24. avg. 1846, po katerem naj deželni zbor pooblasti stanove, da zaprosijo pri cesarju za razpust Muzejskega društva. Naročil je muzejskemu kuratorju grofu Volbenku Lichtenbergu, da prevzame čimprej vse muzejske posle in da poda točen pregled premoženjskega stanja, da se vidi, da li se more zavod vzdržati brez podpore Muzejskega društva. Kuratorij naj tudi poroča, kako bi se v muzej pritegnil — morda v osebi nestanovskega vicekuratorja — znanstveni element. Odbor je namreč računal s tem, da med stanovi ni strokovnjakov, kakršne je imelo Muzejsko društvo, pa bi jih zato bil pripravljen privatno povabiti k sodelovanju v muzeju. Društvo bi bilo potemtakem odpravljeno, revizija uprave pa bi obstajala v novi sestavi kuratorija.

Sredi poletja 1847 je v imenu kuratorija odgovarjal grof Lichtenberg, ki je bil zoper to, da bi se društvo opustilo, ker še vedno toliko zbere, da se vsako leto pridene kaj malega k osnovni glavnici. Društvo torej vrši svoj namen, zaradi katerega je bilo ustanovljeno. Ima razen tega v svoji sredi znanstvenike, ki jim je treba dati le pobude za delo. Stanovski odbor da tudi ni navedel, v katerem oziru naj bi bilo društvo odpovedalo. Popolnoma pravilno pravi kuratorij dalje, da so stanovi začeli govoriti o spremembi pravil

zato, ker so nekatere osebe menile, da jih pravila Muzejskega društva preveč omejujejo v težnji, da bi ves stanovski vpliv glede muzeja prenesle na svojo osebo. Pravi dalje, da bi bil potreben samo poslovni red, ki bi ugotovil razmerje kuratorija do društvenega odbora, ki naj bi se čim bolj zblížala, morda tako, da bi bil prvi kurator obenem predsednik društva, za drugega kuratorja pa bi se izvolil lahko tudi kdo, ki ne pripada stanovom, in ki bi oskrboval vse muzejske in društvene posle.

Stanovski referent kanonik Zupan se je popolnoma zlagal s predlogom kuratorija, naj društvo ostane in se izdela le poslovnik. Razpust društva bi ustvaril zlovoljo in bi odbil mnoge znanstvene činitelje; za prvega kuratorja in predsednika društva naj se imenuje grof Lichtenberg, za drugega kuratorja pa stolni dekan Jerin. Pomnoženi stanovski odbor pa se ni strinjal s tem predlogom in je 11. septembra 1847 obstajal na tem, da je treba Muzejsko društvo razpustiti. Dva dni kasneje je deželni zbor izjavil, da v prejšnjem deželnem zboru za predsednika Muzejskega društva izvoljeni baron Anton Codelli tega mesta ni sprejel.² Provizorno vodstvo društva je zato za nadaljnje leto prevzel najstarejši muzejski kurator grof Lichtenberg, pomnoženi stanovski odbor pa naj bi predložil deželnemu zboru popolnoma izdelan načrt, kako bi se v bodoče upravljal muzej in njegovo premoženje, da bi se na podlagi tega načrta mogla predlagati na tem deželnem zboru sklenjeni razpust dosedanjega Muzejskega društva in ukreniti vse potrebno glede deželne muzeja samega.

Preden bi se društvo razpustilo, je bilo treba zagotoviti gmotni obstoj muzeja, ki je bil doslej odvisen tudi od gmotnih prispevkov društvenikov. Stanovi so 13. oktobra 1847 pritrdili predlogu stanovskega referenta, ljubljanskega župana Fischerja, naj bi se člani stanovskega zbora obvezali, da sami pokrijejo primanjkljaj muzejskega proračuna, ki je takrat znašal letno ok. 75 gl. Pričakovali so, da bo ta obveznost prenehala najkasneje v petih letih, ko bi obresti osnovne glavnice pokrile ta primanjkljaj. Šele če bo proračunsko ravnotežje zagotovljeno, se more misliti na razpust društva. Na stanovske člane je bil izdan poziv, da v gornji namen podpišejo višino denarnih prispevkov.

Poživitev društva

Bližajoča se vihra dogodkov l. 1848 je obrnila pozornost stanov čisto drugam ter tako rešila življenje Muzejskemu društvu. Muzej in njegovo društvo sta spričo drugih vprašanj, ki so težila to dobo, morala stopiti v ozadje. Skromen znak življenja sta dala naslednjega leta 1849, ko so se vršila na muzeju predavanja na pobudo geologa in arheologa Ad. Morlota, ki ga je iz Freiberga poklicalo k sodelovanju v Avstrijo pod egido nadvojvode Janeza I. 1843 ustanovljeno notranjeavstrijsko geognostično-montanistično društvo. Ti tedenski

² Na deželnem zboru 14. septembra 1846 je bil zopet izvoljen za predsednika Muzejskega društva baron Leopold Lichtenberg. Ker je odklonil, so določili barona Antona Codellija, ki izvolitve prav tako ni hotel sprejeti, češ da nima potrebnega znanja in da pri sedanjih pravilih ni mogoče misliti na uspešno delovanje v muzeju. Zaradi tega je bilo provizorno vodstvo poverjeno najstarejšemu kuratorju grofu Volbenku Lichtenbergu, ki mu je kurator Urban Jerin obljubil opravljati tajniške posle. — Vse to je naravno v stanovih še bolj podkreplevalo nakanu, da se iznebe društva, s čigar vodstvom so imeli tolike neprilike.

sestanki prirodoslovcev, o katerih je prinašal poročila *Illyrisches Blatt*, pa so zaradi nezanimanja kmalu prenehali.

Po nekaj letih brezdelja je znova zbudil Muzejsko društvo k znanstvenemu delu Karel Dežman, ki je po odhodu kustosa Henr. Freyerja v Trst prevzel meseca novembra 1852 vodstvo deželnega muzeja v navzočnosti dveh kuratorjev (grofa Volbenka Lichtenberga in barona Antona Codellija) ter odbornika Muzejskega društva Ferd. Schmida. Dežman, ki je že ob svojem pristopu k društvu l. 1849 opozarjal na potrebo strokovnega literarnega udejstvovanja, je sedaj po svojem službenem položaju samem smatral, da ni v redu, da bi Muzejsko društvo zbiralo samo predmete in denar za muzej, marveč naj bi se po zgledu drugih društev bavilo tudi s samostojnim domoznanskim raziskavanjem, zlasti na področju živahno se razvijajočih prirodoslovnih ved. Dežman je sestavil koncept vloge, ki jo je (z datumom 29. aprila 1855) podpisalo 30 članov Muzejskega društva (m. dr. Fr. Metelko, dr. Jan Bleiweis, Blaž Kocen, Fidelis Terpinc, Val. Konšek, Ambrož, Jan Kriz, Pogačar, Edv. Strahl in seveda tudi Dežman sam) in v kateri prosijo — ker je bilo društvo brez predsednika — stanovski muzejski kuratorij, naj bi v teku meseca maja sklical društvenike na sestanek. Ker so bila tedaj v dobi absolutizma vsaka zborovanja sumljiva, so umestno pristavili, da bi se tam razgovarjali izključno le o tem, kako pospeševati znanstveno delo društva. To pa je mogoče le, če se morejo udje večkrat shajati na znanstvene pomenke.

Kuratorij je prošnji ustregel in sklical za 13. junij 1855 popoldne sestanek članov v prostore muzeja. Tam so sklenili, naj bi se taki sestanki odslej vršili vsako prvo sredo v mesecu. O teh mesečnih znanstvenih predavanjih in razgovorih, zlasti iz področja naravoslovja, fizikalne geologije, tehnologije, statistike pa tudi drugih ved, posebno če se tičejo domače dežele, naj bi vedno izšla kratka poročila v nemški »*Laibacher Zeitung*« in v »*Novicah*«. Obširnejše razprave pa naj bi izšle v časopisu, ki naj ga društvo izdaja v periodično izhajajočih zvezkih. Vsako leto naj bi pod uredništvom muzejskega kustosa izšel vsaj en snopič, ki bi ga društveni člani zastonj prejemale, a bi se pošiljal tudi v zameno za izdajanja drugih društev, s čimer bi se muzejska knjižnica lepo obogatila.

O poteku sestanka je poročal 5. avgusta 1855 muzejski kuratorij (baron Codelli) stanovskemu odboru v tem smislu, da se zoper mesečno shajanje ne more ugovarjati, ker se bodo vršili razgovori v pristojnih mejah in le o znanstvenih rečeh, tudi bo vedno navzoč eden od muzejskih kuratorjev, o poteku razprav pa se bo sestavil vedno tudi zapisnik. Glede časopisa meni kuratorij, da je prav, če se društvo giblje in s svojim delom daje nove pobude, saj od svoje ustanovitve ni dalo znaka življenja od sebe. Ker je splošna želja udov, da društvo izda svojo publikacijo, je Codelli predlagal, naj bi se stroški edicije v znesku 60—65 gl (za 24—36 strani) poravnali iz muzejskega sklada. Saj ne more biti edini namen denarnih prispevkov društva, da se povečuje muzejski fond, ne glede na to, da bi zgornji strošek bil pokrit samo že z doneski članov, ki so l. 1855 na novo pristopili.

Referent kanonik Jurij Zupan je na podlagi tega sestavil za stanovski odbor poročilo, ki se sklada s kuratorijevim predlogom: zoper mesečne sestanke

ne more biti ugovora, glede društvenega časopisa je pa pravilno pripomnil, da ga predvideva že čl. 24 pravil in naj se zato dovoli predlagani znesek. Stanovski odborniki so pritrdili poročevalcu ter to 12. septembra 1855 sporočili muzejskemu kuratoriju.

Tako je potem poleti l. 1856 izšel prvi Jahresheft des Vereines des kranischen Landes-Museums, da bi dobili člani dokaz delavnosti društva in da bi se zanimanje zanj zaneslo v širše kroge. Dežman prosi kot urednik v predgovoru vse, ki se bavijo s prirodoslovjem in raziskavanji Kranjske, da se oglasijo s svojimi prispevki v prihodnjih snopičih. V ta prvi zvezek so med drugim bila zbrana in prevzeta poročila o predavanjih in sestankih, ki jih je l. 1849 objavil Illyrisches Blatt; tem sledi poročilo o predavanjih na društvenih sestankih l. 1855, snopič pa zaključuje seznam članov, darov in novih muzejskih pridobitev v letih 1853—1855. — Drugi Jahresheft je izšel l. 1858. Poleg prirodoslovnih razprav in doneskov prinaša zopet tudi poročila o predavanjih na mesečnih društvenih sestankih l. 1856 in 1857, od katerih so nekatera prav izčrpna. — Zaradi pomanjkanja zanimanja so po l. 1859 mesečni sestanki Muzejskega društva prenehali. S podporo nekaterih prijateljev prirodoznanstva in domoznanstva Kranjske je izšel tretji Jahresheft z običajno vsebino šele l. 1862.

Preden pa zasledujemo nadaljnjo usodo društva, bodi še omenjeno, da je kmalu po izmoledovanem prvem sestanku društva dne 25. julija 1855 prosilo 18 članov Muzejskega društva stanovski odbor, da bi v smislu pravil določil društvu predsednika. V vlogi so poudarjali, da je to za življenje društva potrebno. Doslej je moglo to le životariti, saj se je zadnji občni zbor vršil pred trinajstimi leti, pa je zato umevno, da je moralo biti delovanje društva silno omejeno, o kakem znanstvenem podvigu pa se za ta čas ne more niti govoriti. Stanovski odbor je to vlogo odstopil v izjavo muzejskemu kuratoriju, v čigar imenu je odgovoril 3. novembra 1855 baron Codelli. Prošnjo je moral odbiti, ker v smislu čl. 12 društvenih pravil volijo stanovi v deželnem zboru predsednika Muzejskega društva. Ker pa sedaj, tako argumentira Codelli dalje, korporacija gospodov stanov dejansko več ne obstoji in se zaradi tega tudi deželni zbor ne more zbrati, zato tudi ni mogoče izvoliti društvu predsednika in bo moglo to zadevo rešiti šele bodoče deželno predstavništvo.

Ko je padel absolutizem, je pa zanimanje za politična vprašanja v toliki meri zajelo tudi člane Muzejskega društva, da je delo popolnoma zastalo. Saj je tudi članstvo pripadalo dvema, narodnopolitično si nasprotujočima taboroma. Tako se predavanja in sestanki l. 1860 niso obnovili, zavlekla se je — kakor smo videli — tudi izdaja tretjega letnega poročila tja v leto 1862, ker se je urednik Dežman kot poslanec skoro trajno mudil na Dunaju. Kot prava duša vseh prizadevanj za prenovitev društva v znanstveno smer je Dežman v predgovoru teh zadnjih društvenih izvestij l. 1862 opozarjal, da se bo pri novih svobodoljubnih tokovih moralo tudi Muzejsko društvo osvoboditi vseh ovir, ki ležijo na potu njegovega avtonomnega napredka: času primerna reforma društvenih pravil bi mogla sprožiti živahno znanstveno delo in sprostiti nove sile na tem področju.

Društvo je bilo brez prave organizacije, niti predsednika ni moglo dobiti, ker se stari stanovski odbor ni smatral za upravičenega, da ga postavi. Odbor-

niške posle je opravljal eden edini še preostali kurator (Codelli), ki je bil izvoljen pred več kot enim desetletjem; jasno, da pri takih razmerah tudi občnega zbora ni bilo. Ker društvo ni imelo formalne uprave, se je zaradi tega v zgodnji pomladi l. 1864 obrnilo več društvenih članov s prošnjo na muzejskega kuratorja, da bi v začetku meseca maja sklical občni zbor, ki bi se bavil s spremembo zastarelih statotov. Ker je deželni zbor prevzel agende nekdanjih stanov, naj bi se deželni odbor pooblastil, da bi uredil razmerje med Muzejskim društvom in deželo.

Vzporedno s tem je na deveti seji kranjskega deželnega zbora dne 18. marca 1864 predložil deželni glavar Codelli po poslancu Dežmanu predloženo peticijo več članov Muzejskega društva, da bi se zaradi revizije in času primerne reforme pravil sklical čimprej občni zbor. Dežman je kot poročevalec na 18. seji dne 12. aprila 1864 podal poročilo peticijskega odseka. Pravi, da vsebujejo pravila določbe, ki so za procvit muzeja zelo koristne, druge zopet niso več sodobne, zlasti pa manjka mnogo, kar je vsakemu znanstvenemu društvu neobhodno potrebno. Pa še dosedanja pravila se niso izvajala: občni zbori se niso vršili, društvo nima predsednika, je brez posvetovalnega odbora in vse posle mora opravljati edini še iz prejšnjih časov preostali kurator. Društveniki so se opravičeno obrnili za odpomoč na deželni zbor kot pravnega naslednika bivših kranjskih stanov.

Sprejet je bil odsekov predlog, naj muzejski kuratorij v začetku meseca maja skliče občni zbor Muzejskega društva, da sklepa o spremembi svojih pravil. Obenem je bil pooblaščen deželni odbor, naj uredi razmerje med deželo in društvom na podlagi spremenjenih pravil, pri čemer naj varuje koristi muzeja, a upošteva obenem tako popularizacijo zavoda in zbirk kakor tudi pospeševanje znanosti sploh.

V smislu tega je potem deželni odbor 23. aprila 1864 naročil kuratoriju, naj skliče v začetku meseca maja občni zbor Muzejskega društva. Ta pa je sklical najprej (30. maja) sejo društvenikov v Lontovžu, 13. oktobra 1864 pa je bil šele občni zbor, ki je sprejel nova pravila. Izvolil je tudi začasni odbor, ki naj bi do potrditve pravil vodil vse društvene opravke.

Kranjski deželni odbor je 12. novembra 1864 vzel na znanje nova pravila Muzejskega društva. Z zadovoljstvom je ugotovil, da bo društvo še nadalje podpiralo težnje muzeja, čeprav mu ne bo več nudilo materialne podpore, a bo ta izpadek nadomestilo z duhovno pobudo in znanstvenim domoznanskim delom.

Dne 25. marca 1865 potrjena pravila določajo, da se staro »Društvo kranjskega deželnega muzeja« spremeni odslej v prosto zasebno društvo z imenom »Muzejsko društvo za Kranjsko«, ki pa ima v svojem pečatu poleg tega napisa tudi grb kranjske vojvodine. Kot namen društva se v čl. 2 navaja pospeševanje kranjskega deželnega muzeja in kranjskega domoznanstva sploh, zlasti pa prirodoznanstva. Med sredstvi za dosego tega namena pa se navajajo predavanja, redno izdajanje znanstvenih del in zamenjava teh z edicijami tujih organizacij. Čl. 23 omenja, da društvo sicer nima odločujočega vpliva na upravo in organizacijo deželnega muzeja, a si šteje v svojo dolžnost, da na povabilo ali tudi iz lastnega nagiba poda glede zavoda svoje mnenje in predloge. Zadnji člen pravil

še določa, da za primer razpusta društva pripade njegovo premoženje dežel-nemu muzeju.

Na občnem zboru dne 13. oktobra 1864 izvoljeni začasni odbor je imel predvsem nalogo, oskrbeti natisk razpoložljivih znanstvenih razprav, da bi na ta način dobili udje primeren društveni dar, da bi se obudilo zanimanje za do-moznanska raziskavanja ter se omogočile zveze z drugimi znanstvenimi dru-štvi. Kot zunanji znak, da je društvo z novimi pravili dobilo za svoje delovanje bolj svobodno in avtonomno osnovo, se javlja tudi v tem, da je društveni letopis dobil svoje novo ime: l. 1862 izišli Drittes Jahresheft des Vereines des kraini-schen Landesmuseums ni dobil za svojega naslednika četrtega, marveč je l. 1866 izšel, zopet pod Dežmanovim uredništvom, 1. letnik Mittheilungen des Museal-Vereins für Krain. Izdajo je omogočil deželni odbor, ki je Muzejskemu društvu dovolil (13. avgusta 1865) v ta namen iz muzejskega sklada podporo 300 gl. Poleg številnih prirodoslovnih doneskov prinaša ta prvi letnik v »zgodovin-skem oddelku« razen neke biografije le še prispevek Avg. Dimica: Der Luegger »alt Lehenbuch« vom Jahre 1453.

Že iz pravil samih je razvidno, da se je društvo želelo najintenzivneje baviti s prirodoslovnimi vprašanji. To je potrdil tudi prvi letnik Mittheilungen, kjer je bila zgodovinska veda zastopana prav za prav samo z eno razpravo. Zgodovinske študije naj bi v nekaki tihi razdelitvi dela objavljalo v svojih publikacijah Historično društvo za Kranjsko, ki so mu v letih 1857 do 1865 stali ob strani tudi še Blätter aus Krain. Kakor pa Muzejsko društvo dobri dve desetletji izza svojega prerojenja ni moglo nadaljevati z literarnim delom, podobno je sila časovnih razmer dve leti pozneje (1868) položila smrtno sekiro tudi na izdanja kranjskega zgodovinskega društva.

Razmerje med Muzejskim in Historičnim društvom

Iz policijskotehničnih ozirov, pa tudi zaradi še nerazvitega smisla za dru-štveno življenje so se v predmarčni dobi snovale strokovne organizacije veči-noma na širokih teritorialnih podlagah in če le mogoče v senci zaščite vplivnih osebnosti. To smo imeli priliko videti že pri snovanju geognostično-montani-stičnega društva za Notranjo in Gornjo Avstrijo. V zvezi s štajerskim dežel-nim muzejem je izza l. 1820 obstajal nekak industrijski in obrtni odsek, ki so ga l. 1835 po zgledu Češke nameravali spremeniti v industrijsko in obrtno društvo. Po prizadevanju nadvojvode Janeza so bila 11. februarja 1837 sank-cionirana pravila »Društva za pospeševanje in podpiranje industrije in obrti v Notranji Avstriji«, ki se je po l. 1850 razdelilo po posameznih deželah. Predsednik tega društva, nadvojvoda Janez, je s svojim priporočilom šele pri-pravil Sedlnitzkega, da je dovolil Blazniku izdajati »Kmetiške in rokodelske novice«.

V tistem času je Sedlnitzky poizvedoval (16. februarja 1842) glede ljub-ljanskih predlagateljev (Henr. Costa, Freyer, Hermann, Likavec i. dr.) za usta-novitev Historičnega društva, ki naj bi prav tako obsegalo področje Notranje Avstrije. Cesar je 29. aprila 1843 dovolil ustanovitev takega društva za šta-jersko, Koroško in Kranjsko ter mu postavil za predsednika in protektorja

nadvojvodo Janeza. V vsaki od imenovanih treh dežel naj bi bilo posebno provincialno ali deželno društvo, celo društvo vodeča osrednja direkcija pa bi bila v Gradcu. Vsako od treh deželnih društev naj ima svoje vodstvo v Gradcu, Celovcu in v Ljubljani. Člani volijo po posameznih deželah izmed svojih v Gradcu bivajočih članov svoje pooblašene zastopnike za osrednji odbor.

Po želji ljubljanskega gubernija je prevzel kot direktor začasnega provincialnega odbora baron Anton Codelli vsa pripravljalna dela, tajniške posle so naložili dr. Karlu Ulepiču, adjunktju ljubljanske katedralne prokuratorure. V tem začasnem odboru so bili še škofijski vrhovni šolski nadzornik kanonik Janez Novak, lic. knjižničar dr. Jože Likavec in kustos Henr. Freyer. Ta provizorični odbor je stopil 25. januarja 1844 pred javnost z vabilom za vstop v društvo (članarina 2 gl konv. denarja). Ob koncu l. 1844 je štelo Historično provincialno društvo za Kranjsko 320 udov, medtem ko jih je takrat imelo koroško 312, štajersko pa 214. Pridno je zbiralo knjige, listine, portrete znamenitih domačih mož, grbe, novce, preiskavalo domače in tuje arhive, vodilo arheološka izkopavanja ter z letom 1846 začelo objavljati uspehe svojih prizadevanj v mesečnih *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*. Šele l. 1850 se je konstituiralo kot samostojno društvo, potem ko sta se obe sekciji za Štajersko in Koroško že prej osamosvojili. Na občnem zboru 27. novembra 1851 si je dalo Historično društvo za Kranjsko nova pravila, ki so dobila po izidu novega društvenega zakona cesarsko sankcijo 9. maja 1853.

Kakor hitro se je društvo formalno uredilo, se je 29. junija 1845 obrnilo na Muzejsko društvo, da si po bratovsko razdelita delo na domoznanskem polju. Direkcija Historičnega provincialnega društva za Kranjsko (podpisan baron Codelli) priznava tam, da so naloge obeh društev v marsikaterem oziru iste. Društvi se morata med seboj podpirati in ne motiti s snovanjem istovrstnih zbirk. Da bi se izognili taki konkurenci, predlaga Historično društvo, naj bi se njemu prepustila biblioteka, zlasti tudi knjige in časopisi, ki naj bi jih prevzela licejska knjižnica, dalje arhiv in lapidarij, ki bi ga na svoje stroške uredilo, vse druge zbirke pa bi ostale pri deželnem muzeju.

Predsednik Muzejskega društva baron Leopold Lichtenberg je 20. avgusta 1845 poročal o tej vlogi stanovskemu odboru. Dejal je, da se zadnji občni zbor Muzejskega društva, ki se je vršil 3. julija, z zadevo ni mogel baviti, ker mu je bila prepozno sporočena, in se je zato želja zborovalcem samo sporočila. Na seji stanovskega odbora 13. septembra 1845 so sprejeli predlog poročevalca kanonika Zupana, da se o prošnji obvesti deželni zbor, ki naj pooblasti stanovski odbor, da se pogaja o strnitvi obeh društev, pri čemer mora obveljati načelo, da je dopustna skupna uporaba društvenih predmetov, ne more se pa dovoliti odtujitev ali popolna oddaja muzejskih objektov Historičnemu društvu. S tem so se strinjali tudi dva dni kasneje na deželnem zboru zbrani stanovi.

Muzejski kuratorij, ki je bil v tej stvari konzultiran, je 28. oktobra 1845 odgovoril (podpisan stolni dekan Urban Jerin), da je novo zgodovinsko društvo muzej le nekako prikrajšalo, ker se sedaj zbira na dveh krajih, kar se je poprej le na enem. Vendar se muzej ne misli pritoževati, ker je obema namen, da nabrano gradivo koristi splošnosti. Kuratorij bi nič ne ugovarjal združitvi, če

bi ne bilo okolnosti, ki to možnost izključujejo. Muzej je namreč podrejen kranjskim stanovom, Historično društvo pa stoji pod osrednjo upravo v Gradcu, ki ji mora izročati celo svoj morebitni letni prebitek. Če bi tega ne bilo, bi ne bilo bistvene zapreke, da se Historično društvo združi z muzejem, ki bi s tem doživel celó svojo izpopolnitev, ker bi stvorilo Historično društvo v muzeju nov, zgodovinski oddelek. Kuratorij je po vsem tem odsvetoval, da bi se muzejska knjižnica, muzejski arhiv in lapidarij odstopili Historičnemu društvu, pač pa mu bodo zbirke vedno in najbolj širokogrudno na razpolago v študijske namene. To mnenje je sprejel v celoti tudi stanovski odbor na svoji seji dne 17. novembra 1845, ker da je popolnoma v skladu z načeli in sklepi zadnjega deželnega zbora.

Tako so se pota Muzejskega in Historičnega društva razšla, dokler ni društveni tajnik slednjega, Avg. Dimic, na občnem zboru 16. maja 1861 predlagal, da se odbor pooblasti, da preučuje vprašanje združitve Historičnega društva z Muzejskim društvom, da sestavi pogoje za tako združitev in jih predloži v dokončno sklepanje posebnemu občnemu zboru. V imenu odbora je na občnem zboru dne 6. maja 1862 poudarjal dr. E. Costa, da je potreba in koristnost združitve obeh društev že splošno priznano dejstvo. Opozarjal je na enake naloge obeh društev ter predlagal, da se ugotovi: 1.) da je Historično društvo pripravljeno, da se na osnovi novih pravil združi z Muzejskim društvom v svrhu pospeševanja znanosti vobče in domoznanstva Kranjske še posebej, tudi bi društvo odstopilo muzeju vse razstavne predmete, ki bi jih dobilo; 2.) Historično društvo je pripravljeno odstopiti deželnemu muzeju vse svoje zbirke razen zgodovinskih pomožnih del pod pogojem, da se iz deželnega fonda nastavi za historične zbirke in za knjižnico poseben kustos-adjunkt, ki bi moral te zbirke urediti, ter da je analogno prirodoslovnim zbirkam dvakrat na teden odprta za študij tudi knjižnica.

Občni zbor je predlog soglasno odobril, nakar je ta sklep direkcija Historičnega društva (podpisan Codelli) 23. septembra 1862 sporočila muzejskemu kuratoriju, naglašajoč, da je po mnenju vseh domoljubov treba smatrati združitev za življenjsko vprašanje Historičnega društva, ki naj mu kuratorij sporoči svoje in Muzejskega društva stališče. Ker ni bilo nobenega odgovora, se je odprto vprašanje združitve zopet pojavilo na občnem zboru Historičnega društva dne 14. julija 1864. Ko so potem listi objavili vest, da se bo 13. oktobra sestalo Muzejsko društvo na posvet zaradi svojih novih pravil, tedaj je menil direktor Historičnega društva dr. Costa, da je prišel pravi čas, da poseže vmes. Dne 6. oktobra 1864 se je obrnil naravnost na deželnega glavarja barona Antona Codellija, ki je bil na eni strani protektor Historičnega društva, na drugi pa kurator deželnega muzeja. Predlagal mu je, naj bi se sestavil iz članov Muzejskega društva poseben odbor, ki bi se posvetoval z direkcijo Historičnega društva v zadevi spojitve, pri čemer je tem prej upati na uspeh, ker predvideva osnutek novih pravil Muzejskega društva delovanje na področju domoznanstva sploh, vključuje torej tudi gojitev zgodovinskih ved; dvoje društev v deželi z istimi cilji pa bi bilo zgodovinskemu raziskavanju bolj v škodo nego v korist.

Na Costov dopis je v imenu kuratorija odgovoril Codelli (16. oktobra 1864), ki se je izgovarjal, češ da je bil sestanek 13. oktobra preslabo obiskan, da bi mogel razpravljati o tako važni zadevi, ki vrh tega tudi ni bila na dnevnem redu. Dejal je, da se glede na stadij, v katerem se trenutno nahaja Muzejsko društvo, ne smatra za upravičenega, da bi imenoval kak komité — zadevo glede združitve naj marveč obravnava odbor Muzejskega društva, ko se bo na novo konstituiral, kar se bo pač v kratkem zgodilo.

Čeprav do formalne spojitve tedaj še ni prišlo in sta obe društvi po sili razmer morali opustiti literarne, zamenjalne zveze z zunanjimi istovrstnimi korporacijami (Muzejsko društvo l. 1866, Historično pa l. 1868), je vendarle prišlo že l. 1867 vsaj do delnega sodelovanja. Odslej naprej so se namreč strokovni mesečni sestanki vršili skupno za obe društvi in ne več ločeno. V razdobju med l. 1867—1872 je bilo takih sestankov 23. Po tem času je smrt, zaposlitev v javnem in poklicnem življenju ali odhod iz Ljubljane iztrgala mnoge delovne člane obema društvoma. Jeseni l. 1875 je skušal Dežman s predavanjem o prav tedaj odkritih stavbah na koleh Ljubljanskega barja obneoviti zanimanje za sestanke. Toda poskus se ni obnesel. Muzejsko društvo je sicer še životarilo naprej, ne da bi moglo na zunaj pokazati kak vidnejši znak svojega delovanja.

Posestrimsko Historično društvo svojega delovanja ni moglo več obnoviti. Da bi znanstvenim organizacijam, ki so še vedno pošiljale društvu v zameno svoje publikacije, nudil vsaj neko protivrednost, je Avgust Dimic, dolgoletni in zadnji urednik društvenega časopisa, l. 1874 izdal svojo »Geschichte Krains«, ki jo je kot zamenjalni dar razposlal vsem društvom.

Ker društvo ni moglo iz mrtvila, je na svojem občnem zboru dne 2. julija 1885 sklenilo, da se razide, prepustivši svojo dragoceno knjižnico in bogato zbirko listin in rokopisov deželnemu muzeju, kar je deželni zbor l. 1885 vzel z zahvalo na znanje. Avg. Dimic je glede na to, da je bila z novo, veličastno stavbo deželnega muzeja dana podlaga, da se tam osredotočijo vse znanstvene zbirke in vsa znanstvena prizadevanja v deželi, dalje tudi glede na to, da ima še vedno obstoječe Muzejsko društvo v svojih pravilih poudarjeno skrb za domoznanstvo vseh smeri, torej tudi zgodovinske, na tem zadnjem občnem zboru dal Muzejskemu društvu posmrtno naročilo, naj ob ugodnem času obnovi delovanje obeh društev: »Historično društvo je mrtvo, naj živi Historično društvo, v Muzejskem društvu prerajeno!«

Zadnjih petdeset let

Kakor hitro je Dežman završil svoja dela pri preselitvi muzejskih zbirk iz starega liceja in jih uredil v novem poslopju, se je lotil takoj tudi obnove in požitve Muzejskega društva. Dne 20. januarja 1888 je podal o svojih namerah poročilo deželnemu odboru ter stopil obenem z enakim oklicem pred javnost. Omenjajoč častno dolžnost, ki jo je prejelo Muzejsko društvo na zadnjem občnem zboru kranjskega zgodovinskega društva, pravi Dežman, da je sedaj, ko so muzejske zbirke pod novo streho in je muzej prevzel tudi stari stanovski in vicedomski arhiv, kar daje zopet nadaljnje bogato gradivo

za zgodovinska raziskavanja, prišel pravi in ugodni čas, da se prične z rednimi sestanki prijateljev domoznanstva v novih, prostornih in svetlih prostorih muzeja. Po želji mnogih naj bi se vršili ti sestanki vsak mesec vsaj po enkrat. Če se bo oglasilo dovolj novih članov, se bo tudi Muzejsko društvo na novo organiziralo.

V vlogi na deželni odbor opozarja Dežman še posebej na to, da je bivše Historično društvo zamenjavalo svoj časopis s številnimi avstrijskimi in inozemskimi zgodovinskimi društvi in akademijami, ki deloma še vedno pošiljajo svoja izdanja (m. dr. berlinska akademija svoj dragoceni Corpus inscriptionum latinarum). Te zveze nekdanjega Zgodovinskega društva mora z letno izhajajočim časopisom v bodoče vzdrževati Muzejsko društvo, ki bi se moralo razdeliti v prirodoslovno in zgodovinsko sekcijo. Ker je bilo za to treba denarnih sredstev, se je Dežman skliceval na mnenje finančnega odbora v kranjskem deželnem zboru, ki je ob priliki prošnje Fr. Šumija za podporo njegovemu Arhivu³ izjavil, da bi prav za prav moralo prevzeti izdajanje zgodovinskih virov Kranjske kako znanstveno društvo v zvezi z deželnim muzejem, za kar bi dotično društvo moglo dobiti od dežele tudi primerno podporo. Dežman je nato še pristavil, da se že dalj časa dela na tem, da se Muzejsko društvo oživi in da je prvi sestanek sklican v muzejsko čitalnico že za prihodnji torek 24. januarja 1888.

Že takoj ta prvi shod, ki je na njem predaval član dunajskega avstrijskega zgodovinskega instituta dr. Milkowicz o starem pergamentnem koledarju ljubljanske licejske knjižnice, je bil presenetljivo dobro obiskan. Predavanja (zgodovinske in prirodoznanske stroke) so se potem vršila mesečno. Pri tem so se oglašali novi člani, tako da se je na petem sestanku dne 3. julija 1888 mogel vršiti obenem tudi občni zbor Muzejskega društva, na katerem je bil izvoljen za predsednika Karel Dežman, za njegovega namestnika pa vladni svetnik Anton Globočnik Sorodolski. V tem prvem odboru obnovljenega Muzejskega društva so bili še profesorji Julij Wallner (kot tajnik), Anton Kaspret, Alf. Paulin, Viljem Voss ter spiritual Janez Flis.

Na odborovi seji z dne 9. julija 1888 so najprej ugotovili članstvo; za podlago so vzeli seznam udov bivšega Historičnega in Muzejskega društva. Sklenili so izdati poseben letopis z znanstvenimi prispevki iz področja zgodovine in prirodopisja. Prošnja na deželni zbor za prispevek k tiskovnim stroškom je bila ugodno rešena: na deželnozborski seji je bila 20. oktobra 1888 v ta namen za l. 1889 dovoljena znatna podpora 400 gl. Kranjska hranilnica je dala društvu 50 gl, za izdajo nemških društvenih publikacij pa 200 gl. Vendar pa Dežman, ki se je ne le kot muzealec, marveč tudi kot poslanec in deželni odbornik največ trudil, da je društvo dobilo trdna tla, ni več dočakal izida edicij obnovljenega Muzejskega društva. Ko so l. 1889, po petdesetih letih formalnega obstoja društva, izšle Mittheilungen des Musealvereines für Krain (glede na izdanje l. 1866 kot drugi letnik), Dežmana ni bilo več med živimi: umrl je 11. marca 1889. Na občnem zboru je bil dne 25. junija 1889 izvoljen za predsednika Anton Globočnik, za odbornika pa novi muzejski kustos

³ Šumi je dobil v ta namen l. 1882: 200 gl, l. 1883: 100 gl, l. 1884: 200 gl, l. 1885: 100 gl; na seji 17. decembra 1886 pa deželni zbor nadaljnji prošnji za podporo ni ugodil.

Alf. Müllner. Ostali odborniki so ostali na svojih mestih, ker jim še ni potekla triletna funkcijska doba. Poročilo v »Slovenskem Narodu« obsoja pri tako koristnem društvu prepričilo število članov, ki »ne doseza niti jedne stotine«.

Na odborovi seji z dne 18. oktobra 1889 so sklenili prositi deželni zbor za nadaljnjo podporo. Müllner je predlagal, naj bi izhajale Mittheilungen periodično, če le mogoče štiri- do šestkrat na leto. Po daljši debati je odbor sklenil, da se posvetovanje o tej važi zadevi nadaljuje na prihodnji seji. Kustos Müllner je pa že naslednjega dne izstopil iz odbora. Na seji dne 29. novembra 1889 je odbor na Kaspretov predlog sklenil, da se v letu 1890 izda le en zvezek društvenega lista, torej ne periodično v več snopičih, kakor je želel Müllner. Na tej seji so se bavili tudi s predlogom, ki ga je na zadnjem občnem zboru dne 25. junija 1889 stavil Anton Koblar, naj bi društveni časopis sprejemal tudi slovenske članke. Predsednik Globočnik se je s Koblarjevim predlogom strinjal, oba nemška člana odbora, Wallner in Voss, sta bila za to, da ostane glede jezika pri starem (torej pri samonemških Mittheilungen), prof. Kaspret je pa zagovarjal delitev časopisa v nemški in slovenski del. Zaradi važnosti vprašanja naj bi o tem odločala odborova seja, na kateri bodo navzoči vsi odborniki.

V ta sporni oreh so pa vgriznili šele, ko se je približal čas novega občnega zbora, ki je bil sklican za dan 24. junija 1890. Na predidoci seji so zatorej 7. junija 1890 na koncu razpravljali tudi o Koblarjevi pobudi glede slovenskih prispevkov v društvenem časopisu. Tajnik Wallner je menil, da ni vzroka, da bi se na sedanji, od obstoja društva dalje običajni praksi kaj menjalo, zlasti še, ker se le en sam član poteguje za slovenske razprave. Wallnerju je pritegnil prof. Voss, dočim so ostali odborniki (Globočnik, Kaspret, Paulin, Robida) glasovali za Kaspretov predlog, da se slovenski članki znanstvenega značaja objavljajo kot poseben del poleg nemških Mittheilungen. Odbor je še sklenil, da se ta sklep vključi tudi v letno poročilo za občni zbor, ki je na mesto odstopivših odbornikov Wallnerja in Müllnerja izvolil prof. Sim. Rutarja in arhivarja Ant. Koblarja. Od Nemcev je ostal v odboru le prof. Voss; novi tajnik Koblar je pisal odslej vse zapisnike občnih zborov in odborovih sej v slovenskem jeziku.

Zadeva slovenskih člankov v publikacijah Muzejskega društva je odjeknila tudi v kranjskem deželnem zboru. Tam je na 10. seji dne 14. novembra 1890 poslanec Iv. Hribar kot poročevalec omenil, da se je ob priliki razgovora o prošnji Muzejskega društva za podporo v finančnem odseku izrekla želja, naj bi društvo, ako bi se našli pisatelji, ki bi za »izvestja« hoteli pisati slovenski, med nemškimi sestavki priobčevalo tudi slovenske. Tudi naj bi se razmišljalo o tem, če ne bi kazalo, izdajati društvena izvestja v mesečnih snopičih, ker bi to zanimanje za društvo le povečalo. Finančni odsek, ki je postavil to le kot nasvet in ne kot pogoj, je predlagal za l. 1891 iz deželnega zaklada podporo 400 gl, zlasti tudi glede na dejstvo, da dobiva društvo v zameno za svoj časopis publikacije 103 drugih znanstvenih družb, ki jih potem odstopa muzejski knjižnici.

Odbor Muzejskega društva je že pred tem 6. oktobra 1890 sklenil, da izda svoj časopis »v več zvezkih in vsak zvezek naj ima zase strani zana-

movane«. Na prihodnji seji dne 2. januarja 1891 je bil ta sklep točneje formuliran tako, da naj izidejo trije zvezki, in sicer dva nemška (eden zgodovinski, drugi naravoslovski) ter en slovenski zvezek, vsak z lastnim štetjem strani. Po občnem zboru l. 1891, kjer je bil namesto zadržanega državnozbornskega poslanca A. Globočnika izvoljen za društvenega predsednika gimnazijski ravnatelj Andrej Senekovič, je na prvi seji dne 12. junija 1891 odbornik Kaspret glede društvenih slovenskih »Izvestij«, ki so začela s tem letom izhajati, menil, naj bi prinašala sestavke iz področja domoznanstva vseh slovenskih dežel.

Ko je samovoljni Müllner začel misliti na svoj list »Argo« (prva številka je izšla julija 1892), je odbornik Šubic o tem poročal na seji dne 17. junija 1892. Ker je odbor smatral novo revijo za nepotrebno konkurenco, je sklenil, da na to opozori deželni odbor s pojasnilom, da bi Muzejsko društvo rado natisnilo Müllnerjeve spise, če bi jih ponudil; tudi bi ga rado imelo med svojimi člani, samo članarino naj plačuje kakor vsi drugi. Na seji z dne 13. februarja 1895 so na Kaspretov predlog sklenili kustosa Müllnerja posebej povabiti k sodelovanju pri društvenih publikacijah. Seveda brez uspeha — Müllner je ostal pri svoji »Argo«.

Na občnem zboru dne 21. junija 1892 je predlagal eden izmed zborovalcev, naj bi »Izvestja« izhajala vsak drugi mesec v obsegu dveh tiskanih pol. To je sprejel na Rutarjev predlog tudi odbor na svoji seji dne 3. januarja 1893 ter poveril A. Koblarja z uredništvom »Izvestij«, ki jih je doslej izdajal anonimno društveni odbor. Težnja, naj postanejo »Izvestja«, kot edino slovensko zgodovinsko glasilo, žarišče znanstvenega dela, na kar je mislil tudi že prof. Kaspret, se je vidno pokazala na občnem zboru dne 23. januarja 1893. Prof. Borštnar in nekateri člani so želeli, naj bi se »Izvestja« s svojo vsebino ozirala tudi na sosednje slovenske dežele. Listu naj bi se izbral kak drug naslov, vsaj pa naj bi odpadel omejujoči pristavek »za Kranjsko«; izdajalo naj bi ga n. pr. Muzejsko društvo v Ljubljani.

Na odborov predlog, po želji članov in deželnega odbora, je sklenil občni zbor 20. februarja 1895, naj po zgledu slovenskih »Izvestij« tudi nemške Mittheilungen izhajajo v dvomesečnih snopičih. Uredništvo je prevzel Anton Kaspret, ki ga je pa že naslednjega leta v tem poslu in kot odbornik nasledil prof. Gratzy, ker je bil Kaspret prestavljen na gimnazijo v Gradcu. Po Gratzyju je od l. 1904 dalje urejeval društvene Mittheilungen prof. Fr. Komatar. Ko je ta po svojem odhodu v Kranj odložil odborništvo in uredništvo, je na odborovi seji dne 17. januarja 1908 oboje prevzel kustos dr. Valter Šmid, ki je predlagal, naj bi se oblika nekoliko povečala, da bi se v časopisu mogle objavljati dobre ilustracije. List naj bi dobil tudi krajše ime, ker je sedanje predolgo, za citiranje neprikladno in s svojim začetkom podobno toliko drugim. Odbor je sprejel za list ime »Carniola«, ki bo izhajala štirikrat na leto po tri tiskane pole.

Za slovenska »Izvestja« pa je bil leto kasneje na seji dne 29. januarja 1909 namesto A. Koblarja, ki je uredil vseh dotodanjih 18 letnikov, izvoljen za urednika dr. Jos. Gruden. Sklenili so, »vse moči pritegniti, da bodo »Izvestja« nekako osrednje glasilo za vse slovenske pokrajine«. Urednik naj bi zaradi tega stopil v dogovor z Zgodovinskim društvom za Spodnje Štajersko in z Društvom za krščansko umetnost. Na prihodnji odborovi seji dne 5. aprila 1909 je bil

prebran odgovor tajnika Zgodovinskega društva za južno Štajersko, ki pravi, da društvo iz različnih vzrokov ne more sprejeti ponudbe, naj bi obe društvi imeli samo eno glasilo. Zaradi gmotnih težav je sklenil odbor predlagati, da se slovenska »Izvestja« in nemška »Carniola« strneta v eno publikacijo, ki pa naj bo zato poliglotska. Občni zbor z dne 11. februarja 1910 je temu predlogu pritrnil; odslej je pod uredništvom dr. J. Mantuanija, dr. Jos. Grudna in dr. Gv. Sajovica izhajala kot skupno društveno glasilo »Carniola«, — kot nova vrsta z novim štejetjem letnikov, da se je ločila od poprejšnje nemške Šmidove.

V tem razdobju je po Senekovičevem odstopu načeloval društvu Fr. Levec, ki je bil izvoljen za predsednika na občnem zboru dne 13. februarja 1903. Vodil je društvo vso predvojno dobo; posrečilo se mu je, da je s podporo kranjskega deželnega odbora izvlekel društvo iz gmotnih težav. Pravo delavnost pa je po tej olajšavi zavrla vojna l. 1914. Zaradi bolezni je Levec odstopil in je po občnem zboru z dne 15. februarja 1915 zavzel mesto predsednika Muzejskega društva muzejski ravnatelj dr. Jos. Mantuani.

Glede na nove razmere po končani svetovni vojni je društveni odbor na svoji seji dne 26. marca 1919 sklenil, da se društvo v bodoče imenuje Muzejsko društvo za Slovenijo, društveni časopis pa da se prekrsti v Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. V nadaljevanju te seje je odbor 3. aprila 1919 ob poudarjanju veljave narodnega jezika priznal dotedanjo poliglotsko društveno glasilo, zlasti pa umestnost, da se razpravam dodajo izvlečki v francoskem ali angleškem jeziku. To stališče je v bistvu odobril tudi občni zbor dne 29. aprila 1919. Takrat se je izvolil tudi odsek za varstvo prirode, ki je po dolgih debatah dobil svoj poslovnik na odborovi seji dne 18. decembra 1931, odn. na občnem zboru dne 25. januarja 1932. Poseben prirodopisni odsek pod okriljem Muzejskega društva pa se je osnoval 23. novembra 1912; njegovi člani so se shajali na svojih referatnih večerih.

Povojni Glasnik je izhajal zaradi neurejenih razmer sprva neredno in za več let skupaj; zgodovinski del (A, urednik dr. Mantuani) zase, prirodoslovni del (B, urednik dr. Gv. Sajovic, od drugega letnika dalje dr. Fr. Kos) pa zopet zase. Prvi letnik (za l. 1919—1920) je izšel v posebnem snopiču za vsak del. S sklepom odborove seje z dne 26. oktobra 1923 je bilo določeno, naj izhajata za naprej oba dela (A in B) skupaj broširana, a vsak zase ločeno paginirana. Drugi in tretji skupni letnik Glasnika za leti 1921 in 1922 je izšel o božiču l. 1923, četrti, peti in šesti letnik za l. 1923—1925 pa o božiču l. 1925. Novi, na občnem zboru dne 5. marca 1926 izvoljeni odbor, ki si je izvolil za predsednika agilnega dr. Rud. Andrejko, je prekinil z neaktivnostjo. Posrečilo se je oživeti delovanje društva, zbuditi zanimanje zanj ter mu priskrbeti novih gmotnih virov. Razmeroma hitro se je izvršila sanacija tako, da je blagajniško poročilo na 8. odborovi seji dne 21. decembra 1926 ugotovilo, da je bil poplačan ves prevzeti dolg 22.671.50 din. V teku leta 1927 se je prebitek zvišal na tako višino, da je bila izdaja nadaljnjega letnika Glasnika zagotovljena. Sedmi in osmi letnik (za l. 1926—1927) sta morala iziti sicer še skupaj, odtlej dalje pa je izhajal Glasnik (kjer je dr. J. Mantuani kot urednika zamenjal dr. J. Mal) redno in sproti za vsak letnik, deloma celo dvakrat na leto v dvojnih zvezkih.

Na občnem zboru dne 18. aprila 1928 se je sprožila misel, naj bi zgodovinski in prirodoslovni del Glasnika izhajala ločeno v posebnem ovitku in časovno neodvisno drug od drugega. Nadaljnja zahteva, da se društvo razdeli v dve sekciji, zgodovinsko in prirodoslovno, se je iz formalnih ozirov izročila v pretres društvenemu odboru z naročilom, da končno veljavno formulira pravno razmerje med obema sekcijama in skliče v ta namen izredni občni zbor. Ker tega odbor ni bil sklical, je bila na občnem zboru 4. julija 1929 obnovljena zahteva, da se »tekom septembra skliče izredni občni zbor o delitvi Glasnika v dva dela in društva v dve sekciji«.

Izredni občni zbor je 3. januarja 1930 sprejel spremembo pravil, v smislu katerih je izrazito strokovno delo poverjeno sekcijским upravam. Ko je kraljevska banska uprava 30. marca 1930 potrdila nova pravila, sta se na občnem zboru 3. aprila 1930 ustanovili zgodovinska in prirodoslovna sekcija. Glavni odbor 12 članov je upravljajoči organ celotnega društva, sekcijski odbor šteje po šest članov in skrbi za izdajanje publikacij, predavanja, ekskurzije, pospeševanje raziskavanj, strokovno sodelovanje s sorodnimi društvi itd. Vse zadeve, ki presegajo področje sekcij, obravnava društveni (glavni) odbor, ki daje sekcijam denarna sredstva iz društvene blagajne; s sredstvi pa, ki jih pridobijo sekcije same, razpolagajo tudi same popolnoma samostojno. Predsednik glavnega odbora je ostal dr. Andrejka, za načelnika zgodovinske sekcije je bil izvoljen prof. M. Kos, za načelnika prirodoslovne sekcije pa prof. J. Hadži, pozneje dr. E. Pajnič.

Pri taki razdelitvi zaradi pomanjkljive ali nejasne razdelitve kompetenc niso bila izključena manjša trenja, ki so se pokazala na občnem zboru 14. decembra 1932 m. dr. tudi v tem, da sta bili pri volitvah odbora predlagani dve listi. Na odborovi seji z dne 20. decembra 1932 je bil za predsednika izvoljen prof. Hadži; člani zgodovinske sekcije so sicer ostali v glavnem odboru, a niso sprejeli nobenih izrazitejših odborniških funkcij. Po občnem zboru z dne 27. aprila 1933 je prof. Hadži odložil mesto predsednika glavnega odbora, ki ga je potem prevzel inž. Iv. Sbrizaj.

Medtem je pripravljala prirodoslovna sekcija osnutek pravil za novo Prirodoslovno društvo, zgodovinska sekcija pa predlog glede izpremembe pravil Muzejskega društva, ki naj izloči iz svojega programa prirodoslovje. Na odborovi seji dne 27. marca 1934 se je moglo že ugotoviti, da so pravila novega Prirodoslovnega društva odobrena, občni zbor se bo vršil 28. aprila 1934. Dosedanje Muzejsko društvo opusti prirodoslovne agende in obdrži le posle zgodovinske sekcije. Za to potrebna sprememba pravil se je izglasovala na občnem zboru dne 24. maja 1934 v soglasju obeh tedaj obstoječih sekcij, zgodovinske in prirodoslovne, ki sta s tem občnim zborom prenehali. Delovanje prirodoslovne sekcije se nadaljuje v (28. aprila 1934 ustanovljenem) Prirodoslovnem društvu, ki nadaljuje z izdajo l. 1931 započelih, v nevezanih razdobjih izhajajočih Prirodoslovnih razprav poleg poljudnoznanstvenega mesečnika »Proteus« (od l. 1933/34 dalje). Zgodovinska sekcija pa je svoje delovanje zopet prenesla v Muzejsko društvo za Slovenijo, ki je ostalo staro društvo, le s spremenjenimi pravili. Dosedanji načelnik zgodovinske sekcije je bil na odborovi seji 29. maja 1934 izvoljen za predsednika društva.

To društvo praznuje letos stoletnico svojega obstoja. V najtežavnejših razmerah je pokazalo izredno vztrajnost in trdoživost. »Časov sile« mu pogosto niso bile naklonjene, a ni umrlo, vzdržalo se je, čeprav včasih dolga leta ni bilo videti pravega življenjskega znaka. Iskra dolžnosti do domoznanskega dela je pod navidezno mrtvim pepelom tlela dalje, dokler ni zopet oživila v veselo plapolajoč ogenj. Kakor ob toplem ognjišču se je ob njegovem delu in ob njegovih publikacijah gojila naš dom in naše spomenike raziskavojoča in ohranjujoča znanost.

Vsebinski kažipotni po literarnem delu Muzejskega društva, ki so že izšli, odnosno ki izidejo vprav za njegovo stoletnico, osvetljujejo dovolj zgovorno veliko kulturno delo, ki ga je društvo opravilo v teku prvih sto let. Sodobna in bodoča pokolenja naj opominjajo k dolžni hvaležnosti do nesebičnih in požrtvovalnih delavcev na polju naše domače zgodovine in kulture. Opominjajo naj jih obenem, da pri nadaljevanju tega dela nudijo vso svojo pomoč, da jih druga stoletnica ne bo obsodila kot nevredne in nemarne upravitelje velike in za narod dragocene dediščine.

Zusammenfassung

Hundert Jahre Musealverein

Im Kongreßjahre 1821 haben die krainischen Landstände den Beschluß gefaßt, nach dem Vorbild mehrerer anderer Provinzen in Ljubljana ein Heimatsmuseum zu gründen. Da die Regierung jede Unterstützung aus öffentlichen Mitteln verweigerte, mußten die Stände ihr Museum lediglich durch private Geldkollekten zu erhalten trachten. Um die lästige alljährliche Bettelei zu vermeiden, schritt man zur Gründung eines »Vereines des krainischen Landesmuseums«, dessen konstituierende Generalversammlung am 18. Dezember 1839 im Sitzungssaal des Landhauses abgehalten wurde. Der Wunsch der Stände, daß der neue Verein lediglich die zur Erhaltung des Museums notwendigen Geldmittel beschaffen sollte, führte zu Spannungen und zu Anträgen wegen Statutenänderung. Mit dem im J. 1843 gegründeten Historischen Provinzial-Verein für Krain kam es zu einer Arbeitsteilung in der Art, daß diesem die historischen, dem Musealverein die naturhistorischen Forschungen oblagen. Trotz einiger Vereinigungsversuche in den sechziger Jahren blieb es bei der Trennung beider heimatkundlichen Vereine. Die Ungunst der Zeitverhältnisse brachte es mit sich, daß der Musealverein seine Jahreshefte bereits in J. 1866 einstellen mußte; zwei Jahre später traf dasselbe Schicksal die »Mittheilungen« des Historischen Vereins, welcher im J. 1885 auch formell seine Auflösung beschloß.

Nach der Übersiedlung der Museumsammlungen in das neue Heim erfolgte auch die Wiederbelebung des Musealvereins, der nun als Erbe des Historischen Vereins auch die Pflege geschichtlicher Studien auf sich genommen hat. So erscheinen seit dem J. 1889 — also seit 50 Jahren — in ununterbrochener Folge die Editionen des Musealvereins (Mittheilungen, Izvestja, Carniola und Glasnik). Mit den Jahre 1934 schied die naturkundliche Sektion als selbstständiger naturwissenschaftlicher Verein aus dem Verbands des Musealvereins, der von nun ab in einem gewissen Gegensatz zu seinem Wirken in den ersten Dezennien seines Bestandes als ein reiner Geschichtsverein zu betrachten ist.

NEVELJSKI PALEOLITIK

Fran Kos

S 15 slikami, 1 v tekstu, 14 na 6 tabelah

Iz prirodopisnega oddelka Narodnega muzeja v Ljubljani

Vsebina

	Stran
1. Predgovor	25
2. Kronika, okolnosti, domneve	26
3. Metode	35
4. Domnevne smeri aurignaške invazije in neveljsko kvartarno počivališče	36
5. Geološko okolje najdišča	39
6. Stratigrafija	40
7. Ostanke pleistocene favne in flore	47
8. Arheološki inventar	51
9. Kronologija	53
10. Zusammenfassung	60
11. Uporabljena literatura	63
12. Pojasnila k tabelam	65

Predgovor

To poročilo ima predvsem namen zbrati podatke, med njimi do sedaj znane rezultate proučevanj o gradivu neveljskega paleolitskega najdišča. Nadalje registrirati dogodke od najdenja mamutovih kostnih ostankov do odkritja prve jugoslovanske mladopaleolitske postaje na planem v Nevljah v Sloveniji ter razna dogajanja v času odkrivanja pleistocenskega gradiva v terenu do raziskavanj v laboratorijih prirodopisnega oddelka Narodnega muzeja v Ljubljani kakor tudi nekaterih drugih znanstvenih zavodov. — V drugi vrsti šele bom skušal na osnovi že proučenega diluvialnega gradiva določiti mesto neveljskim pleistocenim dokumentom v okviru srednjeevropskega, jugoslovanskega in slovenskega kvartarja.

Glede na geološke, paleontološke in arheološke ugotovitve bom skušal, pogojno in kolikor mi dopušča določeni prostor v reviji, tolmačiti klimatološko-kronološko, biološko in arheološko-tipološko zapovrstnost pleistocenih dogodkov na prostoru najdišča in v okolici sedanjih Nevlj — seveda v relativnem okviru domnev in analogij po dostopni zadevni strokovni literaturi.

V okvir tega poročila ni še mogoče vnesti mikrostratigrafskih rezultatov kakor tudi ne detajlnih analiz oglja in poogljenele rastlinskih ostankov, ker zadevna dela še niso končana, zaradi tega tudi ne relativno zanesljivih klima-

tološko-kronoloških zaključkov. Odlagati z izčrpnjšim poročilom in delno pogojnim tolmačenjem do sedaj znanih rezultatov ne kaže več. Saj se ne ve in ni od mene odvisno, kdaj bodo končana omenjena raziskavanja.

Nomenklatorno uporabljam, ne oziraje se na prioriteto, tista imena članov diluvialne favne, ki jih arheologija paleolitika najpogosteje rabi, n. pr. *Rhinoceros mercki* Jäg. (Bayer 1927, Pencik 1938) in ne *Coelodonta mercki* Jäg. (Weber 1928) ali *Dicerorhinus mercki* Jäg. (Soergel 1938) in podobno.

Kronika, okolnosti, domneve

Spomladi in v času večjih padavin je potok Nevljica, ki se na južni strani Kamniških planin od severovzhodne strani neposredno pred mestom Kamnikom izliva v Kamniško Bistrico, pogosto prestopal bregove in preplavljal najnižji nivo neveljske doline. Jugozapadno od smeri Vrhpolje proti neveljski cerkvi ležeče terase (sl. 4 in 5, tab. III.) niso bile ob takih prilikah pod vodo. Prav tako ne ostanki teras, ki ob drugih straneh obrobajo najnižji nivo neveljske dolinske ploščadi (sl. 6, 7 in 8, tab. IV.). — Ustno izročilo omenja, da je bila ta, od teras obrobjena, dolinica svojčas jezero. V spomin na čas, ko je jezero odteklo, tako trdi ustno izročilo, še danes po stari navadi zvoni ob treh popoldne v neveljski farni cerkvi. Neveljska farna kronika o tem ničesar ne poroča; za obvestilo g. župniku Vilfanu iskrena hvala!

Bodoča geomorfološka in geološka proučavanja neveljske in bistriške doline na severovzhodni strani Kamnika ter dolinskih obrobni teras nam bodo stvarno pojasnila tudi neveljski, sedaj legendarni jezerski problem. Podatki Valvasorja so zanimivi; glede na geomorfološke okolnosti je verjetno v njih nekaj resnice. Po Valvasorju se je neveljska cerkev svojčas imenovala »S. Iörgen am See« odnošno »S. Georg am See« zato, ker je stala ob jezeru. Valvasor (III. Bd., 11. Buch, str. 541) ne omenja le jezera v zgornji neveljski dolinici ob farni neveljski cerkvi, marveč tudi jezero ob Kamniški Bistrici, pod stenami kamniškega Malega gradu: »Wo jetzo diese Stadt stehet, da soll vorzeiten ein See gestanden seyn, und hat man noch vor wenig Jahren an der Ringmauer der so genannten Kleinfest eiserne Ringe, so zur Anheftung der Schiffe dienten, gesehen. Dieser See soll den Ausfluss gehabt haben an dem Ort, allwo man anjetzt aus der Stadt in die Vorstadt Schütt genannt, zur Pfarrkirchen gehet. Wo aber heut zu Tage der Fluss Feistritz rinnt, soll gedachter See so hoch gewesen seyn, dass die Kleinfest der Stadt unten an dem Fuss des Bergs gelegen. Welcher damals nur einfach sich gezeigt, folglich aber vermittelst eines abscheulichen Wolken-Bruchs in zween verschiedene Berge zertheilet worden, und auf solche Weise die zwey verbrüderete Schösser, als die Kleinfest und Ober-Stein, voneinander gerissen.« Morlot (1855) in Schumi (1884 in 1887) ne povesta v tej zadevi bistveno novega.

Večkratne povodnji in pa dejstvo, da je Nevljica polagoma izpodjedala bregove v ostrem ovinku, ki ga je zarezala med ozemljem na desnem bregu, na katerem stoji neka stavba, in pokopališčem ter farno neveljsko cerkvijo na levem bregu, je bilo razlog, da se je kr. banska uprava dravske banovine od-

ločila za regulacijo tega potoka na tem kraju. To se je zgodilo sicer na prošnjo občine Kamnik, v katero spada vas Nevlje in njena polja, vendar pa predvsem na večkratne osebne intervencije kamniškega župana g. Nandeta Novaka, ki je neveljski domačin. — Gozdno-tehnični odsek za urejanje hudournikov pri kr. banski upravi v Ljubljani s šefom g. ban. svet. inž. Al. Štrancarjem je pričel januarja 1938 z regulacijo Nevljice. Pod vodstvom g. inž. K. Kumerja so delavci vrezali približno v smeri od severovzhoda proti jugozapadu novo strugo Nevljice, ki je odrezala staro vijugo Nevljice pod staro cerkvijo ter skoro v premi smeri olajšala hitrejši odtok voda Nevljice proti Kamniku (sl. 2, tab. I.). Obema imenovanima gospodoma, ki sta nam pri izkopavanjih, kjer koli sta mogla, ustregla, prav iskrena hvala!

Po pripovedovanju delavcev so pri kopanju nove struge večkrat naleteli v raznih plasteh na kosti, za katere pa se ni nihče zanimal in so se izgubile. Le pri zgornjem pragu, v novi strugi navzgor, 58 m nad »mamutovim najdiščem« (sl. 2, tab. I.) sem mogel rešiti, ker sem bil ravno navzoč, nekaj kosti in določiti obenem plast, v kateri so se nahajale. O tem kasneje. Čez novo strugo je bil potreben most. Občina Kamnika je zgradila na svoje stroške z delno podporo banovine. Pri izkopavanju jaška za levi mostni opornik (sl. 9, tab. IV.) je dne 14. marca 1938 naletel delavec Kotnik na nekake »štore«, ki so ovirali kopanje. Agilni kamniški župan g. Nandeta Novak je bil tedaj ravno navzoč. Spoznal je, da so ti »štore« ostanki kosti neke velike živali. Obvestil je takoj kr. bansko upravo in Narodni muzej v Ljubljani. Županu mesta Kamnika g. N. Novaku se za pozornost kakor tudi naklonjenost, ki nam jo je med izkopavanjem v nešteti primerih izkazoval, v svojem in v imenu muzeja prav prisrčno zahvaljujem! Muzej je opozorila tudi kr. banska uprava. Opozorjen od direktorja Narodnega muzeja g. dr. Malana zadevo, sem se odločil dogovorno z gosp. direktorjem poslati dne 15. marca 1938 popoldne v Nevlje našega preparatorja g. V. Herforta, da poižve, kaj je na stvari. Vrnil se je istega popoldneva ter prinesel vest, da so v Nevljah v resnici odkrili kostne ostanke neke velike, davno poginule živali. Dne 16. marca 1938 sva se glede na vabilo kr. banske uprave in kamniškega občinskega urada odpeljala z gosp. V. Herfortom v Nevlje. Po ogledu celotne situacije, najdišča in okolice smo pričeli z delavci, ki so vršili regulacijska dela, odkrivati fosilni horizont. Dovoljenje za porabo teh delavcev sem tega dne telefonično dobil od g. bana dr. Natlačena s posredovanjem njegovega tajnika g. dr. Kovačiča. Gospodu banu, ki je omogočil izkopavanje v takem obsegu, se tudi tukaj toplo zahvaljujemo!

Z izkopavanjem fosilnega gradiva nisem hotel takoj pričet. Razloge navedem v poglavju o metodah izkopavanja. Predvsem sem hotel odkriti, če mogoče, celotni fosilni horizont ter ugotoviti iz lege in načina, kako so fosilije ohranjene, so li fosilni kostni ostanki naplavljeni ali v pravi primarni legi, ali pa le več ali manj premaknjeni na prvotnem kraju, kjer je žival poginila ali pa mogoče bila raztelesena bodisi od živali, bodisi od človeka.

Čeprav so oblike fosilnih kostnih fragmentov, način fosilizacije, barva fosilij, kakovost plasti nad fosilnim horizontom in kakovost fosilne plasti same krepile domnevo, da leži v njej mladokvartarni elefantid, je vendar vprašanje

primarne ali sekundarne lege ne dobro ohranjenih fosilij za enkrat odrivalo tudi hipotetično diagnostično odločitev. Tudi vprašanje števila živali in eventualne sofavne je stopalo v ospredje. V naplavnini se lahko in pogosto dobe fosilije, odplavljene iz nesorodnih slojev. Plasti pod fosilno plastjo v začetku izkopavanja nismo poznali. O kaki sofavni, ki bi dala slutiti točnejši rezultat, ni bilo sledu. Da so fosilni ostanki v neveljskem najdišču kostni ostanki nekega elefantida, je bilo razvidno, kakor sem že omenil, iz oblik in velikosti prvih najdenih kostnih fragmentov. Ni pa bilo jasno iz razlogov, ki sem jih že navajal in jih hočem deloma utemeljiti v naslednjem, kateremu diluvialnemu elefantidu pripadajo. Sicer se ločijo pleistoceni elefantidi deloma že po velikosti, dobro pa v posebnostih, kako so zgrajene njihove kosti in okončine, v obliki glave in okel, v glavnem pa vendarle v karakterističnih skleninastih naborih žvekalne ploskve molarov.

Posamezna razdobja pleistocena so imela, pa naj se pridružimo katerikoli kronologiji, za svoječasne klimatične razmere več ali manj tudi svojo posebno favno in floro. Favna glaciala je bila, čeprav ne v vsem, vendar v velikem in mnogem prav različna od favne interglaciala. Kakor sedaj so nastopale tudi tedaj euriterme in stenoterme živalske oblike. Z menjajočo se klimo glaciala, interglaciala in zopet glaciala, pa niso biološko konservativnejše, na dotično klimo navajene ali za dotično klimatično razdobje tipične živalske vrste takoj izumrle, ali se umaknile v višine odn. proti severu, ali pa z gora v nižave odn. proti jugu. Ostale so nekaj časa skupaj na istem ozemlju z oblikami, ki so hitreje odn. ostreje reagirale na novo nastopajočo klimo, ki so se torej prilagodile novemu podnebnju in katerih organski sestav je po sili okolja, po redni poti dedovanja, izbora itd. že tudi menjal obliko in marsikatero funkcijo ter se prilagodil novim življenjskim pogojem. Ostrih prehodov ni in jih ni bilo. Nastopale so mešane favne, toplejše in mrzlejške klime (P e n c k 1938a), kajti tudi klimatični prehodi iz ledene dobe v topel presledek in zopet v ledeno razdobje so bili le postopni, nihajoči. Tudi so bili pogosto omejeni le na posamezna krajevna območja. Zaradi tega tudi stratigrafsko najdb fosilnih najdišč ne smemo posploševati. Vzlic temu pa smemo iz najdenih ostankov posameznih živalskih oblik, tipičnih za posebna razdobja pleistocena, nekakih klimatično-favnističnih indikatorjev, do neke meje sklepati na posebno sofavno dotične diluvialne dobe.

Leta 1911 so našli na Viču pri Ljubljani, okroglo 24 km jugozapadno od Nevelj, 12 m pod površjem v sivi glini opekarne Vidic & Comp., dva kosa spodnje čeljustnice širokočelnega losa, *Alces latifrons* Dawkins. En kos spodnje čeljustnice je sedaj v paleontoloških zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani. V kronološki razvrstitvi Ljubljanskega barja ga uvršča Seidel (1912) kot že redko, izumirajočo žival po tedanji kronologiji v starejši diluvij, v tretjo alpsko poledenitev, v Penckov (1909) alpski risski glacial.

Ampferer (1918) ugotavlja za savsko dolino le dve odeji naplavljenega proda in dve ledniški groblji. Starejši zasip, konglomerat, ne smatra Ampferer za tvorbo ledniške dobe, nego domneva, da je predglacialna. Brückner (Penck-Brückner, III, 1909) ugotavlja tudi za območje

Save štiri poledenitve. Rakovec (1935) smatra konglomerat, ležeč pod prodom in plastjo glin na ljubljanskem polju kot ekvivalent Ampfererjevega (1918) starejšega zasipa. Bayer (1927) tolmači omenjene konglomerate gorenjskih savskih teras kot ogromen starejši zasip; glede na svoj kronološki sistem kot tvorbo edinega, velikega interglaciala, t. j. Pencckove mindel-risske medledene dobe. Tvorbe Ljubljanskega barja so nam po Seidlu (1912) umljive, ako jih spravimo v sklad z dogodki ob Savi na Gorenjskem. Siva glina, v kateri so bili najdeni fosilni ostanki širokočelnega losa, pa leži po Rakovcu nad konglomeratom. Soergel (1922) omenja širokočelnega losa v svoji tabelarični razčlembi ledenih dob glede na geološke periode, klimate, kamenine, skupine sesalcev, človeške rase in njih kulture v mindelski poledenitvi, torej pred Pencckovim mindel-risskim interglacialom, po Bayerju (1927) edinim velikim interglacialom, odn. v Bayerjevi (1927) starokvartarni poledenitvi. Wüst (1901) in Soergel (1913 itd.) naštevata širokočelnega losa n. pr. v staropleistoceni favni Süssenborna skupno za to razdobje tipičnim elefantidom *Elephas trogontherii* Pohl («Trogontheriifauna»). V razvojni vrsti elefantidov je *El. trogontherii* prednik mamuta (*El. primigenius*). Ostanki širokočelnega losa so se našli n. pr. tudi v srednjem horizontu Mosbacha, ki predstavlja po Bayerju (1927) zmes favne starokvartarne poledenitve (*El. trogontherii*, *Alces latifrons* itd.) ter že sicer za topli interglacial srednjega pleistocena tipično »toplo dvojico« *Elephas antiquus* in *Rhinoceros mercki*.

Okroglo 45 km južozapadno od Nevelj, severozapadno od Kališ pri Logatcu, je leta 1932 našel okrajni desinfektor g. Dolar v Dolarjevi jami (brezno, imenovano po najditelju) ne več v primarni legi fosilne ostanke merckijevega nosoroga, *Rhinoceros mercki* Jäg., ki spada po Bayerju v srednjediluvialno favnistično skupino in sicer k »topli dvojici« Bayerjevega velikega interglaciala. Zelo zanimivo je, da je našel Rakovec (1933) pri preučevanju tega fosilnega gradiva (ki se nahaja v paleontoloških zbirkah prirodopisnega oddelka Narodnega muzeja v Ljubljani) med kostnimi odlomki nekatere z lepo izvrtanimi luknjami. Preučavajoč nastanek teh lukenj, prihaja Rakovec, čeprav se zelo oprezno in rezervirano izraža, do domneve, da so najbrž arteficialnega značaja in da jih je najbrž imel v rokah takratni človek, sodobnik merckijevega nosoroga. Nekaj nad 97 km vzhodno od Nevelj, v Krapini, je Gorjanović-Kramberger (1901, 1905, 1913) našel z ostanki merckijevega nosoroga in varietete merckijevega nosoroga (var. *brachycephala*) tudi ostanke pračloveka in izdelke njegove paleolitične industrije. Merckijevega nosoroga je našel Gorjanović tudi v Varaždinskih toplinah. Uvršča pa Gorjanović časovno te ostanke v mindel-risski interglacial. Druga najdišča takega nosoroga (Rakovec 1933) v našem sosodstvu so: 86 km južozapadno od Nevelj, Kozina v Istri; St. Georgen, severovzhodno od št. Vida na Glini na Koroškem; Opčine pri Trstu; v bližini Pulja v Istri; pri vasi Dubci, ne daleč od Makarske; na Hvaru in Lošinju.

Nehote nam najdbe merckijevega nosoroga v našem sosodstvu, čeprav včasih le v sekundarni legi, pokličejo v spomin tudi njegovega »toplega« druga,

starega slona, *Elephas antiquus*, čigar ostankov na našem slovenskem ozemlju do sedaj še niso našli odn. niso bili tisti fosilni ostanki elefantidov, ki so bili najdeni do sedaj pri nas, diagnosticirani kot fosilni ostanki starega gozdnega slona. Pač pa ga navaja po Jovanoviću, N. Županić (1928) za dunavsko stran Beograda.

Zelo zanimivo je najdišče pri Steinheimu (Pencck 1938a), kjer je Berckhemer 1933 v spodnjem, interglacialnem horizontu ugotovil starega slona (*El. antiquus*), v zgornji glacialni plasti pa mamuta (*El. primigenius*). Po Berckhemerju in Penccku (1938) nista pri Steinheimu glede na razne okolnosti favna starega slona in favna mamuta različne starosti ter sta oba slona vsaj nekaj časa drug poleg drugega živel. Omenjam to glede na prej označeno mešano favno.

Leta 1905 so našli v glini Petričeve opekarne na Vrhnikih rogovje severnega jelena, *Rangifer tarandus* L. Kje se sedaj to rogovje nahaja, ne vem; najbrž v Gradcu. Hilber (1906), ki je to rogovje preučil, se ni mogel odločiti, da bi ga kronološko uvrstil v kateri koli kvartarni časovni predel. Severni jelen pripada »mrzli trojici«: *El. primigenius*, *Rhinoceros tichorhinus* in *Rangifer tarandus*. Preživel pa je severni jelen oba imenovana sodobnika. Soergel (1922) ga omenja (»Gliederung...«) v mindelski, risski in würmski poledenitvi, izpušča pa v obeh vmesnih velikih Pencckovih toplih dobah; le v obeh würmskih toplih presledkih ga tudi navaja. Rogovje severnega jelena iz mladodiluvialne gline pri Vrhnikih uvršča Seidel (1912) v würmsko poledenitev. Po Penccku (1938) je spadal severni jelen prvotno k topli favni. Našli so ga že v starem pleistocenu Süssenborna pri Weimarju, ki je starejši od mindelske poledenitve severnih nemških pokrajin. Favna Süssenborna ni imela, po mnenju Penccka (1938), severnega značaja, n. pr. *El. trogontherii* Pohl, *Rhinoceros etruscus* Falc. in mnogi jeleni. Baye (1927) je seveda nasprotnega mnenja ter smatra severnega jelena ravno kot dokaz mrzle favne in slona *El. trogontherii* za obliko, ki je nastala zaradi poslabšanja klimatičnih razmer. Pencck (1938a) navaja severnega jelena za riss-würmski interglacial, za čas, ko se je jamski medved pojavil kot člen tople favne v silni množini, v dobi »poplave jamskega medveda«, kakor pravi Pencck (1938), ki smatra jamskega medveda za »vodilni fosil« zadnjega, riss-würmskega interglaciala. Po Pencckovem mnenju se je severni jelen šele za časa würmske poledenitve prilagodil ostrejši klimi in se v dobi pojemanja zadnje poledenitve razmnožil v pravo »poplavo«, kakor svojčas jamski medved. Družbo sta mu tedaj delala *El. primigenius* in *Rhinoceros tichorhinus*.

V pleistoceni publici obrežij Donave in prav tako v diluvialnih obrežjih Save so v Slavoniji našli ostanke mamuta (*El. primigenius*) skupaj s fosilnimi ostanki gosto- in rjavodlakega nosoroga (*Rhinoceros tichorhinus*, Gorjanović 1905). Rjavodlakega (Soergel 1938) nosoroga so našli tudi na Koroškem pri Goričicah, severno od Celovca. Dalje pa tudi v Dravi pri Ferdinandovcu ter v Varaždinskih toplicah (Gorjanović 1905, Rakovec 1933). Schlosser je smatral dotični spodnji molar varaždinskega nosoroga, *Rhinoceros tichorhinus*, za deformiran molar nosoroga *Rhinoceros mercki*. Pencck (1938a) pa smatra ravno prvotno

diagnozo in domnevano istočasnost obeh nosorogov v najdišču V a r a ž d i n - s k i h t o p l i c za osnovo svoje trditve o istočasnosti »toplih« in »mrzlih« vrst nosorogov. Vendar pa ne izključuje, da je kasneje »toplo« vrsto *Rh. mercki* nadomestil »mrzli« *Rh. tichorhinus*.

Navedeni podatki so za nas važen kronološko- in favnistično-klimatološki okvir pleistocena, v katerega spada neveljski paleolitik. Obenem so pregled favne nekaterih srednjevelikih in največjih sesalcev starega, srednjega in mlajšega diluvija v zapadnem delu J u g o s l a v i j e. Že iz teh skrajno skrčenih, nepopolnih podatkov sledi, kako umestna je bila v začetku odkrivanja nove paleolitske postaje kritična presoja fosilnih ostankov neveljskega elefantida glede na vrsto, ki naj ji pripada, kakor tudi glede na ugotovitev časa neveljskih dogodkov v kronologiji srednjega in mlajšega diluvija. Prav tako pa sledi iz navedenega pregleda in v njem navedenih najdišč nekaterih sesalskih vrst, ki ne spadajo k elefantidom, a se njih najdišča nahajajo na našem ozemlju ali pa v sosedstvu, da je na mestu previdnost v presoji tudi glede drugih najdb mamutovih fosilnih ostankov na S l o v e n s k e m in mogoče tudi v sosedstvu. V času izkopavanja neveljskih najdb in kasneje se je poročalo tudi o drugih najdbah mamutovih kostnih ostankov v S l o v e n i j i. Medtem n. pr. (Rakovec 1938), da se je l. 1798 pri B e r i č e v e m ob S a v i našel del mamutovega zoba, o čemer nam podrobno poroča V o d n i k. Res poroča V o d n i k v L j u b l j a n s k i h N o v i c a h (15. decembra 1798, Nro. 78), da je bila »prava resnizna slonova kost, katira je bila nekidaj od Save podsuta« najdena »v savskim prodi«, »v eni melini, ker Sava novizh dere, nive podkopuje, inu shtir sehsne visok svet podjeda. Kost je leshala ravno tako globoko, to je shtir sehsne pod starim neki-danim od Save nanesenim prodom«. Najditelj Miha D r a g a r je to »belo rezh« razpolovil, pol obdržal zase, drugi kos, ki je bil »pol pedi dolg«, pa nesel k župniku S h r a j u v S. J a k o b, ki je poslal najditelja kost v »Lublano sastopnim možem pokasat«. V o d n i k omenja, da je ta »perkasen k nam Krajnzem pershla, Al od povsotniğa potopa, al morebit od Rimzov, kateri so per svojih vojskah slone imeli, inu se tukaj vojskovali«. Mamut v V o d n i k o v e m poročilu ni omenjen. Tudi tega zobnega ostanka ne poznamo. Upoštevaljoč prej navedene geološke, paleontološke in kronološke podatke ter pomisleke, uhaja misel nehote k možnosti, da je bil tisti del okla lahko tudi ostanek kakega drugega pleistocenega elefantida, ne le mamuta. Podobno je z »rebrom ajdovske dekllice« v C r n g r o b u (Rakovec 1938). Najdišča te kosti ne poznamo, preiskal pa je tudi ni nihče. Prav tako se trdi o fragmentu, menda tibije, nekega elefantida, da je mamutov, ki ga je našel marljivi kamniški zbiralec starin in umetnin, veterinarski inspektor v p. g. S a d n i k a r, v produ Kamniške Bistrice, menda v jarku pod Mokrico, kjer se v višini približno 1400 m nahaja znana Mokriška Zijalka s premnogimi ostanki jamskega medveda (*Ursus spelaneus*) in kjer je pričakovati tudi arheoloških dokumentov. Omenja se v literaturi tudi mamutov zob iz P o s t o j n - s k e j a m e, o katerem pa ne vemo, kje se sedaj nahaja. Celovski muzej hrani okla, najdena l. 1884 v jezerskem pesku diluvialnega jezera v bližini pristave benediktinskega samostana pri S t. P a v l u v L a b o d s k i d o l i n i, ki naj so mamutova. Prav tako poroča R a k o v e c (1938) o več mamutovih kosteh in delu zoba, ki jih je inž. K o s j e k našel v S l o v e n i j i pri K o s t a n j e v i c i.

Brodar (1938) govori le o *Elephas* sp. V pismu z dne 5. septembra 1938 mi poroča S. Brodar, ki je kopal v Kostanjevici in našel fragmente več vrst težko določljivih živali in oglje; vse pa v naplavnini.

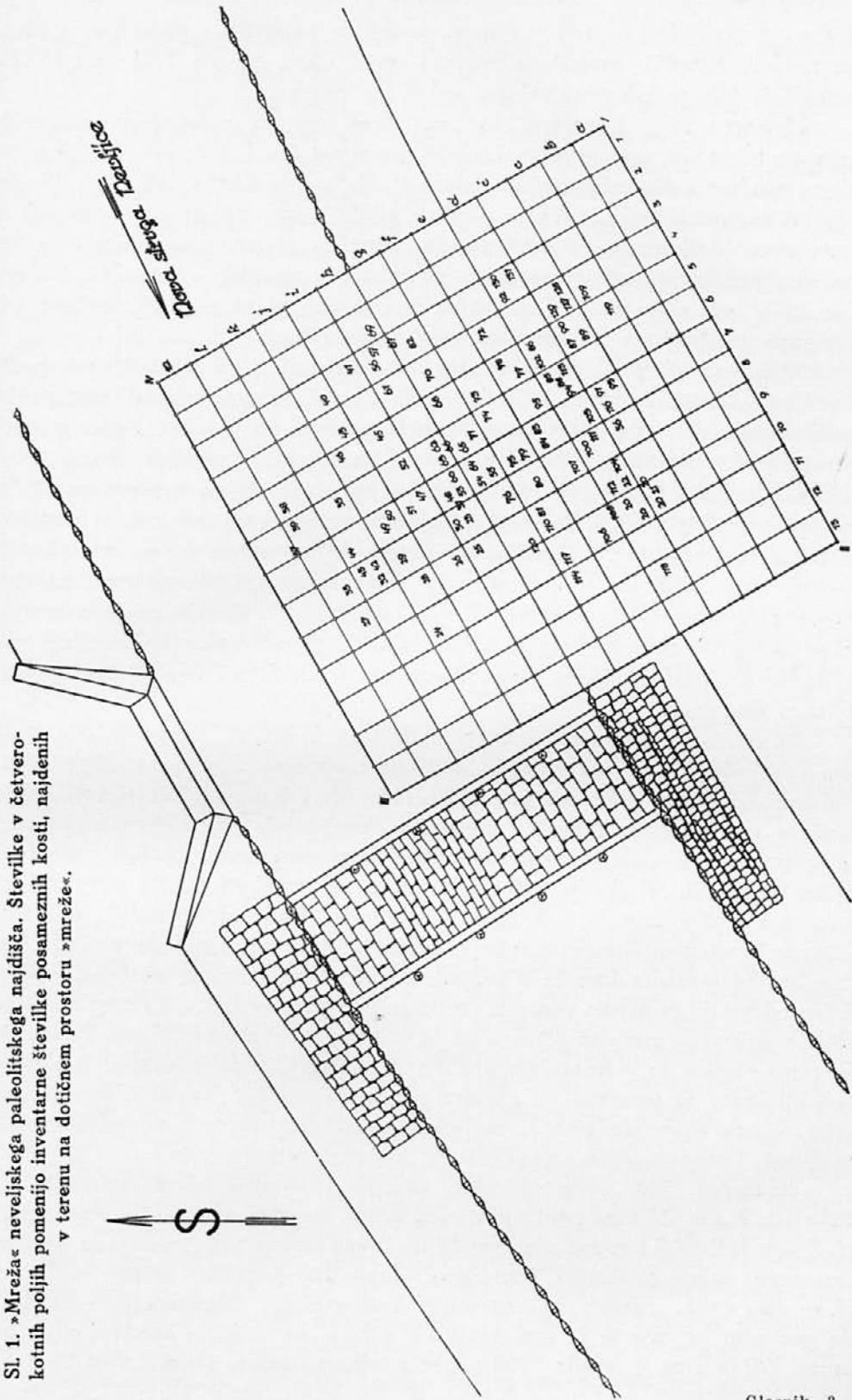
Večji del navedenih pomislekov in domnev upoštevajoč sem želel v Nevljah v čim širše odkritem fosilnem horizontu dobiti odgovor na mnoga, v začetku tega poročila načeta vprašanja in priti, če mogoče, čim prej do molarov zgornje ali spodnje čeljustnice elefantida, katerega kostne ostanke smo odkrivali v vedno širši ploskvi.

17. marca 1938. Ob treh popoldne, ko je v neveljski cerkvi ravno zvonilo v »spomin na odtok jezera«, je izkopal naš muzejski preparator g. V. Herfort iz glinastega peska fosilne plasti (sl. 3, tab. II. in sl. 13, tab. VI.) majhen, temen predmet ter mi ga pomolil kot »košček premoğa«. Predmet je ležal ob neki, le delno zasuti kosti (sl. 1; 8, h) v bližini jaška za levi mostni opornik (sl. 9, tab. IV). Ploščati, podolgovati kamenček, očiščen glinastega peska, se je izkazal kot lep temen sileks in sicer kot lepo, tipično mikrolitsko, zelo ostro aurignaško rezilce — praskalce (sl. 15, tab. VI.), ki je izdajalo civilizacijo po Bayerju diagnosticiranega in opisanega karavanskega aurignacijskega (olševske kulture), torej manufakt, soroden podobnim artefaktom iz Potočke Zijalke. Človek mlajšega paleolitika je bil potemtakem sodobnik elefantida, čigar kostne ostanke smo tedaj odkrivali. **Tega dne je bila v Jugoslaviji odkrita prva paleolitska postaja na planem.**

Drugi dan, t. j. 18. marca 1938, po mojih, za jugoslovanski paleolitik novih ugotovitvah, me je obiskal v Nevljah tudi prijatelj S. Brodar, raziskovalec Potočke Zijalke. Že v Ljubljani, pred odhodom vlaka v Kamnik, sem mu povedal zanimivo novico o novo odkritem neveljskem aurignacijskem.

Najdba paleolitskega artefakta ob kosti neveljskega fosilnega elefantida, ki je dokazala svoječasno navzočnost paleolitskega človeka v novoodkritem mladokvartarnem najdišču, je odjeknila tudi v časopisu. Poučen izraz je dobila ta zanimiva najdba in njen pomen v časopisu za poljudno prirodoznanstvo »Proteus«, V, št. 1, 1938. Na naslovni strani tega lista in enkrat še v listu je bila reproducirana pod naslovom »Kako je nevljanski človek lovil mamuta« A. Koželjeva slika, ki je izšla kot ilustracija l. 1926 v knjižici »Iz tajnosti prirode«. Gl. zelo podobno ilustracijo »Die Erlegung eines Mammut in der Vorzeit Russlands« v »Weltall und Menschheit«, Bd. II, p. 252, po sliki ruskega slikarja Vasnečova!

Najdba omenjenega artefakta in po njem ugotovljene aurignacijske kulture v neveljskem mladopaleolitskem počivališču na planem, je prinesla v kronologijo tega najdišča nov prispevek, važen tudi glede diagnoze še neznanega fosilnega elefantida. Obenem pa dvom, da bo mogoče glede na navzočnost tedanjega človeka izkopati celotni skelet tega diluvialnega slona. Po Bayerjevem kronološkem sistemu (1927) spada aurignaška kultura v Bayerjev aurignaški toplotni presledek. To je preneseno Penckov riss-würmski interglacial, ki ga pa ocenjuje Bayer le kot krajši interstadial. Kvartarno-kronološki sistemi avtorjev Boule, Obermayer, Breuil, R. R. Schmidt za naše pokrajine ne prihajajo v poštev. Na Morav-

Sl. 1. »Mreža« neveljskega paleolitskega najdišča. Številke v četverokotnih poljih pomenijo inventarne številke posameznih kosti, najdenih v terenu na dotičnem prostoru »mreže«.

skem, v Nižji Avstriji itd. pa so bili v najdiščih aurignaške civilizacije najdeni ostanki mrzlodobnih živali, med njimi seveda tudi mamut. Po analogiji je bilo pričakovati pri nas nekaj podobnega.

22. marca 1938. Popoldne okoli pol dveh smo pri nadaljnjem odkrivanju fosilnega horizonta pod severovzhodnim prerezom (sl. 1; 5 e; inv. št. 78) naleteli na spodnjo čeljustnico našega fosilnega elefantida (sl. 14, tab. VI.). Tipični ozki skleninasti nabori žvekalne ploskve tretjega molarja so jo označevali za mamutovo. Diagnoza se je torej glasila: *Elephas primigenius* Blumb. Še isti dan smo pod jugozapadnim profilom, okroglo 5 m zapadno od spodnje čeljustnice, našli tudi oklo (sl. 1; 9, 10, č, d; inv. št. 20), ki se je pri kasnejšem odkopavanju in dviganju izkazalo kot celo, dolgo 270 cm.

23. marca 1938. V zgodnjih popoldanskih urah smo naleteli na zapadni strani najdišča (sl. 3, profil. IV, tab. II., sl. 12, tab. V.), pod finim kremenovim peskom, na produ in v njem, pomešanim s peskom, na kurišča. Pepel in oglje je segalo od 1 do 8 cm globoko v prod in pesek. Fini kremenov pesek, ki je pokrival kurišča, ni bil prav nič pomešan ne z ogljem, ne s pepelom. V tej, deloma že pod to plastjo smo našli zelo slabo ohranjen konjski zob in fragment kosti nekega rogarja. Na enem kraju kurišč, ki so merila v premeru okroglo 4—5 m, smo dobili kakor zbrane razne kose kremenca, ki so imeli posebne oblike, niso imeli tipičnih retuš, ali vsaj ugotoviti jih ni bilo mogoče, vendar pa so kazali, da so najbrž služili kot orodje. Ti sileksi, kakor tudi najdeni zob, so kazali sledove kotaljenja. V produ so bili najdeni tudi kremenčevi gomolji in jedro kremenca.

29. marca 1938 smo pri četrtem profilu (sl. 3, tab. II.) izkopali jašk. Hotel sem vertikalno doseči, če mogoče, osnovno kamenino. Jašk smo začeli kopati v mamutovi plasti, prerezali pod njo ležečo plast humozne barske glin (polilovčena plast) ter nadaljevali s kopanjem skozi razne plasti glinastega peska, ki je postajal v globino vedno debelejši s posameznimi, redkimi vmesnimi malimi prodniki. V globini 420 cm, merjeno od vrhnjega nivoja površinskega humusa navzdol, nam je jašk zalila talna voda. Dalje nismo mogli, proda ali osnovne kamenine (domneval sem po analogiji glede na razgaljine v vijugi Nevljice, burdígal) nismo dosegli. V centimetrih izražene, posamič merjene debeline slojev od vrhnjega nivoja humusa do omenjene globine jaška, so znesle šestete 436 cm, enkratno merjena globina pa le 420 cm, razlika torej 16 cm. To razliko navajam v celoti in je kasneje v profilih ne popravljam pri posameznih plasteh. Več ali manj se ponavlja ta napaka pri vseh profilih. Nastane, ker je med kakovostima dveh sledečih si različnih plasti pogosto več ali manj mešana medplast. Ločne znamke največkrat ni mogoče postaviti točno.

30. marca 1938. Severovzhodno, okroglo 58 m višje od mamutovega najdišča (sl. 2, tab. I.) sem ugotovil v novi strugi zapovrstnost plasti profila št. 7 (sl. 3, tab. II.). Že 2.1 m pod nivojem diluvialnega terena smo naleteli na osnovno kamenino, zeleni peščenjak (burdígal). Tega dne popoldne je bilo od b a n s k e u p r a v e, odseka za regulacijo hudournikov, izkopavanje ustavljeno. Na ponovno prošnjo je g. ban dr. N a t l a č e n do preklica zopet dovolil kopanje. Začeli smo 4. aprila 1938 zopet z odkopavanjem terena. Čim bolj smo

se bližali stranicam kvadrata (sl. 1), katerega ploskev je bila razdeljena v »mrežo«, tem redkejšje so bile fosilne najdbe.

7. aprila 1938 je bil odkopan zadnji načeti profil na vzhodu. Ob treh popoldne je prišel šef gozdno-tehničnega odseka za urejanje hudournikov g. inšpektor Al. Š t r a n c a r ter po nalogu gospoda bana ustavil nadaljnje kopanje z motivacijo, da so razpoložljiva denarna sredstva preskromna kakor tudi glede na bližajoče se slabo vreme, ki bi utegnilo ogrožati regulacijska dela v novi Nevljici, ki so bila nujno potrebna finalizacije.

Za primer, da bi bila kdaj dana možnost nadaljnjega raziskovanja neveljskega paleolitskega najdišča, podam v sledečem obseg do sedaj prekopanega in raziskanega terena ob dokončni ustavitvi dela dne 7. aprila 1938. Za bazo vzamem premo, ki se dotika v levem bregu nove struge Nevljice notranje betonske stene levega mostnega opornika (sl. 9, tab. IV.), čigar dolžina v tej premi znaša 4.8 m. Od vzhodnega vogala tega masivnega mostnega opornika smo ob označeni premi v smeri proti vzhodu prekopali 9.5 m terena, od zapadnega opornikovega vogala proti K a m n i k u pa 4 m. V celotni dolžini torej 18.3 m. V levi breg nove struge Nevljice, v smeri proti jugovzhodu, se je od označene preme raztezal prekopani teren 6 m v novo strugo Nevljice, proti severozapadu pa tudi 6 m, skupaj v celotni širini 12 m. Za bodoče raziskovalce neveljskega kvartarja je, kakor sledi iz navedenih podatkov, masivni levi mostni opornik »M a m u t o v e g a m o s t u« ob novi strugi Nevljice (sl. 9, tab. IV.) središčna osnova prekopanega in še neprekopanega terena neveljskega paleolitskega najdišča.

Na kasnejše prošnje in intervencije na merodajnem mestu se glede na pičlo razpoložljiva denarna sredstva nadaljnje odkopavanje v banovinski režiji ni več dovolilo. Drugih kreditov ni bilo na razpolago. Raziskovanje terena se do sedaj ni več ponovilo.

Metode

V neveljskem najdišču je bilo med drugim važno, da se ugotovi, ali je lega fosilij resnično primarna, subprimarna ali sekundarna. Ali se nahajajo v najdišču fosilne kosti enega ali več elefantidov, v kaki medsebojni konfiguraciji leže kosti, v kateri in kaki plasti leže fosilije, sofavno, floro, zapovrstnost slojev itd., nadalje seveda, če je bil navzoč paleolitski človek.

Odločil sem se, da odkrijemo, preden začnemo z izkopavanjem fosilnega kostnega gradiva, ves fosilni horizont. Bela odnosno oksidirana modra barva vivianita nas je poleg sonde pravočasno opozarjala, da smo v bližini kosti. Posebno spongioza slabo ohranjenega kostnega gradiva se je po vivianitu močno izdajala. Globlje med fosilije nismo kopali. Vsako na površju odkrito kost smo zopet zakrili z glinastim peskom fosilne plasti, da jo obvarujemo pred izsušenjem in razpadom, ter jo zakoličili (sl. 11 in 12, tab. V.), da smo poznali njen obseg, mesto in da je ne bi pohodili. Od sonca izsušeno tanko odejo glinastega peska nad fosilnim gradivom smo polivali z vodo, da se ni začel sušiti pod njo ležeči fosilni kostni material, preden smo ga mogli dvigniti.

Šele ko so krajne, obrobne ploskve nepopolno horizontalno ležečega fosilnega horizonta postajale vedno bolj jalove, ko ni bilo več vivianitovih

znakov in je tudi sonda lezla vedno le v prazni glinasti pesek, ko je bila torej odkrita vsaj v glavnem celotna ploskev fosilnega horizonta (sl. 11, tab. V.), smo napravili nad vsem najdiščem »mrežo« (sl. 1 in 10, tab. V.) in pričeli z izkopavanjem posameznih kosti. Od vsakega posameznega kostnega predmeta se je od površine in ob straneh počasi odstranil glinasti pesek. Ko je bila odkrita zgornja polovica posamezne kosti, smo jo ovili s tankim »svilenim« papirjem, nato z juto in zalili z mavcem. Velike kosti in okli so dobili oporo še delno v železu in v tankih lesenih deščicah, ki so bile privite z juto h kosti, odnosno oklu, in tudi oblite z mavcem. Šele potem se je nadaljevalo z odkopavanjem. Ko je bila zgornja zamavčena polovica suha, se je z mavcem, juto in deščico ojačena kost dvignila, obrnila in njena spodnja stran kar na mestu prav tako opazila in zalila z mavcem kakor zgornja. Vsaka kost je dobila svojo inventarno številko, ki je bila vnesena v mestu najdbe ustrezajoči kvadrat »mreže« (sl. 1) in v inventar. Pomagal nam je pri tem g. dr. Miloš L e v i č n i k. Iskrena hvala! Posebna pozornost se je pri odkopavanju posvečala tudi eventualnim ostankom sofavne, flore in artefaktom.

V šestih profilih najdišča in enem profilu, okroglo 58 m v strugi zgoraj najdišča, sem ugotovil kakovost slojev in njih debelino. Za nadaljnja raziskavanja, analize itd. slojnega gradiva se je vzel od vsake plasti po eden odnosno več vzorcev. Pomagal mi je g. V. Herfort.

Najdba aurignaškega mikrolitskega artefakta je povečala našo pozornost. Trije delavci so med prsti mleli glinasti pesek, ki je bil izkopen v bližini kosti in med kostmi, da bi po neprevidnosti ne bil mogoče izgubljen kak manufakt. Tudi stratigrafiji smo glede na to posvetili še večjo pozornost.

Ko smo v muzeju odpirali mavčne oklepe posameznih kosti, se je ob kosteh puščeni, že suhi, strjeni glinasti pesek previdno odločil od kosti, razmočil in na treh sitih z različno velikimi luknjicami, od zelo finih do večjih, z vodo izpral. Na sitih ostali delci so se posušili ter posušeni pod lečo odnosno pod mikroskopom natančno pregledali. Na tak način smo prišli do velikosti zrn posameznih rudnin in kamenin, do igel diluvialnih iglavcev, semen takratnega rastlinja, zob malih glodalcev itd. Neoporečnih artefaktov odnosno odkruškov pri izdelavi manufaktov nismo več našli. Kosti, zobje itd. so se v muzeju pripravili s klejem, parafinom, laki itd. Na rekonstrukcijo le delno ohranjenega mamutovega skeleta za enkrat ni misliti, ker muzej nima na razpolago sredstev.

Domnevne smeri aurignaške invazije in neveljsko kvartarno počivališče

V E v r o p i je nastopila po naziranju F. K. B i c k e r j a (1939) v teku zadnje poledenitve paleolitična kultura, katere bistveni znak so bili šibrasti odn. luskinasti odcepki, odklani od kresilnikov raznih oblik ter uporabljani kot rezila. Najstarejša stopnja te materialne kulture rezil je aurignacien.

B i c k e r skuša uveljaviti naziranje, ki ni popolnoma novo, da je iskati najstarejših korenin aurignaciena v srednjeevropski kulturi ročnih bodalc (»Handspitzenkultur«). *Homo sapiens fossilis* je bil po B i c k e r j u nosilec aurignaške kulture ali, kakor pravi B i c k e r, da govorimo z R e c h e j e m

(Rasse und Heimat der Indogermanen, 1936), je bila to skupina srednjeevropskih dolgoglavcev, v kateri je iskati izvora današnjega mediteranskega in nordijskega človeka.

Andree (1939) smatra, da moramo iskati rojstvo kulture rezil na teritoriju Nemčije in odklanja kot nedokazljivo teorijo o izvenevropskem poreklu industrije rezil. Zanj je bila srednja Evropa in s tem Nemčija že od nekdanj zibel kulture ročnih bodalc. Iz te avtohtone kulture ročnih bodalc se je razvila postopoma v zapadni in srednji Evropi kultura rezil. Ne istočasno povsod, vendar najprej v srednji Nemčiji. V vzhodni Nemčiji kakor tudi na Moravskem in v Jugoslaviji pa nekoliko kasneje. Še kasneje v zapadno-srednji in zapadni Evropi. Glede jugoslovanskega aurignacijskega dopušča Andree eventualno izjemo: samostojen razvoj, »ein eigenes Entstehungsherd«. Misel, ki ima marsikaj zase.

Po Andreeju je napačna teorija o postanku starejše kulture rezil v Aziji in njenem dotoku od vzhoda v Evropo. Andree ne smatra spodnjega aurignacijskega (Chatelperronian) za samostojno kulturo, ker ne manjka v srednji Evropi, temveč se pojavi tu prej nego na zapadu in vzhodu. Srednji aurignacien (Aurignacien) tudi po njem ni samostojna kultura in tudi ne doma iz Azije, saj je bil prej v srednji Evropi nego v Palestini. Genetično spadata aurignacien in chatelperronian skupaj. Pa tudi zgodnji aurignacien (Gravettian) ni prispel iz Azije. Tudi ta kultura je v južno Rusijo dospela iz zapada. Ta Andreejeva izvajanja so v precejšnjem nesoglasju z nazeri mnogih drugih raziskovalcev mlajšega paleolitika.

Zotz (1937) postavlja jugoslovanski alpski paleolitik »trotz seines Aurignaciencharakters« v riss-würmski interglacial, ki je v južnih Alpah najbrž precej dalj časa trajal. Zotz (1939) navaja, da je bil neandertalec, nosilec moustériena, izrazito mešane kulture, medtem ko so nosilci kulture ozkih rezil zadnje poledenitve pripadali različnim rasam fosilnega človeka. V splošnem izzveni njegovo mnenje, da sta neandertalec in *Homo sapiens fossilis*, moustérien in aurignacien istočasen pojav z medsebojnim kulturnim vplivom. V širokem je to naziranje zastopal že pred več desetletji N. Županić (1908, 1919) in ga zagovarja sedaj B. Škerlj (1939).

V Pencckovem riss-würmskem interglacialu odn. Bayerjevem (1927) aurignaškem toplem presledku je po Bayerju (1929) v predele vzhodne in srednje Evrope, iz katerih je več ali manj že izginjal neandertalec, prihajalo iz Azije novo ljudstvo in z njim nova kultura, ki sta prodrli do Sredozemskega morja in Atlantskega oceana. S prvim valom te invazije je prišel aurignacijski človek (Bayer 1929).

Po Blancovem (1938) razmotrivanju »sulla penetrazione e diffusione in Europa ed in Italia del Paleolitico superiore...« se je usmeril mladopaleolitski človek, nosilec aurignaške materialne kulture, od severovzhoda proti jugozapadu v Evropo. Nekako na ozemlju nekdanje Nižje Avstrije in Moravske (najdišča: Krems, Willendorf itd.) se je razcepil aurignaški tok. Smer ene veje se je po tej domnevi odcepila proti zapadu, druga veja pa se je upognila proti jugu, se najbrž kolikor toliko razcepila v več stranskih tokov, ki so deloma preko sedanjih naših pokrajin dosegli Adrijo

in severozapadno od tedanje Adrije, severovzhodno obalo Apeninskega polotoka.

Ena veja ljudstva s kulturnega kroga ozkih rezil, po Bayerju (1928, 1929) posebna facies, nosilka olševske kulture, se je odcepila, sodeč po najdbah in njih tipološki oceni v smeri od severa proti jugu, od najdišča v mamutovi jami pri Krakowu, preko važnih najdišč te paleolitske industrije, ležečih južno od te in preko olševske Potočke Zijalke (Brodar-Bayer 1928, Bayer 1929) do jame pri Lokvah pri Reki.

Katere glavne in katere stranske smeri so vodile mladopaleolitskega človeka proti jugu, je v glavnem le še problem. Verjetno se zdi, da je bila delno ena takih paleolitskih komunikacijskih prog več ali manj tudi terciarna kamniška odn. tuhinjska sinklinala, v katere spodnjem, v gorenjsko kotlino prehajajočem delu leži na planem novoodkrito počivališče aurignaških mamutovih lovcev.

Ta domnevana paleolitska komunikacijska smer je spajala v obravnavanem smislu približno v smeri sedanjega Vranskega Savinjsko dolino in Celje proti vzhodu s Panonsko nižino in preko sedanjega Slovenjegrada ter preko sedanjega Maribora severno ležeče pokrajine Podonavja z južno ležečo ljubljansko in gorenjsko kotlino in preko njih s toplim jugom. Označena smer pa je imela, kakor še dandanes iz Savinjske doline proti severozapadu ob Savinji zopet zvezo s sedanjo Logarsko dolino ter preko sedanje solčavske pokrajine do le kakih 24 km v ravni črti od Nevelj oddaljene Olševe ter tamkajšnje jamske paleolitske postaje, v toplejši dobi zgornjega pleistocena večkratnega počivališča družbe aurignaškega lovca na jamske medvede, sedanje Potočke Zijalke (Brodar-Bayer 1928, Bayer 1929, Kos 1931, Brodar 1938).

Komunikacijski pomen in kontinuiteta označene proge odn. smeri v okolišu se izraža tudi v predzgodovinskem Gradišču pri Sv. Miklavžu nad Šmartnom v Tuhinjski dolini in rimskem Gradišču pri Mekinjah pri Kamniku (po Müllnerjevi rokopisni arheološki karti v Narodnem muzeju v Ljubljani). V Kamniku je bila najdena zlata rimska fibula (podatek dr. Ložarja), v Šmartnu v Tuhinjski dolini dve rimski grobni svetilki (Premmerstein-Rutar 1899) in v Tunjicah rimski novci (podatek dr. Ložarja). Predmeti, ki naj bi izvirali iz dobe hallstatta in naj bi bili baje tudi najdeni v Tuhinjski dolini, so, kakor se mi je poročalo, še v privatni lasti in še ne raziskani.

Vzlic starorimski cesti čez Trojane je vodila tudi v srednjem veku glavna pot iz Italije preko Furlanije, Škofje Loke, Kamnika in Tuhinjske doline v Savinjsko dolino in dalje proti vzhodu (Ptuj) in severno (delno Slovenj Gradec, delno Maribor). Komunikacija skozi savsko dolino preko sedanjega Zidanega mostu je novejšega datuma in je tedaj prav za prav le reka Sava vezala Posavje s Podravjem. Kontinuiteta komunikacijske smeri je v danem primeru najožje povezana s (Melik 1935) pravilom o »kontinuiteti naselij«: počivališča, vremenska zatočišča, prezimovališča (jame, vzhodno neveljske doline), naselja itd. od paleolitika do danes.

Ob tej prastari, važni komunikacijski progi leži kak poldrug kilometer vzhodno od Kamnika, nekoliko severneje od te ceste ob potoku Nevljici, vas Nevlje. Neveljska farna cerkev leži ob vijugi bivše, sedaj delno zasute stare Nevljice, v višini 389 m. Fosilni horizont našega najdišča, prve jugoslovanske paleolitske postaje na planem, se nahaja 6.5 m niže od označenega nivoja ob novi Nevljici (sl. 10, tab. V.). Že nekako na pol pota iz Kamnika v Nevlje opazimo ob cesti terase. Obrnjeni proti Kamniku in zapadu, zopet zaključujejo terase ravan, ki se od Kamnika razprostira proti Nevljam (glej S. Ilešič, 1935). Pot, ki se odcepi od glavne ceste v vas, pelje pred vasjo prav ob vznožju take terase. Pogled iz vasi Vrhpolje proti neveljski cerkvi nam pokaže skoro vodoravno ploskev neveljske dolinice, ki jo seka precej visoka (diluvialna ali jezerska?) terasa, ki se vleče od Vrhpolja približno do farne cerkve (sl. 4 in 5, tab. III.). Na spodnji aluvialni ploskvi, levo omejeni od te terase, desno od fragmentov enake terase, teče v vijugah Nevljica. Če pogledamo s primernegega mesta okolice najdišča, kjer stoji sedaj »mamutov most« (sl. 9, tab. IV.) proti severu, kjer se razprostira v smeri vzhod-zapad veriga najvišjih vrhov Kamniških Alp, nas pozdravi v primerni daljavi najprej cerkvena sv. Primoža. V ozadju pa zro na nas izza kamniškega alpskega predgorja nekateri vrhovi Kamniških Alp (sl. 6, tab. IV.). V smeri proti Kamniku se neveljska dolina zoži. Mesto Kamnik z gričem Malega Gradu, ki tvori pregrado med Žalami in Starim Gradom, zapre neveljsko dolino proti jugozapadu in jugu. Izjemo dela le prehod Kamniške Bistrice med Starim in Malim Gradom. Upravičena se zdi domneva, da je igrala apnenčeva pečina, na kateri stoji Mali Grad, v geološki zgodovini neveljske doline in njenega legendarnege jezera, posebno vlogo, in da je gradivo te pečine v tektonski in petrografske sorodnosti z delom gradiva hriba, na katerem stoji Stari Grad.

Geološko okolje najdišča

Geološko spada neveljska dolina v sistem kamniške terciarne sinklinale. Osnica te doline je nagnjena proti zapadu. V tej smeri je na rahli strmini usmerjen odtok vodá, predvsem potoka Nevljice. Vsekakor pa je spodnji del neveljske doline že v obsegu gorenjske kotline. Prva paleolitska postaja na planem v Sloveniji se nahaja torej ob prehodu tuhinjske terciarne sinklinale v gorenjsko kotlino.

Podlaga aluvialnim in diluvialnim sedimentom v spodnjem dolinskem predelu in v okolju mamutovega najdišča tvorijo zelenkasti in rjavozelenkasti peščenjaki (profil 7, P., sl. 3, tab. II.), ki so najbrž burdigalne starosti. Tudi Nevljica je v pobočju zelenih peščenjakov nekajkrat ustvarila pregledne razgaljine. Dolinsko neveljsko ploskev obroblija na nekaterih mestih pretrgane, deloma sklenjene, nevisoke terase. Zeleni peščenjak mekinjskega griča pri Kamniku tvori severozapadni dvigajoči se rob neveljske dolinske ploščadi.

Prispevek k gradivu sedimentov zapadnega okolja neveljskih pleistocenih najdb so prinesle sicer v glavnem vode, ki so pritekale v ožjem ali širšem koritu imenovane kamniške sinklinale (neveljska dolinska cona) v smeri sedanje

struge Nevljice, vendar pa tudi vode korita sedanjega Olševka. Neharmonska lega nekaterih slojev v naših profilih, klini, zajede, izplahnitve itd. pričajo o motnjah, povzročenih po neparalelnem dvotoku. Tudi ob strugi Olševka je severno razgaljen severni mekinjski profil: pasu laškega laporja sledi kompleks peskov in sivic (Tegel). Zračni tokovi so sodelovali pri nastanku eolskih tvorb. Vzhodno mekinjskega griča in Olševka obrobja (nad terasami) neveljsko dolinsko ploskev gričevje Kužne; južno burdigal, severno helvet in torton. Južni rob neveljske dolinske ploskve meji na gornje triadne dachsteinske apnence.

Večji del slojnega gradiva kvartarnih sedimentov, ki jih poznamo iz profilov paleolitskega neveljskega najdišča, so nanese vode (v kolikor gradivo ni mogoče eolskega porekla), izpirajoč plasti spodnjega in srednjega triasa, helveta, burdigala in akvitana na vzhodu neveljske cone v kamniški sinklinali.

Podatki v glavnem po Kühnlu (1933) in njegovi razpravi, ki ji je priložena Kossmatova (1904, 1905) geološka skica.

Stratigrafija

Zapovrstnost, kakovosti in debeline plasti so se ugotovile pri sedmih prerezi najdišča. Profili I, II in V so bili slučajnostni, zato fragmentarni. Nastajali so vzporedno z regulacijskimi deli v strugi in so se odkopavali delno in postopoma po vrsti od severozapada proti jugovzhodu, paralelno s strugo nove Nevljice in paralelno med seboj. Prav tako paralelno med seboj pa so bili smotrno odkopani in ugotovljeni celotni profili IV in VI v smeri proti jugozapadu, ter III in VII v smeri proti severovzhodu; vsi pa v glavnem navpično na smer nove struge Nevljice ter s frontalnim kontrolnim prerezom, t. j. vzporednim z novo strugo. Profil VI tvori skrajni jugozapadni prerez; profil IV je od tega proti severovzhodu oddaljen 4 m; profil III v isti smeri od profila IV, 8 m, in profil VII v isti smeri od profila III, 58 m (sl. 3, tab. II.). Ker profili VII, III, IV in VI (v smeri od severovzhoda proti jugozapadu) zadostno pojasnijo stratigrafsko situacijo najdišča in najbližje okolice, se bom bavil na tem mestu predvsem s plastmi teh štirih prerezov in njih medsebojno povezanostjo. Profili I, II in V soglašajo v kakovosti in zapovrstnosti plasti z zgoraj navedenimi profili in so služili kot kontrola. Plast I (mangansko barvan pesek) profila II je le del plasti E (mangansko barvan prod) profilov III, IV in VI. Najgloblje smo sledili plastem v IV. profilu. Talna voda je onemogočila nadaljnje kopanje. V profilu VII, ki leži od mamutovega najdišča severovzhodno 58 m višje v novi strugi, smo naleteli že v globini 2.1 m pod nivojem na terciarno kamenino, zeleni peščenjak (burdigal). Globlje nismo kopali.

Upoštevati bi bilo glede na celoto pri vseh prerezih fragmente nekoliko oddaljenih polic na obeh straneh nove struge, ki napravljajo, posebno pri profilu VII, vtis, da so ostanki enotne, svojčas na tem kraju in niže proti jugozapadu preko dolinice segajoče terase, ki je bila mogoče erodirana (sl. 6 in 9, tab. IV.). Te police pa še niso raziskane in sedaj ne kažejo razgaljin.

Z ozirom na različno mineraloško-petrografska kakovost in barvo plasti, kakor tudi na sledove civilizacije, je vsaka plast v tem poročilu označena s

posebno črko, ki v vseh navedenih profilih pomeni v glavnem isto petrografsko itd. kvaliteto. Abecedni red v posameznih različnih profilih seveda ni ohranjen, ali pa je celo spremenjen. Včasih nekatere plasti v profilu manjkajo, ker so nekje med profili izklinile in se javljajo v sledečem profilu v nekoliko spremenjeni zapovrstnosti.

Pri IV. profilu, ki vsebuje razen plasti H, I, J in P, ugotovljenih pri drugih izmed sedmih profilov, največ plasti neveljskega najdišča in ki je bil najgloblje prekopan, navajam tudi opis kamenin, ki tvorijo te plasti. Temu opisu sem priključil petrografske analize plasti H, J in P drugih v tem poročilu navedenih profilov (III in VII); plast I spada k fragmentarnemu kontrolnemu profilu II. Mineraloško-petrografsko analizo neveljskega gradiva je izvršil v mineraloškem inštitutu ljubljanske univerze g. p. J a n e z Ž u r g a, ki se mu za ljubeznivost in trud v svojem in v imenu našega muzeja prisrčno zahvaljujem.

Profil IV, sl. 3, tab. II

Plast A. 45 cm. Humus.

Plast B. 45 cm. Puhlica z organskimi ostanki. — Anorganske snovi: gladko polirana kremenova zrnca, pretežno do 0.1 mm debela. Večja zrna nad 1 mm so prav redka. Peščena zrnca pomešana z amorfnimi drobci glinastih snovi in luskami muskovita. Kalcija je malo. Rastlinski ostanki kot poogljenele drobci so redki. Pač pa kažejo številne, cevkam podobne votlinice v puhlici na nekdanjo prisotnost rastlin. V vzorcu puhlice je bil najden tudi drobec oglja ter drobci živalske dlake, oblepljeni z drobnim peskom.

Plast C. 35 cm. Kremenov pesek z redkimi luskami muskovita in malo glinice. — Zrna so debela cca 1 mm ter tvorijo nekako zlepljeno mivko. Peščena zrna so neobrušena. Organskih ostankov ni opaziti.

Plast F. 4—8 cm. Prod in pesek ter kurišča. — Prod in pesek, deloma tudi napol zlepljen. Lepilo kalcijev karbonat. Snov pretežno peščenjak. Prodniki razne debelosti, od leče do oreha. Prodniki iz dolomita (obrušeni), kremenca (polobrušeni), peščenjaka in skriljevca iz ladinskih šenturških plasti, deloma iz terciarnega zelenega peščenjaka (burdigal) iz najbližje okolice. Pesek razne debelosti, pretežno kremenov. V vzorcu so našli: kremen, deloma zasičan in neprimeren za izdelavo kamenega orodja; navadno temni glinasti skriljavec je tu v preperelom stanju in rjave barve, na razkolnih ploskvah je opaziti mnogo drobnih lusk muskovita; kremen, košček kremenove žile, kakršne nastopajo rade v glinastih skriljevcih; dva kosa kremenovega keratofirja (en kos zelen, drugi rdečkast), oba uporabna za izdelovanje kamenega orodja; terciarni zelenkasti glinasti peščenjak (preperel) iz bližnje okolice Nevelj; koščki belega kremenca, drobce kremenove žile; velik kos drobnozrnatega kvarcita, zelo žilav in pripraven za izdelavo kamenega orodja; podolgovat košček drobnika (Grauwacke), najbrž iz šenturških skriljevcev, za orodje neprimeren material; dva kresilnika, najbrž umetno odklana od jedra; košček belega kremenca, po obliki podoben osti puščice; temnosiv kresilnik, najbrž odpadek pri izdelovanju orodja, podobno dva manjša drobca iz keratofirja. Na enem kraju odn. ob enem kurišču so se našli za jajce veliki kremenovi gomolji, uporabni za izdelavo kamenega orodja in surovo načeta jedra sileksov.

Oglje in pepel pokrivata v premeru okrog 4—5 m široko ploskev, ki se razteza od IV. profila proti VI. profilu. Ta kulturna plast je debela po 4 cm, na nekaterih mestih celo 8 cm, a se stanjša tudi na 1 cm ter skoro izgine, v primerni razdalji pa postane zopet debelejša. Oglje in pepel prehajata navzdol v prod in pesek v vedno manj vidno, temno, nekoliko proti severovzhodu nagnjeno progo in končno izgineta. Zgoraj pa so kurišča v ostri liniji ločena od pokrivajoče, skoro zlepljene kremenove mivke.

Plast D. 65 cm. Prod in pesek sive barve. — Ista sestava proda in peska kakor v kuriščni plasti. Manjkajo le šibre in odcepki kresilnikov, ki so se našli v kulturni plasti. Pesek 0.1 mm. Kremenova zrnca debela tudi 2—8 mm. Peščena zrna so prevlečena s temnozelenimi luskami in prahom gline. V vzorcu so brušeni in pozneje razbiti kosci porfirja oz. keratofirja. Vmes se nahajajo tudi kosi školjčnih lupin.

Plast E. 4 cm. Prod in pesek barvan z rjavim železovcem in manganom. — Snov prodnikov in peska kakor v plasti D oz. F; kremen, peščenjak, skriljavec itd. Vse pa je prevlečeno z zelo finim peskom, pomešanim z manganovimi drobci.

Plast G. 12 cm. Prod in pesek barvan z limonitom. — Snov kakor v plasteh D, E in F.

Plast D₂ = D. 13 cm. Prod in pesek sive barve. — Prod do 7 cm in več premera, pesek od 0.1 mm dalje. Prodniki: večinoma glinasti skriljevci in peščenjaki razne starosti, apnenec, dolomit, kremen, drobnik (Grauwacke) itd. Vse skoro kakor v zgornji D-plasti tega profila.

Plast K. 40 cm. Mamutova plast. Glinasti pesek temnosive barve z vmesnimi, vodoravnimi, široko narazen ležečimi temnorjavimi progami poilovčene, humozne barske gline. — Glinasti pesek temnosive barve z izredno veliko množino drobnih lusk muskovita. Kamenino sestavljajo v glavnem kremenova zrnca, ki so močno, napol ali tudi nič obrušena. Premer kremenovih zrc in lusk muskovita znaša od 0.2 do 0.5 mm. Gline je primešane zelo malo. Kamenina je brez apnenca in tudi brez bitumena. Pač pa se nahajajo vmes manganove konkracije.

Neširoke, temnorjave, horizontalne proge v temnosivem glinastem pesku so poilovčene, močno humozne plasti barske gline z mnogimi organskimi ostanki ter kremenovimi in muskovitovimi drobci. Tudi te rjave pole so brez bitumena. — V tem progastem glinastem pesku se nahajajo ostanki poogljeneh rastlin, večji in manjši drobci lesa, listov itd. V tej plasti so ležali ostanki mamuta (*Elephas primigenius*) itd. Okolica mamutovih kosti je bila dostikrat gosto posejana z drobci svetlomodrega vivianita. V tej plasti je bil najden tudi aurignaški mikrolitični artefakt.

Plast L. 15 cm. Močno poilovčena, temnorjava, humozna barska glina. — Kremenovi in muskovitovi drobci ter poilovčena humozna glina z mnogimi organskimi ostanki. Brez bitumena in brez fosilnih živalskih ostankov.

Plast M. 42 cm. Glinasti pesek svetlejšje sive barve z vmesnimi, vodoravnimi, gostimi, le malo drugo od druge oddaljenimi temnorjavimi progami.

Glinasti pesek nekoliko svetlejšje barve je kamenina enake kakovosti kakor temnosivi glinasti pesek mamutove plasti, z izjemo, da v njem niso bili najdeni živalski ostanki, les itd., pač pa poogljeneh rastlinski ostanki in manganske konkracije. — Temnorjave proge tega ozkoprogastega glinastega peska so močno poilovčene, temnorjave humozne pole barske gline, sestavljene iz mineralov kakor v plasti L ali temnorjave proge v plasti K.

Plast N. 65 cm. Peščena glina svetlosive barve brez temnorjavih prog in z drobnim peskom.

Plast O. 51 cm. Peščena glina z debelejšim peskom nego v plasti N. Zrnca peska med 0.5 do 1 mm debeline. Vmes redki debelejši (oreh) prodniki. Od površine te plasti v globino do 51 cm je postajal material vedno debelejši.

Globalje neprekopano, ker je zalila jašk talna voda.

Snov plasti H, VII. in III. profila: kremenov, manj nego 1 mm debel, sipek, deloma tudi zlepljen pesek, barvan z limonitom. Vmes luske muskovita, školjčnih lupin, prodniki belega apnenca, razjedeni od malih spužev (podobni koralni tvorbi). Vse najbrž iz bližnjih terciarnih usedlin; itd. Drobna zrna manj, večja bolj obrušena.

Snov plasti J, III. in VII. profila: temnozelen in siv pesek. Zrna razne debelosti od prahu do 0.7 cm v premeru, pomešana z drobci glinastega skriljevca in temnosivo glino. Pretežno kremenova zrna, glinasti skriljevci, apnenec in dolomit. Vmes drobci školjk.

Snov plasti P, VII. profila: osnovna kamenina, rjavo-zelenkast peščenjak z okameninami (najbrž burdigal). Glinasti zeleni peščenjak. Zrna kremenova v debelosti približno 1 mm. Mnogo lusk muskovita in klorita.

Profil VI, sl. 3, tab. II

Plast A.	30 cm.	Humus.
" B.	35 "	Puhlica z organskimi ostanki.
" C.	26 "	Kremenov pesek z redkimi luskami muskovita in malo glin.
" D.	28 "	Droben prod in pesek sive barve (sicer kakor D).
" D.	60 "	Debel prod in pesek sive barve.
" E.	1 "	Prod in pesek barvan z manganom.
" G.	14 "	Prod in pesek barvan z limonitom.
" K.	43 "	Mamutova plast. Progasti glinasti pesek temnosive barve.
" L.	12 "	Močno poilovčena, temnorjava, humozna barska glina.
" M.	80 "	Ozkoprogasti glinasti pesek svetlejšje barve. Globlje se ni kopalo.

Profil III, sl. 3, tab. II

Plast A.	45 cm.	Humus.
" D.	105 "	Debel prod in pesek sive barve.
" E.	2 "	Prod in pesek barvan z manganom.
" H.	16 "	Kremenov pesek, barvan z limonitom.
" J.	30 "	Temnozelen in siv pesek.
" K.	40 "	Mamutova plast. Progasti glinasti pesek temnosive barve.
" L.	10 "	Močno poilovčena, temnorjava, humozna barska glina.
" M.	20 "	Ozkoprogasti glinasti pesek svetlejšje sive barve.
" N.	30 "	Peščena glina svetlejšje barve, brez prog humozne barske glin.
		Globlje se ni kopalo.

Profil VII, sl. 3, tab. II

Plast A.	35 cm.	Humus.
" B.	45 "	Puhlica z organskimi ostanki.
" C.	80 "	Kremenov pesek z redkimi luskami muskovita in malo glin.
" D.	25 "	Debel prod in pesek sive barve.
" H.	6 "	Kremenov pesek barvan z limonitom.
" J.	8 "	Temnozelen in siv pesek.
" N.	11 "	Peščena glina svetlejšje barve, brez prog humozne barske glin.
" P.		Zelenkast peščenjak z okameninami. Debelina plasti neznan, ker se globlje ni kopalo.

Po tem opisu profilov in njih gradiva neveljskega najdišča itd. naj omenim glede na eventualne bodoče geološke, kronološke i. dr. zaključke revijo *Quartär*, Jahrb. f. Erforsch. d. Eiszeitalters u. seiner Kulturen. II, Berlin 1939, kjer je izšlo na strani 150—151 moje drugo (prvo je izšlo v *Etnologu*, Kos 1939 a) poročilo: *Der Quartärfund von Nevlje*. Uredništvo omenjene revije, je napisalo k mojim izvajanjem kratek dostavek: »In Ergänzung der dankenswerten Nachricht von Kos gebe ich eine mir zuvor von Brodar brieflich übermittelte Schichtfolge der Fundstelle:

0,00 m bis 0,30 m: Humus. — 0,30 m bis 1,00 m: Feinster Flugsand, in dessen unterster Zone Feuerstellen liegen. — 1,00 m bis 1,75 m: Gröbere und feinere, z. T. mit Sanden vermischte geschichtete Flußschotter. — 1,75 m bis 1,76 m: Manganzone innerhalb der Gerölle. — 1,76 m bis 1,90 m: Limonit-Gerölle. — 1,90 m bis 2,00 m:

Reine Gerölle. — 2,00 m bis 2,10 m: Feinster, nicht überall vorhandener Sand. — 2,10 m bis 2,90 m: Grauer Tegel mit mehreren dünnen bituminösen Streifen. Bei 2,30 m Kulturschicht mit Mammutknochen, darunter stark bituminöse, erdige Schicht. — 2,90 m bis 3,25 m: Hellerer Tegel, an dessen unterer Grenze wieder ein dünner bituminöser Streifen sichtbar. Tiefer nicht erschlossen.«

Takega in podobnega profila v vsem neveljskem paleolitskem najdišču, kakor tudi tu v celoti obravnavanem razgaljenem terenu nismo nikoli odkrili in nikoli ugotovili, ker ni obstojal. Navedeni stratigrafski podatki ne navajajo nekaterih plasti, ali pa jih naštevajo preveč. Nekatero navedeno plast ne ustrezajo niti po kakovosti, večina niti v jakosti, mnoge niti v zapovrstnosti itd. plastem neveljskih prerezov.

Plast miocenskega glinastega zelenega peščenjaka, ki smo ga odkrili v VII. prerezu že 2.1 m pod nivojem, je na tem kraju precej nagnjena proti jugozapadu. Na to kamenino smo naleteli ob priliki regulacijskih del v strugi Nevljice le še nekoliko metrov jugozapadno od tega profila, potem pa v tej smeri ne več v dolžini 65 m, t. j. do zadnjega, v zapadni smeri prekopanega profila VI, čeprav smo na ploščatem terenu, ki rahlo pada proti zapadu (deklinacija nove struge Nevljice je 4° 16'), kopali pri profilu IV, 4.36 m (vsota izmerjenih slojnih debelin) globoko pod nivo. Zaradi tega nam je kakovost event. krova miocenskega glinastega zelenega peščenjaka na jugozapadnem delu neveljske struge in najdišča ostala neznana. Vsekakor pa je za severovzhodni del obravnavanih neveljskih razgaljin ugotovljena geološko ostro označena podlaga.

Najglobokejša, le delno (51 cm) prekopana plast O peščene glinice z v globino vedno debelejšim peskom, je tudi nagnjena proti zapadu. To plast pokriva plast N, peščena glina svetlosive barve, ki smo jo sledili proti severovzhodu v dolžini 70 m. Njena spodnja meja v profilu IV leži 3.85 m, v profilu III, 2.98 m in v profilu VII, kjer pa že tvori N krov miocenskega glinastega zelenega peščenjaka, le še 2.1 m pod površinskim nivojem. Zaradi deklinacije terena proti jugozapadu je treba smatrati ta števila za približna. Plast N se torej proti severovzhodu dviguje in klinasto stanjša; v profilu IV meri še 65 cm, v profilu III 30 cm, v profilu VII 11 cm. Plast O izklini tedaj, ker je najbrž vložena med plasti P in N (mogoče zapadno še v zvezi s kako drugo plastjo), nekje proti severovzhodu že pred profilom III. Možnost nastanka plasti O bi bilo domnevati v plitvi, vendar še precej hitro tekoči vodi, plasti N pa že v mirnejši vodi, vse pa ob bregu jezera ali pa preplavljenega močvirja.

Plasti M, L in K, našete od spodaj navzgor, se ločijo od vseh drugih slojev našega najdišča po posebnosti svoje, večinoma tanko-plastovite strukture. Njih skupna debelina v zapadnem profilu VI znaša 135 cm; 4 m proti vzhodu, v IV. profilu še 97 cm; od tu 8 m v isti smeri, v III. profilu le še 70 cm; 58 m više, v VII. profilu teh plasti ni več. Izplahnejo torej nekje med III. in VII. profilom. Karakteristikon teh plasti glinastega peska sive barve, ki prikazujejo v celoti poleg morfološkega še kolikor toliko pregleden, vase zaključen klimatološki in zelo zanimiv kronološki kompleks, so redkejša (plast K) ali gostejša (plast M) med glinasti pesek vložene, temnorjave pole poilovčene humozne barske glinice, ki pa sama tvori neplastovito homogeno, 10—15 cm debelo plast L (sl. 3, tab. II.).

Domnev o nastanku tega vase zaključenega plastovitega sistema je lahko več. Gradivo teh »usedlin« bi bilo prav lahko tudi eolskega porekla: izredno

mного drobnih lusk muskovita ter prav tako mnogo fino poliranih kremenovih zrn; prah, nanešen v mirno vodo jezera ali jezerskega rokava ali pa kot publica večkrat naknadno poplavljen. Finejša plastovitost sedimentov v plasteh M in K bi se mogoče dala razlagati z razliko v hitrosti vodnih dotokov ali z naraščanjem in vpadanjem zajezenega jezera odn. tudi s klimatično oscilacijo razdobjih viharjih in mirnih vetrovnih period, večjih poplav in sledečih suhih dob. Verjetna se zdi domneva o večkrat poplavljeni večji ali manjši močvirski ploskvi, zavarovani pred močnimi vodnimi toki. Povodnji so pokrile prvo vegetacijo, vzniklo v klimatično ugodnih časih na glinastem pesku s plastjo blata glinastega peska; potem je zopet sledila klimatično ugodnejša, bolj suha perioda z vegetacijo, s to pa tvorba humusa, organskih kislin, preperevanjem itd. vrhnje plasti glinastega peska. A tudi v tem primeru je morfološka raznolikost najbrž le funkcija klimatičnih oscilacij. Nato je zopet sledil na atmosferilijah bogatejši odn. klimatično ostrejši čas, itd.

Plast L (sl. 3, tab. II. in sl. 13, tab. VI.), ki jo tvori sama poilovčena humozna glina z mnogimi organskimi ostanki, je vsekakor produkt daljše, za vegetacijo klimatično ugodne, tople periode. Tudi ta precej velika ploskev, skoro gotovo le del obsežnega poilovčenega in humoznega horizonta, postaja proti severovzhodu vedno tanjša in izklini nekje med III. in VII. profilom. Kako močna, suha, neudirljiva je bila ta skorja močno poilovčene temnorjave humozne barske glin, ki tvori podlago mamutovi plasti, sledi tudi iz najdbe mamutovih kosti. Niti okli, niti najtežje mamutove kosti niso bile niti najmanj pogreznjene v to plast, ampak so ležale na njej. Sledi pa iz raznih navedenih okoliščin, da je doba nastajanja te plasti trajala precej dolgo.

Krov poilovčene cone L tvori mamutova plast K (sl. 3, tab. II.). Zanj velja vse kar za plast M, le s to razliko, da so postajala v dobi njenega nastanka bolj topla, klimatično vegetaciji ugodna, krajša ali daljša razdobja vedno bolj redka: tanjše poilovčene, humozne plasti barske glin so proti vrhu v temnosiven glinastem pesku vedno redkejšje, vedno tanjše in končno proti severovzhodu izginejo pod površino (plast J) sivega in temnozelenega peska (profil III in VII), proti jugozapadu (profil IV) pa pod plast proda in peska sive barve (plast D), ki je proti jugozapadu le nadaljevanje plasti J in ki v tej smeri zopet izklini (profil VI). V profilu VII tvori plast J krov plasti N (sl. 3, tab. II.). Od te plasti dalje proti vrhu sledi z malo izjemo v profilu VII, v debelem plastovitem sloju prod. Doba hitro tekočih vod. Vendar pa je tudi v tej, najbrž daljši dobi akumulacije proda, nastal zastoj v dotoku večjih množin hitro tekočih vod.

Kremenov pesek plasti H, VII. in III. profila preide proti jugozapadu, kmalu za profilom III v prod in pesek plasti G, IV. in VI. prereza. Gradivo plasti H kakor tudi plasti G je obarvano z limonitom, ki je najbrž nastal v mirni (mogoče talni?) vodi in v nekoliko daljši dobi. Dober streljaj daleč od našega najdišča, v smeri proti zapadu, je preostanek malega močvirja, kjer se tudi dandanes še lahko opazuje nastanek limonita-barjevca, najbrž pod vplivom bakterij.

V profilih VI, IV in III sledi nad plastjo, barvano z limonitom, plast E z železomanganovim oprhom barvanega proda in peska, ki pa ne doseže več profila VII, ker nekje prej proti severovzhodu, med profiloma III in VII izplahne.

Tudi ta plast je nastala v daljši dobi, v plitvi mirni vodi, ali pa v močvirnih tleh, mogoče pod rušo.

Temu mirnejšemu razdobju je sledila zopet perioda hitro tekočih vodá, ki so nanesele močno plast D debelega proda in peska. Tudi ta plast se klinasto tanjša proti profilu VII, kjer je njena debelina le še 25 cm; najdebelejša je v profilu III, 105 cm, kjer doseže plast humozne zemlje A, brez vmesnih plasti kremenovega peska (C) in puhlice (B). V profilu VI preide plast D v Plast D: drobnega proda in peska, ki se izklini proti profilu IV, proti jugozapadu (profil VI in dalje) pa postaja debelejša. Površina tega proda in peska pa je morala na mestu našega IV. profila vsaj za nekaj časa postati suha, drugače bi ne bil mogel tedanji človek kuriti in počivati na tem kraju (plast F). Mogoče je to v zvezi s klimatičnimi dogodki. Mogoče pa je bilo to mesto, do kamor v dobi človekove navzočnosti ni segla voda, nekoliko višje nad površino vode, na bregu jezera, v dobi poplavam manj ugodnega letnega časa. Vsekakor pa je zelo zanimivo, da je v profilu III in precejšnji razdalji severovzhodno od tega profila prod nanešen zelo visoko.

Plast C, droben kremenov pesek z drobnimi luskami muskovita, je nastala v mirno tekoči vodi ali jezeru blizu izliva vodá takratne struge. Plast C je v profilu VII debela 80 cm, a izklini proti površju nekje med profiloma VII in III, morala se je umakniti proti vrhu, na tem kraju 105 cm debeli plasti D. V profilih IV in VI je ta plast debela le še 35 cm in 26 cm, kjer tudi izplahne v smeri proti profilu III, dvigajoča se ostro kvišku k površini najdišča.

Za pokrajino, v kateri se nahaja naša paleolitska postaja, je zanimiv tudi pojav puhlice, nedebele plasti B, ki jo v 35—45 cm debelem sloju sledimo v celi dolžini 70 m razgaljenega terena, od profila VI do profila VII, izvzemši pas pred profilom III, kjer seže debel prod in pesek prav do podplasti humusa (sl. 3, tab. II.). Reducirani pojav puhlice, v nedeбели plasti, v območju Alp ima svoj vzrok v majhni razsežnosti izpihalne ploskve (Bayer 1927) alpskega in predalpskega terena. Tu se stanjšuje plast puhlice od severovzhoda proti jugozapadu in nekje pred profilom III izplahne. A tudi od jugozapada proti severovzhodu se stanjšuje plast B in pri profilu III izklini.

Ta eolska tvorba je po Bayerjevem (1927) naziranju nastajala tudi v dobi pojemajočega glaciala. Soergel (1919), Pencik (1938 a) in drugi so mnenja, da nastaja puhlica le v dobi napredujoče poledenitve. Po Göttingerju (1938) je nastala puhlica v dobi napredujoče in za časa viška poledenitve. Zdi se mu popolnoma jasno, da je v času pojemajoče ledene dobe, torej po višku poledenitve, tvorba puhlice skoro prenehala. Možnost prehoda do Bayerjevega zamisleka je tu nekoliko odprta.

Območje Alp, približno vzhodno od 15. meridiana (Bayer 1927) ni bilo v celoti zaledenelo; obstojala so le poledenela otočja, n. pr. Kamniške Alpe. To gorovje je bilo v ledeni dobi središče močne lokalne poledenitve. Po Lucerni (1906) ta lokalna poledenitev ni imela v dobi würmskega glaciala in najbrž tudi v celotni ledeni dobi nobenih zvez z ledenim omrežjem Alp. Kakor tvorijo Kamniške Alpe še danes jugovzhodno mejo Alp, tako so bile tudi v ledeni dobi jugovzhodna gmota njih poledenitve, velika ledena gora, odločena od ogromnega ledenega otoka.

Izmed štirih velikih lednikov K a m n i š k i h A l p würmske in powürmske poledenitve (stadialne morene) je bistriški lednik združeval vso maso ledu in zelenega srena skoraj cele južne strani tega gorovja (L u c e r n a 1906). Severozapadni zračni toki so imeli s prašnim bremenom le kratko pot od obrobnih ozemelj lednika do neveljske kotline. Teren würmskih ledniških grobelj bistriškega lednika (upoštevajoč delno poglacialni bühlski stadij; L u c e r n a 1906) ima zelo velik horizontalen obseg ter seže proti jugu med drugim tudi v bližino današnje državne smodnišnice, ki leži približno 1 km severno od K a m n i k a (L u c e r n a 1906). Zelo oddaljen v primeri z bistriškim je bil lednik v zgornjem območju S a v i n j e. L u c e r n a pa se ne omeji v svoji študiji le na würmsko poledenitev K a m n i š i h A l p, nego obravnava, kar sem v posameznem primeru že označil, kronološko tudi bühlski, gschnitzski in daunski stadij.

Krov puhlice, obenem tudi krov celega obravnavanega kompleksa plasti tvori 35—45 cm debel sloj A humozne zemlje. Gradivo te plasti, njena jakost in razvoj so v vzročni zvezi z njeno podlago B in najbrž tudi s prej omenjenimi policami v neveljski dolini, ki niso posebno oddaljene in katerih nekateri deli so bili mogoče erodirani (sl. 6 in 9, tab. IV.).

Ostanki pleistocene favne in flore

Mikrostratigrafija, posebno z ozirom na floro v tem poročilu ne more biti zastopana. Gradivo za analizo peloda in alg je bilo najprej v ta namen poslano na univerzo v G r a d e c. Znanstvenik, ki je hotel analizo izvesti, je bil poslan v drug kraj, gradivo pa je oddal v I n n s b r u c k. Dobil sem že prva poročila o delu. Vmes pa so prišli drugi dogodki in delo je zastalo.

Fosilni ostanki v plasti P zelenega peščenjaka (burdígal) VII. profila nas tu ne zanimajo. V plasteh O (profil IV) in N (profil VII), najstarejša diluvialna sloja našega najdišča, ki ležita — N VII nedvomno, O IV skoro gotovo — neposredno na terciaru, nismo do sedaj ugotovili ne favnističnih ne florističnih fosilnih ostankov.

Paleobotanično gradivo iz plasti M, L, K in F sem poslal priv. doc. za paleobotaniko na dunajski univerzi, ge. dr. Elizi H o f m a n n o v i. Rezultati njenih raziskavanj, priobčeni v tem poročilu, označujejo raziskane fosilne predmete večinoma le v velikem. Podrobnejše analize slede. Gospe docentki se tudi na tem mestu prav iskreno zahvaljujem za trud in naklonjenost.

Gostoprogasti glinasti pesek plasti M je vseboval le poogljenele rastlinske ostanke. Analiza doc. dr. H o f m a n n o v e: »Borkenreste«. Kateri vrsti je pripadala ta drevesna skorja, ni pojasnjeno. V 15 cm debeli plasti L poilovčene, humozne barske glinice: »unbestimmte Holzreste«. Drugih florističnih pa tudi favnističnih ostankov nismo našli.

Prihajamo v izredno zanimivem geološkem, paleontološkem, arheološkem in kronološko važnem sistemu kompleksa plasti K, L, M do progastega glinastega peska plasti K. Najvažnejši favnistični objekt, najden v plasti K, je mamut, *Elephas primigenius* Blumenb.; člen »mrzlega tria«: *Elephas primigenius*, *Rhinoceros tichorhinus*, *Rangifer tarandus*.

Primigenijski kostni ostanki so se našli v fosilnem horizontu plasti K (382.5 m abs. v.) neenakomerno raztreseni na nekako 110 m² veliki, proti jugozapadu nekoliko nagnjeni ploskvi. Zobje in kosti se ležale na humozni plasti (L) poilovčene barske gline, nikoli pa ne pogreznjene v njo. Plast progastega glinastega peska, v kateri so ležale kosti in bile v njej popolnoma zasute, je debela le okroglo 40 cm. V njen krov, plast J (profil III) odn. D₂ (profil IV) niso molele. Druga na drugi niso večje kosti nikjer ležale. Opaziti tudi ni bilo sledov, da bi bila v najdišču ali bližnji okolici kdaj kaka jama, past za mamuta. Poznati bi se moralo to predvsem v plasti L humozne barske gline. Tudi se niso našli v mamutovi plasti večji, debelejši kamni, ki bi jih mogli kakorkoli uporabljati aurignaški mamutovi lovci. Edini artefakt, ki nedvomno dokazuje človekovo prisotnost, je aurignaško mikrolitsko rezilce-praskalce. Na enem kostnem fragmentu se opazi okrogla luknja, podobna onim, ki jih je ugotovil Rakovec (1933) na kostnih ostankih merckijevega nosoroga, *Rhinoceros mercki* Jäg. Previdnost glede na arteficialni značaj teh lukenj je vsekakor potrebna (glej Kos 1931 in Zapfe 1939). Na kosteh ni opaziti udarcev, niti ugrizov zveri. Prav tako pa tudi ne najmanjših znakov kotaljenja. Ravno tako ni opaziti na kosteh, da bi jih bil na kakršenkoli način obrusil material, ki bi ga nosila s seboj čez kosti tekoča voda. Vsi kostni prelomi, razkoli itd. kažejo ostre robove in konice sveže razbitih kosti. Epifize večjih kosti so odlomljene. Te in diafize imajo koničaste, delno cikcakaste prelomnine. Manjkajo pa pri odločenih epifizah odn. diafizah vmesni deli »vratovi«, ki vežejo epifize z diafizami. Mogoče so bili po aurignaškem človeku razbiti. Malih kostnih drobcev je bilo v najdišču povsod dosti, bili pa so zelo slabo ohranjeni.

Upoštevaloč navedene ugotovitve, se nehote vsiljuje zamiselek, da ta, na tem kraju razteleseni mamut mogoče le ni bil zasut postopoma z gradivom, ki ga je nosila s seboj voda, in so se progaste plasti tvorile v dobi menjajočih se povodnji in suhih period, nego z materialom, nanešenim od vetrov ali direktno na mamutove ostanke, ali pa v vodo, kar sem že omenjal. Mogoče je v letnih povodnjah bil ves horizont kratek čas pod vodo. V klimatično mirnejšem razdobju pa je na površju oživela vegetacija, gnojila vrhno plast ter jo delno prepojila s kisljinami, tvorečih se pri razpadu rastlinja, nakar je sledilo pod običajnimi pogoji poilovčenje itd. Za ta zamiselek govori tudi pretežna množina drobnih muskovitovih luskin in prav mnogo brušenih kremenovih zrc.

Ker bom o mamutovih ostankih, ki so pičlejši nego se je pričakovalo, razpravljaj drugje, omenjam tu le precej dobro ohranjeno spodnjo čeljustnico z M2 (skoro že izrinjen) in M3 (sl. 14, tab. VI.) na vsaki strani ter okli, katerih eno je celo, dolgo 270 cm, od drugega pa le proksimalni del, dolg 96 cm. Premer najdebelejšega dela je 16 cm.

»Mrzli trio« je zastopan v najdišču tudi po severnem jelenu, *Rangifer tarandus* L. in sicer po fragmentu rogovja, ploščatih parožkih, najdenih v bližini, kjer je bil najden aurignaški mikrolitski artefakt in tudi precej globoko v plasti K, vendar še nad poilovčeno humozno barsko glino. Odlomljen je ta košček od nedoraslega rogovja, pokritega še z likom. Bil pa je že med življenjem nalomljen, ker se je na dveh prelomnih koncih stvoril kalus, kar je mogoče samo v dobi, ko

lik (Bast) dovaja organu še dovolj krvi. Tudi ta ostanek rogovja severnega jelena je prinesel v počivališče najbrž aurignaški mamutov lovec.

V neposredni bližini mamutove spodnje čeljustnice so se našli fosilni ostanki voluharja, *Arvicola scherman* Shaw. Ta vrsta živi še danes v Sloveniji. Rešiti je bilo mogoče samo polovico spodnje čeljustnice. Po R. R. Schmidtu in E. Kokenu so glodalci indikatorji za mrzlejša razdobja. Pencik (1938 a) je mnenja, da glodalci, t. j. miši, podgane itd. ne karakterizirajo posebnih horizontov in ne pomenijo mrzlejših dob. Zaradi prevelike plodovitosti postanejo glodalska plemena preštevilčna in potomci se selijo brez cilja in brez ozira na klimatične razmere starega, odn. novo naseljenega biotopa. So euriterme oblike. Ostanki glodalca *Arvicola scherman* so se našli tudi v Potočki Zijalki (Brodar).

V svojih kratkih poročilih (Kos 1939 a in b) sem omenjal, da v mamutovi plasti v času izkopavanja na terenu nisem našel moluskov. Ko pa so se odpirali v muzejskem laboratoriju mavčni oklepi mamutovih kostnih ostankov in se je glinasti pesek, razmočen v redko blato, z vodo izpiral na treh sitih z različno gostimi mrežami, ter na sitih preostali material mikroskopično preiskal, so se v izpranem gradivu našli zanimivi pleistoceni favnistični in floristični dokumenti.

Tako sem ugotovil v gradivu, izpranem iz glinastega peska, ki je polnil votlino proksamilnega dela okla, helicida (samo en eksemplar), *Fruticicola hispida*. Iz previdnosti sem poslal to polžjo lupino v paleontološki institut g. dr. H. Zapfeju na Dunaj, ki je konzultiral tudi dr. W. Kühnelta. Dr. Zapfe nato poroča: »Nach langem hin und her hat sich der Conchyologe Dr. W. Kühnel, dem ich das Stück noch sicherheitshalber zur Begutachtung vorlegte, ebenfalls für die Bestimmung als *Fruticicola hispida* entschieden. Er ist allerdings ebenso wie ich der Ansicht, daß der außerordentliche gute Erhaltungszustand der Haare und die bräunliche Färbung etc. ein rezentes Alter sehr wahrscheinlich machen.« Obema gospodoma se prisrčno zahvaljujem! Ne odklanjam popolnoma te možnosti, vendar se mi zdi malo verjetna! Vsekakor je bil glinasti pesek iz oklove votline izkopen šele v laboratoriju ter tam tudi zmehčan in izpran. Lupina je v svoji notranjosti še pod mikroskopom imela polno glinastega peska. Tudi so bile vse gube in mnogi prostori med dlačicami polni muskovitovih lusk. V načinu fosilizacije vsega tukajšnjega materiala je tudi, da so vsi v tej plasti najdeni predmeti rjavi in temnorjavi. Dobro so ohranjeni tudi drugi predmeti, ki so se našli prav v tem glinastem pesku, n. pr. semena, pogljenole smrekove igle, ki se na oko samo po barvi, sicer pa komaj in le po krhkosti ločijo od recentnih.

Bayer (1927), razpravljajoč o kronologiji srednjega in starejšega kvartarja, omenja vrsto *Helix hispida* (*Fruticicola*) in sicer v tem smislu, da je treba njen pojav spraviti v zvezo z lahkim poslabšanjem klime. Razporejajoč favno mlajšega pleistocena, pa navaja Bayer tudi »mehr indifferente Formen, wie es die bekannten Lössschnecken *Helix hispida* . . . itd.« Sicer pa naletimo na *Fruticicola hispida* v klimatično različnih dobah pleistocena in aluvija do danes. Je pač euriterma oblika.

Dva mala kostna ostanka (podjezičnica, os hyoides primigenia?) ter kosci dlake, dolgi okoli 8 cm, so še na Dunaju. Hitinasti ostanki hroščev in stonog še tudi niso raziskani.

Ostanki pleistocene flore iz okolice mamutovih kosti so se zbirali ali že med izkopavanjem v Nevljah ali pa šele v laboratoriju, pri izpiranju na sitih in pod mikroskopom. Analiza ge. doc. dr. Hofmannove se glasi: 1. »*Pinus silvestris*«. (Les navadnega borovca iz bližine reber, nekaterih hrbtnih vretenc in celega okla.) — 2. »Borke«. (Poogljene, podolgovati rastlinski ostanki iz mamutove plasti, najdeni v plasti vedno v navpični legi. Teh ostankov je bilo mnogo.) — 3. »Laubholz«. (Les najden poleg kosti.) — 4. »Völlig zerstörtes Laubholz«. (Les iz bližine reber, vretenc ter velikega okla.) — 5. »Verkohlte Fichtennadeln, Same von *Cannabis sativa*, Borke«. (Gradivo iz votline celega okla: smreka (*Picea excelsa*), konoplja (*Cannabis sativa*), drevesna skorja. Vse izbrano iz preostankov na sitih izpranega glinastega peska.) — 6. »Fruchtknoten von *Plantago maior*, noch sehr gut erhalten. Reste von Insektenkörpern«. (Vse kakor pod št. 5. Dostavek o hitinastih ostankih teles žuželk navajam med podatki o paleobotaničnem gradivu zaradi popolnosti slike raziskanega vzorca.)

Najzanimivejši rastlini sta izmed naštetih pač navadna konoplja, *Cannabis sativa* L. in veliki trpotec, *Plantago maior* L. Domovina trpotca je Evrazija. Odtod se je razširil po vsem svetu (Hegi 1912). Ustrezajo mu nitrati, sledi rad človeku in njegovim komunikacijam. Za naše kraje je apofit. Menda ni zadržka, da je rastlina bila v naših pokrajinah že v pleistocenu, čeprav je tozadevna literatura ne navaja. Ker povsod doma, ne oziraje na temperature, ga lahko smatramo za euritermo obliko.

Domovina konoplje, *Cannabis sativa*, je zapadna Azija in Indija (Hayek 1927). Skrajna sedanja evropska zapadna nahajališča divje konoplje so Dobruža, Bolgarija, Tracija, Macedonija. Ni dokazov, da je bil kdaj ta areal bolj proti zapadu pomaknjen. Kot kulturna rastlina, a vzporedno kot podivjanka, se je širila proti zapadu itd. po prizadevanju človeka. Stari Egipt (Hegi 1912) in Rim (Lucilius jo omenja 100 let pr. Kr.) sta jo poznala, Grška za Herodota ne. V stavbah na koleh so našli lan, ne pa konoplje. Dalo bi se sklepati, da je širjenje konoplje po Evropi historičen in ne prehistoričen pojav, navezan na človeka in njegovo kulturo. Iz teh razlogov imam pomisleke glede na najdbo fosilnega semena v neveljskem pleistocenu najdišču. Je pa *Cannabis euriterma* rastlina. Razširjena je tudi v severni Evropi. V Alpah uspeva do 1600 m visoko. Izračunana snežna meja za naše Kamniške Alpe bi bila po Pencku in Lucerni (1906) za sedanji čas 2700 m. Dogodki v neveljskem najdišču (abs. v. 382.5 m) so se vršili najbrž dosti prej, preden se je bližal višek würmske poledenitve. Za čas po Lucerni (1906) opisane würmske glacialne akumulacije pa je ta izračunal idealno klimatično snežno mejo za Kamniške Alpe v višini 1500 m. Če zaključijo ponovne preiskave za konopljo v pleistocenu pozitivno, bo to v marsičem zelo važen rezultat.

Komaj še v kontaktu s plastjo F, t. j. s kurišči, prav za prav pa že v plasti D, IV. profila se je našel med prodom in peskom, a pod ogljem in pepelom konjski zob (P2, *Equus* sp.). Zob je silno slabo ohranjen in kaže znake kotaljenja. Species določiti pri skromnem stanju našega primerjalnega gradiva in literature nisem mogel. Zob sem zaradi tega poslal v paleontološki institut dunajske univerze. Trudil se je z njim g. dr. H. Zappe tudi s posredovanjem g. prof. dr.

O. A n t o n i u s a , vendar več kot potrditi mojo določitev, se tudi tam ni dalo ugotoviti.

Druga neznanka, tako rekoč iz kontakta plasti F in D, iz bližine konjskega zoba, ki sta jo g. prof. A n t o n i u s in g. dr. Z a p f e kolikor toliko razvozljala, je bil metakarpale, fragment nekega rogarja (*Cavicornia*). Izjava obeh gospodov, ki mi je bila po g. dr. Z a p f e ju sporočena, se glasi: »Sehr wahrscheinlich handelt es sich um *Capra ibex*. Die außerordentliche Ähnlichkeit mit den verschiedenen großen Wildschafen des Pliozäns erlaubt aber auch hier keine nähere Bestimmung, zumal überdies noch die kennzeichnenden Gelenkflächen fehlen.« Gospodom prof. A n t o n i u s u in dr. Z a p f e ju za trud in ljubeznivost iskrena hvala!

Zanimivo je, da sem našel približno 66 m više od profila IV v novi strugi, v profilu VII, 160 cm pod nivojem, prav malo v plast D pogreznjene kosti konja (*Equus* sp.) in sicer femur ter kolčne kosti ene strani, ki pa ne kažejo znakov kotaljenja. Primerjajoč jih s tovrstnimi kostmi recentnega konja se je izkazalo, da so pripadale manjši živali. Natančneje zaenkrat kosti nisem proučil.

Kakor so bila kurišča, plast F, IV. profila, v katerih spodnjem delu je bil najden konjski P2, po kamenini kvalitetno enaka njih podlagi, plasti D, pokrita z mivko iz kremenovega peska in redkimi luskami muskovita, prav tako so ležale v debelem produ in pesku plasti D, VII. profila konjske kosti, zasute v površini proda, pokritega z enako plastjo C kremenovega peska in tinjca. Lahko je mogoče konjski zob, najden v IV. profilu, pripadal konju, čigar kosti smo našli v VII. profilu in je bil s prodom vred kotaljen od hitro tekoče vode navzdol proti jugozapadu do IV. profila, kjer smo ga našli.

Najdba ostankov konja (*Equus* sp.) in domnevnega kozoroga (*Capra ibex*) v opisani legi napravlja vtis, da sta živali poginili, če ne dolgo, pa vsaj nekaj časa preden je tedanji človek nad njunimi ostanki, ki ne kažeta znakov, da bi bila ožgana, zakuril svoj taboriščni ogenj.

Analiza oglja iz kurišč plasti F doc. dr. H o f m a n n o v e se glasi: »Verkohlt es Laubholz«. Torej konj, poleg najbrž kozorog in neposredno nad njima ogenj, kurjen z lesom listnatega drevja. Da je listnato drevje uspevalo, je morala biti klima temu primerna. Rastlo pa je drevje gotovo nekje v bližini kurišč.

V puhlici, plast B, se je našel rastlinski plod, ki spominja na plodove kobiljnic (*Umbelliferae*). V vzorcu plasti najdeni drobci oglja glede na sistematično pripadnost rastline ni bil določen. Rastlinski ostanki kot poogljeni drobci so bili redki, favnističnih nismo našli.

Arheološki inventar

V primeri s številčnim bogastvom izdelkov aurignacienskega kulturnega kroga v pleistocenijskih jamskih najdiščih Slovenije je arheološki inventar naše prve mladokvartarne postaje na planem po številu nadvse skromen: en sam mikrolitični artefakt. Ta ugotovitev v splošnem ni nova. R. R. S c h m i d t (1909) jo je izrazil, razpravljajoč o aurignacieniu v N e m č i j i in baveč se s primerjalno stratigrafijo starejšega mladopaleolitika.

Mikrolitični nožiček odnosno praskalce (sl. 15, tab. VI.) se je našel ob kosti številka 23 inventarja (sl. 1, mreža, 8, h). Odklan je od homogenega, temnega sileksa. V prerezu tvori enakokrak trikotnik z zelo kratko osnovnico in dolgima krakoma. Dolg je 29.7 mm; rezilo široko 6.6 mm; ena stran je zelo ostra, druga, hrbet, je topa ter debela 3.3 mm.

Skrbna in finejša, strma retuša visokega aurignacijska (O b e r m a i e r 1924, R. R. S c h m i d t 1909) manjka temu artefaktu. Primerjajoč naš edini neveljski aurignacijski paleolit z delno podobnim iz P o t o č k e Z i j a l k e (B r o d a r 1938, Taf. VI, 1) je slednji glede na retušo robov skrbnejši izdelek. Zlebičasta, enostrana retuša praskala na enem koncu neveljskega ozkega rezila je nekoliko finejša in zelo slična retuši praskala omenjenega manufakta iz P o t o č k e Z i j a l k e. Malo industrijo poznega aurignacijska je karakterizirala po R. R. S c h m i d t u poleg v splošnem ne več ponovljene tipične aurignacijske retuše robov na rezilih itd. posebnost, da so rezila postajala manjša in tanjša in se morfološko bližajo poznejšemu mladopaleolitku (R. R. S c h m i d t 1909, O b e r m a i e r 1924).

O b e r m a i e r (1926), čigar kronološki sistem kot omenjeno za naše pokrajine ne ustreza, opozarja, da obstoja v zapadni E v r o p i med aurignacijskim in magdalénijskim ožja notranja vez. Kostna industrija mnogih poznoaurignacijskih postaj spominja močno na magdalénijske tipe. Tudi magdalénijski se poslužuje sileksa. Elegantni dolgi nožički so pogosto brez vsake retuše. Poleg tega so v uporabi pogosto tudi nožički-praskala (O b e r m a i e r 1926, Taf. 216, i). Med skrbno izdelanimi nožički so rezila z vodoravnim topim hrbtom. Tudi magdalénijske harpune (O b e r m a i e r 1926, Taf. 216, d, g) sličejo našim (Š p e h o v k a) aurignacijskim (B r o d a r 1938, Taf. X, 3).

Značilen za naš mikrolit je tudi držajni nastavek; en konec nožiča tvori praskalo, drugi konec pa nastavek za držaj (P f e i f f e r, 1912). R. R. S c h m i d t (1909) je našel samo v arheoloških inventarjih poznoaurignacijskih najdišč rezila z držajnim nastavkom, Taf. VIII, Fig. 14 (S i r g e n s t e i n, O f n e t, B o c k s t e i n, W i l d s c h e u e r). Precej podoben, vendar delno drobno retuširan nastavek ima tudi zgoraj omenjeni mikrolit iz P o t o č k e Z i j a l k e. Opozorjam na zadevna mnenja O b e r m a i e r j a (1912), M e n g h i n a (1931) ter A n d r e e j a (1939). R. R. S c h m i d t (1909) ugotavlja, da je inventar poznoaurignacijskih plasti vedno skromnejši kakor visokega aurignacijska, kar je zanimivo tudi v našem primeru. Pozornost vzbujajo dejstva, da se ni našel v neveljskem najdišču niti en nedvomen kostni artefakt.

Po zaključeni sedimentaciji glinastega peska mamutove plasti, v kateri so postajale proti vrhu pole temnorjave humozne barske glinice vedno tanjše in vedno redkejšje, je nastopila verjetno daljša doba akumulacije proda (plasti D₂, G, E, D in F, IV. profila, sl. 3, tab. II.). Prekinjena je bila ta doba le enkrat (plasti G in E, IV. profila). Zaključni pa, to najbrž klimatično od prejšnjega (plast K) mnogo bolj razgibano razdobje, zopet z milejšo dobo.

Površina na debelo nanešenega proda se je posušila, človek je na suhih prodnatih tleh zakuril ogenj, čigar ostanke, oglje in pepel, je zasul fin pesek v času mirnejše sedimentacije. V ostankih teh kurišč ni bilo izrazitih artefaktov, ki bi jih bilo zaenkrat mogoče morfološko uvrstiti v kateri koli sistem paleo-

litskih manufaktov ali pa jim določiti mesto nastanka v kateri koli tehniki paleolitske industrije. Zanimivo je, da so se našli celi in surovo načeti sileksovi gomolji ter grobo odklana jedra, zbrana prav za prav ob enem kurišču odnosno na enem kraju obsežne, z ogljem in pepelom na različnih mestih različno debelo pokrite ploskve.

V plasti F (sl. 3, tab. II. in sl. 12, tab. V.) so se tudi našli predmeti, ki so najbrž naravne oblike in ki so kazali znake uporabe, drugi pa zopet znake uporabe in kotaljenja. Po obliki, še manj po negotovi retuši jih zaenkrat skoro ni mogoče smatrati, ali pa le s pridržki, za paleolitski izdelek. Nekateri »retuše« bi se dale razložiti le tako, da so nastale z uporabo sileksa. Tudi je zanimivo, da je mineraloško-petrografska analiza vzorca plasti F dognala manjše kresilnike, odlomke, najbrž odklane od jedra: temnosiv kresilnik, najbrž odpadek pri izdelovanju kamenitega orodja; delček belega kremena, po obliki podoben osti puščice. V celoti je v tej plasti zbranih izredno mnogo mineralov, uporabnih za izdelavo kamenega orodja. Opozarjam na zadevni opis plasti F v poglavju »Stratigrafija«.

Pozornost vzbujajo keramičen vzorec, ki se je našel v tej plasti, t. j. fragment grobo izdelane lončene posode, in sicer zgornji del z robom. O poreklu tega izdelka so mogoče prav različne domneve.

Gradivo za kameno industrijo, bodisi mogoče že za aurignaca (plast K) ali pa poznejšega človeka, ki je na produ (plast F) taboril, je bilo tedaj dovolj v produ na bregovih in zasipih struge odnosno jezera, kjer so se zbirale vode kamniške sinklinale in obrobni dolin najdišča.

V vzorcu puhlice plasti B so se našli drobcji oglja. Artefaktov, sileksovih odkruškov ali drugih znakov človekove navzočnosti nismo našli.

Kronologija

Površina glinastega zelenega peščenjaka (burdigal) plast P, VII. prereza (sl. 3, tab. II.), razgaljena nekajkrat tudi v bivši močno erodirani vijugi stare struge Nevljice pod neveljsko farno cerkvijo, v neposredni bližini našega najdišča (sl. 10, tab. V.) nam vertikalno, v obe nasprotni si smeri postavlja nedvomno geološko-kronološko ločnico: navzdol terciar, navzgor kvartar. V profilu IV, prekopenem izmed vseh prerezov najgloblje, nismo več naleteli na burdigal. Verjetno pa sega njegova tvorba, nagnjena v večjo globino proti jugozapadu in jugovzhodu, kot nadaljevanje plasti P, VII. prereza in nekoliko nad našim najdiščem razgaljenih burdigalnih plasti stare struge Nevljice, pod plast O, IV. prereza.

Diluvialni plasti O in N, profila IV (sl. 3, tab. II.) prehajata od spodaj navzgor od bolj grobege v finejši material, iz klimatično razgibanega v mirnejše razdobje. Vendar pa napravljata obe plasti v celoti še vedno vtis neslojevitih tvorb klimatično stalnega, a silno počasnega zboljševanja. Ampferer je (1918) v tvorbah zadnjega interglaciala v radovljiški okolici ugotovil tudi finejše peske, progaste gline itd. Bayer (1927) je v skladu s svojo biglacialno teorijo mnenja, da tu ne gre za interglacialne tvorbe, kakor to mislita Ampferer in Penck, nego za poseben, v razširjenosti omejen zasipni tip aurignacijskega

presledka, zasipni tip, ki je vezan na tektonske predpogoje in ki dokazuje za tisti čas relativno veliko nemirnost tal v daleč narazen ležečih delih Alp. Po tej zamisli je po Bayerja konglomerat, starejši zasip neposredno nad osnovno kamenino, interglacialen. Zanimivo je, da v neveljskem primeru verjetno (profil IV) manjka izrazito slojevitih tvorb med osnovno kamenino (profil VII, sl. 3, tab. II.) terciara in plastovitimi tvorbami zadnjega Penckovega interglaciala odnosno Bayerjevega interstadiala.

Po progastem, glinastem pesku plasti M, III., IV. in VI. prereza sodeč, sledeč polam te plasti od spodaj navzgor, postaja klimatično kolebanje (ostrejšje — milejše podnebje) vedno izrazitejšje, vedno pogostejše, proti vrhu s prevladovanjem relativno mile, tople in suhe klime. Topla, vegetaciji ugodna klima doseže v poilovčeni, humozni barski glini, plasti L (profili III, IV, VI, sl. 3, tab. II. in sl. 13, tab. VI.) svoj maksimum z optimalnimi življenjskimi pogoji interglaciala (Penck) odn. interstadiala (Bayer). Pripominjam, da Küm el (1936) ne soglašja z naziranjem, da je v ledenih dobah vladala vlažna, čeprav mrzla klima. Opirajoč se na Penck a (Die Ursachen der Eiszeit, 1928) navaja, da je vladala največja vlažnost v medledeni dobi, medtem ko so bile ledene dobe suhe.

Za kronologijo neveljskega paleolitika je plast L (sl. 3, tab. II. in sl. 13, tab. VI.) najizrazitejšja geološka, a posredno tudi paleontološka in arheološka ločnica, zelo pomembna med plastmi nad burdigalnim slojem zelenega glinastega peščenjaka. Paleontološko in arheološko nam plast L sama na sebi prav za prav malo pove, saj je revna z ozirom na neizrazite ostanke pleistocene flore, popolnom prazna z ozirom na manjkajoče dokumente favne in kakršne koli paleolitske industrije. Sklepamo samo, da je v tej dobi uspevalo drevje odnosno grmovje in da je bilo precej dolgo toplo ter brez posebnih klimatičnih perturbacij.

Ker pa tvori njen krov, paleontološke in arheološke pleistocene dokumente vsebujoča, za naše neveljsko najdišče najvažnejša primigenijeva plast K (sl. 3, tab. II.), postane plast L kronološko važna. Verjetno je glede na omenjene favnistične in floristične kvartarne dokumente v vezi z geološko tvorbo plasti M, L, K profilov III, IV in VI, da imamo v plasti L dokaz daljše toplodobne periode. Mogoče je tolmačiti to plast kot nastalo v Penck ovem riss-würmskem interglacialu (II. severonemški interglacial) odn. po Bayerjevi (1927) biglacialni teoriji, kot krajši interstadial, t. j. Bayerjev aurignacienski presledek, nastal tekom trajanja drugega, velikega zadnjega glaciala, ki je po Bayerju (1927) obstojal v dobi Penck ovega alpskega risskega glaciala, riss-würmskega interglaciala ter würmskega glaciala.

Doktrini Penck a in Bayerja imata vsaka zase več ali manj utemeljenih argumentov. Pri pristaših in pri avtorjih obeh zamislekov slone tu in tam dokazovanja na tipološko-morfoloških osnovah, ki niso pogosto popolnoma trdno oprte na analogije iz geološko ne vedno in čisto enako vrednotenih okolij. Bayer (1913) je n. pr. mnenja, da so arheološki dokumenti, najdeni v puhlici, vodilni fosili puhlice, ki točneje označujejo časovno spremenljivost nego le počasi spreminjajoče se živalstvo. Časovno vrednotenje puhlice je po Penck u v marsičem drugačno. Paleozoološko in paleobotanično sta v glavnem Penck ov integlacial in Bayerjev interstadial le glede na nekatere

forme izrazito diferencirana. Uvrstitev neveljskega paleolitika ali v interglacial ali pa interstadial bi bila potem takem le relativna. Res govore nekateri pojavi za Bayerjev interstadial, lahko pa tudi z večjo ali manjšo odmaknitveno stopinjo od biološko optimalnega viška Penckovega interglaciala v smeri napredujoče Penckove würmske poledenitve.

Izhodišče naših kronoloških razmotrivanj je vsekakor poilovčena humozna plast L barske gline (sl. 3, tab. II.). Ta poilovčena plast našega najdišča ima v prenešenem smislu kot istočasen fenomen z nekaterimi pridržki, svoj analogon v poilovčeni coni mlajše puhlice ob Donavi nad Kremso. V krajih Willendorf, Krems, Aggsbach itd. so bila odkrita v tej puhlici najdišča mladopaleolitske kulture (Bayer 1913, 1927, Penck 1938 a itd.).

Bayer loči v mlajši puhlici pokrajine Wachau na Spodnjem Avstrijskem zgornjo in spodnjo mlajšo puhlico, ločeno po ilovnatem pasu. Za njegovo kronologijo je ta poilovčena cona izhodišče in važna, ker dopušča sinkronično motrenje analognih arheoloških nivojev.

Penck (1938 a) osporava Bayerjev geološko-kronološki pomen ilovnatega pasu, ker je sam prav v teh pokrajinah ugotovil dve poilovčeni plasti. Tudi za časa ekskurzije udeležencev III. internacionalne kvartarne konference l. 1936 so se ugotovili v teh pokrajinah v mlajši puhlici različni ilovnati pasovi (Verh. III. Internat. Quartär-Konf. 1938; Führer f. d. Quartär-Exkurs. in Österreich I. 1936), nastale so težkoče, katerih tenor ni vedno soglašal z Bayerjevimi nazori, ker bi bilo treba puhlice glede na te novo ugotovljene ilovnate cone vnovič deliti. Ker preučavanja v tem pojavu niso zaključena, bom zadevni Bayerjev zamisek v kompleksu njegovih kronoloških razmotrivanj uporabil v našem primeru kot delovno hipotezo, v kolikor ni mogoče ugotoviti dejstev, upoštevajoč pomisleke drugih avtorjev.

Relativni značaj predmetne ilovnate cone je Penck (1938) označil tudi s trditvijo o neidentičnosti, geološke in kronološke, v Willendorfu in Göttweigu. Willendorfska ilovnata cona vsebuje pogosto polža *Helix pomatia* L., ki po Pencku opozarja na gozdno klimo. Nad to je po Bayerju mlajša puhlica, pod njo peščena puhlica brez arheoloških dokumentov. Penck je mnenja, da ta ilovnati pas ni produkt preperevanja puhlice, ker bi moral v tem primeru biti brez fosilij. Mnenja je, da je le naplavljena strminska ilovica, ki je bila v Podonavju odložena pred tvorbo mlajše puhlice in je analogon »starejše« achenheimske puhlice, ki tudi vsebuje polža *Helix pomatia*.

Poilovčeno cono med puhlico pri Göttweigu smatra Bayer (1927) za geološko-kronološko identičen pojav z ilovnatim pasom pri Willendorfu. Velikih polžev (*Helix pomatia*) Bayer ne omenja; tudi Penck jih v tem ilovnatem pasu ni našel. V okolici Kremsa, pri kraju Paundorf, ne daleč od Göttweiga, je ugotovil Penck različne poilovčene plasti. Po Kölblu (cit. po Pencku) ne kažejo ti ilovnati pasovi globljega preperevanja puhlice, nego le izgubo kalcijevega karbonata. Nič ne opravičuje po Pencku prisojati takemu ilovnatemu pasu pomen gozdnatih tal kakor n. pr. pri Willendorfu, ki bi dokazovala prekinitev nastajanja puhlice z gozdnatim razdobjem. Po tem utemeljevanju smatra Penck za neosnovano delitev mlajše

publice v spodnjo, nastalo v pojemajoči risski poledenitvi (kar je v nasprotju s Soergel-Pencikovim naziranjem o eologlacialnem nastanku publice) in zgornjo, nastalo pri napredovanju v würmski poledenitvi. Potemtakem ne leže sledovi riss-würmske medledene dobe (Bayerje v interstadial) med to publico. Interglacialni gozd ni označen z göttweigiško poilovčeno cono, ampak z willendorfskim ilovnatim pasom in njegovimi velikimi polži, ki spadajo k spodnjemu, starejšemu delu mlajše publice. S tem naj bi bila omajana, po Penciku (1938 a) tudi Bayerjeva uvrstitev spodnjeavstrijskega aurignacijskega (izvzet je aurignacien Karavank, Potočka Zijalka) v riss-würmski interglacial in prav tako Bayerjeva podmena o hladnejši riss-würmski ledeni dobi.

Bayer (1927) ni lokaliziral pojava poilovčene plasti med mlajšo publico na Willendorf, Krems in Göttweig. Posplošil ga je in preneseno uporabil göttweigiški efekt »um der Einheit des Phänomens gerecht zu werden« kot kronološki indikator za celotni efekt aurignacijskega presledka.

Rjave poilovčene humozne pole barske gline neveljskega najdišča, horizontalno vložene v plast sivega peska sloja M (sl. 3, tab. II.), ki so navzgor proti plasti L debelejšje in gostejše ter ostanki drevja v tej plasti, pričajo nihajoč prehod klimatično ostrejšega v klimatično milejše razdobje. Znaki predvsem geološkega, paleontološkega in delno arheološkega značaja celotnega kompleksa plasti M, L, K krepe misel, da je plast M nastajala, v prenesenem smislu, v času bližajočega se maksima göttweigiškega aurignacijskega efekta, Bayerjevega interstadiala, odn. z nekaj modifikacijami v Pencikovem riss-würmskem interglacialu.

V višek göttweigiškega aurignacijskega efekta, t. j. prekinitve tvorjenja mlajše publice in preperevanje njenih zgornjih plasti, ki naj je maksimum Bayerjevega interstadiala, bi bilo mogoče uvrstiti v daljši dobi nastalo poilovčeno plast L humozne barske gline neveljskega mladopaleolitika, vsebujočo ostanke lesa, izvirajoče tudi glede na paleobotanične ugotovitve v plasti K, od gozdnatega drevja odn. grmovja. Če je v sledeči nihajoči klimi, v kateri je nastala plast K, ki vsebuje ostanke iglastega in listnatega drevja, mogel uspevati gozd vsaj v bližini, če ne na kraju samem, je to tem verjetneje za klimatično relativno enotno, kontinujoče milo podnebje v času tvorjenja in metamorfoze plasti L. Pencik (1938 a) gradi svoje naziranje o willendorfskem ilovnatem pasu predvsem na favnistično gozdnem značaju polža *Helix pomatia* in odklanja tega polža nevsebujočo göttweigiško poilovčeno plast kot identično willendorfski. V neveljski poilovčeni humozni plasti L barske gline nismo našli ne polžev ne drugih ostankov kvartarne favne. V sistem göttweigiško-aurignacijskega efekta se da plast L kronološko uvrstiti tudi z ozirom na nad njo ležečo plast K »mrzlobnih sesalcev« (*El. primigenius*, *Rangifer tarandus*) ter delno glede na arheološko vsebino, aurignacijski mikrolitični nožiček-praskalce. Najdišča aurignacijske industrije na Nižjeavstrijskem so bila nad göttweigiško poilovčeno cono (Bayer 1913).

Arheoloških dokumentov v plasti L nismo našli. Pač pa spada v širši okvir tega toplodobnega presledka po Bayerju (1928, 1929 b) in Penciku (1938 a) karavanski aurignacien, ki ga moramo primerjati z neveljskim. Bayer (Brodar-Bayer 1928, Bayer 1929 b), ki je prvi tipološko-

morfološko vrednotil tedaj znani olševski arheološki inventar, je kronološko tudi prvi uvrstil kulturo ozkih rezil Potočke Zijalke v aurignacienski presledek ter ga istočasno v prenesenem smislu z göttweigiško-aurignacienskim efektom, ugotovljenim v pokrajinah z mlajšo puhlico. Tudi Penck smatra, da je zgodnji aurignacien Karavan nedvomno interglacialen, saj je bila glede na različne vzroke in razloge Potočka Zijalka po človeku obiskovana v interglacialu (Penck 1938 a). Razlika v kulturi Potočke Zijalke in švicarskih jam z ostanki jamskega medveda ni dopustila Bayerju uvrstiti jih v skupno stopnjo, da pa spadajo vse te pleistocene medvedje jame z ogrskimi vred v interglacialno dobo »poplave jamskega medveda«, je po Pencku (1938 a) nedvomno. Po Penckovih razmotrivanjih sodeč bi bil ta čas v višku ali pa zelo blizu viška interglaciala. Brodar (1938) datira geološko karavanško visokogorsko postajo pred začetek würmske poledenitve, prav za prav v čas, ko se je ta že začela. Bayer (Brodar-Bayer 1928) si je v soglasju s kronološko uvrstitvijo Potočke Zijalke zamislil za tisto razdobje najugodnejšo klimo in snežno mejo v območju Olševe v višini 2500 m (»Gewaltige Schwankung«, »II. norddeutsche Interglacial«, »Göttweiger Verlehmungszone«). Kasneje (1929 b) postavlja Bayer olševsko kulturo kot pripadajočo krogu kulture ozkih rezil v pozno dobo aurignaškega presledka.

Neveljski mladopaleolitik tipološko ni istočasen s kulturo ozkih rezil v spodnjem delu plasti Potočke Zijalke, ki še najbolj soglaša s srednjim aurignacienom in je le pri nekaterih tipološko manj značilnih manufakturah še pod vplivom mousteroidne tehnike (Brodar 1938), ampak je, kakor se zdi, mlajši. Naš mikrolitični paleolit se je našel v plasti K (sl. 3, tab. II.) glinastega peska z bolj redkimi horizontalnimi rjavimi progami poilovčene barske glin, ki so postajale od plasti L proti vrhu plasti K redkejšje in ki govore za nihajoč prehod od klimatično milejšega interglacialnega odn. interstadialnega podnebja v klimatično počasi, sunkoma nastopajoče ostrejšje razdobje, le s to razliko od onih v plasti M, da so rjave proge redkejšje in da so trajali klimatično ostrejši sunki (posebno proti vrhu plasti) vedno dalj časa. Plast K je nastajala v času oddaljevanja od dobe göttweigiško-aurignacienskega efekta z razliko seveda, da se je vršilo oddaljevanje (plast K) hitreje nego približevanje (plast M); obenem pa pomenijo redke rjave pole proti vrhu plasti K približevanje višku würmske poledenitve, kajti akumulacija proda, delno pomešanega s peskom, pričinja že nad primigenijevim slojem s plastjo D₂ (sl. 3, tab. II. in sl. 13, tab. VI.).

Glede favne Penckovega riss-würmskega interglaciala in Bayerjevega interstadiala med avtorjema nastalo nesoglasje je v glavnem v tem, da po Bayerju (1927) pojav mamuta absolutno izključuje resničen interglacial in pomeni primigenijev stalen pojav v tem horizontu toplotni presledek. Po Bayerju sta mamut in severni jelen indikatorja mrzlejšega razdobja. Slučajnosten pojav »tople dvojice« (*Elephas antiquus* in *Rhinoceros mercki*) v riss-würmskem interglacialu odklanja Bayer. Pač pa je bil v Krapini (Gorjanović-Kramberger 1901) *Rhinoceros mercki* najden skupaj z jamskim medvedom (*Ursus spelaeus*). Žal ne navaja Gorjanović (1913) krapinskih mikrolitov, ki bi bili sorodni mikrolitom potočkega odn. neveljskega kul-

turnega kroga. Brodar (1938) se je zanimal za to gradivo, a ga ni mogel izslediti. Zott (1939) je mnenja, da imamo v Krapini kakor v njenem okolju nahajajočih se paleolitskih postajah opraviti z mlajšim aurignacienom. Bayer smatra, da v primeri najdbe merckijevega nosoroga ne gre za riss-würmski interglacial, t. j. njegov interstadial, temveč za mindel-risski interglacial, Bayerjevo edino veliko medledeno dobo. »Mrzla favna« risskega sunka je po Bayerju preživela aurignaški topli presledek, ki glede toplotnosti ni imel znakov interglaciala, ter vztrajala do konca würmske poledenitve.

Favna neveljskega mamutovega horizonta bi obstojala, upoštevajoč tozadevno Bayerjevo naziranje, iz samih »mrzlobnih oblik« (*Elephas primigenius*, *Rangifer tarandus*, *Arvicola scherman* in *Fruticicola hispida*), ki po Bayerju (1927) v glavnem izključujejo interglacialno klimo. Penc k bi ne bil tega naziranja. Te živalske oblike smo spoznali v poglavju o ostankih pleistocene favne našega najdišča kot euriterme forme. Preživele so, bodisi po Penc k u topli riss-würmski interglacial, bodisi po Bayerju nekoliko hladnejši interstadial. Ni razloga, da bi jih kronološko ne uvrstili v prehodni, nahaajoči stadij med göttweigiško-aurignacienskim efektom in bližajočo se würmsko poledenitvijo, toda bliže prvemu nego drugemu pojavu.

Premalo utemeljeno bi bilo sklepanje glede na floro. Ostanki borovca, *Pinus silvestris*, in smreke, *Picea excelsa*, so bili najdeni v družbi z ostanki listnatega drevja, ki, floristično seveda le delno, karakterizirajo mamutovo plast neveljskega najdišča. Bor in smreka sežeta dandanes, kar se tiče razširjenosti, daleč proti severu in ni njih južna meja daleč oddaljena proti jugu od naših pokrajin. Glede opisane geološke stratigrafske situacije ter zgoraj navedene paleontološke okolnosti bi se mogoče dalo sklepati, da je obstojal na kraju samem ali pa v bližini našega najdišča gozd, ki se bistveno ni razlikoval od našega sedanjega, in ki bi nekako ustrezal omenjeni prehodni dobi riss-würmskega interglaciala. Z ozirom na prej omenjena klimatološka in kronološka nesoglasja (Brodar 1938, Bayer 1928, Penc k 1938a) glede karavanškega aurignaciena, utemeljena delno tudi v ugotovitvah Lucerne (1906), Hayeka (1907), Hofmannove (Brodar 1938) in ker za neveljski aurignacien, oddaljen v ravni črti od Olševe komaj 24 km, še niso znani mikrostratigrafski izvidi in tudi mikroskopično paleontološko gradivo še ni dokončno proučeno, si za enkrat ni mogoče ustvariti o tedanji asociaciji gozda in frekvenci vrst listnatega drevja dokončnega mnenja.

Neveljski mladopaleolitski mikrolit z znaki poznega aurignaciena je precej v skladu z geološko-kronološkimi dogodki ob Nevljici v dobi po göttweigiško-aurignacienskem efektu, vendar pa ne v polnem soglasju s prej navedenimi kronologijami. Tudi Nevlje napravljajo v celem kompleksu vtis izjeme. Lahko, da ima Andree (1939), kar se tiče izjeme jugoslovanskega aurignaciena, le pravilno slutnjo.

V isti plasti z mikrolitom so se našli fosilni ostanki sicer euriterme favne, vendar pa oblike že z ekološko-biološko inklinacijo mrzlejšega podnebja. Na splošno vzeto je bil v poznem aurignacien u pa tudi pozneje pogost tudi moškatni bik, *Ovibos moschatus*, po analogiji tipični indikator mrzlejšega razdobja. Brodar (1938) je našel njegove ostanke najbrž prenešene od drugod, a ne

od daleč, v zgornji kulturni plasti »Potočke Zijalke«, ki je časosledno nastala verjetno po dogodkih v dobi göttweigiško-aurignacienskega efekta. Poznoaurignaciensko poreklo neveljskega mikrolita in sodeč po najdbah pogosta poznoaurignacienska razširjenost moškatnega bika bi mogoče do neke mere opravičevala domnevo relativne sočasnosti nastanka odn. uporabe neveljskega artefakta v dolini, 382.5 m abs. v., nedaleč od predgorja na južni strani Kamniških Alp ter bivanja moškatnega bika nekje v bližini takratne drevesne meje na južni strani Karavanke.

Prehodni interglacialni dobi aurignacienski neveljskega pleistocena je sledila klimatično ostrejša doba s peščenimi in peščeno-prodnatimi plastmi, ki tvorijo prehod v daljšo dobo akumulacije proda: plasti J, H, D, VII. prereza; J, H, E, D, III. prereza; D₂, G, E, D, F, IV. in G, E, D, D₁, VI. prereza (sl. 3, tab. II.). Celotna slika profilov napravlja v zapovrstnosti plasti od sloja K navzgor časosledno vtis poostrenih klimatičnih razmer, najbrž že nastopajoče würmske poledenitve.

Dvakrat se zdi časovno prekinjena prodna in peščena akumulacija (sl. 3, tab. II. in sl. 12, tab. V.). Prvič v plasti H, VII., plasti H, E, III. ter plasti G, E, IV. in VI. profila: uveljaviti se je morala za nekaj časa mirnejša doba, ko akumulacija proda preneha; nastopila je doba nastajanja limonitnega (plast H) in manganskega (plast E) oprha v površnih polah proda in to bodisi v močvirju pod rušo ali pa v mirno stoječi vodi. Drugič se je to zgodilo ob prehodu akumulacije proda (plast D, IV) v peščeni sediment (plast C, IV). Na prodišču (obrežje ali dno?), mogoče tedaj za kratek čas pokritem z vegetacijo, si je takratni človek zakuril ogenj z lesom listnatega drevja. V neposrednem kontaktu s plastjo oglja in pepela je bil najden ostanek konja (*Equus* sp.) in zelo verjetno kozoroga (*Capra ibex*), v najdvojljivejšem slučaju vsekakor velike pleistocene ovce.

V heuristici ugotavljanja neveljskega časosledja se zatečem zopet k analogiji. Soergel razčlenja würmsko poledenitev v würmski prvi (W₁) glavni poledenitveni sunek, ki mu je sledil drugi, kolebajoči (W₂). Razdeli torej zadnji glacial v dva dela, prav tako v dva dela pa tudi tej poledenitvi pripadajočo mlajšo publico, v p₁ in p₂ (cit. po Pencku 1938 a).

V prvi interstadialni presledku med obema poledenitvenima würmskima sunkoma W₁ in W₂ bi se mogoče dalo uvrstiti tvorbo plasti H, VII; H, E, III; G, E, IV in G, E, VI. Götzinger (1936) je v razgaljenih plasteh publice v kraju Paundorf pri Göttweigu ugotovil dve ilovnati progji: spodnjo in zgornjo. Spodnja ustreza po Götzingerju göttweigiško-wielandsthalski poilovčeni plasti in spada v riss-würmski interglacial, zgornja, šibkejša pa pomeni presledku med W₁ in W₂. Lahko mogoče, da je tvorba plasti HE in GE naših profilov v prenešenem pomenu istodobna s to ilovnato progjo.

Pepel in oglje listnatega drevja plasti F, IV. profila ter pripadajoči ostanki pleistocenega konja in ovce, najbrž kozoroga, bi se mogoče dalo uvrstiti v prvi toplotni interval drugega, klimatično nihajočega würmskega poledenitvenega sunka.

Vsakršna kronološka uvrstitev dogodkov, spremljajočih tvorbo plasti F, IV, je na tipološko-morfološki osnovi v plasti F najdenega orodja, kakor sem poročal v poglavju »Arheološki inventar«, zaenkrat nemogoča.

Sodeč po kakovosti materiala plasti C profila VII, IV in VI je würmska visoka poledenitev že izplahnevala. Sledeča B plast puhlice bi bila mogoče potemtakem nastajala (glej poglavje o stratigrafiji!) po Bayerjevi (1927) teoriji nastajanja puhlice lahko tudi v dobi nazadujoče würmske poledenitve. Postanek je torej mogoč ali v manjšem mrzlem sunku ali pa toplejšem intervalu drugega, W₂, klimatično kolebajočega (Soergel) würmskega poledenitvenega sunka, ali pa celo v Penckovem achenskem presledku. Po Soerglovi, Penckovi in Götzingerjevi (1938) eologlacialni teoriji pa bi ostal zanjo le čas kateregakoli napredujočega ali viška doseženega šibkejšega sunka, drugega kolebajočega würmskega poledenitvenega sunka, ali pa šele v Ampferejevi (1938) »končni poledenitvi« odn. Penckovih stadijih, čeprav je Penck (1938a) mnenja, da je bühlski stadij sam precenjeval.

Ker v danem primeru osnove (material in teorija) niso dokončno proučene in nedograjene, razumljivo tudi predmetni zaključki niso trditve, nego bolj ali manj verjetne, bolj ali manj utemeljene domneve.

Zusammenfassung

Das Paläolithikum von Nevlje

Bei den Regulierungsarbeiten des Baches Nevljica (sl. 2, tab. I.) in der Nähe des Dorfes Nevlje gelegen, cca fünfzehn Minuten nordöstlich von der Stadt Kamnik (Stein, Krain), an der Südseite der Kamniške Alpe in Slowenien (Jugoslawien) stießen die Arbeiter zufällig auf fossile Knochenreste. Auf die Einladung des Gemeindeamtes der Stadt Kamnik und der Banalverwaltung der Dravska banovina in Ljubljana begann die Naturhistorische Abteilung des Nationalmuseums in Ljubljana am 16. März 1938 mit den Ausgrabungen der fossilen Tierreste.

Am 17. März 1938 nachmittags überreichte mir unser Präparator V. Herfort ein Stückchen »Steinkohle«, das er in der Nähe eines Knochens (sl. 1; 8, h) aus dem tonigen Sand der fossilienführenden Schichte (sl. 3, tab. II. u. sl. 13, tab. VI.) ausgegraben hatte. Gereinigt vom Schmutz, entpuppte sich das Stückchen »Steinkohle« als sehr gut erhaltener, aus homogenem, dunklem Silex geschlagener mikrolithischer Aurignacien-Klingenkratzer (Kos 1938 a, b). So wurde am 17. März 1938 die erste jungpaläolithische Freilandstation in Jugoslawien entdeckt.

Einen Tag später, den 18. März 1938, habe ich das geschilderte, für das jugoslawische Paläolithikum interessante Ergebnis in Ljubljana dem Erforscher der Potočka Zijalka, meinem Freunde S. Brodar mitgeteilt. Er fuhr dann mit mir nach Nevlje um die neuentdeckte paläolithische Station zu besichtigen.

Am 22. März 1938 wurde bei weiterem Freilegen des fossilienführenden Horizontes der Unterkiefer eines fossilen Elephantiden bloßgelegt (sl. 1; 5, e) und bestimmt als dem *Elephas primigenius* Blumenb. gehörend. Noch an demselben Tag wurde auch ein ganzer, fast unbeschädigter, 270 cm langer Mammut-Stoßzahn (sl. 1; 9, 10, č, d) zutage gebracht.

Am 23. März 1938 stießen wir unter feinem Quarzsand auf mehrere Feuerstellen (sl. 3, tab. II. und sl. 12, tab. V.). Sie lagen in der oberen Schichte einer Geröllschichte. Der Sand oberhalb war von Asche und Kohle nicht verunreinigt. Die Länge der ge-

samten Feuerstellen im bloßgelegten Profil betrug 4 bis 5 m. Die Mächtigkeit derselben war 1—8 cm. Es wurden größtenteils an einer Stelle dieser Feuerstellen ganze und grobzugeschlagene Feuersteinknollen und nach Form und Retusche nicht sicher bestimmbare, meistens grobe Geräte ausgehoben.

Am 29. März 1938 versuchten wir in einem Schacht (Profil IV, sl. 3, tab. II.) bis zum Grundgestein vorzudringen. Wegen des eingedrungenen Grundwassers mußten wir die Arbeiten in einer Tiefe von 4.20 (4.36) m einstellen, ohne das Ziel erreicht zu haben.

Am 30. März 1938 wurde 58 m nordöstlich vom III. Profil (sl. 2, tab. I.) im neuen Bachbett das Profil VII (sl. 3, tab. II.) erschlossen. Schon 2.1 m unter der Oberfläche stießen wir auf Grundgestein, »Grünsande« (Burdigal). Nachmittag wurden von der Banalverwaltung die Ausgrabungen in Nevlje eingestellt. Am 4. April 1938 wurden unsere Ausgrabungsarbeiten wieder aufgenommen und am 7. April 1938 wieder eingestellt.

Um die vertikale und horizontale Lage der Fossilien bestimmen zu können, wurde der ganze fossile Horizont (sl. 11, tab. V.) zunächst freigelegt. Jedes Knochenfragment erhielt seine eigene Inventarnummer, die ins »Netz« (sl. 1 und sl. 10, tab. V.) eingetragen wurde. Vor der Herausnahme der Knochenfragmente aus dem tonigen Sand wurden sie mit Seidenpapier und Jute umwickelt und mit Gipsbrei übergossen. Sieben Profile wurden während der Regulierungsarbeiten freigelegt, drei zufällig und vier absichtlich (sl. 3, tab. II.). Von allen Schichten der Profile wurden eine oder mehrere Proben genommen. Durch Schlämmanalysen wurden im Laboratorium befriedigende Resultate erzielt. Die Sieblöcher der dazu verwendeten Apparate waren von drei verschiedenen Größen. Die Proben wurden auch für mikrostratigraphische und genauere mineralogisch-petrographische Analysen an Fachleute verschickt.

Nach Blanck (1938) kam der jungpaläolithische Mensch, Träger der Aurignacien-Kultur von Nordost gegen Südwest nach Europa. Irgendwo in Niederösterreich bzw. Mähren hat sich dieser Invasionsstrom verzweigt. Der eine Ast nahm die Richtung nach dem Westen, der andere bog nach dem Süden ab. Von diesem Kulturkreise wurde eine Facies nach Bayer (1929) die Trägerin der Olshewakultur. Vermutlich benützte diese oder eine ihr kulturell nahe verwandte Facies bei ihrem Vordringen nach dem Süden auch die Kamniker-Synklinale als Invasionsrichtung, oder schon als Kommunikations-Trasse, an der am Übergang der Kamniker-Synklinale in die Oberkrainer und Ljubljanaer Ebene bei Nevlje der Freilandrastplatz der aurignacien Mammutjägersippe entdeckt war. Vorgeschichtliche Gradišča (Ringwälle) — Gegenstände, vermutlich aus der hallstätter Periode — und römische Gradišča (Burgwälle) — römische Fibeln und Münzen — mittelalterliche Befestigungen und neuzeitliche Ansiedlungen sprechen für die Kontinuität dieser Kommunikations-Trasse wie auch für die Kontinuität der Ansiedlungen entlang dieser Trasse seit dem Paläolithikum bis in die Gegenwart.

Der erstentdeckte paläolithische Freilandrastplatz in Jugoslawien befindet sich geologisch am Übergang der Kamniker-Synklinale in die Oberkrainer Tiefenebene. Den größten Teil des Schichtenmaterials der Quartärsedimente, die wir aus den Profilen der Fundstätte von Nevlje kennen, brachten meistens die Gewässer der Kamniker-Synklinale zusammen, soweit es nicht teils vielleicht auch von Winden angeschüttet wurde. Sie erodierten die Schichten der unteren und oberen Trias, des Helvet, Burdigal und des Aquitan in den den Fundplatz umgebenden und auch höher gelegenen Gegenden des Tales.

Vier Profile von Nevlje sind im vorstehenden Bericht näher besprochen worden. Die Situation am meisten aufklärend sind die Profile IV in VII und zwar weil wir im Profile IV den Schichten am tiefsten (4.20 bzw. 4.36 m) nachgegangen, im Profil VII, weil wir schon in der Tiefe von 2.1 m auf das tertiäre Grundgestein (Grünsande) gestossen waren.

Profil IV, sl. 3, tab. II

Schichte A.	45 cm.	Humus.
" B.	45 "	Löss mit organischen Resten.
" C.	35 "	Quarzsand mit spärlichen Kaliglimmerplättchen und wenig Ton.
" F.	4-8 "	Gerölle und Sand, Feuerstellen.
" D.	65 "	Gerölle und Sand, grau gefärbt.
" E.	4 "	Gerölle und Sand mit Mangan gefärbt.
" G.	12 "	Gerölle und Sand, mit Limonit gefärbt.
" D ₂ =D.	13 "	Gerölle und Sand, grau gefärbt.
" K.	40 "	Primigeniusschichte; toniger Sand mit weit auseinanderstehenden Laimenstreifen, ohne Bitumen.
" L.	15 "	Stark verlehmt, dunkelbrauner Moorton (Verlehmungszone), ohne Bitumen.
" M.	42 "	Toniger Sand mit eng aneinander folgenden Laimenstreifen, ohne Bitumen.
" N.	65 "	Sandiger Ton, ohne Laimenstreifen.
" O.	51 "	Sandiger Ton (Sandkörner gröber als in N), ohne Laimenstreifen. Je tiefer wir eingedrungen sind, desto gröber war das Material. Tiefer ist das Profil nicht erschlossen worden (Grundwasser).

Profil VII, sl. 3, tab. II

Schichte A.	35 cm.	Humus.
" B.	45 "	Löss mit organischen Resten.
" C.	80 "	Quarzsand mit spärlichen Kaliglimmerplättchen und wenig Ton.
" D.	25 "	Gerölle und Sand, grau gefärbt.
" H.	6 "	Quarzsand, mit Limonit gefärbt.
" J.	8 "	Dunkelgrüner und grauer Sand (überwiegend Quarz).
" N.	11 "	Sandiger Ton, ohne Laimenstreifen.
" P.		»Grünsande« (Burdigal), Fossilien führend. Die Schichtdicke nicht festgestellt, weil tiefer nicht erschlossen wurde.

Als Anhang zu meiner zweiten vorläufigen Mitteilung (die erste erschien im »Etnolog«, Kos 1939 a), »Der Quartärfund von Nevlje« (Kos 1939 b) schrieb die Redaktion des »Quartärs« (II, S. 150—151) folgendes: »In Ergänzung der dankenswerten Nachricht von Kos gebe ich eine mir zuvor von Brodar brieflich übermittelte Schichtenfolge der Fundstelle:« Folgt die Schichtenfolge. An der Grabungsstelle von Nevlje existierte kein Profil mit solcher Schichtenfolge, Schichtdicke usw.

Der interessanteste Schichtenkomplex MLK (sl. 3, tab. II.) wird vom Profil IV in der Richtung gegen Profil III und VII immer dünner und keilte irgendwo zwischen den Profilen III und VII aus; das Hangende (Schichte J) und Liegende (Schichte N) dieses Komplexes im Profile III treffen zusammen im Profile VII.

Reste der pleistozänen Fauna. a) Die Primigeniusschichte (Schichte K): *Elephas primigenius* Blumb. (sl. 14, tab. VI.), in primärer Lage; *Rangifer tarandus* L.; *Arvicola scherman* Shaw.; *Fruticicola hispida* L. (fossiles Alter teils noch umstritten); etwa 8 cm lange Haarstücke; Coleopteren- und Myriapodenreste aus der Primigeniusschichte sind noch nicht bestimmt. b) Die Feuerstellen (Schichte F, teils D, Profil IV.): *Equus* sp.; sehr wahrscheinlich *Capra ibex* (»außerordentliche Ähnlichkeit mit den verschiedenen großen Wildschafen des Plistozäns«). Etwa 66 m bachaufwärts, im neuen Bachbett, Profil VII, fand ich Pferdeknöchel, eingesenkt in die Schichte D, also wie die Schichten F und D des IV. Profils (Pferdezahn).

Reste der pleistozänen Flora. Schichte M: »Borkenreste«. Schichte L, verlehmt, humöser Moorton: »unbestimmte Holzreste«. Schichte K, Mammutschichte: »*Pinus silvestris*«, »Borke«, »Laubholz«, »völlig zerstörtes Laubholz«, »verkohlte Fichtennadeln«, »Same von *Cannabis sativa*«, »Fruchtknoten von *Plantago maior*, noch sehr gut erhalten«. Schichte F, Feuerstellen: »Verkohltes Laubholz«. Schichte B, Löss: Same an Umbelliferae erinnernd. Die in der Probe gefundenen Stückchen Kohle waren zu klein um sie zur Analyse gebrauchen zu können.

Archäologisches Inventar. Mammutschichte (Schichte K): mikrolithischer Aurignacien-Klingenkratzer (sl. 15, tab. VI). Die typische Aurigna-

cienretusche fehlt. Die Klinge besitzt einen Stielansatz. Sonst sind keine lithischen oder sichere knöcherne Artefakte gefunden worden.

In der oberen Kulturschicht (Schichte F): Geräte, meistens an einer Stelle der Feuerstellen festgestellt. Form und Retusche unsicher. Teils Gebrauch, teils Abrollung zeigend. Auch Feuersteinknollen und grob zugeschlagene Silexrestkörper. Bei der mineralogisch-petrographischen Analyse der Proben aus dieser Schichte sind kleinere Silex-Seitenabschläge festgestellt worden. Auffallend war an einer Stelle die ziemlich große Sammlung der Minerale, die zur Verfertigung von Steingeräten verwendet werden können. Sehr fremd erschien in diesem Milieu ein Scherbenstück, oberer Teil eines grob verfertigten Tongefäßes. Provenienz unbekannt.

Die Oberfläche der Grünsande, aufgeschlossen im Profile VII (sl. 3, tab. II.) und im alten Nevljica bett in der Nähe der Fundstätte (sl. 10, tab. V.) stellt eine sichere geologisch-chronologische Trennungsfläche dar: nach unten Tertiär, nach oben Quartär.

Für die Chronologie des Paläolithikums von Nevlje ist besonders wichtig die verlehnte Schichte L der Profile III, IV und VI (sl. 3, tab. II. und sl. 13, tab. VI.). Sie bildet die Ausgangsschichte für unsere chronologischen Vermutungen. Diese Verlehmungszone hat, im übertragenen Sinne mit einigem Vorbehalt, vielleicht als gleichzeitiges Phänomen, chronologisch ihr Analogon in der Laimenzone des jüngeren Lösses von der Wachau (Göttweig u. s. w.). Unsere Laimenzone (Schichte L) entstand wahrscheinlich im Höhepunkt des Riss-Würm-Interglazials. Ihr folgte geologisch und chronologisch die Mammutschichte mit Mammut, Renn, *Arvicola scherman* und *Fruticicola hispida*. Laubholz wurde in der Schichte L und K festgestellt. *Picea excelsa* und *Pinus silvestris* in der Schichte K; in dieser Schichte auch *Plantago maior* und *Cannabis sativa* (detaillierte Angaben neuerdings noch nicht erhalten).

Typologisch ist das Aurignacien von Nevlje nicht gleichzeitig mit dem Aurignacien der unteren Kulturstufe der Potočka Zijalka, es scheint jünger zu sein.

Nach den in der Primigeniusschicht erkennbaren klimatischen Oszillationen folgte eine längere Periode von Geröllanhäufung (IV: D₂, G, E, D, F). Zweimal (G, E und F) scheint diese Anhäufung für einige Zeit unterbrochen worden zu sein. In der Heuristik der Feststellung der Neveljschen Chronologie bediene ich mich auch in diesem Falle der Analogie. Die Limonit- und Mangan-Zonen könnten vielleicht in der ersten Klimaschwankung, zwischen der ersten und zweiten Vorstoßzeit der Würm-Vergletscherung entstanden sein. Die Feuerstellen mit Laubholz-, *Equus*-, und *Capra ibex*- bzw. pleistozänen Wildschaf-Resten könnte man vielleicht in das erste wärmere Interwall der zweiten, oszillierenden Würm-Vorstoßzeit einreihen. Diese Probleme werden klarer sein, nachdem die mikrostratigraphischen und detaillierten paläobotanischen Ergebnisse bekannt sein werden.

Uporabljena literatura

- AMPFERER, O. 1918. Ueber die Saveterrassen in Oberkrain. — *Jhb. d. k. k. Geolog. Reichsanstalt Wien*, LXVII: 405—434.
- AMPFERER, O. 1938. Über das Quartär innerhalb der Alpen. — *Verhdlgn. d. III. Internat. Quartär-Konferenz Wien 1936*, 57—63.
- ANDREE, J. 1939. Der eiszeitliche Mensch in Deutschland und seine Kulturen. — *Enke, Stuttgart*.
- BAYER, J. 1913. Die Chronologie des jüngeren Quartärs. — *Mittlgn. d. prähist. Kommiss. kais. Akad. Wien*, II, 2, 1912: 199—227.
- BAYER, J. 1927. Der Mensch im Eiszeitalter. I. — *Deuticke, Wien u. Leipzig*.
- BAYER, J. 1928. (Brodar-Bayer). Die Potočka Zijalka, eine Hochstation der Aurignac-Schwankung in den Ostalpen. — *Praehistorica I*.
- BAYER, J. 1929a. Die Grundlagen zur Universalgeschichte der Menschheit. — *Eiszeit u. Urgeschichte VI*: 1—64.
- BAYER, J. 1929b. Die Olschewakultur. — *Eiszeit u. Urgeschichte, VI*: 83—100.
- BICKER, F. K. 1939. Die Herkunft des europäischen Homo sapiens im Lichte neuer Werkzeugfunde. — *Ntmiss. XXVII*: 463—469.

- BLANC, A. C. 1938. Sulla penetrazione e diffusione in Europa ed in Italia del Paleolitico superiore in funzione della paleoclimatologia e paleogeografia glaciali. — *Quartär I*: 1—26.
- BRODAR-BAYER. 1928. Die Potočka Zijalka, eine Hochstation der Aurignac-Schwankung in den Ostalpen. — *Praehistorica I. Wien*.
- BRODAR, S. 1938. Das Paläolithikum in Jugoslawien. — *Quartär I*: 140—172. Berlin.
- FIRBAS, F. 1923. Pollenanalytische Untersuchungen einiger Moore der Ostalpen. (Das Laibacher Moor, p. 213). — *Lotos. LXXI*: 187—242.
- GAMS, H. 1938. Die bisherigen Ergebnisse der Mikrostratigraphie für die Gliederung der letzten Eiszeit und des Jungpaläolithikums in Mittel- und Nordeuropa. — *Quartär I*: 75—96. Berlin.
- GORJANOVIĆ-KRAMBERGER, K. 1901 in 1905. Der paläolithische Mensch und seine Zeitgenossen aus dem Diluvium von Krapina in Kroatien. *Mittlg. d. Anthrop. Ges. Wien, XXXI*: 164—197 in *XXXV*: 197—229.
- GORJANOVIĆ-KRAMBERGER, K. 1905—1906. Zur Altersfrage der diluvialen Lagerstätte von Krapina in Kroatien. — *Glasnik Hrvatskoga naravoslovnoga društva, Zagreb*. — *XVI*: 72—75, 377—381 in *XVII*: 110—118.
- GORJANOVIĆ-KRAMBERGER, K. 1913. Život i kultura diluvijalnoga čovjeka iz Krapine u Hrvatskoj. — *Djela Jugoslov. akad. znanosti i umjetnosti, XXIII*.
- GÖTZINGER, G. 1938. Das Quartär im österreichischen Alpenvorland. — *Verhdlg. d. III. Internat. Quartär-Konferenz Wien 1936*. 51—56.
- HAYEK, A. 1907. Die Saanntaler Alpen. — *Abh. zool. bot. Ges. Wien, IV*, 2: 1—174.
- HAYEK, A. 1927. Prodrömus Florae peninsulae Balcanicae. I. — *Verl. Repert. Fabeckstr. Berlin-Dahlem*.
- HÉGI, G. 1912. Illustrierte Flora von Mitteleuropa. III.
- HILBER, V. 1906. Ein Rengeweih aus Ober-Laibach in Krain. — *Mittlg. d. Anthrop. Gesell. in Wien, XXXVI*: 163—166.
- ILEŠIĆ, S. 1935. Terasa na Gorenjski ravnini. — *Geografski vestnik, XI*: 132—167. Ljubljana.
- JARANOFF, D. 1938. Die tektonischen Bewegungen der Balkanhalbinsel während des Quartärs. — *Verhdlgn. d. III. Internat. Quart.-Konferenz Wien 1936*. 185—185.
- JURA, A. 1938. Das Aurignacien in Polen. — *Quartär I*: 54—71. Berlin.
- KOS, F. 1931. Studien über den Artefaktcharakter der Klängen aus Höhlenbärenzähnen und der Knochendurchlochungen an den Funden aus der Potočka Zijalka und einigen anderen Höhlen. — *Prirodoslovne razprave, I*: 89—106.
- KOS, F. 1939 a. Paleolitske najdbe ob Nevljici. — *Etnolog, glasnik Etnogr. muzeja v Ljubljani, XI*: 417—419.
- KOS, F. 1939 b. Der Quartärfund von Nevlje. — *Quartär, Jahrb. f. d. Erforschung des Eiszeitalters und seiner Kulturen, II*: 150—151. Berlin.
- KÜHNEL, W. 1933. Zur Stratigraphie und Tektonik der Tertiärmulden bei Kamnik (Stein) in Krain. — *Prirodosl. razprave, II*: 61—111.
- KÜMEL, F. 1936. Der Löß des Lauerberges in Wien. — *Führer f. d. Quartär-Exkursion in Österreich*. (III. Internat. Quartär-Konferenz 1936). I: 12—19.
- LUCERNA, R. Gletscherspuren in den Steiner Alpen. — *Geographischer Jahresbericht aus Österreich, IV*: 9—74.
- MACHATSCHKE, F. 1938. Die Gliederung des Eiszeitalters in den Alpen. — *Verhandlungen d. III. Internat. Quart.-Konf. Wien 1936*: 124—127.
- MELIK, A. 1935, 1936. Slovenija. Ljubljana. I. in II.
- MENGHIN, O. 1931. Weltgeschichte der Steinzeit. *Wien*.
- MORLOT, A. 1855. Die Sage von der Kirche am See bei den Südslaven. — *Mitthlg. d. hist. Ver. f. Krain u. Diplomatarium Carniolicum, X*: 70—72.
- MÜLLNER, Rokopisna arheološka karta v Narodnem muzeju v Ljubljani.
- OBERMAIER, H. 1912. Der Mensch der Vorzeit. I. — *Allg. Verlg. Gesellsch. Berlin—München—Wien*.
- OBERMAIER, H. 1924. Aurignacien. — *Ebert, M.: Reallexikon d. Vorgeschichte, I*: 275—278.
- OBERMAIER, H. 1926. Magdalénien. — *Ebert, M.: Reallexikon d. Vorgeschichte, VII*: 335—338.
- PENCK, A. u. BRÜCKNER, E. 1909. Die Alpen im Eiszeitalter. I—III. — *Tauchnitz, Leipzig*.
- PENCK, A. 1938 a. Säugetierfauna und Paläolithikum des jüngeren Pleistozäns in Mitteleuropa. — *Abhdlg. d. Preuß. Akad. d. Wiss., Jhg. 1938, Phys.-math. Kl. Nr. 5*.

- PENCK, A. 1938b. Das Klima der Eiszeit. — *Verhdlg. d. III. Internat. Quartär-Konferenz Wien 1936.* 83—97.
- PFEIFFER, L. 1912. Die steinzeitliche Technik. — *Fischer, Jena.*
- PREMERSTEIN, A.-RUTAR, S. 1899. Römische Straßen und Befestigungen in Krain. — *K. K. Central-Comiss. z. Erforschung u. Erhaltung d. Kunst- u. Hist. Denkmale. Wien.*
- RAKOVEC, I. 1933. Coelodonta mercki Jäg. iz Dolarjeve jame pri Logatcu. — *Prirodoslovne razprave. II: 5—41.*
- RAKOVEC, I. 1935. Prispevki h geologiji Ljubljanskega polja. — *Geografski vestnik. XI: 167—185.*
- RAKOVEC, I. 1938. Mamut in njegovi predniki. — *Proteus. V: 11—18.*
- SCHMIDT, R. R. 1909. Das Aurignacien in Deutschland. *Manus. I, 1—2: 97—120.*
- SCHUMI, F. 1884 in 1887. Über den Untergang des einstigen Marktes Loibl und den Abfluß des Steiner Sees. — *Archiv f. Heimatkunde. II: 215—219.*
- SEIDL, F. 1912. Širokočelni los (*Alces latifrons*) v starejši diluvialni naplavini Ljubljanskega barja. — *Carniola. IV. Ljubljana.*
- SOERGEL, W. 1912. Das Aussterben diluvialer Säugetiere und die Jagd des diluvialen Menschen. — *Fischer, Jena.*
- SOERGEL, W. 1922. Die Jagd der Vorzeit. — *Fischer, Jena.*
- SOERGEL, W. 1938. Das Eiszeitalter. — *Fischer, Jena.*
- ŠKERLJ, B. 1937—1939. Ali je *Pithecanthropus erectus* predhodnik sedanjih hominidov? — *Etnolog, X—XI: 257—261.*
- VALVASOR, J. W. 1689. Die Ehre des Herzogthums Krain. 2. Aufl. *Krajec. 1877.*
- WEBER, M. 1928. Die Säugetiere. II. — *Fischer, Jena.*
- ZAPFE, H. 1939. Lebensspuren der eiszeitlichen Höhlenhyäne. Die urgeschichtliche Bedeutung der Lebensspuren knochenfressender Raubtiere. *Palaeobiologica. Springer, Wien. VII, 2: 111—146.*
- ZOTZ, L. F. 1937. Das alpine Paläolithikum in Jugoslavien. — *Forschung und Fortschritte. Berlin. XIII, 31: 361—362.*
- ZOTZ, L. F. 1939. Vom Urmenschen zum Gegenwartsmenschen. — *Geistige Arbeit. VI, 9: 1—2.*
- ZUPANIČ, N. 1919. Les premiers habitants des pays Yougoslaves. — *Revue Anthropologique. Paris.*
- ZUPANIČ, N. Paleolitsko ljudstvo na tlu Južnih Slovena. — *Narodna enciklopedija. III: 331—335.*

Pojasnila k tabelam

- Tab. I. Sl. 2. Stara (vijuga pod cerkvijo) in nova struga Nevljice. — Paleolitsko najdišče (»mreža«) v levem bregu nove struge. — *Ris. ing. K. Kumer.*
- Tab. II. Sl. 3. Profili III, IV, VI in VII neveljskega najdišča.
- Tab. III. Sl. 4. Terasa med Vrhpoljem in neveljsko cerkvijo, obrobajoča jugozapadni del neveljske dolinske ploščadi.
- Sl. 5. Del v sl. 4 upodobljene terase.
- Tab. IV. Sl. 6. Pogled iz bližine paleolitskega najdišča proti Kamniškim Alpam. V spodnjem delu slike je vidna severozapadna terasa nad desnim bregom (puščica) nove struge Nevljice.
- Sl. 7. Terasa desno ob cesti iz Kamnika v Nevlje.
- Sl. 8. Terasa, vidne proti zapadu iz ceste iz Kamnika v Nevlje.
- Sl. 9. »Mamutov most«. Levi mostni opornik (puščica) stoji približno v sredini paleolitskega najdišča. Zadaj na terasi znamenje.
- Tab. V. Sl. 10. Zgoraj farna neveljska cerkev, desno vas Nevlje. Pod pokopališkim zidom (puščica) globoka stara struga Nevljice. Spodaj del paleolitskega najdišča. Traserke (spodaj) in tablice (zgoraj) na severovzhodnem delu najdišča tvorijo mrežo v terenu (gl. tudi sl. 1.).
- Sl. 11. Del odkritega fosilnega horiconta. Posamezni, z glinastim peskom pokriti kostni fragmenti so zakoličeni.
- Sl. 12. Del IV. profila. (gl. sl. 3. tab. II.). Od zgoraj navzdol: humus (do prvega belega znamenja); publicca (med 1. in 2. zn.); kremenov pesek (med 2. in 3. zn.); kurišča (med 3. in 4. zn.) itd. Spodaj zakoličeni kostni fragment v mamutovi plasti.
- Tab. VI. Sl. 13. Del VI. profila. Plast L poilovčene humozne barske glinice med št. 30.3 in 31.8 poleg stoječega merila.
- Sl. 14. Spodnja čeljustnica mamuta (*Elephas primigenius* Blumb.).
- Sl. 15. Neveljski aurignacijski mikrolitični artefakt (gledan od dveh strani).

O STRATIGRAFIJI POTOČKE ZIJALKE

S. Brodar

Do odkritja paleolitske postaje Potočke zijalke (1700 m) na Olševi (1930 m) v Vzhodnih Karavankah l. 1928 ne pozna zgodovina paleolitika nobenega primera, po katerem bi se moglo sklepati, da je prodril mlajšepaleolitski človek globlje v alpsko gorovje. Tem večje je bilo presenečenje, ko se je pokazala v Potočki zijalki (pod št. 1) v tako izredni višini 1700 m izrazita aurignaška kultura, ki po svoji kakovosti in množini popolnoma izključuje vsako drugačno arheološko tolmačenje. V zvezi z ogromno populacijo jamskega medveda in v območju nekoč poledenelega ozemlja je to dejstvo še toliko bolj pomembno, ker jasno in neizprosno posega v zamotani klobčič nešteti diluvialnih kronologij, postavljenih na osnovi raznih arheoloških, paleontoloških in geoloških razlogov. Pri reševanju kronoloških problemov v bodoče Potočke zijalke ne bo smel nihče prezreti, ako noče, da se mu vsa stavba zruši. Zavedajoč se tega, obravnavam v nadaljnjem stratigrafijo Potočke zijalke v zaokroženi obliki toliko izčrpno, kolikor je potrebno in v tej obliki zaenkrat mogoče. Pogled naj bo osredotočen na celotno sliko razvoja, vse podrobnosti, ki bistveno ne predugačijo podobe, pa prepuščam kasnejši objavi, ako bodo razmere to dopustile.

Udori v jami

Ker ni bilo pri izkopavanju v Potočki zijalki nikjer doseženo skalno dno jame, ostane vprašanje, kdaj je nastala jama, in ali je pripisovati njen postanek vodnim silam ali tektonskim dogajanjem, zaenkrat še nerešeno. Jama je sedaj 115 m dolga, v sredini 40 m široka in povprečno vsaj 6 m visoka. Gre za ogromno evakuacijo, ki so jo zmogle le silno dolge dobe. Toda izpraznjeni prostor je bil prvotno še mnogo obsežnejši, ker je sedaj napolnjen z udori, ki zavzemajo mnogo večjo prostornino. Ti udori se razprostirajo v smeri osi jame od juga proti severu, od vhoda do zaključne stene.

Ako je bila jama že poprej odprta, četudi morda samo z malo odprtino, tedaj bi bilo mogoče, da je bila poseljena po ljudeh in živalih še preden se je zrušil strop. Te plasti bi morale ležati pod udornim skalovjem. Na pripravnem mestu v vhodnem delu jame tik ob zapadni steni sem poskusil kopati pod udorne skale (pod št. 2), vendar brezuspešno. Dasi je bila končno dosežena globina 10 m pod površjem, še ni bilo nobenega znaka, da bi se skalne gmote nehale in se je jamska stena še vedno vihala v širino, iz česar je mogoče sklepati, da je jamsko dno še več deset metrov globlje. Največje gmote, ki dosežajo velikost manjše hiše, leže po sredini v smeri osi, toda tudi ob zapadni in vzhodni steni so večje skale, pomešane z manjšim drobirjem. V bistvu gre

prav za prav za dva udora, od katerih zavzema prvi vhodni in drugi zadnji del jame. Vendar tako, da se gradivo obeh v sredini jame druži in tvorita oba skupaj sklenjeno celoto. Že prvotno je morala biti jama razdeljena v nižji sprednji in višji zadnji del. Zato se moramo tudi še danes povzpeti za 14 m po pobočju zadnjega udora navzgor, ako hočemo dospeti do zaključne jamske stene. Zgnetenost obeh udorov da tudi slutiti, da sta nastala oba udora istočasno in verjetno v zvezi s sproženjem mogočnih tektonskih sil. Iz kasnejših izvajanj bo sledilo, da moremo misliti na znatne tektonske dogodke, ki jih navaja na Balkanskem polotoku J a r a n o f f (1938, p. 184) iz predwürmske medledene dobe, sklicujoč se tudi na A m p f e r e r j a (1938, p. 59), ki skuša z njimi razložiti nekatere pojave v alpskem območju.

Ker se je kopal v zadnjem jamskem odseku le na enem poskusnem mestu do udora (cf. B r o d a r, 1930, p. 9, plast S), se omejim pri nadaljnjih izvajanjih glede udora kakor tudi nad njim ležečih plasti na opazovanja v vhodnem delu jame ter bom šele sklepno poskusil vzporediti plasti iz zadnjega odseka.

Glavna gmota skalovja je padla v sredino jame, vendar tako, da se je nekoliko bolj pomaknila proti zapadni steni. Na obeh straneh osrednjega grebena, ki je rahlo padal proti vhodni odprtini, je nastalo strmo pobočje proti stenam, in sicer odsekano in nato položnejše proti vzhodni steni, enakomerno viseče proti zapadni steni. Osnovna oblika te podlage je bila zato merodajna tudi za kasnejše plasti na udoru. Te so se kopičile enakomerno padajoče proti vходу in zlasti proti obema stranskima stenama. Napolnile so popolnoma vmesni prostor predvsem na zapadni strani in ga z grebenom izravnale (od 5 m pri zap. steni do 20—30 cm na grebenu). Le nekatere največje skale, n. pr. skala sredi vhoda, so še štrlele iz današnjega površja.

Videz skalovja v splošnem ne kaže posebne starosti, posamezne skale so še jako trdne, oglate in ostrih robov. Prav tak je tudi grušč med njimi. Dopusten je tedaj sklep, da to stanje ni trajalo posebno dolgo in je bil udor prav kmalu pokrit z novo plastjo, ki ga je ohranila. Tujih primesi ni bilo nobenih, ne kulturnih ne paleontoloških ostankov. Le redke kosti jamskega medveda so zašle iz zgornjih plasti v špranje med skalami. Takoj po udoru ali pa prav kmalu za njim je sledilo premakanje jamskega stropa. Na tleh je pustilo sledove v obliki nekoliko ilovnate rjavkastosivkaste sige, ki je bila mastna, koder se je naletelo na mokra mesta, a močnata na suhih med gruščem. Stvorila je na velikih skalah mastno prevleko in se ulezla v grušč, toda nikjer ni dosegla znatnejše debeline in mestoma celo popolnoma manjka. Važna se mi zdi zaradi tega, ker je zanesljivo naznanjala, kje se pričinja udor in ker je v času tvorbe te sige morala vladati v jami vsaj v poletnih mesecih temperatura nad ničlo.

Okrogli potočni pesek in glodalska plast

Nad progo rjavkastosive sige je sledilo ponekod nekaj ostrorobege grušča, a drugod prva plast okroglega potočnega peska. Ta plast je bila le nekaj centimetrov debela, med udornim skalovjem pa je segala tudi nad 1 m globoko (pod. št. 3) in je bila mestoma pomešana s sigastim blatom. Zanimiva je v

več ozirih, zlasti ker je vsebovala terciarne okamenice, ker je bila polna drobnih, predvsem glodalskih koščic in končno ob obsežni razprostranjenosti zaradi izredno velike množine neskladovitega peska.

Posamezni popolnoma okrogli kamenčki so grahove velikosti, večina je sploščeno obla in velikosti drobnega fižola. Le v redkih primerih so nekaj večji. Kamenčki so iz apnenca, ki je jami tuj, deloma bele, v večji meri pa sive ali črne barve. Mnogo manjštevlni so bili vmes kamenčki iste velikosti iz belega in črnega kremenca, ki so prav tako popolnoma oglašeni, kar kaže na dolgo pot v tekoči vodi. Večinoma pesek ni bil pomešan niti s sigo niti z ilovico in je imel podobo, kot bi bil izpran. Razumljivo je, da je bil pesek deloma pomešan z apnenčastim drobnim gruščem, zlasti med skalovjem in na meji zgornjih plasti. Presenetile pa so precej številno primešane terciarne okamenice, ki so vzbujale sum na preostanek terciarnih plasti v jami.

Okamenice je določil g. prof. I. R a k o v e c, za kar se mu tudi na tem mestu prav toplo zahvaljujem. Ugotovile so se naslednje vrste odnosno rodovi: *Turritella turris* Bast.; *Turritella Partschii* Rolle; *Terebra* (*Myurella*) cf. *basteroti* Nyst.; *Natica* sp.; *Conus* sp.; *Strombus* spec.?.; *Dentalium* cf. *badense* Partsch; *Arca* sp.; *Cardium* sp.?.; *Venus* sp.; *Pecten* sp.; krinoidni peceljček in koščki fosilnega lesa.

Toda razni razlogi ne dopuščajo tolmačenja peska kot terciarni preostanek v jami. Višina jame 1700 m, videz udora in grušča, mestoma lega na sigi oziroma na grušču, pomešanem s sigo, in omejena razprostranjenost peska, ki ga je bilo največ v sredini vhoda na najvišjem grebenu udornih skal, dočim ga je popolnoma zmanjkalo na najnižjih mestih ob obeh stranskih stenah, koder bi ga bilo največ pričakovati. Z izredno izoblenostjo peska ni v skladu dobra ohranjenost lupin in lupinastih drobcev, ki imajo razmeroma ostre robove. Izpolnitve sicer niso pogoste, toda njihova snov je jami tuja. Vse to jasno izpričuje, da leži tu pesek v drugotni legi. Mogel je biti le po človeku zanesen iz mnogo niže ležečega kraja. Nekje v dolini je moral biti v tedanjem času še ohranjen preostanek terciarnih plasti, ki nam je danes iz ožje in tudi širše okolice Olševe še neznan ali pa je bil medtem že odnesen. V ta preostanek je zarezoval potok in si tako prisvojil okamenice, ki jih je pomešane s peskom kmalu odlagal, kjer se mu je zmanjšala nosilna sila. Potemtakem je okrogli pesek prvi znak človekove navzočnosti v jami, in sicer v času, ko klimatične razmere v tej višini niso bile neugodne za človeka. Da je v tem času tudi jamski medved že zahajal v jamo in postal žrtev človeka, so pričra mali odlomki njegovih koščic in zob, ki so se našli sem in tja v pesku. Glede neobrušenih drobcev paleozojskih kamenin, ki jih je bilo tudi nekaj malega v pesku, pa moremo domnevati, da so po isti poti kot okamenice zašli v pesek ali pa jih je prinesel človek posebej z določenim namenom, kakor kasneje v višjih kulturnih plasteh. Na vprašanje, zakaj bi bil človek prinesel iz doline tolike množine peska, nimamo zanesljivega odgovora. Le glede na to plast bi bilo mogoče domnevati, da si je na ta način morda izravnaval razmetano in špranjasto udorno skalovje in drugod izboljšal spolzka sigasta tla. Toda okrogli pesek se je pojavil še večkrat pozneje v višjih plasteh in je imel torej gotovo drug pomen in namen.

Kot že rečeno, je za to plast okroglega peska značilna velika množina drobnih koščic, katerih vzorce je iz prijaznosti določil g. dr. O. Wettstein (drž. prirod. muzej, Dunaj), za kar mu gre najlepša zahvala.

V sigastem blatu pod okroglim peskom med skalami so bile ugotovljene naslednje vrste: *Mustela nivalis* Lin.; *Eptesicus serotinus* Schreb.?; *Sorex araneus* Lin. ali *alpinus* Schinz; *Microtus incertus* Silys Longch.

Iz okroglega peska, predvsem iz njegove sredine in iz spodnjega dela pa vrste: *Lynx lynx* L. (1 prstni členek); *Glis glis* Lin.; *Muscardinus avellanarius* L.; *Pitymris (subterraneus?) Silys Longch.*; *Arvicola aff. Scherman* Shaw.; *Microtus incertus* Silys Longch.; *Microtus arvalis* Pall.; *Microtus arvalis* Pall. subspec.?; *Microtus nivalis* Mart., subspec.?; *Microtus agrestis* Lin., subspec.?; *Myotis myotis* Berkh.; *Myotis*, 2 različni spec.; *Talpa europaea* Lin.; *Sorex araneus* Lin., subspec.?; *Sorex minutus* Lin.; *Sorex alpinus* Schinz; *Crocidura spec.*; Aves (razne drobne koščice); *Lacerta agilis* L.; *Rana* (verjetno *R. temporaria* L.); *Bufo* (verjetno *B. vulgaris* L.); Pisces (malo vretence).

Največ koščic pripada različnim malim glodalcem in zaradi tega upravičeno govorimo o »glodalski plasti«. Obe skupini vrst obravnavamo lahko enotno, ker ne more biti nobenega dvoma, da sta istega izvora in so koščice iz sigaste plasti le s pronicajočo vodo zašle pod pesek. Ako razmotrimo življenjske pogoje, v katerih žive navedene vrste, vidimo, da so zelo različni. Dočim si bivališče miši, krtic, rovk, netopirjev, polhov in končno tudi ptičev še za silo lahko mislimo v jami, je to za žabo, krastačo, kuščarico in ribo v tem okolju popolnoma izključeno. Edina razlaga, ki nam preostane, je le, da izvirajo vse te številne koščice od izbljuvkov sov. Današnje tako plast sem ugotovil v jami Pilanci pri Zg. Doliču, kjer so nekateri izbljuvki še prav dobro ohranjeni. Izvzeti bi bilo treba edinole risa, ki pa je zastopan le z enim prstnim členkom, zašlim v to družbo najbrž iz naslednje višje plasti. Drugo, kar nas preseneti, je to, da med vsemi navedenimi vrstami ni nobene, ki bi le količkaj kazala na ledeno dobo. Vse te vrste bi prav lahko živele in morda tudi po večini še danes žive v bližnjem okolju jame. Z našimi dosedanjimi ugotovitvami to tudi ni v nobenem nasprotju, saj smo videli, da so morale biti klimatične razmere tedaj, ko je nastala ta plast v jami, le ugodne. Res je pa, da se ta plast, ki zavzema širok obseg in je pokrita z 1,5 do 2 m debelimi kasnejšimi diluvialnimi plastmi ali pa vsaj z znatno plastjo zgornje sige, izklini na grebenu skalnega udora ter se mestoma pokaže na današnjem površju. Toda dvomljivo je, da bi mogla spraviti pronicajoča spomladna voda talečega se ledu s teh ozko omejenih mest morebitne ostanke izbljuvkov iz časa po poledenitvi tako globoko pod udorno skalovje in zlasti tako široko na vse strani pod diluvialne zgoščene plasti. V tem primeru bi se morali ostanki morebitnih takih izbljuvkov ohraniti tudi še drugod na današnjem površju ali tik pod njim, vsekakor pa vsaj v bližini mest, kjer se plast okroglega peska izklini. Zato smemo s precejšno zanesljivostjo zagovarjati mnenje, da so sove izbljuvale koščice takoj za prvim pojavom človeka v jami naravnost na okrogli pesek. Velike skale, ki so štrlele iz njega, so jim služile kot dobro pristajališče. Sodeč po ugotovljenih vrstah njihovega plena, smemo torej sklepati, da doba ni mogla biti vsaj dosti hladnejša od današnje.

Podoben primer nakopičenja koščic, ki izvirajo od sovjih izbljuvkov, imamo v štajerski jami Drachenhöhle pri Mixnitzu (W e t t s t e i n , 1931, pp. 769—789). Tudi te kažejo po svoji sestavi, da so morale vladati za časa njihove odložitve v 1000 m visoko ležeči jami precej enake klimatične razmere kot danes (o. c. p. 772). Ker so bile pokrite s plastjo, ki je vsebovala živalstvo mrzlega podnebja, sklepa W e t t s t e i n (o. c. p. 776), da so bile odložene že v zadnji medledeni dobi, iz katere je tam dokazana tudi navzočnost človeka iz stare kamene dobe. Zato naziva B a y e r (1927, p. 292) tamkajšnjo plast kot neke vrste »toplo glodalsko plast«, ki jo v arheološkem smislu pripisuje aurignacienu. Ta »topla glodalska plast« se bistveno razlikuje od glodalskih plasti, ki so bile ugotovljene v mnogih paleolitskih postajah in so s svojimi mrzlobodnimi postrušniki v neki meri označile mrzlo klimo njihovega postanka.

Kulturne plasti s številnimi ostanki jamskega medveda

Deloma poleg plasti okroglega peska, deloma nad njim se je tvorila prva ilovnata plast, ki se je odlikovala po svoji izrazito rdeči barvi in po številnih kostnih odlomkih jamskega medveda. Ilovica je bila le malo pomešana z gruščem, precej stlačena in vlažna. Kostni v njej so bile zato zelo mehke in močno preperle. Dasi ta plast ni nudila posebnih kulturnih ostankov, jo je vendar treba smatrati kot eno izmed najstarejših kulturnih plasti. Kajti tudi v njej so bile mestoma ugotovljene razprostrte proge stlačenega okroglega peska. Nadalje je vsebovala mnogo večjih in manjših odkruškov paleozojskih kamenin, ki jih ni mogel nihče drug kot le človek prinesiti v jamo iz niže ležečega silurskega ozemlja. V tem smislu si je mogoče razlagati tudi splošno razbitost medvedjih kosti. Zelo verjetno je, da je bilo mnogo rdeče ilovice zanesene s hojo iz zadnjega jamskega odseka. Ako pa bi smatrali njeno ležišče kot prvotno, bi to le kazalo na dolgotrajno tvorbo v klimatično nad vse ugodnih razmerah, ko se je zmrzal komaj mogla uveljavljati.

Obravnavani plasti je sledila spodnja kulturna plast, ki je izpričana po kamenih in koščenih artefaktih, ognjiščih, mnogoštevilnih kostnih odlomkih jamskega medveda in pogostih paleozojskih odkruških, večinoma po popolnoma preperelih črnih skrilastih ploščah. Debelina plasti je bila zelo znatna in je dosegla na nekaterih mestih tudi nad 1,5 m. Glavna sestavina je bil apnenčast grušč, ki je zelo menjaval svojo velikost. Prav drobnim gruščnatim progam so sledile izmenoma debelogrुščnate. V nekaterih progah je bil grušč popolnoma čist, v drugih zopet močno pomešan z ilovico, ki je bila v začetku bolj rdečkaste, kasneje rjavkaste barve. Grušč je bil močno ostroroben, iz česar moremo sklepati, da je zmrzal delovala jako naglo in izdatno. Posamezne proge je bilo le težko zasledovati, ker je včasih drobnejši grušč kar odrezano prešel v debelejšega. Prav tako so se izgubljale ilovnate proge. Med gruščem so se razprezale prostorno omejene, a vendar bolj ali manj razširjene proge okroglega potočnega peska s terciarnimi turritellami. Še mnogo bolj jasno kot pri prej obravnavani temeljni plasti okroglega peska se je pri teh progah pokazalo, da so delo

človeka. Značilno je, da jih na mestih, kjer so bila ognjišča, večinoma ni bilo; toda moglo se jih je ugotoviti poleg ognjišča kot njegovo nadaljevanje. Zanimivo je nadalje dejstvo, da je bil pesek v nekaterih progah na gosto pomešan z ogljenim prahom, kar se gotovo ni zgodilo brez posebnega namena, ki nam je še neznan. Artefaktov te proge niso vsebovale, ako izvzamemo edini primer tipičnega kamenega visokega praskala, ki je značilno za srednji aurignacien. Na tem mestu nas vnovič zanima vprašanje, v kake namene si je zadal človek stare kamene dobe toliko truda, da je znosil toliko peska od daleč v jamo? Važno je to vprašanje že zato, ker imamo tudi iz drugih paleolitskih postaj poročila o številnih oblih kameňčkih, ki so bili najdeni raztreseno v kulturnih plasteh. Že R. R. Schmidt (1912, p. 28) poroča iz postaje Sirgenstein o »malih okroglih kremencih, oglajenih pisanih peščencih, ki so bili pobrani iz potočnega peska in so morda bili otroška igrača«. Slične, le nekaj večje okrogle kremence (2,7—1,2 cm), ki jih je starokamenodobni človek prinesel iz riške morene renškega ledenika v 1628 m visoko švicarsko jamo Wildenmannlisloch, smatra Bächler (1933, pp. 133—134, pod. 28) za igračo. V kulturnih plasteh jame Špehovke sem ugotovil številne kremenjakove prodnike v velikosti oreha ali le malo večje. Na večjo množino okroglega peska je naletel tudi Zotz (1939, p. 38 in 104) v šlezijški jami Hellmichhöhle in se potem, ko je videl naša najdišča v Potočki zijalki in v Špehovki, pridružil (o. c. p. 38) mojemu mnenju (1938 a, p. 315), da je ta pesek verjetno v zvezi z obdelovanjem medvedjih kož, za kar bi se morda dobilo še danes etnološke primere. S tega stališča ga je treba smatrati kot del gospodarske kulture nekdanjih medvedjih lovcev. Naravnost presenetljivo obilna množina okroglega peska v Potočki zijalki nas spominja nadalje na temeljno plast kremenjakovega peska v jami Pod kalom (Pocala), o kateri poroča Battaglia (1930, pp. 26—28) in ji skuša dognati pravi izvor. Ker je bil ta pesek tam tudi v spodnjih ilovnatih paleontoloških plasteh, mislim, da ne bi bili izključeni neki odnosi do paleolitskega človeka. Različni so načini tolmačenja krovnege prodnatega ležišča v švicarski paleolitski jami Cotencher (cf. Dubois-Stehlin, 1933, pp. 17—19, Penck, 1938 b, p. 14), ki je vsebovalo številne kosti. Morda bi bilo mogoče tudi v tem primeru misliti na ohranjeno sled določenega gospodarstvenega načina medvedjega lovca.

Pri izkopavanju ni bilo mogoče neprekinjeno zasledovati vseh prog okroglega peska, jako dobro pa so služile za razlikovanje posameznih delov celotne plasti tri proge. Spodnjo temeljno sem že zgoraj podrobneje obravnaval. Srednja je bila močno pomešana z ogljenim prahom; nad njo je ležalo mestoma precej bele mehke sige. V njenem območju, in sicer tik nad njo kakor tudi pod njo, je bilo največ kulturnih najdb. Ves ta kompleks navzdol do udara lahko smatramo kot spodnji del spodnjih kulturnih plasti. Nad njim je bil kulturno borni, nekoliko bolj ilovnati srednji del spodnjih kulturnih plasti. Nato je sledil v območju zgornje proge okroglega peska zopet bolj gruščnati zgornji del spodnjih kulturnih plasti. Podrobnejša sestava in debelina teh delov se je od profila do profila zelo izpreminjala, vendar nam jo v splošnem dobro pokaže naslednji profil, izmerjen za veliko skalo pri vhodu (prim. pod. št. 4).

1. aluvialni grušč	0,02 — 0,03 m	} . . . 1,97 m
2. mehka siga	0,1 — 0,2 "	
3. zgornje kulturne plasti	1,74 "	
4. spodnje kulturne plasti:		
a) ostrorob grušč s črnkasto ilovico	0,37 "	} zg. del 0,41 "
b) črna (z g o r n j a) proga okroglega peska	0,04 "	
c) grušč, pomešan z rdečkasto ilovico	0,33 "	} sr. del 0,33 "
d) grušč v sivkasti sigi	0,15 "	
e) črnkasta ilovica v grušču	0,17 "	} sp. del 0,75 "
f) črna (s r e d n j a) proga okroglega peska	0,07 "	
g) rdečkasta gruščnato ilovnata proga z manjšo množino okroglega peska	0,05 "	
h) črna proga okroglega peska	0,06 "	
i) rdečeilovnata proga z manjšo množino okroglega peska	0,04 "	
k) rdečkasta proga okroglega peska	0,05 "	
l) grušč s sledovi okroglega peska	0,08 "	
m) sivkastordeča sigasta proga, skoro brez peska	0,03 "	
n) vinsko rdeča (s p o d n j a t e m e l j n a) proga samega okroglega peska	0,05 "	
5. debel grušč, vmes sledovi okroglega peska	0,20 "	
tenka plast sige	0,02 "	
načeto udorno skalovje	0,25 "	
Celotna globina profila		3,93 m

Na sliki št. 4 je zaporednost posameznih prog spodnjih kulturnih plasti še dokaj dobro razvidna, dočim zgornje kulturne plasti na tej sliki niso izrazite, ker so zasenčene.

Kulturno bogate so bile spodnje kulturne plasti. Kulturni ostanki so se dobro ujemali z onimi iz zadnjega jamskega odseka. Dasi ni namen te razprave podrobno proučevati artefakte, ker je bilo o tem govora že deloma na drugih mestih (prim. Brodar, 1928/29, pp. 7—8, 1929, p. 115—116, sl. 7—8, 1931 a, p. 157, sl. 7—11, 1935 a, sl. 1, 8—14, 1936/37, pp. 128—129, 1938 b, p. 156 i. d., tab. VI, VII; Brodar-Bayer, 1928, pp. 7—8, tab. I; Bayer, 1929, p. 83, tab. III), je vendar potrebno na kratko omeniti njihovo pripadnost. Kultura je v spodnjih kulturnih plasteh enotna, in sicer izrazit aurignacien, vsaj glede na tipične koščene in kamene artefakte. Že takoj, ko se pojavijo prvi nedvomni artefakti (pod črno srednjo progo okroglega peska), nastopijo med drugim poleg rezil in strgal visoka praskala, ki so značilna za srednji aurignacien. Spremljajoči netipični kamni artefakti so večinoma mousteroidni, a deloma se celo kaže solutrenski vpliv. Kaže se tudi nagnjenje k malim oblikam. Le za malenkost više se pridruži koščena kultura, večinoma v obliki šil mladeškega tipa (Lautscher T.). Edino izjemo tvori koščeno šilce s prekranim osnovnim koncem, značilno za francoski aurignacien (Brodar, 1938 b, p. 156, Z o t z, 1939, p. 88). Tik nad črno srednjo progo okroglega peska so koščeni in kamni artefakti najštevilnejši. Nato prevladujejo manjštevilna koščena šila, na kar sledi nekaj kamenih artefaktov (2 ozki rezili in zabadalce) precej naprednejšega tipa, ki jih je uvrstiti že v višji, čeprav ne v končni aurignacien (Brodar, 1938 b, p. 158). Vodilni so črteži na koščeni artefaktih, črtice, krožne in zavojite črte, ki prav

jasno izpričujejo srednji aurignacien (Brodar in H. Kühn, 1936/37, pp. 128 do 129, Brodar, 1935 a, pp. 1—25). V kompleksu spodnjih kulturnih plasti imamo dokazan srednji aurignacien in doslej v tem pogledu ni bil izražen niti najmanjši dvom. Na dnu, kjer nedvomni artefakti manjkajo, bi bilo možno misliti na spodnji aurignacien, proti zgornji meji pa, kot rečeno, na morebiten popolnoma razvit aurignacien.

Motiti nas pri tem ne sme tako imenovana protolitska kostna industrija v smislu Menghina (1931, pp. 120—127), ki je v Potočki zijalki poleg aurignaške kulture tako obilno ugotovljena. In prav tako tudi ne precej številna kultura navadnega kremenjaka, ki se družijo s tipičnimi aurignaškimi oblikami. Nasprotno pa je omembe vredna apnenčasta kroglica, ki je bila najdena med kulturnimi ostanki ob ognjišču izven plasti okroglega peska. Pokazalo se je, da gre za miocensko kolonijo mahovnjakov, verjetno Holoporella, Ceriopora (določ. O. Kühn, Dunaj). Po Wiegersonu (1928, p. 129) je šel šele aurignaški človek preko potreb vsakdanjega življenja in začel zbirati poleg drugega tudi okamenice. Glede na prejšnje navedbe je brezdvomno, da izvira tudi ta mahovnjaška kolonija iz okroglega peska. Toda gotovo je tudi, da jo je človek izbral, morda zaradi kroglaste oblike, ter zanesel k ognjišču. Potemtakem nam torej tudi ta vidik narekuje sklep na aurignaškega človeka.

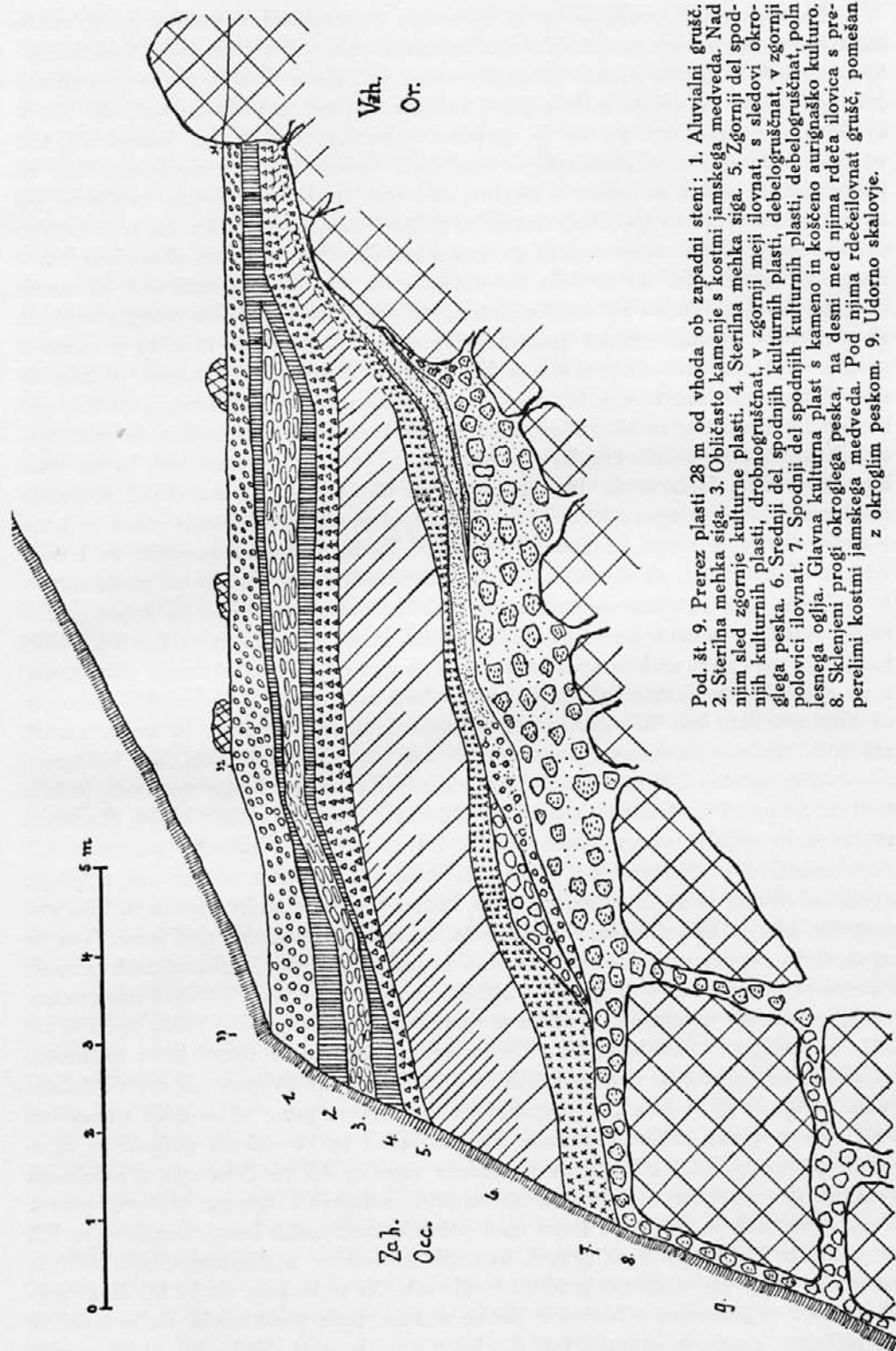
Kakor je arheološka stran kulturnih plasti neizpodbitna, tako nam bo mogoče na podlagi geoloških in paleontoloških podatkov sklepati vsaj v glavnih potezah na tedanje klimatične razmere.

Ves grušč, ki se je nabiral v teku tvorbe spodnjih kulturnih plasti v toliki množini, je ležal v prvotni legi in se je nabral le kot posledica delovanja zmrzali na jamskem stropu in stenah. Ne glede na živalske in kulturne ostanke jama torej s tega vidika ni mogla biti trajno v poledenem stanju, temveč je zimski zmrzali moralo slediti poletno odtaljenje in drobljenje stropa, ki je moralo biti včasih jačje, drugič spet slabše, a je v splošnem naglo napredovalo. Malenkostne premaknitve je gotovo utrpel grušč zaradi sesedanja, polzenja po strmih pobočju, zimskega zmrznjenja in končno zaradi hoje ljudi in živali. Tem činiteljem je treba pripisovati delne, a vendar neznatne motnje v plasteh. Zelo verjetno se mi zdi, da je mnogo ilovice vobče zašlo le zaradi hoje med grušč. Skozi rahlo nakopičene plasti grušč se je ilovica pod vplivom pronicajoče vode sesedala na manj propustni in bolj stlačeni podlagi. Zanimivo je nadalje dejstvo, da je bila srednja črna proga stlačenega okroglega peska v globini treh metrov še v visokem poletju ponekod tako zamrznjena, da so krampi odskakovali in je bilo včasih treba počakati en dan, da je odnehala. Vendar se mi ne zdi verjetno, da bi imeli v tem primeru opravka s fosilnim ledom. Posamezni kapniki, ki so bili najdeni v kulturnih progah, izvirajo najbrž iz zadnjega dela jame in so bili semkaj le zaneseni, saj si je nemogoče predstavljati istočasno tvorbo kapnikov in erozijo stropa. Toda tudi rušenje stropa je moralo začasno le prenehati, na kar kažejo vmesne sigaste proge, zlasti precej znatna, čeprav prostorno omejena, nad srednjo črno progo okroglega peska. V zvezi je moralo biti to z večjo množino padavin, misliti je treba na oceanske presledke med splošno kontinentalno klimo. Zdi se, da so se klimatične razmere polagoma slabšale, a gotovo je, da o poledenitvi ne moremo govoriti.

O tem zgovorno pričajo tudi številni ostanki lesnega oglja v ognjiščih (pod. št. 5). Saj je bilo samo v glavnem ognjišču nakopičenega do 2 m³ lesnega oglja. Določitev (E. H o f m a n n, Dunaj) je pokazala, da gre za smreko (*Picea excelsa*) in cemprin (*Pinus cembra*), katerih lesne letnice govore za vroča kratka poletja in dolge zime. Vsekakor je moral biti gozd še vsaj v precejšnji bližini jame, ker bi se sicer ne bilo kurilo v jami v tako velikem obsegu. Seveda je treba misliti tudi na to, da bi človek, ki je prinašal tolike množine težkega okroglega peska v jamo, lahko spravljal tudi les za kurjavo iz niže ležečih krajev. Vendar tudi v tem primeru še zdaleč ni možna bližina maksimalne poredenitve.

Med ostanki živalstva prevladuje jamski medved (*Ursus spelaeus* R.) v vsem obsegu spodnjih kulturnih plasti. Množina razbitih in razmetanih kosti, ki pripadajo večinoma mlajšim poedincem, je naravnost ogromna in tvori nasproti drugim tu ugotovljenim živalskim vrstam 99%. Kakor rjavi medved, je bil tudi jamski medved rastlinojdec, za kar so priče njegovi topogrbasti kočnjaki. Zaradi izredne množine kosti smemo sklepati na veliko razširjenost jamskega medveda, čigar pašniki niso bili toliko na strmih pobočju Olševe, temveč predvsem na položnem paleozojskem ozemlju pod njenimi stenami, vendar še zmerom v višini okrog 1200—1300 m. V več primerih so bile med medvedjimi kostmi ugotovljene prav tako razbite kosti volka (*Canis lupus* L.). Nekaj metatarzalnih kosti risa (*Lynx lynx* L.) je bilo najdenih tik nad temeljno plastjo okroglega peska. V območju največje razširjenosti kulturnih ostankov, in sicer tik nad srednjo črno progo okroglega peska so ležale posamezne koščice oziroma zobje alpskega svizca (*Marmota marmota* L.), kune (*Mustela* sp.), poljskega zajca (*Lepus europaeus* Ball.) in podočnjak jelena (*Cervus elaphus* L.). Nekaj više med srednjo in zgornjo progo okroglega peska je bila ugotovljena lisica (*Vulpes vulpes* L.), a v območju zgornje proge peska divja koza (*Rupicapra rupicapra* L.). V zgornji del pripadajo najbrž tudi ostanki snežne miši (*Microtus nivalis* L.), kar se pa točno ni moglo ugotoviti, ker ob jamski steni razlikovanje plasti ni bilo mogoče. Število vrst in njihovih ostankov je torej zelo skromno. Vendar v splošnem lahko trdimo, da glede na te živalske vrste ni mogla biti zgornja meja sklenjenega gozda dosti niže pod jamo. Vse te vrste bi mogle živeti še danes v neposrednem okolju jame. Delno jih je iztrebil človek v novejšem času (ris, jelen). Edino svizec bi morda kazal na vobče nekoliko hladnejše podnebje od današnjega, a tudi ta se je najbrž pred človekom umaknil v višje lege. Seveda je treba računati tudi z veliko prilagodljivostjo živalstva, ki spremembi podnebja ne sledi tako hitro kot rastlinstvo. V bistvu moramo smatrati torej dobo, v kateri so se tvorile spodnje kulturne plasti, kot toplo in ugodno.

Spodnjim kulturnim plastem je sledilo ponovno močno premakanje jamskega stropa. Posledica je bila spet tvorba mehke bele sige (prim. pod. št. 6 in profil pod. št. 9). Toda potrebno je omeniti, da se je ta siga, ki je bila v vsakem oziru popolnoma prazna, tvorila le mestoma, čeprav na široko in v precej obilni meri. Tako pri vходу v jamo o njej ni bilo še nobenega sledu. Šele v oddaljenosti nad 15 m se je nenadoma izdatno pokazala. Dopusča nam sklepati na neko spremembo klime, ki se je pokazala v povečani množini padavin.

Pod št. 9. Prerez plasti 28 m od vhoda ob zapadni steni: 1. Aluvialni grušč. 2. Sterilna mehka siga. 3. Obličasto kamenje s kostmi jamskega medveda. Nad njim sled zgornje kulturne plasti. 4. Sterilna mehka siga. 5. Zgornji del spodnjih kulturnih plasti, drobnogruščnat, v zgornji meji ilovnat, s sledovi okroglega peska. 6. Srednji del spodnjih kulturnih plasti, debelogruščnat, v zgornji polovici ilovnat. 7. Spodnji del spodnjih kulturnih plasti, debelogruščnat, poln lesnega oglja. Glavna kulturna plast s kameno in koščeno aurignasko kulturo. 8. Sklenjeni progi okroglega peska, na desni med njima rdeča ilovica s perelimi kostmi jamskega medveda. Pod njima rdečelovnat grušč, pomešan z okroglim peskom. 9. Udorno skalovje.

Brez pravega prehoda se je nad sigo nagromadila obsežna plast rahlo naloženega, debelega in nerobatega kamenja skoro brez ilovice. Med kamenjem so ostali manjši prazni prostori, nekaj več rjave ilovice pa se je nabralo pri dnu plasti. V celoti je bila plast lečaste oblike, pri vходу tudi do 1,5 m debela, v notranjosti pa se je povsem izklinila. Posamezni kamni so bili večinoma štrucaste in ploščaste oblike, toda tudi kot plošče zaobljeni. Ker za obrus tekoča voda ne pride v poštev, moramo misliti na močno kapljanje od stropa ali morebiti na počasno tvorbo in dolgo ležanje na površju ter zato izgubo ostrih robov. Toda zoper zadnje govore silno številne in dobro ohranjene kosti jamskega medveda, ki so bile po večini cele ter le v posameznih primerih deloma razbite. Tu so se našli primeri, da se je držala daljša veriga vretenc skupaj, toda vsekakor brez pripadajočih reber. Lobanja je bila še v zvezi s prvimi vretenci, katerih zadnje je bilo odbito. Podobnih primerov je bilo še več. Kulturnih ostankov v tej plasti ni bilo nobenih. Le posamezni drobci paleozojskih kamenin in skoro popolno pomanjkanje metakarpalnih in metatarsalnih kosti ter prstnih členkov je kazalo, da je bila verjetno tudi tu na delu človeška roka. Nehote se domislamo, ali ni človek morda zalezoval medveda predvsem zaradi njegove kože? Ali ni odnesel le najboljših kosov mesa in kože v dolino in so le večje kosti ostale v jami? To bi vsekakor govorilo za klimatično poslabšanje, a ob tej veliki množini medvedov še daleč ne za poledenitev.

Toda tudi ta doba je prešla. Nad oblim kamenjem je sledil zopet ostrobrat grušč, pomešan ponekod bolj drugod manj s temnorjavo ilovico. Kostje jamskega medveda so bile spet raztresene in vse razbite. Dasi razen primitivne, t. zv. protolitske kostne industrije in številnih odkruškov paleozojskih kamenin ni bilo ničesar, kar bi razodevalo tedanjo kulturno stopnjo, je treba zaradi splošnih sledov človekove navzočnosti tudi to plast smatrati kot kulturno. Nazvati jo smemo kot zgornjo kulturno plast. Razen jamskega medveda je bilo tudi tu komaj 1 % drugega živalstva. Ugotovili smo od ptičev belko (*Lagopus mutus* L.), nadalje volka (*Canis lupus* L.) in svizca (*Marmota marmota* L.). Zelo značilno je dejstvo, da nikjer ni bilo več nobenih sledov najmanjšega ognjišča. Moglo bi se torej sklepati, da kurjenje v jami najbrž sploh ni bilo več mogoče, ker je bila drevesna meja tedaj že mnogo prenizko pod jamo. Vse te ugotovitve seveda niso dovolj dokazilne za jačje poslabšanje klimatičnih razmer. Pač pa je najdba 9 zob iz zgornjih čeljusti moškatnega bika (*Ovibos moschatus*, verjetno wardi) v tem oziru nad vse značilna (R a k o v e c, 1938, pp. 253 do 263, B r o d a r, 1934 b, p. 49). Žal so se vse diluvialne plasti prav na mestu najdišča, tik pri vходу v jamo, izklinile in so bile tu le skupno pol metra debele (pod. št. 7). Zato so bile zelo nerazločne in prav za prav ni mogoče zanesljivo reči, kateri plasti zobje pripadajo. Ker so ležali le 10—15 cm globoko v diluvialni plasti (pokriti od znatne naslednje sige in 2,5 m debelega aluvialnega grušča), jih moremo s precejšno gotovostjo prištevati zgornji kulturni plasti. Vseh devet zob je ležalo na kupu med odlomki medvedjih kosti; izpuljeni so bili že tedaj iz čeljusti, a tudi drugih kostnih odlomkov moškatnega bika ni bilo nobenih. Tako jih je mogel položiti le človek. Ni potrebno, da bi bil živel moškatni bik neposredno v bližini Potočke zijalke, toda verjetno je, da je živel že na bližnjem alpskem ozemlju (cf. R a k o v e c, o. c. p. 259). Ali ni bil morda

eden med prvimi, ki je v širšem okolišu podlegel človeku? Od tod morda tolika pozornost njegovim zobem. Vsekakor je pojav moškatega bika zelo važen, ker po sedanjih naziranjih kot izrazito mrzlobodna žival jasno kaže na bližajočo se poledenitev. Do zadnjega časa je med drugimi tudi Penck smatral arktoalpinsko živalsko združbo za glacialno. Šele v zadnji razpravi (1938 b) je spremenil svoje naziranje na podlagi široko izvedene proučitve sesalcev mlajšega pleistocena. Prišel je do zaključka, da so t. zv. »mrzle« živalske vrste lahko živele tudi v zadnji medledeni dobi, ko je bila letna temperatura nekako 2° višja od sedanje (o. c. p. 19).

Tako je prišel čas, ko za degeneriranega medveda v teh višinah ni bilo več zadosti hrane in je izumrl pod vplivom raznih bolezni, katerih sledovi se poznajo tudi na kosteh iz naše jame. Zaradi zmerom nižje letne temperature je ostala jama tudi v poletnem času popolnoma zaledenela ter za človeka ni imela več nobenega pomena. Ker je zaradi trajnega ledu v jami izostalo z zmrzaljo povzročeno drobljenje stropa in sten, se na tleh ni tvorila nobena plast. Višek poledenitve in tudi kasnejši stadiji bi bili torej izraženi v jami z izostankom vsakršne nove plastne tvorbe. Sledila je namreč zopet mehka bela siga, ki pomeni trajno premakanje stropa in obilne padavine. Oceanska klima je nastopila nenadno. Kakor vse druge sige, je bila tudi ta povsem prazna. Vsako bivanje v jami je bilo zaradi močnega kapljanja nemogoče, dasi bi bilo zgolj s toplotnega stališča seveda možno. Zgornja tvorba mehke sige (gorskega mleka) pomeni v jamah že atlantsko dobo (cf. Absolon, 1933, pp. 13, 31). Tako pripada ta siga torej že aluviju.

Zadnjo sigo je pokrila zelo tenka plast aluvialnega grušča, ki ga je bilo do 20 cm le na redkih mestih v terenskih globelih. Zanimiv pa je glede relativnega časa njegovega nastajanja 4 m visok vršaj, ki se je tvoril na vzhodni strani tik pred vhodom v jamo. Več metrov je segal v notranjost jame, ležeč tu na sigi iz atlantske dobe. Na zunanji strani je bil porasel s travo. Pri izkopavanju je bil prerezan na notranji strani pod jamskim obokom tako, da je meril od vrha do atlantske sige 3 metre. Med plastmi drobnejšega in debelejšega grušča ni bilo nič manj kot sedem prog črne prsti, od katerih izpričuje vsaka daljšo dobo preraščanja z rastlinstvom. Vmes pa je še trikrat kapljala mehka siga in tvorila tenke sigaste proge.

Na temelju splošnega profila smo tako pregledali plasti po njihovi časovni zaporednosti. Že prej sem na drugih mestih objavil nekaj posameznih profilov (1930, pp. 12—14, 1931 a, pp. 155—165, 1935 a, pod. 5, 1938 b, p. 154); tu navajam izmed mnogih izmerjenih profilov prerez iz večje oddaljenosti (28 m) od jamskega vhoda (prim. pod. št. 9). Od zgornje kulturne plasti se je poznala na tem mestu le še sled, ki je pri tem merilu ni bilo mogoče vrisati. Tudi oblo kamenje se je že močno tanjšalo in se je dalje proti notranjosti jame kmalu popolnoma izklinilo. Razločna je bila tu še plast sige pod njim, a na desni strani se je že združila z zgornjo atlantsko sigo. Razmeroma tenek je bil zgornji del spodnjih kulturnih plasti, ki ga pa nismo mogli zgrešiti, ker je bilo med gruščem še zmerom natrošenega nekaj okroglega peska. Zelo mogočen je bil zlasti v sredini profila in ob zahodni jamski steni srednji del spodnjih kulturnih plasti, ki ga je sestavljal precej debel grušč, v zgornji polovici močno pomešan z jamsko

ilovico. Pod njim je bila kot začetek spodnjega dela spodnjih kulturnih plasti zelo izrazita glavna kulturna plast, polna lesnega oglja, kamenih in koščenih aurignaških artefaktov. Spodnjih sig v tem profilu ni bilo. Pod glavno kulturno plastjo se je razprostirala sklenjena plast okroglega peska, ki je ležal na desni strani profila nad ostankom rdeče ilovice, vsebujoče preperete kosti jamskega medveda. Pod tem ostankom je bila ugotovljena še ena sklenjena plast okroglega peska. Nato je sledil nekoliko rdečeilovnat grušč, ki je vseboval v sredini in na desnem pobočju posamezne okrogle kamenčke ter slonel na udornem skalovju. Zelo poučen je bil profil nekaj metrov od vhoda ob vzhodni jamski steni, koder so terenske razmere dovoljevale, da so se nakopičile izredne množine sige (pod. št. 8). Kakor splošno ob vzhodni steni, so bile tudi na tem mestu diluvialne plasti z jamskim medvedom in okroglim peskom silno skrčene (na sliki spodnja temna prog), dočim je dosegla siga tik ob vzhodni steni celó debelino do 3 metrov. Te obsežne in popolnoma sterilne plasti sige, pomešane deloma z drobnim gruščem ter ob steni z odstopajočim skalovjem, so bile trikrat prekinjene s črnimi prstenimi progami. Zgornji dve sta na sliki dobro vidni, dočim je tretja (spodnja) manj izrazita. Trikrat je bila torej tvorba sige prekinjena in trikrat se je tvoril humus, kar smatram kot važen dokaz, da se je vsa ta siga nabirala le v topli dobi po poledenitvi. Prezreti ne smemo nadalje dejstva, da se tvori mehka siga mestoma tudi še v današnjem času.

Plasti v zadnjem jamskem odseku, 115 m od vhoda, ob zaključni steni za drugim udornim skalovjem sem obravnaval že na drugem mestu (1930, pp. 5—12, 1938 b, p. 151). Poudariti je treba, da sestoje plasti tam v glavnem iz jamske ilovice, ki ji je grušč le bolj ali manj primešan. Razmerje je torej prav obratno kot v vhodnem delu. Vsa ilovica leži v globeli med pobočjem udara in zadnjo jamsko steno. Zato ni nič čudnega, če se je prav tu v tako znatni meri nabirala. Ker sem že prej omenil verjetnost, da sta oba udara nastala istočasno, je treba računati tudi z istočasnostjo plastnih tvorb nad njima. In res vidimo, da vsebuje ilovica po večini razbite kosti jamskega medveda že od nje-nega najspodnejšega dela prav do površja, koder so na mestih, ki niso bila pokrita s sigo, še štrlele iz ilovice. Ako poskusimo vzorediti plasti v zadnjem jamskem odseku z onimi v vhodnem delu, se moremo opirati pri tem le na pet povsem sterilnih sig in na plasti z zanesljivimi kulturnimi najdbami. Zgornja aluvialna siga v vhodnem delu se sklada s sigo I v ozadju jame (o. c. plast A), a zgornja kulturna plast in oblo kamenje pod njo s plastjo B, t. j. s svetlorjavo ilovico. Sigo pod oblím kamenjem je mogoče vzorediti s prazno sigo II (plast C) v ozadju. Kulturno bogate plasti D in E ter najbrž tudi rdeča ilovica F in črna prog G v ozadju jame bi se torej ujemale z zgornjim, srednjim in nekako do sige na srednji črni progí okroglega peska s spodnjim delom spodnjih kulturnih plasti pri vходу. Toda, ker so artefakti omejeni v ozadju zgolj na plasti D in E in jih v plasteh F in G, vsaj v malo obsežnem poskusnem rovu, ni bilo, dočim so bili v vhodnem delu prav ob zgornji meji spodnjega dela spodnjih kulturnih plasti najštevilnejši, je upravičena domneva, da se ujemata plasti D in B bolj z zgornjim in srednjim delom spodnjih kulturnih plasti. Zaradi klimatičnega poslabšanja se je človek umaknil od vhoda, kjer je imel pri delu obilo svetlobe, v popolnoma temni zadnji odsek jame le s tem namenom, da se zavaruje pred

mrazom. V temnem prostoru, pri slabi razsvetljavi koščeni svetilk, ki jih je napajal medvedji loj, seveda ni bilo mogoče obdelovati sileksov, kakor pri vhodu na svetlobi. Zato v plasteh D in E ni nobenega sledu obdelave kamenih artefaktov v obliki odpadkov in odkruškov, ki jih je bilo toliko pri vhodu. Že prirejeno boljše kameno orodje je prinesel s seboj, ko je prišel na medvedji lov, in ga zopet odnesel s seboj v dolino. Videli smo pa tudi, da je raba kamenega orodja navzgor pojenjavala (vsaj po ostankih sodeč) in zato ni nič čudnega, če v plasteh D in E v ozadju ni bil najden poleg številnih koščeni izdelkov niti en kamenit artefakt. Potemtakem bi se nadalje ujemala siga tik nad srednjim okroglim peskom s sigo III (plast H) v ozadju. Ostale plasti spodnjega dela spodnjih kulturnih plasti do udara pa z rdečkastimi in črnikastordečkastimi ilovnatimi plastmi I do O v ozadju. Toda v teh plasteh sta bili še ugotovljeni sigasti progí IV in V, od katerih se utegne skladati siga IV s sivkastordečo sigasto progó m (prim. spredaj navedeni profil) blizu dna spodnjih kulturnih plasti in siga V morebiti še s temeljno sigó pri vhodu.

Časovna določitev plasti

Ves kompleks, ki izpričuje življenje v jami, je po obsegu nakopičenih plasti izredno velik (prim. pod. št. 5). Imamo profile, kjer segajo kulturne plasti nad 5 metrov globoko, a imamo tudi mesta, kjer se izklinijo. Vendar moremo s precejšno zanesljivostjo računati s povprečno debelino nad dva metra. Četudi gre ta debelina nekaj gotovo na rovaš organskih ostankov ter v obilni meri prinešenega okroglega peska in čeprav je morda treba upoštevati precej naglo krušenje stropa in sten, je potrebno imeti po drugi strani v vidiku tudi obilno tvorbo jamske ilovice, ki ni s tekočo vodo zašla v jamo, temveč se je tvorila v njej. Ako vzamemo v poštev še tvorbo sigastih prog, sledi iz vsega, da je bila za tvorbo celega kompleksa potrebna zelo dolga doba.

V vsem dolgo trajajočem obdobju je bil pravi posestnik jame prav za prav le jamski medved, ki mu je jama nudila dve tretjini leta ugodno prezimovališče (prim. K o s, 1931, pp. 99—102). Številnejši bi morali biti kulturni ostanki in izrazitejše kulturne plasti, če bi bil človek stalno prebival v jami. Brezdvomno so posamezni jamski medvedi zaradi starosti poginili v jami, kar moremo sklepati iz včasih do živca izrabljenih zob. Ali glavni njihov nasprotnik je bil le človek, ki jih je zalezoval najbrž jeseni, ko so debeli prišli prezimovat v jamo (A b e l, 1931, pp. 899—901). Seveda je imel z izrabo ubitih živali vsakokrat mnogo opravka, ker jih zaradi njihove velike teže ni mogel spravljati cele v dolino. Prav gotovo se je pri takem opravilu mudil dalj časa v jami, vsaj dokler so klimatične razmere dopuščale. Kasneje pa se je podvzival in zato tudi ni zapustil več toliko sledov.

Da je morala biti doba res zelo dolga, je razvidno iz velike množine preostalih kosti. V teku osemletnega izkopavanja je bilo ugotovljenih, sodeč po številu podočnjakov, okrog 1500 poedincev jamskega medveda. Ker je doslej le del jame prekopan, lahko mirno sodimo, da je ostalo v Potočki zijalki skupno gotovo več kostnih ostankov, kot jih pripada 5000 jamskim medvedom. Po razbitih kosteh sodeč, jih je po veliki večini ubil človek. Toda ne v večjem številu

naenkrat, temveč od leta do leta in tudi v daljših presledkih zmerom le po nekaj. V vsej tej dolgi dobi je moral imeti jamski medved zadosti hrane in ves čas je morala vladati v zadnjem jamskem odseku tudi pozimi temperatura nad ničlo. Tako pridemo do zaključka, da je ta dolga doba morala biti tako topla, da o poledenitvi ne more biti govora, čeprav smemo na podlagi prejšnjih izvajanj sklepati, da je klima proti zgornji meji plasti postajala vendarle zmerom hladnejša.

Po današnjem stanju znanosti ne moremo ne iz geoloških, ne iz paleontoloških in končno niti iz arheoloških razlogov postaviti ves tako enotni in obsežni kompleks plasti iz Potočke zijalke v dobo po zadnji würmski poledenitvi. V P e n c k ovem sestavu, ki je v glavnem vendarle še zmerom merodajen, je sledil würmski poledenitvi prvotno t. zv. achenski presledek in za njim bühlski stadij z ločnico trajnega snega 900 m pod današnjo. L. 1922 pa je P e n c k, ki je uvrstil svoječasno semkaj magdalensko kulturno stopnjo, ta presledek preklical. Tako bi bilo po tem sestavu mogoče nastaviti začetek in vso tvorbo kulturnih in paleontoloških plasti naše jame šele po končanem bühlskem stadiju, v katerem je bila ločnica večnega snega nekako vrh Olševe. Toda to je izključeno že iz enostavnega razloga, ker zmanjka po bühlskem stadiju časa za razvoj tako ogromnih plastnih tvorb, kot smo jih ugotovili v naši jami. Razen tega bi bili morali zasledovati razvoj plasti iz mrzlejših klimatičnih razmer v toplejše in ne prav obratno.

Po A m p f e r e r j u (1938, pp. 60—63) je po würmski poledenitvi nastopila topla doba, ki je Alpe popolnoma oprostila ledu. Nato je šele sledila t. zv. »končna poledenitev«, ki se v bistvu krije s stadiji po P e n c k u. Ne glede na to, da je »končna poledenitev« še v proučevanju, bi stvarno pomenila, kakor je poudaril M a c h a t s c h e k (1938, p. 127), le obnovitev P e n c k ovega achenskega presledka, ki mu bühlski stadij ni sledil kot stopnja umikanja ledu, temveč kot ponovni napredujoči sunek. Kakor smo videli, so začetne plasti naše jame v zvezi z bližino gozda ali vsaj drevja. Torej bi se bil moral spodnji del plasti začeti tvoriti šele v času, ko so ledeniki würmske poledenitve po A m p f e r e r jevem tolmačenju že izginili iz Savinjskih Alp. Tako bi preostalo za celotno tvorbo plasti do bližnjega bühlskega stadija (z morenami Logarskega ledenika v Logarskem kotu, 910 m) zopet mnogo premalo časa, ako ne bi priznali toplemu presledku značaja dolge medledene dobe.

Poznoglacialna in poglacialna doba v našem primeru ne pride v poštev tudi iz razloga, ker je aurignaska kultura v izvenjamskih postajah Srednje in Vzhodne Evrope pokrita z mlajšo puhlico, ki se je tvorila zmerom izključno le za časa napredovanja (S o e r g e l) poledenitev.

V našem primeru nadalje tudi živalstvo ne dopušča stadijalnega oddelka po zadnji poledenitvi. Med prej navedenimi živalskimi vrstami najdemo le take, ki bi mogle tudi še danes živeti v območju jame. Edina izjema je moškatni bik iz zgornje kulturne plasti, ki pa je bil lahko zanesen od drugod, čeprav pri tem ni potrebno misliti na velikanske razdalje. Spoznali smo ga kot oznanjevalca bližajoče se poledenitve. Sicer se pa to prav dobro sklada z dejstvom, da je zlasti v poznem aurignacienu in še kasneje precej pogost. V tako ogromni množini v vseh plasteh pojavljajoči se jamski medved za presojo klime ni merodajen.

Očividno se je najbolje počutil v goratem ali vsaj hribovitem svetu in mu je najbrž prijalo nekoliko hladnejše podnebje. Glede na švicarska visoka nahajališča (Wildkirchli, Drachenloch i. dr.) sklepa *Battaglia* (1929, pp. 28—29), da je v toplih dobah rad prešel v gorate in gozdnate kraje z bolj mokro in zmerno klimo, in sicer vsaj v krajih, koder je bilo to mogoče. Zelo pogosto naletimo na jamskega medveda v interglacialu, a prav tako tudi v glacialu. Po *Abelu* (1914, p. 78, 1931, p. 743) je zaradi degeneracije, ki se je pojavila po izredno ugodnih življenjskih okolnostih v interglacialu, izumrl blizu viška zadnje poledenitve konec solutréna. In res ga najdemo kasneje le še v staromagdalenških plasteh (n. pr. v *Sirgensteinu*), medtem ko ga v mlajših nadomesti rjavi medved. Doba po würmski poledenitvi torej že zaradi izredne številnosti kostnih ostankov jamskega medveda, ki more biti v zvezi le z njegovo splošno razširjenostjo v tej pokrajini, ne pride na noben način v poštev.

Toda tudi arheološko-kronološko razmotrivanje nas privede do istega zaključka. Edino francoski kronološki sestav (*M. Boule* in *H. Obermaier*) uvršča aurignaško kulturno stopnjo v postglacial, toda tudi ta že v prvo še mrzlo fazo po würmski poledenitvi, ko je še v Franciji prevladovala tundra. Za Alpe, Srednjo in Vzhodno Evropo francosko časosledje ne more veljati, kar je dovolj razvidno že iz dejstva, da je tu nastala cela vrsta kronoloških sestavov (n. pr. *Kozłowski*, *Soergel*, *Wieggers*, *Bayer* i. dr.), ki postavljajo aurignacien v višek würmske poledenitve ali pa pred njo. Kot že rečeno, imamo v Potočki zijalki že v spodnjem delu celotnega kompleksa izrazito kulturo, ki se še najbolj ujema s srednjim aurignacienom, akoravno se kaže pri netipičnih artefaktih še močno vpliv mousterooidnih elementov. Kako bi bilo mogoče spraviti v sklad razmeroma ugodne življenjske pogoje, v katerih se na Olševi ta kultura pojavi (bližina drevja), že s prvo popoledenitveno fazo? Zato je v našem primeru francoski sestav neuporabljiv in smo prisiljeni, da se zatečemo k srednjeevropskim tolmačenjem.

Po odklonitvi postglaciala v Potočki zijalki bi glede na navedbe v prejšnjih izvajanjih lahko brez nadaljnjega utemeljevanja zavrnilo možnost uvrstitve kulturnih in paleontoloških plasti v dobo okrog viška (oziroma obeh viškov) zadnje poledenitve. Vendar naj kljub temu slede ugotovitve nekaterih dejstev, ki nedvoumno osvetlijo položaj naše postaje za časa viška v bližnjih Savinjskih Alpah tako očitne würmske poledenitve:

1. Jama leži v nadmorski višini 1700 m na južnem pobočju dolgega grebena Olševe, ki doseže 1930 m. Višinska razlika od dolinskega dna do jame je znatna, v Solčavi danes 1042 m, v Železni Kapli 1142 m. Tudi v končni poledenitvi ni mogla biti bistveno drugačna. Vsekakor je treba upoštevati tudi nižji morski nivo za časa maksimalne poledenitve (*Penck*, 1936, p. 224, 1938a, p. 87).

2. Na jugu naše postaje se je razprostirala nekoč obsežna ploskev poledenelega ozemlja Savinjskih Alp, od katere sta se Olševi najbolj približala Logarski in Matkov ledenik. Končna würmska morena Logarskega ledenika, pri Podbrežniku ob sklepu ledniške doline v višini okrog 700 m, je v zračni črti le 3,5 km oddaljena. Robanov ledenik je južno od Solčave zaprl pot iz Zg. Savinjske doline. Severno od Olševe se je razprostiral mogočni Dravski ledenik do Velikovca. Tako je ostala pot prosta le od vzhoda. Zaradi hude strmine se na južnem

pobočju Olševe ledeniki niso mogli ustaliti, pač pa je na severni strani nekaj manjših okrešljev. Toda gotovo so se širila pod Olševo od Sv. Duha proti Sv. Jakobu obsežna snežna polja, ki v jamah, n. pr. pod navpično zaključno steno Olševe, kjer se ta stika z bolj ali manj izravnanim paleozojskim svetom, niso nikdar skopnela.

3. Nekdanjo ločnico trajnega snega je izračunal za Savinjske Alpe L u c e r n a (1906, p. 43) v višini 1500 m. Na južni strani Olševe, kjer leži jama, si jo moremo misliti nekaj više, vendar je bila vsekakor še pod jamo in tako onemogočila vsako življenje v njej. Po P e n c k u (1938 a, pp. 83—89) je bila letna temperatura za časa poledenitve povsod enakomerno vsaj za 8° nižja od današnje in tako torej pri Potočki zijalki precej pod ničlo. Obir (2140 m), ki je v najbližji soseščini sev.-zap. od Olševe, ima po M e l i k u (1935, p. 269) srednjo letno toplino $-0,2^{\circ}$ in v juliju $8,3^{\circ}$. Potočka zijalka (1700 m) bi imela potemtakem, ako računamo $0,6^{\circ}$ kot razliko za 100 m, srednjo letno toplino $2,44^{\circ}$ in julijsko sredino $10,74^{\circ}$. Ako znižamo te vrednosti v času viška poledenitve za 8° , dobimo pri Potočki zijalki kot tedanjo srednjo letno toplino $-5,56^{\circ}$ in v juliju $2,74^{\circ}$. Na osnovi 1168 merjenj v poletnih mesecih l. 1929, 1933 in 1934 (cf. B r o d a r, 1931 b, 1934 a) ter l. 1935 sem izračunal kot povprečno toplino za meseca julij—avgust v senci pred jamo 14° C. Ta vrednost je za $3,26^{\circ}$ višja od zgoraj navedene, kar utegne biti predvsem v zvezi s tem, ker se je merilo šele ob pol osmih zjutraj in že ob pol sedmih zvečer. Razlika med zunanjo srednjo temperaturo in v vhodnem delu jame je bila v navedenem obdobju 5° , iz česar bi sledilo, da je bila v vhodnem delu jame ob višku poledenitve srednja poletna temperatura $-2,26^{\circ}$, torej je tudi prednji del jame gotovo popolnoma zaledenel. A verjetno je bil v ledu tudi zadnji, 15 m više ležeči in toplejši odsek jame. Srednja temperatura je bila v istem poletnem obdobju v ozadju jame za $1,22^{\circ}$ višja kot v vhodnem delu. Tako bi bila njena vrednost ob poledenitvi tudi tu pod ničlo, in sicer $-1,04^{\circ}$. Vsekakor pa je bila gotovo okrog ničle, četudi upoštevamo nekdanjo večjo vhodno odprtino.

4. Potočka zijalka je danes tik nad zgornjo mejo sklenjenega gozda, čeprav segajo posamezne skupine viharikov skoro do vrha Olševe. Za časa poledenitve si glede na nizko ločnico trajnega snega zgornje gozdne meje ne moremo misliti niti v dolinskem dnu. Rastlinski pas pod jamo od Sv. Duha (1250 m) do Sv. Jakoba (1073 m), ki bi edini prišel v poštev za prehrano tako mnogoštevilno v jami nastopajočega jamskega medveda, je mogel biti kvečjemu pas lišajev, ker se drugo rastlinstvo že zaradi kratke vegetacijske dobe ni moglo usidrati. Ni torej mogel nuditi zadostne prehrane.

Iz navedenega sledi, da je vsaka poselitev Potočke zijalke, tudi sezonska, v višku poledenitve bila izključena tako za ljudi kakor za živali.

Ostane tedaj vprašanje, kdaj pred zadnjim viškom poledenitve bi se življenje lahko razvijalo v naši jami? Možno je razmotrivanje v dveh smereh. Odločiti se moramo ali za interstadialno dobo med würmskima poledenitvama I in II, ali dati prednost končni fazi zadnje medledene dobe, t. j. riss-würmskemu interglacialu.

Puhlico, ki je močno razširjena v širšem obrobju Alp, so nanašali vetrovi, kakor sem že prej omenil, za časa vsakokratne napredujoče poledenitve, ver-

jetno prav do njenega viška. V naslednji topli dobi je nato preperevala in jo je vselej pokrila bolj ali manj obsežen ilovnat, včasih tudi humozen pas. Po Bayerju se je tvorila publica (1927, pp. 342, 350) ne samo za časa napredujoče, temveč tudi nazadujoče poledenitve. Za nas je važna publica, ki se je tvorila v mlajši diluvialni stopnji. Kajti ta je prekinjena z znatnim ilovnatim pasom, ki ga je Bayer nazval göttweigski ilovnati pas. Ujemal naj bi se z rixdorfskim horizontom. V smislu biglacialne teorije je Bayer (1927) tolmačil ta ilovnati pas kot toplodobni presledek v teku zadnje poledenitve med t. zv. moustierskim, t. j. riškim in solutréenskim, t. j. würmskim viškom. Glede na običajni Pencckov sestav je bistvena razlika v tem, da smatra Bayer riss-würmski interglacial kot znatno krajši interstadial, ki ga je nazval aurignaški presledek. Nad göttweigskim ilovnatim pasom so ležala v Nižji Avstriji in na Moravskem bogata najdišča aurignaške kulture (n. pr. Willendorf), spremljana od mrzlobodnih sesalcev, ki so po prejšnjem riškem sunku še vztrajali preko toplega presledka. V spodnjem delu najmlajše publike nad ilovnatim pasom pa je zlasti pogost zgornji dobro razviti aurignacien, ki se približuje drugemu, t. j. würmskemu sunku zadnje poledenitve. Bayer je uvrstil kulturo iz Potočke zijalke glede na svojo teorijo in predvsem na podlagi najdenih koščenih artefaktov, kajti kamene industrije je bilo tedaj le še prav malo odkrite, v t. zv. aurignaški presledek (Bayer, 1928, pp. 11—12, 1929, p. 95). To mnenje sem po Bayerju navajal tudi jaz in ga vzdržujem še vedno v tem smislu, da je tvorba kulturnih plasti Potočke zijalke vsaj v spodnjem delu istodobna z göttweigskim ilovnatim pasom. Seveda če ostanemo pri sestavu več poledenitev in zlasti če pripisujemo temu presledku dolgo dobo trajanja ter toplotnost vsaj približno tako kot je današnja, potem aurignaški presledek ni nič drugega kot Pencckov riss-würmski interglacial (II. sev. nemški interglacial). Zdi se, da ga tudi Götzinger (1935), ki se v ostalem precej strinja z Bayerjevimi opazovanjem, tolmači v istem smislu. Glede na to stališče pa je jasno, da v Potočki zijalki ni misliti na optimum interglaciala, temveč kvečjemu na njegovo pozno fazo, ko se je že pričevala nova zadnja poledenitev (Brodar, 1938 b, pp. 158—159, 171).

Na podlagi proučevanj v Italiji zaključuje tudi Blanc (1938, p. 19), da segajo početki mlajšega paleolitika še v zadnji interglacial. Po njegovem mnenju se je širil na vzhodni strani Italije grimaldien (zgornji aurignacien) od severa proti jugu že v prvi fazi zadnjega glaciala. Toda že pred njim je šel tudi val srednjega aurignaciena iz moravsko-nižjeavstrijskega središča preko naših krajev in kraških visokih planot v Italijo. Upravičeno se smemo torej tudi s tega vidika ozirati na možnost, da se je tvorba kulturnih plasti v Potočki zijalki začela konec dolgo trajajočega interglaciala, a se završila seveda še precej pred viškom zadnjega glaciala.

Razgledati pa si je treba še drugo možnost, namreč po prvem sunku würmske poledenitve (I) sledeči presledek do začetka visokoglacialnega glavnega würmskega sunka (II). Dočim naj bi se skladal s prvim sunkom mrzli moustérien, bi v sledeči presledek spadala aurignacien. Vso to dobo označuje Gams (1938, p. 77) na podlagi mikrostratigrafičnih izsledkov kot zgodnji glacial. Inter-glacialno dobo odklanja Gams za aurignacien že zaradi spremljajočih mrzlo-

dobnih sesalcev. V presledku, sodi G a m s (o. c. p. 79), so vladale pač podobne letne temperature kot danes, toda znatno nižje kot v interglacialu. Dovoljeno je torej vrednotenje te tople dobe v interstadialnem ali interglacialnem smislu, vendar je vsekakor mlajša od eemiena, ki ga smatra G a m s kot zadnji interglacial. Na tej osnovi bi bilo mogoče kulturne plasti Potočke zijalke z nekimi omejitvami spraviti v sklad z omenjenim presledkom. Če drugega ne, mu je treba glede na naše ugotovitve prisoditi vsaj dolgo trajanje in ne dosti nižjih letnih temperatur od današnjih. Seveda je potem le stvar okusa, ali govorimo o interstadialu ali interglacialu.

Do zaključka dvodelnosti zadnje poledenitve so prišli tudi poljski geologi (S z a f e r, J a r o ņ, P o l a n s k i, L e n c e w i c z), kakor poroča J u r a (1938, pp. 55—57), zaslužni proučevatelj poljskega aurignaciena. Zadnje poledenitev na Poljskem označujeta mlajši publici I in II, ki ju loči tudi tam ilovnati pas, skladajoč se z interstadialom. V publici I je J u r a (o. c. p. 63) pri Krakovu (Zwierzyniec) ugotovil bogat moustérien, v ilovnatem pasu tipičen srednji aurignacien in mnogo više v publici II mlajši aurignacien. Po mnenju J u r e (o. c. p. 72) pripada tudi primitivni aurignacien, ki ga je na Moravskem ugotovil A b s o l o n in je razširjen tudi pri nas (Njivice, Mornova zijalka, Špehovka), dočim je na Poljskem doslej še neznan, še interstadialu ter bi torej moral ležati v ilovnatem pasu. Od primitivnega do srednjega aurignaciena pa leži dolgotrajna pot razvoja, kar bi označevalo seveda tudi dolgodobnost interstadiala in glede na stratigrafske ugotovitve v Potočki zijalki obenem njegovo visoko toplotnost.

Dokler ne bo dokončno rešeno zgolj geološko vprašanje razčlenjenosti zadnje poledenitve in dokler ne bodo točno določeni interstadiali glede trajanja in toplotnega stanja, toliko časa pač ne bo mogoče z vso zanesljivostjo uvrstiti kulturnih plasti Potočke zijalke niti v interstadial niti v interglacial. Po vsem navedenem pa se zdi mnogo bolj upravičeno, če jih prisodimo na podlagi dejanskega stanja dobi, ki je imela v znatno večji meri značaj interglaciala kot interstadiala. Zdi se, da morejo vprav ugotovitve v Potočki zijalki dobro služiti pri nadaljnjem razreševanju tega zamotanega problema, kajti preko dejstev ne more iti nobena teorija.

Proti svojemu prvotnemu naziranju se je za že interglacialni začetek aurignaciena odločil tudi Z o t z (1937 b in 1939, p. 110), ko si je na mestu ogledal stratigrafske razmere Potočke zijalke in drugih naših paleolitskih postaj. »Sprijazniti se je treba z mislijo, da spada alpski paleolitik Jugoslavije kljub aurignaškemu značaju še v riss-würmski interglacial« (1937).

Odnosi Potočke zijalke do drugih visokoalpskih postaj in do postaj »alpskega paleolitika« v širšem smislu

Za naše nadaljnje razmotrivanje bo le koristno, če si kratko predočimo stratigrafijo nekaterih izrazito višinskih in tudi nekaterih sicer dolinskih, a vendar bližnjih paleolitskih postaj. Med redkimi visoko ležečimi in izključno le alpskimi postajami stare kamene dobe zavzema Potočka zijalka glede na višino 1700 m drugo mesto. Prekaša jo v Zahodnih Alpah edinole švicarska

postaja Drachenloch (2445 m) nad Vättisom, a močno približata se ji švicarski postaji Wildenmannlisloch (1628 m) in Wildkirchli (1500 m). Iz Vzhodnih Alp poznamo pač visoko ležeča najdišča kosti jamskega medveda (Schreiberwandhöhle na Dachsteinu, 2200 m, Warscheneck, Totengebirge, okrog 2000 m), vendar štajerska paleolitska postaja Drachenhöhle pri Mixnitzu (okrog 1000 m) globoko zaostaja za Potočko zijalko. Kakor je odkritje postaje Wildkirchli l. 1904 pomenilo preobrat v proučevanju stare kamene dobe, saj dotlej takih postaj v višini nad 600 m sploh niso iskali, tako je odkritje aurignaške kulture na Olševi l. 1928 nov mejnik, ki je nujno sprožil celo vrsto časovnoslednih vprašanj.

Stratigrafija Wildenmannlisoča, ki se glede višine najbolj približa naši postaji, je zelo enostavna (B ä c h l e r, 1933, pp. 106—111 in 169—170). Aluvialni plasti I je sledila popolnoma sterilna plast sigē II in pod to ilovnata, mnogoštevilne ostanke jamskega medveda in kulture vsebujoča plast III, ki jo je zaključila zopet popolnoma sterilna plast sigē IV, odložena na skalnem jamskem dnu. V plasti III, ki jo smatra B ä c h l e r za interglacialno, je bilo 99% jamskega medveda, le redki pa so bili ostanki jamskega leva, divje koze, alpskega svizca, planinskega zajca, volka, lisice, hermelina in jelena. V tej plasti so bile ugotovljene tudi koščice miši, rovk, krtic in ptičev, ki še niso določeni (o. c. p. 122). Ako izvzamemo jamskega leva, vidimo, da gre tu v bistvu za iste s to višino se ujemajoče toplodobne živalske vrste kot v Potočki zijalki. Isti plasti pripadata tudi primitivna kremenjakova kultura in t. zv. protolitska kostna industrija, ki smo jih ugotovili tudi v naši jami. Ako upoštevamo iz te plasti še okrogle kremenjakove kamenčke, nadalje nekatere okolnosti, ki jih tu ne moremo širše obravnavati, in če se ne oziramo na naprednejšo aurignaško kulturo Potočke zijalke, imamo tu do skrajnosti isto stratigrafsko sliko, kot smo jo ugotovili v naši jami.

Enake so stratigrafske razmere v Drachenlochu nad Vättisom. Kulturne plasti (od spodaj navzgor: svetlorjava do nekoliko rdečkastorjava ilovica, svetlordečkasta do rdečerjava in rdečerjava do temnordeča ilovica) so ležale med dvema sigama (B ä c h l e r, 1921, pp. 74—81). Vsebovale so do 99% jamskega medveda, redke ostanke bližnjegozdnega živalstva kot v Wildenmannlisoču, t. zv. protolitsko kostno industrijo in namesto kvarcitov le primitivne kamene artefakte iz apnenca. Primerjajoč B ä c h l e r j e v e podrobne podatke, mora postati vsakomur jasno, da gre za isti gospodarski način kot v Potočki zijalki, le naprednejše aurignaške kulture tu ni.

Obe navedeni postaji, kakor tudi Wildkirchli, pripadajo po B ä c h l e r j u (1921, pp. 132—135, 1933, pp. 169—170) riss-würmskemu interglacialu, ker more priti po njegovem mnenju pri teh višinah le ta v poštev. Sigi nad in pod kulturnimi plastmi pa smatra B ä c h l e r za tvorbi zadnje würmske odnosno predzadnje riške poledenitve, ko se je začel taliti nad jamami obilno nakopičeni sneg (1933, p. 170). Primitivno kulturo je označil prvotno kot pramoustérien, kasneje pa jo je nazval kot posebno facies »alpski paleolitik«. Vse švicarske visokoalpske postaje je uvrstil B a y e r, ki primitivne kostne industrije sploh ni priznaval (1930), le zaradi pomanjkanja vsakega naprednejšega košččenega tipa v svojo edino veliko medledeno dobo (po P e n c k u v mindel-riški interglacial) ter to kulturo nazval Wildkirchlien (1929). Pomaknil jih je torej v bistvu

za eno medledeno dobo nazaj. Dopustil pa je vendar še tudi možnost, da so istočasne s Potočko zijalko ter prepustil to vprašanje bodočnosti. Sedaj ko so stratigrafske razmere v Potočki zijalki mnogo bolj pojasnjene, kot tedaj v začetku izkopavanj, mislim, da moremo upravičeno zagovarjati domnevo, da pripadajo vse te postaje isti dolgo trajajoči topli dobi, in sicer prav glede na švicarski Drachenloch mnogo verjetneje zadnjemu interglacialu kot interstadialu. Dasi sličijo netipični kameni artefakti teh postaj, vsaj po slikah sodeč, v znatni meri praaurignaškim artefaktom naših postaj Špehovke, Mornove zijalke, Njivic (prim. B r o d a r , 1935 b, pp. 24 in 29, 1938 b, pp. 160—165) in deloma tudi Potočke zijalke, nočem za enkrat razpravljati o možnosti obstoja primitivnega kremenjakovega aurignaciena tudi v švicarskih visokih postajah. Saj je prav možno, da so vendarle pod vplivom starejše zahodne kulture, ki je od vzhoda prihajajoči aurignaški val še ni dosegel, dočim je že zadel na južno obrobje Vzhodnih Alp. Po drugi strani pa jim lahko priznamo, da zavzemajo v interglacialu časovno nekoliko starejšo stopnjo, ker se je življenje v teh postajah že glede na skalni udor v Potočki zijalki lahko že prej pričelo in se zlasti v najvišji postaji Drachenloch gotovo tudi prej zaključilo. Posredno pa bi višina Drachenlocha kazala, da je vsaka misel na interstadial tudi za Potočko zijalko skoro izključena.

Ker leži postaja Drachenhöhle pri Mixnitzu na robu Vzhodnih Alp, dasi 700 m niže od Potočke zijalke, je primerjava vsekakor zelo poučna (K y r l e , 1931, pp. 804—862). Na naplavljenem pesku kot podlagi in nad plastmi jamske ilovice, ki so že vsebovale kosti jamskega medveda, so ležale glavna kulturna, vmesna in zgornja kulturna plast, naslonjene na skalovje velikega udara in pokrite s tenko progo listaste sige in nato zopet z jamsko ilovico, vsebujočo kostne ostanke jamskega medveda. K y r l e (o. c. p. 848) je sklepal na osnovi tudi tu redkih, bližino gozda razodevajočih drugih živalskih vrst, ostankov toplodobnega rastlinstva in glede na sestavo v listasti sigi se nahajajočih preostankov sovjih izbljuvkov, da so se tvorile kulturne plasti še v nekoliko milejši dobi, kot je današnja. Po njegovem mnenju pomeni listasta siga premakanje stropa in začetno poslabšanje klime, plast nad njo, v kateri se je jamskemu medvedu pridružil še rosomah, pa se bliža višku poledenitve. Kulturne plasti so se torej tvorile v smislu P e n c k o v e g a sestava že v risswümskem interglacialu. Kakor v Potočki zijalki, se je pokazal tudi tu jasno razvoj iz toplejših klimatičnih razmer v hladnejše. Kultura v vseh omenjenih kulturnih plasteh je enotna, v glavnem protolitska kostna in kremenjakova industrija. K y r l e jo je zato uvrstil v t. zv. alpski paleolitik, ki se je po optimum interglaciala že umikal v nižje lege (o. c. p. 858), predstavljajoč tu acheulski ekvivalent. Po tolmačenju K y r l e j a , ki je dodelil Potočko zijalko še v Vättis stopnjo (v optimum interglaciala, o. c. p. 857), bi bila potemtakem postaja Drachenhöhle mlajša od Potočke zijalke. V resnici pa sta obe istodobni in morda Drachenhöhle celo za spoznanje starejša. K y r l e je poznal samo prve izsledke iz Potočke zijalke in bil pod vplivom naziranja o primitivni protolitski kostni in kamni kulturi in »alpskega paleolitika«. Tako je najdbe redkih naprednejših koščenih šil iz kulturne plasti opravičil z izgovorom, da niso časovno občutljiv tip (o. c. p. 842), ozko rezilo iz kresilnika iz vmesne plasti pa si je razlagal tako,

da je padlo poznoneolitskemu človeku skozi špranjo, ki je nastala v ilovici zaradi suše, in le zašlo v paleolitski inventar (o. c. p. 842). Toda ker imamo v Potočki zijalki iste tipe, ki jih spremljajoča industrija točno označuje kot aurignaske, je brezdvomno, da gre tudi v Drachenhöhle za kulturo toplo-dobnega aurignaciena, kar je že prvotno zagovarjal Bayer (o. c. p. 842 in Bayer, 1929, p. 90).

Švicarskim visoko ležečim postajam je sledilo v nižjem alpskem in predalpskem ozemlju odkritje mnogih paleolitskih postaj, ki so jih razni avtorji prištevali zaradi obilice jamskega medveda in številne primitivne koščene in kamene industrije v krogu »alpskega paleolitika«. Tako je v Južni Nemčiji Hörmann (1923) odkril posebno facies kulture medvedjih lovcev, ki je dobila ime Veldenien, Absolon (1932, 1933, p. 13) na Moravskem v jami Šipka t. zv. Šipkien, Franz (1936) slično kulturo na Češkem, Zottz (1937 a, 1939) v Šleziji in Battaglia (1932) na Krasu ter v Apuanskih Alpah. Hörmann je opisal celo vrsto tipov primitivne kostne industrije, ki jo je Absolon (1932, pp. 10—12) še bolj izpopolnil. Nasprotno pa danes lahko smatramo za dognano, da v večini primerov ne gre za nameravane artefakte (prim. Kos, 1931, Mühlhofer, 1935), temveč za deloma naravne tvorbe deloma odlomke, ki jih je rabil človek le od slučaja do slučaja (prim. Brodar, 1935 b, p. 19). Zato celo avtorji, ki so sami zagovarjali primitivno kostno industrijo, preključujejo odnosno omejujejo svoje prvotno mnenje (Franz, 1936, p. 14, 1938, pp. 1—11, Zottz, 1937 b). Vsak oglajen kostni odlomek še ni artefakt, toda vmes so gotovo rabljeni odlomki, ki imajo zaradi zmerom enakega načina raztelesenja živali bolj ali manj stalno obliko. Važnejše pa je dejstvo, da raba kostnih odlomkov ni omejena samo na protolitik, temveč jo najdemo tudi v miolitiku, kakor se je pokazalo v Potočki zijalki (prim. Zottz, 1939, p. 97), v Mornovi zijalki (še neobjavljeno) in drugod. Le pojem protolitske kostne industrije je povzročil, da so se pripisovale mnoge tovrstne postaje starejšemu paleolitiku, čeprav marsikatera gotovo ni nič drugega kot praurignacien. Prav tako se je zamenjavala tudi netipična kamena kultura takih postaj s prado moustérienom, dasi je praurignaska ali celo kasnejša aurignaska (prim. Brodar, 1935 b, p. 29). Značilno je, da se prištevajo te postaje večinoma prehodu iz interglaciala v würmski glacial, kar ni v nasprotju z našimi izkustvi iz Potočke zijalke, temveč jih naravnost podpira. Že v začetni würmski glacial je uvrstil tovrstno kulturo Battaglia, ki predlaga zanjo naziv alpski moustérien (1932, p. 104). Toda ker je v Potočki zijalki ugotovljen tipičen srednji aurignacien, dandanes za alpske paleolitske kulture ni več na mestu niti označba alpski paleolitik v Bächler-Menghinovem smislu niti alpski moustérien. Seveda ostane potem še zmerom nerešeno vprašanje, kam uvrstiti mrzli moustérien, če spada že dober del aurignaciena še v interglacial? Prav zanimivo in spretno je skušal odgovoriti na to Zottz (1939, p. 110), ki je postavil začetek moustériena in aurignaciena že v interglacial kot dve vzporedni kulturni veji, ki vplivata medsebojno druga na drugo in sežeta obe v zadnji glacial. Njegov shematičen prikaz lepo kaže preplet obeh gospodarskih krogov medvedjega in mamutovega lovca. Tako bi bila pojasnjena tudi delna sočasnost neandertalca in fosilnega človeka, ki se danes zmerom bolj poudarja (prim.

Jura, 1938, p. 56); saj je kot žrtev novega aurignaškega rodu podlegel morda tudi krapinski človek (prim. Šk erlj, 1939, pp. 113—114). V tem smislu bi se moglo teoretično načeti tudi vprašanje, ali poznouostérienski neandertalec iz Subalyuka (Mussolinijeva jama) na Ogrskem ni prišel v stik s fosilnim praurignaškim človekom (prim. Mottl, 1938, pp. 248—250, Kadić, 1934, pp. 54—56)?

Zelo hvaležno bi bilo podrobno primerjanje s stratigrafskimi razmerami v drugih naših paleolitskih postajah, in sicer v srednjevišinskih: Lokve (864 m), Špehovka (580 m), Mornova zijalka (520 m) ter v nižjih: Vindija (300 m), Njivice (245 m), Krapina (220 m). Toda ker bi bil prekoračen naslov te razprave, a tudi, ker lesno oglje in nekateri kostni odlomki iz Mornove zijalke, Špehovke in Vindije še niso določeni, se omejim le na nekatere splošne pripombe. Navedene izključno jamske postaje leže v pokrajinsko zaključenem ozemlju, in sicer v predalpskem svetu (Mornova zijalka, Špehovka in Njivice), na prehodu v panonsko nižino (Krapina in Vindija) ter na severu Dinarskega sistema (Lokve). Na jugozapad imajo zvezo s kraškim paleolitikom (Pod kalom), na severovzhod sežejo odnosi preko štajerskih postaj (Drachenhöhle in Badelhöhle) in nižje-avstrijskega paleolitskega središča na Moravsko, v Šlezijo in na Poljsko. Dasi znaša višinska razlika med Potočko zijalko in najnižjo postajo celih 1480 m, je vendar paleontološka enotnost izrazita že po samem dejstvu, da prevladuje povsod z ogromno večino jamski medved, ki je tudi sicer po tem ozemlju izredno močno razširjen (prim. Brodar, 1938 b, pp. 165—168). Novo najdišče številnih kosti jamskega medveda sem ugotovil poleti l. 1938 še v Ajdovski jami pri Nemški vasi (okr. Krško), in sicer v višini okrog 250 m. Zaradi številnosti kostnih ostankov jamskega medveda je mogoče misliti tudi na enotnost dobe, ki jo je označil že Lartet kot »Epoque du Grand Ours«, a Mortillet uvrstil v svojem kronološkem sestavu kot moustérien na višek zadnje poledenitve. Toda Potočka zijalka izključuje prav tako kot visoke švicarske postaje vsako poledenitev ter naravnost dokazuje vmesno toplejšo dobo. Ker v vseh naših postajah ne gre za neznatne odkladnine, vsebuječe kostne ostanke jamskega medveda, temveč povsod za velike komplekse, ki nimajo po obsegu nobenega tekmeča v drugovrstnih plasteh, je enotnost tvorne dobe več kot verjetna. Ako upoštevamo še veliko višinsko razliko med postajami, tedaj si moramo misliti dolgo toplo dobo le še podaljšano. Ko je bilo v višini že vsako življenje naravnost nemogoče, se je v nižinskih postajah še dolgo nadaljevalo. Taki razlogi seveda ne upravičujejo pojma interstadiala, temveč je možno misliti le na interglacial. To dobo naziva tvorec glacialne teorije v Alpah A. Penck (1938 b, p. 63) zaradi »medvedje poplave« uršian ter jo smatra na osnovi fiziogeografskih zaključkov za riss-würmski interglacial, ki ga razdeli v starejši del z oceansko klimo in v mlajši del s kontinentalno klimo (o. c. p. 35).

Prej navedeni arheološki, a tudi geološki nagibi so merodajni, če uvrstimo Potočko zijalko v mlajši kontinentalni del, dočim bi na podlagi arheoloških in paleontoloških razlogov (Rhinoceros Mercki) pripadala Krapina (gl. Gorjanović, 1901, 1905) in najbrž tudi Vindija (gl. Vuković, 1925—1935) v svojih spodnjih plasteh še na prelom med oceansko in kontinentalno fazo. Gotovo je, da imamo v višjih plasteh Vindije že pra- in tudi razviti aurignacien.

Na drugem mestu sem tudi že izrazil domnevo, da gre v zgornjem oddelku krapinskih plasti, ki so zelo verjetno kontinentalna tvorba, morda za primitivni aurignacien (1938 b, p. 148). Slednjega imamo v Njivicah in delno pomešanega z razvitim v Mornovi zijalki ter v Špehovki, kjer se je pokazal v zgornjem delu tudi pozni aurignacien. Pótemtakem je verjetno, da so bile paleolitske družine naseljene spočetka le v najnižjih predelih, ki meje že na ravnino, a so prodrle šele kasneje zmerom više. Toda, ali si je mogoče predstavljati, da bi ljudstvo, vajeno ugodnega podnebja, sililo v gorsko pokrajino, kjer so postajale zaradi nastopajoče kontinentalne klime življenjske razmere zmerom bolj težavne. Le nov rod je mogel biti zmožen tega. To je mogel biti le val praurignacijska, ki je prihajajoč od severovzhoda iz že prej mnogo bolj kontinentalnih pokrajin zasedel že takoj spočetka nižjo gorsko pokrajino in se povzpel v svoji mladostni sili na lovskih pohodih tudi više do drevesne meje in kasneje kljub vedno neugodnejšim razmeram še čez njo. Šele sledeči bližajoči se poledenitvi se je moral tudi ta rod umakniti proti jugu.

LITERATURA

- Abel, O., 1914, Die vorzeitlichen Säugetiere. Jena.
- Abel, O., 1931, Das Lebensbild der Tierwelt. Abel-Kyrle, Die Drachenhöhle bei Mixnitz. Wien.
- Absolon, K., 1932, O prave podstatě palaeolithických industrií ze Šipky a Čertovy díry na Moravě. Anthropologie X. Praha.
- Absolon, K., 1933, Bericht d. čechoslow. Subkom. d. »The internat. Comm. for the Study of the fossil Man«. Brno.
- Ampferer, O., 1938, Über das Quartär innerhalb der Alpen. Verhdlgn. d. III. Internat. Quart.-Konferenz Wien 1936. Wien.
- Battaglia, R., 1929, La Hyaena crocuta spel. delle Grotte di Postumia. Le grotte d'Italia. Milano.
- Battaglia, R., 1930, Notizie sulla stratigrafia del deposito quaternario della Caverna Pocala di Aurisina. Le grotte d'Italia. A. VIII.
- Battaglia, R., 1932, Note su alcune industrie paleolitiche della cerchia alpina e delle alpi apuane. Atti dell'Accad. Veneto-Trentino-Istriana XXII.
- Bayer, J., 1927, Der Mensch im Eiszeitalter. Leipzig-Wien.
- Bayer, J., 1929 a, Wildkirchlikultur. Eiszeit VI. Leipzig.
- Bayer, J., 1929 b, Die Olschewakultur. Eiszeit VI. Leipzig.
- Bayer, J., 1930, Hat das Hochgebirgspaläolithikum der Schweiz Knochenwerkzeuge geliefert? Eiszeit VII. Leipzig.
- Bächler, E., 1921, Das Drachenloch ob Vättis im Taminatale, 2445 m ü. M. St. Gallen.
- Bächler, E., 1933, Das Wildenmannisloch am Selun (Churfürsten) 1628 m ü. M. St. Gallen.
- Blanc A. C., 1938, Sulla penetrazione e diffusione in Europa ed in Italia del Paleolitico superiore in funzione della paleoclimatologia e paleogeografia glaciali. Quartär I. Berlin.
- Brodar-Bayer, 1928, Die Potočka zijalka, eine Hochstation der Aurignacschwankung in den Ostalpen. Praehistorica I. Wien.
- Brodar, S., 1928/29, Potočka zijalka na Olševi. Izvestje drž. real. gimn. v Celju.
- Brodar, S., 1929, Potočka zijalka, višinska postaja aurignaškega človeka. Časopis za zgod. in narodop. XXIV, Maribor.
- Brodar, S., 1930, Paleolitik na Olševi. Zdravn. Vestnik II, Ljubljana.
- Brodar, S., 1931 a, Raziskovanja v Potočki zijalki in nje problemi. Časopis za zgod. in narodop. XXVI, Maribor.

- Brodar, S., 1931 b, Temperature v Potočki zijalki na Olševi. Geograf. Vestnik VII, Ljubljana.
- Brodar, S., 1934 a, Še o temperaturah v Potočki zijalki na Olševi. Geograf. Vestnik X, Ljubljana.
- Brodar, S., 1934 b, Moškatni bik. Proteus II (3), Ljubljana.
- Brodar, S., 1935 a, Črteži na paleolitskih artefaktih iz Potočke zijalke na Olševi. Etnolog VIII, Ljubljana.
- Brodar, S., 1935 b, Nova paleolitska postaja v Njivicah pri Radečah. Glasn. Muz. društva za Slov. XVI, Ljubljana.
- Brodar, S., 1936/37, Die ersten bisher im hochalpinen Gebiete gefundenen Kunst-äußerungen des vorgeschichtlichen Menschen. Ipek, Berlin-Leipzig.
- Brodar, S., 1938 a, Die Potočkahöhle (1700 m), die höchste jungpaläolithische Station in den Alpen. Verhdlgn. d. III. Internat. Quart.-Konf. Wien 1936.
- Brodar, S., 1938 b, Das Paläolithikum in Jugoslawien. Quartär I. Berlin.
- Dubois A.-Stehlin H. G., 1933, La grotte de Cotencher, station moustérienne. Mémoires de la Société Paléontologique Suisse, Vol. LII—LIII, Bâle.
- Franz, L., 1936, Die älteste Kultur der Tschechoslowakei. Mitteil. d. deutsch. Gesell. d. Wiss. u. Künste f. d. tschechoslow. Rep. Prag.
- Franz, L., 1938, Der gegenwärtige Stand des Problems der altpaläolithischen Knochenartefakte. Sonderdruck a. d. Mittlgn. ü. Höhlen u. Karstforschung.
- Gams, H., 1938, Die bisherigen Ergebnisse der Mikrostratigraphie für die Gliederung der letzten Eiszeit und des Jungpaläolithikums in Mittel- u. Nordeuropa. Quartär I. Berlin.
- Gorjanović-Kramberger, K., 1901 u. 1905, Der paläolithische Mensch und seine Zeitgenossen aus dem Diluvium von Krapina in Kroatien. Mittlgn. d. Anthrop. Ges. Wien, XXXI, 3, 4 u. XXXV, 4, 5.
- Göttinger, G., 1935, Das geol. Alter des österr. Paläolithikums. From Report of XVI International Geological Congress Washington 1933.
- Hörmann, K., 1923, Die Petershöhle bei Velden. Abhdlgn. d. Naturhist. Ges. in Nürnberg XXI.
- Jaranoff, D., 1938, Die tektonischen Bewegungen der Balkanhalbinsel während des Quartärs. Verhdlgn. d. III. Internat. Quart.-Konferenz, Wien 1936.
- Jura, A., 1938, Das Aurignacien in Polen. Quartär I, Berlin.
- Kadić, O., 1934, La grotta Mussolini nuova stazione paleolitica in Ungheria. L'Universo XV, Firenze.
- Kos, F., 1931, Studien über den Artefaktcharakter der Klagen aus Höhlenbärenzähnen und der Knochendurchlochungen an den Funden aus der Potočka zijalka und einigen anderen Höhlen. Prirodoslovne razprave, 1. Ljubljana.
- Kyrle, G., 1931, Die Höhlenbärenjägerstation. Abel-Kyrle, Die Drachenhöhle bei Mixnitz. Wien.
- Lucerna, R., 1906, Gletscherspuren in den Steiner Alpen. Geograph. Jahresber. aus Österreich IV, Wien.
- Machatschek, F., 1938, Die Gliederung des Eiszeitalters in den Alpen. Verhdlgn. d. III. Internat. Quart.-Konf. Wien 1936.
- Melik, A., 1935, Slovenija. Ljubljana.
- Menghin, O., 1931, Weltgeschichte der Steinzeit. Wien.
- Mottl, M., 1938, Faunen und Klima der ungarischen Moustérien. Verhdlgn. d. III. Internationalen Quart.-Konf. Wien 1936.
- Mühlhofer, F., 1935, Zur Frage der Knochenartefakte der protolithischen Knochenkultur. Mittlgn. über Höhlen und Karstforschung.
- Penck, A., 1936, Europa zur letzten Eiszeit. Sonderdruck aus Länderkundliche Forschung, Festschrift Norbert Krebs. Stuttgart.
- Penck, A., 1938 a, Das Klima der Eiszeit. Verhdlgn. d. III. Internat. Quart.-Konf. Wien 1936.
- Penck, A., 1938 b, Säugetierfauna und Paläolithikum des jüngeren Pleistozäns. Einzelausgabe. Aus d. Abhdlgn. d. Preuß. Akad. d. Wiss. Phys.-math. Klasse. Nr. 5. Berlin.

- Rakovec I., 1938, Ein Moschusochs aus der Höhle Potočka zijalka (Ostkaravanken). Prirodosl. razprave, 3 (10), Ljubljana.
- Schmidt, A., 1939, Grundsätzliches zur sog. protolithischen Knochenkultur und zur Altsteinzeitforschung überhaupt. Abhdlgn. d. Naturhist. Ges. zu Nürnberg, XXVII, 1. Nürnberg.
- Schmidt, R. R., 1912, Die diluviale Vorzeit Deutschlands. Stuttgart.
- Škerlj, B., 1939, Kannibalismus im Altpaläolithikum? Quartär II, Berlin.
- Wettstein, O., 1931, Die diluvialen Kleinsäugetiere. A bel - K y r l e, Die Drachenhöhle bei Mixnitz. Wien.
- Wieggers, F., 1928, Diluviale Vorgeschichte des Menschen. Stuttgart.
- Vuković, S., 1925—1935, Istraživanje prehistorijskog nalazišta u špilji Vindiji kod Voće. Spom. varažd. muz. g. 1925—1935. Varaždin.
- Zotz, L. F., 1937 a, Die schlesischen Höhlen und ihre eiszeitlichen Bewohner. Breslau.
- Zotz, L. F., 1937 b, Das alpine Paläolithikum in Jugoslawien. Forsch. u. Fortschritte. Berlin.
- Zotz, L. F., 1939, Die Altsteinzeit in Niederschlesien. Leipzig.

Zusammenfassung

Durch die Entdeckung der Paläolithstation Potočka zijalka (1700 m) auf dem Berge Olševa in den Ostkaravanken im J. 1928 wurde zum ersten Male in der Geschichte der Altsteinzeit einwandfrei eine reiche Aurignacienkultur in so bedeutender Höhe festgestellt. Diese Tatsache darf nicht übersehen werden, wenn die diluvialen Chronologieprobleme richtig gelöst werden sollen. Außerordentlich wichtig ist deshalb eine möglichst genaue Kenntnis der stratigraphischen Verhältnisse in dieser Höhle. (Abb. 1.)

Der gewaltige Evakuationsraum der noch heute sehr geräumigen Höhle (115 m lang, 40 m breit, 6 m hoch) konnte sich nur in langen Zeitperioden bilden. Die diluvialen Ablagerungen liegen auf zwei gewaltigen Verstürzen, welche die ganze Höhle bis zur Schlußwand in SN Richtung einnehmen und sich in der Mitte verketteten. Ein Versuch, im Eingangsteile der Höhle unter den Versturzung zu kommen, mußte in 10 m Tiefe aufgegeben werden (Abb. 2). Der Erhaltungszustand der Versturzung und die darauf liegenden Ablagerungen weisen darauf hin, daß die Versturzung bereits vor der maximalen letzten Vereisung, noch während der Zwischeneiszeit erfolgt sind. Die Versturzungsböcke waren mit einer dünnen Lage braungrauen weichen Sinters überzogen, woraus zu schließen ist, daß zur Bildungszeit mindestens im Sommer eine Temperatur über dem Nullpunkte in der Höhle herrschte.

Hangend folgte stellenweise scharfkantiger Kalkschutt und auch nur stellenweise ungeschichtetes Bachgerölle (Abb. 3), welches zahlreiche terziäre Versteinerungen (siehe S. 68) und Knöchelchen verschiedener Kleinsäugetiere (siehe S. 69) enthielt. Gegen die Annahme eines terziären Residuums spricht die Höhe der Höhle 1700 m, der Erhaltungszustand des Versturzung, die teilweise Lagerung auf dem Sinter und auf dem Versturzungskamme, das Fehlen tiefer gelegenen Stellen bei den Höhlenwänden, ferner die Ausfüllung der Versteinerungen selbst. Das Bachgerölle lag in sekundärer Lage und konnte trotz so großer Mengen nur durch den Menschen von einer viel tieferen, heute unbekanntem oder inzwischen schon denudierten Stelle in die Höhle gelangen. Es ist ein Zeugnis für die erste menschliche Betretung der Höhle. Kleine darin befindliche Überreste von Höhlenbärenknochen und scharfkantige Splitter paläozoischer Gesteine sprechen gleichfalls dafür, daß die klimatischen Verhältnisse derart günstig waren, daß dem Menschen und den Tieren das Verweilen in der Höhle möglich war.

Da die Reste kleiner Nager im Bachgerölle am häufigsten vorkamen, kann von einer Nagetierschicht gesprochen werden. Außer den Resten von Mäusen, Wühlmäusen, Spitzmäusen, Fledermäusen und Siebenschläfern wurden auch Reste des Luchses, kleiner Vögel, der Frösche, Eidechsen und Fisches festgestellt (Bestimmung O. Wettstein, Wien). Vielleicht nur mit Ausnahme des Luchses entstammen alle übrigen

Knöchelchen den Eulengewöllen, was schon allein für die Annahme günstiger damaliger klimatischer Verhältnisse spricht. Nicht eine einzige Art weist auf eiszeitliche Umstände hin, im Gegenteil alle diese Arten leben oder könnten noch heutzutage in der nächsten Umgebung der Höhle leben. Man kann also auch hier von einer eben solchen »warmen Nagetierschicht«, wie in der Drachenhöhle bei Mixnitz, sprechen (vergl. Wettstein, 1931, pp. 769—789, Bayer, 1927, p. 292).

Neben und auf dem Bachgerölle bildete sich die erste tiefrote Lehmschicht mit äußerst verwitterten und zerschlagenen Höhlenbärenknochen. Verwitterte Überreste paläozoischer Gesteine und kleinere Streifen Bachgerölles sprechen trotz Mangels sicherer Artefakte dafür, daß zu jener Zeit der Mensch öfters in der Höhle verweilte. Hangend folgte die sogenannte untere, auch bis 1,5 m mächtige Kulturschicht, bewiesen durch zahlreiche Knochen- und Steinartefakte, Feuerstellen, große Mengen Höhlenbärenknochenfragmente und paläozoische Gesteine. Das Material bestand hauptsächlich aus grobem bis feinem, scharfkantigem Kalksteinschutt, den mehr oder weniger mächtige Höhlenlehmstreifen durchsetzten. Die Frostwirkung zu jener Zeit mußte sehr stark sein und der Deckenzerfall schritt sehr rasch fort. Für die Kulturschicht bezeichnend sind wiederum mehr oder weniger ausgedehnte Bachgeröllstreifen, welche im Bereiche der Feuerstellen meist fehlten, jedoch oft daneben die Fortsetzung derselben bildeten. Einige Bachgeröllstreifen waren mit Kohlenstaub stark vermischt. Kulturreste wurden darin bis auf einen typischen Hochkratzer keine gefunden. Auf die Frage, warum sich der Altsteinzeitmensch so viel Mühe gab, die großen Mengen von Bachgeröll so hoch in die Höhle zu schaffen, wird die Vermutung ausgesprochen, daß dies mit der Bearbeitung der Höhlenbärenfelle im Zusammenhange steht. Ähnliche Vorkommnisse kamen auch in anderen Paläolithstationen vor (vergleiche R. R. Schmidt, 1912, p. 28, Bächler, 1933, pp. 133—134, Zotz, 1939, p. 38 u. 104, Brodar, 1938 a. p. 315); es ist wohl möglich, daß auch in der Höhle Pod kalom (Pocalahöhle; Battaglia, 1930, pp. 26—28) und in der Station Cotencher (Dubois-Stehlin, 1933, pp. 17—19) mit einer ähnlichen Spur bestimmter Wirtschaftsweise des Höhlenbärenjägers zu rechnen ist. Bei der Ausgrabung konnten alle Bachgeröllstreifen nicht durchgehend verfolgt werden, drei von ihnen leisteten jedoch zur Orientierung sehr gute Dienste. Der schon früher erwähnte untere und der sehr stark mit Holzkohlenstaub vermischte, stellenweise vom weichen Sinter überdeckte mittlere Streifen begrenzten den unteren Teil der unteren, hauptsächlich im Bereiche des Streifens an Kulturerzeugnissen sehr ergiebigen Kulturschicht. Darüber folgte der an Kulturresten weniger reiche mittlere Teil und weiter im Bereiche des oberen Bachgeröllstreifens der obere Teil der unteren Kulturschicht. Die Zusammensetzung und die Dicke einzelner Schichtteile wechselten von Profil zu Profil, als Beispiel wird ein bisher noch nicht publiziertes aus dem Höhleneingange genau angegeben (vergl. Abb. 4).

Die Kulturreste der unteren Kulturschicht wurden schon an anderer Stelle besprochen (vergl. Brodar, 1928/29, pp. 7—8, 1929, pp. 115—116, Abb. 7—8, 1931 a, p. 157, Abb. 7—11, 1935 a, Abb. 1, 8—14, 1936/37, pp. 128—129, 1938 b, p. 156 u. w., Taf. VI—VII, Brodar-Bayer, 1928, pp. 7—8, Taf. I, Bayer, 1929, p. 83, Taf. III). Die Knochen und Steinartefakte weisen auf mittleres, von nichttypischen Stücken begleitetes Aurignacien hin. Bezeichnend dafür sind die Zeichnungen an einigen Knochen spitzen (vergl. Brodar, 1935 a, pp. 1—25, Brodar u. Kühn, 1936/37, pp. 128—129). Nach einigen wenigen Steinartefakten aus dem Bereiche der oberen Bachgeröllschicht kann man dort schon Hochaurignacien vermuten (Brodar, 1938 b, p. 158). Dabei darf uns die primitive protolithische Knochenkultur und die gleichfalls vorkommende Quarzkultur nicht irreführen. In der Nähe einer Feuerstelle wurde eine terziäre Bryozoenkolonie außerhalb des Bachgerölles vorgefunden, woraus nach Wiegers (1928, p. 129) auf den jungpaläolithischen Menschen zu schließen ist.

Sowohl geologische als auch paläontologische Erwägungen lassen den Schluß zu, daß das Klima zur Bildungszeit der erwähnten Schichtfolge zwar allgemein als

kontinental zu bezeichnen ist, doch immerhin nicht derart, daß der Hauptteil der Höhle im Sommer nicht vollständig eisfrei wäre. Holzkohlenreste (Fichte und Zirbelkiefer, Bestimmung E. Hofmann, Wien) sprechen für kurze heiße Sommer und für eine längere Winterzeit. (Abb. 5). Es ist einerseits nicht notwendig, an die Baumgrenze gleich neben der Höhle zu denken, andererseits ist jedoch auch die Nähe der Höchstvereisung undenkbar. Schon die außerordentliche Menge von Höhlenbärenknochen (99% der Gesamtfauuna) spricht dafür, jedoch auch andere vorgefundene Tierarten (*Lynx lynx*, *Marmota marmota*, *Mustella spec.*, *Lepus europaeus*, *Vulpes vulpes*, *Rupicapra rupicapra*, *Cervus elaphus*, *Microtus nivalis*) bezeichnen die Ablagerungszeit nur als günstig.

Nach der Ablagerung des unteren Schichtkomplexes folgte eine starke Durchfeuchtung der Höhlendecke und stellenweise die ziemlich mächtige Bildung einer vollkommen sterilen weichen Sinterschicht (Abb. 6 und 9). Man muß an eine Vermehrung der Niederschläge bei gleichzeitigem Aufhören der Frostwirkung denken. Darüber breitete sich vom Höhleneingange gegen den mittleren Teil der Höhle eine linsenförmige, sehr lockere Lage nichtscharfkantiger, jedoch auch nicht abgerollter Kalksteine. Sie enthielt zahlreiche und gut erhaltene Höhlenbärenknochen (Schädel, Röhrenknochen, Teile zusammenhängender Wirbelsäule ohne dazugehörige Rippen u. a., bei auffallend geringer Zahl der Pratzknochenstücke) und einzelne Trümmer paläozoischer Gesteinsarten. Man gewinnt den Eindruck, daß die Höhlenbären nur zum Zwecke der Fellgewinnung gejagt wurden und ein längeres Verweilen in der Höhle überhaupt nicht mehr stattfand, was eine klimatische Verschlechterung anzeigen würde.

Als letzte diluviale Ablagerung ist weiter wieder scharfkantiger Kalkschutt mit zahlreichen zerschlagenen Höhlenbärenknochen und vermischt mit braunem Höhlenlehm zu nennen. Wenn auch die Schicht keine richtigen Artefakte enthielt, so muß sie doch wegen sogenannter protolithischer Knochenindustrie und zahlreicher der Höhle fremder paläozoischer Gesteine als oberste Kulturschicht betrachtet werden. Feuerstellen kamen keine mehr vor, was noch eine weitere Klimaverschlechterung und die Baumgrenze schon sehr tief unter der Höhle andeuten würde. Die Fundumstände (Abb. 7) lassen vermuten, daß die 9 Oberkieferzähne des Moschusochsen dieser Schicht angehören (vergl. Rakovec, 1938, pp. 253—263). Sehr spärlich waren wieder Knochenreste anderer Tierarten vorhanden (*Lagopus mutus*, *Canis lupus*, *Marmota marmota*).

Zur Zeit der Höchstvereisung war dann die Höhle vollständig mit Eis ausgefüllt und deshalb blieb auch jede neue Schichtbildung aus. Unmittelbar auf der letzten Höhlenbärenschicht setzte sich allgemein in der Höhle wieder weicher weißer Sinter (Alpenmilch) ab, was schon der atlantischen Periode entspricht. Eine sehr dünne Lage alluvialen Kalkschuttes zeigt eine neuerliche Frostwirkung im Eingangsteile der Höhle an. Im Durchschnitt eines 4 m hohen in die Höhle hineinreichenden und derselben Zeit entsprechenden Schuttkegels wurden 7 Humuszonen und nochmals 3 Streifen weichen Sinters festgestellt.

Den schon früher publizierten Profilen (Brodar, 1930, pp. 12—14, 1931 a, pp. 155—165, 1935 a, Abb. 5, 1938 b, p. 154) wird ein auf der Westseite der Höhle aufgenommenes, 28 m vom Höhleneingange entferntes (Abb. 6 u. 9) und ein auf der Ostseite knapp hinter dem Höhleneingange gelegenes (Abb. 8) hinzugefügt und besprochen. Weiter wird der Vergleich mit der hauptsächlich lehmigen, durch mehrere Sinterbildungen unterbrochenen Schichtfolge im hintersten Höhlenabschnitte (Brodar, 1930, pp. 5—12, 1938 b, p. 151) durchgeführt. Daraus wird gefolgert, daß der Altsteinzeitmensch erst zur Zeit der beginnenden klimatischen Verschlechterung dem dunklen hintersten Höhlenraume den Vorzug gab, während er früher hauptsächlich im hellen Höhleneingangsteile seine Arbeit verrichtete.

Die weiteren Ausführungen werden der Zeitbestimmung der mächtigen Höhlenbärenschichten gewidmet. Es wird auf ihre lange Bildungszeit, während welcher günstige Lebensbedingungen herrschen mußten, hingewiesen. Allein durch die Ausgrabung

wurden über 1500 Höhlenbärenexemplare festgestellt, ihre Gesamtzahl ist natürlich noch bedeutend größer. Als Pflanzenfresser mußten die Höhlenbären während der ganzen Zeit genügend Nahrung im nächsten Bereiche der Höhle finden. Dabei ist zu beachten: 1. Die Höhle liegt in 1700 m Meereshöhe, relativ 1042 bzw. 1142 m hoch. 2. Der Weg zur Höhle war zur Zeit der Vereisung nur im Osten eisfrei, südwestlich stand im Wege die ausgedehnte Vergletscherung der Steiner Alpen, nördlich der Draugletscher. 3. Die eiszeitliche Schneegrenze war in den Steiner Alpen nach L u z e r n a (1906, p. 43) in 1500 m gelegen und verlief jedenfalls noch unter der Höhle. Da nach P e n c k (1938 a, p. 83—89) die Jahrestemperatur der Eiszeit mindestens um 8° niedriger war als heute, ergibt sich vor der Höhle die ehemalige Jahrestemperatur mit $-5,56^{\circ}$ und das Julimittel mit $2,74^{\circ}$. Auf Grund von 1168 in den Sommermonaten der Jahre 1929, 1933 bis 1935 ausgeführten Temperaturmessungen (vergl. B r o d a r 1931 b, 1934 a) und dadurch berechneten Unterschiede in einzelnen Höhlenabschnitten wäre die eiszeitliche mittlere Sommertemperatur im Höhleneingangsteile mit $-2,26^{\circ}$ und im Schlußteile der Höhle mit $-1,04^{\circ}$ anzunehmen. 4. Die heutige obere Baumgrenze zieht knapp an der Höhle vorbei, die eiszeitliche ist nicht einmal im Tale denkbar. Eine Besiedlung der Höhle durch Tiere und Menschen war also zur Zeit der Höchstvereisung gänzlich ausgeschlossen.

Weder aus geologischen noch aus paläontologischen und archäologischen Gründen kann der große einheitliche Schichtkomplex in die Nachwürmzeit eingereiht werden. Auch die warme Zeit vor der »Schlußvereisung« A m p f e r e r s kommt nicht in Betracht, da sie einer Interglazialzeit gleichgesetzt werden müßte. Es wäre im Sinne B a y e r s möglich, an die Gleichzeitigkeit mit der Göttweiger Verlehmungszone zu denken, wenn der sog. Aurignacschwankung der Charakter eines Interglazials eingeräumt wird. Im Weiteren wird die Möglichkeit der Einreihung in die wärmere Zeit nach dem ersten Vorstoß der Würmvereisung bis zum hochglazialen zweiten Vorstoß besprochen. Es wird die Meinung ausgesprochen, daß die Kulturschichten der Potočka Höhle erst dann mit Sicherheit in das Interstadial oder in das letzte Interglazial versetzt werden können, wenn die rein geologische Frage der Eiszeitgliederung endgültig gelöst sein wird und über die Zahl, Dauer und Wärmeverhältnisse der Interstadiale die Forschung weitere Aufklärungen geben wird. Einstweilen müssen sie einer Zeit, die in größerem Ausmaße den Charakter eines Interglazials als Interstadials gehabt hat, zugewiesen werden. Es kommt nur die letzte Zwischeneiszeit in Betracht, u. zw. ihre letzte, jedenfalls sehr lange dauernde Phase vor der letzten Vereisung. Nach B l a n c (1938, p. 19) gehen die Anfänge des Jungpaläolithikums schon in die letzte Zwischen-eiszeit, wie auch Z o t z (1937 b, 1939, p. 110) die Meinung ausgesprochen hat, daß das alpine Paläolithikum Jugoslawiens trotz Aurignaccharakters noch ins Riss-Würm Interglazial gehört.

Ferner werden die stratigraphischen Verhältnisse in der Potočka Höhle mit jenen aus den schweizerischen hochalpinen Stationen verglichen und eine weitgehende Übereinstimmung festgestellt. Sie nehmen im letzten Interglazial eine etwas ältere Stufe ein. Wenn die Annahme einer Kulturzugehörigkeit zum primitiven Quarzitaurignacien ausgeschlossen ist, könnte man in Betracht ziehen, daß sie die aus dem Osten kommende Aurignacwelle vielleicht noch nicht erreicht hat. Unter dem Einflusse des Aurignaciens ist bereits die steiermärkische alpine Paläolithstation Drachenhöhle bei Mixnitz. Sie gehört noch der letzten Zwischeneiszeit an, ihre Kultur ist gleichfalls etwas älter als die Kultur in der Potočka Höhle.

Weiter wird die Meinung ausgesprochen, daß das sog. »alpine Paläolithikum« der subalpinen und der außeralpinen Stationen in den meisten Fällen dem interglazialen Uraurignacien gleichzustellen wäre. Die sog. protolithische Knochenkultur ist für die Zeit und Kulturbestimmung nicht maßgebend. In der untypischen Steinindustrie wird Primitivaurignacien vermutet. Vom »Alpenmoustérien« im weiteren Sinne kann nicht die Rede sein, da in der hochalpinen Potočkahöhle einwandfreies Aurignacien

vorliegt. Theoretisch wird die Möglichkeit angenommen, daß der Neandertaler vom neu angekommenen Aurignacmenschen verdrängt und vernichtet wurde.

Die Schlußbetrachtungen werden den übrigen jugoslawischen Paläolithstationen (Lokve 864 m, Špehovka 580 m, Mornova zijalka 520 m, Vindija 300 m, Njivice 245 m, Krapina 220 m) gewidmet, die alle in einem geographisch geschlossenen Gebiete liegen und bei denen es sich überall um große einheitliche, durch zahlreiche Höhlenbärenknochen bezeichnete Schichtfolgen handelt. Deshalb ist es mehr als wahrscheinlich, daß die Bildungszeit dieser Schichten in allen Stationen mehr oder weniger übereinstimmt. In Krapina und Vindija gehören im Sinne Pencks (1938 b) die ältesten Schichten noch dem Übergange aus dem älteren Abschnitte der letzten Zwischeneiszeit mit ozeanischem Klima in den jüngeren Abschnitt mit kontinentalem Klima an. Die jüngeren Schichten sind hier, wie auch in den übrigen Stationen und besonders in der Potočka Höhle schon dem Abschnitte mit kontinentalem Klima zuzurechnen. Nur die aus kontinentalen Gebieten neu angekommenen, lebensfähigen Aurignacleute konnten fähig sein, tief und hoch ins Gebirge vorzurücken. Doch auch sie mußten schließlich der fortschreitenden Vereisung weichen.

VAČE

PREDZGODOVINSKA NASELBINA

Walter Schmid

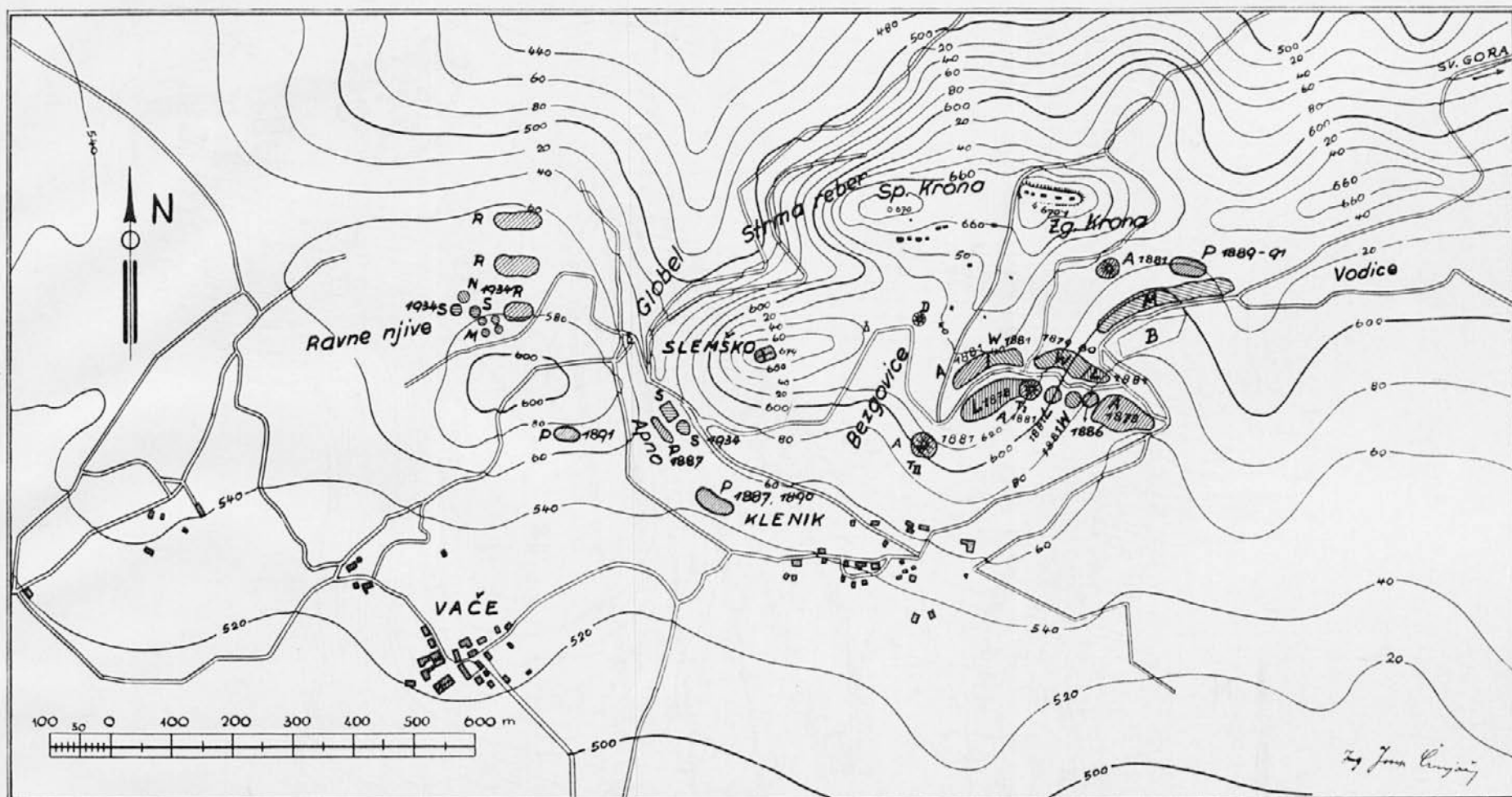
Od ljubljanskega polja do doline Medije se razteza srednjevisoko pogorje z izrazitimi vrhovi Slivne, Slemška in Sv. Gore. Na jugu ga meji Sava, na severu pa Moravska in Kanderška dolina.

Od nekdanje držale ob Savi naravna prastara pot, ki se sledi že v bronasti dobi. V kasnejših stoletjih je poudarila njen pomen pravljica o Argonavtih, ki so ob nji prodrli od Črnega morja proti Jadranu. Od severa se ji je pridružila prav tako starodavna pot, po kateri so prevažali od srede prvega tisočletja pred Kr. jantar od Baltiškega morja v Italijo, ob Visli in Moravi preko Carnunta, Ptuja in Celja; preko Trojan po dolini Medije, čez Strahovlje in Sv. Goro je šla jantarjeva pot na Vače in se je med Zg. Logom in Kresnicami strnila s savsko potjo. Križišče obeh cest daje Vačam pomen v prvem tisočletju pred Kristusom.

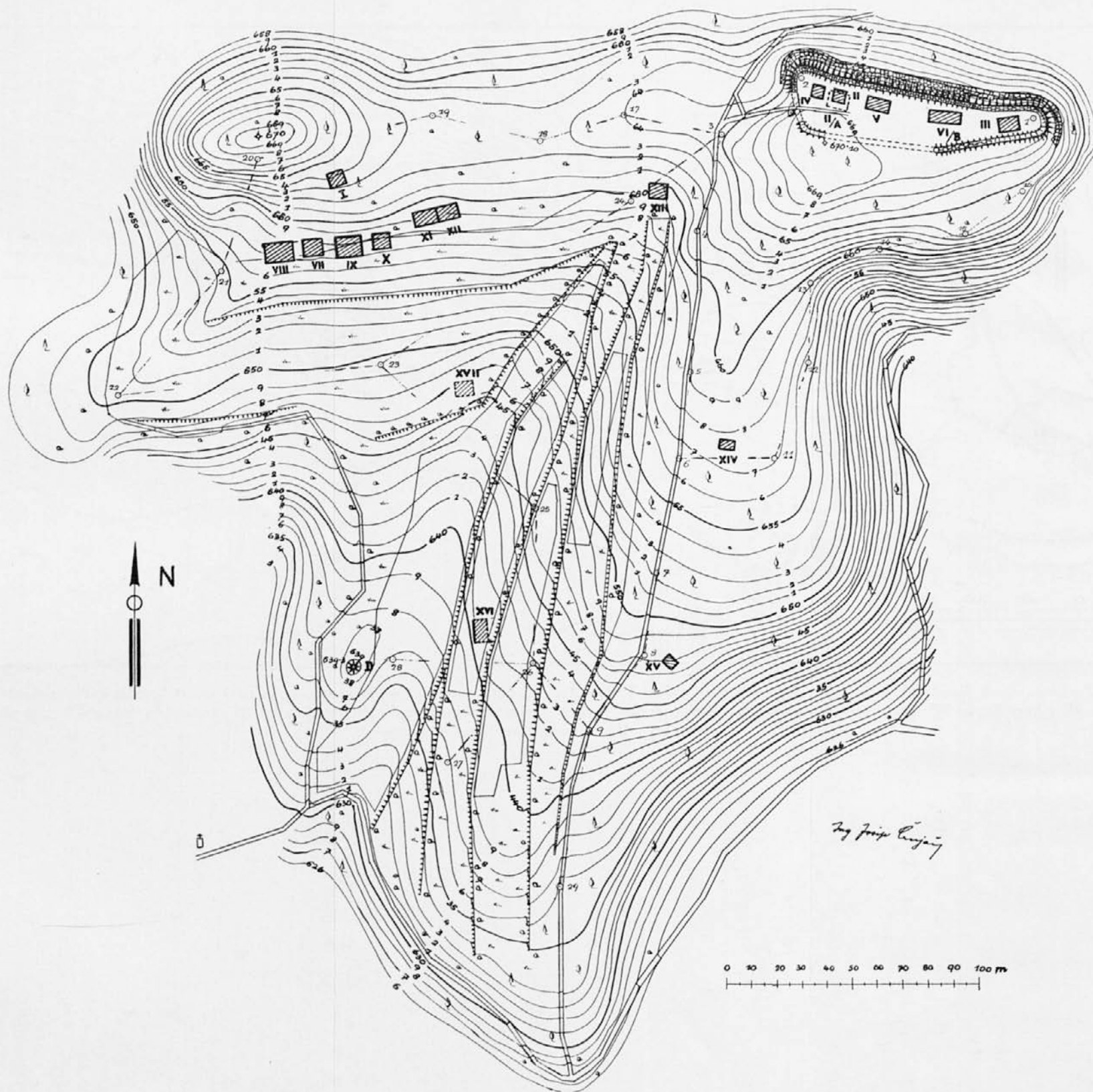
Za strmim Slemškom se razprostira prostorna Planjava, tudi Spodnja Krona imenovana; njeni robovi padajo strmo k Globeli in Strmi rebri. Nekoliko višje od Spodnje se dviga ravna Zgornja Krona; njen severni breg pada strmo proti Kanderški dolini. Na obeh Kronah je stalo »mesto«, predzgodovinska naselbina, do katere je bil mogoč dohod le od juga, iz Klenika. Pitna voda se nahaja na sedlu v Globeli, v Bezgovicah in na Vodících (gl. oba legopisa).

Najstarejši sledovi naselbine se nahajajo na Zgornji Kroni. Selišče sprva ni bilo utrjeno, šele sovražen napad, ki je razdejal hiši A in B, je napolnil prebivalce, da so obdali Zgornjo Krono z nasipom. Nasip je na severni in vzhodni strani še dobro ohranjen, do 2·10 m visok, na južni strani pa že zelo znižan (40 cm). Nasip, 2·30 m širok, je bil zložen iz velikih kamnov, lomljenih na različnih krajih v okolici Vač in Klenika; vmes so bili tudi oglajeni kamni iz potoka pri znamenju poleg Globeli in redki kapniki. Med velike kamne so bili v ležišča potaknjeni mali, med kamenjem pa je ležalo pomešano mnogo lončenih črepinj, ometa, kosti in govejih zob, na dnu nasipa pa obilo lesnega oglja, dokaz, da je bil nasip postavljen potem, ko je bila požgana hiša A (pod hišo II). Na zunanji strani se ni mogla več dohnati stena nasipa; na severni strani je bil nasip stavljen že na bregu in se je podrl. Poševni breg, ki pada v dolino v kotu 28°, je bil kakor škarpa 11·70 m globoko v dolino tlakovan; v zgornjem delu je breg 4·50 m širok in pokrit 30 cm na debelo z dvema legama kamenja, v spodnjem pa z 12 cm debelo lego kamenja. Po takem glasju se je sovražnik le težko približal nasipu.

V letih 1932—1934 sem ugotovil v glavnih potezah obseg naselbine, kolikor so to dopuščali gozdovi in njive. Hvaležno se spominjam prijaznosti posestnikov

V a č e. Pregledni načrt dosedanjih raziskavanj. Izgotovil docent Jos. Črnjač. A = akademija znanosti na Dunaju. L = Narodni muzej Ljubljana. P = nadučitelj Peruzzi na Vačah. W = knez Ernest Windischgrätz. M = vojvodinja Marija Mecklenburg. R = razni raziskovalci. S = Walter Schmid. B = grobovi na Vodících. N = gomile na Ravnih njivah. D = naraven, gomili podoben grič.

V a č e. Pregled in načrt naselbine. Izgotovil docent inž. Josip Črnjač. Preiskane hiše značijo obenem moja raziskavanja.

Franca Garantinja, Ferd. Poljanca, Ivana Grilca in Andreja Valentinčiča, ki so mi po prizadevanju trgovca Antona Zarnika drage volje dovolili raziskavanje. Stari raziskovalec Tit Strmljan na Mačkovcu mi je mnogo koristil s svojim poznanjem sveta. Iskreno zahvalo pa dolgujem slavni banovinski upravi in Zbornici za trgovino, obrt in industrijo za blagohotno gmotno podporo, ki mi je omogočila ne samo raziskavanje, ampak tudi načrte, ki jih je z vnemo in vestnostjo izvršil prijatelj, docent tehn. fakultete inž. Josip Črnjač.

*

Starine vaške dokazujejo, da se je naselbina na Vačah ustanovila v starejši železni ali hallstattski dobi. Predzgodovinska kultura naših krajev se časovno naslanja na sorodne kulture v severni Italiji, na Bologno in predvsem na Este pri Padovi. Kronologija pobočja južnovzhodnih Alp je ista kakor v Italiji. Hallstatt I (H I) — Este I (E I) — Bologna Benacci II, okoli 700. Začetna perioda je, kakor povsod, sicer kratka, toda izrazita; Hallstatt in Vače so sicer v tem času še neobljudene, toda doba je pri nas zastopana v najmlajših grobovih žarnih grobišč v Rušah in Mariboru. Zato se je doba H I — Este I obdržala v znanstvenem imenovanju v italijanski literaturi (D. Randall-Mac Iver, *The iron age in Italy*, str. 7 sl.), četudi jo je N. Aberg (*Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie I in II*) združil s H II. Hallstatt II — Este II — Bologna Arnoaldi, 7. in 6. stol. V tej dobi se prične naselbina v Hallstattu in na Vačah. Hallstatt III — Este III — Bologna Certosa, 5. stol. V nekaterih pokrajinah južne Nemčije se prikazujejo v 5. stol. pričetki keltske kulture, ki jo P. Reinecke imenuje Tène A (*Zur Kenntnis der Latènedenkmaier der Zone nordwärts der Alpen*, *Mainzer Festschrift 1902*). Kulturno obeležje v Sloveniji je v 5. stol. povsem hallstattsko, čista hallstattska kultura prevladuje tudi še v četrtem in tretjem stoletju, kakor v Este, v južnovzhodnih Alpah in daleč na jug in se da odločiti kot H IV, kakor tudi Este IV do leta 184, ko so Rimljani zasedli Venecijo, kaže mešanico hallstattske in keltske kulture. Na Vačah kaže le tu in tam posamezen komad na keltsko dobo, ki jo delimo po splošni običajni delitvi Otona Tischlerja (R. Beltz, *Die Latènefibeln*, 5. Ber. der Komm. für prähist. Typenkarten, *Zeitschrift f. Ethnologie 1911*, str. 665) v tri periode. Tène I (T I), 400—300, istočasno s H IV in Reinecke Tène B. Tène II (Reinecke C) 300—100; H IV traja tudi v tej dobi dalje in sega ponekod celo v T III. Tène III (Reinecke D) obsega 1. stol. pred Kr. Proti koncu prvega stol. se prikazuje že uvoz različnih rimskih predmetov in uporaba kolovrata pri lončeni robi (R).

Po tem kronološkem sistemu sem uredil starine, najdene na Vačah. V starejšo dobo H II spadata hiši A in B na Zgornji Kroni. Hiše I, II, III, IX, X, XII so bile stavljene v dobi H III. V mlajšo dobo H IV (Tène) pa sodijo po starinah, najdenih v prostorih, hiše IV, V, VI, VII, VIII, XI, XIII, XIV, XVI.

Ime kraja Vače je bržčas ilirsko. Pripominjam, da je po govorici v kraju samem ime srednjega spola in v ednini, torej Vače, Vača, na Vaču in na Vačem. Množinska oblika Vače se rabi v pisavi. Nikita Zupanič domneva, da v imenu Vače tiči jafetitski koren *wat*, ki pomeni kovino; slično ugrofin. * *was* - ruda in madj. *vas* »železo« (Vasvár — Eisenstadt); *wat* + *j* + *e* — Vače »železnik, rudnik« (*Etnolog VIII/IX, 1936, str. 131*).

Selo na Zgornji Kroni

Hiša A (dolžina 8·85 : 8·80, širina 4·85 : 3·90 m) je ležala 1·05 m pod tlakom hiše II. Tla hiše A tvori naravni raščeni dolomit hriba, ki visi nekoliko proti severu.

Temelji sten so stavljeni iz apnenčevega kamnja različne velikosti. Hišne stene so bile napravljene iz hlodov, kakor še dandanes stare kmečke hiše. Hlodi so bili 10—12 cm debeli in ne obeljeni, ker so na ometu odtiski lubja očitni. Špranje med debli so bile zamašene z mahom in ometane z ilovico. Hiša je pogorela, žganega ilovnatoga ometa je ležalo polno ob temeljih, zlasti v severovzhodnem kotu. Ilovica ometa je bila mešana s finim, ostrim apnenčevim peskom, vmes tudi z močnejšimi kremenčevimi zrni. Debla so bila 1·5 cm debelo ometana; kjer so bila tanjša debela vezana z vejami do 2·4 cm debelimi, ali kjer so bile tanke veje (0·6—1·4 cm debele) vezane navzkriž, tam je bilo ometa nametanega do 8 cm na debelo. Stena je bila oglajena, včasih tudi s svetlorjavo ilovnato barvo prevlečena; večkrat se vidijo na ostankih ometa neenakomerne poteze metlice.

Tla v južnovzhodnem delu hiše so bila umetno zravnana; vrsta 25—30 cm visokega kamnja, temelj posebne stene je delila prostor od ostale hiše in ga označevala kot spalnico. V nji tudi ni bilo skoraj nič črepinj. Na zunanji strani ogla je bilo smetišče, tam je ležalo polno kosti in črepinj. V bližini severne stene spalnice je ležala velika kamnita plošča (a), ob zahodni steni, kjer je bil vhod v spalnico, pa dva približno 25 cm visoka mogočna kamna (m); tu je bila bržčas miza.

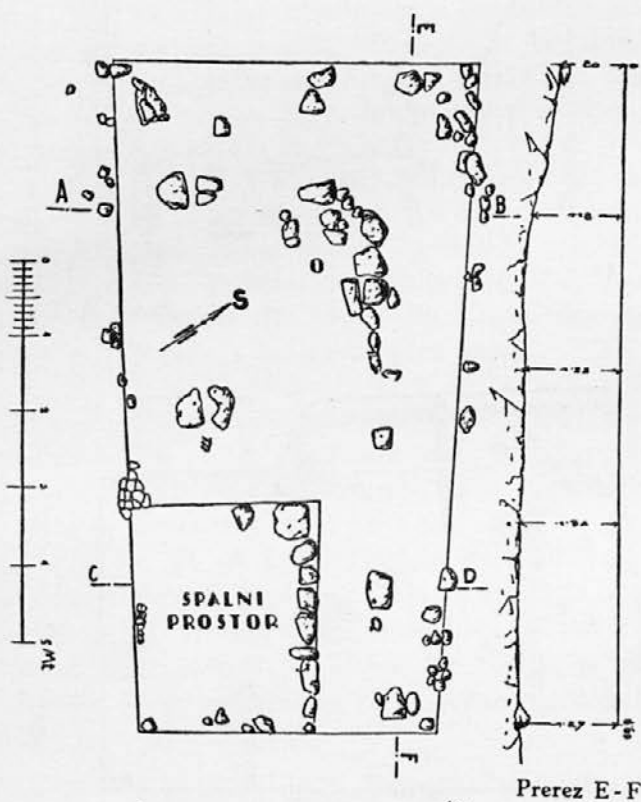
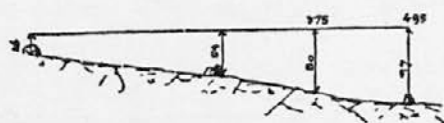
Ognjišče (O) je bilo preprosto, iz velikih kamnov neenakomerno zloženo, v njem je ležalo oglje. Po hiši tu in tam razstavljeni kamni so služili kot sedeži. V južnozahodnem kotu je stalo 20 cm visoko kovaško ognjišče, v njem je ležalo oglje, žlindra in ostanek železne vezi. Hišo je uničil ogenj sovražnikov. Prebivalci so po odhodu požigalcev hišni prostor in kotlinico v severnem delu hiše zravnali z ostanki požgane hiše, nasuli nasip na severni strani hiše in postavili novo hišo II.

K o v a č n i c a B (pod hišo VI, d. 4·05 m, šir. 2·75 m) je ležala v naravni, proti severu 35 cm nagnjeni kotlini, tako, da je bila severna stena 1·15 m pod sedanjo površino. Temelji iz kamnov so bili stavljeni nekam v podolgovati, na oglih nekoliko zaokroženi obliki, stene so morale biti napravljene iz tankih debel; v ometu hiše je bil odtisnjen kos razcepljenega debela. Vhod v hišo je bil na vzhodni strani. V zahodnem delu hiše je stalo ognjišče (d. 1·40 m, šir. 90 cm), v sredini poglobljeno, obdano od neenakomerno velikih kamnov. Na ognjišču je ležalo oglje in žlindra. Vzhodni del hiše, delavnica, je bil še 10 cm nižji kot prostor okoli ognjišča. V njem je ležalo obilo železne, nekoliko bronaste žlindre, neznatni bronasti in železni ostanki, triogelni obesek iz bronu, obroček iz železa, preluknjan merjaščev čekan, brusni kamen in priprava za topljenje, več kosov rdečih ilovnatih okroglih podstavkov in okrogla posoda, v kateri so topili in hranili raztopljeni bron.

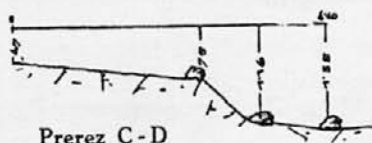
H i š a II (d. 4·70 m, šir. 5·75 : 4·75 m). Tla hiše so ležala 35 cm pod sedanjo površino in so bila z zemljo in drobnim kamenjem skrbno tlakovana. Močni

Hiša A starejše periode.

Prerez A-B

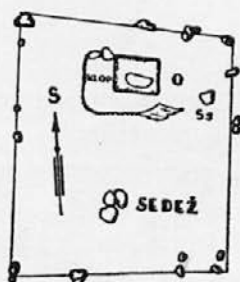

Prerez C-D

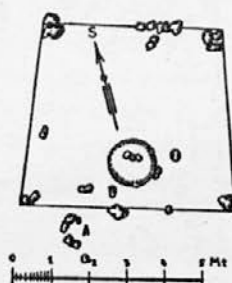

Prerez E-F

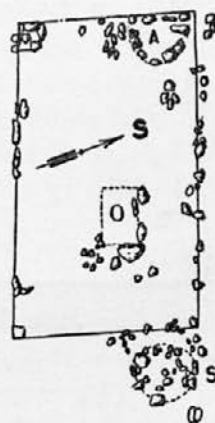
Hiša I.

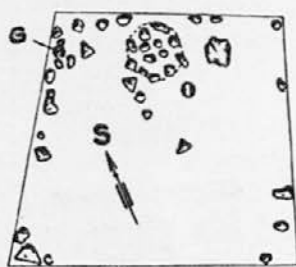
Hiša II.

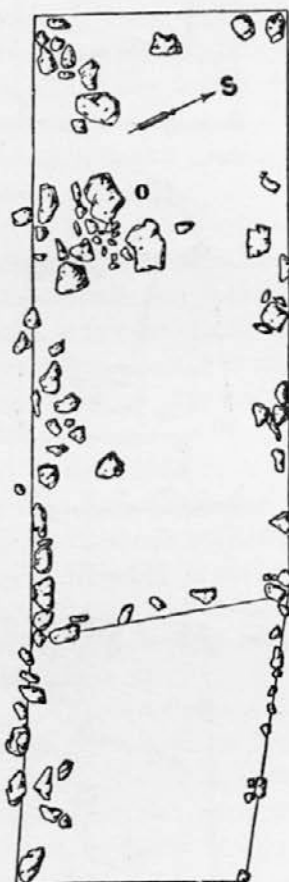
Hiša III.

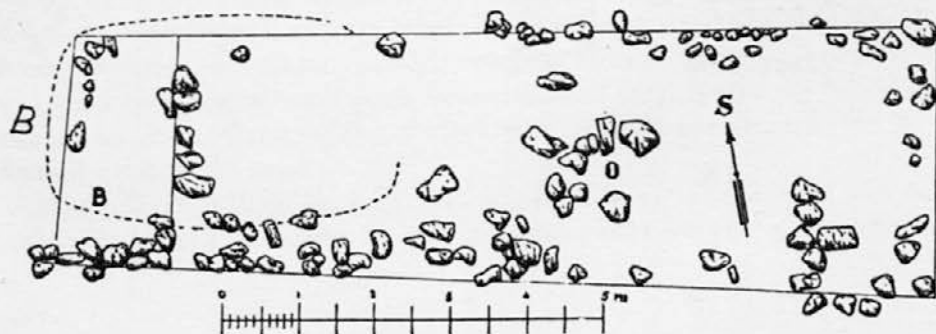
Hiša IV.

Hiša V.

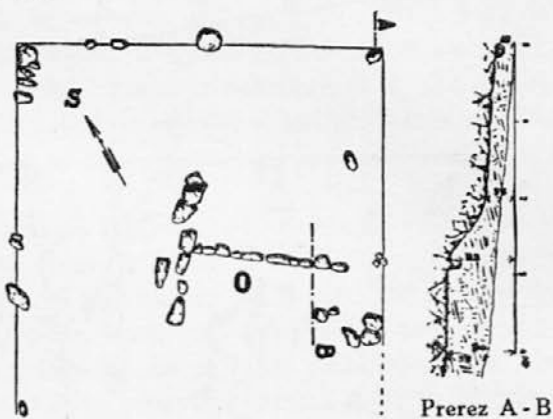
Hiša VI.

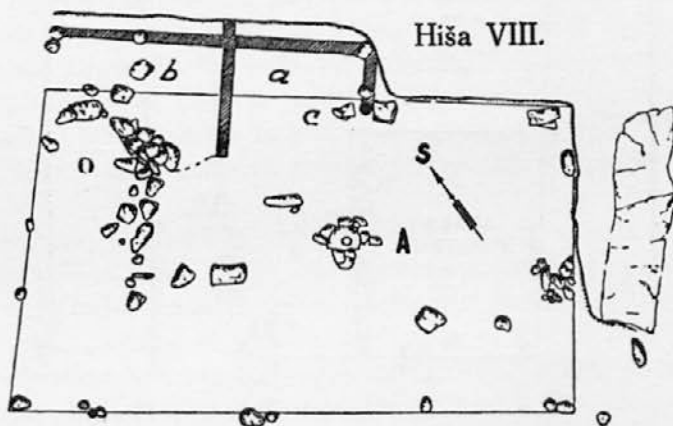
S Kovačnica B (pod hišo VI.)

Hiša VII.

Hiša VIII.

kamni so stali na ogljih. Ob stenah je ležalo obilo ometa. Vhod je bil v južni steni. V prednjem delu hiše je ležalo 10 cm v tla poglabljeno, približno okroglo, 1·20 m široko ognjišče (O), obdano z velikim kamenjem in pokrito z obilim sivim pepelom. Pred hišo je ležala 80 cm dolga in 60 cm široka plitva jama (A) za pepel in odpadke, v nji mnogo oglja, črepinj, živalskih zob, del podstavka in zelo obrabljen brusni kamen. Črepinj hallstattskih posod je bilo mnogo, med njimi samo en del navpične stene debelega piskra, pokrit s keltskimi navpičnimi črtami, med katerimi so bili prazni pasovi (T II).

Hiša III (d. 8·20 m, šir. 4·90 : 4·65 m). Močni temeljni kamni so bili, zlasti ob severni steni, dobro ohranjeni. Odtiski v ometu so kazali navpično in vodoravno deblo, vezano z 8 mm debelo vejo. Tla hiše so ležala le 20 cm pod sedanjo površino. V sredi hiše je stalo četverkotno, z drobnim kamenjem tlakovano ognjišče O (d. 1·40 m, šir. 90 cm), obdano od večjih, do 17 cm visokih kamnov. V severozahodnem kotu je bila 15 cm v tla poglabljena polkrožna plitva kotanja A (d. 1·25 m, šir. 1·60 m), napolnjena s črepinjami, smetišče. Pred severovzhodnim oglom poleg vhoda je stalo 1·60 m široko kovaško ognjišče S, obdano z večjimi, do 14 cm visokimi kamni. Sredina ognjišča je bila poglabljena, v nji je ležalo obilo železne žindre, oglja, železa, robat bronast obroček, kosi podstavkov in kamenje, ki je služilo za kladivo.

Hiša IV (d. 3·80 : 3 m, šir. 3·40 : 3·25 m) je ležala samo 20 cm pod površino. V nji je ležalo le malo ometa, črepinj in žindre na ognjišču in okoli njega. Okroglo, 70 cm široko ognjišče O, v ozadju hiše, je bilo lahko poglabljeno in z drobnim kamenjem tlakovano. V njegovi bližini je bil postavljen kot sedež velik kamen (35 : 30 : 13 cm). Ob severni steni (G) je ležalo okroglo dno posode, okrašene s koncentričnimi krogi.

Hiša V (d. 11·35 : 10·90 m, šir. 3·30 : 3 m) je ležala 25 cm pod površino. Obsegala je dva prostora. Temelji sten so stavljeni iz velikih debelih kamnov in velikih tankih plošč. V jugozahodnem kotu je služil velik kamen (50 : 34 : 30 cm) kot sedež ali miza. Prežgan omet, oglje, živinske kosti, okrašen vijček in brusni kamni so ležali raztreseni po hiši.

Hiša VI (d. 11·50 : 11·25 m, šir. 3·50 : 3 m) z 1·50 m širokim predsobjem in dolgim glavnim prostorom. Tla so ležala le 30 cm pod sedanjo površino, nad kovačnico B. Temelji so bili sestavljeni iz velikih kamnov, ob njih je ležal omet in oglje. Ognjišče O (d. 1·80 m, šir. 1·20 m) je bilo neenakomerno iz ploščatih kamnov zloženo; okoli njega so ležale poznokeltske črepinje (T III), železna žindra in del amfore (R).

Selo na Spodnji Kroni

Na strmem vrhu Sp. Krone in vzhodno od njega na mali ravnini ni bilo zaslediti nobenih hiš. Šele na položnem bregu pod vrhom v zavetju pred vetrom je stala vrsta hiš; preiskane so, kolikor je dopuščal gozd.

Hiša I (d. 5·70 : 70 m, šir. 6·90 : 6·20 m, 25 cm pod površino; tlak v hiši pada 65 cm globoko). Hiša je stavljena na suhih dolomitnih skalnatih tleh. Kot vogelni kamni so služili posamezni majhni apnenčevi kamni in plošča iz trahita; med kamne sten je bilo vloženo drobno kamenje. Ob stenah je ležal omet, včasih kar raztopljen od vročine požara. V sredi hiše je bilo 17 cm v tla poglabljeno

ovalno ognjišče (d. 1·25 m, šir. 95 cm), v njem so ležali deli neokrašenih, gladkih, preprostih hallstattskih posod. Okoli ognjišča je bila napuščena v skalnatih tleh 1·50 m dolga, 75 cm široka in 17 cm visoka klop. Majhen sedež (S s) je stal blizu ognjišča, večji sedež S, 1 m dolg, 70 cm širok, iz kamnov zložen, pa sredi hiše. Poleg ognjišča je ležal brusni kamen, drugi ob zahodni strani. Trije kosi podstavkov pričajo, da je bila tu kovačnica.

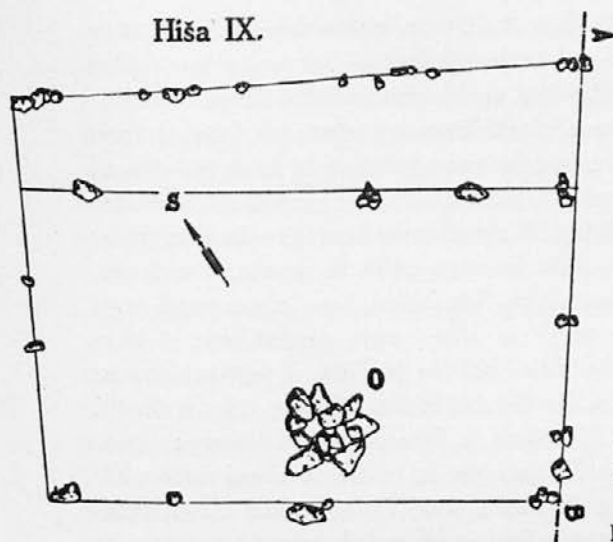
Hiša VII (d. 4·90 : 4·80 m, šir. 4·90 : 3·90 m) je kakor hiše VIII—XII poglobljena v obronek, ki deli strmi vrh Sp. Krone z ravnico od nižje Planjave, kjer so sedaj pašniki. Hiša je proti jugu široko odprta, tla okoli ognjišča O so zravnana, v severnem delu hiše se pa dvigajo 84 cm visoko. Temelji sten so stavljeni zvečine iz drobnega kamenja. Odtiski na ometu kažejo, da so bila 10—12 cm debela, klana smrekova debela v rabi. Ognjišče je bilo z ilovico tlakovano, ki je bila debelo rdeče prežgana. Na severni strani je bilo ognjišče ograjeno s tenkimi, 7 cm debelimi, 15—20 cm visokimi apnenčevimi, na rob postavljenimi ploščami. Na ognjišču je stala še velika skleda. V hiši je bilo raztreseno oglje, žlindra, 12 kosov razbitih podstavkov, v severozahodnem kotu kos železa.

Hiša VIII (d. 7·40 : 6·90 m, šir. 4·20 : 4 m) je bila vsa v steno hriba poglobljena, ob južni, vzhodni in zahodni strani je stala vrsta kamnov kot temelj. Severna in vzhodna stran sta navpično izklesani iz brega; zahodni dve tretjini severne stene sta 1·20 m daleč nazaj pomaknjeni in tako napravljen poseben oddelek za stanovanje, deljeno v dva prostora, a in b. V tem kotu je bila lesena podloga stavbe, 10 cm debel tram, še zelo dobro ohranjen. Na vzhodni strani je ležalo 16 cm debelo, zogljenelo, ob stranicah na lahno obsekano deblo; tudi omet kaže na štirioglasta obsekana debela. Prostora a in b je pa delilo 15 cm debelo bruno. Pôd prostora a in b je bil z deskami krit, pri c so ležali zogljeneli ostanki 12 cm široke in 4 cm debele deske. Tla v prostoru b so bila z ilovico teptana, kakor so bila sploh tla v hiši skrbno izravnana. V severozahodnem kotu prostora b kažejo ostanki lonca na morebitno shrambo jedil. Tu je stalo tudi ognjišče O, okoli 53 cm visoko iz zemlje in grobo obsekanih debelih kamnov pozidano. V sredi hiše je stalo nakovalo (A), 32 cm širok, 22 cm visok kamen, s 6 cm široko okroglo luknjo v sredi, ki se navzdol nekoliko zožuje. V luknji je tičalo svojčas kamnitno, bronasto ali železno naklo.

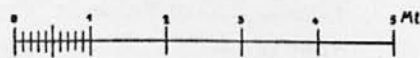
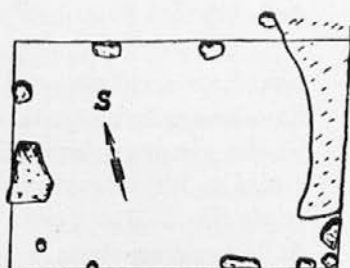
Hiša IX (d. 7·60 : 6·80 m, šir. 5·85 : 5·30 m). Stavba, ki je ležala le 30 cm pod sedanjo površino, je imela v južni polovici dobro zravnana tla, severni del je bil nekoliko nagnjen in peščena tla samo poravnana. Temeljni kamni so bili še precej dobro ohranjeni, odtiski obilega ometa so kazali obsekan in okrogel les. Kovačnica, v kateri je ležalo le malo črepij, je bila po dolgem predeljena, zgornji del je služil za spalnico. V južnem delu je stalo nekam nerodno iz kamenja pozidano 17 cm visoko ognjišče O (1·80 : 1·20 m), okoli njega žlindra, podstavki, primes pri topljenju (ruda) in razbiti podstavki. Polovica ročne zapestnice in zapone iz železa so domači izdelki.

Hiša X (d. 4·50 : 4·30 m, šir. 3·05 : 2·55 m). Na ploskih kamnitih podlogah temelja je ležalo obilo ometa, ki se je bil deloma v vročini stopil. Odtiski v ometu kažejo, da je bila hiša sestavljena iz obsekanih debel. Na vzhodni strani je bila napuščena 10 cm visoka, 25—80 cm široka kamnitna klop (ali ležišče). Tla hiše so bila iz obronka ravno izklesana. Ognjišče je bilo kar na prostih tleh. V

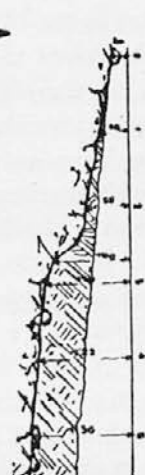
Hiša IX.

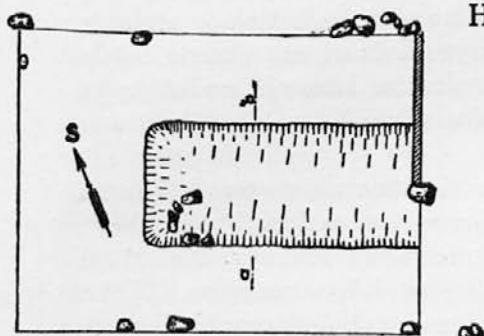
Hiša X.

Prerez A-B

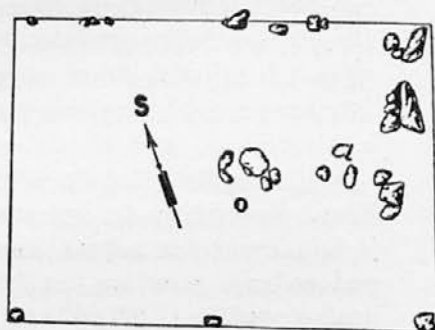
Hiša XI.

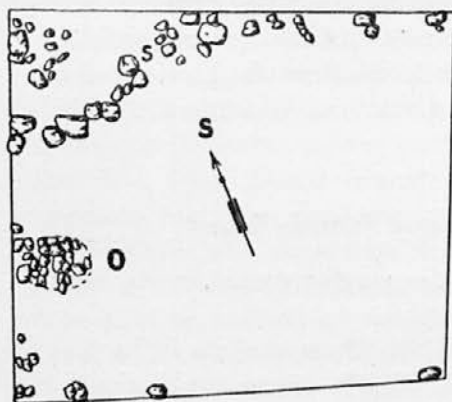
Profil a-b

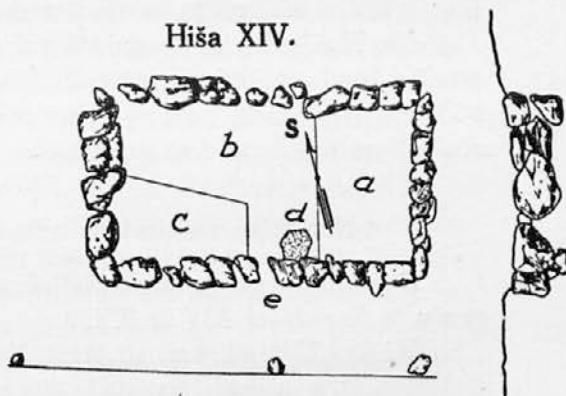
Hiša XII.

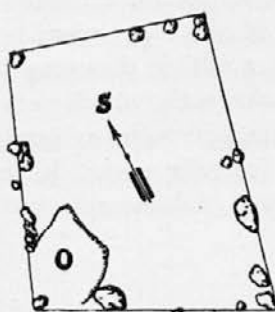
Hiša XIII.

Hiša XIV.

Hiša XV.

hiši je ležala žlindra, večje število podstavkov iz ilovice, bronast obesek, železen nož, brusilni kamni in od rabe robot in pokvarjen tolkač.

Hiša XI (d. 4·20 : 4 m, šir. 4 m). Prostor za stavbo je bil vsekan v obronek Krone, 65 cm pod sedanjo površino; zlasti severna stena je bila skrbno navpično odsekana, le v vzhodnem kotu je bila napuščena 1·40 m dolga, 50 cm visoka naravna skala. Kamnitni temelji so bili le bolj redko ohranjeni; na vzhodni strani je ležalo zogljenelo, robato obsekano, 8 cm debelo hrastovo bruno, ki se je sledilo 2·20 m delač. V hiši je ležalo obilo lesnega oglja in ometa. Vse kaže, da je severna stena pri požaru padla proti jugu. Tla hiše, sicer lahko proti jugu nagnjena, so bila skrbno zravnana; v sredi je bila vanje poglobljena 1·48 m široka, 3·55 m dolga in 30 cm globoka kotanja, bržčas ležišče. V jugozahodnem oglu je stalo polkrožno ognjišče, 75 cm široko in 35 cm visoko; 15 cm široki kamnitni rob je bil proti vzhodu odprt. Na njem je ležalo mnogo lesnega oglja.

Hiša XII (d. 5·65 : 5·50 m, šir. 4 m). Kovačnica, ki je bila v zvezi s hišo XI; zahodna stena ni imela temelja, morala je biti v vsej širini k hiši XI odprta. Temeljne podloge so bile redke, ob severni steni je bil sploh napuščen naraven rob brega kot podloga lesene stavbe. Na nekoliko nagnjenih tleh je stalo še 10—15 cm visoko ognjišče O, preprosto iz kamnov zloženo; na njem je ležalo oglje. Ob vzhodni strani ognjišča je ležala večja skupina kamenja, sedeži in pa dva kamna (a) kakor nakovalo ali podloga lesene mize. Na več krajih hiše je ležala žlindra, med njo del zapestnice iz bronu.

Hiša XIII (d. 5·80 : 5·70 m, šir. 5·15 : 4·75 m) je stala na vzponu k Zgornji Kroni. Severozahodni kot stene je bil močno s kamenjem podprt. Proti vzhodu je bila kovačnica odprta, ker ni bilo tu nobenih temeljnih kamnov. Tla, 65 cm pod sedanjo površino, so bila od severa proti jugu lahko nagnjena. Nizko ovalno ognjišče O (95 : 80 cm) je bilo z majhnim kamenjem tlakovano; okoli njega je ležala železna in bronasta žlindra, zakrivljen konec ročaja situle, železno šilo; v hiši sami mnogo ometa ter sežganih in razbitih živalskih kosti.

Na Planjavi pod Spodnjo Krono se je sledila še hiša XVII, v ostankih še niže na bregu kotline pa hiša XVI. Od zadnje je bila dobro ohranjena le ena 8·50 m dolga, 20 cm pod površino ležeča stena z ometom. V ostalem sta bili obe hiši po poljskem delu razrušeni.

Naselbina na širokem vzhodnem hrbtu pod Zgornjo Krono

Rob je bil precej gosto naseljen, ugotoviti sta se mogli v gostem in visokem gozdu le kovačnici XIV in XV.

Hiša XIV (d. 4 m, šir. 2 m). Kovačnica je bila 98 cm v skalo hriba poglobljena. Ob stenah so stali 80 cm visoki, 30, 38, 50—55 cm široki zidovi, sestavljeni iz velikih kamnov, ki so bili z ilovico vezani. Vhod je bil na južni strani, varovala ga je 1·50 m široka lopa; njeni temeljni kamni so ležali 20 cm pod površino, omet okoli njih, z odtiski drevesne skorje, je bil stopljen in lahek. Tla kovačnice so bila grobo pokresana, včasih neravna, mestoma (b) 4 cm visoko s pepelom, ogljem in prežganim, počrnelim svižem pokrita. Ob južni strani (d) je ležal 16 cm visok kup sviža, ostrega peska, ki je služil kovaču kot vár. Več kosov podstavkov, brusni kamni, deloma zelo izrabljeni, s poglobljeno sredino,

bronast gumb, neznatni deli bronastih predmetov in bronasta žlindra, vse to je ležalo raztreseno po kovačnici.

Hiša XV (d. 4 : 2.65 m, šir. 3.20 : 2.65 m). Kovačnica je bila na samorasli, lahko proti vzhodu nagnjeni skali, 20 cm pod površino nesorazmerno zidana. Tla so bila deloma pokresana. V severozahodnem oglu se je nahajala 36 cm globoka kotlina z ognjiščem O, v kateri je ležalo oglje, žlindra in lončene črepinje, ob severni steni kovačnice tudi podstavki.

Obris materialne kulture predzgodovinskih prebivalcev na Vačah

Doba Hallstatt II

A. Lončarska roba. V hišah so bili najdeni le ostanki razbitega posodja, večjidel kuhinjskega, iz katerega se more oblika le nepopolno določiti. Obris razvoja mora biti zategadelj le pregleden, nekako ogrudje, ki se da izpopolniti s pomočjo dobro ohranjenih posod iz grobov.

a) Lonci so napravljeni iz grobe, črne, rdeče ali rjavega ila, mešanega z drobnim peskom ali sipo. Posoda je včasih zunaj in znotraj prevlečena z rdečo ilovnato barvo (engobe). Ker je bila posoda žgana le v odprtem ognju, je navadno prežgana samo tanka zunanja plast, sredina je še surova. Dobi se pa tudi posoda iz dobro žgane ilovice, katere površina je dobro zglajena in se lahko svetlika.

Dno je ravno, za krajem nekoliko odebeljeno, včasih v sredi vbóklo (omphalos). Trup posode je včasih navpičen, pogosteje krepko izbočen. Robovi so navzven obrnjeni, robati, zaokroženi, redko malce odebeljeni; toda tudi strmi, poostreni, lahko ven obrnjeni robovi so v rabi. Vrat krasi po dvoje, troje horizontalnih zarez. Vrat deli krepka zareza od trebušne sredine posode, ki nosi različne okraske: 1. Vrsto koničnih grb, pod katerimi visijo koncentrični polkrogi iz plitvih zarez, obdani od nerodne vrste v podobi trikotna stavljenih kratkih in ostrih rezov (sl. 1); podoben okras na podobi fig. 6, tab. VI., Deschmann-Hochstetter, Präh. Ansiedelungen und Begräbnisstätten in Krain 1879, in Radimsky-Szombathy, Wies, MAG XVIII, T. IX 15 in T. X 3. — 2. Navpični vrat je okrašen z jamicami, v krog postavljenimi, na sredini trupa vise polkrogi okoli grb, pod njimi neenakomerne vrste jamic (sl. 2). — Po sredini posod teko navpična rebra. — 4. Sredino pokrivajo nizka poševna rebra. — 5. Okras se rad menjava tako, da je vrat okrašen z dvoje, troje zarezi, sredina je gladka; ali pa je vrat brez okrasa in sredino posode delé široko razstavljena rebra in zareze, ki se večkrat menjavajo s presledki gladkih polj.

Oblike posod so v dobi H II splošno hallstattske, le da bikonična oblika ni tako izrazita kakor v Bologni in Este, in je bolj okrogla. Okras je pa samosvoj v južnovzhodni alpski skupini. Značilen za to dobo je podnožnik posode iz rdeče ilovice, sicer skrbno izdelan, toda ne popolnoma posrečen; slično posodo glej pri R. Ložarju, Predzgodovina Slovenije, Glasnik MDS XV, 1934, str. 11, sl. 6.

b) Sklede. Preprosti izdelki so delani iz grobe, peščene ilovice; boljše blago je lepo rdeče ali rjavo, zunaj in znotraj pobarvano (engobe). Sredina je lahko vzbočena, rob je okrogel ali zaostren, navpičen, navadno pa lahko na-

vznoter obrnjen. Pod robom so pritrjene podolgovate prevrtane grbe. Rob ima dve plitvi zarezi, sredina sklede je včasih z lahnimi neenakomernimi rebri ali s cikcakom in pod njim z jamicami okrašena.

c) Vijčki so navadno bikonični (višina 3·5 cm), spodnji del je včasih nizek (sl. 3 a) ali konični (sl. 3 c), iz rdeče, s kremenčevim peskom mešane ilovice. En ploščat, cilindričen vijček je delan iz peščenca. Za nadomestilo vijčka pri preslicah so služile male, približno okrogle ploščice (4·4—5·2 cm široke), izklesane iz kosov rdeče posode.

d) Uteži za statve (piramide, premer 3·5 cm, višina 5 cm) so v zgornjem delu prevrtane.

B. Različni predmeti iz brona, železa in kosti. 1. Obroček iz brona (sl. 4), neenakomerno obdan s sedmero malimi ploščicami, okrašenimi s krogom in piko, iz hiše A, najden v materialu nasipa; premer 2·8 cm. Podoben istodoben okrask glej A. Minto, *Populonia*, str. 99, fig. 10/12.

2. Trikotna ploščica (sl. 5), širina 2·9 cm, okrašena ob straneh s krogi in pikami, na spodnji strani tri luknjice, v katerih so svojčas visele verižice (hiša B).

3. Na konec dobe H II ali v začetek H III spada okrogla zapestnica s finimi vozli in zarezami (sl. 6, hiša IX). Okras sličen na zaponi dobe Bologna — Arnoaldi, N. Aberg, *Chronologie I*, str. 176, sl. 514.

4. Železna čolničasta zapon, locenj rombično razširjen (sl. 7, hiša B). Čolničasta fibula (sličen primer v Villanovi, Montelius, *Civ. prim. I*, tab VIII 84) je domač izdelek, kakor tako pogoste železne polkrožne in vozlate zapone iz Vač.

5. Zakrivljen sedmerorobot nožev ročaj iz jelenovega roga, okrašen s krogom in piko (sl. 8, hiša A).

6. Čekan divjega merjasca, okrašen s tremi luknjicami; obesek, najden med žlindro v delavnici B (sl. 9).

D o b a H a l l s t a t t I I I

A. K e r a m i k a. Pomanjkanje karakterističnih delov posod otežuje jasno opredelitev. Tipične so posode, ki nosijo čez sredino polokrogel obroč, včasih tudi dva (sl. 10, hiša III). Ti reliefni pasovi so tipični za Este III in tudi še za E IV; glej Prosdocimi, *Necropoli Euganee di Este*, *Notizie scavi 1882*, tab. V za III. in tab. VIII za IV. periodo.

Pri loncih je rob navzven obrnjen, zaokrožen, nekoliko odebeljen, robot, poševno odrezan ali zaostren. Na vratu fina, včasih široka horizontalna zareza in polkrožen obroček; včasih obdaja vrat obroč, sredino pa dele navpična rebra. Iz dobe H II je povzet okras z grbicami in okroglimi vdrtinami in okras robotih navpičnih reber, ki obdaja slabo obokano, včasih skoraj ravno sredino. Trup posode in rob je enkrat pokrit tudi z vtiski nohtov v vrsti. Ročaji posod so široko poglobljeni s tremi širokimi zarezami in tudi s tremi grbami okrašeni.

Kot okras je služila živalska glavica (sl. 11), gobček in ušesa so močno obtolčena; glej slično posodo s tremi glavicami iz Vira pri Stični v ljubljanskem muzeju in posode iz Šmarjete (Ber. Anthr. Vers. in Laibach 1879, *MAGW X 1880*, str. 26) in Sulmthala, glej Szombathy-Radimsky, *Wies*, *MAG XV*, T. XII 7. Vzorci so v etruščanskih grobovih, zlasti v Vetuloniji; Montelius, *Vorklass. Chronologie Italiens*, T. 55.

Ilovica posod je včasih fina, včasih peščena; sive, rjavordeče in črne barve. Stena posod je prevlečena z rdečerjavo ilovnato barvo. Večkrat so stene posod s fino metlico ali omelcem omedene.

Oblika skled ostane večidel ista kakor v H II in se ne spremeni mnogo. Dno prehaja brez presledka v okrogli liniji v vzbočeno steno. Strmi rob skledic je zaokrožen, včasih zaostren in oglat, lahko navznoter obrnjen. Na vratu stena ali dve zarezi, stena je navadno gladka, včasih okrašena z robotim ali polkroglim obročem. Na prelomu stene je včasih okras navpičnih širokih zarez, okrogle, podolgovate ali ostre grbe.

Vijčki iz rdeče ilovice so običajne bikonične in konične oblike (višina 2,3 cm, šir. 3 cm).

B. Predmeti iz bron. V kovačnici VI je ležalo več kosov bronaste žilindre, vmes dve štirioglati ploščici (2,1 : 1,4 cm in 1,3 cm) z majhno luknjico, in več pokvarjenih izdelkov, v katerih se zrcali vaška obrt, n. pr. dva dela zelo tenke posode iz bron, bržčas ciste.

Gladek okrogel obroček (premer 2,2 cm) z obešenim krožcem (hiša X).

Podolgovat žleb za iglo iz bron z nagrbanim hrbtom (sl. 12, hiša X). Tip spada v skupino certoške fibule.

Deli tenke in ozke bronaste vezi, pokvarjene v ognju (hiša X). Žleb ali vtik (Rutar, Let. M. Sl. 1889, str. 38) za iglo certoške fibule z rombičnim hrbtom in trikotnimi zarezami; ploska glavica pokvarjena v livu (sl. 13, hiša VIII).

Pinceta iz bron (dolž. 4,6 cm, šir. 0,5 cm) (sl. 14, hiša VIII). Zgornji del obeska (istotam).

Votla okrogla zapestnica s finimi povprečnimi zarezami; vanjo je vtaknjena za ojačenje tenka, okroglo zvita pločevina (hiša XIII); del pokvarjenega ročaja kotliča z zavitim koncem (hiša XIII).

D o b a H I V

se da izločiti v nekaterih oblikah posod. Lonci imajo krepko profiliran vrat s širokimi grebeni med robotimi zarezami (slika 15, hiša II); večkrat je vrat okrašen z dvema zarezama. Rob posod je vodoravno ven obrnjen, včasih robot z zarezo v sredi. Vrsta loncev ima pa tudi strm, lahko navznoter obrnjen rob. V tem dejstvu kakor tudi v izrazitem profilu loncev in skled se kaže laténski vpliv (gl. G. Bersu, Lochenstein, Fundberichte aus Schwaben XV, str. 25, sl. 15), toda okras posodja je hallstattski. Na pričetku stene se vrsti v odstavkih vrsta večjih in manjših bradavic (hiša XI), sredina posode kaže široko stavljenе navpične zarez ali pa en ali dva ozka polkrožna, oglata, tudi široka robata obroča z zarezo.

Rob skled je lahko na vznotraj obrnjen, odebeljen, gladko in robato odrezan, večkrat tudi poševno ven obrnjen, vrat krasi široka plitva zareza med dvema nizkima grebenoma (sl. 16, hiša III); stena je okrašena z nizkimi navpičnimi rebri, med katerimi so nizke, okrogle izbokline. Toda tudi navpični rob s štirimi vodoravnimi zarezami in grebeni je v rabi.

V kovačnici XIV se je nahajala še sodu podobna posoda za vodo s strmo steno in dvema obročema.

Ilovica, črna ali rjava, včasih s peskom mešana, je večkrat z rjavordečo barvo prevlečena in z metlico omedéna.

Vijčki iz rdeče ali rjave ilovice so konični in bikonični (spodnja polovica je nizka), ploski cilindrični ali ploski okrogli. Tudi vijček mehke okrogle oblike z odebeljenim zgornjim robom (hiša X, sl. 3 b in d) in okrogel vijček s štirimi luknjami (premer 2·3 cm, sl. 17) se kaže v posameznih eksemplarjih. V rabi so ploščice iz sten debelih posod (premer 4·4 : 4·5, 4·5, 4·8 : 5, 5 : 5·8 cm).

Umetni in obrtni predmeti HIV. Vozlata igla s ploščatim krogom (sl. 18, hiša X). Kratkost igle kaže, da je bila odlomljena in vnovič zaostrena (hiša X); dolžina 7·8 cm. Del ročaja iz bron (hiša VIII). Robot obroček; prerez v podobi strešice; premer 2·2 cm (hiša III); v livu pokvarjen. Največ predmetov je ležalo v kovačnici XIV: tri pokvarjene, različno dolge šivanke iz bron (dolžina 9·3 cm, 6·5 cm, 3·7 cm); igla, na pričetku zakrivljena, dolžina 6·8 cm; konec ročaja situle z labodjo glavo, ne čisto izvršena, s sledovi kovanja; robata bronasta vez, 6 cm dolga in široka; dva dela bronaste ga pasu, okrašenega ob robu z vrsto kratkih, vzbočenih črt (širina 1·3 cm); robot, četverooglat bronast okov; podolgovat kos bron; štirioglat bronasta ploščica; okrogla glavica fine igle. Koščén, oglajén, podolgovat okov z luknjico. Podolgovato štirioglato šilo iz železa.

V hiši VIII je bila najdena ostro brušena, na zgornjem robu nekoliko obrabljena sekirica iz svetlosivega serpentina, bržčas za brušenje bronastih predmetov (sl. 19). Istotam del živomodrozelené steklene koralde s temnomodrim očesom, obdaním od svetlega belega kroga.

Keltski vpliv na Vačah

Tène I. Del dna štirioglate sklede (sl. 20) iz temnorjave, z drobnim peskom pomešane, s črno barvo prevlečene ilovice. Za krajem je dno okrašeno z dvema popkoma v reliefu, med njima je okrogel pas iz pravokotnih vdrtin. Podobni okrasí se nahajajo na keramiki v Dürnbergu, glej M. Hell, Wohnstättenfunde der Mittellatènezeit aus Salzburg (Reinecke B), Wiener Präh. Zeitschrift XXIII 1936, str. 54, sl. 5, 5.

Soroden okras ima nadalje sredína skledice iz temnorjave, črno barvane ilovice, ki je pod globoko zarezo okrašena z dvema poševnima vrstama pravokotnih vdrtin in vmes z (odrgnjeno) grbo (sl. 21 in 22). Skledica je bila najdena hkrati s certoško fibulo (gl. zgor. str. 107, sl. 13). Certoška zapona je zlasti v južno-vzhodno alpskih in japonskih naselbinah v rabi še v četrtem stoletju. Primeri G. Merhart, Archäologisches zur Frage der Illyrer in Tirol, Wiener P. Z. XIV, 1927, str. 107. Končno se je na Vačah našel (hiša VIII, sl. 23) del dna slabo grafitirane posode, na spodnji strani okrašene z vdrtimi koncentričnimi krogi. Prim. M. Hell na nav. m. Že leta 1881 je bila na Vačah najdena zgodnjelaténska zapona: Hochstetter, Die neuesten Gräberfunde von Watsch. Denkschriften math. naturwiss. Kl. Akademie. Wien XLVII. Bd., str. 166, sl. 7).

Tène II. Značilen za keltsko keramiko te dobe je izrazit prelom sredine posode (sl. 24, hiša II). Sredina loncev je večjidel gladka, včasih okrašena z ostrim grebenom ali vtisnjeno črto; horizontalne zarezé so samo na vratu, dve

ostri zarezi med ostrimi ali širokimi grebeni. Rob je navzven obrnjen. Rdeča ilovica je s finim peskom pomešana in dobro prepečena.

V dobi Tène II se prične že ornament gostih črt (Kammstrichornament). Značilne so za to dobo vertikalne ali poševne kratke črte, ki so močne, grobe in neenakomerne, in so prečrtane s horizontalnimi črtami ali pa se menjavajo s praznimi polji.

Leta 1881 je bila na Vačah najdena srednjelatenska zapona v podobi lire; Hochstetter na nav. m., sl. 10, str. 167, in R. Ložar, Vodnik, str. 39, sl. 11 f.

Tène III. Lonci, širokega dna, strmo poševne ali lahno vzbočene sredine, imajo odebeljen, zaostren, gladko odrezan, horizontalno ali poševno navzven obrnjen rob. Ilovica je svetlorjava ali temnosiva, luknjičasta, ker je bila z apnenčevim peskom pomešana, ki je v ognju zgorel in izpadel. Včasih so ilovici primešane organske snovi, zlasti slama, ki ne veže ilovice samo mehanično, temveč vsebuje tudi strojilo, ki utrjuje ilovico.

Proti koncu T III se vidijo v notranjosti nekaterih posod že nerodne črte, odtis lončarskega kolovrata. Stena je redkokdaj gladka, navadno jo pokriva poznolatenski okras gostih, navpičnih ali poševnih, redkeje vodoravnih črt, med katerimi so prazni pasovi. Črte so včasih fine, posebnost Vač pa so široke in debele, skoraj reliefne črte (sl. 30). Na koncu T III se kažejo na loncih, delanih na kolovrat, križema navpične in vodoravne črte. Nova posoda te dobe je krožnik z zaostrenim, navzven obrnjenim robom.

V hiši X je bil najden del 2·2 cm debele plošče z odebeljenim robom iz rdečerjave, z apnenčevim peskom mešane ilovice (sl. 25). Lice je lepo uglajeno in okrašeno z reliefnim lotosovim cvetom; spodnja stran je grobo zravnana in kaže odtis palca. Sodim, da je ornament del križa s štirimi enakimi kraki. Podobni ornament, zlasti v Velem St. Vidu (K. Miske, Präh. Ansiedlung Velem St. Vid, str. 58, tam tudi literatura), v Mont Beuvray in v Prozoru (B-H Mitt. III, str. 93, 144, 115 s priložki dobe Tène II, str. 190, 195).

Posode iz grafita. Odebeljen, poševno odrezan in horizontalno navzven obrnjen rob lonca, na vratu horizontalna zarez; stena posode je okrašena s kratkimi, širokimi, vertikalnimi zarezami. Del krožnika (viš. 4 cm), rob nekoliko odebeljen, zaostren in navznoter obrnjen.

Predmeti iz bron, železa in kosti. Del poznolatenske zaponne (tako zvane Nauheimer Form) (R. Beltz, Prähist. Typenkarten V, Z. f. E. 1911 Fig. 11, str. 687). Več pokvarjenih delov ploščic in tenkih obročkov (sl. 26, 27). Ukovica, žebli. Ukrivljena, v hrbtu široka, železna noža (sl. 28, dolžina 14·4 cm, dolžina ostrine 10·5 cm, pri drugem 9·5 cm). Jelenov rog, na kroni narezan. Pevrtan medvedov zob, obesek.

Pričetki rimskega vpliva konec prvega stoletja pred Kr.

Manjše število ostankov dobro žganih, na kolovratu napravljenih posod dokazuje, da se je Vaška naselbina končala na razdobju časov. Zvečine so kosi amfor iz svetlorumene ali rdeče ilovice, ki je pomešana z drobno stolčeno opeko (hiša VI, X, XIV), ročaji so ravni, visokohrbtini, iste oblike kakor pri zgodnjorimskih amforah na Vrhniki. Iz Nauporta je dohajalo olje in vino na Vače. Deli

velike posode iz rjave, s peskom prežgane ilovice (hiša VI in XIV); okrogel rob je ravno navzven obrnjen, vrat s plitvimi zarezi, pri drugi posodi le z dvema zareza okrašen. Dno druge grobe posode iz peščene ilovice ima nizek podnožnik. Preprost pokrovec. K finejši lončarski dobi spadajo deli dveh rdeče barvanih skledic, njihov zaokrožen rob je navznoter obrnjen (hiša II). V hiši XIV je ležal kos rumenkaste, od ognja počrnele opeke.

Priprava v kovačiji

Pogosti kosi črno osmojenih podstavkov iz rdeče, s kremenčevim peskom mešane ilovice (premer 9·8 cm, debelina 2·6 cm, višina 3·8 cm, v hiši VII) kakor tudi ostanki bronaste žindre v hišah B, X, XIV pričajo, da se je na Vačah razvila živahna umetna obrt.

V livarni so bile v rabi široke sklede s strmo steno, okrašene s polkrožnim ali oglatim obročem, včasih tudi s pasom odtisov nohtov (hiša III in IV), del stene je dobil v vročini že modro barvo in se je pričel topiti. K takim posodam spada debel in širok ročaj s tremi globokimi zarezi in vmesnimi štirimi rebri (hiša XI), včasih okrašen z grbo ob robu (H IV) ali z odtisi nohtov (sl. 29). Ilolica teh skled je z grobim peskom pomešana.

Na dnu skledi podobne, kakor stenski omet oblikovane posode (hiša XIV) je ležala približno 6 mm na debelo bronasta žindra, pomešana s finim ogljem. Posoda je služila za hrambo stopljenega bronu, ki so ga, kakor danes, varovali pred oksidacijo s tem, da so ga pokrili s tenko plastjo drobno stolčenege oglja.

V podstavke so stavili livke iz ilovice (glej GMDS, XVIII, 1937, str. 22, sl. 10, 6). Zgornji del livka iz rdeče ilovice, mešane z drobnim kremenovim in apnenčevim peskom, je imel navzgor obrnjen zaostren rob; premer zunanje roba 9 cm, notranjega 5 cm (hiša XI). V hišah ni bilo najdenih nobenih livnih modelov.

Sklepne misli

Sloves Vač se je razširil po svetu, ko je spomladi leta 1882 prišla na dan situla, kmalu nato pas z uprizorjenim dvobojem, veliki obesek in nož s podobo kozoroga na okovu z bližnjega Cveteža, z zlatom prevlečeni uhani in šlemi, predvsem znameniti zaradi plastike sirene z zaokroženimi perutmi.¹ Tudi kasnejša raziskavanja vojvodinje Mecklenburške v letih 1905—1913 so doprinesla nova važna odkritja:² mlajšo situlo z vrsto antilop, zaponi s tremi konjički in vozniškom, uhan s podobo bežečega zajca in ploščico z erotičnim prizorom. Vse te dragocenosti, import estenski, kakor tudi množina jantarjevih in steklenih korald, obilica raznovrstnih zapon, pričajo o blagostanju v Vačah.

Početki življenja na Vačah se prikažejo v mlajši polovici dobe H II, v drugi

¹ G. Wurmbrand, Ein Gürtelblech von Watsch, MAGW, 1884, str. 40. — K. Deschmann, Prähist. Nachgrabungen in Krain. 1. Das Zwetescher Gräberfeld bei Watsch, MAG, 1883, str. 177. — F. Hochstetter, Die neusten Gräberfunde von Watsch und St. Margarethen, Denkschrift der Akad. Wiss. Wien, math.-naturwiss. Kl., XLVII Bd., 1883. Prim. še MAGW, 1883, str. 225. Taf. XX—XXIV. — K. Deschmann, Ein Kunstwerk altetruskischer Technik in Watsch, MZK, N. F. IX, 16 sl. — V. Molé, Umetnost situle iz Vača, Starinar, Ser. III, B. II; 1923, str. 79 sl.

² Treasures of Carniola, str. 120 sl.

polovici 6. stoletja, vtis premožnosti prebivalstva pa kažejo predvsem grobovi petega stoletja.

Ob selitvi v benečansko pokrajino so se ilirski Veneti pomikali iz vzhodnoalpskih krajev naravnost v severno Italijo. Smer potovanja se da slediti iz Zahodne Ogrske, kjer se je našel okras bronastih gumbov, pogost in bogato razvit v estenskih grobovih, v primitivni obliki kot okras dveh gumbov na obeh straneh posode.³ Najmlajši žarni grobovi v Mariboru in Rušah prikazujejo prve pričetke tega okrasa. Venetska kultura se v naravnem razvoju izoblikuje iz lužiške kulture v Vzhodni Nemčiji. Oblika bikoničnih žar, ki se pojavlja v redkih najmlajših grobovih v Stillfriedu na Nižjeavstrijskem, v Rušah in Mariboru, kakor tudi v najstarejših grobovih v Este, sekire s predrtim ušesom, najdene v Fürstenfeldu, Wildonu, Zagorju, pri goriškem Sv. Marku, vse to kaže, da je vodila Venete pot ob robu Panonske nižine in ob robu pogorja proti jugu in po starodavni argonavtski poti preko Krasa, čez Spilimberg in Tagliamento v Euganejsko hribovje.⁴ Šele po svoji udomačitvi v beneški ravnini so se pričeli zanimati za vzhodnoalpske pokrajine, ki so jih potrebovali kot trgovsko zaledje, skozi katero je držala tudi novo otvorjena jantarjeva pot iz Samlandije, ob Visli, čez Ptuj, Celje, Trojane in dolino Medije. V pokrajine ob Savi in Dravi so prinesli Veneti kulturne pridobitve nove domovine, zlasti rokodelstvo. Venecija, ki so jo ločile od ostale Italije močvirne, poplavam izpostavljene pokrajine ob Adizi in Padu, je v hallstattski dobi tvorila etnično enoto s sorodnimi noriškimi plemeni južnovzhodnih Alp, iz katerih je dobivala surovine, živino, kože, predvsem pa rude.⁵

Kranjska gradišča stoje navadno na krajih, bogatih z železno rudo. Tudi na Vačah je železo glavni vir blagostanja. Obilica kovačnic priča, da so morali železo topiti v veliki množini. Ruda (glinasti in rjavi železovec — na bobovec kaže v analizi V visoki odstotek mangana) se nahaja na Kleniku pod Slemškim hribom, zlasti pa v Rudniku, v dolinici pod Slivno in Vačami. Žlindra »na dolinicah« med Tirno in Lešami spričuje, da so topili rude tudi na Grebenu med Vačami in Sv. Goro.⁶ Bakreni kršec se nahaja blizu Vač, svinec pa v Litiji. Kje so stali plavži, ni dognano, najbrž nad Rudnikom pod Slivno.

Prve kovačnice se pojavijo na Vačah (A in B) v mlajši dobi H II ob koncu 6. stol. Sprva mala neutrjena naselbina na Zgornji Kroni, ki jo je sovražnik požgal, si je ogradila najvišji, raven in razsežen prostor kot majhno gradišče in je razvila v njem živahno obrt, ki se je v H III razširila tudi na Spodnjo Krono in je v keltski dobi zasedla še vzhodni greben pod Zgornjo Krono.

Topljenje rude se je vršilo v plitvi jami pri odprtem ognju, ki ni mogel

³ Jama Aggtelek, Arch. Ert. XXXIII, 1933, str. 155. — O sličnih novejših najdbah istotam F. Tompa, 24/25. Ber. R. G. Komm. 1937, str. 106.

⁴ Duhn-Messerschmitt, *Italische Gräberkunde*, II, 1939, 119. — F. Matz, *Indogermanisierung Italiens*, *Neue Jahrbücher für Antike und deutsche Bildung*, I, 1938, str. 392 sl. — Pot čez Ajdovščino in Hrušico so odprli šele Rimljani po ustanovitvi Ogleja l. 181 pr. Kr. čez ozemlje Karnov in se z njo osamosvojili ter oprostili vseh neprijetnosti, ki so jim jih prizadevali Japodi v Metulu-Šmihelu.

⁵ E. Dunareanu-Vulpe, *L'espansione delle civiltà italiche verso l'oriente danubiano nella prima età del ferro*, *Ephemeris Daco-Romana*, III, 1925, str. 59 sl.

⁶ A. Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 58 sl.

Analize žlindre in železa

	I	II	III		IV
	Hiša B (H II)	Hiša III (H III)	Hiša III (H III)		Hiša III (H III)
SiO ₂	8·28	11·08	15·00	SiO ₂	23·15
FeO	51·84	67·54	46·60	FeO	26·10
Fe ₂ O ₃	24·48	11·68	17·28	Fe ₂ O ₃	26·52
Al ₂ O ₃	4·77	2·86	7·70	Al ₂ O ₃	8·40
TiO ₂	—	0·26	0·30	Ti	—
MnO	1·54	0·28	0·26	MnO	0·97
CaO	2·66	3·60	4·70	CaO	6·16
MgO	0·36	1·74	3·26	MgO	1·87
alkaliije	—	—	—	CO ₂ + H ₂ O	—
P ₂ O ₅	0·41	0·27	0·57	P ₂ O ₅	0·80
CO ₂ + H ₂ O vez.	—	0·60	3·80	S	0·06
S	0·07				
	V	VI	VII		VIII
	Hiša XIV (T)	Hiša XIV (T)	Hiša XIV (T)		Hiša A (H II)
SiO ₂	9·80	10·05	18·30	C	0·10
Fe met.	8·76	0·67	0·56	Mn	0·010
FeO	50·58	61·27	55·78	Si	0·055
Fe ₂ O ₃	11·96	17·05	10·20	P	0·280
Al ₂ O ₃	2·00	2·56	4·06	S	0·012
MnO	8·45	0·26	0·38		
CaO	2·25	2·24	4·22		
MgO	0·47	0·70	1·07		
P ₂ O ₅	0·82	0·55	0·91		
CO ₂ + H ₂ O vez.	3·70	3·40	3·90		
	IX	X	XI	XII	
	Hiša XII (H III)	Hiša VIII (T)	Hiša XI (T)	Hiša XIII (T)	
C	0·80	0·13	0·38	0·33	
Mn	0·02	0·12	0·03	0·03	
Si	0·10	0·07	0·04	0·10	
P	0·16	0·12	0·12	0·060	
S	0·010	0·008	0·020	0·010	
Fe met.	82·50				
FeO	13·30				
Fe ₂ O ₃	2·80				

doseči primerno visoke vročine. Železo se je topilo na lesnem oglju brez taljivih primesi. Način taljenja je bil sprva še zelo nepopoln, stopil se je le majhen del železa; kakor kaže analiza I najstarejše žlindre, še iz 6. stoletja iz hiše B, je ostala v žlindri več kot polovica železa (FeO₂ + FeO₃), ki ga je bilo treba s ponovnim topljenjem ali večkratnim žarenjem in kovanjem očistiti primesi.⁷

⁷ Analize je izvršil laboratorij v Donawitzu.

Ni čuda, da Homer imenuje železo »s trdom pridobljivo kovino« (*σίδηρος πολύκιμητος*).

Tudi v H III je bila ruda topljena v nedostatni talilni napravi brez zračnega prepriha (analize II—VII), toda analizi II in III pričata, da je prišla topljena ruda iz drugega rudnika, ker vsebuje titan, ki že v majhni količini napravljata železo posebno gosto in trdo. (Kemična preiskava rude iz okolice Vač utegne v tem oziru doprinesiti še natančnejše ugotovitve.) Analiza III kaže pričetek topljenja. Redukcija rude se je skazila in ustavila bržčas zaradi prenizke topline. Analize pričajo, da se je pri topljenju bobovca res posrečilo odstraniti žveplo, ne pa tudi fosfor. Le redko je izločitev raznih primesi pri rudi uspela in je bil način taljenja v tehničnem pogledu boljši (IV). Kakor da bi bili tuji učitelji pokazali, kako izboljšati redukcijo.

Toda celo v laténski dobi se način topljenja ni znatno izboljšal (V—VII); žlindra vsebuje še vedno nad polovico železa. Isto dejstvo se je ugotovilo v analizah istočasne žlindre v Noriku.

Železo z Vač je dobro, toda zaradi neznatne količine ogljika (C) mehko železo. Zaradi precej velike količine fosforja in deloma žvepla ni imelo posebne trdote; bilo je plenivo in krhko ter se je rado lomilo. Tudi ni bilo posebno čisto (anal. IX, fe. met. 82.50) in se je moralo večkrat prekovati, da so se izločile razne primesi, kar se ni povsem posrečilo. Vendar kaže primerjanje analize VIII najstarejšega železa iz 6. stol. z analizami IX—XIII mlajše dobe, da se je pridobivanje železa v mlajši dobi izboljšalo.

Vaško železo ni one dobre kakovosti kakor železo s Kučerja pri Podzemlju, ki je prosto žvepla in je najboljše predzgodovinsko železo v Sloveniji, ker ima tudi primes titana, kakor sloveče noriško železo.

Pokvarjeni in zavrženi obrtni izdelki v naselbini in priložki v grobovih svedočijo o obsegu obrtne delavnosti na Vačah. Stari Vačani so svoje železo v obilni meri rabili za izdelovanje železnih obročkov, zapestnic, ovratnic, nožev, sekir in sulic. Posebna vaška osobitost so polkrožne in vozlate železne zapone in krepke votle bronaste vozlate fibule, polnjene z železnim jedrom. Umetelne roke vaških obrtnikov so iz bron izdelovale zapestnice, ovratnice, igle, uhane, okove pasov in zapone, v katerih se kaže razvoj oblik raznih dob, od najstarejših polkrožnih preko čolničastih in vijugastih do certoških oblik, ki segajo še daleč v 3. stoletje. Puščica trikotne skitske oblike, ki se najde tu in tam v Vzhodnih Alpah, v več eksemplarjih najdena tudi v grobu na Libni gori pri Krškem in v Šmarjeti, priča o vplivih iz Južne Rusije.⁸

Domač vaški izdelek je velika koščena fibula čolničaste oblike, okrašena s cvetovi, preprosto rezljane človeške figure in plastika jezdeca.⁹

⁸ Deschmann-Hochstetter, na navedenem mestu, Denkschriften, 1879, tab. XI, 13. — M. Hoernes, Zur Chronologie der Gräber von Watsch, Wiener Präh. Z., I, 1914, str. 47 sl. 4, 7. — Prim. L. Marton, Der Verwandtenkreis des Parierstangendolches von Kl. Neudorf; der Skytheneinfall in Ostdeutschland, Seger-Festschrift, 1934, str. 209 sl. — Razmerje s Skiti ni bilo vedno prijateljsko, kakor svedoči kost (femur) iz groba na Vačah, prebodena s skitsko puščico, ki jo hrani dunajski muzej.

⁹ Deschmann-Hochstetter, na naved. mestu, tab. X, 3. — M. Hoernes na naved. mestu, str. 45 sl. 3, 1—4.

Vače ne pomenijo kulturnega središča samo za Zasavje, kjer se nahaja v grobovih v Zagorju, Strahovljah, Rovišču, pod Roviškovcem, na Cvetežu polno vaških obrtnih izdelkov; čez Peče pri Moravčah, Lukovico, Kamnik, Mengeš in Kranj je segal vpliv Vač do Bleda. Bohinjski kot je spadal etnično že v področje ilirskih Karnov v Soški dolini in kaže isto kulturo kakor Sv. Lucija. Na jugu razodeva Dolenjska na Magdalenski gori in v Stični, kakor tudi v Šmarjeti in Mokronogu deloma drugačne kulturne skupine, četudi se nahajajo vozlate zapone v grobovih na Magdalenski gori, v Šmarjeti, Mokronogu in Malenicah in je vaška bronasta vozlasta fibula z železnim jedrom zašla celo v Podzemelj.¹⁰

Vaške hiše so bile lesene, bolj ali manj pravokotne stavbe skromnega obsega, iz okroglih ali tesanih debel, postavljene na kamnito podzidje. Stene so bile zapažene z mahom in močnim ometom iz ilovice, omet z roko zaglajen, večkrat tudi slikan z rjavo ilovnatno barvo. Streha je bila krita bržčas s slamo ali bičevjem, morebiti tudi s skodlami. Ognjišče leži v sredi, ali je pomaknjeno nekoliko v kot. Hiše imajo večjideln en prostor (A, B, I, II, III, IV, V, VII, X, XI, XII, XIII, XIV, XV), toda ne manjka stavb, razdeljenih v preddverje in kuhinjski prostor (VI, IX). Delitev v več prostorov je bila vidna le pri hiši VIII, kakor kažejo dobro ohranjeni deli podstenja. Razvoj hiše na Vačah je isti kakor v drugih vzhodnoalpskih gradiščih hallstatske dobe, v Noreji, na Pošteli in sploh v Sloveniji.¹¹

Največji razmah kažejo Vače v petem in četrtem stoletju. Kakor povsod v vzhodnih Alpah, se opaža tudi na Vačah konservativnost v ohranitvi hallstatskih oblik v starejših dobah latenske kulture. Bogata baročna umetnost hallstatske dobe je prebivalcem Norika v prvem tisočletju pred Kristom prav tako ugajala, kakor v 17. in 18. stoletju po Kr. barok, ki se je ves razživel v mišljenju prebivalstva avstrijskih dežel.

Šele v poznokeltski dobi, ob koncu 2. in v 1. stol. pred Kr. prodre latenska kultura globje v vaško umetno obrt, gotovo pod vplivom Tavriskov, ki so okoli l. 200 zasedli Norik in se širili tudi po Zasavju. Nauportus — Vrhnika in Vače sta najvažnejši postojanki južnega Norika pod Karavankami. Preko Nauporta prihajajo tudi rimski vplivi na Vače, dokler ni rimska okupacija l. 16 pred Kr. uničila pomena znamenitega gorskega selišča. Nove prometne zveze iz Emone čez Lukovico na Trojane, vodna pot ob Savi in panonska cesta Emona—Neviodunum—Drnovo—Sisek, ki so jih zgradili Rimljani, so potegnile promet nase. Usoda Vač v rimski dobi je bila slična današnji njih osamljenosti.

¹⁰ M. Hoernes, Die krainischen Nekropolen d. jüngeren Hallstattzeit, WPZ II, 1915, str. 120, sl. VIII, 19.

¹¹ W. S., Die Ringwälle des Bachergebietes. Mitt. Präh. Komm. Wien, I, II, 1915, 1924.

DONESKI K VOJAŠKI ZGODOVINI NAŠIH KRAJEV V RIMSKI DOBI

Balduin Saria

Nižje področje, kjer se stikajo Vzhodne Alpe z Dinarskim gorskim sistemom, spada med najvažnejše prehodne predele v južnoevropskem prostoru.¹ Že od mlajše kamene dobe so preko kraških višin stremele poti iz Panonskega nižavja in preko tega iz vzhoda Evrope v Italijo. Te prometne poti, ki se odražajo ob koncu neolitika in v začetku bronaste dobe le v legi naselbin, so se ohranile skozi stoletja in tisočletja. Posest kraških višin, tzv. »jadranskih vrat«,² je bila torej že od nekdaj za narode severno in južno od tega gorskega oboda eminentnega strateškega pomena, od tod tudi tisočletni boj za te predele.³

1. Doba pred rimsko osvojitvijo

Že Hanibal je spoznal strateški pomen Ilirika, posebno severnega, v borbi proti Rimu. V svojih strateških načrtih, ki jih je koncipiral za kralja Antioha III., je tudi nameraval, da bi Antioh iz Ilirika stalno ogrožal Rim, medtem ko bi se on sam vojskoval v Italiji.⁴ Te strateške ideje je zastopal tudi makedonski kralj Filip V., ko je nameraval napadati Rim na vzhodu v zvezi z Bastarni, ki bi jih poslal vzdolž dalmatinske obale v Italijo.⁵ Take in podobne grožnje so Rimljani hoteli preprečiti, ko so l. 181 pr. Kr. ustanovili kolonijo Akvilejo v skrajnem severovzhodnem kotu gornjeitalske ravnine.⁶ Direktno ofenzive v severozapadni Ilirik ob tem času še niso nameravali. Nasprotno! Ko je l. 171 pr. Kr. konzul C. Cassius hotel na lastno pest skozi Ilirik prodreti v Makedonijo, se je rimski senat upravičeno bal, da bi to povzročilo hudo reakcijo med ilirskimi plemeni na Krasu in da bi le-ta poskušala po isti poti vdreti v Italijo.⁷

Na idejo, da se sami polasté kraških višin, ki so za Italijo tako važne in obenem v posesti sovražnika tako nevarne, so Rimljani šele prišli, ko so jih japonski napadi vedno bolj vznemirjali in ko se je za časa vojne s Perseusom

¹ A. Melik, Slovenija I/1, 1 sl.

² A. Penck, Die österr. Alpengrenze, 63 sl.

³ E. Ch. Semple, The geography of the Mediterranean region. Its relation to ancient history 219 sl. O pomenu kraških prehodov za kulturo in trgovino v starem veku prim. Saria, Glasnik Prof. Društva XI, 1931, 506 sl.

⁴ E. Swoboda, Octavian und Illyricum, 13 sl.

⁵ Liv. XL 57, 7; XXXIX 35, 4... *missis ad accolas Histri fluminis barbaros, ut in Italiam irrumperent, sollicitando...*

⁶ Liv. XL, 34, 2; Brusin, Aquileia, Guida storica etc., 1 sl.

⁷ Liv. XLIII 1, 7.

l. 167 pr. Kr. zopet pojavila genialna Hanibalova ideja napada na Rim s severo-vzhodne strani.⁸ Najprej pa so bili rimski pohodi usmerjeni bolj proti vzhodu.

V strateški načrtih makedonskih kraljev so imeli tudi Skordiski ob spodnji Savi večjo vlogo, ko so jih poskusili hujskati zoper Rim. Zdi se sicer da je rimski konsul L. Cotta l. 119 pr. Kr. v borbi z njimi prodrli skozi naše ozemlje do Segestike (Siscia, dan. Sisak),⁹ vendar se pa rimski kazenski pohodi proti roparskim Skordiskom prvotno še izogibljejo kraških višin, ki so močno utrjene, in se raje pomikajo na vzhodu skozi vardarsko-moravsko dolino. Mogoče je že l. 112 pr. Kr. neka rimska vojska pod konzulom Druzom po tej smeri prispela do Donave.¹⁰ Važnejše je, da so stalni nemiri, ki so jih povzročali ti narodi in njihovi tračanski, dardanski itd. prijatelji, privedli Rim do prepričanja, da je nujno potrebno, da se na vzhodu vojaška meja rimske države pomakne daleč naprej do spodnje Donave in do Save, če bi država hotela imeti svoj mir. Važen moment v tem oziru tvori pohod makedonskega pretorja L. Kornelija Scipiona Asiagena proti Skordiskom.¹¹ L. 75 pr. Kr. je makedonski prokonzul C. Scribonius Curio kot *primus Romanorum ducum* prodrli skozi Dardanijo do Donave in do meje Dacije.¹² Njegov pohod je šel najbrž po vardarsko-moravski dolini, tej najbolj naradni zvezi med Egejskim morjem in Donavo, do Naissosa (dan. Niš) in potem po dolini Timoka, morda do Oršove. To prodiranje Rimljanov je tem važno, ker je ob istem času Mitridates, zadnji veliki protivnik Rima, v zvezi z raznimi plemeni Balkanskega polotoka poskusil iz Ponta čez Ilirik prodreti v Italijo.¹³

Kljub nevarnosti, ki je grozila s severovzhodne meje Italije, pa ne slišimo za enkrat še nič o kakem napredovanju Rimljanov v zapadnem Iliriku, t. j. v naših krajih. Zdi se, da so bile močne utrdbe na Krasu precejšnja ovira, prav tako odpor Japodov, ki so se tu vrivali med Karne in Tavriské.¹⁴ K temu pride še, da je bila rimska moč ob koncu 2. stol. in v prvi polovici 1. stol. pr. Kr. še oslajena zaradi državljanskih vojn. Moral je šele priti mož, ki je dal razvoju rimske države tudi v drugem pogledu odločujočo smer: C. Julius Caesar Octavianus, poznejši Augustus. Značilno je, da je svojo pozornost takoj obrnil na severovzhodno mejo Italije, čim si je nekako zagotovil gospostvo nad Italijo.

Pogled na meje tedanje rimske države nam jasno kaže, zakaj je Oktavian tako pohitel z ureditvijo razmer v naših krajih. V zadnjem času republike, pa tudi že v 2. stol. pr. Kr., se je rimski imperij razširil daleč na vzhod in zapad.

⁸ Plut. Aem. Paul. IX.

⁹ Appian, Illyr. 10. G. Zippel, Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus, 137.

¹⁰ Florus, epit. III, 4, 5. Zippel n. n. m. zavrne to vest.

¹¹ PWRE (za okrajšave glej seznam okrajšav na koncu članka) IV 1484.

¹² Rufus c. 7; Sall. hist. II 80; Liv. epit. 92 in 95; Eutrop 6, 2 itd. Prim. k temu tudi Zippel n. n. m. 163 sl.

¹³ Appian. Mithr. 109; Plut., Pomp. 41.

¹⁴ U. Kahrstedt, Göttinger Gelehrte Nachrichten phil. hist. Kl. 1927, H. 1, 1 sl. Kar je Kahrstedt glede preseljevanja Japodov sklepal iz dvojne poročila pri Strabonu, ni ostalo neoporečno. Prim. N. Vulić, Glas Srpske Kralj. Ak. CLX, 1934, 59 sl.

E. Kornemann, Röm. Geschichte I 425, misli, da je bil rimski kapital pri izkoriščanju tauriskih zlatih in železnih rudnikov že zelo močno angažiran in da so se Rimljani zaradi tega izognili vojnim zapletljajem s Tauriski in z njim sosednimi Karni, Histri in Japodi.

Na zapadu je že segal do Atlantskega oceana, Pompej pa je l. 63 pr. Kr. organiziral novi provinci Sirijo in Bitinijo na vzhodu. Tudi južna obala Sredozemskega morja je bila vsaj pod rimskim protektoratom. Samo še na dveh mestih so meje svobodnih plemen segale do neposredne bližine morja in puščale Rimljanom le ozek pas ob obali. To sta bili najbolj nevarni točki vsega rimskega imperija. Na severozapadu Italije, v Primorskih Alpah na ligurski obali, so bila še nepodvržena keltska plemena, na severovzhodu pa je bil rimski vpliv v Iliriku po smrti diktatorja Cezarja razen nekaterih točk na obali skoro popolnoma izločen. Zveze na kopnem med Italijo in Galijo ter Hispanijo na zapadu in zveza med Italijo in Grčijo na vzhodu so bile v stratežičnem oziru ogrožene. Akcijska svoboda gospodarja Italije je bila vedno v nevarnosti, dokler niso bile meje v teh nevarnih točkah popravljene in premaknjene na stratežično dobro in varno črto. Pri znani težnji Rimljanov za meje ob rekah¹⁵ je bila meja mogoča samo ob Savi, Dravi ali Donavi. K temu pride še, da se severni Balkan, notranjost Bosne, da osvojiti le s severne strani, iz doline Save, nikdar pa ne z južga, z obale Jadranskega morja.¹⁶ Visoki masiv Dinarskih Alp loči Dalmacijo od Bosne, mediteransko cono od srednjeevropske, medtem ko se proti severu odpirajo lahko pristopne doline savskih pritokov Une, Vrbasa, Bosne itd. Preden je mogoče podvreči notranjost Bosne z njenimi Dalmacijo stalno ogrožajočimi plemeni, je potrebna oblast nad savsko dolino. Vsekakor pa je bila posest kraških višin brezpogojno potrebna za gospodarja zgornje Italije. V borbi za nadvlado v Italiji so bile torej zapadne dežele veliko manjšega pomena kakor vzhodne. Zveza z Balkanskim polotokom je bila Oktavianu tudi zaradi tega potrebna, ker mu je bil po brundizijski pogodbi l. 40 pr. Kr. prisojen zapadni del tega polotoka do meridiana od Skadra.¹⁷ Iz vseh teh razlogov se je torej rektifikacija severozapadne meje Italije odložila, dočim se je Oktavian takoj po zmagi nad Sekstom Pompejem odločil za ofenzivo v Iliriku, ki pa je imela prav za prav le defenziven namen.¹⁸

Spomladi l. 35 pr. Kr. se je Oktavian odpravil v Ilirik z veliko vojsko 8 do 12 legij.¹⁹ Prvi so prišli na vrsto Japodi na kraških višinah. Prodiranje v notranjost so zapirale japodske utrdbe, ki sem jih že omenil. Mogočen sistem obrambnih okopov, ki so se vrstili od Šmihela pri Postojni do blizu Zemona ob hrvatski meji, je tu na zapadu japodskega ozemlja na stratežično vzoren način

¹⁵ R. v. Scheliha, *Die Wassergrenze im Altertum*, 64 sl.

¹⁶ R. Syme, *CAH X* 355; *Journ. Rom. Stud.* XXIII, 1933, 69 sl. Lepo se to vidi tudi pozneje za časa velikega pan. dalm. upora l. 6—9. po Kr.

¹⁷ Prav za prav do reke Drima, kar je najbrž vplivalo na poznejše meje rimske province Dalmacije. Gl. C. Patsch, *Aus 500 Jahren römischer und vorrömischer Geschichte Südosteuropas*, 54, op. 1 z navedbo antičnih virov.

¹⁸ O pomenu Oktavianovega pohoda l. 35 pr. Kr. gl. E. Swoboda, *Octavian und Illyricum*, ter polemiko, ki jo je to delo povzročilo. Prim. tudi Fr. Miltner, *Gli studi austriaci sulla figura e l'opera di Augusto e sulla fondazione dell'impero romano* 4 sl. Bibliografija za Oktavianove ilirske vojne do l. 1934 je pregledno zbrana v *CAH X*, 903 sl.

Defenzivni namen Oktavianovega pohoda poudarja zlasti E. Pais, *Storia dell'Italia antica e della Sicilia I* (Torino 1933), 35.

¹⁹ G. Veith, *Die Feldzüge des C. Julius Caesar Octavianus in Illyrien* in den *J.* 35—33 v. Chr., str. 109.

zapiral dohode do japodskega zaledja.²⁰ Rimski napad se je mogel izvršiti le z obkolitvijo. Z rekonstrukcijo tega pohoda in z lokalizacijo japodskih mest, ki so omenjena v naših virih, posebej pri glavnem viru Appianu,²¹ so se znanstveniki mnogo trudili, vendar se še ni zadovoljivo posrečila. Rimska vojska in mornarica sta se sestali najbrž pri Senju (ant. Senia),²² od koder je Oktavian odrinil in brez borbe osvojil japodska mesta Monetium, Avendo in Arupium. Teže je bilo pregnati gorenjske Japode. Med hudimi borbami so Rimljani prekoračili Kapelo in v krvavi bitki premagali sovražnika, ki jim je postavil zasedo pred Terponom. Pri glavnem mestu Japodov, pri Metulumu, so Rimljani naleteli na najenergičnejši odpor. Vendar so ga po daljši borbi zavzeli in proti koncu leta tudi strateško izredno važno mesto Siscijo, ki je potem služilo Rimljanom kot baza za nadaljnje operacije v Iliriku.

Ni tu mesto, niti ni namen sledečih izvajanj, da bi zopet poskusili v podrobnostih rekonstruirati Oktavianov pohod proti Japodom. Le to naj bo omejeno, da tzv. kranjske hipoteze glede lokalizacije Metuluma ne držijo. Glavno mesto Japodov bo treba iskati bolj proti vzhodu, danes pa še ni mogoče navesti določenega mesta zanj.²³ Lep primer, kako se je rimska osvojitve našega ozemlja odigravala v podrobnostih, pa nam nudi japodska naselbina na Ulaki pri Starem trgu (pri Ložu), katere antično ime nam ni ohranjeno. Na širokem hrbtu tega hriba so se našli ostanki nekega nedvomno japodskega naselja, ki je, sodeč po rimskih novcih, ki so se tu našli, obstajalo še do konca 4. stol. po Kr.²⁴ Na nasprotnem Nadleškem hribu so še jasno vidni ostanki rimskega kohortnega kastela.²⁵ Dimenzije taborišča so 159 × 127 m, obsega torej areal ok. 2 ha, kar ustreza prostoru za eno kohorto, in sicer za tzv. cohors quingenaria, t. j. 500 mož. Okopi na severni strani so še precej dobro ohranjeni, dočim so na ostalih straneh manj vidni. Na severni strani se pozna tudi še vhod v obliki tzv. clavicae. Kar se datiranja tega taborišča tiče, ga moramo postaviti v čas rimske osvojitve našega ozemlja, oziroma v prvo dobo rimske okupacije. Poizkus U. Kahrstedta, da je treba vsa taborišča s »claviculo« datirati šele v flavijsko periodo, ne drži.²⁶ Ravno v taborišču pri Kneblinghausenu, ki je za Kahrstedta najvažnejši razlog za to pozno datiranje, so sedaj prišle na dan črepinje iz Avgustovega časa.²⁷ Rimski tabor v Mauchampu pri Berry-au-Bacu v Franciji,

²⁰ W. Schmid, Oest. Jahresh. XXI—XXII, 1922—24, Beibl. 278 sl. A. Degrassi, Archeogr. Triestino XV, 1929/30, 263 sl., ki pa na str. 280 sl. opozarja, da teh utrdb niso sezidali šele Japodi, temveč da so starejše. Bile pa so naseljene vse do rimskega časa.

²¹ Appian, Illyr. 15—28, ki črpa verjetno iz Avgustovih *commentarii*.

²² J. Kromayer, Hermes XXXIII, 1898, 4 sl.

²³ Prim. o tem moje pripombe v Laureae Aquincenses 247 sl. V opombi 8 bi bil moral opozoriti tudi na važne ugotovitve R. Ložarja v GMDS XV, 1934, 82 sl., ki je dokazal, da Šmihel pri Postojni »ne kaže željenega inventarja za strikten dokaz japodske etnične pripadnosti«. »Za Šmihel je striktnije primerjalno gradivo Idrija, ne Vinica« (ki je sigurno japodska).

²⁴ W. Schmid, GMDS XVIII, 1937, 17 sl.

²⁵ Saria, GMDS XVIII, 1937, 59 sl.

²⁶ U. Kahrstedt, Bonner Jahrbücher 138, 1933, 144 sl.

²⁷ Poročilo F. Kutscha na VI. mednarodnem kongresu za arheologijo v Berlinu z naslovom »Die römischen Kämpfe in Germanien um die Zeitwende im Lichte der deutschen Ausgrabungen«.

kjer so se *claviculae* najlepše ohranile, je celo še iz časa Caesarja.²⁸ Z druge strani pa so še na Trajanskem stebru v Rimu predstavljena taborišča s *claviculo* (K. Lehmann-Hartleben, *Die Traianssäule* 136), vendar sledi tu umetnik najbrž le neko starejšo tradicijo. Splošno se danes domneva, da so sistem vrat s *claviculo* opustili že v zgodnji cesarski dobi.²⁹ Ni potrebno sicer, da je taborišče na Nadleškem hribu še iz časa obleganja japonske naselbine na Ulaki, toda v prvi dobi, ko še ni bila pokrajina pomirjena, so Rimljani imeli tu, kakor morda tudi drugod, večjo posadko, ki je varovala važno cesto iz ljubljanske kotline čez Rob, Selo in Lož v Italijo.

2. Rimski legijski tabori na našem ozemlju

a. Emona in Poetovio kot garniziji rimskih legij

Važno je vprašanje, kje in kdaj so Rimljani v naših krajih ustanovili prva stalna legijska taborišča, ki so potem bila v prvem času izhodišča za nadaljnjo rimsko okupacijo. Najprej kje?

Iz Tac. ann. I 16 sl. izvemo, da so ob času Avgustove smrti v Panoniji stale tri legije, VIII. Aug., IX. Hisp. in XV. Apoll., ki so bile nekje združene v skupnem poletnem taboru in so se tam, ko so zvedele za Avgustovo smrt, uprle. Iz Tac. c. 30 je dalje razvidno, da so te legije imele ločena zimska taborišča.³⁰ Kje je bilo omenjeno poletno taborišče, nam ni znano. Da pa ni bilo v Emoni ali v bližini tega mesta, je razvidno iz vsega poteka upora samega, kakor tudi iz izrečne Tacitove opombe, da so imele detaširane manipule, ki so delale pri Nauportu, do poletnega taborišča *longa itinera*, kar se seveda ne nanaša na razdalje med Nauportom in Emono.³¹ Skupno poletno taborišče je stalo po rimski taktiki prav gotovo na sami meji, ki je bila ob tem času že ob Donavi.³² Kar se tiče zimskih taborišč, ki so bila, kakor smo rekli, ločena za vse tri legije, sedaj ni nobenega dvoma več, da je leg. VIII. Aug. stala v Poetoviju, kakor bomo še videli. Za Siscijo je E. Ritterling, *PWRE* XII 1665 sl., upravičeno reklamiral leg. IX. Hisp., ki je bila kmalu potem, l. 20 po Kr., odtegnjena v Afriko, od koder se je vrnila l. 24 in ostala v starem taboru do l. 42/3 po Kr.³³

²⁸ Déchelette-Grenier, *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et Gallo-romaine* V, 192 sl.

²⁹ Fr. Drexel, *Obergerm. raet. Limes VI B*, Nr. 66, 12 sl.

³⁰ Tac. Ann. I. 30: *non aliud malorum levamentum, quam si linquerent castra infausta temerataque et soluti piaculo suis quisque hibernis redderentur. Primum octava dein quinta decuma legio rediere; nonanus... imminentem necessitatem sponte praevinit.*

³¹ Podobno O. Cuntz *JfA* VII, 1913, 196, op. 8.

³² Drugače Domazsewski, *Westdeutsche Zeitschr.* XXI, 1902, 164 in *Premmerstein - Rutar*, *Röm. Strassen und Befestigungen in Krain*, 6.

³³ Za to, da je leg. XIII. Gem. ob tem času prišla v Siscijo, ni nobenih dokazov (*ČZN* XXX, 1935, 148 sl.). Iz Tac. ann. IV 5 sledi, da je bila obramba Panonije l. 23 po Kr. poverjena le dvema legijama. Besede *»ripam Danuvii legionum duae in Pannonia... attinebant«* nikakor ne pomenijo, da sta legiji dejanski imeli svoja zimska taborišča ob sami Donavi. Tam sta bili le v poletnem času. Pozimi je tu bila samo auxiliarna vojska. Prim. H. M. D. Parker, *The Roman legions*, 123 sl.

Za leg. XV. Apoll. je prvi O. Hirschfeld, AEM V 1881, 218, op. 11, domneval, da je imela svoj tabor v Emoni. Potem je A. v. Domazsewski, Westdeutsche Zeitschr. XXI, 1902, 163 sl., poudaril, da pride zanjo le Emona kot taborišče v poštev.³⁴ Čudno, da so pozneje o tej hipotezi zopet dvomili, na pr. O. Cuntz, JfA VII, 1913, 196, op. 8.³⁵ Le E. Ritterling n. n. m. 1748, op. * *, meni: »Die Annahme, daß die Hiberna der XV. Apoll. zur Zeit des Augustus in der Gegend von Emona zu suchen seien, hat manches für sich: aber Zeugnisse dafür fehlen bis jetzt.« Vendar pa mora tabor leg. XV. Apoll. tudi po njegovem mnenju biti blizu italske meje, ker med oglejskimi napisi baš spomeniki veteranov omenjene legije v precejšni meri prevladujejo v primeri s spomeniki drugih panonskih legij. Pri tem so, kakor Ritterling izrečno poudarja, skoraj vsi napisi zelo zgodnji.

Glavna težava, da se to taborišče išče v Emoni, je do sedaj obstajala v tem, da je Mommsen CIL III p. 489 in po njem večina znanstvenikov³⁶ predpostavljala, da je mesto že l. 34 oziroma 33 pr. Kr. bilo povzdignjeno v položaj rimske kolonije, kar ob tem času seveda še izključuje istočasnost z rimskim legijskim taborom. Domazsewski v svoji zgoraj navedeni razpravi, str. 164, op. 36, poskuša to težavo odstraniti s tem, da napravi Emono za kolonijo iz časa cesarja Klavdija: »Als Legionslager kann Emona noch nicht, obwohl es Mommsen C. III p. 489 annahm, unter Augustus Colonie geworden sein; Emona ist vielmehr eine Colonie des Claudius, der das Legionslager aufhob. Deshalb ist auch die Tribus von Emona, wie die von Savaria, die Claudia. Der Name Julia bezieht sich wie an anderen Orten der Handelsstraßen Aquileias auf die Bildung eines Gemeinwesens aus den *cives Romani consistentes*.«

V »Laureae Aquincenses«, str. 246 sl., sem obširno in v »Kroniki slovenskih mest«, IV 46 sl., bolj na kratko ter za širše kroge razložil, da se po napisih³⁷ dokazani priimek Julia za rimsko kolonijo Emono ne more nanašati na kako kolonijo, ki jo je ustanovil Oktavian pred letom 27 po Kr., torej pred časom, ko mu je senat podelil častni naslov Augustus — od tega časa se imenujejo namreč Avgustove kolonije *Julia Augusta* — temveč le na kolonijo, ki jo je ustanovil njegov naslednik cesar Tiberij. Tiberij je, kakor je znano, po adoptaciji od strani Avgusta prešel iz gens Claudia, ki ji je prvotno pripadal kot starejši sin Livijinega prvega soproga, Ti. Klavdija Nerona, v gens Julia, vendar se pa iz odpora proti svojemu predhodniku nikdar ni ali vsaj le redko posluževal naslova Augustus.³⁸ Na tem mestu ne morem ponoviti vseh dokazov, ki sem jih navedel v omenjenih razpravah za to, da je Emona šele pod Tiberijem postala rimska kolonija. Tu naj še enkrat opozorim na tamošnja izvajanja. Če spada

³⁴ Podobno sedaj tudi E. Polaschek, JLNÖ, NF XXI, 1928, 40 sl. in A. Betz, RLiÖ XVIII, 1937, 76, dalje H. M. D. Parker, n. n. m. 270.

³⁵ Cf. tudi W. Schmid JfA VII, 1933, 63 sl.

³⁶ Mommsen, Röm. Geschichte V, 9 in 180; O. Cuntz, Fleckeneisens Jahrb. Suppl. XVIII, 516; Kornemann, PWRE IV, 529, ki pa je danes drugega mnenja (pismeno obvestilo), in sicer na podlagi mojih izvajanj v Laureae Aquincenses; Patsch, PWRE V, 2504; W. Schmid, JfA VII, 1913, 63 in 187, XV. BRGK, 203 (tu str. 179 op. 1 celo že l. 35 pr. Kr.); M. P. Charlesworth, CAH X, 88.

³⁷ CIL II 6087, V 7047, VI 2518, 2718 (kjer pa je priimek kolonije pomotoma porabljen kot označba tribusa), 32.526, XIV 2952, GMDS XIV, 1933, 17, št. 15 = AIJ, 237.

³⁸ Suet. Tib. c. 26; Cass. Dio 57, 8.

torej ustanovitev kolonije Emone šele v čas cesarja Tiberija, odpade seveda težava, ki jo povzroča istočasnost civilne kolonije in legijskega tabora v prvem stoletju,³⁹ in je popolnoma mogoče, da je za časa Avgusta v Emoni še vojaški tabor.

K temu pride, da imamo sedaj tudi pozitivne dokaze za navzočnost leg. XV. Apoll. v Emoni. Tako razen napisov, ki omenjajo to legijo, zlasti velikost areala, ki ga obdaja znani rimski zid v Ljubljani in ki ima obliko in točno velikost rimskega legijskega tabora, itd. Važen je v tej zvezi predvsem novi nagrobni napis visokega vojaškega dostojanstvenika T. Junija Montana,⁴⁰ ki je v Emoni umrl kot prolegat, t. j. kot vršilec dolžnosti legijskega poveljnika. Tudi o tem sem obsežno razpravljal v »Laureae Aquincenses«, 251 sl. Emona kot stalno taborišče za tretjo, pri Tacitu omenjeno panonsko legijo je torej za čas Avgusta dokazana.

Da se je tabor leg. VIII. Aug., ki se tudi omenja pri Tacitu, nahajal v Poetoviju, velja danes kot gotovo. Število napisov iz Ptuja, ki jo omenjajo, je že veliko. Razen po napisih CIL III 4060, 10.878 in 10.879 je njena navzočnost v Poetoviju sedaj dokazana tudi po nagrobnem spomeniku iz Št. Vida pri Ptuj, ki ga je prvi priobčil M. Abramič v ČZN, XXVI, 1931, 186 sl., št. 11.⁴¹ Da se v Ptuj niso našle opeke z žigom te legije, ni čudno, ker se je signiranje opek z legijskim žigom pri nas najbrž začelo šele s cesarjem Klavdijem,⁴² ko je leg. VIII. Aug. že odšla iz Poetovija. Legija je morda prišla v Poetovio, kakor je že B. Borghesi, Oeuvres IV 222, domneval, ob začetku velikega panonsko-dalmatinskega upora (6—9 po Kr.) s pomožno vojsko iz Orienta v Ilirik.⁴³

b. Kdaj so se ustanovili prvi tabori?

Teže je odgovoriti na vprašanje, kdaj so se v naših krajih ustanovili prvi stalni vojaški tabori. Oktavianov pohod zoper Japode l. 35—33 pr. Kr. se je našega ozemlja, kakor se danes splošno domneva, le na vzhodu dotaknil. Iz Cass. Diona 49, 34, 2 in App. Ill. 16 izvemo sicer, da so Rimljani tedaj postopali proti Tauriskom, da bi v bokih zavarovali glavno akcijo proti srednjemu Posavju,⁴⁴ vendar so to bile samo postranske akcije. Važno je, da nista niti Emona niti Poetovio prvotno spadala pod Panonijo oziroma pod Ilirik, ki še ni bil deljen ob tem času. Nauportus in s tem tudi Emona sta po Strabonu VII p. 318 ozemlje Tauriskov, ki se mu je na vzhodu priključilo področje keltskih Latobikov z Neviodunumom kot glavnim mestom.⁴⁵ Tudi iz Ptolem. III 1, 1 je razvidno, da je bila Okra svoj čas meja med Italijo in Norikom in ne, kakor v poznejšem času, med Italijo in Panonijo.⁴⁶ Gorenjsko in večji del Dolenjskega sta torej morali nekdanj spadata pod Norik, medtem ko so jih, kakor je znano, pozneje

³⁹ Mommsen, Hermes VII, 1873, 299 sl. = Ges. Schriften VI, 176 sl.

⁴⁰ GMDS XVIII, 1937, 133 sl. = AIJ, 173.

⁴¹ Gl. sedaj tudi AIJ, 262 = Année épigr. 1934, 287, nr. 224.

⁴² Podobno kakor v Germaniji, prim. E. Ritterling v CIL XIII, pars VI (1933), p. VII.

⁴³ Prim. tudi A. Betz, Untersuchungen zur Militärgeschichte der röm. Provinz Dalmatien 6.

⁴⁴ J. Kromayer, Hermes XXXIII, 6 in E. Swoboda, Octavian und Illyricum 32, op. 40.

⁴⁵ CIL III p. 496 in 498; PWRE XVII, 152 sl.

⁴⁶ Podobno Strabon IV, p. 208 in VII, p. 292.

šteli pod Panonijo Sup. Vprašanje je sedaj, kdaj so se meje v tem odseku spremenile. Težko, da se je to zgodilo že za časa Oktavianovega pohoda proti Japodom l. 35 pr. Kr. Bolj verjetno je, da je ta sprememba v zvezi z vpadom Panoncev in njim sosednih Noričanov v Istro l. 16 pr. Kr. Napad je odbil konzul P. Silij s svojimi podvoditelji *καὶ τοῖς Νορικόις αἱτικοὶ τῆς ἀπῆς δουλείας ἐγένοντο*.⁴⁷ V poštev pride za spremembo noriške meje tudi malo poznejši termin, namreč l. 11 pr. Kr., ko sta Drusus in Tiberius reorganizirala razmere v Iliriku (Cass. Dio 54, 34, 4) in ko je tudi Dalmacija dobila svojo stalno vojaško posadko. Sigurno je vsekakor, da se je ta sprememba noriško-panonske meje izvršila, podobno kakor pozneje pri Karnuntumu ob Donavi, le iz vojaških razlogov, namreč zaradi ustanovitve stalnih legijskih taborišč na tem ozemlju. Ker ostane Norik sam brez regularne legijske posadke — formalno ostane še dalje »Regnum Noricum« — in ker potrebuje z druge strani važna cesta iz Akvileje v Podonavje⁴⁸ vojaškega varstva, se izločijo dosedaj noriški predeli z Emono in Poetovijo iz te province in se priključijo vojaškemu poveljniku v Iliriku.⁴⁹

V zvezo s to spremembo noriško-panonske meje je torej postaviti tudi ustanovitev prvih permanentnih taborov na našem ozemlju, ki ustrezajo nekako današnjim trdnjavam. Podobne so bile razmere v Galiji, kjer so velike vojaške enote tudi šele za časa Agripovega namestništva (l. 20/19 pr. Kr.) dobile svoja stalna bivališča, medtem ko so prej ostale le pozimi ali če ni bilo večjih operacij v istem kvartiru. Morda je ravno Agripovo namestništvo v Iliriku l. 13 pr. Kr. odločilno za ustanovitev prvih permanentnih taborišč na našem ozemlju.

Danes še ne moremo ugotoviti, ali se je legijski tabor v Poetoviju ustanovil ob istem času kakor v Emoni, ali mogoče nekaj pozneje, morda ob prihodu leg. VIII. Aug. za časa velikega panonsko-dalmatinskega upora.

Leg. VIII. Aug. je ostala v Poetoviju do časa cesarja Klavdija. Točen termin njene premestitve se da določiti na podlagi političnih in vojaških dogodkov v spodnjem Podonavju.⁵⁰ L. 45 po Kr. pride namreč do vojne z bosporanskim kraljem Mitridatom, ki jo je z rimske strani vodil namestnik Moesije, Didius Gallus, naslednjega leta pa, po zadušitvi upora domačih plemen, do provincializacije Trakije. Vse to je zahtevalo pomnožitev rimske vojske ob spodnji Donavi, za kar je v prvi vrsti prišla v poštev posadka sosedne province Panonije. L. 46 po Kr. je leg. VIII. Aug. dejanski že dokazana kot sestavni del moesijske vojske (CIL III 3272). Zapustila je torej Poetovio najbrž konec l. 45 ali v začetku l. 46.

⁴⁷ Cass. Dio 54, 20, 2. E. Swoboda, *Klio* XXVIII, 1935, 180 sl. je proti temu, da je bil Norik že l. 16 pr. Kr. podvržen. To mnenje je pa bilo splošno odklonjeno.

⁴⁸ Stara prometna pot, ki je vodila južno od Nanosa preko Okre, je bila za časa Avgusta iz vojaških razlogov skrajšana in nova cesta preložena čez znatno višjo in nenaseljeno Hrušico, ki se je je prazgodovinska pot iz tega razloga raje izognila. Zgradba ceste se izrecno omenja pri Rufiju Festu brev. VII: *sub Julio Octaviano Caesare Augusto per Alpes Julias iter factum est*. Ob Avgustovi smrti so verjetno še delali na cesti in sicer oddelki panonskih legij, Tac. ann. I 20. Cesta se na miljnikih zaradi dvojne trase tudi označuje kot *via Gemina* (CIL V 7989, 7990; Pais, suppl. h CIL V 216).

⁴⁹ »Regum Noricum«, torej formalni, fiktivni značaj zavezniške odn. klientelne države, ki se drži do Klavdija. V njej pa ne more biti legijska vojska. Prim. AIJ, str. 52 sl.

⁵⁰ Ritterling PWRE XII, 1250 sl. in 1647 sl.

V Poetovio pride kot nadomestilo leg. XIII. Gem. iz Vindonisse v Švici. Nagrobni napis vojaka C. Rufija (AIJ 380 = CIL III 4061, danes pri mestnem stolpu v Ptuj), ki še nima kognomena, spada še v prvo dobo njenega bivanja v Poetoviju.

c. Lokaliziranje taborov

Lokaliziranje emonskega tabora ne povzroča nobenih težav. Areal, ki ga obdaja poznejše rimsko obzidje, ima, kakor sem že omenil, jasno obliko in predvsem točno velikost legijskega tabora: 522.30×435.50 m, t. j. okrog 1770×1470 rim. čevljev, odnosno 22.75 ha, t. j. 90.20 rimskih jugera. To ravno zadoštuje za normalni tabor ene legije vključno obligatno auksiliarno vojsko.⁵¹

Poetovijskega tabora ni bilo mogoče lokalizirati do l. 1938. Mnogoštevilna poizkusna izkopavanja na najrazličnejših mestih, ki bi le kakorkoli prišla v poštev, so ostala brezuspešna. Pokojni V. Skrabar, ki ima toliko zaslug za ptujske starine, se je ves čas svojega življenja trudil, da bi rešil to uganko. Zainteresiral je zanj tudi najbolj kompetentne strokovnjake na področju rimske vojaške zgodovine v inozemstvu. Tako se je n. pr. l. 1911 mudil v Ptuj znan raziskovalec Cezarja, G. Veith, v družbi prof. J. Kromayerja, ki sta celotno vprašanje temeljito pretresla. Rezultat tega raziskovanja je še neobjavljen, s strojem pisan »Gutachten über die Möglichkeit der Auffindung des ersten römischen Legionslagers in Poetovio«, ki ga je Veith sestavil in ki se danes hrani v muzejskem arhivu v Ptuj.

Veith dvomi najprej o tem, ali bi sploh smeli iskati neko stalno legijsko taborišče v Ptuj.⁵² Kljub izrečnemu poročilu pri Tac. hist. III 1 se mu zdi, da imamo premalo dokazov za to.⁵³ Zamolčal je sedaj že precejšno število napisov, ki omenjajo pripadnike leg. VIII. Aug. in XIII. Gem.⁵⁴ Prav tako je zavrnil opeke z žigom 13. legije kot premalo dokazljive. Veith pride do rezultata, da se je permanentni tabor, če ga je sploh kaj bilo v Ptuj, nahajal le na desnem bregu Drave z značajem ofenzivnega mostišča. To ne drži, tudi če je res, da Drava že od samega začetka ni bila defenzivna črta, temveč ofenzivna baza za nadaljnjo osvojitve Panonije.⁵⁵ Tudi na Renu, pri Xanthenu, Kölnu ali Mainzu, so Rimljani svoja prva, provizorična vojaška taborišča ustanovili na levem, prijateljskem bregu, in ne na sovražnem, desnem. Da so pa imeli tudi na nasprot-

⁵¹ Točne mere taborskega prostora ne moremo z gotovostjo označiti, ker se nasip tabora in poznoantično obzidje morda ne krijeta popolnoma. Razlika pa ne more biti velika. Kar se tiče velikosti posameznih legijskih taborov, prim. odlični pregled pri E. Nowotnem, MGStW IV, 1923, 15. Po velikosti bi bil najbližji emonskemu taboru tabor leg. XIII. Gem. v Vindoboni, če bi bil obseg tega tabora res tak, kakor ga je Nowotny izračunal, kar pa ni neoporečno (prim. E. Polaschek MGStW XV, 1935, 1 sl.).

⁵² Ta dvom ponavlja W. Schmid XV. BRGK, 215 in ČZN XXX, 1935, 149 op. 27.

⁵³ Veith mora pa vendar priznati, da kaže Tacitov jezik na to, da avtor tudi na tem mestu morda misli na neko stalno taborišče: »Taciteische Analogien lassen... hiebei an die Möglichkeit eines ständigen Standlagers à la Alisio schließen.«

⁵⁴ O napisih leg. VIII. Aug. glej str. ... Napisov XIII. legije imamo še več.

⁵⁵ Da je tabor v Poetoviju mogel stati le na desnem dravskem bregu, so ne glede na Fr. Ferka že poudarjali W. Kubitschek, Führer durch Carnuntum, 13, Abramić, Poetovio, 22 in drugi.

nem bregu manjša utrjena mostišča, kakor to vidimo še pozneje na donavskem limesu, ni izključeno, temveč celo verjetno. Veith išče torej poetovijski tabor na levem, severnem bregu, na ozemlju današnjega mesta. Zato se mu zdi v prvi vrsti primeren teren, ki ga na vzhodu obliva Grajena. Toda to je izrečen inundacijski teren, ki še ni dal nobenih rimskih najdb.⁵⁶ Veith navaja potem na kratko še nekatere druge možnosti. Končno opozarja tudi na utrdbe na severozahodu od Ptuja, ki jih je prvotno priobčil F. Pischinger, *Blätt. f. Gesch. u. Heimatkunde der Alpenländer II* 1911, 120. Upravičeno odklanja Veith možnost, da gre tu za ostanke rimskega tabora, in jih postavlja v porimsko dobo. Ni naša naloga, da bi se v podrobnostih bavili z delom zaslužnega raziskovalca rimske vojske, ki so ga pred leti sredi znanstvenih raziskovanj ubili v Mali Aziji, zlasti ne, ker to »strokovno mnenje« ni bilo namenjeno za tisk⁵⁷ in ker ni napisano na podlagi stvarnih najdb.

Različne domneve o legi rimskega taborišča v Ptujju so postale sedaj brezpredmetne, odkar se je jeseni 1938 posrečilo dokazati, da pripada rimski vodovod na Ptujskem polju vojaškemu taboru. Odkar je Fr. Ferik v svojih »Vorläufige Mittheilungen über das römische Strassenwesen in Untersteiermark« v *MhVSt*, XLII, 1893, 228 sl., kot prvi opozoril na rimski vodovod, ki poteka od pohorskih obronkov pri Framu proti Ptujju, se je razvijala okrog realnosti tega do tedaj znanstveno še nikdar ne raziskanega objekta živa polemika.⁵⁸ Delo na arheološki karti, list Rogatec, je nujno zahtevalo, da se to vprašanje razjasni s sistematičnimi znanstvenimi raziskovanji. Izkopavanja na vodovodu so se začela jeseni leta 1936.⁵⁹

Naše raziskovanje se je vršilo prvo leto v dveh etapah, v avgustu in v novembru. Začeli smo v Brezulah pri Račah, kjer smo dejanski obstoj vodovoda nedvomno ugotovili. Od tu smo ga zasledovali v smeri proti Ptujju do vasi Braunšvajk. Dočim je bil v Brezuli še dobro ohranjen, smo proti Braunšvajku zadeli samo še na fundamentne jame, ker so kmetje, kjerkoli so naleteli na škrljavec, iz katerega je bil kanal sezidan, to kamenje odstranili z njiv ter ga uporabili pri zidanju. Kljub temu je bilo kanal mogoče nedvomno dokazati po ostankih lomljenega kamna, ki ga sicer ni na Dravskem polju. Na koncu velikega gozda zapadno od graščine Ebensfeld se je vsaj profil kanala zopet dobro poznal. V smeri od Rač proti Framu je pa vodovod na dolge proge zelo dobro ohranjen. Našli so se celo ostanki plošč, s katerimi je bil pokrit (toda ne in situ). Tehnika kanala je tu povsod enaka. Dno kanala je široko 0.60 m (2 rim. čevlja), stranski zidovi so iz škrljevca in približno 0.45 m široki. Celotna višina se sicer ni mogla točno ugotoviti, vendar pa je morala biti najmanj 0.60 m. Začetek vodovoda je v Framu, pri tzv. »Zlatem studencu«. Tam so pred leti zgradili velike rezervoarje za današnji vodovod. Ob tej priliki so naleteli na staro zidovje, ki je morda v zvezi z rimskim vodovodom. Niže od studenca pa se je našel kanal v globini

⁵⁶ Prim. Arch. Karte, list Ptuj, 89 in detajlni načrt Poetovija.

⁵⁷ L. 1926 so nameravali objaviti Veithov referat v ČZN, vendar se pa to iz neznanih razlogov ni uresničilo. Glej o tej zadevi pismo pok. Fr. Kovačiča z dne 28 dec. 1925, ki je priloženo Veithovemu rokopisu.

⁵⁸ Viktor S(krubar), *Mariborer Zeitung*, 12. nov. 1936; Baš, ČZN XXXII, 1937, 336 sl.

⁵⁹ Jugosl. Istor. Časopis IV 1938, 192 sl.; Arch. Karte, list Rogatec, 15 sl., 22, 27 sl. in 56.

1.5 m pri gradnji Sokolskega doma. Od tu je vodovod potekal v popolnoma ravni črti ok. 20 km do Hajdine, kjer teče okrog 10 m severno od banovinske ceste Rače—Ptuj na Škorbljanskih njivah. Temelji so tu povsod dobro ohranjeni. Približno 60 m od banovinske gramozne jame v Zg. Hajdini se premakne vodovod na južno stran ceste. Na robu zgornje terase je voda tekla najbrž v pravokotno zbiralno korito. Zidano je bilo nekoč iz lomljenega in deloma oklesanega kamna, katerega ostanki so se našli pod ridojem. Rimljani so spretno izkoristili strmino naravnega pobočja in so tako napeljali s čim večjim pritiskom vodo od tod v lončene cevi v smeri hajdinske šole in dalje pod državno cesto Maribor—Ptuj do strmega obrežja, kjer danes iznenada preneha, kar dokazuje, da se je tu moralo obrežje izza rimskega časa spremeniti. Cevovod je bil zavarovan z velikimi opekami. Že med prvimi opekami je bila ena zaznamovana s pečatom legije XIII. Gem. Našli so se še nadaljnji odlomki opek z legijskim pečatom. S tem je bilo dokazano, da je izvršila to velikansko delo baš 13. legija za svoje taborišče. Ta ugotovitev je važna, ker je s tem rešen tudi problem lokalizacije samega taborišča. Stalo je v kotu Skorba—Spod. Hajdina—Zgornji Breg, kjer je danes deloma močvirnat svet, ni pa več ohranjen prvotni teren. Na »najdbovidu«, ki je priložen Abramičevemu vodniku skozi Poetovio, se na pr. še lepo vidi, da je vzhodni rob srednje dravske terase, na kateri teče danes državna cesta Maribor—Ptuj in kjer je moralo stati, sodeč po vodovodu, tudi taborišče, svoj čas tekel bolj proti vzhodu, in sicer nekako v ravni črti jugovzhodno od Hodoš proti spodnjemu mlinu na Zg. Bregu. Svet, ki ga je Drava tu v stoletjih izza rimskih časov odnesla, je dovolj velik za legijski tabor, ki se je sčasoma izgubil v dravskih valovih.⁶⁰ Zato je tudi jasno, zakaj je bilo doslej najdenih tako malo sledov tabora. Mogoče ležijo tu še razni ostanki, večji kamni, deli obzidja itd. pod gramozom.⁶¹ S tem se strinja tudi, kar je Abramič n. n. m. predpostavljal o položaju poetovijskega taborišča, da sta namreč bila tik ob današnji banovinski cesti Pragersko—Ptuj držeča vojaška cesta, ob kateri so odkrili najstarejše vojaške nagrobnike, in pa dravski most, čigar lega je danes precej točno ugotovljena, vsekakor v neposrednem območju taborišča.

Zelo verjetno je, da hrani ptujski muzej še spomenik iz tega tabora. Mislim na torzo kipa nekega cesarja, ki so ga dvignili iz same Drave. Površina je na prednji strani gladko obrušena, a pri restavriranju spomenika so kose slabo sestavili. Imperator nosi kovinast oklep, okrog kolkov cingulum, čez pleča paludamentum, na nogah visoki calceus. Roki sta odlomljeni, toda lahko jih dopolnimo po znanih analogijah: levico z žezlom, desnico s kretnjo nagovora. Pri nogah sloni majhen tropaion.⁶² Soha je bila prvotno najbrž v vojaškem taboru, a ko je Drava sčasoma izpodmlela teren, na katerem je ta stal, je prišla v vodo in bila odplavljena.

⁶⁰ Že Abramič, Poetovio, 28 sl., je opozoril na možnost, da je rimski tabor stal na tem terenu.

⁶¹ Sondiranje, ki smo ga izvršili na tem terenu septembra 1939, ni dalo nobenega rezultata, ker nismo mogli s svedrom pod gramoz, ki se začne le $\frac{1}{2}$ m pod površino. Morebitni ostanki tabora pa ležijo prav gotovo še globlje.

⁶² Abramič, Poetovio, 61, št. 37.

Danes se ne da več ugotoviti, ali je bilo to taborišče v kotu Skorba—Spod. Hajdina—Zg. Breg prvo na ptujskih tleh ali pa je obstajalo pred njim neko drugo, starejše. Vsekakor se niso nikjer drugod našli sledovi vojaškega taborišča. Domneva, da se je tabor nahajal še niže od Drave, ni v ničemer utemeljena.⁶³ Ravno tako je najdba rimskega orožja v Pobrežju⁶⁴ izolirana in ni v zvezi s taborom. Ostanke zemeljskih nasipov v nekem gozdu severno od Sv. Marjete na Dravskem polju⁶⁵ sicer še niso raziskani in časovno določeni, vendar so premajhni za rimske vojaške utrdbe.

Vodovod iz Frama je gotovo sezidala šele leg. XIII. Gem., ki je za časa cesarja Klavdija, l. 45/46 po Kr., prišla iz Vindonisse v Švici v Poetovio. Zanimivo je, da ima tudi rimski tabor v Vindonissi dva vodovoda, ki sta sicer nedatirana.⁶⁶ Ker so se pa od starejšega tabora, ki ga pripisujejo legiji XIII. Gem., našli ostanke nekega kopališča s tzv. *laconicum*,⁶⁷ ni izključeno, da je starejši vodovod v Vindonissi sezidala še leg. XIII. Gem.

d. Premestitev legij na Donavo

Pridemo do vprašanja, kdaj so bili prestavljeni legijski tabori iz naših krajev. Za Emono je vprašanje lahko rešeno. Že prej, str. 120, sem omenil, da to mesto ni bilo povzdignjeno v položaj rimske kolonije za časa cesarja Avgusta, nego šele pod cesarjem Tiberijem. Ker je istočasnost kolonije in legijskega tabora ob tem času še izključena, je začetek Tiberijeve vlade terminus ante quem za to. Da se je pa preselitev leg. XV. Apoll. iz Emone v Carnuntum⁶⁸ izvršila ravno v prvi dobi vlade omenjenega cesarja, dokazujejo raziskavanja v rimskem taboru v Carnuntumu in točna interpretacija tamošnjih vojaških nagrobnikov, ki niso iz časa pred Tiberijem.⁶⁹ Morda se je ta premestitev zgodila prav pod neposrednim vtisom upora treh panonskih legij, ki ga omenja Tacit. Po odhodu legije se naselijo v Emoni veterani, ki tvorijo nekako drugo obrambno črto. Dosedanji tabori se uporabljajo za civilno naselbino. Zelo značilno za kolonijo, ki je bila deducirana šele pod cesarjem Tiberijem na ozemlju prejšnjega taborišča, je vsekakor dejstvo, da se začne grobovi v veliki rimski nekropoli, ki se razvija od prejšnjega tabora proti severu, torej na sovražni strani, dokler

⁶³ Fr. Ferk MhVSt XLI, 1893, 227. Da sta dva napisa, ki omenjata vojake leg. VIII. Aug. iz Št. Vida pri Ptujju, ne dokazuje še taborišča na tem mestu, zlasti ker se napis AIJ, 262 tiče veterana dotične legije (star a n n. LXXI).

⁶⁴ Arch. Karte, list Ptuj, 26.

⁶⁵ Arch. Karte, list Rogatec, 41.

⁶⁶ R. Laur-Belart, Vindonissa, Lager und vicus, 91 sl.

⁶⁷ R. Laur-Belart, n. n. m. 99.

⁶⁸ Da se je najstarejše permanentno taborišče ob donavski meji v Panoniji ustanovilo ravno v Carnuntumu, ni brez razloga. Ne samo, da je tu važna evropska pot, stara jantarska cesta (Plin. n. h. 37, 3, 45), križala Donavo, nego so utrdbe na tem mestu lahko zapirale tudi enega najvažnejših evropskih prehodov od zapada proti vzhodu, sotesko med Dëvinom na severnem bregu in Hainburgom na jugu.

⁶⁹ E. Nowotny, RLiÖ XII, 166 sl.; Bortlik-Egger, RLiÖ XVI, 1926, 23 sl.; E. Polaschek JLNÖ NF XXI, 1928, 40 sl.; A. Betz, RLiÖ XVIII, 1937, 76. E. Ritterling PWRE XII, 1749 je hotel datirati ustanovitev carnuntinskega tabora še bolj zgodaj, v začetek naše ere, za kar pa ni nobenih razlogov.

je bil tu tabor, kakor nam dokazuje inventar posameznih grobov, šele z nastopom vlade cesarja Tiberija in da segajo do cesarja Klavdija. Novci se začnajo s prvimi izdajami cesarja Tiberija (*Div. Aug. pater*). Keramika ustreza, kakor je to Nowotny v podrobnostih dokazal, popolnoma keramiki iz najstarejše carnuntinske nekropole, ki je iz istega časa. Karakteristično je, da manjka tu in tam avgustejska roba, ki jo imajo na pr. v avgustejskem taboru v Halternu.⁷⁰

Kar se tiče premestitve legijskega tabora iz Poetovija, imamo v Tacitovem poročilu o vojnem zboru, na katerem so se l. 69 po Kr. odločile legije podonavskih provinc za Vespasiana,⁷¹ terminus post quem, medtem ko tvori organizacija kolonije za časa cesarja Trajana terminus ante quem. Poetovio se označi na napisih povsod kot *c(olonia) U(lpia) T(raiana) P(oetovio)*,⁷² mesto je moralo torej izgubiti svojo legijsko posadko najkasneje pod Trajanom.⁷³ Če se je to zgodilo šele za časa Trajana samega, ali morda že prej, za časa flavijske dinastije, ni brez nadaljnega razvidno. Letnice, ki jih navajajo razni novejši avtorji za to spremembo, so brez navedbe dokazov, na pr. Nagl, PWRE Ia, 1266, ki postavlja odhod 13. legije iz Poetovija v l. 84 po Kr., ali E. Ritterling, PWRE XII, 1270, ki ga postavlja celo že v l. 71 po Kr. Neko oporo za rešitev tega vprašanja nam nudijo splošni politični in strateški položaj tega časa, dalje pa tudi arheološke najdbe. Prihodnja garnizija, v kateri nam je dokazana leg. XIII. Gem. po svojem odhodu iz Poetovija, je Vindobona (Dunaj). Po najnovejših raziskavanjih se zdi, da je legija prišla tja v prvih letih Trajanove vlade. Starejši raziskovalci, kakor Kenner, Mommsen in Kubitschek postavljajo ustanovitev legijskega tabora v Vindoboni v dobo neposredno po burnih dogodkih l. 69 po Kr., ki je videlo kar štiri cesarje, torej v prvo dobo Vespasiana, kmalu po l. 70. E. Nowotny, MGStW, IV, 1923, 5 sl. in XV. BRGK 152 je svoj čas mislil, da imamo na Dunaju neko starejše zemeljsko taborišče iz časa Klavdija (ok. 50 po Kr.), zgradbo kamnitega tabora pa naj bi bila izvršila šele leg. XIII. Gem. med l. 75 in 85 po Kr. Zoper to zgodnje datiranje dunajskega tabora je sedaj upravičeno nastopil E. Polaschek JLNÖ XXI 1928, 10, op. 1 in MGStW XV 1935, 5 sl. ter 13 sl. Polaschek opozarja na to, da manjkajo na Dunaju vse drobne najdbe iz časa Klavdija in da se začno šele v Domicianovi dobi, ko se je na Dunaju, nekako l. 90 po Kr.,

⁷⁰ Nowotny RLiÖ XII, 167 sl. Podrobna publikacija važnega pokopališča ob Tyrševi cesti, ki sta ga odkopavala Nowotny in W. Schmid l. 1904—1908, še ni izšla. Prim. do sedaj začasna, kratka poročila v Mitt. Mus. Ver. Krain XVIII, 1905, 188 sl., Bericht Landesmus. Rudolfinum 1906, 9 sl., JfA II 1908, 151 a sl., Carniola I 1908, 3. O datiranju samem govori Nowotny v zvezi z najdbami iz Carnuntuma v RLiÖ XII, 1914, 166 sl.

⁷¹ Tac. hist. III 1: *Poetovionem in hiberna tertiae decumae legionis convenerant.*

⁷² Prim. CIL III 753 (7429), 4038, 4068, 5424, dalje CIL III p. 2278, AIJ 312 itd. Ali se je ta organizacija v rimsko kolonijo dejansko že izvršila v zimi l. 98 do 99 po Kr., kakor je domneval W. Schmid XV. BRGK, 217, iz naših virov sicer ni razvidno, vendar pa mogoče. Izključeno pa je, da bi bilo mesto Poetovio dobilo že l. 46 po Kr. skupno z noriškimi mesti Celeio, Virunumom itd., municipalno pravico (Schmid n. n. m. in ČZN XXX, 1935, 149). Pri omenjenih noriških mestih gre za čisto civilne naselbine, katerih magistrati so se uredili pod cesarjem Klavdijem ob priliki formalne ukinitve noriškega kraljestva (*regnum Noricum*). Pred cesarjem Hadrianom so le čisto civilne naselbine dobile municipalno pravico (Mommsen, Hermes VII, 1873, 299 sl.), nikdar pa ne mesta z legijsko posadko.

⁷³ Prim. to, kar sem gori str. 120 pod Emono omenil o inkompatibilnosti kolonije in legijskega tabora. Šele s Hadrianom se ukine ta princip.

ustanovilo taborišče za neko avksiliarno formacijo (*ala I. Flavia Augusta Britannica miliaria civium Romanorum*). Da bi se bila pa ta ala utaborila na Dunaju ob istem času kakor legija, za to v dunajskem taboru ni prostora, kajti obseg tega tabora, kakor ga je izračunal Nowotny n. n. m. in ki bi imel to možnost, ni točen, nego je prevelik. V drugi razpravi opozarja Polaschek na dejstvo, da se omenjena *ala Britannica* na dunajskih napisih (CIL III 4575, 4576, 15197) zove enkrat *I Fl(avia) D(omitiana) Brit(annica)*, na ostalih pa *I Fl(avia) Aug(usta) Brit(annica)*, kar je vsekakor v zvezi z *damnatio memoriae* Domicianovega spomina. Iz tega sledi, da je omenjena ala ostala v Vindoboni čez Domicianovo smrt in je legija XIII. Gem. tudi šele po tem terminu prišla na donavsko mejo. Ker nam ni znana nobena garnizija, kjer bi se bila mudila 13. legija po svojem odhodu iz Poetovija in preden je prišla v Vindobono, se zdi, da je vendar ostala do Trajanove dobe v Poetoviju in da je od tod prišla neposredno v Vindobono. Tudi opeke naše legije z žigom CIL III 11359 a (iz Poetovija) in CIL III 11359 b (iz Vindobone), ki jih je treba dodeliti istemu opekarskemu delavcu ali nadzorniku,⁷⁴ opozarjajo na to, da je bila legija XIII. Gem. neposredno iz Poetovija prestavljena na Dunaj. Dunajske opeke kažejo precej enoten karakter, kakor poudarja Ritterling n. n. m. 1715. Začetek bivanja naše legije na Dunaju, ki je datirano po stavbenem napisu tabora CIL III 4566 (p. 1045) v dobo cesarja Trajana (103—106 po Kr.), ne more torej biti mnogo pred tem terminom. Vsekakor je tudi v tem primeru značilno, da je Poetovio ravno pod Trajanom dobilo kolonialno pravo, podobno, kakor so dobile tudi druge vojaške garnizije po odhodu aktivne vojske veteranske kolonije kot nekako drugo obrambno črto.⁷⁵

Iz Tac. Agricola 41, 2, kjer jasno razlikuje med državno mejo (*limes* ali *ripa*) in *hiberna legionum*, ki ležijo za njo, je dalje razvidno, da v Panoniji za časa cesarja Domiciana (ok. l. 90 po Kr.) še niso mogle biti vse legije te province ob sami donavski meji.⁷⁶ Ker je leg. XV. Apoll. ob tem času gotovo že bila v Carnuntumu in ker je bil tabor v Aquincumu tudi ob samem limesu, je morala imeti vsaj ena panonska legija svoja hiberna v zaledju, in to je mogla biti le leg. XIII. Gem.

Končno moramo v tej zvezi opozoriti tudi na splošno okrepitev srednje donavske meje za časa Trajana. Kakor znano, je prišlo pod Domicianom, verjetno l. 89 po Kr., do vojne z Markomani in Kvadi, ki so bivali severno od

⁷⁴ Ritterling PWRE XII, 1714, op.*; prim. tudi J. Szilágy, Inscr. tegul. Pann., 63 in 68, nr. 45; E. Polaschek, MGStW XV, 1935, 6, op. 27.

⁷⁵ N. pr. Emona (cf. gori str. 120), dalje Augusta Praetoria, Oescus, Noviomagus (Nijmegen) itd. Na dedukcijo veteranov v Poetoviju se nanaša Hyginus, De condicionibus agrorum, 121, (p. 84, 8 sl. ed. Thulin): *Nuper ecce quidam evocatus Augusti, vir militaris disciplinae . . . cum in Pannonia agros veteranis ex voluntate et liberalitate imperatoris Traiani Augusti Germanici adsignaret . . . Missio agraria II* omenjena je na napisu AIJ 373, *missio nummaria* AIJ 374 in 375.

⁷⁶ Tac. Agricola 41, 2: *tot exercitus in Moesia Daciaque et Germania et Pannonia temeritate aut per ignaviam ducum amissi, tot militares viri cum tot cohortibus expugnati et capti; nec iam de limite imperii et ripa, sed de hibernis legionum et possessione dubitatum*. Mesto se nanaša na Domicianove nesrečne vojne z Dačani, Suebi in Sarmati.

Donave, nekako v vzhodnem delu Dolnje Avstrije in na zapadnem Slovaškem.⁷⁷ Vzrok te vojne je po Cass. Dionu 67, 7, 1 baje ta, da omenjeni narodi niso hoteli Domicianu poslati pomožnih čet v vojni zoper Dačane. Domician je bil po istem avtorju 67, 7, 2 premagan, ter je, kakor se zdi, najprej z njimi sklenil mir. Toda že l. 92 po Kr. pride do ponovne vojne z Markomani,⁷⁸ ki so vdrlji v Panonijo. Neka rimska legija je bila celo uničena. Teh borb se je udeležila tudi ptujska legija pod svojim legatom Sospesom, ki se je, sodeč po mnogoštevilnih odlikovanjih svojega poveljnika, zelo dobro držala.⁷⁹ Panonija je bila zopet očiščena sovražnika, za kar je Domician pritegnil tudi dele renske vojske. Borbe z Markomani in Kvadi so trajale tudi po Domicianovi smrti in so se nadaljevale pod cesarjem Nervom, ki si je zaradi svojih zmag pridodal drugo imperatorsko akklamacijo in — skupno s Trajanom — častni naslov Germanicus (oktober ali november 97 po Kr.).⁸⁰ Šele l. 97 po Kr. je prišlo, kakor se zdi, do miru. Trajan kot iskušen vojskovodja je po prihodu na prestol takoj izvedel reorganizacijo tega tako važnega obmejnega odseka, tako da so končno prišli na relativno kratko progo od Dunaja do Budimpešte kar štirje legijski tabori ne glede na to, da so se tudi avksiliarne formacije pomnožile.⁸¹ K dosedanjsima taboriščema, Carnuntum in Aquincum, ki se je zgradil verjetno že za časa Domiciana,⁸² prideta sedaj Vindobona in Brigetio. Kakor so nam novejša raziskovanja v Brigeciju dokazala, se je tudi ta tabor ustanovil v Trajanovi dobi, ok. l. 100/101 po Kr., in je bila sem prestavljena leg. XI. iz Vindonisse v Švici.⁸³ Ali ne samo, da je sedaj prišla ta nova legija v Panonijo in da je 13. legija bila definitivno prestavljena iz Poetovija neposredno na mejo, nego so se pod Trajanom, kakor nam je sedaj znano, tudi onstran reke zgradile rimske utrdbe. Tako na pr. kastel v Stupavi, 16 km severno od Bratislave, ki ga je l. 1925 izkopaval A. Gnirs.⁸⁴ Opeke z žig leg. X., XIII. in XV. Apoll., ki so se tu našle, dopuščajo po Ondrouchu datiranje v dobo od l. 103/8 do 114 po Kr., po Dobiašu⁸⁵ tudi malo prej od ok. 92—114. Zdi se mi pa manj verjetno, da bi bili Rimljani že za časa premenljivih borb pod Domicianom začeli z zidanjem permanentnih taborišč onstran Donave. Opeke z žigom leg. XV. Apoll., ki so se v Bratislavi sami našle, kažejo, da so Rimljani tudi na tem mestu imeli svoje utrdbe. Prav tako so se našli ostanki rimskih vojaških stavb na Dëvinu.⁸⁶

⁷⁷ E. Köstlin, *Die Donaukriege Domitians*, Diss. Tübingen, 1910; C. Patsch, *Der Kampf um den Donaauraum unter Domitian und Trajan*, 32 sl.; J. Klose, *Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und an der Donau*, 74 sl.

⁷⁸ Statius, *silvae* III 3, 170. O vzrokih vojne Cass. Dio 67, 5, 2 sl. Prim. tudi Patsch, n. n. m. 39.

⁷⁹ CIL III 6818 (= Dessau ILS 1017): ... *P. f. Stel. Sosp[iti], fetiali, leg. Aug. pro pr. provinc. Gal. Pisisid... leg. leg. XIII. Gem., donat. don. militarib. expedit. Suebic. et Sarm. cor. mur. cor. vall. cor. aur. hast. pur. trib. vexill. trib., curat. coloniar. et municipior.* itd.

⁸⁰ Plin. Panegyry. 8; CIL V 7425 = Dessau ILS 2720.

⁸¹ W. Wagner, *Die Dislokation der röm. Auxiliarformationen*, 225 sl.

⁸² V. Kuzsinszky, *Aquincum*, 1934, 4.

⁸³ E. Ritterling PWRE XII 1281; S. Paulovics, *Aevum* VIII, 1934, 245 sl.; R. Laur-Belart, *Vindonissa*, 8.

⁸⁴ Literatura pri V. Ondrouchu, *Limes Romanus na Slovënsku*, 26, op. 109.

⁸⁵ J. Dobiaš, *Sbornik přednášek proslavených na I. sjezdu čl. profesorů filosofie, filologie a historie v Praze*, 1929, 348 sl.

⁸⁶ Ondrouch n. n. m. 22 sl. in 28 sl.; J. Dobiaš, *Il limes Romano nelle terre della repubblica*

Te nove postojanke na severnem donavskem bregu so seveda zahtevale pomnožitev dosedanjih posadk. V splošno podkrepitev srednje donavske meje pod cesarjem Trajanom, ki ima obenem tudi namen, dačanski pohod, ki ga je cesar že takoj od začetka svoje vlade pripravljaj, zavarovati od podobnih presenečenj, kakor jih je 100 let prej doživel Tiberij, spada torej tudi premaknitev leg. XIII. Gem. iz Poetovija v Vindobono. Ta pomnožitev legijske posadke ob Donavi je potem tudi povzročila, da se je dosedanja enotna provinca Panonija razdelila v dve vojaški oblasti: *Pannonia Superior* in *Pannonia Inferior*.

Mogoče se bo postavilo vprašanje, zakaj so Rimljani prav za prav tako dolgo pridržali vojaško taborišče v notranjosti Panonije. Izgleda, da sta bila odločilna za to v glavnem dva razloga. Kljub težkemu porazu, ki so ga doživela ilirska plemena, se vendar zdi, da se Rimljani še niso mogli zanesti na njihovo pomirjenje. Že dejstvo, da sta tudi v Dalmaciji ostali dve legiji do druge polovice 1. stol. po Kr.,⁸⁷ govori za to, da so imeli Rimljani upravičene razloge za to, da ne pustijo notranjosti Ilirika brez redne vojaške kontrole. Nižji oficirji tu stacioniranih legij, *centuriones*, so bili načelniki, *praefecti*, domorodnih plemen odnosno njihovih pododdelkov — *decuriae* ali *civitates* — in obenem tudi poveljniki detaširanih vojaških oddelkov na ozemlju teh plemen. Ravno pri omejenih dalmatinskih legijah se vidi po velikem številu izven legijskih taborišč dislociranih oddelkov, da so legije imele nalogo, držati red in mir v notranjosti dežele. Tudi ptujka legija je imela to nalogo, kar je še dobro razvidno iz napisa CIL III 14387 ff = Dessau ILS 9199, ki se je našel v Baalbeku v Siriji. Gre za napis v čast L. Antonija Nasona, poznejšega cesarskega prokuratorja v Pontusu in v Bitiniji.⁸⁸ Naso je bil nekako v času cesarja Nerona centurio in pozneje, pred l. 67 po Kr., primuspilus ptujke leg. XIII. Gem. Kot tak je služil na skrajnem jugu Panonije kot *praefectus civitatis Colap(h)ianorum*.⁸⁹ V drugi polovici 1. stol. po Kr. pa se je pokazalo, da vojaškega nadzorstva nad domačimi plemeni ni več treba. Romanizacija je tudi tu napredovala. Na mestu rimskih prefektov stopijo sedaj na čelo plemen *praepositi*, ki so jih starešine domačih plemen, *principes*, sami volili iz svojih vrst.⁹⁰ V Dalmaciji se je to izvršilo za časa Vespasiana. Legije zapustijo zaradi tega sedaj to provinco. Le leg. XIII. Gem. ostane še nekaj časa v Poetoviju. Zakaj?

Rimljani so imeli sedaj drug razlog, da obdržijo vsaj eno legijo še v notranjosti province, na važni cesti iz Podonavja v Italijo. Po Neronovi smrti je bil v Rimu oklican za cesarja najprej Ser. Sulpicius Galba in potem M. Salvius Otho. Temu so se upirale germanske legije, ki so povzdignile svojega poveljnika Vitelija za cesarja, dokler niso končno orientalske in ilirske armade proglasile

Cecoslovacca, 13 sl.; Fr. Křižek, *Terra Sigillata in der Slowakei*, 1939, passim. Kohortni kastel v Leányváru nasproti Brigeciju (morda ant. *Kelemantia*) je najbrž poznejšega datuma (G. Juhász, *Die Sigillaten von Brigetio*, 199 sl.).

⁸⁷ Leg. VII. Claudia P. f. najkasneje do l. 60 po Kr. v Gardunu, leg. XI. Claudia P. f. in njena naslednica leg. IV. Flavia v Burnumu celo do Domicianovih vojen okrog l. 86 po Kr. Cf. A. Betz, *Untersuchungen zur Militärgesch. der röm. Provinz Dalmatien*, 6 sl., 17 sl., 46 sl.

⁸⁸ *Prosopographia Imperii Romani* I², 165.

⁸⁹ *Colapiane*, ilirsko pleme ob Kolpi omenja Plin. n. h. III 147.

⁹⁰ Patsch, *Wiss. Mitt. aus Bosnien u. Herz. VI*, 1899, 178; Rostovtzeff, *Gesellschaft u. Wirtschaft in der röm. Kaiserzeit* I, 336.

Vespasiana za imperatorja, ne da bi bile poprej vprašale rimski senat. Vespasian kot pripadnik viteškega stanu je bil nasproti senatu v težkem položaju. Reakcija s te strani je bila vsak čas mogoča. Zdi se torej, da je Rimljanom prav prišlo, da imajo še eno legijo ob važni cesti iz Italije v Panonijo, in sicer prav to legijo, ki se je pokazala vdana flavijski dinastiji.⁹¹

Če povzamemo še enkrat zgodovino naših legijskih taborišč, lahko ugotovimo: njihova razporeditev na našem ozemlju ustreza v glavnem oni na galsko-germanskem področju, in sicer tako v prvi dobi kakor tudi pozneje. V Galiji na pr. Cezar nikdar ni postavil zimskih taborišč svojih legij neposredno na mejo, nego vedno v bližino nesigurnih plemen, kakor na pr. tudi pri nas dalmatinska taborišča ali tabor v Sisciji. Ta princip razporeditve glavnih posadk na pomirjenem ozemlju, ali vendar ne daleč od ogroženega pasu, je obdržal tudi Cezarjev naslednik. Načelno drugačen pa je bil oni od Tiberija do Diokleciana. V srednji cesarski dobi se je vrstil ob sami državni meji drug za drugim ogromen niz obrambnih naprav, ki naj bi sovražni napad odvrnile že na sami meji. V predhodnem okupacijskem stadiju je bila obramba elastična, meja sama je bila le malo zavarovana, pri čemer so v prvi vrsti porabljali konjeniške oddelke avksiliarne vojske. Z odhodom 13. legije iz Poetovija izgine iz naših krajev zadnji ostanek starejšega avgustejskega obrambnega sistema.

3. Naše ozemlje brez redne vojaške posadke

Naše ozemlje ostane odslej *inermis*, t. j. brez redne legijske posadke. Ali so vsaj na začetku še tu ostali posamezni oddelki pomožne vojske, ne vemo sigurno. V naših krajih so se večkrat našli spomeniki rimskih avksiliarnih formacij, ne da bi mogli ugotoviti, v katero zvezo naj jih postavimo. Deloma gre tu sigurno za spomenike odsluženih vojakov, ki so se tu naselili, kakor pri nagrobnem napisu T. Julija Bellika *dec. alae Asturum II.*, ki je bil tudi *dec(urio) municipi Cla(udiae) Celeiae* in je torej moral biti že odpuščen iz svoje vojne čete, ki je stala nekje ob Donavi na Madžarskem.⁹² Važnejši, če ravno do sedaj še ne razjasnjeni, sta dve opeki z žigom, ki sta se našli v Emoni. Ena izmed njiju ima žig II BONONORI, ki ga je J. Szilágy čital *cohors* ali *ala II Bono(?) Nori(corum)*, kar se mi pa ne zdi čisto gotovo.⁹³ Drugo opeko s pečatom II TROS je našel R. Ložar pri gradnji paviljona instituta za strojništvo na Mirju, torej na ozemlju nekdanjega tabora. Obe opeki pripadata sigurno neki avksiliarni formaciji. Črke TR na drugi opeki pomenijo najbrž *Tr(aiana)*, kaj se pod OS krije, pa ni jasno.⁹⁴

⁹¹ Tac. hist. II 86 in III 1 sl.

⁹² CIL III 15205^a = AIJ, 82; prim. E. Birley, *Archaeologia Aeliana* 4th series, vol. XVI, 252 sl. Podobno CIL III 10791, 11708, 5224 itd.

⁹³ J. Szilágy, *Inscriptiones tegul. Pann. 88* in po njem W. Wagner, *Die Dislokation der röm. Auxiliarmformationen*, 173. Prim. GMDS XIX, 1938, 160.

⁹⁴ W. Wagner n. n. m. 82 omenja neko opeko iz Hajdine (CIL III 14100^b), ki ima baje žig *coh. I. Alpina equitata*. Pod to številko v CIL objavljeni žig C. A. I pa se ne nanaša na kako vojaško opekarno, nego so to le začetne črke od tria nomina nekega civilnega opekararja. Opeke omenjene kohorte, ki so se našle na madžarskem limesu (*Aquincum, Vetus-Salina, Intercisa* itd.) izgledajo drugače in ne dopuščajo nobenega dvoma o pomenu žiga (prim. Szilágy n. n. m. 87, tab. XXIII 6—10).

Po Trajanovi smrti je Hadrian začel z definitivno dograditvijo limesa kot močne utrjene obmejne črte. Vojska se sedaj razmešča neposredno za njim.⁹⁵ Pred limesom se pa dopolnjuje sistem majhnih klientelnih obrobni držav, ki so bile povezane z rimsko državo s posebnimi pogodbami in jim je sedaj pripadel bistven del obrambe rimske državne meje.⁹⁶

Ta reorganizacija donavske meje je Hadrianu tudi omogočila, da je lahko odtegnil dele podonavske vojske na druga bojišča. Južnopanonski vojaki, med njimi tudi z Dolenjske, so bili udeleženi na pr. pri zadušitvi židovskega upora v Palestini. V Samariji se je našla l. 1908 votivna ara, ki jo je sedaj H. van De Weerd točneje prečital in priobčil.⁹⁷ Ara je posvečena Jupitru: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) mil(ites) v[e]xilationis coh(ortium) Pa(nnoniae) Sup(erioris) cives Sisci(ani) [et] Varcian(i) et Latobici sacrum fecer(unt)*. Ker so vojaki izrecno omenjeni kot *militēs vexillationis cohortium Pannoniae Superioris*, ne gre tu za legijske vojake, nego za vojake avksiliarnih kohort, ki so se nabirali iz jugozapadne Panonije. Ker se pa z druge strani še kot aktivni vojaki imenujejo *cives*, so to bile gotovo *cohortes civium Romanorum*.⁹⁸ Nas zanimajo tu najbolj Latobici, katerih glavno mesto je bilo Nevidodunum.⁹⁹

Za časa Hadriana so pa prebivalstvo našega ozemlja pritegnili v večji meri tudi za službo v legiji. V rimski vojski je v zgodnji cesarski dobi vladalo načelo, da se legije rekrutirajo le iz Italije ter iz mestnih okrožij v provinci, torej iz vrst *civium Romanorum*,¹⁰⁰ iz domačih plemen pa za pomožno vojsko. Bile pa so vedno težave pri izvajanju tega načela, zlasti odkar je Vespasian izključil Italike iz legije.¹⁰¹ Na ta način so bile oblasti prisiljene dopolnjevati legije na licu mesta, iz samih provinc. Od Hadriana dalje je to bilo princip,¹⁰² vendar pa se je tudi sedaj še vzdrževal stari sistem, po katerem so se legije dopolnjevale iz rimskih državljanov (*cives Romani*), *auxilia* pa iz tujih plemen. Ker ni bilo dovolj po italiskem pravu organiziranih mest na našem ozemlju, se zdi, da so si oblasti

⁹⁵ O nevarnostih tega sistema prim. sedaj Fr. Altheim, *Die Soldatenkaiser*, 191 sl.

⁹⁶ Kornemann pri Gercke-Norden, *Einleitung in die Altertumswissenschaft III*, 2³, 82 sl. in *Staaten, Völker, Männer*, 96 sl.

⁹⁷ *L'Antiquité Classique*, Bruxelles VII, 1938, 81 sl. Dessau ILS 9132 čita *mil(ites) vexillarii cohortium Pann. Sup.*

⁹⁸ Iz Zgorn. Panonije so v tem času gotovo tudi *vexillationes* iz tamošnjih legij poslali v Palestino. Napis CIL VI 3505 iz Rima omenja namreč nekega vojaškega tribuna zgorn. panonske leg. X. Gem., ki je bil *missus a divo Hadriano in expeditione Iudaica ad vexillationes. . . . deducendas. . . .*

⁹⁹ Saria, *PWRE XVII*, 153. Varciani (Plin. n. h. III 148; Ptolem. II, 14, 2) so sedeli okoli Stare Gradiške. Neka *cohors II Varcianorum* se večkrat omenja v Spodnji Germaniji (CIL XIII 7707, 7804, 8188 itd.), v Akvileji, Aleksandriji itd. E. Stein, *Die kaiserl. Beamten und Truppenkörper im röm. Deutschland*, 222.

¹⁰⁰ Kot primer vojaka, ki je bil pred Hadrianom rekrutiran iz naših mest, omenjam tu le T. Plocija Pampila iz Celeje, na katerega zanimivi nagrobni napis sem opozoril ČZN XXX, 1935, 65 sl. (iz časa Trajana).

¹⁰¹ Mommsen, *Hermes XIX*, 1884, 19 sl. = *Ges. Schr. VI* 37 sl. Baehr, *De centurionibus legionariis* (Diss. Berlin, 1900), 18 sl. 53 sl.; G. L. Cheesman, *The Auxilia of the Roman Imperial Army* 57 sl. Z nekaterimi modifikacijami Mommsenovega mnenja tudi M. Rostovtzeff, *Gesellschaft und Wirtschaft im röm. Kaiserreich I*, 269 sl., op. 8.

¹⁰² Mommsen n. n. m. 39 (= 21).

na drug način pomagale. A. Alföldi je opozoril¹⁰³ v tej zvezi na neke napise, ki omenjajo domača plemena v celoti kot *cives Romani*. To se po njegovem mnenju ne more drugače tolmačiti kot za olajšanje rekrutacije legij. Celo pleme je dobilo državljanstvo in je bilo s tem izenačeno z mesti s kolonialno ali municipalno pravico. Formalno se je torej pridržal stari princip, po katerem so samo *cives Romani* vstopali v legije, vendar pa so bile večje možnosti za dopolnitev redne rimske vojske. Značilno pa je pri tem, da so Rimljani dodelili državljanstvo le manjšim domačim plemenom, medtem ko so večja plemena rezervirali v 2. stol. po Kr. le za pomožno vojsko. Takšno pleme, ki je dobilo od cesarja Hadriana državljanstvo, so bili oni Karni, ki so po napisu CIL III 3915 sedeli v mestnem teritoriju Neviodunuma in ki so omenjenemu cesarju kot *Aelii Carni cives Romani* postavili časten napis. Glavno pleme Karnov je bivalo severno od Trsta in je bilo za časa Hadriana še peregrino, dobilo je rimsko državljanstvo šele za časa Antonina Pija, kar izvemo iz lepega napisa CIL V 532 = Dessau ILS 6680. Naši Karni pa so se najbrž ločili od ostalih ob priliki preseljevanja Japodov. Napis se nahaja danes vzdian pri mali cerkvi Sv. Valentina pri Straži, stal je torej svoj čas v Neviodunumu, v središču mestnega teritorija, ki so mu pripadali Aelii Carni. To pa še ne pomeni, da so bili ti le v samem mestu ali v najbližji okolici. Ker so v severnem delu Dolenjske bili le Latobiki, kakor nam to dokazujeta napisa CIL III 3925 (= AIJ 246, *municipium Latobiorum*) in ime *Praetorium Latobiorum* za Trebnje, za Aelii Carni v tem delu mestnega teritorija ni prostora. Bili so gotovo v južnem odseku, nekako v dolini zgornje ali srednje Krke. Tu so tudi najbližji glavnemu delu Karnov, od katerih so ločeni le od japonskega klina, ki se je pozneje vrnil mednje. Tu, pri cerkvi Sv. Martina v Valični vasi, se je našla ara, ki jo je postavil *P. Maximus Maternus mentor leg. X. G(eminae) in sicer civibus suis* (AIJ 229). Ta, za podeželsko svetišče nenavadna formulacija (*aram dedicavit civibus suis*) postane bolj razumljiva, če gre pri teh *cives* za skupino, ki je imela za razliko od ostalih peregrinih prebivalcev tega kraja že od nekdanj rimsko *civitas*.¹⁰⁴

V to zvezo sodi tudi napis iz Aquincuma, ki ga je Domazsewski dopolnil¹⁰⁵ in ki omenja *cives Jasi ex pr(ovincia) P(annonia) S(uperiore) q(ui) milit(averunt) in leg(ione) II. Adiut(ricae) P(ia) F(ideli) sub Jall(io) Basso leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)* itd. Napis je datiran v l. 156 po Kr., ko so ga postavili vojaki *quod ho(nesta) mis(sione) mis(si) s(unt)*. Vstopili so torej še pod cesarjem Hadrianom v omenjeno legijo. Jasi so domače pleme v okolici Varaždina.¹⁰⁶ Podobno je treba tolmačiti tudi *cives Cotini ex provincia Pannonia Inferiore*, ki se javljajo na rimskih *laterculi Praetorianorum* (CIL VI 32542 b-c, 32544 itd.), ki pa so že iz poznejšega časa. Dejstvo, da so za časa Hadriana začeli Panonce v vedno večji meri pritezati v vojsko, je zelo važno, kajti s tem se je prav za prav začel ta razvoj, ki dobi odločilen pomen v 3. stol. po Kr., ko so iz vrst ilirske vojske izšli celo cesarji.

¹⁰³ Századok LXX, 1936, 25 sl.; CAH XI, 546 sl.

¹⁰⁴ Iz bližine, iz Šmihela pri Žužemberku, je napis CIL III 10792, ki omenja isto tako vojaka leg. X. Gem., in sicer človeka, ki je bil od tu doma.

¹⁰⁵ Oest. Jahresh. VII, 1904, Beibl. 11.

¹⁰⁶ Varaždinske Toplice = *Aquae Jassae*.

Pod Hadrianom se organizirajo v municipia tudi civilne naselbine (*canabae*) na meji, ki so se razvijale pri velikih legijskih taborih (Carnuntum, Aquincum, Singidunum, Viminacium). Mirni časi pod tem vladarjem in njegovim naslednikom Antoninom Pijem so tudi v notranjosti omogočili ugoden razvoj in intenzivnejšo romanizacijo provinc. Pod Hadrianom je bil zgrajen n. pr. kamniti most čez Dravo pri Ptuju¹⁰⁷ in obnovljena važna cesta Celeia—Poetovio. Tem bolj nepričakovano je za časa cesarja Marka Avrelija zadel naše kraje markomanski napad, ki pomeni tudi važno etapo v vojaški zgodovini naših krajev.

4. Markomanske vojne

Od svoje državne meje, kolikor pride le-ta za naše ozemlje v poštev, so Rimljani do tedaj najmanj skrbeli za noriški odsek zapadno od Vindobone. Tu so ob Donavi imeli samo manjše kastele za avksiliarno vojsko.¹⁰⁸ Šele za časa Trajana je prišla, kakor smo videli, v Vindobono prva legija. Šibka pozicija je bil v Podonavju tudi klin med Tiso in Donavo, ki ga Rimljani niso zasedli po vojni z Daki in kjer so še sedeli svobodni Jazigi. Kakor je bilo že omenjeno, so si Rimljani svoje meje v tem delu zavarovali s posebnim sistemom obrobnihih klientelnih držav, ki so jim plačevale tribut.¹⁰⁹ Ko pa je rimska politika nasproti klientelnim državam v 2. stol. po Kr. odpovedala, se je ta malomarnost hudo maščevala.

Preseljevanja narodov na severu, daleč od rimske meje, morda odhod Gotov iz njihovih starih sedežev ob Baltiškem morju, so vzrok, da so se začeli premikati iz svojih dosedanjih bivališč tudi neposredni sosedi rimske meje ob Donavi. Izpodrinjenim iz njihovih sedežev ni ostalo drugega, kot da se vsaj deloma preselijo na ozemlje rimske države.¹¹⁰ Po Petr. Patr. frg. 6 se je oglasil pri panonskem namestniku, ob tem času Jallius Bassus, markomanski kralj Ballomar in z njim 10 drugih odposlancev, od vsakega plemena po eden. Prosili so, naj jih sprejmejo v rimsko državo. Rimljani so jih odbili, kar je imelo za posledico, da so Markomani s silo vdrli v rimsko provinco. Kako so se ti dogodki odigravali v podrobnostih, ne vemo, ker so naši viri, posebno Cass. Dio in SHA, vita Marci, zelo pomanjkljivi ali pa zamolče vprav to, kar je bistveno. Zlasti je nejasna kronologija.¹¹¹

¹⁰⁷ Skrabar, Oest. Jahresh. XVII, 1914, Beibl. 158 sl.; Saria, Blätter f. Gesch. u. Heimatkunde der Alpenländer IV, 1913, 421 sl.

¹⁰⁸ Za l. 69 po Kr. nam Tac. hist. III 5 navaja vso noriško posadko: *Sextilius Felix cum ala Auriana et octo cohortibus ac Noricorum iuventute ad occupandam ripam Aeni fluminis... missus*. Polaschek PWRE XVII 999 sl.; M. B. Peaks, Studies in class. Phil. IV, 1907, 211 sl.

¹⁰⁹ O teh klientelnih državah ob Renu in Donavi glej odlično studijo J. Klose, Roms Klientel-Randstaaten am Rhein u. a. d. Donau, Breslau, 1934.

¹¹⁰ SHA, vita Marci 14, 1: *... aliis etiam gentibus, quae pulsae a superioribus barbaris fugerant, nisi reciperentur bellum inferentibus*.

¹¹¹ Najboljše starejše delo o markomanskih vojnah F. V. Rezabek, Zapisky imp. Novorossijskago univerziteta LXVIII, Odessa, 1896, 1—224. Dalje L. Schmidt, Geschichte d. deutschen Stämme II/2, 1913. Glede na kronologijo poznejših faz so zelo važni članki češkega zgodovinarja J. Dobiaša, Gli studi romani nel mondo II, 1935, 67 sl. (z navedbo njegovih starejših člankov) in Il limes romano nelle terre della repubblica cecoslovacca (Quaderni dell'impero) 15 sl.

O dogodkih l. 166 po Kr. nismo dobro poučeni. Naslednjega leta vdoro Markomani, Kvadi, Viktofali in druga plemena v Panonijo. Razmere za Markomane so bile zelo ugodne. Kasteli ob donavski meji so imeli le majhne posadke, ker so Rimljani večji del redne vojske odtegnili za vojno s Parti,¹¹² a ko so to vojno l. 166 srečno končali, se je vojska le počasi vrnila v svoja stara taborišča. Prinesli pa so iz orientu s seboj kugo, ki se je močno razširila tudi na našem ozemlju¹¹³ in ki ji je pozneje podlegel tudi cesar Verus, ko se je iz naših krajev vračal v Rim. Le s težavo so se Rimljani izognili vojni na dveh frontah, na vzhodu in na Donavi. Prva leta markomanske vojne so posebno težka za Rimljane.¹¹⁴ Prvi sovražni napadi so namenjeni Panoniji, kjer jim je po premaganju utrjenega pasu ob Donavi pot v Italijo in na Balkanski polotok odprta. Toda udarna sila germanskih plemen je kmalu popustila. Jeseni l. 168 po Kr. sta prišla oba cesarja, Mark Avrelij in njegov brat Verus, v Panonijo, da bi uredila osebno razmerje. Zdi se, da se jima je to posrečilo, ker sta se vrnila v Akvilejo. Prihod cesarjev je v mnogočem olajšal situacijo. Germani so se vrnili na drugo stran Donave, ali mir ni dolgo trajal. Ko so Markomani videli, da je vendar mogoče prodreti skozi utrjeno črto ob Donavi, so se kmalu lotili večjega podjetja. Germanska plemena zunaj rimskih meja se zedinijo¹¹⁵ in v široki fronti premagajo rimski limes. Skozi naše ozemlje »*perruptis Alpibus Juliis*« vdoro v Italijo in malo, da niso osvojili Akvileje.¹¹⁶ Šele pred Opitergiumom (dan. Oderzo) se ustavijo (l. 169 po Kr.)¹¹⁷ in ga razrušijo. Naši kraji so morali strašno trpeti, zlasti odprti kraji na vzhodu. To dokazuje cela vrsta zakladov rimskega denarja, ki so se našli na našem ozemlju in ki se končujejo s kovanci cesarja Marka Avrelija tako n. pr. v Planini, Sv. Juriju ob j. ž., v Koritnem pri Trebnjem itd.¹¹⁸ Jasno je, da so jih ljudje zakrili ob bližajoči se nevarnosti, da jih pa niso več mogli izkopati, ker so ali poginili v vojni¹¹⁹ ali prišli v markomansko ujetništvo. Z obrambo tega napada se je začela dolgotrajna vojna, ki je zahtevala deset let največjega napora s strani rimske države. Ukrepi, ki jih je podvzel Mark Avrelij, so bili

¹¹² Ritterling PWRE XII 1298.

¹¹³ Cf. napis iz Stobija Oest. Jahresh. VI 1903, Beibl. 8. Glej tudi Oest. Jahresh. IV 1901, Beibl. 93 sl.

¹¹⁴ Deli ilirske vojske so odšli celo, da zaščitijo Rim. Cf. Année épigr., 1920. nr. 45: *praeposito vexillationibus ex Illyrico missis ab imp. divo M(arco) Antonino ad tutelam urbis*.

¹¹⁵ SHA, vita Marci 22, 1: *Gentes omnes Illyrici limite usque in Galliam conspiraverant*.

¹¹⁶ Amm. Marcellinus 29, 6, 1. Lukian, Pseudomantis, 48.

¹¹⁷ Ravno kronologija teh dogodkov je nejasna. Po starejšem mnenju bi bil ta vpad že l. 167 po Kr. Za l. 169 se zavzema J. Klose, o. c. 79.

¹¹⁸ Planina: J. Orožen, Das Dekanat Drachenburg, 269; Saria, Arch. Karte, list Rogatec, 46. Sv. Jurij ob j. ž.: MZK III. F. IX, 1910, 160; Saria, n. n. m. 32. Koritno: Pichler, Repertorium d. steir. Münzkunde II, str. XVI. Najdba med Trilekom in Colom: Müllner, Emona, 129. Izven našega ozjega ozemlja na pr. Puch pri Gummernu, Koroška (R. Egger, Führer durch d. Antikensammlung des Landesmus. z. Klagenfurt, 111), Božjakovina, srez Dugo Selo, Hrvatska (Klemenc, Arch. Karte, list Zagreb, 11), Novoselo, srez Garešnica, Hrvatska (Klemenc, Numizmatika II—IV, 125) itd.

¹¹⁹ Premerstein-Rutar, Röm. Straßen u. Befestigungen in Krain, 30 in 47, mislita, da se napisa CIL III 3800 iz Iga, ki omenja nekega Rustika, »*quem hostes occidit*«, in CIL III 13405, kjer se tudi govori o nekem civilistu *occ(iso) a barbaris*, nanašata na markomanski vpad.

obsežni in vidi se, da je Rimljanom šlo za obstanek države. »*Arnavit etiam gladiatores, quos obsequentes appellavit. Latrones etiam Dalmatiae atque Dardaniae milites fecit... omni praeterea diligentia paravit legiones ad Germanicum et Marcomanicum bellum*« (vita Marci 21, 6 sl.). Iz vseh provinc so pritegnili razpoložljive vexillationes, celo iz Afrike, kakor vidimo iz napisa CIL VIII 619, kjer se omenja neki »*praepositus vexil. leg. III. Aug. apud Marcomannos donatus donis milit.* Tudi za financiranje vojne je moral cesar skrbeti: »... *et, ne provincialibus esset molestus, auctionem rerum aulicarum... fecit in foro divi Traiani, in qua praeter vestes et pocula et vasa aurea etiam signa cum tabulis magnorum artificum vendidit*«. Le z velikimi težavami se je posrečilo Rimljanom premagati to nevarnost. Šele v tretjem letu vojne so Rimljani zopet zasedli stare meje in so Markomane ob samem prehodu čez Donavo pobili.¹²⁰

Na našem ozemlju so Rimljani zgradili novo obrambno črto, ki naj bi zaščitila Italijo. V Thibilisu v Afriki se je našel napis, kjer se omenja neki *Q. Antistius Adventus Postumius Aquilinus... leg(atus) Aug(usti) at praetenturam Italiae et Alpium expeditione Germanica*.¹²¹ Kaj je ta *praetentura Italiae et Alpium*, ki je gotovo bila nekje na Hrušici, ne vemo. Sigurno pa niso to oni dolgi zidovi, ki jih še danes vidimo na Vrhniku in ki so jih nekdanj smatrali za ostanke te praetenture.¹²² Kakor bomo pozneje videli, so le-ti poznoantični. Važno cesto iz Podonavja v Italijo so Rimljani sedaj zavarovali z velikim taborom v Ločicah, zapadno od Celja.¹²³ Tabor je zapiral dohod k Trojanskemu sedlu. Sem bi morala priti novo-ustanovljena legija II. Italica.¹²⁴ Ker se legija na opekah iz Ločic že zove »*Italica*« in ne več »*Pia*«, kakor se je imenovala po ustanovitvi in celo še l. 170, ko je skupno z leg. III. It. popravila mestno obzidje v Saloni (CIL III 1980), lahko sklepamo, da je taborišče v Ločicah iz začetka 70 ih let 2. stol. po Kr. Lega taborišča ustreza tudi strateški položaju ob tem času. Ko so Rimljani zopet prešli v ofenzivo, morda že l. 172, najkasneje pa l. 176, je bila legija predstavljena na samo Donavo, prvotno v Albing in končno v Lauriacum (dan. Enns).¹²⁵

Prof. Premerstein je poskusil spraviti v zvezo z markomansko vojno in z napadom v Italijo razne spomenike na našem ozemlju,¹²⁶ tako neki napis iz Ajdovščine (Dessau ILS 2646), ki omenja nekega *princeps legionis XIII. Gem. interfecto a latronibus in Alpes Julias loco quod appellatur Scelerata*. Sklicujoč se na SHA, vita Marci 14, 2, da ta vojna ni bila *iustum bellum*, temveč

¹²⁰ SHA, vita Marci, 21, 10.

¹²¹ Dessau ILS 8977.

¹²² P. Reinecke, Korrespondenzbl. d. Deutschen Gesellschaft f. Anthropologie etc. XLVIII, 1917, 98; Kromayer-Veith, Heerwesen u. Kriegführung d. Griechen u. Römer, 559 sl.; Fr. Jantsch, Die Spätantiken u. langobardischen Burgen in Kärnten MAG LXVIII, 1938, 338. L. 238 po Kr. ni bilo nobenih obrambnih naprav na kraških prehodih. Herodian VIII, 2.

¹²³ Fr. Lorgier, Oest. Jahresh. XIX/XX, Beibl. 107 sl.; ČZN XXIX, 150 sl.

¹²⁴ O njej prim. E. Ritterling PWRE XII, 1468 sl. Legija je bila ustanovljena l. 167 po Kr.

¹²⁵ H. van De Weerd, Musée Belge VII, 1903, 101 sl. je na podlagi napisa CIL IX 2593, ki omenja nekega *mil. legion. in Norico Ael. Obilab. b. trib.*, dokazoval, da je legija bila najkasneje l. 174 v severnem Noriku.

¹²⁶ GMDS XIV, 1933, 13 op. 4.

tumultus, je domneval, da so tu omenjeni *latrones* Markomani in Kvadi. Tudi napis nekega centuriona leg. XII. Fulm. (CIL III 3926 iz Dobove pri Brežicah) smatra kot spomenik iz tega časa. Ker pa gre pri tem napisu najbrž le za veterana omenjene legije, ki se je sicer odlikovala v kvadski vojni, zlasti v bitki, v kateri se je zgodil znani čudež z dežjem,¹²⁷ ni verjetno, da je spomenik v direktni zvezi s to vojno. V zvezi s prehodom rimske vojske proti Markomanom pa bo najbrž najdba iz Mute, ki je prišla na dan meseca oktobra 1850.¹²⁸ Ko se je utrgal oblak, so se pokazali sledovi rimske ceste in poleg nje različno orodje in orožje, razen tega precejšno število egiptovskega in rimskega državnega denarja, ki se končuje ravno s kovanci Marka Avrelija (TR. P. XXIII. COS. III). Ker nam je znano, da so bile pri borbah proti Markomanom in Kvadam l. 172 udeležene tudi vexillationes egiptovske vojske,¹²⁹ je zelo verjetno, da izvira omenjena najdba iz prehoda teh vexillationes skozi naše kraje.

Markomanska nevarnost je kmalu minila, vsaj za naše ozemlje. L. 171 so Rimljani, kakor omenjeno, zopet dosegli staro donavsko mejo in se odločili za ofenzivo v markomansko-kvadsko področje, da bi enkrat za vselej odstranili nevarnost. L. 172 Rimljani zopet prekoračijo Donavo. Istega leta se kujejo novci z napisom *Germania subacta* in cesar si je vzdel naslov *Germanicus*. Mark Avrelij se je odločil ustanoviti na ozemlju Markomanov, Kvadov in Sarmatov dve novi provinci Marcomannia in Sarmatia. Operacijska baza za te boje je bila Pannonija, v prvi vrsti veliki tabor v Carnuntumu. Sovražniki so doživeli težek poraz. Rimljani so prišli daleč na Slovaško.¹³⁰ Sklenili so mir z Markomani, ki so odstopili 38 stadijev širok nevtralen pas ob Donavi,¹³¹ ali rimske posadke na novo osvojenem ozemlju so se tako ponašale, da so se Markomani pričeli vnovič upirati. Zopet so bili poraženi, toda Markova smrt na Dunaju je prekrizala vse načrte. Njegov sin in naslednik Commodus je šele sklenil mir z Markomani, odrekel se sicer vseh aneksij in na mestu projektiranih novih provinc se vrnil k staremu sistemu klientelnih držav.¹³²

Ali markomanska vojna, ki je trajala zelo dolgo, je pokazala, da bi Rimljani samo z organizacijo klientelnih držav premalo storili za obrambo noriškega odseka svoje državne meje. To se je sedaj popravilo. Novo ustanovljeni legiji sta sedaj ostali v provinci, tako v Lauriacumu legija II. Ital., ki je bila prvotno namenjena za Ločico. Ustanovitev vojaškega poveljstva v Noriku je tudi po-

¹²⁷ Cass. Dio 71, 8 sl. J. Geffcken, *Neue Jahrb. f. d. klass. Alt.* III, 1899, 253 sl.; Premerstein, *Klio* XIII, 1913, 70 sl.

¹²⁸ Arch. f. Kde. öst. Gesch. Quellen VI, 1851, 220; IX, 1853, 125.

¹²⁹ A. Domaszewski, *Neue Heidelberger Jahrb.* V, 1895, 129 sl. Cass. Dio 71, 8 sl. omenja tudi egiptovskega duhovnika Arnuphisa, ki je bil v Markovi vojski proti Kvadam. Na poti na fronto je le-ta posvetil v Akvileji neko aro, ki se je našla nedavno. Cf. G. Brusin, *Gli scavi di Aquileia*, 165 sl., in R. Egger, *Gnomon* X, 1934, 583 sl.

¹³⁰ V Trenčinu, antičnem Laugaricio, so rimski vojaki vklesali napis na živo skalo pod gradom, CIL III 13439. Literatura pri V. Ondrouchu, *Limes Romanus na Slovensku*, 54. Iz časa ofenzive je tudi kastel v Mušovu v Moravski (J. Dobiaš, *Il Limes Romano*, 20).

¹³¹ Fr. Křížek, *Terra Sigillata in der Slowakei* 77 misli, da ta nevtralna cona ni šele iz časa markomanskih vojn, temveč da je starejša. Po njem se ta cona tudi po arheoloških najdbah dobro pozna.

¹³² J. Klose n. n. m. 90 sl.

vzročila reorganizacijo provincijske uprave, ki je sedaj iz rok civilnega cesarskega prokuratorja prešla na legijskega legata. Ta sprememba se tudi lepo vidi po napisih celjske beneficiarske postaje.¹³³ Orožniki (*beneficiarii*) ne omenjajo odslej prokuratorja, nego se nazivljejo na žrtvenikih *beneficiarii consulares*, ker je njihov sedanji poveljnik, legijski legat, v činu *consularisa*.

Čeprav presojujejo naši viri (Cass. Dio in SHA, vita Commodi) zelo nepopoljno to Komodovo postopanje, se vendar zdi, da se je njegova reorganizacija noriške meje obnesla. Mir v tem odseku ni bil več kaljen. V 3. stol. so Rimljani celo mogli odtegniti oddelke leg. II. Ital. drugam, n. pr. za dačanske vojne. Celjski napis AIJ 45 (= CIL III 5218, 11691) omenja vojaka, ki je padel *in exp(editione) Daccisca*. Najbrž gre tu za dačansko vojno Maksimina Trač. l. 236 po Kr., ki se tudi na drugih napisih, morda celo uradno, zove *expeditio Dacica*.¹³⁴ Tudi pri gotških vojnah cesarja Klavdija II. je bila leg. II. Ital. udeležena (AIJ 10).

5. Doba vojaških cesarjev

Komodova vlada sicer ni prinesla nobenih sprememb za naše kraje. Cesar je ostal ves čas v Rimu, kjer se je vdajal svojim strastem. Razmere so postale neznosne in končno so ga 31. decembra 192 po Kr. odstranili. Ker ni uredil nasledstva, se je zopet razvnela državljanska vojna, kakor po Neronovi smrti. In podobno kakor l. 68/69 po Kr. so tudi sedaj posegli vmes provincijski namestniki. Ta perioda, polna težkih kriz, je trajala do l. 284 po Kr., do prihoda Diokleciana. Reakcija provinc zoper Italijo in Rim ter dejstvo, da je odslej prevzelo vso iniciativo vojaštvo, je povzročilo težke državljanske vojne, ki so popolnoma izčrpale materialno moč rimskega imperija in so sploh otežkočile vsako uspešno zunanjo politiko. Naši kraji kot izraziti prehodni predeli so posebno trpeli pod soldatesko, ki je prehajala iz ilirskih provinc proti Italiji. Nesigurnost, ki je nastala v tej dobi pri nas, se jasno izraža tudi v dejstvu, da imamo ravno iz 3. stol. po Kr. zopet celo vrsto depojskih najdb rimskega denarja na našem ozemlju. Velik zaklad srebrnega denarja (čez 600 kosov iz Prelaskega ob Sotli, srez Šmarje pri Jelšah)¹³⁵ je morda bil zakopan ob priliki prehoda čet cesarja Sept. Severa (prim. spodaj str. 139). V 3. stol. se odčrtavata zlasti dve skupini denarskih najdb: 1. depoji, ki so bili skriti ob prehodu vojske Maksimina Tračana (okrog l. 238 po Kr., ko je bila tudi Emona razdejana), n. pr. iz Spod.

¹³³ CIL III 5154, 5160—5162, 5185, 5187—5189. Napačno je iz teh napisov sklepati, da je bila Celeja kdaj sedež cesarskega prokuratorja za Norik. (J. Orožen, Zgodovina Celja I, 15 sl.) Sedež prokuratorja je bil do markomanskih vojn Virunum. Kajti le tam se najdejo spomeniki upravnih organov iz stanu cesarskih osvobodencev in cesarskih sužnjeve, dočim je imela Celeja kot mejno mesto na skrajnem jugovzhodu province samo močno, namestniku direktno podrejeno orožniško postajo, podobno kakor na pr. Praetorium Latobiorum in drugi kraji (Egger, Führer... Klagenfurt, 5).

¹³⁴ Ritterling PWRE XII, 1334. Datiranje celjskega napisa, kakor sem ga dal AIJ, 23, na podlagi svoje razprave v Strena Buliciana, 251, se mi zdi danes previsoko kljub pilumu, ki ga ima vojak.

¹³⁵ Kubitschek, JfA III, 1909, 247 sl., IV, 1910, 140 sl., V, 1911, 211 sl. in 218; Saria, Arch. Karte, list Rogatec, 49 sl.

Hajdine,¹³⁶ in ogromna najdba (čez 1200 kosov iz Leskovca pri Pragerskem);¹³⁷ 2. zakladi iz časa cesarja Galiena in njegovih naslednikov, ko so se razmere v notranjosti države razvijale v pravi *bellum omnium contra omnes*. Temu obdobju pripada n. pr. zaklad iz Dvora pri Žužemberku¹³⁸ in zlasti velika najdba iz Kroga v Prekmurju.¹³⁹ Zelo značilna je tudi najdba denarja iz neke žal neznanne kranjske jame, ki so se je takrat poslužili kot pribežališče (Münsterberg, Mitt. Num. Ges. Wien, XV, 1925, 294).

Borba proti Rimu in do tedaj vladajočim slojem, ki je privedla s cesarjem Trajanom Decijem ilirski element do odločujočega faktorja v državi, se je začela ravno v naših krajih, v Panoniji. Meseca aprila l. 193 so panonske legije proglasile za cesarja gornjepanonskega namestnika L. Septimija Severa, ki se je takoj napotil v Rim. Po premaganju svojega nasprotnika Pescenija Nigra, ki je bil postavljen za cesarja v Orientu, se je Sept. Severus vrgel z vso svojo močjo na britanskega namestnika Klodija Albina, s katerim se je prvotno pobotal in ga potolažil s tem, da ga je adoptiral in mu dodelil naslov Caesar. Na pohodu proti Klodiju Albinu je cesar prišel tudi skozi naše kraje. V Ptujju je postavil ob tej priliki neki tribun 10. pretorianske kohorte po ukazu svojega gospodarja *Iovi Praestiti* žrtvenik (CIL III 4037).¹⁴⁰ Ime tribuna je brisano, ker je bila nad njim izrečena *damnatio memoriae*. Premierstein je AEM XII 1888, 131 sl. domneval, da ga je, sodeč po sledovih, treba čitati *C. Fluvius Plautianus*, ki je bil dolgo časa *praefectus praetorio* in največji prijatelj cesarja Sept. Severa, dokler ga ta ni dal odstraniti kakor svoj čas cesar Tiberius svojega prefekta Sejana. Ali ta domneva je kronološko nemogoča. Spomladi l. 196 po Kr. se je nahajal Sept. Severus še v Viminaciumu (dan. Kostolac vzhodno od Beograda), kjer je svojega osemletnega sina Basiana imenoval za cesarja (SHA, vita Severi 10, 3). Šele po tem času je potoval skozi Poetovio, ko je bil postavljen naš žrtvenik od neznanega tribuna 10. pretorianske kohorte. L. 197, in sicer 9. junija, pa je C. Fulvius Plautianus sigurno že *praefectus praetorio*, kar bi bilo nemogoče, če je identičen z dedikantom ptujske are.¹⁴¹ Tudi s prostorom v drugi vrsti so težave, kakor sta opazila že Hirschfeld in Gurlitt CIL III p. 1746 (nr. 10868). Podobno posvetilo se je našlo l. 1891 v Celju. Tudi tu postavlja žrtvenik vojak 1. pretorianske kohorte *ob peregrination[e]m regressus in urbem sacr(am)*. Napis ni datiran, le to vemo, da se izraz *urbs sacra* (= Rim) ne rabi pred Hadrianom.

Pod Sept. Severom je vladal sicer mir v naših krajih. Pod njegovimi nasledniki se je zopet ojačil pritisk na srednji donavski meji. Caracalla reorganizira obseg vojaških poveljstev v Panoniji, dosedanja meja med obema panonskima provincama se spremeni v toliko, da sta obe provinci odslej po številu

¹³⁶ Skrabar, MZK III, F. V, 1906, 195 sl.

¹³⁷ Saria, Arch. Karte, list Rogatec, 37.

¹³⁸ Saria GMDS XVI, 1935, 88; Klemenc, Numizmatika II—IV, 1934—36, 131.

¹³⁹ ČZN I, 1904, 91; Numizm. Közlöny, Budapest, 1903, 39 in 56.

¹⁴⁰ CIL III 4037: *Prestito Iovi S(acrum)///// tribunus coh(ortis) X Praet(oriae) cultor numinis ipsius proficiscens ad oprimendam factionem Gallicanam iussu principis sui aram istam posuit*. Ara je danes v graškem Joanneumu.

¹⁴¹ A. Stein PWRE VII, 272.

legij enaki. Brigetio pride pod komando legata Pannoniae Inf.¹⁴² Mogoče je, da so se ob istem času organizirale beneficiarske postaje (*stationes beneficiariorum*) v panonskem delu našega ozemlja.¹⁴³ Ali je bil ob istem času odnosno že malo prej izločen iz province Panonije Sup. in priključen Italiji tudi jugozapadni konec te province z Emono, se ne da več točno določiti. Po Ptolem. II 14, 5 spada Emona še pod Panonijo Super., čeprav domnevno v nekem posebnem položaju,¹⁴⁴ po Herodianu VIII 1, 4 k letu 238 po Kr. pa že pod Italijo.

V naslednji dobi izvemo le za severni del našega ozemlja, da se je tu dalje časa mudila rimska vojska. Šele v pozni antiki imamo tudi na jugu, ki pripada Italiji, stalne vojaške posadke. Pod enim izmed naslednikov cesarja Sept. Severa, pod Caracallom ali Elagabalom, so se večji oddelki neke legije mudili v Poetoviju. Meseca junija 1933 se je v Vičavi pri Ptujju našel večji odlomek votivnega napisa, ki ga je Abramić¹⁴⁵ takole dopolnil: *[I(ovi) O(ptimo) M(aximo) pro salute imp(eratoris) Caes(aris) M(arci) Aur(eli) Ant(oni) d(omi)ni] no]stri A[ug(usti) L(ucius?)] Ture[lius] Paet[us sp]ecul(ator) l[eg(ionis) X] Gem(inae) Ant[on(in)ianae] quot magnis et multis peri[culis] maiest(ati) [ac numin]i [eius dev(otus) fel(icit)er] evasit]. Dopolnitev 9. vrste v leg. X. Gem. je sigurna, ker jo tudi prostor zahteva. Morda iz istega časa je napis na mestnem stolpu.¹⁴⁶ Posvečen je isto tako I. O. M. Postavil ga je *pro salute et incolumitate P. Val. Tiber(iani) Marciani Junior(is) P. Val. Marcianus mil(es) dupl(arius) leg. X. Gem. Antoniniana adiut(or) praef(ecti?)*.¹⁴⁷ Iz zaključne formule prvo omenjene are (AIJ 273) lahko sklepamo, da se je legija, oziroma njeni oddelki, mudila v Poetoviju po nekem večjem vojnem pohodu, polnem nevarnosti. Speculator tega in adiutor praef. drugega napisa kažeta tudi, da gre tu za večje oddelke 10. legije in ne morda za neko beneficiarsko postajo, ker pripadata obojima namestnikovemu *officium*. K temu pride še fragment iz Šmartna n. Poh. CIL III 5293, kjer je omenjen neki *Lupianus dupl. leg. X. G. ex pr(incipe) pre(torii)*, torej vojak, ki je svoj čas služil kot načelnik namestnikovega *officium*.*

Mogoče se nanašata na isto legijo tudi oba težko čitljiva žrtvenika, ki sta se našla l. 1904 na Zgorn. Bregu pri Ptujju in sta posvečena Dravi (*Dravus Aug.*)¹⁴⁸ Le iz žrtvenika AIJ 267 se dá še s težavo spoznati, da sta bila posvečena *Dravo Aug(usto) . . . et G[e]nio leg(ionis)*. Številka legije se žal ni ohranila. Skromni ostanki v desni polovici 4. vrste bi se eventualno dali dopolniti v *[G(emin)ae) Ant(oni)ianae]*. Prostor za številko bi potem zadostoval le za X. Nenavadna oblika žrtvenikov kakor tudi oblika posameznih črk datirajo spomenike sigurno v 3. stol. po Kr.

Ne samo za časa severijanske dinastije, nego v še večji meri pozneje je moralo naše ozemlje trpeti pod prehodom raznih vojsk. Kako se to izraža v

¹⁴² Ritterling PWRE XII, 1320 in 1393; S. N. Miller, CAH XII, 48.

¹⁴³ Saria, GMDS XIV, 1933, 14 sl.; Mitt. Ver. klass. Phil. Wien VI, 1929, 85 sl. Beneficiarske postaje v noriškem delu so starejše, glej AIJ, 20.

¹⁴⁴ Detlefsen, Hermes XXI, 1886, 554.

¹⁴⁵ ČZN XXVIII, 1933, 129 sl. = AIJ, 273.

¹⁴⁶ CIL III 4030 = AIJ, 277.

¹⁴⁷ Po Domazsewskem, Die Rangordnung des röm. Heeres, 37 *adiutor praetor(ii)*.

¹⁴⁸ Skrabar, JZK NF II, 1904, 214; Saria, Arch. Karte, list Ptuj, 50 in AIJ, 267 ter 268.

denarnih zakladih, smo že gori omenili. Toda stalno bivanje rimske vojske na naših tleh pred sredo 3. stol. po Kr. ni verjetno. Za Emono vemo točno, da je bila l. 238, ko je šel cesar Maximinus Thrax proti Italiji, brez vojaške posadke in celo zapuščena od civilnega prebivalstva.¹⁴⁹

Šele za časa cesarja Galiena izvemo, da so se večji oddelki rimske vojske dalj časa mudili v naših krajih, in sicer nam je to znano iz napisov, ki so se našli v tzv. 3. mitreju v Ptujju, ki so ga odkrili l. 1913. O teh spomenikih je bilo že dosti pisano.¹⁵⁰ Zadostuje torej, če na tem mestu le kratko opozorimo na to, da so se v omenjenem času pod skupnim poveljstvom preposita Fl. Apra mudili v Poetoviju oddelki obeh dačanskih legij, V. Mac. in XIII. Gem., ki je že svoj čas bila v istem mestu. V blagor raznih častniških skupin teh legij¹⁵¹ in tudi za blagor samega cesarja so bili postavljene votivne are, kot dedikant se deloma omenja Aper sam. Pomen teh napisov za zgodovino province Dacije sem obrazložil v Strena Buliciana 249 sl. Tu nas zanima vprašanje, kakšen namen ima bivanje teh vexillationes v Poetoviju. Abramić, Poetovio 11 in ČZN XXVI 1931, 185 sl., je mnenja, da gre tu za mobilne oddelke, ki so bili vpoklicani, da zaduše upore raznih usurpatorjev, n. pr. Ingenuus, Regalianus itd., ki so se pod Galienom v vedno večji meri pojavljali. Abramić postavlja v to zvezo tudi majhen fragment ČZN n. n. m. (= AIJ 362), ki navaja [*militēs (?) le]g(ionum) IIII Pann[on(ia-rum)]... qui su[n]t in vexil(latione) [... sub] cura Ael[ii]...[i] v(iri) e(gregii) duci[s]...*¹⁵² Mišljene so legije X. Gem., XIV. Gem. M. V., I. ter II. Adiutrix. Bivanje omenjenih čet v Poetoviju bi moglo biti tudi v zvezi s pospešenimi utrjevalnimi deli, ki so se začela ravno pod cesarjem Galienom (glej spodaj str. 146).

A. Alföldi je sedaj opozoril (Pannonia 1938, 14 in CAH XII 215) še na nekaj drugega. Po njegovem mnenju niso ti mobilni oddelki formacije, ki so se ad hoc sestavile, temveč stalne ustanove za obrambo Italije in Balkanskega polotoka, torej predhodniki poznoantične organizacije rimske vojske, ki razlikuje med mobilnimi oddelki v zaledju, *legiones comitatenses* ali *palatinae*, in obmejno vojsko, graničarji, tzv. *limitanei* ali *riparienses*, ki so bili sčasoma degradirani na stopnjo drugorazredne čete, do kmečke milice, ki je često obstajala celo iz barbarov, ki so bili naseljeni ob meji.¹⁵³ Te vexillationes, ki v 3. stol. niso samo dokazane na našem ožjem ozemlju, temveč tudi v drugih kra-

¹⁴⁹ Herodian VIII, 1. Celó Akvilejo so tedaj branile poleg civilnega prebivalstva, ki se je zelo hrabro držalo, le auziliarne formacije, kar nam lepo kaže nov napis iz Akvileje (Brusin, Gli scavi di Aquileia, 73 sl.), ki sta ga postavila *Fl(avius) Servilianus a mil(itii)s et Fl(avius) Adiutor praef(ectus) coh(ortis) I Ulpiae Galatarum praeposit(i) militum agentium in protensione Aquileia* (sic.).

¹⁵⁰ Za literaturo o 3. mitreju glej AIJ, 144 sl.

¹⁵¹ *canalicularii, actarii, codicarii, librarii, tesserarii, custodes armorum* in *officiales* sploh.

¹⁵² *Dux Aurel. Justinianus v. p.* (CIL III 4039), ki obnovi v Poetoviju neki star mitrej, ni poveljnik podobnih vexillationes, nego je *dux Pannoniae primae et Norici ripensis* (Not. dign. occ. I, 40, XXXIV).

¹⁵³ O. Seeck PWRE IV, 619 sl.; R. Grosse, Röm. Militärgeschichte 60 sl.; E. v. Nischer, pri J. Kromayer - G. Veith, Heerwesen u. Kriegführung der Griechen und Römer (Handbuch d. Altertumswiss.), 568 sl.

jih severnega Balkana,¹⁵⁴ dalje v zgornji Italiji,¹⁵⁵ so bile prvotno morda res le začasno sestavljene za neko točno določeno in omejeno nalogo, zaradi vedno se ponavljajočih uzurpacij in stalnih sovražnih vpadov pa niso več prišle do tega, da bi se mogle vrniti k svojim osnovnim legijam. Izjema je postala sčasoma pravilo in s Konstantinovo reformo rimske vojske definitivna. Povod, zakaj so bile omenjene vexillationes baš v Poetoviju dislocirane, bi bil potem ta, da je važna cesta iz Italije v Podonavje prav tako, kakor v prvi cesarski dobi, zopet potrebovala močnejšo obrambo. Na podoben način so vexillationes leg. II. Parth. in leg. III. Aug. v Ohridu¹⁵⁶ prevzele varstvo važne ceste iz Drača v Grčijo, tkzv. via Egnatia. To pa ne izključuje, da so omenjene vexillationes v Poetoviju imele opraviti tudi z utrjevalnimi deli, o katerih bomo takoj govorili.

6. Poznoantični limes na našem ozemlju

Polom rimskega svetovnega imperija, ki se je v 3. stol. po Kr. začel, se odraža tudi v tem, da so v naših krajih zopet nastopile zgodnjerske razmere, ko so kraški prehodi igrali tako važno vlogo. Donavski limes ni več varen. Meje rimskega imperija se zopet zožujejo.

Proti severovzhodu bolj ali manj odprta meja Italije¹⁵⁷ je v pozni antiki silila k izgraditvi obsežnega, sistematičnega obrambnega pasu na Krasu. S predorom Rimljanov v Podonavje je obramba tega obmejnega predela pomen sicer začasno izgubila, toda že vpad Markomanov za časa Marka Avrelija, ki je presenetil Rimljane, je, kakor smo videli, ponovno vzbudil misel na zavarovanje tega dela meje. Zaradi ofenzive Marka Avrelija in njegovega načrta o ustanovitvi provincije Markomanije onstran Donave je postala nato trajna ureditev limesa na severovzhodni meji Italije zopet odveč. Aktualna pa je postala obramba kraških prehodov ob velikem zlomu rimske države v kasnem 3. stoletju po Kr., ko je postal pritisk sovražnikov na zunanjih mejah vedno močnejši in ko so se te slednjič vdale na mnogih mestih, posebno v donavski kotlini.

Iz pozne antike imamo še danes na kraških prehodih številne ostanke obrambnih naprav. Večji del teh leži na jugoslovanskem, manjši tudi na italijanskem ozemlju. Narod jih imenuje Ajdovski zid in podobno. Že zgodaj so vzbudile v znanstveni — seveda največ lokalni — literaturi primerno pozornost. Če ne upoštevamo starejših netočnih poročil Hitzingerja, Kandlerja in

¹⁵⁴ Dessau ILS 546; CIL p. 2328¹⁵²; Vulić, Spomenik Srpske Kr. Akad. LXXV, 1933, 58, nr. 176. Da sta omenjeni ptujski legiji (V. Mac. in XIII. Gem.) imeli ob tem času tudi v Dalmaciji svoje oddelke, domneva A. Betz, Untersuchungen z. Militärgesch. d. röm. Provinz Dalmatien, 49 in 54.

¹⁵⁵ A. Domazewski, Rangordnung, 187; Ritterling PWRE, 1580 in 1721. Domazewski domneva, da je leg. XIII. Gem. najmanj izza časa cesarja Filipa sestavni del italske vojske, čemur pa nasprotujejo dačanski napisi. Gre tu ob tem času le za mobilne oddelke. Pred koncem 3. stol. po Kr. ni verjetno, da bi bil v Akvileji kak stalen legijski tabor (Ritterling n. n. m. 1335 in 1337 sl.). Kdaj so se mudili nekateri oddelki leg. XIII. Gem. v Emoni (dokazani po napisih AIJ, 157 in CIL 14354¹⁰, ki sta v neki zvezi med seboj), se ne da določiti. Ara AIJ, 157 je sigurno starejša od ptujskih napisov.

¹⁵⁶ Vulić n. n. m.; Saria, Klio XXX, 1937, 352 sl.

¹⁵⁷ Prim. odlično karakteristiko severne meje Italije pri Pavlu Diakonu, hist. Lang., II 9.

drugih, sta bila Premerstein in Rutar prva, ki sta v svoji knjigi o rimskih cestah in utrdbah na Kranjskem objavila s točnim zemljevidom opremljen opis vseh teh različnih utrdb.¹⁵⁸ Skoraj istočasno je pisal o njih tudi A. Müllner v svojem listu »Argo«.¹⁵⁹ Nanj se je naslonil Puschi, Archeografo Triestino XXIV, suppl. 1902, 119 sl., in P. Sticotti, *Il limes delle Alpi Giulie* (Quaderni dell'Impero 1937). Vsi ti opisi so podani zgolj na osnovi na terenu vidnih ostankov. Šele med svetovno vojno sta pričela tu K. Pick in W. Schmid z izkopavanji in o tem objavila v *Oest. Jahresh. XXI/XXII Beibl.* 295 sl. kratko sumarično poročilo. Obširnejšega poročila na žalost še nimamo, čeprav je bil ta limes za pozno-antično in zgodnjerednjeveško dobo vsaj nekaj časa prav tako važen kot znani renski in donavski limes.

Ni moj namen, da podam podroben opis teh obsežnih in na široko razprostrtih kraških utrdb. Hočem le prav kratko prikazati material, v kolikor je potrebno za razumevanje nadaljnjegea.

Najbolj znano je veliko zidovje, ki se pričinja pod železniško postajo Verd s štirioglatim stolpom in je danes vidno še skoraj v vsej svoji dolžini kot približno 3 m širok in 1—1.50 m visok kamenit nasip. Vleče se, spretno izrabljajoč ozemlje, po pobočju Ljubljanskega Vrha, na čigar najbolj strmih mestih začasno preneha, preko Raskovca, severno od Strmca k 780 m visokemu hribu Špikel, kjer se prav tako konča s stolpom. Opremljen je v vsej svoji približno 10 km dolgi črti s štirioglatimi stolpi, ki stoje na notranji strani zidu in so široki ok. 3.60—4.80 m. Ugotovljenih je nad 50 takih stolpov; točnega števila danes ne moremo več ugotoviti, ker je več stolpov padlo kot žrtev ob gradbi železnice. V zvezi s tem dolgim zapornim zidom najdemo tudi na drugih kraških prehodih, začeni pri Reki ob Jadranu do doline Soče, manjše obrambne zidove. Najprej nad Reko ok. 1.5 km dolg kos, nato nad 3 km dolgo zidovje pri in v Jelenju na Grobniškem polju, ki ima štiri stolpe. Dohod iz doline Kolpe je zapiral kratek, komaj 700 m dolg zid pri Prezidu, ki tvori do danes mejo med Hrvatsko in Slovenijo. Omenja se še l. 1260 v neki listini ogrskega kralja Bele IV. Končuje se na obeh straneh v strmih bregovih doline. Stevilni manjši deli zidovja leže v goratem svetu med ribniško dolino in Vrhniko, tako pri Benetah, Runarskem, Selu in nad 1.5 km dolg kos s sedmimi stolpi nad Robom. Ti zidovi zapirajo dohode v loško in cerkniško dolino kakor tudi prehode pri Starih Ogljenicah in čez Okro. Dalje treba omeniti manjše zapore pri Rakitni in Pokojišču, ki naj bi preprečile, da bi se sovražnik izognil velikim utrdbam pri Vrhniki-Nauportu. Da bi se isto onemogočilo od severozapada, so bili zaprti dohodi v zgornjo soško dolino pri Vojskem, Novi Oselici in Koritnici. Nadaljnji zaporni zidovi so pod Gradiščem med Logatcem in Planino, dalje pri Lanišču, jugozapadno od Logatca.¹⁶⁰

Poleg omenjenih zapor so pa še tudi druge poznoantične utrdbe na Krasu, ki se v tehničnem oziru razlikujejo od prej imenovanih. Tudi iz strategičnih razlogov niso mogle stati istočasno s temi. Tu imamo najprej na severnem vznožju

¹⁵⁸ Premerstein-Rutar, *Röm. Strassen u. Befestigungen in Krain*, 9 sl.

¹⁵⁹ *Argo* VIII, 1900, 201 sl.

¹⁶⁰ Prim. tudi pregled v *PWRE* XVI, 2011 sl. Podrobne mere pri Pick-Schmid, *Oest. Jahresh.*

kraške planote na Hribu (župna cerkev Vrhniko) kastel v obliki nepravilnega peterokotnika. Na voglih je utrjen z okroglimi, vmes pa baje s štirioglatimi stolpi.¹⁶¹ Torej je poznoantičen in ne iz zgodnje cesarske dobe, kakor sta mislila Premerstein in Rutar.¹⁶² Druga trdnjava leži že na italijanskem ozemlju na prelazu Hrušica (*ad Pirum*), v neposredni bližini gozdarske hiše. Žal Pick in Schmid ne navajata razsežnosti tega kastela. Ugotovljenih je bilo več mnogokotnih stolpov.¹⁶³ Kot tretjo trdnjavo v tej vrsti je omeniti na južnem vznožju Kraške planote najbolje ohranjeni kastel v Ajdovščini, čigar zidovje in stolpi so še danes dobro vidni. Tudi tu je načrt nepravilen, stolpi okrogli.¹⁶⁴

K temu, kar so v poznoantični dobi ukrenili za obrambo Italije, spadata še dve nadaljnji utrdbi. Ena je ponovna utrditev Emone.¹⁶⁵ Okrogli stolpi, tipična vrata, zidna tehnika itd., razločno kažejo, da današnji, deloma ohranjeni rimski zid v Ljubljani ni iz zgodnjecesarske dobe, kar bi se lahko sklepalo iz odlomkov nekega gradbenega napisa,¹⁶⁶ temveč da je iz kasne antike. Druga velika utrdba pozne antike v zapadni Jugoslaviji je veliko utrjeno taborišče v Vel. Malencah, pred vrati Brežic.¹⁶⁷ Izkopal sem ga l. 1929 in v naslednjih letih. Trdnjava leži na Gradišču, ki obvladuje prehod preko Krke, in sicer nad hallstattskodobnim okopom, čigar sledovi so se našli le na južni in vzhodni strani. Tudi pri rimskih razvalinah lahko jasno ločimo dve gradbeni dobi. Starejše utrdbe imajo enostavno, največ iz pravilno oklesanih kvadrov sestojече obzidje, ki je bilo nato v poznejši dobi okrepljeno z oporniki (kontraforti) in s stolpi, ki stoje povprek nad starejšim zidom. Imel je dvoje vrat. Južna vrata varuje dvoje stolpov, ki so jima znotraj prizidani ozki prostori z dohodi na obrambni hodnik. Zapadna vrata so brez stolpov. Navzven sta potisnjena dva kratka pomola, medtem ko so v notranjosti slični ozki dohodi na obrambni hodnik kot pri južnih vratih. Poleg teh dveh stolpov ob vratih je še dvanajst stolpov na južni in eden na severni strani. Zidovi so popolnoma prilagoden terenu in so zato nepravilni. Dolžina utrdb znaša 440 m, največja širina ok. 300 m. Notranjost je z izjemo krščanske cerkve brez stalnih zgradb; verjetno je bila torej le od časa do časa zasedena. Cerkev pripada drugi gradbeni dobi.

Vprašanje je sedaj, v kakšnem časovnem razmerju so vse te različne obrambne naprave. Z datiranjem se je razen Premersteina (Premerstein-Rutar, l. c.) bavil O. Cuntz v Oest. Jahresh. V. 1902, Beibl. 159 sl., ki je v glavnem na podlagi itinerarjev¹⁶⁸ prišel do sklepa, da gre tu, izvzemši Emono,

¹⁶¹ S. Jenny, JZK NF IV, 267 sl.

¹⁶² Premerstein-Rutar n. n. m. 12.

¹⁶³ Pick-Schmid n. n. m. 299 sl.; Schmid, XV, BRGK, 186 sl. Kastel je poleti 1936 ponovno izkopal G. Brusin. Izsledki izkopavanj, ki bodo izšli v Not. d. scavi, še niso znani. Kratko poročilo je bilo objavljeno meseca julija 1938 v L'illustrazione Italiana.

¹⁶⁴ Pick-Schmid n. n. m. 300 sl.; Schmid XV, BRGK, 188.

¹⁶⁵ Schmid JfA VII, 1913, 67 sl.; Oest. Jahresh. XIX/XX, 1916/17, Beibl. 155 sl.

¹⁶⁶ CIL III 10768 in O. Cuntz JfA VII, 1913, 195 sl. Poznoantični karakter tega obzidja poudarja P. Reinecke v op. 122 omenjenem članku.

¹⁶⁷ Saria, GMDS X, 1929, 11 sl.; XI 1930, 5 sl.; Slav. Rundschau II, 1930, 133 sl.; PWRE s. v. Nevioudunum; Jugosl. Istor. Časopis I, 1935, 744 sl.

¹⁶⁸ Itin. Ant. 128, 7 in Tab. Peut. Fl. Frigido, nasprotno pa Itin. Hieros. 560, 2 *mutatio Castra*.

za dve do tri gradbene dobe, ki pa časovno niso preveč narazen (Konstantinova doba do tik po l. 351). Njegove ugotovitve pa so potrebne popravka. Poudariti pa je treba, da je on prvi pravilno postavil nastanek tega limesa v pozno antiko, medtem ko je Premerstein mislil še na Avgustovo dobo, drugi na dobo markomanskih napadov.

Če primerjamo naprave same — Emono in Malence smemo za enkrat izpustiti — se že po čisto zunanjih znakih pokažeta dva različna utrjevalna sistema: 1. Trije kasteli Hrib, Hrušica in Ajdovščina. To so zaprte trdnjave z okroglimi ali mnogokotnimi stolpi, kakor jih poznamo ob Renu, na pr. Jünkerath, Bitburg ali Neumagen, kjer pelje rimska vojaška cesta po sredi kastela.¹⁶⁹ Zidna tehnika je še nekako solidna. 2. Dolgi zidovi z znotraj ležečimi štirioglatimi stolpi. Ti zapirajo v prvi vrsti ceste. Vsiljuje se vtis, da so zgrajeni manj proti vojaško dobro organiziranim četam, ki bi jih mogle ob straneh obiti, kakor zato, da preprečijo dohod celim narodom, ki se trumoma selijo. Tudi zidna tehnika je različna: neenakomeren lomljen kamen in slaba malta. V tem oziru se popolnoma ujema druga gradbena doba v Vel. Malencah z dolgimi zidovi. Kot najbližjo paralelo tem dolgim zidovom naj omenim zapore v črnorskem področju, ki jih je objavil Škorpil v »Byzantinoslavica«.¹⁷⁰ Njih datiranje ni znano. Premisliti bi tudi bilo, če ne gre za nekaj enakega pri zagonetnem »Ajdovskem zidu« (Heidenmauer) v Wiesbadenu, ki ga je sedaj Unverzagt, Germania XII 1929, 181, postavil v čas bivanja cesarja Valentinijana v tem kraju (369 po Kr.). Ostanki zidov pri gradu Biebrich med Mainzom in Wiesbaden pripadajo najbrž istemu obrambnemu sistemu.¹⁷¹

Da je nemogoče, da bi oba različna sistema izvirala iz istega časa ali vsaj istočasno stala drug poleg drugega, je razvidno posebno jasno iz utrdb pri Nauportu. Kastel na Hribu leži pred dolgim zidom, nudil bi torej napadalcem nanj dobro oporišče. V času graditve dolgega zidu ga torej ni moglo več biti. Starejše utrdbe so torej trije kasteli, ki jim smemo morda prišteti še prvo obnovitev mestnega obzidja v Emoni in prvo gradbeno dobo taborišča v Vel. Malencah. Popolnoma drugače zgrajene zaporne zidove moramo pripisati znatno kasnejši dobi. Ker v svoji celoti sistematično zapirajo vse prehode preko Krasa od Jadrana do Julijskih Alp, morajo izvirati iz enega in istega časa. Drugemu limesu je treba prideliti tudi kasnejšo dobo v Malencah. Zidna tehnika vrat in stolpov je ista kot pri zapornih zidovih. Tudi tu je ista slaba malta, isti v gremenimi črtami poudarjeni presledki itd. Morda spadajo sem tudi nekatera dela na obzidju Emone. Vrsta odvišnih mestnih vrat je tu v zelo poznem času zazidana.¹⁷²

Za absolutno datiranje utrdb na Krasu nam sedaj še manjkajo jasna oporišča. Kasteli so gotovo še iz druge polovice 3. stol. po Kr. Ti so lahko identični

¹⁶⁹ Prim. pregled pri Anthesu X. BRGK, 86 sl. in Germania Romana I² 48 sl. Déchelette-Grenier, Manuel d'archéologie préhist., celt. et gallo-romaine V, 403 sl.

¹⁷⁰ K. Škorpil, Byzantinoslavica II, 1930, 197 sl. in III 1931, 11 sl.

¹⁷¹ Obergerm. Raet. Limes B II 3, Kastell 31, 75; K. Schumacher, Siedlungs- und Kulturgeschichte der Rheinlande II, 52; Déchelette-Grenier n. n. m. 475 sl., ki postavlja v isto zvezo tudi *valla*, ki jih omenja Amm. Marc. XVI 11, 2 sl.

¹⁷² JfA VII, 1913, 76.

s πόλεις καὶ φρουρίοι καὶ πύργοι, omenjenimi pri Zosimu II 34, ki jih je zgradil Dioklecian, vendar pa se slabo sklada zgraditev utrdb v notranjosti države s ponovnim razcvetom rimske države, ki se prav z Dioklecianom začne. Vemo namreč, da so vprav pod tem cesarjem zgradili na donavski meji, in sicer onstran reke, nova kastela, Onagrinum (nasproti Bononije, dan. Begeč v Bački) in Contraaquincum (dan. Pest).¹⁷³ Zato je bolj verjetno, da so bili kraški kasteli že prej zgrajeni, zlasti ko vemo, da so bile tudi v Moesiji na Balkanskem predgorju zgrajene utrdbe za časa cesarja Galiena.¹⁷⁴ Preudariti bi bilo treba misel, če se ne dajo kako spraviti v sklad s tem po napisih v 3. mitreju v Poetoviju tu dokazani vexillationes obeh dačanskih legij V. Mac. in XIII. Gem.¹⁷⁵ Vsekakor spada v dobo Galiena in njegovih naslednikov tudi okrepitev ali obnovitev utrdb v gornjeitalskih mestih, tako na pr. v Akvileji, Milanu, Veroni (CIL V 3329). Pod Avreljanom je bil nato, kakor znano, Rim sam z vso naglico na novo utrjen. Ob spodnji Donavi je Galien imenoval Kleodama in Athenaja iz Bizanta za arhitekta pri utrjevalnih delih.¹⁷⁶ Cesar Julijan omenja l. 315 v svojem 2. govoru τὸ ὑπὲρ τῶν Ἀλπεων τεῖχος παλαιόν, s čimer so mišljeni le naši kasteli, ki se torej označujejo v tem času že kot stari. Kasnejši limes s svojo sistematično zaporo vseh cest in prehodov pa ni mogel biti zgrajen pred začetkom preseljevanja narodov proti Italiji, torej najprej po zlomu panonskega limesa v dunajski kotlini ok. l. 400, morda po vpadu Zapadnih Gotov pod Alarikom l. 403.¹⁷⁷ Terminus post quem nam vsekakor nudi neko mesto pri Ambroziju, De excessu fratris 31 (= Migne, Patr. Lat. 16, col. 1356 sl.), ki občuti ob priliki vpada Kvadov in Sarmatov l. 374 kot največjo sramoto, da se more Italija braniti le za improviziranimi lesenimi barikadami, ki zapirajo alpske prelaze.¹⁷⁸ Naši zaporni zidovi pa bodo po drugi strani v Not. dign. occ. XXIV, p. 173 imenovani »tractus Italiae circa Alpes«, ki stoji sub dispositione viri spectabilis comitis Italiae in ki je tudi v Not. dign. upodobljen kot zaporni zid s stolpom. V tem primeru bi torej veljala kot terminus ante quem zadnja redakcija Not. dign., torej okoli l. 430 po Kr. Naš limes (tako zaporne zidove kot kastele) — *claustra Alpium Juliarum* — srečamo sicer večkrat v poznejših virih. Tu naj opozorim le na H. Zeissov članek v »Germaniji«,¹⁷⁹ ki pojasnjuje problem severovzhodne meje vzhodnogotske države. Sredi 5. stol. so izgubila ta claustra, kakor se zdi, svoj obrambni pomen in se zato ne omenjajo več. Ko so l. 489 prodirali Vzhodni Gotje, se zdi, da je bil ves obrambni sistem neizrabljen, ker je Odoaker pričakoval

¹⁷³ Fasti Idatiani k l. 294: *his cos. castra facta in Sarmatia contra Acinco et Bononia.*

¹⁷⁴ CIL III 12376 iz leta 256 po Kr. (najden v Kutlovici na Bolgarskem). A. Alföldi, A Gót mozgalom és Dácia feladása, Egyetemes Philologiai Közlöny 1929/30, 42. Tudi ob Renu je Galijen zgradil utrdbe CAH XII, 182.

¹⁷⁵ Glej opombo 150.

¹⁷⁶ SHA vita Gallieni 13, 6: *Gallienus Cleodamum et Athenaeum Byzantios instaurandis urbibus muniendisque praefecit.* O intenzivnem delu cesarja Galijena na različnih utrdbah cf. Fr. Altheim, Die Soldatenkaiser, 193 sl.

¹⁷⁷ Do bolj zgodnega datuma pridemo na podlagi Ambrozija, De obitu Valentiniani 4 (Migne, Patr. Lat. 16, 1359), kjer se govori o okrepitvi naravnih alpskih zapor z zidovi ob priliki nekega sovražnega napada v Panonijo l. 391/2.

¹⁷⁸ A. Alföldi, Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien I, 2.

¹⁷⁹ Germania XII, 1929, 26 sl.

Gote šele pri Soči. Vzhodni Goti, ki so tudi sicer pokazali veliko smisla za rimske ustanove, so alpske zapore na novo zasedli, vsaj neki Teodorihov razglas velja »*universis Gothis et Romanis vel his, qui portibus vel clusuris praesunt*«. Zadnje omembo, sicer ne več pravih kraških zaporov, temveč trdnjave v Vel. Malencah in mogoče podobnih, doslej še neodkritih naprav srečamo pri Prokopiju De bello Gothico III 33, 10. Cesar Justinian je po tem poročilu l. 546 poklonil Langobardom πόλις Νωρικόν in ὄχυράματα ἐπὶ Παννονίας, torej jih je napravil za graničarje (limitanei) ob vzhodni dohodni cesti v Italijo, ki jih je država z denarjem podpirala. Πόλις Νωρικόν, ki je istovetna s *civitas Noricum* v *Expositio totius mundi et gentium* nazvanem geografskem traktatu, ni po R. Eggerju¹⁸⁰ nič drugega, kakor jugovzhodni del Norika, kolikor je le-ta pripadal mestnemu področju Celeje, in ki je to ime obdržal v bizantinskem uradnem jeziku. Nerešeni ostanejo ὄχυράματα ἐπὶ Παννονίας, utrdbe na panonski meji. Proti temu, da bi ležali v notranjosti Panonije, morda v Valeriji ali Panoniji Prim., govori izraz ἐπὶ. Mislimo lahko le na južnopanonske utrdbe, ki so bile v teritorialni zvezi s πόλις Νωρικόν. Na Sirmium in druge utrdbe v Panoniji Sec. tudi ne moremo misliti, ker tam sede Gepidi. Ker ne poznamo na ozemlju med Dravo in Savo, v kolikor je spadalo k provinci Savia, nobenih drugih poznoantičnih kastelov, bi domneval, da je Gradišče v Vel. Malencah eno izmed pri Prokopiju omenjenih ὄχυράματα, ki jih je Justinian prepustil Langobardom. Za vzhodni Rim važna, iz Sirmija v Akvilejo vodeča cesta je morala biti tedaj vendar še kakorkoli zaščitená, posebno še, odkar je bila izločena po izgubi severne Panonije cesta preko Poetovija. Kar se tiče posadk našega poznoantičnega limesa, je E. Nischer, Journ. Rom. Stud. XIII 1923, 7, gotovo pogodil pravo, ko je v legijah I.—III. Juliae Alpinae (Not. dign. occ. V 27 = VII, 34 itd.) spoznal posadko kraških zapor.¹⁸¹

Poleg treh kastelov in dolgih zapornih zidov na Krasu so morale nastati v pozni antiki na našem ozemlju tudi še druge utrdbe. Utrdbe v Vel. Malencah in novo utrditev Emone smo že omenili. Poleg tega so morale biti še manjše vmesne utrdbe, ki še niso znane ali pobljže raziskane. Vzhodno od Zaloga pri Ljubljani, na vzhodnem robu vzvišane terase med Savo in Ljubljano leži kraj Gradišče (označen na specialki). Tu se razločno vidi štirikotna zgradba, katere zidovi so ok. 2 m široki. Južna stran je zaradi prodne jame popolnoma razdejana, vendar pa je ravno ob tej priliki postala zidna tehnika jasno vidna. Zidovi so iz lomljenega kamna z močno malto. Kamni, zloženi po primeru ribjih kosti (Fischgrätenmuster), kažejo na poznoantično zgradbo, na nekakšen burgus, ki naj bi nadziral promet po rekah. V notranjosti se baje nič ne najde.

Poznoantični so morda tudi zidni ostanki na Limberku pri Čušperku. Na zapadni in južni strani te 688 m visoke gore se jasno vidi močan suh zid, na katerem leže ostanki z malto vezanega zidu. Ker se je tu našla poleg antičnih črepinj tudi neka fibula in srednja bronza cesarja Severa Aleksandra,

¹⁸⁰ Wiener Studien XLVII, 1929, 147 sl.

¹⁸¹ Podobno tudi pri Kromayer-Veith, Heerwesen und Kriegführung der Griechen und Römer, 579.

gre tu verjetno za kako poznoantično napravo, morda za signalno postajo, kakršnih nam je več znanih ob angleškem obrežju v pozni antiki.¹⁸²

Malo znane so nam poznoantične utrdbe v severnem delu našega ozemlja, če izvzamemo spodaj omenjena zatočišča. Celeia je morala tedaj biti na novo utrjena. Srednjeveško mestno obzidje, ki obsega le približno četrtno rimskega mestnega ozemlja, sloni na poznoantičnih utrdbah, kakor so pokazala slučajna prekopavanja. Ali je v svojem obsegu prav tako zmanjšani Poetovio dobil na koncu 3. ali v začetku 4. stol. po Kr. kakor Celeia ali Emona neko obzidje, na kar bi smeli sklepati po Amm. Marc. XIV 11, 20 (*palatium... extra muros*), ostane zaradi pomanjkanja vsakršne najdbe nejasno.¹⁸³

Poetovio se sredi 6. stol. najbrž ni več držal. Pač pa je razvidno iz antičnih virov,¹⁸⁴ da so bile tu še sredi 5. stol. rimske čete. Kakor znano, je zadnji zapadnorimski cesar, Romulus Augustulus, sin neke Ptujčanke. Njenega očeta, comesa Romula, je l. 448 poslal Aetius kot odposlanca k Atili (Prisc. frg. 8). Ker je imel ta Romulus višji vojaški čin in se njegova hči v virih izrečno omenja kot izvirajoča iz Ptuja v Noriku, sledi, da je bilo sredi 5. stol. po Kr. v Poetoviju še višje vojaško poveljstvo.

S poznoantičnimi zaporami na Krasu, v Vel. Malencah in drugod se konča rimska vojaška zgodovina naših krajev. Ostanke domačega prebivalstva, deloma še morda pol romanizirani Kelti, so se umaknili pred prodirajočimi barbari v težko dostopna, visoko ležeča zatočišča. Za utrditev teh so mnogokrat v naglici uporabljali starejši material (zlasti napise, reliefe itd.) v dolini ležečih kmečkih naselij. Takšno zatočišče je odkril E. Riedl nad Vranjem pri Sevnici na strmem hribu, ki se dviga približno 100 m nad dolino Lončarskega potoka.¹⁸⁵ Obzidje je komaj 60–80 cm debelo. Zadnji novci, ki so se tu našli, so iz 6. stol. po Kr. Nadaljnja takšna zatočišča na našem ozemlju so bila, kakor se zdi, v Tinjah pri Žusmu¹⁸⁶ (južno od Grobelnega), morda tudi na Rifniku pri Sv. Juriju ob j. ž.¹⁸⁷ (tu nad hallstattskim nasipom) in na vrhu Trebinec pri Mirni na Dolenjskem.¹⁸⁸ Teh utrdb pa gotovo ni več branila redna vojska.

¹⁸² G. Macdonald, Fünfundzwanzig Jahre Röm. germ. Kommission, 111 sl.

¹⁸³ Abramič, Poetovio, 27, drugače Polaschek PWRE XVII, 998. Tu omenjeni *palatium* je najbrže za cesarja rezervirano prenočišče, če se je le-ta posluževal državne pošte (*cursus publicus*). O teh palatia glej E. J. Holmberg, Zur Geschichte des cursus publicus, Uppsala, 1933, 77 sl.

¹⁸⁴ Priscus frg. 7, 8 = FHG IV, 76, 78 itd.; Anonym. Vales. 8, 38.

¹⁸⁵ Riedl-Cuntz, JfA III, 1909, 1 sl. Riedl sam ni bil stalno navzoč pri izkopavanjih, zato niso tu vsi problemi rešeni.

¹⁸⁶ Saria, Arch. Karte, list Rogatec, 65.

¹⁸⁷ Saria, Arch. Karte, list Rogatec, 52 sl. s starejšo literaturo.

¹⁸⁸ Premerstein-Rutar, Röm. Strassen u. Befestigungen in Krain, 26; Müllner, Emona, 98. Med utrdbami, ki jih je zbral in objavil Fr. Jantsch MAG LXVIII, 1938, 337 sl., bo gotovo cela vrsta takšnih, ki so služile le kot zatočišča za prebivalstvo, ki je ostalo v deželi, in ne kot limes v ožjem smislu. Gradivo, ki ga je Jantsch pridno zbral, potrebuje točnejšega in kritičnega raziskavanja. Pri mnogih razvalinah gre najbrž le za srednjeveške gradove. Tako gosta mreža obmejnih kastelov, kakor jo kaže priložena karta, je le težko verjetna.

SEZNAM OKRAJŠAV:

- AEM = Archäologisch-epigraphische Mitteilungen
 AIJ = Antike Inschriften aus Jugoslavien; I. Heft. Noricum u. Pannonia Sup.
 Bearbeitet von Saria und Hoffiller (Štev. brez str. pomeni štev. napisa)
 Arch. Karte = Archäologische Karte von Jugoslavien
 BRGK = Berichte der röm.-germanischen Kommission
 CAH = Cambridge Ancient History
 CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum
 ČZN = Časopis za Zgodovino in Narodopisje
 FHG = Fragmenta historicorum Graecorum. Coll. Müller
 GMDS = Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo
 ILS = Dessau, Inscriptiones Latinae selectae
 JfA = Jahrbuch für Altertumskunde
 JLNÖ = Jahrbuch für Landeskunde v. Nied. Österreich
 JZK = Jahrbuch der Zentralkommission
 MAG = Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien
 MGStW = Mitteilungen d. Vereines für Geschichte d. Stadt Wien
 MhVSt = Mitteilungen d. histor. Vereines f. Steiermark
 MZK = Mitteilungen der Zentralkommission
 Oest. Jahresh. = Jahreshefte d. österr. archäol. Instituts
 PWRE = Realencyklopaedie d. klass. Altertumswissenschaft, hrg. von Pauly-Wissowa
 RLiÖ = Der römische Limes in Österreich
 SHA = Scriptores historiae Augustae

Beiträge zu einer Militärgeschichte unseres Gebietes in römischer Zeit

Die Gebirgssenne zwischen Ostalpen und dinarischem Gebirgssystem gehört zu den wichtigsten Übergangsgebieten im südeuropäischen Raum. Schon seit der jüngeren Steinzeit läßt sie sich als ausgesprochenes Durchzugsgebiet von der pannonischen Tiefebene und damit aus dem Osten Europas nach der Adria und Italien nachweisen. Der Besitz der Karsthöhen, der »Adriatischen Pforte«, war daher von jeher für die Völker nördlich und südlich dieser Gebirge von eminenter strategischer Bedeutung, daher auch der Jahrtausende währende Kampf um sie.

Der Verfasser erwähnt zunächst die verschiedenen strategischen Pläne, in denen eine Bedrohung des römischen Staates vom westlichen Illyrien her eine Rolle spielt. Die Gründung Aquileias im J. 181 v. Chr. soll derartigen Plänen einen Riegel vorschleichen. Eine Offensive in diesen Teil Illyriens ist aber vorerst nicht geplant. Die römischen Vorstöße richten sich zunächst mehr entlang der Vardar-Morava Linie gegen die untere Donau. Der Widerstand der Japoden, die sich hier zwischen Karner und Taurisker eingeschoben hatten, sowie die starken Befestigungen auf den Karsthöhen, vielleicht auch wirtschaftliche Gründe, scheinen ein schweres Hindernis gewesen zu sein. Dazu kam, daß Roms Kraft vorerst noch durch die Bürgerkriege gelähmt war. Erst unter Augustus erfolgt die endgültige Besitzergreifung dieses Gebietes, das als kontinentales Verbindungsstück zwischen der Apenninen- und Balkanhalbinsel für Rom von größter Bedeutung war. Da das Innere des nördlichen Balkangebietes mit seinen den römischen Besitz ständig bedrohenden illyrischen Stämmen nur von Norden her zu unterwerfen war, konnte sich Rom nicht nur mit dem Besitz der Karsthöhen begnügen, sondern mußte mindestens das Savegebiet beherrschen. Der Verlauf von Oktavians illyrischem Feldzug 35—33 v. Chr. wird hier nicht im Einzelnen besprochen, wohl aber an einem Beispiel gezeigt, wie Rom in der ersten Zeit die wichtigsten japodischen Siedlungen im Zaume hielt. Gegenüber der japodischen Siedlung auf dem Hügel Ulaka bei Stari trg—Lož, deren Namen wir nicht kennen, die aber an einer wichtigen Verkehrsline lag, befindet sich auf dem sogenannten Nadleški hrib ein römi-

sches Kohortenkastell mit gut erkennbarer *clavicula*. Das Kastell muß aus der ersten Zeit der römischen Besitzergreifung stammen.

Weiters wird die Frage besprochen, wo und wann die Römer in unserem Gebiet die ersten ständigen Legionslager errichtet haben. Aus Tac. ann. I 16 ff. wissen wir, daß zur Zeit von Augustus Tod in Pannonien drei Legionen lagen, die VIII. Aug., IX. Hisp. und XV. Apoll. Für die VIII. Aug. ist Poetovio als Garnison jetzt durch Inschriften genügend bezeugt. Daß die XV. Apoll. nur in Emona gestanden haben kann, wird in der vorliegenden Arbeit nur kurz dargelegt. Eine ausführliche Begründung hat der Verfasser in den »*Laureae Aquincenses*« I 245 ff. veröffentlicht. Schwieriger ist die Frage zu entscheiden, wann in unserem Gebiete die ersten römischen Standlager errichtet worden sind. Daß dies schwerlich schon zur Zeit von Oktavians Japodenfeldzug geschehen ist, ergibt sich aus der Tatsache, daß sowohl das Gebiet von Emona, wie das von Poetovio, wo wir eben in späterer Zeit Legionslager haben, ursprünglich zu Norikum gehört hat, das erst 16 v. Chr. von Rom annektiert wird, aber auch dann noch bis zur Zeit Mark Aurels ohne Legionsbesatzung bleibt. Die Errichtung ständiger Legionslager in Emona und Poetovio wird wahrscheinlich gerade im Zusammenhang mit der Annexion Norikums oder vielleicht auch mit der etwas später erfolgten Neuorganisation Illyrikums im J. 11 v. Chr. stehen, wobei sowohl das Gebiet von Emona, wie das von Poetovio eben infolge der hier erfolgten Anlage von Legionslagern von Norikum gelöst und dem Legaten von Pannonien unterstellt wurde.

Die Lokalisierung des Lagers von Emona bietet keine Schwierigkeiten. Das von der spätantiken Stadtmauer umgebene Gebiet hat deutlich die Form und vor allem die Größe eines Einlegionen-Lagers: 522.30×435.50 m. Die Lage des Legionslagers von Poetovio ist jetzt gesichert durch die vom Verfasser im J. 1938 erfolgte Feststellung, daß die von Fram nach Poetovio führende Wasserleitung ursprünglich das römische Legionslager mit Wasser versorgt hat. Diese Wasserleitung führt in den Winkel zwischen Skorba—Spodnja Hajdina—Zgornji Breg, wo die Drau seit der römischen Zeit große Gebiete weggerissen hat. Den Wellen der Drau ist auch das Legionslager von Poetovio allmählich zum Opfer gefallen.

Die Verlegung der leg. XV. Apoll. von Emona nach Carnuntum erfolgte in der ersten Zeit des Tiberius, wie der Verfasser in der erwähnten Arbeit in den »*Laureae Aquincenses*« eingehend nachgewiesen hat. Mit dem Abzug der Legion ist hier eine Veteranenansiedlung und die Erhebung der Stadt zur Kolonie verbunden. Die Aufhebung des Legionslagers von Poetovio hat man bisher meist zu früh angesetzt. Der Verfasser begründet eingehend, daß auch hier die Organisation der Kolonie unter Trajan und die Verlegung der leg. XIII. Gem. nach Vindobona in ursächlichem Zusammenhang stehen. Die Vorverlegung der Legion erfolgte im Zuge der allgemeinen Verstärkung der mittleren Donaugrenze unter Trajan. Mit dem Abzug der leg. XIII. Gem. aus Poetovio verschwindet aus unseren Gegenden der letzte Rest des augusteischen Verteidigungssystems, das die Legionen nicht unmittelbar an der Grenze dislozierte, sondern im Innern in der Nähe unsicherer Stämme oder wichtiger Verkehrswege. Seit Hadrian wird die Provinzialbevölkerung in verstärkter Masse zum Dienst auch in den Legionen herangezogen. Der Verfasser bespricht die von A. Alföldi, CAH XI 546 f. ausgesprochene Vermutung, daß die Aelii Carni der Inschrift CIL III 3915 aus Neviodunum eben zur Erleichterung der Rekrutenaushebung das römische Bürgerrecht erhalten haben. Sie müssen im südlichen Teile des Stadtgebietes vom Neviodunum gesessen haben.

Eine wichtige Epoche in der Militärgeschichte unseres Gebietes bedeuten die Markomannenkriege, die eingehend besprochen werden. Zahlreiche Münzschatze aus dieser Zeit sprechen für die Leiden der Bevölkerung. Bezeichnend ist ein aus Muta stammender mit Mark Aurel endender Münzfund, der zahlreiche ägyptische Gepräge enthält. Er wird mit der auch sonst bezeugten Anwesenheit ägyptischer Truppen bei den Kämpfen gegen die Markomannen irgendwie zusammenhängen. Wichtig ist, daß jetzt am Nordfuß des Trojanapasses, in Ločica, ein Legionslager für die neu organi-

sierte leg. II. Ital. errichtet wird. Nach der militärischen Lage muß dies zwischen 170 und 172, spätestens 176 v. Chr. erfolgt sein.

Die Zeit der severianischen Dynastie und das 3. Jh. n. Chr. mit seinen inneren Kämpfen bringen zahllose Truppendurchmärsche durch unser Gebiet. Die Not der Zeit spiegelt sich wider in der Verbergung von Münzschatzen, wobei sich zwei Gruppen deutlich herausheben: 1. Münzschatze, die 238 n. Chr. beim Durchzug der Truppen des K. Maximinus Thrax unter die Erde kamen, und 2. Münzschatze aus der Zeit des Gallienus.

Mehrere Inschriften aus Poetovio (AIJ 267, 268, 273, 277) sprechen dafür, daß wir in Poetovio schon in der 1. Hälfte des 3. Jh. n. Chr. unter einem der Nachfolger des Sept. Severus größere mobile Abteilungen der leg. X. Gem. haben. Für die Zeit des Gallienus sind uns hier Abteilungen der leg. V. Mac. und XIII. Gem. durch die Inschriften des 3. Mithraeums ausdrücklich bezeugt. Hieher gehört auch das Inschriftfragment AIJ 362, das Angehörige der vier pannonischen Legionen unter Führung eines dux nennt. A. Alföldi sieht in diesen Vexillationen die Vorläufer der späteren comitatenses.

Der allmählich sich anbahnende Zusammenbruch des römischen Weltreiches zeigt sich darin, daß wir nunmehr zu den frühromischen Verhältnissen zurückkehren, in die Zeit, da die Karstübergänge auf unserem Gebiet eine so wichtige Rolle gespielt haben. Der Donaulimes ist nicht mehr sicher. Die Karstübergänge nach Italien werden in spätantiker Zeit durch umfangreiche Befestigungsanlagen gesperrt. Es lassen sich zwei deutlich geschiedene Systeme erkennen. Die älteren Anlagen, vielleicht erst aus der Zeit Diokletians (Zos. II, 34), eher aber schon aus gallienischer, bilden drei Kastelle: am Nordrand des Karstplateaus das Kastell am Hrib bei Vrhnika (Nauportus), ein Kastell auf der Paßhöhe der antiken Straße über den Birnbaumerwald (ad Pirum) und schließlich am Südfuß des Plateaus das am besten erhaltene Kastell von Heidenschaft (Castra). Die jüngeren Anlagen zeigen die Form von Langmauern, die mit viereckigen Türmen bewehrt sind. Das Zentrum dieses Systems bildet die mit einer kleinen Unterbrechung zirka 10 km lange Sperrmauer oberhalb Vrhnika, der sich im Osten bis an die Adria kürzere, wichtige Übergänge sperrende Mauern anschließen. Dazu kommt die große Lagerfestung auf dem Gradišče von Vel. Malence bei Brežice. Auch hier sind zwei Bauperioden zu unterscheiden. Diese Festung sperrt den Übergang über die Krka (Corcoras). Die zeitliche Stellung des jüngeren Limes ist durch den Not. Dign. occ. XXIV erwähnten *tractus Italiae circa Alpes* gegeben. Sicher handelt es sich bei Vel. Malence auch um jene Befestigungen an der pannonischen Grenze, welche die Langobarden nach Prokop, De bello Gothico III, 33, 10 im J. 546 von Justinian erhalten haben.

Diese Limesanlagen sind aber nicht die einzigen spätantiken Befestigungen auf unserem Gebiet. Außer der Neubefestigung von Emona, Celeia und vielleicht auch Poetovio, wo durch den comes Romulus noch für die Mitte des 5. Jh. n. Chr. römische Truppen bezeugt sind, gibt es noch einige kleinere, nicht genauer erforschte, sicher aber spätantike Anlagen, wie das Gradišče bei Zalog (wohl ein burgus) oder die Ruinen auf dem Limberk bei Čušperk. Anderer Art ist die spätantike Fliehburg Vranje bei Sevnica, die durch die Grabungen E. Riedls näher bekannt geworden ist. Um etwas Ähnliches dürfte es sich bei den Befestigungen am Trebinec Vrh bei Mirna in Unterkrain, in Tinje bei Žusem und nach W. Schmid auch auf dem Rifnik (Reichenegg) bei Sv. Jurij ob j. ž. handeln.

JOHANNES — ZADNJI ŠKOF PANONSKE, A PRVI ISTRSKE EMONE

Poskus rešitve spora o dveh Emonah

Jože Rus

Zgodovinarji in jezikoslovci se čedalje bolj nagibajo k prepričanju, da so morali biti stiki med Langobardi in Slovëni kaj tesni že od njihovega prvega srečanja. L. M. Hartmann (Gesch. It., II., 10) sklepa, da so Slovëni tam v severnem Zadolavju služili za podložne poljedelce Herulom kakor Langobardom že okoli l. 500 (J. Rus, Svevladiči, 92). V naše kraje so dospeli Langobardi po mnenju Lj. Hauptmanna (Erl. 336) od Blatnega jezera. Njihovega prihoda iz te smeri si pa ne moremo predstavljati drugače, ko da se je izvršil na miren način. Kraji v tej črti so namreč živeli vse do doselitve Slovencev v takšnem relativnem miru, da so se spomini na antična imena ohranili v imenih Ptuja, Celja in Trojan kar do današnjega dne.

Kar se tiče dobe bivanja Langobardov na današnjih slovenskih tleh, so si vsi zgodovinarji že dokaj edini. Gospodarili so tod vsaj že od 546, doseljevati so se pa začeli po 537. Ko so se dne 2. aprila 568 dvignili s kraljem Alboinom na čelu »iz Panonije« in si s silo odprli vrata v obljubljeni deželni Italijo, tedaj pa naših krajev le niso izpraznili popolnoma. Langobardski grobovi, ki jih je odkril W. Schmid v Kranju, govorijo za to, da je treba dobo langobardskega bivanja podaljšati za kako desetletje še preko l. 568. (M. Kos, GMS 1928/29, 28; Zgod. Slov. 30).

Ko so se začeli doseljevati prvi Slovenci, so jih torej Langobardi pričakali vsaj v nekaterih utrjenih postojankah (Valvasor, II./5., 173). Zgodovinski viri nam sicer ne dajo o tem nobenega pozitivnega sporočila. Iz njih pa se da posneti negativno dejstvo, da v teku četrt stoletja 568—593 o Langobardih ni več nobene vesti, a o Slovenceh prav tako še nobene. Kljub temu smo vsi prepričani, da se je slovensko doseljevanje pričelo po 2. apr. 568, četudi ne v velikem obsegu. Biti so morali sami majhni roji nebojnega značaja, brez političnih osti, zasledujoči zgolj privatno-gospodarske smotre. Bržkone so se hoteli odtegniti obrskemu jarmu, ki jim je bil postal v planem dnu Dakije in Panonije neznosen in so se izselili rajši v odljudno zavetje gorske obrobe (J. Rus, Svevladiči, 122). Tu so na posameznih strateško važnih točkah zadeli na Langobarde, ki prej kot sosedje Obrov ob Donavi prav tako niso mogli vztrajati več ko dve leti 566—568. Zato je verjetno, da si slovenski prišleki in langobardski gospodarji dežele iz početka v naših krajih niso bili sovražniki, ampak da so živeli mirno drug poleg drugega. To smemo sklepati zlasti iz mnogo naglašane

zgodovinskega dejstva, da se začno Slovenci živahneje gibati šele v zvezi s pozneje došlimi Obri.

Kranjski kotlini so dali Langobardi znova vlogo vže do Italije. S slovenskih tal najdemo pri Prokopiju kot njihovo posest omenjeno samo mesto Ptuj (»urbs Noricum«). Druga točka, ki je danes že splošno priznana, je Kranj (W. Schmid, MMK 1908; Jb. f. Altertumskunde 1907; Lj. Hauptmann, Erl.), kot tretji kraj omenja B. Saria (GMS 1930, 11) Gradišče nad Malenco ob spodnji Krki na Dolenjskem.

L. 568 so morali Bizantinci po komaj šestletnem vladanju Benečijo prepušiti Langobardom, gospodarji pa so ostali še dalje v Istri in na Krasu. Od tedaj emonski kraj langobardski Italiji ni bil neposreden mejaš. Panonska ulica, najugodnejša zveza iz Srednjega Podonavja v Italijo, je izgubila svojo vrednost, visoko pa je zrastel Kranj zaradi svoje neposredne zveze preko loških in tolminskih Rovt. Vlada nad Furlanijo se je zdela Langobardom zavarovana, le če so imeli zasedene s posadkami nekatere točke v Kranjski kotlini. Ker so bili Langobardi docela kontinentalna sila, so napravili za sedež svoje najmočnejše vojvodine mesto Čedad. Iz tega vidika je bil seveda Kranj glavna trdnjava, namenjena obrambi Čedada, dočim je naš kraj bolj zaostajal. A. Dimitz je slutil v Frtici na Mirju (Iv. Vrhovnik, Trnovska župnija, 1932, 227, 266) utrdbo iz langobardskih časov. Tudi W. Schmid (Ausgrabungen in Emona, 25. Ber.; Emona, 1913, 170) domneva, da so se Langobardi ustavili tukaj. V hiši XIX je odkril tik nad rimskimi ostanki ruševine poslopja, zlasti kanal, ki je napravljen na drug, Rimljanom tuj način. Kljub svoji majhni pomembnosti pa se je le ohranil našemu kraju medel odblesk stare slave, ker v njem je imela še proti koncu 6. stoletja svoj dom stara organizacija krščanske cerkve.

*

Kdaj se je v Emoni zaplodilo krščanstvo, ni mogoče povedati ničesar gotovega. W. Schmid (9. Ber., p. 8) je dočel, da je začelo njeno poganstvo primeroma zgodaj pešati, ker so že Emonci jemali stavben material iz opustelih rimskih svetišč. Kot sedež škofa je dokazana Emona za 4. stoletje (P. Hitzinger, MHK 1857); meje dieceze so se ujemale z mestnim upravnim ozemljem, torej s Kranjsko kotlino. L. 381 je bila v Ogleju sinoda, ki se je bavila z zadevo ptujskega arijanstva. V zapisniku te sinode pa je podpisan prvi nedvomno emonski škof, Maximus po imenu. Fr. Lanzoni (Le diocesi d'Italia, 1927, II., 856) sicer ugovarja, češ da so sinodo obiskali le škofje Italije, pri tem pa ne pomisli, da je šlo za zadevo, ki je Emoni vendar mnogo bližja nego vsem primorskim škofijam. Tega škofa ne odreka naši Emoni niti P. Kandler. Nekako iz iste dobe imamo v dveh pismih sv. Jeronima dokaze, da je imela Emona celo krščanske menihe in nune (MHK, 1853, 72). Prihodnji, iz zanesljivih virov sporočeni škof je Patricius. Do malega vsi raziskovalci ga sicer štejejo za načelnika novograjske škofije v Istri, mi pa hočemo v naslednjem pokazati, da je škofoval posavski Emoni. Da bodo za to dani direktni dokazi, ne sme nihče pričakovati; če bi obstajali, bi jih bili dvignili drugi že davno pred menoj. To pa mislečega človeka le ne sme zadržavati in ne more oplasiti pred poskusom, da se iskani resnici približa vsaj do neke mere verjetnosti.

Na pomolu, ki ga obliva od treh strani Jadransko morje, leži ob zahodni obali Istre, blizu ustja reke Mirne, mestece (l. 1910 je štelo 265 hiš s 1500 preb.), znano pod imenom Cittanova ali Novi grad. Kot prvi je zapisal ta kraj šele ravenški geograf v obliki Neapolis, poznejši srednji vek ga pozna tudi kot Neuenburg (gl. Kos, Gradivo, I—III.). Kar pa nas posebno začudi, je to, da ta kraj, še bolj pa tamkajšnja škofija, nosi v poznem srednjem veku poleg tega tudi še emonsko ime. To stvar, ki sta jo opazila že J. L. Schoenleben in Fr. Ks. Richter, je mogoče overiti na podlagi dokumentov, natisnjenih v Kosovem Gradivu za zgodovino Slovencev (III, 43., 98.; IV, 97., 219., 668.). Glede na te dokumente in še nekaj zgodnejših so vršali med učenjaškimi pisatelji prejšnjih stoletij veliki spori o tem, koliko je bilo Emon in kje so stale (LZg, 1880, 64—73). P. Stancovich (Delle tre Emone, 1825) trdi, da so bile tri, panonska v Ljubljani, noriška v Celovcu in istrska v Novem gradu (prim. F. Mühleisen, IB, 1836, 85). Nekateri so iskali Emono tudi drugod: G. G. Liruti v Huminu (Gemona na Furlanskem), M. Baučer v vipavski Ajdovščini, a v novejšem času A. Müllner na Igu južno od Ljubljane. Vse to so sama učenjaška ugibanja, resna pa je zadeva z istrskim Novim gradom.

Nekaj spornih točk med našo in istrsko Emono je prerešetal že J. L. Schoenleben v knjigi »Aemona revindicata« (1674), ponatisnjeni tudi v delu »Carniolia antiqua« (1681). Nerešeno je ostalo vprašanje, zakaj pišejo nekateri antični pisatelji, da leži Emona v Italiji, dočim jo devajo drugi v Panonijo. No, danes vemo, da je bila Kranjska kotlina s tukajšnjo Emono vred kljub svoji zagorski legi ob svojem času prav tako del Italije kakor Istra. Zato se stranka, ki zagovarja obstoj istrske Emone za stari vek, danes ne more več sklicevati na nobenega starega avtorja. Ker pa ima enačba Novi grad = Emona, kakor smo videli, za srednji vek le neko upravičenost, daje to laškim zgodovinarjem toliko opore, da vztrajajo ob njej še danes. P. Kandler (Pel fausto ingresso di ... B. Legat, 1846) meni, da kljub obstoju posavske Emone ni nemogoče, da bi na jadranski obali obstajalo še drugo mesto istega imena; primorska antična Emona da je stala na istem pomolu ko današnji Novi grad. P. Stancovich misli, da je staro mesto stalo v današnji Novi vasi, B. Benussi (Atti e memorie della Società di storia patria, Parenzo 1893, 389) jo išče blizu ustja reke Mirne, a Fr. Babudri (Archeografo Triestino, 1909, 307) v Tarski dragi (Val di Torre), ki pa, mimogrede povedano, ne spada več k ozemlju novograjske občine, ampak je del Poreščine. Vsi ti pristaši antične Emone v Istri pa ne morejo dati nobenih dokazov ne iz arheologije ne iz pisane zgodovine.

Th. Mommsen je našel na tleh novograjske občine trinajst latinskih napisov, ali na njih ni o emonskem imenu nobenega sledu. V svojem znamenitem delu CIL (V./1., 39) pravi takole: »Contra nomen quod medio aevo obtinuit Emonae licet satis vetustum videatur et literarum renascentium epocham longe superest, tamen ad Romanam aetatem nequaquam referri potest, quae non novit nisi unam Emonam, scilicet Lubianensem«. Spričo tega priznava sam Babudri (307), da obstoja stare Emone v Istri ni mogoče dokazovati na nobeni znanstveni podlagi, nego samo z veliko mero duhovitosti (con molto brio).

K tem negativnim pogledom se pridružujejo še pozitivni iz razlage običajnega imena Novi grad—Cittanova, ki je dokazano za istrsko tekmovalko že iz

druge polovice 6. stoletja. Njegov smisel nas sili k sklepu, da kraj ne more biti star. B. Benussi hoče na podlagi antiteze novi: stari najti »Staro« mesto; iz tega da so pozneje prebežali prebivalci in si ustanovili Novo mesto. Te antiteze pa ni mogoče razrešiti, ker v bližini ni nobenega mesta s pridevkom »stari«, a obstoja nekega starejšega mesta v bližini tudi arheološko ni mogoče dokazati. Gotovo je le toliko, in tega ne oporeka niti Benussi (388), da je mesto nastalo v svoji zavarovani legi šele kot pribežališče pred preseljujočimi se narodi. Od človeka nenaseljena priroda morske gladine na eni, a bojazen pred prevelikimi zvezami s kopnim zaledjem na drugi strani sta odločili, da so si izbrali begunci za nova selišča pribrežne otoke (Koper, Izola), šilaste rte (Piran) ali pomole, obdane od morskih zatokov in drag (Novi grad) (prim. J. Rus, Tip našega mesta na pomolu, LZ, 1930, 688, 691).

V vprašanje po vsem svetu tako pogostih »starih« in »novih« krajev sta se poglobila pri nas S. Leyfert (ZHVSt, 1924, 114) in M. Kos (GV, 1929/30). Bavita se sicer bolj s »starimi« kraji, z »novimi« pa le, kolikor je bilo potrebno, da razložita »stare«. Za nas je posebno dragocena Kosova ugotovitev, da pri Starih trgih poudarka njihove starine ne smemo polagati na pridevek »stari«, marveč na apelativ (občno ime) »trg«. S tega vidika nam je mogoče razložiti tudi ime Novi grad — Cittanova v Istri, oziroma Novo mesto na Dolenjskem. V obeh primerih imamo opraviti z novima krajema, ki v bližini nimata dokazanega naselja, ki bi bilo staro po imenu. Ne tu ne tam pa vendarle ne manjka mest-gradov, ki so stari po svojem postanku. Imeni Novo mesto in Novi grad sta torej nastali zastran razlikovanja sosednjih »starih« mest-gradov (J. Rus, Dolenjska, 1938, 63).

Toda z imenom Novi grad našemu kraju v Istri ni dana edina krajna oznaka. Njemu se pridružuje še ime Emona, ki se nam zdi, kakor da hoče »Novemu« gradu dajati vtis visoke starosti; saj vemo, da je to ime ilirskega izvora. To kopičenje imen je osupnilo že marsikoga, vendar se še nihče ni lotil težavnega raziskovanja. Izražene so bile gole domneve, ki se jih ni nihče potrudil dokazati. Samo Schoenleben (Aemona antiqua, 82 a) je izrekel misel, da je emonsko ime za Novi grad in tamkajšnje škofo le podtaknjeno (suppositivum nomen). V tej smeri hočemo razglabljeti tudi mi. Morda se nam bo le posrečilo pokazati neke poglede, ki bodo vprašanje dokončno rešili.

Schoenlebnu in Richterju je bilo znano, da se vrsta »emonskih« škofov v Istri prične v 11. stoletju. Zato je izrazil Richter misel, da je emonsko škofijo prenesel iz Posavja v Istro oglejski patriarh šele proti koncu 10. stoletja (Klunov Archiv, II/III., 182). Oglej da je zameril, ker sta dobila Freising in Briksen na Kranjskem tako lepe posesti. To pa ni verjetno. Res da so bili tedaj na slovenskih tleh med nemške cerkve v Bambergu, Freisingu in Briksnu razdeljeni Beljak s Kanalom, dalje Škofja Loka in končno Bled z Bohinjem. Če pa je ostala prodiranju Ogleja na razpolago še edina Ljubljana, potem bi smeli pričakovati, da Oglej tega kraja ne bo oslabil, temveč da mu bo celo pomagal do večjega razmaha.

V resnici sega novograjska škofija nazaj do 6. stoletja. Krščanskim cerkvam Istre je bil prvotno škof v Aquileji najbližji, zato so stale par stoletij vse pod njegovo jurisdikcijo. Šele v 6. stoletju so se važnejše prezbiterijanske cerkve

osamosvojile v škofije (B. Benussi, *Manuale di geografia, storia e statistica del Litorale*, 1885, 43). Najstarejše domače škofije Pulj, Trst in Poreč segajo po mnenju Kandlerja in Benussija nazaj kvečjemu do l. 524, ostale v novograjsko vred pa je treba šteti vsaj za nekaj desetletij mlajše. Fr. Babudri, ki je napisal posebno razpravo »Ruolo cronologico dei vescovi di Cittanova d'Istra« (*Archeografo Triestino*, 1910, 119), priznava, da je vrsta novograjskih škofov med vsemi šestimi vrstami Istre najbolj zamotana.

*

Kar se tiče škofij novograjskega in emonskega imena, imamo iz druge polovice 6. stoletja tri, oziroma štiri podatke. Ker pa glede teh še nismo na jasnem, dali spadajo v istrski Novi grad ali pa v posavsko Emono, hočemo dosedanja mnenja kritično popregledati. Časovno na prvem mestu stoji nepristna listina o izmišljeni sinodi škofov na Gradežu l. 579. (Kos, *Gradivo*, I, 85). Tu gre za dokaz, da je bila cerkev na Gradežu od vseh podrejenih škofov svečano oglašena za samostojno metropolo bizantinskega dela province Venecije z Istro in sosesčino. Zato najdemo v listini seznam tedanjih škofov in škofij na slovenskih tleh (gl. prvi stolpec te tabele).

	Leta 579	Leta 587/88	Leta 589/90
1.	Leonianus, ep. s. eccl. Tibornensis		
2.	Vindemius, „ „ „ Ce...ensis	Vindemius	Vindemius
3.	Joannes, „ „ „ Celejanae		Joannes
4.	Patricius, „ „ „ Emonensis		Patricius
5.	Adrianus, „ „ „ Polensis		Adrianus Polensis
6.	Severus, „ „ „ Triestinae	Severus	Severus
7.	Joannes, „ „ „ Parentinae	Joannes Parentinus	Parentinus Joannes
8.	Virgilius, „ „ „ Scaravensis		
9.	Marcianus, „ „ „ Petinatis		

Vrsta imen v drugem in tretjem stolpcu je pridobljena iz Pavla Dijakona (*Hist. Lang.*, III, cap. 26). Tu moramo razlikovati dva dogodka, saj že sam pisatelj našteva udeležence vsakega dogodka posebej (Kos, *Gradivo*, I, št. 96, 97, 100). Prvi je vezan za Gradež in Ravenno. L. 587/88 je namreč eksarh Smaragd izlekel iz gradeške cerkve patriarha Severa, priletnega cerkvenega odvetnika Antonija »in še tri druge istrske škofo«, skupaj pet mož. Prepeljal jih je v Ravenno in prisilil, da so se odrekli razkolniškim trem poglavjem. Imena treh škofov iz Istre so v drugem stolpcu tabele. Po enem letu deportacije se je petorica vrnila domov. Nato je sklical patriarh sinodo v Maranu, ki se je je udeležilo 18 škofov, med njimi je bila iz naših krajev šestorica tretjega stolpca.

Zapisnik iz l. 579 ni pristen (L. M. Hartmann, *Gesch. Ital.*, II/1, 119), napisan je pozneje. Kljub temu bomo opazili na prvi pogled, da se imena udeležencev ujemajo z onimi, ki nam jih jamči pripoved Pavla Dijakona. Zaradi tega

jih štejejo vsi raziskovalci za avtentična (Fr. Kovačič, *Strena Buliciana*, 394; M. Kos, *ČZN* 1931, 203). Ponarejevalec je moral imeti pred seboj seznam škofov, ki je bilo na njem zapisano tudi emonsko in celejsko ime. Da pa sta emonski škof Patricius in celejski Johannes tedaj res živela, nam potrjuje tretji stolpec gornje tabele. Ta ima napisani le goli imeni brez škofovske stolice, vendar še noben zgodovinar ni podvomil o istovetnosti obeh oseb z onima prvega stolpca.

Za l. 590 so torej dokazani škofje tržaški, poreški in puljski ter celjski in emonski. Glede sedežev prvih treh ni nobenega dvoma, da spadajo v mesta našega primorja. Kar se tiče celejskega škofa, je H. Pirchegger (*Gesch. d. Steiermark*, 1920, I, 68) mnenja, da je stanoval v Celeji. Ker je pa med udeleženci maranske sinode poleg njega omenjen tudi emonski škof Patricius in se v prošnji škofov iz langobardskih delov oglejske nadškofije v Carigrad 591 omenjajo škofije Aguntum, Teurnia in Virunum, sklepa Pirchegger, da je l. 591 tudi Emone še stala. Njemu nasproti si Fr. Kos ni mogel napraviti druge predstave, kakor da škofu v Celeji tedaj ni bilo več obstanka ter da je zato živel v kakem primorskem kraju (*Gradivo*, I, 100, n. 6), najbrž na Gradežu (*LMS*, 1897, 25; *Gradivo*, I, p. XX, p. 95, n. 11). O emonski škofiji pa ne pove nobenega mnenja.

V poslednjem času se je bavil s to dobo Milko Kos (*ČZN*, 1931). Proučil je iste spomenike, a poleg njih še prošnjo beneških in retijskih škofov na cesarja Mavrikija iz 591 (Kos, *Gradivo*, I, 102). Zapisnik gradeške sinode je zadnji vir, ki omenja škofa Teurnije (*St. Peter im Holz*) in Agunta (*Striebach pri Lienzu*). Bržkone prav v njuni okolici sta se dogodila prva dva spopada med Bavarci ter Slovenci in Obri šele v letih 593, oziroma 595. Zato izraža M. Kos mnenje, da sta se teurnijski in aguntski škof po končani sinodi 579 vrnila zopet v svoji diecezi. Njuni škofiji da sta propadli šele okoli 590 pod pritiskom Obrov in Slovencev od ene, a Bavarcev od druge strani (206). Ta dva kraja sta že v skrajnem severozahodnem kotu, ki so ga bili naselili Slovenci. Zato sklepa M. Kos, da so vzhodneje ležeče okoliše škofijskih mest Celeje, Emone in Viruna Slovenci in Obri dosegli že okoli l. 580. »Verjetno je, da emonski in celjski škof leta 579 nista več bivala pri svojih škofijskih sedežih, marveč kot begunca pred prodirajočimi Obri in Slovenci v jadranskem primorju. Če pa nista že l. 579 zapustila za stalno svojih ... diecezanskih mest, zgodilo se je to gotovo že v sledečih letih« (203). Dalje si predstavlja, da je trajalo približno deset let (580—590), preden je uničujoči val Obrov in Slovencev iz krajev okoli Emone in Celeje došel do Teurnije in Agunta, škofijskih mest vrhnje Podravja.

Sodba M. Kosa, da so Slovenci razsajali okoli Emone sovražno že l. 579, se zdi meni vendar prenačljiva. Prvič je sinoda na Gradežu izmišljena in se v to leto sploh ne more staviti noben dogodek. Da bi celjski in emonski škof živela kot begunca v okolici patriarha in v Istri, za to nimamo nobenega migljaja niti v poznejših dveh avtentičnih poročilih Pavla Dijakona. Oglejmo si jih.

Ko je eksarh Smaragd izvelkel iz gradeške cerkve nadškofa Severa, tri druge istrske škofove in cerkvenega odvetnika Antonija in jih odpeljal v Raveno, naših dveh škofov ni bilo zraven. Čez leto dni so se škofje zbrali k sinodi v Maranenu. Nastopili sta dve stranki. Močnejši so bili pristaši treh poglavij; bilo jih je dvanajst, med njimi iz naših krajev edini Adrianus Polensis. Druga stranka so bili pravoverni škofje. Ti pa so bili trije prej v Ravenno deportirani škofje iz

Istre, a poleg njih še dva, Janez, škof celejske, in Patricius, škof emonske cerkve. Ta dva škofa sta se udeležila sinode pač kot njena enakopravna člana. Kakor za ostale škofe, tako tudi zanju ne najdemo nikjer migljaja, ki bi nas silil verjeti kaj drugega, kakor da sta prispela na sinodo vsak s svojega doma. Celeja in Emona kot škofijski stolici okoli l. 590, za škofovanja Janeza tam, a Patricija tukaj, torej še nista bili opuščeni. Schoenleben in Valvasor, a za njima P. Hincinger (MHK, 1856, 121) so mnenja, da je bilo škofu, ki je moral bežati iz naše Emone, ime Florius. Toda to ime ni zajamčeno v nobenem viru. Opustimo ga tem laže, ker nam v temo prav teh let svetijo z jarko lučjo pisma papeža Gregorija I. (590—604).

Devet let po maranski sinodi, v mesecu maju 599, je neumorni papež, ki si je bil dal pomenljivi pridevek »servus servorum Dei«, izdal sedem za nas prav dragocenih pisem. Doslej so raziskovalci obravnavali iz njih le gola imena, v ostalo vsebino se pa niso poglobljali. In vendar se da iz njene analize pridobiti dve zgodovinski sliki. Prva je papežev boj zoper trdovratni cerkveni razkol treh poglavij, ki se je bil po naših krajih tako razpasel, da je dobil celo ime »istrske shizme« (Hartmann, II/1, 87; Fr. Kos, Gradivo I, p. XVIII). Kar pa je za nas še večje vrednosti: v teh pismih najdemo tudi dogodke, ki vežejo Panonijo z Istro, oziroma panonsko Emono z istrsko.

V tistih letih je šaril po Istri s svojim razkolništvom Severus, nadškof z Gradeža. Ljudstvo je voljno prenašalo njegovo početje. Ko pa se je lotil enega izmed tamkajšnjih škofov ter ga odstavil in pregnal, je postala mera potrpežljivosti polna. Maja 599 je prispelo iz Istre v Rim odposlanstvo pravovernega ljudstva. Od njih se je dal papež poučiti natančno o istrskih razmerah in o željah, kaj bi bilo potrebno storiti, da bo doseženo cerkveno edinstvo. Iz te potrebe so nastala po časovni vrsti pisma, namenjena tem naslovom: 1. Pismo eksarhu Kaliniku (Mon. Germ., Ep. II, IX, 141; Kos, Gradivo I, 121). 2. Pismo ravnemu nadškofu Marinijanu (Mon. Germ., Ep. II, IX, 148; Kos, Gradivo I, 122). 3. Pismo branitelju Sicilije Romanu (Mon. Germ., Ep. II, IX, 150; Kos, Gradivo I, 123.) 4. Pismo prebivalstvu koprškega otoka (M. Germ., Ep. II, IX, 152; Kos, Gradivo I, 124). 5. Pismo eksarhu Kaliniku (drugo) (Mon. Germ., Ep. II, IX, 154; Kos, Gradivo I, 126). 6. Pismo nadškofu Marinijanu (drugo) (Mon. Germ., Ep. II, IX, 155; Kos, Gradivo I, 127). 7. Pismo istrskemu generalu Gulfarju (Mon. Germ., Ep. II, IX, 160; Kos, Gradivo I, 128).

Ker je dežela, po odposlanstvu sodeč, po večini katoliškega mišljenja, je bil skoro ves boj naperjen zoper razkolniškega Severa. Za vršilca svoje akcije je papež izbral eksarha v Raveni in nadškofa prav tam. Njima sta namenjeni po dve pismi. Iz njih spoznamo, da je postavil papež koprsko-novograjsko škofijo začasno pod oblast ravnega nadškofa.

Del poslanstva se je iz Rima vrnil zopet domov; s seboj je nesel četvero pisem, in sicer dva do Ravenna, dva v Istro. Odposlanci iz Kopra in Novega grada pa so se odpotili še dalje, namreč na Sicilijo; papež jim je dal priporočilo do Romana, branitelja Sicilije. Iz tega pisma spoznamo, da gredo Istrani obiskat svojega bivšega škofa, ki tam živi. Kdo je bil ta škof, in kako je prišel iz Istre na Sicilijo, o tem nas pouči papeževo drugo pismo do nadškofa Marinijana. Tu beremo, da je prišel iz Panonije v Istro neki Janez (»Johannes quidam nomine

de Pannoniis veniens»), a da ga je s silo pregnal istrski škof (nadškof Severus) ter posvetil drugega. Ta škofija je imela v Istri svoj sedež »in castello quod Novas dicitur episcopus . . . fuerit constitutus«, temu gradu pa da je pridružen v eno škofijo tudi otok Capritana: »cui castello eorum insula quae Capritana dicitur erat quasi per diocesim coniuncta«.

Nastane vprašanje, katera kraja sta mišljena pod tema imenoma. Po citatu iz P. F. Kehra (*Italia pontificia*, 1925, VII/2, 217) vidimo, da je papeževo pismo poznal l. 1866 tudi P. Kandler in da je v njem omenjena kraja spravljal v zvezo s Koprom in Novim gradom v Istri. Temu nasproti se zdi B. Benussiju zelo čudno, kako more kdo priti na takšno misel. Mnenja je, da so pod Capritanskim otokom mišljene Caprulae, današnje Càorle, mestece na ustju Timentata v Furlaniji, za castelum Novas pa misli, da je bila Civitas nova, kakih 19 km zahodneje (Babudri, 302—03). Z Benussijem in Babudrijem istega mnenja je bil tudi P. Hicinger in v najnovejšem času Fr. Lanzoni (*Le diocesi d'Italia*, 1927, II 862).

Ali to mesto je dobilo svoje prave prebivalce iz sosednjega Opitergija (Oderzo) šele za vlade cesarja Heraklija (610—641). Opitergium je bil sedež poveljnika bizantinske uprave in vojske za Benečijo, zato je bila cesarju njegova obramba jako pri srcu. Ko je langobardski kralj Rothari (636—652) mesto oblegal in prvokrat zavzel, so begunski meščanje s škofom in poveljnikom vred naselili neki lido med izlivoma Livence in Piave. Ker pa se jim je izkazal cesar zelo naklonjenega, je novo mesto dobilo po njem ime Heracliana (J. Rus, *Krst prvih Hrvatov in Srbov*, 1931, 29, 36; Babudri, 302). Ta mestna ustanova, katere ostanki so danes zaliti v blatu, je postala kmalu zelo pomembna, saj so tu stolovali od 697—737 prvi doži snujoče se beneške republike. V 9. stoletju je bila Heracliana po meščanskih vojnah in langobardskih napadih že precej opuščena, vendar se je njeno ime vzdržalo še dalje. Prav blizu nje pa je zrasel po mnenju H. Kretschmerja (*Byz. Ztschr.*, 1904, 488 n. 1; *Gesch. Venedigs*, I, 31) šele tedaj nov del mesta, imenovan Civitas nova. Da gre za primeroma mlado mesto, se je menda zavedal tudi L. M. Hartmann (*Gesch. Ital.*, II/2, 104, 119). Zato si predstavlja »castellum Novas« iz 6. stoletja na močvirju nekje bližje Càorle, in sicer kot ustanovo beguncev iz Concordije. V Novas da je pribežal tudi concordijski škof, a da je bil kmalu prisiljen, preseliti se v Càorle. Toda ob tej domnevi je težava prvič v tem, da so Caprulae dobile svojega škofa šele med 615—618, in sicer po papeževem pristanku naravnost iz Concordije (P. F. Kehr, VII/2, 75). Drugič pa ta kraj Novas arheološko sploh ni dokazan in se je zaradi tega Kehr (74, 78, 215, 216) rajši odločil za Koper.

Po vsem tem ne more biti več nobenega dvoma, da je Janez škofoval na polotoku Istri, in sicer mestoma Novemu gradu in Kopru z okolico, svoj sedež pa je imel v Novem gradu (Cittanova). Ker je Severus pregnal škofa Janeza iz Novega grada, je znak, da nista bila enakega mišljenja. Janez je torej bežal, ker je ostal pravoveren nasprotnik treh poglavij. Zato je deputacija pravovernih izrazila papežu željo, da bi dobila Janeza zopet nazaj. Kako se je stvar iztekla, jeli škof Janez svojo opuščeno škofijsko stolico znova zasedel, ali pa je ostal na Siciliji, o tem ne poroča noben zgodovinski vir. Sicer to vprašanje za nas nima več prave vrednosti. Tem večja pa postane naša zvedavost, od kod je prišel Janez v Istro.

Drugo pismo na Marinijana nam izrečno pove, da je škof »de Pannoniis veniens«, pove nam torej le deželo, ne pa tudi kraja. Janez je prišel že v svojstvu škofa; tega nihče ne oporeka, kar je jasno po vseh logičnih zvezah pisma. Bil je torej škof že v Panoniji. Spričo tega so postali raziskovalci pozorni ob dejstvu, da je iz l. 590 dokazan za škofa v Celeji mož istega imena. Fr. Kovačič (Zgod. lav. škofije, 1928, 15, 17) in M. Ljubša (ČZN, 1929, 1) štejeta za Zeillerjem begunca Janeza kot celjskega škofa. In Kovačič izvaja iz tega: »Celjska škofija se je nadaljevala nekaj časa v Cittanova — Novo mesto v Istri«. Ko pa je moral Janez Celjski zbežati na Sicilijo, je bil po Kovačičevem mnenju v Novem gradu izvoljen Patricius Emonski, tako da se je tu nekako nadaljevala ljubljanska škofija, dočim je bila celjska zaradi te okoliščine pozabljena (18).

Tudi Milko Kos pravi: »Nedvomno je ta Johannes (de Pannoniis veniens) nekdanji celjski škof« (ČZN, 1931, 204). Njegov prihod v primorje deva najkasneje v l. 587—588. Do tega je prišel na podlagi pripovedi Pavla Dijakona, kako je eksarh prepeljal škofo iz gradeške cerkve v Raveno. To se je res zgodilo v teh letih. Ali o škofih Patriciju in Janezu tedaj ni nobenega spomina. Zato se tudi ne more sklepati, da bi bivala emonski in celejski škof tedaj že v bližini oglejskega patriarha. Omenjena sta pač kot udeleženca maranske sinode iz 589/90, prišla pa sta najbrž vsak s svojega doma, ker nista imela še nobenega vzroka, bežati pred sovražniki. To postane še celo gotova stvar, če pomislimo, da je bil emonski škofijski sedež za Patricijem bržkone še enkrat zaseden od našega škofa Janeza.

Razen enakih osebnih imen nimajo domneve naših zgodovinarjev nobene opore za istovetenje dveh Janezov, celjskega in novograjskega. Zato je vsako sklepanje v to smer dvomljive vrednosti. Dvomljivo postane še posebno, ako pomislimo, da je bilo prav to ime v tistih časih kaj pogosto. Med 248 škofi, ki jih omenjajo pisma papeža Gregorija I., najdemo po štiri Gregorije, Pavle, Stefane in Teodorje, po osem Feliksov in Petrov, a kar 26 Johannesov. Tega imena je že skoraj vsak deveti tedanji škof. To dejstvo nas obratno potrjuje v veri, da sta bila novograjski škof »Johannes de Pannoniis veniens« (599) in Johannes Celejski (590) dve različni osebi. (Da sta ob istem času lahko dva škofa enakega imena Johannes, nam pričata tudi Janez Celjski in Janez Poreški iz l. 590.) V tej smeri nas hrabri k nadaljnjemu razmišljanju zlasti dejstvo, da nam papeževo pismo poleg imena domovine pove za škofa Janeza tudi njegov novi sedež v Istri. Janez se je naselil v kraj, ki nosi v poznejših časih poleg novograjskega imena tudi antikizirajoče ime Emona. Ker pa je mesto mlado, ne more imeti večje starosti noben antropogeografski pojem, ki je z njim v zvezi: mlado je novograjsko ime, nanj vezano emonsko je pa še mlajše ali kvečjemu iste starosti. Če bi bilo starejše, bi se bilo pač udomačilo za edino ime tega kraja.

Najzgodnejše leto, ko se zdi, da je emonsko ime vezano za Novi grad, bi bilo 579. Ali listini glede njegove letnice prvič ne smemo verjeti, drugič pa škofije v Novem gradu tedaj še ni bilo. Škof, ki je nosil naslov načelnika emonske cerkve, je namreč l. 590 bival in pastirjeval še v panonski Emoni. Ne dolgo potem pa izgine tukajšnja škofija izpred oči pisane zgodovine, a z njo vred tudi škofije v Aguntu, Tiburniji, Virunu in Celeji; o škofiji v Poetoviji ni že od l. 381 nobenega sledu, škofije v Sisciji pa zmanjka okoli l. 530.

Po mnenju Carlia (Babudri, 308) se je novograjski škof imenoval prvič za emonskega šele l. 1146. Storil da je to zastran lažjega razlikovanja istrskega Novega grada od imenjaka na beneškem primorju. Toda novograjski škof je nosil emonski naslov že l. 1037 (Kos, Gradivo III, 98), a na podlagi zapisnika izmišljene gradeške sinode je mogoče uporabo tega naslova datirati celo nazaj do l. 731. Ta ponarejeni zapisnik je namreč prišel tedaj prvič na dan, ko se je obravnaval spor o mejah gradeške nadškofije pred papežem v Rimu (Fr. Kos, JMK, 1906, 195). Po priznavanju vseh je imel pisec dokumenta pred seboj spisek škofov in škofij iz druge polovice 6. stoletja. Če pa je moral na podlagi stanja svoje dobe šteti škofije v Tiburniji, Celeji in Scarabantiji med tiste, ki jih je bila zatrla sila časa, o škofiji emonskega imena tega le ni mogel misliti, ker je ta tedaj še obstajala v istrskem Novem gradu.

Prav v času, ko izgine škofija panonske Emone, se pojavi v Istri druga škofija, katere nosilci so se skozi ves srednji vek do 1831, ko je bila zatrta in pridružena tržaški, nazivali za škofo emonske cerkve. Emonsko antično ime, ki je dokazano edino v posavski Panoniji, v Novi grad po vsem tem pač ni moglo priti drugače, kakor po neki vzročni zvezi. Ta koincidenca je dala že mnogim dosti misliti. Ker teh sprememb ni mogla povzročiti nobena druga stvar ko nasilja doseljenih poganov Slovencev in Obrov, je prišel že J. L. Schoenleben (Carn., 80 b) na misel, da je poslednji iz posavske Emone pregnani škof pribežal v Novi grad. V preteklem stoletju pa je še sam Th. Mommsen (CIL, V, 39) izrazil mnenje, da je današnji Novi grad prejel ime Emona, ko so škofoje panonske Emone zaradi opustošenja svojega mesta po barbarih prenesli vanj svoj sedež. Isto misel je povedal H. Pirchegger (Gesch. d. Steiermark, I, 69, n. 1) takole: »Jaz bi izrazil tu domnevo, ki se pa ne da dokazati: Novi grad v Istri . . . je bil v rimskih časih neznamen kraj, postal pa je od 10. stoletja škofov sedež pod imenom Emona. Ali ne bi mogla biti škofija po uničenju antične Emone, najkasneje ob doselitvi Slovencev, preseljena v Neapolis (Novi grad) s svojim starim imenom?« Tudi E. Klebl (Car. I, 1926, 11) naglašja, da je treba to vprašanje gledati od ljubljanske strani.

Zoper genetsko vezanje posavske Emone z istrsko je nastopil že P. Kandler v knjigi »Pel fausto ingresso di . . . B. Legat« (Trst, 1847). Tu piše: »Ostale škofije Norika in Panonije so bile v onih žalostnih časih uničene, pa ni o nobeni izmed njih spomina, da bi bila prenesla svoj sedež na morsko obalo. Takšni prenosi sedežev so se mogli napraviti iz lastne volje v mejah lastne dieceze iz mesta v mesto, ali pa iz mesta v reven ali nenaseljen kraj. Tako se je zgodilo z benečanskimi škofijami, ki so bile preseljene s kopnega na otoke. Preneseni pa niso mogli biti sedeži v deželo, ki je imela svojega škofa v oglejskem patriarhu, a v teh homatijah ni pretrpela popolnega razsula. In če bi ljubljanski škofje zapustili svojo cerkev in si iskali nove strehe, se mi zdi, da bi si bili morali izbrati prej druga, važnejša mesta, ki tedaj svojega škofa še niso imela in so bila bliže Ljubljani, ne pa Novi grad.« Na vse te ugovore hočem odgovoriti postopoma v naslednjem. Kar piše o istem vprašanju Fr. Babudri (Archeografo Triestino, 1910, 314-318) je pa vse prešibko, da bi bilo vredno odgovora.

Borna je ta doba na sporočenih dogodkih. Ali iz nje imamo le zapisano stvar, ki je po našem mnenju zmožna rešiti to vprašanje. V mislih imamo spo-

ročilo papeža Gregorija I. iz 599 o škofu Janezu v Novem gradu, ki je prišel tjakaj iz Panonije. To papeževo pismo je opazil že marsikateri zgodovinar. Kakor piše Babudri, so izrekli že G. Cappelletti (1821), G. Urizio (1867), B. Gams (1873) in Ch. Diehl (1888) domnevo, da »Johannes de Pannoniis veniens« ni mogel biti od drugod kakor iz panonske Emone. Privedla jih je do tega edina možna razlaga emonskega imena za Novi grad.

Znotraj mej svoje dieceze so mogle prenesti svoje sedeže le one škofije, ki so segale s Terre ferme do morja. O lidih od Gradeža do Ravene trdijo italijanski zgodovinarji čisto pravilno, da so začela na njih rasti nova mesta beguncev iz sosednjih notranjih pokrajin, ki so jih držali v oblasti arijanski Langobardi. Na ta način so nastali v oddaljenosti po nekaj kilometrov iz Akvileje: Gradež, iz Concordije: Càorle, iz Opitergija: Heracliana (Civitas nova), Esquilinum in Alteste, iz Altina: Torcello in Murano, iz Padove: Rivus altus (Rialto v Benetkah), iz Mons Silicis: Philistine, Malamocco in Chioggia (A. Thierry, Attila, 163; L. M. Hartmann, *Gesch. It.*, II/2, 119; J. Rus, *Krst*, 36) in so se v nove kraje navadno preselili tudi dotični škofje. To se je moglo zgoditi zaradi tega, ker morskim lagunam z lidi docela kontinentalni Langobardi niso mogli do živega.

Popolnoma drugače je bilo s škofi globoke zagorske notranjosti. Ti v mejah svojih škofij niso mogli najti druge varne strehe, ker je bilo vse preplavljeno od slovenskih poganov. Za pribežališče so prihajali v poštev samo kraji, ki jih poplava ni dosegla. Med te kraje pa je spadala tudi Istra. Ta dežela je l. 539 zamenjala gotske gospodarje z Bizantinci. Ko so nato pridrli Langobardi, je ostala Bizantincem v provinci Veneciji le ozka proga ob morju s tamkajšnjimi lidi, trup polotoka Istre pa je spričo svoje odročne prometno-geografske lege in tesnejših prostorov bizantinsko državno upravo obdržal. Zaradi tega se Lahii motijo, ko trdijo, da primorje istrskega polotoka v 6. stoletju ni dobivalo krščanskih beguncev od nikoder razen iz notranjosti same Istre. Dobiti jih je moglo le iz zagorja, iz Panonije.

Naša Emona je spadala v cerkvenem oziru že od vsega početka pod Oglej. Ko je 442 Atila uničil mesto Sirmium (Sr. Mitrovica) in se je tamkajšnja nadškofija razdrobila, so prišli pod oglejski patriarhat tudi škofje zahodne Panonije. Te stare tradicije in ugodni relief panonskega jarka so pripomogli, da je postalo sosedstvo med zagorjem in primorjem v nesreči še tesneje ko prej.

Pred l. 600 je bila Istra še tako brezskrbna, da je vodila cerkvene boje za in proti »trem poglavjem«. Prav v desetletju prej pa so zaječali pod nasilji poganov Slovenov in Obrov kristjani njene najbližje soseščine v zgornjem Posavju in Podravju. Glede celejske in tiburnijske škofije imamo za to dokaz le v dejstvu, da o njunih škofih po maranskem cerkvenem zboru ni več nobene sledu (*argumentum ex silentio*). Drugo ime Emona za istrski Novi grad in tamkajšnji »episcopus Johannes de Pannoniis veniens« pa nam kažeta menda dovolj določno, da je imel ta begunski škof prej svoj sedež v panonski Emoni. Škofu, ki je bežal iz svoje posavske dieceze, je bilo treba prehoditi samo gozdni pas Hrušice med Logatcem in Pivko in že je dospel v zavetje krščanskega cesarja.

Kandler in Babudri se čudita, čemu da si emonski begunec novega sedeža ni izbral v važnejšem in bližjem Trstu. Trst je vendar tedaj svojega škofa že imel, zato begunec ni mogel siliti vanj. Tudi škof iz Opitergija ne bi bil zadovoljen, ako bi se bil hotel naš begunec naseliti in zaškofovati v novo rastočem mestu njegove dieceze Heracliana — Civitas nova. Kopičenja škofij v enem kraju sploh ne poznamo in ga ne predvideva niti znano pismo papeža Gregorija I. na škofe Ilirika iz l. 591 (Mon. Germ., Ep. I, I. 43). V tem pismu beremo le, kako papež priporoča škofe, ki jih je iz njihovih mest pregnalo sovražno besnilo, naj jih srečnejši kolegi rade volje sprejmejo, jih tolažijo in jim dajo prehrano iz cerkvenih dohodkov. Takšnega gostoljubja bi mogel biti deležen v Trstu tudi naš begunec iz Emone, a do tega ni prišlo.

Druga Emoni najbližja škofija v Istri je bila koprška. Ta je z mestom vred vsekakor starejša ko Novi grad (Fr. Kos, LMS, 1897, 31; Gradivo, I, 75). Ob pribegu našega Janeza je bila že nekaj desetletij celo nezasedena, pa bi bilo z drugod znanimi primeri čisto v skladu, če bi bil izpraznjeni pastirski sedež podeljen našemu beguncu. Vendar je Koper ostal še dalje brez škofa in živel v odvisnosti od sosednjih škofij; lastnega škofa je dobil po dolgem moledovanju šele l. 657 (Kos, Gradivo I, 230).

Begunski škof bi bil našel postajo svojega bivanja prav zlahka v enem izmed obeh navedenih starejših mest. Ker je pa ni dobil ne tu ne tam, smemo domnevati, da Janez ni pribežal sam, ampak v večji družbi. To sumi že Fr. Kos (LMS, 1897, 33), ko piše: »Mogoče je, da so prebivalci Emone za časa ljudskega preseljevanja iskali zavetja na bregovih Adrije ter tu ustanovili novo mesto (Novi grad, Neapolis), ki so ga po svojem nekdanjem bivališču zvali tudi Emono.« Tega mnenja so bili tudi novograjski škofje prejšnjih stoletij, o čemer nam priča v tamkajšnji cerkvi obešena Janezova slika z napisom.

Tradicija o doselitvi škofije se zdi, da je skrita tudi v dokumentu cesarja Otona III. iz l. 996 (MG, DD II/1, 215), ki podreja oglejski metropoli šest škofij: »episcopatus sex, unum . . . tertium illum, qui apud Civitatem novam Histriae constitutum esse noscitur«. Iste mnenja so bili vsi starejši historiografi Istre. N. Manzuoli (Nova descrizione delle province della Istria, 1611, 34) piše: »Novi grad je bil, kakor piše Candillo po navedbah F. Leandra, ustanovljen od Panoncev.« Šele nacionalistična zgodovinarska šola od Kandlerja dalje si v potu svojega obraza prizadeva, da spravi sledove starega sporočila v pozabljenje.

Fr. Babudri (306) vidi n. pr. prav jasno, da kaže pot raziskavanja o škofu Janezu v Panonijo. Priznava tudi, da nastopa Novi grad pod imenom Emone šele, odkar dobi škofijo. Ali namesto, da bi se bavil z osebo »Johannes de Pannoniis veniens« vsaj v toliki meri, kakor se zaustavlja ob škofih, ki jim eksistence sploh ni mogoče dokazati, se pa stvari previdno izogne, kruto se norčujoč iz vseh trditev, ki so drugačne, kakor je njemu všeč. Mnenje Th. Mommsena imenuje »neslano šalo« (306) in eno največjih neumnosti, ki so bile sploh kdaj izmišljene (304), lik Janeza v novograjski stolnici pa primerja z bajeslovnim germanskim kraljem piva Gambrinom.

B. Benussi (Atti, 1896, 142) ugovarja tudi s tem: »Prenos ljubljanske škofije v Novi grad bi moral imeti za posledico, da bi obe cerkvi vzajemno častili iste svetnike.« Pričakuje torej, da bodo imeli v istrski Emoni češčeni svetniki

sv. Maksim, sv. Pelagij i. dr. v ljubljanski stolnici svoje oltarje, po Kranjskem pa svoje cerkve in kapele. Ker o tem ni nobenega sledu, se mu zdi misel o preselitvi škofije iz naše Emone v Istro neosnovana. Naš odgovor na to ni težak. Benussi naj samo pomisli, da je s prihodom Slovencev cerkveno življenje na Kranjskem zamrlo skoraj za dolgih dve sto let in da so bile v tem času pozabljene prav vse tradicije starega krščanstva (J. Rus, Šentpeter v Ljubljani — prva župnija krščenih Slovencev na Kranjskem, Kronika, 1937).

*

Naša trditev, da je s škofom prišel tudi del njegovih vernikov, se zdi na prvi pogled dokaj smela. Če si pa ogledamo vsebino pisem papeža Gregorija podrobneje, bomo le dobili dosti krepkih potrdil.

Dokler je bil škof Janez v Istri, je bil pravoveren, na Siciliji je pa prešel med razkolnike (gl. pismo na Romana). Iz pisma nadškofu Marinijanu posnemamo, da je bil razkolniški tudi škof, ki je bil postavljen namesto Janeza. V trenutku, ko je bilo poslanstvo v Rimu pred papežem, sta bila torej na strani razkolnikov oba škofa, odstavljeni Janez kakor njegov naslednik. Zdaj pa pomislimo: ta je živel med istrskimi verniki, škof Janez pa daleč tam na Siciliji. Kljub temu si deputacija želi nazaj le Janeza s Sicilije. To si je mogoče tolmačiti le na ta način, da Istrani svojega bivšega škofa niso mogli pozabiti. Bili so ž njim celo v neki stalni zvezi; sicer ne bi vedeli v Rimu o njem povedati, da želi priti k papežu in se znova zediniti s cerkvijo.

Dalje nam dasta mnogo misliti še dejstvi, da se Istrani niso ustrašili dolgega potovanja na Sicilijo in da se papež njihovi želji ni mogel upreti, ampak je dal nadškofu Marinijanu nalogo, naj pozove k združitvi s katoliško cerkvijo in svojo škofijo prav na Siciliji stanujočega Janeza. Istranom je bil torej Janez nekam bliže pri srcu nego kdorkoli. Ker pa je prišel v Istro pred nedavnim časom kot begunec iz Panonije, si moremo to prisrčno razmerje razlagati samo s tem, da so bili Janez in večina njegovih istrskih vernikov doma iz stare škofove dieceze, t. j. iz iste posavske Emone in sploh iz Kranjske kotline.

Begunskih prišlekov iz Posavja je bilo morda sto ali nekaj sto. (Ob tej priliki naj bo omenjena obrnjena kombinacija, ki jo je bil na podlagi istrske literature napravil P. Ritter-Vitezović [Kronika, 1696, 38, 38], češ da so našo Emono ustanovili l. 240 po Kr. istrski Emonci, ki so pribežali pred cesarjem Maksiminom.) Zato je bilo mogoče vprašanje njihove stalne strehe in trajne prehrane rešiti le na ta način, da dobi vsak svoj kos zemlje. Takšni množici je bilo potreba mnogo prostora, dobili pa so ga bržkone po uslužnosti tedanjega generala Istre.

Najstarejše podrobnejše podatke o Novem gradu nam hrani zapisnik o znanem rižanskem zboru iz l. 804 (Fr. Kos, JMK, 1894, 53; Gradivo, II, 23). Iz njega izvemo, da je vojvoda Istre za Karla Vel. stanoval v Novem gradu. Užival je v ostali Istri osem raztresenih zemljišč, v samem Novem gradu je dobival vse javne dohodke, v okolici pa je imel več ko 200 kolonov. Vse naštetu, kar je imel v posesti frankovski vojvoda 9. stoletja, si moramo po vsej pravici misliti, da je bilo tudi v bizantinskih časih Istre »praedium«, ki ga je užival

vsakokratni cesarski namestnik - general. Za l. 599 nam je znan iz pisma papeža Gregorija I. (IX. 160) magister militum Gulfarus po imenu. Ves kraj pa je bil brčkone redko naseljen in slabo obdelan morda že od vseh početkov, a so ga tedaj pogoste kuge še bolj razljudile (J. Rus, Svevladiči, 65, 120). Ali ni verjetno, da je v želji, pomnožiti si dohodke, general povabil begunce s škofom na čelu naj se naselijo na njegovih novograjskih zemljiščih?

Okolica tega kraja je ob Janezovem pribehu spadala še h koprski škofiji. Ker pa so begunci brčkone hoteli ostati nerazdruženi tudi v novi domovini, je bilo škofu Janezu dovoljeno, da si uredi za južni del koprške dieceze novo škofijo s sedežem v Novem gradu. Naj se laški zgodovinarji še toliko vbadajo in naštevajo vrsto imen; škofa, ki bi stanoval v Novem gradu, a bi bil starejši od našega Janeza, jim pač ne bo uspelo dokazati nikoli nobenega. Ker ob istem času škofovska stolica v Kopru ni bila zasedena (Babudri, Archeografo Triestino, 1909, 184), se je zgodilo, da je bila pridružena mladi škofiji. To mesto kot starejše seveda tega ponižanja ni moglo preboleti. Že v deputaciji pred papežem 599 je porabilo priliko in izrazilo željo, naj škof ne stoluje v Novem gradu, ampak v Kopru.

Ako gledamo mlado mesto iz starejšega Kopra, nam bo postalo umljivo tudi njegovo ime Novi grad. Iz besede »castellum« papeževega pisma smemo domnevati, da je stal tam prvotno res samo grad kot stan istrskega generala (prim. tudi nekam po grško izobličeno ime Novas). Tisti, ki je privedel semkaj toliko ljudstva, da je začelo nastajati mesto, po istrsko »grad«, pa je bil šele naš Janez, voditelj krščanske emigracije iz Panonije. V neposredni bližini svojega priljubljenega škofa so se naselili menda večidel bivši emonski meščanje, oziroma bivši prebivalci emonskega barskega pobjezja. Saj jih je Jadransko morje navajalo, da so negovali vodno gospodarstvo skoro nemoteno naprej, prav kakor da so ostali ob bregu Ljubljanskega barja. Dalje od morske obale, na kraški planoti okolice, pa so si izbrali selišča čisti kmetovalci.

»Star običaj kolonistov, poln pietete, je, da presadijo imena sladke domovine na tuja tla« (R. Kleinpaul). O resničnosti tega pravila pričajo številni primeri od daljnih stoletij pred Kristusom do danes (Kymi v Eolidi: Cumae v Južni Italiji; Ljubljana v Evropi: Ljubljana v USA). Vendar v našem primeru se takšna presaditev ni zgodila do kraja. V vsakdanjem življenju je obveljalo ime Novi grad, ki so ga dali kraju opazujoči starinci Istre zastran razlikovanja od starejših gradov (mest). (Stari grad kot antiteza k novemu je bilo vsako starejše mesto v Istri, v prvi vrsti seveda soseda Poreč in Koper.)

Vzroki, da se emonsko ime ni udomačilo za edino oznako tega kraja, segajo sem nazaj, v prvotno bivališče tega imena. Ob svojem prihodu Slovenci tega imena niso imeli več prilike slišati, da bi si ga bili prisvojili; zaradi tega so si morali napraviti za isti kraj novo ime »Ljubljana«. Ker pa najdemo staro ime preneseno na istrskih tleh, nam daje to slutiti, da je bilo med starinci nekaj ljudi, ki so si bili emonskega imena vendar še svesti. Iz mnogih dežel Evrope imamo primere, da so se v organizaciji krščanske cerkve ohranili edini spomini na zamrlo upravo rimskega imperija. Tudi pri nas si je sredi homatij rešila emonska cerkev življenje tja do konca 6. stoletja, a v zvezi s tem je ostal v cerkvi tudi spomin na zamrlo emonsko ime. Škof kot duhovni pastir zelo raz-

redčene krščanske verske občine je bil edini, ki je še vzdržal to ime pri življenju. In ko je moral pobegniti, je z njim zbežalo tudi to. Le na ta način nam bo razumljivo, zakaj je bilo v Istri to ime bolj akademskega značaja; uporabljali so ga le tamkajšnji škofje, pozneje pač največ zastran lažjega razlikovanja od mesta Civitas nova v Benečiji. Slično opazamo pri Gradežu, kjer se ime Nova Aquileja ni moglo nikoli udomačiti ter so ga uporabljali le tamkajšnji nadškofje (Kos, I, 61; J. Rus, Usoda rimske Emone. Zadr. kol., 1939).

*

Kdaj je moral škof Janez zapustiti panonsko Emono, na to vprašanje bo mogoče odgovoriti, ako se poprej vprašamo, kdaj je bil pregnan iz Novega grada na Sicilijo. V maju 599 je bila novograjska škofija zasedena že od njegovega naslednika. Zato meni Milko Kos, da je Janez v Novem gradu škofoval med l. 591—598. No, to dobo je mogoče še bolj skrčiti, saj so pravoverni begunci iz Istre dokazani že za pomlad 596. Junija, oziroma julija 596 sta se namreč zglašila pri papežu drug za drugim dva »Janeza, ki sta se iz istrskega razkola vrnila v naročje svete cerkve«. (Mon. Germ., Ep. I, VI. 36, 45; Kos, Gradivo I, 114, 115). Papež Gregorij je vsakega posebej napotil na isto Sicilijo, kjer najdemo l. 599 tudi novograjskega škofa Janeza. Kdo sta bila ta dva Janeza, je težko kaj reči. Če bi ne bilo njuno ime tako pogosto, bi mogel eden izmed njiju biti prav naš škof Janez, drugi pa Janez, škof poreški. Papež ju je s pismi priporočil, da sta prejerala na Siciliji iz cerkvenega imetja stalno gmotno podporo. Naj bo že kakor hoče: ako Janeza nista bila škofa, duhovnika sta pa vendar bila, sicer ne bi bila deležna papeževe skrbi. In če sta občutila na svoji koži od razkolniške strani toliko terorja, da sta se izselila iz Istre že spomladi 596, potem smemo reči, da je bilo najkasneje ob istem času onemogočeno bivanje in delovanje tudi novograjskemu višjemu pastirju Janezu.

Ti naši računi so sicer napravljeni na podlagi podatkov iz Istre, se pa značilno ujemajo tudi s prvimi neposrednimi sporočili o prodiranju Slověnov v družbi z Obri iz nasprotne smeri. Sporočena sta nam sicer le dva sunka, ki ju je M. Kos določil trdno v leti 593, oziroma 595. Da bi obravnavali druge vzročne zveze z njima, za to na tem mestu ni prilike. Ker pa smo se omejili na vprašanje antične cerkve, moramo ugotoviti vsaj verjetnost, da so se škofje gornjega Posavja, kakor gornjega Podravja odselili vsi neposredno šele pod učinki prav teh sunkov. S tem hočem tudi reči, da se je zanik antične krščanske organizacije pri nas zgodil z neprimerno večjo naglico in da ga je treba potisniti vsekakor v leta 593—595. V teh računih se zdi, da nas potrjujeta posredno tudi dve pismi papeža Gregorija I. Iz pisma vsem škofom po Iliriku iz maja 591 je jasno, da je vihar po notranjosti Ilirika tedaj že začel razsajati. Drugo pismo, ki je že iz junija 595 (Mon. Germ., Ep. I, V. 37), pa dela vtis, kakor da je silni vihar tamkaj že minil. Saj pismo pravi: »Ecce cuncta in Europae partibus barbarorum iuri sunt tradita, destructae urbes, eversa castra, depopulate provinciae; nullus terram cultor inhabitat; saeviunt et dominantur cotidie in nexse fidelium cultores idolorum.«

Zusammenfassung

Johannes — der letzte Bischof von Emona in Pannonien
und der erste von Emona in Istrien

Bei einigen antiken Schriftstellern ist zu lesen, daß die Stadt Emona nicht in Pannonien, sondern in Istrien gelegen war. Haben neuere Untersuchungen zu dem Ergebnis geführt, daß diese Behauptung für gewisse Zeiten wirklich zutrifft, so ist sich die italienische Seite unter den Geschichtsforschern Istriens dieser Tatsache dennoch nicht bewußt. Nur so können wir uns die Verlegenheit deuten, in der sie sich ablagen, die Lage des antiken Emonas an der Stelle der heutigen Stadt Novi grad — Cittanova an der Westküste von Istrien festzusetzen. Einen archäologischen Beweis können sie, wie schon Th. Mommsen betonte, nicht erbringen, der einzige Anknüpfungspunkt ist namenkundlicher Art.

In diesem Ort ist nämlich eine Häufung von Ortsnamen in der Weise zu beobachten, daß der dortige Bischof regelmäßig den Titel »episcopus Emonensis« führt. Schon die allgemein üblichen Namen Novi grad u. dgl. zeigen uns, daß es sich hier um eine verhältnismäßig junge Stadtgründung handelt. Andererseits ist aber ganz aussichtslos alle Bemühung, das antike Emona irgendwo außerhalb von Ljubljana zu suchen. Demgemäß kann die Herkunft des antikisierenden emonensischen Titels der Bischöfe, wie dies bereits Ch. Diehl und Th. Mommsen bemerkten, auf keine andere Weise erschlossen werden, als durch Anlehnung an das einzige alte Emona von Pannonien.

Sieben Briefe des Papstes Gregorius I. gewähren uns in dieser Frage genügenden Aufschluß, namentlich im zweiten Brief an Marianus, den Erzbischof von Ravenna, ist die Rede von einem »episcopus de Pannoniis veniens«. Sein zweiter Bischofssitz ist durch die Worte: »in castello, quod Novas dicitur, episcopus . . . fuerit constitus, cui castello eorum insula, quae Capritana dicitur, erat quasi per diocesim coniuncta«. Die heutigen Italiener suchen die Orte in den Lagunen Veneziens. Als Capritana insula nehmen sie Càorle an, ohne zu bedenken, daß dies ein vom Bistum Concordia aus errichteter jüngerer Zufluchtsort ist. In Betreff Novas haben die einen in der Nähe von Càorle eine Civitas nova erdichtet, die archäologisch nicht nachweisbar ist, während die anderen an die ebenfalls jüngere Civitas nova nächst Herakliana denken.

Bei solchem Sachverhalt ist es nicht wunderzunehmen, wenn sich P. F. Kehr für die istrischen zwei Orte einsetzt, für unser Novi grad und für Koper-Capodistria (alt Capris und Capraria oder Caprea insula). In den Worten »de Pannoniis veniens« wird uns zwar nur das Herkunftsland angegeben, jedoch der zähe gehaltene emonensische Titel der Bischöfe von Novi grad, ferner das in der dortigen Kathedrale angebrachte, mit Inschrift versehene Johannesbild, und endlich die in den ältern Büchern eifrig nachgesagte gleichlautende Tradition zeigen gar zu deutlich auf die altchristliche Bischofsstadt Emona (Ljubljana) in Pannonien hin. Diese Verknüpfung wird umso wahrscheinlicher, als ein älterer Bischof in Novi grad nicht erwiesen werden kann.

Der aus dem panonischen Emona flüchtige Bischof Johannes ging am vakanten Bischofssitz von Koper-Capodistria ruhig vorbei und gab den Vorzug einem ganz neu-gewählten Sitz bei einem Castellum. Warum? Dies findet die wahrscheinlichste Erklärung in der Annahme, daß mit dem Oberhirten auch christliche Pannonier in so hoher Zahl herbeikamen, daß sie größere freie Plätze benötigten. Die Bevölkerung in Istrien war durch Seuche stark verringert. Ferner darf nach dem Stand aus der Zeit Karl d. Gr. (804) der Rückschluß gemacht werden, daß Novi grad ein Landdeputat des jeweiligen kaiserlichen Statthalters war. Aus diesen Verhältnissen aber erwächst uns als sehr glaubwürdig die Annahme, daß die Einladung, die Landschaft zu besiedeln, unseren christlichen Flüchtlingen von dem um seine Einkünfte besorgten istrischen General ergangen war.

So ist neben dem Castellum vielleicht erst jetzt »die neue Stadt« entstanden. Wäre in Istrien Emona ein alter volkstümlicher Name, so könnte ein neuer Name für denselben Ort nicht aufkommen geschweige denn ein Novi grad.

SV. CIRIL IN METOD V SPODNJI PANONIJI

Fr. Grivec

Ko sem poleg strogo bogoslovnih vprašanj obširneje preučeval delovanje in bogoslovje sv. Cirila in Metoda, nisem niti od daleč pričakoval, da me bo to znanstveno delo privedlo k tako bližnjim stikom s slovensko zgodovino, kakor se je to zgodilo v zadnjem desetletju. Naj mi slovenski zgodovinarji dovolijo, da po dvajsetletnem znanstvenem delu ob mejah naše zgodovine 9. stoletja sezem nekoliko tudi na tla tedanje slovenske zgodovine. Zgodovinarji naj upoštevajo, da so prav tista vprašanja, ki sem se jih dotaknil, zelo težka in zapletena, zlasti pa v bližnji zvezi s cerkveno zgodovino, bogoslovjem in slavistiko. Zato jih niti vsak zgodovinar ne bo mogel varno reševati, ako premalo pozna zadevna cerkvenozgodovinska in slavistična vprašanja. Še manj pa jih more kdo reševati brez natančnejšega preučevanja one dobe. Kdor hoče o njih samostojno soditi, mora najprej presoditi, če je zanje znanstveno dovolj usposobljen, če namreč pozna vsaj sedanje stanje teh vprašanj (status quaestionis) in dosedanje znanstvene izsledke. To osnovno pravilo znanstvenega dela so zadnje leto pri nas mnogi prezrli in o naši zgodovini 9. stoletja širili zmote celo v znanstvenih in strokovno zgodovinskih časopisih.¹

Zato hočem tukaj pojasniti in z novimi izsledki dopolniti nekaj zanimivih vprašanj iz naše zgodovine 9. stoletja, zlasti tista, v katera so slovenski nestrokovnjaki zadnje leto zanesli zmedo: 1. pomembnost kneza Koclja, njegova narodnost in narodnostni sestav jedra tedanje Spodnje Panonije; 2. koliko časa sta delovala sv. Ciril in Metod v Panoniji leta 867 (ali 866/67); kdaj in kje sta se odločila za pot v Rim; 3. kdaj je bil Metod posvečen za škofa; zveza tega vprašanja s sporom o pristnosti poslanice *Slava v višnjih Bogu*; vprašanje o posebnem pismu papeža Hadriana II. knezu Koclju l. 869; Metod apostolski legat.

¹ Smisel te opozoritve je razviden iz mojih razprav: Iz slovenske zgodovine 9. stoletja (BV, 1939, 97—112), O avtentičnosti poslanice Hadriana II. l. 869 (Jugoslov. istor. časopis, 1939, 1—39), O stikih sv. Cirila in Metoda s slovensko zgodovino (istotam, 191—201). Na važnost teh razprav sklepam iz mnogih pismenih in ustnih izjav, ki sem jih prejel od naših prvih strokovnjakov in članov Akademije znanosti. Odličan član Akademije piše med drugim: »Čudim se, da si upajo mladi ljudje, ki se še uče, ali nestrokovnjaki napisati kritike o tako zapletenih problemih, ki zahtevajo temeljito izobrazbo v tako heterogenih vedah, kakršne so slavistika, teologija, zgodovina itd. Še bolj pa se čudim, da so se našla uredništva, ki sprejemajo take kritike.« Drugi pa so se zlasti začudili, da se je našel celo neki urednik strokovnega zgodovinskega časopisa, ki ni strokovnjak v teh vprašanjih, a je napisal takšno zmotno kritiko in v njej povzel zmote nepoučenih piscev. Kako da se je ta čuden način ocenjevanja pojavil ravno ob knjigi, ki je po mnenju strokovnjakov važna ne le za našo znanost, temveč tudi za našo narodno zavest?

Pomembnost kneza Koclja

Apostolsko in književno delovanje sv. Cirila in Metoda v Spodnji Panoniji je nerazdružno spojeno s Kocljem, tedanjim panonskim knezom, kakor je jasno izrečeno v cerkvenoslovanskem Žitju Konstantina (ŽK, 15): »Ko pa je Konstantin (Ciril) prebil štirideset mesecev v Moravi, je šel posvetiti svoje učence. Sprejel pa ga je med potjo Kocelj, knez panonski, in je močno vzljubil slovenske knjige, se jih naučil in mu dal do petdeset učencev, da bi se učili. In veliko čast mu je skazal in ga mimo spremil.« Prav tako verodostojno Žitje Metodija (ŽM, 8—10) pa priča, da je knez Kocelj v odločilnem trenutku po Cirilovi smrti omogočil nadaljevanje slovanskega misijonskega in književnega dela; potrtega Metoda je poklical iz Rima v Panonijo, bistveno sodeloval pri ustanovitvi panonske nadškofije, Metodu ostal tako očitno zvest še med njegovim ujetništvom, da so mu nemški škofje usodno zagrozili: »Ako boš imel tega (Metoda) pri sebi, ti ne bomo prizanesli.«

Tako je nemški mejni grof Kocelj zrastel v kneza svetovnozgodovinskega pomena.² V tej zvezi se pokaže prava veličina kneza Koclja, kakor je že l. 1857 poudaril zgodovinar Fr. Rački.³ Še odločneje je to Kocljevo pomembnost označil naš slavist R. Nahtigal: »Gotovo je velika Kocljeva zasluga v slovanski kulturni zgodovini, da se je zavzel za Metodija in nadaljevanje dela obeh slovanskih apostolov ter tako preprečil, da se ni že v samem začetku prekinilo. Naj je tudi zveza kneza Koclja s tem delom, zaradi katere je padel kot žrtev, trajala le kratko dobo, je njegova soudeležba povsod v starih slovanskih virih častno zabeležena. Ne more biti dvoma, da pripada njegova osebnost krogu, največjih mož slovanske kulturne in politične zgodovine, ako je seveda ne motrimo s tujimi očali.«⁴

Zaradi tesne zveze kneza Koclja s sv. Cirilom in Metodom je njegova zgodovina ali zgodovinska podoba tako prepletena s cerkvenozgodovinskimi, bogoslovnimi in slavističnimi vprašanji, da se ne more ocenjati po navadnih pravilih, ki veljajo za razprave o politični zgodovini. Tu ne odločujejo vprašanja o geopolitičnem položaju, o širših gonilnih silah časa, o fevdalizmu in romanski renesansi, temveč zveza s Cirilom in Metodom. V tem je Kocljeva veličina.

Ko se je Kocljeva pomembnost jasneje pokazala, se je sprožilo vprašanje, če je:

Kocelj slovenski knez?

To vprašanje moremo razčleniti v dva dela: 1. narodnost jedra Kocljeve kneževine (mejne grofije), 2. Kocljeva narodnost.

Doslej nihče ni dvomil, da je bil Kocelj kot knez panonskih Slovencev res slovenski knez. Slavisti in zgodovinarji smatrajo jedro Kocljeve kneževine ob Blatenskem jezeru za zgodovinsko slovensko ozemlje. Tako slavisti od Miklošiča do Brücknerja, Jagića, Lavrova, Weingarta in J. Vajsa. Tako tudi tisti slovenski zgodovinarji, ki so o Koclju kaj več pisali: Fr. Kos, M. Kos, Lj. Hauptmann.

² Tako sem zapisal v knjigi: Slovenski knez Kocelj, str. 35.

³ Vieki i djelovanje sv. C. i M. 1857, 297.

⁴ Slovenski jezik, 1939, 14.

Weingart je celo o knezu Pribinu zapisal, da spada bolj v slovensko kot v slovaško zgodovino.⁵ Tem bolj velja to o Koclju, ki sploh nikoli ni vladal na slovaškem ozemlju, dočim je bil Pribina v prvi polovici svojega življenja nitranski moravski (slovaški) knez.

Spodnja Panonija je bila politično in cerkveno tesno zvezana s Karantanijo. V opustošeni (prej obrski) Spodnji Panoniji so se naseljevali Bavarci in karantanski Slovenci. Posledica zemljepisne, politične in zgodovinske zveze je, da spada staro panonsko slovensko narečje k slovenski jezikovni skupini in da razlika od karantanskega narečja ni bila velika. Brez dvoma so se v Panoniji naseljevale tudi posamezne moravske (slovaške) družine, zlasti po naselitvi nitranskega kneza Pribina. Tako bi mogli razlagati tista slovanska imena panonskih velikašev, ki niso izrazito južnoslovanska.⁶ Ob moravski meji je imelo panonsko narečje bolj prehodni značaj med tedanjim moravskim (slovaškim) in slovenskim narečjem. A slavisti splošno priznavajo, da je bilo panonsko narečje južnoslovansko, slovensko. Nekateri (Lavrov, Brückner) vidijo v tem nekaj razloga za dejstvo, da sta sv. Ciril in Metod s svojim južnoslovanskim književnim jezikom v Panoniji dosegla razmeroma več uspeha kot v Moravski.

Domače slovensko narečje se je javno uveljavljalo zlasti v cerkvi in v verskem pouku. A to je bilo tedanje karantansko narečje. V stari karantanski slovenščini so bile zapisane najstarejše slovenske molitve, ki so se rabile tudi v Panoniji.⁷ V tem jeziku so napisani frisinški spomeniki, ki po svojih predlogah segajo v 9. stoletje in obsegajo slovensko besedilo, kakršno se je rabilo tudi v Spodnji Panoniji. To je potrjeno po očitnih sledovih vsebinske in oblikovne zveze II. frisinškega spomenika s staro cerkvenoslovansko književnostjo. Takšen stik je mogel nastati le na panonskih tleh.

Slavisti danes soglasno priznavajo zgodovinsko in jezikovno zvezo panonskih Slovencev s karantanskimi in ostalimi Slovenci. Panonsko slovensko narečje razlikujejo od moravskega; v tem smislu govore o panonizmih.

Starejši slavisti pod vodstvom Miklošiča so Panonijo in panonizme pojmovali preširoko, kar se je še dolgo ohranilo v označevanju Žitja Konstantina in Žitja Metodija kot *panonski* legendi. Sedaj pa slavisti že pet desetletij natančneje razlikujejo Panonijo in Moravsko, panonizme soglasno ločijo od moravizmov (slovacizmov). Panonizme, ki so za najstarejšo plast cerkvenoslovanske književnosti še posebno značilni, splošno istovetijo s slovenizmi. Najznačilnejši tak panonizem je *resnota* (resnica) z mnogimi izvedenkami: *řešnъ* (resničen), *řešnotiv* i. dr. Tudi nestrokovnjak lahko vidi, da je ta panonizem res slovenizem. Češki slavist J. Vajs v svoji najnovejši razpravi trdi, da je bila domovina teh panonizmov Kocljeva kneževina ob Blatenskem jezeru v 9. stoletju.⁸ Vrh tega je Spodnja Panonija segala globoko v poznejše štajersko slovensko ozemlje.

Kakor spada karantanska zgodovina v okvir naše zgodovine, tako tudi jedro Spodnje Panonije. Kocelj je bil torej slovenski knez. Res je Spodnja Pa-

⁵ Riša Vel'komoravska (zbornik je uredil J. Stanislav, Praga, 1933), 319—353.

⁶ Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslav. Sprache (1913), 480—483.

⁷ Vrh tega so jedro panonskih Slovencev tvorili priseljenci iz Karantanije.

⁸ Mešni řad charv.-hlahol. misalu (Acta Ac. Vel., 1939), 100.

nonija v Kocljevi dobi segala tudi v hrvatske in morebiti celó v srbske pokrajine (Srem s severnovzhodno Bosno). Zato v knjigi o Koclju trdim, da je bil v nekem oziru tudi hrvatski in srbski ter v tem smislu jugoslovanski knez. Ker pa je jedro Spodnje Panonije tvorilo slovensko ozemlje, zato naši zgodovinarji Koclja po pravici imenujejo slovenskega kneza. Naj vprašanje o slovanskem narečju v jedru Spodnje Panonije rešujemo kakor že koli, gotovo je, da je ta del Panonije zgodovinsko slovensko ozemlje.

Kocelj je bil torej dejansko slovenski knez, ker je vladal panonskim Slovincem. Vprašanje o njegovi narodnosti pa je še posebno preprosto in lahko. Za rešitev tega vprašanja niso potrebne nove strokovne znanstvene raziskave. Nesporo je, da je bil slovaškega (moravskega) rodu iz Nitre. Njegovo rodno slovansko narečje je bilo v 9. stoletju še veliko bliže panonskoslovenskemu kot sedanji slovaški jezik. A prav tako nesporo je, da je Kocelj svoja odločilna leta že od zgodnje mladosti preživel v Spodnji Panoniji in se privadil tamošnjemu narečju, kolikor je bilo od bližnjega slovaškega narečja različno; v tem smislu se je poslovenil. Torej ne le kot knez Slovencev, temveč tudi po jeziku, ki ga je govoril, spada v slovensko zgodovino. Iz vse njegove zgodovine moremo sklepati, da je bil priljubljen in resnično ljudski knez. Ko je »močno vzljubil slovenske knjige« sv. Cirila in Metoda, je z njim soglašalo vse slovensko ljudstvo, kakor izrecno poudarja salzburska *Conversio*. Takšnega panonskega kneza pač smemo imenovati slovenskega.

Noben drug slovanski narod si Koclja ne prisvaja v tem smislu kakor Slovenci. Slovaki so pač ponosni, da je bil Kocelj slovaškega rodu, a Spodnje Panonije ne vklepajo v okvir svoje zgodovine in nam radi pustijo kneza Koclja kot osebno vez med severnimi in južnimi Slovani. Prav tako tudi hrvatski slavisti in zgodovinarji priznavajo, da jedro Spodnje Panonije spada v okvir slovenske zgodovine. Še nikjer nisem zasledil ugovora kakšnega slovaškega, hrvatskega ali srbskega strokovnjaka zoper ta obseg slovenske zgodovine, ki je jasno zabeležen v sistematičnih zgodovinskih delih Fr. in M. Kosa ter v monografijah Lj. Hauptmanna. V Stanojevičevi enciklopediji, pri kateri so sodelovali odločilni srbski, hrvatski in slovenski strokovnjaki, uvršča Lj. Hauptmann Spodnjo Panonijo v okvir slovenske zgodovine (Narodna enciklopedija IV, 211) in celo Pribina izrečno imenuje slovenskega (slovenački) kneza. Značilni srbski izraz (slovenački) s popolno jasnostjo izraža, da smatra avtor tudi Koclja za resnično slovenskega kneza, a ne le slovanskega ali panonskoslovenskega. Temu ni nihče ugovarjal. Vprašanje je nedvomno že dokončno rešeno.⁹

⁹ Takó strokovnjaki. Ko pa je izšla knjiga »Slovenski knez Kocelj«, so se mnogi naši nestrokovnjaki čutili poklicane, da strokovno znanstveno že rešeno vprašanje o Koclju kot slovenskem knezu na novo po svoje razsojajo. Veliko so se trudili, da bi to svetlo stran naše zgodovine zabrisali ali zasenčili. Tradicionalni Kocelj jim je preveč slovenski. Med Hrvati se je v podobnem smislu oglasil St. Sakač (*Orientalia christiana periodica*, 1939, 272), a svojo trditev je zapisal v taki zvezi, da je njegova sodba zelo dvomljive vrednosti. Trdi namreč, da so Hrvati prejeli »Kocljevo kulturno dediščino« (glagolsko bogoslužje), ko je hrvatski knez Braslav dobil l. 894 Spodnjo Panonijo v fevd. Po nekoliko letih se je moral umakniti Madžarom in je »Kocljevo kulturno dediščino« prinesel Hrvatom; po ustanovitvi zagrebške latinske škofije (1093) pa je bilo glagolsko bogoslužje potisnjeno v Primorje. Tako dokazuje tesnejšo Kocljevo zvezo s Hrvati in ga skuša pohrvatiti. Toda vprašanje glagolskega bogoslužja v

V Panoniji leta 867

Gotovo je, da sta slovanska apostola bila leta 867 nekoliko mesecev v Panoniji pri knezu Koclju. Ni pa mogoče natančno ugotoviti, koliko časa sta se tam mudila, morebiti pet mesecev, morebiti eno leto ali še kak mesec več. Po zgoraj navedenem podatku ŽK 15 sta v Moravski prebela štirideset mesecev, torej skoraj tri leta in pol. Po poročilu ŽM 5 sta odšla iz Moravske, ko so pretekla tri leta. Italska legenda pa poroča, da sta v Moravski ostala štiri leta in pol. Legenda je verodostojna; njen pisec je mogel vedeti, koliko let sta apostola delovala v Moravski, preden sta odšla v Rim. Nasprotje s podatkom ŽK in ŽM je samo navidezno. Cerkvenoslovanski žitji namreč izrečno ločita Moravsko in Panonijo, kakor je iz ŽK 15 jasno razvidno. Nasprotno pa latinski pisec Italske legende rabi tedanjo rimsko terminologijo, ki Moravske ni strogo razlikovala od Panonije in je prav za prav s cerkvenega stališča tudi ni mogla. Metod je bil namreč postavljen za panonskega nadškofa, a njegova nadškofija je obsegala predvsem Moravsko. Papeška pisma imenujejo Metoda panonskega nadškofa; tako beremo še v pismu papeža Janeza VIII. l. 879, ko je bila Panonija že pet let zopet pod oblastjo salzburskega nadškofa. Italska legenda razmeroma obširno govori o Cirilovem moravskem misijonstvu; Panonije sploh ne omenja. Zato je umevno, da njegovo delovanje v Panoniji spaja z moravskim v eno celoto, kakor papeška pisma imenujejo Metoda panonskega škofa še potem, ko je bil že izpodrinjen iz Panonije in mu je ostala le še Moravska.

Iz tega sledi, da Italska legenda v štiriinpolletnem delovanju slovanskih apostolov v Moravski obsega tudi njuno delovanje v Panoniji. Ako od tega števila odštejemo natančni in zanesljivi podatek ŽK, namreč štirideset mesecev, bi ostalo za bivanje v Panoniji eno leto in dva meseca. Če pa smatramo podatek latinskega pisca za zaokrožen in približen, tedaj še vedno ostane eno leto. Ta doba bi se dobro ujemala s tako trajnim uspehom, da je bila Panonija pridobljena za slovansko bogoslužje in da je mogla biti ustanovljena slovanska panonska nadškofija. Ker je bilo v Spodnji Panoniji krščanstvo že ukoreninjeno, dušno pastirstvo že urejeno in tudi slovensko ljudstvo že precej poučeno, so panonski Slovenci mogli misijonsko in književno delo slovanskih apostolov tem bolj ceniti in umeti. V tem oziru je bila razlika med Moravsko in Panonijo tako velika, da je mogel Ciril po mnenju A. Brücknerja v Panoniji v treh mesecih

hrvatskem Primorju je že drugače rešeno. Kocelj je l. 874 izginil z zgodovinskega pozorišča; v Spodnji Panoniji je zopet zavlada salzburska duhovščina. Kocljevo kulturno dediščino pa je Metod prenesel na moravska tla. V hrvatsko Primorje so slovansko bogoslužje zanesli Ciril-Methodovi učenci lahko že pod Metodovim vodstvom, obilneje morda po polomu v Panoniji, še bolj pa po izgnanju iz Moravske (okoli l. 886). Pospeševali so ga Bizantinci, da bi utrdili svojo nadoblast nad dalmatinskim Primorjem. Nekateri v tem smislu razlagajo Metodovo pot v Carigrad (882) in tedanji prijazni sprejem slovanskih bogoslužnih knjig v Carigradu. Kakor se Sakačeva teorija o glagolski liturgiji slabo sklada z znanostjo, tako tudi njegovo mnenje o Koclju ne more ovreči že znane strokovne rešitve. — Iz vsega tega se očitno vidi, da je Kocelj smel biti slovenski knez, dokler na njegovo pomembnost nismo bili opozorjeni; kot svetovnozgodovinska veličina pa ne sme biti naš. Ker ga pa ni in ne bo noben drug narod resno sebi prisvajal, naj ostane pozabljen in naj se le mimogrede omenja. To je stvarni smisel boja proti naslovu: Slovenski knez Kocelj.

toliko doseči kakor v Moravski v treh letih.¹⁰ Pa najsi bo ta sodba nekoliko pretirana, vendar je velik Cirilov uspeh v Panoniji nesporno dejstvo. A to dejstvo je tem laglje umevno, ako sta slovanska apostola v Panoniji delovala več mesecev, morebiti skoraj eno leto.

Tako dolgo dobo pa je težko spraviti v sklad s tedanjim cerkvenim in deloma tudi s političnim položajem v Panoniji. Kako je mogla salzburska duhovščina to prenašati? Kako je mogel to trpeti salzburski arhipresbiter v Blatenskem gradu, ko je bila njegova dolžnost, da skrbi za red in brani pravice salzburske nadškofije? Tako dolgemu bivanju Cirila in Metoda v Panoniji še posebno nasprotuje salzburski cerkvenopravni obrambni spis *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, ki naglaša, da v Panoniji ni smel noben tuj duhovnik nad tri mesece delovati brez dovoljenja salzburskega nadškofa (neque presbyter aliunde veniens plus tribus mensibus ibi suum ausus est colere officium, priusquam suam demissoriam episcopo praesentavit epistolam), t. j. moral je doseči sprejem v salzbursko škofijo in se ji podrediti. Takoj naslednji stavek, ki je poslednji stavek salzburskega spisa, sicer pripominja, da se je to spolnjevalo, dokler se ni pojavil novi »Metodijev nauk«. A ta opomba »dum nova orta est doctrina Methodii philosophi« se po svojem smislu nanaša na čas, ko je bilo slovansko bogoslužje že v Rimu potrjeno in Metodij že od papeža pooblaščen za slovansko misijonsko delo.

Gotovo je knez Kocelj s svojim pokroviteljstvom mogel to nasprotje ublažiti. Z ugledom in zaupanjem, ki si ga je pri salzburski duhovščini pridobil, je mogel doseči nekoliko izjeme, zlasti na svojem dvoru in pri svojih lastniških cerkvah, posebno če je pridobil tudi svoje slovenske velikaše, ki so prav tako imeli lastniške cerkve. Z druge strani pa ne smemo prezreti, da so bili nemški duhovniki že po delovanju slovanskih apostolov med Moravani zelo vznemirjeni in opozorjeni na nevarnost, da bi jih Ciril in Metod utegnili popolnoma izpodrinuti. Zadevo je bilo vsekako treba predložiti salzburskemu nadškofu.

Toliko nasprotje med enoletno dobo, ki jo dovoljuje Italska legenda, in med tremi meseci, ki jih določa salzburska spomenica, moremo z različnimi okolnostmi in s Kocljevim ugledom nekoliko zmanjšati, a popolnoma izravnati ga skoraj ni mogoče. Stvarno to nasprotje prav za prav ni preveliko. Gre za razmeroma majhno dobo. Velik uspeh je mogoče nekoliko razložiti z verjetno domnevo, da so Cirilovo delo v Spodnji Panoniji po njegovem odhodu v Rim nadaljevali ne le njegovi panonski, temveč tudi moravski učenci, ki so imeli v Panoniji varnejše zavetje kot v tedanji Moravski. Ti učenci so se pač pripravljali za duhovsko službo, a posvečeni še niso bili. Zato jih ni zadevala stroga salzburska določba zoper tuje duhovnike.

Premalo upoštevana salzburska določba, ki dovoljuje tujim duhovnikom izvrševati duhovsko službo le tri mesece, še ne daje trdne podlage za mnenje, da je mogel Ciril pri knezu Koclju ostati natančno le toliko časa. Z večjo gotovostjo pa moremo iz te določbe sklepati, da je bil za trajen uspeh v Panoniji potreben odlok višje cerkvene oblasti in da tu nikakor ni moglo odločevati pooblastilo carigrajskega cesarja, ki je slovanska apostola poslal Mora-

¹⁰ A. Brückner, Die Wahrheit über die Slavenapostel (1913), 49.

vanom. V cerkvenopravno že strogo opredeljeni Spodnji Panoniji je mogel zoper Salzburg odločiti le Rim. S tem je bila Cirilu in Metodu dokončno določena smer njegovega potovanja, ko sta imela namen, da dasta svojemu misijonskemu delu pravilno cerkvenopravno podlago. Če sta ob odhodu iz Moravske še kaj omahovala in morebiti še kaj mislila na pot v Carigrad, pa po bivanju na Kocljevem dvoru nista mogla več dvomiti, da morata kreniti v Rim. Saj sta jasno spoznala, da je Panonija za njuno slovansko misijonstvo zaprta, če ju ne prizna in podpre papež.

Na osnovi cerkvenopravnega dokazovanja salzburške spomenice (*Conversio*) je dokončno rešeno vprašanje, kam sta bila slovanska apostola namenjena, ko ju je knez Kocelj »mimo spremil«. S tem pa ni rečeno, da sta pretrgala stik s Carigradom in da se nista med potjo v Rim tudi zato ustavila v Benetkah, da bi dobila stik z bizantinskim dvorom. Tam sta lahko zvedela, da je njun pokrovitelj cesar Mihael umorjen (23. septembra l. 867) in da so njune vezi z bizantinskim dvorom zrahljane, ako ne začasno pretrgane. Vprašanje o nameravani poti sv. Cirila in Metoda l. 867 v Carigrad ali v Rim je torej v zgodovinskih virih tako jasno rešeno, da znanstven spor o tem ni potreben.¹¹

Sv. Metod, škof in apostolski legat

Spor o pristnosti poslanice papeža Hadriana II. »Slava v višnjih Bogu« (l. 869) je bil že pred desetletji s toliko verjetnostjo rešen, da obnovljeni dvomi Lj. Hauptmanna niso mogli omajati že pred njim podanih dokazov za pristnost. Ker se je pri nas, zlasti med nestrokovnjaki, še vztrajno ponavljalo mnenje o bistveni interpolaciji odločilno važne papeške poslanice, sem vprašanje še enkrat preiskal in k prejšnjim dokazom dodal še nove. Po objavi teh dokazov¹² sem iz znanstvenih krogov prejel toliko pritrjevalnih izjav, da smatram spor za dovolj rešen, čeprav bodo nekatera stranska vprašanja, ki so v zvezi s tem sporom, še dolgo ali celo vedno ostala nerešena. Takšno skoraj nerešljivo vprašanje je, k d a j j e b i l M e t o d p o s v e č e n z a š k o f a , ali pred ono poslanico, ali šele po vrnitvi iz Panonije l. 869 (ali l. 870).

To vprašanje je v zvezi s sporom o pristnosti Hadrianove poslanice. V njej je namreč Metod predstavljen kot navaden duhovnik, ker ga papež imenuje svojega s i n a , a ne brata, kakor sicer naogovarja škofove. Tako ga predstavlja tudi ŽM 8, ki pripoveduje, da je Metod s papeževo poslanico prišel v Panonijo in da je bil šele po vrnitvi v Rim posvečen za »škofa v Panoniji na prestol svetega Andronika.« Nasprotno pa ima stara cerkvenoslovanska Pohvala sv. Cirilu in Metodu v zelo okrajšano navedeni Hadrianovi poslanici za Metoda škofovski naslov (b r a t a) in povrh tega v besedilu poslanice izrečno trditev, da je Metod že posvečen za nadškofa; isto tudi neposredno pred besedilom poslanice.

Težko razložljivi podatek o Metodovem svečeništvu v Hadrianovi poslanici (ŽM 8) je že Ginzal navajal kot dokaz zoper njeno pristnost. A njegovo

¹¹ O tem sem natančneje razpravljaj v JIČ, 1937, 62—91; dodatki v JIČ, 1939, 193—196; BV, 1939, 103—105.

¹² Jugoslov. istor. časopis, 1939, 1—39.

dokazovanje je zastarelo in pomanjkljivo. Dokazuje namreč predvsem s trditvijo, da je pripovedovanje ŽM, da je šele papež Hadrian II. Metoda posvetil za duhovnika, prazna bajka (Fabel), v očitnem nasprotju s pismom papeža Janeza VIII. Svetopolku I. 879, kjer je izrečno zapisano: »Methodius vester archiepiscopus ab antecessore nostro Adriano ordinatus vobisque directus.« Toda tu se Ginzl moti. Iz izjave, da je papež Hadrian II. posvetil Metoda za škofa, nikakor ne sledi, da ga ni isti papež prej posvetil za duhovnika. Prav tako zmoten je dokaz iz Italske legende, ki v 9. poglavju pripoveduje, da so »Cirila in Metoda posvetili za škofa, njune učence pa za duhovnike in diakone«. Ta sumarični podatek nikakor ne dokazuje, da ni bil Metod posvečen najprej za duhovnika, potem pa za škofa.¹³ Ginzl je bil pod odločilnim vplivom svojega zmotnega mnenja, da ŽM kot tendenčno »skrpucalo (Machwerk) nekega grškega razkolnika« sploh ni verodostojno.¹⁴

Drugi zgodovinarji so ta ugovor bolje podprli. Tako zlasti Fr. H ý b l,¹⁵ ki trdi, da je mogel biti privilegij slovanske liturgije podeljen samo nadškofu, vrhovnemu upravitelju cerkvene pokrajine, a nikakor ne navadnemu svečeniku. K temu smemo dodati še razlog, da naredba o cerkvenih kaznih proti nasprotnikom slovanske liturgije predpostavlja Metoda kot škofa.

Že Fr. Rački je uvidel, da je podatek o Metodovem svečeništvu v Hadrianovi poslanici cerkvenopravno težko razložljiv. Zato je trdil, da je bil Metod že pred prvo vrnitvijo v Panonijo posvečen za škofa. Podatek na koncu 8. poglavja ŽM, da je papež Metoda za škofa posvetil šele po njegovem drugem prihodu v Rim, pa razlaga kot netočno ali površno pripovedovanje o Metodovi postavitvi (constitutio) za nadškofa. Pisec tukaj postavitve ni ločil od posvetitve.¹⁶ To mnenje Račkega ni brez podlage. Pridružuje se mu tudi Fr. Snopek, ki večkrat ponavlja, da je bil Metod s Hadrianovo poslanico *Slava v višnjih Bogu* (ali pa že prej) postavljen za papeževega legata, a da tako visoko pooblaščenje ne more biti dano navadnemu duhovniku.

Voronov pa misli, da je bil Metod za škofa posvečen takoj po prvem prihodu v Rim.¹⁷ ŽM 6 omenja, da je papež Metoda posvetil »na popovstvo«. Ta izraz tolmači Voronov kot prevod grškega *ιερωσύνη*, ki more pomeniti vse svečeniške stopnje od diakonata do episkopata.

K tem dokazom bi smeli pridružiti že omenjeni podatek verodostojne in od ŽM odvisne Pohvale sv. Cirilu in Metodu, napisane skoraj istočasno z ŽM. Podatek Pohvale moremo sicer tudi tako razložiti, da pripoveduje zelo skrajšano in predpostavlja ŽM kot znano. Ker ne omenja, da je bil Metod šele po ponovni vrnitvi v Rim postavljen za panonskega nadškofa, zato vse strinja v eno celoto. Metoda predstavlja v soglasju s kontekstom kot nadškofa; temu kontekstu je prilagodil tudi zelo skrajšano besedilo Hadrianove poslanice.

Priznati moramo, da je vprašanje o Metodovem škofovskem posvečenju pred prvo ali šele pred drugo vrnitvijo v Panonijo res težavno. Kako je mogoče,

¹³ J. Ginzl, *Geschichte der Slavenapostel* (1861), 9.

¹⁴ O. c. 14.

¹⁵ Český časopis historický, 1908, 156.

¹⁶ Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, IV. (Zagreb, 1857), 281—298.

¹⁷ A. Voronov, *Glavnějšíje istočniki dlja istorii svv. Kirila i Methodija* (1877), 55.

da je Metod v Hadrianovi poslanici v ŽM 8 predstavljen kot navaden duhovnik? Je li mogoče naslov »sina našega«, ki mu ga daje poslanica, drugače razložiti? Češki zgodovinar V. Novotný je predložil domnevo,¹⁸ da je v cerkvenoslovenskem besedilu napačno prevedena latinska okrajšava f. n., ki more pomeniti ali »fratrem nostrum« ali »filium nostrum«. Toda pisec ŽM je vedel, da papež škofo nagovarja kot brate, kakor piše v 12. poglavju ŽM, ko zelo svobodno in skrajšano navaja pismo papeža Janeza VIII. l. 880 Svetopolku: »Naš brat Metodij je svet in pravoveren.« Iz tega bi sklepali, da v besedilu poslanice papež Metoda zato imenuje s i n a , ker še ni bil posvečen za škofa. To namiguje tudi kontekst: »Mi pa smo preiskavši sklenili Metodija, sina našega, ko smo ga z učenci posvetili, poslati v vaše dežele.« Metodova posvetitev je navedena v isti vrsti z učenci, a ti so bili posvečeni le za diakone in duhovnike. Mogoča bi bila razlaga, da je posvečenje tukaj navedeno brez razlikovanja stopenj diakonata in svečeništva ter da torej zato tudi episkopat ni izrečno razlikovan od svečeništva.

Najverjetnejša razlaga je, da je naslov »sina našega« stal v prvotnem slovanskem prevodu, ki je bil prirejen že l. 869 (kakor sem opozoril v JIČ, 1939, 13—15). Tedanji prevajalec še ni dobro poznal rimske terminologije, kakor se tudi v tedanjih liturgičnih prevodih kaže nepoznavanje latinske terminologije. Saj je bil tudi naslov s i n časten. Papeži so tako nagovarjali vladarje in odlične može, n. pr. Svetopolka l. 880. Pisec ŽM je uporabil oni slovanski prevod poslanice. S tem bi bilo zapleteno vprašanje zadovoljivo rešeno.

Naposled bi bilo mogoče predložiti še mnenje, da je na pisca ŽM vplival podatek, da je bil Metod šele po drugem prihodu v Rim posvečen ali prav za prav postavljen za panonskega nadškofa. Ta podatek ga je tako zbežal, da je Metoda v besedilu Hadrianove poslanice predstavil kot navadnega duhovnika. V ŽM je mnogo površnosti, a prav to površnost ali netočnost je težko utemeljiti.

Katero mnenje pa je bolj združljivo s cerkvenopravnim položajem v Spodnji Panoniji? Nedvomno domneva, da je bil Metod posvečen za škofa, preden je prejel poslanico *Slava v višnjih Bogu*. Iz odgovora, ki ga je papež Hadrian II. dal na Kocljevo prošnjo, naj mu pošlje Metodija, moremo sklepati, da je odšel iz Rima kot papežev legat za širjenje krščanstva med Slovani. Ta odgovor je v ŽM 8 podan v tako slovesni obliki, da zveni skoraj kakor pismeno pooblastilo in ne kot ustni odgovor: »Ne samo tebi edinemu, ampak vsem onim slovanskim deželam ga pošljem učitelja od Boga in od svetega apostola Petra, prvaka in ključarja nebeškega kraljestva.« Ker je verjetno, da je Kocelj svojo prošnjo papežu izrekel v pismu, je tudi verjetno, da mu je papež pismeno odgovoril. To slovesno pismeno besedilo pa z veliko verjetnostjo predpostavlja, da je bil Metod že posvečen za škofa. Hýbl misli, da je v tem besedilu obseženo jedro papeževega pisma »Slava v višnjih Bogu«. To Hýblovo mnenje je sicer bistveno naslonjeno na njegovo zmoto o interpoliciji in nepristnosti Hadrianove

¹⁸ V. Novotný, *České dějiny* (1912), I, 1, 332 s.

poslanice, a navzlic temu opozarja na pomembnost tega papeževega odgovora knezu Koclju.

V papeškem dopisovanju o sv. Cirilu in Metodu so velike vrzeli (lacunae). Zaradi tega so še ohranjeni spomeniki včasih težko umevni. Tako tudi v poslanici *Slava v dišnjih Bogu* pogrešamo določnejše izjave o Metodovi oblasti in o slovanskem bogoslužju. V ostrih pismih, ki jih je papež Janez VII. leta 873 pisal nemškemu škofu, da morajo Metoda izpustiti iz ujetništva, se ponovno naglašča, da je Metod papežev legat za širjenje krščanstva.¹⁹ Kdaj je Metod prejel to izjemno in častno oblast? Najverjetneje je, da pred prvim odhodom iz Rima v Panonijo. Saj je bil dejansko pooblaščen za odločilno važna pogajanja glede ustanovitve nove nadškofije, ki je pomenila tedanjim zapadnim tradicijam odločno nasprotno spremembo v cerkvenem ustroju. Torej je bilo že takrat potrebno ali vsaj zelo primerno pooblastilo, kakršnega imajo papeževi legati. To pooblastilo in dostojanstvo pa je težko združljivo z navadno svečeniško stopnjo, zlasti glede na cerkvenopravni položaj Panonije, kjer je bilo treba odločno poseči v že ustaljene pravice mogočnih salzburških nadškofov in glede na že takrat podeljeni privilegij slovanske liturgije.

V luči Metodovega škofovskega in poslaniškega (legatskega) dostojanstva, ki je nekoliko izrečeno v papeževem odgovoru knezu Koclju, je tudi poslanica *Slava v dišnjih Bogu* tako osvetljena, da so razpršeni mnogi dvomi. Potem je razumljiva grožnja s cerkvenimi kaznimi proti nasprotnikom slovanske liturgije; potem je tudi umevno, zakaj v poslanici niso jasneje izražena pooblastila, ker so bila obsežna v pismu, naslovljenem samo Koclju, medtem ko je ona poslanica pisana Rastislavu, Svetopolku in Koclju. Kratko zabeleženi papežev odgovor knezu Koclju je kot posebno pismo ne le verjeten, temveč izpolnjuje tudi neko vrzel.

Če bi bil Metod prišel iz Rima v Panonijo kot navaden svečenik, bi salzburški duhovščini premalo imponiral, zlasti salzburškemu arhipresbiterju, predstavniku salzburškega nadškofa. Praktično in taktično bi papežev legat, ki ne bi imel škofovskega dostojanstva, v takšnih okoliščinah težko z uspehom izvršil svoje važno in Salzburgu tako neprijetno in razburljivo poslanstvo. Papežev legat in že posvečeni škof pa je salzburško duhovščino kar nenadno postavil pred dovršeno dejstvo. Salzburgu je ostala odprta edina pot apelacije v Rim. Metod pa je mogel po dogovoru s Kocljem uspešno urediti vse, kar je bilo potrebno za formalno ustanovitev panonske nadškofije. Prav to je bil cilj njegovega poslanstva in obenem važna funkcija njegove apostolske poslaniške (legatske) službe.

Dejansko izvrševanje salzburške škofovske jurisdikcije v Spodnji Panoniji se je naslanjalo na odlok frankovskega cesarja, ne pa na papežev dekret. Papež torej tega dejanskega stanja ni bil dolžan priznati. Zato je Metodu kot svojemu legatu mogel dati izredno jurisdikcijo v tej (z rimskega stališča) misijonski pokrajini, ne glede na dejansko salzburško jurisdikcijo. S papeževega stališča je torej Metod imel jurisdikcijo v Panoniji (in Moravski), ko je tja odpotoval s

¹⁹ Slovenski knez Kocelj, 274.

papeško poslanico. Kakor je oblast papeževega apostolskega legata izredna, tako je bila tudi tedanja Metodova jurisdikcija izredna. A za redno izvrševanje Metodove cerkvene jurisdikcije v Panoniji je bila potrebna formalna ustanovitev panonske (ali moravske) nadškofije. Že redno izvrševano salzburško jurisdikcijo je bilo treba in možno odstraniti le s stalno ureditvijo nove škofovske jurisdikcije, torej s formalno ustanovitvijo nove škofije za to pokrajino.

Kako naj Metodovo izredno jurisdikcijo v Panoniji že sredi leta 869 (ali še nekaj mesecev prej) spravimo v soglasje s salzburško spomenico, namreč z naglašanjem, da Salzburg že 75 let nemoteno upravlja Panonijo? To dobo je treba šteti od leta 796, a po rimskem načinu štetja teče 75. leto šele leta 870 in nikakor ne že sredi l. 869.²⁰ To navidezno nasprotje moremo brez težave rešiti. Salzburški škof je to vprašanje razsojal z bistveno drugačnega stališča kot Rim. S salzburškega stališča je bila Spodnja Panonija redna in nemoteno uživana salzburška cerkvena posest. Za papeža (in Metoda) pa je bila to misijonska, neposredno Rimu podrejena pokrajina (rimska, Petrova), kakor je poudarjal sv. Metod proti nemškim škofom (ŽM 9). Na obtožbo nemških škofov: »V naši pokrajini učiš«, je odločno odgovoril: »Svetega Petra je (ta pokrajina).« S stališča salzburškega nadškofa je bilo njegovo posestno stanje moteno šele takrat, ko se je Metod vrnil v Panonijo kot formalno postavljeni panonski nadškof.

Po vrnitvi iz Panonije v Rim je bil Metod povzdignjen na novo cerkvenopravno stopnjo, postavljen za panonskega nadškofa, a škofovsko posvečenje je že prej dobil. Pisec ŽM pa tega ni dovolj razlikoval ali vsaj ne dovolj razločno izrazil. Že sam kontekst »na prestol svetega Andronika«²¹ nekoliko namiguje, da bi tukaj namesto »posvetil za škofa« moralo stati »postavil za škofa«.

Spor o pristnosti poslanice *Slava v višnjih Bogu* je torej v zvezi z vprašanjem o času Metodovega škofovskega posvečenja in njegove postavitve za papeževega legata. To vprašanje je sprožil prvi odločni nasprotnik (Ginzel) pristnosti važne poslanice. Z Račkim, Voronovom in Snopkom se smemo pridružiti njegovemu mnenju, da je bil Metod že pred ono poslanico posvečen za škofa, a vrh tega postavljen za papeževega apostolskega legata. Toda zaradi verjetnosti tega mnenja pristnost poslanice ni prav nič omajana, temveč še podprta in zavarovana.

Po zgodovinski vsebini izredno bogato in pomenljivo 8. poglavje Žitja Metodija je v tej zvezi še posebno važno za slovensko zgodovino. Kocljeva prošnja je dala neposredno pobudo, da je papež Hadrian II. postavil Metoda za svojega apostolskega legata, da bi s tem izrednim pooblastilom širil krščanstvo med Slovani in slovanske misijonske pokrajine cerkvenopravno uredil. Ta izredna odlika in oblast je bila Metodu podeljena s pismom, naslovljenim panonskemu knezu Koclju. To je višek Kocljevih in Metodovih uspehov. Močno prizadeta nemška država in hierarhija se je temu uprla ter z nasiljem zatrla panonsko slovansko nadškofijo in strla Koclja, pokrovitelja sv. Metoda.

²⁰ JIČ, 1939, 191—193; GMDS, 1937, 65.

²¹ Po legendarni tradiciji je bil sv. Andronik prvi sremski škof.

Conspectus

De ss. Cyrillo et Methodio in Pannonia

1. Magnitudo comitis Kocelj, principis slovenici pannonici, cum eius arcta ad ss. Cyrillum et Methodium relatione ita conexa est, ut eius historia solum in hoc contextu apte aestimari possit. Kocelj quidem e familia slovaca (moravica) ortus est, tamen iam a prima iuventute in Pannonia slovenica vivebat atque princeps Slovenorum fuit. Quamquam ad Pannoniam illo tempore etiam regiones quaedam croaticae vel etiam serbicae pertinebant, tamen potissima et media regio erat slovenica. Omnibus peritis Bohemis et Slovaciae et Croatiae et Serbis approbantibus Kocelj princeps slovenicus dici potest.

2. Cyrillus et Methodius iuxta testimonium »Conversionis Bagoar. et Carant.« a. 867 solum tres menses in Pannonia manere potuerunt. E Legenda Italica (Vita cum translatione s. Clementis) autem deduci potest, illos unum annum vel imo 14 menses ibi docuisse. Sub tutela principis Kocelj eorum commoratio ultra tres menses prolongari potuit. Tamen necessario urgebatur vel postulabatur decretum supremae potestatis ecclesiasticae, si C. et M. in confinibus archidioecesis Salisburensis docere et slavicam liturgiam inducere voluerunt. C. et M. ergo gressus suos necessario Romam dirigere debebant. Si ss. fratres in Moravia forsitan adhuc de itinere Constantinopolim aut Romam ambigebant, in Pannonia de hoc dubitari iam non potuit.

3. S. Methodius sub fine a. 869 vel ineunte a. 870 archiepiscopus Pannoniae constitutus est, postquam e Pannonia, ubi de hac re cum Kocelj pertractabat, Romam reversus est. Hic iam oritur quaestio, quando Methodius episcopus ordinatus sit. Hadrianus II. in epistola »Gloria in excelsis Deo« (1869) Methodium filium suum dicit. Inde deduci posset, Methodium tunc solum ordinem presbyteratus, non autem ordinem episcopatus habuisse. Contextus historicus et canonicus (iuridicus) autem innuit, Methodium iam ante epistolam »Gloria in excelsis Deo« episcopum ordinatum esse, quod etiam e sermone panegyrico palaeoslavico in honorem ss. C. et M. nonnulli cum quadam probabilitate deducunt. Haec opinio etiam responsione Hadriani II. principi Kocelj aliquatenus approbatur: »Non tibi soli tantum, sed etiam omnibus partibus illis Slovenicis mitto illum magistrum a Deo et a s. apostolo Petro, principe (graece: protothrono) et clavifero regni coelestis« (Vita Meth. 8). Quae sollemnis formula fragmentum epistolae esse videtur, qua Methodius legatus a latere (legatus apostolicae sedis) constitutus est. Quia vero dignitas et auctoritas legati apostolici simplici presbytero vix concedi potest, cum aliqua probabilitate supponitur, Methodium iam episcopum fuisse. Haec opinio authenticitatis illius epistolae Hadriani II. nedum contraria sit, sed potius illam illustrat atque roborat. Methodius tamquam legatus apostolicus extraordinariam iurisdictionem in Pannonia exercere potuit, ut erectionem novae archidioecesis pararet. Ad ordinariam iurisdictionem exercendam necessaria erat canonica erectio archidioecesis Pannoniae.

STAROSLOVANSKO IN SREDNJEVEŠKO LONČARSTVO V SLOVENIJI

Rajko Ložar

A. UVOD

Med ostalino predzgodovinskih in ranozgodovinskih kultur na slovenskem ozemlju stoji številčno poleg manjših kovinskih predmetov kakor so zaponke, igle in podobno na prvem mestu glinasto posodje, keramika. Zbirke slovenskih muzejev je vsebujejo ogromne množine, a še vedno prihajajo leto za letom na dan novi grobovi, ki se v vsakem izmed njih nahaja kar po več posod. Nedavno odkrita gomila iz starejše hallstattske dobe v Kranju je sama vsebovala 10 po formah ugotovljenih posod, med množico črepinj, ki jih ni mogoče sestaviti, se pa nahajajo deli nadaljnjih loncev. Prav tako vsebujejo tudi ostanki starih naselbin oziroma hiš vselej polno keramike. Zaradi vsega tega je danes že dokaj lahko, časovno določiti nove najdbe. Ni še sicer napisano oblikoslovje prehistorične keramike, tipične za slovenska najdišča, a vendar je znanega že toliko gradiva, da je v večini primerov takoj mogoče datirati nove oblike in primere in to ne samo v okviru širokih kronoloških meja. Večji del naše predzgodovinske keramike nosi tudi okras take ali drugačne vrste, ki pomaga pri določevanju. Seveda se pa nahaja vmes tudi popolnoma preprosto posodje, ki je služilo za vsakdanjo rabo, neizrazito v oblikah, slabo v tehnični izvedbi ter revnega okrasa in ki zelo otežkoča kronologijo keramičnih form in stilov, pa tudi ostalega inventarja.

V močnem nasprotju z našim poznanjem predzgodovinske in rimske keramike stoji znanje o keramiki srednjega veka. V naši nemško ali slovensko pisani literaturi ni o njej skoro nikakih podatkov ali podrobnih obravnav. V posameznih muzejskih zbirkah je to gradivo ali raztreseno med ostalim, ali odrinjeno v kot, ali pa spravljeno v depoju, kolikor ga niso sploh izločili iz zbirk in vrgli med staro šaro. Mnogo v naši študiji obravnavanih posod je bilo treba od tam ponovno spraviti na dan. Izmed vzrokov, ki so povzročili tako stanje tvarine in njeno neobdelanost, je poglavitno nepoznanje predmeta. Je pa tudi mnogo globlje ležečih vzrokov, v katerih se zrcali kos zgodovine arheološke vede.

Obravnavanje srednjeveške keramike spada v obširno področje arheologije srednjega veka, iz katerega si je ni mogoče odmisлити. Ta arheologija je sorazmerno mlada veda in datira v bistvu šele iz našega stoletja. Pri njenem postanku je bistveno soudeležena predzgodovinska arheologija, prav tako pa tudi provincialna rimska arheologija s tem, da se je vzporedno z njunim izpopolnjevanjem jela jasneje oblikovati tudi potreba razširitve te vede preko pravih pred- in ranozgodovinskih obdobj. Predvsem je zasluga prehistorične arheolo-

gije, da je uveljavila spoznanje, da se je tudi na mnogih področjih srednjeveških starožitnosti, kulturnih in drugih spomeniških ostalin možno posluževati arheološke metode, ozir. one metode, ki jo uporablja znanost ob raziskavanju raznih predzgodovinskih naselbin, grobov, keramike itd. Kot drugo je prejela srednjeveška arheologija od svoje starejše sestrške vede spoznanje, da so številni problemi srednjega in novega veka zelo sorodni problemom predzgodovinske arheologije. Tako na primer je srednjeveško gradišče ali burgus res v marsičem pričetek novega arhitekturnega spomenika, gradu, ali prav tako je to končni štadij razvoja predzgodovinskega gradišča ozir. predzgodovinskih utrjenih naselbin. Podobno je v keramiki. V lončarstvu srednjega veka je obilo elementov, ki jih ni mogoče izločiti iz morfologije predzgodovinske keramike, v kateri imajo svoje poreklo. Tudi etnološko obravnavanje te keramike nas korak za korakom vodi k problemu in načinu gledanja, ki sta ga v naših dneh z vso potrebno izčrpnostjo jeli uporabljati predvsem predzgodovinska in provincialna arheologija, ki stremita za tem, da bi na podlagi raznih spomeniških tipov ugotovile etnične, pa tudi socialne nosilce ozir. lastnike posameznih spomeniških grup.

Glede na to, da so ta spoznanja šele v zadnjih desetletjih res prodrla tudi v predzgodovinski in rimsko-provincialni arheologiji,¹ ni nič čudnega, ako je v srednjeveški arheologiji še marsikje in marsikaj drugače. Tu se še danes omejuje delo raziskovalca večjidel samo na arhitekturne spomenike, na umetnostne spomenike v ožjem smislu, na heraldiko, diplomatiko in sorodne stroke, podobno kakor se je to godilo v celem 19. stoletju. Vendar pa se tudi tu razmere že boljšajo, kar je najbolj razvidno iz nove znanstvene literature. Omeniti je samo staroslovansko keramiko, ki je bila vse do naših dni zanemarjena in brez sistematične obdelave. Šele sedaj prihajajo na dan prve sistematične monografije o staroslovanski keramiki s prvimi porabnimi zaključki. Isto pa velja tudi o srednjeveški keramiki, ki je vse dotlej pogrešala podobnih sistematičnih obravnav.²

Znanstveno zanemarjanje srednjeveške keramike po povedanem tedaj ni omejeno na Slovenijo, temveč je vsesplošno, je odraz razvoja te vede. Že to samo bi zadostovalo za povzročitev stanja, v katerem se gradivo danes nahaja. Ali v zvezi s tem so vplivale še razne druge važne okolnosti. Tako na primer ne smemo podcenjevati dejstva, da je v 2. polovici 19. stoletja v arheološki vedi popolnoma prevladovala predzgodovinska arheologija ozir. najdba. Na tleh naše ožje domovine so prišle tedaj na dan stavbe na koleh na Ljubljanskem barju, velika grobišča na Vačah, na Gori pri Šmarju, v Šmarjeti, vsa iz hallstattske dobe,

¹ Prim. F. Koepp in G. Wolff, *Römisch-germanische Forschung* (Sammlung Göschen), 1922. Na str. 61 piše Wolff: »Auf diesen... Abschnitt folgt dann noch einmal infolge der Völkerwanderung eine dreihundertjährige Periode... für die wir wieder im wesentlichen auf die Arbeit des Spätens angewiesen sind und die deshalb allgemein noch als ein Teil der vaterländischen Prähistorie bzw. der römisch-germanischen Altertumforschung angesehen wird.« To formulacijo je dopolniti v tem smislu, da velja isto še za sledeča stoletja in pa da se momentom, ki smo jih gori našteali, pridružuje še stanje ohranjenosti spomenika, ki vzpostavlja zveze v kontinuiteti vede.

² Konrad Strauß, *Studien zur mittelalterlichen Keramik*. Mannus-Bibl. 30, 1923. Einleitung, 1, (odslej: Strauß, Studien).

dalje rimska grobišča (v Drnovem pri Krškem itd.). Pomembnost imenovanih starin za zgodovino najstarejših dob našega ozemlja je bila vsem že tedaj očitna in je le prerazumljivo, da je srednji vek stopil v ozadje, ko so se pred očmi arheologov jele kazati doslej neznane, za mnogo tisočletij starejše dobe. Srednjeveška keramika tudi nima za zgodovino niti daleč tistega pomena, kot ga ima sleherni predzgodovinska črepinja, ki je edini vir našega spoznanja dob, za katere ni na razpolago nobenih drugih spomenikov.

Tudi razlika med umetniško obliko predzgodovinske in srednjeveške keramike je važna. Dočim je večina predzgodovinskih posod izvršena če že ne tehnično popolno in vešče, pa na vsak način z vso ljubeznijo, ki se kaže posebno v okrasu, je ob srednjeveški keramiki o tem le pogojno mogoče govoriti; tehnično je brez dvoma naprednejša, toda v okrasu je revnejša, njegove sestavine so pa vseskozi reminiscence predzgodovinskega keramičnega okrasa. To vse napravlja srednjeveško keramiko v primeri s predzgodovinsko mnogo revnejšo. Sleherni predzgodovinska posoda po svojem značaju ni le del hišnega inventarja, temveč — naj bo izvedena tako ali tako — tudi umetnoobrtni izdelek svoje dobe. Poleg te keramike v predzgodovini ni druge umetniške keramike.

Prav tu pa vlada v srednjem veku važna razlika. V srednjeveški keramiki se že pričinja kazati počasi naraščajoči prepad med navadnim posodjem za kuhinjsko rabo in pa med posodjem umetnih oblik. V znanosti, t. j. v umetnostnozgodovinski literaturi se je doslej upoštevala le umetna keramika, kakor je majolika, porcelan in pod., zato skoraj lahko rečemo, da je zgodovinska obravnava novoveške keramike identična z obravnavo boljših vrst posodja. Nove stilne in etnične struje so prihajale do izraza le v tej panogi, če pomislimo samo na italijansko majoliko, beneško steklo ali francoski porcelan, navadno posodje pa je životarilo ob strani brez sleherne samostojnosti. Tega prepada v predzgodovinski keramiki ni, kajti tako navadna kot boljša keramika sta tedaj enakovredni zastopnici tedanjega lončarstva sploh, ki je v veliki meri kos tedanje umetnostne tvorbe same. Tudi znanost tega dualizma doslej še ni izvedla v taki meri, kot so ga moderna umetnostno-obrtna raziskavanja. Tako je razumljivo, da se je srednjeveška keramika zanemarjala predvsem zaradi tega, ker je zgodovina umetne obrti upoštevala prej navedene boljše vrste posodja, ki je pričelo nastajati prav za prav šele z nastopom renesanse. V srednjem veku samem teh vrst še ni, temveč imamo na razpolago keramiko navadne oblike in izdelave brez tistega izrazitega umetnostno-obrtnega in estetskega značaja izdelka, značilnega za renesanso. Zato je ta keramika ostala izven okvirja znanosti.³

Zaradi teh in takih okolnosti je naše poznanje srednjeveške keramike zelo pomanjkljivo. Vedo čaka naloga, da to vrzel zamaši, kar pa bo ponekod zelo težko, ker se je medtem mnogo gradiva že izgubilo. Ako ne sodi ta keramika v okvir visokih umetnoobrtnih izdelkov, sodi gotovo v okvir ljudske lončarske obrti in umetnosti in v teku te študije bo mogoče videti, da je z mnogimi vezmi povezana s keramiko predzgodovinskih in rimskih časov. Njeno obravnavanje gotovo ni tako zanimivo niti z estetskega, niti s teoretičnega stališča kakor kaka

³ Odpreti je treba samo veliko delo *Illustrierte Geschichte des Kunstgewerbes*, I, II, v izdaji G. Lehnerta, kjer o vsem tem ne stoji beseda. Strauß, Studien istotam.

študija o predzgodovinski keramiki; ta keramika je pač brez onih pomenov, ki jih vsebuje na primer predzgodovinska, ki je važen in mnogokje edini vir našega historičnega spoznavanja. Srednjeveška keramika je v glavnem le spomenik, ki ilustrira naša drugod pridobljena spoznanja, saj se nahajamo v dobi pisanih virov. To velja v veliki meri celo za keramiko staroslovanske dobe, ki ima za nas Slovence največ pomena, kajti arheološko izročilo starih Slovanov še ni takšno, da bi presešlo značaj ilustracije spoznanj, ki jih črpajo avtorji iz drugih, pretežno pisanih spomenikov.

Ta keramika je lep primer za to, da spada mnogo področij srednjega veka še vedno v interesni krog arheologije, ki je morda najbolj poklicana, da spravi iz dosedanje zanemarjenosti gradivo, ki ne bo služilo samo kulturni in socialni zgodovini nove dobe, temveč v veliki meri tudi zgodovini umetne obrti. Kajti čeprav tu ni izrazitih estetskih tvorb, kakršne vladajo n. pr. v renesansi, je vendar v številnih izdelkih tega preprostega lončarstva skritih mnogo formalnih lepote in estetsko nadpovprečne občutenosti.

Majhen prispevek k temu delu predstavlja pričujoča študija, ki obravnava staroslovansko in srednjeveško lončarstvo na Slovenskem. Že mnogokrat se je pokazala potreba znanstvenega obvladanja tega materiala. Kot prvo je bilo treba sestaviti katalog gradiva, ki je podlaga vsega nadaljnjega dela. Objavljeni seznam skuša zajeti kolikor mogoče vse gradivo, hranjeno v zbirkah slovenskih muzejev, izvzema muzej v Mariboru, ki se nahaja v preurejevanju. Kakor nobena stvar na svetu, tudi ta seznam ni popoln; pripomniti je treba že to, da je moralo zaradi pretesnega prostora izostati iz seznama veliko število loncev in fragmentov, zato so v glavnem upošteevane le vodilne forme.

V seznamu je posebna pozornost posvečena keramiki iz onih krajev, kjer se nahajajo tudi predzgodovinske starine, n. pr. Ajdovska jama v Nemški vasi, Griže pri Stični itd. Stratigrafski podatki so znani, toda kronološko jih še ni mogoče izrabljati. Pri takih najdiščih bo v bodoče treba zelo paziti na vsebino gornjih slojev terena, iz katerih bo mogoče v srečnem primeru dobiti važne zaključke, podobno, kakor jih kažejo plasti v Vučedolu. V bodoče noben prehistorik in arheolog ne bo smel iti mimo teh ostalin, kakor se je to doslej prečesto godilo. Tako najdišče je tudi Gradišče nad Bašljem. Od tod vsebuje pričujoči seznam samo majhen odstotek črepij iz obilne množice, katero je prineslo na dan izkopavanje Narodnega muzeja.

Katalog zasleduje kot seznam dvoje ciljev: prvič predstavlja seznam, potreben teoretičnemu raziskovalcu gradiva, ki ga bo uporabljal, pa tudi izpopolnjeval in popravljaj, drugič pa naj bo nekaka predstopnja kataloga staroslovanske, srednjeveške in moderne keramike na Slovenskem, ki bo služila zlasti muzealcu. Pri bodočih najdbah in pridobitvah bo le-ta imel na razpolago že nekoliko več sredstev za ugotavljanje časovne pripadnosti materiala, v muzeju pa bo mogoče na ta način prej ali slej dotično gradivo organizirati v posebno skupino, ki je danes še nima noben slovenski muzej.⁴ Tudi zaradi tega je moralo biti to delo enkrat opravljeno.

⁴ Kot prvo bi bilo želeli, da bi upravniki posameznih lokalnih muzejev pri nas inventarizirali gradivo. Zanesljivo se lahko pričakuje, da obstoji za marsikako najdbo, ki je danes brez

B. SEZNAM STAROSLOVENSKE IN SREDNJEVEŠKE KERAMIKE

I. Staroslovenska keramika

Bled

Vse v Narodnem muzeju v Ljubljani

1. Lonček iz sivkaste, s kremenovim peskom mešane gline. Inv. št. 2617. Viš. 12.5 cm, premer dna 8.5 cm, premer ustja 12.5 cm. *Sl. 1 a, 4 a*. Zgornji del trupa lončka je okrašen z dvema eno- ozir. veččrtnima valovnicama druga vrh druge. Na robu ustja so vzporedne raze, ki jih je zapustilo oblikovalo. Okrog dna teče 2 cm širok gladek obod, ki dokazuje, da je posodica stala na vretenu na nekakšnem podstavku.

2. Del lončka iz temnosive, s peskom mešane gline. Inv. št. 2618. Viš. 10.5 cm, premer ustja neznan, premer dna 8 cm. *Sl. 4 b, 1 b*. Na zgornji polovici trupa sta dve mnogočrtni valovnici, druga vrh druge. Dno lončka kaže vzbokel križ, obod dna pa je nabrekel, podobno kakor pri št. 1.

Lončka 1 in 2 sta bila najdena l. 1894 na Bledu na zemljišču Pecovca, v gomili, ki so jo nazivali »brda«. V gomili so se nahajali grobovi iz dobe naselitve Slovencev, toda vmes je bilo tudi mnogo grobov iz hallstattskega in latenskega časa. Večina grobov je kazala drugotno lego. Literatura: A. Müllner, *Argo*, III, 1894, 116 Taf. X., 19, 20. W. Schmid, *Carniola*, I, 1908, 26, Abb. 2 e, str. 32 ter Abb. 2 d. Skica gomile *Argo*, istotam, Taf. X/1.

3. Lonček iz temnosive, s peskom mešane gline. Inv. št. 6917. Viš. 12.8 cm, premer ustja 11 cm, premer dna 7.5 cm. *Sl. 4 c, 1 c*. Rama posode je okrašena z mnogočrtno valovnico. Na robu ustja zunaj in znotraj vzporedni razi od oblikovala. Na sredi zunanje strani dna se nahaja vdolbina kot odtis pokrova osovine, ki je držala posodo na vretenu.

Lonček je ležal pri nogah skeleta, najdenega na tenis igrišču dvora Suvobora. Razen tega groba je bilo najdenih še več drugih skeletov.

R. Ložar, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, X, 1929, 58, sl. 2.

Bohinjska Srednja vas

Keramika iz staroslovenskega grobišča. Danes neznano kje.
W. Schmid, *Carniola*, I, 1908, 17 sl., 26, sl. 2 abghi.

Gradišče nad Bašljem

Vse v Narodnem muzeju v Ljubljani

1. Ostanke posod iz sivkastorjavkaste, s peskom mešane gline. Inv. št. 7052. *Sl. 5 a*. Glina je luknjičava. V črepinjah se nahajajo reliefni grebeni, v njih poševne zareze, napravljene z ostrim ozkim predmetom. Zareze so različno dolge in različno goste.

2. Odlomki 6 posod različnih oblik. Inv. št. 7056. *Sl. 5 b, 6 b*.

Glina je rjavkastorumen, siva ter s peskom mešana. Rob prvega fragmenta je poševno ven in navzdol odrezan.

3. Ostanke posod iz sivkaste, s peskom mešane gline. Inv. št. 7051. *Sl. 6 e* desno. Trije odlomki vratov.

4. Črepinje posod iz sivkaste gline, deloma s peskom mešane. Inv. št. 7053. *Sl. 6 e* levo. Posode so napravljene deloma na vretenu.

5. Črepinje posod iz navadne, luknjičaste gline. Inv. št. 7066. *Sl. 6 d*. Ena črepinja je okrašena z vzporednimi žlebovi ter z dvema valovnicama, druga vrh druge.

6. Črepinje posod iz rjavkaste, luknjičaste gline. Inv. št. 7066. *Sl. 6 c*. En rob ustja je zgoraj okrašen z zarezi.

Gradišče pri Sv. Lovrencu nad Bašljem doslej v naši arheološki literaturi ni bilo znano. Na Gradišču stoji lovsko kočjo trgovca Edvarda Dolencja iz Kranja. Tu navedena keramika je bila najdena ob priliki preurejevanja sveta neposredno pod kočjo za vrt. Skupno s keramiko je bilo najdenih več železnih in steklenih predmetov. V letošnjem poletju je na Gradišču izkopal Narodni muzej v Ljubljani in so ta izkopavanja prinesla nove rezultate, o katerih bo izšlo posebno poročilo. S temi izkopavanji je stopilo Gradišče v prvo vrsto naših arheoloških najdišč.

določila, zapisek v muz. aktih ali računih. Samo na ta način bo mogoče brezimnost gradiva odpraviti.

Kranj

Narodni muzej v Ljubljani

1. Črepinjica posode s pečatnim ornamentom. S. 12.

W. Schmid, Jahrbuch für Altertumskunde, I, 1907. J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja. 1938, sl. 15.

2. Gornji del lončka iz temnosive, s peskom mešane gline. Inv. št. 6922. Viš. 10.6 cm, premer ustja 10.8 cm, premer dna po rekonstrukciji 9.5 cm. Sl. 4d, 1d. V sredi višine je kontura lončka klekasto upognjena. Rob ustja je zavihan navzdol in poševno na ven odrezan.

3. Črepinje posodic iz temnosive, s peskom mešane gline. Inv. št. 6922. Sl. 4e (zgornja vrsta). Okrašene so z dvojnimi mnogočrtnimi valovnicami, ki so predeljene z vodoravnimi paralelnimi črtami.

4. Del vratu večje posode iz rdečkastorujave, s peskom mešane gline. Sl. 4e (levo spodaj).

5. Črepinje posod iz raznovrstne peskovite gline.

Predmeti pod 2 in 3 so bili najdeni na stavbišču tvrdeke »Jugobruna« Kranj, zemljiško ime parcele je »Na gorenji Savi«. Kot spremne najdbe lončka je omeniti odlomljen železen nož, bronasto spono opasača ter majhno železno ost kopja. Črepinje pod štev. 3 so bile najdene v nejasnih slojih, deloma skupaj s kostmi. (R. Ložar, GMDS, XI, 1930, 34 sl.)

Roje pri Moravčah

Prirodoslovni muzej na Dunaju

V tem kraju je bilo sredi preteklega stoletja izkopanih več gomil. V eni izmed njih so našli leta 1860 in kasneje več kovinastih predmetov, glavnik, lončene posode, razen tega tudi skelete. (Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain, 1860, 87). Deschmann in Hochstetter (Prähistorische Ansiedlungen und Begräbnisstätten in Krain, Wien, 1879, 82 sl.) sta jih smatrala za ostanke iz merovinske dobe, iz 4. do 5. stol. po Kr. Szombathy je dve lobanji že tedaj pogojno prisodil isti dobi, tako imenovanemu Reihen-gräbertypusu (istotam 50). M. Hoernes je kasneje ta dognanja oporekal in je pripisal najdbe neki dobi med laténsko in dobo preseljevanja narodov (Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 1889, 26). Reinecke je to Hoernesovo mnenje kasneje korigiral v prid Deschmannu in Hochstetterju, keramiko iz teh grobov (Deschmann-Hochstetter, l. c. fig. 13 in 10, Much, Kunsthistorischer Atlas, Wien, 1889, Taf. 94, 16/17) smatra za poznoslovansko (Mittheilungen der Anthropol. Ges., 1899, 49). V dunajskem Prirodoslovnem muzeju nosi eden izmed lončkov (inv. št. 50655) napis, da je laténski. (Allgemeiner Führer durch das Naturhistorische Museum, I., Wien, 1925, str. 60.) Najdišče v Rojah je važno zaradi tega, ker vsebuje pokope iz najrazličnejših dob. Posebno lepe so starine iz laténske dobe, ki jih je l. 1907 izkopal Pečnik za dunajski dvorni muzej, kjer se sedaj nahajajo (IMK, 1907, 118).

II. Srednjeveška keramika

Ajdovska jama v Nemški vasi pri Krškem

V Narodnem muzeju v Ljubljani

Večje število črepinj glinastih posod, med drugim:

5 odlomkov vratov raznih posod; odlomki vratov posod z jamičastim okrasom (sl. 7, 1—3); črepinja posode iz sive, s peskom mešane gline (sl. 7, 9); črepinje posod z žlebastim okrasom (sl. 7, 11—12); črepinje raznih drugih posod.

Keramiko iz Ajdovske jame v Nemški vasi je izkopal prof. S. Brodar avgusta l. 1938. Fragmenti št. 1 do 3 so bili najdeni pri levem, t. j. južnovzhodnem vhodu v jamo; ležali so v prvi plasti. Fragmenti št. 4 so ležali v drugi plasti na istem vhodu. Kot spremne najdbe so prišle na istem kraju ter v isti plasti na dan sledeči predmeti: 8 železnih suličnih osti v povprečni dolžini 7—11 cm, 3 med njimi so listastega tipa, 4 so četroogelne, ena pa je dvokrilna; železen verižičast predmet, sestojec iz treh členov ter iz zatikala na enem kraju, verjetno del konjske opreme, morda komata, ter majhna železna plevka.

Bevke. Izlív Bistre v Ljubljano

Vsi predmeti v Narodnem muzeju v Ljubljani

1. Lonec iz sive, s peskom mešane gline. Inv. št. 7091. Viš. 14.5 cm, ustje 12.5 cm, dno 8 cm. *Sl. 8 a*. Na trupu ima lonček vodoravne vzporedne žlebove.
2. Lonec iz podobne gline. Inv. št. 7092. Viš. 20.7 cm, ustje 16.7 cm, dno 19.8 cm. *Sl. 8 b*. Rama je okrašena z vencem vzporednih vodoravnih žlebov. Rob ustja je zunaj spodrezan ter okrašen z enočrtno valovnico.
3. Lonec iz slične gline. Inv. št. 7093. Viš. 16 cm, ustje 17 cm, dno 9.5 cm. *Sl. 8 c*. Vrat lonca je močno zožen, ustje razširjeno.
4. Lonec iz slične gline. Inv. št. 7094. Viš. 13.5 cm, ustje 12.5 cm, dno 6.6 cm. *Sl. 8 e*. Na rami se nahaja žlebljen profil, enako na zunanji strani roba ustja.
5. Lonec. Inv. št. 7095. Viš. 13.3 cm, ustje 14.5 cm, dno 8.2 cm. *Sl. 8 d*. Rama je okrašena z vencem vzporednih žlebov.
6. Lonec iz temnosive gline. Inv. št. 7096. Viš. 15.5 cm, ustje 13 cm, dno 8.5 cm. *Sl. 8 f*. Okrog rame teko vzporedni žlebovi.
7. Del lonca iz sive, s peskom mešane gline. Inv. št. 7104/2. *Sl. 9*. Lonec je delan na roko. Rob ustja je polkrožno venovit.
8. Skleda iz rumenordečkaste gline, z ročajema. Inv. št. 7100. Viš. 10.5 cm, premer ustja 16 cm, dno 7 cm. En ročaj je odbit.
9. Več fragmentov loncev iz sive gline, podobne kroglaste oblike: a) iz rjavkaste gline, na rami mnogo vzporednih žlebov, inv. št. 7104/3; b) lonec iz sive gline, inv. št. 7104/15, *sl. 10 a*; c) isto, inv. št. 7104/16.
10. 7 črepinj loncev iz sive gline, podobne kroglaste oblike, vendar večjih mer. Fragment inv. št. 7104/23, ima na rami dva vzporedna žlebova. Glina je bila najbrž pobarvana.
11. Črepinje raznih posod iz raznovrstne gline: a) del vratu steklenice iz rjavkaste gline, inv. št. 7104/1, *sl. 10 d*; b) del sklede z ročajem, na rami vodoravni žlebovi, inv. št. 7104/5; c) del vratu večjega lonca, inv. št. 7104/13, — črepinja ima sledove rdeče barve; d) del sklede z ročajem, inv. št. 7104/11, *sl. 10 b*; e) del sklede s klekastim profilom, inv. št. 7104/9, *sl. 10 c*. Ta posoda je nemara predzgodovinskega porekla.

Razen navedenih primerov hrani Narodni muzej še ogromno število drugih fragmentov.

Keramika iz Bevke izvira prav za prav iz sotočja Ljubljane ter Bistre ter je bila najdena l. 1938 in prej. Najditelja so opozorile starine nase o priliki nizkega vodnega stanja Ljubljane, ki je vladalo to leto, potem pa tudi neprestani vdori bregov Ljubljane, ki dvigujejo dno struge in s tem tudi predmete. Doslej so znane iz tega kraja starine iz bronaste dobe (bronaste sulične osti barjanskega tipa, bronaste sekire), iz hallstattske in latenske dobe železne sekire in železne sulične osti, iz rimske dobe srpi, bronaste posodice, bronasto sito, skleda iz mozaičnega stekla (GMDS, XIX, 1938, str. 104, op. 48) ter starine iz raznih dob srednjega veka. Najpreprostejša je razlaga, da so ti predmeti zašli v vodo med transportiranjem po Ljubljani, saj je bila Ljubljana v vseh časih zgodovine važna trgovsko-prometna žila. Za navedeno skledo iz mozaičnega stekla ni izključeno, da je bila na potu iz Akvileje v Emono, pa je o priliki kakega brodoloma padla v vodo. Isto bi mogli domnevati o orožju iz bronaste in železne dobe, ni pa izključeno, da so vzrok kaka druga naključja (spopadi itd.) Mnogo predmetov je brez dvoma naplavila voda sama iz drugih krajev. V poštev prideta predvsem dva kraja, za starejše periode, t. j. za predzgodovinske in rimsko dobo je nemara Vrhnik (Nauportus), za mlajše periode pa brez dvoma samostan kartuzijanov v Bistri.

Zgoraj omenjena keramika je verjetno vsa naplavljena iz bistrškega samostana, saj tolikšne množine posod v srednjeveški Vrhniki ni pričakovati. Pa tudi orožje in orodje izvira najbrž po večini iz bistrškega samostana. Samostan je bil ustanovljen l. 1260 (MHVK, 1851, 5; Hitzinger, Das Karthäuserstift Freudenthal in Klun, Archiv für die Landesgeschichte des H. Krain, II/III, 1854, 121), razpuščen pa l. 1782 (Hitzinger, 135). Za časovno razdelitev materiala je na razpolago obsežna, 500 letna doba. V inventarju, napravljenem ob razpustu samostana l. 1782 (MHVK, IX, 1854, 19 sl.), se omenjajo raznovrstni predmeti, med drugim tudi orožje in orodje, le lonci in posodje sploh je izpuščeno. Verjetno je, da so pometali ob razpustu samostana vse posodje kot najmanj vredni del hišnega inventarja samostanskega gospodinstva med staro šaro, če ne naravnost v vodo. V strugi Bistre se nahaja gotovo še mnogo predmetov, zaradi tega bi bila potrebna raziskavanja.

Celje

Vsi predmeti v celjskem Mestnem muzeju

a) Stavbišče Bontempelli.

1. Lonec z ročajem iz sive, dobro žgane gline. Viš. 14 cm, ustje 13 cm, dno 8 cm. *Sl. 11 a.*
2. Lonec iz sive gline. Viš. 10.5 cm, ustje 10.5 cm, dno 5.5 cm. *Sl. 11 b.*
3. Steklenička iz sivkastorumene gline. Viš. 11.5 cm, dno 4.5 cm.
4. Skleda iz sive, ostro žgane gline. Viš. 5.5 cm, premer 18.5 cm, dno 7 cm. *Sl. 11 d.*

b) Gosposka ulica (št. 125).

5. Dva krožnika iz sive gline. Premer 14—15 cm.

c) Neznano najdišče.

6. Čaša na visoki nogi iz svetlorumene gline. Viš. 9.5 cm, ustje 6.5 cm, dno 5 cm. *Sl. 11 j.*
- Čaša je okrašena s točkastim ornamentom, izvršenim s kolescem.
7. Čaša podobne oblike in iz enake gline. Viš. 15.5 cm, ustje 10 cm, dno 6.5 cm. *Sl. 11 k.*
- Čaša je okrašena z globokimi točkastimi krogi, palmicami in maskami.
8. Steklenica iz rumenkastordeče gline. Viš. 12 cm, dno 7 cm. *Sl. 11 c.* Steklenica je na rami okrašena z zarezami, na najširšem delu trupa pa z nizom prstnih odtisov.
 9. Krožnik na treh ploščatih nogah, iz sive gline. Viš. 7 cm, ustje 14.5 cm. *Sl. 11 e.* Tip posode je predzgodovinski, a ta posoda je srednjeveška.

č) Grad Gornje Celje.

1. Lonček z ročajem iz rumenkastosive gline. Viš. 9 cm, ustje 10 cm, dno 5 cm. *Sl. 11 f.*
- V notranjščini lončka je še ohranjena glazura.
2. Svečniku podoben predmet iz sivorumene gline. Viš. 5 cm. *Sl. 11 g.*
 3. Majhen lonček iz rumene gline. Viš. 6.5 cm, ustje 3.5 cm, dno 3 cm. *Sl. 11 h.* Lonček ima sledove zelene glazure.
 4. Vrček z ročajem iz svetlorumene gline. Viš. 8.5 cm, dno 5 cm. *Sl. 11 i.* Zelena glazura je večidel že odpadla.
 5. a—d. Deli robov, oziroma vratov posod iz sive gline. Na fragmentih so žlebovi.
 6. Deli vratov posod iz rdečkaste gline.
 7. Deli dna posod iz rdečkaste, oziroma sive gline.

Najvažnejše celjsko najdišče je grad Gornje Celje. K naštetim predmetom spadajo kot spremno gradivo še številni drugi predmeti. Za celjske starine ni nikakih podatkov, niti kdaj, niti kje, niti kako so bile najdene. Ne omenjajo se v inventarju muzeja in prav tako ne v prvem vodniku po celjskem muzeju. (Führer durch die Sammlungen des Lokalmuseums der Stadt Cilli, 1889).

Gradišče nad Bašljem

Gradivo, ki je v Narodnem muzeju, še ni moglo biti uporabljeno za pričujočo razpravo.

Griže pri Stični

V Narodnem muzeju v Ljubljani

1. Del vratu posode iz rjavkaste gline. *Sl. 15 a.* Del vratu iz temnosive gline. *Sl. 15 b.* Del vratu iz rjave gline, zunaj močno poliran. *Sl. 15 c.* Dva odlomka vratov. *Sl. 15 d, e.* Del vratu posode iz sive gline. *Sl. 15 f.* Na črepinji se nahaja še niz jamic.
2. Dve črepinji posode iz sive gline, zunaj svetlo žgani ter okrašeni z dvema nizoma podolgovatih jamic. *Sl. 15 i.* Tri črepinje iz rjavkaste, sivo žgane gline. Okrašene so z več nizi jamičastih prstnih odtisov, ki dajo motiv plastične valovnice. *Sl. 15 j.* Več črepinj posod iz zelo luknjičave rdečkaste, oziroma sive gline. *Sl. 15 k.*

Keramika iz Griže pri Stični izvira iz gomile, ki jo je izkopaval l. 1936 R. Ložar za Narodni muzej v Ljubljani. Poročilo o izkopavanju še ni objavljeno. Fragmenti posod so bili najdeni v vrhnjem sloju južnovzhodne četrti gomile, kakih 30—40 cm pod rušo. Verjetno so bili ti drobci na dotično mesto pometani iz bližnjega gospodarstva, ki je stalo najbrž na mestu današnje Veselove kmetije. Kontinuiteta naselitve je na tem kraju brez dvoma že zelo stara. Večina grobov iz gomile pripada poznohallstattiški dobi, keramika kaže pretežno oblike mlajše estenske in svetolucijske keramike.

Kaplja vas pri Mokronogu

V Narodnem muzeju v Ljubljani

Dva odlomka vratu posode z temnosive gline. *Sl. 11, 1.* Več odlomkov vratov raznih posod. Glina je deloma temnosiva, robovi močno ven uviti. *Sl. 11, 3, 5.* Črepinja posode iz temnosive gline. *Sl. 18, 6.* Na črepinji je okras v obliki vtisnjenih jamic.

Črepinje iz Kaplje vasi so bile najdene l. 1938 v gomili, ki leži pri hiši Janeza Cerarja, Kaplja vas št. 14. V gomili in okrog nje prihajajo na dan predzgodovinski predmeti. Skupno s srednjeveškimi črepinjami so bile najdene kosti ter železna stopala za stremena.

Ljubljana

Vsi predmeti v Narodnem muzeju v Ljubljani

a) Stritarjeva ulica.

1. Del lonca kroglaste oblike. Inv. št. 2119. Na posodi so ohranjeni sledovi žlebljenega in valovnega ornamenta.
2. Zgornji del lonca z ročajem. Inv. št. 2119. Rjavkasta, s peskom mešana glina, vzporedni vodoravni žlebovi.
3. Del dna lonca iz sive gline. Inv. št. 2119. Del trupa lonca.
4. Del posodice iz rdeče gline, z izpustom. Inv. št. 2119.
5. Dva odlomka skodelam podobnih krožnikov, iz sive gline. Inv. št. 2119. Sl. 16, 6.
6. Del dna posode iz rumenkastosive gline. Inv. št. 2119. Sl. 16, 8. Na dnu črepinje je vtisnjen reliefni krog v premeru 4.3 cm s križem, na notranji strani dna so kolobarji (sledovi vretena).
7. Del lončka z ročajem, iz rdečkaste gline. Inv. št. 2119.
8. Noga posodice iz rdečkastosive gline. Inv. št. 2119. Sl. 16, 9 a.
9. Del vratu posode iz temnosive gline. Inv. št. 2119. Sl. 16, 11. Na vratu v presledkih snopi vzporednih pokončnih zarez, pod njimi mreža vzporednih poševnih zarez. Rob ustja je poševno navzdol odrezan.
10. Dve črepinji posode iz rdečkaste gline. Inv. št. 2119. Sl. 16, 12 ab. Zunaj sta okrašeni z gostimi paralelnimi žlebovi ter z dvema vsaksebi stoječima enočrtnima valovnicama.
11. Del noge (svečnika — posodice?) iz temnosive gline. Inv. št. 2119. Sl. 16, 13. Del lonca iz sivorumenkaste gline. Inv. št. 2119. Del lonca iz podobne gline. Inv. št. 2119.
12. Lonček okroglastega tipa iz sive, s peskom mešane gline. Sl. 20 f. Viš. 8.5 cm, ustje 9.5 cm, dno 6.3 cm. Rob ustja kaže od strani zgoraj in spodaj odebeljen profil. Na rami in trupu se nahajajo slabotni, vzporedni žlebovi. Okrog oboda dna teče debelejši rob, kar je znamenje, da je posoda na vretenu stala na podstavku. Na sredi zunanje površine dna je reliefni znak v obliki križa.
13. Pokončen lonček iz zelo zveneče, sive gline. Viš. 12 cm, ustje 11 cm, dno 5.8 cm. Sl. 20 g. Na rami venec žlebov, lonec kaže zelo skrbno izdelavo.
14. Lonček z ročajem iz sive, trdo žgane gline. Inv. št. 2108. Sl. 20 h. Viš. 10 cm, ustje 10.5 cm, dno 6.3 cm. Na rami se nahajajo nepravilni žlebovi kot sledovi oblikovala. Isto tudi na trupu.
15. Krožnik v obliki plitve skledice. Inv. št. 2109. Sl. 20 c. Zgornji premer 9.5 cm.

b) Vogal Stritarjeva ulica - Mestni trg.

16. Lonček iz umazanorjave gline. Inv. št. 2127. Viš. 7 cm, ustje 8 cm, dno 6 cm. Sl. 20 a. Na trupu zunaj se nahajajo vzporedni plastični profili. Lonček je delan na vretenu.
 17. Lonec kroglaste oblike iz temnosive s peskom mešane gline. Inv. št. 2622. Viš. 14 cm, ustje 12.5 cm, dno 8.5 cm. Sl. 20 e. Na rami pod vratom plastičen rob, na dnu posode je obod nekoliko odebeljen, posoda je stala na vretenu na podstavku. V sredi dna se nahaja plastično izdelan kolesasti križ.
 18. Lonček podobne oblike iz enake gline. Inv. št. 2621. Viš. 9.3 cm, ustje 9.5 cm, dno 6.8 cm. Sl. 20 d. Rob ustja sliči robu lončka 17.
 19. Manjši lonček iz sivkaste, slabo žgane gline. Inv. št. 2628. Viš. 6 cm, ustje 7.3 cm, dno 5.4 cm. Sl. 20 b. Na najširšem delu trupa plastični robovi. Lonček je deloma napravljen na vretenu.
 20. Lonček z ročajem iz rjave gline. Inv. št. 2635. Viš. 13.5 cm, ustje 13 cm, dno 7.3 cm. Sl. 20 i. Posoda je znotraj glazirana.
 21. Lonček z ročajem iz rumenkastorjave gline. Inv. št. 2634. Viš. 9 cm, ustje 8.5 cm, dno 4.7 cm. Lonček je znotraj glaziran, zunaj rahlo žlebljen.
- Keramikam pod inv. številko 2119 je bila najdena l. 1896 v Stritarjevi ulici (nekdanjih Špitalskih ulicah) na zemljišču Raunicherjeve hiše, Ravno tam je bil najden odlomek majolike (sl. 16) ter obe posodi št. 14 in 15. Hiša je nosila številko 7. (Häuser-Verzeichnis der Landeshauptstadt Laibach. 1901, 58). Posode številko 16—21 so bile najdene na stavbišču Grobelnikove hiše na oglu Špitalske ulice in Glavnega trga meseca septembra 1899. Grobelnikova hiša je nosila orientacijsko številko 2. (Häuser-Verzeichnis, str. 58). Ko so po potresu l. 1895 pričeli nekdanjo Špitalsko ulico preurejevati, so večino starih hiš podrli, med njimi tudi špitalsko poslopje, ki je stalo na mestu današnje Kresije. Pri tem so v fundamentih špitalske kapele našli predmete, ki so za srednjeveško Ljubljano važni. Izkopavanja je nadziral kustos Müllner ter je o njih poročal v časopisu Argó,

V, 1897, 30 sl. ter VI. 1898, 104; v svojem seznamu pa v ostali ulici najdenih predmetov nič ne omenja. Tu navedena keramika izvira iz osrčja stare Ljubljane, ki je ležalo prav v okolici tega kraja. (I. Vrhovec, Die Hauptstadt Laibach. 1886, 77 sl.).

c) Jurčičev trg.

1. Črepinje posod iz navadne, rdečkaste gline. Inv. št. 7057.
2. Črepinje posod iz sivkastorjave gline. Inv. št. 7057. Sl. 17 e. Na njih nizi oglatih odtisov.
3. Črepinja posode iz sivkaste gline. Inv. št. 7057. Sl. 17 d. Na žlebljeni zunanjsčini je vgrebena enočrtna valovnica.
4. Črepinja posode iz sive, s peskom mešane gline. Inv. št. 7057. Sl. 17 c. Črepinja je okrašena s pasom pokončnih, podolgovatih četverokotnih odtisov, ki se menjajo s križnimi odtisi. Nad tem pasom se nahajata dva vzoredna žlebova.
5. Del vratu posode iz temnosive, s peskom mešane gline. Sl. 17 a; isto sl. 17 b; več črepinj posod iz raznovrstne gline.

Črepinje pod štev. 1—5 so bile najdene decembra l. 1936 o priliki preizkušanja nabrežnega terena na Hribarjevem nabrežju pri Čevljarskem mostu (hiša Stupan). Skupno s črepinjami so bili najdeni še razni drugi predmeti, tako ostroga z zvezdastim zbadalom, železni noži, deli železnega obroča ter mnogo kosti goveda in nekaj kosti domače koze. Po Vrhovcu (n. d. str. 131) so se na Čevljarskem mostu za časa Maksimilijana I. nahajale mesarske stojnice, ki so po sodobnem opisu razširjale po vsej okolici neprijeten vonj. Cesar je storil potrebne ukrepe, da so te stojnice odpravili, namesto njih pa so postavili tržne lope, v katerih so se nastanili čevljarji. Po Čevljarskem mostu je držala v Ljubljano tedaj pot vseh imenitnikov.

č) Neznano ljubljansko najdišče.

1. Lonec iz sive, s peskom mešane gline. Inv. št. 7040. Viš. 11.8 cm, ustje 12.2 cm, dno 10.2 cm. Sl. 21 a. Na trupu zgoraj se nahajata dve enočrtni valovnici, druga vrh druge. Rob ustja je poševno ven in navzdol odrezan. Na zunanji strani dna je reliefna osmerokraka zvezda. Lonec je delan s prosto roko.
2. Lonec iz črnosive, trdo žgane gline. Inv. št. 7041. Viš. 13.8 cm, ustje 13 cm, dno 9.8 cm. Sl. 21 b. Na gornjem delu trupa in pod vratom se nahaja mnogo vzporednih žlebov. Rob ustja je svitkast in podvihan. Posoda je delana na vretenu.
3. Lonec iz svetlordeče, trdo žgane gline. Inv. št. 7042. Viš. 12.5 cm, ustje 11 cm, dno 8 cm. Sl. 21 c. Na trupu in na rami nosi lonec vodoravne vzporedne žlebove. Rob ustja je odebeljen ter spodrezan. Na zunanji strani dna se nahaja nejasen znak križa v krogu.
4. Lonec iz umazanosive, peskovite gline. Inv. št. 7043. Viš. 17 cm, ustje 14 cm, dno 7 cm. Sl. 21 d. Na sredi višine posode tečeta okrog trupa dva vzoredna žlebova. Rob ustja je okrašen na zunanji strani s plastično valovnico ter odebeljen v obliki ovratnika.
5. Lonec iz temnosive peskovite gline. Inv. št. 7044. Viš. 20 cm, ustje 17.5 cm, dno 9.5 cm. Sl. 21 e. Lonec je na rami okrašen z dvema vrstama odtisov, od teh so gornji napravljeni v nalašč za to narejen plastični rob, spodnji pa v samo steno posode. Rob ustja je na zunanji strani usločen na znotraj, spodaj pa s prstnimi odtisi plastično navijugan.
6. Lonec iz sivkaste gline. Inv. št. 7046. Viš. 25 cm, ustje 19 cm, dno 11.5 cm.
7. Lonec iz sivkaste gline, z ročajem. Viš. 14 cm, ustje 13.5 cm, dno 8 cm. Zbirka Grebenc.

Velike Malence

V Narodnem muzeju v Ljubljani.

1. Vrček z odbitim ročajem iz svetlordeče gline. Inv. št. 7045. Viš. 21.5 cm, premer ustja 9.5—10.5 cm, premer dna 8 cm. Sl. 14. Vrat posode je od trupa oddeljen s tem, da je zožen. Na vratu se nahaja ena vrsta prstnih odtisov, kakršnih nosi trup posode devet vrst. Odtisi so napravljeni s četverooglatim predmetom, verjetno z zobatim kolescem. Ustje posode ima trikotni kljun za odliv.

Posoda je bila najdena o priliki izkopavanja poznorimskega kastela v Velikih Malencah, v oglu stolpa pri južnovzhodnih vratih. Izkopavanja je vodil univ. prof. B. Saria. (GMDS, X, 1929, 5; XI, 1930, 5).

Ptuj

Mestni Ferkov muzej v Ptuj.

1. Lonec iz sivkaste gline. Viš. 10.5 cm. Sl. 22 f. Trup je okrašen z vzporednimi žlebovi.
2. Lonec iz sive, temno žgane gline. Viš. 13.5 cm. Na rami so vzporedni žlebovi.
3. Lonec iz rumenkaste gline. Viš. 12.5 cm.

4. Lonec iz temnosive gline. Viš. 10.5 cm. *Sl. 22 d*. Na trupu so žlebovi, rob ustja je poševno navzdol prirezan.
5. Lonec iz sive gline. Viš. 15 cm. *Sl. 22 e*.
6. Lonec iz temnosive gline. Viš. 13 cm. *Sl. 22 g*.
7. Vrčkasta steklenica z ročajem. *Sl. 22 j*. Na rami se nahaja vgrebena valovnica.
8. Dve vrčkasti steklenici z ročajem, deloma odbiti. *Sl. 22 k*.
9. Vrčkasta steklenica, odbita, na ozki prepasani nogi iz rumene gline. *Sl. 22 k*.
10. Lonec iz temnosive gline. Št. 78. Viš. 12 cm, ustje 11.5 cm, dno 7 cm. *Sl. 22 a*. Na trupu je lonec okrašen z vodoravnimi, vzporednimi žlebovi. Na zunanji strani dna se nahaja kolesasti križ. Posoda je delana na vretenu.
11. Lonec iz sive gline. Št. 77. Viš. 12 cm, ustje 12 cm, dno 7.5 cm. *Sl. 22 c*. Posoda je na rami okrašena z globoko vgrebena valovnico, ki se nahaja na plastično izdelanem pasu posode.
12. Skleda iz sive gline. Št. 79. Viš. 9 cm, ustje 15.5 cm, dno 6 cm. *Sl. 22 b*.
13. Noga posodice iz sive gline. Viš. 5 cm, spodnji premer 6 cm. Noga je okrašena z gravirano valovnico, spodaj z žlebovi.
14. Noga posodice iz črne gline. Viš. 6 cm, dno 7 cm. Noga je okrašena z vtisi zobatega kolesa.
15. Čaša iz rumene glazirane gline. Viš. 7 cm, premer ustja 7 cm, premer dna 3.7 cm. Glazura je večidel odpadla.
16. Vrček iz rumene gline, pokrite s svetlorumeno glazuro. Viš. 15 cm, ustje 5 cm, premer 6 cm. Na glazuri so vidne goste, fine krakelure.
17. Lonček iz rumene, zelo žgane gline, zvončaste oblike. Viš. 8.5 cm, ustje 9.5 cm, dno 4.7 cm. Rob posodice je zvončasto ven zavihan. *Sl. 22 l*.
18. Lonček iz rumene, močno žgane gline, podobne zvončaste oblike. Viš. 12.5 cm, ustje 10.5 cm, dno 5.7 cm. *Sl. 22 m*. Na zunanji strani dna se nahaja plastičen, križu podoben znak.
19. Svečniku podoben predmet iz sive gline. Viš. 6.7 cm.
20. Del noge posodice iz sive gline. Premer dna 6.5 cm. Noga je pokrita z rdečkasto glazuro.

Del druge noge posodice iz črne gline. Premer dna 7.5 cm.

21. Vrhni del posode z ročajem, iz sive gline. Premer ustja 8.5 cm.

22. Glazirana latvica. Premer ustja 18.5 cm.

Posode št. 10—12 so našli l. 1899 pri pregradnjah hotela Osterberger v Prešernovi ulici. Vse ostalo ptujsko gradivo pa izvira deloma s Tyrševega trga, na katerem leže predmeti v plasteh iz raznih dob ptujске zgodovine (A. Smodič, ČZN, XXVII, 1933, 254; B. Saria, o rimskem oltarju Libere, istotam, 124 sl.), deloma pa z južne strani Grajskega hriba, na katerem so naleteli istega leta na zasut rov (Smodič, o. c. 255). Rov je po mnenju ptujskih lokalnih zgodovinarjev služil kot pribežališče v času turških vojsk.

Šmihel pri Žužemberku

V Narodnem muzeju v Ljubljani.

1. Odlomek dna posode iz sive gline. Inv. št. 7049. *Sl. 19 a*. Na dnu se nahaja reliefno odtisnjen znak v obliki kolesa z vrtanim križem z dvema prečkama (t. zv. Balkenkreuz). Premer kolesa 5.1 cm.
2. Odlomek dna posode iz sive gline. Inv. št. 7050. *Sl. 19 b*. Na zunanji strani je reliefno odtisnjen krog s križem. Premer kolesa znaša 2.8 cm.
3. Del vratu posode iz sive, s peskom mešane gline. Inv. št. 7047. *Sl. 19 c*. Rob je nazaj in ven uvit. Na njem so vidni sledovi oblikovala. Na črepinji so tri vrste odtisov, napravljenih z nekim polostrim predmetom.
4. Del vratu posode iz sive, s peskom mešane gline. Inv. št. 7048. *Sl. 19 d*. Rob je odebeljen in rahlo ven uvit. Na zunanji strani je bila posoda okrašena z dvema vrstama odtisov, narejenih z nekim polostrim predmetom.

Vrhnika

V Narodnem muzeju v Ljubljani.

1. Lonec iz temnosive, s peskom mešane gline. Viš. 16.5 cm, ustje 17 cm, dno 10.5 cm. Zunanja stran ustja je profilirana. Lonec je bil najden l. 1913. V inventarju se navaja kot darilo g. Jelovška z Vrhnike.
2. Lonec iz rjave gline, z dvema ročajema, tretji je odlomljen. Inv. št. 1781. Viš. 13.5 cm, ustje 9 cm, dno 7 cm. *Sl. 13*. Pod vratom lonca tečeta dva vzporedna žlebova. Pod njima se nahaja veččrtna valovnica. Trup je brez okrasa, nad dnom pa je okrog in okrog posode več nizov vzporednih, paličasto delanih žlebov, plitvih kanelur. Na nogi so vgrebeni kolobarji, ki so posledica dela na vretenu.
3. Lonec z ročajem iz rumenkastorjave gline. Inv. št. 1780. Viš. 10 cm, ustje 14 cm, dno 8.5 cm. Lonca št. 2 in 3 sta bila najdena okrog l. 1890. Drugih podatkov ni.

C. STAROSLOVANSKA KERAMIKA

Keramičnega gradiva iz dobe slovenske naselitve je v naših zbirkah zelo malo. Razen v najdiščih, ki so našeta v seznamu, je bila najdena neka keramika tudi v Črnomlju (W. Schmid, Carniola, I, 1908, str. 37). Toda lonček, upodobljen v sliki 2 f (l. c. str. 26) je, po formi sodeč, rimski in ne slovanski, razen tega pa ni znano, kje se danes nahaja.

Pri vseh treh posodah z Bleda (1—3, sl. 4, a—c) gre v bistvu za eno in isto formo: lonček jajčastoovalne oblike z zoženim vratom (grlom) ter rahlo ven zavahanim ustjem, oziroma robom ustja. To je najsplošnejša oblika keramike starih Slovanov, kakor prihaja na dan na jugu, v Sloveniji, v Hrvatski in Slavoniji, v Srbiji,⁵ pa tudi na severu. Lonček iz Kranja (2) se od blejskih posodic razlikuje po tem, da ne kaže v profilu ovala, temveč nekako v sredini višine klekasto prelomljeno linijo. Glina vseh posodic je mešana z drobnim kremenjakovim peskom. Blejski lončki spadajo skupaj tudi zaradi tega, ker so delani napol s prosto roko, napol pa na nekakšnem vretenu. One poteze, ki dokazujejo izdelavo na vretenu, so omenjene že v popisu, vendar jih še enkrat navajamo: lonček 1 ima na dnu odebeljen obod, kar je znamenje, da je posoda na vretenu stala na nekaki okrogli ploskvi, ki je povzročila gladki obod; lonček 2 ima na dnu reliefno odtisnjen križ ter odebeljen obod, kar je nedvomen dokaz nekega podstavka, na katerem je posodica stala na vretenu, vanj pa je bil vrezan križ. Glina je na robu podstavka zaradi lastne teže silila dol, zaradi česar je nastal odebeljeni obod.⁶ Lonček 3 kaže na sredi dna vdolbinico kot odtis osovine.⁷ Vse tri blejske posodice imajo izrazito ravno dno. V oblikovanju ustja ni med njimi nikakih razlik, kakor kaže pogled na njihove profile (sl. 1): je to iztegnjena stena posodice, zgoraj deloma rahlo zaobljena ter tanjša (zožena), n. pr. št. 1 in 3. Lonček št. 2 pa ima v profilu navpično odrezan rob ustja, to se pravi, stena je na tem kraju enako široka kot na trupu. Vse posodice so okrašene z valovnicami.

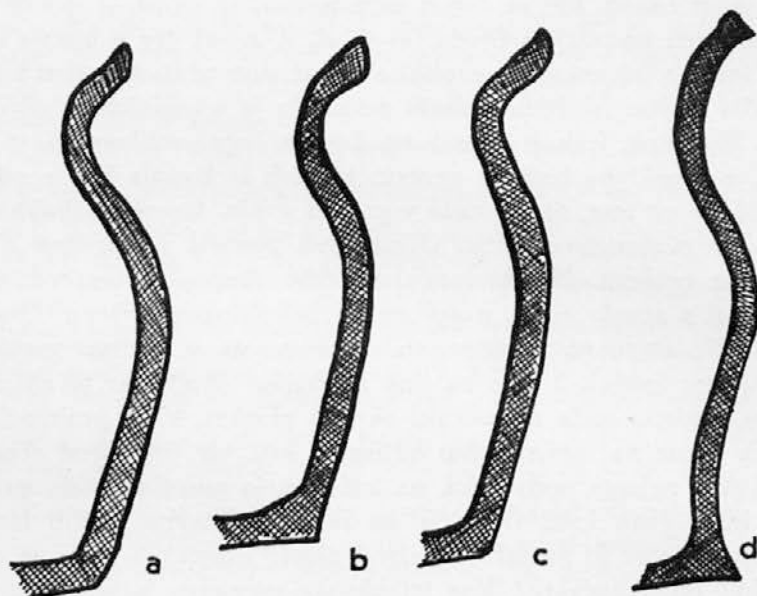
Staroslovanska keramika je bila do zadnjega časa skoraj popolnoma neobdelana. Šele v poslednjih letih so izšle nekatere razprave, ki jo obravna-

⁵ V. Hoffiller, Staro groblje u Velikoj Gorici. Vjesnik Hrv. arheol. društva, N. S. X, 1908, 120 sl., sl. 15. J. Brunšmid, Hrv. sredovječne starine, Vjesnik H. a. dr. N. S. VII, 1903, 31 sl. Bijelo brdo, sl. 4. Z novci datirano v 11. stol. Josip Klemenc, Predhistorijski i ranohistorijski spomenici na području grada Zagreba (Edicije Muzeja grada Zagreba, 13, 1939, 2 sl., sl. 6, str. 9, en lonec, ki ga Fettich datira okoli l. 800 na podlagi zelo zanesljivih argumentov. Njegova forma je za spoznanje različna. P. Reinecke, Slawische Gräberfunde im kroatischen und slowenischen Gebiet, Zeitschrift für Ethnologie, 29, 1897 [362]). M. Vasić, Starosrpska nalazišta u Srbiji. Starinar, n. r. I, 1906—07, 39 sl. Do pomembnih rezultatov bi moglo voditi slavonsko najdišče Vučedol, kjer je dobro ohranjena kontinuiteta plasti. Oblike staroslovanske keramike so glede tipov zelo sorodne našim. Gradivo pa še ni objavljeno.

⁶ H. A. Knorr, Die slawische Keramik zwischen Elbe und Oder. Mannus-Bücherei, 58, 1937, str. 116 (odslej Knorr). Tehnično docela sličen primer lončku 2 z Bleda je lonec iz Reutlingena (11. stol.), A. Rieth, Die Entwicklung der Töpferscheibe, 1939, Abb. 75/2. Knorr, o. c. 116.

⁷ Rieth, 76, Knorr, 116, kjer je dobra rekapitulacija o znakih na dnu posod v tehničnem pogledu s podatki iz literature, zlasti poljske. To iz plošče štrlečo osovino so lončarji često prekrili s kako leseno ali drugo ploščico, da ni pri vrtenju razdirala gline na dnu. Deloma si moramo na ta način razlagati tudi odebeljene robove na lončkih inv. št. 2617 in 2618.

vajo sistematično, toda samo po posameznih najdbenih področjih. Do celotnega pregleda je še dolga pot. Med posameznimi skupinami staroslovanskega lončarstva pa so, to se že sedaj vidi, tolikšne razlike, da ni mogoče rezultatov, do katerih vodi raziskovanje enega področja, brez nadaljnje prenašati tudi na gradivo drugega področja. Potrebna je velika previdnost, zlasti zaradi tega, ker je vsa kronologija še zelo sporna.

Sl. 1.

Navadno se zdaj staroslovanska keramika loči v dva oddelka: 1. v keramiko, izvršeno prostoročno, ter 2. v keramiko, izvršeno na vretenu. Ta ločitev služi tudi za podlago kronologiji, ker se dá uvedba vretena v staroslovanski lončarski obrti še dokaj dobro časovno določiti po loncih z depoji denarja, zakopanega in spravljenega v zemlji, ki so posebno pogosti pri severnih Slovanih (v Šleziji, na Pruskem in na Češkem). Pri nas še ni nobenega takega primera. Za časovno opredelitev smo zato navezani na druga sredstva.

Oblike lončka, kot jo kažejo naše tri posodice z Bleda, se ujemajo v glavnem s tipom lončka z ven zavihanim robom, ki ga pozna staroslovanska keramika v Šleziji.⁸ Toda zoženi vrat posode ter obdelava ustja jih približujeta tipu lončka z vratnim grlom in tankimi stenami ustja; Kurtz (istotam str. 4) ga imenuje *Töpfe mit Halskehle und dünner Lippe*. Ta tip je posebno važen zaradi tega, ker so posode delane deloma s prosto roko, deloma pa že na nekakem primitivnem vretenu. Na šlezjskih posodicah tega tipa se nahajajo prav take vdolbinice, kot jo nosi ena izmed blejskih, ornamentiko pa predstavlja v glavnem s češlji izvršena valovnica. Eden izmed teh loncev, ki je bil najden v Gustau-u (Kurtz, istotam str. 18), je vseboval mnogo srebrnega denarja, na podlagi katerega se lahko sklepa, da je bil lonec zakopan okoli l. 950. S tem datumom je določen pojav vretena v slovanski lončarski obrti v Šle-

⁸ H. Kurtz, *Slawische Bodenfunde in Schlesien*, 1936, str. 3.

ziji, kakor tudi lonec sam. Oblika lonca kot taka pa je za kako stoletje starejša in kaže okoli l. 950 že razvit štadij. Ta Kurtzov rezultat se ujema z dognanji, ki jih je napravil Knorr pri študiju keramike med Labo in Odro, kjer so običajne sicer zelo različne oblike posod. Nekatere najdbe so zopet z denarjem datirane, in sicer v sredo 10. stoletja (Knorr, 148 sl.). V glavnem se je tudi tukaj pojavilo vreteno skoraj istočasno kot v Šleziji. Do podobnih rezultatov pa vodi tudi češko gradivo.⁹ Tako se lahko smatra začetek 10. stoletja, po Riethu (str. 74) rajši začetek nego konec, za ono dobo, ko se je pojavilo v slovanski keramiki vreteno.

Ni nobenih pomembnih razlogov, da ne bi blejskih posodic stavili v približno isti čas, t. j. v prvo polovico 10. stol. po Kr. Tudi njim so lastne vse tiste poteze, na podlagi katerih datirajo raziskovalci severnoslovansko gradivo te vrste v 10. stoletje. Nekaj malega prispeva k dataciji tudi spremni material. V isti gomili, v kateri sta bila najdena lončka 1 in 2, so ležale tudi slepoočnice, ki spadajo v isto dobo, čeravno niso nedvoumno datirane. Važnejša pa je fibula v obliki okrogle ploščice (broše), posnemajoča stare brakteatne medaljone.¹⁰ Broša nosi nečitno besedilo. Po podobnih primerih, ki so bili najdeni v Klein Roschardenu in v okolici Mainza, in ki so nastali okrog srede 10. stol., je mogoče tudi blejsko fibulo datirati v približno isti čas. Schmid gre celo tako daleč, da trdi, da sta mainški in blejski kos napravljena iz iste forme.

Nekoliko težje je datirati najdbo iz Kranja. Inventar ne kaže v takem smislu enotnih oblik, kot blejski, upoštevati pa je treba, da izkop ni bil prav zanesljiv in je mogoče, da predmeti ne spadajo skupaj. Lonček sam je glede na slovanske posodice z Bleda nekoliko netipičen; ni čisto točnih analogij za posodico, ki bi imela na ta način v sredi višine stranice klekasto ulomljena. Lonček sestoji iz s peskom mešane gline, ima stene enakomerno debele ter rob ustja ravno odrezan. Posodica je delana vsa s prosto roko. Najpodobnejši primer je bil najden na Ogrskem v enem izmed grobov v Pusti Tothi; grob je s solidom cesarja Konstantina IV. Pogonata (669—670) datiran.¹¹ Delan je prav tako s prosto roko. V ovalni izvedbi kaže isto osnovno obliko en lonca iz Závoda. Okrašen je na robu ustja s poševnimi zarezi.¹² Še en primer kaže posoda iz Czikoja, ki je okrašen s 4 pasovi valovnic; vendar pa tudi njena oblika ni tako čista, kot pri loncu iz Puste-Tothi, ki prav lepo ustreza obliki kranjskega lončka.¹³ Pri vseh ogrskih kosih pa je dno v nasprotju s kranjskim dokaj zoženo, dočim je pri našem profilu razširjeno. Ogrski primeri se stavijo v naslednje dobe: lonca iz Puste-Tothi v 3. skupino, 6.—9. stoletje; lonca iz Závoda in Czikoja v 2. skupino, t. j. v 6. stoletje. Tretja skupina je po Hamplovih besedah obrska, druga pa sarmatska.

V gradivu severnoslovanskih narodov za to obliko lonca ni nobenih pravih analogij. Še najboljše mu ustreza čisto primitivno delana keramika iz tkzv. se-

⁹ J. Schranil, Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. 1928, 315.

¹⁰ W. Schmid, Carniola, I, 1908, 29, Taf. III, Fig. 7, 8.

¹¹ J. Hampel, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. 1905. Bd. II, 351, Fig. 18; Bd. III, Taf. 266, Fig. 18.

¹² Hampel, Bd. II, 329; III Taf. 252, 6.

¹³ Hampel, Bd. II, 296; III, Taf. 224, Grab 400, 17.

vernega področja, posebno iz Havellanda. (Knorr, istotam str. 138). Ena izmed glavnih oblik slovanske keramike s tega področja je tudi dvojnokoničen lonec (po Knorru: Doppelkonus, o. c. 124). Kranjski lonček kaže kot shema neki nastavek take zgoraj in spodaj konične posode. Poudarjamo: med njim in med dvojnokoničnimi posodami iz Havellanda je velika razlika in je analogija popolnejša med kranjskim lončkom in med lončkom iz Puste-Tothi. Toda nastavki za dvojnokonično posodo kranjskega tipa so nedvomno dani v keramiki Havellanda, za kar je treba primerjati samo figure 84—88 pri Knorru (str. 139) in zato je verjetno, da je lonec iz Puste-Tothi, čeprav pripada obrski spomeniški skupini na Ogrskem, izdelek slovanskega lončarja. Ni nepremostljivih prepadov med njegovo formo in formo blejskih lončkov.

Odprto mora ostati vprašanje, ali je ta lonček starejši, nego so blejski. Dejstvo, da je narejen s prosto roko, bi govorilo za to, ravno tako tudi oblika posode, toda upoštevati je treba, da je možna primitivna oblika na enem kraju tudi še v času, ko na drugem kraju že vlada napredna oblika. Spremno gradivo kranjskega lončka je sledeče: spona opasača iz brona, sulična železna puščica ali ost, železen nož ter bronast prstan (R. Ložar, GMDS, XI, 1930, 34 sl.). Bronasti prstan in železni nož predstavljata pravilni inventar staroslovanskih najdb na Kranjskem. Ker je bil prstan najden samostojno, ni pomisleka zaradi dodelitve. Tipološko pripada običajni obliki staroslovanskega prstana pri nas (W. Schmid, Carniola, I, 1908, Taf. III, 10, 11). Puščica bi bila glede na to, da je najdena v Kranju, lahko v kakšni zvezi z inventarjem langobardskih grobov istotam in zanje značilnimi puščicami; toda je mnogo manjša od langobardskih puščic in se tudi oblikovno od njih razlikuje. Najpodobnejša ji je zdaj puščica, ki je bila najdena na Gradišču nad Bašljem; je iste velikosti, le da je v krilih izpodrezana. Bašeljsko puščico je smatrati za staroslovansko. Najzanimivejša oblika je vsekakor spona. Za te vrste vozlasto bronasto spono sem svojčas navedel samo en primer, objavljen pri Hamplu in najden v Keszthelyju.¹⁴ Glede na nabrekliasto izdelani obod ali locenj spona so mu sorodni še nadaljnji primeri iz istega najdišča, nekateri izmed njih tudi četverokotni. Njim se pridružuje ena spona iz grobov v O-Földeaku.¹⁵ Földeška in keszthelyjska spona se med seboj razlikujeta samo po šarnirnem delu in igli, sicer sta pa, vsaj po risbi sodeč, popolnoma slični. Fettich, ki je nedavno tega obravnaval umetno obrt na Ogrskem, označuje O-Földeški inventar kot popolnoma neobrski.¹⁶ Skoro vsi tipi, med drugimi tudi ta spona, se mu zde hunskega izvora, med najdbami pa se nahajajo nekateri obrski produkti, ki služijo za datacijo. Fettich datira O-Földeak na konec 6. stoletja po Kr.

Ali nam ta dognanja pomagajo dalje pri kranjski sponi? Zanimivo je, da se istočasno z lončkom, ki je netipičen, v Kranju pojavi tudi spona, katere opredelitev povzroča težave. Glede na to, da ves ostali material, kot je prstan in železni nož, pripada najverjetneje slovanskemu grobu, in da se da tudi ob lončku najti pot k splošnim tipom staroslovanske keramike, moramo tudi to

¹⁴ Hampel, Bd. I, 303 Fig. 755; III, Taf. 160, 10 (ovalna); III, Taf. 156, 4, 8; 159, 7 (četverokotne); Taf. 164, 9 (ovalna).

¹⁵ »Archaeologiai Ertesito«, 1903, 435/3.

¹⁶ Fettich Nándor, Az avarkori müipar magyarországon, 1926, str. 59.

spono začasno prisoditi istemu krogu. Kajti so med njo in ogrskimi sponami neke razlike, tako na pr. predvsem lepa polkrožna oblika, ki je mlajšega datuma. To lepo polkrožno obliko kaže n. pr. ena izmed spon iz znanega knežjega groba v Kolinu na Češkem, čigar inventar je po Schranilovem mnenju iz 9. stol., t. j. iz karolinške dobe.¹⁷ Spona sicer nima vozlatno izoblikovanega locnja, je pa zares lepo polkrožna. Kar se vozlatih locnjev ali okvirov spon tiče, se pojavljajo že v umetni obrti merovinške dobe, n. pr. v najdbah z Galgenberga pri Cuxhavenu.¹⁸ V Utrechtu je bila najdena spona s podobnim vozlatim okvirom, ki jo H. Zeiss smatra za tipološko predhodnico kranjske. Glede na to, da utreško spono datirajo v 8.—9. stoletje, je kranjsko postaviti v mlajši čas; po Zeissu bi prišlo v poštev 10. stoletje, ni pa izključena še kaka kasnejša doba.

Sprememno gradivo kranjske sponne kakor tudi zveze z ostalimi našimi najdišči govore za to, da je ta spona iz 10. stoletja in da pripada enako kakor lonček kljub svoji delni netipičnosti slovanskemu oblikovnemu inventarju iz konca starejše dobe.

Popolnoma novo postojanko staroslovenske naselitve pri nas pomeni Gradišče nad Bašljem. Najdbe sestojijo po pretežni večini iz keramike. Na tem mestu zamoremo obravnavati samo en, in sicer zelo majhen del bašeljske keramike, v katerem pa so vendar že zastopani tudi nekateri njeni glavni tipi. Podrobneje bo mogoče o tem najdišču govoriti, ko bodo zaključena izkopavanja. Dosedanji pregled pa že dokazuje, da predstavlja keramika z Gradišča skupino, ki se v marsičem razlikuje od pravkar obravnavanih posod. Ostanki posod z Gradišča pripadajo naslednjim skupinam:

1. skupina: Črepinje so iz temnosive in zelo luknjičaste gline, ki je močno s peskom mešana. (Št. 5, inv. št. 7066 levo, sl. 6 d.) Na površinah se vidijo vzporedni žlebovi, deloma obojestransko, deloma enostransko. Ena črepinja nosi tudi dve vgrebeni valovnici. Posode so bile delane v glavnem prostoročno, le na enem fragmentu vratu (sl. 6 d desno spodaj) se vidijo sledovi oblikovala.

2. skupina: Črepinje so od prostoročno delanih posod. Glina je sivkastorjavkasta in polna peska. Ornamentiko je lončar napravil na ta način, da je iz gline iztisnil močan rob — profil, vanj je pa poševno zarezoval vzporedne črte, ki so na koncih tanjše, v sredi debelejše. Te črte delajo vtis plastične vrvice. Na eni črepinjici se nahajata kar dva taka friza zarez. Zareze so različno dolge in različno globoke. (Št. 1, inv. št. 7052, sl. 5 a.)

3. skupina: Črepinjice posod iz zelo luknjičave, sivkasto rumenorjave gline. Sledov dela na vretenu ni. Ena izmed črepinjic kaže na gornji strani vzporedne globoke zarez; črepinjica je fragment vratu. (Št. 6, inv. št. 7066, sl. 6 c.)

4. skupina: Lonci so bili dvoje vrste, eni iz temnosivkaste, s peskom mešane gline (št. 2, sl. 5 b, desno, inv. št. 7056), drugi iz rumenorjavkaste peskovite gline (št. 2, sl. 6 b sreda, inv. št. 7056). Črepinjice prve skupine močno

¹⁷ J. L. Pič, Čechy za doby knížeci. Sv. 1, 1909, Tab. XVIII, 12. Schranil, Vorgeschichte, str. 293.

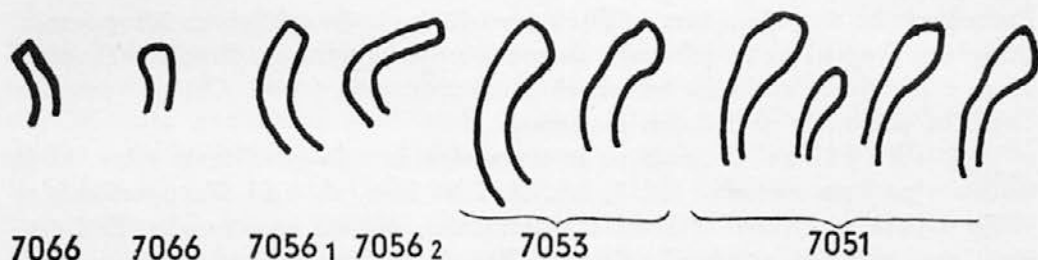
¹⁸ Citiram po pismenem sporočilu univ. prof. dr. H. Zeissa, München, ki mu dolgujem tudi podatek ter risbo sponne iz Utrechta, za kar se mu na tem mestu zahvaljujem.

zvene, značilen je profil ene izmed njih (zgornja sl. 5 b zgoraj). Ena izmed črepinjic druge skupine kaže ravno tako značilen profil (spodnja sl. 6 b zgoraj).

5. skupina: Črepinje izvirajo od posod, ki so bile silno trdo žgane, delane na vretenu, glini pa je bil najbrž primešan železni prah. Robovi ustij so odebeljeni, črepinje pripadajo verjetno trem posodam (št. 3, inv. št. 7051, sl. 6 e desno).

6. skupina: Črepinje posod iz temnosivkaste s peskom mešane glinice. (Št. 4, inv. št. 7053, sl. 6 e levo.)

Kar se tehnike tiče, je bašelska keramika napravljena pretežno prostoročno, le posode 5. skupine so vrtene. Kar pa se glinice in žganja tiče, se opaža velika raznovrstnost. Dočim so nekatere črepinje zelo dobro žgane, so druge zelo slabo, in je tudi masa zelo različno gnetena. Kako je s časovno opredelitvijo bašelske keramike? Spričo dejstva, da je vse posodje razbito in da tudi izkopavanje samo ni prineslo nobenega zaključenega najdbenega inventarja, groba ali podobnega, ki bi bil datiran s spomeniki, katerih časovni nastanek bi nam bil od prej ali od drugod znan, preostaja za opredelitev samo analiza ohranjenega okrasa ter profilov ustja. Forme so zaradi izredne razdrobljenosti posod težko sestavljive.

Sl. 2.

Za študij profilov nam šele 4. skupina daje nekatere podatke, tako n. pr. profil sl. 5 b zgoraj = sl. 2, 7056, 1, ki mu moramo pridružiti še en fragment sl. 6 b zgoraj = sl. 2, 7056, 2. Oba profila kažeta rob ustja zgoraj ravno odrezan, stene pa enakomerno debele. Njima ustreza iz 6. skupine oblika profila (sl. 2, 7066), z zarezi zgoraj. Ta oblika profila je zelo sorodna profilu lončka iz Kranja in je vse profile skoraj mogoče strniti v isto grupo, ki jo označujejo ravno navzdol prirezani robovi ustij ter enakomerno debele stene.

Naslednjo obliko profila vsebuje posebno šesta skupina črepinjic (sl. 2, inv. št. 7053). Robovi ustij so zgoraj rahlo odebeljeni ter niso več ravno odrezani, temveč rahlo zaobljeni. Iz teh profilov se je mogel razviti tudi profil vratov 5. skupine (sl. 6 e desno), ki je zgoraj mehurjasto nabrekel ter kaže spodaj stene močno zožene.

Profili z ravno odrezano gornjo stranjo predstavljajo prvi tip profila, profil I., nekako najprimitivnejšo ter najstarejšo obliko. V bistvu ji je soroden tudi profil lončkov z Bleda, ki imajo polkrožno oblikovane robove ter neenako debele stene, kar je nedvomna posledica različnega podajanja te osnovne oblike. Ti profili so zastopani skoraj povsod, kjer se pojavlja stara slovanska

keramika. Albrecht prinaša v svoji razpravi na tabli 1. prav slične primere iz Turingije,¹⁹ na tabeli 2. pa risbe črepinj, ki skoraj natančno ustrezajo črepinjici inv. št. 7056/4, (sl. 5 b, 2). Te profile vsebuje tudi staroslovanska keramika iz vzhodne Prusije in jih smatra Strauss za značilnost tkzv. 2. stila staroslovanske keramike na področju Frankfurta ob Odri.²⁰ 2. stil datira Strauss okoli l. 1000. Knorr, ki prinaša za poznoslovansko keramiko lepo sestavljeno tabelo profilov, pri zgodnjem slovanski ni tako radodaren in je zlasti pri keramiki iz Havellanda opustil vse profile (n. n. m. str. 139, sl. 83—88). Kljub temu pa je mogoče iskati analogije tudi tu samo v starejši skupini slovanske keramike, ki je bila delana na roko in je primerjati profile str. 176, sl. 129 njegovega dela ter še drugod. Ni celo izljučeno, da ne pripada naša črepinja (sl. 6 c desno zgoraj) loncu, temveč skledi, za kar bi govorile ravno risbe skled pri Knorru (str. 154, sl. 120 in drugod. Ta ravni profil ustja se v primerih kot je sl. 2, 7053 jame izpreminjati v tem smislu, da postaja stena zgoraj debelejša, zgornja površina ustja pa ni več tako ravno navzdol odrezana, temveč zaobljena. Toda nedvomno spada ta tip profila še k zgoraj opisanemu.

Za datacijo je važna zveza, ki obstoji med bašeljskim profilom I ter med profilom kranjskega lončka, odnosno posredno tudi lončkov z Bleda. Ako so te posodice zares iz 10. stoletja, potem je tudi bašeljsko keramiko pripisati v glavnem isti periodi.

V 5. skupini so zbrani primeri profilov, ki kažejo zgoraj mehurjaste nabrekline, spodaj pa ožje stene posodic (tip II). Očividno izvirajo ti fragmenti od posod z zelo strmimi vratovi. Na prvi pogled se zdi, da predstavlja profil te vrste zelo primitivno formo, ki stoji na začetku razvoja. Res postavlja Strauss v svoji tabeli (sl. 33, 1) profil takega tipa, kot zastopnik prvega stila staroslovanske keramike, ki je vladal okrog 600—1000 po Kr. Toda v Straussovem popisu keramike same se omenjajo o posodah 1. stila lastnosti, ki se močno razlikujejo od bašeljskih posod 5. skupine; dočim so naše posode iz črnosive peskovite gline, ki ji je najbrž primešano zdrobljeno železo, kajti posode ob udarcu kovinsko zazvenijo in so razen tega še vrtene, je keramika 1. stila po njegovem opisu debelih sten, ne vrtena ter zelo groba. Iz tega sledi, da profil sam še ni zadostna podlaga za predstavitev razvoja oblike, temveč je treba hkratu z njim upoštevati tudi druga dejstva. Samo na podlagi profilov ni mogoče ustvariti razvojne vrste, in predvsem je težko, če ne sploh nemogoče, spraviti med seboj heterogene profile na imenovalce skupnega razvoja. Zato pa je mogoče predočiti razvoj posameznih profilov v različnih štadijih.²¹

Naši profili tipa II. gotovo niso nastali pred bašeljskim profilom I., temveč mnogo kasneje, kajti razlika v tehnični izvedbi je ogromna. Skoraj nastaja

¹⁹ Chr. Albrecht, Beitrag zur Kenntnis der slawischen Keramik auf Grund der Burgwallforschung im mittleren Saalegebiet. Mannus-Bibl., Nr. 33, 1923, Taf. I, II. Razen tega Chr. Albrecht, Die Slawen in Thüringen. Jahresschrift für die Vorgeschichte der sächsisch-thüringischen Länder. XII, 2, 1925. Taf. I, g, h.

²⁰ Strauß, Studien, Abb. 33, 2.

²¹ Knorr (str. 162/3) smatra, da so strmi profili značilni samo za zgodnji štadij severnonemške slovanske keramike (na Brandenburškem itd.) in da njenih rezultatov ne smemo prenašati drugam. Ravno tako svetuje k previdnosti pri obravnavanju profilov v razvojno-analitične namene.

skušnjava, da bi te profile spravili v zvezo s profili keramike, najdene na Jurčičevem trgu v Ljubljani (sl. 17), toda v tem oziru je spet treba dati prednost obliki profila in ne tehniki. Mehurjasta in gladka oblika bašelskih profilov je tako izrazita, da nima nič opraviti s plastično bogato izdelanimi robovi ljubljanskih črepinj. Zato je zanimivo, da prinaša Knorr v tabeli profilov (sl. 35 njegovega dela v rubriki c pod št. 6) docela podoben profil gladkih strani, tipičen za neko keramiko 12. stoletja na ozemlju med Labo in Odro. Kar je v tem primeru posebno važno, je to, da tudi po Knorrovem mnenju njegov profil C 6 izvira genetično iz profila, sličnega našemu profilu I in označenega pri Knorru v isti vrsti pod I, 3. Ti robati profili se po njegovi dataciji pojavljajo v 11. stoletju.

Na podlagi vsega tega je treba bašelski profil II odmakniti od starejše slovanske keramike za eno do dve stoletji, poudarjajoč, da se je razvojno mogel izoblikovati samo iz profila I, ki je lasten keramiki starejše slovanske dobe, nekako do l. 1000. Kam natančno bi bilo treba postaviti profil I, ni mogoče določno reči, toda gotovo sodi ta profil še v neposredno genetično zvezo oblik starejše na roko delane keramike.

Kar se ornamentalnega okrasa bašelskih posod tiče, kažejo črepinje 2. skupine značilni plastični okras z zarezi. Na prvi pogled je ta okras predzgodovinski, toda zveneča glina dokazuje izvor od srednjeveških posod. Zarezasti okras te oblike je sam na sebi zelo zanimiv, ker ne predstavljajo zareze v bistvu nič drugega, nego plastično izdelano vrstico, ki si jo je treba misliti ovito okrog posode. Zlasti je to očitno na onih fragmentih, na katerih zareze niso enakomerno dolge. Fragmenti z daljšimi zarezi pa dokazujejo, da je tudi ta motiv bil zmožen številnih variant. Za ta okras vsebuje zlasti gradivo s slovanskih gradišč na Češkem številne analogije. Tako na primer vsebuje keramika z gradišča v Starem Kouřimu, Chlumu, v Mladi Boleslavi, v Pragi — na Vyšehradu, Starem Plznu in drugod vse polno posod s takim okrasom.²² Za primerjavo podzavestno imitiranega motiva vrvice ali kite je zanimiva črepinja posode z Vyšehrada, ki to predstavo v najočitnejši obliki izpričuje.²³ Še celo več: od zarezastega okrasa te vrste je samo korak do plastičnega oblikovanja valovnice, kar ni nič drugega, nego plastični ekvivalent za linearno ali črtano valovnico. Vsa imenovana najdišča pripadajo tkzv. mlajši periodi gradišč ali dobi knezov (9. do konca 11. stol.).²⁴ To je doba pokristjanjevanja čeških Slovanov ter prvih cerkva oziroma kapel na gradiščih, ki predstavljajo nekake prestolnice knezov.

Podobno okrašeno keramiko so dala tudi izkopavanja na tkzv. Schwedenschanze pri Riewendu v srednji Prusiji, kjer je ohranjena zelo dobra kontinuiteta plasti. To najdišče je za poznanje staroslovanske keramike izredno važno, saj je na podlagi ondotnih najdb A. Götze²⁵ napravil prvi poizkus kro-

²² Stari Kouřim Pič, n. n. m. Tab. XXI, XXII; Mlada Boleslava, tab. XXIII; Praha-Vyšehrad, tab. XXIV; Stari Plzen, tab. XXXIV.

²³ Pič, n. n. m., tab. XXIV, 1.

²⁴ Schranil, Vorgeschichte, 288 sl.

²⁵ A. Götze, Die Schwedenschanze auf der Klinke bei Riewend. Nachrichten über deutsche Altertumsfunde, 12, 1901, 17 sl.

nologije staroslovanske keramike v Nemčiji. V poštev prihajajoča skupina črepinj (Götze, 23, Fig. 11 a) je oblikovno po okrasu popolnoma sorodna z bašelskim ter jo Götze datira poslednji dobi slovanske naselitve na Schwedenschanze, to je med leta 1000—1200. Za tem so Schwedenschanze naselili Nemci (Götze, l. c. str. 25.). S to keramiko se ujemajo črepinje, najdene na zapuščenem gradišču v Schwerdtu ob Odri,²⁶ katerih stil je dobesedna analogija bašelske keramike. Isti tip pa kaže tudi slovanska keramika s Schlossberga pri Burgu v Spreewaldu, ki je zopet istovetna s keramiko čeških in pruskih slovanskih gradišč.²⁷ Po vzorcu ohranjenih profilov si bo najbrž mogoče rekonstruirati tudi oblike bašelskih posod. Vse posode iz Prusije so delane (po Götzeju, a nam se zdi, da le delno) na vretenu. Časovno pripadajo isti dobi kot keramika s Schwedenschanze.

Iz 3. skupine je važna črepinjica z zarezi na vrhni strani ustja posode. Dve analogiji sta znani z gradišča v Starem Plznu, ki dokazujeta istost lončarskega okrasa.²⁸ Iz 4. skupine veže profil (zgornja sl. 6 b zgoraj) bašelsko keramiko s črepinjami s Schlossberga.²⁹ Na črepinjah 1. skupine nahajamo običajne vzporedne žlebove, preko katerih so vgrebene valovnice. Ta okras je za slovensko keramiko skoraj najbolj značilen in sta žlebljenost ter valovnica na fragmentih z Bašlja najčešče zastopana. Trenutno je samo gradivo 5. skupine tako, da ga glede okrasa ni mogoče opredeliti. Toda tu je treba upoštevati ono, kar smo navedli zgoraj o razvoju profila teh črepinj. Ti fragmenti so mlajšega datuma.

Razen keramike je bilo na Bašlju najdenih še tudi mnogo drugih predmetov, ki so zelo važni. Njih analiza ne sodi na to mesto in bo predmet posebnega obravnavanja. Že iz doslej navedenega pa je razvidno, da je Gradišče nad Bašljem eno izmed naših najvažnejših najdišč, ker je tu zastopana najzgodnejša perioda našega srednjega veka, t. j. doba tik po zaključenem preseljevanju in naseljevanju. Izkopavanja na tem kraju so pokazala kontinuiteto poselitve iz rimske dobe in morda celo nazaj v hallstattsko dobo, na drugi strani pa preko dobe starih Slovanov v sam srednji vek.

Gradišče nad Bašljem se omenja tudi v srednjeveških listinah. Med letom 1154—1156 je podelila po besedilu neke listine grofinja Hedvika, mati grofa Bertolda Bogenskega, Vetrinjskemu samostanu 9 kmetij z vsemi pritiklinami ravno v tem okrožju, predvsem pa je podarila »collem castro aptum in quo et quondam fuit castellum in loco, qui Uasche nuncupatur« (hrrib, ki je pripraven za kak grad, v katerem je nekoč že stal grad, v kraju Bašelj).³⁰ Izkopavanja na Gradišču so besedilo te listine v polni meri potrdila, dasiravno utrdbe, ki jo listina omenja, glede na datum darila še ne smemo smatrati

²⁶ A. Götze, Eine slawische Bronzestatue. Nachrichten über deutsche Altertumsfunde, 13, 1903, 1 sl.

²⁷ A. Götze, Der Schlossberg bei Burg im Spreewald. Prähistorische Zeitschrift, IV, 1912, 264 sl.

²⁸ Pič, tab. XXXV, 11, 13.

²⁹ Götze, n. n. m., Taf. 30 (14, 16 in druge).

³⁰ Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, IV, 1915, str. 177, št. 338. Josip Žontar, Zgodovina Kranja, 1938, str. 12.

niti za grad v smislu srednjeveškega gradu, niti v smislu modernega gradu. To je bilo tedaj marveč bolj podobno gradišču v smislu predzgodovinskih utrjenih visokih položajev, toda ob izdatni uporabi umetno narejenega zidovja, pravi castellum.

V zvezi z njegovo omembo v listini se pojavljajo razna vprašanja, za katerih obravnavanje tu ni mesta.³¹ Poudariti je treba samo dejstvo, da je Gradišče pripadalo pred svojim koncem Slovanom, kar nam izpričuje arheološko gradivo, in pa da je datum darila zelo važen. Na podlagi izkopavanj se že sme reči, da se je na Gradišču tudi še po datumu listine ustavljal človek, kar je najbrž v zvezi z novimi lastniki; kajti izkopavanja so prinesla na dan mnogo keramike, ki je odločno mlajša, nego datum listine. Tako tvori letnica te listine ob pomanjkanju drugih kronoloških podatkov začasno lokalno razmejišče med staroslovansko in srednjeveško keramiko, katere se s pridržki lahko poslužujemo tudi ob drugem gradivu. Ves doslej obravnavani material z Gradišča pripada stoletjem pred izstavitvijo omenjene listine, t. j. času pred 12. stoletjem.

D. SREDNJEVEŠKA KERAMIKA

1. Označba in razdelitev

Preden nadaljujemo, je potrebna majhna razjasnitev pojmov. Po naši razdelitvi obsega tvarina dve skupini, 1. staroslovansko keramiko, 2. srednjeveško. Ker ni pri nas na razpolago nobenega časovnega razmejišča med obema skupinama po vzorcu z novci datiranih in vrtenih posod severnih Slovanov, služi letnica listine, ki se nanaša na kastel Gradišče, kot začasna meja in to predvsem iz tega razloga, ker se nahaja na Gradišču tudi keramika, ki je mlajša nego navedena listina. Ti dve skupini pa bi utegnil zdaj kdo smatrati ne le za dve časovni, temveč tudi dve etnološki grupi, ter misliti, da v naši srednjeveški keramiki ni nobenih slovanskih elementov. Tako mnenje bi bilo zmotno in ga delitev gradiva tudi ne dopušča. Zato je treba поблиže označiti to, kaj si moramo predstavljati pod staroslovansko keramiko.

Staroslovanska keramika je z drugimi besedami povedano lončarska obrt

³¹ Na Gradišču so sedaj ugotovljene naslednje dobe: 1. rimska (dva bronasta novca, eden med njima Licinius I (307—323), drugi najverjetneje Probus (276—282), keramika še ni pregledana); 2. slovanska (keramika, prstan, ostroga, železno in drugo predmetje); 3. kasnejši srednji vek (keramika in železni predmeti). Za dve črepinji ni izključeno, da sta še iz dobe železa (Hallstatt?), osnova zidu je gotovo rimska, predvsem je zidarska tehnika antična. Novca nista bila najdena v grobovih, temveč v prostem terenu. Izključeno je, da bi bil ta malovredni denar last Slovanov. Sledovi te rimske (romanske) poselitve so se ohranili v imenikih zemljišč, posestnikov in kraja samega (Bašelj), o čemer prim. razpravo M. Kosa na str. 226. tega Glasnika. Vojaško-taktična naloga položaja na Gradišču je bila, da zapira prehod preko Bašelskega sedla pod vrhom Storžiča na Jezersko (Koroško), oz. na Kranjsko, na drugi strani pa nadziranje cest v kranjski ravnini ter ravnine same. Da je bilo Gradišče po svoji legi zato kot nalašč ustvarjeno, dokazuje sam razgled z njega po ravnini; prav njegova odmaknjenost v gorovje je bila njegova močna stran. To Gradišče mora biti eno izmed mest, ki jih našteva anonimni kosmograf iz Ravenne o. l. 670 po Kr. v svoji *Cosmographia* IV, c. 21 (p. 221—223) kot ležeča v provinci Carneoli, ki je najbrž današnja Gorenjska (nekje med Kranjem in Trbižem); prim. Fr. Kos, *Zgodovinske črtice o Kranjski deželi*, IMK, XI, 1901, 4, 6 sl.

starih Slovanov. Znanstveno raziskavanje te obrti, ki je kakor tudi marsikatera druga veja slovanskih starožitnosti skrajno slabo raziskana, se mora opirati na predpostavko, da so imeli stari Slovani oz. posamezna slovanska plemena, ki so se kasneje diferencirala v posamezne slovanske narodnosti, tudi svoj keramični stil. Določitev prvotnega keramičnega stila pa je iz več razlogov zelo težka. Predvsem se ob času, ko so prihajali na dan slovanski grobovi v pogostejšem številu nego danes, ni zadostno pazilo na najdbe in je mnogo gradiva prešlo, ostalo pa se nahaja v zmedenem stanju. Eden glavnih vzrokov pa je politična pridruženost starih Slovanov drugim narodnostim tedanjega sveta, zaradi česar ni vselej mogoče točno določiti, kaj je pristno in pravo slovansko blago, kaj pa last tujih narodnosti. V principu je najlažje določiti prvotni stil slovanske keramike pri onih slovanskih vejah, ki so dolgo časa živele v svobodnem državnem življenju, dočim je to povsod drugod zelo težko (prim. o tem vprašanju L. Niederle, *Život starých Slovanů*, III, 1, 1921, 302 sl.).

Slovanska plemena, ki so zasedla območje Vzhodnih Alp in severovzhodno obalo Jadrana, so prišla najprej v stik z Langobardi, katere so odrinila v Italijo, nato pa po raznih peripetijah notranjepolitičnega značaja s Franki in s karolinškim gospostvom. Franke so nasledili v naših krajih Bavarci, ki so odločilno posegali v politično življenje starih Slovencev.³² Ta politična naslonjenost in pridruženost frankovsko-karolinškemu in kasneje bavarskemu kulturnemu in državnemu organizmu je vzrok, da vsebujejo inventarji staroslovanskih grobov pri nas, pa tudi pri Hrvatih in Čehih veliko množico tipov, ki so po svojem značaju frankovsko-karolinškega porekla.³³ Ravno to dejstvo pa je tudi vzrok, da na primer nekateri arheologi, na čelu jim Paul Reinecke, Slovanom odrekajo sploh sleherno samostojnost ter izvornost v izdelkih umetne obrti in da celo znane slepoočnice smatrajo za karolinške,³⁴ da ne omenjamo valovnice na okrasu posod, ki jo po vrsti vsi arheologi odrekajo Slovanom ter pripisujejo starim provincialnim avtohtonim ljudstvom, ki so jo spravila v okras slovanske keramike ali neposredno, ker so prebivala na ozemlju, ki so ga kasneje zasedli Slovani, ali pa na kak drug način.³⁵ »Slavisch oder karolingisch«

³² M. Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije*, 62 sl., 114 sl.

³³ Na pr. okroglo broše naših staroslovanskih grobov, Schmid, Carniola, I, 1908, str. 42, Taf. III, 4—9, dalje tehnika emajliranja, ki je bizantinskega porekla, a jo nam posreduje frankovska umetna obrt, itd.

³⁴ Reinecke, *Slawisch oder Karolingisch? Prähistorische Zeitschrift*, XIX, 1928, 268 sl. Isti, *Die Slawen in Nordostbayern*. Bayerische Vorgeschichtsblätter, VII, 1927/28, str. 27. Slepoočnice naj so po njegovem prevzeli Slovani od Frankov, ko so prišli izpod obrskega jarma pod Franke (P. Z. o. c., str. 278). Za pravilni odgovor na to vprašanje pa bi moral Reinecke najprej ugotoviti, katera predslovanska oz. neslovanska frankovska kultura pozna slepoočnice, da so jih potem od nje prevzeli Slovani.

³⁵ Reinecke smatra v istem spisu, str. 276, valovnico za splošno blago karolinško-bajuvarske ornamentike, od katere so jo prevzeli potem Slovani. Pri tem je spet zanimivo ugotoviti, da germanski grobovi karolinške dobe nimajo z valovnico okrašenih posod, imajo jih le slovanski. Le prerado take in podobne trditve gredo preko posebnosti stila posameznih tipov; stilu germanske umetnosti ne ustreza niti ovalna oblika slepoočnice niti valovnica. Zato bi bilo bolje, tesneje prisluhniti stilnim posebnostim forme ter njenim naravnim izrazom, kot pa teze graditi samo na statistično tipologijo inventarjev. Valovnica je v ostalem res prastar ornamentalni motiv, je ena izmed ornamentalnih praform, ki so po svoji strukturi biti ravno

nazivlje Reinecke svojo tezo, a vse, kar dožene, izpade v korist karolinške umetne obrti.³⁶ Čeprav je ta formulacija popolnoma zagotovo pretirana in enostranska, vendar dokazuje težavnost, s katero se mora boriti staroslovanska arheologija pri določanju tipologije ter stila staroslovanske obrti in umetnosti in to predvsem zaradi neprekinjene prislonjenosti tipov in form staroslovanske kulture h kulturam velikih narodov oziroma političnih organizmov.

Glede na vsebino pričujočega spisa nastane zato vprašanje, ali je naša prva skupina res v pravem smislu besede staroslovenska, če že ne kar se provenience posameznih tipov tiče, pa vsaj glede inventarjev kot takih. Odgovor mora biti pozitiven. V opisani prvi skupini se nahajajo elementi, ki so staroslovanski in glede na katere bo mogoče interpretirati tudi druge najdbe. Je to najstarejše slovansko gradivo na naših tleh, ki ga sploh moremo dojeti in ki ga imamo na razpolago in že zaradi tega dopušča naziranje, da v najpravilnejši obliki predstavlja enega izmed prvotnih stilov staroslovanske keramične obrti pri nas.³⁷

Področje staroslovanske keramike pa ni podobno brezoblični masi, v kateri ne bi bilo nikakih razlik, inaič in sličnega. Raziskovalci keramike severnih Slovanov ločijo v njej dve veliki skupini, t. j. prostoročno delano ter vrteno keramiko.³⁸ Prostoročno delana keramika pripada starejšim dobam, vrtena mlajšim. Glede na to je treba premalo točni in presplošni naziv »staroslovanska keramika« dopolniti s takimi, ki bolje ustrezajo stvarnemu stanju, zato razlikujemo odslej: 1. slovansko keramiko starejše dobe (zgodneslovanska keramika) ter 2. slovansko keramiko kasnejše dobe (poznoslovanska keramika). Najprimitivnejše, na roko delane keramike pri nas še ni, kar je je, sodi že v nekoliko mlajše skupine; ali vendar je treba še vso keramiko naše prve skupine prišteti h keramiki starejše dobe, ki jo lahko zaključimo v velikem okviru okoli l. 1000 (uvedba lončarskega vretena), oz. pri nas s koncem 11. stol., dokler ne dobimo boljšega datuma.

Kakšno je razmerje te keramike do srednjeveške? Predvsem je napačno misliti, da je po letu 1000 iz keramične obrti izginila sleherna za Slovane značilna poteza, kakor bi bilo napačno trditi, da so tedaj Slovani tudi iz političnega

tako primitivne, kot so stare. Ako jo nekateri odrekajo Slovanom, kažoč na rimskodobno keramiko, ki jo tudi pozna, je to točno (F. Kretschmar, *Die frühmittelalterliche Keramik im Lichte der Siedlungsgeschichte, Forschungen und Fortschritte*, Jg. 15, 1939, 340 sl.); toda pri tem pozablajo, da jo pozna samo keramika provincialnih, to je avtohtonih ljudstev v imperiju. Ob času preseljevanja narodov je pa valovnica izbrani motiv staroslovanske ornamentike (R. Moschkan, *Beziehungen zwischen Form und Technik des vorgeschichtlichen insbesondere slawischen Wellenornaments*. Mannus, Bd. IX, 1917, 196 sl.) in pritrđiti je treba ugotoviti, da je razširjenost valovnice pri slovanskih izdelkih izraz primitivne psihične konstitucije slovanskega ljudstva (Moschkan, o. c. 215).

³⁶ Poseben primer so tudi železne ostroge one dobe, kakršne so našli tudi na Gradišču nad Bašljem. Reinecke jih prav tako odreka Slovanom. (*Bay. Vorgesch. Bl.*, n. d. str. 17). Pregled najdb, ki vsebujejo te ostroge, pa pokaže, da jih imajo spet samo slovanski grobovi; v literaturi mi te ostroge iz germanskih grobov niso znane.

³⁷ Upajmo, da prineso kdaj nove najdbe tudi nove in mnogo starejše stilne oblike staroslovanske keramike.

³⁸ Knorr, str. 103; Schranil, str. 308.

življenja izginiti. V resnici namreč slovanska keramika po svojih elementih živi dalje svoje življenje, le da ne več v oni izolirani obliki kot doslej in da njena podoba ni več tako preprosta. Čim bolj gremo proti pravemu srednjemu veku, tem bolj se slika slovanskega stila v keramiki zabrisuje pod vplivom drugih faktorjev. Že sama uvedba vretena je tehniko prostoročnega napravljanja posod do dna izpremenila in namesto stare individualno nastrojene oblike uvedla tehnično obliko posode. Ni potrebno misliti ob tem dejstvu na nemški oz. germanski vpliv; ob količkaj dobro idoči produkciji so slovanski lončarji morali sami od sebe uvesti vreteno, da pa so razni vzori pri tem sodelovali, ni niti izključeno, niti nenaravno.³⁹ V tedaj nastajajočih mestih, kjer so se ustanavljali prvi socialni sloji kolonizatorjev in se je jelo razvijati prvo obrtništvo, je lončarstvo brez dvoma stalo v znamenju keramike teh kolonizatorjev, z drugimi besedami: Nemcev, in glede na to, da je v tehničnem oziru mesto zmeraj pred deželo, ne bi bilo nič čudnega, če je podeželski lončar, ki je bil gotovo slovenskega porekla, prevzemal v svoj obrt tudi pridobitve mestnega lončarstva. To se čuti n. pr. v nekaterih posebnostih ornamentike (zobato kolesce). Isto, kar velja o mestih, velja tudi o gradovih. V grajskih gospodinjstvih je gotovo kurzirala keramika boljše vrste, ki je ni produciral okoliški domači lončar, temveč so jo lastniki naročali zunaj, pri čemer je narodnost graščakov gotovo določevala tudi izvršitev naročila v narodnostnem oziru. Najbrž velja isto tudi za boljše vrste posod po samostanskih gospodinjstvih, dočim je blago slabše vrste pač proizvajala ali okolica, ali pa hišna delavnica.

Ona slika prvotne staroslovanske keramike, ki je izraz dokaj preprostih socialno-etničnih razmer, izgine v srednjem veku pod množico faktorjev političnega, socialnega in gospodarskega življenja, čim bolj namreč se slovanstvo v opisanih smereh razvija. Za raziskovalca vsebuje pojem »srednjeveška keramika« vse te mnogoštevilne vsebine in probleme. Ne nastane tu le naloga podati tipologično in kulturno sliko keramike srednjega veka, temveč še bolj in v prvi vrsti naloga, izluščiti iz zamotanega kompleksa srednjeveške keramike njene posamezne etnične in socialne sestavne dele, n. pr. značilnosti slovanske, nemške in italijanske keramike ter njih deleže oz. njihovo življenje v okviru celokupnega srednjeveškega lončarstva. Slovanska keramika iz tega obdobja ni brez zveze s keramiko starejše dobe, temveč jo dopolnjuje; vse, kar ji pripada, moramo smatrati za poznoslovansko keramiko, t. j. keramiko mlajše dobe, ki teče večidel že povsod vzporedno z nemško, prejema od nje nekatere vplive, pa tudi sama vpliva nanjo. Treba jo je iz celokupnega materiala šele izluščiti, določiti ter predočiti.

Oblikovni in stilni razvoj poznoslovanskega lončarstva je pravi odsev političnih razmer. V mestih in gradovih, sploh v centrih političnega in gospodarskega življenja se svojstvenosti zgodnjelovanske keramike vedno bolj zabrisujejo in izgublajo, žive pa na deželi med preprostim ljudstvom. V njegovih

³⁹ V rimski dobi je vsa keramika količkaj dobre vrste na našem ozemlju vrtena. Te »rimske« tradicije so marsikje gotovo še živele, ko so prihajali v deželo stari Slovenci. Na vprašanje, od kje so stari Slovani v Polabju prevzeli svoje vreteno, odgovarja Rieth, *Die Entwicklung der Töpferscheibe*, str. 75, da na vsak način iz območja poznorimske kulture, kakor so jo na. pr. zapadni Germani iz območja galorimskih keramičnih obrti in industrij.

lončarskih izdelkih se ne izteka le tradicija predzgodovinske keramike posameznih teritorijev, ki so jih poselili stari Slovenci in h kateri moramo brez nadaljnega šteti tudi zgodnjeh Slovansko, temveč tu leže tudi korenine naše moderne ljudske keramike, slovenskega ljudskega lončarstva nove dobe. Mnogo form, ki jih vsebuje naš seznam druge skupine in ki so nastale pred davnimi stoletji, živi še danes v naših kmečkih gospodinjstvih.

V naslednjih vrstah bomo tedaj govorili o keramiki mlajše, t. j. srednjeveške dobe, ki se lahko imenuje tudi doba kolonizacije.

2. Tipi posod

Obravnavanje našega srednjeveškega lončarstva bi bilo lahko, ako bi bilo na razpolago dovolj ohranjenih posod. Večino gradiva pa tvorijo sedaj fragmenti, ki ne zadostujejo niti za rekonstrukcijo forme, kaj šele za določitev tipa. Zato jih je le redkokje mogoče upoštevati. Na podlagi teh maloštevilnih podatkov razlikujemo v našem srednjeveškem lončarstvu naslednje oblike:

I. Lonec nizke, stlačeno kroglaste oblike

1. Bevke, št. 7, sl. 9. — 2. Ljubljana, b Stritarjeva ulica št. 16, sl. 20 a. — 3. Ljubljana, b istotam št. 19, sl. 20 b. — 4. Ljubljana, fragment 2119/11, sl. 12 e.

Lonc iz Bevk je gneten, delan na roko. Glina je siva in močno s peskom mešana. Rob ustja kaže v prerezu lok, vrat je zelo nizek. Lonca iz Ljubljane sta iz svetlorjavkaste gline. Njuna izdelava kaže toliko podobnosti, da sta najbrž izdelek ene in iste roke. Sta deloma vrtena, deloma pa gnetena. Robovi ustij so mnogo bolj svitkasti nego pri loncu iz Bevk (sl. 7). Vsi trije lonci predstavljajo nekako arhaično skupino naše srednjeveške keramike. Posebno zanimiva je dvojnokonična forma obeh ljubljanskih posodic (I, 2, 3).

II. Oblika 1. Kroglasti lonc

Ljubljana, č. neznano najdišče, št. 1, sl. 21 a. Karakteristike te posode so nizki, stlačeni trup, nizki vrat ter oblika profila ustja, ki je ravno ven in navzdol odrezano. Glina je siva. Lonc je gneten, kar razodeva rahla nesomernost v kompoziciji. V našem materialu je oblika tega lonca skoraj popolnoma osamljena.

II. Oblika 2. Razviti kroglasti lonc z izrazito osnovno ploskvijo

1. Bevke, št. 1, sl. 8 a. — 2. Bevke št. 8 a-c, sl. 10 a. — 3. Ljubljana, č, 2, sl. 21 b. — 4. Ljubljana, č, 3, sl. 21 c. — 5. Ljubljana, a, št. 12, Stritarjeva ulica, sl. 20 f. — 6. Ljubljana, b, št. 18, sl. 20 d. — 7. Ljubljana, b, št. 17, sl. 20 e. — 8. Ptuj, št. 10, sl. 22 a. — 9. Ptuj, št. 11, sl. 22 c.

Z izjemo ljubljanskega kosa št. 4, ki je iz rdečkaste gline, so vsi ostali iz sive gline. Za to skupino so značilne predvsem proporcije loncev, ki kažejo togo formo, sestoječo iz statično močno poudarjene osnovne ploskve ter ravno tako močno poudarjene z njo vzporedne ravnine ustja. Lonci napravljajo vtis kvadratičnih posod. Vsi so vrteni, posledica tega so kanelure ali žlebovi na nji-

hovih trupih. Stene loncev ob udarcu močno zvene; ni izključeno, da je glini primešan železov prah. Upoštevati je stalnost proporcij posod tega tipa.⁴⁰ Razen kanelur nosijo posode še vgrebene kolobarje, na dnu pa razne znake.

III. 1. Lonec jajčasto ovalne oblike brez ročaja

1. Bevke, št. 3, sl. 8 c. — 2. Bevke, št. 4, sl. 8 e. — 3. Bevke, št. 5, sl. 8 d. — 4. Celje, Bontempelli, št. 2, sl. 11 b. — 5. Ljubljana, št. 13, sl. 20 g. — 6. Ptuj 1, sl. 22 f. — 7. Ptuj 4, sl. 22 d. — 8. Ptuj 6, sl. 22 g ter na isti sliki upodobljeni ostali lonci.

III. 2. Lonec enake oblike, a z ročajem

1. Celje, Bontempelli, št. 1, sl. 11 a. — 2. Gornje Celje, št. 1, sl. 11 f. — 3. Ljubljana, a, št. 14, sl. 20 h. — 4. Ljubljana, a, št. 20, sl. 20 i. — 5. Ljubljana, a, št. 21. — 6. Ljubljana, č, št. 7, zbirka Grebenc, en lonec.

Vse posode tipa III so vrtene, ene bolj, ene manj skrbno. Značilno zanje je, da kažejo njihove konture lepe S-linije. Posode so zgoraj zožene, v trupu precej obilne, vratovi pa spet zelo ozki, dočim so ustja krepko ven zavihana in poudarjena. Vse posode brez ročaja so iz sive gline, ki je razmeroma dobro žgana in na udarec lepo zveni. Izmed posod z ročajem pa sta ljubljanska primera III 2 (5, 6) iz rumenkastorjave gline ter znotraj glazirana. Tehnično so sivo-glinasti lonci izvedeni manj skrbno, toda formalno in stilno so si med seboj zelo slični. Oba glazirana kosa iz Ljubljane sta brez dvoma delo ene in iste roke, ravno tako sta pa lonec III, 2, (6) ter lonec III, 2, (3) izdelka iste delavnice. Na vseh posodah se nahajajo v višini rame in deloma pod njo vodoravni žlebovi, ki so posledica oblikovala. Ponekod so ti žlebovi bolj skrbni, ponekod manj, ponekod ločeni med seboj, ponekod prehajajo drug v drugega. Dna posod so brez znakov.

IV. Lonec ovalno jajčaste oblike močnega trupa

1. Bevke št. 2, sl. 8 b. — 2. Bevke št. 5, sl. 8 d. — 3. Bevke št. 8, 7 črepinj. — 4. Ljubljana, a, št. 1. — 5. Ljubljana, a, 1, št. 3, 2, 11. — 6. Ljubljana, č, št. 5, sl. 21 e. — 7. Ljubljana, č, št. 4, sl. 21 d. — 8. Ptuj št. 5, sl. 22 e.

Lastnosti tega tipa najbolje prikazuje lonec iz Bevk (2). Spodaj sorazmerno ozke posode v trupu jako narastejo, a se v vratovih zopet zožijo ter imajo izrazito močno poudarjene robove ustij. Lonec št. 7 pripada deloma še tipu III kroglastega lonca, kar sledi iz simetrično ravnovesne razdelitve njegove mase. Toda stilno sodi v to skupino. Ostale posode kažejo v razdelitvi mase razmerje 2 (zgoraj): 1 (spodaj). Posode so vrtene. Služile so za kuho. Okrašene so na ramah: št. 1 s tremi vodoravnimi kanelurami, št. 6 pa z 2 nizoma odtisov, npravljenih z zobatim kolescem. Robovi ustij so na teh dveh posodah med seboj identični, posoda št. 6 pa nosi spodaj z odtisi nazobčan rob.

⁴⁰ Z majhnimi izjemami je višina posode enaka širini ali premeru ustja. Mere (v cm) se na pr. glase: 11.8/12.2; 13.8/13; 12.5/11; 14.5/12.5; 7.3/8; 14/12.5; 9.3/9.5; 12/12.

V. Sklede

1. Bevke št. 8. — 2. Bevke št. 11 b. — 3. Bevke št. 11 d. — 4. Bevke št. 11 e. — 5. Celje, a. Bontempelli 4, sl. 11 d. — 6. Ptuj št. 12, sl. 22 b. — 7. Ptuj št. 22.

Skled je le malo ohranjenih. Njihove forme so zelo različne. Posoda iz Bevk (št. 1) kaže dva ročaja in svetlo glino, fragment 4 pa je iz temnosive glinice ter močno spominja na prehistorično posodje. Po obliki se edino celjska (5) ter ptujška skleda (6) ujemata s formami odnosno s tipom keramike, ki ga predstavljajo lonci.

VI. Vrči

1. Velike Malence, sl. 13. — 2. Grad Gornje Celje št. 4, sl. 11 i. — 3. Grad Gornje Celje št. 3, sl. 11 h. — 4. Ptuj št. 16. — 5. Ptuj št. 7—9, sl. 22 j—l.

Ravno tako kot sklede so tudi vrči redko zastopani, obenem pa so tudi najnezanesljivejši. Preden bo mogoče o vrčih sploh spregovoriti natančneje, bo potreba novih najdb odnosno določnejših podatkov od drugod. O vrču iz Malenc je beseda na drugem mestu.

VII. Podolgovati vrči iz glinice

1. Bevke št. 10, sl. 10 d. — 2. Celje, c, neznano najdišče, št. 8, sl. 11 e. — 3. Ptuj, več fragmentov.

VIII. Krožniki

1. Celje, c, neznano najdišče, št. 10, sl. 11 e. — 2. Bevke, razni fragmenti.

IX. Čaše

1. Celje, c, neznano najdišče, št. 6, sl. 11 j. — Celje, c, neznano najdišče, št. 7, sl. 11 k. — 3. Ljubljana, a, Stritarjeva ulica, št. 8, sl. 16, 9a. — 4. Ptuj, št. 15. — 5. Ptuj št. 20, 21, 28, več fragmentov. — 6. Ptuj št. 18, sl. 22 h. — 7. Ptuj, št. 19.

X. Svetilke in svečniki

a) 1. Celje b, št. 5, 2 kosa. — 2. Ljubljana, a, Stritarjeva ulica, št. 15, sl. 20 c. — 3. Ljubljana, a, Stritarjeva ulica št. 5, sl. 16, 6a, b. — b) 1. Gornje Celje 2, sl. 11 g. — 2. Ljubljana, Stritarjeva ulica št. 11, sl. 16, 13 d. — 3. Ptuj, 19.

3. Tehnična izvedba našega srednjeveškega lončarstva

Naše srednjeveške posode se dele po današnji barvi ozir. kakovosti glinice v 2 vrsti, v temno- ali črno- (tudi temnosivo-) glinaste, ter v svetloglinaste. Ta delitev se ne opira na naravno barvo glinice, ki je pač v večini primerov ista, temveč na barvo, ki jo zadobi glina v lončarski peči. Ako je odvod zraka in dima iz peči slab in nezadosten, se glina posod okadi ozir. prekadi in postane črna, taka kakor je skoraj v vsej keramiki predzgodovinskih dob, kjer kaže glina sajastočrno barvo. Ako pa je odvod dima dober in se vročina peči izrablja vsa ter direktno, zadobi glina značilno rumenkasto ali rdečkasto barvo.

Večina naše srednjeveške keramike pripada skupini črno ali temnoglinastih posod, le malo je svetloglinastih. Glina posod je rada pomešana z drobnim kremenovim peskom tudi še sedaj, podobno kakor že v staroslovanski keramiki.

Na podlagi teh dveh tehničnih posebnosti loči Wiesinger v svojem pregledu zgornjeavstrijskega lončarstva dvojne skupine, ki se z nemškim nazivom imenujeta: Schwarzhafneri in Weißhafneri.⁴¹ Razvojno kasnejša je po njegovih izvajanjih druga, ker smatra svetloglinasto lončarstvo za značilnost majhnih lončarskih delavnic, ki so se nahajale na deželi pri posameznih kmetijskih gospodinjstvih ali pa v vaseh, dočim so črnoglinasto keramiko po njegovem mnenju začela gojiti mesta, t. j. v cehih organizirani lončarji. V aktih teh cehov so se ohranili tudi nazivi za posamezne oblike loncev kakor tudi mnogi drugi podatki, ki zadevajo prvo zgodovino srednjeveškega lončarstva. V naših arhivih žalibog ne stoji mnogo o vsem tem in navezani smo na same spomenike.⁴²

Ali se lahko Wiesingerjeva dognanja v kakršni koli obliki uporabijo tudi ob našem gradivu? Odgovor je negativen. Pri naši keramiki ni na razpolago nobenih arhivalnih ali drugih pisemenih virov, na podlagi katerih bi bilo mogoče sestaviti historično sliko njenega razvoja. Wiesingerjeva razprava ne izhaja prvenstveno iz analize keramične forme, ozir. materiala sploh, temveč od arhivalno opredeljenega gradiva. Tega pri nas ni. Tako ni znano, ali je n. pr. v Ljubljani eksistiral kak lončarski in pečarski ceh, dasi je zelo verjetno, da je in da je njegova produkcija služila ljubljanskemu konsumu.⁴³ Ravno isto pa velja morda tudi za mesta, kot so Celje in Ptuj, ne pa že tudi za Zgornje Celje. Tudi samostansko gospodinjstvo v Bistri, ako je naša teza, da prihaja gradivo iz Bevka iz Bistriškega samostana, pravilna, je krilo svoje potrebe brez dvoma samo. Po tehnični izvedbi, formah itd. vladajo med ljubljansko ter ptujsko in bistriško keramiko nekatere sličnosti. Toda če so producent v mestih meščanski cehi, je bistriško lončarstvo produkt hišne delavnice, to se pravi individualnega

⁴¹ Ferd. Wiesinger, Die Schwarzhafner und die Weißhafner in Oberösterreich. Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines, 87. Bd., 1937, 90 sl.

⁴² Wiesinger, str. 91. Lonec tipa III nosi tam arhivalno izpričan naziv »der haven«; ta naziv pa zelo variira v omembah. O lončarstvu na slovenskih tleh je iz samega srednjega veka znanih le malo podatkov arhivalnega značaja. V neki listini iz l. 1340 se omenjajo lončarji v Zadrebki dolini pod Gornjim gradom, ki jih je treba prištevati h kmečkim obrtnikom (Fr. Baš, Doneski k zgodovini Gornjegrajskega, ČZN, XXXIII, 1938, 129 sl.). Bogatejše teko arhivalni viri šele od konca 17. stol. dalje. Tudi Žontar, Zgodovina mesta Kranja, ni mogel dobiti za najstarejše dobe lončarstva nobenih pravih podatkov, ne za mesto ne za okolico. V Kranju samem lončarji do zač. 17. stol. niso imeli svojega ceha (ist., str. 195). L. 1601 so se priselili v Kranj bratje Ratajc iz Ljubnega, kjer so nad 30 let izdelovali glinaste posode (ist., str. 196). Ta podatek meče rahlo luč tudi na nastanek najstarejših lončarskih obratov po naših mestih, ki so deloma gotovo nastali na podoben način s priselitvijo z dežele. V nedostajanju drugih virov govori razširjenost imen kot so Hafner, Lončar, Pečar itd. za sorazmerno močno zastopanost teh obrti v starejših dobah naše obrti.

⁴³ Za časa Rimljanov v Emoni niso izpričane večje lončarske obrti, toda je skoro izključeno, da bi bilo mesto kot je Emona brez lončarjev. W. Schmid domneva, da se je »lončarski okraj« (nekak »Kerameikos«, nahajal v obližju današnje Aleksandrove ceste. Bogata ležišča dobre in porabne ilovice v okolici mesta so gotovo podpirala lokalno lončarsko obrt, ne le v rimski dobi, temveč tudi v srednjem veku. Tu bi mogla prinesiti nadaljnega razjasnila analiza gline.

gospodinjstva in one sličnosti ne bi bile prav na mestu. Tudi razmerje teh dveh skupin ne govori ravno za umestnost prenašanja Wiesingerjevih dožnanj na našo keramiko; razmerje svetloglinaste ali domače keramike proti črnoglinasti je v Bistri enako razmerju 1 : 20. Upoštevati je seveda treba, da danes ni več na razpolago onega gradiva, ki je nekoč bilo. Svetloglinasto lončarstvo bi moralo biti po Wiesingerju tudi primitivnejših oblik. Naša najdišča zopet govorijo drugačen jezik: keramika Zgornjega Celja, Ptuja in Bistre v tem pogledu ni taka, nasprotno, ravno v svetli vrsti srečujemo prave umetne oblike. Tudi o ljubljanski keramiki ni mogoče trditi nasprotnega.

Še bolj zgovorno nego vsa dosedanja izvajanja pa pričujejo naša podeželska najdišča, kot so Ajdovska jama, Griže, Šmihel pri Žužemberku itd. s svojo pretežno črnoglinasto keramiko, da moramo biti zelo previdni. Tudi ta podeželska gospodinjstva bi morala imeti, če naj so bila navezana na domačo produkcijo, samo svetlo keramiko. Toda ravno odtod ni ohranjenih nobenih svetloglinastih posod, temveč samo črne. To vse ni nič čudnega, če se upošteva obrat naših modernih lončarskih delavnic po kmetih, ki izdelujejo tudi danes obe vrsti loncev, črne in svetle hkratu, ker to pač ustreza praktičnemu namenu posod. Za naše gradivo kriteriji Wiesingerjeve razprave zato niso brez nadaljnega uporabni. Ako bi hoteli vzdrževati tezo, da je vsa črnoglinasta keramika z našega podeželja bila napravljena v mestu, potem bi s tem zanikali obstoj podeželskih lončarstev, zoper to pa zopet govorijo viri kot je Valvasor, kakor tudi posamezne oblike in posebnosti ohranjene podeželske keramike.⁴⁴

Uvedba vretena je bila za keramično obrt izrednega pomena. Dočim je slovanska keramika starejše dobe napravljena vsa prostoročno ali na nekakšnem počasnem vretenu, je večina posod 2. skupine (srednjeveške keramike) vrtena na kolovratu. Le nekatere izmed njih so delane prostoročno. Tako n. pr. posode: Bevke št. 7, tip I., dalje fragment 7104/2, Ljubljana fragment 2119/11, tip I/4 ter lonec tip II/1. Prvi dve posodi pripadata tipu I., tretja posoda pa prehodnemu tipu, o katerem bomo še govorili. Prostoročno je delan tudi del keramike iz Ajdovske jame pri Krškem (sl. 7).

Že pri staroslovanski keramiki opažene posebnosti v izdelavi posameznih delov posod, kot je dno itd., tu izginejo, kajti zaradi uvedbe vretena postaja delo vedno bolj obrtno in zanesljivo ter prerašča štadij začetne tehnične negotovosti. Izmed vseh posod je edino na loncih iz Ljubljane tip II, oblika 2/5 ter 7 in na loncu tip II, oblika 1 opaziti na dnu nekoliko odebeljene obode, ki dokazujejo, da je posoda stala na plošči na nekakem podstavku. Glede na dokaj razvito formo prvih dveh kroglastih loncev je ta poteza precej starinska, pri loncu

⁴⁴ Valvasor omenja za svoj čas več krajev, kjer izdelujejo lonce, pri čemer se poslužuje dveh izrazov: Hafner in Toepffer, in daje alternativno enega vselej v oklepaj. V *Ehre des Herzogthums Crain* so naštetih tile kraji (v zvezi z opisom topografskih značilnosti): 1. Fledniger Boden (Smlednik), II, 137. Piše, da delajo Smledničani najboljše lonce. 2. Dolenja vas (pri Ribnici), II, 214. 3. Goriča vas, II, 214. 4. Nemška vas, Prigorica, Otavice, II, 215. 5. Horjul pri Vrhniku, II, 261. Ta podeželska obratovališča pa gotovo niso nastala šele v Valvasorjevem času, temveč so imela brez dvoma že tedaj za seboj dolgo dobo, podobno kakor ribniški lončarji niso šele od danes, ampak so izpričani že pri Valvasorju, to je pred 250 leti. Za Horjul omenja V., da se tam nahaja mnogo lončarjev, »weil es einen ausbündig guten Hafner Leimen daselbst giebt.«

inv. št. 7040 pa je popolnoma razumljiva, saj je delan prostoročno. Pri obeh lončkih tip I, 2, 3 je rob tako nabrekel, da nastaja vtis, kot da je lončar najprej napravil dno posode, nanj pa je nagnetel trup ter ostenje, katero je potem naknadno izdelal na vretenu.

Na podlagi naše keramike ni mogoče reči, kdaj se je pri nas vreteno pojavilo. Ni nobenih točno datiranih posod, pa tudi nobenih takih znakov, da bi se to lahko natančno ugotovilo. Večina naše srednjeveške keramike izvira iz časa, ko se je vreteno v glavnem že vsesplošno rabilo, a s tem še ni rečeno, da se ne bi bil mogel podeželski lončar istočasno, ko se je v mestu posodje izdelovalo samo na vreteno, posluževati še starih načinov.

4. Znaki na dnu posod

S tehničnim postopkom so deloma v neposredni zvezi znaki na dnu posod. Mednje spadajo jamičasti odtisi pokrovov osov in, ki jih kažejo nekatere posodice starejše dobe (Bled, 3). Nekateri raziskovalci so skušali te jamice tolmačiti kot simbolne znake, toda čisto neupravičeno.⁴⁵ Njih namen je popolnoma tehničen in nimajo nič opraviti z znaki, kakor jih bomo spoznali v naslednjem. V gradivu so zastopani sledeči:

Križ, četverokrak, navaden in prosto stoječ. Ljubljana a, 12; Ptuj, 18; križ, četverokrak, v krogu, tudi imenovan kolesasti križ: Ljubljana a, 6; Ljubljana b, 17; Ljubljana č, 3; Ptuj 10; Šmihel pri Žužemberku 2; križ v krogu, na zgornjem kraku še dve veji tkzv. veja-sti križ: Šmihel pri Žužemberku 1.

Zvezda: Ljubljana č, 1, osmerokraka zvezda.

Poglavje znakov na dnu posod je skorajda neizčrpno. V glavnem obstoje tri vrste: 1. tehnično povzročeni znaki, o katerih glej pravkar navedeno, 2. znaki, ki so simbolnega značaja, 3. znaki, ki so signature lončarjev. Tehnični znaki nastopajo pri nas že v slovanski keramiki starejše dobe, prav tako pa tudi zdaj. Mojstrskih znakov ali signatur pri nas sploh ni (Wiesinger, 107 sl.). Naše gradivo pa pozna predvsem znake 2. vrste, ki so simbolnega značaja. Toda poudariti je treba, da ni vsak znak, ki se nahaja na posodi, že tudi res simbol. Prvotno je bil zagotovo sleherni znak, ki ga je lončar posodi vtisnil, simbolnega ali drugače kulturnega pomena, kasneje pa, ko je ljudstvo na te pomene pozabilo ali jih ni več razumelo, je lončar gledal v znaku zgolj ornament, ne da bi bil z njim vezal kake določene kulturne ali magične predstave.

Med simbolne znake spada v prvi vrsti križ, ki ga pa ne smemo povsod tolmačiti v tem smislu. Na slovanskih posodah prve dobe ga je pač mogoče spraviti tudi v zvezo s procesom pokristjanjevanja Slovencev in tolmačiti kot izrazit kulturni znak. Kasneje pa se je ta predstava zabrisala in križ se je spremenil v ornamentni motiv. Navaden križ je na posodah precej redek.⁴⁶ Bolj

⁴⁵ O tehničnih vprašanjih, ki so v zvezi z izdelovanjem loncev v poznoslovanski keramiki gl. Knorr, str. 115 sl. Knorr prinaša tudi glavne izsledke poljskih arheologov, predvsem Wł. Jakimowicza, čigar dela mi niso dostopna. V nekaterih stvareh, tako n. pr. v tolmačenju vdolbinic oz. osov in vretena, se pri Knorru najde drugačna razlaga nego pri Riethu (str. 74).

⁴⁶ Reliefen križ na loncu iz Blossina (10.—12. stol.), Buchholz, Ein slawisches Skelettgräberfeld bei Blossin, Zeitschrift für Ethnologie, XXII, 1890, (377). Fig. 26. Navaden križ

pogost pa je tkzv. kolesasti križ. Posebno bogata križnih znakov, kakor sploh znakov na dnu posod je keramika čeških gradišč iz dobe knezov, t. j. iz časa od 9. do 11. stoletja.⁴⁷ Tudi starosrbska keramika pozna ta motiv.⁴⁸ Naših posod ni mogoče staviti časovno tako visoko nazaj. Res nastopajo ti znaki pri nas na onem tipu posode, ki je eden najstarejših, t. j. na tkzv. kroglastem loncu; ali težko verjetno je, da bi smeli sploh katero izmed navedenih posod s tem znakom postaviti višje nego v 13. stoletje. Wiesinger stavi posode s temi znaki šele v 14. stoletje, eno pa celo v 15.⁴⁹ Toda glede na to, da se v zgornjeavstrijskem gradivu križni znaki nahajajo na posodah zelo razvitega tipa in da je naš kroglasti lonc gotovo starejši, bodo naši znaki pač za kako stoletje ali dve starejši. O relativni starosti posod z njimi pa ni mogoče trditi nič določnega.

Tudi zvezda je v glavnem ornamentalen motiv. Primerjalnega gradiva zanjo ni; pač je znanih mnogo primerov osmerokrakega kolesa,⁵⁰ neznani pa so primeri osmerokrake proste zvezde, kot ga kaže naša posoda. Križ v podobni reliefni obdelavi nosi glinasta posoda iz Blossina (op. 46).

Zanimiva inačica je kolesasti križ z dvema poševnima vejama zgoraj. Skoraj gotovo je, da je ta križ inačica križnega znaka, ki ga kaže mnogo prehistoričnih glinastih posod in ki ga Kern imenuje križ v obliki krastačje noge.⁵¹ Krastača je star simbolni motiv, znan v vražjeverstvu kot magičen znak posebno pri porodih. Primer iz Šmihela je že popolnoma deformiran, ker kaže oba poševna kraka samo v eni veji križa, dočim je normalna oblika križ s poševnimi vejami na vseh štirih krakih. Večidel so te veje vgrebene in zelo številne. Ta motiv je silno star in sega nazaj v keramiko neolitske dobe.

Ako so posode s temi znaki mlajšega datuma nego starslovansko gradivo

na loncu iz 14. stol. Rieth, Abb. 75, str. 76. Prav ob tem loncu pa je mogoče na podlagi Riethovih izvajanj tudi tem znakom prisoditi precejšnje tehnično vlogo. Reliefna pridvignjenost je nastala le tako, da je moral biti znak nekje vrezan, najbrž v plošči vretena. Če je lončar to negativno vrezano formo napolnil z glino dna, je vezava glinice na ta način pač onemogočila nihanje posode, povzročeno od vrtenja. Četverokraki križ je to onemogočal precej, še bolj stabilna pa je morala biti oblika osmerokrake zvezde. Krščanstvo je povzročilo, da je ta tehnična naprava, negativna forma v plošči, dobila obliko križa, s čimer se je tehničnemu pomenu pridružil še verski. Vplivale so pa še druge kulturne predstave, kot dokazuje križ v obliki noge krastače, kar je poganska uvera — vraža. S časom se je pa kulturni pomen znakov zabil in ostal je le tehnično-ornamentalni lik. Iz navedenega pa je razvidno, kako potrebno bi bilo sistematično raziskovanje srednjeveške keramike ne le za študij obrta in tehnike, temveč tudi ljudskega verstva in simbolnih znakov. Znak v obliki križa se nahaja v ostalem že na dnu nekega rimskega lonca iz Morzga (Marciacum) na Solnograškem; gl. Mitteilungen der K. K. Zentral-Kommission, 3. F. XIV, 1915, S. 186, Abb. 31 (čisto provincialni izdelki 3. stol.), kakor tudi na 3 rimskodobnih fragmentih dën iz Reichenhalla (Max v. Chlingensperg-Berg, Das Gräberfeld von Reichenhall in Oberbayern, 1890, Taf. XIV), ki so bili najdeni v germanški nekropoli. Je torej tudi križni znak že zelo star.

⁴⁷ Schranil, str. 316. Pič, tab. XXX, 21; XXXIII. 15, 17, 21, 22; str. 327, sl. 192 (3).

⁴⁸ Vasić, Starosrpska nalazišta u Srbiji, sl. 13, str. 50; str. 79.

⁴⁹ Wiesinger, 105 sl. Taf. I, 4, 5, 6. Taf. XI., 4 b; 14. stol.; I, 6, 15. stol.

⁵⁰ Pič, str. 327, sl. 192 (1, 11). Slawische Skelettgräber von Bagemühl, Zeitschrift für Ethnologie, XXII, 1890, (361) sl. str. (362).

⁵¹ J. Kern, Das Krötenfuß-Kreuz. Sudeta, XI, 1935, str. 16 sl., na slovanski posodi iz Litoměřic. Wiesinger, str. 106.

čeških gradišč, potem dokazujejo, da se je slovanski element tesno držal nekaterih svojih kulturnih predstav in verstvenih običajev še celo v tej pozni dobi. Kajti ljubljansko črepinjo (b, 17) bi bilo mogoče datirati tudi v 15. stoletje. Brez dvoma pa so ti znaki svojstveni slovanski keramiki in lončarstvu, za kar jih smatra tudi Strauss, ki ugotavlja, da se ti znaki nahajajo posebno radi na slovanskih posodah (l. c. 41). Časovno pripadajo posode s temi znaki po Straussovem mnenju 11. do 13. stoletju. Lonci kroglastega tipa pri nas so nedvomno nastali še blizu konca 13. stoletja. Tudi jamičasti okras obeh šmihelskih črepinj stoji še pod neposrednim vplivom jamičastega okrasa poznoslovanske keramike.

5. Okras

Valovnica. Poglavitni motiv okrasa posod starejše dobe je črta, bodisi vodoravna, pretežno pa valovita, enotna in dvojna, mnogokje pa tudi trojna. Pogosto so te črte napravljene s češljastimi predmeti. Keramika z Gradišča nad Bašljem prinaša tudi nadaljnje motive, tako n. pr. zareze v nalašč za to odeljenih profilih in podobno. Motiv valovnice živi nekaj časa dalje še v srednjeveški keramiki; vsebujejo jo posode: Bevke, 2; Ljubljana a, 18; Ljubljana c, 3; Ljubljana č, 1; Ptuj 11 in 13. Ljubljanski kos č/1, inv. št. 7040 ter ptujski št. 11 imata valovnice na onih mestih, na katerih jo je ponavadi nameščala srednjeveška keramika, t. j. na rami ali v njeni neposredni bližini. Zlasti posoda inv. št. 7040 iz Ljubljane stoji še popolnoma blizu loncem starejše slovanske dobe. Fragment z Jurčičevega trga je pa na eni strani zelo podoben enem fragmentu z Bašlja, na drugi strani pa tako podoben nekaterim provincialno rimskim posodam ter njihovim črepinjam, okrašenim na ta način, da bi skoraj mislili, da je tudi ta črepinja rimskega izvora.⁵² Ali glede na večjo amplitudo valovnice je verjetneje, da je srednjeveška. Posoda iz Bevk kaže valovnico na zunanji strani roba ustja, kar je navada mlajšega datuma. Iz Lauenburga je znana popolnoma slična posoda z valovničasto okrašenim robom ustja, posoda je iz 13.—14. stoletja in njen datum bi se precej ujemal tudi s časovnim mestom naše posode.⁵³ Zagotovo je ta lonec izdelek slovanske roke. Fragmenta iz Ljubljane a, 18 imata valovnice na sredi trupa. Fragmenta sta kombinirana z žlebovi, težko je določiti njun čas, toda spremno keramično gradivo vzbuja vtis večje starosti.

Valovnice pa niso samo linearne, temveč so lahko tudi plastične, kakor n. pr. na Bašlju, kjer se tvorijo s pomočjo primerno postavljenih zarez in prstnih odtisov. Take plastične valovnice kažeta n. pr. posodi Ljubljana č, 4 in 5 ter fragment posode iz Griž pri Stični, 2. Na posodi Ljubljana č, 4 (7043) je glina z vtisi tako členjena, da nastajajo kot negativne forme tega členjenja plastični valoviti grebeni. Na posodi č 5 (7044) je pa spodnji rob ustja tako nazobčan s prstnimi odtisi, da nastane valovita resasta bordura. Za ta tip valovitega ornamenta je primerjati posodo iz Mainza, ki je skoraj doslovna analogija.⁵⁴ Mainški

⁵² Podobne fragmente je imela na pr. zbirka Mecklenburg (R. Ložar, *Predzgodovina Slovenije v luči zbirke Mecklenburg*, GMDS, XV, 1934, str. 9, št. 1).

⁵³ Knorr, Taf. 35 d.

⁵⁴ Mainzer Zeitschrift, I, 1906, 71. Abb. 6/4.

kos datirajo na podlagi istočasno z njim najdenih steklenih predmetov v 16. ali 17. stoletje, toda posoda je zelo različna po svoji obliki od naših, je valjasta, dočim so naše posledica razvoja iz lonca kroglastega tipa. Ta način okrasa je brez dvoma zelo star, gotovo drži od njega pot do plastičnih valovnic bašeljkega tipa.

Valovnica je črtast motiv ali niz, ki sestoji lahko tudi iz posameznih drugih motivov, n. pr. iz jamic, točk, prstnih ali drugačnih odtisov itd. V naši keramiki so zastopani nekateri izmed njih. Niz i j a m i c: Ajdovska jama 2; Griže pri Stični 1; Šmihel pri Žužemberku. Jamice na črepinjah iz Ajdovske jame so točkaste, zelo enakomerne ter lepo izvedene. Na črepinjah iz Šmihela so jamice podolgovate, neenako globoke in neenakomerne; zelo podobne so jim jamice na črepinjah iz Griž. Motiv jamičastega ornamenta je posebno pogost v keramiki čeških gradišč⁵⁵ pa tudi na starosrbskem posodju.⁵⁶ Pri nas se ta motiv nahaja samo na keramiki z dežele, dočim ga gradivo iz mest in gradov ne pozna. Jamičasti okras je po svojem značaju slovanskega porekla,⁵⁷ vsaj v tem času, pozna pa ga seveda tudi keramika predzgodovinskih dob. Ni izključeno, da se je okraševanje posod z nizi jamic ali točk razvilo na deželi približno istočasno, ko se je v mestu jelo uporabljati kolesce z zobovi, ki daje v bistvu sličen nizovit ornament. Ta tvori naslednjo skupino.

Niz i o d t i s o v z o b a t e g a k o l e s c a. Posode, ki so na ta način okrašene, so: Ljubljana c, 2, podolgovati odtisi; Ljubljana c, 4, menjaje podolgovati in križni odtisi; Ljubljana č, 5, podolgovati odtisi; Velike Malence, mreža podolgovatih visokih odtisov. — Okraševanje posod s pomočjo zobatega kolesca je zelo sorodno staremu pečatnemu ornamentu, ki ga kaže črepinjska iz Kranja (sl. 12), dasi se ni iz njega razvilo. Njegova domovina je provincialna keramika Galije in Germanije,⁵⁸ od koder je prešel način odtiskavanja v merovinško,⁵⁹ nato v frankovsko in karolinško keramiko.⁶⁰ Izmed naših posod je vrček iz Velikih Malenc primer, o katerem ni gotovo, ali je res srednjeveškega izvora, dasi sam po sebi njegov ornament temu ne bi še nasprotoval. Kakor njegova forma, bi tudi način njegovega okrasa dopuščal nastanek posode mnogo stoletij prej, ni izključena ena izmed dob, sledečih neposredno pozni antiki (gl. nižje doli v poglavju o razvoju tipov). Ostale posode ne nudijo v tem pogledu nikake ovire. Običajno sestojijo nizi iz podolgovatih zarez, ki se vrste kot neskončni vzorec. Zanimivejši pa so oni primeri, v katerih alternirajo odtisnjeni pravokotniki ter križi. Skoraj natančne primere za naše gradivo prinaša Wiesinger (Taf. VIII, 13; IX, 3, str. 167), le da se ta ornament nahaja v Gornji Avstriji na loncu, čigar oblikovno poreklo leži v provincialno rimskih loncih.⁶¹ Kakor je v

⁵⁵ Pič, tab. XXIX.

⁵⁶ Vasić, sl. 29, popolna analogija za Ajdovsko jama.

⁵⁷ Severnoslovanski primeri pri Knorru, Taf. 15, c. To ornamentiko obravnava Albrecht, Die Slawen in Thüringen, str. 22, Taf. IV, pod nazivom Punktornamente.

⁵⁸ W. Unverzagt, Terra sigillata mit Rädchenverzierung. Materialien zur römisch-germanischen Keramik, III, 1919.

⁵⁹ Unverzagt, str. 59.

⁶⁰ F. Rademacher, Karolingische Keramik am Niederrhein. Altes Kunsthandwerk, I, 1927, 173, Taf. 134.

⁶¹ O. A. Erich, Zwei Fundkarten zur deutschen Keramik des Mittelalters, Präh. Zeit-

Nemčiji sami način okraševanja z zobatim kolescem doma najbolj v Porenju ter se smatra za frankovskega, posredno je pa rimskodoben, in je iz Porenja prišel na Saško, iz Saške pa v Vzhodno Prusijo, tako tudi naše posode glede tega niso originalne, temveč so odvisne od vzorcev, ki imajo svojo domovino v frankovsko-karolinški kulturi.⁶² Po Straušu je ta okras običajen na loncih 12.—13. stol., pri nas bo najbrž nekoliko mlajši.

Več posod s takimi odtisi izvira iz Celja (7, 8, 9). Glede njih ni ravno gotovo, ali so res srednjeveške, ravno tako pa tudi ne, kateremu krogu pripadajo. Njihovo ornamentiko sestavljajo točkasti kolesasti motivi, palmetice, maske in krogi, ki spominjajo bolj na pečatno ornamentiko, poleg tega pa je vidna tudi uporaba zobatega kolesca. Tudi noga posodice iz Ptuja je okrašena z odtisi zobatega kolesca.

Sorazmerno malo je na naših posodah okrasa z z a r e z a m i. Iz Ljubljane (a 8) je znan fragment noge posodice, katere obod je tako nazobčan. Zarezni okras je bolj domač v keramiki starejše slovanske dobe.

Pretežna večina posod kaže na zunanjščinah obdelavo, ki je prav za prav ne gre smatrati za okras, temveč za posledico tehnične izvršitve, namreč ž l e b o v e. Žlebove je skoraj povsod zapustilo lončarjevo oblikovalo v teku vrtenja oz. drsenja posode med roko in oblikovalom. Te žlebove pa so v neki dobi lončarji porabljali tudi za okras. Žlebove kaže keramika naslednjih najdišč: Bevke, 1, 4, 5, 6; Celje, Bontempelli, 1, 2; Celjski grad, 5, 6; Ajdovska jama 4; Ljubljana, a, 1, 2, 12, 13, 14; Ljubljana b, 1; Ljubljana č, 2, 3, 4; Ptuj, 1, 2, 4. Na posodah iz Bevk so žlebljene ali samo rame, ali pa le majhni deli trupa. Fragmenti, kot Bevke 8, pa imajo žlebljeno celotno površino trupa. Žlebljene zunanjščine posod dokazujejo, da zamira stari ornament in da se pripravlja novi, ki raste organično iz tehnike vrtenja. Ravno pri tem pa je videti, da je slovanska obrt manj soudeležena, temveč prihajajo do veljave drugi vplivi. Žlebljenje se je najprej pojavilo na posodah čiste kroglaste oblike, a se je odtod preneslo na ostale forme. Strauß (str. 28) pripisuje keramiko vzhodnonemških pokrajin, ki kaže žlebljene zunanjščine, 13. stoletju in to na podlagi z denarjem datiranih posod. Wiesinger (str. 132) datira zgornjeavstrijske posode tega tipa za 100 let nižje, t. j. v 14. stoletje, drži se pa to žlebljenje še v nadaljnjih stoletjih. Obe ptujski čaši, ki sta žlebljeni, sta brez dvoma iz 15. stoletja in stojita najbrž zelo blizu izdelkom dunajske lončarske delavnice 15. stoletja.⁶³ Tudi kronološki podatki naših najdišč te keramike nas navajajo k temu, da je nastal večji del naših žlebljenih posod v 14. in 15. stoletju, edino žlebljene lonce kroglaste oblike bi bilo najbrž treba postaviti še v 13.—14. stoletje. Kakor vsi drugi okrasni motivi srednjeveške keramike, se pa tudi žlebljenje potem drži še dolgo ter ovira točno kronologijo.

Plastičnega ali v ožjem smislu umetniškega okrasa na v poštev prihajajo-

schrift, XXV, 1934, 171 sl., Abb. 3/20; isti motiv srečamo že v karolinški dobi, Abb. 3/22—24, potem pa posebno v keramiki kolonizacijske dobe.

⁶² O. A. Erich, str. 172.

⁶³ A. Walcher-Moltheim, Beiträge zur Geschichte der mittelalterlichen Gefäßkeramik. Kunst und Kunsthandwerk, XIII, 1910, 73, 385, Abb. 32. Precej slična forma je lonec iz 14. stol. iz Reutlingena, Rieth. Abb. 77, 1 a, str. 76.

čem gradivu ni. Ta bi tudi že presegal okvir naše študije, kajti po svojem značaju pripada ta okras v področje umetne keramike, ki se je posebno razvila v teku 15. stoletja, ob nastopu renesanse na jugu in severu.

6. Razvoj tipov in form

Maloštevilni primeri tipa I (gl. str. 204) so najprimitivnejša oblika lonca v srednjeveškem materialu, kar pa še ne pomeni, da je to ona oblika, ki bi tvorila prehod h keramiki starejše dobe. Po svoji obliki sta fragmenta I, 1 ter I, 4 najbližnejša staroslovanskim lončkom, in dokazujejo to posebno profili njunih ustij (sl. 3, 7104, 2). Vendar ako stoji ta tip še nekako v neposredni zvezi z našimi posodicami starejše dobe, sta obe dvojnokonični posodi iz Ljubljane (I, 2, 3) brez pravih predhodnikov v našem gradivu, zato pa obstoje nekatere analogije v keramiki severnih Slovanov. Knorr navaja v svoji monografiji 3 posode doslovno enake dvojnokonične oblike, ravno tako vrtene, a okrašene nekoliko drugače, kot so naše.⁶⁴ Vse tri posode izvirajo iz gornjelužiškega prostora, ki vzdržuje v keramični obrti po Knorrovih dognanjih najtesnejše zveze s Češko. Ni mogoče reči, ali ustrezajo naše posode tudi kar se barve in vrste glíne tiče tem gornjelužiškim loncem, toda mere višin, ustja in dna so skrajno identične, in ravno tako so profili naših posodic absolutno slični profilom gornjelužiških te skupine (sl. 3, 2627, 2628).⁶⁵ Zato je dovoljen sklep, da je forma ljubljanskih posod kot taka slovanska, čeravno tudi to najbrž še ne pomeni, da je ta tip prehodni člen v keramiko srednjega veka iz starejše dobe. Knorr datira omenjene posodice v 12. stoletje, čas, ki je morda dejansko pravilen tudi za naše posode. Kajti brez dvoma predstavlja dvojnokonična posodica v zvezi z obema oblikama posodic, ki jih kažeta ostala dva fragmenta tipa I, zelo arhaično obliko naše srednjeveške keramike.

V najožji zvezi s profili tipa I je profil tipa II oblika 1. Oblika tega lonca je v našem materialu skoraj popolnoma osamljena. Odkod prihaja ta forma k nam? Po svojem poreklu je lonec te vrste najbrž naslednik tkzv. čistega kroglastega lonca (nemško: Kugeltopf, Bombentopf); ta oblika je zelo stara in je z njo v sorodu najbrž kroglasti lonec neolitske keramike trakastoornamentalnega kroga.⁶⁶ Potem ta oblika ni nikdar izumrla. V srednjem veku se pojavi že v karolinški keramiki, ki jo je najbrž prevzela iz provincialno-rimske.⁶⁷ Iz karolinške keramike je morala priti kasneje na Saško,⁶⁸ odtod pa v Vzhodno Prusijo, kjer je oblika bogato zastopana v srednjem veku.⁶⁹ Strauß misli, da prihaja ta oblika iz zapadne Nemčije. Tudi Grimm sodi, da je prišel lonec čiste kroglaste oblike kot saški vpliv najprej v nemško keramiko na področju med Labo in

⁶⁴ Knorr, Taf. II, e 1, 2, 3.

⁶⁵ Knorr, 63 sl., Abb. 41.

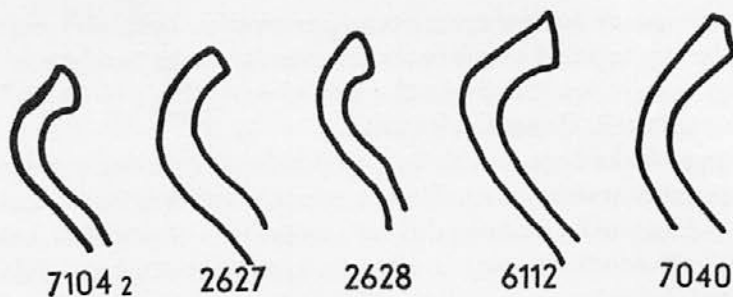
⁶⁶ M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, Bd I, 1924, s. v. Bandkeramik; razen tega pa literatura o keramiki istega tipa v Srednji Nemčiji, na Češkem, Ogrskem itd.

⁶⁷ Rademacher, o. c., Taf. 136. Rademacher jo smatra za karolinško tvorbo.

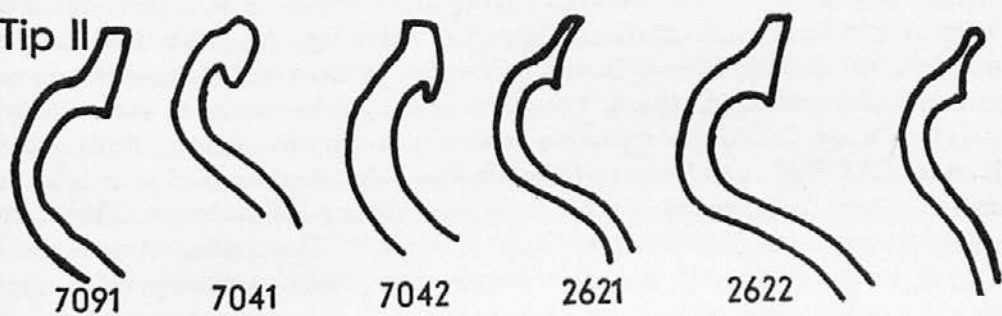
⁶⁸ Grimm, *Die Entwicklung der mittelalterlichen Keramik im nördlichen Harzland*. Präh. Zeitschrift, XXIII, 1932, 310 sl.

⁶⁹ Strauß, str. 29.

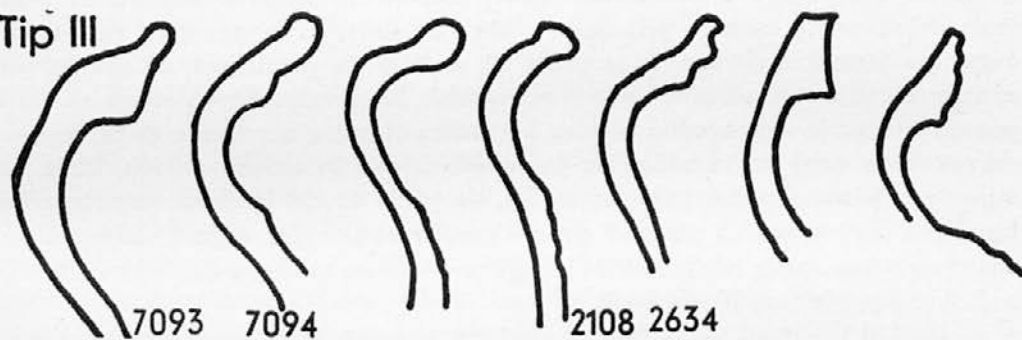
Tip I

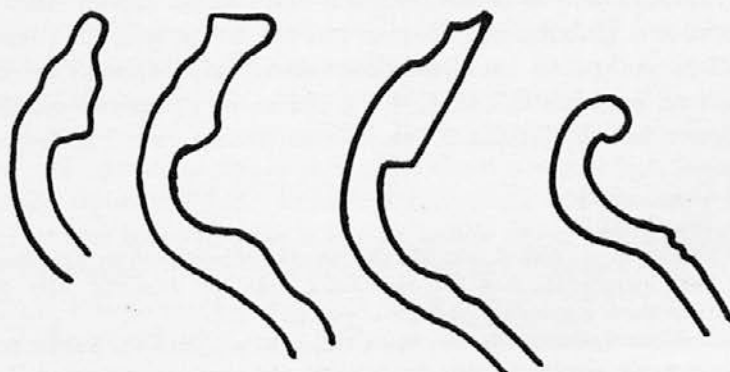
Tip II

Tip III

Tip IV

Salo. Potem pa se je ta forma skupno z nemško keramiko razširila po levem bregu Labe, to se pravi po slovanskem ozemlju, in to posebno od konca 12. stoletja dalje, kar je v zvezi z nemško kolonizacijo. Kajti v 13. stoletju je na tem področju prenehala slovanska keramika.⁷⁰

Kar se oblike tega lonca tiče, je nekoliko zagonetna, vendar pa popolnoma ustreza praktičnemu namenu. Posode so stale na ognjišču v sami žerjavici in je okrogla oblika nudila večjo stabilnost, nego bi jo mogla dati katera koli druga oblika.⁷¹ Več stoletij kasneje je okrogla spodnja površina dobila tri noge in iz kroglastega lonca se je razvil trinožni lonec, imenovan »der Grapen«. Naša posoda ne kaže te čiste kroglaste oblike, zakaj spodnja osnovna ploskev je dokaj obsežna in po svoji premosti paralelna v ravnino ustja. Zelo točno analogijo za naš lonec kaže tabela pri Grimmu v rubriki posod, ki jih Grimm datira med leta 950 do 1100.⁷² Značilno zanj kakor tudi za vso vrsto je poševno, a ravno prirezano robovje ustja, poteza, ki se drži v tej vrsti keramike še vse naslednje stoletje. Drugo dobesedno natančno analogijo iz Porenja objavlja Rademacher (n. n. m. Taf. 136), a ta lonec je iz karolinške dobe. Razlika med njim in našim obstoji v tem, da je spodaj okrogel in da ni okrašen z valovnicama. Skoraj najvažnejša izmed naši sličnih posod pa je lonec iz Bardevika, ki je z novci datiran v začetek 12. stol. in ima enako osnovno ploskev, rob ustja pa z nožem ali oblikovalom poševno navzdol obrezan.⁷³

Forma te posode je po vsem tem neslovanska, najverjetneje je, da pripada glede na naše kraje območju karolinške keramike. Časovno seveda ne sega tako daleč nazaj, temveč prihaja v poštev datacija, ki jo navajata za posode tega tipa Strauß in Grimm, to se pravi 12. stoletje, če pomislimo, da naš primer ni tako točno datiran kot so severnoslovanski. Toda valovničasti okras na rami posode dokazuje neposredno bližino keramike starejše slovanske dobe, kar se da razlagati samo na ta način, da je posodo izvršil in okrasil človek, ki je bil vajen v izdelovanju slovanske keramike, da pa je to pot imel na razpolago tuj tip lonca. Za slovansko poreklo govori gnetenost posode, dalje z oblikovalom obrezani robovi ustja (sl. 3, 7040)⁷⁴ in njegov profil ter znak na dnu lonca. Ta posoda kaže pot k tipu II, oblika 2.

Razviti kroglasti lonec tipa II, oblika 2, je v primeri s pravkar obravnavanim že zelo napredoval, kar kažejo profili ustij (sl. 3), pa tudi kompozicija posode. Robovi ustij so že močno nazaj zavihani po vzorcu lonca II/2, št. 3. Razen tega so robovi globoko izpodrezani kot pri isti posodi 7041 ter pri II/2 št. 4, na zunanjsčini polkrožno zaobljeni (konveksni), ali pa ravni oz. nekoliko poglobljeni, kot na posodah II/2 št. 6, 7. Te oblike so stilistično mlajše poteze.

Lonc tipa II, oblika 2, se je brez dvoma razvil iz lonca čiste kroglaste

⁷⁰ Knorr, str. 189.

⁷¹ Strauß, str. 26.

⁷² Grimm, o. c., Abb. 1, str. 311. Kronološka tabela profilov pri Knorru, str. 181, II.

⁷³ Slika posode (žalibog bolj umetniška risba) pri Straußu, Abb. 9; na str. 10, op. 3 navedena literatura z glavnimi podatki o posodi.

⁷⁴ Podobno kakor pri bardeviškem loncu, ki o njem sodi Strauß (str. 10, op. 3): »Der Rand ist ein wenig eingezogen über der Schulter und oben wie mit einem Messer abgeschnitten, er deutet meines Erachtens noch auf die slawischen Randprofile des Stils II hin.«

oblike (Kugeltopf). Posebno značilna zanj je močno poudarjena osnovna ploskev. V inozemskem gradivu so posode tega tipa dokaj redke, kajti tam prevladuje pravi Kugeltopf, iz katerega se je potem razvil trinožnik »der Grapen«. Wiesinger prinaša en primer, ki je bil najden v Ennsu in je iz svetle gline; posoda je zelo slična naši, datira jo v 15. stoletje.⁷⁵ Tudi v vzhodnonemškem materialu tip v naši obliki ni zastopan, temveč le lonec, ki je dobesedni naslednik starega kroglastega lonca, a je dobil ročaj ter gladko in ravno spodnjo ploskev (Strauß Abb. 11, No. 2, 3). Zopet je po Straußovem mnenju ta oblika posledica zapadnonemškega vpliva. Kar se kanelur tiče, so posode v zgodnji dobi, v 12. in 13. stoletju, kanelirane po vsem trupu, kasneje pa samo zgornji deli posod, kakor rame in vrat; tudi so žlebovi ostrejši in ožji. Teh kasnih posod pa ni več mogoče natančno datirati, ker je vse polno inoče brez slehernih kronoloških podatkov. Tip se pojavi že v 13. stoletju in živi še v 14. stoletju. Za naše posode prihaja v poštev prej 14. stoletje in sicer ne samo zaradi kanelur, temveč tudi zaradi oblike profilov.

Že konec 13. stol., potem pa zlasti v prvi polovici 14. stoletja se razvije tip profila, ki kaže spodaj bolj ali manj oster, trnu podoben izpust, dočim je rob ustja žlebasto izpodrezan (Strauß, Abb. 34, 2). Proti sredi 14. stoletja se prvotna ostrina oblik jame izgublja, trnasti izpust postaja manjši, žleb plitvejši, robovi ustij pa štrle vedno bolj močno ven (Strauß, Abb. 34, No. 3, 4). Te formalne izpremembe kažejo tudi naši profili: trnasti izpust ter žleb pod robom profila, sl. 3, 7041/2, ki je delan konveksno, medtem ko je na nemških posodah večidel konkaven; že močno izenačene oblike pa kažejo profili sl. 3, 7091, 2621/2. Kar se tiče profila lonca tipa II, oblika 2, št. 7 (sl. 3, 2622), je zelo sličen profilu posode iz Frankfurta ob Odri, ki spada h keramiki 14. in 15. stoletja istotam (Strauß, Abb. 36, 6).

Tako je na podlagi povedanega tip II, oblika 2 najbrž iz 14. stoletja, ni pa izključeno, da posamezni kosi izvirajo iz 15., ali da so še kasnejši, kakor ni nikjer rečeno, da ni morda kak lonec nastal že v 13. stoletju. Forma posode je bila k nam nedvomno importirana in to najbrž iz kake delavnice na ozemlju stare frankovsko-karolinške države. Ali to tujo formo so naši lončarji prikrojili po svoje, kar dokazuje ravna osnovna ploskev, ki veže tip s tipom II, 1, ki je še v zvezi s slovansko keramiko starejše dobe, predvsem pa govori za slovanski nastanek tudi neka mehkoča v proporcijah. Posoda iz Bevk, obe posodi iz Ljubljane ter obe iz Ptuja spadajo poleg posod naslednjega tipa med formalno najlepše primere slovenske srednjeveške keramike.

Stilistično in oblikovno obstoji notranja zveza med tipom II, 2 in III, dasi ravno sta oba tipološko med seboj različna. Dočim je osnova tipa II, 2 stari kroglasti lonec, je prvi keramični tip, ki je v preteklosti soroden tipu III, ovalno jajčasti lonec starejše slovanske dobe, ki kaže v bistvu vse iste poteze, z izjemo konturne linije, ki je tam bolj toga, ter z izjemo robov ustja, zakaj profili ustij so na tipu III, kot kaže slika 3, že zelo močno razviti in oblikovno diferencirani.

Na razpolago je malo več primerjalnega gradiva nego pri II/2 in to izvira večidel s severa. V Hedwikhsturm v Liegnitzu je bila najdena pred časom sku-

⁷⁵ o. c., str. 132, Taf. XI, 6.

pina 9 posod, v eni izmed njih so bili novci iz 13. stoletja. Lonec z novci je po svoji formi zelo podoben formi loncev starejše slovanske dobe, ima pa razen tega še okras valovnice.⁷⁶ Strauß datira lonec v 13. stoletje. V glavnem kažejo tudi ostali lonci podobno obliko, toda so drugače izvedeni in okrašeni. Predvsem namreč prevladujejo žlebovi, kakor na naših loncih. Strauß sodi o najdbi, da je bil ves depot zakopan istočasno in sicer v začetku 14. stoletja kot pravna žrtev za stavbo (Bauopfer), za shrambo denarja pa je bil porabljen nekoliko starejši lonec. Glede proveniencije oblike nima nobene besede. V drugi ulici istega mesta so našli nadaljnje primere posod istega tipa, to pot vse z ročaji.⁷⁷ Dve popolnoma slični posodi sta prišli na dan v Elbingu, nimata pa še tako močno ven štrlečih ustij, kakor naše.⁷⁸ Tudi te so iz 13. stoletja. Precej podobne primere pozna gornjeavstrijska keramika, dve posodi sta znani iz Welsa ob Donavi,⁷⁹ lonec tega tipa se v listinah imenuje haven, kar etimologično ne znači nič drugega nego lonec za kuho, ne pa urna kot ga naziva Walcher.⁸⁰ Odkod prihaja ta forma, ki nastopa tudi z ročajem, Wiesinger ne ve. Datira jo med 13. in 15. stoletje.

Kakšno mesto zavzema ta tip v naši keramiki? Njegovo izhodišče je brez dvoma najčastoovaln lonec slovanske keramike starejše dobe, kakor je bilo zgoraj rečeno, pri nas enako kot v zgornji Avstriji. Po raznih metamorfozah, kot je n. pr. lonec iz Brna iz 11. stoletja,⁸¹ je mogoče ta tip zasledovati daleč nazaj, dasi brnski primer seveda še nima podobnih razvitih profilov, kot jih imajo naši. Neko vmesno stopnjo predstavlja tudi lonec iz Hedwigsturma, ki je vseboval denar in ki je po Straußovem mnenju še v neposredni zvezi s slovansko keramiko, datiran pa je v 13. stoletje. Toda v teku stoletij — in prav zadnje imenovani lonec že kaže ta štadij — se je ovalna oblika prekrizala z neko drugo, bolj trebušasto obliko po vzorcu tipa II, 2, in tako predstavlja tip III sintezo staroslovanskega lončka in lonca tipa II, 2. Funkcije trebušastega tipa pri nastanku novega ni razumeti toliko v smislu konkretnega etničnega vpliva, čeprav morda ta ni izključen, temveč bolj v smislu stilske spremembe, ki je naenkrat prinesla na dan premoč kroglaste forme, v čemer se izraža najbrž odsev romanskega stila v keramiki, le žalibog, da je ta sicer težko ali pa sploh neprijemljiv. Spojitev se je morala izvršiti zelo zgodaj, kajti na tipu III je vse polno potez, ki že gredo preko tega romanskega stilnega in formalnega občutja. V konturah vladajo bolj ali manj izrazite, predvsem pa mehke in lepe s-linije, kanelure se omejujejo na gornje dele trupa, podobno kakor pri primerih II, 2, profili niso več tako ostri, temveč mehko valoviti in na zunanjsčinah nakodrani, končno tudi robovi sami štrle že zelo močno ven (sl. 3, III). Vse te poteze so v največji meri sorodne potezam lonca tipa II, 2. Ako nastopa jajčasta oblika že v 13. stoletju ter se obdrži potem še v 14. (Liegnitz, Elbing), velja približno isti čas najbrž

⁷⁶ Strauß, str. 10 sl., Abb. 14, lonec z denarjem je št. 1 na sliki.

⁷⁷ Strauß, str. 17, Abb. 16.

⁷⁸ Strauß, str. 24, sl. 17 (5–6).

⁷⁹ Wiesinger, Taf. X, 1, X, 7; nazivi: Der Topf mit Rundwulstrand (str. 125), če pa ima lonec ročaj, se imenuje gehenkelter Topf mit Rundwulstrand (str. 128).

⁸⁰ Walcher-Moltheim, Beiträge, str. 89.

⁸¹ Walcher-Moltheim, str. 89, Abb. 24.

tudi za naše posode. Grimm objavlja en lonec iz severnega Rudogorja; njegova oblika je popolnoma identična z obliko posode III/1, št. 1. Grimm datira posodo med leta 1300—1500.⁸² Obe ptujski čaši (sl. 20 h) sta se tudi nedvomno razvili iz nekih posod tega tipa, vendar predstavljata že končno fazo; kajti ti mogočni zvončasti profili niso nič drugega kakor do skrajnosti stopnjevani in komaj spoznatni profili posod starejše dobe. Ti dve čaši sta lepa izdelka poznogotske navadne keramike, večja izmed njiju stoji zelo blizu čašam dunajske keramike 15. stoletja.⁸³ Na podlagi vsega tega je upravičeno misliti, da so naše posode nastale v teku istih stoletij; kje ozir, kdaj, je pa težko reči. Lonci, kot so tip III/1, št. 5, III/2, št. 3 ter III/1, št. 6, 7, so brez dvoma starejši, verjetno še iz 14. stoletja, medtem ko ni izključeno, da je lonec III/1, št. 1 iz mlajše dobe.

Značilno je, da se na loncih tega tipa pojavi tudi glazura (III/2, št. 4 in 5). V keramiki se je glazura pojavila mnogo kasneje nego na pečnicah, na stenskih oblogah itd. Prve, redkoštevilne glazirane posode so znane šele iz 13. stoletja, bolj pogoste so potem ob koncu 14. stoletja (Strauß, str. 34). Te posode so redoma glazirane samo znotraj in sicer s svinčeno glazuro, ki je pod vplivom železovega oksida postala večidel rjava. Tudi naši dve posodi sta glazirani znotraj in imata rjavo glazuro. Glede na to in na njune profile sta najbrž nastali v 15. stoletju ter sodita med prve nam znane srednjeveške glazirane posode, najdene na slovenskih tleh.

Iz lonca jajčastovalne oblike se je razvila varianta tip IV, ki v glavnem kaže isto ovalno strukturo, toda je mnogo močnejšega trupa. Med našimi posodami je najlepši primer pač lonec IV št. 1. Ta lonec kaže na zunanjsčini roba ustja valovnico. Podoben primer z valovnico okrašenega roba, ki je povrhu tega še žlebljen, prinaša Knorr med slovansko keramiko 13. in 14. stoletja, važno pri tem je, da je tudi forma njegovega lonca v vseh potankostih slična s formo našega.⁸⁴ Slovanska, to se pravi slovenska provenienca lonca iz Bevk je s tem pač izpričana, razodevajo jo pa tudi lepe proporcije posode. Kar se datacije tiče, spada lonec verjetneje v 14. stoletje, dasi ni izključeno, da je morda tudi mlajši.

Iz lonca tega tipa se je po raznih medstopnjah razvil tip velikega kuhinjskega lonca, ki se z majhnimi spremembami še danes izdeluje v naših podeželskih lončarskih obratih ter rabi v naših kmečkih gospodinjstvih če ne v prvi vrsti za kuho človeške hrane, pa za kuhanje živinske krme. Ta lonec je postal po svoji formi v teku razvoja tako shematičen, da brez posebnih podatkov ne omogoča nikakih kronoloških zaključkov. Vendar pa nekateri primeri iz Bevk, ki so prišli na dan istočasno s prej omenjenimi lonci, in ki so morda istodobni, gotovo pa ne moderni, zgovorno pričajo, da sega tradicija današnjih keramičnih form na našem podeželju zelo daleč nazaj.

Kar velja za mlajše dobe in forme omenjenega tipa, velja tudi za ostale vrste posod srednjeveške keramike. Ni tu glavni vzrok shematičnost form, ko-

⁸² Grimm, slika na str. 311, zgoraj levo. Podobno formo, toda bogatejši profil ustja kaže lonec iz Prappacha (Mainfranken), G. Hock, Erdställe in Mainfranken (Bayerische Vorgeschichtsblätter, XII, 1934, 42 sl. Taf. VII, zgoraj 2. od desne, iz 13/14. stol. Najdba iz Prappacha obsega skoro same posode našega tipa III/1, ki so popolnoma negermanskega značaja.

⁸³ Walcher-Moltheim, Abb. 32, str. 94.

⁸⁴ Knorr, Taf. 35 d. Gl. zgoraj str. 211.

likor bolj pomanjkljivo gradivo, ki očituje včasih preveč raznolike oblike, da je nemogoče dobiti sliko njihovega razvoja. Kajti skoraj vsaka posoda je zastopnica posebnega tipa in posebne vrste.

Sklede kažejo dvoje oblik, ki sta med seboj popolnoma različni. Prvo predstavlja skleda iz Bevk (V, št. 1), drugo pa skleda iz Ptuja (V, št. 6). Za posodo iz Bevk manjkajo vsa oporišča. Posoda iz Ptuja pa kaže določno oni stil, ki ga zastopata skupaj z njo najdena lonca. Glavne proporcije posode, kompozicija, oblikovanje vratu ter profili ustja so identični s potezami na loncih, kar pa je razlik, jih povzročata samo dejstvo, da je to skleda. Osnovno obliko take skleda kažejo skleda ali skodele slovanske keramike med Labo in Odro.⁸⁵ Razen tega pa tudi nekatere slovanske posode iz Šlezije.⁸⁶ Ni nobenega elementa, ki bi formi ptujske skleda nasprotoval, dasiravno leže med njo in med severoslovanskimi posodami že cela stoletja. Skleda bo pač treba pripisati isti dobi, kot oba lonca, t. j. najbrž 14. stoletju.

Med skledam podobne posode spada tudi nizka skleda-latvica iz Celja (V, št. 5). Ta posoda je po svoji obliki zelo sorodna latvici in ima mnogoštevilne predhodnice v keramiki predсловanskih dob na tleh naše domovine.⁸⁷ V staroslovanski keramiki spodnjelužiškega področja je tip pogost⁸⁸ ter dokazuje, da so Slovani predzgodovinsko formo prevzeli, jo uvedli in obdržali; po tej poti je latvica te oblike našla dostop v posodje naših sodobnih kmečkih gospodinjstev. Zato, da je celjska skleda srednjeveška, bi govorila predvsem zveneča glina.

Vrči. Tudi tu vlada ista raznolikost, saj ne veže vrča iz Velikih Malenc nobena skupna poteza z vrči iz Celja, Ptuja ali iz Bevk. Zlasti je treba na tem mestu načeti vprašanje vrča iz Velikih Malenc. Že v poglavju o ornamentiki je bilo rečeno, da se mreža odtisov na njegovem trupu razlikuje od načina, kakor so ornamentirane z odtisi ostale posode srednjega veka, zlasti one iz 14. in 15. stoletja. Malenški vrč je ves prekrit z odtisi. Toda tudi njegova forma nima v našem srednjeveškem gradivu nikakih pravih analogij. Najpravilnejša ozir. najbolj ustrezajoča oblika vrča je slej ko prej starorimski vrček za vino (oinohoe), ki je po večini izdelan v bronu.⁸⁹ In dejansko mu je naš vrček zelo sličen. Zelo sorodna je tudi oblika tkzv. pingsdorfskih čaš, ki jih nekateri datirajo v karolinško dobo, medtem ko jih drugi postavljajo v sledeča stoletja.⁹⁰ Datiranje v karolinško dobo se nam zdi pravilnejše. Te čaše so po večini poslikane. V našem obližju je bila dalje najdena posoda zelo slične oblike v nekropoli v Veliki Gorici na Hrvaškem, ki je vsebovala pokope vsaj iz štirih različnih dob.⁹¹ Najvažnejši v tej nekropoli je grob 18, v katerem se je nahajal omenjeni vrč. Po mnenju

⁸⁵ Knorr, Taf. 1, f, g, Taf. 5, f, e, Taf. 6 e (brez vratu), Taf. 20 d.

⁸⁶ Kurtz, Slawische Bodenfunde in Schlesien, Taf. 2, 5, 6.

⁸⁷ A. Müllner, Typische Formen aus den arch. Samml. des L. M. Rudolfinum in Laibach, Taf. 8, z Barja; Taf. 43 in 44 pa kot pokrova na žarah iz Emone.

⁸⁸ Knorr, Taf. 8 e.

⁸⁹ R. Ložar, Rimska najdba iz Polhovega gradca, GMDS, XIX, 1939, str. 91, sl. 7.

⁹⁰ Rademacher, str. 178, Taf. 138. K. Koehnen, Gefäßkunde der vorrömischen, römischen und fränkischen Zeit (Bonn 1895), Taf. 5—8, čaše. Da so pingsdorfski izdelki iz kasnejše dobe in ne iz karolinške, trdi P. Reinecke, Präh. Zeitschr., XIX, 1928, str. 276⁴.

⁹¹ V. Hoffiller, Staro groblje u Velikoj Gorici. Vjesnik hrv. arh. dr., X, 1908/9, grob 18, str. 128, sl. 15, 4.

V. Hoffillerja pripada ta grob neki dobi med 4.—8. stoletjem po Kr. ali oni skupini, ki jo Hampel v obravnavi ogrskega materiala nazivlje sarmatsko. Lonec je brez slehernege okrasa. Te forme ni potem nikjer več zaslediti. Po tem takem bi sodil ta lonec med najstarejše kose našega seznama. Morda pomeni ta časovni nastanek tudi nov moment za interpretacijo kastela v Velikih Malencih, kakor je na drugi strani tudi kronologija tega kastela ena izmed oporišč za našo datacijo.⁹²

Ostali vrči našega inventarja so že podobnejši modernim vrčem za vodo. Ker so vsi primeri razbiti, bo za točnejšo opredelitev treba čakati novih najdb. Toda skoraj gotovo je mnogo izmed teh vrčev istodobnih z lonci zgoraj opisane vrste. Vrč iz Ptuja, št. 16, je inozemski import, najbrž iz Porenja.

Vrčem neposredno sorodna oblika so *steklenice*. Ali gradiva je premalo, da bi bilo mogoče reči kaj natančnejšega o njihovi formi in postanku.

Izmed ostalih oblik je zanimiv med *krožniki* krožnik na treh nogah iz Celja, VIII. št. 1. V bistvu predstavlja prav za prav neke vrste nizko skledo ali ponev. Mogoče bi bilo, da se je ta forma razvila iz lonca kroglastega tipa, ko so ga opremili s tremi nogami, le da so namesto lonca porabili posodo skledastega tipa. Takih nogatih skled je mnogo znanih, nekatere izmed njih so opremljene tudi z izpusti. Strauß datira podobno posodo iz Elbinga (Abb. 28) v 14. stoletje, Wiesinger pa glazirano posodo iz Welsa ob Donavi (Taf. XII, 4, str. 147) v 17. stoletje. Naš primer je gotovo starejši nego avstrijski in je prej verjetno, da je iz 14. stoletja. Fragmenti takih trinožnikov so prišli na dan tudi v Bevkah (VIII, 2).

Nikakor ni treba, da bi tip tega trinožnika prišel v našo keramiko od drugod; mnogo je takih primerov v rimski provincialni keramiki, najdeni na naših tleh, pa tudi v hallstattski, in zato ni izključeno, da se je tradicija obdržala kar doma preko vseh stoletij.⁹³

Čaše. Edine forme čaš, ki izvirajo iz morfologije keramike srednjega veka na naših tleh, so znane iz Ptuja (IX, 6.). Njihova zveza s formo lonca tipa III je že zgoraj pokazana. Poleg tega tipa je moral eksistirati pri nas še tudi tip čaše na nogi, v gradivu se nahaja namreč nekaj fragmentov takih podstavkov, ki jih ni mogoče pripisati nobeni drugi posodici kakor le čaši. Žalibog je pa od njih premalo ohranjenega.

Končno nastopa v našem materialu še zanimiva oblika krožnika, ki predstavlja svetilko (tip X, a 1—3). Podoben primer objavlja Wiesinger,⁹⁴ pogosti so menda ti krožniki-svetilke v Hallstattu in izvirajo po večini s Salzberga.

⁹² Naziva »Sarmatska« pa ne smemo prenašati na poreklo lonca, čigar provenienca je najverjetneje rimska, naziv naj služi samo za časovno označitev. Ravno grobovi sarmatske grupe so znani po tem, da vsebujejo vse polno čistih rimskih tipov.

⁹³ Rimskodoben primer iz Novega mesta (inv. Narodnega muzeja v Ljubljani, št. 1581). Posode iz hallstattske dobe Mihovo (ist., inv. št. 6234, zelo okajena glina), Vinkov vrh pri Dvoru (ist., inv. št. 4653), visok in ozek lonec. Za nastanek tega tipa posode bi bilo treba upoštevati tip posode (amfore, sklede ali skodele) na visoki, zgoraj ožji konični nogi, katere trup je predrt z okenci. En primer iz Šmarjete, inv. Nar. muzeja v Ljubljani št. 1321. Preko etrurskih nekropol je ta tip mogoče zasledovati daleč nazaj v keramiko bližnjega vzhoda in pred njim ležečih otokov.

⁹⁴ Wiesinger, str. 147, sl. 3.

Pozornost mora vzbuditi številnost naših primerov in pa to, da nimajo za razliko od salzberških nobene luknje za stenj, ki se na salzberških nahaja nasproti rilčku. Te krožnike-svetilke datirajo v 15. stoletje. Oba gornjeceljska primera dokazujeta, da velja datacija tudi za naše kose.

Izmed ostalih oblik naše srednjeveške keramike je zaradi popolnosti omeniti vrč z ročaji z Vrhnike. Ta vrč je popolnoma osamljen. Barva glin, obdelava dna in celotno formalno nastrojenje lonca govori prej za rimsko dobo nego za kako drugo. V Morzgu na Salzburškem je bila najdena amfora podobne oblike in s tremi ročaji, ki pa so močnejše navijugani in tudi forma posode je v konturi bolj baročna nego naša, toda po osnovni obliki je dokaj identična.⁹⁵ Dejstvo, da prihaja naša posoda z Vrhnike, bi govorila za rimsko dobo. Toda tudi v rimski keramiki slovenskega ozemlja je ta oblika docela osamljena.

E. SKLEPNA RAZMOTRIVANJA O STAROSLOVENSKI IN SREDNJEVEŠKI KERAMIKI

Zadnja velika kultura keramične obrti in umetnosti na naših tleh pred prihodom Slovanov je bila rimska. Kakor predzgodovinske, tako so nam tudi rimske keramične forme bolje poznane nego staroslovanske in srednjeveške. Toda poznoantična keramika na naših tleh je kljub temu tako neobdelana, da manjkajo vmesni členi med njo in med keramičnimi kulturami narodov, ki so se v teku preseljevanja nastanili na ozemlju naše domovine. V našem gradivu pripada lonec z Vrhnike (sl. 13) najbrž še neki antični keramiki. Toda od njega ne drži nikaka vez v naslednja stoletja in forma kot taka popolnoma izgine. Druga posoda, ki stoji še v najožji zvezi s poznoantično keramiko, je vrč z Velikih Malenc pri Brežicah (sl. 14). Oblika vrča iz Velike Gorice na Hrvaškem veže ta vrč na t. zv. »temna stoletja«, ki so nastopila po zatonu rimske kulture v naših krajih, in bi bila to edina pri nas doslej znana posoda iz dobe preseljevanja narodov. Toda tudi forma te posode ne kaže nikamor dalje; pač so znane niti, ki jo vežejo z obliko starih rimskih vrčev, kar pa se tiče njenih zvez s formami kasnejših vrčev, je še vse zelo nejasno. Morda je edino oblika italijanske majolike prevzela nekaj njenih oblikovnih tradicij. V langobardskih grobovih v Kranju se je ohranila črepinja lonca, okrašena s pečatnim ornamentom (sl. 12). Ako pripada vrč iz Velikih Malenc rajši prvim periodam dobe preseljevanja, stoji kranjska črepinja prej na zaključku te dobe, ko so se v naših krajih že pojavili Slovenci.

Maloštevilne posode, najdene v staroslovenskih grobovih, so doslej stale osamljene v našem spomeniškem gradivu. Odslej ne bodo več v taki meri izolirane. Odkod sicer prihaja ovalna oblika lonca, še ni znano, in navzgor tipa slovenske keramike starejše dobe, ki je običajen za naša najdišča, ni bilo mogoče razjasniti. Ali od nje drže marsikatere niti v keramike kasnejše dobe in ker to doslej še ni bilo v taki obliki razmotrivano, upamo, da odslej ne bo več mogoče govoriti o slučajnosti ali sporadičnosti staroslovanske keramike. To tem manj, ker drže posredno od tipov te stare keramike poti v sodobno slovensko ljudsko lončarstvo. Keramika starejše dobe (skupina A) pripada v

⁹⁵ Hell, *ist.*, Fig. 30, str. 185.

glavnem 10. stoletju z izjemo posod z Gradišča nad Bašljem, ki sodijo prav tako v 10., pa tudi v 11. stoletje. Morda je na Gradišču zastopana tudi keramika izpred 10. stoletja.

Slovenska keramika mlajše dobe pripada že okviru srednjeveške keramike. Vprašanje, ali obstoje konkretne vezi med formami starejše in mlajše dobe, v bistvu ni več tako nerešljivo in če prinesejo nove najdbe še več gradiva, bo mogoče nekoč odgovoriti nanj v celoti. Tip ovalnojajčastega lonca III nedvomno nadaljuje formo ovalne posodice starejše dobe, le da je prekrižan z nekim tipom, ki po provenienci ni naš. Ta tip je lonec kroglaste oblike, ki je prišel v naše kraje gotovo iz neke tuje delavnice. Toda naši lončarji so ga prikrojili po svoje, kot dokazuje lonec tipa II/1. Ako pripada ta tip res 12. stoletju, kamor datirajo inozemske primere, in ako tudi fragmenti oziroma posodice tipa I spadajo v njegovo bližino, potem bi bil čas med koncem keramike na Gradišču nad Bašljem in pa med naslednjimi keramičnimi skupinami nekako sklenjen, to se pravi: za 12. stoletje so keramične forme ugotovljene.

V istem stoletju, a zelo zgodaj, je prišla k nam čista oblika kroglastega lonca, ne da bi bil kak primer ohranjen. Ta oblika je potem rodila tip II/2, ki predstavlja časovno mlajšo keramično vrsto, ki smo jo datirali v 13.—14. stoletje, ni pa izključeno, da so posamezne posode nastajale še v 15. stoletju. V teh stoletjih je čutiti nekak razmah keramike na naših tleh. Tudi t. zv. ovalnojajčasti lonec tipa III je najčešče zastopan v teh stoletjih in kaže iste stilne ter oblikovne poteze. Po raznih metamorfozah se je iz zadnje omenjenega tipa razvil tip IV, ki tvori podlago za lonce, kakor jih srečujemo še danes v podeželskih lončarskih obratih. Vendar pa je verjetno, da je v tej skupini 13. stoletje precej prazno in da večji del spomenikov pripada 14. stoletju.

Keramika pozne dobe ni več čista v oni obliki, v kateri kažejo slovanski stil lončki starejše dobe. Že sam tip II je lastnost tujine, razen tega pa tudi ornament dolguje marsikaj vplivom od zunaj. Predvsem je tehnika zobatega kolesca prinesena v deželo, razširila se je gotovo najprej v mestih, odtod pa v okolico. Uporabljali so jo po tujih lončarskih vzorcih.

Pri vsem tem morajo ostati nerazjasnjeni lončarski izdelki posameznih podeželskih najdišč kot so: Ajdovska jama, Griže pri Stični, Kaplja vas in tudi Šmihel. Črepinje loncev iz teh krajev kažejo v profilih med seboj presenetljivo skupnost, prav tako pa tudi v posameznostih ornamenta; skoraj na vseh se pojavlja t. zv. jamičasti ornament. Da je ta staro svojstvo slovanske keramike starejše dobe, dokazujejo analogije pri slovanski keramiki čeških gradišč. Po drugi strani se nahajajo na primer med črepinjami iz Ajdovske jame tudi ostanki loncev (sl. 7, 9), ki so silno podobni nekaterim črepinjam z Bašlja kar se sestave gline in žganja tiče, in zato ni izključeno, da je v keramiki podeželskih najdišč zastopana zelo stara doba našega srednjeveškega lončarstva.

Kronologija naše keramike temelji na analizi tipa forme in stilnih posebnosti ter na ugotovitvi genetično-razvojnih zvez. Nastane vprašanje, v kakšnem razmerju stoje z njo oni podatki zgodovinskega značaja, ki so znani o posameznih najdiščih, tako na primer o gradu Gornje Celje, o zgodovini Stritarjeve ulice v Ljubljani ter Jurčičevega trga, o Bistriškem samostanu itd. Ali nudijo ti zgodovinski podatki kakršnokoli pomoč za samostojno datiranje

tipov, ali podpirajo datiranje na podlagi forme, ali mu nasprotujejo? Na vsa ta vprašanja daje zadosten odgovor spis sam. Na podlagi omenjenih zgodovinskih podatkov, ki so nam znani, glede na to, da ni pri nas niti enega z denarjem datiranega lonca, ne bi bilo mogoče časovno opredeliti nobenega tipa kot takega, kaj šele posamezne lonce. V Bistri je na razpolago doba 500 let, v Ljubljani doba 300 let in samo v Celju obsega časovni okvir eno stoletje, namreč vlado rodovine celjskih grofov (1360—1456), ako jo je dovoljeno vzeti za historično podlago.⁶⁶ Tudi ptujski primeri niso s historičnim podatkom, da izvirajo iz dobe turških vpadov, z ničimer datirani. Zato pa mora veljati kronologija, ki je zgrajena na analizi forme in tipa, začasno kot edino možna. Velika vrednost obstoji že v tem, da časovni nastavki posameznih tipov v Gornjem Celju in Ljubljani (Jurčičev trg) ne nasprotujejo historičnim dobam, katerim bi pripisovali to keramiko na podlagi zgodovinskih virov. In morda je dovoljeno kronološki okvir Gornjega Celja prenesti tudi na najdbe iz mesta Celja samega. Pri ostalih naših najdiščih je pa treba vzeti rajši starejše dobe, nego mlajše; tako na primer pri Bistriškem samostanu rajši prva stoletja samostana za tipe, ki so časovno opredeljeni, prav tako pa tudi v Ljubljani za najdbe iz Špitalske ulice 14. in 15. stoletje;⁶⁷ dalje v Ptujju prej 14. stoletje, nego temu sledeče dobe. Provenienca posod iz Ljubljane č, ki so razvojno izredno važne, pa ostane slej ko prej temna.

Pogled na našo srednjeveško keramiko zadostuje, da se prepričamo, da tiči v teh posodah, ki so preproste po svoji formi in skromne po izvedbi, mnogo čuta za estetsko lepoto oblike in smisla za združitev lepe oblike s praktičnim namenom posode. Ta keramika prav nič ne zaostaja za ostalimi umetno-obrtnimi izdelki. Kdor hoče študirati zgodovino naše keramične obrti, bo moral seči k njej nazaj, ali tudi kdor bo hotel zasledovati zgodovino naše umetne obrti v srednjem veku, bo našel v tem gradivu zelo stare primere, ki jih je znanost predolgo zanemarjala.

Altslawische und mittelalterliche Keramik Sloweniens

In dem vorliegenden Aufsatz wird zum ersten Mal der Versuch unternommen, die altslawische und mittelalterliche Keramik Sloweniens zusammenhängend darzustellen. Einleitend wird der Stand dieser Denkmälerklasse sowie der gegenwärtige Stand der Forschung besprochen. Verschiedene Umstände verursachten den Rückstand, in dem sich das wissenschaftliche Bild der altslawischen und mittelalterlichen Keramik heute befindet, u. a. das Überwiegen der prähistorischen und römischen Fundmassen, die Vernachlässigung des Gebietes seitens der neueren kunstgeschichtlichen Literatur usw. Dabei ist viel Material verloren gegangen. Die notwendige Grundlage der weiteren Forschung bildet daher das Verzeichnis des noch vorhandenen Materials. Die Fundstätten der altslawischen Keramik sind Bled, Gradisce ober Bašelj, Kranj und Roje bei Moravče. Die wichtigsten Fundstätten

⁶⁶ Janko Orožen, *Zgodovina Celja*, II, 1927, 132 sl. M. Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije*, str. 213 sl.

⁶⁷ Po Vrhovcu, str. 124, obsega zgodovina meščanske bolnišnice dvoje obdobj, eno od ustanovitve kapele l. 1345 do požara l. 1386, drugo od velike kuge l. 1564 dalje. Iz Vrhovčevega teksta usoda prave bolnišnice ni razvidna. Težko bi bilo najdbe iz Špitalskih ulic pripisovati 16. stoletju.

der mittelalterlichen Keramik sind: Ajdovska jama bei Krško, die Mündung der Bistra in die Ljubljanica bei der Ortschaft Bevke, Celje mit Burgruine, Gornje Celje, Ljubljana, Ptuj, Šmihel bei Žužemberk u. a.

Die leitende Form der altslawischen Keramik auf dem slowenischen Gebiet ist der eiförmige ovale Topf aus stark mit Quarzsand vermengtem Ton (Kranj, Bled). Die Verzierung des Typus bilden ein-, zwei- oder dreifache Wellenlinien, zum Teil übereinander angebracht und durch Horizontallinien getrennt (Abb. 4). An der Außenseite des Bodens befinden sich seichte Eintiefungen als Folgen der Achseneindrücke der Töpferscheibe. Gradišče lieferte weitere Typen, so vor allem Scherben mit parallelen Einschnitten, welche öfters die Vorstellung plastischer Wellenlinie ergeben (Abb. 5, 6). Aus den Beziehungen dieser Funde zu der Keramik der Nordslawen ergeben sich einige kronologische Anhaltspunkte; die überwiegende Mehrheit des Materials gehört der Zeit der Einführung der Töpferscheibe an (10. Jh.), einige Scherben von Gradišče dürften älter, andere wiederum jünger sein.

Die mittelalterliche Keramik bildet im Vergleich mit der altslawischen schon ein komplexeres Gebilde. Im besonderen Teil wird der Frage nachgegangen, inwieweit sich Beziehungen zwischen beiden aufweisen lassen. Vom Fortleben der altslawischen keramischen Formen und des Stils derselben zeugen der Gefäßtypen I, II 1, und III, 1. Der doppelkonische Topf ist Eigentum der nordslawischen Keramik der späten Zeit (Abb. 20, ab). Der Typus II 1 ist zwar eine Entlehnung vom Kugeltopf der karolingischen Keramik, doch entschieden slawischer Prägung (Abb. 21 a). Beide Typen dürften dem 12. Jh. angehören. Ganz klare Weiterbildung des früh- und mittelslawischen eiförmigen Topfes stellt der Typus III, 1 (Abb. 20 g) dar (13. u 14. Jh.). Gleichzeitig mit ihm ist der Kugeltopf mit ausgeprägter Bodenfläche, der als solcher auf den Kugeltopf zurückgeht. Im weiteren Verlauf der Entwicklung nehmen die Gefäße immer größere Maße an und es beginnt die Kreuzung der Typen. Aus der Kreuzung des Kugeltopfes und des ovalen Topfes ist der bauchige Topf vom Typus IV (Abb. 8 b) entstanden, welcher die Urform des noch heute auf unserem Lande im Gebrauch stehenden großen Kochtopfes darstellt.

Bei anderen Gefäßtypen läßt sich infolge des dürrtigen Materials von keiner solchen Entwicklung reden.

Im allgemeinen unterscheiden sich die Funde vom Lande von den städtischen Funden, und zwar im Sinne einer engeren Anlehnung an die Typik und Ornamentik der altslawischen Keramik. In den Städten machen sich frühzeitig fremde Einflüsse bemerkbar (Kugeltopf, Laufradornament), die auf dem Lande fast keinen Widerhall finden.

Die kronologischen Angaben schriftlicher und historischer Art reichen allein nicht aus, um eine Entwicklungsreihe aufzustellen, sie stehen aber nirgends im Gegensatz zu den aus der Typen- und Formanalyse gewonnenen Ansätzen. Einige Fundstücke wie die Gefäße von Vel. Malence (Abb. 14), Vrhnika (Abb. 13) usw., werden aus dem Rahmen der mittelalterlichen Keramik herausgenommen und den vor-slawischen Perioden zugeteilt. Näheres über diese und andere Fragen im Aufsatz selber.

Die Beziehungen der altslawischen und mittelalterlichen Keramik zur Keramik der prähistorischen Perioden einerseits, zur Volkskeramik der Gegenwart andererseits, die man überall aufspüren kann, ergeben zusammen mit dem oft sehr schönen Formgefühl der Gefäße und dem Wandern der Einzelelemente nicht nur das Bild der im tiefsten Grunde volkhaft gebundenen Betätigung und ihrer Kunstform, sondern auch das Bild der sozialen, wirtschaftlichen und politischen Schicksale des Volkes, das keineswegs die Vernachlässigung, die diesen Gattungen bisher beschieden war, rechtfertigt.

VLAHI IN VLAŠKA IMENA MED SLOVENCİ

Milko Kos

Ali so Slovenci ob koncu 6. in v začetku 7. stoletja, ko so prišli v svojo novo domovino, naleteli tu še na staro prebivalstvo, koliko je tega bilo, katerim narodom je pripadalo in kako se je to prebivalstvo kasneje zlilo s slovenskimi prišleki — to so vprašanja, ki jih moramo staviti na začetek naselitvene zgodovine Slovencev. Znanstveno razpravljanje obstoja starejšega prebivalstva tudi še po prihodu Slovencev ni nikdar resno zanikalo. Pripovedovanje življenjepisca Severinovega, da so po smrti tega svetega moža (okoli 482) zapustili 487 v si romanski prebivalci Podonavski Norik, ni vzdržalo pred zgodovinsko kritiko.¹ Tako tudi ne smemo sklepati, da ne bi bilo tudi v Notranjem Noriku, torej v območju Vzhodnih Alp, kjer je bila romanizacija posebno močna in so novejša raziskavanja ter arheološke najdbe odkrile visoko stopnjo provincialno - rimskega kulturnega življenja, segajočega po času globoko v 6. stoletje, ostalo tudi še po prihodu Slovencev nekaj starega prebivalstva.² Tudi Langobardi so 568, ko so se preko današnje Slovenije selili v Italijo, odpeljali s seboj pač le del Panoncev in Noričanov, drugi so ostali na zemlji svojih prednikov.³

Res je, iz virov moremo razbrati, da so v zadnji četrtini 6. stoletja (verjetno že 579, gotovo 587—588) škofje-begunci iz vzhodnoalpskih dežel pred prodirajočimi Obri in Sloveni iskali zatočišča v jadranskem Primorju in na ozemlju oglejskega patriarhata, toda misliti si moremo, da je tudi po umiku dostojanstvenikov in odličnikov ostal še del staroprebivalcev na noriških in sosednjih tleh, prav tako kakor se sto let poprej, po smrti Severinovi, niso vsi Romani odselili iz Podonavskega Norika.⁴ Dokaz temu za pokrajine, ki so jih tedaj začeli naseljevati Slovenci, so tudi krajevna imena, v katerih tiči beseda »v l a h« oziroma »w a l c h«.

Označbo »vlah« za Romana so dobili Slovani od Germanov še v zakarpatski domovini. Pri Germanih pomenja »walh« (starovisokonem. walah, srednjevisokonem. walh) keltskega soseda na zapadu. Eno keltskih plemen so Volki (Volcae). Kasneje pa je »walah-walh« Germanu Roman in prebivalec rimske

¹ Eugippii Vita Severini, c. 44, ed. Th. Mommsen, *Scriptores rerum Germanicarum* (1899), 52, 53. — A. Dopsch, *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung*, I (1918), 131 dalje. — E. Schwarz, *Walchen- und Parschalkennamen im alten Norikum*, *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, I (1925), 91.

² R. Egger, *Frühchristliche Kirchenbauten im südlichen Norikum* (1916), passim. — A. Helbok, *Grundlagen der Volksgeschichte Deutschlands und Frankreich*, Textband (1937), 181 dalje.

³ *Historia Langobardorum*, II, 26. (Mon. Germ., *Scriptores rerum Lang.*, 87.)

⁴ M. Kos, *K poročilu Pavla Diakona o Slovencih*, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 26 (1931), 202 dalje.

države sploh.⁵ Z ostalimi so tudi Južni Slovani prevzeli označbo »vlah« in z njo začeli imenovati Rimljane, pa tudi romanizirane in neromanizirane prebivalce, na katere se ob naselitvi naleteli v Podonavju in na Balkanu, končno pa tudi romansko prebivalstvo Apeninskega polotoka, v Alpah in vobče na zapadu.⁶

Tudi predniki Slovencev so spoznali in začeli rabiti besedo »vlah«. Z njo so pri doseljevanju in po naselitvi označevali sosede Romane in romanizirano prebivalstvo ob svojih zapadnih mejah, pa tudi Romane in romanizirane stanovce, na katere so še naleteli ob prihodu v novo domovino in s katerimi so potem še stoletja živeli v tesni sosesčini. Vse dotlej, dokler se niso ti Vlahi ali Lahi stopili s Slovenci, oziroma so v kolonizacijskem območju Nemcev hkrati s tamkajšnjimi Slovenci zapadli germanizaciji.

Znanost ni tem Vlahom na nekdanjem in sedanjem slovenskem kolonizacijskem ozemlju posvetila skoraj nikakršne pozornosti. Schwarz se jih v svoji razpravi o krajevnih imenih po Vlahih in paršalkih v starem Noriku komaj dotika, enako Helbok, ki ima na svojem zemljevidu »vlaških« imen navedena na nekdanjem slovenskem ozemlju komaj dva kraja te vrste.⁷ Po drugi strani se pa spravljajo v zvezo s temi starimi Vlahi krajevna imena, ki z njimi nimajo kaj opraviti in so izven vsakega poimenovanja po njih.

Zgodovinarju so gradivo za te Vlahe med Slovenci k r a j e v n a i m e n a , ki so v zvezi z označbo »Vlah« kot pripadnika posebne narodnostne skupine, razlikujoče se od Slovencev. Poudarjam narodnostne skupine, kajti mogoče je tudi, da ima tak kraj naziv po enako glasečem osebem imenu ali priimku (Walchun, Ualho, Walch, Walaho), ali pa, da so kraj tako imenovali po nekem kasneje doseljenem Vlahu — Romanu.⁸

R o m a n u s oziroma L a t i n u s je na slovenskih tleh v latinski pisanih virih to, kar Slovcu Vlah ali Nemcu Walh. Starejši latinski naziv za Romana-Vlaha je tudi pri nas Romanus, redkeje Latinus. Latinski in grški pisani viri, iz katerih črpamo znanje o slovenski zemlji in zgodovini v zgodnjem srednjem veku, imenujejo rimsko in romanizirano prebivalstvo z imenom Romani, Romano, in ga vedo razlikovati od Grkov (Romaioi), Gotov, Langobardov, Gepidov in Slovenov.⁹ Latinus je eden med salzburškimi misijonarji, ki so v drugi polovici 8. stoletja prišli med Slovence.¹⁰ Na slovenski zemlji in v tej sosednjih pokrajinah je označba Latini v 12. stoletju popolnoma izpodrinila starejšo Romani. Tri vasi Romanov v Furlaniji so zaradi razlikovanja od slovenskega prebivalstva, ki se je najprej od druge polovice 10. stoletja naseljevalo sredi med Romani v ravni Furlaniji, označevali in jih še danes imenujejo R o m a n s , to

⁵ K. Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde, II, 279 dalje. — Miklosich, Etymologisches Wörterbuch, 393.

⁶ Na splošno: L. Niederle, Slovanské starožitnosti, II, 2, 301 dalje. — P. Skok, Dolazak Slovena na Mediteran (1934), 89.

⁷ Schwarz, nav. delo, 91—99. — Helbok, nav. delo, Kartenband (1938), Karte 67.

⁸ Schwarz, 93.

⁹ Cassiodori Variae, ed. Mon. Germ., Auctores antiquissimi, XII, 275 (526—527). Chronicon Venetum vulgo Altinate, Mon. Germ., Scriptores, XIV, 16 (568), 13, 16 (569—571), 16 (571 do 586). Conversio Bagoariorum et Carantanorum, ed. Kos, Razprave Znanstvenega društva, XI, 49, 50, 129, 132.

¹⁰ Conversio Bagoariorum et Carantanorum, ed. cit., 40.

je Romani. Eden teh Romansov se v 12. stoletju, ko so Romane pretežno začeli imenovati Latine, imenuje »l a t i n s k a v a s« (villa quae vocatur Latina, 1170).¹¹ Nedaleč od tega Romansa in današnje slovenske jezikovne meje so okoli 1180 dejali nekemu studentu »fons Latina«.¹² Roman v 12. stol. na slovenskih tleh je v latinski pisanih virih Latinus. Stavbenik, ki je prišel v stiški samostan »iz daljnih pokrajin«, se okoli 1180 imenuje »homo nomine Michael natione Latinus« (mož po imenu Mihael po narodnosti Latin).¹³ Viri 13. in 14. stoletja točno ločijo Latine-Romane od Nemcev (Theotonicus).¹⁴

Z nekdanjimi Romani ali Rimljani pa ne stoji v nikakršni neposredni zvezi pridevek »r i m s k i« pri nekaterih krajevnih imenih na Slovenskem. Rimske Toplice ga imajo šele iz prejšnjega stoletja, a bržkone tudi ne bo starejši Rimski vrelec (Kisla voda, Römerquelle) pri Kotljah blizu Guštanja na Koroškem.¹⁵ Kočevski Römergrund (slovensko Rimsko!) ima naziv po kočevskem rom = krokar.¹⁶ Val Romana ali Römertal pri Klanških jezerih pod Mangartom je pravilni slovenski Remšendol ali nemški Remschental.¹⁷ Omenim naj še, da tudi Romanja vas pri Novem mestu nima svojega imena po kakih Romanih; v srednjeveških listinah jo najdemo z imenom Rudmamsdorf.¹⁸

Ne le staremu Romanu oz. Latinu, tudi kasneje priseljenemu ali prišlemu so Slovenci dejali Vlah, Nemci pa Walah, Walh, kasneje Walscher ali Welscher. Osebe s to označbo v listinah, izdanih na slovenskih tleh, od konca 11. stoletja dalje niso redke, počenši z nekim »Walechom«, ki se omenja kot priča v listini, izdani okoli 1090 v Kranju.¹⁹ Močno dvomim, da je v številnih, toda po času poznih Walchih naših srednjeveških listin iskati naslednike staroprebivalcev — Vlahov; če ne gre zgolj za osebno ime, moramo misliti na priseljene ali z izdajateljem listine na Slovensko došle Romane. V prvi polovici 14. stol. v Ptujju večkrat omenjeni meščan Andrej Walch (tudi Walich) se nam razkrinka v neki listini iz 1307 kot Andrej Lombard, torej Italijan iz Lombardije.²⁰ Število te vrste Vlahov v poznosrednjeveških listinah bi se dalo za slovensko ozemlje v znatni meri povečati.

Ne gre torej vsakega »Vlaha«, ki se pojavlja v naših srednjeveških virih, proglasiti za potomca onih Vlahov-staroprebivalcev. Ne gre pa tudi vsak kraj, ki nam s svojim imenom govori o Vlahih, proglasiti za ustanovo ali sled onih

¹¹ M. Kos, K postanku slovenske zapadne meje, 365 dalje. (Razprave Znanstvenega društva, V/VI, s podrobnejšimi podatki).

¹² Gradivo za zgodovino Slovencev, IV, št. 940.

¹³ M. Denis, Codices manuscripti theologici bibliothecae Palatinae Vindobonensis, II, 1, 611.

¹⁴ Chronicon Ossalchi monachi Rosacensis (Gradivo za zgodovino Slovencev, IV, 944). — Jaksch, Monumenta hist. ducatus Carinthiae, IV, str. 698 (1268).

¹⁵ I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant, IV, 354.

¹⁶ A. Hauffen, Die deutsche Sprachinsel Gottschee, 8.

¹⁷ E. Kranzmayer v Zeitschrift für Ortsnamenforschung, X (1934), 144.

¹⁸ Listini datirani 1424 in 12. okt. 1447 v Kapiteljskem arhivu v Novem mestu.

¹⁹ Prim. Gradivo za zgodovino Slovencev, III, 377. Jaksch, Monumenta hist. ducatus Carinthiae, III, št. 464, 471, 539 II, 588, 1163. — Jacob der Walch priča v Ljubljani 1307 (F. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, 68).

²⁰ H. Pirchegger v programu ptujske gimnazije, 1904, 22, 24, 25, 26, 27. — F. Martin, Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg, III, 853.

Vlahov izza časa pred prihodom Slovencev. Sem gotovo ne spadajo kraji kot Vlašičko selo v Beli Krajini, razni Vlahi, Vlahoviči ali Vlašiči v Istri, pa tudi ne Laški Rovt v Bohinju. Pri slednjem kaže pridevek »rovt«, da gre tu za mlajšo naselbino, nastalo na izkrčenih tleh. Srednjeveški viri imenujejo kraj prvič, kolikor je mogoče dognati, šele 1430, toda še ne s pridevkom »laški«. ²¹ Teža je dobila vasica prejkone v razliko k bližnjemu Nemškemu Rovtu nad Bohinjsko Bistrico, ki je bil naseljen, kot vse kaže, s kolonisti Nemci za časa briksenškega škofa Brunona (1250—1288) in se 1253 imenuje prvič z imenom Boloxix, vendar pa, vsaj do konca srednjega veka ne, nikdar s pridevkom »nemški«. ²² Bohinjski Laški Rovt ima svoj pridevek, kot vse kaže, po šele v poznem srednjem veku tjakaj priseljenih Lahih. Napačno je tudi razne Lajše, Laše, Lašče in Lažiše, ki so po etimologiji vse kaj drugega, spravljati v zvezo z nekdanjimi Vlahi. ²³

Pa tudi pri takih krajevnih imenih, ki v njih tiči Walch ali Vlah, ne smemo v vsakem takoj iskati stare Vlahe, posebno če imamo zanje dokumentarne dokaze le iz sorazmerno mlajše dobe, sicer pa nikakršne druge opore za možnost nekdanjih »vlaških« naselbin v onih krajih. Marsikatero tako krajevno ime je ali v zvezi z osebnim imenom ali pa se nanaša na »Lahe« (Italijane, Furlane) novejšega izvora. Za zgornještajerske kraje Walchern in Walchernbach blizu kraja Öblern v dolini Aniže, za »Walichlehen« v dolini Aniže, za »Walichtal« med Kapfenbergom in Aflenzom v stranski dolini Murice, za Walleiten (okoli 1500 Walichleuten) pri Hartbergu, za Wellischhof blizu Mürrzuschläga, za »Walchaecker« pri St. Petru blizu Judenburga, za »Walchprukch« pri Mauternu, za dvorce »Walchenecker« pri Stanzu v dolini Murice, za Walchhütten v Tragössu imamo dokazila šele iz virov poznega 14. in iz 15. stoletja. ²⁴ Verjetno se mnogo teh zgornještajerskih krajev imenuje po priseljenih Lahih-Italijanih, zaposlenih v poznem srednjem veku v tamošnjih rudnikih in plavžih. ²⁵ Prav tako se gorenjski Železniki, ki so jim v 14. stol. udarjali začetke furlanski rudarji, imenujejo po njih v jeziku slovenskih okoliških hribovcev še dolgo Lahovše, v jeziku nekdanj nemško govorečih sosednjih Soričanov pa »Ka Bolchen« (pri Vlahih). ²⁶

Tudi imena za vinograde iz 14. in 15. stoletja, kot »der Walch« pri Ljutomeru (1353) ali »die Welhin« (Walhin, 1425, 1460) pri Gradcu, ne morejo sama zase za stare Vlahe nuditi nikakršnega dokaza; naziv imajo pač po lastnikih, kakor so drugod imenovali vinograde »der Jud« ali podobno po židih, ki so jih imeli v lasti, najemu ali zastavi. ²⁷ Marsikateri Wallenberg in podoben naziv se

²¹ Gereut iuxta lacum, Coreut. Urbar cerkve na Otoku na Blejskem jezeru, fol. 1, v Kapi-teljskem arhivu v Briksnu.

²² Briksenški urbar iz leta 1253, f. 174, v Državnem arhivu v Münchenu.

²³ Tako na pr. H. Pirchegger, Geschichte der Steiermark bis 1282 (1936), 81.

²⁴ J. Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, 27, 294, 332, 479, 481.

²⁵ H. Pirchegger, Das steirische Eisenwesen bis 1564 (1937), Das steirische Eisenwesen von 1564 bis 1625 (1939), passim.

²⁶ A. Globočnik v Mittheilungen des historischen Vereines für Krain, 22 (1867), 2, op. 6. — P. Blaznik, Kolonizacija Selške doline (1928), 74.

²⁷ Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, 9, 432.

v starejših virih razkrinka kot Waldenberg, kakor se glasi na primer starejše nemško ime tudi za naš »pusti grad«, kasnejši Wallenberg pri Radovljici.²⁸

Najbolj zanesljiv dokaz, da gre za »pristna« vlaška krajevna imena, torej naselbine starih Vlahov, je sovpadanje sorazmerno že zgodaj v virih omenjenih krajevnih imen te vrste z najdbami iz »vlaških«, to je rimskih in vobče predslovenskih časov. Slovenci so v teh in takih krajih, ki po svojih arheoloških ostankih kažejo na predslovensko naseljenost, naleteli še na staroprebivalce — Vlahe. Po teh, razlikujočih se po govorici, kulturi in drugem od njih samih, so Slovenci označevali take kraje, češ tam stanujejo »Vlahi«, tamkaj se pravi »na Vlaškem«, dotična vas je »vlaška« ali podobno. Če pa niso v takih krajih bili več nastanjeni »Vlahi«, so mogli tudi sledovi prejšnjega prebivalstva, očitni v ruševinah, grobovih ali drugačnih preostankih, pripraviti Slovence do tega, da so dejali: to je nekaj »vlaškega«. Na vsak način je bila potrebna slovenska sosesčina. Če najdemo v bližini »vlaških« krajev na primer tudi staroslovenske grobove, ali pa naletimo v taki okolici na močno in zgodnjo slovensko naseljenost, je to nov dokaz, da gre tu za prave stare Vlahe. Hkrati je to dokaz za naselbinsko kontinuiteto Slovencev na ozemlju, kultiviranem že od staroprebivalcev, ki so jim sedaj Slovenci postali sosedje.

V L a h o v č a h²⁹ pri Cerkljah na Gorenjskem so našli rimske grobove na njivi Kalvarija, staroslovenske pa v bližnji Komendi in Mengšu.³⁰

V najbližji okolici Belšinj vasi³¹ pri Trebnjem na Dolenjskem je mnogo najdb in preostankov iz prazgodovinske in rimske dobe. Pri Sv. Štefanu tik Belšinj vasi je stala po Rutarju vojašnica rimskih beneficiarijev. Skozi te kraje vodi velika rimska cesta Emona—Praetorium Latobiorum (Trebnje)—Nevidunum—Siscia.³²

²⁸ A. Helbok, Grundlagen der Volksgeschichte Deutschlands und Frankreichs, Textband, 201. — Starejše oblike za Wallenberg: Gradivo za zgodovino Slovencev, V, 489, 522, 711; Schumi, Urkundenbuch... Krain, II, 108, 266, 252; Zahn v Fontes rerum Austriacarum, II. Abt., XXXI, 239, 315, 431, 434, 438, 453; XXXVI, 135; Jaksch, Monumenta hist. duc. Carinthiae, IV, 395.

²⁹ Oblike Walchs Dorf, Walsdorf, Wallesdorf in podobne v listinah 1324 junij 29, 1326 mar. 27, 1360 febr. 23, 1362 apr. 4, 1392 apr. 10 in maj 1, 1393 maj 9 in maj 18, v Državnem arhivu na Dunaju. V listini 1351 jan. 9 prav tam: Balchobicz. — Walchowicz, fragment urbarja iz 15. stol. (M. Kos - F. Stelè, Srednjeveški rokopisi v Sloveniji, 226). — 1412, Walchdorf (VI. Levec v Mittheilungen des Musealvereines für Krain, IX, 1896, 8). — 1436, Walkowicz, celjske fevdne knjige (kod. 963, f. 78, v Državnem arhivu na Dunaju, kod. 242 v Deželnem arhivu v Gradcu). — 1458, Walchs Dorf (urbar samostana Velesovo v arhivu pri Narodnem muzeju v Ljubljani, f. 45', 46'). — 1497—1500, Walchawitschach, urbarji ljubljanske škofije v Skofijskem arhivu v Ljubljani. — 1626 Laschiuasi (Mittheilungen des Musealvereines für Krain, 1896, 175).

³⁰ S. Rutar v Letopisu Matice Slovenske, 1889, 61. — W. Šmid, Altslovenische Gräber Krains, Carniola, 1908, 33, 37.

³¹ 1436, Velischendorff, Vellischendorff, celjske fevdne knjige (kod. 963, f. 80', 81, v Državnem arhivu na Dunaju, kodeks 242 v Deželnem arhivu v Gradcu). — 1463, Valschendarff (turjaški urbar v grajskem arhivu na Turjaku). — Welze iz 1145, ki je v Gradivu za zgodovino Slovencev, IV, 121, lokaliziran v Belšinj vasi, ni ta kraj, marveč Bleč vrh, severozapadno nad Višnjo goro (moja izvajanja v Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo, 18, 1937, 43).

³² A. Müllner, Emona, 96. — Premerstein-Rutar, Römische Strassen und Befestigungen in Krain, 23—25. — S. Rutar, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, 1899, 114. — B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslawien, I (1938), 99 dalje.

Jezikoslovec bi mogel povedati, če ima po Vlahih ime zaselek *V o l a k a* nad Hotavljami v Poljanski dolini na Gorenjskem.³³ »Prav v bližini naselbine leži tik nad potokom Volaščico strm grič Gradišče, kjer je stal po tradiciji nekoč grad, last sv. Heme; na tem mestu so našli domačini dva in pol metra globoko lončene črepinje.«³⁴

Že okoli 1155 omenjeni hrib v kraju *B a š l j u* (Uasche), »ki je pripraven za grad in kjer je že bil nekdanji grad«, je treba lokalizirati v Gradišče pri cerkvi sv. Lovrenca tik pod Storžičem, kjer so še danes vidni sledovi nekdanjega utrjenega kraja (tam, kjer je na novi jugoslovanski specialni karti narisana lovska koča).³⁵ Če je ime Uasche-Bašelj kaj v zvezi z Vlahi, to presoditi ni moja naloga. Vsekakor pa omenja vetrinjski urbar iz 1488 v vrstnem redu takoj za Bašljem (Baschel, Waschel) v kraju »Am Lasko« dva posestnika, danes kmet *L a š k a r*, dialektično Vaškar, pod omenjenim Gradiščem.³⁶

V L a š k i v a s i (nemško Welischdorf) pri Celju so našli grobove, ki so prejkone še iz konca 6. stol., z najdbami staroslovenskega in tudi še čisto rimskega izvora in značaja.³⁷

L a š k o ob Savinji ima ime po Vlahih. Nemški naziv za Laško je Tüffer, prvič 1182 Tyuer, od slovenskega *deber*, kakor se imenuje še danes kraj severno od Laškega.³⁸ Slovensko obliko *Lasca* najdemo zapisano 1483.³⁹ V bližini Laškega je več krajev, ki so v zvezi z Vlahi: potok Lahomnica (prvič 1209 rivulus dictus Lochomel), selišče Lahomno (1280—1295 Lochmel) in kmet Lahomšek nad Laškim.⁴⁰ Že bliže Jurkloštra je Laška vas, Lahov graben, Lahovnik. Mogoče spada v ta »laški« okraj tudi Lakonca, zapadno od Retja pri Trbovljah, in Lahovna severno od Celja.⁴¹ Laško vas pri Celju sem pa že omenil. V Laškem in v bližini Laškega so našli številne preostanke iz prazgodovinskih in rimskih časov. Prejkone je prav preko teh »laških« krajev jugovzhodno od Laškega vodila rimska cesta na Jurklošter in dalje preko Vranja pri Sevnici, kjer je dokazano poznoantično zatočišče z najdbo novca, ki gre nazaj do cesarja Justinijana I. (527—565).⁴²

³³ 1291, 1318 Vlach (Fontes rerum Austriacarum, II. Abt., 36, 205). — Okoli 1400 Vblach (Mittheilungen des Musealvereins für Krain, III, 50). — 1500 Vlatzi (urbar za škofjeloško gospostvo v Državnem arhivu v Münchenu, f. 26).

³⁴ P. Blaznik, Kolonizacija Poljanske doline, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 19, 1938, 2.

³⁵ Gradivo za zgodovino Slovencev, IV, 338. — M. Kos, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 16 (1935), 92. — J. Zontar, Zgodovina mesta Kranja (1939), 12.

³⁶ Vetrinjski urbar 1488, f. 130', 131, v arhivu Zgodovinskega društva (Geschichtsverein für Kärnten) v Celovcu.

³⁷ W. Schmid, Das karantanische Gräberfeld in Wellischdorf bei Cilli (Blätter zur Geschichte und Heimatkunde, IV, 1913, 274 dalje) in v knjigi Südsteiermark (1925), 24.

³⁸ Gradivo za zgodovino Slovencev, IV, 659, str. 337.

³⁹ I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant, IV, 70.

⁴⁰ Gradivo za zgodovino Slovencev, V, 154. — Zahn, Urkundenbuch des H. Steiermark, II, n. 98, 153. — A. Dopsch, Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark, 285. — Kmet Lahomšek: 1445 (Orožen, 64).

⁴¹ Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, 288. — Dopsch, 87.

⁴² Riedl-Cuntz, Jahrbuch für Altertumskunde, III (1909), 1 dalje. — B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslawien, I (1938), 15 dalje.

L a h o v š č e je kraj pri Ajdovščini na Goriškem. V njegovem okolišu je bila večja skupina prazgodovinskih in rimskih selišč. Bližnja Ajdovščina, ki s svojim imenom spominja na stare »ajde«, je nastala na mestu rimskega Castra. Tod mimo je vodila velika rimska cesta Aquileia-Emona, na katero še spominja krajevno ime Cesta pri Sv. Križu, na nekdanje zidane stavbe v tem okolišu pa ledinsko ime »na mircah« ob tej cesti.⁴³

V a š i n j e (iz Lašinja), nemško Wallersberg,⁴⁴ se imenuje okraj in gora vzhodno od Velikovca na Koroškem; po Vašinjah ima danes ime zaselek Vašinca in kraji Št. Peter, Št. Martin in Št. Lovrenc »pri Vašinjah« (am Wallersberg).⁴⁵ Rimska cesta iz Virunuma v Labodsko dolino in izkopine potrjujejo naselitev tega okraja v predсловenski dobi.⁴⁶

»V u a l a h a« je kraj, ki se imenuje okoli 980 in ki ga lokaliziram v Pusarnitz (Požarnica) sredi Lurnskega polja na Zgornjem Koroškem.⁴⁷ Lurnsko polje ima že v antiki izredno gosto naselitev. Najdbe gredo od mlajše dobe kamena (Hohenberg nad Pusarnitz) do časov neposredno pred prihodom Slovencev. Lurnsko polje je bilo upravno in cerkveno središče rimske zgornje Koroške in njenega romanskega in romaniziranega prebivalstva. Glavno mesto Teurnia (tudi Tiburnia), v pozni antiki škofijsko mesto, ki se je obdržalo vse do invazije Slovencev, je dalo ime srednjeveški Liburnia oziroma Lurna, ki je še danes ohranjeno v imenu Lurnfeld.⁴⁸ Trdovratna konservativnost imena govori za to, da so Slovenci tukaj naleteli še na močne naselbine starega prebivalstva, ki jim je posredovalo naziv kraja in okraja.

L a s c h k i t z e je ledinsko ime za kraj, kjer je do prihoda Slovencev stala pokopališka cerkev mesta Aguntum (Stribach pri Lienzu na nekdanjem Vzhodnem Tirolskem).⁴⁹ F a l k e n s t e i n, grad pri »Zgornji Beli« (Obervellach) v dolini reke Möll, nima po Lessiak naziva po sokolih (Falke), marveč po Vlahih (urbar 1300: Walihenstein, Walchenstein). W a l e c k, gora severnovzhodno od Pfaffenberga na zgornjem Koroškem, bi pa bila prvotno Walah-ecki, to je »Vlaško brdo«.⁵⁰ Z a B l a ž n j o v e s (nemško Blasendorf, v virih 980 Blasindorf, 1397 Vlasendorf, 1414 Plasendorf) bi mogel z Malom trditi, da prihaja ime od starih Vlahov le, če bi jezikoslovec možnost take zveze zanesljivo dokazal.⁵¹

⁴³ Müllner, Emona, 129—133. — W. Schmid, XV. Bericht der römisch-germanischen Kommission, 1923/24, 188.

⁴⁴ P. Lessiak, Carinthia I, 1922, 6.

⁴⁵ 1096 Uvalsperc, 1123—1146 Walsperch, 1157 Walrsberch, 1193—1200 Walsperg (Jaksch, Monumenta hist. duc. Carinthiae, I, 161, 162; III, 199, 233, 551; tudi Gradivo, III, 414; IV, 77, 368, 369, 836). — 1293 der berc, dâ si lägen, der Walsperc ist genant, 1296 under dem Wallersperge (Mon. Germaniae historica, Deutsche Chroniken, V, Österreichische Reimchronik, 822, 823, 824).

⁴⁶ M. Kos, Slovenska naselitev na Koroškem, Geografski Vestnik, VIII (1932), 107.

⁴⁷ Jaksch, Monumenta hist. duc. Carinthiae, III, 48. — Gradivo, II, 452.

⁴⁸ R. Egger, Frühchristliche Kirchenbauten im südlichem Norikum, 1 dalje. — M. Kos v Časopisu za slovenski jezik, književnost in zgodovino, VIII (1931), 144 in v Geografskem Vestniku, VIII (1932), 129, 130.

⁴⁹ Egger, 45.

⁵⁰ Lessiak, Carinthia I, 1922, 5, 6.

⁵¹ Gradivo za zgodovino Slovencev, II, 469. — P. Puntchart, Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten, 148, 150. — J. Mal, Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen (1939), 170.

Mogoče sta v zvezi z Vlahi tudi štajerska kraja *Walsdorf* južno od *Predinga* v dolini *Laznice* (*Lassnitz*) in neki »*Walhesreut*« v bližini kraja *Gross-Florian* ob *Laznici*. Oba sta nedaleč od *Lassenberga*, kjer so našli preostanke iz rimskih časov in sledove rimske ceste.⁵²

Le redke je kraj v današnji Sloveniji, ki ima staro in nedvomno ime po Vlahih in kjer arheološka znanost — vsaj do danes — ni odkrila najdb iz pred-slovenskih, to je »vlaških« časov. Sem bi štel *Laško* v občini *Selca* nad *Škofjo Loko*.⁵³

Za alpske dežele zapadno od nekdanjega slovenskega jezikovnega območja in za severne predalpske pokrajine so značilni predeli z gosto nasejanimi naselbinami Vlahov tudi v takih krajih, kjer se za rimsko dobo ne da dokazati večja ali pomembnejša naseljenost. So to v zgodovini kolonizacije tako imenovane »sekundarne pokrajine«, ki so dobile svojo romansko prebivalstvo šele, ko se je to pred germanskimi osvajalci umaknilo v te poprej slabo ali pa nenaseljene predele.⁵⁴ Na slovenskem kolonizacijskem ozemlju takih obsežnih od romanskih beguncev šele v sekundarnem stadiju naseljenih predelov ni. Skoraj vsak »vlaški« kraj kaže s svojo arheološko ostalino in tradicijo na selišče, naseljeno že pred Slovenci. Le ponekod pomenja »vlaški« kraj mogoče pribeževališče pred prodirajočimi Slovenci in Obri, kajti dobro vemo, da se je staro prebivalstvo naših dežel, ne le pred Obri in Slovenci, marveč tudi že pred barbari prejšnjih stoletij selilo iz manj zaščitenih krajev v težje dostopna gradišča in zatočišča v goratem svetu.

V celoti vzeto je pa v primeri s sosednjim Tirolskim, Salzburškim in Zgornjim Avstrijskim »vlaških« krajev na slovenskem kolonizacijskem ozemlju sorazmerno le majhno število. Mogoče je dvoje: ali so Slovenci Vlahe-Romane v toliki meri absorbirali, da je njihova sled v krajevnih imenih le sorazmerno majhna, ali pa teh Vlahov med Slovenci nikdar ni bilo v posebno velikem številu. Mislím, da je predvsem upoštevati drugo možnost. Kajti če Vlahe na Tirolskem, Salzburškem in Zgornjem Avstrijskem niso mogli asimilirati številni nemški osvajalci in kolonisti, kako bi jih bili mogli po številu in asimilacijski sili manj močni Slovenci v Alpah. Zgoraj omenjena poročila *Pavla* *Diakona* o odhodu *Panoncev* in *Noričanov* v *Italijo* ter vesti o škofih-beguncih z ozemlja, ki so ga začeli osvajati Slovenci, moremo spopolniti z močnim odtokom staroprebivalstva tudi v tirolske, Salzburške in zgornjeavstrijske Alpe. Po mojem je pravilno mnenje, ki vidi v številnih Romanih na Salzburškem potomce beguncev, umikajočih se ob koncu 6. stoletja pred Slovenci in Obri.⁵⁵ Seveda vsi Romani se iz vzhodnoalpskih krajev niso odselili in umaknili, nekateri so ostali: dokaz za take otoke staroprebivalstva, razlikujočega se od novih prišlekov po jeziku in kulturi, so naša vlaška krajevna imena. Da pa se je prav mnogo teh Vlahov vendarle umaknilo v smeri proti zapadu, za to govore Romani, ki še danes žive

⁵² Zahn, *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, 481, 482. — H. Pirchegger, *Geschichte der Steiermark bis 1282* (1936), 72.

⁵³ 1291, 1318 *Laschke* (*Fontes rerum Austriacarum*, II. Abt., 36, 221. 1500 *Nalaskum* (urbar loškega gospostva, f. 90', Državni arhiv v Münchenu).

⁵⁴ *Helbok*, 188 dalje.

⁵⁵ *Helbok*, 192.

ob slovenski zapadni meji v kompaktnem obsegu. Pa tudi čim dlje gremo na slovenskih tleh proti zapadu, na temveč krajevnih imen predslovenskega izvora naletimo. Zdi se, kakor da so se Romani in romanizirani prebivalci zgoščevali in ohranjali pred prodirajočimi Slovenci in Obri v večjem številu tudi t o s t r a n črte, ki je od konca 6. stoletja dalje vezala med Jadranom in Donavo točke skrajne slovenske ekspanzije v zapadni smeri. Vendar je to romansko in romanizirano prebivalstvo zapadlo prej ali slej slavizaciji oziroma germanizaciji.

Od spodnje Soče pa do zapadnih Karnijskih Alp nad izviri rek Piave in Zilje so mejili oziroma meje še danes Slovenci na F u r l a n e, potomce starega romanskega in romaniziranega prebivalstva. Zgostitev in zato ohranitev Romanov-Furlanov prav v tem kotu Italije je po mojem mnenju v ne majhni meri pripisovati močnemu dotoku, ki je ob prelomu 6. v 7. stoletje okrepil tamošnje prebivalce z begunci iz Alp, Krasa in Panonije. Pa tudi takoj onstran današnje furlansko-slovenske meje, na Krasu, v Vipavski dolini, Goriških Brdih in Beneški Sloveniji je odstotek krajevnih imen predslovenskega izvora še danes tako velik kot nikjer na Slovenskem. V dolini Soče imajo vsi večji kraji ime, ki ni slovensko (Kanal, Tolmin, Kobarid, Bovec).

V Lessachtalu, podaljšku Ziljske doline proti zapadu, ki so ga Slovenci v skromnejšem obsegu tudi naselili, je najti še danes kraje z romanskimi nazivi (n. pr. Kornat, Nostra, Stoffanell, Tilliach)⁵⁶ Skrajne zapadne slovenske naselbine v Lessachtalu se vežejo s skrajnimi zapadnimi slovenskimi naselbinami v Pustertalu in v dolinah okoli Lienza. V teh krajih, ki predstavljajo nekdanjo najdlje na zapad porinjeno strnjeno slovensko naselbinsko ozemlje, je število neslovenskih krajevnih imen med številnimi slovenskimi prav tako znatno kot spodaj na Krasu in ob Soči. Vsi večji kraji v nekdanji slovenski Vzhodni Tirolski imajo imena, ki se iz slovenščine razložiti ne dajo (n. pr. Lienz, Kals, Matrei, Virgen). Kaže se, da so se tod ohranili nekateri romanski otoki sredi med slovenskimi kraji, dokler niso s temi vred zapadli germanizaciji.⁵⁷ Takoj onstran stare slovensko-bavarske meje med Lienzom in Sillianom v Pustertalu se zgoštujejo romansko-vlaška krajevna imena še v mnogo večjem obsegu kot tostran stare slovenske meje. Potok, ki teče s planine Anras (rivulus montis Anarasi) in ga enačim z današnjim Kristenbach, je bil 770 meja Slovencev v teh krajih. Tudi Anras je romansko ime, še danes ohranjeno v vasi tega naziva. Prav tako Innichen, tudi omenjen v listini iz 770: India quod vulgus Campogelau vocantur (I., ki se po domače imenuje C). Če gremo še dalje proti zapadu, postaja število romanskih krajevnih imen v dolini reke Rienz vse večje. O Vlahih tudi tod govori naziv kraja Wahlen pri Innichenu.⁵⁸

Kako številna so romanska in taka krajevna imena, ki so v zvezi z Vlahi na Salzburškem, o tem nas lahko podučí pogled na zemljevid in seznam krajevnih imen te vrste.⁵⁹

⁵⁶ Lessiak, Carinthia I, 1922, 5. — M. Kos, Slovenska naselitev na Koroškem, Geografski Vestnik, VIII (1932), 125.

⁵⁷ K. Finsterwalder v Zeitschrift für Ortsnamenforschung, V (1929), 241.

⁵⁸ Gradivo za zgodovino Slovencev, I, 239. — M. Kos v Geografskem Vestniku, VIII (1932), 135. — Helbok, Textband, 692.

⁵⁹ Helbok, Textband, 707, Kartenband, št. 67.

Že zgodaj je postala znanost pozorna na gosto nasejana »vlaška« krajevna imena na zgornjeavstrijskih tleh, zapadno od nekdanjega tamkajšnjega slovanskega naselbinskega območja. Četudi vsakega »vlaškega« krajevnega imena v onih krajih ne smemo staviti v neposredno zvezo z nekdanjimi Romani, je vendar število nedvornih ali vsaj verjetnih še vedno veliko. Omenim naj le ona v bližini nekdanjih strnjenih slovanskih selišč med Alpami in Donavo: Walchen, Seewalchen, Walsberg, Wahl, Walcheck. O nekdanjih naselbinah Vlahov-Romanov na Zgornjem Avstrijskem pa pričajo tudi številna krajevna imena, ki so v zvezi s p a r š a l k i, kakor so imenovali osebno svobodne, toda ne grudo privezane romanske kolone.⁶⁰ Na Zgornjem Avstrijskem se imenujejo ti paršalki tudi »Romani tributales«.⁶¹ Najznačilnejše krajevno ime po Vlahih-paršalkih v zvezi s slovanskimi naselbinami je Pachsfallern pri Steyru.⁶² Kraj leži v bližini onega Dietacha, ki se že 777 omenja kot naselbina Slovanov in v območju gozda med Dietachom in Sierningom, ki so ga do onega časa krčili in izkrčili tamkajšnji Slovani.⁶³ Naziv kraja Pachsfallern = paršalki je razumljiv: tako so označevali naselbino Romanov, razlikujoč jo že z imenom od sosednjih slovanskih selišč in Slovanov, drugačnih od Romanov po jeziku, kulturi in socialnem položaju.

Na vsej črti od Trsta do Linza kažejo pred in ob današnji in nekdanji slovenski meji gosto nasejana krajevna imena, ki so v zvezi z Vlahi in Romani, na ozemlje, kamor so se ti pred prodirajočimi in naseljujočimi Slovenci v večjem številu umaknili in kjer so se deloma celo do danes obdržali.

Zusammenfassung

Walchen und Walchennamen unter den Slowenen. Die Bezeichnung für die bei der Landnahme noch vorgefundene und übriggebliebene romanische und romanisierte Bevölkerung sowie für den romanischen Nachbar war für den Slowenen vlah (gleichbedeutend und aus germ. walh). Romanus in älterer Zeit, Latinus seltener und vorwiegend jünger ist die Bezeichnung dafür in lateinisch geschriebenen Quellen. »Römer« und »römisch« in Ortsnamen ist neueren Datums. Auch später zugewanderten Romanen (Italiener, Franzose) hießen die Slowenen vlah. Verfasser stellt Ortsnamen des slowenischen Siedlungsgebietes zusammen, die sicher ihre Bezeichnung nach den alten Walchen haben, nicht etwa nach Personennamen solcher Art oder später zugewanderten Romanen. Mit seltenen Ausnahmen bekräftigen archäologische Funde bei solchen Ortsnamen Zusammenhänge mit den alten Walchen. Es scheint auch, daß es zur Zeit der slowenischen Landnahme zu einer größeren Verdrängung der alten Bevölkerung in westlicher Richtung kam. Eine viel größere Anzahl vor-slawischer Ortsnamen gibt es im Westen als Osten, besonders zahlreiche knapp jenseits der Grenzen des einstigen slowenischen Siedlungsgebietes (Friaul, Osttirol, Salzburg, Oberdonau). In Oberdonau Pachsfallern bei Steyr (= romanische Kolonen genannt Barschalten) als Gegensatz zu den in nächster Nähe bereits 777 bezeugten slawischen Siedlungen.

⁶⁰ K. Schiffmann, Das Land ob der Enns (1922), 3.

⁶¹ E. Schwarz, Zeitschrift für Ortsnamenforschung, 1 (19), 97. — Helbok, Textband, 212 dalje.

⁶² Kraj še v 14. stoletju: Parschalch (Dopsch, Die landesfürstlichen Urbare Nieder- und Oberösterreichs, Österreichische Urbare I/1, 258).

⁶³ Gradivo za zgodovino Slovencev, I, 256.

NEZNANA LISTINA O GORENJSKIH LASTNIŠKIH CERKVICAH 12. STOLETJA

M. Kos — J. Žontar

Za furlanske arhive so značilne obsežne rokopisne zbirke prepisov listin z ozemlja nekdanjega oglejskega patriarhata. Po večini so plod učenega prizadevanja marljivih furlanskih zgodovinarjev ter ljubiteljev zgodovine v 18. in 19. stoletju. V teh zbirkah je mogoče najti tekste številnih listin, ki nam danes niso več znane v originalu, posebno od 13. stoletja dalje pa tudi na tisoče takih, ki jih dosedanje tiskane edicije in literatura nimajo v evidenci. Za starejšo dobo se skriva v teh zbirkah še marsikateri doslej neznan tekst, med njimi tudi listina iz začetka 12. stoletja, ki je v teh na podobnih dokumentih tako bornih časih pomemben vir za zgodovino Gorenjske.¹

Tekst listine se nahaja v domala enakoglasečem dvakratnem prepisu na 241. strani 32. zvezka in na 56. listu 64. zvezka zbirke, ki jo je v prvi polovici 18. stoletja sestavil gemonski nadduhovnik Giuseppe Bini in ki se nahaja danes, znana z imenom »Collezione Bini«, v arhivu stolnega kapitlja v Vidmu (Udine). Kot vir prepisa je naveden oglejski arhiv; nedatirana listina je pa uvrščena med prepise dveh listin, ki sta po vrstnem redu datirani z letnico 1146 pred in z letnico 1189 po našem tekstu.

Uvrstitev v Binijevi zbirki je očitno v zvezi z mislijo, da se nedatirana listina, ki omenja oglejskega patriarha Udalrika, nanaša na drugega oglejskega cerkvenega kneza tega imena, ki je vladal svojo cerkev od 1161 do 1182. Že prvi poskus, točneje datirati naš tekst, pa je pokazal, da se more ta nanašati le na Udalrika I., ki je bil v Ogleju za patriarha od 1086 do 1121. Listino je podpisal na patriarhov ukaz oglejski arhidiakon Oton (Otto Aquilegensis archidiaconus); ta pa je bil, kot je razvidno iz dveh, sicer točneje nedatiranih listin, v Ogleju za arhidiakona v času patriarhovanja Udalrika I.² Med pričami duhovskega stanu se omenjata v našem tekstu na prvem mestu »Demo decanus« in »Peruvinus«. Neka sicer nedatirana listina patriarha Udalrika I. pa ima v istem vrstnem redu med podpisniki »Ego Adam decanus subscripsi, ego Vavinus presbyter subscripsi«.³ Očitno je, da gre »Demo« in »Peruvinus« našega dokumenta na račun nevesčega čitanja oziroma prepisovanja.

Nastanek naše listine v času patriarha Udalrika I. in hkrati pristnost listine

¹ Le z besedami »12. Jahrh., Urkunde für Krain« jo omenja J. Zahn, *Archivalische Untersuchungen in Friaul und Venedig, Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen*, 7 (1870), 93.

² Jaksch, *Monumenta hist. duc. Carinthiae*, III, 187 (z datumom 1086—1121), 192 (ad 1090, nov. 10); tudi Fr. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, III, 383 (ad 1086—1121), IV, 56 (ad 1118, nov. 10).

³ B. M. de Rubeis, *Monumenta ecclesiae Aquilejensis*, 552.

pa potrjuje tudi analiza njenega formularja. Naš dokument je po svojem diplomatskem značaju v objektivni zasnovi napisano dokazilo in spričevalo o nekem pravnem aktu, spada torej med tako imenovane dokazne listine ali noticije, kakor se v diplomatiki imenuje ta vrsta zgodnje- in visokosrednjeveških listin. Zanje je značilna vrsta prič, ki so bile pri pravnem aktu navzoče in so o njem pričale, a so našteje na koncu teksta.⁴ Izdajatelj oziroma povzročitelj listine je oni, v čigar korist je bil pravni akt izvršen, v našem primeru oglejski patriarh. Ta izdajatelj oziroma povzročitelj se v noticiji včasih podpiše, kar se je zgodilo v našem dokumentu, ki ga je ob koncu podpisal na ukaz oglejskega patriarha arhidiakon Oton.

Naša listina se začneja z invokacijo »in nomine sancte et individue trinitatis«. Invokacija te vrste ni redka v listinah oglejskih patriarhov 11. in 12. stoletja; za časa Udalrika I. jo najdem v petih listinah, ki jih je izdal omenjeni patriarh oziroma so bile nedvomno napisane v območju njegove pisarne.⁵ Takoj za invokacijo sledi publikacijska formula »notum sit omnibus [Christi fidelibus tam] presentibus quam futuris«, ki je pa v našem tekstu pomanjkljiva, se pa da lepo spopolniti z enako ali podobno glasečimi publikacijami v listinah Udalrika I. oziroma iz območja njegove pisarne.⁶

Na enak oziroma podoben način kot v naši listini je z besedami »huius rei testes sunt« oziroma »de laicis vero« uvedena, z »et alii quamplures« pa zaključena vrsta prič, še v nekaterih listinah oglejskega patriarha Udalrika I. in njegove dobe.⁷ Podpis oglejskega arhidiakona Otona v našem aktu (ego Otto Aquilegensis archidiaconus iussu Ōdalrici patriarche subscripsi) je staviti ob stran podpisu istega arhidiakona (Otto Aquilegensis archidiaconus qui hanc cartam iussu patriarchę scripsit) v listini, s katero je Vecelin iz Podjune dal oglejskemu patriarhu Udalriku I. in njegovi cerkvi kmetijo, dobil pa zato pri svoji cerkvi med potokoma Belo in Frajbahom v spodnji Koroški krstno in pogrebno pravico.⁸ Ta podjunska listina je naši gorenjski kaj blizu glede formularja in pravne vsebine. Misliti nam je pri obeh na istega koncipista; verjetno je bil to sam arhidiakon Oton, ki je naveden pri eni kot pisec, pri drugi kot podpisnik. Invokacija, publikacija, napoved prič, podpis pisca, vse to se sklada v obeh tekstih. Tudi stavek o krstni in pogrebni pravici je v obeh listinah skoraj enako glaseč.

Podjunska listina:

Dedit namque mansum bene cultum et utilem Aquilegensis ecclesię ea videlicet conditione, ut suę ecclesię baptismum atque mortuorum sepulturam . . .

Gorenjska listina:

Heberardus . . . allodium suum Aquilegensis aec[clesie dedit] sub ea scilicet cautione, ut suis capellis . . . baptismum ac mortuorum sepulturam . . .

⁴ O. Redlich, Die Privaturkunden des Mittelalters, 27 sl.

⁵ Jaksch, Monum. hist. duc. Carinthiae, III, 187, 214; Kandler, Codice diplomatico Istriano, ad a. 1089; Rubeis, Mon. ecclesie Aquilejensis, 551, 553.

⁶ Kandler, Cod. dipl. Istriano, ad 1089; Jaksch, Mon. hist. duc. Carinthiae, III, 187, 214, 216.

⁷ Rubeis, Mon. eccl. Aquil., 552, 554; Mon. hist. duc. Carinthiae, III, 187, 192, 217.

⁸ Mon. hist. duc. Carinthiae, III, 187; Gradivo, III, 383.

Formular in diplomatični značaj naše listine govorita torej tudi za njeno avtentičnost in kažeta na nastanek v oglejski patriarhovi pisarni oziroma krogih, ki so bili tej blizu. V listini omenjeni Kacelinus ima ime, ki ga v tej obliki in v tem času najdemo v aktih iz oglejske patriarhove pisarne, dočim se glasi isto germansko moško ime drugod Chazili, Chezili ali podobno.⁹ Oblika imena Heberardus z začetnim h kaže na značilnost pisanja, ki smo jo v teh časih vajeni najti pri piscih Romanih in na romanskih tleh.¹⁰ Diekerus je redko, vendar v Vzhodnih Alpah tudi sicer dokazano moško ime.¹¹ Pri priči Haruuicus de Vegem mislim na gorenjske Begunje, ki so jih pisali v 11. stoletju Begūn in Uegun.¹² Ime priče Amilgor je nemara potvorjeno iz Helmger; v neki veronski listini iz l. 1027 je najti za to germansko moško ime obliko Helmengorus.¹³ Slovansko zveni ime priče Dobroh de Sequinga. Na misel hodi pri tem zgornjekoroški kraj Obergottesfeld, ki ima svoj pol slovenski in pol nemški naziv po nekem Dobrohotu (v listinah 11. in 12. stoletja Tobrochotasfeld in podobno).¹⁴ Kraja, po katerem se je ta Dobroh imenoval, pa nisem mogel določiti; ime zveni kot številna bavarska krajevna imena s končnico -ing.

Preostaja še našo listino točneje d a t i r a t i kot zgolj z dolgoletno dobo vladikovanja patriarha Udalrika I. (1086—1121). Glede na 12. indikcijo in vsebino je treba datirati veliko darovnico patriarha Udalrika I. za samostan v Možacu (Moggio) na 10. november 1118.¹⁵ Omenjanje škofa Andreja, ki pa ni bil škof v istrskem Novem gradu (Cittanova), marveč v mestu Heracliana ali Cittanova v beneških lagunah, dovoljuje v zvezi z indikcijo edino ta datum.¹⁶ Enajst prič v tej listini, med njimi tudi iz naše gorenjske listine znani arhidiakon Oton, se pa skoraj v enakem vrstnem redu ponavlja tudi v že omenjeni, sicer nedatirani podjunski listini.¹⁷ Zato ta ni mogla nastati daleč po kraju in času od možaške. Podjunska listina je pa zopet po svojem formularju, piscu in pravni vsebini tako blizu naši doslej neznanu gorenjski listini, da tudi nastanek te verjetno ni daleč od leta 1118.

M. K.

S pravno zgodovinskega stališča zanimata od povzročiteljev pravnega akta predvsem »Heberardus... de Carniola« oziroma »Eberardus« in »Ber-

⁹ Gradivo, III, 367 (okoli 1085), IV, 20 (1106), 56 (1118), 129 (1136); Mon. hist. duc. Carinthiae, III, 191, 216, 269.

¹⁰ H. Bresslau, Handbuch der Urkundenlehre, I¹, 561; II₁², 347.

¹¹ Dieker, priča v koroških Brežah 1183—1194 (Mon. hist. duc. Carinthiae, III, 485).

¹² Gradivo, III, 164, 165, 227.

¹³ Mon. hist. duc. Carinthiae, III, 100.

¹⁴ P. Lessiak, Die kärntnischen Stationsnamen, Carinthia I, 112 (1922), 36.

¹⁵ Kandler, Cod. dipl. Istriano, k l. 1089; Jaksch, Mon. hist. duc. Carinthiae, III, 191, k 10. nov. 1090; Fr. Kos, Gradivo, IV, 29, št. 56 in opazka 1 na strani 31.

¹⁶ Fr. Babudri v Archeografo Triestino, 23 (1909—1910), 362.

¹⁷ Možaška listina: abbas Kebeno de sancto Odalrico, de capellanis Otto Aquilegensis archidiaconus, Sefridus, Waltpertus..., de laicis vero... Gotefridus... Cuono villicus... Hermannus... Sigeboto... Chuonradus... Picko, Bertaldus de Glemona (Mon. hist. duc. Car., III, 192). Podjunska listina: de fidelibus vero patriarchę Gebene abbas de sancto Odalrico, Sefridus, Walpertus capellani; de laicis autem Gotefridus, Chěno, Herimannus, Chōnradus, Sigeboto, Picco... Perholt et alii quam plures, ad hoc etiam Otto Aquilegensis archidiaconus qui hanc cartam iussu patriarchę scripsit (Mon. hist. duc. Carinthiae, III, 187).

tolfus«. Žalibog ima prepis listine ravno tam, kjer je ta navajala najbrž obe osebi takoj ob začetku, največjo vrzel. Mogoče je, da je prva oseba istovetna z nekim Eberhardom, ki se omenja okoli 1085 do 1097 večkrat kot priča v »Creina« oziroma »Chreina«, to je v Kranju.¹⁸ V tem primeru bi tudi domnevali, da je avtor ali prepisovalec naše listine njemu nerazumljivi »Creina« kratko in malo latiniziral s »Carniola«, misleč, da je »Creina« Kranjska. V isto zvezo bi spadal tudi Bertolf, ako ga istovetimo z Bertoldom, ki se omenja tudi v Kranju kot priča med 1050 in 1090.¹⁹ Bertolfus namesto Bertoldus pa ne povzroča pomislekov, ker najdemo v virih 11. in 12. stoletja prvo obliko poleg druge.²⁰ Zato se mi zdi verjetno, da pripadata oba povzročitelja pravnega akta naše listine onemu krogu plemstva, ki nastopa v znanih briksenskih tradicijah ob koncu 11. in v začetku 12. stoletja, o katerem je dokazal Lj. Hauptmann, da je deloma prešlo iz sloja svobodnih vitezov v sloj ministerialov.²¹ Omenjeni osebi naše listine razpolagata z obsežno zemljiško posestjo, tudi z alodi.²² Pripadala jima je tudi oblast nad vrsto vasi, med katerimi se nahaja tudi Smlednik. Zato ni izključeno, da imamo opraviti s predniki rodu ministerialov iz Smlednika, od katerih se omenja Udalrik de Fledinich leta 1136, kot priča v listini, s katero potrjuje patriarh Peregrin samostanu v Možacu nam že znano veliko darovnico patriarha Udalrika I. iz leta 1118. Tudi ime Bertold nastopa pozneje v rodu ministerialov iz Smlednika.²³

Mnogo lažje se morejo ugotoviti kraji, ki jih imenuje naša listina. »Plebs s. Margarete Virginis« je stara prafara v Vodicach, kjer je cerkev posvečena sv. Marjeti. Med pričami in ob koncu listine je naveden njen župnik Gotskalk. »Utrumque Bernh« odgovarja Zg. in Sp. Pirničam, za katere že poznamo iz listin naziv »Perneken« (1260), »Ober-, Niederbernegkh«, »Ober-, Unter Pernekh« (16. stoletje).²⁴ »Grasach« je isto, kar drugod »Chrastach« ali »Crashah« = Hraše pri Smledniku.²⁵ »Flendnic« = Smlednik, ki ima še danes cerkev, posvečeno sv. Ulriku.²⁶ »Trebepach« poznam v oblikah »Tressbach« oziroma »Treppach« (16. stoletje) ter pomeni Trboje.²⁴ Listina omenja tam kapelo sv. Martina, ki je morda propadla. V 16. stoletju je bila cerkev že posvečena Materi božji.²⁷ Glede »villa s. Martini« menim, da gre glede na lego ostalih krajev za Šmartin pod Šmarno goro.²⁸

Naša listina predpostavlja dogovor med oglejskim patriarhom Udalrikom I. kot škofom ordinarijem vodiške prafare na eni in Eberhardom ter Bertol-

¹⁸ Gradivo, III, 369, 370, 378.

¹⁹ Gradivo, III, 164, 165, 166, 209, 316.

²⁰ Na primer Gradivo, III, 326.

²¹ Lj. Hauptmann, Mariborske studije. Rad, 260 (117), 1938, 91—110.

²² Deutsches Rechtswörterbuch, I, 487 sl.

²³ Gradivo, III, 129; VI. Levec, Schloss u. Herrschaft Flödnig, Mitt. d. Musealvereines für Krain, 9 (1896), 5 sl.

²⁴ Schumi, Urkunden- u. Regestenbuch II, 213; Izvestja muzej. dr., V (1895), 116; Mitt. d. Musealver. f. Krain, 9, 53.

²⁵ Izv. muzej. dr., V, 116; Mitt. d. Musealver. f. Krain, 9, 53.

²⁶ Jos. Lavtižar, Cerkev in zvonovi v dekaniji Kranj. Ljubljana, 1901, 190, 193.

²⁷ Izv. muzej. dr., V, 116; Lavtižar, o. d. 210.

²⁸ Prim. Mitt. d. Instituts f. österr. Geschichtsforschung, 30, 634.

fom na drugi strani. Gre za podelitev trajne pravice »baptismi ac sepulture« in z njo združenih dohodkov od krstov in pogrebov kapelam in cerkvicam, ki sta jih zgradila omenjena pogodbenika oziroma njihov rod. V naši listini izročata Eberard in Bertolf kot odškodnino za s tem povzročeno zmanjšanje rednih dohodkov župnika prafare oziroma oglejske cerkve določene nepremičnine in osebe (dos, homines dotis).

Med nepremičninami, ki jih je predal Bertolf, je posebno pomemben »mansus summani«, kar bi bilo pogrešno zapisano namesto »mansus simmani«. »Simmani« so znani doslej le iz sledečih virov. Prvič se omenjajo »sindmanni« l. 903. v pertinenci formuli listine kralja Ludovika za škofijo Freising takoj za t. zv. »parscalchi«. Naslednji primer je iz l. 1029. Pri nas jih moremo ugotoviti v 12. stoletju. Darovnica plemenitega Dietbalda de Chagere in njegove soproge Trute iz l. 1140. omenja na gornjegrajskem alodu »et duos syntmannos cum suis mansis«. Zaznamek freisinskih posestev iz l. 1160. našteva pri bavarskih naseljencih po vaseh med Kranjem in Škofjo Loko 94 »hobas cum simmanis«, ki odrajujejo določene množine prirodnin. »Sintmanni« se najdejo še v neki listini bivšega štajerskega deželnege arhiva v Gradcu iz l. 1243, »symanni« pa v nekem urbarju v Straubingu (Bavarska) iz 14. stoletja.²⁹

Jasno je, da nastopajo »sindmanni« samo v bavarskem pravnem območju in da gre za naziv določene vrste podložnikov, ne da bi mogli iz skromnih virov presoditi, kakšen je bil njihov položaj in njihove funkcije.³⁰

Nekateri so spravljali »sindmann« v zvezo s »Send« = placitum synodale (sinodalni zbor) ter so jih istovetili s »sendleute, iuratores synodi« ali »testes synodales«, t. j. starejši, ugledni in resnicoljubni možje, ki jih je zaprisegel vodja cerkvenega sodstva, da bi na uradni poziv prijavi vse prestopke, ki so jih zvedeli, in za katere je bilo cerkveno sodišče pristojno.³¹ Za tako delovanje naših »sindmanov« pri sodnem zboru, ki se je vršil vsako leto enkrat do trikrat in ki so se ga morali udeležiti župljani, nimamo nikakih dokazov v virih.

Po mojem mnenju se da rešiti problem t. zv. »sin'manni« le v zvezi s »sinlehen«, oziroma »sinhube«, ki nastopajo v istem bavarskem pravnem območju ter ob istem času. V urbarju benediktinskega samostana Nieder Alteich (škofija Passau na Bavarskem) iz 13. stoletja, ki ga je priobčil l. 1855 Jos. Chmel, se omenjajo dvakrat »syntlehen«, oziroma »sintlehen ad nuncios mittendos pro seruitio et necessitatibus hominum«.

Tudi v Dopschevi izdaji najstarejših gornjeavstrijskih urbarjev naletimo nekaj kratov na »sinhube« ali »synhube, unde nuncii expediebantur«. Čudim se, da še ni uspelo pojasniti te vrste zemljišč in da obstoja celo nasprotje

²⁹ Meichelbeck, *Historia Frisingensis*, 1724, T. I. 1, 151; *Monumenta Germaniae historica*, *Diplomata* IV, 184; Kos, *Gradivo* IV, 157, 410; na listino št. 578 bivš. dež. arhiva v Gradcu in urbar v Straubingu me je opozoril vseuč. prof. dr. Eberh. v. Künßberg (Heidelberg).

³⁰ Waitz, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, IV^{2.}, 342 op. 2, V^{2.}, 289/290.

³¹ Prim. Brinckmeier, *Glossarium diplomaticum* II (1855), 568, kjer pa meša zraven tudi »sempereute«, ki nastopajo v Švabskem zrcalu; gl. *Sitzungsber. d. philos. histor. Cl. d. kais. Akad. d. Wissenschaften*, Wien, 80. Bd. (1875) 370. O sinodalnem sodstvu prim. Schröder-Künßberg, *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*,⁹ 414, 633 sl.

med registrom, kjer trdi sestavljaec, da je »sinhube« zemljišče, ki odrajuje seno, in uvodom, kjer previdno izraža domnevo, da utegne izhajati »sin« ali »syn« od »sind« = Gesinde. Torej bi bilo »sinhube« zemljišče, na katerem je nastanjena služinčad ali ki je oddano »ad officia«. Steinhauser je opozoril l. 1932 na t. zv. »sinthof« v Dolnji Avstriji, ki so imeli obveznost skrbeti za jezde konje, ki so morali biti na razpolago poslancem zemljiškega gospoda. Dokončno je bila zadeva pojasnjena s H. Kleinovo izdajo najstarejših urbarjev salzburške nadškofije iz 12. stoletja. Njena posestva so segala preko Salzburške tudi na današnje Bavarsko. Zelo pogosto omenjajo »mansus, qui dicitur sinlehen«. V uradu Radstadt je bil »quadrans (= 1/4 mansus-a) qui dicitur sinlehen«. Tam je danes kmetija z imenom »Sinnhub«. V uradu Waging (Bavarsko) omenja 6 »mansi qui dicuntur sinhub«. Na istem mestu omenja salzburški urbar iz okoli l. 1350 »predia nunciiorum«. Pri uradu Werfen ima isti urbar »sinlehen quorum quodlibet servire debet, ut nuncius cum uno equo, qui mori non debet.«³² Pripomniti moram še, da pomeni tu »hoba« in »lehen« isto, t. j. kmetsko zemljišče.

Jasno je torej, da pomeni tudi naš »mansus simmani« zemljišče kmetskega podložnika, ki je bil dolžan skrbeti za jezdne konje, oziroma opravljati posle brzih slov.

Pravnege zgodovinarja gotovo najbolj zanima, kako označujeta Eberard in Bertolf kapele in cerkvice, ki sta jim oskrbela krstno in pogrebno pravico. Prvi govori o »svojih« kapelicah, drugi pa o cerkvicah, ki »mu pripadajo«. Eberard priznava tudi, da je podedoval nekatere kapelice od svojih prednikov, ki so jih zgradili. Jasno je torej, da imamo opraviti v naši listini z lastniškimi cerkvicami in kapelami.³³ Po zaslugi zemljiških gospodov je tudi v tem delu Gorenjske, kot n. pr. v Lescah, Preddvoru in Velesovem,³⁴ naraslo število podružničnih cerkvic.

Eberard in Bertolf oziroma že njihovi predniki so morali imeti v vaseh, ki se omenjajo v listini, neko, najbrž večjo zemljiško posest, da so se smatrali upravičene oziroma dolžne postaviti na svojih nepremičninah majhne, preproste in morda sprva celo lesene kapelice ali cerkvice, ki so služile za dušne potrebe vaškim prebivalcem. Lavtižar je mogel ugotoviti n. pr. v Hrašah zanimivo staro tradicijo, da je postavil cerkev sv. Jakoba, ki je oddaljena četrta ure od vasi, posestnik one velike kmetije, kjer stavba stoji.³⁵

³² Jos. Chmel, Die Besitzungen d. Benedictinerklosters Nieder Altaich in der Passauer Diöcese, Notizenblatt, Beilage z. Archiv f. österr. Geschichtsquellen, 5, 282, 311; Österr. Urbare I. landesfürstl. Urbare Nieder- u. Oberösterreichs a. d. 13. u. 14. Jahrh., Wien 1904; CXXIII, 215, 223, 423; Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich, N. F. 25 (1932) 34; H. Klein, Die ältesten urbarialen Aufzeichnungen des Erzstifts Salzburg, Mitteilungen d. Gesellschaft f. Salzburger Landeskunde, 75 (1935), 161, 164, 166, 169, 172, 176, 178, 180, 181, 184, 147, 149 in op. 42.

³³ O tem vprašanju prim. moj spis, Problem lastniških cerkva in samostanov v pravni zgodovini Jugoslovanov. Slov. Pravniki, XLIX (1935), 430—432; na str. 444 bi bilo dostaviti: Kollányi Fr., A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban. Budapest, 1906.

³⁴ Gradivo, IV, 542, 323, 462; Gruden, Akvilejska cerkev med Slovenci v dobi njihovega pokrščevanja. Dom in Svet, XV (1902), 291.

³⁵ Lavtižar, o. d. 197.

Z zgraditvijo (aedificatio) cerkvice in oltarja na lastnini svetnega zemljiškega gospoda je nastala tudi lastnina gospodarja zemljišča na cerkvi. Cerkev so bile sprva najbrž tudi v naših primerih nesamostojne pritikline zemljiškega gospostva. Zemljiški gospod je mogel razpolagati s poslopjem, premoženjem in donosom cerkvic, kakor je ravnal s svojo ostalo nepremično in premično lastnino.³⁶ V tem oziru se morda naše lastniške cerkvice niso dosti razlikovale od one v Lescah, kjer je obdržal zemljiški gospod skoraj do dobe patriarha Udalrika I. darove (oblacije), ki so jih prinašali verniki ob praznikih v cerkvico, po dednem pravu zase.³⁷

Še težje so mogle biti posledice v javnopravnem oziru, ako so si lastili gospodje lastniških cerkvic tudi pravico, postavljati in odstavljati duhovnika pri svojih cerkvicah, toda o razmerju med zemljiškimi gospodi in njihovimi lastniškimi cerkvicami naša listina popolnoma molči.

V teku investiturnega boja je začelo polagoma zmagovati načelo kano-nične zakonodaje. Prvotni strogi značaj pritikline se je moral rahljati. Prenehati je moralo neomejeno izkoriščanje in uporabljanje lastniških cerkvic. Razvila se je po svojem namenu vezana zemljiška posest posebnega pravnega značaja, t. j. cerkvena posest, dokler ni lastniška pravica do cerkvic docela izginila oziroma se umaknila zavezniški in patronatni pravici.

O nadaljnji usodi lastniških cerkvic, ki jih naštevava naša listina, ni ničesar znanega. Ako drži domneva, da so pripadali povzročitelji pravnega akta rodu vitezov iz Smlednika, je razumljivo, da se je po izumrtju tega rodu okoli leta 1330 okrepila vez med vodiško faro in podružnico v Smledniku.³⁸ Ko so pa ustvarili celjski grofje smledniško gospostvo, so tudi povzročili, da so se ločile od vodiške fare, razen šmartinske, vse cerkvice, ki smo jih spoznali v naši listini. Nastala je nova cerkvenoupravna enota — smledniška župnija.³⁹

J. Ž.

Okoli l. 1118

Heberard ... iz Kranjske da svoj alod oglejski cerkvi, zemljišče v Trbojah pa vodiški fari, pod pogojem, da prejmejo njegove kapele v Trbojah in Smledniku krstno in pogrebno pravico. Bertolf pa izročā Hartmanov alod, zemljišče simana, služabnika Diekera in Kacelina ter deklo Geppo; zato pa dobijo njegove cerkvice v Šmartinu pod Šmarno goro, v Zgornjih in Spodnjih Pirničah ter v Hrašah krstno in pogrebno pravico.

Dva prepisa iz 18. stol. v zbirki »Collezione Bini« v kapiteljskem arhivu v Vidmu (Udine), zv. 32, str. 241; zv. 64, list 56. Tekst po prepisu v zv. 64, list 56.

In nomine sancte et individue trinitatis. Notum sit omnibus [Christi fidelibus tam] presentibus quam futuris, qualiter Heberardus ... de Carniola locum qui ... habitantes in plebe sancte Margarete virginis alodium suum Aquilegiensi aec[clesie] dedit] sub ea scilicet cautione, ut suis capellis ab eorum antecessoribus et a se ipsis ad honorem

³⁶ Prim. U. Stutz, Das Eigenkirchenvermögen. Festschrift O. Gierke zum siebzigsten Geburtstag dargebracht von Schülern, Freunden u. Verehrern. Weimar, 1911, 1234—1241; isti, Ausgewählte Kapitel aus der Geschichte der Eigenkirche u. ihres Rechtes. Zeitschrift d. Savignystiftung f. Rechtsgeschichte, kanon. Abt., 36 (1937), 1—11, 33—36.

³⁷ Gradivo, IV. 542.

³⁸ Izv. muzej. dr., II, 92 (l. 1341); Levec, o. d. 7.

³⁹ Prim., Zgodovina Kranja, 28 sl., 52 sl.

sancti Martini et sancti Oðalrici constructis baptismum ac mortuorum sepulturam perhenniter aquirent. Bertolfus vero aeclesiis que sibi attinent integro modo omnem iustitiam baptismi^{a)} ac sepulture acquisivit. Hec autem sunt loca villa sancti Martini et utrumque Bernh et Grasach. Pro quo dedit Hartmanni allodium ex integro atque unum mansum summani in eodem loco cum omni iustitia atque communione. Insuper dedit duos famulos Diekerum et Kacelinum atque unam ancillam nomine Geppam. Ast Eberardus baptismum et sepulturam in Trebesbach et Flendnic sue parti acquisivit, pro quo mansum in Trebespach situm supradicte plebi dedit. Huius rei testes sunt Demo decanus, Peruvinus, Gotescalus, de laicis vero Haruucius de Vegen qui hoc idem allodium aeclesie tradidit, Amilgor, Hartuucius, Dobroh de Sequinga, Hartmannus, Wilherus, Altmannus et alii quamplures. Actum est autem tempore Oðalrici patriarche atque Gotescali qui tunc plebanus fuit.

Ego Otto Aquilegensis archidiaconus iussu Oðalrici patriarche subscripsi.

Zusammenfassung

Unbekannte Oberkrainer Eigenkirchen des 12. Jahrhunderts.

Eine nicht datierte Urkunde, welche in zweimaliger Abschrift aus dem 18. Jahrh. im Kapitelarchive Udine vorliegt (Collezione Bini, Bd. 32, S. 241 und Bd. 64, S. 56) weist M. Kos mit Rücksicht auf einige Zeuggenamen und den Archidiacon Otto, der die Urkunde unterschrieb, der Zeit des Aquilejenser Patriarchen Udalrich I. (1081—1121) zu. Die Analyse des Urkundenformulars, ihr diplomatischer Charakter einer italischen Notitia, spricht für dieselbe Zeit und ihre Entstehung in der Patriarchenkanzlei bzw. deren Umgebung. Die Urkunde steht, was Formular, Schreiber und Rechtsinhalt anlangt, der Jauntaler Urkunde des Wecelinus (Jaksch, Monumenta Carinthiae, III, 187) nahe; diese aber wieder mit Rücksicht auf die Zeugenreihe zeitlich nahe der Urkunde für das Kloster Moggio, welche mit 10. November 1118 zu datieren ist (Jaksch, Mon. Car., III, 191). Daher ist auch die Oberkrainer Eigenkirchenurkunde »um 1118« anzusetzen. Vom rechtsgeschichtlichen Standpunkte behandelt die Urkunde Jos. Žontar. Die Abschrift ist leider an jeder Stelle, wo »Eberardus« und »Bertolfus« genannt werden, sehr lückenhaft; daher können die beiden Personen nur aus Wahrscheinlichkeitsgründen jenem Kreise niederen Adels zugewiesen werden, welcher in den Brixener Traditionen des 11. und 12. Jahrhunderts auftritt. Žontar vermutet in beiden Angehörige des Ministerialengeschlechts de Fledinich (= Smlodnik), weil unter ihrer Gewalt die Dörfer Ober- u. Unterpirnische, St. Martin unter Šmarna gora, Hraše, Trboje und Smlodnik standen. Der Aquileier Patriarch verlieh das Tauf- und Begräbnisrecht samt den damit verbundenen Abgaben den von beiden Personen erbauten Kirchen und Kapellen, welche sie als »ihre« beziehungsweise als »ihnen zugehörige« Gotteshäuser bezeichnen. Folglich haben wir es im Sinne der Lehre von Ulrich Stutz mit *Eigenkirchen* zu tun, ohne aus dem kümmerlichen Urkundeninhalte etwas weiteres über das Verhältnis der Eigenkirchen zu ihren Herren entnehmen zu können.

Eberard und Bertolf gewährten als Entschädigung der Urpfarre Vodice und der Aquileier Kirche in der Urkunde näher angegebenen Grundbesitz, darunter einen »mansus summani«, was wohl nur für »mansus simmani« verschrieben steht. Damit hätten wir einen neuen wertvollen Beleg für »sindmanni«, welche im bayerischen Rechtsbereiche, auch in Krain im 12. Jahrhundert nachgewiesen werden können. Zur Erklärung dieser Bezeichnung müssen die zahlreichen Belege für »sin'hube« beziehungsweise »sin'lehen« herangezogen werden. Daraus geht hervor, daß auch unser »mansus simmani« demselben Zwecke gedient haben mußte, Reitpferde für Botenzwecke zu halten.

a) *v prepisu: babtismi.*

»CISTERCIENSIUM FRATRUM INSTITUTA«

Josip Turk

Uvod

L. 1936 je stiški cistercijanski samostan praznoval 800 letnico svoje ustanovitve. Za leto ustanovitve se smatra l. 1136 na osnovi ustanovne listine oglejskega patriarha Peregrina, ki nam je ohranjena v prepisu iz 16. stol. v arhivu samostana Rein z oznako *collata*¹ in v prepisu stiškega kronista Pavla Puclja.² Patriarh Peregrin naznanja, da je določene posesti v Stični podaril menihom iz samostana Rein (*monachis de Runensi congregatione secundum regulam beati Benedicti laudabiliter conversantibus*) in tako sklenil ustanoviti v Stični novo opatijo (*ibique abbatiam fieri decrevimus*). Da so tega leta že bili imenovani menihi v Stični, je razvidno iz treh mest patriarhove listine: na enem jih patriarh navaja v zvezi s posestvi, ki jih že »sedaj imajo« (*possessionibus suis, quas nunc habent*), na drugem jih priporoča svojim naslednikom kot menihe, ki tam prebivajo (*fratres ibidem manentes*), na tretjem pa jih jemlje v zaščito glede na njihovo osebo in imetje (*ut nullus praesumat eosdem fratres aut in persona aut in bonis aut in possessionibus eorum aliquomodo laedere*).

I. Privilegij papeža Inocenca III. za stiški samostan

Naziranju, da je bil cistercijanski samostan v Stični ustanovljen že l. 1136, bi na prvi pogled utegnilo nasprotovati neko mesto v listini papeža Inocenca III., izdani za stiški samostan 21. marca 1215. Tudi ta listina nam je ohranjena le v prepisu iz 16. stol. v arhivu samostana Rein s pripombo: *ad litteram collata*³ in pri Pavlu Puclju.⁴ Z njo potrjuje papež Inocenc III. posesti in privilegije cistercijanskega samostana v Stični. Izmed posesti našteje imenoma nekatere vasi in pripominja o njih, da jih je imel stiški samostan, preden je sprejel pravila cistercijanskih bratov: *villas . . . quas idem monasterium, antequam Cisterciensium fratrum instituta susciperet, possidebat*.

Imenovane vasi so po vrstnem redu v papeški listini naslednje: *S t a r a v a s* pri Grosupljem,⁵ *L e s k o v e c* pri Višnji gori, v posesti Stične že pred l. 1178;⁶

¹ P. Anton Weis v *Cistercienser-Chronik* 11 (1899), 3, op. 2.

² Schumi, *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain* I, 88 sl.; F. Kos, *Gradivo* IV, 130.

³ Weis o. c. 6. op. 16.

⁴ Schumi II, str. 16—20; F. Kos V, št. 233.

⁵ M. Kos, *Topografija starejše stiške posesti*, *Glasnik Muz. društva za Slov.* XVIII (1937), 47.

⁶ Schumi I, str. 127; M. Kos o. c. 46.

Velike Lašče, v posesti Stične vsaj že l. 1145;⁷ Studeno pri Postojni, v posesti Stične vsaj že l. 1177;⁸ Cerknica, v posesti Stične vsaj deloma že l. 1145,⁹ znova potrjena l. 1184,¹⁰ ter Vinji vrh in Bodendorf pri Murauu na Zgornjem Štajerskem, ki ga je dobil stiški samostan l. 1152.¹¹ Stara vas in Vinji vrh se med znanimi ohranjenimi viri omenjata kot stiška posest prvokrat šele v zgoraj omenjeni listini papeža Inocenca III. dne 21. marca 1215. A nobena izmed naštetih vasi se še ne omenja v ustanovni listini oglejskega patriarha Peregrina l. 1136. Stiški samostan si jih je pridobil v l. 1145—1178, oziroma, kar se tiče Stare vasi in Vinjege vrha, pred l. 1215. Če je torej imel stiški samostan vse te posesti, preden je sprejel pravila cistercijanskih bratov, je moral ta pravila sprejeti šele po l. 1178 in pred l. 1215.

II. Napačna razlaga Inocencijevega privilegija

Na osnovi pravkar navedenih dejstev se je v zgodovinski literaturi v resnici pojavilo naziranje, da stiški samostan spočetka ni pripadal cistercijanom. Povod temu naziranju je dal l. 1882/3 Schumi, ki v regestu k ustanovni listini stiškega samostana¹² pravi, da je oglejski patriarh Peregrin prvo stiško posest izročil benediktincem iz samostana Rein. Tako je v regestu izrazil besede patriarhove listine: *monachis de Runensi congregatione secundum regulam beati Benedicti laudabiliter conversantibus*. Po tem tolmačenju bi bili benediktinci tako prvi menihi samostana Stična, kakor tudi prvi menihi samostana Rein, iz katerega so izšli prvi prebivalci stiškega samostana. Z vso odločnostjo je potem to mnenje l. 1889 zagovarjal Wlad. Milkowicz v svojem delu *Die Klöster in Krain* (str. 39), ki je trdil, da je stiški samostan postal cistercijanski šele proti koncu 12. stoletja.

Zoper to naziranje je l. 1899 nastopil reinski cistercijan Anton Weis.¹³ Dobro poudarja Weis, da je za vprašanje o redovni pripadnosti stiškega in reinskega samostana odločilna njuna genealogija. Bližnja genealogija stiškega samostana nam je znana tako iz rodovnikov cistercijanskih samostanov¹⁴, kakor tudi iz ustanovne listine oglejskega patriarha Peregrina. Očetovski samostan za stiški samostan je bil samostan Rein pri Gradcu na Štajerskem. Genealogija tega samostana pa nam je tudi znana. Ustanovljen je bil iz južnonemškega samostana Ebrach. Ta pa je bil ustanova samostana Morimond, četrtega izmed štirih glavnih samostanov, ki so se rodili iz prvega cistercijanskega samostana v Citeaux. O samostanu Ebrach je iz 12. stol. ohranjeno zgodovinsko poročilo (*Relacio, a quibus et quando domus hec fundata sit*), ki nam ne oziraje se na njegovo genealogijo priča o njegovi cistercijanski redovni pripadnosti. To poročilo je važno

⁷ Schumi I, str. 100; M. Kos o. c. 42.

⁸ Schumi I, str. 126, 150; M. Kos o. c. 46.

⁹ Schumi I, str. 99.

¹⁰ Schumi I, str. 131.

¹¹ Schumi I, str. 104; M. Kos o. c. 46.

¹² Schumi I, str. 88.

¹³ Reun und Sittich ursprünglich Benedictinerklöster? v *Cisterc.-Chronik* 11 (1899), 1—8.

¹⁴ Janauschek, *Originum Cisterciensium* Tom. I. Vindobonae 1877, str. 42, št. CIII.

tudi zato, ker nam obenem kaže, kako napačno si je Milkowicz razlagal izraze »abbatia« in pa menihe, ki žive »secundum regulam beati Benedicti«, češ da nam je pri teh besedah v ustanovni listini stiškega samostana misliti na benediktince. O ustanovitvi samostana Ebrach namreč beremo v imenovanem poročilu takole: Anno ab incarnatione domini 1127 . . . obtulerunt quidam duo milites, qui erant germani fratres, Berno et Riwinus castrum suum Ebera dictum ordini Cisterciensi ad construendam abbaciam obnixe rogantes, ut . . . construeretur ibidem sub regula s. Benedicti congregacio monachorum die noctuque domino deo servientium.¹⁵ Vsakemu poznavalcu cistercijanskega reda mora biti znano, da je ta red nastal kot nov red na osnovi meniških pravil sv. Benedikta, da pa zato njegovih pripadnikov nikakor ne smemo smatrati za benediktince v starem pomenu besede. Cistercijanski red je reformna veja benediktinskega reda.

Spričo vsega tega sklepa Weis čisto pravilno, da niti prvotni prebivalci samostana Rein niti tisti reinski menihi, ki so se naselili v Stični, nikakor niso bili benediktinci. Zato pa tudi čisto pravilno izvajajo, da je treba tisti stavek v listini papeža Inocenca III. z dne 21. marca 1215 o stiškem samostanu »antequam Cisterciensium fratrum instituta susciperet« drugače razumeti.

Weis priznava, da ta stavek čitatelja na prvi mah frapira, in po pravici obžaluje, da originala te papeške listine nimamo na razpolago; kajti spričo originala bi bilo lahko rešiti vprašanje, ali ni mar ta stavek interpoliran. Ob pomanjkanju originala nimamo sicer nikakih pozitivnih razlogov zoper njegovo pristnost. Zato je Weis ubral čisto pravo pot, ko si je zastavil vprašanje, kaj nam je v tem stavku razumeti pod besedo »instituta«.

Pri raziskavanju tega vprašanja pa je Weis ostal na pol pota. Zdi se mu, da obstoji glede početka cistercijanskega življenja v stiškem samostanu vendarle neko nasprotje med ustanovno listino oglejskega patriarha Peregrina in imenovano listino papeža Inocenca III., ki si ga spričo znanega zgodovinskega gradiva ni mogoče popolnoma pojasniti. To nasprotje bi bilo po njegovem mnenju odpravljeno, če bi mogli eno ali drugo listino označiti za potvrjeno. Ker za kaj takega nimamo nobenega pozitivnega razloga, si je pri poravnavi tega nasprotja treba drugače pomagati. Weis predlaga dvoje rešitev, ki se mu zdita možni. Pri prvi se opira bolj na papeževo listino, pri drugi pa bolj na ustanovno listino oglejskega patriarha Peregrina.

Pri raziskavanju pomena, ki ga naj bi v papeževi listini imel izraz »Cisterciensium fratrum instituta«, upošteva najprej tako imenovana Instituta monachorum Cisterciensium de Molismo venientium. Ta Instituta tvorijo 15. poglavje najstarejše in sodobne zgodovine ustanovitve cistercijanskega reda, znane pod imenom Exordium Cisterciensis cœnobii. Ta zgodovina Cistercija je bila sestavljena kot poročilo o novo nastalem redu, ki je bilo predloženo papežu obenem z osnovnim organizacijskim statutom cistercijanskega reda, tako imenovano Carta caritatis zato, da bi bil papež tem bolje poučen o tem osnovnem statutu, ki naj bi ga potrdil. Zato tudi imenovana Instituta monachorum de Molismo venientium niso ni-

¹⁵ Wegele, Monumenta Eberacensia, Nördlingen 1863, str. 3; cit. A. Weis, o. c. 4; gl. tudi A. Brackmann, Germ. pont. III/3, str. 211.

kakšna pravna zbirka cistercijanskih statotov, temveč le zgodovinsko poročilo o tem, kako so si prvi cistercijanski menihi zamislili izpolnjevanje meniških pravil sv. Benedikta zlasti glede na ubožstvo in kako so to svojo zamisel v dejanju uresničili. Ker ta Instituta torej niso nikakšna pravna zbirka, meni Weis, da papež Inocenc III. pri izrazu instituta pač ni mislil nanje. Zato vzame Weis v poštev neka druga cistercijanska Instituta. To so tako imenovana *Instituta generalis capituli apud Cistercium*, prva zbirka cistercijanskih statotov, ki je nastala v cistercijanskem redu, kakor se misli, l. 1134 in ki jo je potrdil in predpisal za vse cistercijanske samostane papež Evgen III. dne 1. avg. 1152 skupaj s *Carto caritatis* in ki jo je nazadnje potrdil še papež Aleksander III. dne 5. avg. 1165. Oziraje se na zgodovino in važnost papeške potrditve teh cistercijanskih statotov, pravi Weis, da bi utegnil imeti stavek *antequam* itd. enostavno ta pomen, da je imel stiški samostan dotične posesti, preden je po papeški zapovedi sprejel ta po papežu potrjena pravila. Po tej razlagi bi bil stiški samostan v soglasju z ustanovno listino oglejskega patriarha Peregrina ustanovljen kot pravi cistercijanski samostan.

Druga rešitev, ki se zdi Weisu glede na ustanovno listino patriarha Peregrina možna, pa bi bila naslednja. Stiški samostan je mogel biti ustanovljen tako, da se je v njem naselila spočetka neka majhna meniška družba, ki je imela od vsega svojega početka namen, pridružiti se vedno bolj živahno se razvijajočemu cistercijanskemu redu, in da je bil reinski samostan že tedaj sklenil sprejeti to še nobenemu redu nepripadajočo meniško družbo, da pa se je dejanski prevzem in dejanski prihod reinskih menihov v Stično iz neznanih vzrokov za več let zavlekel in se izvršil šele po kakih 20 ali 30 letih. Po tej razlagi bi stiški samostan pri svoji ustanovitvi l. 1136 ne bil ne benediktinski, a dejansko tudi še ne cistercijanski. To bi bil postal šele čez par desetletij.

K tema dvema Weisovima razlagama je treba pripomniti sledeče. Hipoteza o neki početni meniški družbi, ki bi ne pripadala nobenemu redu, je tako malo verjetna, da je ni mogoče resno upoštevati. Če bi že mogli govoriti o kaki zakasneli naselitvi stiške opatije iz Reina, bi bil bolj verjeten neki drug razlog. Po cistercijanskih predpisih (*Instituta generalis capituli*) je moral biti vsak nov samostan takoj od početka oskrbljen s potrebnimi rokopisi meniških pravil in liturgičnih tekstov. Zahtevala so se tale dela: *Regula* (namreč sv. Benedikta), *Liber usuum*, *Psalterium*, *Hymnarium*, *Collectaneum*, *Lectionarium*, *Antiphonarium* in *Graduale*. Prepisi vseh teh knjig so morali po določbi *Carte caritatis* natančno soglašati z originali samostana Citeaux. Novi samostani so prepise teh del dobili od svojih očetovskih samostanov. Če niso mogli biti pravočasno izdelani, se je seveda tudi naselitev novega samostana zakasnila.¹⁰ Razlago, ki jo Weis podaja na prvem mestu, pa je treba odkloniti iz naslednjih razlogov: Brez vsakega stvarnega razloga misli Weis pri besedi instituta na *Instituta generalis capituli apud Cistercium*, ker se je preveč oklepal besede same. Dalje se tiste potrditvene papeške bule, ki jih navaja, nanašajo izrečno le na *Carto caritatis*, ki jo je sicer potrdil že papež Kalikst II. l. 1119. *Instituta generalis capituli apud Cistercium* je poleg drugih možno umeti v citiranih bulah

¹⁰ Gl. Gregor Müller, *Vom Cistercienser Orden*, Bregenz 1927, 35.

le pod besedami: *et quaecumque inter vos religionis intuitu regulariter statuistis*. Končno ni mogoče najti razloga, zakaj naj bi bilo sprejetje od papežev potrjenih pravkar navedenih redovnih statotov važen časovni termin za samostansko posestno stanje. Treba je torej najti drugačno in boljso razlago kočljivega mesta v privilegiju papeža Inocenca III.

III. Cistercijanski statuti sploh

Če hočemo razumeti pomen izraza »*Cisterciensium fratrum instituta*«, moramo najprej poznati institute ali statute cistercijanskega reda sploh. Vsa pravila cistercijanskega reda so v papeških listinah na kratko izražena v sledeči formuli, ki pravi, da je cistercijanski red »*ordo monasticus, qui secundum Deum et beati Benedicti regulam atque institutionem Cisterciensium fratrum institutus*«. ¹⁷

Delitev cistercijanskih redovnih pravil na meniška pravila sv. Benedikta in ostale cistercijanske uredbe je bolj zunanja. Kajti te uredbe nočejo nič drugega kakor na času primeren način obnoviti meniškega duha sv. Benedikta, ki se izraža v njegovih pravilih, in tega duha zajeti v trdno samostansko organizacijo. Pravila, ki so jih v tem duhu izdali cistercijanski bratje, se dele na šest, oziroma pet skupin. ¹⁸ Prva skupino cistercijanskih statotov nam predstavljajo že imenovana *Instituta monachorum Cisterciensium de Molismo venientium*, ki pa so, kakor rečeno, bolj zgodovinski referat kakor pa pravna zbirka. Drugo skupino, oziroma prvo pravno zbirko cistercijanskih statotov vsebuje *Carta caritatis*, temeljni organizacijski statut cistercijanskega reda. Tretjo skupino predstavlja tako imenovani *Liber usuum* (znan tudi pod imenom *Consuetudines*). *Liber usuum* je citiran v četrti skupini statotov, ki ima naslov *Instituta generalis capituli apud Cistercium*. Od teh statotov generalnega kapitlja l. 1134 je treba razlikovati statute poznejših generalnih kapitljev, ki tvorijo peto skupino cistercijanskih statotov. ¹⁹ Iz vseh teh zbirk je končno nastala šesta oziroma peta skupina cistercijanskih statotov, ki jo vsebujejo tako imenovani *Libelli definitionum*. To so pregledne zbirke splošno veljavnih statotov. Važni so zlasti trije takšni *Libelli*: prvega izmed teh (*Institutiones capituli generalis*) je cister-

¹⁷ Tako v listini Inocenca III. z dne 21. marca 1215 za stiški samostan (*Schumi II*, str. 16), v listini Inocenca IV. z dne 21. avg. 1247 za kostanjeviški samostan (*Schumi II*, str. 109) in v številnih drugih listinah.

¹⁸ Imena vseh teh skupin so v dosedANJI zgodovinski literaturi znana. Za znane se smatrajo tudi teksti najstarejših cistercijanskih statotov. A pri svojem zadevnem raziskovanju rokopisnega gradiva se mi je posrečilo odkriti doslej neznano prvotno redakcijo teh statotov. O tem važnem odkritju bom znanstveni svet seznanil ob drugi priliki.

¹⁹ Te je v novejšem času, l. 1933 začel v Louvainu izdajati J. M. Canivez pod naslovom *Statuta capitulorum generalium ordinis Cisterciensis*. Do sedaj je izšlo 6 zvezkov. V 1. zvezku je isti avtor ponovno izdal tudi *Carta caritatis in Instituta generalis capituli*. Kaj bi bilo za kritičnost Canivezove izdaje cistercijanskih statotov želeti, je dobro pojasnil Gebhard Rath v *Cistercienser-Chronik* 48 (1936), 50—61.

cijanski red izdal l. 1256; drugi, ki je nastal l. 1316, se imenuje *Libellus antiquarum definitionum*; tretji pa je *Libellus novellarum definitionum* iz l. 1350.²⁰

Sama na sebi imajo pravila cistercijanskega reda različna imena, kakor instituta, statuta, definitiones,²¹ leges, constitutiones²² in sententiae.²³ Zato nas izraz instituta ali instituta capituli generalis ne sme zavajati v zmoto, kakor da so to le tista cistercijanska pravila, ki se prav tako imenujejo. Tako je n. pr. cistercijanski generalni kapitelj l. 1192 izdal prepoved piva z dostavkom, da je piti pivo contra instituta capituli generalis.²⁴ Toda v zbirki, ki se imenuje *Instituta generalis capituli* iz l. 1134, te prepovedi ne najdemo, pač pa v statutih generalnih kapitljev l. 1184, 1185, 1186 in 1190.²⁵ Na vseh teh mestih se ta prepoved imenuje tudi sententia.

Glede na označene cistercijanske redovne statute si moramo sedaj zastaviti vprašanje, ali so morda bili kje kakšni cistercijanski samostani, ki še niso imeli redovnih statotov. Mislim, da je treba pri odgovoru na to vprašanje razlikovati statute v praksi in statute v rokopisih. Cistercijanskega samostana si vsaj brez cistercijanskih statotov v praksi pač ni mogoče misliti. Iz zgodovine ustanavljanja cistercijanskih samostanov nam je znano, da so novi samostani nastali tako, da je kak starejši samostan poslal vanje svoje menihe, ki jih je poleg novega opata moralo biti vsaj dvanajst. Da so ti menihi cistercijanske statute že dobro poznali in jih z dejanjem uvedli v novi samostan, je samo po sebi umevno. Drugače pa je moglo biti s pisanimi statuti.

Kakor razvidimo iz določb cistercijanskih generalnih kapitljev, je bilo med cistercijanskimi samostani tudi nekaj takih, ki pisanih redovnih statotov vsaj v celoti niso posedovali. Življenje po redovnih statutih se je v takšnih samostanih moglo vsaj v gotovi meri ohranjevati zato, ker so bili sinovski samostani povezani z očetovskimi samostani po vizitacijah, ki so jih v njih opravljali opati očetovskega samostana, in po generalnih kapitljih v Cisterciju, ki so se jih morali udeleževati opati vseh samostanov. To je bilo širjenje in ohranjanje cistercijanskih statotov po živi ali ustni tradiciji. Za to priča n. pr. cistercijanski statut iz l. 1201, ki določa, naj se pri sestanku generalnega kapitlja prebere predvsem vsa *Carta caritatis*.²⁶

Vendar pa se tudi pisana tradicija redovnih statotov načelno ni zanemarljalo. Isti statut iz l. 1201 namreč določa dalje, naj opati poskrbe, da bodo *Carta caritatis* imeli tudi v svojih opatijah.²⁷ L. 1204 je generalni kapitelj zapovedal, naj si vsi opati čimprej nabavijo *libellus definitionum*, da se nihče ne bo mogel

²⁰ Müller, *Vom Cistercienser Orden*, 96, 104 sl.; Séjalon, *Nomasticon cisterciense*, Solesmes 1892.

²¹ Rokopis št. 30 univerzitetne knjižnice v Ljubljani, f. 21'—22.

²² Canivez, *Statuta capitulorum generalium ordinis Cisterciensis I*, str. 117, 118, 448.

²³ Canivez o. c., 146, 306, 307.

²⁴ Canivez o. c., 149.

²⁵ Canivez o. c., 97, 99, 104, 123.

²⁶ Canivez o. c., 265: *In Capituli generalis congregatione legatur in primis Carta caritatis ex integro*.

²⁷ Canivez o. c.: *provideant etiam abbates, ut in suis abbatibus habeatur eadem Carta caritatis*.

izgovarjati z nepoučenostjo.²⁸ Enako je generalni kapitelj opominjal opate l. 1212²⁹ in l. 1224.³⁰

Te določbe generalnih kapitljev so bile potem povzete v same libelle definitionum. Tako določa libellus definitionum iz l. 1256 v 20. poglavju V. distinkcije, naj si opati priskrbe definicije generalnega kapitlja in jih prvi dan po svoji vrnitvi iz Cistercija dajo prebrati v samostanskem kapitlju.³¹ Isto določbo vsebuje v 7. poglavju VI. distinkcije libellus antiquarum definitionum iz l. 1316³² in libellus novellarum definitionum.³³

Če se te določbe nanašajo na promulgacijo vsakoletnih definicij generalnih kapitljev, pa odredajo libelli definitionum tudi to, kdaj naj se v samostanih vsako leto prebere Regula sv. Benedikta in pa libellus definitionum. Prva naj se začne brati na praznik sv. Benedikta, libellus definitionum pa naj se popolnoma prebere v času od praznika Vseh svetnikov do velike noči.³⁴

Ako si predočimo, kako težko je bilo po zaključku generalnega kapitlja napraviti toliko avtentičnih prepisov, kolikor je bilo navzočnih opatov, potem razumemo, zakaj je bilo treba opate ponovno opominjati k nabavi vsakoletnih definicij in zakaj se je cistercijanski red končno odločil za izdajo zakonite zbirke definicij ali libellov definitionum. Da si nekateri opati niso pravočasno nabavili definicij, utegne biti vzrok tudi v tem, ker se generalnega kapitlja iz kakršnega koli vzroka niso udeležili.³⁵

Da bi se bilo v listini papeža Inocenca III. z dne 21. marca 1215 mislilo na takšno pomanjkanje cistercijanskih redovnih statutov, se mi ne zdi verjetno, ker bi poudarjanje tega pomanjkanja na dotičnem mestu ne imelo pravega smisla. V tem primeru bi bili pod izrazom instituta mišljeni cistercijanski redovni instituti sploh.

Vprašanje je, ali dotični izraz instituta ne pomeni morda kakega čisto določenega redovnega statuta in kateri naj bi bil tisti statut.

Če se najprej malo splošno razgledamo po cistercijanskih redovnih statutih, moremo kmalu ugotoviti, da v zelo mnogih primerih pomeni plural instituta posamezni določeni statut. V doslej znanem tekstu Carte caritatis beremo prepoved, naj si noben samostan in nobena oseba ne skuša pridobiti kakega privilegija adversus communia ipsius ordinis instituta. Tu je pod izrazom instituta čisto gotovo mišljen vsak posamezni statut. Isto prepoved ponavlja zbirka Instituta generalis capituli. Dalje določa ta zbirka kazni za opate, ki zanemarjajo

²⁸ Canivez o. c., 296: De libello definitionum praeceptum est a generali capitulo, ut ab omnibus quam citius potuerint, habeatur, ut nullus abbatum de cetero de ignorantia se excuset.

²⁹ Canivez I, str. XV.

³⁰ Canivez I, str. XVI.

³¹ Rokopis 30 ljubljanske univerzitetne knjižnice, f. 65—65'. Institutiones capituli generalis, dist. V. c. 21 (Nomasticon cist., ed. Séjalon, str. 315).

³² Citirani rokopis, f. 21'—22.

³³ Isti rokopis, f. 104'. Nomasticon cist., ed. Séjalon, str. 510.

³⁴ Isti rokopis, f. 66 (1. pogl., VI. dist.). Enako določbo ima libellus antiquarum definitionum iz l. 1316 v 4. poglavju VII. distinkcije (f. 24') in libellus novellarum definitionum v 4. pogl. VII. distinkcije (f. 104'). Nomasticon cist., ed. Séjalon, str. 316, 418 sl., 510.

³⁵ Müller v Cisterc.-Chronik 15 (1903), 154 sl.

instituta, pri čemer moramo zopet misliti na vsak posamezni statut.³⁶ Generalni kapitelj l. 1186 je izdal določbo, ki pravi: *Nimis est grave et contra canones et instituta Ordinis, quod abbates nostri baptizare praesumant.*³⁷ Ta instituta niso nič drugega kakor posamezni določeni statut, namreč 29. statut v zbirki Instituta generalis capituli, ki se glasi: *Prohibitum est, ne quis abbatum nostrorum monacham benedicere, infantulum baptizare vel etiam in baptismo tenere praesumat.* Podobne zglede glej v statutih generalnih kapiteljev l. 1152,³⁸ l. 1182,³⁹ l. 1192⁴⁰ itd.

IV. Boju proti cistercijanskemu privilegiju odgovarjajoči cistercijanski statuti

Vprašanje je sedaj, kateri posamezni statut je mišljen pod izrazom instituta v listini papeža Inocenca III. za stiški samostan z dne 21. marca 1215. Do rešitve tega vprašanja nas vodi poudarjanje statutow v zvezi s posestvi v tej listini, v drugih papeških listinah pa poudarjanje samostanskih posestev, oziroma desetini od posestev v zvezi z nekim generalnim koncilom, ki naj bi bil važen časovni mejnik za posesti samostanov, ustanovljenih pred ali za tem koncilom. Če se v vse to pogledimo, se tako rekoč nepričakovano znajdemo v sredi, oziroma na koncu velike borbe, ki se je v 12. stol. vršila proti desetinskemu privilegiju cistercijanskega reda.⁴¹

1. Cistercijanski desetinski privilegij in njegov gospodarski pomen

V duhu svoje reforme meniškega življenja so se cistercijani takoj spočetka odpovedali raznim virom dohodkov, iz katerih so starejši, benediktinski samostani v izdatni meri črpali svoje premoženje in bogastvo. Tako so se odpovedali tudi prejemanju desetini od dela tujih rok in se hoteli preživljati le z lastnim delom na svojih posestvih. Na prošnjo tretjega opata samostana Citeaux in glavnega organizatorja cistercijanskega reda sv. Štefana Hardinga pa je papež Inocenc II. dne 10. februarja 1132⁴² tudi cistercijanom predvsem zaradi njihovih gmotnih potreb podelil desetinski privilegij, kakršnega so že prej dobili od papežev samostani kluniške⁴³ in valombrožanske kongregacije,⁴⁴ namreč privilegij, da od svojih posestev, ki jih obdelujejo s svojimi rokami in na svoje

³⁶ Canivez I, 21.

³⁷ Canivez I, 103.

³⁸ Canivez I, 45 in 49.

³⁹ Canivez I, 90.

⁴⁰ Canivez I, 149.

⁴¹ Stališče cistercijanov do cerkvenega desetinskega prava v 12. stol. je orisal Eberhard Hoffmann v *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige* 33 (1912), 421—449. Poslužujemo se rezultatov te razprave z nekaterimi novimi dopolnili.

⁴² Jaffé I², 7537; Migne PL, 179, 122.

⁴³ Jaffé I², 6821; Migne PL, 163, 1164.

⁴⁴ Jaffé I², 7414; Migne PL, 179, 57.

stroške, kakor tudi od prireje (*nutrimentis*) svojih živali niso dolžni plačevati desetine.⁴⁵

Ta privilegij ni bil sam na sebi nič izrednega. Kajti stališče papeške kurije je bilo pri podeljevanju desetinske svoboščine že od početka 12. stoletja načelno določeno.

Znano je, da so se že v starokrščanski dobi plačevale cerkvi desetine, dasiravno do 9. stoletja plačevanje desetini še ni bilo niti splošno niti obvezno.⁴⁶ Uporabo desetinskih dohodkov je spočetka določal škof, tako da se je ena četrtnina teh porabila za škofovsko menzo, druga za dušnopastirsko duhovščino, tretja za siromake, četrta pa za cerkvena poslopja. Odkar so bile v cerkveno organizacijo vpeljane župnije, so se desetine plačevale direktno župni cerkvi.

Desetinsko svoboščino samostanov so papeži od početka 12. stol. utemeljevali na dva načina: deloma z neko instrukcijo, ki jo je dal papež Gregor Vel. sv. Avguštinu, rimskemu misijonarju med Anglosasi, češ da morajo menihi vse to, kar jim preostane od skupnega premoženja, porabiti za podporo siromakov, za gojitev gostoljubnosti in dobroteljnosti in za druge verske in pobožne namene; deloma pa z neko odločbo papeža Leona IV., da plačujejo desetine le laiki, in sicer, po nekem drugem odloku istega papeža, cerkvi, v kateri se zanje opravljajo dušnopastirska opravila, torej za krščevanje, obhajanje, spovedovanje itd.; menihom pa, ki so imeli ta ali oni sv. red in so bili stalno zaposleni s službo božjo ter se zato niso šteli med laike in ker jih ni pastirovala svetna duhovščina, da ni treba plačevati desetine svetni duhovščini.⁴⁷

Kljub vsemu temu je desetinski privilegij, ki ga je Inocenc II. podelil cistercijskemu redu, povzročil veliko gospodarsko novost. To se je zgodilo per accidens, namreč v zvezi z gospodarsko organizacijo cistercijskega reda. Starejši, benediktinski samostani so imeli le malo posesti v lastnem obratu; zanje so delali njihovi podložni kmetje, ki so morali plačevati dolžne desetine tudi svoji župni cerkvi. Poleg tega so pomenile za starejše samostane važen vir dohodkov ravno desetine, ki so jih prejemale od tujih posestev in živali. Spričo vsega tega desetinski privilegij za starejše samostane ni imel posebnega pomena. Mnogi samostani se ga niti niso marali posluževati, da ne bi spravili v nevarnost dohodkov iz desetini, ki so jih jim morali plačevati drugi od svojega dela.

Toda pri cistercijanih so bili viri njihovih dohodkov ravno obratno urejeni. Njihova gospodarska organizacija je obstajala v lastnem obratu: zemljo so obdelovali s svojimi rokami in na lastne stroške. Zato jim je bil desetinski privilegij zelo dobrodošel in zato so se ga tudi zvesto posluževali. Za to svojo pravico pa

⁴⁵ Migne PL, 179, 122: *statuimus, ut de laboribus, quos vos et totius vestrae congregationis fratres propriis manibus et sumptibus colitis, et de animalibus vestris a vobis decimas expetere recipere nemo praesumat.*

⁴⁶ Znano je, kako je Alkuin opominjal l. 796 salzburškega škofa Arna, naj bo pri pokristjanjevanju Obrov oznanjevalec pobožnosti, ne pa izterjevalec desetini (Kos, Gradivo I, št. 300); prav tako Karla Velikega (Kos I, št. 304). A sinoda v Čedadu istega leta je določila, da se cerkvi morajo plačevati desetine in prvine (Kos I, št. 308). V salzburški nadškofiji so Slovenci plačevali najprej tako imenovano običajno desetino, nadškof Gebhard († 1088) pa je začel od njih izterjevati zakonito desetino (Kos III, 117, 207, 285).

⁴⁷ Migne PL 163, 310, 332 sl., 437; *Corpus iuris can. c. 2. X. 3, 30.*

so morali prestati hude boje, ki jih je zoper nje naperila svetna duhovščina in pa kluniška benediktinska kongregacija.

2. Boj zoper cistercijanski desetinski privilegij in stališče papeža Hadrijana IV. in Aleksandra III.

Sijajen napredek cistercijanskega reda je v kluniški kongregaciji vzbujal strah, da ga ne bi novi red pri papežih in svetnih velikaših postavil v senco. Iz te medsebojne rivalnosti se je izcimil prepir med kluniškim opatom Petrom Častitljivim in sv. Bernardom o pravilnem pojmovanju meniških pravil sv. Benedikta. Temu prepiru je potem sledil boj kluniške kongregacije zoper desetinski privilegij cistercijanskega reda. Sprožil se je že l. 1132, ko je francoski kluniški samostan Gigny (Gigniacum) proti cistercijanskemu privilegiju nasilno odvzel desetino od posestev malo prej ustanovljenega cistercijanskega samostana Le Miroir (Miratorium). Proti temu so se cistercijani pritožili pri papežu Inocencu II., ki jih je vzel v zaščito in je pod kaznijo interdikta zahteval od samostana Gigny, da storjeno krivico popravi. A kluničani so se čutili čisto nedolžne in so očitke glede nasilja zvrčali na cistercijane, češ da so se ti pregrešili z nasiljem in krivico, ker jim niso marali plačati zahtevane desetine. V pismih Petra Častitlivega papežu, papeškemu kanclerju kardinalu Almeriku in cistercijanskemu generalnemu kapitlju⁴⁸ se izraža vsa ostrina polemike, ki je nastala spričo problema o težkih posledicah izvajanja cistercijanskega desetinskega privilegija. Ker so se namreč cistercijanski samostani silno hitro množili in je v njihove roke prišlo tudi vedno več posesti, od katerih ni bilo več treba plačevati desetine svetni duhovščini in drugim samostanom, je bila kajpada za ta dva prejšnja upravičenca do desetini izguba na dohodkih z vsakim novim cistercijanskim samostanom in z vsako njegovo novo pridobljeno posestjo vedno večja. Pod vplivom teh okoliščin se je prvotno spoštovanje do cistercijanskega reda spreminjalo v neprijaznost do njega in v očitke, da se ga je polastila velika lakomnost. Peter Častitljivi piše o sebi, kako zelo je spočetka cistercijane cenil: *Venerabar in vobis novae institutionis fervorem, laboris instantiam, victus parcimoniam, vestitus vilitatem et alia innumera monastici propositi sonantia humilitatem.*⁴⁹ Ko pa so se posluževali svojega desetinskega privilegija, jih graja, rekoč: *Nec potuit Satanas nequitiae suae utilius invenire consilium, quam ut eos, quos mundus admirabatur, ne admirans imitaretur, nota cupiditatis inureret et alios laesionis suae dolore stimulatos ab eorum amore revocaret.*⁵⁰

Reakcija proti cistercijanskemu desetinskemu privilegiju je bila tako velika, da je končno tudi papeška kurija morala zavzeti novo stališče v svoji desetinski politiki. Novo in sicer precej radikalno stališče je pri podeljevanju desetinskih privilegijev pokazal papež Hadrijan IV. (1154—1159), ki zaradi svojih izkušenj glede senčnih strani v življenju menihov tudi kot papež ni bil menihom posebno naklonjen. Svoboščino od plačevanja desetine je Hadrijan IV. začel podeljevati samostanom le glede zemlje, ki so jo šele oni kultivirali: *Nos*

⁴⁸ Migne PL 189, 164, 166, 171, 174.

⁴⁹ O. c. 171.

⁵⁰ O. c. 173.

siquidem religiosi viri non alias decimas nisi eas, quae de novalibus provenire noscuntur, ducimus indulgendas.⁵¹ Zato je desetinsko formulo svojih prednikov,⁵² ki se je glasila »Sane l a b o r u m vestrorum, quos propriis manibus aut sumptibus colitis sive de nutrimentis vestrorum animalium nullus omnino a vobis decimas exigere praesumat«, v svojih listinah spremenil v formulo »Sane n o v a l i u m vestrorum, quae propriis manibus aut sumptibus colitis« itd.⁵³ To seveda nikakor ne pomeni, kakor da je Hadrijan IV. preklical privilegije svojih prednikov, ki so vsebovali staro formulo. Kajti prav nobenega dokaza ne najdemo za to, da bi bil šel tako daleč. Prav tako pa se tudi ne da dokazati, da bi bil cistercijski desetinski privilegij pozitivno priznaval.⁵⁴

Kakšno stališče so zavzeli cistercijani spričo reakcije, ki je nastopila proti njim, nam viri izrečno ničesar ne povedo. Vsekakor so se svojega privilegija, ki ni bil preklican, še naprej posluževali. Zdi se mi pa, da je njihov generalni kapitelj še pod njihovim papežem Evgenom III. l. 1152 prepovedal ustanavljanje novih opatij⁵⁵ tudi zaradi naznačenega naraščajočega nasprotovanja in ne le zato, da ne bi prevelika prvotna gorečnost prehitro splahnela.⁵⁶ Kajti do tega leta je število cistercijskih samostanov narastlo na 339, torej je v prvih 40 letih nastala skoraj polovica vseh do l. 1803 ustanovljenih 742 cistercijskih samostanov.⁵⁷

Ker so se v papeškem razkolu po smrti papeža Hadrijana IV. cistercijani odločno zavzeli za zakonitega papeža Aleksandra III. (kakor prej za Inocenca II.), jim je ta svojo hvaležnost izkazal tudi s tem, da je za vse druge samostane ohranil novo, Hadrijanovo desetinsko formulo, v svojih zaščitnih privilegijih za cistercijske samostane pa se je dosledno posluževal stare formule. Edino za samostan Pontigny rabi v buli z dne 19. febr. 1160⁵⁸ še novo formulo

⁵¹ Mansi, Concil. coll. 21, 830. Izraz novale (plur. novalia) prevaja F. Kos z izrazom »novina« (nemško Neubruch, Neubrüche). Da pomeni novale novo kultivirano zemljo, priča tudi Corpus iuris can. c. 21. X, 5, 40, ki pravi, da pomeni beseda novale »agrum, de novo ad cultum redactum, de quo non exstat memoria, quod aliquando cultus fuisset«.

⁵² Glej med njimi listini Evgena III. z dne 17. nov. 1146 in 29. jan. 1147 za vetrinjski samostan. Obe sta v originalu ohranjeni v arhivu Zgodovinskega društva v Celovcu (Kos, Gradivo IV, 219 in 227).

⁵³ To dejstvo potrjuje tudi Hadrijanov naslednik papež Alexander III. rekoč: Cautum siquidem est et in scriptis praedecessorum nostrorum Romanorum Pontificum habetur, quod religiosi viri ab exactione decimarum de laboribus, quos propriis manibus vel sumptibus colunt et de nutrimentis animalium suorum prorsus erant immunes. Sed pia recordationis Hadrianus papa praedecessor noster labores in novalia pro sua voluntate convertit (Mansi 22, 327 sl.). — Staro formulo nahajamo v Hadrijanovih listinah le izjemoma in le v prvih mesecih njegovega vladanja, tako Jaffé II², 9963, 9972, 10013 (Migne PL 188, 1370, 1379, 1394).

⁵⁴ Aleksander III., ki je bil pod papežem Hadrijanom IV. kancler rimske cerkve, sicer trdi, da je Hadrijan staro desetinsko formulo priznal le cistercijanom, templovcem in Ivanovcem (Mansi 22, 328; Corpus iuris can. c. 10, X, 3, 30), a mogoče je to umeti le v tem smislu, da je ni izrečno preklical, ne pa da bi jo bil tudi pozitivno priznal. Vsi privilegiji, ki jih je izdal Hadrijan IV. za cistercijske opatije, vsebujejo le novo desetinsko formulo.

⁵⁵ Canivez I, 45.

⁵⁶ Müller, Vom Cistercienser Orden, 51.

⁵⁷ Müller l.c.

⁵⁸ Migne PL 200, 85.

Sane novalium, drugače pa rabi od 20. nov. 1160⁵⁹ dalje vedno le staro formulo Sane laborum.

Kako se je zaradi tega zopet znova dvignil vihar zoper cistercijanske svoboščine kot neko krivico za druge, nam jasno govore prvič pismo c a n t e r b u r y s k e g a n a d š k o f a R i h a r d a cistercijanskemu generalnemu kapitlju,⁶⁰ drugič sarkastična kritika cistercijanske pridobitne politike, ki jo je spisal oxfordski arhidiakon V a l t e r M a p (ali Mapes) pod naslovom D e n u g i s c u r i a l i u m, tretjič napačno tolmačenje papeških listin in četrtič prizadevanje škofov na 3. lateranskem koncilu.

Canterburyski nadškof poudarja, da je cistercijanski desetinski privilegij za druge menihe in za svetno duhovščino socialno krivičen in zato ugledu reda škodljiv, ker vzbuja vtis njihove lakomnosti. Rimska stolica ne bi smela podeljevati privilegijev, ki so tretjemu v veliko socialno škodo in proti božji zapovedi, da je treba plačevati desetino, zato da se je treba bolj pokoravati Bogu kakor pa ljudem. Spočetka, ko je bil red še siromašen in je svoje skromno imetje porabljal za podporo siromakov, je bilo papeški privilegij še mogoče trpeti. Tudi škodo, ki jo imajo drugi, če se cistercijani omeje po določbi papeža Hadrijana IV. na desetinske svoboščine glede na posest, ki so jo šele oni kultivirali, bi še bilo mogoče prenašati. Če pa hočejo biti prosti plačevanja desetnin tudi od drugih posesti, od katerih so se desetine plačevale, preden so prišle v njihovo last, bo — tako grozi nadškof — izobčil iz Cerkve vsakogar, ki bi jim kako posest prodal ali daroval, in če bo treba, se bo obrnil s prošnjo za pomoč tudi na svetno oblast, da bo njim prodana ali darovana posestva konfiscirala.

Valter Map pa se brezobzirno norčuje iz cistercijanov, češ da je njihovo glavno načelo: Mi smo pravi Izraelci, zato smemo opleniti Egipčane. Očita jim, da se hvalijo s farizejem, da niso kakor drugi ljudje, varujejo pa se dostaviti, da dajejo desetino od vsega, kar imajo.⁶¹

Da so se mnogi vendarle hoteli zadovoljiti z omejitvijo, ki jo je vpeljal papež Hadrijan IV., a jo je Aleksander III. glede na cistercijane zopet opustil, nam kažejo v naslednjem času poskusi svojevoljne interpretacije papeških listin s staro desetinsko formulo. Po zgledu papeža Hadrijana IV. so besedo labores razlagali kot novalia in so trdili, da so torej cistercijani prosti plačevanja desetnin le od posesti, ki so jih šele oni kultivirali in jih potem obdelujejo s svojimi rokami in na lastne stroške. Papež Aleksander III. je to tolmačenje zavračal z bulami *Audivimus et audientes mirati sumus*, češ da se nanaša formula Sane laborum tako na zemljo, ki so jo šele oni kultivirali (tam de illis, quas deduxerunt vel deducunt ad cultum), kakor tudi na že po drugih kultivirano zemljo, ki so si jo kot tako pridobili in jo potem obdelujejo s svojimi rokami in na svoje stroške (quam etiam de terris cultis, quas propriis manibus aut sumptibus excolunt). Kajti če bi bil hotel papež umeti tisto formulo le glede zemlje, ki so jo kultivirali šele cistercijani sami, bi bil rabil tudi temu primeren izraz: Nam si de novalibus voluisse tantum intelligi, ubi ponimus de labo-

⁵⁹ O. c. 93.

⁶⁰ Migne PL 207, 252 sl.

⁶¹ Hoffmann v Studien und Mitteilungen zur Gesch. des Benediktinerordens 33 (1912) 443.

ribus, de novalibus poneremus, sicut in privilegiis quorundam ponimus aliorum.⁶² Takšne bule so potem morali papeži izdajati noter v 13. stoletje.⁶³

Z napačnim tolmačenjem so si nasprotniki cistercijanov skušali pomagati še na drug način. V Rimu, oziroma pri papeški kuriji so si dali potrditi svoje pravice do prejemanja desetini tudi od posesti samostanov in so previdno zamolčali, da mislijo pri tem tudi na posesti cistercijanskih samostanov. Na priziv cistercijanov je Aleksander III. izdal odločbo, da takšna papeška potrdila ne zadenejo cistercijanskih samostanov, ako ti niso izrečno imenovani.⁶⁴

Na 3. lateranskem koncilu l. 1179 so se tudi škofje, zlasti angleški, prizadevali za to, da bi tudi cistercijani plačevali desetino.⁶⁵ Toda papež Aleksander III. je nasproti njim vztrajal na svojem dotodanjem cerkvenopravnem stališču, da cistercijani niso dolžni plačevati nobenih desetini ne od zemlje, ki so jo še nekultivirano dobili v posest (terra inculta, ki je postala potem novale), ne od zemlje, ki je že kultivirana prešla v njihovo last (terra culta), seveda če vso to zemljo obdelujejo s svojimi rokami in na lastne stroške. Tako se je desetinska formula, ki je obenem izključevala napačno interpretacijo laborum za novalium, do 4. lateranskega koncila l. 1215 glasila: Sane laborum vestrorum, quos propriis manibus aut sumptibus colitis, tam de cultis terris quam incultis sive hortis et virgultis et piscationibus vestris vel de nutrimentis animalium vestrorum nullus a vobis decimas exigere vel extorquere praesumat. Tako v privilegiju Inocenca III. z dne 21. marca 1215 za Stično, kakor tudi v privilegijih istega papeža z dne 19. marca 1202 za vetrinjski samostan,⁶⁶ z dne 13. aprila 1212 za kartuzijski samostan v Jurkloštru⁶⁷ in z dne 7. januarja 1214 za cistercijanski samostan v Reinu.⁶⁸

3. Delni umik cistercijanskega reda z odpovedjo na desetinski privilegij glede novo pridobljenih, že kultiviranih posestev, zlasti na pobudo papeža Inocenca III., in zadevna konstitucija 4. later. koncila

Vendar je po 3. lateranskem koncilu cistercijanski red na pobudo papeža Aleksandra III.⁶⁹ začel iskati poti, po kateri bi se zavaroval pred očitki lakomnosti in odpravil vedno večje pohujšanje, ki je izviralo od tod, da si je po svojih privilegijih pridrževal desetine svojih posesti. Temu primeren statut je cistercijanski generalni kapitelj sprejel takoj naslednje leto 1180.

⁶² Glej bulo Aleksandra III. z dne 17. aprila 1179 (Jaffé II², 13386; Migne PL 200, 1233) v zvezi z bulo Lucija III. z dne 4. marca 1185 (Jaffé II², 15374; Migne PL 201, 1338) in Corpus iuris can. c. 12, X, 3, 30.

⁶³ Jaffé II², 13006, 13038, 13041, 13179a, 13199, 13207, 13383, 13452, 13482, 13483, 13630, 13640, 13649, 13685a, 14297, 14705, 14715, 14951a, 14951, 14993, 15048, 15275, 15285, 15379, 15391, 15409, 15420, 15458, 15470, 15687, 15717, 15793, 15826, 16235, 17012.

⁶⁴ Glej Corpus iuris can. c. 6, X, 1, 3; bulo Urbana III. z dne 28. dec. 1186 (Jaffé II², 15717; Migne PL 202, 1463) in bulo Inocenca III. z dne 21. marca 1215 za stiški samostan.

⁶⁵ Mansi 22, 327.

⁶⁶ Kos V, 20.

⁶⁷ Kos V, 189.

⁶⁸ Zahn II, str. 191.

⁶⁹ Corpus iuris can. c. 9, X, 3, 30.

V tem statutu je cistercijanski generalni kapitelj najprej priznal, da bo treba pohlepu po premoženju ali redovni pridobitveni politiki določiti neke meje; a kakšne naj bi bile te meje, se za enkrat glede na različne položaje samostanov še ni mogel odločiti, ker ni hotel izvajati nikakšnega nasilja nad samostani, temveč je sklenil o stvari raje še nadalje razmišljati. Pač pa hoče že zdaj odločno odpraviti vsak povod za pohujšanje iz zadržavanja desetini in določa, da mora plačevati desetino brez ugovora vsak samostan od tistih posesti, ki bi si jih od tedaj dalje pridobil in iz katerih so prej dobivale desetino župne cerkve, samostani ali katerekoli cerkvene osebe, razen če je bila dotična desetina podarjena, odkupljena ali pa kako drugače sporazumno pogojena.⁷⁰

O vprašanju glede mej in načina pridobivanja novih posestev se je l. 1189 po naročilu cistercijanskega generalnega kapitlja posvetovala posebna komisija opatov, obstoječa iz opata samostana Citeaux, opatov štirih primarnih samostanov in še nekaterih drugih, in je sprejela statut, ki ga je potrdil generalni kapitelj v Cistercijo l. 1190.⁷¹

Novi statut določa, naj se opati vzdržujejo za naprej vsakega kupovanja zemljišč in drugih nepremičnin. Kot razlog za ta statut se navaja odločna volja, da se omeji njihova pohlepnost in zavrne očitek o njihovi grabežljivosti. V pogledu na različne gospodarske položaje samostanov dovoljuje statut izjemo, da si z nakupom posesti lahko pomagajo le tisti samostani, katerih premoženje ne zadostuje za vzdrževanje 30 menihov in ostalih samostanskih članov ter gostov; toda kakor hitro tem svojim potrebam zadoste, postane zgornji zakon tudi zanje obvezen. Pač pa smejo vsi samostani sprejemati nove posesti, ako se jim te podele kot čiste miloščine brez vsakih protidajatev. Prav tako smejo slabše posesti zamenjati za boljše. Opata, ki bi se zoper ta statut pregrešil, naj opat očetovskega samostana brezpogojno odstavi.⁷² Generalni kapitelj l. 1191 je

⁷⁰ *Canivez I, 86 sl.*: Cum divina pariter et humana verba nos admoneant, ut studeamus cupiditatibus nostris imponere frenum et modum acquisitionibus nostris, propter varios status monasteriorum adhuc veremur necessitatem fratribus nostris imponere optantes bonum eorum voluntarium esse et diuturna deliberatione super hoc credimus opus fore. Interim autem propter scandalum gravius, quod super retentione decimarum undique crescit in dies, providemus et firmiter praecipimus, ut quicumque ex vobis ab hoc die et deinceps adquisierit agros vel vineas, ex quibus ecclesiae vel monasteria seu personae quaelibet ecclesiasticae percipere hactenus decimas consueverant, sine contradictione exsolvant, nisi forte iam donationem exinde receperunt vel compositionem fecerunt aut in posterum in pace acquirere poterunt.

⁷¹ Sklep komisije je generalni kapitelj potrdil brez spremembe, tako da je v predlaganem statutu ostal celo izraz a sequenti Capitulo, ki bi ga moral generalni kapitelj, na katerega se nanaša, črtati.

⁷² *Canivez I, 117 sl.*: Ad temperandam cupiditatem et notam semper acquirendi, qua impetitur, repellendam proposuimus firmiter tenendum ab omnibus, ut a sequenti Capitulo et deinceps in perpetuum ab omni emptione terrarum et quarumcumque possessionum immobilium abstinemus. — Si vero gratis et sine spe retributionis terrena datae fuerint in puram eleemosynam, licebit accipere. Qui tamen, ut alibi dictum est, certas pensiones debent vel de decimis inquietantur, poterunt sibi huiusmodi acquirere remotasque possessiones et minus utiles pro magis utilibus poterunt commutare vel alias utiliores pro eodem precio tantum acquirere. Excipimus tamen ab hac lege monasteria, quorum facultates non sufficiunt ad sustentandum numerum XXX monachorum cum hospitalitate congrua et numero conversorum, qui secundum situm loci debent sufficere. Cum vero facultates idoneas obtinuerint, legem

isti statut dobesečno ponovil⁷³, dodal pa je, da opati lahko sprejmejo posesti, ki jim po pravu pripadajo.⁷⁴ Tako se je to dovoljenje ponovilo tudi na generalnem kapitlju l. 1192.⁷⁵ Generalni kapitelj l. 1205 je statut l. 1190 zopet ponovil in določil, naj se posesti, ki so bile pridobljene proti prvotnim statutom, če mogoče zamenjajo ali prodajo.⁷⁶ Naslednje l. 1206 je generalni kapitelj ta statut olajšal in celo dovolil, da se smejo take posesti kupiti s pristankom generalnega opata v Cîteaux in štirih ali vsaj dveh primarnih opatov, v najnujnejšem primeru pa s pristankom opata očetovskega samostana ali sosednjih opatov pod pogojem, da se vzrok in nujnost nakupa pojasni na naslednjem generalnem kapitlju.⁷⁷

Kakor vidimo, je generalni kapitelj pred končno odločitvijo v tako veliki zadevi od l. 1180 do l. 1206 nekako omahoval. Po dolgem premišljanju se je najprej opogumil za odločno prepoved kupovanja novih posesti l. 1190. A že l. 1206 je glede te prepovedi zopet nekoliko popustil. Za končni odločilni korak brez vsakega popuščenja je bilo treba neke pobude od zunaj. Dal jo je veliki papež Inocenc III.

L. 1214 je generalni kapitelj sklenil, naj za naprej nihče več ne kupuje zemljišč, vinogradov, pekarij ali mlinov, ki si jih tudi drugače ni dovoljeno pridobiti, razen če jih kdo pokloni kot čisto miloščino. Vendar tudi tako pridobljenih posesti ni dovoljeno obdelovati z lastnimi rokami ali na lastne stroške, temveč jih je treba izročiti v obdelovanje drugim ali pa jih prodati. Opat, ki bi se proti temu pregrešil, naj se odstavi, tisti, po katerih nasvetu se je opat ravnal, pa naj se premeste v drug samostan brez nade na povratek.⁷⁸

Ta statut vsebuje takó prepoved kupovanja novih posestev, ki jo je želel izdati generalni kapitelj že l. 1180, kakor tudi odpoved na desetinski privilegij glede teh posestev. Kajti cistercijanski desetinski privilegij je veljal le za posesti, ki so jih cistercijani obdelovali s svojimi rokami in na lastne stroške. Ta statut

superius scriptam observent. Si quis vero hanc constitutionem transgressus fuerit (a patre abbate absque retractatione aliqua deponatur). Besede v oklepaju smo substituirali iz statuta l. 1188 (C a n i v e z I, 109), na katerega se daljši tekst v statutu l. 1190 sklicuje.

⁷³ C a n i v e z I, l. 1191 št. 42 in 43.

⁷⁴ C a n i v e z I, 146: abbates, ad quos de iure fundus alicuius terrae pertinere dignoscitur, ipsam sine culpa de non emendo possunt redigere (in suam) potestatem.

⁷⁵ C a n i v e z I, 147.

⁷⁶ C a n i v e z I, 307: Nec possessio quae haberi non potest nisi contra Ordinis instituta, sicut est de furnis et de molendinis et huiusmodi, recipiatur ulterius, sed et habita, si convenienter et sine gravi damno possit fieri, commutetur vel vendatur.

⁷⁷ C a n i v e z I, 321: Sententia de non emendo et non acquirendis possessionibus et redditibus, quod constat esse contra Ordinem, firmiter teneatur nisi de consensu generalis Capituli aut Domini Cistercii et quatuor primorum abbatum vel ad minus duorum aut, si urgentissima instet necessitas, ut ematur quaecumque possessio, fiat de consensu patris abbatis vel vicinorum abbatum, ita sane, quod in sequenti generali Capitulo causa et necessitas, quare hoc factum fuerit, nuntiatur.

⁷⁸ C a n i v e z I, 427 sl.: Anno ab incarnatione Domini MCCXIV statutum est in generali Capitulo, ut nullus audeat deinceps terras, vineas, furnos vel molendina emere vel acquirere nisi in puram eleemosynam et solemnem donationem nobis donata fuerint, quas tamen propriis sumptibus aut manibus non excolamus, sed aliis vendamus et excolendas tradamus. Transgressor si abbas fuerit, sine retardatione deponatur. Alii, quorum consilio factum fuerit, ad aliam domum emittantur sine spe reversionis.

je generalni kapitelj ponovil tudi naslednje l. 1215.⁷⁹ Važnejše pa je, da je ta statut zaradi njegovega dalekosežnega pomena sprejel med svoje dekrete sam 4. lateranski koncil meseca novembra 1215 in da je kot koncilski konstitucija prešel potem v *Corpus iuris canonici* c. 34, X, 3, 30.

V konstituciji 4. lateranskega koncila se poudarja, 1. da so imenovani statut sprejeli cistercijanski opati na pobudo papeža Inocenca III.; 2. da je nova posestva dovoljeno kupiti le za samostane, ki se bodo ustanovili v bodočnosti, kar je čisto umljivo;⁸⁰ 3. da smejo od novih podarjenih posestev, ki jih cistercijani sami obdelujejo, obdržati desetine le, če so se z župnimi cerkvami tako sporazumeli, in 4. da ta statut velja tudi za druge redove.⁸¹

S to konstitucijo 4. lateranskega koncila je bilo po 83 letnem boju zoper cistercijanski desetinski privilegij definitivno rešeno vprašanje, katerega rešitev so razmere nujno zahtevale. V primeri s prvo in radikalno rešitvijo, ki jo je podal papež Hadrijan IV. in ki bi bila cistercijanom v preveliko škodo, je rešitev, ki jo je podal cistercijanski generalni kapitelj pod vplivom Inocenca III., veliko bolj modra in za obe stranki, ki sta se med seboj borili, pravična in sama po sebi zadovoljiva.

4. Boj proti krivični razlagi desetinske konstitucije 4. later. koncila

Če si koncilsko konstitucijo natančno ogledamo, vidimo, da govori izrečno le o novo pridobljeni in že po drugih kultivirani zemlji ter o dolžnem plače-

⁷⁹ *Canivez* I, 448.

⁸⁰ Iz tega, kakor tudi iz dejstva, da so se po l. 1152 še ustanovljali novi samostani, vidimo, da prepoved ustanavljanja novih samostanov iz l. 1152 ni absolutno obveljala.

⁸¹ Tekst tega važnega koncilskega dekreta se glasi: *Nuper abbates Cisterciensis ordinis in generali capitulo congregati ad commonitionem nostram provide statuerunt, ne de cetero fratres ipsius ordinis emant possessiones, de quibus decimae debentur ecclesiis, nisi forte pro monasteriis noviter fundandis. Et si tales possessiones eis fuerint pia fidelium devotione collatae aut emptae pro monasteriis de novo fundandis, comittant exolendas aliis, a quibus ecclesiis decimae persolvantur, ne occasione privilegiorum suorum (ecclesiae) ulterius praegraventur. Decernimus ergo, ut de alienis terris et amodo acquirendis, etiamsi eas propriis manibus aut sumptibus deinceps excoluerint, decimas persolvant ecclesiis, quibus ratione praediorum antea solvebantur, nisi cum ipsis ecclesiis aliter duxerint componendum. Nos ergo statutum huiusmodi gratum et ratum habentes hoc ipsum ad alios regulares, qui gaudent similibus privilegiis, extendi volumus et mandamus, ut ecclesiastici praelati praeiores et efficaciores existant ad exhibendum eis de suis malefactoribus iustitiae complementum eorumque privilegia diligentius et perfectius studeant observare. — *Corpus iuris canonici* ima le nekaj tekstnih razlik, ki pa vsebine nič ne spreminjajo; iz njega smo zgoraj povzeli zaradi večje jasnosti besedo ecclesiae v oklepaju. Vsekakor pa je treba v *Richter-Friedbergovi* izdaji izraz »in generali concilio« popraviti in izbrati lekcijo »in generali capitulo«, kakor stoji v koncilski konstituciji, ker je pri tem res mišljen cistercijanski generalni kapitelj l. 1214. — Tega generalnega kapitlja tudi *Hoffmann* ni imel pred očmi, ko je v citiranih *Studien und Mitteilungen*, str. 447, op. 6, pripomnil, da misli koncilski konstitucija na generalni kapitelj l. 1180. Res se je sicer že tudi na tem kapitlju načelo in deloma rešilo vprašanje, o katerem govori koncilski konstitucija, toda ne tako popolno kot na generalnem kapitlju l. 1214. A še bolj jasno govori zoper *Hoffmannovo* mnenje poudarjanje v koncilski konstituciji, da je bil tisti cistercijanski statut sprejet nedavno (*nuper*) na generalnem kapitlju in da je nanj vplival papež Inocenc III. Na statut iz l. 1180 pa Inocenc III. ni mogel vplivati, ker tedaj še ni bil papež in je bil tedaj star šele 20 let.*

vanju desetini od te zemlje ali kakor se naslov koncilске konstitucije na kratko glasi: *Ut de terris acquirendis non obstantibus privilegiis decimae dentur*. Toda kaj pa naj za naprej velja o starih že kultiviranih cistercijanskih posestvih in kaj o zemlji, ki bi jo po 4. lateranskem koncilu cistercijani sami kultivirali? Ali koncilská konstitucija mar ne molči o kakem desetinskem privilegiju glede teh? Če naj bi ta privilegij še naprej veljal, ali ni bila dolžnost koncila, da pri končni ureditvi desetinskega vprašanja to izrečno omeni?

Cistercijanom neprijazna svetna duhovščina je v resnici mislila, da je koncil ta privilegij molče pokopal. A to mnenje je bilo zmotno. Kajti če si stavek koncilské konstitucije natančneje ogledamo, vidimo, da je koncil s cistercijanskim redom vred glede pridobivanja nove že kultivirane zemlje in desetini od te zemlje popustil zato, da bi bilo boja zoper cistercijane že enkrat konec in da bi cistercijanski red svoj desetinski privilegij vsaj glede ostalih posesti mogel mirno uživati. Z navedenim popustom sta cistercijanski red in 4. lateranski koncil uvedla razlikovanje, ki ga nasprotniki cistercijanov niso znali ali pa niso hoteli upoštevati. Cistercijanski red in papeška kurija pa sta se tega razlikovanja dobro zavedala. Zato je generalni kapitelj cistercijanskega reda že naslednje leto 1216 izdal statut, naj se opati glede posestev, ki so jih imeli že pred 4. lateranskim koncilom, svojih privilegijev poslužujejo in ne plačujejo od njih desetini, če jih niso že prej plačevali.⁸² Ako dodaja generalni kapitelj klavzulo »če jih niso že prej plačevali«, misli pri tem na svoje zadevne statute (l. 1180, 1190, 1191, 1214), ki jih je že sam pred koncilom izdal in ki so jih nekateri opati mogoče že izvršili. V tem primeru priznava generalni kapitelj čisto lojalno svoje že izvršene statute, ki jih je v istem smislu kot koncil izdal že pred koncilom.

Zoper svetno duhovščino, ki je zoper cistercijane v svoj prid zvičajno razlagala koncilsko konstitucijo, je sedaj nastopil ne le cistercijanski red, ampak z vso odločnostjo tudi papež. In po pravici. Če je svetna duhovščina še naprej rovarila zoper cistercijane kljub žrtvi, ki so jo po papeževem nasvetu doprinesli, in če je papež njihovo rešitev problema potrdil kot koncilsko in svojo rešitev, je mogel papež Honorij III. 10. novembra 1220 po pravici reči, da sedaj nasprotniki cistercijanov veliko bolj nasprotujejo njemu kakor pa cistercijanom.⁸³ Papež Honorij III. jih je zavrnil v dveh bulah z dne 10. nov. 1220, katerih originala sta ohranjena v arhivu Zgodovinskega društva v Celovcu.

Zoper one, ki so zatrjevali, da je 4. lateranski koncil preklical vse cistercijanske desetinske privilegije, poudarja papež Honorij III., da to ni res, temveč da jih je le omejil, in sicer zgolj glede že kultivirane zemlje, ki bi si jo cistercijani pridobili po koncilu.⁸⁴ Tako odgovarja papež svetni duhovščini, ki je mi-

⁸² *Canivez I*, 449: *Abbatas, a quibus decimae exiguntur de terris ante Concilium possessis, privilegiis suis utantur nec de illis decimas reddere consentiant, nisi prius reddidissent.*

⁸³ *Schumi II*, str. 29: *non tam eisdem fratribus quam nobis iniuriari probantur, dum contra Sedis Apostolicae indulgentias memoratos fratres temere perturbare praesumant molientes contra nostrae plenitudinem potestatis, dum indulta irreverenter impugnant.*

⁸⁴ *Schumi II*, str. 29: *eis privilegia et indulgentias Apostolicae Sedis eisdem concessas inviolabiliter conservetis et faciatis ab aliis conservari salva moderatione concilii generalis videlicet ut de alienis terris a tempore praedicti concilii acquisitis et de cetero acquirendis*

slila, da morajo cistercijani a fortiori plačevati desetino od starih posestev, če jo morajo plačevati od novih.

Drugi nasprotniki cistercijanov pa so nevede ali namenoma napačno v škodo cistercijanom in v svoj prid razlagali besede koncilske konstitucije »de terris amodo acquirendis«, češ da je pod temi besedami treba razumeti tudi tisto zemljo, ki si jo cistercijani pridobe z lastnim kultiviranjem (t. j. novalia). Zato so od te zahtevali od njih desetino. Papež Honorij III. tudi te nasprotnike poučuje o pravem smislu konstitucije lateranskega koncila o cistercijanskih desetinah (constitutionis praedicti concilii super Cisterciensium decimis editae). Zato piše 10. nov. 1220 cistercijanom, da je koncil zapovedal plačevati desetine le od novo pridobljene in že prej po drugih kultivirane zemlje.⁸⁵ Zato prepoveduje, da bi kdo zahteval desetino od tistih njihovih posestev, ki bi jih oni kultivirali po koncilu.⁸⁶

V popolnem soglasju z vsem tem zgodovinskim razvojem desetinskega privilegija so cistercijani končno stanje tega privilegija izrazili v naslednjem točnem regestu: De possessionibus ante concilium sub Innocentio III celebratum anno Domini millesimo ducentesimo decimo quinto habitis, quas propriis manibus aut sumptibus colimus, et de novalibus sive ante concilium sive post acquisitis, sive de hortis, virgultis, pascuis, molendinis et piscationibus nostris sive de nutrimentis animalium nostrorum nulli omnino decimas reddere tenemur (Libellus antiquarum definitionum, dist. II. cap. III. § V; Séjalon, Nomasticon Cisterciense str. 382; prim. tudi Institutiones capituli generalis, dist. IV. cap. I.; Séjalon str. 303).

Za neprijaznost tedanje svetne duhovščine do cistercijanskega reda iz gmotnih razlogov je značilna tudi neka posebna njena razvada, zoper katero so se pri papežu pritožili ravno cistercijani. Župniki so namreč od svojih faranov, ki so se odločili za vstop v samostan, zahtevali, da jim prej plačajo umrlino, to je pogrebno takso, ker jih po vstopu v samostan niso mogli več samo pokopavati in so se na ta način skušali oškodovati za pogrebno takso, ki bi jo dobili pri resničnem pogrebu dotičnih faranov.⁸⁷

5. Desetinska formula v papeških privilegijih po 4. later. koncilu

Iz vsega povedanega je jasno, da pomeni desetinska konstitucija 4. later. koncila važen mejnik v razvoju cistercijanskega in sploh cerkvenega desetinskega

exsolvant decimas ecclesiis, quibus ratione praediorum antea solvebantur, nisi aliter cum eis duxerint componendum. K o s V, 318.

⁸⁵ S c h u m i II, 30: ut de alienis terris et amodo acquirendis, si eas propriis manibus aut sumptibus colueritis, decimas persolvatis ecclesiis, quibus ratione praediorum antea solvebantur.

⁸⁶ S c h u m i II, 30: ut nullus a vobis de novalibus a tempore concilii excultis vel in posterum propriis manibus aut sumptibus excolendis decimas exigere vel extorquere praesumat. — F. K o s, Gradivo V, 319, smisla te listine glede na določbo 4. lat. koncila ni prav zadel. To ni čudno, ker naš problem tedaj še ni bil obdelan in ker je listina pri Schumiju zelo slabo objavljena.

⁸⁷ To razvado je strogo prepovedal papež Honorij III. z listino dne 10. nov. 1220, katere original je ohranjen v arhivu Narodnega muzeja v Ljubljani. K o s V, 316; S c h u m i II, 26.

prava. Zato je sedaj važno vedeti, kako se je v papeških privilegijih glasila desetinska formula po 4. lateranskem koncilu. V smislu koncilске konstitucije moramo čisto naravno razlikovati samostane, ki so bili ustanovljeni pred 4. lateranskim koncilom, od onih, ki so bili ustanovljeni pozneje. Kajti ti drugi so si vsa posestva pridobili šele po koncilu in zato velja zanje drugačen desetinski privilegij, kakor pa za prve.

Stara desetinska formula za samostane, ki so bili ustanovljeni pred 4. lateranskim koncilom, se je prej glasila: *Sane laborum vestrorum, quos propriis manibus itd.* Po koncilu dobi ta formula za stare samostane klavzulo, ki izraža posestno stanje pred koncilom, in se glasi: *Sane laborum vestrorum de possessionibus habitis ante concilium generale.* Razen v drugih, srečamo takšno formulo tudi v privilegijih Gregorja IX. z dne 17. nov. 1228 za kartuzijanska samostana v Žičah⁸⁸ in v Jurkloštru⁸⁹ ter ponovno za samostan Žiče v privilegiju istega papeža z dne 18. dec. 1235.⁹⁰ V opominu papeža Gregorja IX. za svetno duhovščino oglejskega patriarhata z dne 9. aprila 1240 se poleg imenovane klavzule še izrečno poudarja, da je bil stiški samostan ustanovljen pred 4. lateranskim koncilom.⁹¹ Ali velja ta formula tudi za novalia? Za novalia, ki so bila pridobljena pred 4. lateranskim koncilom, čisto gotovo. Kajti ta novalia so že *possessiones ante concilium habitae*. Za novalia, pridobljena po koncilu, pa velja ta formula le, če jo abstrahiramo od klavzule *habitibus ante concilium generale*. Kajti v tej obliki je pred koncilom pomenila oboje, kakor izpričujejo papeške bule *Audivimus et audientes mirati sumus*, ki proti napačni interpretaciji izraza *Sane laborum* poudarjajo, da pomeni ta izraz ne le novalia, ampak tudi druge (stare) posesti. Sicer pa že itak vemo iz avtentične razlage koncilске konstitucije, ki jo je podal papež Honorij III., da so tudi novalia, pridobljena po koncilu, prosta plačevanja desetine.

Za samostane, ustanovljene po 4. lateranskem koncilu, pa se nova desetinska formula čisto dosledno glasi: *Sane novalium vestrorum, quae propriis manibus aut sumptibus colitis, de quibus aliquis hactenus non percepit, ... nullus a vobis decimas exigere vel extorquere praesumat.* Tako med drugimi v privilegiju Inocenca IV. z dne 21. avg. 1247 za kostanjeviški samostan⁹² in v privilegiju Aleksandra IV. z dne 4. aprila 1257 za kartuzijanski samostan v Bistri.⁹³ V privilegiju za kostanjeviški samostan se tudi še posebej poudarja, da je bil ustanovljen po 4. lateranskem koncilu.⁹⁴

⁸⁸ Zahn II, str. 347; Kos V, 491.

⁸⁹ Zahn II, str. 350; Kos V, 492.

⁹⁰ Zahn II, str. 431; Kos V, 639.

⁹¹ Kos V, 731; Schumi II, str. 83: *habitibus ante concilium generale, ante quod susceperunt eiusdem ordinis instituta.* Da pomeni tu izraz *suscipere eiusdem ordinis instituta* sprejem cistercijanskih redovnih statutov sploh, ne pa kakih določenih statutov, je iz konteksta čisto jasno. Prim. analogno klavzulo v privilegiju Inocenca IV. z dne 21. avg. 1247 za kostanjeviški samostan. (Schumi II, 109).

⁹² Schumi II, str. 109.

⁹³ Schumi II, str. 189.

⁹⁴ Schumi II, str. 109: *ordo monasticus, qui secundum Deum et beati Benedicti regulam atque institutionem Cisterciensium fratrum a vobis post concilium generale susceptam in eodem monasterio institutus esse dinoscitur.*

V. Pravi smisel Inocencijevega privilegija

Šele sedaj lahko pridemo do zaključka, kaj pomenijo besede *antequam Cisterciensium fratrum instituta susciperet* v privilegiju Inocenca III. z dne 21. marca 1215 za stiški samostan.

Stiški opat Pero (ali B.), ki se imenuje v listinah l. 1184, 22. jan. 1187, 1190 in 1221,⁹⁵ je moral biti na generalnem kapitlju, ki se je vršil v jeseni l. 1214, vsekakor navzoč. To se nam sicer v do zdaj znanih virih nikjer izrečno ne pove, vendar moremo to z gotovostjo sklepati.

V statutih generalnih kapitljev se v tej dobi vedno imenujejo in kaznujejo opati, ki se niso udeležili generalnega kapitlja, dasiravno bi se ga bili morali. Nekaterim opatom je generalni kapitelj spregledal, da se jim ni bilo treba udeleževati generalnih kapitljev vsako leto, temveč le v določenih rokih. Med temi je bil tudi stiški opat. Kajti iz statuta l. 1184⁹⁶ je razvidno, da ogrskim opatom ni bilo treba hoditi na generalni kapitelj vsako leto, dasi roki, ki so bili zanje določeni, niso razvidni. L. 1203 bi bil moral priti na generalni kapitelj tudi stiški opat. Da pa tedaj ni prišel, se v statutih izrečno omenja in se mu zato nalaga kazen.⁹⁷ Statut iz l. 1211 dovoljuje stiškemu opatu, da pride na generalni kapitelj isto leto kakor ogrski opati.⁹⁸ A prav l. 1214 so se generalnega kapitlja morali udeležiti tudi ogrski opati. Kajti v statutih se izrečno omenja opat iz Egres, ki se proti svoji dolžnosti ni udeležil generalnega kapitlja. Ker se nikjer ne trdi, da se ga stiški opat ni udeležil, smemo po vsej pravici sklepati, da je bil navzočen.

Stiški opat se je moral jasno zavedati pomena tistega statuta, ki ga je sklenil generalni kapitelj l. 1214. Sprevidel je, da bo vsekakor dobro, če desetinski privilegij o tistih posestvih, ki jih je imel stiški samostan pred tem statutom, zavaruje s posebno papeško bulo in s posebno klavzulo v njej. To je tudi storil, in sicer, kolikor moremo soditi na osnovi znanih privilegijev Inocenca III., kot edini izmed opatov. V kratkem času od konca septembra l. 1214 do 21. marca 1215 je dosegel papeško bulo, ki je na podoben način potrjevala cistercijanski desetinski privilegij glede samostanskih posesti, kakor so jih po koncilu v večjem številu potrjevale papeške bule.

Klavzuli o pokoncilski desetinski formuli *habitis ante concilium generale* odgovarja v naši buli, ki je bila izdana ne dolgo pred koncilom, klavzula *quas idem monasterium antequam Cisterciensium fratrum instituta susciperet, possidebat*. Če stoji ta klavzula v naši buli izven desetinske formule, vsebine prav nič ne moti. Mogla bi stati tudi v njej, in sicer stilistično še bolj prikrojena pokoncilski klavzuli v tej obliki: *Sane laborum vestrorum de possessionibus,*

⁹⁵ K o s IV, 691, 776; V, 348.

⁹⁶ C a n i v e z I, 95. Po poznejših določbah (*Institutiones cap. gen., dist. V. c. 3* in *Libellus antiquarum defin., dist. VI. c. 2.: Nomasticon cist., ed. S é j a l o n, str. 310, 407*) so se ogrski opati morali udeleževati generalnih kapitljev vsako tretje leto.

⁹⁷ C a n i v e z I, 286: *Abbas de Sitic, qui non venit ad Capitulum, cum venire deberet, extra stallum abbatis maneat et omni sexta feria sit in pane et aqua, donec Cistercio se praesentet et in sequenti capitulo nihilominus reversurus. Abbas pater hoc ei denuntiet.*

⁹⁸ C a n i v e z I, 386: *Conceditur abbati Siticensi, ut eodem anno veniat ad Capitulum, quo illi de Hungaria soliti sunt venire.*

habitis ante suscepta Cisterciensium fratrum instituta itd. Da je potem pod izrazom instituta res mišljen posestnopriddobinski in desetinski statut iz l. 1214, oziroma glede na plural istopredmetni statuti iz l. 1180, 1190, 1191, 1214, je iz vsega konteksta neoporečno razvidno.

Če bi se komu zdela ta instituta v buli premalo jasno označena, moramo reči, da je v pokoncilskih bulah tudi tisti concilium generale za nepoznavalca stvari premalo jasno označen. Kakor pa smo dognali, da je tisti concilium generale le 4. lateranski koncil s svojo konstitucijo o cistercijanskih desetinah, tako tudi ona instituta niso nič drugega kakor statuti cistercijanskih generalnih kapitljev o cistercijanskih posestvih in desetinah, kakršne so tedaj zahtevale časovne razmere.

Kako je naša bula prikrojena na zaščito cistercijanskih privilegijev, kaže tudi formula o neveljavnosti listin, ki bi si jih kdo pridobil proti cistercijanskim privilegijem tacito nomine Cisterciensis ordinis.

V privilegijih za Stično se pokoncilska klavzula habitis ante concilium generale pojavi v do zdaj znanih papeških listinah 9. aprila 1240.⁹⁹ V tej buli je potem še posebej poudarjeno, da je bil stiški samostan ustanovljen pred 4. lateranskim koncilom z besedami ante quod susceperunt eiusdem ordinis instituta. Da na tem mestu izraz instituta ne more značiti naših posestnih in desetinskih statutov, je razvidno iz tega, ker bi stavek drugače vseboval protislovje. Kajti na eni strani bi imel samostan desetinski privilegij glede starih posestev, ki jih je imel pred koncilom, na drugi strani pa do tedaj, ko je že pred koncilom sprejel desetinske redovne statute. Zato more izraz instituta na tem mestu značiti le redovne statute sploh, kakor smo že zgoraj omenili, ko smo govorili o razlikovanju samostanov, ki so bili ustanovljeni pred koncilom ali pa pozneje.

Če s stiškim privilegijem z dne 21. marca 1215 primerjamo privilegij, ki ga je papež Inocenc III. ne dolgo prej dne 7. januarja 1214 izdal za samostan Rein, očetovski samostan stiškega samostana,¹⁰⁰ in z opominom, ki ga je 19. marca 1214 izdal papež Inocenc III. za duhovščino salzburške nadškofije, vidimo, kako zelo se je v tem kratkem času pravni položaj spremenil. V privilegiju za samostan Rein z dne 7. jan. 1214 še srečamo staro desetinsko formulo brez vsakršnega razlikovanja posesti in tudi izbegavanje salzburške duhovščine, ki se je glede na izraz laborum pojavljalo od časa papeža Aleksandra III. Enako kakor Aleksander III., zavrača to izbegavanje tudi Inocenc III. Po statutu cistercijanskega generalnega kapitlja meseca septembra l. 1214 in po konstituciji 4. lateranskega koncila, ki se nanaša na ta statut, pa je bilo vprašanje o cistercijanskih desetinah definitivno rešeno v zadostno korist svetne duhovščine. Pokoncilski privilegiji so vsebovali novo desetinsko formulo in nadaljnje oporekanje nasprotnikov je moglo biti naperjeno le še zoper koncilsko konstitucijo. Novo desetinsko formulo vsebuje že pred koncilom na svoj način papeški privilegij za stiški samostan z dne 21. marca 1215 pač po zaslugi tedanjega uvidenega stiškega opata. V tem je edinstveni pomen tega privilegija.

⁹⁹ Schumi II, 83; Kos V, 731.

¹⁰⁰ Zahn II, str. 191.

K razlagi privilegija Inocenca III. za stiški samostan je treba omeniti še naslednje. Kakor tudi drugi papeški privilegiji, izdani za druge samostane, navajajo po imenu le nekatere posesti, tako tudi Inocencijev privilegij za stiški samostan. Poleg njih je imel stiški samostan kajpada še več drugih posesti. Naša dosedanja izvajanja pa osvetle z novo lučjo tudi razvoj te starejše stiške posesti.

Kar se tiče pridobivanja nove zemlje po nakupovanju, ki ga je, kot smo videli, cistercijski generalni kapitelj prvokrat prepovedal l. 1190, si stiška opatija do tega časa ni mogla očitati nikakšnih dejanj, zaradi katerih bi bila mogla priti na glas pohlepnosti. Kajti do tedaj je kupila samo eno posestvo, namreč posestvo v Artiži vasi 7. jan. 1190.¹⁰¹ Pač pa je vetrinjski samostan precej širil svojo posest s pomočjo nakupovanja v l. 1143—1207.¹⁰²

A tako za Stično kakor za Vetrinj je značilno, da so se do zadnje četrtine 12. stoletja posesti obeh opatij zelo živahno množile po darovih. Glede Stične je to popolnoma pravilno opazil M. Kos, ki pravi: »V zadnji četrtini 12. stoletja je darežljivost na korist stiškega samostana, če smemo to sklepati iz ohranjenega listinskega gradiva, v znatni meri ponehala.«¹⁰³ Naša razprava jasno kaže, kateri so bili vzroki tega pojava. To je bil boj svetne duhovščine zoper ekspanzijo cistercijske posesti zaradi cistercijskega desetinskega privilegija, boj, ki se je začel znova pod papežem Aleksandrom III. Zato tedaj plemiči niso marali tega boja še bolj razpihovati z novimi zemljiškimi darovi. Spominimo se le na to, kakšne kazni jim je zagrozil canterburyski nadškof Rihard v svoji pokrajini.

Konec

Za sklep naj omenimo še dva zunanja zgodovinska momenta, ki sta poleg zoprnosti boja zoper cistercijski desetinski privilegij tudi pripomogla k temu, da so cistercijani nova pridobljena posestva laže oddajali drugim rokam v obdelovanje in da so dosledno s tem dopustili plačevanje desetine od teh posesti. Ta dva nova zgodovinska momenta sta proti koncu 12. in v začetku 13. stoletja razvoj mest in pa postanek in razvoj dveh novih redov, frančiškanov in dominikancev. Vzpon mest je imel za posledico odtok podeželskega prebivalstva v mesta. S tem je število delovnih sil po deželi začelo padati.¹⁰⁴ Že zaradi tega je bilo vedno manj takih, ki so kot laični bratje želeli biti sprejeti v cistercijski samostan. Potem pa sta nastopila še dva nova redova frančiškanov in dominikancev, ki sta se od cistercijanov razlikovala po svoji organizaciji in po svojem delovanju. Do tedaj je veljalo naziranje, da brez svoje posesti samostan sploh ne more živeti, čeprav članom samostanov ni bilo dovoljeno imeti zasebno premoženje. Frančiškani in dominikanci pa so v redovno življenje vpeljali novost, da naj bi tudi samostani kot taki ne imeli nobenega premoženja. Njihovi člani naj bi torej ne živeli od dohodkov samo-

¹⁰¹ Kos IV, 767; Schumi II, 134.

¹⁰² Kos IV, 189, 335, 336; V, 39, 123.

¹⁰³ M. Kos, Topografija, GMDS XVIII (1937) 47.

¹⁰⁴ Hoffmann o. c., 448.

stanskih posesti, temveč le od milodarov vernikov. Že ta novost je frančiškani in dominikanci hoteli delovati med svetom kot pridigarji in dušni pastirji, ne pa živeti v samotni ločenosti od sveta kakor cistercijani. Zato so se širili zlasti po mestih. Nova redova sta sama po sebi in po svojem velikem vplivu na svet — za cistercijani so se jih papeži začeli posluževati v boju zoper herezije in razmah sholastike je z njima v najtesnejši zvezi — postala zelo privlačna. Zlasti življenje laičnih bratov je bilo pri frančiškanih in dominikanci manj naporno kakor pri cistercijanih. Tudi iz tega vzroka se je število laičnih bratov pri cistercijanih manjšalo.¹⁰⁵

Pod vplivom teh dveh zgodovinskih faktorjev je bil cistercijanski red prisiljen opustiti misel, da bi mogel po svoji osnovni uredbi vsa svoja posestva obdelovati v lastnem obratu, da si je nasproti kluniškim gospodom menihom ravno s tem dajal najlepši zgled skromnosti in ponižnosti, vrnil delu zopet njegovo čast in si s svojim umnim poljedelstvom pridobil nevenljivih zaslug za kultiviranje prej nerodovitne zemlje. Zaradi nastopajočega pomanjkanja lastnih delovnih moči pa je sedaj rad ali nerad začel oddajati svoje posesti v najem.

V tem okviru splošnih razmer je bil položaj in razvoj posameznih cistercijanskih samostanov glede na čas in kraj kajpada bolj ali manj različen. Vsekakor je cistercijanski red preživel svojo najlepšo dobo v 12. stoletju, stoletju svojega največjega sina ali bolje rečeno očeta, sv. Bernarda. Vprav za časa njegovega največjega vpliva je vzklik tudi naš stiški samostan.

Zusammenfassung

Der Verfasser stellt sich die Aufgabe, zu erklären, wie eine auf den ersten Blick frappierende Stelle im Privileg Innozenz' III. von 21. März 1215 für die Cistercienser Abtei Stična (Sittich) richtig zu verstehen sei. Für diese Abtei, die sicher 1136 gegründet wurde, bestätigte der Papst Innozenz III. namentlich einige Besitzungen, nämlich Stara vas bei Grosuplje, Leskovec bei Višnja gora, Velike Lašče, Studeno bei Postojna, Cerknica, Vinji vrh und Bodendorf bei Murau, welche die Abtei in den Jahren 1145—1178 erworben hatte. Doch wird im päpstlichen Privileg von ihnen gesagt, daß sie das Kloster Stična besaß, antequam Cisterciensium fratrum instituta susciperet.

Schumi und Milkowicz haben daraus gefolgert, daß sowohl das Kloster Stična als auch sein Mutterkloster Rein bei Graz ursprünglich Benediktinerklöster gewesen seien und daß das Kloster Stična erst gegen Ende des 12. Jahrhunderts eine Cistercienser Abtei geworden sei. Dagegen trat P. Anton Weis auf und versuchte die fragliche Stelle anders zu erklären (Cistercienser Chronik 1899). Er schlug zwei Lösungen vor, die ihm möglich schienen: entweder seien die instituta als die von den Päpsten Eugen III. am 1. Aug. 1152 und Alexander III. am 5. Aug. 1165 bestätigten und als solche angenommenen Ordensstatuten zu verstehen oder aber habe sich eine noch keinem Orden angehörige Religionsgenossenschaft in Stična niedergelassen mit der Absicht, sich dem Cistercienser Orden anzuschließen, welcher Anschluß jedoch aus unbekanntem Gründen erst nach 20 oder 30 Jahren tatsächlich erfolgte.

¹⁰⁵ Müller, Vom Cistercienser Orden, 70.

Bei der richtig gestellten Frage, was unter den instituta zu verstehen sei, ist Weis auf halbem Wege stehen geblieben. Ohne triftigen Grund dachte er dabei an die Instituta generalis capituli apud Cistercium, weil er sich ohne weiteres an das Wort Instituta klammerte. Weiter beziehen sich die von ihm angeführten Bestätigungsbullen der Päpste ausdrücklich nur auf die Carta caritatis, die übrigens schon im Jahre 1119 vom Kalixt II. bestätigt wurde; die Instituta generalis capituli könnten neben anderen Statuten nur unter den Worten: et quaecumque inter vos religionis intuitu regulariter statuistis verstanden werden. Schließlich ist kein vernünftiger Grund zu finden, warum die Annahme der von den Päpsten bestätigten oben genannten Ordensstatuten ein wichtiger Zeittermin für den Besitzstand des Klosters sein sollte.

Nach kurzer Übersicht der Cistercienser Ordensstatuten im allgemeinen zeigt der Verfasser der vorliegenden Abhandlung, daß es ein Cistercienser Kloster ohne Ordensstatuten wenigstens in der lebendigen Tradition von allem Anfang an gar nicht geben konnte und daß man unter den instituta auch ein ganz bestimmtes Ordensstatut verstehen kann. Zum Ausgangspunkt der Untersuchung, welches Statut an der genannten Stelle im Privileg Innozenz III. wohl gemeint sei, nimmt der Verfasser die vom niemanden beachtete und vom Papste behauptete enge Verbindung der instituta mit den genannten Besitzungen und kommt so zum Schluß, daß es sich hier um ein für die Wirtschaftspolitik des Cistercienser Ordens wichtiges Statut handeln muß. Nach der Schilderung eines ziemlich erbitterten Kampfes gegen das Cistercienser Zehentprivileg im 12. und 13. Jahrhundert zeigt der Verfasser, wie der Cistercienser Orden sich in den Jahren 1180—1214 zum Verzicht auf die Zehentfreiheit in Bezug auf die etwa künftig neu zu erwerbenden schon bebauten Besitzungen entschließen mußte. Diesbezügliches Statut bestätigte dann auch das 4. Laterankonzil. Wie dann in den päpstlichen Bullen nach dem 4. Laterankonzil umso mehr die Zehentfreiheit der Cistercienser für ihre Besitzungen, die sie schon vor dem Konzil besaßen, gegen ihre Gegner besonders betont wurde, ebenso hat sich der Abt Pero von Stična schon in der kurzen Zeit nach dem Generalkapitelstatut vom Jahre 1214 und vor dem 4. Laterankonzil die vor diesem Statut erworbenen Besitzungen in dem oben genannten Privileg Innozenz' III. von 21. März 1215 gegen alle etwaigen Gegner ihrer Zehentfreiheit bestätigen lassen.

Das ist der natürliche und geschichtliche Sinn jener rätselhaften Stelle im Privileg Innozenz' III., welcher zugleich einen bedeutenden Abschnitt nicht nur der Geschichte des Klosters Stična, sondern auch der des ganzen Cistercienser Ordens und schließlich den Gebrauch von verschiedenen Zehentformeln in den päpstlichen Privilegien vor und nach dem 4. Laterankonzil hell beleuchtet.

BREŠKI DENARJI NA HRVATSKEM

Josip Klemenc

G. E. Baumgartner dobro omenja v svojem članku »Ljubljanske kovnice v XIII. stoletju«,¹ da izvenkranjska najdišča Ostrovo, Celje in Beljak kažejo smeri poti, po katerih so ljubljanski pfenigi prehajali v tujino. V tem članku pa nameravam pokazati nekoliko natančneje smeri, po katerih so se širili breški denarji proti jugu, predvsem po Hrvatskem.

Dosedaj je največja in najbolje urejena numizmatična zbirka v Jugoslaviji zbirka zagrebskega muzeja, kar je plod neumornega in sistematičnega dela pokojnega ravnatelja tega zavoda, vseučiliškega profesorja dr. Josipa Brunšmida. Bil je strokovnjak na vseh poljih numizmatične znanosti. Zbirka rimskih denarjev je ravno tako strokovnjaško urejena kot keltski, germanski in neugledni srednjeveški novci. Na videz še tako neznatne komade je zbiral, pa v teku svojega ravnateljstva sestavil in uredil ogromen material, ki ga je le deloma objavil. Mnogo neobjavljenih ali vendar točno določenih komadov je še danes neizčrpen vir tudi inozemskim učenjakom. Pri zbiranju ogromnega materiala pa prof. Brunšmid tudi ni zanemarjal neznatnih breških denarjev, tako da jih je v zbirko uvrščenih lepo število, dočim so drugi v skladišču. Ta zbrani material nam vendar še ne more podati natančne slike, kako in kje so bili povsod razširjeni ti denarji, pač pa nam je vodnik, ki nam pokaže, po katerih prometnih žilah se je odvijal promet iz Slovenije po Hrvatski dalje proti jugu.

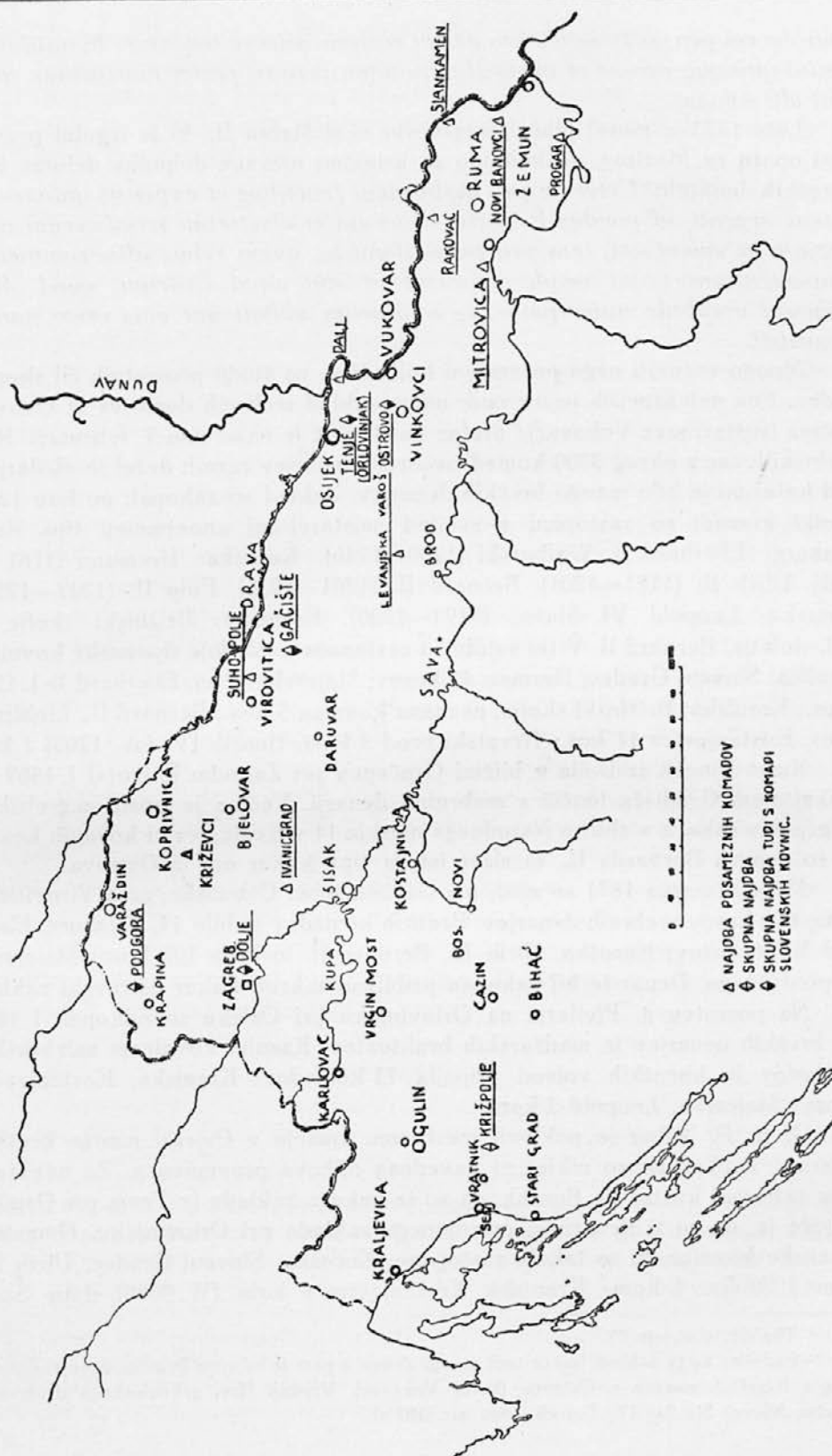
V trinajstem stoletju so cirkulirali po hrvaških pokrajinah poleg madžarskih denarjev, ki jih je v numizmatični zbirki v Zagrebu razmeroma mnogo, tudi breški pfenigi. Dokumentarno se omenjajo prvič v listini iz l. 1211. V tej listini poklanja kralj Andrej II. cistercijanskemu samostanu v Topuskem, ki ga je ustanovil leta 1205, gorsko županijo z vsemi dohodki, ki so jih prej dobivali vojvode. Kot kunovino je morala vsaka hiša letno plačati 24 breških denarjev:² *Pro marturinis unaqueque mansio viginti quatuor frisaticos solvere tenetur annualim.* Isti kralj oprošča leta 1213 od plačevanja kunovine opatu v Topuskem petnajst jobagijonov:³ *Sciendum est autem, quod in terra monasterii Toplice sunt quidam iobagiones, qui singuli cum parentela sua solvent tres pensas frisaticorum annualim ecclesie toplicensi eo tempore quo marturine solvuntur.* Poleg tega so po isti listini prebivalci Topuskega dolžni plačati še deset pens:⁴ *Preterea sciendum est, quod hospites de foro Toplice singulis*

¹ Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, XV, 1934, str. 96.

² Tkalčić, Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis saec. XII et XIII. Vol. I, Zagrabiae, 1873, str. 26.

³ Tkalčić, o. c., str. 28.

⁴ Tkalčić, o. c., str. 29.

annis decem pensas frismaticorum eidem ecclesie solvere tenentur: in natiuitate domini quinque pensas et in pascha quinque pensas, preter marturinas, quas sicut alii solvant.

Leta 1233 je moral plačati zagrebški škof Štefan II., ki je izgubil pravdo proti opatu sv. Martina, odškodnino za krivično uživane dohodke deloma tudi v breških denarjih:⁵ *Ceterum pro quibusdam fructibus et expensis quingentas marcas argenti ad pondus Ungarie, bonorum et electorum frismaticorum vendentium et ementium, tam pro possessionibus, quam rebus aliis commercio competentium prout vendi consuevit et emi aquod castrum, quod Alba communi vocabulo nuncupatur, te soluturum abbati aut eius certo nuntio promisisti.*

Mnogo važnejši nego posamezni komadi so za študij prometnih žil skupne najdbe. Ena najvažnejših je na vsak način zaklad srebrnih denarjev iz Ostrova (občina Nuštar, srez Vukovar).⁶ Štefan Cvetković je našel dne 7. februarja 1898 starinski lonec z okrog 3500 komadi srebrnih denarjev raznih dežel in vladarjev, med katerimi je bilo mnogo breških denarjev. Zaklad so zakopali po letu 1261. Breški komadi so zastopani s svojimi najstarejšimi anonimnimi tipi, dalje Salzburg: Eberhard II. Walburški (1200—1246), Koroška: Hermann (1161 do 1181), Ulrik II. (1181—1201), Bernard II. (1201—1256), Filip II. (1247—1256), Štajerska: Leopold VI. Slavni (1194—1230), Kranjska: Brižinski škofje iz XIII. stoletja, Bernard II. V tej najdbi so zastopane naslednje slovenske kovnice: Koroška: Slovenj Gradec, Herman 41 kosov; Štajerska: Ptuj, Eberhard iz l. 1223 6 kos.; Kranjska: Brižinski škofje, neznana kovnica 5 kos.; Bernard II., Ljubljana 1 kos; Kostanjevica 11 kos.; Hrvatski brod 3 kosi; Henrik IV. (ok. 1205) 1 kos.

Kmet Vincek iz Dolja v bližini Gračanov pri Zagrebu je izoral l. 1869 na tamkajšnjem Gradišču lončič s srebrnimi denarji. Večina je prišla zagrebškim zlatarjem v roke, a v zbirko Narodnega muzeja 11 v Kostanjevici kovanih kosov. To so denarji Bernarda II., in sicer istega tipa kakor oni iz Ostrova.

Meseca marca 1871 so našli pri Gacištu (obč. Cabunska, srez Virovitiški) okrog 600 kosov srebrnih denarjev. Breških komadov je bilo 14, Salzburg, Eberhard II. 56 kosov; Koroška, Ulrik II., Bernard II. in Filip 102 kosa; Štajerska, Leopold 2 kom. Denar je bil zakopan približno takrat, kakor ostrovski zaklad.

Na posestvu g. Pfeiferja na Orlovinjaku pri Osjeku so odkopali l. 1887 več breških denarjev in madžarskih brakteatov. Raznim kovnicam salzburških nadškofov in koroških vojvod pripada 73 komadov; Kranjska, Kostanjevica 2 kom.; Štajerska, Leopold 1 kom.

G. K. F. Nuber je poklonil mestnemu muzeju v Osjeku mnogo breških denarjev. Žalibog skoro nikjer ni navedena njihova provenienca. Za nekatere mi je zatrjeval kustos dr. Buntak, da so iz nekega zaklada iz Tenja pri Osjeku. Mogoče je, da so ti denarji iz omenjenega zaklada pri Orlovinjaku. Omenjam slovenske kovnice, ki so takole zastopane: Koroška, Slovenj Gradec, Ulrik III. 3 kom.; Otokar 1 kom.; Kranjska, Kostanjevica 6 kom. (W. 9669), dalje Saint

⁵ Tkalčić, o. c., str. 73.

⁶ Podatke za ta zaklad, kakor tudi mnoge druge črpan iz odlične Brunšmidove razprave: Našašče frizaških novaca u Ostrovu (kotar Vukovar), Vjesnik Hrv. arheološkoga društva u Zagrebu, N(ova) S(erijska) IV, Zagreb, 1900, str. 107 sl.

Andrée 5 kom.; Bernard 11 kom.; Rudolf IV. Modri 3 kom.; Ernest Železni 5 kom.; Gregor, nadšk. salzburški (1369—1403) 1 kom.; Bertold V. Andeški 1 kom.

V Rogoznici (obč. Omiš pri Splitu) so odkrili l. 1899 nekaj sto breških novcev. Dva sta v Narodnem muzeju v Zagrebu, od teh eden iz kamniške kovnice, Bertold IV., okrog l. 1200.

L. 1907 so našli v Podgori pri Krapini zaklad srebrnih denarjev. Med njimi so zastopani: Salzburg z anonimnimi pfenigi (prva polovica XV. stol.) 16 kom.; Sigmund I. Wolkersdorf (1452—1461) 2 kom.; Štajerska, Ernest Železni 2 kom.

Iz skupne najdbe pri Križpolju (obč. Jezerane, srez Brinje) je v zagrebškem muzeju zastopana Koroška, Bernard II., z enim komadom; Štajerska, Leopold VI. (1194—1230), tudi z enim komadom.

Najdbe posameznih komadov so pa razdeljene takole: Križevci, anonimni salzburški denar, 1 kom.; Ivanićgrad, Salzburg, Eberhard II., 1 kom.; Levanjska varoš pri Djakovem, anonimni salzburški denar, 1 kom.; Rakovac Iriški, Salzburg, Eberhard II., 1 kom.; Suhopolje (obč. Suhopolje, srez Virovitica), Salzburg, Eberhard II., 1 kom.; Dalj, Salzburg, anonimni komad; Stari Slankamen, Koroška, Filip, 1 kom.; Novi Banovci (obč. Novi Banovci, srez Stara Pazova), nekdanja rimska naselbina in tabor, Burgenae. Sigurno je bila že v rimskih časih zelo razvita trgovina. Breški denarji, najdeni večinoma posamezno, potrjujejo to dejstvo tudi za srednji vek. Zastopane so sledeče pokrajine: Salzburg, Eberhard II., vsega 22 denarjev; Koroška, Herman, 7 kom., Bernard II., 6 kom., Filip II., 4 kom.; Kranjska, Kostanjevica, Bernard II., 1 kom. — Progar na Savi pri Zemunu, Salzburg, Eberhard II., 1 kom.; Sremska Mitrovica, Koroška, Hermann (1161—1181), 1 kom., Bernard II., 1 kom., Filip (1247—1256), 1 kom.

Iz geografskega položaja najdišč lahko ugotovimo, da so najdbe breških denarjev najpogostnejše v krajih blizu Slovenije kot domače dežele kovnic, zlasti pa v smeri reke Drave in dalje Donave. Zanimivo je, da so ob Savi mnogo češče blizu njenega izliva v Donavo nego po ostali Hrvatski. Da so našli zaklad denarjev z breškimi denarji tudi v bližini Senja, ni nič čudnega, če pomislimo, da je iz Senja preko Vratnika vodila že v prehistoričnih časih cesta proti dolini Save, oziroma Sisku. Slika najdb je zaradi razmeroma skromnega gradiva precej nepopolna, vendar sem kljub temu prepričan, da bo na novo odkrito gradivo samo potrdilo dosedanje ugotovitve.

Zusammenfassung

Die Friesacher-Pfennige waren auch in kroatischen Ländern eine während der ersten Hälfte des XIII. Jahrhunderts viel verbreitete Geldsorte. Davon zeugen sehr viele mittelalterliche Urkunden. Zum ersten Male werden sie erwähnt in einem Schenkbriefe aus dem Jahre 1211, laut welchem dem Cistercienser-Kloster in Topusko die Einkünfte einer Pfarre in Friesacher-Pfennigen angewiesen werden. Auch in anderen Urkunden trifft man sie an. Die Verbreitung dieser Münzart ist noch besser ersichtlich aus den im Text angeführten Schatzfunden. Neben Einzelfunden werden folgende Schatzfunde erwähnt: Podgora bei Krapina, Dolje bei Zagreb, Gačište bei Virovitica, Orlovinjak und Tenje (?) bei Osijek, Ostrovo bei Vinkovci, alle auch mit Stücken slowenischer Münzstätten; längs der Meeresküste weiters Križpolje bei Senj und Rogoznica bei Split. Aus der beiliegenden Karte ist ersichtlich, daß sich der mittelalterliche Verkehr vor allem in der Richtung der Flüsse Drau und Save entwickelt und an die römischen Verkehrswege gehalten hat.

O »KRVAVEM PENEZU« IN SORODNIH DAJATVAH

Metod Dolenc

I. Josip Žontar piše v svoji »Zgodovini mesta Kranja« (str. 93, 94) takole: Pri posredovanju sprave je imel važno vlogo tudi deželski sodnik, ki je bil dolžan na krik sorodnikov uvesti sodni postopek in prijeti storilca. V poznem srednjem veku mu je šla v primeru nasilne smrti d a j a t e v »k r v a v e g a p e n e z a« (*denarius sanguinis*) v znesku enega funta (goldinarja) in enega peneza. Ako je poslal storilec »krvavi penez« deželskemu sodniku, preden je bil ugotovljen dejanski stan, mu je mogel sodnik dovoliti »varnost« (*salvus conductus, Geleit*). S tem naj bi bilo preprečeno, da bi se uvedel postopek krvnega sodišča. Storilec se je mogel pobotati s sodnikom in z rododom umorjenca. Svoja izvajanja je Žontar naslonil na primer brezuspešne ponudbe plačila krvavega peneza, ki ga je zasledil v »sodni knjigi« mesta Kranja, uporabljeni od l. 1517 do 1519.

V svoji razpravi »Simbolična pravna dejanja in izražanja med Slovenci« (Slov. Pravniki, 1938, str. 333) sem označil pomen krvavega peneza (ali beliča, če je šlo za srebrn denar) na splošno tako, da predstavlja del spravnine, ki pripada sodišču. »Vsekakor je plačilo beliča namesto vse krvnine (vražde) simbolično dejanje za spravo s sodiščem ali z gosposko. Seveda si jo smemo zamisliti kot upoštevno samo pri usmrčenju iz nepazljivosti ali malomarnosti.«

Zaman bi iskali po slovenskih, pa tudi po hrvaških ali srbskih besednjakih »krvavi penez« (ali belič), niti ni nikjer zabeležen prevod za izraz »Blutpfennig«. Pač pa so bili sprejeti izrazi »krvarina«, »krvnina« in seveda tudi »vražda«. Pred Žontarjem sta se posluževala izraza »krvavi penez« Franc, odn. Milko Kos v znanem »Gradivu«.

V naslednjih vrsticah želim svoje gori navedeno mnenje podpreti. V ta namen naj pokažem postanek in zgodovinski razvoj sprave s krvavim penezom od prvih početkov, ko se pojavljajo listinski dokazi ureditve pravnih razmer med Slovenci. Da se bo treba pri tem ozirati na enake pojave med Germani, spričo geografske lege slovenskega ozemlja ter sočasnih in enakomernih vplivov Cerkev na Slovence in Nemce ni da bi še poglobljeval. Seveda se bo treba zelo na kratko izražati, da se ne prekorači obseg razprave, namenjene slavnostni številki stoletnico praznujočega Muzejskega društva.

II. Tacitus je pisal (*Germania*, cap. 21): »*Suscipere tam inimicitias patris seu propinqui quam amicitiam necesse est*«. S tem je hotel reči, da so »*inimicitiae*« sovražnosti, ki se pojavljajo kot krvne osvete, le-te pa da so pravica in dolžnost celokupnega rodu tiste osebe, ki je postala žrtev krivičnega sovražnega dejanja.

Če se storilec težkega zločina, združenega s prelitjem krvi, ni dal zalotiti na samem dejanju in je zbežal kot »brezpokojnež« z doma, pa še ni prišlo do izvršitve krvne osvete na njegovih sorodnikih, se je smela krvna osveta »odkupiti«, t. j. odpraviti s plačilom gotove vsote kot spravnine. »*Luitur enim etiam homicidium certo armentorum ac pecorum numero, recipitque satisfactionem universa domus*«. Prizadeti užaljeni rod je mogel sprva izbirati med krvno osveto in sprejetjem spravnine.¹ Po težki borbi, ki jo poznamo iz vsebine frankovskih kapitularjev, uspè med tem že zelo ojačeni državni oblasti, da ustanovi in zahteva, naj prizadeti stranki skleneta spravninsko pogodbo sicer poljubne vsebine, toda vselej potom sodišča. Ta pot postane pravna dolžnost. Prejšnja samopomoč, da pride do pomirjenja rodu z brahialno silo, s krvno osveto, dobi plehko nadomestilo v kaznovanju od strani državne oblasti na podlagi obsodbe na plačilo določene spravnine, ki se ji pravi »*compositio*«. Odkod ta izraz?

Pogodba o spravnini je že po Tacitu vsebovala določitev dela, ki ga prejme »*rex vel civitas*«, in pa dela, ki gre »*ipsi qui vindicatur vel propinquis eius*«. Tu je bil že dobro nakazan razvoj v poznejšem pravu Germanov. Kot spravnina se je zahtevala pri ubojih in podobnih težkih zločinih s krvoprelitjem vsota, imenovana *Wergeld* (*wer = vir = mož!*), pri manjših, zlasti malomarno zagrešenih kršitvah zoper občni red, pa *Busse* (globa). Ena kakor druga pripadati oškodovani stranki (osebi, rodu), toda vrh te ali one mora krivec (njegovi ljudje, rod) plačati sodišču gotovo vsoto kot »*fredus*«. Ta - le *fredus*-znesek pomeni torej odškodnino ali nagrado za poslovanje državne oblasti v zadevi dosege sprave; plačilo tega zneska dopušča, da se krivec, storilec zločina, odkupi. Po poravnanju tega zneska se sme zopet »vrniti iz gozda, kamor je zbežal«,² ne da bi mu pretilo vedno še maščevanje. *Fredus*-znesek dobè sprva člani grofije, nazadnje kralj kot zaščitnik miru.

Navzlic vsemu temu pa spomini na nekdanje pravo samopomoči po krvni osveti, ki jo je izvajal rod, niso popolnoma izginili. Namesto pravice in dolžnosti roda, da maščuje prelito kri, je stopila pravica in dolžnost sorodnikov, da užaljenemu, oškodovanemu pomagajo pri dokazovanju zločina. V polni vojni opremi, držeč se med seboj za roke, izgovarjajo in potrjujejo v obliki zakletve izpoved tistega, ki mu nudijo pomoč, kot svojega vodje. To je bila germanskopravna »*rota*«. ³ Ko je bila ta skupna zakletev opravljena, je bilo pravici zadoščeno, dejanje kar brez dvojbe dokazano, a sodišče je proglasilo krivca za brezpokoježa, ki ga sme vsakdo ubiti. »*Fredus*« je postal pogoj za takšno proglasitev.

¹ V langobardščini pozneje »*faida*« (za *Fehde*). Gl. Dahm, *Das Strafrecht Italiens im ausgehenden Mittelalter*, str. 98 nasl., 289.

² Citat iz: Amira, *Grundriß d. germ. Rechts*, str. 244. Prim. tudi Planitz: *Handhaft und Blutrache*, str. 5 nasl.

³ »*Rota*« je beseda latinskega porekla; [*cohors*] *rupta*. »*Prisega*« je izraz, ki smo ga dobili še po pokristjanjenju. Gl. Mažuranić, *Prinosi*, str. 1144; Kadlec-Taranovski, *Prvobitno slov. pravo*, str. 126; Dolenc, *PZ (Pravna zgodovina za slov. ozemlje)*, str. 55.; Mal, *Probleme aus der Frühgeschichte*, str. 116.

Način dokazovanja zločina, oprt na zakletev pred sodiščem, dolžnost plačila *fredus*-zneska sodišču, vse to je v nadaljnjem razvoju prava vedlo do tega, da so razprte stranke skušale vendarle doseči poravnavo izven sodnega postopka, tudi če ne bi prišlo do proglasitve brezpokojsstva. Državna oblast pa si je znala v dobi krepkega vladarstva Karla Velikega dobro pomagati. S posebnimi zakoni je zabranjevala omenjene, izven sodišča sklenjene poravnave.⁴

Nadaljnji razvoj je šel različne poti. Tu je državni oblasti uspelo, da se spravninske pogodbe izven sodišča niso sklepale, drugod ne. Kjer ji je to uspelo, nastane za primer, da stranki nista hoteli pred sodno oblast, pravica državne oblasti, da sama pokrene tožbo, plačilo *fredus*-zneska pa ostane neizbežna dolžnost. Še v nadaljnjem razvoju je prišlo sčasoma tudi do razlikovanja primerov po težini zločina. Samo v težjih primerih postopa državna oblast s tožbo, v manjših pa ostane pravica, spraviti zadevo pred sodišče, strankam, ki smejo po svobodni volji vložiti tožbo ali pa jo opustiti.⁵

III. Očrtali smo v najvažnejših potezah pravno stanje, ki je veljalo med Bavarci, odn. Franki v dobi, ko so prišli Slovenci ž njimi v ožje politične in gospodarske stike. Sami so iz svoje preteklosti prinesli v mnogočem podobne pravne razmere.

Poznali so krvno osveto in božje sodbe.

O krvni osveto nam pričajo slovenske narodne pesmi. Talionsko načelo (»glava za glavo, zob za zob«) se odraža v narodnih pesmih, priobčenih v *Š t r e k l j e* v i zbirki pod štev. 50 do 53, 120, 131, 134, 139, 142, 148. Narodni pevec je celó naravnost poveličeval omenjeno načelo kot junaško zadevo. Niti rodna mati nima izjemnega stališča; ker je zakrivila smrt snahe, izgubi glavo. Predmet zaščite po samopomoči pa ni samo življenje, ampak tudi občna telesna celovitost, celo zvestoba v spolnih odnošajih.⁶

Pa tudi naši stari pregovori in rečenice kažejo na nekdanji obstoj krvne osvete: »Glava za glavo — najkrajše pravo«, t. j. če ubije kdo osebo tvoje krvi, naj bo pripravljen na to, da pride do maščevalnega uboja tudi brez sodnega postopanja. »Kri se ne zataji«, ona sama pokaže, kako potreben je odpor enake vrste. »Kri ni voda«, t. j. kri, prelita ob zločinu na sorodniku, nas ne sme pustiti hladne.⁷ Tudi rečenica »šilo za ognjilo« priča jasno o povračilu zla z brahialno samopomočjo.⁸ Ni treba šele razlagati, da priča za krvno osveto pri Slovencih tudi dejstvo, da naši sosedni narodi na jugu, kakor vemo, deloma še do danes niso izgubili zavesti o pravici do krvne osvete.

Božje sodbe ali »ordale« so Slovenci poznali. O njih nam pričajo naše rečenice »Opekkel se je«, »Daj mi srečo, a vrzi me v vrečo.«⁹ *Registrum Vara-*

⁴ Prim. *A m i r a*, o. c., str. 248.

⁵ V Vzhodni krajini (Ostmark) so dobivali grofje kot sodni uradniki eno tretjino *fredus*-zneskov (*tercia pars bannorum*, l. 888). Gl. *Luschin von Ebengereuth*, *Grundriß*, str. 25. Gl. tudi *Kos*, *Gradivo*, II, štev. 288.

⁶ Gl. поблиžja izvajanja: *Dolenc*, *Pravniški razgled po slovenskih narodnih pesmih*, Sl. Pr. 1914, str. 315. Prim. tudi *Dolenc*, *PZ*, str. 45.

⁷ Gl. *Pleteršnikov Slovar*, ki je vzel razlago iz Miklošičevega slovarskega gradiva.

⁸ Gl. *Dolenc*, *Slovenski pregovori in reki pa naše pravo*. *Vodnikova pratika* za l. 1936.

⁹ *Dolenc*, *PZ*, str. 57; gl. pod ⁸ citirano razpravo.

dinense priča o »*examinum ferri candentis*« iz XIII. stoletja; Kajkavci so ta ordal imenovali »p r a v d a« (»*ad praudam misit eum*«).¹⁰ Tudi dvoboj je bil kot božja sodba znan. Zopet moramo pokazati na dejstvo, da so tudi naši sosodje na jugu poznali božje sodbe (mazija, kotao).¹¹

Zelo zgodaj pa so Slovenci odpravljali krvno osveto kot nasilno samopomoč z odkupom. Možnost takšnega odkupa smatrajo nekateri celo za pristno slovansko pravo.¹² Znesek, ki se plača kot odkup in spravnina, je bila »vražda«¹³ ali »umir«.¹⁴ Tudi dokazovanje po »roti« so Slovenci poznali.¹⁵ Nastane vprašanje, ali so plačevali tudi »fredus«.

Prvotno se je sojenje med južnimi Slovani izvrševalo po »dobrih ljudeh«, ki so sestavljali »večo«. Tako sojenje je ustrezalo osnovnemu pojmovanju prava po kolektivističnem načinu (vsak za vse, vsi za vsacega), v nasprotju z germanskim pravom, usmerjenim po individualističnem načelu (vsak je sam svoj gospod).¹⁶ »Dobri ljudje« so bili avtoritativni tolmači vseobče ljudske pravne zavesti; oni niso bili uradniki državne oblasti, ampak ljudski zaupniki in miritelji. Nikjer se ne čita, da bi bili zapriseženi. Ne moremo si misliti, da bi v prvih stoletjih po naselitvi v novi domovini zahtevali za svoje sodne posle kakšno nagrado.¹⁷

IV. Ko so spravili Germani (Bavarci, pozneje Franki) Slovence pod svojo državno oblast, so postopali zelo previdno, pametno. Oni niso svojih pravnih institucij čez drn in strn, še manj nasilno uvajali v narodno življenje Slovencev.¹⁸ Pustili so jim njihovo pravo, sami pa so živeli po svojem. Nastala in ostala je za dolgo dobo nekakšna simbioza obojega prava, germanskega in slovenskega.

Da so poslovala sodišča v obliki zbora »dobrih ljudi« tudi še v poznejšem srednjem veku, sklepam celó iz listinskih virov. V Kosovem Gradivu se nahaja pod IV, št. 478 regest iz l. 1165, ki po mojem mnenju določno izraža

¹⁰ Gl. Kadlec-Taranovski, o. c., str. 128. Pisec teh vrstic se je že l. 1914 skliceval na narodni pesmi števil 88 in 6307 Štrekljeve birke (»Tam za eno dušo pravda gre«, »Dete na pravd' leži«) v tem smislu, da iz njih spoznamo, da gre za izvajanje ordala.

¹¹ Gl. Dolenc, Dušanov zakonik, str. 188; Jelić, Krvna osveta i umir, str. 76; Čulinović, Narodno blago, str. 347.

¹² A. Solovjev, Jedan slovenski uticaj u vizantinskom pravu, Arhiv za pr. i društ. nauke, 1932, str. 23—33.

¹³ Da je bila »vražda« tudi Slovincem znana beseda, gl. Dolenc, PZ, str. 47. Prim. še Mažuranić, Prinosi, str. 1603; Kadlec-Taranovski, o. c., str. 101 nasl.

¹⁴ Jelić, o. c., str. 95 nasl.

¹⁵ V brižinskih spomenikih se uporablja samo beseda »rota«, prisega še ne.

¹⁶ Dolenc, PZ, str. 32 nasl. Gl. Čulinović, Narodno pravo, str. 86.

¹⁷ Zdi se, da je nasprotnega mnenja Kadlec-Taranovski, o. c., str. 93. Tu namreč odklanja mišljenje, da je »fredus« izraz društvene reakcije zoper zločin; trdi pa, da je globa, »na koju je sudija osudjivao krivca, naknadjivanje sudskih troškova« (sacramenta). Mislim, da velja to za germanskopravni *fredus*, da pa ne dokazuje, da so južni Slovani poznali poleg vražde kakšen poseben *fredus*.

¹⁸ Prim. Kos, Zgodovina Slovencev, str. 63; Mal, Frühgeschichte, str. 70; Dolenc, PZ, str. 52.

zborovanje »dobrih ljudi (= *bonorum hominum*); pred njimi se je namreč vršila prisega drugih ljudi (*testes solemnes*).¹⁹ Mislím pa, da tudi v primeru II., šte. 380 iz leta 932 kot skabini navedeni možje niso bili sodniki v germansko-pravnem smislu, ampak le »dobri ljudje«. Saj so postopali, kakor pravi listina, »*per consensum populorum*«. Isto sodim o skabinih listine II., št. 462 iz l. 977 in II., šte. 499 iz l. 991, kjer se pojavljajo skabini kot zastopniki ljudstva. Tudi doba, v kateri se imenujejo ti možje skabini, daje vsekakor slutiti, da jih je sestavljalec listine le iz zadrege označil kot skabine, ker pravega izraza za slovansko zvrst sodnikov ni našel. Nepobitna resnica pa je, da se je ohranila oblika zbora najuglednejših mož, ki niso bili od nikogar nastavljeni niti zapriseženi, ampak so se sami med seboj izpopolnjevali kot sodniki, pri slovenskih »večah« do začetka 17. stoletja, pri slovenskih »vinogorskih zborih« celó do začetka 19. stoletja. Iz tega moramo retrospektivno sklepati, da je bila institucija »dobrih ljudi« kot sodnikov prastara in da je le ona ustrezala slovenskopravnemu patriarhalčno-kolektivističnemu pojmovanju sodne oblasti.²⁰

Obstoj slovenskopravnih avtonomnih ljudskih sodišč poleg germanskopravnih javnih, državnih se ne da prerekati. Prva so sodila kot »veče« ali kot »dobri (blagi?) ljudje« avtohtonemu slovenskemu ljudstvu, druga nemškim priseljencem. Seveda je prišlo vprav zbog tega sčasoma do diferenciacije glede vsebine tožbá. Germanska sodišča so veljala za imenitnejša, sodila so za večje stvari, slovenska za navadne, domače prepire. Dočim smo našli v Kosovem gradivu, ki sega doslej le do l. 1246, samo en izrečen, pa troje zasluženih spominov na »dobre ljudi«, na drugi strani primerov germanskopravnega sodstva kar mrgoli.

Prvi sodnik, ki se navaja z imenom Chunipreht, je posloval l. 777 pod Tasilom in je bil brez dvoma nemškega porekla (I., šte. 256). Sicer se pa govori o »*placitum*« (II, šte. 394 iz l. 948, III, šte. 66 iz l. 1024, III, šte. 128 iz l. 1044); o »*iudex publicus*« (I, šte. 17 iz l. 803, II, šte. 449 iz l. 974); o »kraljevem sodniku« (I, šte. 49 iz l. 816, I, šte. 118 iz l. 837); o »*iudex ordinarius et notarius*« (III, šte. 111 iz l. 1040); o »knežjem sodišču« (II, šte. 464 iz l. 978), o »grofovskem sodišču« (II, šte. 288 iz l. 888; grof dobi »*tercia pars bannorum*«); o »sodniku s prisežniki«²¹ (II, šte. 429 iz l. 967); o »sodni pravici« (*cum panno*; II, šte. 460 iz l. 977, II, šte. 473 iz l. 982); o »dedni sodni pravici« (II, šte. 288 iz l. 888), o »posvetnih in cerkvenih sodnijah« (I, šte. 333 iz l. 800); o »sodstvu odvetnikov« (III, šte. 45 iz l. 1020), itd.

Posebej smem podčrtati vpliv imunitetnih privilegijev, ki preobrazujejo prvotno neposredno sodstvo kralja ali kneza v posredno samo-

¹⁹ Ta prisega se je izvršila »pred oknom samostana«. To je dejstvo, ki takisto kaže na posebnost slovenskega porekla. O tem spregovorim v razpravi, ki čaka na skorajšnje tiskanje.

²⁰ Prim. Kaspret, O večah, ČZN 1907. IV., ki res ne govori o dobrih ljudeh, ampak o »županah«, kar pa ne spreminja na stvari ničesar. Tudi »blag človek« utegne spadati semkaj (Kelemina, Pravne starine v filološki luči). Nasprotnega mnenja Mal, Frühgeschichte, str. 170. Opozoriti bi bilo treba, da se nahaja označba Blasindorf za Blažnjo vas že l. 980, Kos, Gradivo, II, šte. 469 iz l. 980.

²¹ »*Conjuratores*«, prisežni pomagači pri »roti«, gl. zg. pod II; Dolenc, PZ, str. 55.

stana ali cerkve. Ti pa se morajo zaradi krvnega sodstva, t. j. sojenja najtežjih deliktov, zlasti umorov in težkih okrnitev telesa iz zlobnosti, posluževati »odvetnikov« kot svojih sodnih organov.

V. Tu smo zadeli na institucijo, ki nas vprav pri zgodovini krvavega peneza posebno zanima. Skozi ves srednji vek se zasebna osveta v podobi »faide« navzlic napovedanim cerkvenim in cesarskim deželnim mirom ni dala odpraviti. Še l. 1507 je morala *Bambergensis* odrediti, da naj sodišče po vsaki obsodbi izreče svarilo tistim, ki bi se hoteli zbog izrečene obsodbe maščevati, da zapadejo v takšnem primeru prav takšni kazni, kakor je bila odrejena.²² Skozi vso to dobo se je državna oblast prav tako protivila udejstvovanju »faide«, kakor je pobijala samo zločinstvo. Nekaj dokazov!

V obliki obojestranske »prisege na listino« (II, šte. 246 med l. 1066—1070) se zagotovi od velikašev (med njimi grofov, škofov) in od prebivalcev Istre, da obveljaj za pravo: Kdor bi svojevoljno in brez vzroka koga ubil, izgubi osebno svobodo in pa vse svoje imetje; le-to naj se razdeli na dva dela, enega dobé sorodniki ubitega, drugega mejni grof. Morilec postane in ostane sovražnik mejnega grofa in vseh istrskih prebivalcev dotlej, da se poravna s sorodniki. Kdo sodi v teh primerih, ni navedeno. Vendar ni dvoma, da gre za pristojnost sodišča, postavljenega od mejnega grofa.

Po — sicer nepristni, za nas pa vendar le upoštevni — listini III, šte. 263 iz l. 1072 je kralj Henrik IV. potrdil krški cerkvi posestva in pravice, med njimi tudi pravico sodstva. Izvzeti sta ostali le »krvava sodba« in tatvina, ki sta pridržani vojvodu grofu. Vendar se izreče sodba v navzočnosti posebnega sodnika, ki ga postavi izmed svojih ministerialcev krški škof.

Po vzgledu ravnokar obravnavane listine je posneta druga — nepristna — listina, III, šte. 264 iz l. 1072. Le-ta se nanaša na prošitjo in korarske prebende, ki naj dosežejo enake pravice kakor krški škof. Tu se izvzete pravice navajajo: »*excepto iudicio sanguinis et famosi furti*«. V obeh primerih gre seveda za dohodke iz takšnega sodstva, ki niso navedeni, pa vsem in vsakomur od udeležencv znani.

Leta 1185 je štajerski vojvoda Otokar VI. vsem svojim sodnikom, oskrbnikom in uradnikom izdal listino (IV, šte. 705), ki potrjuje pravice menihov v Žičah, kakor tudi vse njihove svoboščine, daritve in milosti. Le ene pravice nimajo, namreč sojenja, če je bila prelita kri (»*effusio sanguinis*«). Če se pripeti uboj, sodi javna sodnija. Imovino ubijalca in pa tistih, ki jih je treba kaznovati, naj dobe menihi, ako temu ne nasprotuje zakon ali običaj, potem »ako ne bi njegovi (vojvodovi) uradniki in sodniki zahtevali zločinca, da ga kaznujejo«. Izvzeti so tudi primeri, če je zločinec javen razbojnik, tat ali če je zakrivil mnogo kaznivih dejanj.

Leta 1194 je oglejski patriarh (z listino IV, šte. 858) potrdil pogodbo za stran odvetništva pri prošitji Doberla vas. Glede sodstva je bilo določeno: Ako bi bil kdo v področju odvetnikove oblasti umorjen, naj dobi odvetnik svojo odvetniško pristojbino (»*ius advocatiae*«), prošť pa odškodnino (»*recompensationem*«) za umorjenca. Pri nekrvavih pretepih (»*de percussuris vero sine san-*

²² Dolenc, PZ, str. 173.

guine) naj dobi prošt dve tretjini glob, odvetnik pa eno. Krvavi penez (*»sanguinolentus denarius«*) naj dobi samo odvetnik. Tu je prvič izrečno govora o krvavem penezu, le da višine ne izvemo.

Kar se tiče glob od drugih pravnih prestopkov (*»de aliis autem offensis«*), najsi bo kakršnihkoli, s katerimi bi imel odvetnik opraviti, naj dobi od njih prošt dve tretjini, odvetnik pa eno.

Po listini razsodišča (V, štev. 36 iz l. 1202), napravljeni v Čedadu, je izrekla odločba — med drugim —, da služabniki oglejskega patriarha niso dolžni zagovarjati se pred odvetnikom, razen če jih zasačijo pri tatvini ali ropu. V tem primeru pridejo v patriarhovo oblast in se sodijo od nje. Toda odvetnik dobi od patriarha vendarle krvavi penez (*»cruentus denarius«*), ki se deli med odvetnikom in patriarhom. Gotovo je bila tu mišljena pristojbina za sodno poslovanje, pri čemer moramo predpostavljati, da so bili vsi ostali deli spravnine s sorodniki znani, pa se zanje prizadeta patriarh in odvetnik ne brigata.

Z listino V, štev. 152 iz l. 1209 daruje pod določenimi pogoji koroški vojvoda Bernhard šentpavelskemu samostanu posestvo; menihi le-tega naj ne plačujejo od posestva nobenih davščin razen krvavega peneza (*»preter nummum sanguinis«*). Verjetno ostane ta penez daritelju Bernhardu, četudi ga pobira odvetnik samostana.

Dalje pa je šel rimski kralj Oton IV., ki je potrdil oglejskemu patriarhu Furlansko vojvodino z vsemi pravicami in priteklinami, »potem krvavi penez, to je poboje, tepeže, ranitve, umore, tatvine ter vse zločine, ki spadajo pod sodstvo knezov, pa tudi vse pogodbe zastran odvetništva« (V, štev. 143 iz l. 1209). Tu se govori o krvavem penezu tudi pri deliktih, pri katerih ne gre za prelitje krvi! Očividno je mišljena na splošno neka poslovalna pristojbina.

Pogodba med oglejskim patriarhom in beneškim dožem (V, štev. 363 iz l. 1222) je določila, da kaznuje vse krivice, ki se pripete med Benečani v vojvodini oglejskega patriarha, vicedom, ki ga pošlje beneški dož na oglejsko zemljo. Izvzeta je samo krvna kazen (*sanguinis poena*), ki jo pridrži beneški dož sebi.

VI. Splošni pregled srednjeveškega germanskopravnega sodstva kaže jasno, kako krepko se je vzdrževala misel, da bodi sodna oblast vir dohodkov. Čim pozneje v srednjem veku, tem večkrat čitamo v odločbah, kaj in koliko naj odpade na lastnika državnega odnosno knežjega sodišča; na to, kaj naj dobé sorodniki, osebe, ki so trpele po krvavem zločinstvu, se ne ozira skoraj nič (v enem samem od primerov, ki smo jih zgoraj navedli, smo zapazili izjemo). Prav posebno velja to za primere, kjer gre za cerkvene fevdnike. Ti niso smeli sami osebno izvrševati krvnih kazni, včasih sploh nobenega sodstva. Postaviti so si morali odvetnike, da so za nje sodili. Ti pa so seveda zahtevali nagrade za poslovanje. Če niso prebivali v deželi, so si morali najeti pododvetnike, ki so morali biti plačani. Vse plačevanje pa je moralo biti tako urejeno, da ni bolelo ne odvetnika, ne lastnika sodišča.

Brez dvoma bi se dalo, ako bi imeli na razpolago nadaljevanje K o s ovega Gradiva za konec srednjega veka, zasledovati поблиže razmerje med *»denarius sanguinolentus«* in pod. pa med deležem, ki ga dobi iz sodnega poslovanja imetnik sodne pravice sam in njegov uradnik. Že naša izvajanja pa kažejo na to,

da moramo iskati vzrok krvavega peneza v potrebi po plačilu za delo, ki ga opravi dejanski sodnik glede krvave sodbe.

Preden se dotaknem vprašanja, kakšen vpliv je imelo germanskopravno izvrševanje sojenja za težje zadeve (*causae maiores*) ob simbiozi s slovensko-pravnim načinom sojenja (za *causae minores*) na to, naj se ozremo še po zakonodaji, ki se je uveljavljala v poznem srednjem veku za slovensko ozemlje v dobi od leta 1246 do kranjske mestne knjige (1519).²³

V štajerskem deželnem ročinu (*Landhandfeste*) je zapisano, da je kralj Rudolf Habsburški l. 1277 prepovedal dvoboje kot način pravedanja (ordala, gl. zgoraj III.). Omenjam, da dovoljuje regest iz Kosovega Gradiva IV, šte. 36 iz l. 1202, da se vrši dvo boj strank pred odvetnikom, a »varščina« se založi v patriarhove roke. V listini IV, šte. 671 iz l. 1237 pa je rečeno, »*duellum locum ne habeat vel probatio per cambionem*«. V prvem primeru je torej patriarh še aktivno sodeloval kot oblast, a varščina mu je pripadla kot nagrada. Konec 13. stoletja pride do preokreta.

V kranjskem deželnem ročinu iz l. 1460 stoji določba za umor ali uboj, po katerem krivec zbeži. V tem primeru je »*dem Obristen Gericht verfallen Dreissig Marckh vnd dem niederen Gericht sechzig pfennig vnd huett er sich vor seinen Feinden, vnd vor dem Geschrey*«. Če ga pa zalotijo, naj se na njem izvrši smrtna kazen, razen če doseže z deželnim knezom poravnavo. V tem primeru pa naj ne pride do nikakšne škode na posesti niti za krivčevo ženo, niti za njegovo deco. Tu vidimo, da se že razlikuje deželsko sodišče, ki ima krvnega sodnika (*Bannrichter*), ali vsaj ustreznega oblastnega uradnika, od tistega, ki ga nima, pa posluje le v pripravljalnem postopku. Dalje opazamo, da velja »pokrik«²⁴ še vedno kot predpisan način obtožbe določene osebe. Slednjič ni dvoma, da si daje sodišče plačati gotov znesek kot odškodnino za poslovanje vnaprej, drugi znesek pa gre za spravo deželnemu knezu, torej imetniku sodne pravice.²⁵ Prvi znesek smatram po vsem, kar smo izvajali, za »*cruentum denarium*«, drugi pa za *Wergeld* = *vraždo*.²⁶

Isti ročin za Kranjsko ponavlja določbe iz starejšega ročina za Slovensko Krajino in Metliko ter za Istro iz l. 1365. Tu je bilo predpisano, da dobi poštene

²³ Poblize o označeni zakonodaji gl. Dolenc, Pravnozgodovinski prikaz dokaznega postopanja itd., ZZR, XIV, § 6.

²⁴ »Geschrei«; gl. Dolenc, PZ, str. 48, 184; Kostrenčič, Vinodolski zakon, str. 209, 218, 219. (Napadena oseba kriči »Pomagajte« ali podobno.)

²⁵ Prim. Vinodolski zakon iz l. 1280, čl. 31: »Ako bi tko ubio nekog kmeta ili koga od roda kmetskoğa, pa ga se ne bi moglo uhvatiti, neka je osudjen na kaznu od 100 libara u korist srodника, a opštini onoga grada, komu ubijeni pripada, libre dvije.« Kdo naj plača, o tem pri naša ta člen zelo podrobne določbe; gl. Kostrenčič, o. c., str. 183, 184.

²⁶ Po srbskih zakonih srednjega veka je bila »vražda« kazen za kazniva dejanja (čl. 20 Dušanovega zakonika), pa tudi naziv za samo delo ubijstva. Prim. Urošević, Pravosudje i pisano pravo u srednjevekovnoj Srbiji (1939), str. 173, 192. O znesku, ki bi pripadal sodišču, ni bilo govora. V Črni gori se je imenovalo *pretium sanguinis* (das Blutgeld) — »krvnina«; *iudicium capitis*, ki je sodilo za »krv«, pa je bilo »krvno kolo«, v Grbalju »vražda«. Gl. Karadžić, Srpski Rječnik, str. 311.

sluga (*Erborn diener*) »*fünf Markh Agreber*« od krivca ali njegovih sorodnikov kot nagrado za poslovanje.

Toliko o zakonodaji, ki je veljala ob zatonu srednjega veka za javna sodišča na slovenskem ozemlju.

VII. Za slovenska ljudska sodišča, ki so, kakor smo že pokazali, redno vršila svoje posle po svojem pravu vsaj od 12. stoletja naprej v obliki več ali vinogorskih zborov, nimamo za dobo do konca srednjega veka o dajatvah strank nobenih listinskih sporočil. Smemo pa se retrospektivno sklicevati na gorske bukve iz l. 1543, o katerih so se posvetovali štajerski deželni stanovni že deset let prej. Člen 11. namreč pravi, da mora tisti, ki toži na gorskem zboru zaradi dediščine, založiti en penez: »*that er das nicht so ist man ime kain recht darüber schuldig zu sprechen*«. ²⁷ Tukaj je naravnost označena svrha, ki naj se doseže, toda le ob vnaprejšnjem plačilu neke nagrade. Omeniti pa treba, da bi šel tisti penez gorskemu gospodu; v naših zapisnikih o ljudskih sodbah pa ni nikjer zabeleženo, da se je v resnici plačeval. Pač pa so kmalu, v začetku 17. stoletja, ljudski sodniki v srenji sami zahtevali za poslovanje na vinogorskih zborih od stranke, ki je pravdo izgubila, plačilo v obliki gotove, čisto arbitrarno določene količine vina ali mošta, ki so ga navadno takoj popili. ²⁸

VIII. Pri kraju smo. Preden naj opredelimo izraz in pomen institucije »krvavega peneza«, moramo naglasiti, da smo v opisu razvoja sodstva za težke zadeve dospeli časovno v dobo recepcije rimskega prava (od srede 15. do začetka 16. stoletja). Ta doba pa pomenja velikanski preobrat sodstva, zlasti še za kazenske zadeve. Čisto nov duh je zavel po tej zakonodaji, duh, ki je pometel s kazenskimi institucijami kot virom gotovih dohodkov za imetnike sodnih pravic, poklonjenih v fevd, in njihove organe. Sodišča, zlasti kazenska, postanejo šele sedaj javnopravni zavodi, državni ali deželni uradi. ²⁹

Vprav »krvavi penez«, znan iz mestne knjige Kranja, je nekakšen zadnji, žalosten spomin na dobo pred recepcijo rimskega prava, ali še bolje rečeno iz dobe, ki bi ji morala recepcija tudi tu vžgati žig novega pojmovanja sojenja.

Že štajersko potrdilo reformacije deželnega sodišča iz l. 1533, še bolj pa red za deželska sodišča vojvodine Kranjske iz l. 1535 sta postavila kazensko sodno postopanje na čisto nova tla: Odpravljeno je izkoriščanje strank od strani sodnikov. Saj tudi ni bilo več imetnikov sodne oblasti v germanskopravnem smislu. Na njih mesto je stopila državna (deželna) oblast sama. Ostale so le še gotove pristojbine, ki so pa bile točno odrejene. Ostala je n. pr. določba, da dobi sodnik, ki je zločinca ali ukradeno blago »odkril«, nagrado, ki se je imenovala

²⁷ Mell, *Das steirische Weinbergrecht*, str. 115, navaja, da se je v Marnbergu, v Kozjem in še drugod na vsakem gorskem zboru, tudi če ni šlo za dediščinske tožbe, plačeval »*Verlegpfennig*«.

²⁸ Dolenc, *PZ*, str. 437.

²⁹ Gl. izvrstna izvajanja v Radbuch, *Die peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V.*, str. 119 *et passim*.

»Fürfang«.³⁰ Ta se navaja še v štajerski instrukciji za krvne sodnike iz l. 1726; toda iz poznejših dveh, čisto vzporedno sestavljenih instrukcij za krvne sodnike na Kranjskem (1767) in na Koroškem (1774) pa je že izginila.³¹ Kajpada so ostale tudi še pristojbine za poslovanje krvnika (*Freymann*), ki je spremljal krvnega sodnika.³² Drugi »sportelni« pa so bili odpravljeni v zakonodaji in v praksi.

IX. Ostanejo nam izrazi »krvavi penez«, »krvnina«, »krvarina«, nastane vprašanje, katerim pravnozgodovinskimi napravami ustrezajo. Po naših izvajanjih so to trije različni izrazi, naprave, ki jih le-ti predstavljajo, pa niso medsebojno točno opredeljene.

Krvavi penez je pač preostanek »fredus-plačila«, ki gre prvotno imetniku sodišča, a se je v toku časa, pod vplivi, ki se ne dajo povsem pojasniti, razvil v nekakšno pristojbino za specialne posle v predhodnem postopanju pred glavno, končno razpravo, ako krivec ni bil že zaloten. Po kranjskem deželnem ročinu (1460) ga je dobilo sodišče, po goriškem (1365) sodni sluga, po kranjski mestni sodni knjigi (1519) mestni sodnik. V poslednjem primeru naj bi bila svrha ponujenega plačila krvavega peneza zagotovilo varnega spreveda (*Geleite, salvus conductus*), vendar je namerna ponudnika ostala brez uspeha. Čudno je vprav tu, da se je pojavila ta institucija kot mestnemu sodniku pripadajoč dohodek, medtem, ko je šla pristojbina za varni spreved v splošnem samemu deželnemu knezu.³³

Izraz »krvnina« smo srečali v naših izvajanjih kot »Blutgeld«, pri Kaspretu kot »nagrada za izsleditev in prijem zločinca«, po naših slovarjih pa se tolmači kot »Henkersgeld«. Zdi se, da enotnosti ni bilo v izražanju in da je tudi ne bo zlahka doseči. Različnost izražanja kaže na vplive germanskega na slovensko pravo, kakor so se v raznih predelih slovenskega ozemlja različno pojavljali.³⁴

³⁰ Gl. Bischoff und Schönbach, Glossar, 590, Oesterr. Weistümer.

³¹ Gl. Dolenc, Postanek in pomen instrukcij za krvna sodišča itd., ČZN, 1912. Na »Fürfang« je misliti v razpravi: Kaspret, Juri Dalmatin kot zagovornik škocjanskega župljana (str. 7), v kateri navaja krivično postopanje Krištofa Turjaškega iz l. 1589. Tu razlaga Kaspret: »Krvnina je bilo plačilo, ki ga je prejel ovadnik za izsledbo in prijem hudodelnika. Temu so obesili okoli vratu rdečo mošnjo, v kateri je bil denar, nato so ga izročili deželskemu sodišču. V tem primeru bi jo 'zaslužil' upravnik Ziegelstett in samo njemu znani ovaduh«. Žal, da avtor ni navedel, odkod je te zanimive navedbe posnel.

³² Navedenih je 95 raznih postavk, med njimi največ takih, da je naravnost mučno jih citati.

³³ Gl. za starejšo dobo: Luschin von Ebengereuth, Handbuh der oest. Rechtsgeschichte, I, str. 292, za mlajšo: Bratsch, Peinliche Landgerichtsordnung in Oesterreich unter der Enns (1751), str. 65, 66; Eisenhart-Waldmann, Deutsches Recht in Sprichwörtern, str. 206, 229. S. Mayer, Kommentar der oest. St. P. O., str. 583 pravi: »Vergleyten« v CCC (1532) ni bila stvar pogodbe, ampak čin sodnikove oblasti. — Prim. Müller, Studien zum Inzichtverfahren nach bayerischen Quellen (1939), str. 95; »Nur solche, die der Staatsgewalt nicht erreichbar sind, weil sie sich in Sicherheit gebracht haben, nämlich außer Landes gegangen sind oder sich in einer Freistatt (»Freung«) befinden, können sich freiwillig stellen. Sie haben sogar, wenn sie sich unschuldig fühlen, ein Interesse daran, das zu tun... Natürlich werden sie ihren Zufluchtsort nur dann verlassen, wenn man ihnen freis Geleite zusichert...« Ta izvajanja veljajo vprav za dobo po l. 1516 do 1616.

³⁴ Isto velja še za mnoge druge institucije, n. pr. za vsebino določb gorskih bukev, dasi je bila izvirna podlaga (= zakon) povsod ista!

»Krvarina« (*Blutgeld*) ni slovenski izraz, ampak hrvatskosrbski. Ne bi ga kazalo uvajati v slovensko terminologijo. Priporočam, da naj ostane med Slovenci za spravnino, ki so jo dobivali sorodniki ubitega ali težko poškodovanega človeka, izraz »vražda«; saj smo že dognali, da so ga tudi Slovenci uporabljali. Pri tem moramo seveda pomniti, da vražda pri Jugoslovanih nikoli ni pomenila nagrade za sodišče. V tem oziru germansko pravo na slovensko ni imelo nikakšnega vpliva.

Zanimivo pa je, da so se slovenska ljudska sodišča oprijela germansko-pravne ideje »fredus-plaçila«. Ljudski sodniki so sprejemali po opravljenem sodnem poslu nagrado za sojenje v obliki nekakšnega likofa,³⁵ ki pa je zopet institucija germanskega prava. Že večkrat omenjena simbioza, ki je trajala okroglo tisoč let, je pod pritiskom državnih, deželnih in cerkvenih oblasti postala nemogoča, germansko pravo je slovenskemu izpodkopalo pravico do obstoja.

Zusammenfassung

Der »Blutpfennig« und die verwandten Giebigkeiten

Der Ausdruck »Blutpfennig«, slovenisch »krvavi penec«, findet sich im Gerichtsbuche der Stadt Kranj — Krainburg (1517—1519) vor und machte einen Betrag von 1 Gulden und 1 Pfennig aus. Dessen Leistung hätte einem schweren Rechtsbrecher das Geleit zusichern sollen, was aber in Wirklichkeit fehlschlug. Der Verfasser dieser Zeilen hat in einem älteren Aufsätze die Bedeutung des erwähnten Blutpfennigs dahin umrissen, es habe sich um eine symbolische Versöhnung zwischen dem Rechtsbrecher und dem Träger der richterlichen Gewalt gehandelt. Um seine Ansicht zu bekräftigen, geht er von der Entstehungsgeschichte des Fredus im germanischen Rechte aus und verweist sohin auf die Bestrebungen der erstarkten Staatsgewalt, die Verbrecher bei schwereren Bluttaten von Amts wegen unter Anklage zu setzen.

Den Slovenen waren zur Zeit, als sie mit den Germanen in nähere Berührung kamen, Blutrache und Ordalien bekannt. Dies beweisen ihre Volkslieder, sowie Sprichwörter, besonders aber auch der Umstand, daß ihre südlichen Nachbarn zum Teil noch heute von einer Berechtigung, Blutrache auszuüben, überzeugt sind. Sehr früh wurde die Ablöse der Blutrache zugelassen. Einige Autoren glauben, dieses Recht sei echt slavischen Ursprungs gewesen.

Als Richter fungierten bei den Slovenen »dobri ljudje« = »homines boni«, die in der »veča« = Ratsversammlung zusammen kamen. Nirgends finden sich Belege dafür vor, daß diese »guten Leute« [Biedermänner] beeidet wurden. Ihre richterliche Macht gründete sich auf persönliche Erfahrung und Achtbarkeit, sie urteilten nach Gewohnheitsrecht.

Die Germanen haben nach der politischen Unterjochung der Slovenen die Rechtsinstitutionen derselben keineswegs vernichtet. Es kam zu einer Symbiose des germanischen und slovenischen Rechtes, doch machte sich bald eine Spaltung der Kompetenz der Gerichte geltend: Nicht bloß die Rechtstritte der neuangesiedelten Deutschen, sondern insgesamt alle schwereren Verbrechen fielen in die an und für sich »höhere« Zuständigkeit der Richter, die nach germanischem Rechte ihr Amt führten. Mit den geringeren, sozusagen heimischen Rechtssachen durften sich nach wie vor die slovenischen Volksgerichte befassen. Die Grundlagen des germanischen Rechtes waren zum großen Teile individualistisch, jene des slovenischen fast durchwegs kollektivistisch eingestellt.

»Gute Leute« werden auf slovenischem Gebiete noch im Jahre 1165 urkundlich erwähnt (*boni homines*); in ihrer Gegenwart wird »vor dem Fenster des Klosters«

³⁵ O poreklu in pomenu likofa: Dolenc, PZ, str. 165 et passim.

Zeugen der Eid abgenommen. Andere Urkunden (aus den J. 932, 977, 991) lassen mit guten Gründen die Annahme zu, daß die dort genannten *scabini* in Wirklichkeit »dobri ljudje« waren. Aus der Tatsache, daß sich slovenische Volksgerichte von der Art der unbeeideten »guten Leute« noch bis ins 19. Jahrhundert erhalten haben, lassen keinen Zweifel übrig, daß diese Einrichtung seit unvordenklicher Zeit bestanden haben mußte.

Die öffentlichen Gerichte bekämpften allerdings die Ausübung der Rache, sorgten aber auch kräftig dafür, daß die Einkünfte aus der Rechtspflege in die Kassen der Gerichtsherren flossen. Wo es zur Einsetzung von Vögten (Advokaten) kam, mußten die Giebigkeiten geteilt werden. Meist erhielt der Gerichtsherr den größeren Anteil. Der Verfasser stellt aus dem Inhalte einer Urkunde fest, daß im J. 1194 das erste Mal eine Giebigkeit *denarius sanguinolentus* = *krvavi penez* = Blutpfennig ins Auge gefaßt wurde, und untersucht diesen und noch weitere 5 Fälle bis zum Jahre 1519 (Krainburger Stadtgerichtsbuch) auf den Umstand hin, wem dieser Betrag zukommen soll. Für die Zeit nach dem J. 1246 (Kos, Gradivo, reicht nur bis zu diesem Jahre!) bis zum J. 1519 zieht er zur Untersuchung der gleichen Frage die einschlägigen Bestimmungen der Landhandfesten von Steiermark, Krain und Görz heran. In diesen sind noch etliche, doch verschiedentlich lautende Hinweise auf Giebigkeiten verzeichnet, die von einer, wegen schwerer Bluttat verfolgten Person für gewisse Verrichtungen richterlicher Organe an diese zu leisten sind. Erst mit beendeter Rezeption des römischen Rechts verschwinden aus der Gesetzgebung und wohl auch aus der Praxis die ebengedachten Leistungen der Parteien.

Die schon erwähnte Symbiose mit den eben behandelten germanischen Institutionen dürfte ausschlaggebend dafür gewesen sein, daß auch bei den autonomen slovenischen Volksgerichten im J. 1543, d. i. im Bergrechtsbüchel eine Gebühr für die Ausübung der Rechtsprechung als Verlegspennig eingeführt, bzw. wahrscheinlich der schon früher bestehende Brauch bestätigt wurde. Selbstredend floß dieser Pfennig in die Tasche des Berg- als Gerichtsherrn. Noch stärker kam aber der erwähnte Rechtsgedanke darin zum Ausdruck, daß die als Beisitzer fungierenden alten, biederen Berggenossen der den Prozeß verlierenden Partei ein Quantum von Wein oder Most als Busse diktierten, die an Ort und Stelle zu leisten war und wohl sofort vertrunken wurde. Sie wird ab und zu »likof« = Leitkauf genannt.

In den Schlußanführungen werden die einschlägigen Ausdrücke, die für gewisse Giebigkeiten ähnlicher Art in slovenischer Sprache gebraucht wurden, des näheren erörtert. *Krvavi penez* = Blutpfennig wird als eine auf die Fredus-Institution zurückzuführende Gebühr bezeichnet, die für die Geschäfte des Gerichts im Vorverfahren, das wegen einer Bluttat eingeleitet wurde, zu bezahlen war. Hierbei wird ausdrücklich festgestellt, daß die vorbereitenden Handlungen verschiedener Art sein können. »Krvnina« = Blutgeld bedeutet bald die Gebühr, die die Verwandten des Erschlagenen oder der schwer verletzten Person als Sühnegeld (= »umir« in Montenegro) bekommen, bald das Henkersgeld, bald den »Fürfang«. »Krvarina« wird gleichfalls als Blutgeld gedeutet, doch für die slovenische Terminologie abgelehnt, weil dieses Wort nicht dem slovenischen Sprachschatz entstammt. Der Verfasser empfiehlt für das den Verwandten zukommende Geld den Ausdruck »vražda« zu gebrauchen, da er nicht nur bei den Serbokroaten allgemein bekannt ist, sondern einst auch bei den Slovenen in Verwendung stand.

K TERMINOLOGIJI GORSKEGA PRAVA

J. Kelemina

V tem članku poskušam najprej razložiti neke izraze, ki so rabljeni v listini št. 27 pleterskega kartularja¹ (priobčil Fr. Komatar), ki nam bodo nekoliko razsvetlili starejšo organizacijo vinogradništva po Dolenjskem; v isti namen si bomo ogledali še nekaj drugih terminov, ki jih sicer ta listina ne rabi.

1. *Des schilt vnd des chruөг perge*. Pred seboj imamo dvedelno pravno formulo, ki hoče simbolno naznačiti obseg oblasti nekega gorskega gospoda pri Šentlorencu na Dolenjskem. Na podoben način nam pove neki »weistum«, da vrši deželski knez svojo rudarsko oblast »über grund und grant« (Grimm, D. Wörterbuch, berghoheit). Naš izraz je torej sinonim za to, kar se sicer imenuje jus montanum, Bergrecht, gorščina, vinsčina; gorica, v kateri »vlada gorska palica«. Prvi del formule se nanaša na gosposke, drugi na kmečke vinograde.

Ščit, clypeus, scutum, je »simbol zaključenih stanov, ki so v nje razdeljeni svobodno rojeni ljudje«, Grimm, o. c. IX, 116. Na najnižjem klinu te hierarhije stoji vitez enoščitnik »einscilt riter, ordinarius, gregarius miles«, Ahd. Glossen, III, 135, 1. Takega enoščitnika bi končno lahko našli v gorščini, kjer obdeluje v potu svojega obraza vinograd; a više stoječi »schildbürtigen« so prepustili ta posel pač delavskim rokam. Tudi *g o r n i g o s p o d*, vrhovni lastnik gorice, je ščitnosec, zato ga imenujejo tirolski in salburški viri »schildherr«; »verdechtliche personen . . . von anderer schildherrn güeter« (Salzburger Weist., 159); »grund- und schildherrn« (ibid., 244). Njegov dvor je »schildhof«. — Kranjskim virom je, mislim, »schildherr« nepoznan; izraz »des schilt perge« pomeni torej vinske gorice, ki jih je gorni gospod oddajal ljudem, ki imajo pravico do ščita, raznim plemičem, duhovnikom in meščanom. Prim. o tem Mellovo studijo,² zlasti tudi njegove navedbe (str. 114) o ocenitvi Auersperških dominijev Viltuš-Štatenberg iz l. 1542. Med drugimi postojankami so našeti tukaj »weingarten im gepirg . . . der geistlichen, edlleut und purger« . . . »und der pauren«. Seznam govori nadalje o »meinen perggenossen, als der geistlichen, edlleut vnd purger weingarten, so derselben in meinem pergrecht gelegen«, a nasprotno »der pauersleut weingarten, sovill auch derselben in meinem pergrecht gelegen sein«. Ni treba omenjati,

¹ Marin in Jane se pogodita 11. novembra 1413 s pleterskim šafarjem Hartmannom zaradi nekega vinograda, ki je bil last njunega rajnekega brata Martina. Vinograd leži pri Šentlorencu in des schilt und des chruөг pergen in ga predata samostanu mit des schilten perkmaister hant, was daran in seinem perg gelegen ist vnd haben das getan ze gleicherweis mit des chruөг hant mit aufgab und mit antwurten. (MMVK, 14, št. 27.)

² A. Mell, Das Steirische Weinbergrecht und seine Kodifikation im J. 1543. Sitzungsber. Wien. 207, 4. Abh.

da so imeli gosposki vinogradi ugodnejšo lego kakor kmečki in da so se oddajali strankam pod drugimi pogoji kakor ti. Iz štajerskega vira nam postane jasno, da ima beseda »bergggenosse« v gosposki gorici drugačen pomen kakor pa v kmečki. Tamkaj je gospod »primus inter pares«. Gospoda, ki je prejela od njega vinograde, se je podala v razmerje vazalstva; zapomniti si je treba, da pomeni beseda ginôz(o) med drugim tudi cliens! Nasproti kmetom, ki imajo vinograde v bližini, se ne smatrajo za sodruge, temveč za mejaše (anrainer). Ta izraz ima pomen, ako tvorijo gosposki vinogradi večjo celino in upravno edinico, kakor n. pr. v pleterski listini. Tukaj vlada v viteški gorščini posebni gorščak »des schilden pergmaister«. Njegova vloga je že tradicionalna: prodajanje posestva se mora vršiti »z njegovo roko«. Listina se naslanja v tem pasusu verjetno na besedilo kakega zakona.

Preostaja nam še drugi del formule »des chruөг perge«, ki naj pomeni vinograde kmetov. Za razlago pride v poštev nemški chruөг (m.) v pomenu vrč, amphora, prstena posoda, ne pa »krug« (m.) krčma, kjer se shajajo srenje; Heidekrug, Nobiskrug; beseda pomeni tudi rokodelsko zadrugo; znana je samo pri severnih Nemcih in ni misliti, da bi bila kakorkoli zasajena na Dolenjsko. Vrč iz balkanskoromanskega určio³ spada med naše stare nazive za mere kakor korec, lokno, vršnik, kaznenik, kupljenik, mernik. V klevevških listinah je opazil M. Dolenc⁴ beležko: die weinmasserey oder vulgo v e r t s c h e solen bei dem bergmaister sich einfinden. M a s s e r e i (f) ali G e m ä ß (n.) pomeni »Maß für abzumessende Sachen«. Mere so se imenovale po večjih krajih, pri nas n. pr. krška mera; v severozapadnih straneh Hrvaške je igral kot enota važno vlogo vrč požunac, po ogrskem mestu Požunu; drugo ime zanj je polič Mažuranić, Prinosi (sub vrč). Pletersnik pozna: 1. vrč kot posodo, 2. kot spodaj širok, zgoraj ozek škaf, ki drži 10 bokalov (jugovzh. št.). Zatem ima Cigale s. m a ß (n., avstrijsko die maß), Bier, Wein: bokal, buča, boca, vrč — m e ß - k a n n e (f.), merčunski vrč, merski bokal (it. boccale, der Krug). Kot mero za plačevanje gorne poznajo nemški urbarji eimer, eimper,⁵ vedro; slov. obôrek, hrv. uborak, iz nemškega. Podlaga nemški besedi je vulgarnolat. a m p o r a , torej spet nekakšen vrč (Kluge, Etym. Wörterbuch); lat. urceus se glosira z emer, Ahd. Gl. III, 418. Manjša edinica se imenuje po naših krajih »Viertl« ali »Tischkandl«, slovensko torej bokal, boca, vrč.⁶ Krajevna imena nam ne pomagajo dosti: prim. Zavrč, Sauritsch v Halozah. — Vinska gorica pri Metliki B r č i c e ,

³ V. Kiparsky, Die gemeinlavischen Lehnwörter aus dem Germanischen. Helsinki, 1934. — Joh. Rohr, Die Gefäße in den ahd. Glossen. Diss. Greifswald, 1909.

⁴ M. Dolenc, ZZR, V, 159 (klevevška graščina, 18. stol.). — Neko drugo mesto, citirano v ZZR, I, 39, mi ni jasno: weillen vorkommt, dass den beklagten nichts auf die a n m ö s l e r e y oder weingarten, sondern nur auf die handelschaft gegeben worden ist. (Verdun). A n m ö s l e r e y , recte a n m ä s z e r e y izraz za sode, gebinde?

⁵ ca. 1220. duos videlicet mansus apud Gënz et XXIII urnas vini de iure illo quod dicitur s t e k e m p e r , Kos, Gradivo, IV, 840. — Item der p e r k h r e c h t e m e r , nach welchem das perkhrecht in gemain gedient wierdt, helt tischkhandln 13 vnd ain mäßl. Kost. glavni urb. 1624. — R e d e m e r , Mell, o. c., 13, op.

⁶ M. Dolenc, Die niedere Volksgerichtsbarkeit... Jahrb. für Kultur und Gesch. der Slaven, 1929, 325.

Verzhizhe, Wertschitsch (Freyer), v slov. listini l. 1630. Werzhizah pod palizo nemshke hishe v Metliki (LMS, 1887). Toda najstarejša oblika l. 1468 (Etnolog, X—XI.) Vrischitz kaže bolj na začetni -b-. V sacerbskih arhivalijah (Vic. arhiv pri Nar. muzeju v Ljubljani, I, 62) se govori o nekem vinogradu Na bertzich, dorff Castellitz, zu Wertzich, v bertzich. Ali je vrč igral kako vlogo pri investituri z vinogradom, ni znano; Grimm (Deutsche Rechtsaltertümer, Einleitung) vrča ne omeni. Predaje sadovnjakov, gozdov, vinogradov so se vršile cum cespite et ramo; pri predajah vinogradov je služila rozga, pa tudi veja, nemški busch; zaradi tega tirolsko busche, fem. Schenke, Wirtshaus (ker ima nad vrati pritrjeno vejo); štajerski »buschenschank« slovenimo: točiti — lastna vina — pod vejo. V devinskih urbarijalijah je omenjena »pušlica« kot lokalni izraz za gorno.⁷

Iz pleterske listine posnemamo nadalje, da je vladal tudi v kmečki gorici neki organ »chrueges hant«, s čigar roko so se vršile predaje. Mogoče je mišljen gorski župan; nemški »pergsupan« je sprejet tudi v vinogradski zakon l. 1543; v § 48 se rabi kot nekak sinonim za »perkmaister«, ki mu je na oko sličen, toda razlika med obema je velika. Gornik ali goršek je sprva nadzorni organ v fevdalni gorici, a gorski župan je le posebna oblika soseskinega župana, ki je od sodružnikov izbrani oskrbnik župnega sveta.

2. Bergholde, gorman, nagornjak. — Besede bergrecht-, -herr, -genosse, -meister, -teiding se lahko nanašajo na rudarstvo,⁸ planšarstvo⁹ ali vinogradništvo¹⁰; zadnji pomen je precej omejen na avstrijsko ozemlje, od koder se je nato razširil nekoliko na Ogrsko, severozapadno Hrvaško, Istro. Ta »gorska« terminologija, ki postane znana izza 12. stoletja, izpodrine pri nas starejšo »vinsko«: vinograd - gorica, vinica - gorščina, vinar - gorman etc. — Tudi bergholde, ki je eden izmed primerov za mnogoštevilne »holde«¹¹ srednjega veka, kaže dvojno lice, kakor je razvidno iz Unger-Khulla, Steir. Wortschatz, 68. V pomenu posestnik vinograda je »bergholde« vrh tega omejen na Spodnje Štajersko, ustrežajoči slovenski besedi sta tukaj nagornjak, gorman, gorničnik, Bergrechtsholde. Župniki jih nemara še danes rabijo v svojih matrikah. Tudi v žužemberških¹² in soseskih aktih srečujemo »bergholda«, a kakšen ustrezen slovenski izraz iz Dolenjske ni znan. M. Dolenc, ki se v svojih spisih nagornjaku, gormanu, gorničniku dosledno izogiba, si pomaga kakor slovenski prevodi gorskih bukev s sogornikom, kar je pa samo »berggenosse«. Najbrž je bil štajerski tip bergholda - nagornjaka na Dolenjskem slabše zastopan.

⁷ Item ist ain weinzehendt vnnd perkhrecht puschliza genannt. Urb. 1524; GMD, 1935, 54.

⁸ berggenosse [m.], socius fodinarum: spolovnjak? im Weinbau: sogornik. Cig.

⁹ Prim. Tiroler Weist, IV, 2, 902 (Index).

¹⁰ Bergdattung (fem.) im Weinbau: gorska pravda. Cig. — Jus montanum in vineis quod bergrecht dicunt. 1186 Heiligenkreuz.

¹¹ Starovisokonemško holdo (masc.), izvedeno iz adj. hold, gnädig, treu, ergeben, pomeni vazala, »dežmana« (furl. diesmanni); to je osebno svoboden človek, ki prejme od kakega gospoda zemljišče v zakup. Prim. Argo, VII, 85. Sinonim zanj je bûman, colonus. Beseda bauman je rabljena nekajkrat v gorskem zakonu, toda slovenski prevajalci je niso razumeli.

¹² M. Dolenc, ČZN, XXV, 1930, 14 s. — Prim. dolenski majar in banerle.

Z nekega mesta¹³ pri Schmellerju, BWB II, 48, sledi, da imamo poleg »bergholdov« še »rücksäßige bergholden«. Primer¹⁴ za prve najdemo, mislim, v listini žičkega samostana iz časa ok. l. 1240 (Zahn, Urkundenbuch II, str. 506); nanjo je opozoril Gruden, (Slov. župani 62). Ljudje, ki so dobivali od samostana zemljišča v zakup, da jih premene v vinograde, so bili pač strokovnjaki v tem poslu; sicer pa osebno svobodni ljudje. Torej baš to, kar pomeni srednjeveška beseda holde, oziroma baumann, colonus. Listina omeni izrečno, da je tem vinogradnikom dano na svobodo, da smejo oni sami »vel eorum successores . . . ab incolatu jam dicti claustris abire sive recedere« — s tem seveda izgube pravico hasnovanja dotičnega zemljišča. Imamo torej pred seboj proste saje, freistift. Spomin na prekario rimskega prava nam je ohranil pri nakupu zemljišč zahtevani prošnji list, betztettel,¹⁵ bittzedel, kar je zgolj prevod za »precaria epistola«; Slovenci so rekli temu papirju »pecédl«.¹⁶

Kar se tiče druge vrste nagornjakov, je že dolgo znano,¹⁷ da pomeni »rücksäßig« adj. človeka, ki je z lastnim dimom, ognjiščem, naseljen n. pr. v mestu ali pa v soseski. Samo človek z lastnim gospodinjstvom more biti deležnik (družnik) pri skupni marki (almende, gemeine mark, župa, občina). Gosposki plačuje starodavno priznavnino — dimščino.¹⁸ — V slovenskem imamo o b s e d (m.) Rücksäßigkeit (po Chrönovih beležkah, ČZN, IV, 223) in u s t a n ó v i n a (fem.) Rücksitzliegenschaft (na Krasu, zapisal Fr. Goršič, Slov. Pravniki, 30, 97—98). Besedi pomenita približno isto: ustanoviti se vb. in obsedem, obsesti, vb. sich häuslich niederlassen. — Ustanovljen nagornjak (rücksäßiger berghold) je torej podložnik, ki je predelal kos gmajne v vinograd in mora poslej vrhovnemu gospodu namesto prejšnjih dajatev plačevati gôrno.¹⁹ Če bi bil isti svet spremenil v poljsko kulturo, bi moral plačevati desetino. Res vidimo, da se imenuje gôrna tu in tam tudi desetina.²⁰ Tudi poddružnik ali podsed (Untersasse),

¹³ Po obvestilu v Allgemeine Zeitung od 18. marca 1847, pril. 616, je bila na Spodnjem Stajerskem naprodaj graščina: »von den 114 Rustikaluntertanen sind 93 rücksäßig, 63 sind meist rücksäßige bergholden, 8 dominikalisten.«

¹⁴ Mell, o. c. 13 loči čiste gorščine in »hubweingarten«, toda postanek zadnjih je po njegovem mišljenju drugačen.

¹⁵ Glej Unger-Khull, Steir. Wortschatz, 58—9 in Steir. Taidinge, Nachträge (= Österr. Weistümer, X. zv.), str. 193, navodila za deželno knežje vinograde v Aigenu: darzue dieselben petzedln durch den supp- oder amtman gefertigt werden.

¹⁶ O spremembi začasnih zakupov v dedne glej J. Polec, ZZR, III, 14; o klevevških freie berggenossen isti: Svobodniki, 93—4. V sacerskih arhivalijah (Vic. arhiv pri Nar. muzeju v Ljubljani, I, 62) je spisek 16. stoletja »Gründte und wismater so die vnderthannen für aigen innehaben« — namreč z nakupom.

¹⁷ Schmeller, BWB, II, 48; der ruck je stranska oblika k stvn. rouch, dim, čad. V obliki rücksäßig, adj. se beseda krivo spravlja v zvezo z rucken, dorsum.

¹⁸ Od 19 vasi (žup) sacerskega gospostva pri Trstu jih 12 plačuje ornadigo oder feür gelt (S. Serff, Lit. 5. fasc. 25).

¹⁹ Von allters heer ist khain per khrecht zu der herrschaft geraicht worden. Allain werden anjezo von Michl Zambloch zu Lagkh von ainem ausgereütten örtlin in der gemain, alda er etlich reben angesetzt zwen emper zu zwelft viertl bezahlt, wie dann solches hievor im urbar bey seynem huebdienst verschrieben. Urbar Žibnek-Radeče 1576 = GMD, 16, 57.

²⁰ M. Dolenc, Jahrb. für Kultur und Gesch. der Slaven, 1929, 346, opazka — Tudi sacerski podložniki plačujejo za vinograde, ki so jih naredili po kontradah, le desetino.

ki si je post festum pridobil kako parcelo na župnem svetu in jo spremenil v vinograd, mora odrajtovati gôrno.²¹ Samo o s e b e n j a k a bomo seveda zaman iskali med vinograjskimi posestniki; on tudi ne more postati deležnik ali družnik občinskega sveta. — Osebênik, -njak, tisti, ki je ali živi o sebi, ob sebi ali tudi za sebe (Ramovš, ČJKZ, VII, 170). Beseda spada med uspele slovenske novotvorbe; v nemščini odgovarjajo osebenjkom »sunderliute«, ali »einzelne«, singularis; Grimm, D. Rechtsaltertümer, 313.

3. *Berggenosse*, sogornik. Dosedanja izvajanja so nam utrla pot za novo in globlje umevanje tega težavnega pojma. Od razlag besede »genosse« je najbolj priznana ona, ki jo je podal E. Schröder v *Zs. für deutsches Altertum*, 60, 70. Stvn. ginôz(o) spada k besedi nôz, staronord. naut (iz česar slovenska beseda nuta, nutnica etc.), živina, čreda — in pomeni nekoga, ki ima isto živino, jo redi na isti paši. Pri tem ni misliti na predzgodovinske odnošaje, ko je vladala skupna posest na živini, temveč na živinorejske, pašniške in planšarske združbe, ki so le spet novejšje oblike starodavne markgenossenschaft. Izraz *berggenosse* — sogornik sega v dobo, ko prehod iz pašne kulture v vinorejsko še ni bil izveden. Vrh tega se nam razkrijeta med vinogradniki dva nasloja: prvi je začasni hasnovalec gorice; drugi, »ustanovljen nagornik«, je pa predelal svojo »pravico« na gmajni v vinograd, ta torej je sogornik — *berggenosse* v ožjem pomenu besede.

Sploh pa moramo razumeti vinsko sogorništvo v okviru soseskarstva (*nachbarschaft*, *vicinia*), ki je prevzelo med Nemci nasledstvo za starogermanskimi *markgenossenschaften*. Na slovenskih tleh, kjer pa so razmere prav malo preiskane, imamo kot izhodišče župo, ki si jo je delila družina²² ali bratstvo,²³ kakor pri Nemcih *die sippe*. Nadaljnji razvoj gre vzporedno z onim drugod. Beseda župa se sicer mestoma drži, toda v pravnem smislu je postala držêla, dežel (fem.) *pertinentia* gosposkinih hub, razdeljena med družnike, podružnike; prim. hrv. pridržnik, pridrž, zakup, zakupnik (Akad. Rječnik). Nekoliko starejših tradicij se drži v osebi sosečkega župana, ki se nikoli ni strnil s patrimonialnim vaškim mojstrom v eno; pač pa se je s spremembo kulture razvil v »gorskega« župana.

Znano je, da je gorsko sodstvo posebna oblika patrimonialnega v soseski. Misli se, da slone nešteti vaški redi (*weistümer*) na frankovskem vzornem statutu,²⁴ ki je ponarodel. Sorazmeren statut je postal s širjenjem vinogradništva potreben; nastal je — za Štajersko — ako je notica verodostojna, že v dobi Traungavcev in Babenberžanov.²⁵ Kranjska je hodila tudi po recepciji tega zakona svojo samostojno pot. V listini pleterskega kartularja iz l. 1411 najdemo opoziv na »landes und pergesrecht in der Mettlick«; l. 1418 preda Herman Ko-

²¹ V kočevskem urbarju 1576 so naštetih po posameznih gorinah najprej stari družniki, zatem podružniki, *untersassen*, MMVK, IV, 334.

²² »*Domus drusinie*« na otoku Mure; ogr. list. l. 1232, Kos, V, št. 903.

²³ Bratstva, *fradaie* najdemo v spisih sacerbskega gospostva; le *fradaie delle sopradette 3 ville*; la *fradaia d'S. Marco d'Gorzan vigne due in tuto homini d'numero 6*.

²⁴ Kauffmann, *Deutsche Altertumskunde*, II, § 114, str. 452.

²⁵ Uvodna notica v prepisu gorskega prava iz 16. stol. Vrhovec, IMK, 1897, 145—6; Polec, GMD, 1937, 91.

siakher vinograd mit des perkmaister hand nach lantzrecht gewonhait (MMVK, XIV, št. 23, 30). V vinogradih rekštanjske graščine opravlja oskrbnik gorske pravde z obsedo županov, kakor so se splošno vršile po Kranjskem patrimonialne pravde; o sogornikih ni govora.²⁶

Po Kranjskem je kurziral tekst nekega vinogradskega zakona, ki se sam sicer izdaja za štajerskega, toda Mell pravi o njem: »daß er als steir. Weistum nicht angesprochen werden darf« (o. c. 60). Še starejši zapis ko oni v rokopisu 198 ljubljanske Stud. bibl., ki je pretiskan v Österr. Weist., VI, str. 411—412, najdemo v rokopisnem prišitku knjige *Institutionum seu elementorum Justiniani libri quattuor. Norimbergae, 1529; Stud. bibl. v Ljubljani, št. 7504* (glej Kos, *Srednjeveški rokopisi*, 16). Na koncu zapisa je vinjeta: 15 — R — 38. Spodaj c: Ennglhardt.

Zusammenfassung

Zur Terminologie des Bergrechts

1. In Österreich, Westungarn, Nordwestkroatien, einem Teil Istriens wird seit dem 12. Jh. eine Bergterminologie für Weinbausachen verwendet; diese scheint sich von den Zisterzienserklöstern an der Donau verbreitet zu haben; 1186 *Jus montanum quod bergrecht dicunt, Heiligenkreuz*. Die ältere Terminologie ist romanischen Ursprunges; rom. *vintorem*; ahd. *winzuril*, slov. *vinar*. — Einen Rest des älteren Gebrauches stellt die Doppelformel dar: »des schilt vnd des chruog perge«, belegt in einer Urkunde des Klosters Pleterje in Unterkrain vom 11. Nov. 1413. Der Ausdruck bedeutet s. a. Bergrecht mit den herrschaftlichen und bäuerlichen Weingärten. Die tiroler und salzburger Weistümer kennen den schiltherrn, schilthof; der erste Teil der Formel wird demnach auf die Weingärten der »Schildbürtigen«, die einem »Schildherrn« gehören, zu beziehen sein. Des chruog perge sind bäuerliche Weingärten; der chruog, slov. *vrč* ist in slovenischen Gebieten das Normalmaß für das Bergrecht gewesen. Ein Krug ist ja auch der Emper, Eimer, stekemper, redemer der deutschen Urbare.

2. Bergholde in der Bedeutung Besitzer eines kleinen Weingartgutes ist auf Südsteiermark beschränkt, slov. *gorman, nagornjak*. Die Bergholden waren entweder Freistifter; dieser Typus scheint in dem unterkraner »major« fortzuleben. Der »Meier« ist Pächter, der den Weingarten auf Halbpant bearbeitet, der »bancerle« hingegen hat an dem Ertrag keinen Anteil. Daneben findet man »rücksässige Bergholden« (vgl. *BWB*, II, 48); Weinbauern, die ihren Anteil an der Gemeinde in Weingärten umgearbeitet haben und hinfort ihr Bergrecht in Most zu entrichten hatten. Der Ausdruck Bergholde bezieht sich von Rechtswegen nur auf die erstgenannte Klasse der Weinbauern, denn mhd. *holde, human, colonus* ist ja persönlich frei gewesen, während die Rücksassen eine solche Freiheit entbehrten.

3. *Berggenosse*: die Bergterminologie für Weinbausachen hat sich nach Ausweis der Quellen aus der älteren für Weide- und Almwirtschaft entwickelt. Der slowenische *Bergsupan* z. B., den das Gesetz vom J. 1543 sanktioniert hat, ist demnach mit dem Gemeindegemein, dem Verwalter der Almende, identisch. Neben den ursprünglichen Berggenossen findet man im Bergrecht »Untersassen« mit kleineren Anrechten angesiedelt (slov. *podružniki*); nicht gern wurden dort die »sunderliute«, slov. *osebenjki* gesehen, die als Inwohner bei den Weingärtnern hausten.

²⁶ Welches perkhrecht durch den pflieger, neben negstbenachberten suppleüth — be-sessen wird. *GMD*, 1935, 57.

PABERKI O KLAVZULI DEŽELNE OBVEZE ZA ŠKODO (LANDSCHADENBUND)

Pravnozgodovinsko poročilo

Janko Polec

A. 1. Klavzulo »des allgemeinen Landschadenbundes« srečavamo v slovenskih deželah tu in tam že v listinah 14. stol.; izza 16. tja v začetek 19. stoletja pa skoraj v vsaki listini, vsebujoči zasebno-pravno obvezo. Ker so bile slovenske listine do 19. stol. zelo redke, poznamo doslej le slovenski prevod najkrajše oblike iz ene same zadolžnice iz l. 1630: »per lauefy punkta krainfke defhelie«. ¹ Zaradi njenega nejasnega izvora, nenavadnega, neprozornega naziva, pa tolike razširjenosti se že izza 17. stol. ustavljajo ob njej, tudi z daljšimi izvajanja, nemško-avstrijski pravniki in zgodovinarji, vendar ne da bi jo bil kdo ex professo, na podlagi obsežnejšega gradiva, obdelal iz zgodovinskih in pravnih pogledov. Mrtvo v rabi in nejasno že tudi po pravni vsebini in učinku, ko niti nismo več vedeli, kdaj in kako je prestala, so se je lotili slovenski pravni zgodovinarji.

2. Anton Globočnik jo v svojih spisih le bežno omenja; Vladimirju Levcu je smrt onemogočila spopolniti in obdelati že zbrano gradivo; šele Metod Dolenc je porabil njegovo gradivo in pri nas prvi skušal osvetiti to temno pravno ustanovo z vseh strani v daljši razpravi: Pravni institut »Klausel des allgemeinen Landschadenbundes« v slovenskih deželah. ² Kasneje je svoje izsledke povzel še kratko v »Pravni zgodovini za slovensko ozemlje«. ³

3. V prvi razpravi navaja poglavje I. vsa, po deželah razvrščena zakonita določila in formule, ki jih je našel glede te klavzule v ročinih, deželnih in sodnih redih Štajerske, Kranjske in Koroške 16. in 17. stol. Poglavje II. razčlenja književnost o našem predmetu, počenši s 17. stol. Na to poglavje se kasneje še povrnemo. V III. poglavju hoče na praktičnih primerih iz 17 listin

¹ V. Oblak, Trije rokopisi sloveski, LMS, 1887, 314 (prijazno opozorilo kolege J. Kelemine); prim. tudi M. Dolenc, Zbornik znanstvenih razprav jur. fakultete v Ljubljani (ZZR), VII. (1930), 33. — Glede besede »punkt« v slovenskem prevodu je treba omeniti, da se rabi v bavarsko-nemškem narečju (J. A. Schmeller, Baierisches Wörterbuch [1877²], I., 395; Grimm, Deutsches Wörterbuch, 7. Bd. (1889, 2233): punkt, des punkten ali punt, des punten. Pomenita pa ta izraza: punctum, punctus, articulus, caput, actum, factum; gl. du Cange, 3, 1, 545, in Grimm, Wörterbuch, 7. Bd., 2237. (Opozorilo prof. Kelemine). Slovenski prevod iz 17. stol. bi kazal torej na drug pomen besede »punt« kakor mu ga pripisujejo poznejši pisatelji v 19. stol., n. pr. Ankershoffen (Carinthia, 1883, št. 15, 64—66). Po njem bi bil »punt« enako »bund«, ker se dolžnik zaveže s pogodbo (»bund«), da zavaruje dolžnike pred škodo. (Gl. tudi Chorinsky, Jur. Blätter, VIII, 1879, 53).

² ZZR, VII. (1930), 32—63.

³ PZ (1935), 171, 172, 356, 357, 468, 469.

izza l. 1567 pa do l. 1820 opredeliti časovno in vsebinsko glavne tipe obvez s to klavzulo. Pri tem ga zanimajo obvezniki po stanovski pripadnosti, gospodarske svrhe in oblika obveze.

V zaključnem IV. poglavju priobčuje avtor svoje mnenje, ki si ga je ustvaril o obliki, postanku, učinku in prestanku predmetne klavzule. Nastala je v 14. stol. na osnovi običajnega prava, ki so ga rodile praktične potrebe, in sicer v daljši in krajši obliki. Uzakonili so jo v naših pokrajinah pravdni redi 16. stol., oziraje se na obe obliki. V 17. in 18. stol. se je porabljala le še skrajšana oblika. Omejena ni bila na posamezne stanove. Njena funkcija postaja vedno bolj problematična.

O načinu postanka so mogoče le domneve. Starejše listine z daljšo klavzulo imajo iste funkcije kakor instrumenta guarentigiata, ki jih poznajo v Italiji že izza 13. stoletja in so zaigrane po recepciji kanonsko-rimskega prava vso Srednjo Evropo. Klavzula deželne obveze za škodo korenini torej najbrž v tej italijanski uredbi in ni specifično notranjeavstrijska posebna pravna ustanova, marveč le poseben naziv tudi drugod znanega instituta. Tudi pravni učinek je enak: možnost dovolitve izvršbe brez predhodne pravde v sedanjo in bodočo imovino dolžnika ali njegovih dedičev za vsakršno škodo, ki bi utegnila nastati zaradi neizpolnitve obveze, in to brez možnosti pritožbe na višjo instanco. Ne pojasni pa avtor nikjer mesta in pomena, ki ga je imel instrumentum guarentigiatum v sodobnem pravdnem postopanju in zlasti v civilnem postopku naših dežel.

4. Naravno je, da prvi sistematični prikaz doslej tako malo pojasnjene pravne ustanove ne more že v prvem zaletu vprašanja v vseh pogledih dokončno rešiti tako, da bi bilo odveč vsako dopolnilo. Taka dopolnitev, ki niti ne izpreminja bistvenih izsledkov pravkar navedene razprave, marveč jih v veliki meri še podkrepljuje, pa seveda ne more zmanjšati njene zaslužnosti.

Bolj po srečnem slučaju kakor po zaslugi mi je prišlo pred oči nekaj doslej neporabljenega gradiva, v glavnem literarnega, nekaj tudi arhivalnega. Podajam ga v naslednjem ne toliko v kritični obliki kakor kot dopolnjujoče poročilo. Popolnoma jasno mi je, da problem tudi še sedaj ne bo dočista zadovoljivo rešen. Zlasti način postanka predmetne pravne ustanove bodo sledeča literarna dopolnila le pomaknila nekoliko bliže našemu razumevanju, v glavnem pa za enkrat samo ojačila naše slutnje in domneve. Pač pa bo arhivalno gradivo pojasnilo funkcije klavzule, posebno za zadnja desetletja pred njenim popolnim zatonom in zlasti rešilo vprašanje vzrokov in časa popolnega prenehanja njene uporabe.

*

B. 1. V poglavju II. svoje gori navedne razprave podaja M. Dolenc literaturo, ki se je bavila izza 17. stoletja s klavzulo deželne obveze za škodo in jo vsebinski kritično obravnava. Navaja iz 17. stol. Ferdinanda Rechbacha, Nikolaja Beckmanna, iz 18. stol. Janeza Krst. Suttingerja, Franca Andreja Freyhoffna in iz 19. stol. le Gottlieba Ankershoffna ter eno delo našega A. Globočnika. Pregledal je vsa obča dela nemških pravnih zgodovinarjev, ne da bi

bil pri teh našel pravni institut le omenjen. Iz tega sklepa prenažno na videz, da »v novejši literaturi . . . ni bil predmet znanstvenega raziskovanja«. ⁴

2. Ne prištevajoč ga tej novejši literaturi, moramo vendar tukaj vnovič opozoriti na rokopisno delo, zelo važno za zgodovino civilnega postopka na bivšem Kranjskem, namreč na Danijela Erberga »Observationes practicae«, nastale okrog l. 1700. ⁵ V tem delu, ki je komentar postopka kranjskega ograjnega sodišča z uporabo njegove prakse, ⁶ je napisal Erberg ekskurz o deželni obvezi za škodo. Njegovo besedilo sem priobčil že svojčas ⁷ skoraj v celem obsegu na drugem mestu.

3. Deželno obvezo za škodo označuje (odst. 4) Erberg kot prastaro klavzulo, v kateri se pogodbenik trdno obveže, da povrne z vso imovino škodo, ki bi nastala drugemu pogodbeniku zaradi neizpolnitve pogodbe. Glede na obvezo za navedeno škodo se govori o »Schadenbund«; ker pa je ta obveza uvedena na način, običajen v deželi, se imenuje »Landschadenbund«. Erberg opozarja, da govori postopnik ograjnega sodišča sam o »landläufiger Schadenbund«.

4. V soglasju z Dolencovimi ugotovitvami ⁸ pravi Erberg (odst. 5), da se je v starih listinah pred sto in več leti (torej v 15. stol.) rabila klavzula v najdaljši, popolni obliki. Ker je bila predolga, so začeli rabiti krajšo. Vsebina, prav oblika obveze, ne daljše, ne krajše ni za Kranjsko, kakor je tudi Dolenc ugotovil, ⁹ nikjer uzakonjena, ne v deželnih ročinah, ne v postopniku ograjnega sodišča. Pač pa moremo te oblike povzeti iz neštetih starih listin. Erberg nato (odst. 6—8) priobčuje za vzgled treh tipov oblike klavzule besedilo iz treh konkretnih listin; prve, najdaljše oblike iz l. 1337, druge, srednje iz l. 1477 — ti dve letnici si moramo vtisniti v spomin — in tretje iz pisateljeve dobe, povzete iz zbirke gradiva za novi postopnik ograjnega sodišča. Glede te zadnje ugotavlja, da se sklada z obliko, objavljeno v čl. XXXVII. reformiranega štajerskega dež. reda iz l. 1574 in čl. 28 sodnega reda. Podobna pa je ta tudi obliki tako imenovanega instrumentum guarentigiatum, čigar bistvo pisec kratko navaja. — Erberg torej ne izvaja klavzule deželne obveze za škodo naravnost iz instrumentum guarentigiatum, ugotavlja pa, da se mu je v obliki njegovega časa po vsebini popolnoma približala.

Glede oblike klavzule slednjič (odst. 9) Erberg še pristavlja, da se v njegovem času (torej na prelomu 17. in 18. stol.) uvaja navadno najkrajša oblika

⁴ M. Dolenc, ZZR, VII., 46.

⁵ Popoln naslov gl. moj Razpored sodnih instanc, ZZR, VI. (1927-28), 129, op. 58. — V Nar. muzeju se nahaja od letos še drugi, poznejši rokopis iz knjižnice prof. Luschina. Razen tega se je nahajal tudi v grajskih knjižnicah v Rakovniku, v Habahu in Bršlinu.

⁶ Erbergovi izpiski iz zapisnikov okrajnega sodišča, sestavljeni prav kot gradivo za »Observationes«, so ohranjeni v arhivu Nar. muzeja v obsežnem rokopisu: »Notata practica«

⁷ GMDS, XVII., 1936, 105—107.

⁸ M. Dolenc, ZZR, VII., 58.

⁹ M. Dolenc, o. c., 38. — V Perizhoffnovem »Repertoriju«, I. (v Nar. muzeju v Ljubljani), uvrščen v abecednem redu pri črki »L« pod besedo »Landschadenbund«, se nahaja ta-le vpis: »Inhalt des . . . Landschadenpunts in Crain — vid. sub 15. Feber 1507ten im Kasten E sub Nr. 3.« Iskal sem zaman po tem spisu, ki se sicer nikjer ne omenja in v katerem bi bilo morda najti kaj več o obliki klavzule.

(zgolj: »bei Verbindung des Landschadenbundes«), kakor je ugotovil po svojem gradivu že Dolenc.¹⁰

5. Posebno važno je, kar navaja Erberg glede učinka klavzule. Takoj ko poteče štirinajst dni po brezuspešnem nesodnem terjanju (»gütliches Ersuchen«), sme upnik tudi izven sodnega zasedanja vsak čas vložiti pismo tožbo, ki jo podpiše deželni glavar ali deželni upravnik. Nato pošlje pisarna ograjnega sodišča dolžniku zaprt nalog, da plača do prihodnjega sodnega zasedanja svojo obvezo, sicer se mora zglasti na tem zasedanju in pričakovati sodbe. To vabilo je peremptorično. Kajti če toženec ne pride na sodišče ali če pride, pa proti zadolžnici nima utemeljenega ugovora, sme tožeči upnik pri istem naroku zahtevati ne le sodbe, marveč hkrati tudi, da odredi sodišče izvršilnemu organu (Weißbote), naj opravi izvršbo tako, da je upnik do prihodnjega sodnega zasedanja že plačan.

Tožnik mora predložiti sodišču zadolžnico v izvorniku; tožencu se mora dostaviti s tožbo poverjen prepis. Če tožnik izvornika ne predloži, ograjno sodišče ne izda plačilnega naloga (odst. 10, 11).¹¹

6. Končno (odst. 12) pripominja še Erberg, da to, kar je navedel o zadolžnicah, velja tudi o vseh drugih pogodbah, pa tudi o oporokah in darilnih listinah, ki so opremljene s to klavzulo.

7. Erbergova izvajanja povedó točno prav za prav vse, kar je bilo važno za tisti čas. Za spoznavanje predmetne klavzule na bivšem Kranjskem v tej dobi so nam nedvomno najbolj zanesljiva podlaga. Samo iz tega spisa je povzel svoje kratke navedbe o naši klavzuli tudi A. Dimitz, ki ga Dolenc pogrša med pisce,¹² v svojem spisu o ograjnem sodišču,¹³ ki ga je vsega, kakor sam navaja, sestavil na podlagi Erbergovega dela. Tudi P. Radics ga porablja v razlagi k sliki »Die Hülle des krainischen Landschadenbundes«. ^{13a}

Erbergovi podatki rešijo tudi uganko prvih dveh letnic 1337 in 1477, katere je v svojem indeksu zakonov pristavil A. Globočnik besedi »Landschadenbund«.¹⁴ Ni dvoma, da se nanašajo na letnice listin, ki jih navaja Erberg, kakor smo prej omenili, kot vzorce najdaljše in srednje oblike klavzule.

8. Anton Globočnik omenja deželno obvezo za škodo kratko tudi v svojih pravno-zgodovinskih spisih: »Überblick der Verwaltungs- und Rechtsgeschichte Krains«¹⁵ in »Übersicht der Verwaltungs- und Rechtsgeschichte des Landes Krain«¹⁶ skoraj čisto skladno v treh stavkih,¹⁷ ki najbrž temeljijo na Chorinskyjevem spisu, o katerem bomo pozneje govorili.

¹⁰ M. Dolenc, o. c., 56.

¹¹ O predložitvi izvornika razpravlja Erberg še v naslednjih odstavkih 14, 15.

¹² M. Dolenc, o. c., 42, op. 10.

¹³ »Das Landschannengericht in Laibach« v »Verhandlungen und Mittheilungen der juristischen Gesellschaft in Laibach«, II. (1866), 236, 231, 232.

^{13a} V zbirki: Conrad Grefe, Altkrain (snopič VI., list 22). — Prim.: GMDS, XVII., 1936, 107, op. 444.

¹⁴ M. Dolenc, o. c., 41, 46.

¹⁵ Pos. odtis iz Laibacher Ztg., 1888, 19, 20.

¹⁶ Ljubljana, 1893, 117.

¹⁷ »Urkunden mit der Klausel des Landschadenbundes genossen... das Vorrecht, ähnlich jenen des heutigen Mandatsverfahrens über notarielle Urkunden. Die Landschadenbund-

9. Najbolj pa osvetljujejo klavzulo deželne obveze za škodo večji ekskurzi treh nemško-avstrijskih pravnikov 19. stol.: Janeza Schenka, Karla grofa Chorinskega in Rabana barona Cansteina. Danes po krivici skoraj pozabljeni Janez Schenk je, pripravljajoč večja dela o avstrijskem odvetništvu in o zgodovini dogem avstrijskega civilnega postopka, ki jih pa ni dovršil, obravnaval nekatera vprašanja iz težavnega in menda zato še danes tako malo obdelanega področja pravne zgodovine civilnega postopka tudi naših dežel.¹⁸

V obširnem pravno-zgodovinskem uvodu, tvorečem prvi del spisa o avstr. sumarnem postopku iz l. 1845,¹⁹ je Schenk prvi postavil klavzulo dež. obveze za škodo v celoten sestav civilnega postopka naših dežel, kakor je veljal do konca 18. stol., to je do uvedbe občega sodnega reda l. 1781. Civilno-pravdni zakonodaji skupine obeh Avstrij, Spodnje in Gorenje, stavlja nasproti pravdne rede notranje-avstrijskih, to je naših slovenskih dežel. Avstrijsko skupino je obvladal popolnoma rimsko-kanonski pismeni postopek; prvi tiskani civilni pravdni red za Nižje Avstrijsko iz l. 1540 ga že uveljavlja. V notranje-avstrijskih deželah pa slonijo pravdni redi še iz 17. stol., zlasti štajerski, popolnoma na načelih prave ustnosti in popolne javnosti. Navzlic vplivom sosednih dežel so tudi reformacije deželnih redov Štajerske, Koroške in Kranjske, pravdni redi ograjnih sodišč in mestnega sodišča v Ljubljani ohranili tja v 18. stol. staro besedilo.²⁰ Te Schenkove ugotovitve potrjujejo ohranjeni zapisniki ograjnega sodišča in drugih sodišč na Kranjskem.

V ustnem postopku pa niso tako lahko kakor v pismenem možne tolikšne procesualne zapletenosti z raznimi pravdnimi ugovori in posebnimi, končno odločitev v nedogled zavirajočimi postopki o teh ugovorih. Enostavnost ustnega postopka je mogoče pokvariti največ s tem, če zahteva pravdni red za razsojo več nepotrebnih narokov. Zato tudi pri ustnem postopanju potreba okrajšanega sumarnega postopka ni tako občutna kakor pri zavlačevalnem pismenem. Pravilno poudarja Schenk, da ustni postopek razen nebitvenega zmanjšanja narokov in odreke priziva po svoji naravi ne more poznati nobene druge notranje razlike svojega bistvenega poteka. Ako se tedaj hoče uvesti v ustnem postopku sumarno postopanje, je to mogoče le s procesualnim mandatom, ki

Klausel war in allen fünf niederösterreichischen Landen üblich. Sie hatte zwar nicht die Wirkung einer gerichtlichen Urkunde, überstieg aber jene mit Brief und Petschaft; gleichwohl aber genossen alle diese drei Urkundenarten als instrumenta guarendiata die Kraft paratae executionis im Sinne der Max. Ger. Ordnung vom J. 1573 (298 a. G. O.) bis zum Anfang des 18. Jahrhunderts.«

¹⁸ Prim.: 1. »Die österr. Vormundschaft im 16. und 17. Jhdt.« v Haimel's Österr. Vierteljahresschrift, 12. Bd., 2. Hft. in pos. odtis 1863; 2. Drei österr. Prozeßordnungen aus dem XVI. Jhdt. v Österr. Gerichtsztg. in pomnožen odtis 1863; 3. Drei österr. Civilproceßgesetze aus dem XVII. Jhdt. v Haimel's Österr. Vierteljahresschrift, XIV. Bd. in pos. odtis 1864; 4. Beiträge zur Gesch. des österr. Civilprocesses, I. Abt.: Übersicht der österr. Gesetzgebung über Civilproceßrecht bis zum Schlusse des XVI. Jhdt., nebst zwei Anhängen, enthaltend Drei österr. Proceßordnungen aus dem XVI. Jhdt. und die Reformation des Steyerischen Landrechtes vom J. 1533, (Wien), 1864.

¹⁹ Der österr. summarische Proceß, (Wien), 1864, zlasti str. 30—55.

²⁰ Der österr. summarische Proceß, 30.

naroke odstranjuje ali vsaj njihovo število zmanjša ali pa, da se poveri sodniku diskrecionarna oblast, da sme pravdno pravico stranke naprej omejiti.²¹

Razpravljajoč potem o mandatu kot vrsti sumarnega procesa, kaže na poseben način mandatnega postopka, ki se je razvil iz instrumentum guarentigiatum. Postanek tega pojasnjuje na podlagi Brieglebovih²² raziskavanj, ki ga pa ne navaja: Ko so se namreč v Italiji pravdne oblike kanonsko-rimskega postopka vedno bolj zamotano razvijale, so skušale stranke obiti redni postopek. Godilo se je to tudi tako, da so spor simulirale in prišle pred sodnika. Pred tem je toženec priznal tožbeni zahtevek in obljubil s confessio in iure plačilo v določenem roku. Sodnik je nato v smislu rimskega prava moral izdati plačilno povelje (praeceptum de solvendo), da plača toženec v roku pod izvršbo. S tem se je mogla zadovoljiti stranka, ki je dajala kredit. Splošno je ta običaj ugajal. V virih rimskega prava izraženo pravno načelo: confessus in iure pro iudicato habetur se je preneslo zato na nesporno sodstvo. Javni notarji, kot iudices chartularii ali iudices ordinarii v nespornem postopku so bili sedaj pooblaščen, sprejemati confessiones in iure extra ordinem ter vstaviti v listino ali ji pristaviti mandatum ali praeceptum executionis kot clausulam guarenticae, to je kot varnostno klavzulo, kot pactum paratae executionis. V daljnem razvoju se je vsaka listina, tudi zasebna, če je vsebovala izvršilno klavzulo, tako imenovala. S tem je bil dan izhod, po katerem se je obšel redni postopek. Razvoj pa je šel še dalje. V listine so kopicili v duhu časa — tudi naše daljše oblike deželne obveze za škodo kažejo na to — toliko pridržkov in klavzul, zmedli so bistveno z nebistvenim, da so prvo smatrali za samo po sebi umevno tako, da so eksekutivno klavzulo, če je manjkala, fingirali, kakor da bi bila ustavljena. Tako je prišlo, da so se slednjič vse listine, vse »klare Brief und Siegel« imenoval instrumenta guarentigiata in da so dovoljevali na podlagi vseh izvršilni proces. Na ta način se je pa tudi zgodilo, da je postal eksekutivni proces iz prostega eksekucijskega postopka le vrsta sumarnega postopka z večjimi ali manjšimi prednostmi.²³

V avstrijskih deželah je razvoj mandata hodil svoja, tudi po deželah nenaka pota. Schenk razlikuje za avstrijski mandat tri sisteme: v obeh avstrijskih deželah, v notranje-avstrijskih in v čeških. Dočim sloni mandat v prvih dveh na romanskih idejah, izvira v notranje-avstrijskih in v čeških iz nemškega prava. Za notranje-avstrijske naše dežele ima v mislih mandat s klavzulo deželne obveze za škodo. Schenk navaja tukaj doslovno določila, ki se tičejo te klavzule: iz deželnege reda l. 1533 čl. 5 »Von Geldschuldbriefen«; iz reformacije l. 1574 poseben čl. XXXVII, vsebujoč tudi formular klavzule; glede reformacije iz l. 1622 pa navaja, da se dobesedno sklada s prejšnjo, izvzemši nekatere po izpremembi v sistemu in medtem nastalih novotah gledé dopustnosti pooblastitve povzročene predrugačbe.

²¹ Schenk, o. c., 31.

²² Hans Carl Briegleb, Über executorische Urkunden und Executivproceß, 1845².

²³ Schenk, o. c., 31.

Bistvo listin, opremljenih s klavzulo deželne obveze za škodo na štajerskem vidi Schenk v zastavni klavzuli. Razvidna je iz besedila klavzule, navedenega v štajerskih deželnih redih. Uveljavljeno je torej tukaj, pravi Schenk, po času nekoliko spremenjeno določilo nemškega zastavnega prava, po katerem pridobi upnik s pogodbo pravico, da se s a m poplača iz dolžnikove imovine. Ni to, da dovoli sodnik izvršbo, niti ni confessio in iure kriterij, marveč pogodba je to, da se odpove dolžnik vsakemu tožencu pristoječi pravici pravedanja. Sodno dovolilo ni naslov zastavne pravice, marveč to dá deželna obveza za škodo. To pa je daljnosežnega vpliva. Schenk kaže tukaj na prioriteto hipoteke, ki sloni na tej obvezi. Opozarja tudi na čl. 47 meničnega patenta z dne 20. maja 1722, po katerem naj se v stečajnem in podobnih postopkih, kjer prihaja v poštev prioriteta, postavi menična terjatev v poseben razred takoj za privilegiranimi zadolžnicami, opremljenimi s klavzulo generalne ali specialne, izrečne ali legalne tihe hipoteke ali pa deželne obveze za škodo, ki uživa po stari observanci v notranje-avstrijskih deželah, posebno na štajerskem, vprav ta privilegium praelationis.²⁴

Schenk razpravlja le o bistvu in učinku klavzule deželne obveze za škodo. Način postanka in razvoj za njegova izvajanja ni bistven, pa ga vendar zanima. To označuje opazka,²⁵ da je že prekasno zvedel za spis svojega rojaka G. Ankershoffna v »Carinthii« 1833, ki ga pa na Dunaju ni mogel dobiti. Opozarja izrečno koroške in štajerske pravnike na ta »zanimivi in, kolikor ve, doslej še ne obravnavani predmet.« Arhivi v Gradcu in v Celovcu bi morali omogočiti popolno pojasnitev. Konča: »Tudi Kranjska bi morala nuditi gradivo; in Ljubljana ima delovno pravniško društvo.«²⁶

Na koncu svojega zgodovinskega ekskurza o avstrijskem eksekutivnem procesu je potem Schenk še v zelo širokih obrisih očrtal postanek enotnega civilnega postopnika za vse avstrijske dežele, ki je v § 298 obč. sodnega reda

²⁴ Schenk, o. c., 43 sl., 49—52.

²⁵ Schenk, o. c., 49.

²⁶ Z »Juristische Gesellschaft« v Ljubljani je bil Sch. v zvezi od l. 1863, ko ji je poslal svoje delo »Drei österr. Proceßordnungen«. O njegovi vsebini je poročal društveni 1. tajnik dr. E. H. Costa na XXVII. sestanku 11. sept. 1863. Ker je »spis po svoji vsebini, ki je verno zrcalo današnjih borb med ustnim in pismenim postopkom, in po duhoviti obliki vzbudil pri vseh navzočih jasno zaznavno splošno zanimanje«, je zbor na predlog predsednika Eduarda pl. Strahla soglasno sklenil, da izreče društvo pisatelju »posebno zahvalo za vzbudljiv užitek, ki ga je pripravil s svojim delom« (Verhandlungen u. Mittheilungen der jur. Gesellschaft. II. (1866), 126. — Slučajno imam v rokah Schenkovo zahvalo z dne 21. sept. 1863, ki sem jo našel v njegovem spisu »Drei österr. Proceßordnungen« v Strahlovi zapuščini. Na koncu pisma izreka željo, da bi bil sprejet v pravniško društvo. Njegova želja se je uresničila na posebno časten način že potem, ko je izšel njegov »sumarni proces«. Na občnem zboru dne 10. marca 1864 je bil Sch. skupaj z drugimi odličniki sprejet za častnega člana. (Verhandlungen u. Mittheil. der jur. Ges. II., 151, 155.) Pravniki v Ljubljani so čislali Schenkovo delo, kakor je iz gori navedene društvene zahvale razvidno, pač zlasti glede na piščevo zavzemanje za ustno postopanje, ki se kaže v vseh njegovih spisih. Sch. je poslal društvu v zahvalo svojo razpravo: »Die Rechtswissenschaft und die freie Advokatur«, ki jo je prebral dr. Costa na zboru XXXIV. dne 15. apr. 1864 in je priobčena v »Verhandlungen u. Mittheilungen«, (II. 177)

z dne 1. maja 1781 napravil konec partikularnim deželnim eksekutivnim postopkom.²⁷

10. Petnajst let potem, ko je izdal Schenk svoj sumarni proces, l. 1879, je v znameniti razpravi: »Versuch einer rechtshistorischen Erklärung des § 298 A.G.O.«²⁸ vsestranski pojasnil postanek tega določila Karel grof Chorinsky (1838—1897).²⁹ Bil je nedvomno najboljši poznavalec stare deželne, zlasti procesualne zakonodaje, posebno nižje- in gornje-avstrijske izza 16. stol. Odlikoval ga je prirojen zgodovinski čut, obsežno poznanje stare literature in sodne prakse, znanstvena akribija in trezna sodba. Delal je vseskozi po takrat še težko dostopnih arhivalnih virih. Umril je kot predsednik višjega deželnega sodišča na Dunaju.

V tej razpravi je moral pisec zopet zasledovati zgodovinski razvoj avstrijskega eksekutivnega procesa. Priznava, da se je po dolgem in trudapolnem študiju virov priboril deloma do istih izsledkov, ki jih je ugotovil »velenadarjeni« Schenk »v svojem duhovitem, pa preveč površno pisanem delu« o sumarnem procesu.³⁰ Chorinsky je res globoko zarezal brazdo; osvetil je eksekutivni proces iz vseh pogledov. Obravnaval je, kakor Schenk, tudi klavzulo deželne obveze za škodo, toda tudi po njegovih vestnih izvajanjih ostane vprašanje postanka še vedno problematično. Za zgodovino in razumevanje klavzule deželne obveze za škodo so iz Chorinskyjeve razprave važne te-le ugotovitve:

Ferdinand I. je, kakor znano, uničeval domače partikularno pravo.³¹ Skušal je čim bolj uveljaviti »cesarsko«, to je romanizirano pravo tudi na Nižje-avstrijskem, posebno romanizirani postopek, ki je bil vpeljan že pri državnih sodiščih. Res kažeta pravdna reda, ki sta bila uvedena pod njegovo vladno l. 1540 in 1557 veliko sorodstvo z državnim procesom; oba sta enako temu pravdne spore zavlačevala skoraj v večnost. Zato so stanovi nižje-avstrijski prosili l. 1573, naj vladar odredi, da dovolijo sodišča, kakor se je najbrž že v starih časih vršilo, na jasne in likvidne zadolžnice (»lauter und liquide Schuldbrief«) izvršbo. Cesar Maks II. je z zakonom z dne 4. aprila 1574 prošnji stanov ugodil.

²⁷ § 298. Izvršba naj se dovoli le na sodnijsko rzsodbo ali sodno pogodbo. Ako bi se pa tožba opirala na tako listino, ki po sedanjem zakonu zasluži popolno vero, določi naj se na prav kratek rok narok, in sicer z dostavkom, da bi se izostali toženec smatral, da dolg priznava; toženec naj se o tožbi zasliši. Ako toženec dolg prizna, naj sodnik kar naravnost spozna na izvršbo; ako bi pa toženec ugovarjal, o čemer bi se lahko takoj končno rzsodilo, naj se po obeh strankah takoj prične razprava in se rzsodi kakor je po pravici; če pa toženec listino sicer prizna, pa navaja take ugovore, o čemer bi se ne moglo takoj končno rzsoditi, napoti naj se stvar v pravno postopanje, tožniku pa se dovoli izvršba za zavarovanje, ako ni morda že zadostno zavarovan.

²⁸ »Juristische Blätter«, VIII., 1879, 13, 39, 51, 63, 77, 94, 174, 186, 224, 237, 248, 273, 299, 315, 327, 339, 351, 363 in poseben odtis. — Citiram po »Jur. Blätter«.

²⁹ Gl. zanimivi in pravno-zgodovinsko važni življenjepis: Theodor Motloch, Carl Graf Chorinsky, Archiv. Mitth. der Centr.-Com. f. Kunst- u. histor. Denkmale. IV., 1898, in posebni odtis (str. 38). — Litografirane zbirke pravno-zgodovinskih materialij »Sammlung Chorinsky« v več zvezkih, ki jih je dal sestaviti, pri nas ne najdem. Pač pa jo imajo knjižnice na Dunaju.

³⁰ Chorinsky, o. c., 14.

³¹ Chorinsky, o. c., 39. — Prim. glede odprave naših županskih sodišč po tem vladarju tudi opazke pri: J. Kelemina, »Staroslovenske pravde«, GMDS, XVI., 1935, 46.

Če vzporejamo letnice uveljavljenja deželnega reda za Kranjsko l. 1571, štajerske reformacije l. 1574, v kateri je klavzula deželne obveze za škodo obširneje navedena, stanovsko pritožbo iz l. 1573, se ne moremo obraniti vtisa neke danes še neznane zveze med temi pojavi.

Za vprašanje, moremo li pravno ustanovo deželne obveze za škodo izvajati iz občepravnega instituta guarentigiranih listin, so važna Chorinskega izvajanja glede časa in načina uvedbe teh listin v nemško-pravnem ozemlju.³² Po Brieglebu meni Chorinsky, da se je to moglo zgoditi le z recepcijo rimskega prava, ki pa se je težko izvršila pred 16. stol. in ne drugače kakor z notariatom, s katerim so te listine tako ozko spojene. Ta pa se v Nižji-Avstrijski ni mogel udomačiti. Posebno zanimiva je ugotovitev, da še deželni red iz l. 1573 za Nižje-Avstrijsko odreka notarskim listinam javno vero; pač pa so uživale tukaj listine, ki so bile napravljene pred sodiščem ali so bile opremljene s pečatom, popolno dokazno moč. Zato dvomi Chorinsky, če velja Schenkova trditev, da so instrumenta guarentigiata podlaga eksekutivnega postopka za Nižjo Avstrijo.

Za naše dežele bomo mogli z večjo gotovostjo soditi o razmerju teh listin h klavzuli deželne obveze za škodo šele, čim bomo preiskali za naše ozemlje čas in obseg recepcije rimskega prava, naše listinstvo in pa uveljavljenje notariata. Ta vprašanja pa niso niti načeta, kaj šele rešena.

Razpravljajoč o listinstvu kot podlagi izvršilnega procesa, govori Chorinsky tudi o partikularnem institutu klavzule deželne obveze za škodo.³³ Po pravici poudarja, da ga omejuje Schenk napačno na notranje-avstrijske dežele, posebno na Štajersko. Kaže nato, da ga navaja nižje-avstrijski pravdni red iz l. 1557 pod naslovom: »Form aines Schriftlichen Gewalts«. Tukaj se omenja »bei verbindung des lanttleuffigen Schadenpundts dieses Lands Österreich unter der Enns«. To zakonito mesto pa je zelo važno, ker daje, kakor pravdni red ograjnega sodišča za Kranjsko, avtentično razlago besedi »Land« pred »Schadenbund«, ki je dala povod že različnim razlagam.³⁴

Arnold Luschin, ki ga je Chorinsky vprašal za mnenje, pa mu je sporočil, da segajo začetki te ustanove nazaj v 14. stoletje in so v zvezi s formulami jamčevanja (Gewährleistung, Schermbrief, Schermproceß). Natančnejšega o tej točki Chorinsky ne navaja.³⁵ Schenk pa je bil, kakor smo navedli, videl izvor naše klavzule v nemško-pravni pravici na rubež. V tem oziru navaja Chorinsky, da se je zveza s pravico na rubež ohranila tudi še v zavesti nekaterih pravnih piscev.³⁶ Tako poroča Suttinger (Consuetudines, 430), da je nižje-avstrijska deželna pravda sredi 16. stol. na vprašanje vlade odgovorila, da sicer o tem konkretno še ni razsojala, vendar po njenem mnenju klavzula sama brez izrecnega pristavka ne vsebuje zastavitve. Suttinger, kakor kasneje

³² Chorinsky, o. c., 51, 52.

³³ Chorinsky, o. c., 52, 53.

³⁴ Prim.: Dolenc, o. c., 40, 46.

³⁵ Luschina je vprašal za mnenje tudi M. Dolenc. (Gl. o. c. 33¹, 57³², 59³⁸.) Najbrže je L. pozabil na svoja pojasnila Chorinskemu, sicer bi ga bil najbrž na to opozoril.

³⁶ Chorinsky, o. c., 53.

Finsterwalder,³⁷ Reutter,³⁸ Weingärtler³⁹ in Thasser⁴⁰ ne pripisujejo klavzuli drugega učinka, kakor da napravi zasebne zadolžnice izvršljive, prav kakor je to veljalo za listine, ki so bile opremljene s pečatom.

Vendar govori za pravilnost ali vsaj verjetnost Schenkovega nazora učinek klavzule v naših deželah, zlasti na Kranjskem, o čemer bomo še na koncu razprave govorili. Chorinsky sam pa izrečno pravi, da se glede postanka ne more odločiti ne za eno, ne za drugo mnenje. Eno je gotovo, da izhaja iz virov, da so bile s to klavzulo združene vedno procesualne prednosti in da so bile ž njo opremljene listine po deželnem običaju na Nižje-Avstrijskem že izvršljive, preden je še sem prodrlo rimsko pravo.⁴¹

11. Na vso literaturo, ki je dotlej izšla, a se odtlej ni bistveno pomnožila, se je pa oziral znani procesualist Raban baron Canstein, prikazujoč eksekutivni proces v svoji zgodovini avstrijskega civilnega postopanja.⁴² Najbolj čudno je, da se doslej nismo ozirali na to, med staro generacijo naših pravnikov tako razširjeno delo. Po mnenju Cansteina se je eksekutivni proces v nemško-pravnem ozemlju uvedel po treh potih, ali bolje, v treh stadijih. Prvo izhodišče je nemška pravica na rubež (Pfändungsrecht), ki jo je imel upnik na podlagi pravno-oblično podane obveze dolžnika, v daljnem razvoju izvršilna pravica za »jasne in neutajljive dolgove« (»kundbare und unlogenbare Schuld«), druga pot so izza 14. stoletja številne prostovoljne zastavitve; tako imenovana »Schermklausel«, po kateri zastavlja dolžnik vso svojo ali vsaj vso nepremično imovino. S tem je dobil upnik pravico, izvesti izvršbo, kakor na podlagi sodnega dovolila. Kot tretjo pot navaja Canstein italijanski instrumentum guarentigiatum.⁴³

V posameznih avstrijskih deželah je bil razvoj partikularen. Tu se je večidel ohranil germanski eksekutivni proces čist in se je samostojno dalje razvil. Mimogrede bodi navedeno, da zastopa isto mnenje tudi Anton Menger⁴⁴ v svojem sistemu civilnega postopka, kjer kratko obravnava tudi našo klavzulo.

Po Cansteinu je eksekucijski proces uzakonil najprvo na Tirolskem cesar Maksimilijan I. l. 1496. Za priznani dolg je moralo sodišče po tej odredbi, ki je prešla tudi v deželne rede l. 1526, 1532 in 1573, dovoliti takoj rubež in nadaljnjo izvršbo. Priznani dolg (»gichtige und bekannte Schuld«) je dolg iz zadolžnice, opremljene s pečatom ali napravljene pri sodišču. To je pravi germanski eksekutivni proces, kakor se je v prvi obliki razvil iz samopomoči.

³⁷ Practicarum Observationum ad Consuetudines, Archi-Ducatus Austriae Superioris, libri duo.

³⁸ Viginti quinque tabulae, quibus accesserunt variae differentiae iuris communis et Austriaci. 1674.

³⁹ Con- et Discordantia iuris Consuetudinarii Austriaci supra Anasum cum iure communi. 1664.

⁴⁰ Progyrnasmata Actionum Forensium. 1708. (Navedenih del, razen Finsterwalderjevega, nisem mogel v Ljubljani najti, zato citiram samo Chorinskega. (Gl. njegove citate teh del o. c., 53, 63.)

⁴¹ Chorinsky, o. c., 53.

⁴² Lehrbuch der Geschichte und Theorie des österr. Civilprocessrechtes, I., 1880.

⁴³ Canstein, o. c., 224.

⁴⁴ System des österr. Civilprozessrechts. I., 1876, 81, op. 32.

Že v poznejšem razvoju se kaže na Štajerskem in Nižje-Avstrijskem. V tej zvezi navaja Canstein po najvažnejši vsebini določila štajerskih deželnih redov (l. 1533, 1574, 1622), Kranjske in Koroške pa ne omenja.⁴⁵

*

C. 1. S časom in načinom prestanka klavzule deželne obveze za škodo se literatura malo peča. Schenk kaže bolj mimogrede na načelo § 298 obč. sod. reda,⁴⁶ Gottlieb B. v. Ankershoffen na državljanski zakonik, (§ 451), § 298 občega sodnega reda in § 13 patenta z dne 22. aprila 1794.⁴⁷ Dolenc se še največ pomudi pri tem vprašanju. Pravi, da »ni bilo več prave potrebe po srednjeveški klavzuli, ko je prišlo do obč. sod. reda iz l. 1781 in obč. drž. zakonika iz l. 1811.« Moti ga pa očitno, da navaja sam še primere o uporabi klavzule po teh letih, vendar najde razlago v tem, da se je klavzula le še pridevala kot »petrificiran okrask brez pomena, ki je bil po vsej priliki tudi že nerazumljiv.«⁴⁸

Navedena zakona sta deželni obvezi za škodo res prizadela smrten udarec. O tem moremo sedaj točneje izvestiti.

2. P f a f f - H o f m a n n že poročata v svojih ekskurzih k državljanskemu zakoniku, da se je dvorna komisija posvetovala o predlogih kranjske in štajerske komisije, da se ohrani v novem zakoniku institut deželne obveze za škodo. Arhivalno gradivo za Kranjsko vprašanje še nekaj bolj pojasni.

3. Dvorna komisija za zakonske stvari je namreč v okrožnici na vse dežele dne 20. septembra 1804 sporočila svoje mnenje, da se je treba pri uzakonitvi državljanskega zakonika ozirati tudi na posebnosti zasebnega prava, po katerih se razlikujejo posamezne dežele zaradi različnih krajevnih razmer in na teh temelječega ljudskega značaja, a to le, kolikor te posebnosti ne nasprotujejo splošnim načelom državljanskega zakonika in enakosti vseh slojev pred zakonom. Zategadelj naj za to sposoben deželni svetovalec zbere tem načelom ustrezne provincialne statute in običaje, ki so že prešli v pravo. Njegov predlog naj potem najkasneje v šestih mesecih pretrese posebna komisija za posvetovanje o osnutku državljanskega zakonika, ki je bil razposlan l. 1797 (v državljanskem zakoniku za Zahodno Galicijo uzakonjeni Martinijev osnutek). Komisija pa naj le takrat predlaga, da se te posebnosti obdrže, če to zahteva uredba dežele in značaj prebivalstva ter se brez očitne škode ne morejo odpraviti.⁴⁹

4. Stanovski odbor v Ljubljani je že na koncu l. 1804 odredil v komisijo odbornika Jožefa pl. Kalchberga in Jožefa bar. Erberga. Pozneje pa so zlasti zunanjepolitični, vojni dogodki to delo povsod zavlekli.⁵⁰

⁴⁵ Canstein, o. c., 227.

⁴⁶ Schenk, o. c., 54.

⁴⁷ Dolenc, o. c., 45.

⁴⁸ Dolenc, o. c., 60. — Klavzulo »deželne obveze za škodo v pokrajinah ilirskih«, ki jo navaja listina iz l. 1810 (Dolenc, o. c., 55, 62), je razlagati iz dejstva, ker so obdržali Francozi avstrijsko zakonodajo, zlasti tudi civilno-pravno, do 1. januarja 1812. Šele od tedaj dalje so veljali v civilnem pravu francoski zakoni.

⁴⁹ Fasc. 69, šte. 18 ex 1805 stanovskih spisov v Nar. muzeju v Ljubljani in Pfaff-Hofmann, Excurse über österr. ABGB, Beilagen zum Commentar, I. Bd., 389, 390.

⁵⁰ Pfaff-Hofmann, o. c., 390.

V tek ga je spravila šele dvorna pisarna, zahtevajoča ob novem letu 1807 predloge najkasneje v treh mesecih. Sestavljena sta bila dva referata: Kalchberga in svetnika deželnega sodišča Antona Gollmayrja.

Kalchberg se v referatu s 17. februarja 1807 sklicuje na to, da je mešana komisija že v zapisniku dne 17. aprila 1798⁵¹ sestavila važne pripombe k osnutku in jih tudi predložila ter da se omejuje v smislu razpisa le na stare deželne uredbe, katerih starost govori za njihovo koristnost. Navzlic temu pa predlaga spremembo osnutka v desetih točkah po paragrafih brez posebnega ozira na izrazite deželne statute in pravne običaje. V zadnji točki pripominja k § 519, da to določilo vnovič (wiederholt) odpravlja »našo deželno generalno hipoteko deželne obveze za škodo in zastavitve vse imovine.« Ta uredba je doslej veljala z dobrim uspehom in je zelo mnogo pripomogla k vzdrževanju kredita. Odprava le-te je tem manj mogoča, ker so si Štajerska, Koroška in Kranjska medsebojno jamčile deželno obvezo za škodo⁵² ter celo vse stanovske, erarialne in domestikalne obligacije vsebujejo to klavzulo. Zato bi ne bilo škodljivo in celo koristno, ko bi se besedilu § 519 pristavilo še določilo: »vendar daje splošna zastavitve vse imovine in v deželi navadna obveza za škodo prednost drugega razreda za vknjiženimi upniki ali takimi z ročno zastavo.«⁵³

Gollmayr je zavzel v svojem referatu glede te točke negativno stališče. Sploh najde le štiri pravne uredbe za Kranjsko, ki bi v smislu okrožnice prišle v poštev. Med temi navaja tudi deželno obvezo za škodo. Ta, »ki se tolikokrat nahaja v pogodbah in zadolžnicah, učini generalno hipoteko na imovini zavezanca. Zato se terjatev iz listine s to obvezo stavlja v konkurzu v drugi razred za vknjiženimi terjatvami secundum senium obligationis.« Referent se izreka zoper to, da bi se skušalo deželno obvezo za škodo še ohraniti in ji zagotoviti dosedanji učinek, ker 1. splošnega kredita ne veča, marveč ga nasprotno manjša; 2. je nastala ta obveza dolgo pred patentom o deželni deski. S tem pa je bil odpravljen učinek te obveze kakor tudi pogodbene zastave vse imovine; 3. se z odpravo te obveze najboljše onemogočijo koluzije med upnikom in dolžnikom ter preddatiranje zadolžnic in iz tega izviraajoče oškodovanje soupnikov. Zato predlaga Gollmayr, naj se izrečno ugotovi, da je pristavek klavzule deželne obveze za škodo in splošne zastavitve imovine za prihodnost brez učinka; v tem smislu naj se pristavi poseben dostavek k § 519.

Mešana deželna komisija za posvetovanje o osnutku državljskega zakonika se je sestala pod predsedstvom deželnega guvernerja grofa Trautmannstorfa 13. marca 1807. Seje so se udeležili s strani političnih oblastij in sicer za deželno glavarstvo gubernijska svetnika grof Lichtenberg in baron Buseth kot njegov namestnik, od stanovskega odbora odbornika pl. Kalchberg in baron

⁵¹ Tega zapisnika ni več najti ne v gubernialnih, ne v stanovskih spisih. Gl. n. pr. o tem predmetu gubernialne spise v fasc. 84 ex 1797.

⁵² Prim.: Dolenc, o. c., 39, 40.

⁵³ § 519, III. del zahodnogališkega državljskega zakonika (Zbirka justičnih zakonov [Franz II. Gesetze und Verfassungen im Justizfache. 1792—98]) se glasi: Zastavna pogodba se imenuje ta, s katero dolžnik ali kdo drug namesto njega upniku zastavno pravico na svoji stvari v resnici dá, in mu torej premično zastavljeno stvar izroči ali nepremičnino v zastavnih knjigah zapiše. Pogodba, da se hoče zastavo izročiti, še ni zastavna pogodba.

Erberg kot namestnik, za mestni magistrat svetovalec Josip Urbas, od deželnega sodišča pa svetovalca Anton Gollmayr in Anton Zenker kot namestnik. Referent je bil Gollmayr.

V točki o deželni obvezi za škodo se je grof Lichtenberg pridružil Kalchbergovemu mnenju, da se pridrži ta uredba in sicer iz teh-le razlogov: a) v erarialnih in domestikálnih stanovskih obligacijah ni mogoča druga kakor generalna hipoteka; opustitev bi omajala kredit; b) ne uvidi, zakaj bi trpel kredit po generalni hipoteki, ki je obstajala stoletja. Doslej ta ni škodovala ne s specialno hipoteko zavarovanim, ne vknjiženim upnikom. Ker nudi le intabulacija pravo varnost in prednost, ne more nastati noben spor med vknjiženimi in nevknjiženimi upniki; c) splošni kredit menica še manj zavaruje. Če se iz tega razloga odpravi eno, naj se tudi drugo; d) je navzlic patentu o deželni deski deželna obveza za škodo a li generalna hipoteka obstajala še naprej; priznavala so jo vsa sodišča pri razredovanju terjatev; e) so možne koluzije in preddatiranja, tedaj oškodovanje soupnikov tudi pri menicah.⁵⁴

5. Prav tako je deželna komisija za štajersko, ki je poslala svoje mnenje kasneje kakor kranjska, predlagala, da se prizna izrazu »Landschadenbund« še nadalje učinek splošne zastavne pravice, ker temelji to na zelo starem običaju in se s tem ohrani nadaljnje varnostno sredstvo za upnike.⁵⁵

6. O obeh predlogih je prevzel v dvorni komisiji referat dvorni svetnik Pitreich.⁵⁶ V seji dne 17. aprila 1809 je glede štajerskega predloga o deželni obvezi za škodo dvorna komisija sklenila, »da nima povoda pripisovati po svojem izvoru neznanemu, po svojem pojmu nedoločnemu izrazu tak učinek«. Pri kranjskem predlogu, ki se je obravnaval istega dne, se je referent Pitreich kar pridružil odklonilnim razlogom ljubljanskega referenta Gollmayrja.⁵⁷ — Po tem posvetovanju ni bilo pred uzakonitvijo občega državljskega zakonika več povoda, razpravljati o deželni obvezi za škodo.

7. Iz navedenih razprav o ohranitvi tudi najvidnejšim juristom tedanje dobe, posebno glede porekla zagonetne ustanove črpamo nova spoznavanja o njeni funkciji.

Kaže se nam dvojna. Soglasno je bilo že doslej spoznanje vseh raziskovalcev, da je bila predmetna klavzula podlaga za posebno skrajšano, (eksekutivno), mandatno postopanje. To velja za večstoletno dobo najmanj od 14. stol. pa najkasneje do uveljavljenja enotnega civilnega pravnega reda za vse avstrijske dežele, to je do občega sodnega reda l. 1781. Globočnik pravi glede notranje-avstrijskih dežel brez daljnje navedbe: do začetka 18. stol.⁵⁸ Mogoče; civilni postopek za naše dežele je še premalo preiskan, da bi mogli v tem oziru trditi nekaj, o čemer ni dvoma. Vsekakor v začetku 19. stol., ob posvetovanjih o osnutku državljskega zakonika ni nikdo z besedico več omenil te nekdanje funkcije. Res je sicer takrat, v začetku l. 1807, preteklo od l. 1781 polnih 25 let; vendar bi bila to tudi za pravno ustanovo hitra pozaba.

⁵⁴ Fasc. 84, št. 274 iz 1807 gubernijskih spisov v Nar. muzeju v Ljubljani.

⁵⁵ Pfaff-Hofmann, o. c., 392, 397, 398.

⁵⁶ Pfaff-Hofmann, o. c., 391, 392.

⁵⁷ Pfaff-Hofmann, o. c., 392.

⁵⁸ Gl. op. 17.

Druga funkcija je zastavitvena. Kakor smo že zgoraj navedli, so se bavili n. pr. na Nižje-Avstrijskem že v 16. stol. z vprašanjem, če vsebuje naša klavzula tudi zastavitvev. V začetku 18. stol. zanika to Suttinger za Nižje-Avstrijsko.⁵⁹ V novejšem času se je povrnil na to vprašanje, kakor smo že povedali, Schenk,⁶⁰ sklicujoč se na besedilo štajerske oblike in na menični patent l. 1722. Chorinsky⁶¹ je na te pojave pokazal. Slednjič omenja tudi Dolenc,⁶² ne da bi o tem vprašanju dalje razpravljaj, toda le v »Pravni zgodovini«, da je gospodarski pomen klavzule ta, »da je priznal zavezanec sopogodbenuku pravico do takojšne eksekucije na vso imovino zavezanca in njegovih dedičev (generalna hipoteka)«. O tej govori torej samo v zvezi z izvršilnim postopkom.

Razprave o osnutku občega državljanskega zakonika l. 1807 in 1809 so zastavitveno funkcijo brez te zveze jasno razkrile. Kakor je iz zgoraj navedene izjave grofa Lichtenberga povzeti, se je pojem »Landschadenbund« celo kar istovetil z generalno hipoteko.

Patenta o uvedbi deželne deske za Štajersko in Kranjsko (1730 in 1747), ki odklanjata po naravi zemljiške knjige generalno hipoteko, sta skoraj do smrti zadela tudi to funkcijo. Samo v konkurznem postopku so jo še upoštevali, čeprav konkurzni red⁶³ deželne obveze za škodo direktno ne imenuje kakor menični red iz l. 1722. Pravni pomen klavzule je bil tedaj le še majhen; še vedno pogosta uporaba v listinah je temeljila res bolj na stari navadi nego na zavesti praktičnega pomena. Značilno je tudi, da so to ustanovo, pozvani, da povedo stare statute in običaje, ki bi jih bilo treba uzakoniti z občim državljanskim zakonikom, branili le zastopniki deželnih stanov kot nekakšno deželno starino, dočim so jo sodniki odklanjali, ker ni bila več v skladu s pravnim sistemom in ni bilo potrebe, da zopet oživi. Z občim državljanskim zakonikom, ki s svojim sistemom pridobitve zastavne pravice (§ 451) onemogočuje generalno hipoteko, je izgubila deželna obveza za škodo vsak pravni učinek. Če se je pozneje kdaj iz navade ali nevednosti še rabila, kakor n. pr. v listini, izstavljeni dne 24. novembra 1820,⁶⁴ kjer je pa klavzula, bog ve koliko let že prej tiskana pa ne prečrtana v golici, na tem dejstvu ne more ničesar več spremeniti.

Zusammenfassung

Nachlese zur Klausel des Landschadenbundes

Verfasser gibt einige Nachträge zu der in der Abhandlung von M. Dolenc über den Landschadenbund (1930) benützten Literatur — Erberg, Globočnik, Schenk, Chorinsky, Canstein — und berichtet über deren Ausführungen.

Im zweiten Teile wird teilweise auf Grund eines noch nicht benützten archivalischen Quellenmaterials auf die Kommissionsverhandlungen hingewiesen, die sich über den krainischen und steirischen ständischen Antrag auf Beibehaltung des Landschadenbundes im Allg. bürgerl. Gesetzbuch (1807, 1809) entwickelten. Aus diesen geht hervor, daß die Landschadenbundklausel spätestens nach Einführung der Allg. Ger. Ordnung (1781) nur mehr eine Generalhypothek begründete und nur bei der Klassifizierung der Forderungen im Konkursverfahren beachtet wurde.

⁵⁹ Chorinsky, o. c., 53.

⁶⁰ Schenk, o. c., 52.

⁶¹ Chorinsky, o. c., 53.

⁶² Dolenc, PZ, 357; gl. tudi istega o. c., ZZR, VII., 43, (navedbe iz Suttingerja).

⁶³ § 17 ces. pat. z dne 1. V. 1781, Zbirka just. zak. Jožefa II., 1780—84, str. 82.

⁶⁴ Dolenc, ZZR, (1930), VII., 55.

POTOVANJE SKOZI SLOVENIJO V L. 1571 IN 1574

France Stelè

V Narodni biblioteki na Dunaju hranijo pod številko Cod. 8944 rokopis iz l. 1571—1574, ki ga je spisal kot popotni dnevnik poznejši dunajski dvorni bibliotekar Hugon Blotius. Na svoji poti z Dunaja v Italijo l. 1571 in na povratku na Dunaj je dvakrat potoval skozi slovenske kraje, zato so ti zapiski v marsikaterem oziru zanimivi za nas. Ker ta rokopis doslej ni bil objavljen, sem se odločil, da priobčim tiste njegove dele, ki se tičejo pota skozi naše dežele.

Njegov pisatelj Hugon Blotius¹ se je rodil 1533 v Delftu na Nizozemskem. Po očetu se je imenoval Fremanus, ime Blotius pa je prevzel po materi. V Louvainu in Orléansu je študiral pravo, deloval nekaj časa v Baslu in kot profesor v Strassburgu. Kot vzgojitelj sinov ogrskega kanclerja Joh. Listiusa in Lazarja Schwendi je živel 1571 v Benetkah, 1572 v Padovi, 1574 v Pisi in v Rimu. V zvezi s tem bivanjem v Italiji je nastal naš rokopis. Poleti 1575 mu je cesar Maks II. poveril vodstvo Dvorne knjižnice na Dunaju. Pod cesarjem Rudolfom II. je dalje opravljal to službo, prišel pa je v velike težave, ker so proti njemu intrigirali tovariši z univerze in jezuiti. Dolžili so ga nerednosti v službi in ga spravili v preiskavo. Umril je 1608 na Dunaju.

Rokopis Cod. 8944, ki nas zanima, je pisan na papir, deloma ilustriran in 7.8 × 10.5 cm velik. Glavni naslov dela, ki nas zanima, je na f. 108 in se glasi: *I ter Vienna Venetias et Patavium per Sempronium et Neapolim Austriae 1571.*

Začetek se glasi: *Die octobris III° su(m)mo mane Vienna cum Io: Listhio et Balthasare Praetorio discipulo et eius praeceptore ac co(m)mitibus aliquot, patris Listii domesticis Edenburgum versus proficiscentes, haec sequentia in itinere habuimus obvia.*

Nato opisuje potovanje čez Loh,² Himperg,³ Maesprung,⁴ Waltersdorf, Wimpasing, čez reko Leitha, čez Hornstain, Millydorf,⁵ Prodersdorf,⁶ Chimpoč,⁷ Edenburg, ki ga latinsko nekateri imenujejo Sempronium, drugi tudi Posonium, Martz,⁸ Matersdorf,⁹ Neustat,¹⁰ Meukirche(?),¹¹ Klocknitz,¹² Scatubien,¹³ Spittal, Mirtzuslach,¹⁴ Langnenbach,¹⁵ Criechle,¹⁶ Kapfenburgum, Prug,¹⁷ Fronleut,¹⁸ Graecium,¹⁹ Preumstetten²⁰ v Eibenswalt.²¹

Tu se začena del, ki nas zanima.²²

¹ O. Smital, *Miszellen zur Geschichte der Wiener Palatina. Festschrift der Nat. Bibl. in Wien. Dunaj, 1926, str. 771—794* (l. kais. Hofbibliothekar Dr. Hugo Blotius). Tam napovedani življenjepis doslej ni izšel. — ² Ob. Laa. — ³ Himberg. — ⁴ Moosbrunn. — ⁵ Müllendorf. — ⁶ Brodersdorf. — ⁷ Klimpa. — ⁸ Marz. — ⁹ Mattersdorf. — ¹⁰ Wiener Neustadt. — ¹¹ Neunkirchen. — ¹² Gloggnitz. — ¹³ Schottwien. — ¹⁴ Mürzzuschlag. — ¹⁵ Langenwang. — ¹⁶ Krieglach. — ¹⁷ Bruck a. d. Mur. — ¹⁸ Frohnleiten. — ¹⁹ Graded. — ²⁰ Premstetten. — ²¹ Eibiswald. — ²² Navajamo vselej številko lista (f.) in pa zaporedne številke odstavkov, kolikor jih je pisec numeriral. V okroglem oklepaju podajamo razrešitev okrašav. V oglatem oklepaju pa je tisto, kar je Blotius sam vklenil v oklepaje. S pikicami so označena tista mesta v tekstu, ki so nečitljiva ali uničena. Vzrok je največkrat vpliv vlage na ohranitev rokopisa.

F. 120'.— 29. Co(n)fectis ab Eibenswaldia²¹ 2. mil. g. per eas quas dixi vias, ad fluvium Traua(m)²³ hic rapidissimum p(er)venimus qui po(n)tone, 4 equorum totidemque hominum aut plurius simul impositorum capace tra(n)situr.

A cuius ripa tam ceteriori, quam ulteriori no(n) procul, pagi absunt, quorum ceterior, minor Maut²⁴ vocatur ulterior aut(em) Saelhove(n)²⁵ pagus magnus ius mercatus habens ad quem (per) portam est ingressus. Hic hospes venator erat homo astutus, facetus, versulus loquax, cui canem nostram quod iam iterum oves ex itinere invaserat, dono dedimus. Hic nobis optimos pisces förhen,²⁶ dedit maculatos.

30. Perge(n)tes hinc per vias nihilo superioribus illis mitiores Windisgraecia(m)²⁷ oppidulum parvum una platea et tenui muro pro moenibus con(st)ans pervenimus pluvia con(t)inente et ven(t)is iter infestum redde(n)tibus. Usi hic sumus hospitio magno et bono in medio oppidi a sinistris sito: ubi cauponaria(m) exercet iudex oppidi. Est aut(em) oppidum valde exiguum ut Naeltubych (?)²⁸ in Hollandia moenibus tamen (id est) muro aggere et fossa aquosa cinctum: forma quadratum utriusque illud fluvius alluit hinc a sinistris Misling,²⁹ hinc a dextris Graetznitz³⁰ uterque no(n) magnus quidem sed rapidus maxime. Mislingus ex mo(n)te edito cui Bachberg³¹ nomen est profluens. Uterque etiam optimos dat pisces. Hoc aut(em) maxime audivi mirabile, quod tu(m) omnes indigenae windisgraecienses uno ore verissimum esse affirmant. Aiu(n)t enim mon(tem) de quo supra memoravi Bacher Berg³¹ vocatum supernè planicie(m) habere magna(m) ac in hac lacum ea magnitudine et longitudine qua est platea Windisgraeciae oppidi ab una porta usque ad alteram sese porrigens latitudine satis amplam; sub terra tame(n) huius mon(tem) o(mn)ia quoque esse aquosa: terra ipsam mollem gressibus cedere: equos nec armata ferre posse adeo ut si quis propius ad lacum accedere velit no(n) tantum in periculum veniat ne per terram in barathrum illud subsidens absorbeat, verum etiam [quod vix credibile est] fulminibus et tonitruis mox sub orientibus enecetur. Tale enim hic latere naturae miraculum ut sive homo sive quodcumque aliud animal propius accedat, mox [etiam] coelo sudo et sereno] mirabilem cum tonitribus et fulminibus prorumpere tempestatem que ipsas etiam arbores sternat et evertat, ita ut etiam Windisgraeciae audiatur quod oppidum tu(m) 2 l. g. illo loco abest. Ex hoc sive lacu sive barathro profluit precipiti fere desce(n)su fluvium Misling,²⁹ optimos secum vehens pisces maxime illos quos förhen²⁶ vocant. Prope oppidum a. tero Graetznitio³⁰ excipitur nomenque omittit. Sed alter illi unitus paulo post, in Trava(m)²³ sese exonerat.

Ut aut(em) ad Bachberg³¹ et ad lacum redeamus raro sit ut pecus ad aquas illas accedat quod nihil praeter nemora (et) inculta loca adiacentia, et rustici pecus suam ne ad lacum evagetur suam cura arceat... A dextra oppidi parte arx in monte apparet nomine Baumgraez³² vetustum nec ut... elegans.

Mensura vini tam Windisgraeciae quam Graeciae Bavaricae³³ est 56 on...rum. Venditur optimum 6 cr.

In oppido con(c)ionatur germanice extra oppidum in quodam templo suburbano vandalice;³⁴ Rustici paene omnes vandalica: oppidani utraque lingua fere utuntur. Missam raro celebra(n)t nec multi ad illam si celebretur veniunt. Vandalicus³⁴ concionator etiam rarissime con(c)ionatur. Lingua vandalica iam(?) in monte maiori Ratel³⁵ [nam et maior Ratel et minor est] incipit.

In oppido habuimus hospitem iudicum illius loci, qui nos bono pretio tractavit. Substitimus aut(em) hic propter pluvias con(t)inuas et aquarum inundationes totum diem Sabbati et porro usque ad prandium Diei Domini. Et solvimus pro 4 refectibus tres cum 3 equis quatuor fl et 31 cr... stat a.

²³ Drava. — ²⁴ Muta. — ²⁵ Vuzenica. — ²⁶ postrvi. — ²⁷ Slovenj Gradec. — ²⁸ Tega imena nistem mogel identificirati. — ²⁹ Mislinja. — ³⁰ Gradišnica (na zemljevidu sedaj Reka). — ³¹ Pohorje. — ³² Grad nad Starim trgom (?). — ³³ Štajerski Gradec. — ³⁴ slovensko. Kraj teh pridig je pač Stari trg. — ³⁵ Radl.

31. Die aut(em) D(o)m(ini)co 14° Octob. pra(n)dio sumpto Preisburgum³⁶ versus co(n)tendimus duce itineris 4; bat... et victu(m) co(n)ducto per vias nihilo mitiores superioribus illas... ab supra omniu(m) asperrimas... Distat aut(em) Preisburgum³⁶ Windisgraecia 3 mil. g. Mo(n)tes et valles inter haec duo loca interiecte aedificiis et incolis valde sunt infreque(n)tia.

Est Preisburgum³⁶ pagus magnus Jus mercatus h(abe)ns pertine(n)s ad Adam Schrot³⁷... vasallu(m) Archiducis Caroli Præter fluit fluviolus Sanus.³⁸ Lingua hic paene tota vandalic³⁹ est [vix e(ni)m 7 su(n)t homines qui lingua(m) germanica(m) noru(n)t]⁴⁰ pauci e(ni)m Germanicam et co(n)ciones tantu(m) vindelica³⁴ lingua fiu(n)t. Hospitio usi sumus Stⁱ Georgii cuius hospes germanice sciens vili pretio nos bene tractavit. Solvimus e(ni)m o(mn)i(n)o 65 cr. Aiebat hospes variaru(m) ferraru(m) venationes fieri sed posse tantu(m) quota(n)nis 3 cervos totidemq(ue) apros capere reliquaru(m) vero quot possint et velint.

32. Die Lunae 15. octob. etia(m)si plueret hospite tamen duce equit... Preisburgo perreximus Lauffen⁴¹ 1 l. g. pagu(m) mercatoru(m) ubi ligni negotiationes fiu(n)t. Rates enim in Hungaria(m) usq(ue) per fluviolu(m) Sanu(m)³⁸ devehuntur. Sanus etia(m)si parvus sit optimos tame(n) pisces fert et tota Germania celebratissimos Förhen²⁶ et Az.⁴² Iter hoc propter aquas etia(m) satis periculosu(m) fuit. Hospitio hic usi sumus cuiusda(m) Petri Tierdi⁴³ qui Musicus esset, et latine novisset, fuerat eni(m) Viennae famulus collegii Archiducalis. Sed cu(m) a(n)tea sacerdote destinatus esset, nu(n)c oblata matrimonii occasione divi... lam, strumosa(m) (ni?)gris de(n)tib... ..minentibus, cuius facultate(m) (esti)matur 10.000 aureoru(m).

33. Post prandiu(m) Lauffeni su(m)ptu(m) ac p(rae)terito castello Altenburg⁴⁴ a sinistris ad fluvium posito; et ad Ep(iscop)um Labacensem pertine(n)te asperrima via venimus Oerberurg⁴⁵ 1 l. g. pagum abbatia(m) habe(n)s instar castelli distans Preisburgo³⁶ 2 miliaria pertine(n)te(m) ad Ep(iscop)um Labace(n)sem qui nu(n)c hic habitabat et nobis fercula duo et vinu(m) dono (in) diversoriu(m) mittebat. (Ute)bamur aut(em) diversorio senis versipellis et avari qui et nobis et equis in stratis prebendis aequè iniquus fuit. Equis stram(ini) defuit nobis... Distat Ouerburgum⁴⁵ Preisburgo⁴⁶ 2 mil.

34. Die martis 16° octob. mane cu(m). Pe... quoda(m) semifatuo que(m) Laufen⁴¹ invenimus duce perreximus per miliare in hoc itinere ascendimus asperu(m) mo(n)te(m) usq(ue) ad cruce(m) lignea(m) in su(m)mo Jugo⁴⁷ posita(m) qui limes est Stirie et Carniolae. Inde eque horrido de(scensu) per miliare perven(imus) ad oppidulu(m) Stain⁴⁸... et melius Windisgraecio... Huc ad mercatu(m) co(n)fluxeru(n)t rustici emptum res necessarias. Panis aut(em) hic et albissimus et saluberrimus.

Hoc die post multoru(m) dieru(m) pluvias serenitas illuxit. Oppidu(m) hoc muro cinctu(m) satis forti ab oriente flume(n) Savus⁴⁹ illud defendit. Cui e regione oppidi imminet arx satis egregia in mo(n)te sita⁵⁰ p(er)tine(n)s ad Archiduce(m) Carolu(m) ut et oppidu(m) ipsu(m). Exeu(n)tibus oppidu(m) iteru(m) a sinistris (ar)x egregia apparet.⁵¹

(De) Stain Ouerburg⁴⁵ 2 ml.

35. Co(n)fectis a Stain duobus miliaribus ad flumen Savu(m) pervenitur quod transmittitur binis lenibus uniligneis simul junctis, 4 equoru(m) capacibus solviturq(ue) pro singulis equis 2 cr.

36. A Savi traiectu ad oppidu(m) Labach⁵² iter unius parvi miliaris est. Totu(m) hoc iter triu(m) miliarium a Stain usq(ue) oppidu(m) Labach planu(m) et expeditu(m)

³⁶ Praßberg, Mozirje. — ³⁷ Polnega imena nisem mogel ugotoviti. — ³⁸ Savinja. — ³⁹ podčrtal Blotius. — ⁴⁰ dodano pod črto. — ⁴¹ Ljubno. — ⁴² Az, vrsta rib; imena se mi ni posrečilo ugotoviti. — ⁴³ Podatkov o njem nisem dobil. — ⁴⁴ Vrbovec. — ⁴⁵ Gornji grad. — ⁴⁶ pod tem prvotno Laufen⁴¹. — ⁴⁷ Črnivec. — ⁴⁸ Kamnik. — ⁴⁹ Beseda je dopisana pozneje nad pikicami, ki jih je prvotno postavil namesto imena. Gre pa še vseeno za pomoto namesto Bistrice. — ⁵⁰ Mali grad. — ⁵¹ Stari grad, ako ne misli zopet Malega gradu. — ⁵² Ljubljana.

est nullisq(ue) mo(n)tibus interruptu(m). Longeq(ue) aliud a superioribus... illis(?) itineribus quae esperrima... Distat Labacum a Stain...⁵³

Vesperis aut(em) sero venie(n)tes oppido exclusi in suburbio sordido quoda(m) et nebulonis hospitis diversorio usi sumus. Foenu(m) in hypocaustu(m) illatu(m) lecti usu(m) praebuit. Itaq(ue) postridie male coenati et nocte duriter tra(n)sacta, equisq(ue) no(n) bene tractatis postridie 80 cr. solvimus. ac in ipsu(m) oppidu(m) ad Judice(m) civitatis viru(m) grave(m) et bonu(m) immigravimus. Ostensis tu(m) prius litteris testimonialibus ad porta(m) civitatis Graecie et Windisgraeciae impetra... Alioquin e(ni)m intromissi no(n)... mus. Co(n)su(m)psimus aut(em) hic nos 3 cu(m) 3 equis toto die tantu(m) o(mn)ib(us) co(m)putatis con(n)su(m)psimus 114 cr.⁵⁴ Stainii lingua etia(m) Illyrica⁵⁴ in usu est pauci germanicam noru(n)t.

37. Labach Italice Lubiana Vandalice⁵⁴ seu Illyrice Lublana oppidu(m) est Episcopu(m) habens cuius tame(n) oppidu(m) no(n) est. Est e(ni)m archiducis Caroli. Situ(m) est ad flume(n) Labach⁵⁵ quod urbem interluit po(n)te inter utramq(ue) urbis partem strato.⁵⁶ Magnitudo Graeciae¹⁹ equalis videtur qua(m)q(ue) Graecia magnifice(n)ciores habet aedes et arce(m) m... munitiore(m) et in aeditiori loco posita(m). Haec aut(em) Labacensis arx situ(m) habet amoenior(e)m. Est e(ni)m in mo(n)te lucis et arboribus varii generis co(n)situ(m). Arx etia(m) Labach vocatur ut et urbs et flume(n). Vallis undiq(ue) magna et aspectu iucu(n)da circu(m)iacet.

Flume(n) Labach⁵⁵ in dextris mo(n)tibus 6 l. g. ab urbe oritur. A fonte per duo fluens miliaria in barathru(m) mo(n)tis sese demergit et intervallo quoda(m) unius atq(ue) alterius intermisso rursu(m) tamqu(u)am ex novo fonte eru(m)pit et mox tanto flumine et profundo alveo prorumpit ut navigia ferat. Circa haec loca lacus dicitur esse longitudine unius miliaris. Latitudine dimidiati miliaris. Qui lacus de Cirknitz⁵⁷ vocatus pisces et optimos et maximos et plurimos h(ab)et. Quota(n)nis aut(em) ita excicatur, ut foeni plurimu(m) inde colliga(n)t, et ligna inde sece(n)t. Vene(n)... etia(m) interdu(m) lepores eo ipso in loco ubi a(n)te piscati sunt. Lingua Illyrica⁵⁴ hic etia(m) viget, ite(m) germanica, co(n)ciones in utraq(ue) fiu(n)t lingua et in utraq(ue) religio(n)e po(n)tificia et lutherana. Fiu(n)t e(ni)m co(n)ciones et coeremio(n)e lutheranae. Hospite(m) hic iudicem habuimus viru(m) grave(m) et bonu(m). Mensura vini pendet 54 oncias. Labach flume(n) media(m) urbe(m) interluit pars dextra urbis brevior et latior, sinistra longior una fere via sed longissima co(n)stans. Suburbia etia(m) adsunt. Ex su(m)mo arcis mo(n)te ta(m) ad septe(n)trione(m) qua(m) meridie(m) prospectus in planicie(m) amoenissimus est.

Macellu(m) in po(n)tibus a(n)te urbe(m) et in media urbe supra flume(n) positus est⁵⁸ quod bonae est politie.

38. Al Vernich⁵⁹ italice vel

Ouerlabach⁵⁹ germanice vel

Wornichke⁵⁹ illyrice 3 l. g.

Iter planu(m) Iter a Lublana hic usq(ue) planu(m) et expeditu(m) est. Potest quis hinc Lublana(m) usq(ue) lembis binis simul iunctis co(m)modissime etia(m) cu(m) equis Lublana(m) devehi. Ite(m) Illinc huc subvehi nisi quod flumine imbribus exunda(n)te no(n)nihil periculo.

39. Ouerloubvitz⁶⁰ vel Lugotitz⁶¹ 2 l. g. Iter saxosu(m) no(n)... huc usq(ue) fuit a Verni...⁵⁹

40. Putcray.⁶² Una domus sola q(ue) diversoriu(m) est. A Loubbitz⁶⁰ huc usq(ue) iter mo(n)tosu(m) saxosu(m) et sylvosu(m). maxima(m) viatorib(us) difficultatem parit. Est hoc diversoriu(m) in su(m)ma mo(n)tis parte postea e(ni)m semper usq(ue) ad St. Georgiu(m)⁶³ desce(n)ditur. At desce(n)sus no(n) minus difficilis est equis ob saxa qua(m) asce(n)sus. Hoc mirabile dictu, hic se(m)per ve(n)tus tota regione

⁵³ Številke ni izpisal. — ⁵⁴ Ni jasno, ali se ta stavek nanaša na Ljubljano ali na Kamnik. — ⁵⁵ Ljubljana. — ⁵⁶ Nekdanji Čevljarski most. — ⁵⁷ Cerknica. — ⁵⁸ Na nekdanjem Čevljarskem in na Špitalskem mostu. — ⁵⁹ Vrhnika. — ⁶⁰ Gornji Logatec. — ⁶¹ Logatec. — ⁶² Podkraj. — ⁶³ Šturije.

perflat, Interdu(m) tantus ut neq(ue) homines neq(ue) equos descendere sinat. Et certe qua(m)q(uam) in hoc itinere intervallo quod inter putcray⁶² et St. Georgiu(m)⁶³ interiectu(m) est nobis no(n) tantu(m) ve(n)tus molestus fuit veru(m) etia(m) tonitrua pluvia p(er) ruina(m) grandinu(m) imbres nobisq(ue) equisq(ue) morte minari videbantur. Hisce nobis difficultatibus circu(m) ve(n)tis hoc accedebat mali quod S a n t G e o r g i i⁶³ hospites nobis satis imbris madefactis ta(n)toq(ue) periculo detractis ia(m) nocte insta(n)te hospitium negaba(n)t. At tande(m) tamen exora(re) se passi sunt. Et tu(m) quide(m). r... co(n)pertum fuit homines cal(lidos?) tam se in nobis... excipiendis prebui... difficiles ut postridie plus extorquere(n)t.

41. Progredientibus a S. Georgio⁶³ ab sinistra statim in mo(n)te apparet C r e u t s⁶⁴ oppidulu(m) cu(m) castello et ad duo porro miliaria procede(n)tibus adest pagus S a n t f a s⁶⁵ ubi quis si opus foret co(m)mode pernoctare posset vř...

In hoc itinere a Pertelo Zua(n)sero(?) et Ehenuo (?)⁶⁶ ducertentes eos a tergo reliquimus.

42. G o r i t i a⁶⁷ oppidu(m) et ditio seu comitatus. Comes aut(em) Goritię archiducis Caroli Vasallus est. Est hoc oppidum Lublanae⁶² magnitudinē fere par et hortos habet et vineas amoeniores et situ(m) aspectu(m) plane iucundu(m). Arce(m) (au)tem in mo(n)te dextro posita(m) Lublane(n)si, ut videtur, meliorem Loquitur hic illyricē⁶⁴ Italicē et germanicē. Sed co(n)ciones ta(n)tu(m) italice et Illyrice⁶⁴ habentur. Distat Aquilegia⁶⁶ 20000 passu(m) et totidem Utino.⁶⁹ Hic primum et terra et homines geni(u)m Italicu(m) habere ac germanica o(mn)ia hic fine(m) accipere videntur. Oppidu(m) in planitie situ(m) est Arx in Colle oppido adhere(n)te. Hospitem habuimus no(n) procul a foro no(m)i(n)e Petrum Tertiu(m), Christopheri Mosconi Bergomatis amic(u)m. Hic satis nitide satis(que) bono pretio tractabamur.

43. Goritia sumpto prandio ac impetratis literis... nialib(us) die sabbati discedentes et assumpto itinere duce p(er) 3 cr conducto ad O t a g n a n u(m)⁷⁰ usq(ue) perreximus per loca plana sed torre(n)s⁷¹ quida(m) satis profundus et periculosus fuit tra(n)seundus. Iter aut(em) nostrum per loca plana et culta fuit.

M a r i a n u(m)⁷² pagus dista(n)s Gorizia 8 mil. pass. ubi diversorium(m) paru(m) co(m)modu(m). Perreximus p(ro)pter

45. M e d a m⁷³ pagum 2 m. p. M e d e a⁷³ diversorium(m) habuit valde equis et nobis inco(m)modu(m). Hauena e(ni)m deerat, cuius locu(m) supplevit spelta. In istis tamen sordibus plusq(uam) 8 lib. venetias co(n)sumpsimus ut fieri solet. Hic omnes loquebantur italice et ia(m) germanicoru(m) mo(n)tiu(m) et Illyricoru(m)⁶⁴ hominu(m) mores evasisse videbamur. Terra etia(m) cultior et vitibus ulivis maritatis ornatur ipsa etiam equabilis plani... Italia(m) ia(m) adesse significavit quanq(uam) hactenus Archiducis Caroli d(o)m(ini)um dur... Hic incidimus in D. Franciscu(m) Sandelinu(m) Doctore(m) atq(ue) maleficioru(m) Iudice(m) ac Goritię Gastaldu(m) qui nos vino donavit.

Na f. 137/8 opiše Videm, dalje pa samo našteva kraje, skozi katere je potoval: Sacil,⁷⁴ Godega,⁷⁵ Sa(n)ta Fiore,⁷⁶ Codignan⁷⁷ itd.

Na f. 177 je nov naslov Iter Florentia Senas 1574 mense februario.

Na f. 197 je nov naslov HB Itineris Memorialia Venetiis Vien-nam 1574 mense octobri et novembri.

Tu opiše pot čez Tervisiu(m),⁷⁸ Sacil,⁷⁴ Sant Advocat,⁷⁹ Spilimberga, Sant Daniel, Venzon, Portis⁸⁰ do Resiute,⁸¹ kjer postane zopet za nas zanimiv.

F. 203. Resiuta,⁸¹ vicus situs ad flume(n) Resiam qui ligneo po(n)te tra(n)-

⁶⁴ Sv. Križ pri Ajdovščini. — ⁶⁵ Šempas. — ⁶⁶ Negotovo čitanje in ni jasno, ali gre za imena vodnikov ali kaj. — ⁶⁷ Gorica. — ⁶⁸ Oglej. — ⁶⁹ Videm, Udine. — ⁷⁰ Ontagnano di Gouars (Antoniano) pri Palmanovi. Cf. A. di Prampero, Saggio di un glossario geografico friulano dal VI al XIII secolo. Str. 8. Blotius piše Otag nanu(m). — ⁷¹ Soča. — ⁷² Mariano, Marijan. — ⁷³ Medea. — ⁷⁴ Sacile. — ⁷⁵ Godega di S. Urbano. — ⁷⁶ S. Fior di sopra. — ⁷⁷ Conegliano. — ⁷⁸ Treviso. — ⁷⁹ San Foca med Pordenone in Maniago. Za določitev tega in nekaterih drugih imen se zahvaljujem g. G. B. Corgnaliju, knjižničarju v Vidmu. — ⁸⁰ Portis med Venzone in Resiutto. — ⁸¹ Resiutta, Na Beli.

situr. Loquitur hic et Italice et germanice et Vandalice³⁴ siue Slaunice³⁴ propterea hu(n)c pagu(m) Itali Resiutam, Germani voca(n)t Fellach.

Sledi La Chiusa⁸² in na

f. 204' Ponteba Italice vel Pontabel germanice utu(n)tur e(ni)m hic utraq(ue) lingua.

Sledi Malborghethum, na

f. 206' pa Succowitz⁸³ vicus germanice et schlavonice³⁴ [loqu(n)tur e(ni)m hic pleriq(ue) schlavonice³⁴] Italice vero Gonizza⁸³ vicus aute(m) parvus est, sine diversorio nisi aliquod sit pauperculu(m) sine signo. Est hic vic(us) etia(m) ad flumen.

Safnitz⁸⁴ ad flumen Germanice et schlavonice³⁴ Italice vero Campo rosso⁸⁴ pagus satis magnus sed aedificia h(abe)ns parva et lignea nihil cu(m) Malborgetti aut Po(n)tebae aedibus co(n)ferenda. Sermo hic est Vandalicus³⁴ (vel) illyricus.³⁴ Pauci germanica(m) aut Italica(m) noru(n)t... Nota: a S^{to} Daniele usq(ue) ad haec loca curru(m) minimoru(m) usu(m) esse que(m) un(us) sive bos sive asinus sive equus sive homo in via plana possit trahere.

Nota. Item Pontebae et in sequentibus locis multas esse molas aquatiles ligni farinae et maxime ferri usui acco(m)modate propter maxima(m) ferri quod hisce in locis foditur copia(m), et facili negotio no(n) ta(n)tu(m) clatra et ca(n)cellos sed et fenestras et portas integras ferreas habere liceat. In his locis omnibus inde usq(ue) ab Hospedaletto⁸⁵ fere usq(ue) ad Villacu(m)⁸⁶ utrumq(ue) mo(n)tes asperi alti et pręruptae rupes cernu(n)tur arboribus variis vestitae rarioribus tame(n) quam ut silvaru(m) nome(n) gignere quea(n)t. Cu(m) aut(em) circu(m)quaq(ue) arbores sint, ligni copia(m) h(abe)nt maxima(m). Ideoq(ue) aedes fere ligneas h(abe)nt vel tecta saltem scandulis ligneis cooperta.

Hoc forte praetereu(n)du(m) no(n) est Camporossi⁸⁴ in diversorio ubi tam bene ta(m) vili viximus homuncione(m) esse parvulu(m) semistultu(m) 4 liberoru(m) patre(m) miros ludos ede(n)te(m).

Nota. In hoc pago Safnitz vel Saufnitz⁸⁴ ut alii voca(n)t nos in diversorio invenisse tam praesta(n)te(m) tamq(ue) boni saporis pane(m) et vinu(m) ta(m) generosu(m), deinde cochlearia et pocula arge(n)tea ut miraculu(m) videretur.

Od Žabnice je šel skozi Trbiž, Terrel,⁸⁷ Maglern, Arnoldstain,⁸⁸ Peca,⁸⁹ Nieuhaus,⁹⁰ Fedraun⁹¹ (grad) v Beljak.

F. 210'. Villacum⁸⁶ oppidu(m) egregium pertine(n)s Ep(iscopu)m Bamperge(n)se(m) sed tamen religione(m) lutheranam colens ut et pleriq(ue) totius Carinthiae incolae. Oppidum ipsum pro mo(n)tano loco mediocris magnitudinis forte Posenio⁹² magnitudine et munitione co(n)ferendu(m). A Septentrione et orie(n)te i(n)curvante se in arcum Draua vulgo die Troech⁹³ vocata [quod flumen Sigettum versus fluit] alluitur. Tra(n)situr Draua po(n)te. A parte fluminis debilia habet moenia a parte diversa dupliora habet sed tenua. Duo hic su(n)t templa egregia. Conciones fiu(n)t 3 singulis hebdomadib(us) a co(n)cionatoribus lutheranis. 25 annos ha(n)c cives sequu(n)tur religione(m) Episcopus Ba(m)berge(n)sis voluit interdu(m) restituere missam sed cives bo(m)bardis indutu(m) sacro amictu sacerdotem cu(m) taŷcere (?) vellent aufugere est coact(us). Item neq(ue) Archidux Carolus mutare religionem potuit. Est oppidum situm in loco fere plano, a quo tame(n) mo(n)tes no(n) procul absint, no(n) alti illi quide(m) sed presta(n)tia dantes metalla, ut ferru(m), plumbu(m), cupru(m) et argentu(m) in locis oppido vicinis effodiatur. [Hoc certu(m) est in Carinthia auri arge(n)tiq(ue) esse fodinas, aliasq(ue) res multo maxime mirabiles: Et in his fossas et spenis quasda(m) in aquis...]

Iz Beljaka do Dunaja je potoval skozi St. Andrae,⁹⁴ Feldkirchen, št. Vid ob Glini, Althofen, Friesach, Neumarkt, Judenburg, Knittelfeld, Leoben, Bruck a. M., Mürzzuschlag, Schottwien, Gloggnitz, Wiener Neustadt in Treiskirchen.

⁸² Chiusa Forte, Kuže. — ⁸³ Ukve. — ⁸⁴ Žabnica. — ⁸⁵ Med Gemono in Venzona. — ⁸⁶ Beljak. — ⁸⁷ Thörl, Vrata. — ⁸⁸ Podkloster. — ⁸⁹ Pöckau, Peče. — ⁹⁰ Neuhaus, Pod Turjo. — ⁹¹ Na Medgorjah (Megarje). — ⁹² Požun, Bratislava. — ⁹³ Drava. — ⁹⁴ St. Andrae pri Landskronu na Koroškem.

DONESKI K POSTANKU IN RAZVITKU RODBINSKIH IMEN V SELŠKI DOLINI

Rudolf Andrejka

Viri: 1. Salbuch škofjeloškega gospostva 1500, urbarji od 1560—1714; 2. Krstne (od 1622), poročne (od 1654) in mrliške (od 1659) matice župnije Selca; Krstne (od 1760), poročne (od 1731) in mrliške (od 1764) matice župnije Zelezniki, kolikor jih požar l. 1822 ni uničil. — Literatura: Franc Kos, O osebnih imenih pri starih Slovanih, LMS, 1886; Franc Kos, Črtice o priimkih, LZ, 1893; Franc Kos, Doneski k zgodovini Skofje Loke in njenega okraja, 1894; Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, knjiga II in III; Pavle Blaznik, Kolonizacija Selške doline, 1928; Rudolf Andrejka, Selški predniki dr. Janeza Kreka, 1932; Jakob Kelemina, Pravne starine slovenske v filološki luči, GMDS, 1933; Miklošič, Die Bildung der slavischen Personennamen, 1860; Karl Štrekelj, Zur slavischen Lehnwörterkunde, 1904; K. Heintze-Cascorbi, Die deutschen Familiennamen, 1933; Nicolo Tommaseo, Dizionario della lingua italiana, 1861; Petrocchi, Dizionario universale della lingua italiana, 1921; Müllner, Geschichte des Eisens in Krain, 1909.

Rodbinska imena so se začela razvijati v Selški dolini v teku 15. stoletja.¹ Prej se je za individualiziranje oseb rabilo med ljudstvom po navadi hišno ime, v listinah pa krstno ime v zvezi z očetovim (materinim, bratovim, dedovim), n. pr. Joannes filius Ulrich, Lienhart frater Adami, Michael unukh (!) Peter, ali pa s krajem, kjer so bivali, n. pr. Henricus in dem Swarzenpach, Luntzarius in dem Raunich (1291), slednjič tudi tako, da se je dodalo krstnemu imenu označevanje obrta, poklica ali stanu dotične osebe, n. pr. Laure der Cramer, Lienhard der Schreiber, Ulreich der Pfarrer, Elias der Jude (1305).

Te in podobne označbe so se jele umikati sredi 15. stoletja v Selški dolini stalnim priimkom, ki so se odslej držali vseh udov dotične rodbine in prehajali tudi na njih potomce, zato jih po pravici imenujemo **r o d b i n s k a** imena.

V Selški dolini odpirajo sprva, za 16. stoletje, samo urbarji škofjeloškega gospostva vpogled v postanek in razvoj rodbinskih imen; matično gradivo pričanja šele z l. 1622. L. 1500, iz katerega je loški Salbuch, kaže rodbinska imena že v znatnem razvitku nasproti krstnim imenom (povprečno 60.8%). Proces napreduje hitro. Leta 1560 je rodbinskih imen že 74.5 %, l. 1630 95.3 %, l. 1725 pa 100 %.

Rodbinska imena so se oblikovala po vidikih, po katerih so se prej individualizirala krstna imena, torej predvsem kot izpeljanke očetovega (redko tudi materinega) krstnega imena (patronymica) z raznimi sufiksi (-ač, -čič, -ič, -nik, -ovec, -šič itd.). Marsikod je kar krstno ime, hipokoristično preurejeno, ostalo za rodbinsko ime.

V drugi vrsti so ljudstvo in po njem tudi patrimonialni uradi začeli imenovati osebe, zlasti tuje doseljence, po njihovi narodnosti ali plemenu ali po

¹ V slovenskih mestih, n. pr. v Ljubljani že v začetku 14. stoletja. Prim. Maček, Prebivalstvo mesta Ljubljane v srednjem veku po svojih imenih in priimkih, Kronika slov. mest. 1936, str. 160—163 in 218—223.

pokrajinah in krajih, iz katerih so prišli. Pogostoma so na postanek priimka vplivali prednikov stan, poklic ali obrt, ne glede na to, ali so se ga potomci še držali, mnogokrat tudi topografska, rastlinska in geološka posebnost kraja, kjer je rod bival. Naposled je ljudstvo nadevalo posameznikom po njihovih posebnih lastnostih vzdevke, ki so se prijeli hiše in sčasoma tudi rodbine.

Razvitek rodbinskih imen je šel svojo naravno, organsko pot; imena je dajalo hišam v 16. in 17. stoletju ljudstvo in ne uradi. Ti so kvečjemu, toda bolj poredkoma, ime prikrojevali po svoji nemški izgovarjavi (Lobacher namesto Labernik, Müllnertschitsch namesto Mlinarčič, Säger namesto Žagar). Hišna imena, ki jih je dajalo in menjavalo ljudstvo, so obstojala, kakor vidimo prav iz starejših urbarjev in matic, davno preden so se razvila rodbinska imena, zato se v dobi, ko se v urbarjih, še bolj pa v maticah, fiksirajo nastali priimki, stari hišni vzdevki mešajo z nastalimi rodbinskimi imeni.

S postopnim nastajanjem rodbinskih imen odmirajo staroslovenska posebna imena in se drže mestoma samo še kot hišni vzdevki, ponekod še do danes (Me(n)guš v Selcih, Božko na Češnjici, Draboslar v Draboslovici). V urbarjih med l. 1500—1630 je teh staroslovenskih imen še nekaj ohranjenih (Bratus, Prebigoj in Tolčaj na Češnjici, Gospodinac na Bukovici, Jutrinja v Železnikih, Mrzigoj na Rudnem, Zavaligoj v Rovtu pri Sv. Lenartu); v maticah iz l. 1622—70 jih je že manj (Duša v Bezovnici, Objed v Selcih, Terlej na Rudnem, Mengušar na Mengušnici, Videc v Gornjih Lajšah in Podbelici). Verjetno je, da so mnogi teh starih rodov sčasoma izumrli, vendar kažejo ravno matice, da se je lahko tudi v istem rodu izpreminjalo staroslovensko ime v novi priimek, n. pr. Zavaligoj v Potočnik (podrobneje o tem glej spodaj str. 316).

Zasledovati nastanek rodbinskih imen po urbarjih je težavno tudi tam, kjer se vrste urbarji v razmeroma kratki dobi, ker so se v urbarjih vpisovala samo imena vsakokratnega podložnika, in se je, razen pri krstnih imenih, redkokdaj oznamenjevalo rodbinsko razmerje do prednika. Če je v urbarjih vrsta rodu označena n. pr. takole: Adam filius Martini, Hans filius Adam, Blasius filius Hans, lahko s precejšnjo zanesljivostjo sklepamo, da gre tu za isti rod, nikdar pa se ne sme samo po zunanji podobi vpisov trditi, da se je že utrjeno rodbinsko ime spremenilo v drugo rodbinsko ime, ako za to ni očitnih dokazov, kakor v primeru Zavaligoj—Potočnik.²

Takih dokazov morejo nuditi samo župne matice, zlasti krstne in poročne, ki so torej v tem oziru dragocen in zanesljiv korektiv urbarialnim zapisom. Iz njih se da pogostoma sestaviti cel rodovnik dotičnega rodu in tudi kraj, kjer je bival, najsi tudi ni naveden, to pa po imenih botrov, za kar so bili v 17. in 18. stoletju vedno le bližnji sosedi.³

² Blaznik, Kolonizacija, str. 109, kjer se trdi, da je bil sin Gašperja Troyerja (1630) Jurij Gašperšič (1656), za kar pa ni v maticah najti nikjer prav nobenih dokazov. Nasprotno se vidi iz krstnih matic, da je bil Jurij Gašperšič rojen 6. aprila 1623 kot sin Andreja Gašperšiča in Magdalene. Rodbinska imena Gašperšič in Troyer so bila konec 16. stoletja v Dolenji vasi popolnoma ustaljena in se niso menjavala.

³ O obrednih pravicah in dolžnostih sosedov, zlasti o botrinstvu prim. Rudolf Andrejka, Selški predniki dr. Janeza Ev. Kreka, 15—16.

Dasi so se župne (predvsem krstne) matice v Selški dolini začele pisati l. 1622, torej v dobi, ko je bila tvorba rodbinskih imen že zelo napredovala, je najti v njih še dosti primerov, iz katerih se dá celo še v 18. stoletje zasledovati način, kako so nastajala rodbinska imena. Opisu tega procesa je posvečen I. del te razprave. Zanimiva je v tem oziru zlasti tvorba nekaterih patronimikov, pri katerih se je matičar in to v slovenskem jeziku posluževal dodatka syn (= sin), n. pr. Adamousyn, Mathiousyn, za ženske pa celo Mathiousynka. Te okorne in nemara izumetničene tvorbe pa se niso mogle držati, razen v primeru Tomazin (= Thomausyn, gl. str. 314) ter so se umaknile okoli l. 1720 imenu Adamovec odnosno Matijovec.

Matice nam tudi kažejo, kako je končno izoblikovanje nekaterih rodbinskih imen kolebalo še celo 17. stoletje, tako v primerih Weber—Hkavčič—Kavčič, Schmid—Kovač, Heinricher—Arihar—Arhar. Še celo na konec 18. in v začetku 19. stoletja se pojavlja, res da sporadično, zelo različna pisava rodbinskih imen (Heinricher—Anderhar—Andrehar, Katrašnik—Zakrašnik).

V drugem delu te razprave so pregledno razvrščena vsa važnejša rodbinska imena v Selški dolini, črpana iz župnih matic od 1622—1939, za katera se je mogla najti obrazložitev njihovega izvira in to najprej staroslovenska, potem slovenska, nemška in italijanska. Nekatera rodbinska imena pa so se trdovratno upirala vsaki razlagi njihovega izvira. Naj navedem le naslednja: Ažman (Selca), Behaimb, poslovenjen pozneje v Pegam (soriško ozemlje), Benedik (Ljuša), Čemažar, tudi Čimažar (sprva Davča, potem Selca), Čoč (hišno ime na Češnjici), Čot (hišno ime v Selcih in na Bukovici), Dembshar, pozneje Demšar (Dolenja vas), Gollibais, pozneje (1630) Gollowiz (Praprotno, Kozlov hrib), Gruessl in Grossl, danes Grošelj (Selca in Rovt), Guzi, Guzej (Dolenja vas in Ševlje), Jauch (soriško ozemlje), Lunger in Lunar (Strmica), Loštrk (Selca), Lotrič (Dol. Lajše 1560, Kališe, Dražgoše), Maluzer (Bukovica), Mahne (hišno ime že 1622 Dolenja vas), Pallich in Paljk (1560 Dolenja vas, 1630 Dražgoše in Rudno), Rukule (Železniki, Selca, Bukovščica, Cavrno), Schiffrer (Ravne, Ljuša, Praprotno), Schorn (1560 Ševlje), Sturm (Farji potok, Blegaš).

Pregled rodbinskih imen in njih razlage ni izdelal filolog, zato je gradivo, ki se podaja, odprto vsaki boljši strokovni pojasnitvi. Potrebno pa je že enkrat začeti s sistematičnim raziskovanjem naših rodbinskih imen. Naj bo pričujoči članek donesek k temu velikemu delu.

Zbirki rodbinskih imen v drugem delu te razprave so dodane pri vsakem imenu najvažnejša bivališča dotičnega rodu in doba njegovega bivanja. V tem oziru utegnejo biti ti podatki koristni tudi za proučevanje notranje migracije v Selški dolini, delo, ki ga je započel na podlagi urbarialnih vpisov že Pavle Blažnik (Kolonizacija Selške doline, 108—114). Iz pričujočih novih, matičnih podatkov je razvidno razmeroma močno ljudsko valovanje in premikanje v dolini sami, med tem ko je pritok vanjo iz drugih krajev, če izvzamemo Železnike, dosti neznaten.

I. NASTAJANJE RODBINSKIH IMEN

1. Patronymica

Poglavitni podatki so črpani iz krstnih matic; podatki iz urbarjev, razen v primerih pod 2—4 in 8, so (na levi) priobčeni zgolj zaradi primerjave.

Urbarji	Matice
Adam — Adamov sin (Adami filius) — Adamovec	
1630 Adam filius Martini	6. 12. 1624 Joannes filius Adami Martini filius et Spellae
	21. 12. 1626 Spela fa. Mihaelis Sorsek et Spelae Patrinus: Adam Martini filius
1660—74 Hans filius Adam	2. 2. 1662 Blasius fs. Joannis Adami filius et Margarethae
	12. 6. 1665 Marina fa. Joannis Adamousin et Margarethae
	19. 3. 1672 Marusha fa. Joannis Adamou sin et Margarethae
	17. 1. 1658 Andreas fs. Leonardi Adamousyn et Dorotheae
	6. 3. 1667 Gera fa. Leonardi Adamou syn et Dorotheae, testis Erra Mathiasinka
	5. 1. 1670 Agnes fa. Leonardi Adamau Syn et Rathiae, testis Erra Casparis Mathiauiga sinu
1694—1714 Blasius filius Hans	15. 6. 1694 Joannes fs. Blasi filii Hans et Gertrudis
	10. 3. 1712 Gregorius fs. Blasi Adami filii et Gertrudis
	11. 11. 1727 Martin fs. Joannis Adamouez et Ursulae
	5. 11. 1729 Leonardus fs. Joannis Adamouz et Ursulae
	2. 9. 1734 Matthäus fs. Joannis Adamoviz et Ursulae

Prehod okornega priimka Adamov sin (Adamovsinka) v Adamovic odnosno Adamovec (žen. Adamovka) se je izvršil, kakor se vidi, med 1712—27. Odslej obvelja novo ime Adamovec do danes.

Balant (Valant) — Balantič, Dolenja vas

1560 Lienhart filius Valant	Prvi vpis v maticah (1622) kaže že utrjen priimek Balantič, pozneje tu pa
1630 Andrej Balantič	tam skrajšano v Balanč

Vincenc — Cenčič, Zali log

1560 Peter filius Vincenz	Prvi vpis v maticah (1626) kaže že nastali priimek Cenčič (Zenzhiz), tako
1570—79 Thomas fs. Peter Vicenz	tudi vsi naslednji; ker je ime nastalo iz Vin-cenca, je pravilna
1584—88 Gregor fs. Thomas Vicenz	pisava Cenčič, ne pa Čenčič.
1604—57 Mathias Tshentshiz	

Urbarji	Matice
Veit, Veitl, Faidil, Fajtil, Fajtel, Faidel, Feidl, poslovenj. Fajgelj, Rastovke	
1588—1610 Veitl filius Andre	Tu je prehod iz krstnega imena v priimek že končan:
1630—44 Jerny Fajtel	
1644—51 Jerny Veidl	
1651—64 Jerny Feidl	2. 2. 1663 Marina filia Jacobi Faidel et Ger- rae
1667—89 Jakob Feidl	
1604 Juri filius Veidl	
1610 Urban Feidl	29. 3. 1637 Juri fs. Urbani Faidel et Marinae
1630 Urban Fajtel	
1644 Urban Veidl	15. 4. 1646 Margaretha fa. Urbani Feidil et Marinae
1651—79 Urban Feidl	
1688—1714 Miha Feidl	14. 3. 1711 Josephus fs. Mihaelis Faidel et Helenae
Klemen — Klemenčič, Dražgoše	
1560—83 Clemens fs. Nicolai	
1584—1610 Lienhart fs. Clemen	28. 9. 1630 Spela fa. Matthaei Clemen et Sholasticae
1630 Matthäus Clemen	20. 7. 1633 Alenka fa. Matthaei Clemen et Scolasticae
1642 Matthäus Clemenzhiz	1. 4. 1636 Juri fs. Mathaei Klemenzizh et Scolasticae
1674 Caspar Clemenzhizh	
Štefan — Štefančič, Studeno	
	12. 3. 1626 Marko fs. Jury Stephaan et Maru- shae
1630 Juri Stephanziz	4. 5. 1630 Primus fs. Jury Stephanziz et Ma- rushae
	16. 3. 1633 Maria fa. Georgii Stephan et Marshae od 1635 Stephanzizh
Tomaž — Tomazin, potem Tomazin	
Hrib	Dražgoše
1560—88 Peter Thomasin	10. 2. 1624 Ursula Joannis Thomae filii et Spelae
1588—1604 Simon Thomasin	6. 1. 1628 Agnes Joannis fii Thomae et Spel- lae
1610—44 Jernej Thomasin	12. 2. 1633 Giera Joannis Thomasitz et Spelae
	11. 11. 1636 Lucia Joannis Thomau sin et Eli- sabethae
	23. 1. 1646 Andreas Joannis Thomashizh et Spelae

Urbarji

Matice

Matija — Matijov sin, Topolje

1600 Gallo fis. Ulrich	(ni nobenih neposrednih vpisov, sledovi samo pri imenih botrov)
1630 Mathia fis. Gol	21. 12. 1626 botra: Catharina Mathiae Udalrici filius
1636 Joannes fis. Matthiae	12. 1. 1642 (poroka) priča: Joannes Mathiou sin
1660 Hans fis. Mathiae	18. 5. 1658 } 2. 2. 1662 } boter: Joannes Mathiau syn
1674 Caspar fis. Mathiae	5. 1. 1670 botra: Erra Casparis Mathiauiga synu
1682 Marina fa. Gaspar	
1694 Alenka fa. Caspar	

Tu je izoblikovanje priimka Matijev sin v Matijovec obtičalo. Niti v urbarjih niti v maticah ni nobenih zadevnih vpisov, ker je rod najbrž izumrl, vendar se je na dotični kmetiji (Topolje 14) vzdevek Matijovec ohranil do danes.

2. Mešanje novih priimkov s starimi hišnimi vzdevki

(Priimek je naveden na prvem, staro hišno ime na drugem mestu.)

Debelak — Zakrašnik, Rovt pri Sv. Lenartu —

8. 8. 1630 Laurentius fs. Bartholomaei Sacrasnich, nominatim Debelak et Agnetis
14. 3. 1637 Hilarius fs. Bartholomaei Debelak et Agnetis

Demšar — Kisou (Kisel), Dolenja vas 12 —

22. 1. 1623 Margaretha fia. Jacobi Kissau vel Demshar et Geltrudis. (Stari vzdevek Kisov [Kisel] se je na kmetiji št. 12 ohranil do danes).

Grohar — Lienizh, Dolenja vas 19 —

23. 1. 1635 Agata fa. Mathiae Lienizh vel Grohar et Margarethae

Grošelj — Groblja, Selca 12 —

28. 10. 1626 Spela fia. Jacobi Grosel et Agathae
2. 9. 1630 Marusha fia. Jacobi Grublie et Agathae
2. 1. 1634 Agnes fia. Jacobi Grosil et Agathae
20. 2. 1629 Mathias fs. Mathiae Grosel et Alencae
4. 4. 1632 Georgius fs. Mathiae Groble et Alenae
4. 1. 1635 Agnes fia. Mathiae Grosil et Alenae

Lautar — Urich (Urh), Dolenja vas —

23. 3. 1660 Georgius fs. (Michaelis) Urich vel Lautar et Marushae
23. 12. 1662 Agnes fa Michaelis Lautar et Marushae

Luznar — Korošec, Dolenja vas 22 —

1. 10. 1629 Catharina fia. Georgii Korosiz vel Lusnar
12. 2. 1638 Margaretha fia. Jacobi Koroshiz et Margarethae
6. 8. 1645 Marina fia Jacobi Luzner et Margarethae

Šolar — Paljk (Palich), Rudno —

2. 6. 1661 Marina fa. Mathiae Pallich vel Schollar et Margarethae

Trojer — Hudél, Rovt pri Sv. Lenartu —

1. 12. 1624 Marusha fa. Mathiae Hudel et Annae
 24. 11. 1627 Ursula fa. Mathiae Trojer et Annae
 1. 10. 1633 Andreas fs. Mathiae Hudel et Annae
 15. 9. 1645 Matthäus fs. Mathiae Trojar et Annae
 7. 10. 1648 Ursula fa. Mathiae Hudel et Annae

Vrhunc — Žagar, Rudno —

19. 2. 1735 Gera fa. Bartholomaei Shagar vel Verhunz et Marinae

Silno trdoživi so ti hišni vzdevki; že pred 300 leti so bili le še spomini na nekdanje rodove in njih imena, a ta imena so preživela priimke raznih rodov, ki so bivali za njimi v teh hišah. Zato ni čudno, da so takratnim matičarjem tu pa tam nagajala pri vpisovanju.

Zanimiv primer, ko izpodriva novo nastali priimek starega (ki je morda le še hišno ime), je ohranjen v krstnih maticah med l. 1622—1639. Gre za staroslovenski Zavaligoy (v maticah Saualigo, Saualigai in Saualigoi, v urbarjih do 1600 Sabaligoy, od 1610 do 1691 Saualligoy), ki je bilo udomačeno samo v Ljuši in v Rovtu pri Sv. Lenartu. Dočim se drži ime po urbarjih od l. 1500 še do 1691, izgine v maticah že l. 1639, na njegovo mesto pa stopi v isti rodbini ime Potočnik, ki odslej obvelja.

Ljuša:

Primeri:

5. 8. 1622 Laurentius fs. Mathiae Saualigo et Annae, ex Lusha
 9. 11. 1627 Catharina fa. Mathiae Potozhnig vel Saualigoi et Annae
 11. 1. 1629 Antonius fs. Mathiae Potozhnik et Annae
 7. 5. 1636 Urbanus fs. Mathiae Potozhnig et Annae

Rovt pri Sv. Lenartu:

21. 1. 1639 Agatha fa. Bartholomaei Saualigoi et Catharinae
 21. 6. 1641 Joannes fs. Bartholomaei Potozhnig et Catharinae, ex Routhe

3. Dvojna pisava priimkov iste rodbine

Labernik — Lobacher — Laibanger in spet Labernik

Dne 13. maja 1657 se je poročil Boštjan Labernik iz Ljuše z Jero Tomazin. Dne 4. marca 1658 se mu je rodila hčerka Jera, ki ji je pa oče zapisan za Boštjana Lobacher-ja. Pri naslednjem porodu hčerke Marjete dne 9. marca 1662 v Ljuši je za očeta označen Boštjan Laibanger. Šele pri krstu tretjega otroka, Jurija, 24. aprila 1664, se pojavi spet ime Boštjan Labernehk in tako še večkrat do l. 1674. Labernikov rod se je držal v Ljuši do l. 1814.

Korenika imena Labernik je slovenska (laberje = melina, Geröllhalde), Lobacher in Laibanger spominjata na nemški Laibacher. (Prim.: Ljuba ali Ljubija, prvotno ime Ljubljane in Ljubska, nem. Loibs, dolina pod melinastim Ljubnikom, danes Ljuša.) Morda je hotel nemški zapisovalec matic označiti, da je krstni oče, čigar ime mu je bilo nerazumljivo, iz doline Ljuše.

Završnik — slednjič Zoršek

Na Studenem je v urbarjih že od l. 1500 vpisan gruntarski rod Završnikov (1500 Peter Souersnik, 1530 Juri Souersnik, 1560—88 Andre filius Juri Souersnik, 1604—33 Jera filia Hanß Sauersnik, 1642—57 Margaretha Sauersnikhin).

Enako je v Topoljah nad Selcami vpisan še drugi rod istega imena (do 1560) Stefan Sauerschnig, 1584 Jerni Souershnig, 1610—40 Miha Shauersshnikh, 1660—74 pa že Hanß Sorschökh in 1679—1714 Marko Sorshekh).

V maticah o prvotni pisavi ni več sledu; tu se piše ime Sorsek (1626), Sorshikh (1645), Sorshek in Sorshig (izgovarjaj Zoršek). Korenika priimka ni torej, kakor bi pri pisavi Soršek izgledalo, sora ali soršica, tudi ne, če izhajamo iz imena Zoršek zora, marveč = za vrhom. Zoršek, prvotno Závršnik, je torej kmet za vrhom.

Heinrihar — Arihar — Arhar — Andrehar in spet Heinrihar

Priimek Heinrihar je že spočetka (1500) tipično ime v Selcih in je to tudi do danes ostalo. Verjetno pa izvira rod iz loške okolice (županja Bitno) ter je očitno nemškega pokolenja. Dočim je v urbarjih pisava od l. 1500 do 1714 dosledna (Hainrichar, Heinricher), je v maticah Selške župnije močno kolebala, prvič med l. 1663 do 1711, drugič med 1778 do 1796.

V prvi dobi, torej v 2. polovici 17. stoletja, najdemo poleg vpisov Hainrihar v isti rodbini tudi ime Arehar, Arihar in Arhar. Vzrok je v tem, da je slovensko ljudstvo nemško ime, ki ga je težko izgovarjalo, po svoje prikrojilo. Matičar, sam Slovenec, je sledil tej ljudski etimologiji pri vpisovanju v matične knjige.

Nekaj primerov: a) Rodbina Janeza Hainriharja (čigar poroka s Špelo Trpin je 20. 2. 1662 vpisana pod Arhar). Njegovi otroci so od l. 1663 do 1671 vpisani pod Arhar; šele v naslednjih letih se menja ime v Hainricher. — b) Rodbina Primoža Hainriharja, Janezovega sinu. Rojstva: 9. 1. 1692 Antonius fis. Primi Hainrichar et Marushae, 14. 9. 1693 Mathaeus fis. Primi Arhar et Marushae.

Drugo mešanje priimka nastopa konec 18. stoletja, to pot v obliki Andrehar in Anderhar. Pojavlja se v rodbinah Jurija in Simona Hainriharja med l. 1778 do 1798 in Jožefa Anderharja od 1788 do 1797. Radi primera navajamo:

- a) 28. 6. 1778 Mina fia. Georgii Anderhar et Marushae
 - 3. 2. 1781 Blasius fis. Georgii Andrehar et Marushae
 - 2. 3. 1782 Gera fia. Georgii Hainricher et Marushae
 - 28. 8. 1786 Miza fia. Georgii Hainricher et Marushae
 - 18. 5. 1788 Antonius fis. Georgii Anderhar et Marushae
 - b) 24. 8. 1782 Bartholomäus fis. Simonis Hainricher et Helenae
 - 18. 1. 1785 Neshia fia. Simonis Andrehar et Helenae
 - c) 15. 2. 1792 Gera fia. Josephi Hainricher et Catharinae
 - 1. 7. 1794 Jacobus fis. Josephi Anderhar et Catharinae
 - 6. 2. 1797 Apollonia fia. Josephi Hainrihar et Catharinae
- V 19. stoletju se piše ime spet vseskoz Hainricher in Hainrihar

Katrašnik — Zakrašnik

V Njivicah, potem tudi v Podbelici se pojavi v 17. stoletju rodbinsko ime Katrašnik, doslej edini znani ženski patronymicon v Selški dolini. Ime se vodi vseskoz s to pisavo do 2. polovice 18. stoletja. Kar naenkrat, in to v dobi, ko so priimki že povsod ustaljeni, pa se l. 1772 začne mešanje s priimkom Zakrašnik, ki traja tako v Podbelici 13 (rod Antona Katrašnika in Marjete), kakor na Jamniku 7 (mlajši rod Valentina Katrašnika in Uršule) do l. 1818, na kar se uveljavi spet staro ime. Vzrokov za to nisem mogel dognati; nepoznanje jezika ali razmer ne prihaja v poštev, ker izvirajo vpisi Katrašnik in Zakrašnik v kratkih presledkih od istega vpisovalca. Primeri:

- a) Podbelica 13
- 1770 Franciscus fs. Antonii Katrashnik et Margarethae
- 1772 Elisabetha fa. Antonii Sakrashnik et Margarethae
- 1775 Jacobus fs. Antonii Katrashnik et Margarethae

b) Jamnik 7

- 1775 Leonardus fs. Valentini Katrashnik et Ursulae
 1777 Elisabetha fia. Valentini Sakrashnik et Ursulae
 1779 Lenka fia Valentini Katrashnik et Ursulae
 1783 Matthäus fs. Valentini Sakrashnik et Ursulae

Vsekakor je to nadaljnji dokaz, da raba priimkov v nekaterih, res da izjemnih primerih, celo do začetka 19. stoletja ni bila popolnoma ustaljena.

Na koncu je treba omeniti še posebnost, ki se pojavlja pogostoma v maticah, redkeje v urbarjih. Gre za mešanje priimkov, ki so nastali po obrtu ali poklicu na ta način, da so se rabile tako slovenske kakor nemške tvorbe. V tem oziru sem mogel dognati poleg že znanega⁴ primera: Weber-Hkavčič-Kavčič (iz Tkalčič) še primer Schmid-Kovač. Dasi sta obe imeni že spočetka (urbarji 1500) izpričani na soriškem ozemlju, je posebno glede Hkavčičev dvomljivo, ali izvirajo vsi naslednji primeri Weber, zlasti v 17. stoletju, iz nemškega ozemlja, saj segajo Hkavčiči mimo Dražgoš, Kališ in Češnjice daleč do Zabrekvev. Mešanje priimkov naj pokažejo nekateri primeri iz Selških matic (v urbarjih je ime Hkavčič bolj redko, Kovačev pa ni v njih skoraj nikjer).

A. Weber — Hkavčič

a) Zali log

22. 9. 1622 Mihael fs. Faidel Weber et Agnetis
 12. 2. 1628 Jera fa. Faidel Kauziz et Agnetis
 12. 4. 1625 Marko fs. Viti Bebar et Agnetis
 23. 9. 1636 Andreas fs. Viti Kauzhiz et Agnetis
 24. 8. 1635 Ursula fa. Pauli Hkautiz et Margarethae
 10. 5. 1638 Helena fa. Pauli Bebar et Margarethae

b) Rudno

19. 3. 1718 Josephus fs. Simonis Kauzhiz et Gertrudis
 10. 9. 1710 Marusha fa. Simonis Beber et Gertrudis
 17. 1. 1702 Nesha fa. Simonis Kauziz et Gertrudis
 10. 2. 1721 Gera fa. Simonis Weber et Gertrudis

c) Zabrekve

3. 2. 1752 Mina fa. Jacobi Kauzhiz et Marinae
 28. 11. 1753 Barbara fa. Jacobi Weber et Marinae
 30. 11. 1755 Marusha fa. Jacobi Bebar et Marinae
 28. 10. 1760 Simon fs. Jacobi Hkautiz et Marinae
 13. 9. 1763 Ursula fa. Jacobi Beber et Marinae

V urbarjih se je ime Weber dosledno ohranilo v Zalem logu, Zabrekvah in na Rudnem, dočim se v Dražgošah od l. 1630 pojavljajo poleg Webrov tudi Kavčiči; od l. 1711 pa izpodrivajo Kavčiči z dvojno pisavo (Weber oder Khautschitsch) Webre tudi tam, kjer so dotodaj vpisavali samo nemško. Naposled izgine nemška pisava popolnoma; v maticah je že v 17. stoletju ni več in so vpisani v Dražgošah od l. 1635 naprej sploh samo Kavčiči.

Kavčiči so v maticah prodrli že l. 1704 tudi v Lajšah, na Češnjici in v Zabrekvah. Konec 18. stoletja pa se obrne ta razvitek na Češnjici in v Zabrekvah v nasprotno smer, tako da se začenejo vpisovati isti rodovi zopet po nemški: Weber ali deloma poslovenjeni Bebar in Beber, kar je naposled tudi obveljalo. V Zabrekvah spominja na nekdanje Hkavčiče samo še hišno ime (pri Hkavcu). Vendar bi bilo rodbinsko ime Weber v Selški dolini sredi 19. stoletja izumrlo, da ni pritiskala iz Raven (Ebendtlein) v soriškem ozemlju prav takrat močna nova doselitev tamkajšnjih, resda že poslove-

⁴ Prim. Blaznik, Kolonizacija Selške doline, 109.

njenih Webrov in sicer v Zali log, Jesenovec, Češnjico, Selca in Škofjo Loko, kjer se še vsi danes krepko drže in množe.

B. Schmid — Kovač

Mešanje obeh priimkov v isti rodbini se prične v maticah v Podlonku že 1625, v Dražgošah 1626, v Draboslovci 1636, v Smolevi 1690. Tu je nemško ime že zgodaj (1648) prodrlo v Draboslovci, pozneje (1729) v Dražgošah, najzadnje pa tudi v Podlonku (1761), kjer spominja samo hišni vzdevek kmetije pod Tolo (pri Kovaču) na nekdanjo slovensko pisavo. Rodovi, v katerih se pojavlja mešana (Schmid-Kouats-Kouaz) pisava, so: v Podlonku: Jakob in Alenka (1625—28), Jurij in Skolastika (1657—72), Gregor in Alenka (1676—87), Gregor in Marjeta (1683—93) Miha in Spela (1692—98); v Dražgošah: Matija in Jera (1626—37), Janez in Urša (1643—49), Janez in Urša (1669—76), Miha in Maruša (1674—85), Matija in Neža (1689—99); v Draboslovci Andrej in Maruša (1634—45), Matevž in Alenka (1641—48).

Kovačev v Selški dolini že od konca 18. stoletja ni več, nasprotno pa se je ime Schmid, zlasti zaradi močnih in trajnih doseljevanj s podlonških in dražgoških hribov, v dolini tako razširilo kakor malokatero drugo. (Češnjica, Studeno, Golica, Selca; iz doline še v Stražišče (Gašče), Komendo pri Kamniku, Ljubljano itd.).

II. VAŽNEJŠA RODBINSKA IMENA IN NJIHOVA RAZŠIRJENOST PO SELŠKI DOLINI

1. Staroslovenska imena

Od njih so se v urbarjih, a še bolj v maticah ohranili samo še sledovi, ki pa v drugi polovici 17. stoletja skoraj popolnoma izginejo ter se danes tu pa tam drže le še kot hišna imena. Sem spadajo:

B o ž k a iz staroslov. Božko (Miklošič, Personennamen, 35). Na Češnjici samo enkrat (1622), a še tu samo pomotoma kot hišno ime, ki se je do danes ohranilo na Fajfarjevi kmetiji na Češnjici.

B r a t u š. Ime se je ohranilo še v urbarjih 16. stoletja na Češnjici; v 17. stoletju ga ni več. (Prim. Miklošič, Personennamen, 39).

D r a b o s l a r (1643) in **D e r b o s l a r** (1653), ki sta pa očitno že takrat le še hišni imeni dveh kmetij v Draboslovci (Derboslouza), ker je že 1653 pri kmetu Andreju »Derboslarju« v krstni matici pripisano: »Schmid«.

D u š a. Rod izhaja z Bezovnice, kjer se v urbarjih omenja že l. 1560 ter se drži do 1759. Sporadične priselitve v Praprotno (2. pol. 18. stol.) in Pozirno. (Miklošič, Personennamen, 61).

G o s p o d i n a c (urbarji 1500—1610) in **G o s p o d i n i č** (krstne matice 1624), gruntar v Bukovici; od l. 1624 izgine ime, čigar pomen ni jasen.

J u t r i n j a (Jutrigna), sporadično, n. pr. v urbarjih Železniki 1581. V 17. stoletju ime izgine.

M e n g u š a r (še le od začetka 18. stoletja dalje tudi Meğušar). Lastnik kmetijskega veleposestva na Meğušnici (prvotno: Na mengushnizi), ki se je v urbarjih do 1660 vodil pod krajem Škovine. Od staroslov. imena Menguš, ki se je kot hišno ime (Megus) ohranilo v Selcih do danes. Mengušarji so na Meğušnici kot gospodarji vpisani od l. 1500 do 2. polovice 18. stoletja, potem jih zamenja (po priženitvi) Tuškov rod iz bližnjega Rovta pri Sv. Lenartu. Bili so plodovit rod, ki se je do srede 17. stoletja naselil po mnogih krajih Selške doline, tako v Praprotnem (1625), Rudnem (1626), Ostrem vrhu (1628), Stirpniku (1632), pri Sv. Tomažu (1637), v Lajšah (1640), Dragočački (1641), Dražgošah (1641), Golici (1655), Studenem (1656), Kališah (1666), Selcih (1669), Smolevi (1670), Bukovščici (1695), vnovič na Stirpniku (1789) in celo v Draboslovci (1817—63). Ohranili so se do danes v Dražgošah in Kališah in (z zopetno priselitvijo iz Dražgoš 1875) v Selcih.

M r z i g o j (v urbarjih 1560—86) na Češnjici, potem izgine. V maticah o imenu ni več sledu.

Objed in Obid (1638 tudi Abied), samo v Selcih, krstne matice 1638—61, potem izgine. (Miklošič, Personennamen, 85).

Prebigoj. V urbarjih 1560—1630 v Dolenji vasi in na Češnjici. Zadnji vpis v krstnih maticah je na Češnjici l. 1634 (Ille Prebigou, oče Marjete).

Raznozda, še danes živo med Hrvati. V maticah prvič 1670 v Martinj vrhu (Resnoisda), potem istotam 1674 (Resnosta), 1676 (Resnosa), 1678 (Rasusta), 1682 (Resnosa). Raznozde so prišli na Martinj vrh kot novaki (kolonisti) iz Poljanske doline, in sicer iz kota zapadno od črte Volča—Javorje. Tam se je morala domnevno v 15. ali 16. stoletju kolonizirati večja skupina hrvatskih beguncev ali pa dosluženih vojščakov iz turških bojev (prim. imena Bezjak, Divjak, Krek, Jenčič, Raznozda, Subic).

Terlej. 1636 na Rudnem, 1670 v Železnikih.

Tolčaj. Samo v urbarjih in to 1560—83 na Češnjici, 1663—72 v železnikih (Tutshay).

Videc (tako v urbarjih in maticah 16. in 17. stoletja, šele pozneje Vidic), Goranje Lajše 1560—1700, Podbelica 1560—1939. Morda v pomenu der Seher (Pleteršnik, II, 767, Cigale, II, 1454), kot spomin na starslovenske verske običaje. Manj verjetno od krstnega imena Vid. Ime se omenja v listinah že l. 1240.⁵

Zavaligoy. Rod je izviral verjetno iz Zavalja (Sualie, Swolge), kakor se je nekdanj (1500—1600) imenoval Kozlov hrib nad Ljušo. V urbarjih se pojavijo že l. 1500 v Rovtu pri Sv. Lenartu (Sabaligoy) in se drže tam do 1656 (Sualligoy), odnosno 1691 (Sualigoy). V maticah so vpisani samo trikrat, in to dvakrat (1622 in 1627) v Ljuši (Sualigo in Sualigau) in enkrat (1639) v Rovtu (Sualigoi). O prehajanju imena Zavaligoy v Potočnik glej zg. str. 316.

2. Slovenska imena

a) Izpeljanke krstnih imen

Adamovec, prvotno Adamov sin in Adamovsinka (tako dobesedno v maticah od 1660—1712, od tedaj do danes samo Adamovic in Adamovec, ne morda Adamič ali Adamovič). Ime je tipično za vas Topolje nad Selcami, kjer se drži od l. 1647 do danes. O razvoju imena gl. zg. str. 313.

Ahačič, Prtovč (urbar 1560): Mathäus filius Ahaz; 1630: Matthia Ahac; (matische): 1655—70: Ahaziz in Ahazhizh; Podlonk 1625—40, Jamnik 1788—1860.

Alič (od Aleša), Mlaka 1560—90.

Ambrožič, matice: Ljuša 1622—1749, Rudno 1629—1818, Ševlje 1643—1740, Rovt pri Sv. Lenartu 1648—1734, Selca 1707—40, Sv. Tomaž 1707—50.

Ažbe in Ožbe (Ashbe, Oshbe), deminutiv iz Ožbolt: Jarče brdo 1560—1714, Selca 1631—65 (tu ohranjeno do danes kot hišno ime »pri Ožbétu), Rovt pri Sv. Lenartu 1641—1785, Ljuša 1711—85, Ševlje 1783—1900. Priseljenci iz Poljanske doline (Dolenčice, Jarče brdo).

Blažé, Blažič, Dolenja vas 1623—48; hišno ime pri Blažónu v Selcih nastalo v 18. stoletju po gruntarju Blažu Podreki.

Boltar, hipokorist. iz Ož-bolt. Ostri vrh 1622, že takrat samo hišno ime. Istega korena je Boltaršič, Lajše 1630—43, Dražgoše 1709 (hišno ime spremenjeno pozneje v deminutiv istega korena v Ožbíc, dasi so od l. 1630 na kmetiji samo Šmidi). Izpeljava iz nem. Walter je manj verjetna, dasi ne povsem izključena.

Cenčič, deminutiv iz Vin-cenc. Ime je tipično za Zali log, kjer je okoli l. 1600 nastalo in se držalo do l. 1900. Pozneje sporadično v Martinj vrhu 1670—1800, Lajšah 1728—1800 in Selcih 1766—1939. Podrobneje o postanku imena glej zg. str. 313.

Fabijan in Fabjan, (Fabian, Fabiani) pomešano v istem rodu in času s Habjan in Hobijan (Habian, Hobian).

Filipič, Rudno 1640—60, Bukovica 1676. Dialektično prenačeno kot domače hišno ime Hlip(i)č že zgodaj (1670) v Dolenji vasi do danes.

⁵ Zahn, Urkundenbuch für Steiermark, II. Str. 498.

Florjančič, mešano s Ferjančič, Golica 1687—1700.

Gašperšič, Dolenja vas 1623—75, Bukovica 1656—1910, Studeno 1692—1770, Ševlje 1779—1831.

Goličič, tudi Galičič, od Gola, morda tudi od golice; 1641—1786 Ravne pri Sv. Lenartu, Stirpnik 1683—1800. Ime je tipično za okolico Sv. Lenarta.

Ilič (Ilič), domače hišno ime v Selcih (Ilj).

Ilinčič (Ilj), Kališe 1672—86.

Jelar (Jeller, Heller, Eller), iz Hilarija; Jamnik 1707. Ime Eller in Jeller je v urbarjih in maticah med 16. in 17. stoletjem vpisano kot krstno ime (n. pr. urbar 1560; Selca, Lambert filius Jeller, urb. 1560; Spodnja Golica, Jeller Cimpermann, urb. 1584; Topolje, Heller Khos, urb. 1642; Hudi laz, Eller Schään, vse to na slovenskem ozemlju.

Jerala. Ime nima z »Jero« ničesar opraviti. O tem nas pouče prvotni vpisi v maticah. V starejših urbarjih (16. stol.) tega imena še ni. Pojavi se šele v začetku 17. stoletja in to sprva samo na Logu in Njivicah, kjer se drži do l. 1835. Prvotni vpisi so Juraila (1622) in Jurailia (1631), Jurala (1641), Juralla (1659), šele 1662 se pojavi Jeralla in se čedalje močneje uveljavlja. Korenika pa je Juraj, torej hrvatska oblika slovenskega Jurija.⁹ Log in Njivice 1622—1835, Studeno 1624—1760, Kališe 1654 do 1830, Dolenja vas 1698—1780, Rovte pod Jamnikom 1750—1802. V Studenem spominja na ta rod še hišno ime, na Logu pa »Jeralov mlin«.

Jeromčič in Jeromelčič, iz Jerómana = Hieronima; Rovte pod Jamnikom 1700—57.

Justinčič (Isthinzih), deminutiv od Avgustina (Justina); Martinj vrh 1706.

Juvančič (Joanziz in Juanzhizh), iz Jovana; Zali log 1627—1700, Osojnik (Martinj vrh) 1646—80, Studeno 1650—1700.

Klemenčič. Ime nastaja v Dražgošah 1627 ter se drži do 1890; tu je tipično in izvirno. Priselitve odtod v Topolje 1657—1939 in Smolevo 1768—1850. O razvoju imena glej zg. str. 314.

Katrašnik je edini primer tvorbe po ženskem krstnem imenu; Nemilje 1630—82, Podblica 1683—1910 in Jamnik 1772—1900. Ime je tipično za te kraje.

Kocjančič, Jamnik in Podblica 1630—60 (nemški deminutiv od Kancijana je Kankl).

Lenarčič, Davča 1631, Strmica 1636.

Lenc in Lenič (Lenz, Lienizh), deminutiv iz Lenarta, ako ni iz Lenke; Praprotno 1624, Bukovica 1631—36, Dolenja vas 1634, 1675 (tu že tedaj le kot domače hišno ime do danes), Dražgoše 1655, Češnjica 1674.

Lovriha, Sv. Tomaž 1691—1700 (Lovrenc).

Lukančič, Rovt pri Sv. Lenartu 1628—41, Laško 1659, Martinj vrh 1745—50, Nemilje 1758.

Martinčič, Železniki 1707—1879.

Martinšek, Martinj vrh 1635—50, Njivica 1605—70, Nemilje 1704—1896, Rovte pri Podnartu 1768—80,

Matijovec, (Matijov sin) že od l. 1600 kot hišno ime gruntarske rodbine v Topoljeh; tvorba priimka je ostala v početkih, ker je rod izumrl, preden se je priimek ustalil. Hišni vzdevek Matijovec pa je ostal do danes. Prim. o tem zg. str. 315.

Miheláč, Dolenja vas 1622—70, Dražgoše 1622—1790, Rudno 1627—1776, Selca 1636—1809.

Mihelič, Mihalič, Martinj vrh 1625—1790, Davča 1647—1770, Prtovč 1766—1806, Češnjica 1777—1885, Jamnik 1807—1871.

Miklavc in Miklavčič, Zali log 1643—1900 (tu samo Miklavčič), Studeno 1656—64, Bukovica 1690—1735, Rovt (Osojnik) 1709—67, Češnjica 1760—1805, Zatrekve 1767—1880 (doselitev iz Rovta), Selca 1855—1910.

⁹ O hrvatskem priseljivanju v Selško in Poljansko dolino menda dosedaj še nihče ni razmišljal. Imena Bezjak, Gospodinac, Jurajla, Jenčič, Juvančič, Raznozda, Šubic itd. pa silijo na to, da bo treba te pojave enkrat podrobneje preiskati.

Mohorič, Pozirno 1560—90, Davča 1625—1790, Martinj vrh 1665—1920, Rovt pri Sv. Lenartu 1690—1710, Rudno 1704—1800, Ljuša 1726—1800, Jamnik 1727—1878, Podblica 1776—1900, Češnjica 1797—1902, Golica 1830—89, Prtovč 1832—1910.

Pavlič, Smoleva 1644—1825, Selca 1721—1900, Podlonk 1731—1890, Prtovč 1825—1939.

Peternel (Peternov, Petronel), Davča 1628—1880, Farji potok 1634—1733, Ostri vrh 1714—1903, Lajše 1810—90, Selca 1856—99. Prvotni doseljenci so bili iz Tolminskega.

Petrač, Železniki 1622, Blegaš 1636.

Primožič, Podlonk 1632—1768, Kališe 1729—50, Dražgoše 1730—90, Lajše 1782—1871.

Simončič, Rovt 1629—62.

Štefančič, Podbelica 1627—86, Studeno 1629—1810. O postanku priimka glej zg. str. 314.

Tomazič in Tomazin, Dražgoše 1624—1740, Laško 1624—1774, Hrib 1560—1749 (v urbarjih že od l. 1560), Strmica 1643—1730, Jamnik 1703 (Tomazoviz) — 1793 (Tomashizh) — 1886. O postanku priimka glej zg. str. 314.

Tomšé, Rovte pri Podnartu 1725—1873, Nemilje 1809—1902.

Urbančič, Železniki 1573—1751, Martinj vrh 1641—95, Zabrekve (Potok) 1680. Podlonk 1689, Jamnik 1709.

Urh, Laško 1625—32, Dolenja vas 1632—77, Ševlje 1641—50, Topolje 1645 do 1704, Zabrekve 1715—63, Martinj vrh 1839—93, Podlonk 1880—1910.

b) Izpeljanke po stanu in poklicu

Hkavčič, dialektično Hkavšč, pozneje Kavčič. Iz Tkalčič, nikoder iz Kalčič. Oblik Tkavc, Tekavc in Tekavčič, ki gredo na isti koren, v Selški dolini ni. Tudi tolminski Kavc in Kavs je nepoznan. Zali log 1636—1859 (menjaje se z nemškim Weber), Zabrekve 1628—1761 (Hkauzizh), od 1761—1900 Weber in Bebar, dočim ostane Hkavšč hišno ime; Lajše 1663—76, 1889—1910, Dražgoše 1628—1939 (tu je slovensko ime že 1622 izpodrinilo prvotno [urbar 1560] nemško), Rudno 1778—1820, Češnjica 1793—1891, Podlonk 1781—1890, Jamnik 1801—77, Nemilje 1802—78, Selca 1850—1939. O mešanju slovenskih in nemških imen glej tudi zgoraj str. 318.

Jemec (Hömiz, Hemiz), tisti, ki je kaj v jemo vzel (zu Lehen nehmen; Kelemina, Pravne starine, s. 62); paralela: Primic, Primec, tisti, ki je kaj v najem prejel (glej spodaj). Ime je tipično za Davčo, kjer se pojavi ob koncu kolonizacije v prvi tretjini 17. stoletja (1624) ter se drži do konca 19. stoletja.

Knefic, Knific (Knephez, Kniphez, Knefiz), morda iz Knapič; Selca 1634—1800. V prvih desetletjih menjaje se z imenom Muhič; Muhiči so sedeli prvotno v Bukovščici in Knapih (urbar 1560). Ime Knefic se je ohranilo kot hišno ime v Selcih do danes.

Kopčavar, ne kapčár (izdelovatelj kap), ampak kopčár (izdelovalec kopja = sulic) ali pa kupčár = branjevec (kupčariti = schachern). Prvotna pisava je kupzavar (1631), klobzhauar (1657), kopzhauer (1674), kebzhauer (1678). Ime je tipično za kraj Selca in se je ohranilo do danes, kjer je njega nosilec mali trgovec z mešanim blagom.

Kovač (Kouazh). Priimek se pojavi samo v maticah; v urbarjih se piše le Schmid in to že od 1500 v soriškem ozemlju, dalje od 1560 v Železnikih in Dolenji vasi. Slovenski priimek se tudi že v maticah meša z nemškim in to v isti rodbini. O tej dupliciteti priimka glej podrobneje zg. str. 318. Od 1761 izpodrine nemško ime Schmid povsod Kovača, ki se je ohranil samo še kot hišno ime v Podlonku. Podlonk 1622—1939, Draboslovica 1634—1900, Dražgoše 1625—1930, Prtovč 1760—1939, Ostri vrh 1790—1880, Selca 1823—1939, Golica 1833—79.

Notar. Nota = živina, notar = pastir. V urbarjih se pojavijo Notarji že 1560 kot gruntarji v Studenem in Podlonku in kot kajzarji na Češnjici. Prav v teh vaseh se najdejo takoj spočetka tudi v maticah, razen tega pa še v Kališah, Selcih, Dolenji vasi

in Bukovici: Podlonk 1622—1700, Studeno 1622—1844, Češnjica 1622—1831, Selca 1623—1840, Bukovica 1623—78, Kališe 1624—88, Dolenja vas 1629—1727, Dražgoše 1655—1760, Lajše 1680—1732, Knapi 1703—68. Ime je danes v dolini skoraj izumrlo.

Plavec (Plawiz 1573, Plauiz 1581, pozneje Plauz in naposled, od 1800, Plautz; »Der Schmelzer in der Schmelzhütte«, Pleteršnik, II., 52). V urbarjih že 1560, s sedežem v Železnikih od 1573 dalje. V maticah na Češnjici 1623—46 (dva rodova), v Železnikih do 1880.

Prevec, Prevc. Prvotna pisava v urbarjih: 1500 Prelatz, od 1560—1647 Pröllez, Prölitz, od 1679—1711 Präuez in Preuez; v maticah 1625—86 Präliz, Preuazh in Preuz, od 1689—1750 Preuez in Preuz, od 1750 Preuz. Ženska imena Prelka in Prevka. Današnji predec, prejec odnosno predica. V srbščini še danes prelac. Ime je tipično za vzhodno in pobočja gore Sv. Križa (vicinitas S. Crucis) ter se drži v Studenem in na Češnjici od 1500 do danes. Prevci so bili tudi v Dražgošah od 1658—1800, v Kališah od 1686—1847, na Rudnem od 1804—1900. V Selcih se pojavijo 1733 in se drže do danes.

Primic (Primiz, Premiz). Po Kelemini GMDS, 1933, str. 79: Vasall, pa tudi dedni najemnik (Erbpächter). Podblica 1629—1873.

Rihtaršič (Richtariz), judex pagi, vaški župan. Topolje 1622—1711, Ševlje 1635—1896, Laško 1638—1736, Bukovščica 1642—1880, Strmica 1656—1800, Ljuša 1662 do 1877, Pozirno 1677—1765, Lajše 1681—1910, Dolenja vas 1708—1900, Podbelica 1717—1855, Praprotno 1721—1801, Bukovica 1792—1920.

Šolar (prvotna pisava Soller, Saller, Sholler, Shaller, naposled Scholler). Izpeljava od nem. Scholle, gruda ne drži, še manj seveda od slov. šole. Dokler se ne najde kaj boljšega, bi se dalo ime izvajati iz srednjevisokonemškega Soldner,⁷ poslovenjeno žalar, želar = bajtar, ki ima sicer kajžo, a le malo zemljišča, der *Untersass*. (Kelemina, Pravne starine, GMDS, 1933, 91—2); mogoča, a manj verjetna, je tudi izpeljava iz žale, vzvišen kraj ob vodi, Prim. tudi Heinze-Cascorbi, Die deutschen Familiennamen, s. 330, kjer se izvaja Scholler iz sr. vis. nemškega scholaere = *Schuldner*. — Šolarji se sprva drže izključno ob vzhodnih in južnih pobočjih Jelovice: Jamnik 1560—1900, Nemilje 1630—1939, Rudno 1648—1939, Log 1678—1840; Dražgoše 1659 do 1939, Njivice 1676—1850. Priselitve v Topolje 1729—1939, Kališe 1703—1939, Češnjico 1714—1823, Podbelico 1891—1939.

Vidmar (Vidmer, Bidmar, pozneje v 18. stoletju tudi Vidmayer), lastnik ali zakupnik vidma, t. j. zemljišča župne nadarbine (Pfarrpründengrund). Rovt pri Sv. Lenartu 1634—1939, Stirpnik 1642—1760, Dolenja vas 1647, 1732—1826, Martinj vrh 1647—1872, Ljuša 1660—1785, Golica 1664—1800. Tipično ime za ozemlje na desnem bregu Sore.

Zupanc, županc, Zupanec, Zupanič, županič, Zupančič, župančič, Španc (v maticah menjaje se v rabi v isti rodbini), Log pri Jamniku 1622—1834, Podblica 1632 (Supanizh) —1900, Njivica (Supaniz) 1637—73, Rudno 1641 (Shupaniz) —65, Lajše 1646 (Shupanzhizh) —1706, Smoleva 1657—1886, Martinj vrh 1647 (Shupanz) —1939, Smoleva (Suppanz) 1656—92, Jamnik 1701—1830, 1831 (Shpanz) —75.

Žagar (Sager, Säger), Praprotno 1500—1740, Rudno 1625—35, Bukovica 1634—1744, 1804—95.

c) Izpeljanke po krajevnih posebnostih

Brdnik (Werdnikh, Berdnikh, Werdnikh), od 1640 čedalje česče in naposled izključno Bernik (Wernig), iz korenike brdo; Ševlje 1635—1905, Laško 1641—73, Topolje 1764—1811, Dolenja vas 1807—1903, Bukovica 1851—1905, Selca 1870—1920 (Bernik). Rod izvira iz Križne gore in Planice.

Blaznik (v urbarjih že 1560, v maticah še 1685 Plaznik), iz korenike plaz; Selca 1631—1939, Dolenja vas 1685 (Plaznik) — 1900, Češnjica 1829—1900.

Dobrovnik, Drbovnik (Dobrounigh 1560, Dobraunighk 1588, Derbou-

⁷ Prim. Khatriza filia Shaldermann v urbarju 1560, županija Poljane (Predmost).

nikh, Drobounikh 1604). Krajevno ime Trebovnik od trebiti ali pa Dobrovnik od do-brave; Zgor. Ljuša 1500—1741. Tipično ime za ta kraj.

E r ž e n (Ershen, Hershen, Reshen, Ressen), iz korenike rž; Pozirno 1560—1640, Zabrekve 1623—1843, Podbelica 1625—1783, Dolenja vas 1631—1751; Laško 1631—1785, Rudno 1634—72, 1850—1939, Bukovščica 1641—1788, Stirpnik 1647—1896, Češnjica 1663—1737, Selca 1658—1894, Ševlje 1707—67, Sv. Lenart 1706—76, Jamnik 1727—1828, Golica 1790—1882.

J e l o v č a n, Ravne 1632—1743, Selca 1706—63.

J e l o v š e k, Stirpnik 1693—1732.

J e s e n k o, Stirpnik 1701—1800, Selca 1711—1822, Dolenja vas 1717—1903, Topolje 1730—1808.

K a l a n (Khallan), iz korenike kal; Selca 1626—1900, Bukovica 1626—1939, Dolenja vas 1632—1930, Rovt 1657—1710, Praprotno 1658—70, Ljuša 1710—1824.

K r e k (v urbarjih 1560—1714 in v maticah do 18. stoletja: Kregghk, Krehk, Krökh, žen. Krekouza). Ime se pojavi v Selški dolini prvič l. 1635 (Marko Krehk) v Dolenji vasi pri Selcih, kjer se drži še danes. Verjetna je doselitev s poljanskih hribov na levem bregu poljanske Sore pod Malenskim vrhom,⁸ odkoder so ji sledile še v 19. stoletju ponovne priselitve v Praprotno (1837 iz Čabrač) in Selca (1854 s Četene ravni). — Po-stanek priimka Krek se da različno tolmačiti, vendar nobena razlaga ne zadovoljuje popolnoma. Metonimija iz krega (Hader, Zank) je dosti prisiljena in ne najde opore v dosledni pisavi Krek. Tudi izvajanje iz staroslovan. Kraka (Miklošič, Slav. Ortsnamen aus Personennamen, 69) je preveč narejeno. Nemara je ime nastalo po kaki krajevni posebnosti. Krek (krak) pomeni »vodno rastje, ki pokriva stoječe in leno tekoče vode« (Luka Pintar, O krajevnih imenih, Lj. Zvon, 1914, 464), v rezijanščini pa tudi kljuko, kavelj (Pleteršnik, Slovar, I, 462). K temu prim. kraje: Kreka v Bosni, Krekovice na Češkem, Krzczow v Galiciji (Miklošič, o. c. 39). — Končno se je izrazila še domneva, da je ime nastalo iz nemščine, morda iz korenike Krieg (sr. vis. nem. kriege = klju-bovalen, prepirljiv; prim. Heintze-Cascorbi, o. c. 240). V 15. stoletju so živeli na Kranjskem tudi vitezi Kreyk. — Dejstvo je vsekakor, da se prvi urbarialni vpisi rodu v Lomeh l. 1500 glasijo na Nematz, l. 1560 pa na Nematz-Kregghk in da gre ta dvojni priimek do l. 1604, ko se naposled umakne pisavi Krek. Končno razlago prepuščamo filologom.

L a b e r n i k (Labernikh, Labornikh), od laberje — melina, prodnat svet, Geröllhalde, Schutthalde (Erj. LMS 1882/3, 210, po njem Plet.); Ljuša 1664—1814 (tu prvotno 1658—63 Lobacher in Laibanger gl. zg. str. 316), Golica 1691—1730, Zabrekve 1704—90 (priselitev), Ravne pod Sv. Lenartom 1739—1820, Selca 1734—1883 (priselitev).

L a v t a r od lavti, strma, skalovita senožet (Štrekelj + Plet., I., 502), Ljuša 1664—1814, Ševlje 1625—1924, Golica 1560—1871, Pozirno 1629—90, Dolenja vas 1655—1939, Stirpnik 1718—1896.

N o v a k (= Neugereutler), posestnik, ki obdeluje novino; sinonim z rovtarjem; železniki 1622—30, Podlonk 1635—50, Dražgoše (hišno ime za zaselek pod Mostmi od 1658 do danes), Češnjica 1660, Njivica 1708—60. Isteža izvira in pomena je:

N o v i n e c (Nouiniz), kmet na novini, Selca 1655—62, Češnjica 1771 (tudi že v urbarju 1560).

P o d r e k a (= pod reko), Bukovica 1530—1664 (urbarji), Ševlje 1622—31, Selca 1631—1939, Ljuša 1646—1740, Dražgoše 1709—68, Podlonk 1734—64. Od 1768 do danes tipično ime za Selca.

P o d l i p n i k (pod lipo), Laško 1627—1729, Pozirno 1698—1720, Bukovščica 1672—1715, Bezovnica 1752—1901.

P o t o č n i k, **M a r t i n j** **v r h** 1622—1939, Ljuša 1625—1800, Dragobačka 1627—1770, Nemilje 1642—1865, **R o v t** pri Sv. Lenartu 1642—1939 (prehajanje iz imena Zavaligoj glej zg. str. 316), Rudno 1689—1878, Stirpnik 1700—1894, Jamnik 1795—1880, Podbelica 1802—92.

⁸ Prim. Rudolf Andrejka, Selški predniki dr. Janeza Ev. Kreka, 1932, s. 13—15.

R a n t, sprva **R a n t a** (1627) **R a n d t a** in **R o n t a** (1660); verjetno od **ranta** = dolg, prečni drog v plotu, kozolcu, potem sploh dolg drog; kmet, ki je obdal svojo domačijo z rantami (Gestänge, Plet.); cf. krajevno ime Rantovše; Rantavše 1560—1900, Stirpnik 1560—1900, tu že od l. 1500 v urbarjih, Dragobačka 1627—1909, Zg. Ljuša 1625—90, Martinj vrh 1627—1910, Praprotno-Sv. Tomaž 1632—1905, Pozirno 1624—1766, Dolenja vas 1641—1939, Selca 1641—1894, Bukovščica-Knapi 1644—1733, Ravne pod Sv. Lenartom 1691—1770.

R a v n i h a r (Raunacher, Ravnochar), priseljen ali tudi posestnik iz Raven; Stirpnik 1622—1906, Ravne 1713—63, Dolenja vas 1738—1897, Ljuša 1829—76.

R o v t a r (Routtar, Rothar, Rotter, Rotar, Rutar), lastnik rovta, t. j. iztrebljenega, v senožet spremenjenega gozda, sinon. z novino; Rudno 1636—1870, Smoleva 1642—82, Češnjica 1660—1871, Kališe 1676—1877, Zabrekve 1736—77, Topolje 1783—1939.

S t r u g a r, kmet ob strugi; Selca 1622—1890. Ime je bilo tipično za Selca in se je ohranilo še kot domače ime kmetije ob strugi Sevnice.

S u š n i k, kmet na suhem; Martinj vrh 1623—1800, Ljuša 1625—1900, Smoleva 1638—1800, Ostri vrh 1639—1800, Sv. Tomaž (Praprotno) 1705—1896, Ševlje 1826—73, Bukovščica 1846—90.

Š i n k a r (Shinek, Shinikar), morda od senika; prvotno samo na Stirpniku 1623—1872, 1850—1939 tudi v Selcih (priselitev). To na Stirpniku tipično ime se je tam ohranilo do danes kot hišno ime.

T r d i n a (Terdina), tipično v Martinj vrhu, 1780—1900 (trdina = Herbstwiese).

V r h u n e c (Wrchouniz 1627, Uarchouniz 1631, Vorchouniz 1635, Verchounizh 1636, Verhuniz 1679), iz korenike vrh; Topolje 1627—1939, Pozirno 1628—1777, Rudno 1644—1910, Ostri vrh 1666—1746, Dolenja vas (tu nastalo iz prvotnega Urhovca preko Vrhovca, 1666—1800), Laško 1762—71, Zabrekve 1769—78.

Z a k r a š n i k (Sacrasnikh) kmet za krasjem v Rovtu pri Sv. Lenartu; tu že 1630 samo še hišno ime, dočim se piše kmet Debeljak. Sredi 18. stoletja se pojavi to ime kot priimek, pomešano z imenom Katrašnik, v Podbelici št. 13 in Jamniku št. 7 ter se tu drži do 1783, v Podbelici pa do 1815.

Z o r š e k (Sorshik, Sorshek). Površni raziskovalec, ki bi črtal vpise v matičnih knjigah po sedanjem slovenskem pravopisu kot Soršek, bi morda izvajal ime iz soršice (Mischkorn). V maticah ga je najti kot značilno krajevno ime samo v Topoljah nad Selcami in to med 1622—1700, potem pa (zaradi preselitve) samo še na Jamniku med 1710—30. Toda pravilo, da je treba v starejših maticah čitati črko S pred samoglasniki kakor sedanji slovenski Z, nas navaja na Zorška in ne na Sorška. Odkod ta priimek, ki z »zoro« očitno nima ničesar opraviti? Tu nam priskočijo na pomoč urbarji. Že l. 1500 najdemo na Studenem gruntarja, ki se imenuje Peter Souersnik, 1530 mu sledi Juri Souersnik, 1560 Andre filius Juri Souersnik, 1604 Jera filia Hanß Sauersnik. V Topoljah je vpisan l. 1560 Stefan Sauershnig, 1584 Jerni Souerschnig, 1610—40 Miha Shauershnikh, 1660—74 Hanß Sorschökh, 1679—1714 Marko Sorshek. Prvotni pomen priimka je sedaj jasen, gre za Završnika, ki se je med 1640—60 prelevil v Zorš(e)ka. Korenika priimka tiči v besedi »za vrhom«. Glej tudi zg. str. 316—317.

č) Izpeljanke po kraju ali deželi

B e r c é (Werze 1624, Brize 1680, Wreze), najbrž iz Brica (gl. spodaj). Samo v slovenskem delu Selške doline na levem bregu Sore; Lajše 1622—1896, Rudno 1622, 1747—1871, Češnjica 1626, 1657, 1706—31, 1817—92, Selca 1639—1745, Kališe 1642—1863, Dražgoše 1684—1792, Jamnik 1698—1850, Pozirno 1702—53, Nemilje 1728—96, Laško 1736—66, Podbelica 1743—1871, Studeno 1749—87, Njivica 1755, 1837—86. V urbarjih se ime pojavi šele na koncu 16. stoletja. Izhodišče rodu sta vasi Kališe in Lajše, kamor so se tudi sicer selili iz Goriškega odnosno Primorskega (prim. Bezjake).⁹

⁹ Pomisleke vzbujajo urbarji od l. 1560 dalje za Dolenje Lajše, kjer najdemo med gruntarji na 4. mestu naslednje vpise: 1560 Gaspar frater Frize, 1584 Frize frater Caspar, 1604—10

Bezjak, Bizjak, Pesjak, Vizjak (Bessiakh, Bisiakh, Busiakh, Pessiakh, Pisiakh, Wessiakh, Wisiak), doseljenc s hrvaške ali pa z laško-slovenske meje (Plet.); Štrekelj (Beiträge zur slavischen Lehnwörterkunde 1904) izvaja besedo iz ital.-istrskega odnosno beneškega bislacco = neroden, štorast človek, čudak. Gor. Lajše 1560—1648, Dražgoše 1622—43, Podbelica 1627—62, odtod verjetna preselitev v Kropo (sredi 17. stol.), Selca 1635—83.

Bohinec (Wochiniz, Bochinez, Wachiniz), **Nemilje** 1625—1740, **Davča** 1622—50, **Podlonk** 1625—38, **Železniki** 1660—1770, **Martinj vrh** 1690—1765.

Bric (Briz, Friz, Brize, Brizel, Wretzl), prišlek iz goriških Brd (morda tudi od krstnega imena Brikcij, prim. Sv. Bric v občini Polšnik, Sv. Bric na Nanosu). Prvotno samo v Davči (od 1622) in kot Wretzl v Železnikih (1540—1591); od 1717 tudi v Podlonku 1717—1820 in na Prtovču 1719—52.

Dolenc (Dollenz), **Dolenja vas** 1571—1853, **Praprotno** 1767—1939.

Ferlan (= Furlan), **Davča** od 1632 dalje, **Smoleva** 1640. Odtod tudi, če ne gre za zamenjavo s Florjančič: Ferjančič, **Golica** 1687.

Hrovat (Crabath, Crobath), **Železniki** 1581—1840.

Korošec, **Dolenja vas** 1629—45, a že takrat le pomotoma vpisano kot hišno ime namesto pravega nosilca Luznarja, **Železniki** 1560 (**Korošé**) — 1683.

Lah, **Farji potok** 1609—1674; samo tu.

Luznar (prvotna pisava v urbarjih Lubsner, Lubsnar, pozneje v maticah Lustnar, Lustenar, Lusenar, Lussner, Luzner), mož iz Ljuše (Ljub-še, In der Leubs); **Mlaka** 1500 (**Juri Lubsnar**) — 1588 (**Miha Lubsner**), **Dolenja vas** 1500—1939, **Zabrekve** 1560—1758, **Ševlje** 1705—1900, **Rudno** 1709—77, **Selca** 1721—1939, **Železniki** 1770—1856.

Nemec (Nimezh), **Rudno** 1634, tu samo enkrat, drugod nikjer.

Sorčan (doseljenc iz Sorice), **Davča** 1628, **Bukovica** 1639, **Praprotno** 1663.

Tavčar, doseljenc iz **Davče**¹⁰ (pisava v maticah Tauzar, Tauzher, a tudi Dauzher, tako 1755: Ljuša in 1768: Smoleva); **Železniki** 1580—1801, **Jamnik** in **Podbelica** 1626—1800, **Bukovščica** — **Knapi** 1633—1790, **Ševlje** 1636—1808. Selški Tavčarji so bili sprva rudarji in železarji, ne kmetje, šele pozneje, z doselitvijo s Poljanskega (v Praprotno, Ljušo in Rovt), prihaja tudi kmetijski živelj v dolino. Praprotno 1666—1866, Ljuša 1660—1900 (dvojna preselitev iz Knapov in iz Poljanskega), **Rovt** pri **Sv. Lenartu** 1681—1800, **Stirpnik** 1755—1814, **Dolenja vas** (priselitev iz Ljuše) 1778—1939, **Bukovica** 1784—1810, **Selca** (priselitev iz Dolenje vasi) 1814—1939.

Topličar (iz Toplic na Poljanskem), **Ljuša** 1624—43, **Golica** 1635—45, **Dolenja vas** 1657.

Tominc (= Tolminec), **Železniki** 1622, **Davča** 1628—70, **Selca** 1654, **Ševlje** 1669, **Smoleva** 1679, **Martinj vrh** 1681.

Torkar (iz sela Torke pod Ratitovcem), **Torka** 1630—1930, **Sorica** 1624, **Zgornje Danje** 1632.

d) Izpeljanke po osebnih lastnostih

Bobek, **Selca** 1560—90, (tu ohranjeno kot hišno ime do danes), **Železniki** 1630—70, **Češnjica** 1636—1730.

Bogataj (Wogathé 1530, Wogathai 1626, Bogatej). Splošnemu mnenju, da izvira ime v pomenu Gottesleugner iz časov verskih bojev, se ne morem pridružiti, ker je izpričano že pred pohodom protestantizma na Kranjsko in se takrat in še dolgo pozneje glasi Bogaté, torej v pomenu bogatin. **Rudno** 1560—1760, 1868—1900, **Selca** 1626—70, 1824—79, **Bukovica** 1656—1700, **Češnjica** 1694, 1775—1939, **Škvinc** 1770—1899.

Debelak (Debellakh), **Rovt** pri **Sv. Lenartu** 1560—1835 (danes le še hišno ime),

Juri Frizens Sohn, 1630 Matthäus filius Juri Rottar, 1642 Matthäus Werze. Na drugem mestu pa so vpisani: 1630—60 Margaretha Wrezin, 1681—1694 Jakob Wrez, 1709—14 Juri Wreze. Morda gre za napačno nemško asimilacijo imena Bric.

¹⁰ Prim. Blaznik, Kolonizacija Selške doline, 113.

Rudno 1623—1850, Dolenja vas 1633—1939, Dragobačka 1639—90, Podbelica 1646—70, Laško 1679—90, Topolje 1690—1780.

Divjak (priseljen iz poljan. doline) Jamnik 1658.

Hudél (iz korenike »hud«) samo v Rovtu pri Sv. Lenartu 1624—48 in še tu najbrž po zamenjavi s hišnim imenom, ker je bilo pravo (rodbinsko) ime Trojar. Vseeno se je staro hišno ime Hudél na kmetiji obdržalo do danes.

Leban, Leben (Lebna 1626, Leban 1628, 1633, Luban 1635, Laban 1656, Leben 1659 in dalje), morda iz korenike leb = čelo, lob-anja, torej mož z visokim čelom (kakor nosan, mož z velikim nosom, čelan, glavan). Ime je zelo staro, saj se v pisavi »Luban« omenja že v tako imenovanem čedadskem evangeliju (9. in 10. stoletje), na čigar robu je neznana roka zapisovala romarje, ki so prihajali v samostan v okolici Ogleja ali Devina (Kos, Gradivo, II, štev. 328). Ker se je ohranil do danes naglas na prvem zlogu, je verjetno, da se je ime prvotno glasiló Ljubán in ne Ljubán ali Lebán. V tem primeru bi morali ime izvajati iz korenike ljub in ne leb. Prvotni selišči sta Ševlje 1589—1877 in Pozirno 1560—72; doselitve v Kališe 1688—1700, Studeno 1702—50, Bukovščico—Knape 1709—1901, Bukovico 1778—1880.

Levičnik (Leuitschnikh, Liuznikh), Selca 1622—1837, Železniki 1760—1939.

Modrijan (Madrian, Modrian), Železniki 1560—1673.

Okorn (Ochorin, celo Achorin, potem Okhorin, Okhoren), Sv. Tomaž 1560—1860, Ravne 1560—1694, Strmica 1623—80, Ljuša 1625—1700, 1784, Zabrekve 1627—79, Bukovščica 1631—1700, Selca 1639—80, 1778—1880, Dolenja vas 1656—1700, Topolje 1680—1809.

Osebek (Ossebekh, Ossebikh, Ossewegkh). Dasi prevladuje v urbarjih in maticah pisava z dvema s, je ljudstvo do danes ohranilo izgovarjavo Ozebek, ne Osebek. V tem primeru je treba ime izvajati iz glagola ozebsti. Ko bi pa vendar šlo za ljudsko etimologijo, ki je s časom preuredila prvotni ostri s v z, bi pomenil Osebek priseljenca, ki živi za sebe na mali kmetiji, potem tudi gosača, bivajočega v tuji hiši (Plet. I, 845), v vinorodnih krajih, ki pa tu ne prihajajo v poštev, prebivalce, ki so stanovali v sobah vinogradnih hramov in zidanic (Dolenc, ČZN, 1923, 165—75). V Selški dolini je ime značilno za Dragobačko, kjer se že l. 1560 omenja gruntar Pavel Ossebikh. Ime se drži tam do konca 19. stoletja. Po priselitvi se pojavi v 18. stoletju tudi v bližnji Golici 1744—1818 in Dolenji vasi 1774—1833.

Trpin, Terpin, Selca 1560, Lajše 1637—70, Češnjica 1625—35, Smoleva 1770—1876.

3. Nemška imena

a) Izpeljanke krstnih imen

Anderli, Anderle (Henderli), Torka 1624, tirolsko-soriški deminutiv iz Andre (Andrej).

Arhar in Arihar, Selca 1623—1711, Lajše 1662—85 in

Anrihar, Anderhar in Andrehar, Selca 1778—96. Obe imeni sta poslovenjeni izpeljanki iz nem. Hainricher (kakor je Areh, Arih in slednjič Arh nastal iz nem. Heinrich). Podrobneje glej str. 317.

Arnol, Arnov (Ernol, Ernov, tudi Jernol 1717), Železniki 1622—1856, Češnjica 1560—1768, Lajše 1661—1700, Dolenja vas 1630—1780; iz nem. Arnold.

Balantič (skrajšano Balanč), Dolenja vas 1622—1773, Bukovica 1655—1820, Knapi 1703—1939 (Balanč); iz nem. Walland (= Valentin).

Bartl, Partl (iz Bartolomäus), Zali log 1560—1600.

Bastl, Zala 1623—31 (Wastil), hipokorist. iz nem. Wastian = Se-bastian.

Bergant, Bregant, Ljuša 1560—1800, Sv. Tomaž 1734—1910, iz nem. Weriant.

Bernard, Ljuša 1659—1800, Martinj vrh 1750—1900; iz nem. Bernhard.

Bilban (Wilban, Wilfan, Wilman), Češnjica 1623—1736, Kališe 1716—44, Selca 1755—1846 (tu se je ohranilo kot hišno ime do danes); iz nem. Wüllfen, deminutiva iz Wolfgang.

Boltar, Ostri vrh 1622 in Boltarčič, Lajše 1630—43, Dražgoše 1719—56; morda iz nem. Walther, verjetneje hipokorist. iz Ož-bolt (Bolté); v tem primeru bi ne sodilo med nemška imena.

Eberl (kolikor ni nastalo iz Heberli), Železniki 1750—1820; deminutiv iz nem. Eberhard.

Ekhart, **Echard**, tudi (Davča 1641) **Jehart**, pozneje (1783) **Egart** in **Egert**, naposled **Ekar**, v soriškem ozemlju 1622—1802, Davča 1622—45, Češnjica in Rudno 1783—1836 (tu **Egart**); iz nem. Ekkehard.

Eller, **Jeller** (Hilarius), kot krstno ime pogostoma v urbarjih med 1500 do 1600 v soriškem ozemlju, pa tudi v selški in strmški županiji. Glej tudi zg. str. 321.

Faidel, 1622 **Faidil** in **Veidl**; pozneje (1730) **Faigel**, **Faigl** in **Fajgelj**; Železniki 1622, Razstovke pri Sv. Lenartu 1626—1723, Rovt pri Sv. Lenartu 1657—1704, Bukovica 1730—1939; deminutiv iz nem. Veit = Vid.¹¹

Kankl (odtod drugod tudi **Gangl**), nem. deminutiv iz krstnega imena Kanzian; Studeno 1719—1840, Ševlje 1718—65, Selca 1825—80.

Kondrat, **Kondré**, drugod **Kodre**, **Kondra** in **Korrada**; 1626 soriško ozemlje (v urbarju že 1500 v Sorici: Chuenradt), Štibernica 1630—1744 (**Korada**), Prtovč 1654—70 (tu **Konrad** in **Kondre**), Podlonk 1682—1700 (**Kondre**), Selca 1732 (**Kondra**); od sr. v. nem. Chundrath, danes **Konrad**.

Kunstl, Železniki 1560—1622, Rudno 1631—1776, Dražgoše 1625—1770; najbrž nem. deminutiv iz Av-gustin (**Gustl**) s slov. nazalizacijo, morda tudi iz Constantin (**Heintze-Cascorbi**, o. c. 151).

Markel, **Martl**, **Mertl**, **Merk**l (prvotno **Mart**, **Merth**, **Markil** in **Mertil**), Danje 1625—1641 (**Mertil**), Sorica 1626 (**Mertil**). V soriškem ozemlju do danes; **Nemilje** 1654—80 (tu **Martell** in **Markel**), Lajše 1681—1900, Martinj vrh 1770—1864, Podlonk 1792—1849. Deminutiv iz soriškonem. **Mert** (**Martin**), ki ga srečamo v urbarjih županije Sorice kot krstno že l. 1500 (**Mert Phyffer**). Od **Merta** (morda iz **Mert-Hansl**)¹² izvajamo tudi ime:

Martonzel, **Martanzl**, **Mertonzl**, **Bertonzil**, **Bartonzel**, **Wertonzil**, **Wartonzel**, danes samo še **Brtoncelj**. V maticah se že v prvih desetletjih 17. veka (1622—42) rabijo vse tu navedene oblike (**Warthonzil** 1623, **Bartonzil** 1630 in **Martonzil** 1635), v urbarjih (n. pr. **Zabrekve**) pa od 1500 do 1604 dosledno le **Martonzl**, **Mertonzl** in **Martanzl**, šele od 1610 **Wertonzl**. Ime je doma v hribih na levem bregu **Sore**, omejeno proti zapadu s potokom **Češnjico**, na vzhod pa **Bukovščico**. **Martanzli**, odnosno **Bertonclji** so izkazani v naslednjih krajih: **Zabrekve** 1500—1837, **Ševlje** 1624—1906, **Podbelica** 1560—1910, **Bukovščica** 1627—1780, **Bukovica** 1633—1908, **Rovte pod Jamnikom** 1637—1857, **Selca** 1641—1939, **Lajše** 1622—1909, **Jamnik** 1645—1770, **Njivica** 1655—1853, **Strmica** 1656 do 1790, **Knapi** 1660—1800, **Pozirno** 1690—1750, **Dolenja vas** 1709—1890, **Ostri vrh** 1743 do 1825, **Golica** 1765—1910, **Nemilje** 1772—1900.

Prezelj, **Prössl**, **Praesil**, **Preshil**, **Pressl**, **Presl**, danes **Prezelj**, soriško ozemlje 1631—1909, Martinj vrh 1647—1860, Davča 1634—1760, Podlonk

¹¹ Prvotna raba imena **Faidel** (**Veidl**) kot krstnega imena (za **Vida**) je izpričana v selški župniji v mnogih matičnih vpisih iz 1. polovice 17. stoletja. Za primer navajamo izpiske iz krstnih matic 1622—32 za rodbino **Weber** = **Kavčič** v **Zalem** ložu, ki so tudi sicer zanimivi:

22. IX. 1622 Mihael fil. leg. patris **Faidel Weber** et uxoris **Agnets**

12. IV. 1625 Marcus " " " **Viti Bebar** " " "

12. II. 1628 Jera " " " **Faidel Kauziz** " " "

12. II. 1632 Marina filia " " " **Veidl Weber** " " "

23. IX. 1636 Andrej fil. " " " **Viti Kauzhizh** " " "

Prehod iz krstnega imena v priimek je razviden tudi iz loških urbarjev za kraj **Raztodke**, kjer so se **Faidli** držali na dveh kmetijah. O tem glej podrobneje zg. na str. 314.

¹² Prim. urbar 1560, **Draboslavica Mert** fis. **Hans**.

1757 do 1899, Prtovč 1753—1900, Češnjica 1808—1900; soriški deminutiv iz Am-bros. V maticah je prvotna pisava Preshil in Prashill, v urbarjih od 1500—1709 dosledno Prössl.

Schorl (odtod tolmin. šorli), soriškonem. deminutiv iz Georg — Jörg — Jörgl — Jörl — Shorl; soriško ozemlje (Sorica, Ravne) 1632—56), v urbarjih že od 1500 (n. pr. Ravne: 1500 Jörg Grochauer, 1543 Jacob filius Jörgl). Prvotna oblika Jörgl se je v Selcih ohranila v domačem hišnem imenu »pri Jurglcu«.

Žimant (od nem. Sigmund). V urbarju 1560 Lovranc Shiman kot podsed (želar) Selške županije; v Topoljah l. 1622 samo še hišno ime kmetije, ki se je obdržalo do danes. V starejših urbarjih naletimo tu pa tam še na nemško krstno ime Sigmund, n. pr. 1560 med kajžarji rudenske županije (Sigmund Schuester).

b) Izpeljanke po obrtu in poklicu

Bešter (Fishtar 1622, Beshtar 1631, Wesster, Wester 1671), odtod tudi Fister v podnartsko-ovsiški okolici. Iz srednjev. nem. Fister = pek (latin. pistor). Izključeno pa ni, da je ime ponekod (Jamnik) nastalo iz krstnega imena Sil-vester po hipokorističnem Vester, pozneje Vešter in Bešter. Dražgoše 1622—1713, Podbelica 1642—1906, Jamnik 1671—1939, Nemilje 1803—65; samo ob pobožjih Jelovice.

Fajfar, Pfajfar (Faiffar, Feifer, Pfeifer, v urbarju 1500, Sorica: Mert Phyfer), piskač, žvižgavec. Soriško ozemlje, Dražgoše, Ostri vrh in Češnjica 1624 do danes, Kališe 1637—1738, Studeno 1657—1831, Lajše 1707—1910, Smoleva 1787—1848.

Draxler (strugar), Škovine 1560—1715, Studeno 1658—1730, Železniki 1668.

Feman (Fewmann 1560, Feymann, Faymann, Foemann), nemara iz srednjev. nem. Fell-mann = konjač, konjedec; Selca 1560—1850, Dražgoše 1560—1770, Dolenja vas 1638—76. Ime je tipično za Selca in Dražgoše v 16., 17. in 18. stoletju.

Flegar, iz nem. Pflieger = oskrbnik; Rudno 1646, pozneje (od 1740—92) v železnikih kot fužinarji.

Gaiger (godec); soriško ozemlje 1630 do danes, Podlonk 1673—1905, Češnjica 1778—1900.

Hafner (Hoffner, tudi Offner), lončar, pečar; Selca 1626—30, 1708—1896, Praprotno 1635—1900, Sv. Tomaž 1781—1900.

Kemperle (Kemperli, Kempferli, v urbarjih od 1560—1610 Gamperl in Gamberle, od 1630 soglasno z župn. maticami Kemperle); morda iz nem.-štaj. Kamper = Walker oder Seiler, torej vrvar; Sorica 1622, Danje 1627, Podlonk 1633, 1700—1930. (Nem.-kor. Gamper tudi = hudič.)

Maiерle (Maiерli), to, kar slov. Pristavec; Sorica 1627—70, Soriške Ravne 1639—80.

Pinter (Pindter, Bindter), sodar; Martinj vrh 1622 do danes, Dražgoše 1628 do 1800, Sorica 1640 do danes, Češnjica 1663—1810, Podbelica 1678—1776, Sv. Tomaž 1690 do danes, Zabrekve 1740—90.

Schmid (Schmidt), kovač; Podlonk 1622 do danes, Draboslovica 1632—1900, Dražgoše 1658 do danes, Prtovč 1778—1898, Ostri vrh 1790—1880, Rudno 1800—1910, Selca 1830 do danes, Golica 1833—1900. O prehajanju v slov. Kovača glej str. 318 in 322.

Šuštar (Shuestar, Schuster), čevljar; Davča 1628—1890 sporadično: 1645 Zali log, 1658 Stirpnik, 1690 Sv. Tomaž. Ime je značilno za Davčo. Doselitev tudi v železnike; tu od 1643 do 1730 Šušteršič.

Weber (Webar, Bebar, Beber), tkalec; Zali log 1622, 1810 do danes, Soriške Ravne 1750—1900, Rudno 1700—80, Zabrekve (Bebar) 1753—1877, Češnjica (Bebar) 1783—1871, Selca 1850—1939. O prehajanju na sinonim. slov. Kavčiče glej zgoraj str. 318 in 322.

c) Izpeljanke po rodu in kraju

Formacher (das Formach = steljnik, prapreče, torej isto kot Praprotnik; Dolenja vas 1679—1730, Selca 1714—64. Prišleki iz okolice Stare Loke, zlasti iz Veštra.

G o r t n a r (Gartner, Gottner, Gotnar). Od Garten, vrt, morda pa tudi od Hart, dobrava, ker se ime baš spočetka (1622) piše Hartner. Ime je značilno za planinsko kmetijo Novaki med Podlonkom in Dražgošami (rod živi tam že od 1600 do danes). Dalje še v krajih: Rudno 1622—1779, Dražgoše 1622—80, Podlonk 1624—1875, Prtovč 1659—1851, Golica 1706—1879, Studeno 1735—99, Češnjica 1813—1939.

G r o h a r. Ime se pojavlja v maticah na dveh, daleč ločenih ozemljih Selške doline: v soriški in v selški odnosno stirpniški županiji. V prvi, torej v nemškem ozemlju, je prvotna pisava v urbarjih že od 1500 Grochauer, Grochawer, Grachawer; ta pisava se šele od 1680 umika pisavi Grochar. Na slovenskem ozemlju je pisava od vsega početka Grochar. Morda imamo tu opraviti z različnimi koreniki odnosno pomeni. Na Soriškem bi ime pomenilo doseljenca iz bližnjega Grahovega na Tolminskem, na slovenskem pa bi bila izpeljanka od Groga (demin. od Gregor). — Železniki 1622, Dolenja vas od l. 1625 dalje (v urbarjih že od l. 1560), Selca 1625—1727, Praprotno 1639—1771, Bukovica 1642—1776, Sv. Tomaž 1680—1777, soriško ozemlje 1626 do danes (v urbarjih že od l. 1500).

H e b a r l i (Häberli, Heberli, Höberle, pozneje Eberle), soriško ozemlje 1622 do 1850. Morda od Haber = oves, torej naš Ovsenik, Avsenik. Pisava v urbarjih: 1560 Häberli, 1645 Höberle, 1657 Häberle, 1682 Häberli, 1714 Höberle.

K e s a r (Kessar, Khässer, Caysser, Gasser, Kesher, vedno z ostrim s in z naglasom na prvem zlogu), poslovenjeno: Kežar in Kežar; od kesche, keische — v soriško-nem. narečju kozolec. Sorica 1626 do danes, Podlonk 1624—1881. Ali je priimek Košir (z naglasom na zadnjem zlogu), ki se pojavlja od 1663 okoli Ljuše in Sv. Lenarta, torej v samoslovenskem ozemlju, izpeljan iz soriškonem. Kesar, je zelo dvomljivo.

K o b l e r (v urbarjih Koffler, Khoeffler), poslovenjeno Koblar; iz tirol.-nem. Kofl = vrh. Soriško ozemlje od 1622; odtod Železniki 1622 do danes, Martinj vrh, Megušnica, Farji potok in Osojnik 1624—1897; Strmica 1560—1741, Rovt 1624—1700, Selca 1655 do 1703, Laško 1655—1704.

T h a l e r (Thaller, Toller, poslov. Tolar), od Tal, dolina; soriško ozemlje 1622 do danes, Selca 1622—66, Dolenja vas (Hudo) 1630—1744 (tu Toller), Češnjica 1672 do 1720, Martinj vrh 1690—1829, Prtovč 1839—1939 (tu Tolar).

T o r k a r (Torkher), prebivalec soriške vasi Torke (am Torekh) pod Ratitovcem; Torka, Danje, Sorica 1622 do danes, Smoleva 1654.

T r i l l e r (prvotno Trigler), iz nem. Trog, korito; Sv. Tomaž 1632, Ljuša 1635 sporadično, najbrž priseljenci iz ozemlja med Loko in Stražiščem; Dolenja vas 1803 do 55 (tu Triller).

T r o j e r, **T r o j a r**, iz alpsko-nem. die Troin, steza, drča; Zgornje Danje 1622 do 1900, Ostri vrh 1622—1878, Rovt 1627—1770, Dolenja vas 1630—1838, Češnjica 1637—1854, Dražgoše 1678—1786, Martinj vrh 1687—1890.

Z a r z e r, **Z a r z a r**, poslov. C a r c a r (v urbarjih Zaritzer, Zairizer, Zewritzer, Zeyritzer, žensko: Zarzerin in Zärzerin), doseljenec iz Zarza, Zeyritza = Sorice; Laško 1560—1741, Dolenja vas 1712—1808.

Ž b o n t a r, **Ž o n t a r** (Shuontar, Sbontar, Shvantner, pozneje tudi Schwentner). Iz alpskonem. Gschwand, durch Feuer gerodetes Waldland, torej isto kot slov. prežganje, požganje, paloviče. Davča 1622—1939, Zali log 1628—1939, Podlonk 1635, Topolje 1627, Martinj vrh (Osojnik in Farji potok) 1671; Ostri vrh 1701, Jamnik 1721, Selca 1764.

č) Izpeljanke po osebnih lastnostih

F r ö h l i c h, **F r ö l i c h** (iz tega slov. Brolih in Brelih); Sorica 1500—1939, Davča (Jastro brdo) 1630—1900, Zali log 1660—1881, Železniki 1708—87.

Š r a j (Shray, Shrey, pozneje Schrey), morda metonimično iz nem. G(e)schrei, torej kričać (prim. slov. Krulec); Zali log 1600—1790, Studeno 1678—1867, Dolenja vas 1756—1896, Selca 1784—1831. Šraji so prišli v Zali log iz Nem. Rovta na Tolminskem.

4. Italijanska imena

Tisto malo, kar je teh imen ohranjeno v župnih maticah 17. in 18. stoletja, izvirajo skoraj vsa iz Železnikov, od koder so se njih nosilci razširili po bližnjih krajih, kjer je železarski obrt imel svoje oskrbnike, rudarje, drvarje in druge nameščence, torej na Češnjici, Rudnem in Jamniku, v Lajšah in Dražgošah.

Nekaj imen, ki so najbrž italijanskega izvora, je prinesla v dolino Bukovščice in sosednje kraje tudi rudarska kolonizacija te doline v 16. stoletju.

A m o t a (Omota), Železniki 1500—1768, Češnjica 1560—72.

A r n o l (Arnoll, Arnov, Ernol, Ernov, Jernoll), Železniki 1622—1856, Dolenja vas 1630—1780, Lajše 1661—1700, Češnjica 1560—1768. Iz ital. Arnolli, ki gre spet na nemško koreniko Arnold.

D a g a r i n iz benečan. daga, bodalo; dağaro = bodalar, suličar, deminutiv dağarino. Železniki in Škovine 1641—1802, kot hišno ime (št. 12) v Železnikih do danes; Martinj vrh 1700—73, Ljuša 1718—77, Sv. Tomaž 1734—1821.

F a n t o n, isto kot ital. fantino = pobič; Farji potok 1680—1700.

G a š p e r i n (Casparini, tako v železn. maticah še do l. 1753). Samo v Železnikih (tu v urbarjih že od l. 1497) do 1876.

G a t t i, samo v Železnikih 1630—1754 (ital. gatto = maček).

G o m p a, samo v Železnikih, 1500—87 (najbrž iz ital. gamba = noga).¹³

M a r k ó t (od Marcotti, odnosno Margotti), Železniki od 1622—80. Na Češnjici še kot hišno ime žage »pri Markótu«, Dašnica 1 (margutto = grd, neumen).

K a p u s (od ital. Capossi, Capucci = zeljar) v železn. maticah 1722—88.

M o s k o (Mosca), Železniki še 1622, potem izgine (iz ital. mosca = muha).

M u r ó n, Murin. Od potomcev prvega rudarskega kolonista Murona v Železnikih¹⁴ ni v urbarjih (od 1500) niti v maticah (od 1622) nobenega sledu več. V Železnikih se je spomin nanj ohranil samo še v krajevnem vzdevek nekdanjega vigenca Murájna v Klovžah (iz ital. chiusa), tam, kjer so l. 1936 zgradili gasilski dom.

V urbarju iz l. 1560 se na šestih mestih navajajo Movrini (Mourin) z moškimi krstnimi imeni in z očitnim naglasom na zadnjem zlogu, tako gruntarja Martin in Jurij Mourin na Križni gori, gruntar Simon Mourin in kajžar Miha Movrin, oba na Laškem, kajžar Balant Mourin na Bukovici itd. V Dražgošah so Morini v urbarjih razvidni od 1584 do 1630, najzadnje z Mihaelom Morinom, v maticah pa s pisavo Mouri, Murin, Muren in Mure (1625—76). Rod se je držal tudi dalj časa (1642—1721) na Češnjici in (1622—70) v Železnikih. — Verjetnejša ko iz skrcenega krstnega imena Mavro (Mavricij) je tu izpeljava iz italijanske besede morino (moretto) kot deminutiv iz moro: »persona bruna di carnato« (Petrocchi, Dizionario universale della lingua italiana), torej osebe s temno poltjo.

P i k ó n (furl. Picon, ital. Piccone, od piccone, rovnica); Železniki 1622—34, Rudno in Dražgoše do l. 1635.

Dvomljičvega italijanskega izvora so:

B o n c e l j (Banzil, Bonzil, Wanzil, Wantzl, Wonzil, pozneje tudi Wanzl). To ime so nekateri hoteli izvajati od ital. Bonicelli, rodu, ki je na Kranjskem res izpričan v 16. stoletju¹⁵. V Selški dolini se najprej pojavi (1560) v Selcih (dva gruntarja Wantzl), potem v Železnikih (Banzil 1622), pozneje v skrajšani obliki (Wonzl 1661) na Rudnem in (1706—30) na Studenem, toda le sporadično, drugod nikoder, je torej tipično železnikarsko ime. Izpeljavi iz ital. Bonicelli se upira dejstvo, da se naglasni e ne more čisto izgubiti, kar kaže najbolje primer imena Domicélj, kjer se je naglas nedvomno italijanskega Domicélli zvesto ohranil. Morda gre za skrajšan

¹³ Gompa Felicijan, veliki pospeševatelj protestantizma; prim. Gruden, Zgodovina slov. naroda, 717.

¹⁴ Prim. Blaznik, Kolonizacija Selške doline, 73 sl.

¹⁵ Kronika slov. mest, 1939, str. 98, 2. stolpec, 1. in 2. vrsta: Zwan Maria Bonicelli.

nemški deminutiv iz Urbana (Ur-banzl), kakor n. pr. Bastl iz Se-bastiana. Ime se tudi v 18. in 19. veku ni razširilo v dolini, ohranilo pa se je do danes v železnikih.

F r a k e l j (prvotna pisava v maticah in urbarjih, tu že 1560: Fraculle, Frachuli, pozneje Frachili, Frachelle). Ime navajajo loški urbarji že l. 1560 v železnikih in Dol. Lajšah; v maticah se pojavi od l. 1622 v Dražgošah, kjer se še danes drži in je postalo za ta kraj tipično. Nekaj časa (1626—62) se je ime držalo tudi v Selcih in (1734—66) v Kališah. Iz nemškega¹⁶ (Frankl) se da težko izvajati, ker bi se bil vmesni n vsaj v starih listinah še ohranil. Verjetneje, dasi ne absolutno gotovo, je ime italijanskega izvora, morda iz fragola = jagoda. Okrajšava imena v Frakl se pojavi v maticah okoli l. 1740.

V a r l (prvotna pisava, 1625, Baril, Barel in Waril, potem, 1695—1770, Barl in 1725—1846 Bargel, Bargl, slednjič Barl in Varl). Tudi to ime so skušali izvajati iz ital. Barelli.¹⁷ Toda tudi tu je, kakor v primeru Boncelj, težava s spremenjenim naglasom, ker bi se sedanje ime moralo glasiti Barélj, če bi izviral iz Barelli. Misliti bi se dalo zato na nem. deminutiv Bartl ali omehčano Barl (od Bartol = Jernej). Da ima ta podmena nekaj za sebe, izpričuje pisava **B a r g l**, v kateri se pojavi podtalni t v guturalni obliki. Asimilacijo guturalnih konzontanov s palatalnimi opazujemo večkrat (Martl, Mertl v Markl, Merkl, Feidl, Faitel v Fajgelj). Železniki 1500—1920; Češnjica 1624 (Baril)—60 (Barll)—65 (Warl)—1703 (Bargl)—1725 (Bargell)—1739 (Barl)—1744 (Barel)—1772 (Barl)—1842 (Bargl)—1890 (Barelj), Selca (Baril) 1629—41, Rudno 1638 (Waril)—1656 (Barell)—1670 (Warl)—1725 (Bargell)—1742 (Barl)—1771, Podbelica 1671 (Wargl), Griva 1754 (Bargl)—63 (Barl).

Ž a n (prvotna pisava Shaan, Shain, potem Shan) bo nemara res italijanskega odnosno furlanskega izvora (Gian, Zuan, Zwan).¹⁸ Njegovi nosilci se pojavijo v urbarjih l. 1610 v Hudem lazcu (Welikhi Lasz) z značilno pisavo Schaan in Schöan. V župnih maticah naletimo na njih s pisavo Shaan, Shain in Shan sprva (1622) v Hudem lazcu, Bukovščici, Strmici in Ševljah, torej v krajih, kamor je bila segla rudarska kolonizacija, ko so v 16. stol. začeli kopati rudo v dolini Bukovščice. Šele pozneje (od l. 1718) najdemo Shane tudi v Pozirnem, Zabrekvah in Selcih. Ime se drži v Zabrekvah do l. 1803 (od tedaj je ostalo do danes le kot hišno ime), v Ševljah do l. 1888 in v Selcih do l. 1893. V Bohinju je še danes mnogo Žvanov, potomcev nekdanjih železarjev in rudarjev, katerih laško pokolenje je očitno. Morda so nekateri izmed njihovih prednikov, ko so se odprli novi rudniki v Bukovščici, Knapih in okolici, udarili iz Bohinja čez Pečano v Selsko dolino. Izvajanje imena iz slovenskega Že-jen je manj verjetno, dasi ne čisto nemogoče.

Zusammenfassung

Die Bildung der Familiennamen im Tale von Selca begann im 15. Jahrhundert, ihre Entwicklung war Ende des 17. Jahrhunderts beendet. Tauf- und Geburtsnamen, Berufsstand und Gewerbe, Wohnort, Geburtsland und völkische Zugehörigkeit, topographische Besonderheiten der Siedlung, endlich auch persönliche Eigenschaften gaben dem Volke (nicht auch den Ämtern) Anlaß zu neuen Benennungen, mit denen von nun ab die Familie individualisiert erscheint. — Im I. Abschnitte der vorliegenden »Beiträge« wird an der Hand zahlreicher, aus den Geburtsmatriken der Stammfahre Selca geschöpften Beispiele gezeigt, wie die Familiennamen (aus Geburtsnamen) entstanden, während im II. Abschnitte der Versuch unternommen wurde, die Bedeutung der entstandenen Familiennamen je nach ihrem slowenischen, deutschen oder italienischen Ursprungsworte zu erklären. Die hiebei angegebenen, bis auf die Gegenwart fortgeführten Siedlungsdaten ermöglichen auch einen Einblick in die Verbreitung der einzelnen Geschlechter und somit auf die innere Bevölkerungsbewegung im Tale.

¹⁶ Blaznik, Kolonizacija, 113.

¹⁷ Tako pokojni kamnogiški župan Adolf pl. Kappus.

¹⁸ V Ljubljani najdemo v 16. in 17. stoletju trgovce s tem krstnim imenom, n. pr. Zuan de Albertis.

O MESTIH IN TRGIH NA SLOVENSKEM

Anton Melik

Na Slovenskem gospoduje v opredeljevanju naselij na mesta, trge in vasi še vedno čisto formalistični, zgodovinski kriterij. Tisti kraji, ki so si nekdanj, v srednjem veku, pridobili tržne odnosno mestne pravice in si jih ohranili do danes, se označujejo kot mesta ter kot trgi. Le malokatera med tržnimi naselji so svoje tržne pravice izgubila in se jim je naslov trga opustil, med mesti pa ne poznamo niti enega takega primera. Razmeroma malo je naselij, ki so si naslov trga pridobila šele v moderni dobi, v teku zadnjih desetletij, ta čas, ko so nekatere trge »povzdignili« v mesta. V obeh teh dveh primerih gre le za podelitev naslova, kar je samo formalnega značaja, zakaj kake dejanske pravice s tako povzdigo niso več zvezane. Semnji se vršijo tudi po vaseh, trgovina, obrt in industrija se morejo naseliti kjerkoli. Tržni dnevi so še na zunaj vidni znak stare trške in mestne institucije, toda njihova vloga se je v primeri z nekdanjo funkcijo zelo zmanjšala. Samoupravni privilegiji fevdalne dobe so se že davno nehali, oziroma so prešli v moderne upravopolitične oblike, ki v bistvu ne razlikujejo med mestnimi in kmetijskimi občinami. Sedeži za upravna okrožja, okraje in dežele so v njih šele v novejši dobi, saj te funkcije mesta s trgi sprva niso imela, toda značilno svojstvo tudi to ni, saj vidimo nekatera glavarstva nameščena v vaseh. Na drugi strani opazujemo marsikje, kako se je mestni gospodarski način razvil v nekaterih vaseh ali celo prevladal, kako so prevladali nekmetski poklici in se je tudi v zunanjem licu, v tipih zgradb, uveljavil prehod iz vasi v mesto.

Ne bilo bi popolnoma točno, ako bi rekli samo, da se je razloček med vasmu na eni ter trgi in mesti na drugi strani v moderni dobi zabrisal. Res je le tako, da so se poleg starih mest ter trgov razvila nekatera naselja z mestnimi značilnostmi, bodisi na novo ali iz dotedanjih vasi. Gospodarska osnova prebivalstva je med njimi ena najbolj važnih svojstev, v razliki med ruralnim ter neruralnim življenjskim temeljem.¹ Statistika o poklicih nam ga razodeva na zunaj na najbolj lahko zajemljiv način. Zunanje lice naselja, izraženo v sestavi in obliki zgradb, kakor jo imajo domovi, je prav tako že na zunaj viden znak. Za moderno dobo so te razlike najbolj važne, mnogo bolj od dediščine po starih privilegijih iz fevdalne dobe.² Zato se dandanes najbolj uveljavlja

¹ Jean Brunhes et Pierre Deffontaine, *La géographie humaine*. Paris, 1934. (Četrta izd.)

² Najbolj viden znak tega je mehanični način razlikovanja med mesti in drugimi naselji, kakor se je uveljavil na primer v francoski statistični službi, kjer se označujejo kot mesta vsa ona naselja, ki imajo po več ko 2000 prebivalcev. Osnova temu kriteriju je preudarek, da aglomeracija 2000 ljudi ne more imeti ruralnega značaja. (Lavedane, *Géographie des villes. Géographie humaine. Collection dirigée par P. Deffontaine*. Paris, 1936.) Temu kriteriju tudi na zapadu oponirajo. Na Slovenskem bi morali po njem uvrstiti med vasi marsikatero majhno

razlikovanje med obema glavnima kategorijama naselij, med ruralnim in kmet-skim ter urbanskim ali mestnim. To je čisto moderna terminologija, ustreza-joča načelom sedanosti in temelječa na spoznanju sodobnega stanja v gospodarstvu, v pravnih normah in v značaju ter notranji strukturi naselij.

Popolnoma v skladu s to ugotovitvijo je dejstvo, da razlika med urban-skimi in ruralnimi naselji nikakor ne more biti tako določna in tako krepko občrtana, kakor je bil nekdanji razloček med mesti s trgi in vasmi. V naši deželi, kjer živi že 40 % prebivalstva od nekmetskih poklicev, je nujno, da je premnogo naselij, ki sta v njih močno pomešana urbanski in ruralni delež.

Toda ako si vzamemo truda, pa poskusimo pregledati, kako so razpore-jeni po Slovenskem ruralni in urbanski kraji, in ako nadalje premotrivamo, kako so razmeščene tiste vasi, ki so doživele najkrepkejšo urbanizacijo, naj-večjo rast, moremo opaziti nekatera prav zanimiva dejstva. Da spadajo med urbanizirane vasi predmestja večjih mest, je ob sebi umljivo, zlasti glede ob-robja onih mest, ki so najbolj napredovala. Prav tako je umljivo, da spadajo mednje one vasi, ki se je vanje ali v njihovo bližino naselila večja industrija. Podobno je z vasmi, ki se je v njihovi bližini razvilo rudarstvo, dasi je treba poudariti, da se naselja, ki so jim naglo rast povzročili rudniki, odlikujejo po izredno slabi koncentriranosti. Tudi tujski promet je v svojih večjih središčih povzročil urbanizacijo, katere najbolj izrazitega predstavnika vidimo v Bledu. Sedeži upravnih oblastev, moderna prometna sredstva, predvsem železnica, so ponekod prav izdatno stopnjevala urbanizacijo. Toda ta dva faktorja nas že prevajata v posebno kategorijo vasi z znatnejšo rastjo in urbanizacijo, to je onih, ki imajo geografsko zelo ugodno lego, pa jih vendarle fevdalna doba ni opremila s pravno usposobljenostjo za uvrstitev med trge ali mesta.

Moderna urbanizacija se torej od fevdalne prav krepko razlikuje, bo-disi po svojih poglavitnih faktorjih in po funkcijah, kakor po učinku. Zato tako pogosto naletimo na pojav, da stara mesta ne služijo povsod najuspešneje za izvrševanje modernih mestnih funkcij. Najbolj znani so tisti primeri, kjer so železnice zelo predružačile prometno dostopnost, pa se je zaradi tega pro-metna usposobljenost nekaterih krajev za upravno središče zelo poslabšala. Da spada sodni okraj Višnja gora pod politično glavarstvo Litija, ni primerno današnji prometni povezanosti, kakor tudi ne dejstvo, da je Radovljica sedež okraja, a ne Jesenice, železniško križišče. Priznati je seveda treba ob tem, da ni tako lahka stvar, predstavljati sedeže oblastem, in prav nič preprosta naloga, spravljati v sklad sodobne urbane funkcije s tržnimi postojankami, ustanovljenimi še v srednjem veku.

Nekaj vpogleda v te probleme nam nudi primerjava med našimi mesti ter trgi glede rasti v teku zadnjih 50 let (prim. karto pod. 203, A. Melik, Slo-venija, I, 2, str. 607). Važnost modernih faktorjev urbanizacije odseva z nje prav prepričevalno in kaže, kako je zlasti moderna prometna lega odločujoča. Mesta in trgi, ki stojijo vstran od železnice, so ali nazadovali ali pa vsaj stagnirajo.

mesto ali trg, ki ima zares urbanski značaj, dočim bi v našem panonskem področju mnoge vasi po krivem dosegle oznako mest, dasi imajo čisto ruralni značaj.

Toda primerjave glede uspevanja naših mest in trgov ne smemo izvesti samo na osnovi naznačenih faktorjev in njihove nekdanje ter sedanje funkcije. Poseči moramo marveč še dalje nazaj in se zavedati, da tudi trgi z mesti, ustanovljeni v fevdalni dobi srednjega veka, niso bili vsi v smislu one dobe, ako smemo tako reči, racionalno ustanovljeni, odnosno niso bile postojanke zanje izbrane po enakomernem upoštevanju vseh v poštev prihajajočih momentov.

Srednjeveški trg je bil enako kot mesto tržišče za bližnjo kmetsko okolico. Zato je pričakovati, da se v razporeditvi starih tržnih naselij kaže neka določena enakomernost. Sidaritsch je prišel do zaključka, da so biti trgi v nekdanji Štajerski (in Koroški) enakomerno razporejeni po deželi, in sicer tako, da za njihov doseg ni bilo treba porabiti več ko štiri ure pošpota.³ V mesta da so se razvili tisti trgi, ki so imeli boljšo lego za promet na daljavo, pa nekateri, ki so bili ob meji, zaradi obrambe.⁴ Tržno in trgovsko funkcijo je srednjeveško urbano naselje vršilo v tem večjem obsegu, čim širšemu področju je moglo nuditi svoje urbano posredovanje. Lega ob čim bolj uporabljanih prometnih črtah je bila tedaj izredno važna, posebno seveda lega na križiščih prirodnih poti. Toda poleg tega je bil v srednjem veku silno važen še strateški moment. O njem moremo trditi, da se ni vselej in povsod ujemal s prvima dvema, marveč da je bil marsikje z njima v nasprotju. Poskusili bomo izvesti analizo nekaterih primerov in na njih se nam bo pokazalo, da je bil marsikje strateški faktor tisti, ki je povzročil, da se že v srednjem veku za tržno središče ni odbrala ona postojanka, ki jo je nudil centralni položaj v dolini ali v kotlini-ravnini pa križišče prirodnih poti. Da so nekateri kraji, ki danes hirajo kot neznatna mesteca ali trgi, brez uspevanja, temu vzrok ni šele v odročni legi današnje dobe, to je oddaljenosti od železnice, marveč dejansko že v srednjeveški ustanovitvi, ki je preveč upoštevala strateške razloge na škodo drugih. Seveda je zopet res, da so marsikatere od teh ustanovitev posledica tekmovanja med posameznimi fevdalci, bodisi svetnimi kot cerkvenimi.

Ako si ogledamo razpored večjih mest na slovenskih etnografski tleh in njihovem neposrednem obrobju ter sosedstvu, moremo predvsem ugotoviti, da so do današnje velikosti narasla tista, ki ležijo v naših poglavitnih kotlinah, kjer so široke ravnine omogočile veliko zgostitev kmetskega prebivalstva in kjer je križišče prirodnih poti omogočilo dobre prometne zveze na večje daljave. Funkcija starejšega upravnega središča je sicer soodločala, toda ne pri vseh (prim. Maribor, podobno Beljak, Trst). Le Krška kotlina pomeni izjemo; tu se ni razvilo večje mestno središče kakor v ostalih kotlinah. Izjemo predstavlja tudi še v drugem oziru: dasi je prav prostrana in vrh tega v prirodni prometnokrižiščni legi, se tu vendarle ni razvila političnogeografska enota. Brez dvoma je iskati za to glavno krivdo v obmejni legi, saj je meja napram Hrvatski-Ogrski potekala ob podolžni južnovzhodni strani kotline.

³ M. Sidaritsch, Die steirischen Städte und Märkte in vergleichend-geographischer Darstellung. Siegers Festschrift, 1924. S. 161 sl.

⁴ (Ib.)

Komaj kaj manjšo vlogo je imelo dejstvo, da je potekal takratni politični in kulturni tok prečno in ne podolžno po kotlini, kar je pripomoglo, da se je razdelila na kranjski in štajerski del z mejo na Savi ter so se razvila manjša tržišča. Bližina Zagreba je kasneje pač še posebej vplivala negativno na rast mest v Krški kotlini. Poučno je primerjati s tem rimsko dobo, ko tu ni bilo politične meje v bližini in ko je strujilo politično in kulturno življenje po dolgem po kotlini, po veliki cesti Emona—Siscia. In tu se je razvilo večje mesto Neviodunum pri Drnovem, nekako ob križišču podolžne krške in prečne savske poti, sredi široke ravnine, obdane z dobro obljudenim gričevjem. Nobena druga doba ni ustvarila urbanekega središča v Krški kotlini v tako popolni zadovoljivi prirodnih urbanističnih zahtev, dočim so v srednjem veku politični in zlasti strateški nagibi povzročili njihovo modifikacijo in oškodovanje. Posebno očitno se to razvidi pri Kostanjevici, ki je bila nekaj časa v srednjem veku najmenitnejše mesto na Dolenjskem. Kostanjevico so ustanovili čisto po strateških nagibih v vijugi ob Krki, prav tamkaj, kjer se na eni strani dvigajo Gorjanci, a sega z druge strani Krakovski gozd s svojimi vlažnimi, težko prehodnimi tlemi prav do reke. Kostanjevica je imela tedaj nalogo, da je varovala podolžni prehod po ravnini; njena okolica je še dandanes jako slabo poseljena. Za tržišče je ta postojanka prav slabo odbrana, pa se zato ni niti najmanj čuditi, da mesto ni moglo napredovati. Tudi če bi že bila stekla mimo nje podolžna krška železnica, bi se ji tržni položaj ne izboljšal bistveno. Kako mnogo bolj pripravna bi bila za tržišče pokrajina okrog Šentjerneja, sušna prodna ravan, predel zelo zgodnje naseljenosti in še danes dobro obljuden. Toda za srednji vek priroda tu ni nudila strateške opore, dočim trg pri Hrvaškem brodu, ustanovljen ob Krki v redko obljudenem poplavnem ozemlju v Zakrakovju, pač razen morda strateških osnov ni imel pogojev za prospeh. Gospodarski razvoj je poslej do neke mere sam korigiral stare ustanovitve, Šentjernej se je razvil v večjo vas z znatnim deležem urbaneke funkcije.

Urbanski dedič Nevioduna je razen Brežic Krško. Tu sta nastali prazupniji Leskovec in Videm, obe na prisojnem robu ravnine, Krško pa so namestili pod trden grad ob vhodu v sotesko. Strateški nagib je tu odločal, zakaj salzburški škofje so svoje gospostvo iz Rajhenburga razširili v mejnem pasu proti Ogrski-Hrvatski ter osnovali trdni postojanki ob prehodu iz soteske v Krško polje ter vrh strme ježe nad ustjem Krke v ne kaj prida obljudeni ravnini; pod njima sta se razvili urbanski naselji.

Za razporedbo trgov in mest v dolini ob Savi ter spodnji Savinji je najbolj odločilen moment križišča prirodnih potov: Rajhenburg stoji tam, kjer doseže Savsko dolino nizko ležeči prehod od Podsrede, Sevnica ob vhodu v Mirensko dolino, Radeče na ustju Sopotu in Laško v podobni legi. Radeče in Laško pričata, da so bili nekdanj podolžni prehodi po Posavskem hribovju zelo važni, pa da je vodila stara pot mimo starodavnega Svibnega in Žebnika ter Šentjurija čez višine na zapad, podobno kakor po podolju laške sinklinale proti Trbovljam, Zagorju in še dalje. Litija ima naravnost prav imenitno prometno in tržno lego, saj je tu priroda izpeljala dohode s srednje Dolenjske, bodisi od Mirne kot od zgornje Temenice do plovne Save; strateški nagibi tu niso imeli besede.

Zato pa so odločali v vsem v Bistriški dolini na Kozjanskem. Tu vidimo na razdalji 12 km v tesni dolini kar tri trge, pač eden od primerov, da trgi vendarle niso tako enakomerno razporejeni po deželi, kakor se je zdelo Sidaritschu. Pilštanj je med njimi nedvomno najstarejše naselje, sedež ene največjih prazupnij Kozjanskega hribovja. Trden grad, postavljen na brdo, ki si je ob njem Bistrica v epigenezi izdelala prav tesno strugo, je z lahkoto obvladal prehod po dolini, a tržnemu naselju vrh brda, sredi hribovja, pač ni mogel pomagati do urbankega razmaha, pa je še danes skromna vasica kljub svojemu trškemu naslovu. Podobno je s Podsredo, stoječo v tesnicah Bistriške doline, vrezane tu skozi trdi litavski apnik, pod gradom Sredo, branečo prehod po dolini in proti Rajhenburgu. Kozje se od obeh razlikuje po legi v nekoliko prostornejšem delu doline, tudi ta trg je nastal pod gradom na obronkih strmega Vetrnika. Po strateškem pomenu se trg Kozje ni mogel kosati s svojima sosedomi, toda v moderni dobi, ko je ta faktor izgubil veljavo, je bil s svojo osrednjo lego na boljšem in je postal sedež sodnega okraja.

Spodaj v dolini, kjer se Bistrica izteka v Sotlo ter je prirodno križišče potov in se širi ravnica, z dobro obljudenimi goricami v okolici, bi bilo prikladno mesto za tržišče. Dasi je bilo to mesto tudi strateško pomembno, spričo prehoda skozi tesnice ob Sotli, in so na priostrenih brdih ob njej, mejnih višinah ob Zágorju, nastali trdni gradovi (Kunšperk, Cesargrad), se vendar tu urbano naselje ni ustanovilo, pač spričo mejne lege, nemara še iz kakega drugega vzroka. Gospodarski razvoj sam je tu sprožil živahnejši razvoj stari vasi Šentpetru pod Sv. gorami, trg pa tu za čudo ni nastal. Pač pa je nastal nekaj popotnih ur više ob Sotli Podčetrtek, toda ob strateško važni soteski, ki obvladuje prehod od severa proti jugu, a ima prometno brez primere slabšo lego nego Šentpeter. Urbanistično je v slabši postojanki, pa temu primerno izkazuje v toku zadnjih 50 let popolno stagnacijo in ni mogel privabiti niti sedeža sodnega okraja.

Trgek Planina je eden izrednih naših trgov, ki je nastal povsem zgoraj v hribovju, 588 m visoko, toda v interesantni legi. Na štiri vetrove se raztekajo tu vode, v Voglajno, Savinjo, Savo in Sotlo in na štiri strani tečejo odtod ceste, njihov stik po olajšuje valovita planota. To izredno križiščno lego obvladujoči grad se je naslonil na ostro brdo iz litavskega apnenca, osamljeni člen ene najlepših naših sten, nastalih po selektivni poti. Toda za moderno urbano funkcijo so bili ti izvodi preslabi, sredi hribovite, dasi ne preveč redko poseljene okolice tržišče ni moglo uspevati in je ostalo skromen trg, ki se marsikatera ugodno ležeča vas kosa z njim po velikosti in gospodarski vlogi.

Na pozicijo Planine spominja lega Trojan, saj je tudi tu razvodje in razpotje v hribovitem ozemlju. Toda med razlikami je dejstvo, da imamo tu opraviti z vzporednostjo podolij in pogorij, pa da so vodile tod skozi prometne žile velike obalpske poti. Sledovi stare trojanske naselbinske postojanke so se našli v razvalinah in izkopaninah ter v imenu, srednjeveške urbane postojanke pa so namestili ob strani iz strateških in drugih nagibov. Podoba je, da je bil v starih časih posebno važen prehod, ki ga je priroda omogočila po razvodnem hrbtu od Trojan med povirjem Medije ter Kandrščice in Drtiščice mimo Vač do Save. Tu nam starina pokaže veliko prazgodovinsko naselbino, ki priča

o živahnem gospodarsko-trgovskem stiku na velike daljave, tu je nastal srednjeveški trg Vače na valoviti terasi, planoti podobni, v višini 523 m; da si v moderni dobi ni mogel pridobiti upravne funkcije, se nam zdi zelo razumljivo. Srednjeveška ustanovitev trga v Verneku, ki je tako naglo propadla, je nedvomno v zvezi z naslonitvijo trojanske prelazne poti na Savo. Trga Vransko in Motnik sta primera urbane ustanovitve na vznožju prelaza. Namestitev Vranskega se more tolmačiti kot ozir na pot, ki je vodila čez Lipo v Zgornjo Savinjsko dolino in se tu stikala s trojansko; zdi se, da je pomenila v srednjem veku zelo uporabljano bližnjico. Motnik stoji ob tuhinjski cesti, in sicer nedaleč na vzhod od tam, kjer se ta vzpne čez Kozjak v pravo Tuhinjsko dolino, hkrati tamkaj, kjer je še zadnja zložna zveza s trojansko cesto. Nastanek Motnika je jako poučno dejstvo, zakaj priča nam, da je morala v onih stoletjih tuhinjska pot biti važnejša od trojanske. Vransko je od trojanskega prelaza preoddaljeno, da bi ga mogli šteti kot ekvivalent Motniku; pripada še sferi zgornjega konca Spodnje Savinjske doline. Dalje je treba upoštevati, da se je na spodnjem koncu Tuhinjske doline razvil Kamnik, dočim na prehodu iz Ljubljanske kotline v Črni graben ni nastalo nobeno urbano središče.

Legra za Kamnik je prav imenitno izbrana z vidika srednjeveškega urbanizma. Tesna soteska pod priostrenim hribom, ki kaže svojo strmo, kamenito stran v dolino in je nedvomno dal gradu pa za tem mestu svoje ime, je nudila ključ za obvlado obeh prehodov, tuhinjskega in gornjegrajskega, ki je vodil čez Črnelec v Zgornjo Savinjsko dolino. Strateški in prometni faktor sta se tu dobro ujemala in podpirala. Legra na stiku dolin je usposabljala Kamnik za živahno tržno funkcijo. Toda neposredna okolica tako na zapadni kot na vzhodni strani je hribovita in ne kaj prida obljudena, za ravan ob Bistrici pa stoji Kamnik vendarle nekoliko periferno. Podoba je, da so predvsem strateške ugodnosti in obdobja veljavnost severnovzhodnih prehodov pripomogli, da je Kamnik zgodaj postal mesto in nekaj časa tekmoval celo za vodilno funkcijo v deželi. Z opuščanjem tuhinjske poti mesto ni več napredovalo, dasi se je bila tudi v njem živahno razvila obrt, ki je v naših tržiščih z obilno vodno silo dobro uspevala. Tudi v moderni dobi se mestna rast ni obnovila, marveč se urbano jači pas na ravnini ob Bistrici navzdol.

Preseneča, da ni nastalo nobeno tržišče ob trojanski cesti niti v Črnem grabnu, niti ob prehodu vanj. Po prirodnih pogojih je za namestitev urbane naselja posebno prikladno področje nekako med Dobom, Domžalami in Mengšem, z razpotjem proti Trojanam, Kamniku, Komendi—Cerklijam, k Savi na ustju Bistrice in proti Ljubljani, s široko, po velikem delu sušno ravnino ter vodno silo. Toda dobra strateška oporišča se ne nudijo, pa je nemara zato v srednjem veku prostor ostal brez tržne ali mestne ustanovitve. V rimskih časih je bilo tu znatnejše naselbinsko jedro, a na sledeh tega je nastala v slovenski dobi ena najimenitnejših pražupnij v Mengšu ter druga nedaleč odtod v Dobu. Moderni čas je do neke mere korigiral srednjeveško zamudo; kar dva kraja sta v moderni dobi v tem prostoru dobila tržni naslov, Mengeš in Domžale. Za moderno urbano funkcijo so postavljene Domžale zelo ugodno, mnogo prikladneje nego marsikako srednjeveško mestece ali trg in ugodni prometni ter gospodarski razvoj nam te ugodnosti zrcali prav zgovorno.

Nastanek trga bi upravičeno pričakovali tudi v Lukovici, kjer se dolina Črnege grabna odpre v široko ravan proti Bistrici. To važno mesto se odlikuje po prazgodovinskih izkopaninah, v rimski dobi se je tu nahajala pomembnejša postaja na veliki cesti. Da v srednjem veku ni nastalo večje naselje in trg, tem bolj preseneča, ko mora tu cesta skozi tesnice, za katerih obvlado nudijo brda ob soteski prikladno oporo, vabeč na postavitve gradu. Če vzamemo za primerjavo obilico gradov in trgov v Bistriški dolini na Kozjanskem, pa v Savski dolini in drugod, se ne moremo ubraniti vtisu, da se cesta skozi Črni graben v srednjem veku zares ni uporabljala toliko kot tuhinjska pot; ta vtis bi se lepo ujemal z rezultati nasebinskogeografskega proučevanja.⁵

Zgornja Savinjska dolina je razvila ob koncu srednjega veka kar tri trge, pač kot tržišča za kmetsko okolico, zakaj strateški moment prihaja pri njih komaj kaj v poštev. Obilica trgov preseneča tem bolj, ko imamo v neposredni bližini, ob prehodu iz Spodnje v Zgornjo Savinjsko dolino še trg Mozirje, ki ima danes od vseh najbolj urbano lice. Za rimsko dobo domneva Fr. Baš tu eno prevladujoče topografsko središče za vse Gornjegrajsko, in sicer v prostoru Šentjanž-Okonina.⁶ V tem področju o enakomerni razporeditvi trgov ne more biti govora. Zelo poučno je primerjati z Zgornjo Savinjsko dolino Mirensko dolino na srednjem Dolenjskem. Tudi tamkaj imamo dokaj prostorno kotlinico, obdano na vseh straneh s hribovjem, že zgodaj dobro obljudenim, toda z mnogo večjim številom prebivalstva nego na Gornjegrajskem. In vendar je tu nastal samo en trg, Mokronog, pod gradom, ki je obvladoval prehode proti spodnji Krki. Toda razvil se je periferno, mnogo preveč v stran od osredja doline, saj je ostal tudi dokaj daleč od železnice. Že zgodaj je z njim tekmoval za prvenstvo Šentrupert, sedež stare župnije, z obilnimi sledovi prazgodovinske poseljenosti, postavljen na bolj sušno, bolje poseljeno osredje kotlinice, toda brez strateških ugodnosti. Da mu je staro cerkveno središče pripomoglo na naznačeni prirodni osnovi do dokajšnjega uspevanja, nam kaže že zunanje lice znatne vasi, narasle v štirikotniku okrog stare lepe župne cerkve. Nič slabša, v prometnem oziru pa še boljša je postojanka vasi Mirna, kjer se stikajo prirodni pristopi od Litije, Temenice in spodnje Mirne ter Save. Da bi bilo tu že v prejšnjih stoletjih prikladno mesto za trško ustanovo, moremo sklepati tudi po današnji gospodarski funkciji Mirne, ki je krepko narasla vas, drugi največji kraj v Mirenski dolini.

Prav posebno smo presenečeni, da se pri Trebnjem ni razvil trg ali mesto. Zakaj priroda je ta kraj opremila zelo dobro za urbano središče. Tod skozi je od nekdanj držala velika cesta, od nje je najzložnejši prehod v Mirensko dolino med Veliko Loko in Starim trgom, pa v Suho Krajino mimo Dobriča in Žužemberka. V tem prirodnem križpotju, sredi stare kulturne pokrajine, že v prazgodovinski dobi izredno dobro obljudene, nemara najbolj na vsem Slovenskem, se je že zgodaj razvilo večje naselje, kakor pričajo obilne izkopanine iz prazgodovinske ter rimske dobe in poročila o znatnejšem središču Praetorium Latobicorum. Na tej dediščini se je v stari slovenski dobi razvilo

⁵ S. Ilešič, Kmetiska naselja na vzhodnem Gorenjskem. Geogr. vestnik, IX. 1933.

⁶ Fr. Baš, Doneski k zgodovini Gornjegrajskega, II. Trg Ljubno, ČZN, XXXIII. 1938, str. 65.

znatnejše antropogeografsko središče s samoraslim tržiščem⁷ in pražupnijo. Toda za čudo se ta razvoj ni nadaljeval v smeri urbarskega centra, Trebnje je ostalo samo vas, dasi ena najpomembnejših na Dolenjskem. Da pa ima Trebnje za urbarsko naselje prav zelo ugodne prirodne pogoje, se razvidi iz njegove sodobne funkcije. Postalo je železniško križišče in sedež upravne enote sodnega okraja, pa bi bilo vsekakor še bolj napredovalo, da ni vsa osrednja Dolenjska v moderni dobi v stadiju gospodarske in populacijske stagnacije.

Zelo poučen primer za kolebanje urbarskega središča je predel pri Stični-Višnji gori. Tu se na veliko dolenjsko cesto naslanja prirodni prehod k zgornji Krki in Dobropoljam, po dolini ob Višnjanskem potoku, dočim se ob vznožju zadnjih apniških planot pri Šentvidu na široko odpirajo prehodi k Savi pri Litiji. Prazgodovinski sledovi pričajo o važnosti te postojanke, a potrjujejo jo vesti o postaji Acervo (najbrž pri Hudem) za rimsko dobo. V slovenski dobi se je ob tem prometnem središču, stari kulturni pokrajini, razvila ena največjih pražupnij na Dolenjskem, namreč Šentvid, ki je dobil kmalu tudi tržne pravice. Toda za čudo jih ni ohranil, pač ker je zadel na tekmo dveh hudih nasprotnikov. Prvi med njima je bil veliki samostan v Stični, ki je končno prevzel še šentviško župnijo, a drugi je bila Višnja gora.

Višnja gora je izredno poučen primer, kako se je tržno središče preneslo iz izrazitega prometnega križišča, nahajajočega se v prostoru med Šentvidom in Ivančno gorico, v lego, z urbanističnega vidika mnogo manj prikladno. Višnja gora je stala sprva v sedanjem Starem trgu, pa so jo šele pozneje, ko so jo povzdignili v mesto, preložili v bolj zavarovano lego na teraso. Toda slej ko prej je stala v soteski, pod starim gradom, enem najstarejših in najmogočnejših v deželi, ki je mogel zlahka obvladati prehod. Jasno se vidi, da je tu strateški moment pripomogel do namestitve tržišča v soteski, nudeči za promet samo to prednost, da se je nahajala bliže klanecu Peščenku, ki je morala cesta čezenj. Toda prav ta soteska je obdana na obeh straneh z apniškimi planotami, ki so še danes razmeroma redko poseljene. Prevlada strateškega nagiba je tu oslabila učinkovitost urbarskega faktorja ter razbila njegovo funkcijo na več delov, kar moremo opazovati še dandanes. Tradicija sicer drži v mestu Višnji gori sedež sodnega okraja in z njim poglobitve upravne urbarske funkcije, toda velik del gospodarske vloge je ostal bodisi staremu Šentvidu kakor novejši Stični, ki imata oba obilo urbarskega lica. A kar je najbolj poučno: z novo železniško postajo se vrača k Ivančni gorici zopet primarna vloga prometnega središča, glavne urbarske osnove. Semkaj teži s Stično vsa zgornja Krška dolina in po njej še široko sosedno področje (avtobusna zveza z Žužemberkom); prav nič se ne čudimo, ko opazujemo, kako naglo raste novo urbarsko naselje ob stiku železniške postaje in velike ceste ob Ivančni gorici.

V celem ima Dolenjska presenetljivo malo trgov in mest, brez primere manj nego Slovenska Štajerska. Novo mesto stoji na najimunitnejšem dolenjskem prometnem križišču, ki pa sicer popolnoma spominja na trebanjsko postojanko, a mu daje prednost širša plana okolica in strateško ugodna lega,

⁷ Prim. M. Kos, Stari trg in sorodna krajevna imena. G. V., V.—VI. 1930.

tipičen primer mesta »na pomolu«, v okljuku reke Krke.⁸ Za namestitev obeh belokrajinskih mest se zdi, da je najbolj odločal strateški vidik, vendar v naslonitvi na prometnega. Tam, kjer doseže novomeška cesta, vodeča čez Gorjance, dolino Kolpe, je postavljena Metlika, a ob nadaljevanju črmošnjiške poti, tekoče v podaljšku zgornje Krške doline, stoji Črnomelj, ki so za njegovo namestitev porabili izredno lepo strateško lego v okljuku ob sotočju Dobljščice in Lahinje. Toda Bela Krajina ima še dvoje krajev, prikladnih za urbano postojanko, v križiščni legi, prvo v prostoru Gradac-Podzemelj, drugo pri Vinici, oboje obeleženo z znaki velike poseljenosti in vodilne vloge v starem veku, zadnja tudi s poskusi kasnejše trške funkcije.

Zelo instruktivna je primerjava okolice Celja z okolico drugih večjih mest. V vseh štirih smereh iz Celja zadenemo že nekako v razdalji desetih kilometrov na trg, odnosno mestece: Laško, Šentjurij pod Rifnikom, Vojnik ter Žalec; ta je eden redkih naših trgov, ki stoji sredi ravnine, brez vsakršne strateške zaščite. Mala Šaleška dolina ima kar dve tržišči, Velenje in Šoštanj, znatno prostornejša Mislinjska dolina samo enega. Okolica Maribora na dokaj daleč nima starih tržišč in podobno se je ugotovilo za druga večja mesta, Ljubljano, Celovec, Gorico in še prav posebno Trst, ako pustimo v nemar morskobalno, kjer se vrstijo mesta ob vsem Tržaškem zalivu.

Po presenetljivi obilici trgov se odlikuje Dravinjska dolina, toda zares urbanski značaj imajo le Konjice. Moderni urbanistični nagibi so zopet ojačili staro prometno postojanko — Poljčane, ki so se bile razvile v pomembnejšo vas spričo svoje lege na križišču poti ob Dravinji z ono, ki drži od Zgornjega Dravskega polja k zgornji Sotli. Ob tej poti je nastal liliputanski trgek Lemberg, niso se pa do tržne vloge povzdignile Poljčane, dasi imajo boljše prirodne pogoje za to. Doba železniškega prometa je popravila to zgodovinsko pogrško; od tod teče ozkotirna železnica na Konjice, a ob železniški postaji, ki posreduje promet za Dravinjsko dolino (do zgradbe železnice od Grobelna proti Krapini ga je posredovala tudi za Rogatec), nastajajo »nove Poljčane«, pripadajoče do sedaj vasi Pekel.

Na primerjavo vabita Slovenj Gradec in Dravograd. V preteklosti je bil Slovenj Gradec vedno imenitnejši, nastal na izrabi križišča Mislinjske doline s potjo mimo Kotelj v Podjuno ter z ono po Vitanjskem podolju. V starem veku je bilo tako in tudi še v srednjem veku, še danes je mesto Slovenj Gradec največji kraj v Mislinjski dolini, katere tržno središče je ostal. Po naravi pa ima Dravograd skorajda še imenitnejšo lego, na stiku Mislinjske in Mežiške doline z Dravsko, pa vrh tega še s priključkom labotske poti. Pa vendar se je mogel Dravograd nekoliko manj uspešno razvijati, dasi mu je nudil trden grad nad trgom krepko zaščito. Križiščna lega je prišla v dobi železnic do polne veljave, vendar je povzročila v rasti naselja do sedaj šele razmeroma malo učinka. Zdi se, da je tudi tu pomanjkanje plane okolice, sposobne za veliko zgostitev ruralnega prebivalstva, najpomembnejši zadržek zoper urbano rast.

S prometno lego je povezan nastanek Marenberga, postavljenega v Dravski dolini tamkaj, kjer se na njen plani oddelek spusti pot, vodeča čez Ko-

⁸ Jože Rus, O tipu našega mesta na pomolu. Lj. Zvon, 1930.

bansko od Graške kotline. V neposredni bližini je Muta, ki ima vsekakor tudi genetično zvezo s prometno funkcijo, v nemali meri pa očitno takisto s staro obrtjo na krepki vodni sili gorske Bistrice. Preseneča tretji trg v bližini, na desnem bregu Drave, ob starem cerkvenem središču. Funkcija Vuzenice, trga za severnozpadni del Pohorja, se zdi navezana na plovni promet po Dravi, v poštev pa moramo vzeti tudi možnost, da mu je razvoj pospeševala gorska pot v Mislinjsko dolino, vodeča mimo krajev, kjer je ostalo več krajevnih imen, opozarjajoč na staro pot (Malo Sedlo, kmetija Sedovnik itd.).

Prometni nagib je imel odločilno vlogo pri razvoju odn. nastanku trgov ob starih cestah k morju, na Trst. Vrhnika stoji ob začetku kraških klancev, hkrati tamkaj, kjer se je od nekdanj menjalo prometno sredstvo in je bilo potrebno prekladanje. Trg Planina je nastala ob vznožju prehoda skozi Postojnska vrata (dejstvo, da imata potok in vas Unec eno in isto ime, priča, da je Planina kasnejše naselje). Postojna in pač tudi Vipava ter Ajdovščina so se razvile v podobnih legah. Ob vznožju nekdanj silno važne poti čez Bloke se je razvil na eni strani trg Cerknica, imeniten tudi kot tržišče široke okolice, nastal v bližini sledov zelo starega naselbinskega jedra. Na drugem vznožju bloške poti se je pod klanci zelo zgostilo prebivalstvo, zlasti ob Bistrici, in tamkaj je Sodražica, glavno naselje, dobilo tržne pravice, dasi šele zelo kasno. Ribnica pa je ostala glavni trg v široki, gosto poseljeni dolini, eden redkih primerov lege na ravnini, brez naslonitve na strateško zaščito, bodisi brda ali okljuka, kakor je na primer vanj postavljeno Kočevje.

Ljubljanska kotlina se ne odlikuje po obilici starih tržnih središč. S Celjsko kotlino se po gostoti trgov nikakor ne more kosati, niti s Slovensko Štajersko na splošno, dočim kaže Celovška kotlina precej podobne odnose v tem oziru. Ako pustimo v nemar Kropo, ki ima kot drugi fužinarski trgi čisto posebno genezo, se more pri mestih in trgih tu ugotoviti nameščenost prvenstveno po strateških nagibih. O Kamniku smo že govorili. Kranj je postavljen na močno postojanko v klinu med Savo in Kokro, v pomolu med strme odseke nad vodo, v položaju, ki je sedaj izpričan po stari urbanski in strateški funkciji. Tržič spominja na Kamnik po svoji legi in svojstvih glede na promet in strateško obvlado. Moderni dobi se je prilagodil bolje s tem, da je izrabil svoje krepke vodne sile ter si pridobil obilno obrt in industrijo, ki bi brez nje pač ne mogel doživeti tolikega razcvita, saj leži za ruralno plano okolico preveč periferno. Posebno lepo se tudi pri Radovljici vidi, da so izbrali zanjo prostor po strateških nagibih, na pomolu ob terasah na južnem robu ravnine, tudi nekoliko v stran od bližnjice proti Ljubelju, ki se zdi, da je nekdanj tekla čez Preval 1311 m med Begunjščico in Dobroč. Tudi današnja glavna cesta pusti mesto ob strani.

Čisto svojevrsten je razvoj in nastanek Škofje Loke, ki stoji prometno zelo dobro na stiku ravnine z obema dolinama, Poljansko in Selško, pa je bila spričo tega kakor nalašč po narodi prikladna za sedež brižinskega škofijskega gospostva. Marsikje so ostale v Ljubljanski kotlini kmetske vasi predaleč od mest, pa so se spričo tega nekatere izmed njih razvile do večjega gospodarskega pomena. Tako moremo reči o Cerkljah, ob starem cerkvenem središču, pa o Bledu, nastalem ob starem naselbinskem jedru in cerkvenofevdalnem sre-

dišču. Ako bi imeli v Ljubljanski kotlini tako na gosto trge kot okrog Celja, bi bilo za enega prav prikladno mesto v prostoru med Medvodami ter Smednikom, enako ali še bolj na Igu-Studencu, tem bolj v prejšnji dobi, ko je Barje pomenilo tako rekoč anekumensko pregrajo. Tu je že stara tradicija večjega naselbinskega središča, tu bi mogel trg brez primere bolje uspevati nego trška ustanova ob Turjaškem gradu, ki je bila pravo mrtvorojeno dete; še danes komaj zasluži ime vasi, nikar trga, dočim je Studenec-Ig ena največjih vasi na Slovenskem.

Od naših velikih mest ima postojanka Maribora nedvomno še najmanj strateške zasnove. Maribor je postavljen tamkaj, kjer je velika obalpska cesta prekoračila Dravo. Tudi Maribor je postavljen periferno za Dravsko polje, toda križišče dveh velikih poti ga je usposobilo, da je za mnogo prerastel značaj krajevnega trgovskega središča in mogel gospodarsko izrabiti stike velikih prirodnih in gospodarskih enot, raznolikih geografskih pokrajin.

Celje je postavljeno v prometno križišče nekoliko manjšega obsega, tudi na rob ravnine. Njegova pozicija je bila sprva nedvomno odbrana po strateških nagibih, saj je tu nenavadno izrazito hidrografska sotočje, kjer so morale nekdanj povodnji povzročati še hujše neprilike nego dandanes, pa si je mogla samo krepka vojaška ustanovitev želeti tako kočljivo postojanko. Toda ko je strateški moment izgubil veljavo, so ostale prednosti prometnega križišča in široke plane okolice, kar je nudilo v vseh časih dobre urbane osnove.

Pri Ljubljani se družijo nagibi izredno ugodnega in mnogostranskega prometnega križišča, tem važnejšega, ko gre tu za poti, ki je po njih od nekdanj tekkel promet na daljavo. Osamljena brda nudijo strateško varnost, omogočujoč vojaško obvlado prehodov. Lega sredi široke plane okolice daje osnovo za trgovsko središče večjih dimenzij. Spricho prometne koncentriranosti je razširilo svoj vpliv zelo na daleč ter objelo ne le vso kotlino, marveč tudi njeno obrobje. Lega na veliki obalpski cesti je največ pripomogla do vodilne urbane vloge v kotlini nasproti tekmi Kranja in Kamnika; tudi souporaba vodne poti na Ljubljanici in Savi je bila pozitivni faktor. Ta je sicer odpadla, a obenem se je z osušitvijo Barja intenzivneje navezala na mesto južna okolica. Velika tovarna cesta v Posavino ne teče sicer več čez Dolenjsko z odcepom v Ljubljani, marveč se je preložila na glavno železnico z odcepom v Zidanem mostu (Zidani most bi se mogel po svoji prometni funkciji primerjati s križiščem rimskih velikih cest v stari Emoni), toda še vedno je domala vsa Dolenjska gospodarsko navezana semkaj, dasi le po železnici pretežno lokalnega značaja. Glavni temelji urbane funkcije so ostali tedaj v Ljubljani skozi vse čase v bistvu nespremenjeni.

Naša primerjava nam je pokazala, da niso nastala mesta ali trgi na vseh zanje prikladnih točkah, kakor po drugi strani niso bili ustanovljeni vsi trgi in vsa mesta v krajih, odbranih po vidikih najboljših prirodnih možnosti za urbane funkcije; največ motnjave je pri tem povzročila prevlada strateškega nagiba. Ako bi ustanavljali mesta in trge danes, po sodobnih nagibih gospodarskega življenja in trgovskega uveljavljanja ter po sedanjih upravnih potrebah, bi marsikatero urbano naselje postavili drugam, nego so ga namestili v srednjem veku. Hkrati je treba poudariti, da bi nekatera med njimi tudi ob odločanju

modernih urbanističnih faktorjev ostala prav tamkaj, kjer so se bila razvila v toku starih stoletij; da velja tako posebno glede nekaterih večjih mest, je ob sebi umljivo. Do podobnih rezultatov so prišli tudi drugod. »Za nastajanje mest se nudijo raznovrstne prirodne možnosti«, zaključuje P. Lavedan, »ponekod se izrabijo, a drugod se ne izrabijo.«⁹

Sur les villes et les bourgades en Slovénie

L'auteur compare les villes et les bourgades en Slovénie soit par leur distribution géographique soit en ce qui concerne leur prospérité et les facteurs qui s'y font sentir. L'auteur trouve que les villes et les bourgades ne sont pas distribuées d'une façon égale dans tous les pays. Les facteurs qui exerçaient une influence déterminante sur la localisation des villes et des bourgades, n'ont pas la même efficacité aujourd'hui qu'ils l'avaient pendant le moyen âge. On a trouvé surtout que dans les fondations des villes et des bourgades médiévales, c'était le moment du site stratégique qui a prévalu le plus souvent, la Slovénie étant un pays de la frontière, pendant que, dans l'époque moderne, il a perdu parfaitement son influence; il y a une série des petites villes et des bourgades qui ne peuvent pas grandir parce que leur site ne correspond pas aux exigences de la vie économique moderne et de l'administration contemporaine, pendant qu'il y a des villages qui font du progrès remarquable en exerçant des fonctions urbaines, à cause de leur site plus favorable.

⁹ Pierre Lavedan, Géographie des villes, str. 21.

NAŠA VOJAŠKA NARODNA PESEM

Gregor Čremošnik

Pri preučevanju naše vojaške narodne pesmi sicer ne moremo seči tako daleč nazaj v pradavnino kakor nemška znanost, ki na istem polju navadno začenja s Tacitovim poročilom, da so Germani pred bojem peli bojne pesmi, toda tudi v naši vojaški narodni pesmi se zrcalijo vsaj vse zgodovinsko poznane dobe naše preteklosti. Starejše dobe, časi viteštva in časi Landsknechtov in najemniških vojsk, so zastopane sicer bolj skromno, toda dovolj, da si napravimo nazorno sliko tedanjih razmer, poznejše razdobje splošne vojaške obveze pa ima v pesmih toliko odjeka, da vidimo v njih ne samo detajle vojaške službe, ampak tudi razpoloženje širokih narodnih slojev nasproti vojaški službi. O najstarejši naši vojaški narodni pesmi, o Pegamu in Lambergarju, ki je do podrobnosti veren odblesk srednjeveških razmer, ko so se nemirni in izzivalni klativitezi potepali širom po Evropi, sem razpravljal že v Ljubljanskem Zvonu (XXXVIII, 1918, str. 190). V sledečih vrstah bomo govorili o poznejših dobah in o poznejših narodnih pesmih.

Že v časih viteških vojsk ni bilo dovoljno samo viteštvo na konju, ampak je bila viteška konjenica izpopolnjena s pehoto. Le-to so vladarji sestavljali po tako imenovanem »vpoklicu« (Aufgebot). Najstarejši tekst takega Aufgebota je ohranjen iz leta 1426 zoper Husite: »Von erst, das aus der pawerschaft allenthalben Im land die sterckchisten vnd werlichsten vnd auch die bas geschickchisten Lewt genomen werdent, vnd das albeg die tzehentist Person gesessner Lewt werd aufgebracht vnd erwelt, vnd das die Newn person denselben tzehentisten mit tzerung vnd andern notturften versorgen vnd aufrichten...«¹

Spomin na tako vpoklicevanje vojaštva je ohranila naša narodna pesem v »Deklici vojaku«:²

Je Rožmanu prišlo pismo tak,
Da treba mu bo soldata dat', —
Pa nima nobenega lepga sinú,
Pa ima devet lepih hčerf...

in od teh devetih hčerk gre najmlajša Alenčica k vojakom. Narodna pesem je torej samo dejansko število 10 spremenila v epsko številko devet, drugače je dejansko stanje glede na način vpoklica vojakov ohranila. Seveda pa ne bomo trdili, da je naša pesem nastala v XV. stoletju, kajti ta način rekrutiranja vojsk je ostal v veljavi še dolga stoletja pozneje. Posem je lahko nastala zelo zgodaj, celo v XV. stoletju, toda mogla je nastati tudi pozneje.

¹ Kurz Franz, Österreichs Militärverfassung in älteren Zeiten. Linz, 1825, str. 415, in Meynert Hermann, Geschichte der k. k. österreichischen Armee... Wien, 1852—1854, knj. I, str. 19.

² Štrekelj, Slovenske narodne pesmi, št. 56.

Ako kdo od vpoklicanih ni hotel sam služiti, se je lahko odkupil z denarjem. Moral je plačati vsoto, s katero se je lahko najel in vzdrževal en najemnik.³ Tudi tako odkupovanje je ohranila narodna pesem, in sicer v drugi redakciji iste pesmi:

Prišla, prišla je pošta ta
Do mladiga zastavnika
De mora on soldata dat,

Soldata dat, al pa najét'.
Najét' ne smé, tud' sam ne gré... (št. 57)

Za notranjo Avstrijo so te razmere nekoliko modificirane s »Splošno obrambno uredbo« od 23./24. avg. 1575, ki so jo izdali notranjeavstrijski stanoví v Brucku na Muri.^{3a} Razmere, ki so vladale po tej odredbi, je ohranila naša narodna pesem v variantah o Ravbarjevih borbah zoper Turke:

Ravbar kličejo Lublance:
»Oj Lublanci, ste zaspanci!
Skočno z' postel vstajajte,
Berž na vojsko napravljajte!«

Pa za Ravbarjem hodile
So Lublanke jih prosile,
Jim denarje ponujále
Si góspóde odkupvale... (št. 19^a in 19^b, 20^a in 20^b)

Nezgodovinsko pri teh variantah je samo to, da bi Ravbar klical Ljubljančane. Čl. 9. omenjene obrambne uredbe namreč določa: »Auch die Städte und Märkte sollen die Ihrigen mit Landsknechtrüstung bewehrt machen, damit sie zur allfälligen Vertheidigung gegen eine Belagerung bereit sind, sowie auch ein Fähnlein Knechte zur Zeit des Aufgebots und den Anschlag an Stelle des dreissigsten Mannes stellen können.«⁴ Po tej določbi so mesta dolžna braniti samo svoje lastne zidove, medtem ko Ravbar svoj »vpoklic« pelje izven mesta zoper Turke. Tudi »Fähnlein Knechte« ne more pomeniti naših ljubljanskih meščanov, ampak samo najemnike, ki jih je moralo mesto najeti. Pri tej priložnosti naj omenimo, da se je v nemškem jeziku za vojaka vse do XVI. stoletja rabil nemški izraz Knecht, šele v XVI. stoletju se pojavlja italijanski »Soldat«.⁵ Zato ni čudno, da tudi v naših pesmih tako pogosto nahajamo izraz »hlapec«.

Zmage švicarskih pešcev nad avstrijskim viteštvom pri Sempachu (1386) pomenijo začetek popolnoma nove dobe v sestavu evropskih vojsk, dobe tako imenovanih Landsknechtov, ki so v zvezi z uporabo strelnega orožja in smodnika kmalu spodrinili viteške vojske in inavgurirali dobo najemniških vojsk.

³ Anger Gilbert, Illustrierte (!) Geschichte der k. k. Armee. Bd. I—III. Wien, 1886/87, knj. II, str. 705.

^{3a} Objavil Dimitz, Geschichte von Krain, knj. III, str. 47 sl.

⁴ Dimitz, o. c., p. 49.

⁵ Jähns Max, Heeresverfassungen und Völkerleben. II. Aufl. Berlin, 1885, str. 180, pod črto.

Merodajno je bilo poleg tega tudi to, da so bili vladarji glede na »vpoklic« preveč odvisni od dobre volje deželnih stanov in povrh takih vpoklicev niso smeli uporabljati izven mej dotične dežele. Zaradi tega so vladarji že zgodaj začeli sestavljati najemniške vojske. V Avstriji začne že cesar Friderik III. (1440—1493) v večji meri sestavljati najemniške vojske.⁶ Najemniške vojske so ostale v glavnem do vpeljave splošne vojaške obveze l. 1763, popolnoma izginile pa niso niti do danes.

Najemanje vojakov so prevzemali izurjeni polkovniki in stotniki, ki so od vladarjev dobili pooblastilo, tako imenovane »patente«, da smejo vabiti ljudi v vojaško službo. Vsak od njih je imel natančno določen okoliš, v katerem je smel nabirati. V večjih krajih takih okrožij so postavili na trgu boben in glasno razglaševali, za koga najemajo vojake. Zlatih obljub pri tem seveda ni manjkalo.⁷ Te razmere se najlepše odražajo v pesmi »Mežnarski fant iz Moravčradovoljec«:

Krog žolnirji so hodili,
Pa na pisan boben bñli,
Men veselje so dajali,
Gvant žolnirski permerjali
Da sim se v' žold zapisal... (št. 6758)

Pri drugih skupinah pesmi se vabljenje omenja samo v posameznih variantah dotičnih skupin. V eni varianti legende o sv. Izidorju se vabljenje omenja:

Ne jokajte se, vi matere,
Ko vaše fante v žovt vabó (št. 594)

druge variante pravijo samo:

Matere, nikar ne žalujte,
Ko vaši sini v žold gredo (št. 587, 591, 601)

ali pa še bolj splošno: »Podal se je, vstopil je, zapisal se je v žolnirski stan« (št. 586, 588—593, 595—600 in 6027). Tudi v skupini »Prišli so k meni štirje rumeni« se vabljenje omenja z »Na vojsko me vabijo« (št. 6763), »Mene sabo vabijo« (št. 6767, 6772), »Noj mene s seboj spravljajo« (št. 6764, 6765, 6771, 6776), medtem ko v ostalih variantah iste skupine sploh ni več govora o tem, da bi ga bili spravljali ali vabili k vojakom.

Mnogokrat je bila potreba za vojake tolika, da se ni moglo na lep način nabaviti dovolj prostovoljcev in so najemovalci bili prisiljeni posluževati se zvijač in nasilnosti. Najbolj pogosto je premeten najemovalec opil fante in pijanim vrnil kak denar. Jemanje denarja v roko je že bilo dovolj, da je najemovalec lahko trdil, da se je fant za denar prijavil. Priljubljena je bila zvijača, da je najemovalec zvalil fante na čašo vina in pri pijači nazdravil na zdravje cesarja. Ako je fant odzdravil, je to pomenilo, da je vpisan in mu ni pomagalo nobeno izgovarjanje, ako pa ni odzdravil, je šel v ječo, dokler se ni premislil, v posebnih priložnostih pa se je tudi zgodilo, da so ga obesili na bližnje drevo.

⁶ Anger, o. c., I, 24.

⁷ Anger, o. c., II, 696.

Dostikrat se je tudi zgodilo, da je najemovalec enostavno položil na mizo vrv in denar (tako imenovani Handgeld) — sedaj pa izbiraj!⁸

Take zvijače imajo kot motiv pesmi o »skesanem radovoljcu« (št. 6744 do 6756). Iz te skupine se tudi vidi, da so se najemniki lahko vpisali na določeno število let, ali pa dosmrtno, kajti v št. 6746, 6749, 6750 toži fant:

Oh, kaj bi jast pobič maral
Ka b' bil na leta 'zdan,
Pa sèn se sam zapelal
Da sèn se na večno 'zdal.

Prav ta skupina pesmi daje lep primer, kako pesmi živijo dalje in se prilagodujejo novim razmeram. Ko je po vpeljani splošni vojaški dolžnosti odpadla potreba za prevare s pijačo, ostal pa aktualen ostali del pesmi o vojaškem trpljenju, je pesem pijačo enostavno izpustila in mesto nje vpeljala četrto božjo zapoved, ki jo je fant prekršil ter mora zaradi tega sedaj trpeti (št. 6745, 6751, 6754 in 6756).

Da so dobivali najemniki plačo, se omenja samo v eni varianti legende o sv. Izidorju (št. 601, kjer je mesto sv. Izidorja prevzel sv. Urban): »Kar so njemu za pago dali«.

Najemniške vojske dolgo časa niso imele enotnih uniform za posamezne vrste orožja; vpeljali so jih šele po splošni vojaški obvezi. Edino zastava je bila znak skupnosti in celote. Po številu zastav so vojske cenile, koliko vojaštva more imeti nasprotnik. Do l. 1768 je imela vsaka četa zastavo, od tedaj naprej pa samo vsak bataljon.⁹ Do tridesetletne vojne so manjše oddelke, čete, splošno nazivali samo »Fahne« oz. »Fähnlein«, pri nas pa pod italijanskim vplivom bandera — banderce.¹⁰ Ta vojaška terminologija je dobro poznana tudi naši vojaški pesmi:

Da sim se v žold zapisal
Pod banderce rajtarsko (št. 6758)

in:

V Ceblovci lepo pavkajo
V Suobenjan Graci tudej.
Le piskejte, le pavkejte,
Da se bode zemla tresua
In rajtarška bandera! (št. 5447)¹¹

Opazovanje zastav nasprotnika omenjajo naše pesmi večkrat. Tako sklepajo Turki iz naših bander, kaki vojaki so v vojski in bežijo šele potem. ko

⁸ Anger, o. c., II, 697.

⁹ Müller Franz, Die kais. kön. österreichische Armee seit der Errichtung der stehenden Kriegsheere bis auf die neueste Zeit. Bd. I, II. Prag, 1845, I, 429, in Metzger Heinrich, Fahnenhistorik der k. und k. österreichisch-ungarischen Infanterie der letzten 300 Jahre. Wiener Neustadt, 1898, str. 18.

¹⁰ Müller, o. c., I, 16.

¹¹ Štrekelj je dal ta odlomek med svatovske pesmi, ako pa se upoštevajo gornja izvajanja, je jasno, da je to odlomek nekdanje najemniško-vojaške pesmi. Izrazi »piskati« in »pavkati« so prav tako vojaškega kakor svatovskega značaja, kajti vojska je imela svoje piskače in pavka je značilno vojaški instrument tedanjih časov. Prim. Anger, o. c., II, 944

izgledajo bandero »ljubljske londšofti« (št. 24, 25, 28). Nasprotno veli Ravbar svojemu hlapcu:

Zlez' na to visoko drevce,
Gledaj dobro na banderce!
So banderci vidit beli,
Terdo mujo bomo jmeli;
So banderci pa rudeči,
Nič ne bódimo boječi... (št. 19^a in 19^b)

iz česar se vidi, da so se naši vojaki bolj bali turških jezdecev-spahij, kakor pa redne pehote-janičarjev, kajti turška konjica je imela bele, janičarji pa rdeče zastave.¹²

V razmeri s pomenom zastave kot simbola enote je bil tudi pomen zastavonoše mnogo večji kot v novejšem času, ko je od l. 1838 naprej »Fähnrich« bil najnižja oficirska stopnja.¹³ V prejšnjih stoletjih so oficirsko čast zastavnika dosegli samo starejši izkušeni oficirji in za časa Landsknechtov je na pr. zastavonoša dobival 6 krat večjo plačo kakor navaden najemnik.¹⁴ Leta 1602 je dobival v avstrijski vojski stotnik 360 gl., zastavonoša 80 gl., poročnik 50 gl., navaden najemnik pa samo 8—10 gl. mesečno.¹⁵ Za časa Evgena pa je zastavonoša že za poročnikom, kajti stotnik dobiva 140, poročnik 40, zastavonoša 38 in prostak 6 in pol gl. mesečno.¹⁶ Zaradi tega ni čudno, da naše narodne pesmi (na pr. št. 784, 1516, 1517 itd.) omenjajo »fenriha« vedno kot nekaj višjega.

Kakor smo že omenili, starejše vojske niso poznale enotnih uniform in se je zaradi tega ohranilo le malo podatkov o opremi vojaka. Tako čujemo v nekaterih pesmih:

Mimo pa pride en lep soldat,
Vas je v žnorah, ves je zlat (št. 777, isto z malimi spre-

membami v variantah pesmi »Zvesta deklica«, št. 781, 785 in 786).

Ta pesem je nastala najbrž pred l. 1751, kajti tega leta so v vojski prepovedali borte in čipkarije, ki so jih v bodoče smeli nositi samo še generalštabni častniki.¹⁷ Mimogrede pa omenjamo, da so pesmi o »zvesti deklici« (št. 773—795) ali mednarodni motiv, ali pa prevzete naravnost iz nemščine. Nemci imajo namreč iz leta 1592 popolnoma podobno vojaško pesem: Deklica sedi pod lipo. K njej prijezdi vojak in jo vpraša, kaj dela. Deklica mu pove, da je njen dragi že 7 let pri vojaki in da je nanjo pozabil. Tedaj ji vojak ponuja pajčolan in nato zlati prstan, da bi postala njegova. Ko dekletu to odbije, ji pravi, da se je njen fant že davno poročil z drugo; toda tudi to ne pomaga, dekletu ostane zvesto. Tedaj vzame z glave čelado in dekletu spozna v njem svojega dragega.¹⁸ Naše pesmi so nemški po vsebini popolnoma slične,

¹² Metzger, o. c., 37, tudi Helmolt, Weltgeschichte, V, 121.

¹³ Anger, o. c., II, 1292.

¹⁴ Metzger, o. c., 19.

¹⁵ Anger, o. c., I, 515.

¹⁶ Anger, o. c., II, 967.

¹⁷ Müller, o. c., I, 616; Anger, o. c., II, 1095.

¹⁸ Ziegler, Deutsche Soldaten- und Kriegslieder aus fünf Jahrhunderten (1386—1871). Leipzig, 1884, str. 91 sl.

edino fant ne skuša pregovoriti dekleta s tem, da se je njen dragi poročil že z drugo, pač pa jo skuša premotiti s pretvezo, da je »frajmont« njenega fanta že ob glavo djal.

Razen okrašene obleke se v naših pesmih spominja še »pernat klobuk« (št. 717 in 718), ki je bil v tridesetletni vojni znak oficirskega dostojanstva,¹⁹ in veliki in težki škornji jezdecev (tako imenovani Papenheimer, v naši pesmi št. 6753 »rajtarski štabali«), ki so jih odpravili iz vojske šele l. 1840.²⁰

Končno je ohranjena v naši pesmi še ena malenkost, namreč da so vojaki morali nositi lasce nakodrane in napudrane. Kodranje so odpravili iz vojske l. 1776, pudrati pa so morali vojaki svoje lasce oz. lasulje tudi pozneje.²¹ V pesmih »Mačkin rabelj« (št. 718—722) se omenja:

So čudne take matere,
K' imajo lasce skravžane (št. 721),

razumevajoč pod »matere« vojaka, ki spi pri ljubici, pesem št. 6792 pa naravnost omenja »glavico poštopano«.

V najemniških vojskah so vojaki smeli jemati svoje žene in ljubice s seboj in te so bile pri plenitvah in nepokorščinah vedno najhujši del vojske. V polkih so bili posebni »Huren- und Bubenwaibel«, ki so s svojimi pomočniki morali paziti na red pri tem delu spremstva.²² Čim bolj pa so postajale vojske stalne, tem bolj so se morale žene umikati iz njih. Leta 1812 na pr. je izmed 100 mož pri pehoti smelo samo 8 imeti svoje žene pri sebi.²³ Ljubico kot spremljevalko vojaka v vojsko pozna mnogo naših narodnih pesmi, namreč »Pojdi z mano k vojakom« (št. 1516—1518), »S sabo jo popeljem« (št. 1519), »Ona hoče za njim« (št. 1520—1539), »Ljuba na vojski« (št. 1540—1548) in št. 3957. Upanja najemnikov se pno zelo visoko, najskromnejši od njih vabi ljubico s seboj, ker bo on v vojski »koprol« (št. 1532), drugi se povzpenja kar do fenriha (št. 1517), tretji celo do hauptmana (št. 1518), ljubicom pa obljubujejo, da bodo njihove frave. Seveda se pesmi zavedajo tudi dela, ki ga bodo imele ljubice v vojski (plenjenja, šivanja, pranja itd.), ravno tako hudega pomanjkanja in naporov, ki jih čakajo z vojaki vred, tako da najemnik v nekaterih primerih (št. 1521, 1532) resno odsvetuje ljubici, da bi šla z njim. Najhujše je bilo, ako je ljubček padel:

Ta prva kugla, k' prleti,
Mojega ljub'ga vbije.
Ta druga kugla, k' prleti,
Zraven tovarša moj'ga.
Kaj čô sirota striti zdaj?

Naprej ne vem, nazaj ne smem,
Kaj čô sirota striti!? (št. 1540—1543)

¹⁹ Anger, o. c., II, 739.

²⁰ Müller, o. c., I, 619.

²¹ Anger, o. c., II, 1089; Müller, o. c., I, 615.

²² Anger, o. c., I, 256.

²³ Müller, o. c., II, 216.

Za skupino pesmi »Prišli so k meni štirje rumeni« omenja Navratil v »Slovenskem Glasniku«, II (1858),²⁴ da je iz dobe, ko so Španci nabirali vojake pri nas, češ da je njihova oprava bila rumena, toda to mnenje najbrž ne bo obveljalo. Države niso rade gledale najemanja vojakov za tuje države in v Avstriji je vlada l. 1752 to celo pod smrtno kaznijo prepovedala.²⁵ Na drugi strani pa so se tudi v avstrijskih armadah mogle videti vse mogoče barve, seveda tudi rumena, dokler niso bile vpeljane enotne uniforme za razne vrste orožja.²⁶ Končno se v naših pesmih spominja podrobnost, da so prišli k fantu štirje (v varianti 6771 trije) rumeni, kar se dobro strinja s tem, da so v Avstriji najemovalce spremljali navadno 3 do 4 vojaki.²⁷ Pesem bo torej imela najbrž čisto avstrijske razmere za podlago.

Poleg najemniških vojsk pa je bilo vpoklicevanje še vedno v veljavi, posebno za brambo dežel.²⁸ Morebiti se na te razmere nanaša eno mesto v skupini »Fantje igrajo za deklet« (št. 910—914):

Ta tretjo kvarto vržejo,
Dobil jo je en mlad soldat

Četrto kvarto vržejo,
Dobil jo je en star žolnir (št. 912),

kjer najbrž soldat pomenja vpoklicanega vojaka, žolnir pa seveda najemnika.

Ko je za časa dolgih vojn pod Marijo Terezijo začelo primanjkovati najemnikov, se je prostovoljno nabiranje spremenilo v prisilno. Ker pa so se pri tem dogajale mnoge nezakonitosti, je izšel l. 1763 zakon, s katerim je vpeljana splošna vojaška obveza vseh za orožje sposobnih državljanov. Vsak polk je dobil svoje okrožje (Werbebezirk). Za Slovence so prišli v poštev polki št. 16 v Mariboru za celjsko okrožje, št. 45 v Leobnu (narodna pesem ne omenja nikdar Leobna, ampak vedno samo Gradec) za mariborsko okrožje, št. 26 v Celovcu za celo Koroško, št. 13 v Gorici za Goriško in Notranjsko in št. 43 v Ljubljani za Gorenjsko in Dolenjsko. Vsako okrožje je bilo razdeljeno na manjše okraje, ki so morali dajati po eno četo. Pri vsaki četi je bil poseben oficir, ki je moral voditi matične knjige dotičnega okraja in ga od 1. marca do konca maja prepotovati. Generalno poveljstvo je vsake pomladi naznanilo kresijam (Kreisämter), koliko vojaštva je potrebno, okrožja (kresije) pa so razdelila vsoto na posamezne gosposke. Te so napravile seznam fantov, ki so se ji zdeli sposobni in ki doma niso bili preveč potrebni, ter poslale seznam dotičnemu častniku čete. Četa je nato poslala nekaj zanesljivih podčastnikov, ki so v zvezi s civilno upravo tiho polovili fante (ako se ti niso pravočasno skrili) in jih odpeljali v pristojne sedeže polkov. Vojaška služba je

²⁴ Po Štreklju, IV/13, str. 20, pod črto.

²⁵ Müller, o. c., II, 319.

²⁶ Wrede Alfons, Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Bd. I—V. Wien, 1894 sl. Knj. III, str. 6, pod črto.

²⁷ Müller, o. c., I, 339.

²⁸ Glückmann Karl, Das Heerwesen der österreichisch-ungarischen Monarchie. 10. Aufl. Wien, 1907, str. 55.

bila dosmrtna.²⁹ Vojaške službe so bili oproščeni predvsem oženjeni³⁰ in edine delovne moči pri hiši.³¹

Ako je bil vojaški obveznik dovolj bogat, se je do l. 1866 lahko odkupil, kar je zapustilo sledu v naših pesmih v skupini »Odkupiti ga hoče« (št. 1656 do 1690). Toda v teh pesmih navedena višina za odkup, namreč 100 kron, je močno prenizka. Odkupnina ni bila vedno enaka, marveč se je določala od leta do leta. Za l. 1859 na pr. je znašala odkupnina 1500 gl.;³² po tem lahko vidimo, koliko prenizko vsoto je vzela naša pesem.

Vpeljava splošne vojaške obveze je imela ogromen vpliv ne samo na vojaštvo, ampak tudi na psiho naroda. Ta doba je vtisnila naši narodni pesmi pečat posebne vrste, ki ni prav nič simpatičen, namreč mevžasto jokavost. Štrekelj (IV/13, str. 3) misli, da je ta jokavost posledica socialnih momentov, ker so naši siromašni kmetje večkrat morali dati edino delovno moč k vojaku. Kakor smo pravkar videli, to mnenje ni opravičeno, ker so edine delovne moči bile oproščene vojaške službe. Jokavost bo prej posledica dosmrtne oz. doinvalidske službe, še bolj pa nebojevitega duha velikega dela kmečkega sloja naroda (tudi pokrajinske razlike bi se mogle pri tem ugotoviti). Pri kakih izrazito bojevitih narodih bi vkljub dosmrtni službi zastonj iskali take izlive žalosti, kakor jo včasih nahajamo v naših pesmih in ki je včasih že tik na meji bojzaljivosti. Dosmrtna služba je ostala v veljavi celih 40 let, šele l. 1802 je bila odpravljena in zamenjana z 10 letno pri pehoti, 12 letno pri konjenici in 14 letno pri topništvu. Toda že l. 1811 so službo zopet povišali na 14 let, kar zopet ni bilo mnogo boljše od dosmrtne, in ta 14 letna vojna služba je trajala do l. 1845. Tega leta je znižal cesar Ferdinand službo na v narodni pesmi tako dobro poznanih 8 let.³³ Končno je l. 1866 vojaška služba znižana na 3 leta, pri čemer je ostalo vse do početka svetovne vojne.

Iz dobe po vpeljavi splošne vojne obveze imamo tako nepregledno množico pesmi, da bi se skoraj lahko reklo, da je prav za prav šele ta obveza pri nas rodila vojaško narodno pesem. Najbolj značilna kitica, ki je morala nastati neposredno po vpeljavi splošne vojne obveze:

Nove patente čuje brati,
Da bodo morali biti vsi soldati,
Korošci in Štajerci
In vsi Kranjci...

se nahaja kot uvodna kitica v velikem številu pesmi in skupin iz te dobe, namreč: »Ljuba na vojski« (št. 1540—1548), »Skrival se več ne bom« (6787 do 6791), »Čudno se ti bo zdelo« (6792), »Svinčene kroglice nam pod srce pridejo« (6793), »Marijin romar ne bom več« (6802), »Hudi glas iz Gradca gre« (6803),

²⁹ Müller, o. c., I, 343—344.

³⁰ Glückmann, o. c., 57.

³¹ Müller, o. c., I, 352. Obširneje o oproščevanju in o poznejših konskripcijskih uredbah prim. Mal Jos., Zgodovina slovenskega naroda, zv. 8, Celje, 1929, str. 252 sl.

³² Glückmann, o. c., 57.

³³ Glückmann, o. c., 56; Mal, o. c., zv. 7 (1928), str. 36, in zv. 8 (1929), str. 256 z značilno narodno pesmijo št. 6904 in 6907, v kateri fantje prepevajo, kaj jim je »šenkal« Ferdinand.

»S Francozom se je vojska začela« (6804), »V Kranju smo ogledani« (6805), »Kdor se s Francozom bije« (6806), »Soldaško remenje« (6807), »Šel bom med Taljane neznane« (6814), »Fantič sem po svetu hodil« (6827—6829) in »Veter preganja črne megle« (6917). Celó v eno varianto skupine »Ptica prenaša vojakovo pismo« (št. 7080) je prišel ta značilni začetek.

Druga nič manj značilna kitica, ki je nastala na podlagi omenjenega dejstva, da so komisije spomladi lovile fante, in ki jo tudi nahajamo kot uvod v zelo mnogo pesmi, je znana:

Prelepa si pomlad zelena,
Kak si lepo razcvetenal
Brž ko se ozeleniš,
Mladim fantom žalost striš.

To uvodno kitico o prelepi pomladi nahajamo v skupinah: »Velika noč se približuje« (št. 6830—6832), »Vse se pomladi veseli« (6843/44), »Spomlad prihaja, vse živi« (6845—6861), »Ko pomlad ozeleni« (6862—6879), »Zbrani, da zapoje žalostno slovo« (6880—6888) in »Novinca se poslavljata« (6889). Tudi ta začetek o lepi pomladi je prišel v eno varianto skupine »Ptica prenaša vojakovo pismo« (št. 7082), kakor smo to videli prej za začetek o novih patentih. Ko pa so pozneje fantje morali začeti nastopati vojaško službo v jeseni, se je pesem tudi temu prilagodila in v dveh variantah stopa jesen na mesto pomladi (št. 6833 in 6860).

Razen pesmi, ki imajo kot začetek eno ali drugo od navedenih značilnih kitic, spada v prve čase splošne vojaške obveznosti še cela vrsta drugih pesmi, tako na pr.: »Kaj si je naš cesar zmislil« (št. 6835—6840), »Po gorah smo se skrivali« (6801), »Pri ljubici ulovljen« (6777—6779), »Zajeti novak se priporoča Mariji« (6780/81), »Ulovljen, ko se je prišel gret« (6782), »Špitalski fant« (6783), »Biričem-lovcem srečno ubegli samostanski hlapec« (6757), »Pokopat te dam kraj stezice« (1973—1975; ta skupina je pogrešno prišla med ljubavne), dalje vse pesmi, ki se v njih omenjajo Francozi: »Kolikokrat sem gori vstala« (6937 do 6948), »Francozi v Ljubljani« (7178—7193) in »Ptica prinaša vojakovo pismo« (7063—7088), medtem ko pesmi »Fantje se zbirajo, daleč marširajo« (7090) in »Omoženi ljubici bom pisal« (7017) tudi najbrž izvirate iz tega časa, toda direktnih dokazov za to nimamo.

Naj omenimo še dve pesmi, ki tako dobro vesta, kdo jih je v vojaščino zapisal:

Prešmentan petelin,
Prešmentan pero,
K' je mene zapisal'
Soldašk'mo stanu! (št. 7006—7013)

in s še boljšim spominom na dejanske osebe, ki so rekrutirale:

Terdoraten oskerba,
In tud ti oficir,
Ki sta vkupej pisava,
De bodem žonir! (št. 7009)

Končno zasluži nekaj besed posebej splošno znana skupina »Pobič sem star šele osemnajst let«. Pesem je gotovo nastala najmanj pred letom 1845, kajti ena varienta (št. 6965 iz Ilirske Bistrice) govori o žalosti, ki jo bo fant nosil v srcu celih 14 let, kar smo videli, da je veljalo za leta 1811—1845, medtem ko je v dveh drugih variantah (6968 in 6971) omenjena 8 letna služba, ki je bila v veljavi l. 1845—1866. Ostale variante te skupine še danes priljubljenih pesmi so zgubile sploh vsak časoven kolorit.

Tudi iz te dobe so naše pesmi ohranile marsikatero podrobnost tedanjih vojsk. Tako se na pr. v naših pesmih nenavadno pogosto omenja vojaška »bela suknja«. Bela uniforma je bila pri avstrijski pehoti v veljavi od sredine XVIII. stoletja do l. 1868,³⁴ torej so pesmi nastale v tem razdobju. Sem spadajo tudi verzi:

Presneti sovdati,
Kaku ste lepi,
Mate bile jermene
Pa černe oči (št. 7031),

kajti pehota je imela dva bela jermena, ki sta se na prsih križala.

Prav tako pogosto rabi naša pesem izraz o prepasani sabljici. Tudi to ni samo simbol vojaškega stanu, ampak ima svoj koren v dejanskem stanju. Pri pehoti so namreč l. 1765 vpeljali razen drugega orožja tudi sabljo,³⁵ toda l. 1798 zopet odpravili, razen pri grenadirjih, pri katerih je ostala kot pri elitnih četah bolj zaradi lepšega kakor zaradi koristi.³⁶ Čeprav je bila sablja samo 30 let sestavni del uniforme, je mogla prodreti globoko v narodno pesem, kajti omenili smo že, da je večina naših vojaških narodnih pesmi nastala po vpeljavi splošne vojaške dolžnosti l. 1763, torej ravno v letih, ko je vsak prostak nosil sabljo.

³⁴ Anger, o. c., III, 1441.

³⁵ Anger, o. c., II, 1088; Müller, o. c., I, 24.

³⁶ Anger, o. c., II, 1270; Müller, I, 34.

PRVA KONCEPCIJA SLOVENSKE ZGODOVINE

Fr. Zwitter

Historiografija 16. in 17. stoletja nikakor ni bila brez vsakega odnosa do nacionalnih vprašanj in stremeljenj. Humanisti, ki so tedaj ustvarili osnovo za ves nadaljnji razvoj modernih zgodovinskih in jezikoslovnih ved, so se živo zanimali za preteklost in sedanost raznih narodov. Njihova dela po večini tudi niso produkt hladnega znanstvenega interesa brez vsake tendenčnosti. To nam dokazuje pregled glavnih historičnih del o našem ozemlju, ki so nastala v tej dobi.

Pri Megiserjevih »Annales Carinthiae« (Leipzig, 1612) srečamo takoj na prvih straneh trditev, da so bili prebivalci Koroške vedno pravi Nemci, čeprav so se med nje kasneje naselili tudi »Windische und Sclavonische Völker« in žive še danes pomešani z njimi; avtor protestira zoper knjigo, ki izvaja koroško ime in koroško plemstvo od Rimljanov, češ da je vendar nemški izvor bolj častivreden (str. 2, 6). Ta trditev nam postane bolj jasna, ko vidimo, da ima druga knjiga, ki govori o predrimski dobi, naslov »Von den Vhralten Teutschen Königen, welche das Land Khärndten innen gehabt vnd beherrscht haben, ehe dann solches vnder der Römer Gewalt kommen . . .«; Galci, Galačani, Gallograeci, Kimerijci, Cimbri, Sarmati, Sciti, Kelti so zanj Nemci, Tavriski in Skordiski prav tako, Brennus je prvi od desetih nemških kraljev v Noriku v predrimski dobi (str. 2—3, 47 sl.). Nemški dobi sledi nato rimska doba, ki traja zanj do Teoderika; vendar pa omenja, da so že prej vpadali in se naseljevali na Koroškem razni nemški narodi (prim. str. 226—27, 271—72). O naselitvi Slovencev na Koroškem dobimo pri njem precej nejasno sliko. Iz enega mesta, kjer govori o tem, da je nastalo v rimski dobi iz Rimljanov, Ilircev in Nemcev eno ljudstvo in da se zato še danes govore v deželi trije jeziki, t. j. nemško, slovansko (»windisch«) in včasih italijansko (»welsch«), bi bilo mogoče sklepati, da je imel stare Ilirce, ki sicer v njegovi antični zgodovini Koroške ne igrajo nikake vloge, za Slovane (str. 182; prim. str. 149: »Windisch Land, das man Illyricum nennt«). Med narodi, ki so vpadali na Koroško v času preseljevanja narodov, omenja na več mestih tudi »Winden« in »Wenden«, na enem mestu pri zgodovini 5. stoletja pa trdi, da so se »die Windischen oder Sclavi« tedaj razširili na ozemlju med Jadranskim morjem, Baltskim morjem in Donom ter pomešali z drugimi rodovi, tako da na Koroškem ni kraja, kjer se ne bi govorila oba jezika, nemški in slovanski (str. 226—27, 269, 271—72, 309). Glavna cezura v koroški zgodovini pa je nastala po njegovem mnenju v začetku 6. stoletja, ko so za Teoderika prodrli od severa preko Donave Bavarci in Korošci, se naselili v njej in napravili konec rimskemu gospostvu (str. 331 sl.). O slovanski narodnosti teh svojih

»Carndter«, »Kärner«, »Kärndter« si je avtor popolnoma na jasnem.¹ Znano mu je tudi, da Karantanija tedaj in še dolgo kasneje ni obsegala samo Koroške, ampak tudi Štajersko, Kranjsko in sosedne dežele (str. 14, 340, 697, 806—7). Toda stari Karantanci po njegovem mnenju niso naselili vse dežele sami, ampak pomešani z Bavarci; avtor še ne ve, da je bila v prvih stoletjih vsa dežela slovenska in da se je šele pozneje en del germaniziral (str. 10). Obe plemeni sta se spojili že v začetku v tako tesno enoto, da so ju vedno smatrali za eno samo ljudstvo.² Na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem se zato v mestih še danes govori nemško, v podeželju pa slovansko (»windisch«); drugod zopet omenja kot nekdanjo mejo med obojimi Dravo in Muro (str. 340, 341, 378). V političnem oziru so bili Karantanci od naselitve do l. 622 pod bavarskimi vojvodi, čeprav so se jim včasih upirali; nato jih je osvobodil »Samois«, a že l. 638 so priznali zopet bavarsko nadoblast, čeprav so jim Bavarci še pustili lastne kneze, med katerimi je prvi Borut in zadnji Valtunk, ki umre l. 772. Megiser pozna precej točno obseg slovanskega sveta in govori o solunskih bratih in o obeh slovanskih alfabetih; za Slovane rabi včasih ime Ilirci ali »Sclavonische Völcker«, navadno pa »Wenden«, »Winden«, »Windische« (prim. posebno str. 567—68).

Megiserjevih virov in literature tu ne morem podrobno analizirati. Res je sicer, da si je nekatere svoje vire sam izmislil, a v trditvah, ki sem jih navedel, ni osamljen in jih tudi ni postavil prvi. Pri proglasitvi raznih antičnih narodov za Nemce se more opravičeno sklicevati na Laziusa in Aventina. Pri zgodovini osvojitve Koroške po Bavarcih in Karantancih v začetku 6. stoletja sledi Veitu Arenpecku in posebno Aventinovi bavarski zgodovini, ki sloni na falzifikatih Anniusa iz Viterba.³ W. Lazius, dunajski zgodovinar 16. stoletja, ki je ustvaril pojem preseljevanja narodov, je izrekel mnenje, da so se ob naselitvi Slovani spojili s prejšnjimi (zanj germanskimi) Karni v eno ljudstvo.⁴ Megiserjevi nazori o vprašanih, ki nas zanimajo, so torej privzeti od pomembnih predstavnikov nemške humanistične historiografije.⁵

Med nazori Schönlebnove »Carnioli antiqua et nova« (1681) in Valvasorjeve »Ehre des Hertzogthums Crain« (1689) v tem vprašanju je zveza zelo ozka. Že Linhart piše pravilno, da se je Valvasorjevo delo za starejšo dobo omejilo v glavnem na včasih dobeseden prevod Schönlebna; razen tega

¹ Prim. »Die alten Winden, genannt die Khärner (von etlichen auch Carantaner vnd Quarenteiner), der jetzigen Khärndter löbliche grossthetige Illyrische Vorfahren« (str. 340).

² »... dieweil die Illyrischen Kärndter vnd Beyern schier jederzeit im Lande für einerley Volck geachtet worden« (str. 339). »Dann es haben sich von dieser zeit an die Windischen Kkärndter mit den Deutschen in Khärndten also gewaltiglich vereiniget und vnter einander vermischet, als Lazius libro sexto de Migratione gentium in Tractum Illyricum von den Khärndtern vnd Steyern mit sonderm fleis verzeichnet, daß aus ihnen beyden einerley Volck ist worden« (str. 341).

³ Pri nas je na to opozoril že A. Kaspret, Valvasor als Historiker, MMK, III, 1890, str. 30. — J. Aventini... Chronica, Frankfurt am Main, 1566. J. Aventini, Annalium Boiorum libri VII, Basel, 1580.

⁴ W. Lazius, De gentium aliquot migrationibus... (Francofurti, 1600), str. 158; prim. Valvasor, X, str. 128, in Fr. Kidrič, Razvojna linija slovanskega preporoda v prvih razdobjih, RDHV, V/VI, Lj., 1930, str. 73.

⁵ O Megiserju prim. M. Doblinger, Hieronymus Megisers Leben und Werke, MIOG, XXVI, 1905, str. 431—78, in SBL, II, str. 84—87 (J. Logar) ter tam navedeno literaturo.

Valvasor poglavij iz starejše zgodovine ni napisal sam, ampak jih je prepustil E. Francisciju, tako da pridejo od njegovega lastnega dela za nas v poštev le njegova etnografska, topografska in slična opazovanja. Odnos obeh avtorjev do narodnosti in jezika je že temeljito analiziral dr. Fr. Kidrič, medtem ko njuna zgodovinska naziranja doslej še niso bila sistematično preiskana.⁶ Tu hočem najprej kratko analizirati njuno zgodovinsko koncepcijo, nato pa zaradi konteksta povzeti glavne rezultate dr. Kidričeve razprave o njenih nazorih o jeziku in narodnosti.

Schönleben smatra za najstarejše prebivalce na Kranjskem Čiče in Japode, ki izhajajo od Jafeta in govore grški jezik (Carniolia, Apparatus, str. 182, Annales, str. 26 sl.). Bolj važna je za nas njegova trditev, da so bili glavni narod predrimske dobe Kelti, ki so se naselili v deželi l. 604 pr. Kr. Pojem Keltov obsega pri njem Galce in Germane; prvotno so bili vsi germanskega rodu, a pozneje se je zahodni del (Galci) po jeziku odtujil Germanom, vzhodni del, kamor spadajo tudi Kelti v naših krajih, je pa ostal germanski (Apparatus, str. 11 sl., 42—43, 183, 185—86; Annales, str. 45 sl.). Za Ilirce Schönleben trdi, da niso Germani, a o vprašanju, ali so bili Slovani, se ne izraža določno; možnosti njegovega pozitivnega mnenja v tej dilemi ne moremo izključiti kljub njegovi teoriji o postanku Slovanov, ki jo bom omenil kasneje; za to govori dejstvo, da pušča tudi vprašanje slovanstva benečanskih Venetov odprto (App., str. 183 sl., Ann., str. 216). Za svojo dobo imenuje Ilirce Slovane v Hrvatski, Slavoniji in Dalmaciji.⁷ Vendar pa to vprašanje za prazgodovino Kranjske ne pride v poštev, ker Ilirci po njegovem mnenju v predrimski dobi niso igrali nikake vloge in so šele Rimljani razširili Ilirik kot upravno enoto tudi na naše kraje (App., str. 17, 42—43). Germanskega rodu so bili torej po Schönlebnu naši Kelti, prav tako pa tudi Panonci, Tavriski, Noričani, Geti in Dačani (App., str. 17 sl., 187 sl., 196). Predrimska doba Kranjske je v bistvu germanska; Germani so bili tudi Karni, po katerih je dobila dežela ime (App., str. 35—38). — E. Francisci, ki je pisal za Valvasorja poglavja o prvotnem prebivalstvu Kranjske, se je z nekaterimi nebistvenimi pridržki v vseh omenjenih točkah pridružil Schönlebnovemu mnenju; Nemci so se pogajali že z Aleksandrom Velikim in Kočevarji so mu (po Laziusu) potomci germanskih Keltov.⁸

V vprašanju izvora Slovanov sta bila Schönleben in Valvasor, kakor je dognal dr. Fr. Kidrič, pristaša nemške teorije. Po tej teoriji so Vendi ali Vindi, kar je star germanski izraz za Slovane, identični z Vandali. Ker so bili pa Vandali germansko pleme in so živeli v Germaniji, so bili torej stari Slovani prvotno — Germani. (Fr. Kidrič, n. o. m., str. 76—78.) Pozneje so seveda v novi »sarmatski« okolici opustili svoj prvotni jezik in Schönleben za Vandale

⁶ Kidrič, n. o. m., str. 72—90. Za odnos med Schönlebnom in Valvasorjem prim. J. Rus, Schönleben in Valvasor, GMS, IX, 1928, str. 50—69; V. Burian, O Schönlebnovih in Valvasorjevih čeških virih, prav tam, str. 106—108; A. Kaspret, Valvasor als Historiker, n. o. m., str. 1—40, in P. pl. Radics, Valvasor z ozirom na Slovanstvo, LMS, 1877, str. 251—323, nista dognala za naš problem nič bistvenega.

⁷ App., str. 203; v Ann., str. 306, govori o Herodotu, ki ima Venete za ilirsko pleme. Prim. Fr. Kidrič, n. o. m., str. 76, 77.

⁸ Valv., XIII, str. 18—20. Prim. za ta vprašanja I., V. in XIII. knjigo.

v času preseljevanja narodov celo trdi, da so tedaj že govorili slovanski jezik (Ann., str. 219—20, 258, 285). Oba učenjaka pa poudarjata, da pri določevanju narodnosti ni odločilni kriterij jezik, ampak izvor; Valvasor navaja tu primer Alzačanov, ki se bodo v novih razmerah morda pofrancozili, a bodo zato vseeno ostali po izvoru Nemci.⁹ Schönleben trdi, da so se prvotno vsi Slovani imenovali Vende in da so dobili slovansko ime šele v 6. stoletju po Kr. po reki Savi; Valvasor ima to ime za mnogo starejše, vendar pa navaja še tudi za mnogo kasnejšo dobo stike naših Slovencev s polabskimi Slovani kot dokaz njihovega izvora iz baltičkih krajev, domovine Vandalov.¹⁰ Za oba učenjaka torej niti Kelti nisi Slovani niso samostojna narodna veja, ampak le odcepek germanske.

Pri zgodovini naselitve Slovencev in njihove usode v naslednjih stoletjih je Schönleben in z njim Valvasor, oz. Francisci, ki sta tu skoraj popolnoma odvisna od njega, mnogo bolj kritičen kakor pa Megiser. Naziranje o prihodu s severa v zvezi z Bavarci je zavrženo; naselitev se je izvršila — po več predhodnih epizodah, posebno naselitvi slaviziranih Vandalov v 4. stoletju — od srede 6. stoletja dalje in je dovršena konec stoletja. V zgodovini naslednje dobe, ki je zasnovana seveda na teritorialni in ne na nacionalni osnovi, je omenjena odvisnost od Obrov, osvoboditev Koroške za časa Sama, vlada Obrov in Langobardov v delu Kranjske, začetek bavarske in frankovske nadoblasti nad Slovenci; tudi kronologija je boljša kakor pri Megiserju. Za naše vprašanje je pa treba omeniti najprej, da izvajata oba avtorja ime dežele le od Karnov in da po Schönlebnu Karantanci niso prišli iz Dalmacije, ampak so nastali s tem, da so se germanski Karni, ki so se umaknili pred Langobardi v Alpe in tam ustvarili imena »Carsum«, »Carniolia«, »Carinthia«, pomešali s Slovani, ki so prišli iz Dalmacije in Panonije.¹¹ Razmerje med Karantanijo in Kranjsko v tem času zelo živo zanima Schönlebna; pač zaradi pokrajinskega patriotizma živahno polemizira za naziranje, da sta bili Karantanija in Kranjska že v začetku dve ločeni deželi, Karantanci in Kranjci pa dvoje različnih ljudstev, čeprav so bili oboji »po večini pomešani s Slovani« in čeprav mora priznati, da je bila Kranjska včasih pod oblastjo koroških vojvod.¹² Za dobo Karla Velikega pripominjata oba avtorja, da sta se tedaj spojila preprosto ljudstvo slovanskega izvora in plemstvo, ki izhaja od germanskih Frankov, v eno samo telo. Na podlagi te analize nam postane jasna tudi njuna trditev, da so Kranjci in Korošci nastali iz spojitve Slovanov in Germanov ali — bolje — da so vsi Germani, ki pa govore dva jezika, ker so namreč Slovani verjetno tudi germanskega izvora.¹³ Francisci piše, da ni potrebno nikako dokazovanje o tem,

⁹ Schönleben, App., str. 201—202; Valvasor, V, str. 192.

¹⁰ Schönleben, App., str. 204—207; Ann., str. 330—331; Valvasor, V, str. 197 sl., 203.

¹¹ Schönleben, Ann., str. 319, 332 (»neque Carantani ex Dalmatia venerunt, sed ex Carnis Inalpinis et Slavis e Dalmatia et Pannonia supervenientibus coaluere«). Za ime tudi Valvasor, I, str. 39, 41.

¹² Ann., str. 332, 352, 370—71, 372, 407—08, 481, 515, 516—17. Prim. Valvasor, V, str. 227; VII, str. 385—87, 394.

¹³ Za ta mesta pri obeh avtorjih prim. Fr. Kidrič, n. o. m., str. 73—74. Ista trditev za Goriško Schönleben, App., str. 44.

da so Kranjci nemško ljudstvo.¹⁴ Schönlebnu je pa tvorila Kranjska del Germanije v predrimski dobi, potem je bilo to stanje prekinjeno, a kmalu so prišli germanski rodovi in končno je Karel Veliki vrnil Kranjski njen prvotni položaj; celo dejstvo, da noben rod ni živel v deželi tako dolgo kakor slovanski, mu je dokaz za germanski izvor Slovanov, ker je taka vztrajnost germanska lastnost.¹⁵

Poleg nazorov o zgodovini je treba pri obeh avtorjih upoštevati tudi druge nazore o narodnosti, ki jih je v svoji študiji analiziral dr. Fr. Kidrič.¹⁶ Niti Schönleben, ki je sin švabskega doseljence in sam slovenski pisatelj, niti Valvasor, potomec italijanskih doseljencev, ki so se že davno ponemčili, ne kaže kake antipatije do »kranjskega« jezika ali do Slovanov. Oba avtorja označujeta tako nemški kakor tudi »kranjski« jezik kot »naš« jezik in se štejeta tako za Nemca kakor tudi za Kranjca. Valvasor posebej govori o slovenski literarni produkciji, navaja slovenska krajevna imena, omenja slovensko narodno in objavlja prvič slovensko posvetno umetno pesem. Oba avtorja se poslužujeta poleg drugih knjig tudi del slovanskih avtorjev in imata precej pravičen pojem o obsegu slovanskega sveta, o slovanskih alfabetih in o solunskih bratih; pri tem označujeta Slovane v soglasju s tradicijo kot »Slavi« (»Sclavi«, »Slaven« itd.) ali »Vendi« (»Vindi«, »Wenden« itd.). Valvasor omenja ozko sorodnost slovanskih jezikov. Njihov interes za Slovane je pa v bistvu polihistorijski, ne nacionalen. Še bolj važno je, da pri obeh avtorjih ne more biti govora o pojmu slovenstva; mesto, kjer govorita o delitvi Slovanov po pokrajinah, kjer bivajo, in omenjata, da je mogoče označiti v tem smislu Slovane na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem kot — Nemce, pač ne dokazuje, da bi bila prepričana o medsebojni sorodnosti tega dela Slovanov.¹⁷ Pri označevanju jezika kranjskih Slovencev rabi Valvasor včasih že omenjene izraze za slovanske jezike sploh, navadno pa govori o kranjskem jeziku, ki mu pa ne raztegne obsega preko mej kranjske dežele. A tudi na Kranjskem se ne govori samo kranjsko, ampak tudi ilirsko, hrvatsko, slavonsko, dalmatinsko, istrsko, vlaško, italijansko, furlansko, kočevsko, nemško. Značilna se mi zde mesta, kjer avtor ne govori samo o teh jezikih, od katerih so vendar vsi razen »kranjščine« neslovenski in pri čemer je treba upoštevati tedanji obseg dežele, ampak razlikuje še posebej po jeziku, noši in vsem »Thun und Wesen« od »pravih Kranjcev« Vipavce, Kraševce in deloma celo Pivčane.¹⁸ Drugod sicer poudarja, da sta v deželi le dva glavna jezika, kranjski in nemški, ter točno označuje njuno vlogo in razširjenost.¹⁹ Važno je končno, da oba avtorja uporabljata pojem naroda tako za jezikovno kakor tudi za teritorialno enoto in

¹⁴ Valvasor, I, str. 20.

¹⁵ App., str. 12—13, 42—43; Ann., str. 426: »Nec, quantum hactenus e veterum monumentis colligere licuit, ulla gens fuit, quae diutius in Carnioliola nostra et constantius mansisset quam Slavonica, sed si verum fateri debeamus hanc Soliditatem a Germanorum accepit constantia, ex quo ipso colligas ejus Germanam originem«.

¹⁶ Za ta odstavek prim. Fr. Kidrič, n. o. m., str. 72—90.

¹⁷ Obe mesti citira Fr. Kidrič, n. o. m., str. 77, op. 1 in 2.

¹⁸ Valvasor, II, str. 255—56; VI, str. 305, 310.

¹⁹ Valvasor, VI, str. 271.

da dopuščata kot znak za določitev narodnosti ne samo jezik, ampak tudi ozemlje in druge kriterije.²⁰

Za presojanje tendence teh vodilnih del naše historiografije v 17. stoletju se mi zdita važni dve dejstvi. Na eni strani imajo njihova dela izrazito teritorialen značaj. Teritoriji, ki je bila vanje razdeljena slovenska zemlja, so bili v tej dobi še živa politična realnost in imeli so v svojih deželnih stanovih predstavnike lastne politične volje. Ta položaj se izraža v zavesti prebivalstva in seveda tudi v historiografiji. Megiserja so imenovali koroški deželni stanovni za svojega historiografa in mu finansirali njegovo delo. Tako Schönlebenovo kakor tudi Valvasorjevo delo je posvečeno kranjskim stanovom. Ko Schönleben datira postanek kranjskega plemena v prvi čas po naselitvi Slovanov, ko Valvasor v predgovoru izraža svoj teritorialni patriotizem in ko vsi trije sprejemajo Laziusovo naziranje o spojitvi »v eno ljudstvo« ne glede na različnost jezika, nastopajo pač ti historiki kot glasniki pokrajinske koncepcije, ki je ostala mnogo stoletij značilna za historiografijo na slovenskih tleh.²¹ Obenem so pa vsi ti historiki pristaši nazorov, ki prevladujejo v nemški humanistični historiografiji. Po vzoru svojih italijanskih učiteljev, ki so proslavljali veličino starega Rima, so hoteli tudi nemški humanisti opisovati slavo svojih germanskih prednikov. Njihovo delo ima izrazito nacionalno tendenco, a njihovi viri so manj bogati, historično in jezikovno znanje pomanjkljivo, po kritičnosti pa zaostajajo za italijanskimi učitelji. Tako nastajajo dela historikov kakor Laziusa, Aventina, Krantza in drugih, ki proglašajo Kelte, Slovane in druge narode za Germane.²² Naše dežele so spadale politično k rimskoneškemu cesarstvu, nemščina je bila jezik vladajočih socialnih plasti in zato je razumljivo, da so tudi njihovi historiki sprejeli nazore nemških humanistov. Njihovo delo karakterizirata torej teritorialni koncept in nemška tendenca v smislu nemškega humanizma; odnos do Slovanov ni sovražen, a interes zanje je polihistorijski in mesto, ki ga zavzemajo, jim je odrejeno v smislu celotne koncepcije.

Ali je bilo v tem času sploh mogoče bolj slovensko naziranje? Politične uredbe seveda v tem oziru niso nudile nikakega oporišča. A že v srednjem veku ni bila neznana narodna zavest, ki sloni na jezikovni skupnosti ali sorodnosti, čeprav ta zavest sama ob sebi še ni imela nikake politične moči. V dobi renesanse so nato italijanski humanisti prvi pokazali, da je mogoče pisati zgodovino v okviru nacionalne enote, ki ne ustreza nikaki obstoječi politični tvorbi. Njihov vzgled so posnemali zgodovinarji Germanije in posameznih nemških plemen.²³ V 16. in 17. stoletju so nastala pod vplivom huma-

²⁰ Fr. Kidrič, n. o. m., str. 74—75. Prim. tudi Schönleben, App., str. 187 (»Verum nec linguae diversitas per se arguit diversitatem nationis, ut suo loco ostendam«), 195, 201—02 (»Non sum nescius passim id vulgo persuasum, quod linguae diversitas efficiat diversa gente...«). Valvasor ponatiskuje odločitev zavoda sv. Jeronima v Rimu od 1654, da so Kranjci Nemci in ne Illirci, brez komentarja (XV, str. 599—600).

²¹ M. Kos, Pregled slovenske historiografije, JIČ, I, 1935, str. 7—11.

²² E. Fueter, Geschichte der neueren Historiographie, München u. Berlin, 1911, str. 183 do 185, 192—197.

²³ E. Fueter, n. o. m., str. 76, 190.

nizma že tudi na Poljskem, Češkem in v Dalmaciji zgodovinska dela z izrazito slovansko tendenco; prva zgodovina Slovanov je »Il regno degli Slavi...« Dubrovničana Orbinija (1601). Ta historiografija kaže mnogo podobnosti z deli nemških humanistov; poudarja se razsežnost slovanskega sveta, obenem se pa proglašajo za Slovane razni antični narodi, n. pr. Ilirci, Kelti, Goti, Vandali in včasih sploh vsi »jafetiti«; teze o listini Aleksandra Velikega Slovanom, o sv. Hieronimu kot izumitelju glagolice, poudarjanje pomena slovanskih apostolov in naklonjenosti Karla IV. do slovanščine ter veselje do etimologiziranja označujejo ta dela, ki so pač nekritična, a so imela v nacionalnem oziru velik pomen.²⁴ Pri Slovencih v dobi pred narodnim preporodom zaradi posebnih slovenskih razmer ni nastalo nobeno zgodovinsko delo te vrste, ampak le posamezne beležke v raznih delih, kjer se avtorji s ponosom prištevajo k Slovanom in govore o razširjenosti slovanskega jezika, proglašajo za Slovane razne narode v preteklosti ter navajajo že omenjene argumente ter razne etimologije kot dokaz njihovega pomena; najbolj znan je v tem oziru Bohoričev uvod v slovnico.²⁵ Schönleben je te argumente večinoma zavračal, medtem ko jih je Valvasor deloma sprejel.²⁶ Značilno je, da Schönleben očita Bohoriču, da se ni izrazil o vprašanju, ali so bili Vendi (= Vandali) slovanski ali germanski narod, in da zavrača Balbina in Pessino, ker trdita, da so Slovani enota zase in ne izhajajo od Germanov.²⁷

Pojem slovenstva v dobi pred narodnim preporodom ni zavestno in točno opredeljen. Za označevanje jezika in ljudstva rabijo avtorji večinoma izraz »kranjski«, »Kranjec«, ki je pokrajinsko omejen. Izraz »slovenski«, »Slovenec« (v nemščini in latinščini poleg »Sclavonier«, »Slavus« itd. tudi »Vindus«, »Wende«, »Windischer« itd.) se tudi uporablja, pomeni pa obenem vse Slovane ali pa dobiva pomen izvenkranjskih (štajerskih in koroških) Slovencev iz preprostega razloga, ker zanje ni mogoče uporabljati niti kranjskega niti njihovega pokrajinskega imena, ki bi obsegalo tudi njihove nemške sodeželane. V formulacijah kakor »Kranjci inu Slovenci«, v pisanju knjig, ki so namenjene vsem notranjeavstrijskim deželam, se brez dvoma pripravlja pot do zavesti slovenske celokupnosti; a do čisto zavestne formulacije tega principa tedaj še ni prišlo.²⁸ In vendar je srednji vek ta pojem poznal. Že v 9. stoletju rabi »Conversio Bagoariorum et Carantanorum« izraz »Carantanus« v pomenu »Slovenec«; ruska tako imenovana Nestorjeva kronika in Helmoldova Kronika Slovanov v 12. stoletju, Bartholomeus Anglicus v 13. stoletju naštevajo med slovanskimi plemeni Karantance in mislijo pri tem na Slovence.²⁹ Poznejši avtorji

²⁴ Za slovansko idejo pred 19. stoletjem prim. na primer: I. Первольф, Славяне, ихъ взаимныя отношенія и связи, I—III, Varšava, 1886—90; za srbsko in hrvatsko historiografijo N. Radojčić, Ideja našeg narodnog jedinstva u srpskoj i hrvatskoj historiografiji, Njiva, I, Ljubljana, 1921.

²⁵ Fr. Kidrič, Zgodovina slovanskega slovstva, str. 89—93, Razvojna linija..., n. o. m. str. 92—93.

²⁶ Fr. Kidrič, Razvojna linija..., n. o. m., str. 88.

²⁷ Schönleben, App., str. 201, 203—04.

²⁸ Fr. Kidrič, Zgodovina..., str. 91—92, 133—34.

²⁹ M. Kos, Conversio Bagoariorum et Carantanorum, RDHV, 11, hist. ods., 3, Ljubljana,

zaradi teritorialne razkasanosti slovenske zemlje tega pojma ne poznajo več. Pod tem vidikom pa postane posebno zanimivo vprašanje, kaj je vedela historiografija 16. in 17. stoletja o stari Karantaniji. Že naš kratki pregled je pokazal, da tedanjim historikom ni bilo neznan, da je eksistiralo v zgodnjem srednjem veku pleme Karantancev, da je bilo to pleme slovansko in da je imela Karantanija večji obseg kakor poznejša Koroška. Iz teh dejstev pa niso izvajali posledic niti tuji historiki, niti Megiser in Schönleben, ki sta imela popolnoma drugačno koncepcijo, niti naši protestantski in drugi slovansko orientirani avtorji, ki so se omejevali na navajanje nekaterih splošnih trditev o Slovanih, ki jih najdemo pri avtorjih po vsem slovanskem svetu. Ni pa še bilo historika, ki bi osvetlil pomen Karantanije v pravi luči.

*

Ko se je v dobi narodnega preporoda prvič postavilo načelo, da naj postane slovenščina tudi jezik višje kulture in višjih socialnih plasti, se ni bilo več mogoče zadovoljiti z dotedanjo nejasnostjo v opredelitvi, označevanju in omejevanju posameznih slovanskih jezikovnih enot. Zavestno oblikovanje in opredelitev slovenske književnojezikovne in narodne enote je v veliki meri delo gramatikov in praktičnih pisateljev. Tu seveda ne mislim študirati vsega razvoja naziranj od Pohlina in Gutsmana preko Kumerdeja do Kopitarja ter nazorov tedanjih tujih avtorjev, ki so se zanimali za slovanske jezike.³⁰ Odgovoriti hočem le na drugo vprašanje, ki doslej prav za prav še sploh ni bilo jasno postavljeno: ali so imeli pri novem zavestnem oblikovanju slovenske enote poleg filologov in praktičnih pisateljev kak delež tudi historiki in njihovi nazori o slovenski zgodovini?

Prvi historični spis v slovenskem jeziku je Pohlina »Kraynska kronika«, analistični spis, ki je bil pisan v letih 1770—88, omenja dogodke do l. 54. po Kr. ter je ostal v rokopisu. Objavljena je bila Pohlina kronika le v nekoliko spremenjenem nemškem prevodu, ki je izhajal anonimno v »Laybacherischer Schreib-Kalender« za l. 1782—1794, in sicer pride objavljeni prevod do l. 451 pr. Kr. Avtorju so prvotni prebivalci Japodi, ki izhajajo od Jafeta in govore grško, nato slede Kelti, ki so mu menda Germani, za njimi Ilirci, nato Panonci in končno Rimljani. Kolikor mi je mogoče presoditi po opisih in po prevodu, je Pohlina kronika nekaj ekscerpt iz Schönlebna, prepleten z obširnimi popisi dogodkov, ki nimajo s Kranjsko nič opraviti. Avtor kaže tudi v tem delu — kakor že v svoji slovnici od 1768 — tendenco, da proglašča v smislu starejših slovanskih pisateljev razne antične narode za Slovane. Zaradi svoje majhne strokovne izobrazbe in nekritičnosti ter zaradi svoje ekskluzivne kranjske usmerjenosti, ki je brez interesa za nekranjske

1936; M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije, str. 81, 88, 171; Fr. Kidrič, Zgodovina..., str. 3—4.

³⁰ Za ta vprašanja prim. Fr. Kidrič, Zgodovina..., str. 160, 161, 174, 180, 205, 227, 228, 232, 246, 270, 318, 328 ter tam citirane razprave, posebno Fr. Kidrič, Dobrovsky in slovenski preporod njegove dobe, RDHV, 7, hist. ods., 1, Ljubljana, 1930.

Slovence, avtor pač nikdar ne bi mogel rešiti naloge, ki se je lotil njegov mlajši sodobnik Anton Linhart.³¹

Znanstveni in nacionalni pomen Linhartove zgodovine so dosedanji raziskovalci označili le bolj v splošnih potezah.³² Linhart je začel delati na njej že kmalu potem, ko ga je Zois odvrnil od njegove prejšnje nemško-kozmpolitske orientacije in pritegnil v svoj od Pohlinovega tako različni meščanski krog delavcev za slovensko prosveto. Znano je, da je Linhart hotel napisati v nasprotju s prejšnjimi raziskovalci, katerih analistični način dela je karakteriziral v uvodu prve knjige, resnično zgodovino, spremljati »den Gang der Menschheit in diesem kleinen Theile Europas«. Prosvetljenska historiografija je poudarjala pomen prirodnih faktorjev in nastopala po Voltairovem vzgledu z geslom zgodovine civilizacije proti dotedanji čisto politični in cerkveni zgodovini. To velja tudi za Linharta. Njegov vzornik Anton pravi v predgovoru svojega dela, da so o Slovanih že mnogo pisali, da pa doslej še nihče ni uporabil dveh virov: njihovih jezikov, ki jih je mogoče primerjati in dognati, kaj je vsem Slovanom skupno še iz pradomovine in kaj so si pridobili kasneje, in pa njihovih sedanjih šeg in običajev, ki so deloma še tudi dediščina prvotne kulture in jih je mogoče primerjati s poročili historikov.³³ Anton, ki ga je Linhart zelo cenil in bil z njim tudi v pismenih stikih, mu je torej odkril pomen komparativne lingvistike in etnografije za zgodovino; tako je nastalo obširno tretje poglavje druge knjige, kjer poskuša Linhart rekonstruirati notranje razmere starih kranjskih Slovanov (II, str. 180—367). V tem se razlikuje od prejšnjih piscev in tudi od Valvasorja, ki kranjske etnografije ni študiral pod historičnim vidikom. Pri periodizaciji Linhartu niso več odločilni vladarji in tudi ne vera, ampak dežela sama, t. j. narodi, ki žive v njej; le čisto slučajno se čas osvojitve Kranjske po Rimljanih skoraj ujema z začetkom krščanske vere. Kljub temu stremljenju za sintezo in kljub antipatiji do historikov, ki le kompilirajo citate iz starih piscev, pa Linhart ni zapadel v napako nekaterih prosvetljenih pisateljev, ki bagatelizirajo raziskavanje pisanih virov. Trudi se, da najde za svoje trditve opore v starih virih, čeprav kaže način njihove uporabe, da je živel v dobi pred Nie-

³¹ Pohlina »Kraynska kronka« je rokopis dunajske nacionalne biblioteke; prim. P. pl. Radics, »Kraynska kronka« p. Marka Pohlina, IMK, XI, 1901, str. 33—45; J. Mantuani, »Kraynska kronka«, DS, XXI, 1908, str. 274—79, 324—28. »Laybacherischer Schreibkalender« se nahaja v Ljubljani v knjižnici Narodnega muzeja, kjer pa serija ni kompletna. Prim. tudi Fr. Kidrič, Zgodovina..., str. 174; Zoisovo mnenje o njej: Vodnikov spomenik, Ljubljana, 1859, str. 48.

³² P. pl. Radics, Anton Linhart, LZ, XIII, 1893, str. 27—32, 86—91; M. Pirnat, Anton Linhart, LZ, XXVI, 1906, str. 48—52, 87—93; Fr. Kidrič, Dobrovsky..., n. o. m., str. 50, 65; Isti, Zgodovina..., str. 246, 268—69; M. Kos, Pregled slovenske historiografije, JIČ, I, 1935, str. 11—12; Isti, Slovenska zgodovina, prav tam, str. 314—15; SBL, I, str. 664—72 (Fr. Koblar); A. Gspan, Anton Tomaž Linhart, Izbrano delo (Cvetje iz domačih in tujih logov 14), Celje, 1938. Prim. seznam literature o Linhartu pri Koblarju in Gspanu.

³³ K. G. Anton, Erste Linien eines Versuches über der alten Slaven Ursprung, Sitten, Gebräuche, Meinungen und Kenntnisse. Leipzig, 1783. Za Linhartovo mnenje o Antonu prim. Versuch einer Geschichte von Krain..., I, 1788, predgovor; II, 1791, predgovor, str. 180—81; njegovo pismo Kuraltu od 18. avg. 1784 M. Remeš, Abbe Martin Kuralt, ZMS, XIV, 1912, str. 63; prim. tudi druga Linhartova sporočila v zvezi z Zgodovino v pismih, ki jih je objavil Remeš (str. 62, 66, 69, 70, 72, 73).

buhrom. Moderne avtorje pa citira le izjemoma, in sicer tam, kjer gre za sporne trditve; polemikam se v splošnem izogiba, ker bi zavzele preveč prostora in ker čitateljev itak ne zanima, kaj je dognal šele on in kaj je bilo znano že prej. Iz svoje knjige je izločil vse čudežne dogodke, opustil je prizadevanje, da bi spraval po vzgledu prejšnjih piscev najstarejše prebivalce Kranjske v zvezo z biblijsko razlago začetkov človeškega rodu in kljub vsej rezerviranosti se vidi, da tudi v verski zgodovini zanj odločajo le človeški motivi. Obsoja pa tudi tisti patriotizem, ki priznava samo to, kar je častno za domovino.³⁴

Kot dokaz Linhartove nacionalne usmerjenosti se navaja uvodno mesto iz uvoda 2. zvezka, kjer govori o tem, da Slovani nimajo samo slavne zgodovine in niso samo naseljeni, oz. vladajo skoraj nad polovico Evrope in Azije, ampak tvorijo tudi pretežen del prebivalstva Avstrije, tako da bi se Avstrija prav tako kakor Rusija mogla imenovati slovanska država, in vzklika končno, da je treba presoditi, kaj so Slovani za Avstrijo in kaj morejo še postati. Temu vzkliku sledi v rokopisu pasus, ki je moral v tisku odpasti najbrž zaradi cenzurne prepovedi in ki dokazuje, da je to mesto izrazito politično.³⁵ — Fr. Koblar vidi v tem mestu javno manifestacijo političnega avstroslavizma, ki ga je nato prevzel in zastopal Kopitar. Fr. Petře je pa opozoril na to, da je Jan Kollar poudarjal razliko med Linhartovim in Kopitarjevim pojmovanjem. Ko je hotel povedati, da ima njegova slovanska vzajemnost le literaren značaj in noče spremeniti obstoječih političnih razmer, je navedel Jan Kollar v nemški izdaji svoje »Slovanske vzajemnosti« (1837) kot primer razliko med Linhartom, ki ga imenuje nemškega pisatelja in citira njegovo trditev o Avstriji, ki bi se morala prav za prav imenovati slovanska država, in slovanskim pisateljem Kopitarjem, ki se je v svoji slovnici spomnil, da je cesar Franc omogočil fran-

³⁴ Za njegove principe pisanja zgodovine je važen predvsem ves predgovor I. zvezka.

³⁵ »Eine große Idee, würdig des Philosophen am Throne, Leopold dem II., der im ersten Jahre seiner weisen Regierung den Werth seiner Völker wog,« vorbehalten.

In diesem Betrachte müßte eine vollkommene Geschichte der innerösterreichischen Slaven auch für den österreichischen Staatsmann ihren entschiedenen Werth haben. Ich will jenem Gelehrten, welcher sie einst liefern wird, mit meinem Versuche vorarbeiten.

* Die in diesem Jahr^{a)} errichtete illyrische Hofkanzlei in Wien wird^{b)} in der slavischen Geschichte eine merkwürdige Epoche bleiben.*

^{a)} prvotno: »Die Versammlungen der illyrischen Nation zu Temesvar und die neu«;

^{b)} prvotno: »werden«. (Rokopis št. 345 univ. knjižnice.)

Ves ta tekst je v rokopisu prečrtan in v tisku nato nadomeščen s stavkom: »Die illyrische Hofkanzlei in Wien scheint für die ungarischen Slaven, denen sie eigentlich gewidmet ist, eine merkwürdige Epoche herbeizuführen«. V Linhartovem rokopisu sicer pri nobenem od prečrtanih mest ni jasno razvidno, da ga je črtal cenzor in ne morda Linhart sam. Iz dejstva, da se glasi dovoljenje za tisk v cenzurnem izvodu I. dela zgodovine, ki je bil predložen 24. maja 1786, »admittitur«, v II. delu, ki je bil predložen 31. jan. 1791, pa »omissis deletis imprimatur die 7. febr. 1791« in da so difference največje prav pri predgovoru II. dela, ki je bil prvotno datiran že s 1. decembrom 1790, smemo domnevati, da je opustitev tega mesta zahteval cenzor, ker se mu je zdelo preveč politično, čeprav ga je morda potem prečrtal Linhart sam.

Linhartov rokopis kaže sploh na več prečrtanih in neprečrtanih mestih divergences s tiskanim tekstom; tako se glasi n. pr. mesto o obnovljeni Academia Operosorum v predgovoru I. zvezka prvotno: »... und nach einem zurückgelegten unthätigen Jahrhunderte erst neulich wieder zu erwachen schien, wobei es auch an nichts fehlte als an Operosen.«

čiškaneu Stulliju, da je dobil čas za sestavo svojega ilirskega slovarja, in dostavil, da imajo avstrijski Slovani, ki jih je 13 milijonov med 20 milijoni avstrijskih podanikov, »einiges Recht auf den erwärmenden und belebenden Sonnenblick der Regierung«. Kollarju je šel Linhart predaleč in zadovolji se »mit der edelbescheidenen Gesinnung und Äusserung« Kopitarja.^{35a} Če upoštevamo rokopis Linhartove zgodovine, moramo priznati, da je imel Kollar prav, ko je govoril o razliki med njim in Kopitarjem. Kopitar je od avstrijske vlade pač pričakoval, da bo podpirala kulturne težnje Slovanov, v politiki je bil pa fanatičen pristaš Avstrije, kakršna je bila tedaj. Linhartov predgovor je bil pa napisan v letu po zlomu Jožefovega sistema, ko so stanovi raznih delov države stavljali svoje zahteve in ko je srbski sabor v Temešvaru zahteval posebno avtonomno pokrajino. Kakšni so bili Linhartovi konkretni nazori, seveda ne vemo; gotovo je ostajal v avstrijskem okviru, vendar pa je mislil na neko notranjo preureditev Avstrije, ki bi bolj upoštevala Slovane. Cenzura je okrnila to mesto pač le zato, ker se ji je zdelo preveč politično. — Razen tega se omenja njegov opis kranjskih Slovanov v etnografskem delu, kjer jih ostro zagovarja in trdi, da so se slabe strani njihovega značaja razvile zato, ker so bili zatirani, obsoja identificiranje njihovega narodnega imena s sužnji, navaja kot primer njihove ljubezni do domovine tudi vojaške begunce, omenja, da nimajo smisla za tisti patriotizem, ki bi Slovana ločil od njegovega naroda, in trdi: »Sie hassen ihre Grundherrn, die sie für ihre Unterdrücker ansehen, bis zur Unversöhnlichkeit.«³⁶ Približno v istem času je Linhart priredi Matička, ki ima izrazito protifevdalno tendenco, obenem se pa norčuje tudi iz nemškega uradnega jezika sodišč. Res je sicer, da je prvi zvezek posvečen notranjeavstrijskemu guvernerju in kranjskim stanovom, drugi zvezek pa kranjskemu deželnemu glavarju, ki mu je »poverjena blaginja naroda, katerega zgodovino pišem«; tudi slovanska politična tendenca uvoda k II. zvezku, ki ni konkretno izražena, ostaja seveda v avstrijskem okviru. Res je tudi, da je Linhart v tem času napisal za kranjske stanovce po naročilu spomenico o stanovskih svoboščinah, ki ima popolnoma drugačno socialno tendenco, in drugo spomenico o davčni in urbarialni regulaciji, ki je imela brez dvoma tudi podoben značaj.³⁷ Linhart je bil pač uradnik na izredno eksponiranem mestu, ki je moral imeti vse mogoče ozire in se tudi ni smel upirati reakcionarnim tendencam, ki so zavladale po smrti Jožefa II. Kljub temu pa je bil Linhart v slovenskem prepovednem gibanju, ki je imelo tedaj in še mnogo kasneje le kulturni značaj brez vsakega odnosa do politike, prvi mislec s pravim smislom za politiko, ki izraža politične in deloma celo socialne (protifevdalne) ideje. Samo ugibati moremo, da nekdanji jožefinski entuziast v srcu

^{35a} SBL, I, str. 668. Fr. Petř, Poizkus ilirizma pri Slovencih, Ljubljana 1939, str. 146—47. J. Kollar, Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation, Pesth, 1837, str. 8—9.

³⁶ II, str. 211—224.

³⁷ Kopija spomenice o stanovskih svoboščinah »Allerunterthänigste Vorstellung der treuehorsaamsten Stände des Herzogthums Krain an seine Mayestätt Leopold II.« od 11. sept. 1790 v arhivu Nar. muzeja v Lj.; ekscerpt iz te spomenice H. Costa v MHK, XIV, 1859; dokaz, da sta obe spomenici Linhartovi, Radics, n. o. m., str. 88—89.

ni bil pristaš kurza, ki se je začel uveljavljati po smrti Jožefa II., in da ga je tudi Leopold II. razočaral, ko ni uresničil prošenj temešvarskega kongresa in je razpustil ilirsko dvorno pisarno; nobenega dokaza pa nimamo, da bi kdaj javno izrazil take nazore in s tem vzbudil odpor in izgubil zaupanje svojih predstojnikov. Z gotovostjo moremo trditi le, da je bil prepričan svobodomislec in da je s svojo smrtjo brez zakramentov povzročil prepoved javnega izražanja žalosti in vzbudil vtis, ki se izraža še več let kasneje v Pohlinskih in Kopitarjevih beležkah o njem.³⁸

Za koncepcijo Linhartovega dela dokazuje že naslov »Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Österreichs« (v drugem zvezku »Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Österreichs«), da gre na eni strani za teritorialno, obenem pa za nacionalno zgodovino. Pojem Kranjske je treba seveda razumeti v tedanjem teritorialnem obsegu in ne v obsegu 19. stoletja; avtor se v uvodu opravičuje, da govori o zgodovini Kranjske v dobi, ko te teritorialne enote še ni bilo, in pojasnjuje, da misli pri tem na zgodovinski razvoj na ozemlju kasnejše Kranjske. »Österreich« v naslovu dela pomeni celotno habsburško monarhijo, kar je v jožefinski dobi samo ob sebi razumljivo; ko je Linhart l. 1786 pisal predgovor k I. zvezku, je jasno povedal, da ima namen napisati zgodovino vseh avstrijskih Južnih Slovanov od Srbije in Dalmacije ob Jadranskem morju do Tirolske in Bavarske in od Istre do Mure na Štajerskem, torej tudi zgodovino Hrvatov in vojvodinskih Srbov, ne pa seveda tistih Južnih Slovanov, ki so bili v njegovem času pod turško ali beneško oblastjo.³⁹ Podoben koncept celo ne glede na državne meje je pozneje izvedel Linhartov prijatelj B. Hacquet v svojem etnografskem delu »Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrier und Slaven« (Leipzig, 1801), ki obsega ves teritorij od Ziljske doline do Raške in Klementincev.

Ali je Linhart ta načrt tudi izvedel? V prvem zvezku, ki sega — čisto logično v smislu njegovih kriterijev za periodizacijo — do prve naselitve kranjskih Slovanov, prevladuje seveda teritorialni, kranjski okvir. Njegovi pojmi o etnografiji dežele v predslovanski dobi, ki nas tu predvsem zanimajo, pomenijo velik napredek v primeri s prejšnjimi avtorji in zato je precej upravičena njegova ironična opazka o Schönlebnu, ki ima Japode za potomce Jafeta, Ilirce za Kelte (ta Linhartova trditev ni čisto točna) in Vandale za Slovane. Predrimska plemena v deželi deli na Ilirce, Galce in Venete. O Venetih je znano samo, da so živeli ob Jadranskem morju, sicer pa nič. Za Ilirce se izreče proti mnenju, da so bili Slovani, odklanja Dolcijeve etimologije in se pridružuje Thunmannovemu mnenju, da so Ilirci predniki Albancev. Zato se izreče zoper uporabljanje ilirskega imena za Slovane v literaturi in zavrača mnenje o sv. Hieronimu kot ustanovitelju glagolice. Le za Galce (ime Keltov odklanja, češ da ne pomeni nič) najdemo pri njem še trditev: »Daß das gallische von dem germanischen nur als Dialekt unterschieden war, bewieß man

³⁸ Prim. Zoisovo pismo Vodniku, Vodnikov spomenik, str. 52; M. Pohl, Bibliotheca Carnioliae (ed. Dimitz, Beilage zu MHK, XVII, 1862), str. 33; Kopitar, Kleinere Schriften, I, Wien, 1857, str. 9; I. Prijatelj, Duševni profili slovenskih preporoditeljev, Lj., 1935, str. 52.

³⁹ Prim. uvod k I. zvezku zgodovine.

schon lange und erwartet es nicht erst von mir.« Ta trditev pa ostane čisto osamljena in Linhart iz nje nikjer ne izvaja kakih etnično-političnih konsekvenc.⁴⁰

Za Slovane Linhart odločno zavrača naziranje, da bi bili le nekaka veja Germanov, kakor tudi poskuse, da bi se slovanski jezik proglasil za nekaj prajezik, iz katerega so se razvili jeziki drugih, neslovanskih narodov. Sorodne izraze v slovanskih, germanskih, grškem, latinskem in drugih jezikih je treba razlagati z dejstvom, da so govorili vsi ti narodi nekoč skupen prajezik, iz katerega so se pozneje razvili drugi jeziki.⁴¹ Vendar se pa Linhart pridružuje Antonovemu mnenju, da so tvorili Slovani in Germani še tudi kasneje posebno enoto pod imenom Nemeti. Ko se je tudi ta enota razdelila v dva dela, so se Slovani najprej imenovali Srbe.⁴² Od narodov, ki jih poznajo klasični avtorji, smatra Linhart za Slovane le Sarmate; v tem oziru se pridružuje Jordanovemu mnenju.⁴³ Slovansko ime po njem ne izhaja od besede slava, a tudi ne slovo (v pomenu beseda), ampak od prvotnega korena besed seliti se, selo, slovó (= poslavljanje) in pomeni ljudi, ki se selijo; nastalo je šele v času selitev in se omenja v literaturi šele pri Jordanesu. Za izraze Wenden, Winden itd. poudarja Linhart, da pomenijo tudi Slovane, a ne v njihovem, ampak le v jezikih tujih narodov; ti izrazi izhajajo od »wandeln, wandern, wenden« in imajo zato isti smisel kakor izraz »Slovani«. V poglavju o splošnem imenu za Slovane Linhart omenja, da se prebivalci med Savo, Dravo in Muro na Štajerskem in Koroškem imenujejo »Slovenzi«, svoj jezik pa »Slovensko«, da se v Ziljski dolini imenujejo »Selauzi« (L. je tu pač napačno razumel izraz za prebivalce Ziljske doline) in da se na Kranjskem vsak domačin imenuje »Slovenz«, svoj jezik pa »slovenski Jesik«; treba pa je poudariti, da so to zanj le primeri razširjenosti splošnega imena za Slovane in da mu je še tuja misel, da bi izraze smatral za posebno ime za Slovence.⁴⁴ — Ti Linhartovi nazori so seveda danes večinoma zastareli; vendar pa mu je treba priznati, da je imel o razmerju Slovanov do drugih jezikovnih skupin bolj pravilne nazore kakor pa njegovi predhodniki, ki so to razmerje pojmovali v smislu ene ali druge nacionalne tendence.

Zaradi teh nazorov Linhart seveda odklanja avtohtonost Slovanov na Balkanu; o tradiciji o bratu Čehu, Lehu in Rusu pravi: »Diese Fabel verdient keine Erwähnung« (II, str. 23). Pač pa so po njegovem mnenju Sarmati identični s Slovani in zato govori o Slovanih v Panoniji že od 1. stoletja našega štetja. Iz poročil virov, da je Konstantin Veliki naselil premagane Sarmate v raznih delih svoje države in med drugim tudi v Italiji, kamor je spadala tedaj

⁴⁰ Za te nazore prim. v I. zvezku: predgovor, str. 21, 38, 155, 156; II, predgovor, str. 353; S. Dolci, *De illyricae linguae vetustate et amplitudine*, Venetiis, 1754; J. Thunmann, *Untersuchungen zur Geschichte der östlichen europäischen Völker*, I. Theil, Leipzig, 1774.

⁴¹ I, str. 153—55; II, predgovor, str. 181 sl.

⁴² II, str. 181—83.

⁴³ J. Chr. de Jordan, *De originibus Slavicis*, Vienna, 1745. Linhart, I, str. 345—46, 363, 389, 391, 394—99 (v rokopisu pri str. 394 za Jordan: »mit Gründen, die noch niemiial widerlegt wurden«), 402, 413—15; II, str. 6, 12—19, 65—66, 68—69, 105, 183—85; 187—190.

⁴⁴ I, str. 416—17; II, str. 24, 190—201; prim. Fr. Kidrič, *Dobrovsky ...*, n. o. m., str. 65; *Isti, Zgodovina ...*, str. 268—69.

tudi Kranjska do Trojan, sklepa Linhart, da se začne doba slovanskega naseljevanja na Kranjskem l. 334 po Kr. To naseljevanje je v začetku sporadično, vendar pa domneva Linhart, da so bili za vlade gotskega Teoderika tisti prebivalci Kranjske, ki žive v socialno podrejenem položaju, verjetno že Slovani. Poročilo Konstantina Porfirogeneta o naselitvi Slovanov v Dalmaciji v času, ko je bila razrušena Salona, datira Linhart z letom 449 po Kr.; od tod so se naselili v kompaktnih množicah na slovenskem ozemlju, in sicer okrog l. 550 po Kr., kakor je trdil že Schönleben. V začetku so bili stiskani od Langobardov, Obrov in Frankov, nato pa jih je osvobodil Samo in začela se je doba njihove svobode, ki traja od 624 do 748, ko pridejo pod frankovsko oblast; drugi zvezek sega do konca vlade Karla Velikega.⁴⁵

Svojega načrta, da bo pisal zgodovino Južnih Slovanov, kakor ga je izrazil v naslovu knjige in v predgovoru I. zvezka, pa Linhart v II. zvezku ni izvršil. Le nekoliko spremenjeni naslov knjige še spominja nanj. A že v začetku predgovora omenja, da prehaja »zu den Slaven im Süden Germaniens«, kar more pri tedanjem obsegu rimsko-nemškega cesarstva pomeniti le Slovence. V zvezi s tem je v predgovoru očitke Gebhardiju, da pri svojem načrtu zgodovine vseh slovanskih držav ni imel v evidenci »die Slaven in Innerösterreich«, ki so tudi imeli svojo državo, čeprav so jo pozneje izgubili prav tako kakor nekateri drugi Slovani, med drugimi tudi Srbi, Bošnjaki in Hrvati, ki jih Gebhardi upošteva. V že citiranem rokopisnem delu predgovora pravi, da pripravlja pot bodočemu zgodovinarju notranjeavstrijskih Slovanov.⁴⁶ Tudi v tiskanem tekstu se Linhart imenuje zgodovinarja »kranjskih Slovanov«; kaj ta izraz pri njem pomeni, bomo še videli.⁴⁷ V zgodovini sami govori Linhart o naselitvi Slovanov na jugu v splošnem in o slovanskem ozemlju in prebivalstvu posebej; zelo kratka so pa v njegovi široko zasnovani zgodovini poglavja, kjer govori posebej o hrvatski zgodovini.⁴⁸ V značilnem poglavju o specialnih imenih naroda in dežele, ki sledi poglavju o splošnih imenih za Slovane, govori Linhart le o imenih Kranjci in Korotani, ki morejo veljati samo za Slovence.⁴⁹ Linhart izrečno razlikuje hrvatske in kranjske Slovane, ko obžaluje, da hungarizirani hrvatski Slovan sovraži svojega kranjskega brata, ki mu je postal zaradi vpliva nemškega fevdalnega reda skoraj popolnoma tuj, in pripisuje to antipatijo različnosti njihovih sedanjih uredb.⁵⁰ Ne more se torej dvomiti o tem, da je Linhart svoj prvotni koncept zgodovine pri konkretni izvedbi v II. knjigi zožil. Če hočemo vedeti, v kakšnem smislu je to izvršil, se moramo najprej vprašati, kakšen pomen imata pri njem pojma Karantanija in Kranjska.

Ime Karantanija izvaja Linhart iz slovanščine, od besede Gorotan. Pri analizi pojma Karantanija, ki mu posveti posebno poglavje, pove z vso jas-

⁴⁵ Za Sarmate prim. op. 43; za naselitev in usodo Slovanov v Dalmaciji in na slovenskem ozemlju, I, str. 414; II, str. 57—59, 86, 94—179; periodizacija slovenske zgodovine, str. 186—87.

⁴⁶ Prim. tudi II, str. 213.

⁴⁷ II, str. 178.

⁴⁸ II, str. 57—59, 123—26, 171—74.

⁴⁹ II, str. 201—03.

⁵⁰ II, str. 218.

nostjo, da ta pojem v srednjeveškem jeziku ne obsega samo Koroške njegove dobe, katere meje so posledice kasnejšega političnega razvoja, ampak ozemlje vseh Slovanov na jugu Nemčije (rimsko-nemškega cesarstva) ob Savi, Dravi in Muri do Aniže in Donave.⁵¹ Prebivalce vsega tega ozemlja imenuje ponovno »Karantaner« in »Karantanerslaven«. Njihova politična svoboda se je pričela za časa Sama, ki ima sicer središče države na Češkem, vendar pa je od njega odvisen tudi vojvoda v Karantaniji, ker se ob Donavi približujeta obe veji Slovanov, češka in karantanska. Doba svobode traja nato do l. 748.⁵² Večji obseg stare Karantanije in slovanstvo njenih prebivalcev sta bila sicer v historiografiji znana že prej, a šele pri Linhartu dobita te dve dejstvi nacionalen pomen. Ustoličenje na Gosposvetskem polju, ki ga je po Megiserjevem in Valvasorjevem mnenju uvedel Ingo, v katerem vidita prvega frankovskega vojvodo v Karantaniji, omenja Linhart le kratko, vidi pa v njem prvotno slovanski običaj in izraz demokratičnega pojmovanja.⁵³

Ime Kranjske je popolnoma slovansko in pomeni obmejno pokrajino, Kranjci pa so slovansko pleme na meji slovanskega ozemlja.⁵⁴ Ker so za Linhartu Sarmati Slovani, trdi, da je kranjsko pleme prvič omenjeno v virih za zgodovino 4. stoletja po Kr., ki govore o Sarmatae Limigantes na mejah in na ozemlju rimskega imperija.⁵⁵ Nadalje sklepa za 6. stoletje iz Prokopijevega poročila v Gotski vojni, kjer so omenjeni med prebivalci pokrajin na vzhodu Jadranskega morja tudi Karni, da to niso keltski Karni, ampak kranjski ali pa v malo kasnejših virih nastopajoči karantanski Slovani.⁵⁶ Ko se v naslednjem stoletju v Fredegarjevem poročilu o vojvodi Valuku pojavi »marchia Wini-dorum«, sklepa Linhart iz konteksta, da ta od Frankov neodvisna pokrajina ni mogla biti marka v smislu frankovske ureditve, in prevaja to ime s Kranjsko.⁵⁷ Prav nič pa nima ime Kranjske opraviti s Karni. Znano mesto Pavla Diakona, da so imeli Langobardi približno od l. 625 do časa vojvode Rathisa (okrog 730) pod svojo oblastjo »Sclavorum regionem quae Zellia appellatur usque ad locum qui Medaria dicitur«, so prej razlagali tako, da pomeni »Zellia« Celje, »Medaria« pa Metliko, in Schönleben ter Valvasor sta za to konstruirala celo razdobje furlanskih vojvod, ki so vladali na Kranjskem. Linhart pa vidi v »Zellia« ime pokrajine, ki živi v furlanskem Zuglio in — tu popolnoma pravilno — v Ziljski dolini, medtem ko za »Medaria« še ni mogel vedeti, da je paleografsko pravilna oblika »Meclaria« (Meglarje pri Podkloštru), in jo je zato iskal v Materiji vzhodno od Trsta. Pod langobardsko oblastjo so bili torej

⁵¹ II, str. 134—37. Prim. str. 137: »Nicht nur das heutige Kärnten — die Grenzen dieses Herzogthums sind Folgen späterer politischen Begebenheiten und Verhältnisse — sondern die Wohnsitze aller Slaven im Süden Deutschlands, an der Save, Drave und Mur bis an die Ens und Donau hin, durch Krain, Kärnten, die Steiermark und Österreich, wo sich die juli-schen, karnischen und norischen Alpen durchkreuzen, heißen in der Sprache des Mittelalters Karantania.«

⁵² II, str. 129—59.

⁵³ II, str. 226. Megiser, n. o. m., str. 474—76. Valvasor, VII, str. 394; X, str. 176.

⁵⁴ I, str. 418—19.

⁵⁵ I, str. 414—15; II, str. 12—19.

⁵⁶ II, str. 80—82.

⁵⁷ II, str. 135, 138—40.

po njegovem mnenju le ziljski, beneški in pač tudi goriški Slovenci, ki jih Linhart vse skupaj označuje kot »Karnielerslaven«, ne pa Slovenci na Kranjskem in Štajerskem, ki spadajo h Karantaniji.⁵⁸ Tudi beseda Carniola, ki govori o njej Linhart prvič ob znanem mestu Pavla Diakona o vpadu »in Carniolam Sclavorum patriam«, je po njegovem mnenju sinonim za »Zellia« in pomeni ozemlje njegovih »Karnielerslaven«, ne pa Kranjske.⁵⁹ Šele sestavljalci listin 10. stoletja so prenesli izraz Carniola na ozemlje na novo ustanovljene kranjske grofije, ki je pa ohranila še tudi svoje slovansko ime; Linhart navede kot vir darilno listino Bleda iz l. 1004.⁶⁰ Pri ustanovitvi kranjske grofije so se pa Nemci poslužili starega slovanskega imena, a so mu dali čisto svojevoljno drugačen teritorialen pomen. Prej je bil ta pojem širši in je pomenil Slovane na meji proti Italiji. »Krajna« je Linhartu sinonim za Karantanijo, Kranjci pa za Karantance:

»Alle Slaven an der Gränze Italiens, das heißt, alle Krainer bewohnten ein gebirgiges Land, Goratan. Daher hiessen sie einst alle Gorataner, Karantanner, unter verschiedenen Flexionen des Worts.

Krainer, die Gränzenden, und Gorataner, die Bewohner des Gebirgs, waren eben dieselben Winden, oder Slaven in Krain, in Kärnten, und in der Steiermark. Daß aber diese Länder getheilt wurden, daß die Winden in Kärnten, und in der Steiermark von den Winden in Krain sich getrennt haben, waren Folgen einer spätern politischen Verfassung« (II, str. 203).

Iz nekaterih formulacij, ki jih še ni prilagodil svojemu novemu mnenju, bi se moglo sklepati, da je Linhart še razlikoval med Kranjci in Karantanci.⁶¹ Iz drugih mest bi se dalo domnevati, da začenja smatrati Kranjsko za del Karantanije.⁶² Ne more pa biti dvoma o Linhartovem prepričanju, da živi na vsem tem ozemlju isto slovansko ljudstvo. Ko govori o knezu Valuku, ga imenuje »ein karantanischer Herzog (Vojvode) der windischen Mark«, t. j. po njegovem mnenju Kranjske (II, str. 135). Ko govori o najstarejših bivaliških in gradovih teh Slovanov, omenja Ljubljano, Kranj, Krnski grad, Slovenj Gradec in več krajev na severu z že germaniziranimi imeni; v rokopisu je imel tu še odstavek o Gorici, ki ga je pa prečrtal, morda zato, ker si še ni bil na jasnem o razmerju teh »Karnielerslaven« do Karantancev oz. Kranjcev.⁶³ Iz karte z izključno latinskimi in slovenskimi imeni pod naslovom »Conspectus Karantaniae sive Slavorum Meridionalium ante Caroli Magni imperium«, ki jo je dodal kot

⁵⁸ II, str. 110—11, 126—29, 153—54.

⁵⁹ II, str. 101, 154—56.

⁶⁰ II, str. 155—56, 201—03; letnica 1000 pri Linhartu je tiskovna pomota, ker ima Valvasor, ki ga citira, pravilno letnico.

⁶¹ »Es bleibt nichts anders zu muthmaßen übrig, als daß unter den Karniern des Prokop entweder die krainischen, oder die nun bald zum Vorschein kommenden karantanischen Slaven verborgen liegen« (str. 82). »So ist nicht nur Karniola, worauf sich Paul Diakon beschränkt, sondern auch Krain und Karantania der Slaven Vaterland« (str. 101).

⁶² »Nach dem germanischen Ausdrücke des Fredegar war ihr Land die Mark, die Gränze der Winden; also gerade das, was Krain in ihrer eigenen Sprache und nach seiner geographischen Lage in Ansehung des ganzen Karantaniens war« (str. 139). »Auf Krain, ein grösseres Land, noch ohne bestimmte Gränzen, aber enthalten in dem Begriffe von Karantania, konnte er das Diminutivum nicht ausdehnen« (str. 155).

⁶³ II, str. 204—09.

prilogo drugemu zvezku, je mogoče spoznati njegove nazore, a tudi omahovanja oz. nedoslednosti; vidi se, kje je Carniola in kateri del je bil po njegovem mnenju pod Langobardi, vidi se ozemlje, kjer žive »Chorobati Slavi, novi advenae saeculi VII«, a imena »Kraina«, »Slavi Krajni« so vendar le nad kranjskim ozemljem, medtem ko jih na severu nadomeščajo »Slavi seu Vinidi«.

Linhart je s svojim pravilnim naziranjem o teritoriju stare Karantanije in Karantancev, ki dobi šele pri njem nacionalen pomen, in s svojim identificiranjem teh pojmov s svojo staro Kranjsko in kranjskim plemenom, ki ga poznejša raziskavanja niso potrdila, a je tedaj vendar ustrezalo udomačeni terminologiji o kranjskem ljudstvu in kranjskem jeziku ter kranjskemu regionalnemu patriotizmu, premagal pokrajinski koncept dotedanje historiografije in utrl pot vseslovenskemu pojmovanju. Pri njem kot človeku prosvetljene dobe in sodobniku jožefinskih reform je seveda tudi odnos do deželnih stanov in njihovega pokrajinskega patriotizma čisto drugačen kakor pri prejšnjih piscih. Res je sicer, da njegov pojem slovenstva še ni čisto jasno opredeljen in da predstavljata oba zvezka njegove zgodovine kot celota vendar nekako zmes teritorialne in nacionalne koncepcije. Linhartova zgodovina naredi v tem oziru vtis organizma, ki raste, in ne umetnine, ki je vlita iz enega kosa. A odločilni korak je bil vendar že storjen. Če upoštevamo še Linhartov smisel za politična in celo socialna (agrarna) vprašanja, po katerem se razlikuje od drugih tedanjih in tudi kasnejših slovenskih preporoditeljev, ki so pojmovali svoje delo kot izključno kulturno in nepolitično, smemo trditi, da je Linhartova zgodovina »največje idejno delo slovenskega preporoda« v 18. stoletju. (A. Koblar, SBL, I, str. 668.)

Linhartov vpliv v 19. stoletju bi bilo treba študirati posebej. Vodnik in Kopitar, ki delata smotrno v smislu programa slovenske celokupnosti in zanj že v prvem deceniju stoletja uporabljata tudi slovensko ime v današnjem in ne več samo v vseslovenskem smislu besede, sta sprejela njegove nazore. Vodnik kot zgodovinar za starejšo dobo ni prav nič originalen mislec; njegovo »Povedanje od slovenskiga jesika«, ki je izhajalo v njegovih »Novicah« 1797—98, kakor tudi njegova »Geschichte des Herzogthumes Krain, des Gebiethes von Triest und der Grafschaft Görz« (Dunaj, 1809), sta za to razdobje le izvleček Linhartove knjige in popularizacija njegovih nazorov. A tudi za Kopitarja, ki je s svojo filološko akcijo dosegel, da se je končno fiksiral pojem slovenskega jezika in slovenskega ozemlja, čeprav ne popolnoma v smislu njegovih načrtov, ki so hoteli zajeti vanj tudi hrvatske kajkavce, je Linhartovo zgodovinsko delo važno izhodišče.⁶⁴ Res pa je, da se je tudi v tem stoletju slovenska zgodovinska koncepcija le prav polagoma uveljavila proti pokrajinskim pojmovanjem. To dokazuje ves razvoj historiografije na Slovenskem in o Slovencih v tem stoletju, prav tako pa tudi razvoj zgodovinskih in muzejskih društev.

⁶⁴ Prim. n. pr. »Die krainischen oder mit einem anderen alten Chronikennamen die Karantaner Slaven«, Kleinere Schriften, I, Wien, 1857, str. 323.

Résumé

La première conception slovène de notre histoire

Les écrivains du Moyen âge (du IXe au XIIIe siècle) connaissent les Slovènes sous le nom de «Carantani» et leur pays est appelé «Carantania». Or, les Slovènes subissent le joug allemand, leur pays est alors divisé en plusieurs parties formant autant de provinces de l'Empire germanique (en particulier la Styrie, la Carinthie, la Carniole, le comté de Gorice) et qui appartiennent depuis la fin du Moyen âge aux pays héréditaires des Habsbourgs, les classes dirigeantes de ces pays deviennent allemandes et même le terme générique appliqué à l'ensemble des Slovènes disparaît après le partage territorial de leur pays.

Les ouvrages historiques du XVIIe siècle qui sont les premiers à mériter ce nom reflètent fidèlement cet état des choses. La conception historique des ouvrages de H. Megiser (*Annales Carinthiae*, 1612), de J. L. Schönleben (*Carniola antiqua et nova*, 1681) et de J. W. Valvasor (*Die Ehre des Herzogthums Crain*, 1689) est purement territoriale (carinthienne, carniolienne). En outre, ces auteurs subissent l'influence des historiens allemands de l'époque de la Renaissance dont l'esprit est fort tendancieux. Ils considèrent p. e. les Celtes et les Slaves comme des peuples d'origine germanique. Comme nos pays font alors politiquement partie de l'Empire germanique, leur histoire devient pour ces écrivains, en son essence, histoire allemande. Ils reconnaissent d'ailleurs la parenté entre les Slovènes et les autres Slaves et ils mentionnent l'ancienne Carantania; mais ces faits ne jouent aucun rôle dans leur conception historique. Par contre, l'esprit qui se révèle dans les ouvrages historiques slaves des XVIe et XVIIe siècles, surtout chez les Croates, Tchèques et Polonais, et qui atteste une tendance nationale slave d'ailleurs souvent assez naïve, a trouvé aussi son écho chez les Slovènes, en particulier chez les écrivains luthériens qui ont créé la littérature slovène; pourtant, nous n'avons pas encore à cette époque un ouvrage historique écrit du point de vue slave ou slovène.

Ce n'est que le mouvement de renaissance nationale slovène au XVIIIe siècle — renaissance d'ailleurs purement culturelle et non pas encore politique — qui nous a donné la première histoire slovène, «Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Österreichs» (2 vol., 1788—91) dûe à la plume d'Anton Linhart (1756—95). Ce libre penseur ne veut plus écrire une histoire des rois, mais une histoire des peuples qui ont habité ce pays, une histoire de la civilisation dans l'esprit de son siècle; il veut user déjà de la méthode de la philologie et de l'ethnographie comparée. Il exprime son mépris pour le régime féodal et pour la domination allemande sur les Slaves; naguère admirateur de Joseph II, il attend de Léopold II une nouvelle organisation de l'Autriche plus juste pour les Slaves. Son nationalisme est d'ailleurs un nationalisme critique; il refuse d'admettre p. e. l'opinion qui considère les anciens Illyriens comme des Slaves. Le cadre géographique du premier volume de son ouvrage qui traite de l'époque antérieure à l'immigration des Slaves reste toujours territorial (carniolien); dans le second volume de son ouvrage inachevé qui va jusqu'à Charlemagne sa conception devient tout-à-fait nationale, slovène. Les anciens «Carantaniens», leur histoire politique et culturelle, voilà le centre de ses recherches. Linhart considère l'ancien terme de «Krajna» (Carniole) comme synonyme de Carantanie, hypothèse que les recherches postérieures n'ont pas confirmée. Il caractérise justement les différents pays habités par les Slovènes (p. e. la Styrie, la Carinthie, la Carniole) comme produits d'une division administrative postérieure à leur ancienne unité. C'est ainsi que la conception slovène de notre histoire se substitue aux anciennes conceptions territoriales. L'ouvrage de l'historien Linhart sert de point de départ aux oeuvres du poète Vodnik, travailleur infatigable mais esprit moins puissant que Linhart, et du philologue Kopitar, efforts qui ont enfin abouti à la réalisation d'une Slovénie une existant au moins linguistiquement et culturellement.

SLOMŠEK SARADNIK U GAJEVOJ »DANICI ILIRSKOJ«

Viktor Novak

U velikoj naučnoj literaturi o ilirizmu, od Gjüre Šurmina do F. Petreta, kao i u biografijama i monografijama o Antunu Martinu Slomšeku, od Kosara do F. Kovačića, nismo mogli da nađjemo na podatak, da je A. M. Slomšek saradivao u *Danici Ilirskoj*, iako su svi od reda naglašavali njegove dobre odnose prema vodjama ilirskog pokreta. Pa ipak, Slomšek je 1838 pomogao *Danicu Ilirsku* sa svoja dva veoma značajna priloga.

Poznato je, da je A. M. Slomšek naučio hrvatski jezik za svoga djakovanja u Senju, gde je polazio filozofiju, sedmi i osmi razred gimnazije. Kasnije se upoznao sa Gajem i ostalim članovima gradačkog *Ilirskog Kluba*, sa Hrvatima i Srbima, s kojima je i on učestvovao u razgovorima o idealističkim planovima s obzirom na prosvetiteljski rad u svojoj otadžbini. Sa Gajem je Slomšek i docnije održavao prijateljske veze, a medju Ilircima je imao dobrih znanaca i prijatelja, medju koje je on naročito ubrajao Rakovca, Babukića i braću Mažuraniće, a volio je i svoga zemljaka Ilirca Stanka Vraza.

Zna se da je A. M. Slomšek posetio 1837, 13 septembra, Zagreb, kao spiritual celovačkog semeništa. Hrvatski krug Iliraca primio je veoma srdačno slovenačkog sveštenika, za koga su znali da svu svoju ljubav i znanje žrtvuje u krugu svoga delanja za budjenje narodne svesti. *Ilirske Narodne Novine* objavile su ovaj za Ilirce radosni događaj kako bi upoznale svoje pristalice sa čovekom čije je delovanje moglo samo da potstiče na primerno nasledovanje. »Zasluge ovoga za južnoslavensko domorodstvo, Gajeve su reči, velezasluznog muža jesu mnogo važne i gornjim Ilirima dobro znane. Ovaj bo domorodac uzbudi svojom revnošću u krajinama svoja stanja i poslovanja umirajuću narodnost od smertnoga sna. On uči u semeništu celovskom bez plaće jezik ilirski, prispodabljujuć ga s drugim slavenskim narčiji...«

Ilirci su sa A. M. Slomšekom proveli vreme njegovog kratkog boravka u najugodnijim raspoloženjima, u Narodnoj Kavani, koja su svima njima kao i samome Slomšeku ostavila neizbrisivu i najdražu uspomenu. Dakako, ne može da bude sumnje da su braća zajedno pretresala pitanja koja su se ticala preporoda, u obe Ilirije, Gornje (Slovenije) i Donje (Hrvatske). Kad je A. M. Slomšeka 1841 posetio Stanko Vraz u njegovu domu u Vuzenici, gde je bio nadžupnik, dekan i školski nadzornik, Slomšek je u razgovoru sa Vrazom obnovio posle proteklih pet godina, uspomene na svoj zagrebački boravak. O tome je Vraz pisao Dragojili Stepanovnoj Staudarki (15. jula 1841) pod neposrednim utiscima ove posete, a njemu tako dragog razgovora. Medju ostalim Vraz kaže: »Posle tolikih godina i tolike promene obraza kao što on kaže, jedva da me upoznade — a to po glasu. Svēršivši obično pozdravljanje i pitanje, dojde g. dekan odmah u Zagreb, te mi je opet punom vatrom po-

novio prašni već kod mene kip one večere, koju je on u Narodnoj kavani medju domorodci sproveo.« Ovakva osećanja su duboka i iskrena.

Zato ne iznenadjuje da se i taj slovenački rodoljub i preporoditelj javio u Danici Ilirskoj, posle Urbana Jarnika svoga dobrog prijatelja, koji je već 1837 saradjivao u »Danici« kao Bratomir Dolinski. Naprotiv članci A. M. Slomška signirani su sa Ljubomir Dolinski.

Da je Ljubomir Dolinski doista A. M. Slomšek, vidi se iz njegovog pisma, upućenog Gaju 24. aprila 1838, u kome mu saopštava da mu šalje dva članka, obećana Rakovcu za Danicu. I kako se članci u 20, 22 i 32 broju podudaraju sa najavljenim sadržajem iz Slomšekovog pisma, ne može da bude sumnje da su Ljubomir Dolinski i A. M. Slomšek jedno te isto lice.¹ Ovako Slomšek u prvim počecima ilirizma sa svojom aktivnom saradnjom pomaže pokretače hrvatskog narodnog preporoda. Jer, Slomšek, u gotovo germanizovanoj Koruškoj, upravo u ilirizmu nalazi potsticaja za svoj nacionalni posao, pa je smatrao svojom rodoljubivom dužnošću da obavesti hrvatske preporoditeljske krugove o narodnom osveštavanju u Koruškoj. Ali, oba članka odišu ne samo duhom užeg plemenskog rodoljublja, nego iz njih veje jedno široko i toplo opšteslovensko osećanje, kao i poznavanje hrvatskih i srpskih kulturnih stremljenja i njihovih glavnih nosilaca u tadašnjici kao i prošlosti. Nije bez malog značenja da se Ljubomir Dolinski zanosi i širokim jugoslovenskim osećanjima Dositeja Obradovića, čija je dela poznavao, cenio i čije misli, on Slovenac i sveštenik, u Danici ističe, ma da je Obradović bio pravoslavni kaludjer!

Povod prvome članku Lj. Dolinskoga dao je kratki napis Vjekoslava Babukića Sada a ne gda, objavljen u Danici (br. 6). Babukić je povodom jedne vesti Ilirskih Narodnih Novina (br. 6) u kojoj se ističe, da se stare slavjanske kreposti, o kojima pišu stari pisci, »kod verle naše bratje opet podmladuju« — napisao nekoliko redi, kako je u Švedskoj danas, a kako je to bilo i kod starih Slovena, prema vestima Linharda i Helmolda. Da to starodrevno slovensko poštenje prikaže iz savremenih zapazanja u Sloveniji, napisao je Slomšek članak Kako ne gda još te i sada (u 20 br. Danice).

Slomšku je bila namera da pokaže da je poštenje prirodjeno svakom pravom Slavjaninu, iako neki susedni narodi (u prvom redu misli na Nemce) žele da mu pripišu lukavštinu i glupost. Poštenje, gostoljubivost i altruizam

¹ Kako se i Urban Jarnik javlja sa pseudonimom Dolinski ali Bratomir, Šurmin je identifikovao Bratomira sa Ljubomirom, i odatle pripisao ove članke iz 1838 Urbanu Jarniku. (Hrvatski preporod. II, 54.) Medjutim Slomšek piše Gaju nemački, doslovno ovo: »Um mein Versprechen zu lösen, übersende ich der löblichen Redaction der Danica zwey Aufsätze: 1. Ein Wort über Volksbildung in der Sonn- und Feyertags-Schulen, wie solche in Ober-Illirien gehalten werden, welchen Aufsatz ich dem Herrn von Rakovez zu liefern versprach. 2. Einige schöne Charakterzüge aus dem Leben der Slowenen in den Gebirgen zwischen Kärnten, Krain und Stayermark.« I doista, navedeni članak pod 1) izišao je u br. 22 i 23, a pod 2) u broju 20, 1838! Šurmin sudi, izgleda, o Slomšku i njegovu odnosu prema Ilircima odviše strogo, iako, na kraju dopušta, da nema nikakve sumnje da se ilirska misao svidjela Slomšku, »ali (da) on nije nikako svojega ugleda upotrijebio da se Slovenci politički približe Hrvatima« (o. c., 67). Utvrđena Slomškova saradnja u Danici Ilirskoj pokazuje da je to »svidjanje« i na delu pokazao.

(beskorisna ljubav prema bližnjemu) kod svakog se Slavjanina očituje u svojoj krasoti. Sa dva vanredna primera Slomšek učvršćuje ovu svoju tvrdnju, sa nedavnim doživljajem jednog Engleza u Solčavi, parokijalnom mestu, gde se dotiču u brdima granice Koruške, Kranjske i Štajerske, kad su mu seljaci pronašli izgubljeni novac, kao i bratskom pomoći seljaka jednoga pogorelcu, kome su obnovili sva njegova zdanja. Sem toga, opisuje Slomšek i gostoljubivost i darežljivost ovoga naroda, koji Spasiteljeve reči doista i u delo privodi. Na kraju, da utvrdi svoju misao, Slomšek se poziva na Dositeja Obradovića, koga zove »preslavni naš ilirski Anaharsis skupa i Sokrat imenovan«, i na njegovu 112. basnu, sa čitavim njenim naravoučenijem, koje doslovno citira. »Slavni ilirski narode! U Srbiji, Bosni, Slavoniji, Horvatskoj, Dalmaciji, Štajerskoj, Koruškoj, Kranjskoj, Črnoj Gori sa Hercegovinom, um kad s naukom prosvetiš i s prosvetjenjem krēpost sjediniš, izabranijega naroda nad tobom neće biti na zemlji. Krēpost je tebi prirodna, poštenje, slava, velikodušje, hrabrost i mužestvo, to su tvoje praroditeljske krēposti: ovo su dragoceni dijamanti, no trebaju, da ih ruka mudrosti očisti, ugladi i osvetli. Razpuštenje i razuzdanje naravah iliti dēržanjah, nipošto ni od koga naroda medju se ne primaj. Samo i jedino božanstveno blagorodje, to je s prosvetjenim umom krēpost. Ja znam, gdje barbarstvo vlada, ondē niti je mēsto učenju, i prosvetjenju, niti pravoj krēposti; ali nek se ova dobra uvadjaju ondē, gdje glupost ne vlada, a gdje za sada vlada, neće do veka vladati.« Zato sa puno slovenske samosvesti i ponosa ukazuje Slomšek i na citirane misli Dositijeve, kao i na navedene primere, kad kaže: »Ko ne vidi u gori dovedenih činih slavne značaje poštenja, gostoljublja, milosērdja i najbezkorisnije ljubavi bližnjega svoga, kako su ih naslavni pisci dogodovštine, kanoti Linhard, Helmold, Herder, Schlōzer i mnogi drugi o Slavjanah pišući izrisali i izjasnili.«

»Slava jošće pri nas je doma,
Ka Slovencem lēpo ime da.«

Govoreći dalje o slovenačkom gostoljublju poziva se Slomšek takodje na Dositeja (na pismo I njegovih Priključenija) kad spominje kako se svuda »ovi dobri ljudi raduju viditi koga iz daleka, osobito kad istim jezikom besedi. Kogod ima dovoljno hleba u domu, raduje se, da mu ko na ručak (obēd) i večeru dodje. Stranoljubije je njima prirodno svojstvo.«

U drugome članku Nekoliko rečih o narodnom izobraženju (br. 22 i 23) Slomšek je obavestio čitaoce Danice o osobitom radu slovenačkih sveštenika na pridizanju narodne i kulturne svesti poverenog naroda. Tri su dela ovog osobito karakterističnog članka. Prvi deo Blagi naslēditelji sv. Cirila i Metoda dodiruje uopšte problem prosvetavanja, u vezi sa radom sveštenskim, u crkvi i izvan nje. »Čeli svēt je vinograd božji, — govori Slomšek u početku članka —, svi narodi su njegovi tērsi, kojih izobraženje i obdēlavanje on učiteljem svojega nauka povēri. Biskupi i ostali duhovnici pozvani su od obćenitoga otca ljudih u njegov vinograd; dēržavni pako ili politički poglavari postavljeni su za čuvare i branitelje, da unutarnje i vanjske neprijatelje odbijaju, koji mir kvare, plemenite tērsove tlače i uništaju, ali njihovo blagorodjenje preče, i suprotivštine im stavljaju. Izobra-

ženje naroda jest dakle najveća dužnost službenika vërozakona. Vërozakon ima bit obćenitim odgojiteljem svih ljudi, a cërква božja obćinska učiona; ona ima narode obdělavati i prosvětljivati, a dëržava neka izobraženje podupire i zaštićuje. Ova je važna istina sv. pismom utemeljena, a dogodovštinom svih narodah potvrđjena.«

OVAKO je Slomšek postavio načelo za rad sveštenika u narodu, koje je u skladu sa crkvenim intencijama, kao i sa istorijom kultura pojedinih naroda, bilo uvek sa čašču priznavano. Zato Slomšek, pozivajući se na prosvetiteljski, apostolski rad sv. Braće, ukazuje sveštenstvu na velike zadatke i dužnosti koje ono ima prema svome rodjenom narodu. Nije dosta narodu govoriti samo o večnim istinama, koje su mu potrebne za njegovo duhovno spasenje jer »ono još nije i jedini predmet čistoga dovoljnoga izobraženja narodnoga«. Tako ovaj poznati asketa, pravog svetiteljskog života, brine se ne samo za spasenje duša, nego i za vremenite potrebe naroda. Slomšek vidi pravo izobraženje naroda u skladu ovih obaju ljudskih interesa. »Ono postavlja obdělavanje razuma i sërca za temelj, pak zatim gradi na njem vrëmenito i večno spasenje naroda, ono se bavi takodjer i s vrëmenitimi potrebami naroda, i traži kako bi im plemenitiju upravu zadalo.« Jasno je, što je mislio Slomšek pod »vrëmenitim spasenjem naroda«! Bio je to mrak i ropstvo slovenskog duha pod pritiskom germanizatorskih nastojanja prošlih i tadašnjih vremena. I on mu se, zalažući se za slovenački jezik i njegovo razvijanje i opšte negovanje, opire, upirući se na božje i ljudske zakone! Zato on i iznosi primer sv. Braće koja su na narodnom jeziku Slovenima propovedala reč Gospodnju. Ali, od njih su Sloveni naučili ne samo poštovati Gospoda Boga, nego i čitati i pisati. I kao što su sv. Braća bili slovenski misijonari, tako i u njegovo doba ima Slovenaca i Hrvata, koji u Americi medju Indijancima šire reč Gospodnju ali s njome i opštu prosvećenost (ističe sveštenike Slovence Miroslava Baragu, Franju Pirca, Bernju Smolnikara i Hrvata Josipa Kundeka — poznatog preteču Gajevih nastojanja i Štosovog odličnog prijatelja, — za koga kaže da je »bivši kapelan petrinjski, rodom iz Horvatske, a poznat kao pisac u podnarëčju horvatskom«). Spomenuvši ove misijonarske idealiste i istaknuvši ih kao redak primer misijonarskog poziva u stranim i divljim krajevima, Slomšek upozoruje svešteničku braću na misijonarske i prosvetiteljske dužnosti u vlastitom narodu. Zato iz puna srca kliče i potstiče kao apostol svoga naroda: »Bratjo! dajte da i mi doma takovih poslanikah u vinogradu Gospodinovu vředna bratja budemo; ter čim sunce vërozakonsko pravne i znanosne izobraženosti u inostranih divljih zemljah tako blagoslovljeno uzdiže se, ne dajmo, ne pustimo, da kod nas Slavjanah, kod nas Ilirah, koji se za vëru i domovinu s preslavnimi dëdovi i pradëdovi ponositi možemo, ne dajmo, rekoh da sunce, izobraženosti i prosvětljenja, koje nam je jedva svanulo, ikada zapane!« Upravo germanizatorska akcija izazvala je slovenačke duhovnike da se dadu na živo učenje seljaka u čitanju i pisanju materinske reči. Nemački propagatori uvideli su, da se sa selom ne može ništa, i da na selu nemaju uspeha, pa su se povukli u gradove gde su u nemačkim učionicama — školama — vršili svoju germanizatorsku misiju. Stoga su sveštenici, svesni opasnosti koja je sa svih strana počela da preti slovenskom duhu, stali osnivati tako zvane

nedeljne i prazničke škole, u kojima su se dečaci i devojčice, posle službe božje vežbali u čitanju i pisanju. Slomšek je tu bio predvodnik i najaktivniji radnik.

U ostala dva poglavlja *Uredjenje nedeljnih učionah i Korist nedeljnih učionah* prikazao je Slomšek blagotvoran i uspešan rad kao i metode mnogih sveštenika, kao pravih spasitelja čitavih krajeva izloženih »nemčarenju«. Župnici i kapelani su oni koji su izvršili u to vreme osobitu narodnosnu misiju. Medju njima ističe Slomšek naročito zagrejane za taj školsko-nacionalni posao, Martina Raka, Ivana Miklava, Josipa Pariana, Martina Vodušeka, Mihajla Stojana, Jakova Dobravu. Kolikom samo radošću spominje Slomšek vest jednog dekana o napredovanju znanja narodnog jezika u krajevima krčke (Gurk) biskupije! »Još prije nekoliko godina, piše jedan za ilirski jezik revni dekan, bijaše samo gđigdi ilirski² katekizam ili evanđelje u rukuh rođena Ilira, a sada postadosmo ilirskimi jako prijatnimi čitankami, hvala Bogu! — jur mnogo bogatiji. Vi ne možete veroovati, koliko se je tim načinom pobožnost medju ilirskim pukom uzmnožala i razširila. Takodjer i svakdanji učenci moraju u ovom učionskom distriktu iliti prědelu dobro ilirski² čitati znati. U jednoj župi iliti fari Wajdiš znade okolo 20 dēce na veliku radost roditeljah ilirski² čitati, gđe prije 3 godine nitko izvan gospodina župnika — plovana — čitati ne znadijaše.« Ovaki idealni učitelji svoga naroda mnogo će koristiti svome narodu i biće tako »najveći dobročinitelji svoje občine i cēle domovine, i dostojni naslednici svete bratje apostolske Cirila i Metoda«.

A ove koliko poučne toliko i rodoljubive reči Slomšekove nisu ostale bez odjeka ni kod Donjih Ilira, kod Hrvata. Šta više izgleda da su upravo one imale značajan blagotvorni uticaj.

Jer, *Danica* koju su toliko čitali hrvatski sveštenici nije u ovom slučaju bila samo izveštač o stvarima o bratskoj Sloveniji. Mnogo više. Sigurno je da su ova saopštenja Ljubomira Dolinskog morala delovati i na mlade hrvatske sveštenike. I doista, mnogi je kapelan, nema sumnje, sledovao primerima slovenačke sveštentičke braće. Medju prvima, zacelo, bio je na tom poslu i opet neutrudivi rodoljub slavonski sveštenik i pesnik Mato Topalović koji je oko sebe okupio lepu četu mladića i devojaka da ih uči čitati i pisati, a s time, dakako, da im otvori vidike opšte narodne misli i nacionalnih stremljenja. Januara 1839, javlja se Topalović Gaju iz Nuštra, iz kojeg se vidi kako je shvatio poziv u pogledu svog delanja u narodu. Medju ostalim kaže i ovo: »Za sad samo to, nek Vam je dosta: da sam u mēstu, gđe nit reda kakva nit učionica ima. Nego sam svojim trudom i nagovaranjem već sakupio oko sebe do 30, ako ne više mladeži, i učim ih čitati, o čemu posli obilnije dobijete opisane i samo, daj Bože, kad bi knjižicah dosta bilo.« Očigledni refleks Slomšekovih potsticaja. I na ovome poslu Topalović je idealan prethodnik mnogima koji su potstaknuti njegovim primerom takodjer prionuli da u svojim selima poučavaju mladež. Medjutim inicijativa je u tome smeru došla i sa najvišeg mesta u zagrebačkoj dijecezi. Biskup Haulik je pokrenuo ovaj problem jednom poslanicom. Da li ona potiče lično od njega, ili od njegovog sekretara Pavla Štosa, ne može se ništa pouzdano reći. Ali da je Štos imao kod toga udela, ne može biti sumnje.

² t. j. slovenački.

Nije isključeno da je upravo Slomšekovo upozorenje u *D a n i c i* u vezi sa sveštenečkim radom na suzbijanju analfabetizma izazvalo novog biskupa Jurja Haulika da uputi *P o s l a n i c u* svome sveštenstvu, u kojoj je opširno razložio značenje osnovnih škola za decu, ne samo u verskom nego i u prosvetnom obziru. Ovu je latinsku poslanicu u prevodu objavila *D a n i c a* (1839, br. 20—21) slažući se potpuno sa izloženim mislima i koristima koje bi izvirale iz takvog, učiteljskog rada sveštenika. Samo sa nekoliko reči, u uvodu, Gaj je popratio ovu poslanicu. »Nj. Excell. preosvećeni gospodin biskup zagrebski Juraj Haulik poslao je, radi podignutja narodnih učionah u domovini našoj, svim prečastnim duhovnim pastirima biskupije ove, slēdeće veoma znamenito pismo.« Iz Topalovićeve pisma, koje je datirano istog dana kad i biskupova poslanica, jasno je bilo, kakvo je bilo stanje u pogledu osnovne nastave u hrvatskim stranama. Ono malo škola, koje je državna vlast podržavala, držale su se naredaba, koje su više odrodjavale decu nego ih prosvetile i uzgajale — u narodnom duhu. Haulikova je poslanica osokolila sveštenstvo i ono je na ovaj način mnogo uradilo na razbijanju mračnih okova koji su sapinjali narodnu svest. Govoreći najpre o koristi i prednosti one dece koja su se obrazovala, i za veru kao i za prosvetu uopšte, kaže biskup, da će takva deca, koja su se školala, i gospodarske i ostale domaće poslove brižljivije obavljati, i »takim načinom za svoje vlastito i občinsko domovine blago i dobro mnogo više doprinēti, nego oni, kojim naravskih sposobnostih izobraženost posve manjka, i koji se na onaj uljudnosti stupanj, koji je bitja na sliku i priliku božju stvorenoga dostojan, teško ili nikada uspeti ne mogu.« Zato se biskup žali na sve one, ne samo svetovnjake nego i sveštenike, »koji najpošteniji narodnih učionah ustav, neću reći neprijateljskim, nego zaista mērzlim i nemarnim okom gledaju.« Uzrok ovom neraspoloženju protiv seljačkih škola nije samo u lenosti i komotnosti, nego i u glupoj predrasudi, da će narod, kad bude znao čitati i pisati, kad bude obrazovaniji, postati neposlušan svojim poglavarima. Koliko je tako zvani obrazovaniji i višeg reda svet bio u tom zaostao, pa i znatan deo sveštenstva, vidi se i po tome, što je Haulik primoran da u poslanici razbija tu zabludu. Najviše priliči upravo sveštenicima da pomažu narodne škole i da ih oni vode. Šta više, u tome obziru, ističe biskup nekoliko primernih sveštenika, kao župnike u Ludbregu, Brezovici, Pokupskom, Krapini, Sv. Križu-Začretje, Selu, koji s uspehom poučavaju decu u osnovnim školama. Istina je, biskupu je pred očima u prvom redu versko-etički cilj, kao što je bio i Slomšek, jer će deca, kad ih budu sveštenici poučavali, sigurnije biti upoznata sa verskim istinama, — ali je samo po sebi jasno, da će i narodna misao imati od takvog rada koristi, ako bude škola u rukama sveštenika, prožetih narodnim idealima. Biskup apelira na sveštenike da opravdaju dosadašnje poverenje vlasti, koje su ravnateljstva škola poveravale župnicima, a nadzorništva vicearcidjakonima. Zato ih biskup savetuje i preklinje da se postaraju kako bi se u svim mestima osnovale narodne učionice, ne prezajući od napora, žrtava i zalaganja, ličnih kao i nagovaranja mogućnika koji bi bili u stanju da pomognu otvaranje škola. Biskup ukazuje na sve blagodeti, koje će se njihovim staranjem javiti ne samo u verskom i moralnom razvoju poverene pastve, nego će oni moći da ugledaju »kako i občinsko domovine blago velikimi koračaji napred stupa, i videći da to ponajviše usled našeg truda i pota (znoja) proizlazi, radovat će se

i uzrasti će sèrdce vaše, u čem će vas još bolje savěst vaša obsvèdočiti i podkrèpiti, da ste takodjer i u ovom svetom, na koje ste pozvani, poslu dostojno postu-pali.« Nema sumnje, da je ovo Haulikovo potsticanje pridizanja školstva u Hrvatskoj, koje je tada bilo u bednom stanju, imalo kod znatnog dela sveštenika i uspeha, naročito kod Iliraca, pošto je to već i onako bilo u njihovu kulturno-političkom programu, o čemu tako ubedljivo govori Topalovićeva akcija u sredi-ni, u kojoj je počeo da vrši svoj sveštenički poziv.

Ugled A. M. Slomšeka bio je velik i on je za celo vreme ilirizma imao u Za-grebu svojih osobitih poštovalaca. Medju njima bili su naročito zagrebački klerici koji su u svoja dva udruženja, književnom i muzičkom, negovali ilirsku misao i bili u stalnom dodiru i sa slovenačkim klericima, kao i sa ljubljanskim bogoslov-skim ilirskim udruženjem, koje su osnovali bogoslovci Lovro Pintar i Jakob Krašna. Kad je A. M. Slomšek imenovan lavantinskim biskupom njegovo je imenovanje u Zagrebu izazvalo osobitu radost. U arhivu *Zbora duhovne mladeži* u zagrebačkom semeništu, zakonitog baštinika *Ilirskog narodnog društva do-morodne mladeži semeništa zagrebskoga*, osnovanog 1836, čuva se čestitka, koju su svi klerici jednodušno uputili novoimenovanome biskupu, 4 jula 1846. Istovremeno oni su se zahvalili na daru koji im je poslao biskup Slomšek po Stanku Vrazu. Za ovaj poklon Slomšekovih »Drobtinica« letopisac je zabeležio da im je autor »znamenit Slovenac Antun Slomšek, knez-biskup labodinski, poznati jurve od slavjanskoga značaja, duha i jezika spisatelj, kojega duh doista slavjanski misli i sàrce za dom i rod na pravu stran udara.« — Rodoljubivi za-grebački klerici poslali su istoga dana na dar biskupu Slomšeku svoja dva iz-danja Šmidovih pripovedaka, »Genovevu« i »Košaricu«, u lepom povezu. Leto-pisac je zabeležio na kraju još ove reči: »Slava takvomu Mužu, koj budući medju nēmim nezna bivati nēm! već Slav, pravi Slav.«

Ovu je čestitku objavio Isidor Škorjač u članku: *Zagrebački bogoslovi pre-ma Gaju, Slovencima i Srbima*, u Izvještaju privremene male realne gimna-zije u Krapini za školsku godinu 1910/11. Ali, kako se taj Izvještaj nalazi jedva u nekoliko biblioteka, biće od interesa da se ovo doista značajno pismo u celosti objavi da se vidi koliko je ime A. M. Slomšeka za vreme ilirizma značilo u Zagrebu.

Čestitka i zahvala Antunu Slomšeku 4-a sàrpnja 1846.

Preuzvišeni Gospodine Episkope, Presvètli i Premilostivi Kneže.

Iz carskoga grada na Dunaju po milosti premudra Tvorca neba i zemlje, koj sàrdca zemaljskih vladarah, razlèva se iz carevih rukuh raska doista pravda i milost med sve-možnom njegovom žezlu podčinjene puke, gdje niti bogoljubivi mirni i vèrni Slavjan ne ostaje bez toplih zrakah sunca, koje i onako za sirote grije. Blage ove vladarske naklonosti prema vèrnem sebi Slavjanu iskra uzkàrsne kano sjajna na modrom nebu zvezda 2. Lipnja, te proleti kano list po vètru, visoke palače i nizke kolibe lèpih krajevah slavenskih, ali nema sile, koja da joj medju jednokàrvnom bratjom zemaljske granice stavi, ona obleti jednim mahom po-sestrimu Horvatsku in Slavonsku, gdje god nadje, domorodno sàrdce, radost čini, u živi se plam pretvara, novom nadom rodoljubivu dušu opaja. — Iskra ova što već plamom plamti, carska je rèč, kom presvètla Muža na čelo svog puka uzvisi, kojeg je po prirodi slavni vodja Učitelj i Otac bio u prebلاجoj osobi Vaše Preuzvišenosti.

Budući nam bèli osvanu danak te se bratja upoznasmo, uvidismo, tko smo i što smo si, neima krotkom Slovencu jada, što ga hrabri Hàrvat i Slavonac ne počuti u grudih, a njegova

svaka radost u naših se sârdcah odzivilje. Neka nam je dakle prosto i slobodno duševnu ovu radost s bratjom bratski dĕliti, te u sniženoj poniznosti ugrijana sârdca naša pred Preuzvišenostju Vašom onako, kao što bi dozvoljeno izlijati.

Zalud bi većoj izmedju nas strani lično Preuzvišenosti Vaše poznanje nedopušteno, nu slava visokog Vašeg imena ostane, kao što iz naših pârsih neizbrisiva, tako u istom zavodu kod potomstva vĕčna, dok imade svĕta i ljudi. Nepozabljiva je i tako ĕe ostati ljubezljiva posĕta Preuzvišenosti Vaše godine 1837-e³ u našem zavodu, koje mi svĕdoci prem ne bismo, nu revni naši predšastnici ostaviše nam vĕčnu od toga uspomenu, što i mi potomcima učiniti ne propuštamo. Neizrecljivo napokon ĕuvstvo duboke zahvalnosti za visoki dar Vaše Preuzvišenosti na po gospodinu Stanku Vrazu nama izruĕen, u onaj skoro ĕas, kad nami glas dojde sjajnog uzdignutja Vaše Preuzvišenosti na stolicu Episkopsku, usadi u mladjana sârdca naša tim, bi reći, krepĕie, ĕim nas većma neugodna uznemirava misao, što toga do sele ne zasluŕismo, ne zavrĕdismo; nu to ĕe nam biti Drobtince kao novi naĕon i ogledalo budućeg dĕlovanja i kao sjajne zvĕzdice na nebu u mĕsto vodjah i predhodnicah. Naša je knjiŕnica urešena duševnim proizvodom Muŕa, kojega vruća ljubav za svoj narod na svakoj knjiĕe strani, u svakom izrazu kao izvanjska biljeĕa ĕiste nutarnje duše teŕeĕe jedino za unapredjenjem premilog si naroda svakome na oĕigled sjaje.

Kao što svaki rodoljub rado se brini za slavna imena onih, koji ma u kojem kraju milog mu naroda boŕanstveno sĕme prosvĕštenja obraduju, tako i mi Slavjani a osobito Iliri ne možemo, da ne štujemo, paĕe slavimo imena onih sjajnih zvĕzdah, koje nam se na mračnom jošte nebu izza oblakah prem redko, mu to u toĕnijoj svĕtlosti pokazuju, puno nam je tada oko plamenite radosti, duša sladke nade, sârdce lĕpih ŕeljah, kojima ih pratimo, ugledavši ih. Kojemu dakle pravom ilirskom rodoljubu poboŕna bi reći uspomena i blaga misao na Vašu Preuzvišenost nada sve mila i draga ne bude?! Dobro bo je znano tiho Vaše nu zajedno krĕpko dĕlovanje, bĕlodani su knjiŕevski Presvĕtlosti Vaše znoji i trudovi u moralnom prepordjenju Slovenskog puka po primĕrih i nauĕanjih u listovih puku priljubljenih kao takodjer premudro rukovodjenje u prevadjanju slavniĕ Šmidovih dĕlah na slovensko podreklo, a dali može za jadni naš puk koristieĕ što biti? Uvidivši veliko potreboĕu ovakovih moralnih pripovĕdkah za zaostavši u plemenitiem odgojenju naš narod, a osobito školsku mladeŕ, usudismo se i mi prem nedorasli k tome slĕditi blagonosne stope Preuzvišenosti Vaše, i naznaĕenom nam jurve dva svezka na kolĕno Vaše Preuzvišenosti u znak sinovna ŕtovanja i duboke zahvalnosti polaŕemo teŕĕi se da nam domorodno sârdce Presvĕtla Muŕa dĕtinsku ovu iskrenost, a može biti i neĕednost u zlo ne uzme. Jasna su takodjer najposlĕ u jednoj struci kako apostolska, tako i u drugoj u pravom smislu domorodna nebrojena dĕlovanja Preuzvišenosti Vaše, kojano su kano ĕudotvorne kapi blagoslovene vode, što u nehajstvu zadremame ljudske oĕi otvaraju, da im svane bĕli dan. Srĕtna si oĕ Slovenska zemljo mila, srĕtna ste bratjo Slovenci, vaŕ vodja, vaŕ uĕitelj Otac, vaŕ vârhovni Pastir ustade iz vlastitog sad si poĕĕinjenog stada, uzkârsne iz vaŕih njedarah, on vas ljubi kano dobri Pastir, koj ĕe vlastitu dušu dati za ovce svoje, on vas nada sve miluje i ĕarli, on ĕe stotnu ovcu, ako pogrĕši, traŕiti od gorah do mora.

Hvala Tebi, svemogući stvoritelju svĕta i ljudiĕ, slava vĕĕnoj Providnosti Tvojoj, koja sârdca i ĕine ljudske ravna, i kojeg neizmĕrna pravda ljubeĕem sebe sve na dobro vodi, te dopusti da kod bogoljubivog puka uzvišeno Apostolsko mĕsto zauze Muŕ ovog najvrĕdnii.

Hvala Caru ĕesĕitome, što uslĕd blaĕe svoje ĕudi svim svojim podanikom u jednakoj mĕri pravdu i milost dĕli, te dragovoljno dopusti, da mu se vĕrni Ilir u duhu sve više i više diŕe, a po tom i sebi vĕrnost što veću i veću gradi.

Neumârla napokon slava Vama presvĕtli Episkope i Preuzvišeni Pastiru, uzvišena Vam stolica ruŕam cvala na radost i utĕhu slavenskog puka, na diku i ures ĕelog slavjanstva na mnoga i mnoga lĕta, da doĕeka napokon sirota Ilir što odavna ĕeka; stazice Vam miriŕavim cvĕtjem cvale, sĕda starost ŕ njime se kitila, ku doŕivĕt On ĕe Vam dozvoliti, kome upravljat u to ime vruĕe molitve mladjana nam sârdca prestat nikad neĕe. Sa sinovskim poĕitanjem

Vaše Preuzvišenosti najiskreniji ŕtovatelji Pitomci Sĕmeniŕta Zagrebskog.

³ U rukopisu 1838 mesto 1837.

SLOMŠKOV »VBOGI OTROK V' FABERKAH« IN NJEGOVA PREDLOGA

Silvo Kranjec

Znano je, da Slomšek kot pesnik ni vselej izviren. Fr. Ilešič in J. Glaser sta našla mnogim njegovim pesmim nemške predloge, po katerih so Slomškove — včasih zelo svobodno — prirejene.¹ Zanimivo je, da je med Slomškovimi vzorniki več Švicarjev. Ne glede na vprašanje, če in koliko je J. H. Pestalozzi s svojo knjigo »Lienhard und Gertrud« kumoval Slomškove »Blažetu in Nežici«, sta doslej dognana J. H. D. Zschokke, čigar »Branntweinpest« je na Slomškovo pobudo in z njegovim sodelovanjem prevedel Felicijan Globočnik pod naslovom: »Čujte, čujte, kaj žganje dela!«² in A. E. Fröhlich, čigar »Wiederfinden« je Slomšek prevedel in razširil v »Rožice in valove«.³ Slučajno sem našel, da je tudi Slomškova pesem »Vbogi otrok v' fáberkah«, objavljena v I. letniku Drobtnic⁴, prirejena po nemškem izvirniku, čigar avtor je švicarski šolnik Ignaz Thomas Scherr.

Ko sem se pred leti o priliki kratkega bivanja v Zürichu zanimal za zgodovinski pouk na švicarskih šolah, mi je prišla v roke izvrstna šolska knjiga »Welt- und Schweizergeschichte«, katere drugi del obsega precej obširno zgodovinsko čitanko. Pesem »Das arme Kind« na str. 489 te čitanke me je takoj spomnila omenjene Slomškove pesmi, ki sem jo imel v spominu iz Malove Zgodovine slovenskega naroda.⁵ Njuna medsebojna odvisnost je vidna na prvi pogled; le primerjajmo obe pesmi:

Das arme Kind

1. Ich bin nun schon zwölf Jahre alt
Und noch so schwach und klein,
Die Wangen bleich, die Lippen blau,
Wie könnt' es anders sein?
2. Noch zählte ich acht Sommer kaum,
Musst' ich verdienen gehn,
Musst' dort in dem Maschinenhaus
Stets auf die Spindel sehn.

Vbogi otrok v' fáberkah

1. Jaz prevbogo revno srôtle
Sim v' dvanajstim leti že,
Pa sim slabo in nevečno
Bledo moje lice je.
2. Osem let še nisem melo,
Dali so me stariši,
De vreteno tu obračam,
Ino predem cele dní.

¹ Prim. J. Glaser, Literarne predloge in paralele. ČZN, XXV, 205 sl.

² Fr. Ilešič, A. M. Slomšek v pokretu proti pijančevanju. ČZN, XXVI, 1 sl.

³ J. Glaser, l. c. 210.

⁴ Drobtnice za Novo Leto 1846. I. Leto. 1846, p. 217.

⁵ Welt- und Schweizergeschichte. Im Auftrag des Erziehungsrates nach Robert Wirz neu bearbeitet von Heinrich Gubler und Alfred Specker. Zürich, 1934⁷.

⁶ J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda, 640.

3. Stand da gebannet Jahr und Tag
Und Tag und Nächte gleich;
Drum welken mir die Lippen blau
Und meine Wangen bleich.	3. Toplo zunaj sonce sije,
Pa na sonce jít ne smém,
Kedar rožice cvetijo,
Srótle jez za nje ne vém.
4. Durft' nimmer mich der Blumen freu'n,
Nicht trinken Sonnenschein;
Drum schwellen meine Kniee auf,
Und ich bin schwach und klein.	4. Kedar mlade, bele ovčke
Po ledinci skačete,
Morem per vratenu statí,
De otekle 'mam nogé.
5. O ihr dort, Schäflein auf der Flur,
Hüpft munter hin und her;
Ach! Welch ein Glück in freier Luft!
Dass ich ein Lamm doch wär'!	5. Ljube ptičice veselo
Ve po drevji pójete,
Jez pa revno, vbogo revše
Per vraténi jokam se.
6. Ihr Vöglein hauset dort im Wald
Und singet durch den Hain,
Schwingt frei euch durch den Himmelsraum,
Dürft' ich ein Vogel sein!	6. Oh, kak srečna ljuba žvinca
Po planinah tam živí,
Srečni so pastirji mladi,
Vsi rudeči, kakor krí.
7. Doch bin ich ja ein armes Kind,
Muss ins Maschinenhaus,
Und bis die Abendglocke tönt,
Darf nimmer ich hinaus.	7. Jez pa v' tej veliki hiši
Mlado, srotle zdaj medlím,
Nimam navka, ne veselja,
Revše bom, dokler živím.
8. Und dann auch bin ich noch nicht frei,
Soll in die Schule gehn,
Mit mattem Aug' und müdem Leib,
Was soll ich da verstehn?	8. V' fáberko me oče dajo,
Ino grejo žganja pit;
Kavo kuhajo si mati,
Jez pa moram tukaj bit!
9. Soll lesen noch von Seligkeit,
von einem guten Gott:
Es treibt mit dem Maschinenkind
Die Menschenliebe Spott.	9. Kar z' vraténam jaz zaslužím,
Stariši zapijejo;
Srotle sim, ino ostanem,
Dokler smert me vzela bo.
10. Der Vater geht zur Schenke hin,
Die Mutter kocht Kaffee;
Ich aber muss verdienen gehn,
Und ist mir doch so weh!	10. Koljko revnih, zapušenih
Je po faberkah otrók!
Kjer ni vére, ni ljubezni,
Tam je samo dnar njih bog.

Prvi dve kitici obeh pesmi se skoraj popolnoma ujemata. Tretjo kitico izvirnika je pustil Slomšek ob strani, 4., 5. in 6. je malo bolj svobodno prepesnil v svoji 3., 4. in 5. kitici. Čisto izvirna je Slomškova 6. kitica o »ljubi živinci po planinah« in o mladih pastirjih, v 7. slišimo poleg 7. kitice izvirnika še odmev njegove 3. kitice, Slomškova 8. kitica pa je 10. kitica izvirnika. Značilno je, kako je Slomšek prezrl 8. in 9. Scherrovovo kitico z njihovo jedko, skoraj blasfemično ostjo in namesto njih v 9. kitici nadaljeval prejšnjo misel o očetu-pijancu in zapravljivi materi (kava je bila takrat velik luksuz!), v zadnji, 10. kitici pa je končal z moralizujočo obsodbo surovega materializma, ki je tako značilen za zgodnjo dobo tovarniške industrije.

Odmev te dobe sta obe naši pesmi; kajti eden njenih najbolj žalostnih pojavov je bilo izkoriščanje otrok za delo v rudnikih in tovarnah, zlasti tekstil-

nih. Začelo se je v Angliji kot domovini moderne industrije in se s to vred razširilo na kontinent noter v Švico in — k nam. Prav otroško delo je poleg ženskega najprej opozorilo na pogubne posledice nove gospodarske svobode in bilo povod in predmet prvi socialni zakonodaji. Iz njenih določil, ki se nam zde danes kruta, takrat so pa pomenila olajšavo, lahko sklepamo, kako žalostne so bile razmere.

Tako je Anglija že l. 1802 dobila prvi zakon v varstvo otrok, s katerim je bilo otroško delo omejeno na — 12 ur na dan; šele l. 1847 je bil uveden 10urni delavnik za ženske in mladostnike do 18. leta. V Franciji, ki se je primeroma počasi industrializirala, je izšel prvi tak zakon l. 1841. Ta je določal za otroke od 8 do 12 let največ osemurni in za mladostnike od 12 do 16 let največ 12 urni delavnik, tovarniško delo otrok pod osmimi leti je bilo sploh prepovedano. Značilno je, da je na Pruskem, kjer je zlasti poreska industrija na tisoče otrok uporabljala celo za nočno delo, izšla pobuda za otroško varstvo od generala, ki ga je skrbelo padajoče število rekrutov. Toda šele celo desetletje kasneje je l. 1839 izšel zakon, ki je otrokom pod devetimi leti prepovedal tovarniško delo, onim od devet do 16 let pa je določal 10 urni delavnik; nočno delo od devete ure zvečer do 5 ure zjutraj je bilo vsem prepovedano. Ker je bilo pa izvajanje teh predpisov prepuščeno povsod le dobri volji oblasti, so ostali večinoma na papirju.⁷

Nova tovarniška industrija se je zgodaj uveljavila tudi v Švici. Mehanične predilnice in kmalu tudi tkalnice so zlasti v goratem delu curiškega kantona, kjer so bile vodne sile v obilici na razpolago, izpodrinile ročno delo. Tudi v Švici so v tekstilnih tovarnah uporabljali ženske in otroke in da bi bolje izrabili tovarniške prostore in stroje, so delali v dveh posadah po 12 ur. Občinski svet v Wiedikonu je še l. 1855 uradno poročal o otrocih, ki so bili zaposleni v predilnicah zunaj občine, med drugim: »Ti otroci pripadajo najbolj revnemu sloju. V nobenem oziru ne dobe primerne in zadostne hrane, zlasti ne ob draginji. Napol goli morajo pozimi že ob petih zjutraj na ledeni mraz. Zimski viharji jih bičajo na sneženo pot brez gazi; tako premraženi in premočeni pridejo v zatohlo, umazano delavnico, kjer se kadita sopara in prah. Tu morajo trdo delati celih 14 ur, samo z enournim odmorom opoldne od 12. do 1. ure. Tako gre leto in dan...«⁸

Avtor pesmi »Das arme Kind« je to otroško trpljenje gotovo poznal iz lastnega opazovanja, saj je živel in deloval kot šolnik največ prav v curiškem kantonu. Ignaz Thomas Scherr⁹ je za celih 16 let starejši brat znanega nemškega kulturnega zgodovinarja Johannes Scherra. Rojen l. 1801 na Württembergem kot učiteljev sin je postal tudi sam učitelj in se udeleževal zlasti kot učitelj gluhtonemih. Ko je bil l. 1825 poklican v Zürich za ravnatelja zavoda za slepce, je ustanovil tam tudi zavod za gluhoneme. Kmalu po preselitvi je prestopil iz katoliške vere v reformirano in bil izvoljen v kantonski šolski svet. Odločilno je sodeloval pri šolski reformi nove liberalne ere, ki jo je v

⁷ Prim. H. Herkner, Propyläen-Weltgeschichte, VII, 365 sl.

⁸ Welt- und Schweizergeschichte, 489.

⁹ Allgem. Deutsche Biographie, 31, p. 123 sl.

Švici izzvala pariška julijska revolucija, in sestavil nov ljudskošolski zakon. Kot ravnatelj novega seminarja v Küssnachtu je vzgojil Švici prve strokovno izobražene učitelje in skrbel tudi za njihov gmotni položaj. Prevelika vnema liberalnih reformatorjev je pa izzvala reakcijo, tako imenovani »septembrski puč« l. 1839, ki mu je bil povod poklic znanega D. F. Straussa za profesorja dogmatike na curiško univerzo. Čeprav je vlada Straussa takoj odslovila, se je le morala umakniti konservativcem in za liberalce so prišli hudi časi. Tudi Scherr je bil ob službo, a je kmalu našel novo polje svoji šolsko-reformatorični delavnosti v kantonu Thurgau. Kasneje se je vrnil v Zürich, kjer so bili medtem prišli zopet liberalci na krmilo, in deloval tu do svoje smrti l. 1870. Scherr se je udejeval v svoji stroki tudi kot pisatelj. V Zürichu je izdajal časopis »Pädagogischer Beobachter« in spisal med drugim »Handbuch der Pädagogik« (3 zv., 1839—1846) in »Pädagogisches Bilderbuch« (1857). S pesništvo se je bavil menda le mimogrede. Kje je izšla njegova pesem o ubogem otroku, bo pri nas težko ugotoviti; morda se nahaja v »Schweizerischer Bildungsfreund. Ein republikanisches Lesebuch für Haus und Schule«, ki ga je l. 1835 v dveh delih izdal v Zürichu.

Nerešeno ostane tudi vprašanje, kako je prišla Scherrova pesem v roke našemu Slomšku. Scherrovih spisov skoraj gotovo ni poznal, vsaj v seznamu Slomškovih knjig njegovega imena ni.¹⁰ Bilo bi tudi malo verjetno, da bi se v predmarčni Avstriji in še v duhovskih krogih razširjala dela švicarskega liberalca in verskega odpadnika, ko je Metternich videl v Švici pravo kužno gnezdo, ki bi ga bilo treba po njegovem obdati z »moralnim zdravstvenim kordonom«.¹¹ Najbrž je Slomšek bral pesem ponatisnjeno v kakem koledarju ali zborniku in jo prepesnil, čuteč njeno aktualnost tudi za domače razmere, saj je moderna tovarniška industrija z vsemi slabimi pojavi takrat prihajala že tudi na Slovensko. Prav leta 1839 je bila ustanovljena bombažna predilnica v Št. Pavlu pri Preboldu s 60 mehaničnimi kolovrati, čez tri leta pa so jo še povečali. Šentpavelska predilnica je bila druga na Štajerskem; prvo je bil ustanovil že l. 1789 grof Karel Batthyany na svojem posestvu Burgau blizu nekdanje ogrske meje v vzhodni Štajerski. Slabe posledice novih tovarn so se kmalu pokazale v begu z dežele in naraščajoči nenravnosti.¹² Slomšek je v svoji dušnopastirski vnemi in ljubezni do ljudstva te pojave s skrbjo zasledoval. V Št. Pavlu je bil v l. 1834 do 1839 za kaplana in kasneje od l. 1840 naprej za župnika njegov nekdanji gojenec v celovškem semenišču Andrej Pečovnik, s katerim je ostal Slomšek v zvezi po svojem prijatelju Mihaelu Stojanu, župniku v bližnji Mariji Reki. Že 30. maja 1844 je pisal Stojanu: »Zakaj bi Pečovnik tako zelo obupaval? Čim hujši je boj, tem lepša zmagaja. Moj dobri Andrej vendar ne bo bežal pred križem — kot najemnik, ki vidi, da volk prihaja — in beži.« Fr. Kovačič opravičeno meni, da »se bo Pečovnikovo 'obupavanje' pač nanašalo na kake težave z župljani, najbrž zaradi ondotne tovarne.«¹³

Maja l. 1845 zopet povprašuje Slomšek Stojana, kaj dela njegov dobri

¹⁰ Po sporočilu g. dr. J. Glaserja, ki se mu za njegovo ljubeznivost najlepše zahvaljujem.

¹¹ F. Luckwaldt, Propyläen-Weltgeschichte, VII, 510.

¹² H. Pirchegger, Geschichte der Steiermark, III, 315 sl.

¹³ AZN, I, 52.

sosed Pečovnik »mit seiner Dampfabrik«, kako gre z veroukom pri tovarniških otrocih in s ponavljajno nedeljsko šolo ter želi o tem natančnejših poročil.¹⁴ Naslednje leto, 4. januarja, pa toži v pismu Stojanu o skrunjenju nedelj po tovarnah, mestnih obrtnikih in voznikih. Nedeljsko delo bi se smelo trpeti kvečjemu pri plavžih, kjer se ogenj ne more pogasiti. O otroškem delu pa pravi: »Kinder in die Fabriken zu geben soll den Aeltern sowohl in Sanitäts- als Moralitäts-Rücksicht abgerathen werden. Zu bedauern ist indessen jeder Seelsorger, der mit dem Mamon kämpfen muß. Ich habe ein eigenes Lied — vbogo dete v faberkah — in das Jahrbuch 1846 eingerückt, um ihre Gegend auf dieses Uibel aufmerksam zu machen.«¹⁵

Tako je Slomšek sam utemeljil svojo pesnitev, ki je kot vse njegovo delo izrazito aktualna in tendenčna. Zanimivo bi bilo vedeti, ali je socialne in dušnopastirske razmere v Št. Pavlu poznal tudi na lastne oči ali le iz uradnih poročil kot šolski nadzornik in iz zasebnih pisem. Sam v Št. Pavlu menda ni bil, omenjena pesem je nastala in bila tudi natisnjena, preden je Slomšek spomladi l. 1846 prišel za opata v Celje, od koder mu je bil Št. Pavel še najbližji. Kajti že 8. oktobra 1845 je pisal Stojanu, da »so Drobtince za Novo leto 1846 po večini skupaj in morajo biti do konca tega meseca predložene cenzuri.«¹⁶ Muršču je pisal 22. januarja 1846, da želi, da bi bile Drobtince »pisanke« in bi do velike noči izšle,¹⁷ kar se je verjetno zgodilo, ker je Slomšek že 24. marca 1846 v pismu Vodušku kalkuliral, po kakšni ceni bi Drobtince nastavil.¹⁸

Čeprav ni Slomšek sam videl otrok pri tovarniškem delu, se je spomnil šentpavelskih sirot, ko mu je prišla pred oči Scherrova pesem in jo je presadil na domača tla. »Vbogi otrok v' fáberkah« je nov primer, kako se Slomšek kot pravi »življenjski impresionist« »ni branil pobud, ki so prihajale iz življenja samega ali iz slovstva.«¹⁹ Tako smo dobili slovenski odmev evropskega gibanja zoper izkoriščanje otrok v industriji in menda prvo slovensko pesem, ki obravnava problem industrijskega delavstva.

¹⁴ AZN, I, 61.

¹⁵ AZN, I, 65.

¹⁶ AZN, I, 62.

¹⁷ ZMS, VI, 146.

¹⁸ AZN, I, 87. Kovačičeva trditev (A. M. Slomšek, I, 160), da so Drobtince »res izšle ob novem letu 1846«, torej kljub njihovem naslovu ne bo držala; 8. marca 1846 je pisal Slomšek tudi Muršču glede korekture Drobtinic in njihovega ovitka (ZMS, VI, 148).

¹⁹ V. Brumen, Blaže in Nežica, 94.

STRITARIANA V ŠTUDIJSKI KNJIŽNICI V MARIBORU

Janko Glaser

Študijska knjižnica v Mariboru hrani precej gradiva, ki se tiče Stritarja: deloma prav njegove rokopise (pesmi, koncepte, pisma...), deloma stvari, ki so potekle sicer iz drugih rok, a se na Stritarja nanašajo. Prvo kakor drugo vsebuje marsikaj, kar bo raziskovalcu Stritarja starejših let dobrodošlo dopolnilo, tako glede pesnikovega življenja kakor tudi glede njegovega dela. Zato se mi zdi umestno, da na gradivo opozorim. Prvotne namere, da ga vsaj v glavnih obrisih tudi obdelam, na tem mestu sicer ne morem izvesti, hočem pa o njem poročati toliko, da pride v evidenco.

Knjižnica je dobila zadevno gradivo iz dveh virov: večino po pokojnem župniku Francu S. Šeguli, ki ga je odstopil deloma že za svojega življenja, deloma pa določil,¹ da ga knjižnica dobi po njegovi smrti; drugo, manjšo skupino pa (po Šegulovem posredovanju) od g. dvornega svetnika dr. A. Primožiča v Zagrebu. Oba, tako Šegula kakor Primožič, sta bila Stritarjeva osebna znanca in prijatelja ter dolga leta z njim v stiku — od tod nekatere intimne poteze, ki so gradivu lastne, predvsem delu korespondence.

Da ne razbijem naravnih enot, v katerih je knjižnica gradivo prevzela, navajam vsako skupino zase.

A. Gradivo, ki ga je daroval F. S. Šegula

Do prvega — dasi samo literarnega — poznanstva med Stritarjem in Šegulo² je prišlo že l. 1877: kot četrtošolec je poslal Šegula Zvonu pesem,³ ki je o njej Stritar nato razpravljal v posebnem literarnem pogovoru (*Zvon* 1877, 190); to je v mladem gimnazijcu zbudilo hvaležnost, ki se do smrti ni ohladila. Osebno se je seznanil Šegula s pesnikom najbrž šele l. 1903, ko je bival nekaj mesecev na Dunaju; takrat sta se — kakor je ponovno in s ponosom zatrjeval — tudi pobratila; vendar iz pisem to ni razvidno: v njih ga Stritar ne tika.⁴

¹ V pismu 9. marca 1936 izjavlja med drugim: »Za slučaj moje smrti ima Študijska pravico vsa »Stritariana« pobrati iz moje pisalne mize.« Ponovno je to volilo izrazil tudi ustno.

² Franc S. Šegula, rojen 21. avg. 1860 pri Sv. Marjeti niže Ptuja, posvečen v mašnika 22. jul. 1885, je pastiroval v več krajih, nazadnje kot župnik pri Sv. Roku ob Sotli; umrl je 15. maja 1938 v Mariboru. Udejstvoval se je na raznih področjih, tudi literarno in kot časnikar, zadnja leta pa se je popolnoma osredotočil na zbiranje gradiva o Stritarju.

³ Več o tem poroča Šegula sam v Slov. ilustr. tedniku 3. marca 1914, str. 5.

⁴ V zbirki »Herbarium Stritarianum« (gl. o tem pozneje) pravi Šegula na str. 42 nekoliko zagonetno: »L. 1903. sem od aprila do sredine oktobra bival na Dunaju. Ko sem se v Aspanju poslovil od Njega (= Stritarja), sem mu izrazil željo, da naj ta nesrečni »Ti« začasno zdaj še ostane med nama. Bilo Mu je prav. Čustvo pa ga je včasih vendar premagalo —.« — Na

Intimnejši je postal odnos med obema, ko se je Šegula prva leta po vojni zavzel za zapuščenega in stradajočega Stritarja ter pokrenil akcijo, da se mu pomaga, razen tega pa oskrbel izdajo njegove zbirčice »Strunam slovo« (Lj. 1922). Mnogo gradiva je dobil od Stritarja že ob tej priliki, to in ono pa gotovo tudi še pozneje, ko ga je — po Stritarjevi vrnitvi v domovino — obiskoval. Tako se v njegovi zbirki ne nahaja samo korespondenca, ampak tudi mnogo pesnikovega rokopisnega blaga literarnega značaja, obenem pa tudi raznovrstno gradivo o pesniku.

I. Stritarjevi rokopisi: pesmi, epigrami, koncepti (v verzih in prozi), načrti, beležke, pisma

To gradivo obsega 7 zvezkov oziroma beležnic ter številne posamezne liste in korespondenco. Navajam najprej gradivo v zvezkih, nato zapise na listih in pisma — vse (kolikor je to brez podrobnih raziskavanj možno) v časovnem redu.

1. Zvezček v mali osmerki z 32 stranmi; popisanih je samo prvih 16 strani — vse s črnilom; zunaj napis: »Scribenda. 1892.« Zabeleženih je najprej 45 različnih motivov, večinoma samo z naslovom, včasih pa tudi s kakimi pojasnilnimi dostavki, nato 4 motivi in deloma tudi že načrti za »slovenske drame«, na koncu zopet razni motivi. Ugotavljati, kaj vse je pisatelj od teh načrtov pozneje tudi izvršil, bi segalo preko okvira te objave — navajam iz beležk samo nekaj zanimivosti: »Ljudske pesmi«, »Lieder eines Proletariers«, »Spomini, Mandeljč, Jenko, Šavs, Levstik«, »Naturalizem (Branje)«, »Sloga (slov. nesreča)«, »Levstik stari, novi zrnje pleve, nesrečen, preoseben brez višjega čuta, svetozorja« ...

2. Zvezček enakega formata s (prvotno 48, a ker so trije listi izrezani, sedaj z) 42 stranmi; popisanih je 20; zunaj napis: »Gradivo Mohor. družba 1894 (poznije pripisano:) — 1903.« V zvezku je ena stran motivov (pisana s črnilom), nato sledi 15 pesmi, samih takih, ki so izšle pozneje v Lešnikih: Deček in močerad, Šivilja, Narobe svet, Na materinem grobu, Klen in rak, Smreka, Vrane pozimi, Srna, Jablan, Vinska trta, Čuden gost, Pes in mačka, Žabja svatba, Starega klobuka spomini, Lev v cesarskem zverinjaku poleg Dunaja. Pisane so pesmi s svinčnikom, ponekod s popravki, besedilo se tu in tam razlikuje od besedila v Lešnikih.

3. Sešitek brez ovitka v osmerki z 32 stranmi; na prvem listu napis »Allotria«, nato 21 strani popisanih s svinčnikom. Vsebuje 1. dejanje (7 prizorov) nemške drame brez naslova. Rokopis ni datiran; ni izključeno, da je iz pisateljevih mlajših let.

4. Beležnica v mali osmerki s 108 stranmi, zunaj s Šegulovo označbo: »1. Boris Miran«. Pisano je vse s črnilom, razen šestih tiskanih pesmi na izrezkih, ki so vlepjeni. V zvezku so same pesmi (v kar vključujem tudi epigrame), in sicer večinoma nemške, v drugi polovici tudi slovenske, vmes dve latinski in ena francoska — deloma prevodi (te označujem), deloma izvirne: Bom šel na planince (nemški prevod slovenske narodne; pozneje še ena varianta), Sonnenträuer (prev. narodne »Sijaj, sijaj...«; še dvakrat), Frühlingsreif (prev. nar. »Je pa davi...«; še enkrat), Im Morgennebel (prev. nar. »Pojte, pojte, drobne tice«; še enkrat), Wahre Philosophie (W[ien] 3. marca 1894), Einer Neuvermählten (26. marca 1894), Der jungen Schwiegermutter, Nur im Frühling nicht! (prev. lastne »Spomladi le nikar!« — na vlepjenem izrezku), Das neue Recht (prev. lastne »Rojakom«), Den lieben Genossen A. Horner und K. Tomanetz ins frühe Grab (W. 4. apr. 1894), Zara (prev. iz port., A. Joaquim de Aranjó),

svojem izvodu Stritarjevih »Gedichte«, ki ima na ovitku pesnikovo lastnoročno posvetilo »V. č. gospodu F. S. Šeguli v prijazen spomin Stritar, Wien 3. sept. 1903«, je Šegula pod datum pripisal: Bratovščina. Neuwaldegg.

Mein Rock (prev. iz franc., Béranger), Der Philologe, Ljubica sred morja (nem. prevod slov. narodne), prav tako: Barčica, Die ledige Mutter (prev. Prešernove »Nezakonske matere«), Unsere Grasmücke (3. jun. 1895), Franz Šuklje jun. (pozneje tudi v slovenščini), Der kleine Ott, Die »Gerichtsdamen«, Michael Kramer von Gerh. Hauptmann, Die »Moderne«, Der Philologe — Bräutigam, Der Philologe — sterbend, Der Philologe — Forscher, Das Leben, Wissen und haben, Populäre Wissenschaft, Silvester, Altons Tod (1900; dr. J. Alton — pesnikov nekdanji stanovski tovariš), Hospitibus Phaeaces (Viennae a. d. X. Kal. Jun. a. MDCCCXCIII — na vlepljenem izrezku⁵), Unser neuer Bürgermeister (Gersthof 88 — na vlepljenem izrezku), Laibach I. (prevod lastne »Slovenske Lizbone« — na vlepljenem izrezku), Laibach II., Laibachs Dank (na vlepljenem izrezku), Friede! (2. Juni 1902 — v skrajšani obliki z datumom 4. Juni 1902 tudi na izrezku), Großvater (Šuklje), »Stari oče«⁶ (prevod prejšnje), »Stara mati«, Mlada mati, Slovenska »raja«, Franc Šuklje ml. † I. Božični večer,⁶ II. Domov,⁶ III. V sv. Štefana stolnici dunajski⁶, IV. Nagrobnica⁶, V. Oče⁶ (I. in II. prevod gori navedene nemške), Na pot v življenje I., II.,⁶ Pred Prešernovim spomenikom v Ljubljani dne 10. sept. 1905. I.,⁶ Le bal marqué, Ivanu Hribarju,⁷ Dr. Jos. Tominšku,⁶ Filio carissimo,⁶ pod istim naslovom še dve nemški verziji, Ferd. Roth, tri kitice o Czerninu (brez naslova, nemško; iz časa svetovne vojne kakor tudi vse nadaljnje), Die alte Buche (1916), Alles blüht, Die unglückliche Schwalbe, Das verlassene Hündchen, Die Rache, Blind!, Gute Mahlzeit!, Die beiden Wilden, Der Friedensstern, Kitchener in der Hölle, Den Herrschaften auf dem Land, Die stolze Kuh, Wem gehört die Milch?, Kein Ersatz, Elias im Auto (pozneje še enkrat z naslovom: Elias' Himmelfahrt), Glückliche Ehe, Unglückliche Ehe, Ein jetzt beliebtes Stück (še enkrat z naslovom: Belagerung von Ofen), Böse Zeit (še enkrat z naslovom: Der ehrliche Mann), Der treue Hund, Die Regierung, Brot ohne Karte, Wer wird Sieger sein?, Das Kipfel am Himmel, Die richtige Ehe (čisto na koncu beležnice še enkrat v krajši obliki, ki ustreza spodaj navedeni slovenski), Klage der Ceres, Wer ist wild?, Der Heiland wieder auf Erden, Gugelhupf am Weihnachtsabend!, Evviva signor d'Annunzio!, Unglaublich!, Bürgerpflicht, Amerika auch!, kitica o Czerninu (brez naslova, slov.), Pravo zakon⁶ (= Die richtige Ehe), Najlepše,⁶ Das Schönste prevod prejšnje).

Kakor se vidi deloma že iz naslovov, obsega beležnica po večini priložnostne pesmi in epigrame. Morda je prav s tem tudi v zvezi, da prevladujejo nemški verzi: nastali so iz nemškega okolja in večinoma tudi temu okolju bili namenjeni. Ni pa izključeno, da je formuliral Stritar včasih tudi druge motive najprej v nemščini in jih šele potem preli v slovenščino.⁸ Za to govorijo gori navedeni primeri »Franz Šuklje«, »Großvater Šuklje« in »Die richtige Ehe«. Brez dvoma pa se je dogajalo tudi nasprotno: da je nemška verzija nastala kot prevod po slovenskem izvirniku. Skoraj gotovo velja to n. pr. za del »vojnih« pesmi, ki so v naši beležnici (na čisto prepisane) v nemški obliki, ki pa jih imamo v konceptu (z raznimi korekturami) in obenem v slovenski (vsaj deloma pač prvotnejši) obliki v dveh beležnicah, ki ju navajam v naslednjem sub 5. in 6.

5. Beležnica v šestnajsterki s 96 stranmi, zunaj s Šegulovo označbo: »2. Boris Miran«. Popisanih je samo prvih 25 strani, deloma s svinčnikom, deloma s črnilom. Med vpisanimi stvarmi je nekaj istih kakor v gori (sub 4.) navedeni beležnici, le da

⁵ Iz priložnostne publikacije, ki naši bibliografiji menda ni znana in jo zato navajam: Xenion, der Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Wien im Mai 1893 dargebracht von Josef Stritar und Franz Raab. (Im S.-V. der Verfasser. J. B. Wallishausser's k. u. k. Hof-Buchdruckerei, Wien.) 4°. 8 str. (Stritarjev latinski pozdrav stoji na prvem mestu, sledi mu Raabova nemška Gruß-Parabase.)

⁶ Objavljeno v zbirki »Strunam slovo«.

⁷ Objavil Hribar I.: Moji spomini, I, 390.

⁸ To bi potrjevalo domnevo, ki jo je izrazil Ilešič v razpravi »Stritarove nemačke pesme«. (Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor 1931, 113—39.)

so tam v čistopisu, tu pa jih imamo v prvotnem zapisu; razen teh (ki jih v naslednjem ne navajam) vsebuje beležnica sledeče pesmi in epigrame, ki predstavljajo — kakor že omenjeno — deloma slovensko verzijo (morda matico?) nemških pesmi v beležnici, navedeni sub 4: Vlada, vlada, vlada⁹ (= Die Regierung v beležnici 4), Svet, Upanje (nedodelan koncept), Oj Kerenski . . . , Kako lepo si, Rus, začel . . . , Kako si se mogočno vzpel, Madžar . . . , Ti tudi, Turek . . . , Čigavo je mleko (= Wem gehört die Milch?), Ne več v Evropo!, Kdo je zmagal, Kapljica na veji . . . , Kristjan, Kravica (= Die stolze Kuh; dve varianti), Pharisäer, Vun iz Evrope, Četrta zapoved, Brati in brati, Kokla mati, Vzoren zakon,⁹ Zvestoba, Prej in zdaj, Grozna pregreha, Zveličar (= Der Heiland wieder auf Erden), Če se zdaj pošten človek . . .⁹ (= Böse Zeit), Od vzhoda luč,⁹ Hoziana,¹⁰ Čestitamo, d'Annunzio! (= Evviva, signor d'Annunzio!), Solnce, Mehr Milch!, Vsak po svoje,⁹ Na goro, na goro!, Otrok nam je treba, V gozdl!

6. Beležnica, enaka prejšnji, zunaj s Šegulovo označbo: »3. Boris Miran.« Popisanih je prvih 47 strani, vse s svinčnikom. Razen pesmi »Kitchener in der Hölle« (omenjeni že v beležnici sub 4), ki stoji tu za slovensko »Kičener« in je torej pač prevod, vsebuje beležnica same slovenske pesmi; vse so iz časa svetovne vojne, deloma paralele k nemškim v beležnici 4: Dobro kosilo (= Gute Mahlzeit!), Nesrečna l[astovica]⁹ (= Die unglückliche Schwalbe), Hrepenenje po poeziji, Nisem sam, Stara bukev (= Die alte Buche), Pogreb,⁹ Mrtev konj,⁹ Volk poštenjak, Grozni časi, Pijmo, pozabimo . . . , Zmagalec, Psiček (= Das verlassene Hündchen), Vojakova žena (= Die Rache), Vdova, Pomlad v cvetju, Sami kr[istjani], Vojni bogatini, Divjaka (= Die beiden Wilden), Ranjenca, Gospoda na kmetih (= Die Herrschaften auf dem Land), Z bičem, Slep!⁹ (= Blind!), Zopet, Vojni pes, Kozak, Zvezda miru⁹ (= Der Friedensstern), Italijanu, Črni Peter, Nikita, Turku, Svet nori, Kičener (= Kitchener in der Hölle), Niče,⁹ Pomlad in čebele⁹ (= Alles blüht), Srečni kmetič,⁹ Vun v pomlad!

7. Zaradi popolnosti navajam še nedatirano beležnico v mali osmerki, čeprav v njo Stritar ni zapisoval lastnih misli, ampak si beležil samo izpiske iz Kellerja (Lat. Volksetymologie), Behaghela (Deutsche Sprache) in Nietzscheja. Značilne so, opremljene s klicaji, beležke iz Nietzscheja, n. pr.: Leben ist Wille zur Macht! Leben ist Aneignung, Verletzung, Unterdrückung . . . Nichts ist wahr, alles ist erlaubt! Man soll »gefährlich leben«! Zerbrecht die Guten . . . Gerechten! Werdet hart! ltd.

8. Precej pesmi je napisanih na posameznih listih. Navajam jih v dveh skupinah: pod a) nemške (obenem z eno latinsko), ki so starejše in imajo večinoma prigodniško družaben značaj ter mestoma satirično glosirajo časovne dogodke ali pa sploh dejanje in nehanje ljudi; pod b) slovenske, ki jih je pesnik poslal Šeguli, ko je ta sestavljal zbirko »Strunam slovo«.

a) Nemške in ena latinska: Mein Rock (20. jan. 1888 po Bérangerju; vpisana tudi v beležnico sub 4), Dem lieben Collegen Konrad Pasch zum Abschiede (11. dec. 1889; dva zapisa), Beim Tokajer (Extempore 15. dec. 1891), In Weinigers Pferdestall (9. marca 1892), Im Gasthaus (3. dec. 1892), na istem listu kitica: Beim Brandl, Lied vom braven Hund (Parodie, W. 14. dec. 1893. Podpis: Josephos Kynophilos), Das Champagner-Zechgelage im Kanal (31. dec. 1894), Willkommen! (Bei Milan's [ime sina] Rückkehr 19. Sept. 1896), Der erste Cylinder (17. febr. 1898), Zum 23. Geburtstage (21. dec. 1898; sinu), An unsere lieben Gäste I.—IV. (I.—II. še posebej, z datumom Aspang 27. April 1915), na istem listu: Mistbauer hoch!, De profundis. Ein Beitrag zur Gymnasialreform (3 zapisi; na enem podpis: Auch einer), fragment satiričnega značaja brez naslova, Périer's Botschaft, Zum neuesten Process, na istem listu: Herbst u. Kronawetter, Aspanger Brombeeren (20 epigramov; podpis Peter Einsam), Einige Winke

⁹ V zbirki »Strunam slovo« pod naslovom Zdihljaji.

¹⁰ V zbirki »Strunam slovo« pod naslovom Srečni dan.

für die Sommergäste (36 epigramov), Wirtshaus-Sinnsprüche (23 napisov), latinski prevod Goethejeve pesmi Wanderers Nachtlid⁴¹.

b) Rokopis za zbirko »Strunam slovo« obsega 24 listov; na njih so napisane — nekatere po dva- ali celo po trikrat — predvsem tiste pesmi zbirke, ki jih v gori navedenih beležnicah 4—6 ni. To so: Srce in glava, Hrepenenje po sreči, Veverica, Nezadovoljni kmet, Hrepenenje po modrem možu, Nesrečna mati begunka, Vojni dobičkar, Razstreljeni gozd, Svět narodom, Upajmo!, Veliki potres, Pomlad v jeseni 1918, Slovenija, Mane iz nebes!, Domovini hvala, Prijatelju... (zadnji dve v rokopisu z naslovom: Blagemu prijatelju Fr. Sal. Šeguli), Slovo, Na goro, na goro!, Hrepenenje po miru, Strunam slovo! So pa vmes tudi štiri pesmi, ki v zbirki niso izšle: Mir in sprava, Nova »junaška doba«, »Mnogo lepega in dragega« (brez naslova), Cenzuri slovo.

9. Od korespondence je ohranjenih v celoti 89 dopisov Šeguli: 52 pisem, 1 za lepka, 25 dopisnic, 11 razglednic; 72 jih je pisal Stritar sam, 17 v njegovem imenu njegova žena. Važnejše od teh dopisov je Šegula vlepil — obenem z raznim gradivom o pesniku — v posebno knjigo, ki jo je naslovil »Herbarium Stritarianum«; nekaj jih je ostalo neuvrščenih — precej pa se jih je gotovo izgubilo, nekatere je Šegula sam — uničil. V uvodu »Herbarija« pravi o tem: »Nekteri Boris-Miranovi listi zadnjih let so imeli v desnem kotu spodaj pripombo: »To uniči!« Brezpogojno mu vdan pobratim, sem njegovo voljo, dasi včasih s težkim srcem, takoj vestno izvršil.« Kontrolirati se to ne da, nedvomno pa je, da je znaten del korespondence — ki je štela baje do 400 (?) kosov — izgubljen. Kolikor je ohranjenega, se začneja z majem 1913, ko se Stritar zahvaljuje za Carnegiejevo brošuro Za svetovno razsodišče, ki mu jo je Šegula poklonil, in sega skoraj do pesnikove smrti; zadnjih pisem zaradi oslabeledih oči ni pisal več Stritar sam, ampak (nemški) njegova žena; sam je v njih pristavil večinoma samo podpis. Vsebinsko nam nudi korespondenca — poleg konvencionalnih čestitk k praznikom in podobnega — marsikaj zanimivega: osvetljuje nam Stritarjevo razmerje do domovine in rojakov, posebej še do mlajšega literarnega rodu, kateremu nasproti se čuti Stritar, »samotar« in »starec«, zapostavljenege, pozabljenega, vrženega med »staro šaro«; z istega vidika gleda na izdajo »Stritarjeve antologije«, ki z njo ni zadovoljen, ne samo, ker se mu Prijatelj ev uvod ne zdi pravičen, ampak zlasti še zato, ker je izdaja ostala torzo, medtem ko je največja želja pesnikovih zadnjih let bila nova izdaja vseh spisov; v pismih iz med- in povojnih let govori parkrat o svojih pesmih, še večkrat pa o svojem življenju: o pomanjkanju, celo stradanju; zahvaljuje se za podpore in se posvetuje s prijateljem o vrnitvi v domovino... To so v glavnem vprašanja, ki se jih dotika — podrobnosti pa zaenkrat še ne spadajo v javnost.

Navajam dopise po datumih, najprej Stritarjeve, na koncu ženine; kar je vlepjeno v »Herbarium«, označujem s (H.), dopisnice z (d.), razglednice z (r.).

a) Stritarjevi dopisi: 17. maja 1913 (r.), 21. okt. 1913 (H.), 24. okt. 1913 (r.), 8. dec. 1913 (H.), 8. jan. 1914 (H.), 6. febr. 1914 (r.), 10. febr. 1914 (H.), 14. febr. 1914 (H.), 19. febr. 1914 (H.), 13. marca 1914 (H.), 17. marca 1914 (r.), 21. marca 1914 (r.), 4. apr. 1914, 12. apr. 1914 (d.), 22. apr. 1915 (H.), 13. okt. 1916 (H.), 19. okt. 1916 (H.), 30. okt. 1916 (H.), 10. nov. 1916 (H.), 15. dec. 1916 (H.), 27. dec. 1916 (H.), 18. nov. 1916 (d., H.), 27. jan. 1917 (H.), 15. febr. 1917 (H.), 23. febr. 1917 (H.), 6. marca 1917 (r.), 10. apr. 1917 (r.), 20. jun. 1917 (r., H.), 27. jun. 1917 (H.), 31. avg. 1917 (d., H.), 1. sept. 1917 (H.), 7. sept. 1917 (d., H.), 29. sept. 1917 (H.), 21. okt. 1917 (H.), 28. okt. 1917 (H.), 8. nov. 1917 (d., H.), 30. dec. 1917, 11. febr. 1918 (d., H.), 25. febr. 1918 (d., H.), 23. maja 1918 (d., H.), 16. okt. 1918 (d., H.), 10. nov. 1918 (d., H.), 4. jan. 1919, 15. marca 1919 (r.), 8. jul. 1919 (d., H.), 28. avg. 1919 (d., H.), 10. jan. 1920 (d.), 14. febr. 1920 (d., H.), 24. marca 1920 (H.), 11. apr. 1920 (d., H.); s podpisom »Stradar«, 18. maja 1920 (H.), 30. maja 1920 (d., H.), 31. maja 1920 (d.), 6. jun. 1920 (H.), 11. jun. 1920 (d., H.), 14. jun. 1920 (d., H.), 16.—18. jun. 1920 (H.), 19. jun. 1920 (H.), 23. jun. 1920 (d., H.), 7. jul. 1920 (d., H.), 3.—4. avg. 1920 (H.), 17. avg.

⁴¹ Pesmi, o kateri je Stritar v Zvonu 1876, 336, sodil, da je »ni moči dostojno predstaviti«, je v latinščini dal to-le obliko:

Montium super iuga cuncta pax est, / Aura non spirat foliis in altis; / Dormiunt aves nemorum. / Brevi, iam brevi tu / Ipse quiesces.

1920 (d., H.), 3. sept. 1920, 15. sept. 1920 (d., H.), 17. sept. 1920 (r.), 30. sept. 1920 (H.), 12. okt. 1920 (H.), 11. nov. 1920 (H.), 26.—29. dec. 1920 (H.), 22. jan. 1921 (H.), 21. marca 1921 (H.), 26.—29. marca 1921 (H.). Razen tega navaja Šegula v »Herbariju« še dve pismi, ki jih je posodil Iv. Vrhovniku, pa jih ni dobil več nazaj; eno označuje z regestom, drugo obnavlja.

b) Ženini dopisi (vsi v »Herbariju«): 23. apr. 1920, 12. apr. 1921, 25. apr. 1921, maj 1921 (d.), 27. jul. 1921, 10. avg. 1921 (d.), 7. okt. 1921, 6. nov. 1921, 5. jan. 1922, 21. jun. 1922, 5. jul. 1922, 6. jul. 1922, 15. avg. 1922, 16. okt. 1922, 27. okt. 1922, 4. dec. 1922, 4. okt. 1923 (d.).

II. Gradivo o Stritarju

To gradivo je zelo mnogovrstno. Obsega a) razne doneske, ki jih je Šegula nabral o Stritarju deloma iz uradnih, še več pa iz privatnih virov; b) Šegulove priprave za izdajo Stritarjevih nemških del; c) Šegulov poskus večje razprave o Stritarju z raznimi pripravljalnimi deli; č) varia.

a) Iz uradnih virov so: izpisek iz poročne knjige o Stritarjevi poroki; poročilo ravnateljstva o Stritarjevem službovanju na gimnaziji v XVII. dunajskem okraju (1874—1879); poročilo ravnateljstva in nekdanjega ravnatelja o delovanju na gimnaziji v VIII. okraju (1879—1901). Nahajajo pa se uradni podatki tudi v nekaterih dopisih, ki jih je Šegula prejel od zasebnikov in ki tvorijo glavni del te skupine ter se tičejo tako Stritarja-človeka kakor Stritarja-pisatelja. Poslali so mu te dopise: Stritarjeva vdova (1), njegov sin dr. M. Stritar (13 pisem, posebej še odgovori na nekatera konkretna vprašanja, 2 fotografiji), dvorni svetnik dr. A. Primožič (2; od enega pisma konec izgubljen), župnik dr. I. Winkelmayer v Gersthofu (1), župnik J. Pürer v Aspangu (2), msgr. T. Zupan (24), župnik I. Vrhovnik (5), dr. F. Šter (6), I. Hribar (1), J. Ivančič (1); dopisov, v katerih ni avtentičnih podatkov, ne navajam. Pač pa treba omeniti še dva dopisa Tiskovne zadruga v Ljubljani Stritarju in kopijo pogodbe, s katero je Stritar pravico do vseh svojih spisov prodal Tiskovni zadrugi (l. 1917). Končno spada v to skupino tudi nekaj fotografij, med njimi original, po katerem je posneta slika v I. zvezku Zbranih spisov.

b) Dolgo časa se je baval Šegula z mislijo, da bi izdal Stritarjeve nemške spise. Že 27. oktobra 1922 mu je Stritar za tako izdajo dal pismeno pooblastilo; 27. maja 1936 mu je Mohorjeva tiskarna v Celju izdelala celo že račun za tisk in vezavo Stritarjevih nemških pesmi. Vendar do izdaje ni prišlo. Ohranjena sta dva rokopisa zbirke, eden očitno koncept, drugi čistopis, poleg tega pa še en torzo; v zbirko so sprejete Stritarjeve izvirne nemške pesmi in njegovi prevodi slovenskih, opremil pa jo je Šegula tudi z uvodno besedo o pesniku in z obsežnimi stvarnimi pojasnili. Razen tega se nahaja v ostalini Šegulov prevod Zorina (Mein Freund Zorin), in sicer v dveh rokopisih; v enem (pač starejšem) so mestoma neznatne korekture, narejene najbrž s Stritarjevo roko, na prvi strani je tudi Stritarjev podpis.

c) Glavni cilj, ki ga je Šegula pri zbiranju gradiva imel, je bil, da pokaže — kakor je ponovno poudarjal — Stritarja v pravi luči. Nameraval je napisati podroben življenjepis ter obenem osvetliti tudi pesnikovo delo. Rezultat njegovega široko (pač preširoko) zasnovanega, a nedokončanega dela so 4 obsežne beležnice z ekscerpti iz Stritarjevih spisov, raznimi pripombami in podrobno bibliografijo do 1872, 3 debeli zvezki z življenjepisom, ki sega prav tako samo do 1872, a se mnogokje oddaljuje od predmeta, ter posebna knjiga s hipotezo o Stritarjevi »Deli«, njegovi ljubezni.

č) Končno se nahaja v ostalini še raznovrstno drugo blago: zapiski na posameznih listih, med njimi Šegulov pregled Stritarjevih slik, zapiski in računi o zbirki za Stritarja l. 1920 in 1921, obračun o knjižici »Strunam slovo«, številni izrezki iz časopisja in razen drobiž. Posebej omenjam še pesnikov osebni izvod »Stritarjeve antologije«, v kateri so na treh mestih Prijateljevega uvoda sledovi Stritarjeve kritike: na str. 43 sta ob stavkih »Torej; sloga, mir, ena čreda, en pastir! S temi gesli se je pričela tragična krivda Stritarja...« na robu dva vprašaja, »tragična krivda« pa je podčrtano; na str. 73 je v stavku: »... ali veruje Stritar v osebne Boga?« zadnja beseda pod-

črtana, na robu sta dva klicaja; na strani 77 je stavek »... ali se je vrnil k veri svojih skromnih očetov, kakor radi delajo naši starci — o tem ni sledu v tukaj v poštev prihajajočih pesmih njegovih« v celoti podčrtan, na robu pa stoje trije vprašaji.

B. Gradivo, ki ga je daroval dr. A. Primožič

Vse to gradivo ima v bistvu značaj korespondence. Obsega 27 pisem, 5 dopisnic, 18 razglednic, 6 lističev z verzi, 1 vizitko in tri čestitke na brezovi skorji; vse je pisal Stritar lastnoročno, in sicer dr. A. Primožiču, sedaj dvornemu svetniku v p. v Zagrebu.

Seznanil se je dr. A. Primožič¹² s Stritarjem l. 1893 na Dunaju v družbi z dr. K. Štrekljem, s katerim je takrat Stritar mnogo občeval. A trajnejši in globlji so postali stiki med obema šele po l. 1897, ko je dr. Primožič že bil v prosvetnem ministrstvu in je tam pri odločilnih faktorjih šel pesniku na roko v raznih njegovih osebnih zadevah: glede bolezenskega dopusta, pri upokojitvi, kakor tudi, ko je šlo za namestitev njegovega sina. Vse to je tudi glavni predmet skoraj vseh pisem iz prvih let; v poznejših so tu in tam vpleteni kaki verzi, večinoma pa se omejujejo na poročila konvencionalnega značaja: zahvale, vabila, čestitke.¹³

Ohranjeni so sledeči dopisi: 3. nov. 1898, 26. jun. 1899, 21. jun. 1900, 25. avg. 1900, 4. jun. 1901, 22. avg. 1901, 5. dec. 1901, 13. jun. 1902, 28. nov. 1902, 10. dec. 1902, 17. jun. 1903, 11. avg. 1903, 22. sept. 1905, 9. febr. 1906, 24. febr. 1906, 6. marca 1907, 4. jun. 1907, 11. jun. 1907, 7. okt. 1908, 13. apr. 1910 (d.), 3. jul. 1910, 22. maja 1911, 29. sept. 1911, 9. okt. 1911, 18. okt. 1911 (r.), 18. jun. 1912 (r.), 25. jun. 1912 (r.), 12. marca 1913, 15. marca 1913 (r.), 25. apr. 1913 (r.), 14. jun. 1913 (r.), 19. jul. 1913 (r.), 31. dec. 1913 (d.), 6. jan. 1914, 12. febr. 1914 (r.), 28. marca 1914 (r.), 30. apr. 1914 (r.), 16. okt. 1914 (r.), 14. dec. 1915 (r.), 19. marca 1916 (r.), 1916 (r. brez datuma), 20. marca 1917 (r.), 16. sept. 1917 (r.), 30. dec. 1917 (r.), 2. sept. 1918 (r.), 9. jan. 1921 (d.), 17. marca 1921, 28. nov. 1921 (d.), najbrž 22. marca 1922 (d.), čestitka v verzih brez datuma, a gotovo iz zadnjih let.

Ostalo gradivo je vse v vezani besedi. Deloma so to verzi (slovenski, nemški, latinski in celo grški), ki jih je Stritar prilagal, kadar je pošiljal prijatelju češnje ali drugo sadje s svojega vrta ali pa velikonočne pirhe; ohranjenih je šest takih listov: 31. avg. 1909, 2. jul. 1910, 5. jun. 1911, 3. apr. 1912, 1914 in 1915 (brez točnejšega datuma). Nedatirana vizitka z naslednjim distihom se tiče najbrž namestitve njegovega sina:

Hoc est in votis, to srečo bi rad še doživel,
Preden napotim se tja, kamor vse pelje nas pot!

Zanimive in svojevrstne so čestitke, ki jih je napisal pesnik dr. Primožiču ob imenovanju za vladnega svetnika (1904), ob njegovem odhodu v Dalmacijo (1913) in 20. julija 1917. Napisal jih je na — brezovo skorjo: prvi dve na skorjo,

¹² Rojen 14. jan. 1855 v Pevmi, po študiju klasični filolog, je kot profesor služboval na raznih mestih, nato od 1897 do 1913 bil v prosvetnem ministrstvu na Dunaju; 1913 je bil imenovan za dvornega svetnika in kot tak dodeljen drž. šolskemu svetu v Zadru za nadzorovanje preparandij ter meščanskih in ljudskih šol; od 1920 živi v pokoju v Zagrebu.

¹³ Poročal je o tej korespondenci nepodpisan dopisnik v Slovincu 9. marca 1936 pod naslovom »Odlomki iz Stritarjevih dopisnic«, kjer citira — vendar ne povsod točno — važnejša mesta, posebno verze.

ki jo je odlupil, zravnal ter pritrdil v okvirček iz vrbovih vej; zadnjo na 11 cm dolg, pokonci postavljen kos brezovega debla, h kateremu je spodaj kot podstavek, zgoraj pa kot zaključek pritrdil dva primerna komada drevesne gobe. Za idilično razpoložena pesnika vsekakor značilna domislica!

*

Če pregledamo navedeno gradivo v celoti, vidimo: tako, da bi nam dose-danjo sliko o Stritarju bistveno izpremenilo, to gradivo ni; v marsičem pa nam pesnikovo sliko dopolnjuje. Daje nam predvsem precej vpogleda v Stritarjevo zasebno življenje, vzporedno s tem pa nam pojasnjuje tudi nekatere značilne poteze njegove duševne fiziognomije. Predvsem nam nazorno kaže, kako globoko je v resnici na pesnika vplivalo trajno življenje v tujem okolju, čeprav se sam tega morda ni zavedal. Ko beremo nekatere duhovite njegove satire in glose (n. pr. ciklus o šolski reformi) v nemščini, nam je žal, da jih ni napisal slovenski; ob njegovih medvojnih verzih se marsikje čudimo, iz kako povprečne perspektive — perspektive dunajskega meščana — gleda pesnik na svetovne dogodke: a umljivo (ali vsaj umljivejše) nam postane vse to, ko beremo intimne nemške prigodnice za omizje njegovih prijateljev, ko beremo nemška pisma njegove žene in nemška pisma njegovega sina in ko v zadnjih letih čujemo njegovo prošnjo, naj mu prijatelji pišejo nemški, da mu bo žena pisma mogla prebrati. Ob vsem tem je — naravno — slovanstvo imelo prostor tako rekoč samo kot ideja; tako smemo pač tudi abstraktnost Stritarjevega slovanstva vsaj deloma izvajati iz pesnikovih življenjskih okoliščin — kolikor seveda ta abstraktnost ni izvirala že iz Stritarjeve narave same, po kateri je bil izrazit nerealist.

Zusammenfassung

Stritariana in der Studienbibliothek in Maribor

Der Aufsatz berichtet über Stritariana in der Studienbibliothek in Maribor, die der Bibliothek von zwei Freunden des Dichters, dem bereits verstorbenen Pfarrer F. S. Šegula und Hofrat Dr. A. Primožič, geschenkweise überlassen wurden. Das ziemlich reichhaltige handschriftliche Material enthält zahlreiche Zuschriften Stritars an die genannten Freunde, mehrere Notizbücher mit Eintragungen des Dichters verschiedener Art (Gedichte, Epigramme, Konzepte, Notizen) sowie allerhand Material über Stritar. Neben slovenischen Versen gibt es in der Sammlung auch deutsche, vor allem verschiedene Gelegenheitsgedichte und Epigramme, die teilweise für den engsten Bekanntenkreis des — in Wien lebenden — Dichters bestimmt waren, teilweise aber auch von allgemeinerem Interesse sind, so z. B. ein geistreich geschriebener Zyklus über die Schulreform.

O STIKIH MARIBORA Z LJUBLJANO V 19. STOLETJU

Franjo Baš

Stiki Maribora z Ljubljano so bili v predželezniški dobi rahli ter so obstajali iz uvoza soli, v manjši meri tudi iz uvoza žvepla, katera trgovska predmeta je posredovala Mariboru s Primorja Ljubljana. Železnica je to trgovsko posredovanje končala, zato pa Mariboru omogočila izvoz deželnih pridelkov v Ljubljano, pri čemer pa je bila Ljubljana samo ena od vmesnih izvoznih postaj na poti v Severno Italijo, oziroma do Trsta.

O kulturnih stikih Maribora z Ljubljano je težko govoriti vse do časa narodnostne diferenciacije v sredi 19. stoletja. Tradicionalna povezanost Ljubljane z Italijo in Koroško je na podoben način stavila Ljubljani Maribor na stran kakor tradicionalna povezanost Maribora s Koroško in Podravino Mariboru Ljubljano. Kulturnopolitični preporod štajerskih Slovencev, v katerem se je uveljavil Maribor s Slomškom, s čitalnico in 1865 z mariborskim programom kot eno od slovenskih kulturnih središč, je obenem s slovensko težnjo po Zedinjeni Sloveniji približal Ljubljano Mariboru kot kulturno središče Slovencev in bodoče glavno mesto Zedinjene Slovenije. Zoper ta razvoj pa je Gradec kot kulturnopolitično središče štajerskih Nemcev postavil načelo štajerskega regionalizma in narodnostnega statusa quo pred 1848, utemeljeval oboje z gospodarskimi interesi štajerskega prebivalstva ter deklariral Ljubljano za krivca vseh perečih problemov ustavne dobe, ki da izvirajo iz narodnostne opredelitve, ki jo je na Štajersko uvedla Ljubljana. Kakor je postala Ljubljana za štajerske Slovence, zlasti s Slovenskim Narodom simbol narodnopolitičnega programa, tako je postala za Nemce s političnim vodstvom v Gradcu simbol regionalne nesloge in porušenega narodnostnega statusa quo pred 1848.

Polagoma se je od 1860 dalje uveljavljalo to gledanje na Ljubljano ter stopilo v določnem izrazu na dan pri volitvah v štajerski deželni zbor 1871. Pod vplivom zmag Nemčije nad Francijo je prenehalo tudi štajersko nemštvo z dotedanjimi ustavnimi in liberalnimi formulami in prvič nastopilo z nacionalnim programom, ki je idejno ostal njegova gonilna sila vse do zloma Avstro-Ogrske. Liberalni volilni odbor v Mariboru je v volilnem oklicu¹ jasno izpovedal: ... Namerava se, ločiti nas od dežele Štajerske, razsekati našo lepo deželo ter nje južni del prilimiti sosednji Kranjski! Ali je res to vaša volja? Gotovo ne! Tudi mi tega nočemo. Mi hočemo si svojo domovino, prelepo Štajarsko nerazdeljeno ohraniti in obdržati. ... Dobro je vam znano, da se tudi pri nas poskuša, ločiti Slovence od Nemcev, čeravno smo od nekdaj v miru in spravi vkupaj živeli. ... Dobro je vam znano, da se tudi poskuša ločiti mestjana in kmeta. Mestjan

¹ V banovinskem arhivu v Mariboru; prim. Besedo, namenjeno volilcem kmečkih občin ptujskega in rogaškega okraja z dne 23. avgusta 1871 (v Ptuj).

in kmet sta ene krvi. Kdor ju ločiti hoče, je obema sovražnik . . . Naši sovražniki so plemenitniki, duhovniki in ljubljanski narodnjaki . . . Drugi oklic² volilcem mariborskega, slovenjebistriškega in šentlenarskega okraja obrazloži bolj jasno nemški liberalni volilni program: . . . Svetopetniki so še zraven tega terjali (v bivšem državnem zboru), naj bi se naša lepa domovina štajerska raztergala, in so obljubili srečo in blagoslov, ako se bi vsi Slovenci združili in ako bi se kraljestvo »Slovenije ali Ilirije« napravilo. Ti gospodje, ki pravijo, da hočejo ljudstvo osrečiti, pa nič ne povejo kovi bojo potem davki in kova bo štibra, ako bi se naša cveteča vinska deželica k ne tako rodovitnemu Kranjskem pridružila. Ali povejo oni narodnjaki, da je Kranjsko od deržave do zdaj vsako leto 90.000 gold. priveržka dobivalo, ker nemore samo tako imenovane grundablezenge plačati; ali povejo oni narodni kričači, da v celi deželi enega poslopja Kranjci nimajo, kterege stroške bi za blagor ljudi svoje dežele iz svojega žepa nosili. Z našoj štibroj so se do zdaj na Štajerskem visoka šola, realke, realgimnazije in več drugih — potem vinorejske šole — in pa poslopja za ubožce napravile itd. Ali bi zdaj mogli vse to Štajerci Kranjcom s svojimi denarji napraviti? Ali je Kranjska dežela od svojega deželnega zbora tako slabo oskerbljena, da si ali iz nevednosti ali nemarnosti ni šol itd. napravila, ali pa znabiti denarjev ni — in bomo mi za prihodnost v sili pomagali.

V tem oklicu sicer ne srečamo imena mesta Ljubljane; da pa je mišljena v njem Ljubljana, dokazuje nemški tekst istega volilnega oklica,³ ki se v dotičnem pasusu glasi: . . . Mit unseren Steuergeldern wurden bisher die technische Hochschule, Realschulen, Realgymnasien, Bürgerschulen, Acker- und Weinbauschulen, Versorgungsanstalten u. dgl. in Steiermark gebaut, soll jetzt mit dem Gelde der Steirer das Alles wieder neu in Laibach gegründet werden? . . .

Iz tega vidimo način volilne propagande nemških liberalcev, da povežejo v boju zoper Zedinjeno Slovenijo primitivne gmotne interese posameznika s kulturnopolitičnimi težnjami Slovencev, ki si medsebojno dozdevno nasprotujejo, ker že poseduje Gradec vse kulturne ustanove, ki jih terja slovenski narodni program za Ljubljano.

Če je potem jasno stališče za Ljubljano in proti Gradcu ter obratno za slovenski in nemški politični strani, pa je pojem ljubljanskih narodnjakov razviden baš iz komentarja gornjega volilnega proglasa, podanega po kandidatu K. Brandstetterju na mariborskem delavskem zborovanju 20. avgusta, kjer je med drugim izvajal, da ustavnih pridobitev svobode ne upoštevajo mnogi delavski krogi, pa tudi ne ljubljanski apostoli, ki korakajo v skupnih vrstah z reakcijo (sowohl die Laibacher Apostel, die vereint mit der reaktionären Partei marschieren . . .). Ljubljanski narodnjaki v prvem volilnem oklicu in ljubljanski apostoli v volilnem govoru F. Brandstetterja se nanašajo na mariborsko slovensko družbo, ki se je v tem času uveljavljala pri Slovenskem narodu, gotovo dr. V. Zarnik, Iv. Železnikar, J. Jurčič, K. Kocelli in A. Kanduth. Ker stopi Kanduth kot osebnost in javni delavec v ozadje, ostanejo kot ljubljanski narodnjaki oziroma apostoli Jurčič, Kocelli, Zarnik in Železnikar.

² Častiti rojaki iz mariborskega, slov. bistriškega in šent. lenarskega okraja! V Mariboru 23. avgusta 1871.

³ Priloga Marburger Zeitung, No. 103, z dne 27. avgusta 1871.

Dokaz temu je naslednja dogodivščina. Jurčič, Kocelli, Kanduth, Zarnik in Železnikar so se vračali 20. avgusta 1871 zvečer z volilnega sestanka pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah ter prišli proti polnoči v Ronacherjevo kavarno (danes Ljubljanska kreditna banka). V tej pa so že bili nekateri udeleženci preje imenovanega delavskega zborovanja, ki so nove goste sprejeli z glasnimi vzkliki: Ljubljančani (Laibacher!)! Komaj so Jurčič in tovariši posedli za mizo, je prišel v kavarno neki zlikovec in odnesel Kocelijev klobuk. Družba je stekla za njim, ga dohitela na Grajskem trgu ter zahtevala od dveh tam navzočih stražnikov aretacijo tatu. Pri tem se je zbrala zopet večja družba ljudi in nekateri so zopet apostrofirali Kocelija in njegovo družbo s krilatico Ljubljančani. Nastopajoča debata je omogočila tatu, da je ušel ter da stražnik ni mogel ustreči Kocelijevi zahtevi po aretaciji. Debata je prešla nato na predstoječe volitve, na svobodo in narodno enakopravnost, pri čemer je Zarnik dokazoval, da stražnik namenoma ni hotel aretirati tatu, ker je okradel Slovenca. Da protestira proti temu, je odšla Zarnikova družba na magistrat k službojočemu uradniku, ki pa je ni hotel sprejeti. Z magistrata se je podala na dom župana dr. Matevža Reiserja, zbudila hišnika ter dosegla, da je župan ob pol eni ponoči vstal in odšel na magistrat ter vzel izjavo Zarnika in njegove družbe ter službujočega stražnika z Grajskega trga na zapisnik.⁴ Iz obeh zapisnikov, ki jima tudi sledi naše poročilo, je razvidno, da je bil pojem Ljubljančan v nemško-liberalnih krogih izraz, s katerim so označevali uredništvo Slovenskega Naroda in kroge, ki so se okoli tega lista zbirali. Iz izjave Zarnika kakor tudi službujočega stražnika ... dass die öffentlichen Stimmen die Redakteure des Slovenski Narod mit Laibacher zu betiteln vorziehen... je razviden značaj Ljubljančana tudi v političnem pomenu besede ljubljanski narodnjaki v prvem volilnem oklicu ter ljubljanskih apostolov v Brandstetterjevem volilnem govoru.

Z zapisnikom o tatvini Kocelijevega klobuka pri Ronacherju ter o debati med obema družbama na Grajskem trgu je bila zadeva dejansko likvidirana. Politično pa jo je izrabila v volilni borbi nemškoliberalna skupina, ki je poročala⁵ o »veseli« družbi, ki je drvela, navzlic aretaciji tatu, pred županovo stanovanje, ga zbudila s kričanjem ter prisilila, da se je podal na magistrat in tam zaslišal Zarnika in družbo o malomarnosti stražnikov v službi. Bistvo vsega poročanja je bilo v nameri prikazati javnosti družbo Ljubljančanov, ki je bila družabno znana kot razgibana in vesela, za pijance. V volilni borbi, pa tudi sicer v meščanski družbi, bi ta pečat, zlasti na podeželju, vodilnim slovenskim možem v Mariboru gotovo škodoval in zaradi tega so na poročilo v Mariborčanki reagirali z dopisom⁶ na župana dr. M. Reiserja, ki je bil eden od voditeljev nemških liberalcev in v ozkih stikih z nemškoliberalnim glasilom. V pismu so izrekli sum, da je mogel dati piscu migljaj o poročanju župan sam, ker je bil edino on v stanju, da ga informira, zakaj so se podali na magistrat. Nadalje ugotavljajo, da niso bili v »sumljivem duševnem stanju« (Herr Dr. Reiser entschuldigend... aus Rücksicht auf den bedenklichen Geisteszustand der sechs⁷

⁴ V mestnem arhivu mariborskem, leto 1871, praes. Z. 19.

⁵ Marburger Zeitung, No. 101, z dne 23. avgusta 1871 (Zum Kapitel von der Sicherheit).

⁶ V mestnem arhivu mariborskem, leto 1871, praes. Z. 19.

⁷ Kdo bi bil šesti, ni bilo mogoče ugotoviti.

Gerechten), da niso prebudili župana s kričanjem ter da so ga šli klicat šele, ko dežurni uradnik na magistratu ni ugodil njihovi zahtevi po zaslišanju. Prosijo župana, da sam popravi tiste dele poročila, ki govori o njihovem postopanju napram njemu. Pismo na župana so podpisali Ivan Železnikar, dr. V. Zarnik, A. Kanduth, J. Jurčič in dr. Karl Kocelli. Župan je odgovoril na vse v roke dr. V. Zarnika s pismom, ki v njem ugotavlja, da nima s poročanjem o aferi nobene zveze, ker upravlja uradne zadeve samo uradno ter da je poročilo tudi za njega kot župana malo laskavo; nato ugotavlja solidno in mirno ponašanje cele družbe, katere duševno stanje je Mariborčanka krivo podala in zaključuje s fino ironijo, da ni bila zadeva, zaradi katere so prišli k njemu, tako pomembna, da bi bili upravičeni buditi ga v pozni noči iz spanja in zahtevati njegovo navzočnost na županstvu, kar jim je ugodil, ker pač vse osebno pozna. Z županovim odgovorom V. Zarniku je bila zadeva končana, kajti po volitvah 4. septembra 1871 so zaspale tudi tožbe stražnika proti V. Zarniku in njegovi družbi ter Zarnika proti stražniku. Zadeva je ostala epizoda, kakršnih je bilo v dobrih sedemdesetih letih preteklega stoletja več, zlasti še v zvezi z V. Zarnikom. Za nas je zgodovinsko zanimiva kot volilna epizoda, iz katere zamoremo ugotoviti pomen in vsebino pojma »Ljubljčan« kot označitev nemških liberalcev v Mariboru za uredništvo Slovenskega Naroda in za njegov družabni krog. Od urednikov Slovenskega Naroda pa je prešel pojem Ljubljčan na radikalnega zagovornika slovenskega narodnega programa na Štajerskem sploh. V kolikor je to ustrezalo tudi slovenskemu štajerskemu pojmovanju politične Ljubljane, ne spada v naše poročilo; zaradi tega ugotovimo samo, da so mariborski Slovenci videli v sedemdesetih letih v ljubljanskem političnem vodstvu baš premalo energične ali pa premalo realne ljudi.

L. 1871 uveljavljeni politični pojem Ljubljčan v Mariboru se ni mogel trajno uveljaviti in preiti v tradicijo. V. Zarnik, najbolj poznani od vseh, je zapustil Maribor že septembra 1871,⁸ torej mesec dni po opisani aferi; njemu sta sledila s Slovenskim Narodom v Ljubljano tudi J. Jurčič in I. Železnikar. Po preselitvi Slovenskega Naroda iz Maribora v Ljubljano je izgubil politični pojem Ljubljčanov svoje nosilce. V javnosti pa ga tudi sicer ne srečamo več po volitvah 1871, tako da je mogoče, da bi bil povezan s samoniklo osebnostjo Valentina Zarnika.

Vprašanje, kako je nastal v Mariboru pojem političnega Ljubljčan, moremo vsaj deloma razložiti. Znano je dejstvo, da so v sedemdesetih in osemdesetih letih, ko je Maribor kot železniško križišče rasel v prvi vrsti s priseljevanjem, imenovali⁹ Mariborčani posamezne družbe in posameznike po kraju, od koder so v Maribor prišli; tako smo imeli n. pr. Celovčane, Radgončane, F. Bindlechner, soustanovitelj Posojilnice v Narodnem domu in boter O. Kernstocka, je bil v javnem imenovanju Tirolec, ker je prišel v Maribor s Tirolskega. Tako je moglo po analogiji nastati tudi poimenovanje Ljubljčan za urednike Slovenskega Naroda. Zaradi posebne politične smeri in radikalnega narodnega programa, ki ga je Slovenski Narod zastopal, je zamoglo to poime-

⁸ Dr. Valentina Zarnika Zbrani spisi. I. V Ljubljani, 1888, XXI—XXII.

⁹ Pripovedovanje Fr. Miheliča v Mariboru, Stritarjeva ulica 27.

novanje dobiti politični značaj, nasprotno od drugih priseljencev, ki se niso politično in javno udeleževali in kjer je poimenovanje po kraju izvora bilo samo družabnega značaja.

Prvi primer, kjer se rabi izraz Ljubljanci v političnem smislu, najdemo po našem znanju na mariborski občinski seji 1. decembra 1870. Ko je v pozni jeseni 1871 mestni šolski svet mariborski sklenil, da je slovenščina v mariborskih ljudskih šolah obligatna za vse učence, je nastopil proti temu sklepu na mariborski občinski seji občinski odbornik Demmel. V utemeljevanju¹⁰ svoje interpelacije, ki je vodila do protesta mariborskega mesta pri deželnem šolskem svetu in do sistiranja sklepa, je 1. decembra 1870 poudarjal, da Maribor ni Ljubljana in najmanj pa so Mariborčani mariborski Ljubljanci. Odgovor na vprašanje, koga je mislil Demmel pod pojmom Marburger Laibacher, zamoremo najti samo iz gornjih dveh volilnih oklicev in iz ponočnega zapisnika župana M. Reiserja z Zarnikom in njegovimi tovariši. Pri tem celo vidimo, da je nemški tekst drugega volilnega oklica podobno povezan s slovenskimi šolskimi težnjami in slovenskim narodnim šolskim programom, kakor je povezana Demmelova interpelacija s poukom slovenščine na mariborskih ljudskih šolah. Ponočni Reiserjev zapisnik pa nam določno kaže, da so bili mariborski Ljubljanci uredniki Slovenskega Naroda in njihovi družabni tovariši, ki jih moremo zaradi političnega pojmovanja besede Ljubljanci, ki pomeni v bistvu isto, kar pomeni pozneje v mariborski politični borbi običajnejši Kranjec, razširiti na vse, ki so zastopali program Slovenskega Naroda. To pa so bili v sedemdesetih letih zavedni Slovenci sploh.

Ni pa verjetno, da bi bil pojem mariborskega Ljubljanca povezan z jugoslovanskim ljubljanskim programom. Pojem mariborskega Ljubljanca se pojavi v mariborski javnosti preje kot ljubljanski program iz 1870, ki se pod tem imenom sploh ne pojavi, in ki mariborskega javnega mnenja do popularnosti tudi ni razgibal. Medtem ko so slovenski politični krogi v Mariboru obravnavali ljubljanski jugoslovanski program z vidika realnosti, priročnosti ali odročnosti, pa so nemški liberalni krogi njegov nastoj samo registrirali. Pri tem so ugotavljali, da je Slovenija kot državna tvorba za življenje nesposobna; da pa se Slovenci rešijo pred katastrofo, ki preti Avstriji od severa in od juga, so se ozrli po sorodnih narodih ter je v tem duhu dr. Razlag v Sisku sklenil priključitev Slovencev k hrvatskim bratom. Jugoslovanski ljubljanski program pa glosirajo mariborski nemški liberalci po Slovenskem Narodu z ironiziranjem Radičevega kranjskega državnega prava, po katerem imajo kranjski stanovi tudi pravico napovedati vojno; zanimivo in poučno za razumevanje političnega gledanja pa je uvodna ugotovitev v poročilu¹¹ o ljubljanskem jugoslovanskem programu, da ne bi bil sedež nameravanega deželnega zbora Gradec, kakor je bilo to zamišljeno pri mariborskem programu, temveč Zagreb. Iz tega vidimo, da je postajal Gradec vse bolj politični program, ki se v bodočnosti tudi kmalu pojavi pod gesli: Z Gradcem! in Proč od Gradca! Ljubljana stopi s tem v ozadje.

¹⁰ V registraturi okrajnega načelstva v Mariboru.

¹¹ Marburger Zeitung, No. 196, z dne 7. decembra 1870.

Kot politični program stopi Ljubljana zopet v ospredje ob koncu 19. stoletja. To je v zvezi z novo slovensko politično, gospodarsko, kulturno in socialno organizacijo, ki je osredotočena v Ljubljani. Z 20. septembrom 1908 je postala Ljubljana na vsem Slovenskem Štajerskem os vsega političnega življenja in politični program, podobno kakor je bilo to v dobi, ko je v Mariboru izhajal Slovenski Narod, ki so ga predstavljali »mariborski Ljubljančani«, »ljubljski narodnjaki« in »ljubljski apostoli«.

Zusammenfassung

Zur Frage der Beziehungen zwischen Maribor und Ljubljana
im 19. Jahrhundert

Der Ausdruck »Laibacher« hatte in Maribor in den 70er Jahren des 19. Jahrhunderts auch eine politische Bedeutung. Ursprünglich eine Bezeichnung der Redakteure der Tageszeitung »Slovenski Narod«, wurde er im Wahlkampfe für den Grazer Landtag 1871 auch als Bezeichnung für die Vertreter des radikalen slowenischen Programms angewendet.

SLOVENSKO KRAJINARSTVO V 19. STOLETJU

(Zgodovinski pregled)

France Mesesnel

Mogočni klic »nazaj k naravi!«, s katerim se je 18. stoletje uprlo prefinjenosti okusa, dekadentnemu življenju družbe in njej služeči umetnosti, je priklical v slikarsko zavest predstavo o krajini kot delu prirode, ki naj postane visoki cilj realističnega stremljenja. Propadajoča francoska rokokojska umetnost te predstave v nobenem oziru ni mogla krepiti, ker ji je skoraj popolnoma manjkal smisel za krajino. Saj je prav ona razkrojila veliko tradicijo nizozemske realistične krajine, katere spomin je komaj še lebdel v negovanih ozadijih naslikanih parkov. Spomin na lastne velike krajinarje, na Poussina ter Cl. Lorraina, je v Franciji močno obledel, slednjič pa je oficialna akademija v svoji klasifikaciji potisnila krajinarstvo v tretji razred umetnostne tvorbe. Dopustila ji je prehod v prvo, historično kategorijo, če si omisli štafažo antičnih oseb in tako preneha biti samostojna tvorba. Italijansko slikarstvo ni imelo nikoli mnogo prostora za krajino. Šele benečanski rokoko ji da samostojno življenje, najprej kot mestni veduti z dodatkom kurioznosti, pozneje pa kot čisto slikarski impresiji, ki jo Francesco Guardi osvobodi še poslednjih topografskih trdot. Tudi ta razvoj ni mogel pokazati umetnostne poti realističnemu stremljenju, kakor ga je čas zahteval. Skrajno kapriciozni, osebni benečanov slog je bil povrh kaj malo pripraven za novodobno zavojevanje narave kot realnosti, za slikanje krajinarskega modela, ki se je boril za enakopravnost s historičnimi motivi.

Čeprav druga polovica 18. stol. ni nudila krepkejše opore čistemu krajinarstvu, je pod pepelom ugašajočega rokokoja vendar še tlela iskrica stare nizozemske tradicije, ki so jo dovolj skromni talenti skušali ohraniti posebno v Nemčiji. Francija, ki se je prav v tem času pribojevala v novo življenje ter čutila globoki pomen svoje etične misije, je najprej pospravila umetnostne ostanke premagane dobe. To je storila z umetniško obnovo klasičnega heroizma, ki pa je navzlic historicizmu poln slikarske pretehtanosti ter se močno razlikuje od suhoparnega in umetnostno manj pomembnega angleškega ali nemškega klasicizma, ki je pa vendar tudi pretežno figuralen, tako da na krajino niti v skromni meri ni mislil. Direktno odkrivanje in umetnostno oblikovanje žive narave je torej začasno stopilo še bolj v ozadje, dokler se francoskemu idealizmu ni razodelo realistično krajinarstvo Angležev. V tej deželi so bili že zdavnaj prenehali s posnemanjem starih mojstrov ter se je posebno v delih Johna Constabla oblikovala sodobna krajina v prirodnih barvah. Njegova razstava v Parizu sprosti in usmeri francoska krajinarska stremljenja, ki jih zastopa zgodnji znanilec Georges Michel, ter posredno povzroči naselitev francoskih slikarjev v Barbizonu (l. 1830), ki z radostjo odkrivajo delavnik

narave in ž njim podobo miselno manj predelane krajine. Tedaj se začrta v zgodovino slikarstva ona linija, ki po ovinkih raznih osebnih razvojev konča v impresionizmu ter ž njim doseže višek in konec naturalističnega krajinarstva v 19. stoletju. Ta razvoj seveda ni neomejeno obvladal francoske tvorbe, ki je prav tako razcepljena v idealistični in naturalistični del kot nemška ali katera koli evropska umetnost. Vendar je zasluga francoskega krajinarstva, da je logično izvedlo črto razvoja, kakor ga je čas zahteval in da je z močjo svojih slikarskih genijev prevagalo zastarela idealistična stremljenja.

Kot rečeno, je v Nemčiji¹ tudi v 18. stol. živela slabotna tradicija krajinarstva, ki je na eni strani črpala iz bogate zakladnice Rembrandtove in nizozemskih krajinarjev, na drugi strani pa se je zadovoljila s skromnejšo predelavo Claudejevih heroičnih krajin. Često pri malih krajinskih slikah ali grafikah ni mogoče točno ločiti meje obeh izvorov; skupna je okoliščina, da nastajajo krajine brez nazornosti in da v teku desetletij bledijo vzori ter da postajajo njihovi umetnostni zakoni ustvarjanja vse bolj delavniška pravila. Novo stoletje, ki se na Nemškem uvede z dvema skoraj istodobnima stremljenji, s klasicizmom in z romantiko, torej v neposredni preteklosti tudi nima omembe vrednih lastnih vzorov. Najčistejšo inspiracijo dajejo slej ko prej Nizozemci, vmes pa živi svoje trdovratno življenje veduta, ki jo tudi v preteklem stoletju zastopa nekaj mojstrov. Klasicizem ustvarja svojo krajino v idejni zvezi z literarnimi umetninami klasičnih narodov; njen heroični značaj je le prečesto plod umskega sestavljanja tako, da je ta tvorba za realistični razvoj skoraj brez pomena. Romantika, ki ima v Nemčiji svojevrstno obeležje vsestranskega svetovnega nazora, se s klasicizmom srečava v okoliščini, da se tudi ona izogiba umetnostnemu oblikovanju sodobnega življenja; njena krajina postane glasnik krščansko-panteističnih idej. A njeno krajinarstvo vendar pomeni korak v realistično smer. Romantična krajina kot del stvarstva je po naravi slikan kos zemeljske celote, v katero se je umetnik poglobil ter sledil utripu njenih moči. Dasi je stvarnost omejena, vendar odpira novo krajinarstvo pot v natančnost kasnejšega realizma, ki ga poznamo kot nujen sad novega meščanskega naziranja. Romantika je odkrila v krajini luč in celo barvo tako, da je njen umetnostni repertoar često kolorističen celo v današnjem smislu.

Znanilci bodočnosti v delu posameznikov niso mogli ustvariti nove dobe v nemškem krajinarskem slikarstvu, kakor niso mogla posamezna zrela pleinairistična dela češkega slikarja Josefa Mánesa pospešiti lokalnega razvoja v tej smeri. Na vso srednjo Evropo je odrešilno vplivalo šele delo francoskih impresionistov, ki so se v njem združili mnogoteri studenci francoskega krajinarstva.

Slovensko slikarstvo kaže prav na začetku 19. stol. občutno utrujenost posameznikov in izčrpanost tvornih moči po šumni dobi kasnobaročne cerkvene umetnosti. Kulturni in politični prelom v prvih desetletjih novega stoletja močno vplivata na dobo, ki vsa omrtvičena kaže znamenja precejšnjega umetnostnega saturiranja že iz polpreteklosti. S cerkvenimi naročili so izginila velika slikarska imena in skromnejši epigoni komaj čakajo jasnejših obrisov nove meščanske kulturne plasti, da bi se mogli prilagoditi njenim zahtevam. Vendar traja nekaj

¹ P. F. Schmidt, *Deutsche Landschaftsmalerei von 1750—1830*. München 1922.

desetletij, preden dozori meščanska miselnost in postane plodovit činitelj v umetnostnem svetu. V tem času zgineva obeležje velike baročne umetnosti vedno bolj in mesto nje bohotno poganjata samouštvo ljudske umetnosti ter diletantizem pol plemiških in meščanskih izobražencev. Umetnostno šolanje, ki so ga dotlej oskrbovale mojstrske delavnice, prevzame redna šola s tujimi učitelji-uradniki, ki posegajo tudi v splošno umetniško dogajanje. To niso več oni Nizozemci ali Italijani baroka, ki jih je pritegnila mrzlična umetnostna delavnost v krog domačih ustvarjalcev, ampak so izvrševalci tistih drobnih naročil, ki so se zdela meščanu neprimerna za kakega zapoznelega cerkvenega slikarja še vedno močne lokalne tradicije; to je meščanski portret z vsemi svojimi variacijami, to so spomini na znamenite dogodke, ilustracije v meščanskem albumu in vedute, ki so prve znanilke novega krajinarstva. Čeprav so za slovensko slikarstvo kot posebna panoga čisto nove, vendar niso popolnoma brez predhodnikov celo v pretežno cerkveni umetnosti polpreteklega baroka.

Res je, da je krajinarski element v prvem baročnem razdobju mnogo bolje zastopan kot pa v 18. stol. V prvi vrsti ga najdemo v delih našega polihistorja Valvasorja,² ki je s tipičnim topografskim zanimanjem reproduciral poglede na razne gradove in kraje ter tako obnovil obraz naše krajine. V njegovih lastnih delih je težko najti iskricke globlje umetnosti in tudi njegovi ožji sodelavci se krčevito drže treznega poročanja in dokumentiranja. Edini žarek umetnosti nam zasiže iz krajinskih risb Almanachovih, ki obenem izdajajo daljni izvor tega dela; k nam prihaja po mnogih potujočih slikarjih iz Nizozemskega. Ne bomo se motili, če v glavnem prištejemo tej tradiciji tudi grafična in slikarska dela E. A. v. Steinberga (1684—1765) o Cerknškem jezeru.³ Z Valvasorjem kmalu premine topografsko zanimanje za krajine, ki postane rekvizit ljudske in pa poljudne religiozne umetnosti. Srečujemo jo na znamenjih, v okorni grafični izvedbi na božjepotnih podobicah, na miniaturah, ki zopet ožive in krasijo marsikak grbovnik ali plemiško pismo, na brezimni freski pod oblakom, ki nosi svetnika-zaščitnika, na votivnih slikah, na končnicah ali na votivih. Krajina v tem okviru nima realističnih pretenzij, ne umetnostne vloge. Še manjši pomen pa ima v slikarstvu naših velikih mojstrov 18. stol., ki se skoro izključno posvečajo nabožni kompoziciji. Idealizem njihovega baroka je tako visoko odmaknjen od zemlje, da krajina v njihovem delu živi le še kot neznamenit košček temnega ozadja ali pa kot dodatek svete slike. Med splošnimi šablonskimi krajinskimi ozadji srečavamo pri Valentinu Metzingerju dve ali tri vedute mest z brezdvomno ugotovitvijo kraja. Toda tudi one imajo čisto podrejeno vlogo; slikar kakor da jih je vtihotopil pod sveto kompozicijo, tako je izgubil splošni smisel za naturalistično krajino. Zato ni čudno, če edini slovenski krajinar tega časa ne živi v domovini, ampak deluje na Dunaju; to je Lovro Janša (1749—1812),⁴ grafik in slikar, ki umrje kot pravi profesor dunajske umetnostne akademije.

Ta absolvent dunajske umetniške šole je slikal pri F. E. Weirrotterju in po njegovi smrti pri J. Chr. Brandu, od katerega je gotovo pridobil svoje relativno

² F. Stelè, Valvasorjev krog in njegovo grafično delo. Glasnik MDS IX—1928.

³ Physikalischer Almanach. Dunaj 1776. (S Steinbergovimi bakrorezi Cerknškega jezera).

⁴ J. Navratil, Janša Lovro pa Valentin, slikarja slovenska. Letopis MS 1884.

slikovito obdelovanje tipične baročne krajine, ki ne skriva svojega daljnega nizozemskega izvora. Janša je v poznejših letih svojega življenja postal skoraj izključno risar vedut in grafik, na slikarstvo v domovini pa ni imel vpliva ne naravnost, ne potom akademije, kakor ne njegov tovariš pri risanju dunajskih vedut, Ljubljančan J. K. Schütz (1745—1800). Tako torej o pravi baročni krajini na Slovenskem skoraj ne moremo govoriti in ko se s klasicizmom pojavijo prve skromne znanilke nove slikarske panoge, spominjajo prej na staro topografsko tradicijo kot pa na umetnost polpreteklega baroka.

Karakteristično je, da se s prvim risarskim učiteljem-klasicistom pojavlja domača slikana krajina brez ozira na »klasične« vzorce. V delu Andreja Herrleina⁵ (1739—1817), ki je po svoji doselitvi iz Nemčije močno spremenil program svojega slikarstva, zavzema Ljubljana z okolico značilno mesto. Razen krajinskega ozadja pri skupinskem portretu mu služi krajina tudi za model samostojne slike. Tako so se ohranile štiri Herrleinove slike Ljubljane iz konca 18. stol., v katerih je seveda še vedno pomembna ljudska štafaža, ki se zgrinja v važne scene in dogodke. Ta dela, slikana brez uspešnega navora za enakovredna izrazna sredstva, spominjajo s svojimi pustimi toni in z risarsko nespretnostjo na delavniške votive kakega kasnobaročnega samostanca in imajo pomen le kot priče novega mišljenja. Njemu se pridružuje tudi Herrleinov naslednik za katedrom, Dunajčan Vincenc Dorffmeister⁶ (1774—1839), dober portretist, ki pa v skladu z novim, skoraj romantičnim, zanimanjem za naravo⁷ riše bakropis slapa Savice za Vodnikove »Pésme sa pokúshino«.⁸ Enako brez prave zavednosti so slikali krajine njegovi slovenski sodobniki, kolikor niso ostali v delavniškem okviru kasnobaročne cerkvene slike. Vendar je krajinska slika na početku 19. stol. že sestavina meščanove izbe, kakor je videti na Layerjevi podobi družine Hayne. Ohranjena pa je prav malo in še to je brezimno.

Mnogo krepkejšo rast kot krajina, kaže v novem stoletju portret, ki je tudi nova slikarska panoga, kolikor obravnava meščana v njegovi resnični podobi. Slovensko slikarstvo ima takoj več pomembnih mojstrov-portretistov, med katerimi so najbolj znani Josip Tominc, Matevž Langus, Mihael Stroj, Pavel Künl in Cetinovič. Meščanski portret praviloma ne izolira upodobljenca in ga ne posaja v idealno okolje, ampak ga slika v njegovi navadni okolici, v sobi, pri pisalni mizi, pri zabavi, na sprehodu ali v naravi. Zato bi pričakovali, da se bo prav v portretni umetnosti pojavilo novo, neposredno opisujoče razmerje tudi v krajinskem delu. Pri pregledu portretnega materiala moremo ugotoviti, da so se imenovani slikarji le s težavo osvobodili miselne tradicije in da je n. pr. v delih Mihaela Stroja (1803—1871) upodobljenec sicer verno portretiran, da je pa vsa njegova okolica v sliki reducirana na skoraj vedno enako nameščeno zaveso ali pa na dosti nejasno ozadje. Taki idealistični izolaciji modela ustreza tudi često nerealistični lesket sitih barv. Mnogo pomembnejši umetnik je portretist Josip Tominc (1790—1866), ker je njegovo razmerje do človeka postavljeno na temelj realizma. Pa tudi v nje-

⁵ Viktor Steska, Slikar Andrej Herrlein. Carniola 1910.

⁶ Viktor Steska, Slovenska umetnost I. Slikarstvo.

⁷ Fr. Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva, str. 282, 301.

⁸ Valentin Vodnik, Pésme sa pokúshino. V' Lublani 1806.

govem delu redko naletimo na krajinsko ozadje. Še najpogostejša so v njegovih starejših delih in tedaj so resnične krajine slikane v nekem rožnatem sfumatu, ki naj čim bolj ublaži existenco krajine v korist človekovi pomembnosti. V kasnejših slikah je vsaj polovica ozadja zakrita z zaveso in omejena s stebrom, krajina pa je neresnična, slikana kot prisiljen dodatek čisto tako ne-skrbno, kot bi predstavljala atelijsko kuliso. In na njegovi zadnji, nedovršeni sliki sv. Lucije ima krajina isti pomen gole, neštudirane konfiguracije geoloških sestavin kot pri nemških Nazarencih, čeprav je morda posneta po resnični soški krajini. V *Cetinovičevih* portretih je zavesa nadomeščena s skalo, za katero se odpira vedno isti, zanemarjeni krajinski pogled. Nekaj več krajinarskega elementa je v slikah *Matevža Langusa* (1792—1855), ki je v svoji necerkveni produkciji izrazitejši realist, čeprav brez večje slikarske fantazije. Langus slika za svojimi portreti krajinska ozadja, ki so s portretiranci v pomembni zvezi ter jih zato rad študira in obravnava z isto skrbno natančnostjo kakor človeške modele. Tudi v tem delu je opaziti razvoj, ki popolnoma ustreza Langusovi osebni slikarski poti in je značilen obenem za njegovo dobo. Skupina portretov iz njegove mladosti, v kateri je morda najvažnejša Podoba treh otrok z jagnjetom, kaže očitne znake takratnega Tominčevega vpliva, ki je enako izrazit v emajlnem lesku barv kot v mehkužnem obravnavanju krajine. Vendar je Langus že tu ohranil fiziognomijo resnične vedute iz ljubljanske okolice. Kasneje se slikar približa človeku v modelu in prav tako se približa krajini, ki ni le megleno ozadje, ampak postaja sočinitelj realistične in čisto celo naturalistične obnove sveta. Tako je naslikan Otočec, tako večkrat Bled, Višnja gora in tudi Ljubljana. Langus je po tej poti prišel tudi do samostojne krajine, vendar je ta material še premalo raziskan, da bi ga bilo mogoče že sedaj kritično uporabiti. V vsem svojem kasnejšem krajinarstvu je Langus skušal hoditi svoja pota, kar se mu je precej posrečilo. A vendar je tudi pri njem še opaziti nekaj skoraj nepremagljive nizozemske dediščine: naj bo na portretu Orlove deklice pogled na Štepanjo vas še tako nežno zaverovano naslikan in cvetje v ospredju ovekovečeno z botanično skrbnostjo, v drevesnih kulisah Orlovega vrta le spoznamo stara nizozemska drevesa s temnim obrisom brez barvne vrednote. Slikar se vzlic nespornem napredku vendar še ni mogel udati neposrednemu učinku motiva, tako je običal v programu, ki narekuje z večjim poudarkom pomembnost vsebine, kot pa izražanje čistih slikarskih vrednot.

Po tej poti, ki je dolga in za umetnostni razvoj malo spodbudna, hodi tudi druga skupina slovenskih slikarjev, v katerih delu sicer zavzema krajina mnogo večji obseg, ki pa tudi ne služijo njenim umetnostnim idealom. To je tem manj čudno, ker so ti slikarji večinoma zaposleni s slikanjem manj umetniških nalog, ali pa so sploh diletanti. Med slednje štejemo *Franca Pustavraha* (1827—1871) in kot krajinarja tudi oba *Jurija Tavčarja*, ki sta še kasno služila tradiciji albumske ilustracije in idealizirane gorske krajine. Kar vemo o *Jožefu Kogovškem* (1809—1859) kot krajinarju, temelji na edini sliki v Strahlovi zapuščini. Če je res Kogovškova, nam predstavlja slikarja kot premalo samostojnega učenca nizozemske tradicije, da bi ga sploh mogli uvrstiti v razvoj 19. stol. Mnogo pomembnejši je čisti diletant, živino-

zdravnik **A n t o n H a y n e** (1786—1853), ki se je kot kranjski rojak v mladosti učil v Layerjevi delavnici, pozneje pa je sam slikal izključno krajine na Gorenjskem in na Dunaju, kjer je bil profesor živinozdravništva in je razstavljal celo v Akademiji. Njemu se je bilo lažje opredeliti za realistično krajino, ker ga ni težila šolska tradicija. Njegove krajine so resni poskusi slikarskega obnavljanja resničnih vedut, ki so pa še vedno opremljene s štafažo. Navadno je to skupinica slovenskih kmetov ali pa čreda, ki se pase. Nikdar tak dodatek nima večje idejne ali pa kompozicijske vloge, dasi spominja na podobne dodatke kasnobaročne krajine. Hayne poskuša reproducirati ne le slikovito izrednost svojega motiva, ampak tudi njegovo hipno zanimivost: njegov Kranj je podan v krepki diagonalni antitezi zasenčenega in sončnega dela, ki zelo poglobi sliko in navaja slikarja celo na slikanje dimaste atmosfere v daljavi. Podobni efekti se nahajajo tudi na manjših krajinah, ki z leti napredujejo do vse verjetnejše naravne resničnosti. Haynejeva risba je še zelo tradicionalna in listje njegovega drevja spominja celo na miniaturno tehniko. A nekaj odlikuje tega slikarja celo pred Langusom, ki je tudi v krajini videl pretežno le otipljivi predmet: to je barva, ki se ne leskeče več mavričasto kot pri Janši, temveč skuša biti prirodna in išče celo čisto stvarne reflekse. Vsa nameščena heroičnost ospredja se navadno zgubi v domači modrini ozadja; seveda je tudi v Haynejevem delu često dober namen vidnejši kot pa umetniški dosegljaj. Poštenost tega stremljenja je tolika, da je mogla vtisniti pečat slovenskemu krajinarstvu prve pobaročne dobe. Kajti njegovi sodobniki niso storili nikakega bistvenejšega koraka na razvojni poti krajine.

Med njimi je zapustil najobsežnejše krajinsko delo **F r a n c K u r z v o n G o l d e n s t e i n** (1807—1878), ki se je priselil k nam in opravljal vse mogoče slikarske poklice. V glavnem je bil dekorater, ki se kulisnega slikarstva ni mogel nikjer prav odreči. Kot freskant je šolsko-nazarenski in krajine v nabožnih slikah so eksotične kulise božjega groba. Naivnejši je v krajinskih risbah, ki jih je deloma porabil za kar preveč ljudske sličice na božjepotnih podobah, deloma pa jih je akvareliral kot vedute kranjskih krajev. On ni le opisovalec predmeta, ampak tudi turističen referent, ki se nikdar ne more prav poglobiti v slikarski pomen motiva. V njegovem delu, ki ne shaja brez folklorne primesi, je nekaj romantičnega dodatka, vendar je Goldensteinovo slikarstvo formalno preveč omejeno, da bi se moglo svoje romantike prav zavdati. Heroičnost je iz njegove krajine popolnoma izginila in je v tem oziru Goldenstein postal slikar sodobne vedute, ki je pa še brez sodobne forme. Njegov ljubljanski sodobnik **P a v e l K ü n l** (1817—1877) je znan kot manj originalen cerkveni slikar in soliden meščanski portretist. Tudi on je služil različnim slikarskim poklicom, pa je bil vendar bolj koncentriran kot Goldenstein. Künlovih krajin je malo. V »Šentpeterskem predmestju«, majhni sličici za meščanski dom, se zrcali vsa njegova iskrenost, ki je opustila vsako umetniško nameščanje in je pri tem vendar ustvarila nekaj več kot golo veduto. Periferija mesta, ki prehaja v polje, je naslikana z ljubeznijo do delavnika, s pogledi na njive in senožeti ter s kmetiškim delom. V ozadju kipe planine in preko vsega je razlit blažen mir meščanskega sprehajalca. Künl ima brez dvoma manj fantastičnosti kot njegov bolj bohèmski tovariš; zato pa ima

enotnejši slikarski občutek, ki z gotovostjo podreja vse sestavine bidermajerski umetnostni celoti.

Slovenska romantika, ki obsega že del Langusove tvorbe, pozna le eno veliko ime; to je Janez Wolf⁹ (1825—1884), učenec domače deželske delavnice in italijanske renesančne umetnosti. Njegovi slikarski začetki, ki jih vidimo na stropnih freskah Sv. Ane pri Leskovcu, so baročni v smislu tradicionalne delavnice. Krajina je popolnoma omejena na kulisno zelenje in kasneje, ko Wolf zapusti domače slikarske nauke ter se pod vplivom stare umetnosti in Nazarencov preobrazi v romantičnega cerkvenega slikarja, ostane krajina nič manj omejena sestavina. Redki so primeri, da Wolf svojim svetnikom ali scenam doda krajino, razen v izposojenkah. A kadar to stori, naslika prav tako visoko idealistično vrednoto, kot so njegove nazarenske kompozicije. V freski je naslikal Trbovlje na patronovi sliki v ondodni župni cerkvi, v olju pa je najznačilnejše morsko obrežje na sliki sv. Janeza v Ribnici, ki po grandioznosti pojmovanja nekoliko spominja na krajino v Feuerbachovi Medeji. Tu zazveni popolnoma nov glas, kakršnega slovenska umetnost še ni poznala. Klasičnost tega idealizma je vidna tako v zasnovi kot v slikarski obravnavi; v obeh primerih je duh ustvarjal distanco od enkratnosti in drobne resničnosti motiva. Velika škoda je, da so uničene vse Wolfove studije in risbe, ki bi mogle kaj več povedati o nastajanju takih del. Morda bi se na njih mogla videti celo pot od čustvenega oblikovanja brezmejnega sveta do nenaturalističnega kasnega romantizma, ki se je v Wolfovem delu srečal s klasicizmom. Wolf nikakor ni silil v naravo, ker je bilo njegovo kraljestvo že nad njo. Zato slovensko krajinarstvo od romantike ne dobiva onih močnih impulzov, ki na pr. nemški krajini v začetku stoletja pomagajo do samostojnega umetnostnega življenja. Toda s tem, da si naše krajinarstvo pomaga mimo romantizma dalje v realizem, je njegova pot obvarovana ovinka preko klasičnih vzorcev, ki so drugod sicer povzročali dramatičnejši razvoj, a so ga tudi zavlačevali. Slovensko krajinarstvo se korakoma oprošča in skoraj neopazno zaživi samostojno življenje. Ta proces traja razmeroma dolgo, ker ga zavlačujejo mnogostranski prehodni slikarji, služeci različnim potrebam in še v delu dveh izrazitih krajinarjev, ki se razvijeta okoli srede stoletja, ostajajo starejše usedline. Vendar je odslej krajinarstvo na poti samostojnega življenja, ki je do svojega končnega razcveta ne zapusti več.

Na Koroškem se je rodil Marko Pernhart (Pernat)¹⁰ (1824—1871), spočetka samouk in kasneje v slikarskih delavnicah, odkoder obišče Dunaj in Monakovo ter postane izključno krajinar. Pernhart je zapustil ogromno število oljnih krajin ter risb, ki jih je deloma uporabil za grafične reprodukcije. Koroški krajinar je slikal sicer tudi neslovenske krajine, a v njegovem delu se prvič pojavi skoraj vsa slovenska domovina. Pernhart jo gleda s svojim posebnim pogledom, ki določa izbiro motiva in izvira iz prav karakterističnega časovnega naziranja. Kakor v Ljubljani Goldenstein, je tudi Pernhart gledal krajino kot zanimivo veduto, le da je v nji videl mnogo subtilnejšo zanimivost in lepoto, kot pa praktični salzburški doseljenec. V Koroščevem delu se opaža

⁹ Viktor Steska, Slikar Janez Wolf. — 1910.

¹⁰ Fran Kotnik, Krajinski slikar Markež Pernhart. ZUZ III. — 1923.

slikarjeva vsidranost v domači zemlji, čeprav ji morda ni znal dati zgovorne oblike. Povrh pa je Pernhart občudujoč popotnik, kakor so popotniki starejši romantični slikarji. Njihova dediščina, časovno prilagojena, se nikjer ne kaže tako jasno, kot v Pernhartovih slikah. Čustveno občudovanje narave vodi slikarja v oni svet, ki je najmanj znan in zato hrani najbolj pravljичne lepote: to so visoke planine, ki se je treba za njihovo obvladanie trdo boriti s težavami nepristopnih pobočij, z viharnim vremenom in si korakoma osvojiti brezkončni pogled raz vršac. Vendar je Pernhart v mlajšem delu svoje tvorbe več kot le romantičen turist in opazovalec: s fino slikarsko sprejemljivostjo je posebno v svojih jezerskih slikah ustvaril prave slikarske vrednote, podajajoč dvojni sonca in sence v krepko izrezani krajini. Pot do sodobnega krajinarja mu je ustavila le njegova gladka, konservativna oblika, ki ji je žrtvoval svobodnejšo interpretacijo. V svojih delih je ostal vedno bolj turist kot pa lirik, vzlic temu pa se je včasih približal domorodnemu krajinarstvu Hansa Thome. Kot sad samostojnega truda je Pernhartovo delo v izbranih primerih vsega upoštevanja vredno; z njim je ustvarjena pot do trdega, slučajnega, obravnavanja motivov do resničnega umetniškega pojmovanja krajine.

Po tej poti je hodil tudi Anton Karinger (1829—1870), ki je šele po tedaj značilnem ovinku vojaškega poklica postal slikar. Njegovo delo obsega vsa slikarska področja, močno pa je v njem zastopana krajina. Dolgoletna potovanja po Avstriji, Nemčiji, Italiji, Dalmaciji in Črni gori so prinesla mnoge akvarelne in risane študije krajin kot spominov na razna slikovita doživetja, toda pravo Karingerjevo krajinarstvo začenja šele po njegovi vrnitvi v Ljubljano. Tedaj slika motive iz domačih planin, kraje in mesta, pa tudi čiste krajine brez topografskih označb. Vedutni motivi deročih hudournikov, prelomljenih debel in kipečih planin se polagoma umirijo in v kasnejših Karingerjevih delih je opazati poglobitev v umetnostno vrednost motiva. Študij barv v njihovih finih stopnjevanjih se uveljavlja nad romantično realnostjo posameznih predmetov, toda tak študij dobi svoj pravi smisel šele po odkritju sonca in njegovega učinka na krajino. V njegovih žarkih se mehčajo sprva obrisi vrb ob potokih, kasneje pa se Karinger z uspehom loteva v sonce potopljenih krajin in slika celo konvencionalni pogled na Blejski grad ves raztopljen v sončnih žarkih. Toda za Karingerja to ni bil umetniški problem, marveč zanimiva raznovrstnost, tako rekoč poseben motiv, ki ga je slikal z enako solidnostjo, kakor druge. Bil je pač talentiran slikar, toda napram naravi je bil amater, kar je odločevalo o umetnostnih mejah njegovega slikarskega razvoja. V njem ni nobenih odmevov svetovnega slikarskega hotenja, služilo je le domačim skromnim nalogam.

Brez večjega pomena za razvoj slovenskega krajinarstva sta Ludovik Grilc (1851—1910) in pa Josip Germ (* 1869). Prvi je razen cerkvenih del naslikal v Benetkah realistične kanalske vedute z neko modno romantiko, toda kasneje je ugasnila njegova paleta tudi pri krajinarskih naročilih v domovini. Germ, ki je študiral dunajsko akademijo, se je v slovanski Pragi navdušil za svojo domovino in sklenil naslikati vse znamenitejše kraje Slovenije. Ker ni sledil umetnosti tedanje Češke, sta Bled in Belopeška jezera, natisnjena l. 1902 v barvah, oblikovno že takrat zastarela ter nista mogla vplivati na slovenske sodobnike.

Učenec dunajske akademije je bil I v a n F r a n k e¹¹ (1841—1927), čigar cerkveno in portretno delo prve dobe dopolnjujejo zelo napredno pojmovane krajine. Motivi s Kitajskega, kamor je Franke prišel v prav romantičnih okoliščinah, so precej sproščena umetniška dela in se jim pozna, da jih je slikal umetniško interesiran slikar. Kasneje pa je Franke zapadel v šolsko natančnost hotene naturalistične reprodukcije in tako prekinil razvoj svoje mladostne umetnosti.

Na poti umetnostnega izražanja krajine sta ustvarila nekaj pomembnih del dva druga figuralista, Wolfova učenca J a n e z (1850—1889 in J u r i j (1855—1890) Š u b i c.¹² Starejši je dovolj znan kot umetniški spopolnjevalec idealističnega slikarstva svojega učitelja Wolfa in se je največ bavil s figuraliko v cerkveni ali zgodovinski kompoziciji, génru in portretu. Vse to delo je strnjeno izpolnjevanje umetnostnega programa, ki ob njem zraste v mladih letih tudi nekaj zelo neposrednih skic v domači in rimski krajini. Ob prvem in drugem obisku Rima, ko so se v Janezu Šubicu osvobodile individualne tvorne moči, je naslikal impresivno inspirirane krajinske skice, ki pomenijo dotlej najvišji umetnostni izraz v slovenskem krajinarstvu. Posebno iz Oblakov nad Rimskim mestom se čuti vsa moč tega mladega slikarja, čigar pot je v bodočnosti vodila v središče takratne srednje Evrope in preprečila razvoj mladostnega krajinarstva. Janez je slikal nekaj majhnih skic tudi v domačem gorovju in prenesel svoj način iz klasičnega ozračja. Zaslutil je poleg barvnih tudi svetlobne probleme, pozabil pri tem na trdno risbo iz akademijske šole, toda njegovo krajinarsko delo je ostalo fragment, učinkovit in dinamičen, ne pa povezan z ostalim Janezovim delom. Neizprosna programatičnost njegove figuralike je popolnoma prerasla krajinarstvo, ki je kasneje zopet le idealiziran dodatek osebam in jim daje razen okolja včasih tudi vsebinsko razlago.

V Jurijevem delu je čista krajina razmeroma kasen pojav. Po akademijem študiju je mladi slikar sicer v Bosni risal domorodne tipe, ki jim je zgodaj dodajal krajevne poglede, toda to delo je vpoštevalo bolj zanimivosti nove dežele kot pa umetniške probleme. Le na nekaterih mestih si je Jurij zabeležil tudi barve in njihove nianse, kakor za kasnejšo izdelavo. Toda pot do barvnega obravnavanja krajine je bila še dolga; omogočilo jo je šele bivanje v Parizu, kjer je Jurij pod vtisom sodobnih slikarskih stremljenj pričel sam študirati krajino v oni normandijski jeseni, ki jo je preživel na deželi pri svojih francoskih znancih. Prav takrat je najmočneje izpovedal svoje svobodno in preko vseh programov segajoče umetniško občutje, s katerim se je mogel približati pravi podobi narave. V onih srečnih tednih, ki jih je Jurij preživel v sončni naravi in v družbi umetnikov, so nastale poleg génrov krajine, polne realističnega smisla, ki pa vendar segajo preko gole obnovitve realnosti; v motivih, ki nimajo nikakšne literarne vsebine, se je prvič pojavila pristno moderna lastnost, namreč njeno razpoloženje, ki je last svobodne umetniške osebnosti. Jurij je slikal te majhne krajinske slike brez praktičnega namena, le kot radostne doživljaje svojega slikarskega očesa ter jim s spretnim čopičem dal novo obleko, s katero

¹¹ Stanko Vurnik, Spomini Ivana Franketa ZUZ, III. — 1923.

¹² France Mesesnel, Janez in Jurij Šubic. Ljubljana 1939.

se sicer ni pridružil impresionistom, pač pa se jim je močno približal. V njegovem kasnejšem delu, večinoma posvečenem naročilom, krajinarstvo ni imelo več prostora in so ostale krajinarske študije iz Normandije precej osamljene.

Nov korak v slovenskem krajinarstvu pa je napravil mlajši slikar, ki je nekaj časa v Parizu tovariševal z Jurijem Šubicem: to je bil J o ž e f P e t k o v š e k¹³ (1861—1878), v čigar delu je sicer prevladovala figuralika, krajinarstvo pa le ni bilo slučajen dodatek, ampak že enakovredna sestavina njegovega umetniškega dela. Šolan v Monakovem in v Parizu pri modnih slikarjih, je Petkovšek videl v mojstrih rustikalnega naturalizma Lhermitteju in Bastien-Lepageju svoj ideal, kajti po besedah Jurija Šubica je hrepenel po ustvaritvi slovenskega kmečkenga génra. V takem delu je imela priroda, in posebej krajina, zelo velik delež. Iz kasnejših inventarjev se vidi, da je slikal Petkovšek krajino že v Benetkah, doma na Verdu in več pogledov na vrhniško Sv. Trojico, ter še več manjših, po mnenju lokalnih cenilcev, surovo izvršenih krajin. Nekaj se jih je porazgubilo, druge je sam v blaznosti uničil, ostala pa je karakteristika, po kateri so se njegova krajinska dela najbolj ločila od vsega konvencionalnega: njihova oblika je bila vse prej, kot uglajena, ker ni opisovala zgolj realnih lastnosti motiva, ampak je izražala njegovo umetniško vrednost. Majhna oljna krajina, ohranjena v zbirki Narodne galerije, je najbrž slikana na Francoskem, vsekakor pa popolnoma v duhu takratnega krajinarskega realizma, ki je imel med francoskimi slikarji svoje izrazite predstavnike. Ves motiv je razkrojen na učinke, ki jih ustvarjata zelena in bela barvna skupina, ena v obilni drevesni vegetaciji ob vodi, druga na fasadi v soncu razkrojene hišne ploskve. Tu ni nikake krajevne in vsebinske lokalizacije, tako je slika le časoven vtis za slikarsko dovtetno oko. Petkovšek je v tem majhnem delu povzel dobršen del vseh problemov, ki so jih obravnavali njegovi neposredni nasledniki, slovenski impresionisti. Žal, ne moremo zasledovati njihovega razpleta na izgubljenih Petkovškovih krajinah.

Monakovo, kjer je bila koncem prejšnjega stoletja močno obiskana slikarska akademija, nam je dala prve resnične krajinarje, ki so temu slikarskemu področju posvetili svoje najboljše moči. Pouk, ki so ga prejeli v akademiji, jih je vzpodbujal k odporu in posredno k odločni samostojnosti pri iskanju lastnih poti. Beg od idealizma, ki ga je v bistvu še vedno predstavljalo delo v slikarski delavnici, spoznanje, da je narava vesoljna in edina vredna umetniškega zanimanja, ter pohod v neomejenost njenih dobrav, so posledice novega stremljenja, ki daje slovenskim slikarjem posebno odliko, ker so si ga pribojevali brez opore enakomislečega Zapada. Iz občutka, da je človek le del narave in da je njegova podoba odvisna bolj od osvetljave, kakor pa od njegovih idej, so se mladi slovenski slikarji lotili krajine kot dela slikarske vesoljnosti, in sicer dela, ki živi svoje pomembno življenje barv, tonov in razpoloženj.

Očak današnjih impresionistov, Ferdo Vesel¹⁴ (* 1861), je pričel svoje šolanje na Dunaju, a razvil se je šele v Monakovem, kjer so ga zanimali svetlobni problemi bolj, kot pa šolski nauki. Najprej je v Ažbetovi družbi slikal

¹³ Marijan Marolt, Jožef Petkovšek, ZUZ IV—1924.

¹⁴ Stanko Vurnik, Ferdo Vesel. Spomini ZUZ IV—1924.

s svobodno potezo, potem pa je z mlajšim Jakopičem iskal krajinske motive na mestni periferiji. Starejše Veselove krajine niso ohranjene; kar poznamo, je izraz trdnega realističnega mišljenja in preko te označbe segajo le redko. Točno opazovanje oblik je odlika tega nemirnega iskalca in preizkuševalca med slovenskimi slikarji, toda oblik, ki niso podane z neinteresirano objektivnostjo, ampak s prav individualnim slikarskim razumevanjem. Prav tipičen za Veselovo krajinarstvo starejše dobe je njegov Kanin, v katerem je važnejše sivo razpoloženje meglenege dne v planinah kot pa obnova tega eminentno turističnega motiva. Impresionistično krajinarstvo je bilo tudi močno tehnično vprašanje in ga je Vesel skušal rešiti na vsak način. Sredstva, s katerimi je tedaj dosegel največji slikarski uspeh, so močno podobna kasnejšim delom Gustava Courbeta ali pa nekaterim krajinam W. Leibla. To velja le za prvo postajo na dolgi in raznovrstni razvojni poti Veselovega krajinarstva in je kažipot po samostojnem orientiranju in lastnem iskanju. Razpoložensko slikanje ima tu svoje začetke in poslej je vse manj interesantnih motivov v smislu meščanskega popotnika in obiskovalca ter vse več barvnih in tonskih slik, napravljenih v hipni inspiraciji vseh šolskih pravil osvobojenega slikarja.

Daljni razvoj slovenskega krajinarstva spada prav za prav že v novo stoletje in je zvezan z imeni naših glavnih impresionistov. V krogu začetnega realizma spada deloma še Ivana Kobilca (1862—1926), a v njenem delu je čistih krajin le malo. Impresionisti Rihard Jakopič, Ivan Grohar, Matej Sternen in Matija Jama pa so začetni Veselov slikarski program razvili v popolnoma nov način, s katerim so mogli izražati najbolj hipne osvetljave v naravi in njihove najnežnejše barve. S spopolnitvijo individualističnega gledanja narave je rasla tudi slikarska možnost reprodukcije, ki ima v mnogočem popolnoma samorasle poteze: sedaj je krajinarstvo v slovenskem slikarstvu šele slikarsko enakopravno, da, prav v tem področju izpovedujejo slikarji svoje najgloblje doživljaje in ustvarjajo umetnine, katerih vrednosti ne more zatemniti nobena kasnejša doba.

Tako je razvoj slovenskega krajinarstva točna slika slikarskega odrekanja idealizma, onega priučenega programa, ki je vse do zadnje četrtine stoletja zaviral pot v svobodnejše realistično ustvarjanje. Potem pa, ko so prvi modernejši umetniki radikalno stopili na pot individualističnega ustvarjanja, je v generaciji impresionistov slovenska krajina postala pesniško oboževani motiv in v njihovih delih je zakipela v neskončni lestvici lesketajočih barv ali mračnih odtenkov, v čemer se je spremenila reprodukcija njenega geografskega izgleda v umetniško ubranost občutenega trenutka. Z njo je postal svet mesto trdne realnosti lep, iz atmosfere stkan videz.

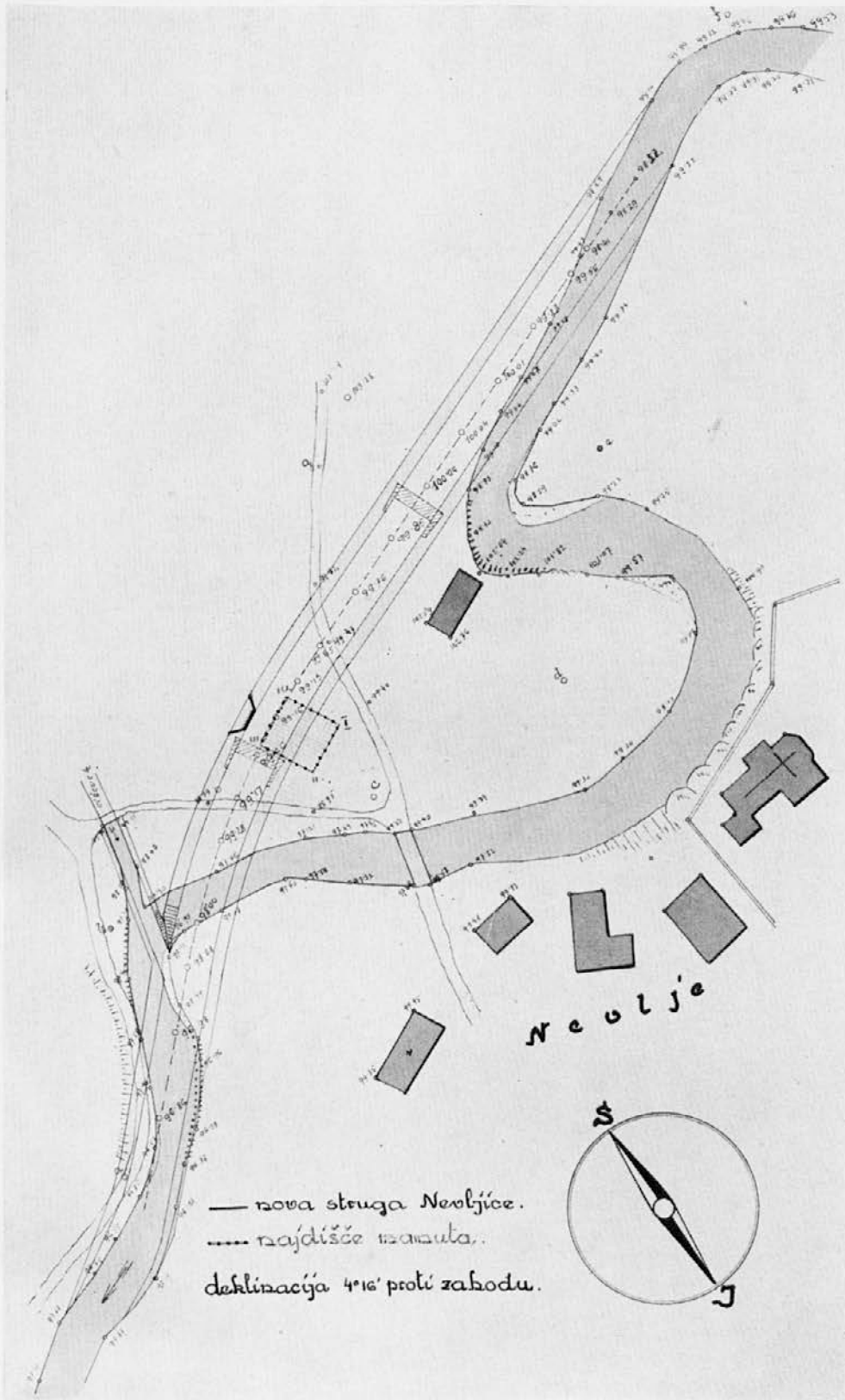
Razen navedenih spisov je avtor uporabil tudi razpravi Rajka Ložarja, Slovenske planine v risbi in sliki (Planinski vestnik 1937) in Kulturni problemi slovenske umetnosti (DiS 1931) ter kataloge razstav: R. Jakopič, 80 let upodabljaljoče umetnosti na Slovenskem, Katalog razstave slovenskega portreta (NG 1924) in Katalog zgodovinske razstave slovenskega slikarstva (NG 1922).

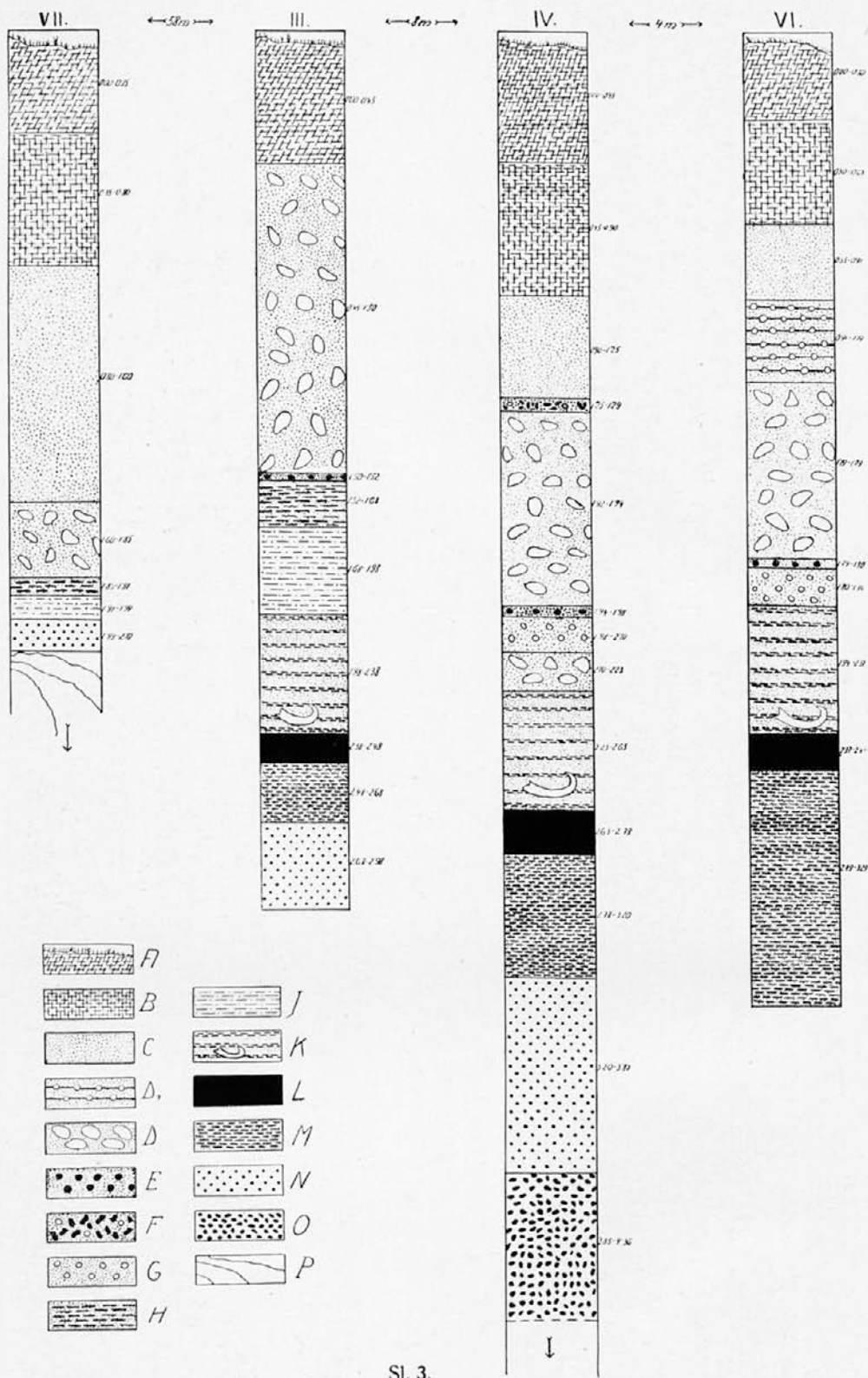
CORRIGENDA

Desno enačaja je pravilno besedilo.

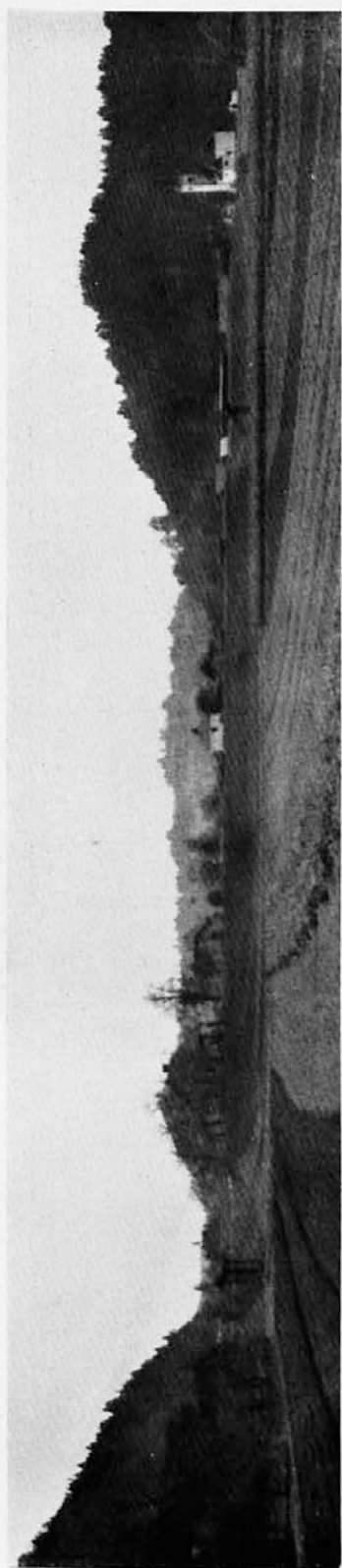
Stran 31, vrsta 40.: spelaneus = spelaeus. — S. 49, v. 19.: proksamilnega = proksimalnega. — S. 49, v. 25 : aßerordentliche = außerordentliche. — S. 53, v. 20.: Gradivo = Gradiva. — S. 55, v. 23.: v = o. — S. 60, v. 17.: nedograjene = dograjene. — S. 61, v. 26.: Blanck = Blanc. — S. 61, v. 53.: (Gründsande) = (Grünsande). — S. 62, v. 29.: weilt = weil. — S. 63, v. 4. in 7.: fesgestellt = festgestellt. — S. 65, v. 22.: Pithecanthropus = Pithecanthropus

S. 130, v. 26.: Colap(h)ianorum = Colaphianorum. — S. 135, v. 2. odspodaj: quem hostes occidit = quem ostes hocidit,

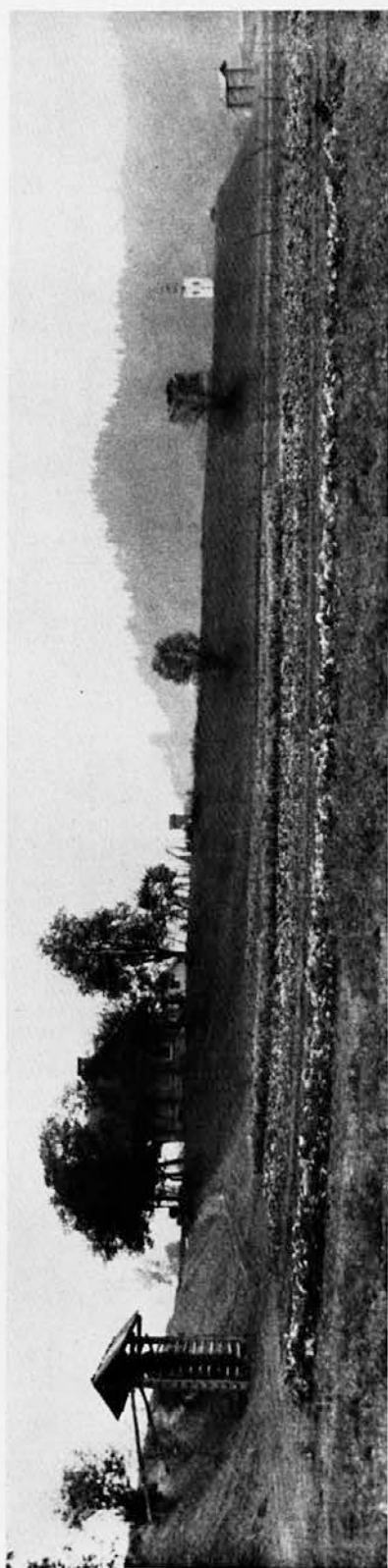

Sl. 3.

Sl. 4.

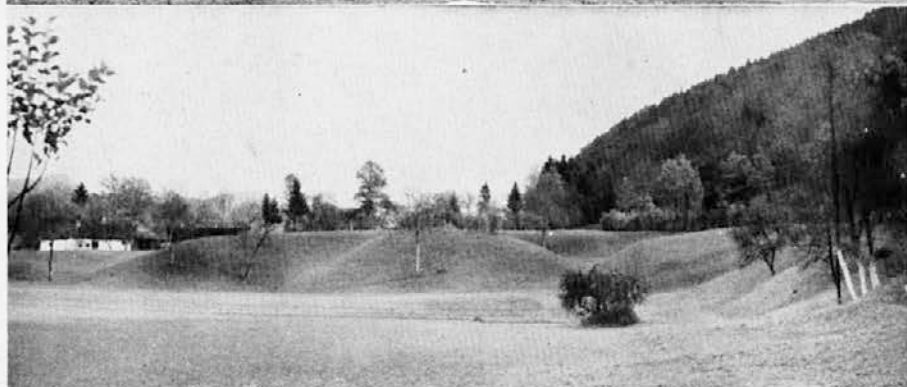

Sl. 5.

Sl.
6

Sl.
7

Sl.
8

Sl.
9

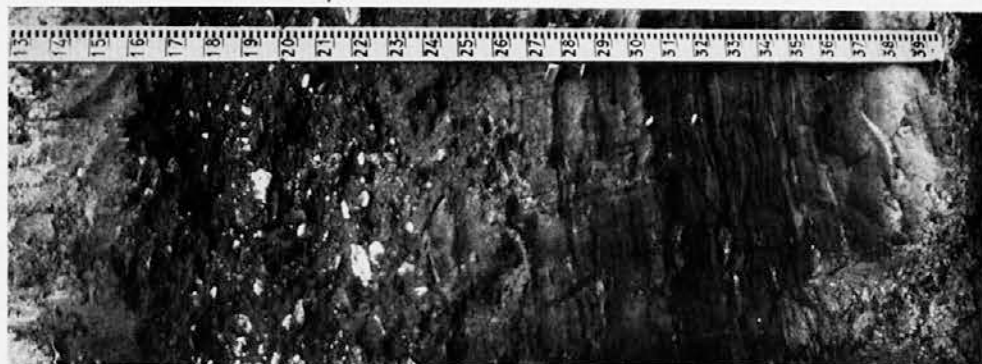
Sl. 10

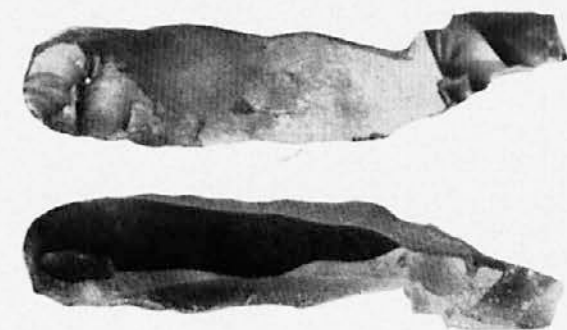
Sl.
11

Sl.
12

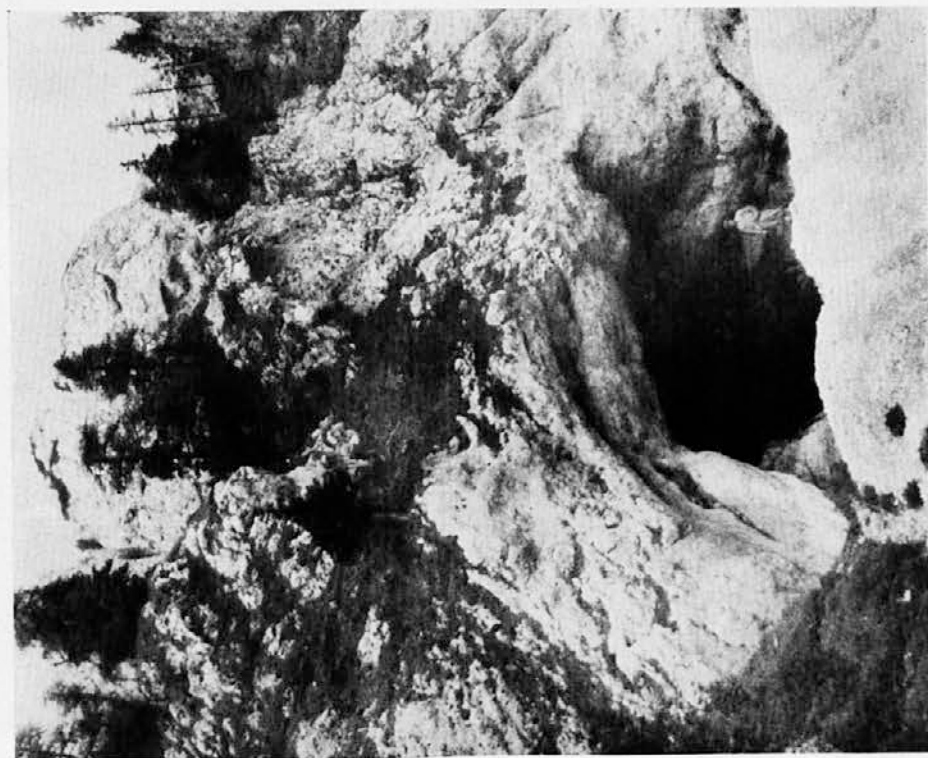
Sl. 13.

Sl. 15.

Sl. 14.

Pod. št. 1. Vhod v Potočko zijalko (1700 m).

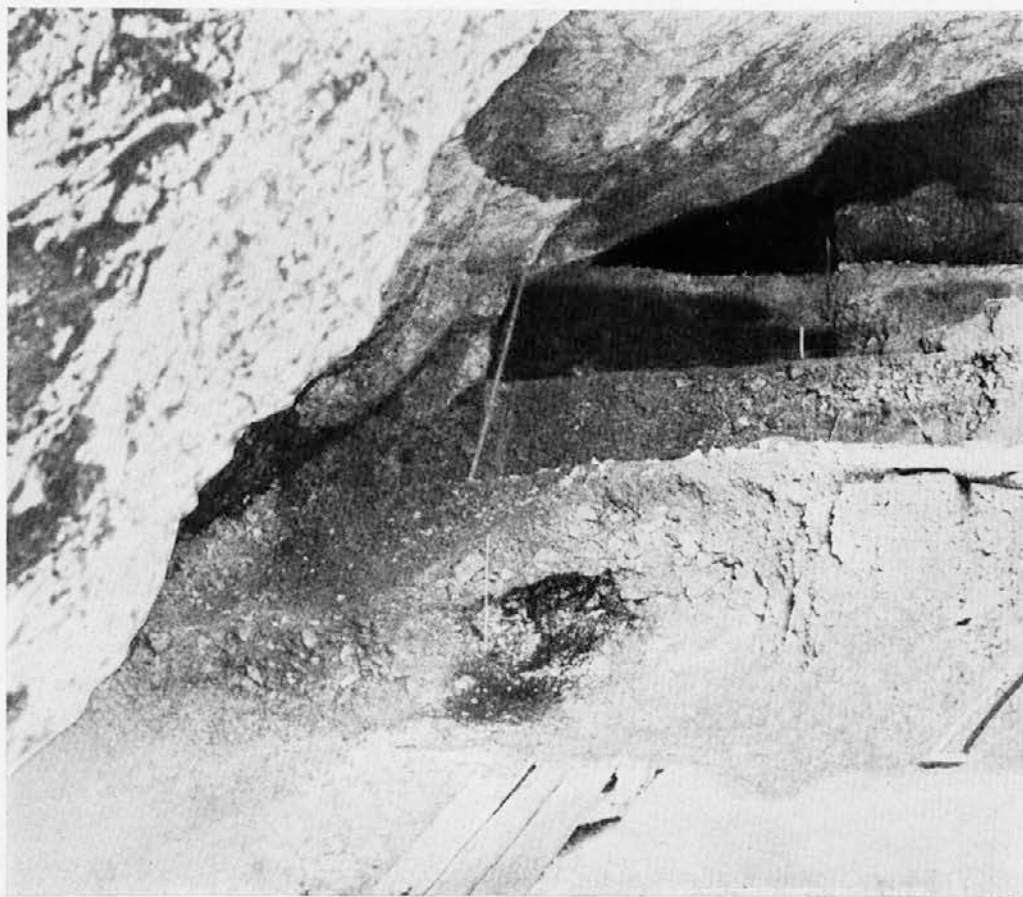
Pod. št. 2. Na zapadni steni jame je dobro vidna črna črta površja pred izkopavanjem. Na izkopanem dnu, kjer načenjajo delavci rov v skalovje udora, se je razprostiralo največje ognjišče.

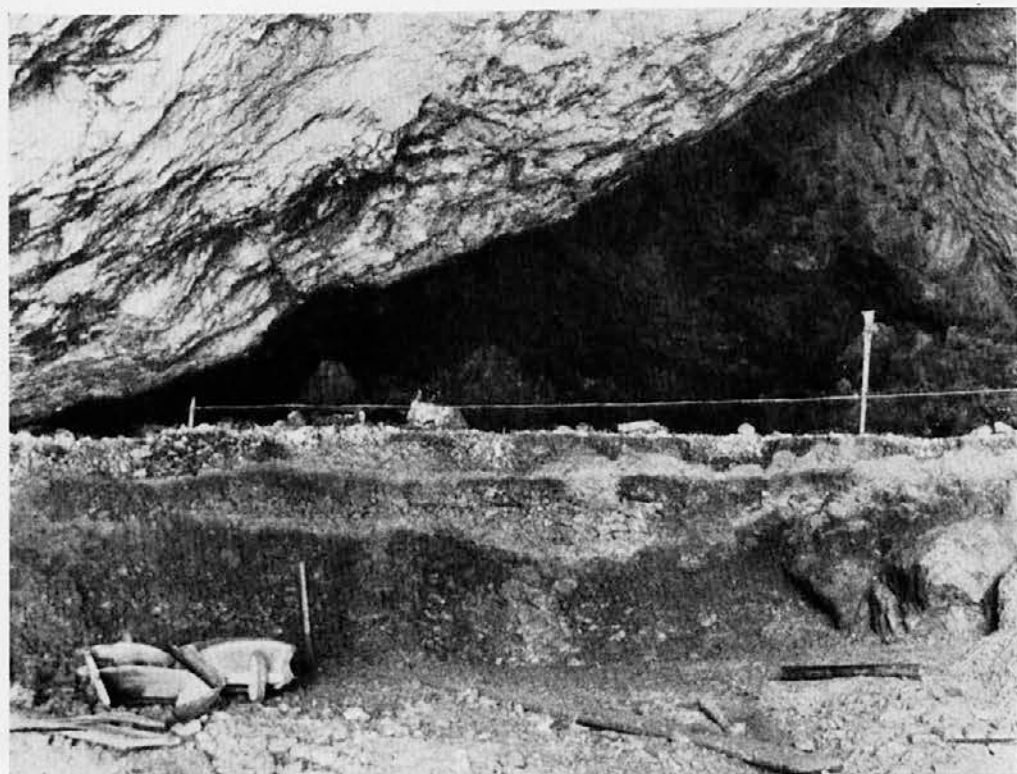
Pod. št. 3. Temeljna plast okroglega peska med skalami.

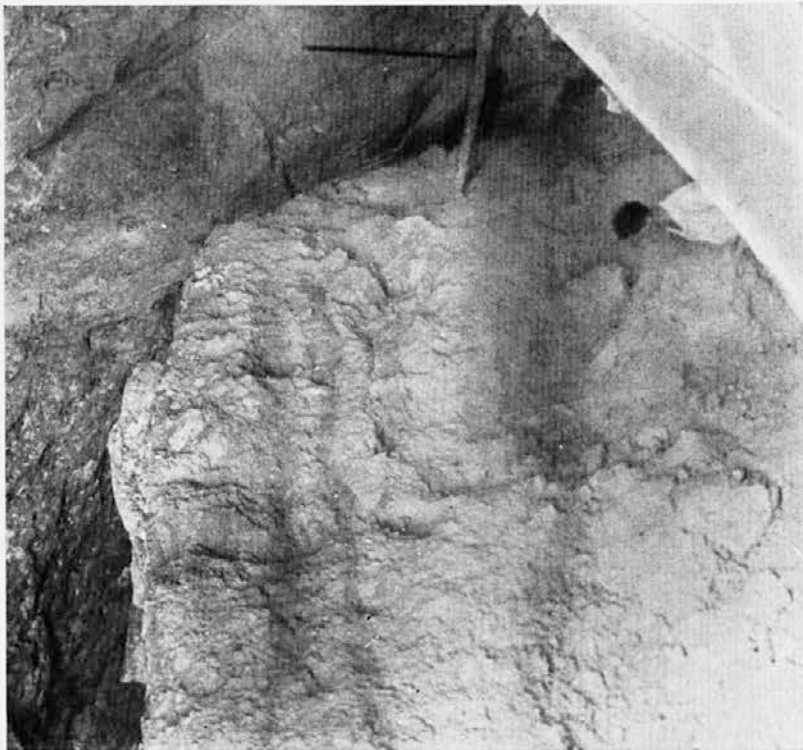
Pod. št. 4. Prerez za veliko skalo pri vhodu. Dobro vidne so proge okroglega peska med spodnjimi plastmi (glej str. 78).

Pod. št. 5. Prerez ognjišča z ogromno množino lesnega oglja (poleg meter kot merilo). Na steni dobro vidna črta površja.

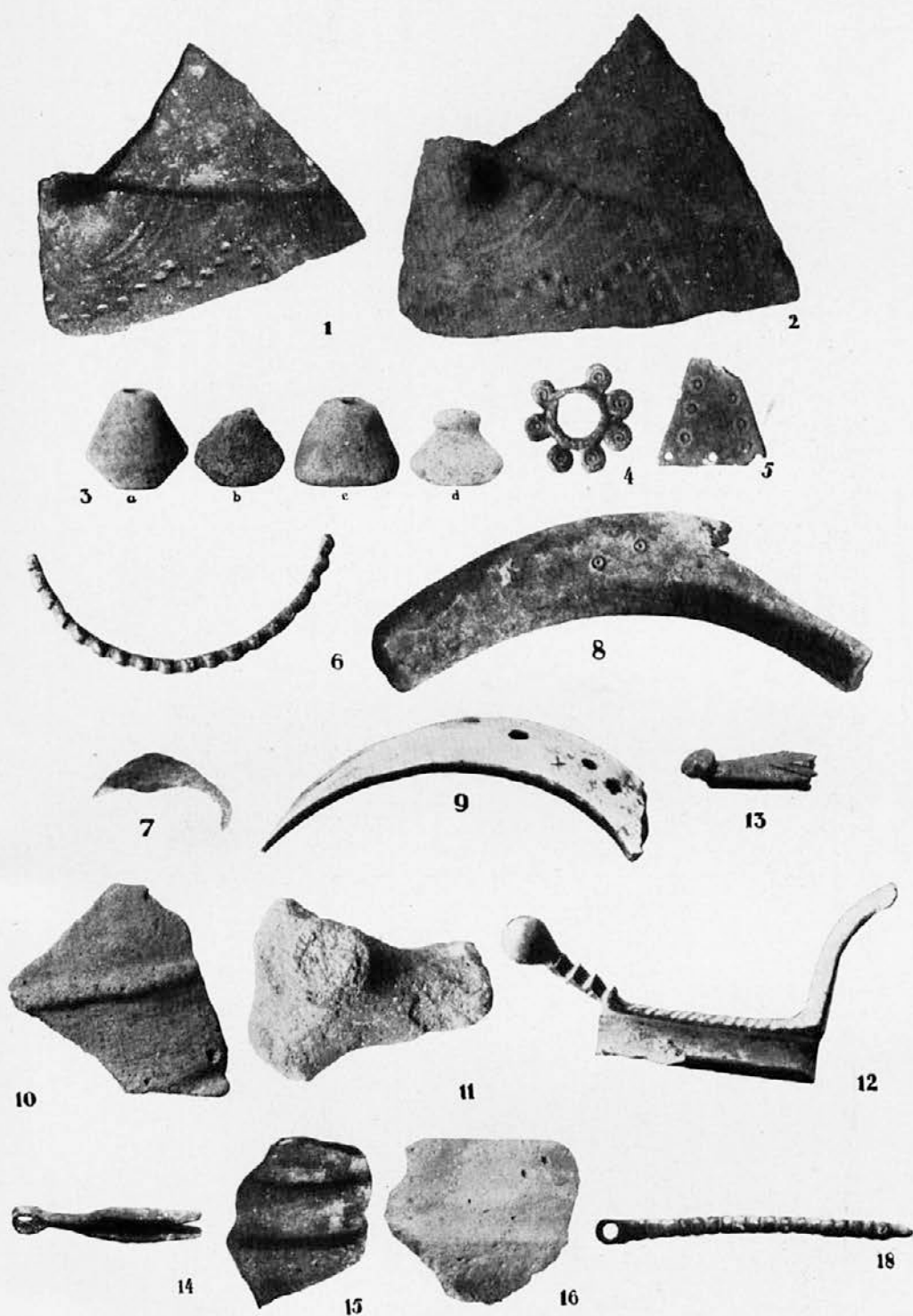
Pod. št. 6. Prerez plasti ob zapadni steni 28 m od vhoda. Na načelih temnejših spodnjih kulturnih plasteh je dobro vidna proga bele sige. Višje zaključna bela siga iz atlantske dobe. Vmes zadnji ostanki plasti zaoblenega kamenja in nad njo le še sled zgornje kulturne plasti. — Primerjaj pod. št. 9 v tekstu.

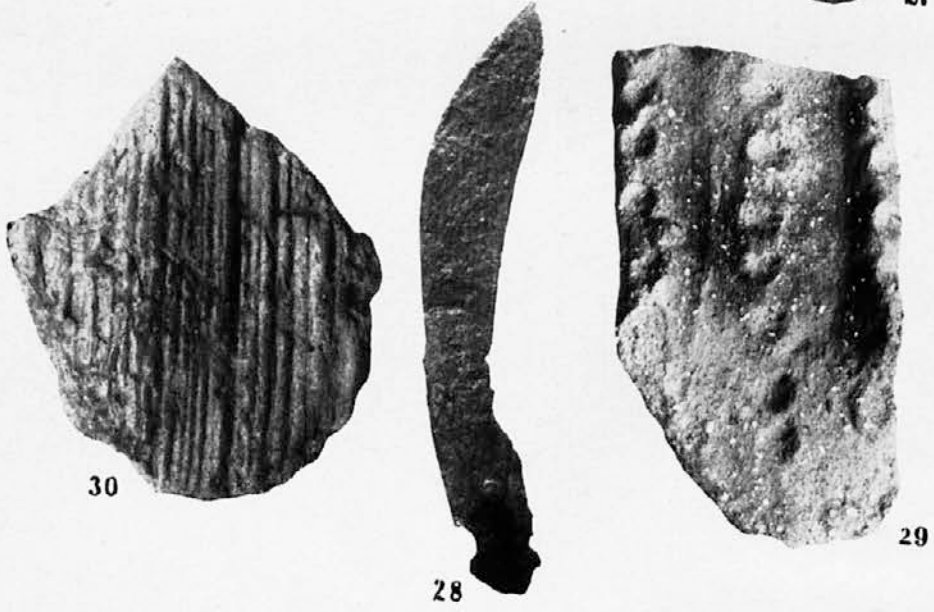
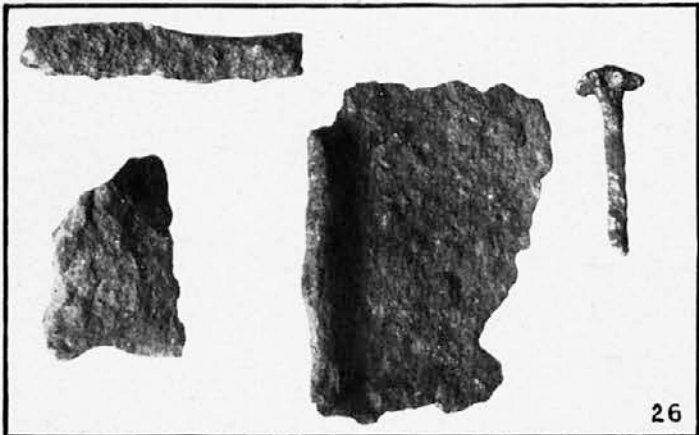
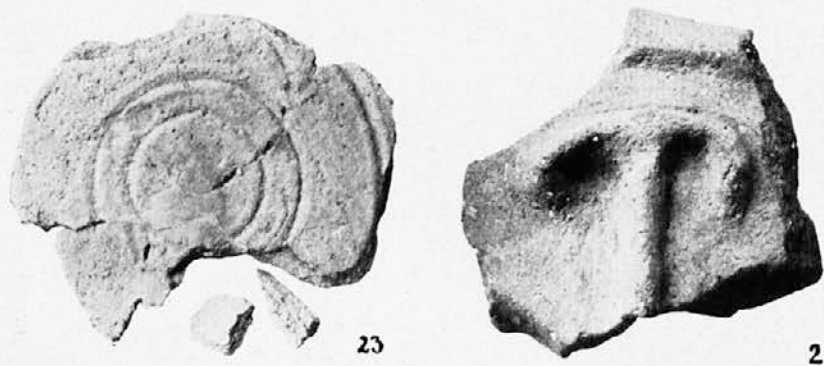
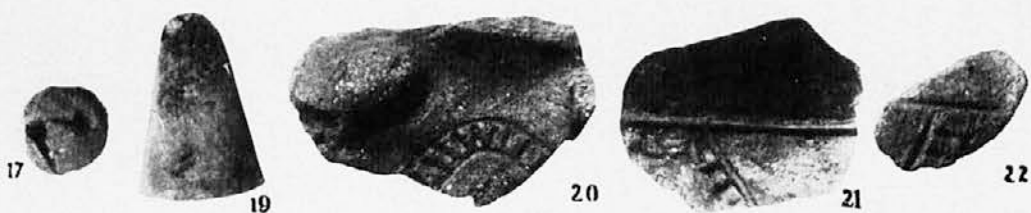

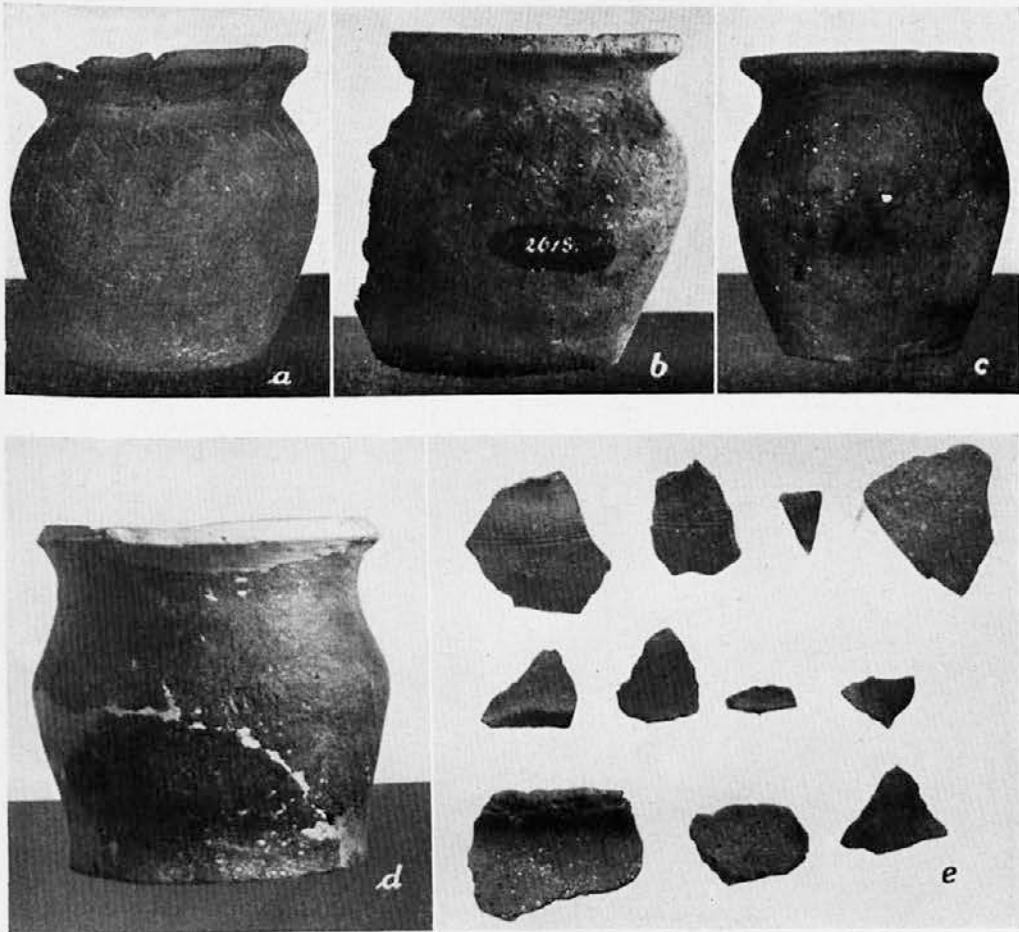
Pod. št. 8. Prerez plasti ob vzhodni steni. V spodnji temni progi vidimo skrčene diluvialne plasti, ležeče na udoru. Nad njimi debela plast mehke bele sige, prekinjena s tremi humoznimi progami (razločni sta zgornji dve).

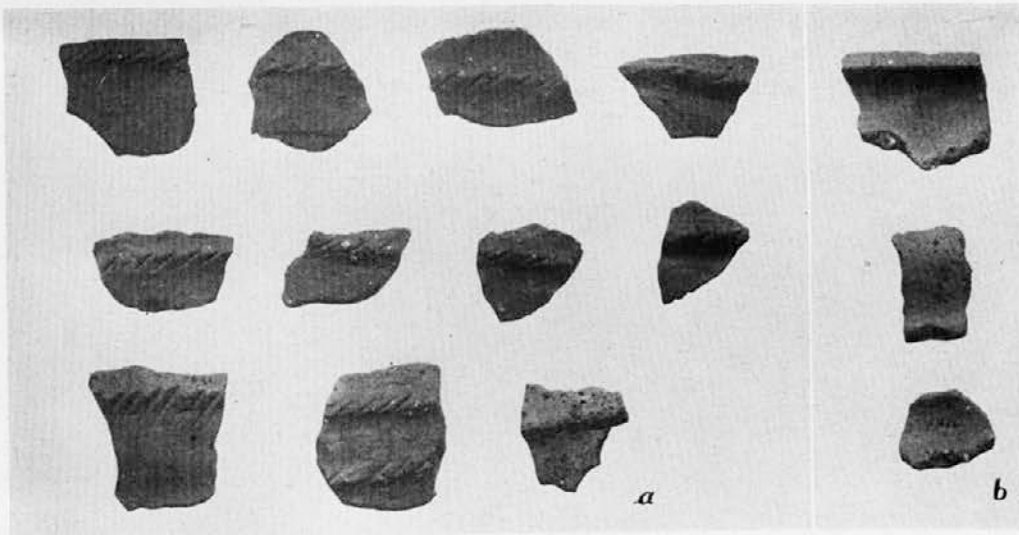
Pod. št. 7. Pri vходу ob vzhodni steni je odstranjen aluvialni gruč vršaja pred jamo. (Na desni so nekoliko vidne humozne proge med gručem.) V ospredju prerez vseh izklinjenih diluvialnih plasti. Zobje moškatnega bika so ležali tu 10—15 cm globoko.

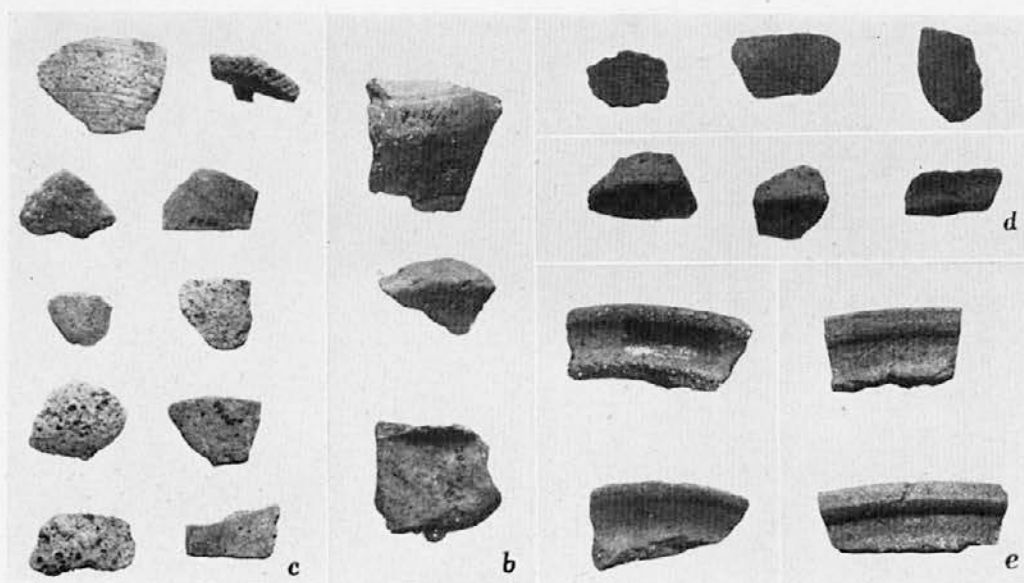

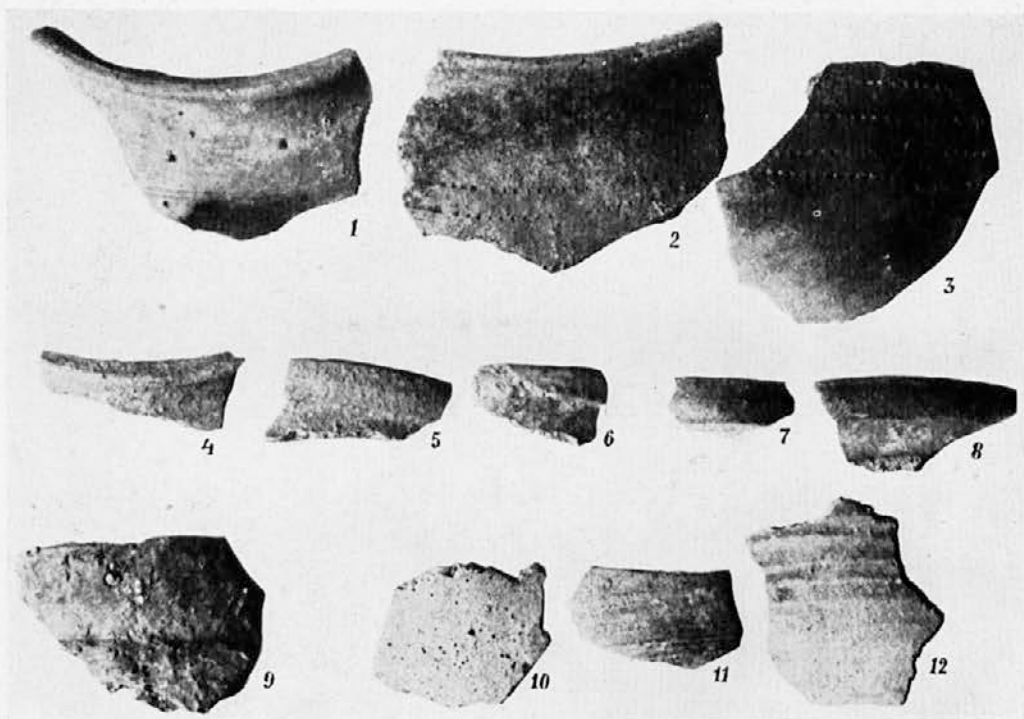
Sl. 4. Bled (gornja vrsta), Kranj (spodnja vrsta).

Sl. 5. Gradišče nad Bašljem.

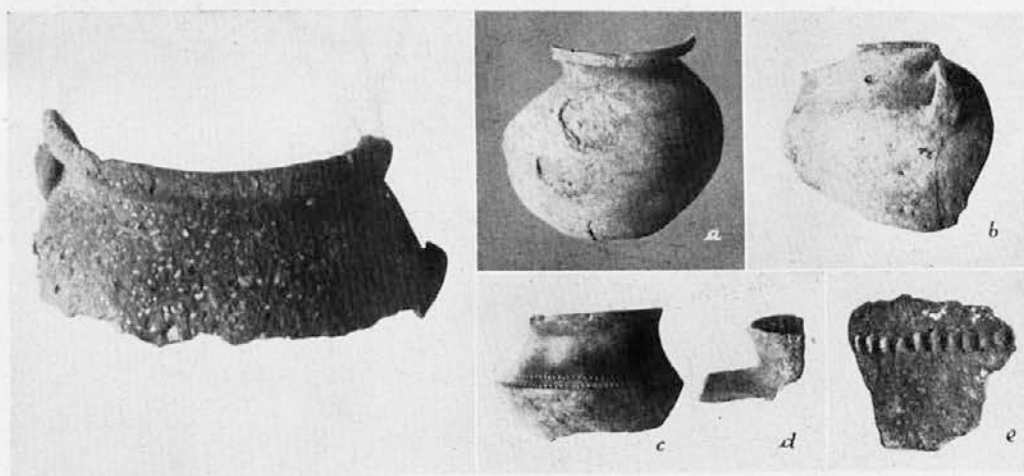
Sl. 6. Gradišče nad Bašljem.

Sl. 7. Ajdovska jama v Nemški vasi.

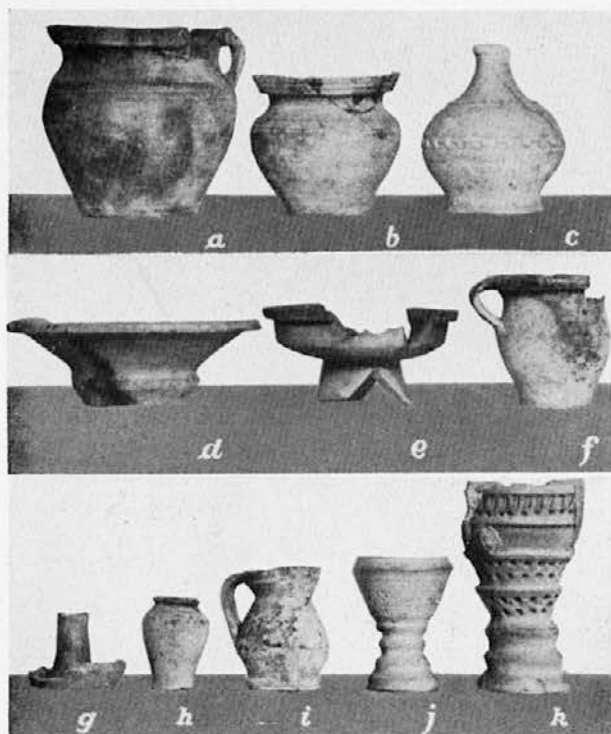

Sl. 8. Bevke, sotočje Bistre in Ljubljance.

Sl. 9. Bevke.

Sl. 10. Bevke.

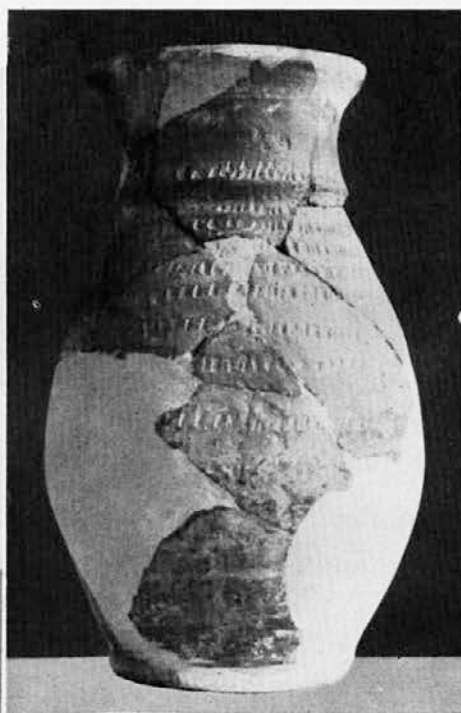
Sl. 11. Celje in Gornje Celje.

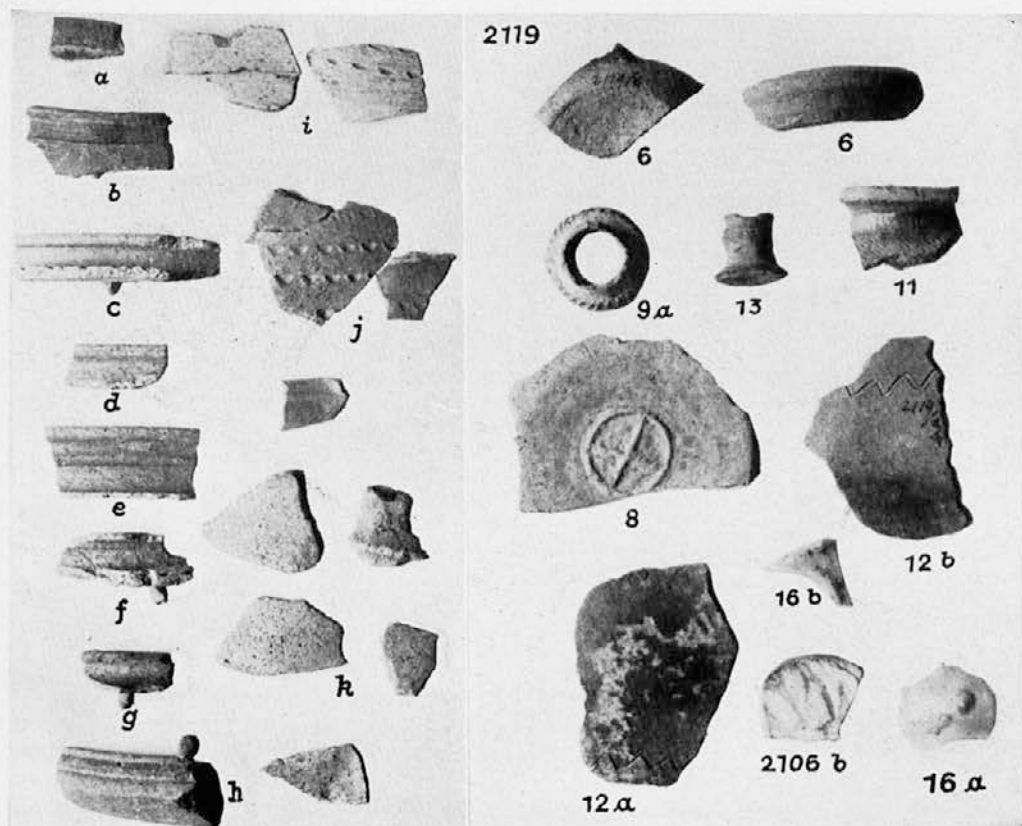
Sl. 12. Kranj.

Sl. 13. Vrhnika.

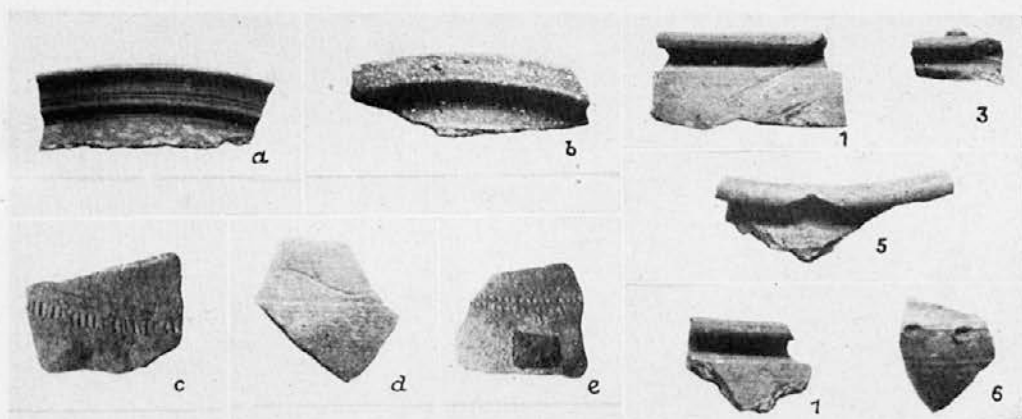

Sl. 14. Velike Malence.

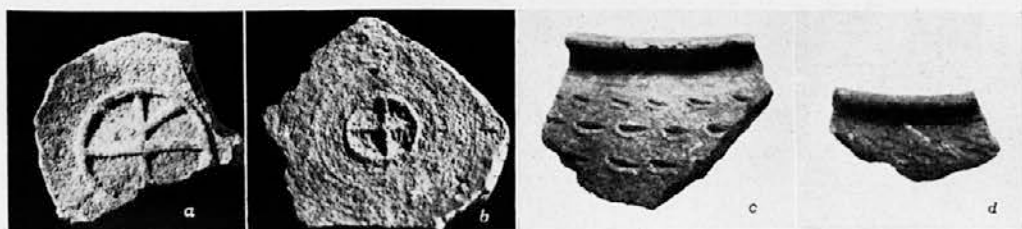
Sl. 15. Griže pri Stični.

Sl. 16. Ljubljana.

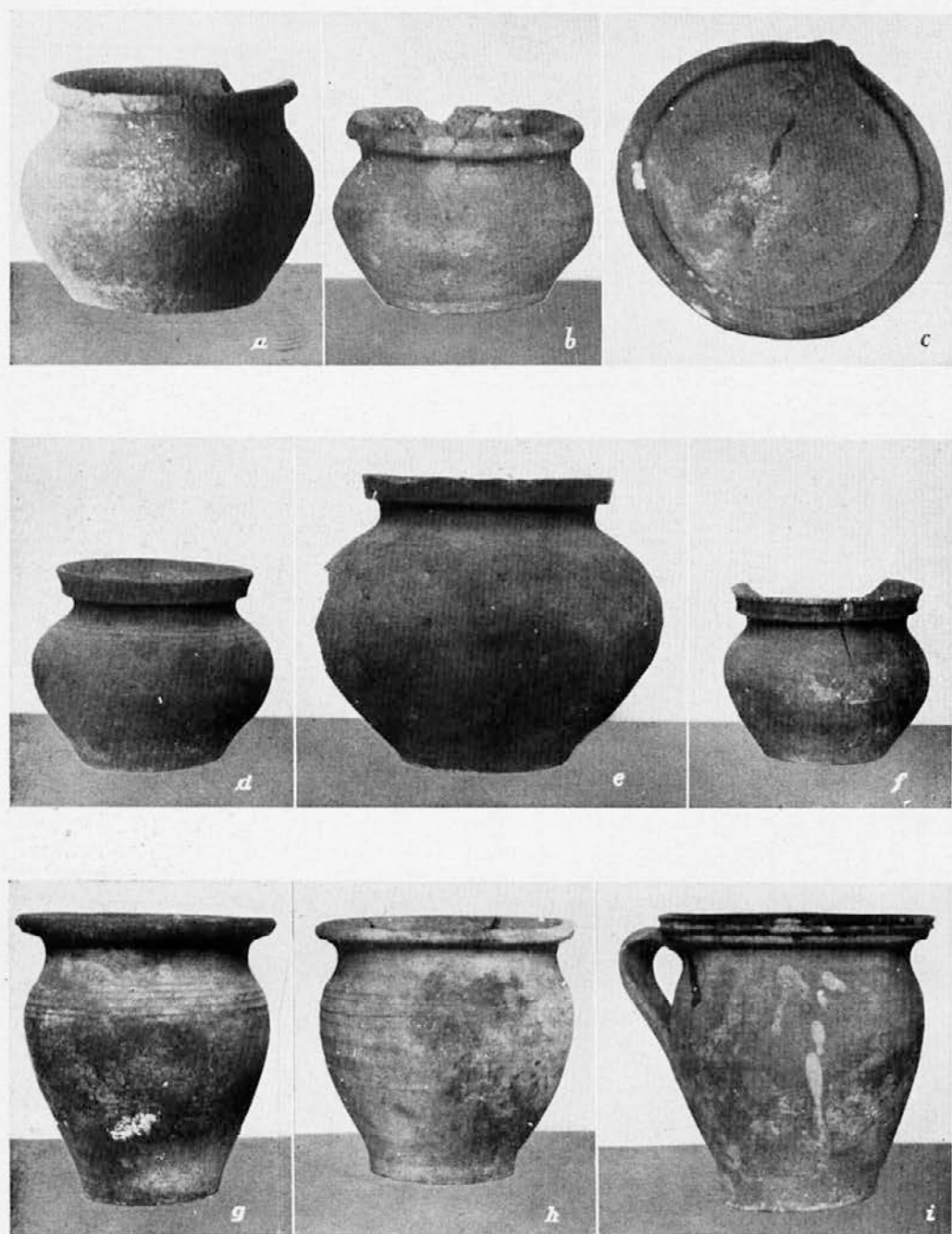

Sl. 17. Ljubljana, Jurčičev trg.

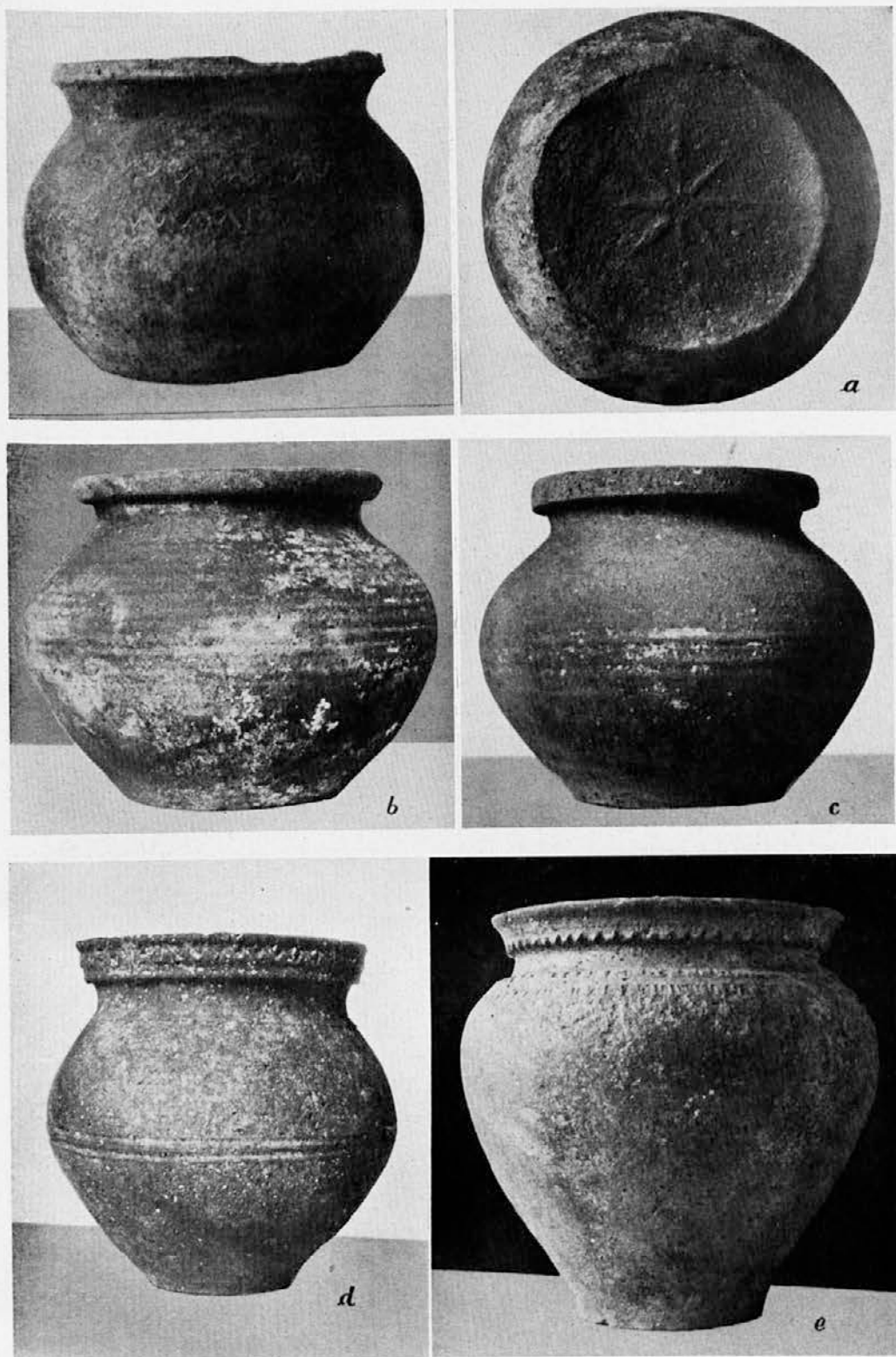
Sl. 18. Kaplja vas pri Mokronogu.

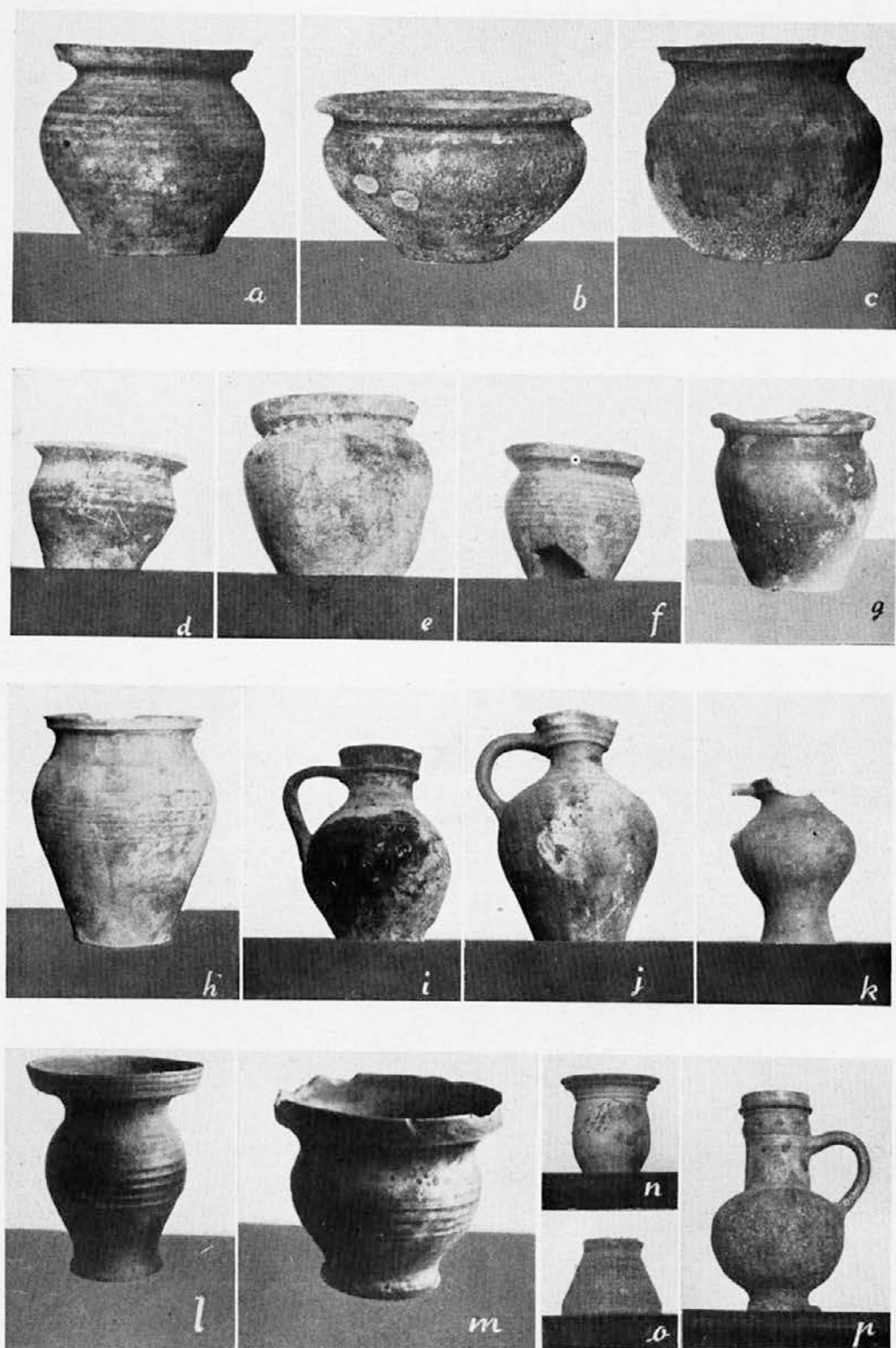
Sl. 19. Šmihel pri Žužemberku (a, b po posnetku univ. prof. B. Saria).

Sl. 20. Ljubljana, Stritarjeva ulica, ter ogel Stritarjeve ulice in Mestnega trga.

Sl. 21. Ljubljana. Neznano najdišče.

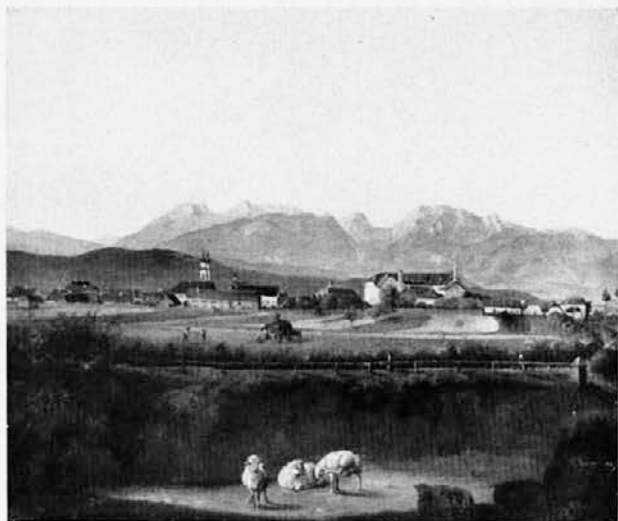
Sl. 22. Ptuj (l, m po posnetku † V. Skrbarja)

Sl. 1. V. Dorffmeister, Savica (bakropis).

Sl. 2. A. Hayne, Gorenjska krajina.

Sl. 3. P. Künl, Ljubljana. (Kliše SPD).

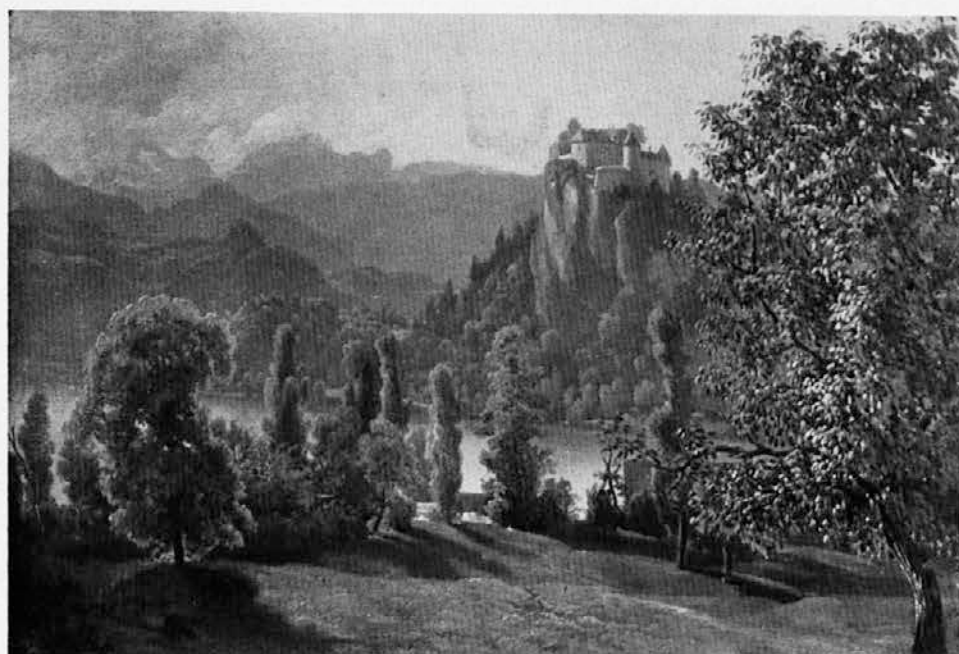
Sl. 4. M. Langus(?), Begunje na Gorenjskem.

Sl. 5. M. Pernhart, Bled. (Kliše SPD).

Sl. 6. F. Kurz v. Goldenstein, Škocjanska jama.

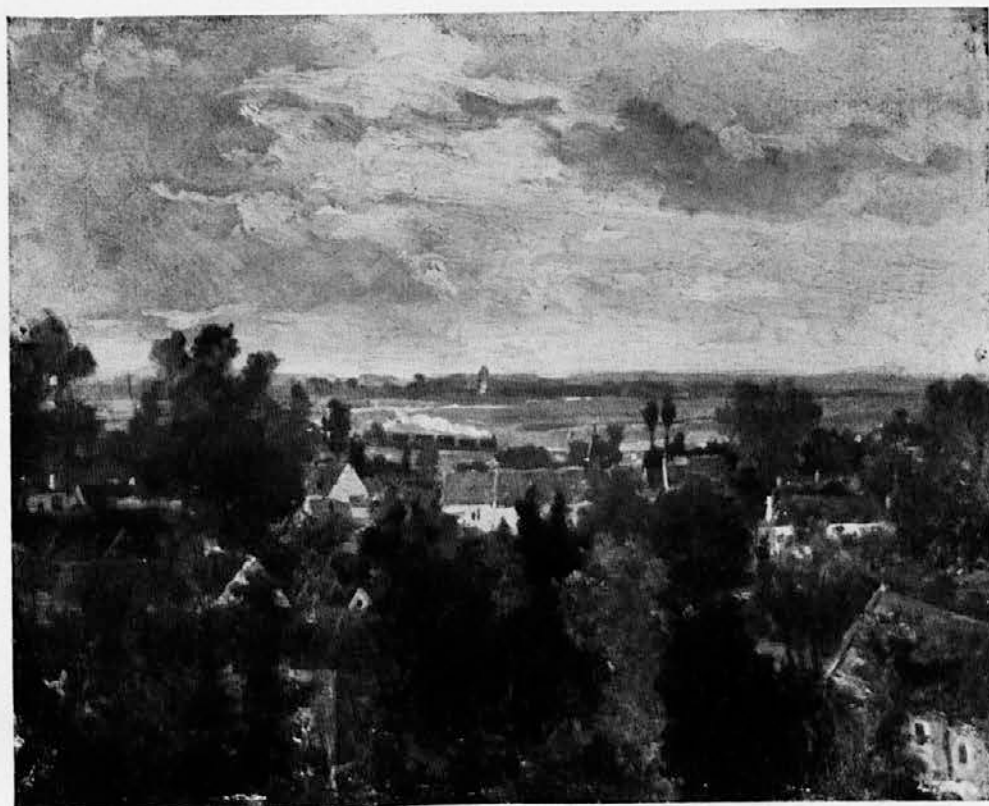
Sl. 7. Karinger, Bled.

Sl. 8. I. Franke, Kitajski pristan.

Sl. 9. Janez Šubic, Krajina pod Blegašem.

Sl. 10. Jurij Šubic, Normandijska krajina. (Kliše Učit. tiskarne).

Sl. 11. F. Vesel, Kanin. (Kliše ZUZ).

Sl. 12. J. Petkovšek, Ob reki.

